T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI ADLI ESERİ (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

Hazırlayan
Merve ARISAL

Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Yüksek Lisans Tezi

Mart 2024, KAYSERİ

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI ADLI ESERİ (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan
Merve ARISAL

Danışman
Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Mart 2024, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Merve ARISAL

T.C.
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Avrasya Araştırmaları
Program Adı : Yüksek Lisans
Tez Başlığı : Cevat Heyet'in Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Adlı Eseri (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 836 sayfalık kısmına ilişkin 05/03/2024 tarihinde ***Turnitin*** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı**: % 5'** dir.
Filtrelemeye **alıntılar dahil** edilmiştir. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 05.03.2024

Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER Öğrenci: Merve ARISAL

KILAVUZA UYGUNLUK

"Cevat Heyet'in Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Adlı Eseri (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)" başlıklı Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesine uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan	**Danışman**
Merve ARISAL	Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

Avrasya Araştırmaları ABD Başkanı

Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÇELİK

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER danışmanlığında **Merve ARISAL** tarafından hazırlanan **"Cevat Heyet'in Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı Adlı Eseri (Transliterasyon-Aktarma-Dizin)"** adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü **Avrasya Araştırmaları** Anabilim Dalı'nda **Yüksek Lisans** tezi olarak kabul edilmiştir.

01/03/2024

JÜRİ:

Danışman : **Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER**

Üye : **Doç. Dr. Fatih BALCI**

Üye : **Doç. Dr. Nabi AZEROĞLU**

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu'nun …. /…./…… tarih ve …….. sayılı kararı ile onaylanmıştır.

……. /…..…../ ……..…

Prof. Dr. Atabey KILIÇ

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Çalışmam boyunca görüş ve önerileri ile bana yol gösteren, destek ve emeklerini hiçbir zaman esirgemeyen ve samimiyetini her zaman hissettiren değerli danışmanım Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER'e saygılarımı bildirir ve sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tez jürimde yer alarak kıymetli eleştirileriyle çalışmama katkıda bulunan Doç. Dr. Fatih BALCI'ya ve Doç. Dr. Nabi AZEROĞLU'na teşekkür ederim.

Hayatımın her anında olduğu gibi yüksek lisans eğitimim boyunca da her aşamada bana yardımcı olan ve beni yüreklendiren değerli eşim Mustafa ARISAL'a minnettarlığımı sunar ve maddi-manevi destekleri ile her zaman yanımda olan ve bana olan güvenlerini hiçbir zaman kaybetmeyen aileme ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Merve ARISAL, Kayseri, 2024

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI ADLI ESERİ (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

Merve ARISAL
Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi, Mart 2024
Danışman: Doç. Dr. Gökçe Yükselen PELER

ÖZET

Türk milleti zengin bir tarihe sahip olmakla birlikte zengin bir edebiyat geleneğine de sahiptir. Bu milletlerden birisi de zengin ve çeşitli edebiyat örnekleriyle karşımıza çıkan Azerbaycan Türkleridir.

Azerbaycan toprakları 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile birlikte güney ve kuzey olmak üzere ikiye bölünmüş ve bunun sonucunda Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine girerken Güney Azerbaycan İran sınırları içerisinde kalmıştır. Bu tarihten sonra Kuzey Azerbaycan'da edebî dil gelişme gösterirken Güney Azerbaycan'da şifahi edebiyat gelişme süreci içerisine girmiştir. Bu gelenek çerçevesinde yaratmış oldukları Azerbaycan şifahi halk edebiyatı sosyal, siyasi, iktisadi, medeni ve daha pek çok alanı içerisinde barındıran bir yaratıcılık sahasıdır. Halkın kederi ve mutluluğu atasözlerinden destanlara kadar çeşitli yaratıcılık örneklerine aksetmiştir. Bıçak ve kalem üstadı olarak tanınan Cevat Heyet, işte tam bu noktada Azerbaycan şifahi halk edebiyatı ile ilgili makaleler kaleme almış ve çeşitli folklor ürünleri ile birlikte pek çok edebî şahsiyeti halka tanıtmıştır. Yazdığı makaleleri kurucusu olduğu ve müdürlük görevini yürüttüğü Varlık dergisinde yayınlayan Heyet, geçmiş ile gelecek nesiller arasında bir köprü kurmayı başarmıştır.

Gerek Azerbaycan şifahi halk edebiyatı gerek Cevat Heyet ve gerekse Varlık dergisi üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Ancak Cevat Heyet'in Varlık dergisinde kaleme almış olduğu makalelerin bir toplusu olan "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eser üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Heyet, eseri Arap harfli Azerbaycan Türkçesinde kaleme almıştır. Bu çalışmada eserin Latin harfli metne transliterasyonu yapılarak Türkiye Türkçesine aktarılması ve ardından bir dizin eklenmesi hedeflenerek literatürdeki bu boşluğu doldurmak ve yapılacak olan çalışmalara kaynak oluşturacak nitelikte bir çalışma ortaya konmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Cevat Heyet, Varlık Dergisi

CEVAT HEYET'S WORK CALLED AZERBAIJAN ORATIVE FOLK LITERATURE (TRANSLITERATION-TRANSFER-INDEX)

Merve ARISAL

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences
Master's Thesis, March 2024
Advisor: Assoc. Prof. Dr. Gökçe Yükselen PELER

ABSTRACT

The Turkish nation has a rich history and also a rich literary tradition. One of these nations is the Azerbaijani Turks, who appear before us with rich and diverse literary examples.

With the Turkmenchay Treaty signed between Russia and Iran in 1828, the lands of Azerbaijan were divided into two parts, southern and northern, and as a result, Northern Azerbaijan came under Russian rule, while Southern Azerbaijan remained within the borders of Iran. After this date, while the literary language developed in Northern Azerbaijan, oral literature entered the process of development in Southern Azerbaijan. Azerbaijani oral folk literature, which they created within the framework of this tradition, is a field of creativity that includes social, political, economic, civil and many other fields. The grief and happiness of the people are reflected in various examples of creativity, from proverbs to epics. Cevat Heyet, known as the master of knife and pen, wrote articles about Azerbaijani oral folk literature at this point and introduced many literary figures to the public along with various folklore products. Heyet, who publishes his articles in Varlık magazine, of which he is the founder and director, has managed to build a bridge between the past and future generations.

Many studies have been carried out on Azerbaijani oral folk literature, Cevat Heyet and Varlık magazine. However, no study has yet been conducted on the work titled "Azerbaijan Healing Folk Literature", which is a collection of articles written by Cevat Heyet in Varlık magazine. The committee wrote the work in Azerbaijani Turkish with Arabic letters. In this study, it is aimed to fill this gap in the literature and to produce a study that will be a source for future studies by transliterating the work into Latin alphabet text and transferring it to Turkey Turkish and then adding an index.

Keywords: Azerbaijan Healing Folk Literature, Cevat Heyet, Varlık Magazine

İÇİNDEKİLER

CEVAT HEYET'İN AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI ADLI ESERİ (TRANSLİTERASYON-AKTARMA-DİZİN)

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK SAYFASI i

TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI ii

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI iii

KABUL VE ONAY SAYFASI iv

ÖN SÖZ v

ÖZET vi

ABSTRACT vii

İÇİNDEKİLER viii

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ x

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı 3

İKİNCİ BÖLÜM

CEVAT HEYET

2.1. Hayatı 8

2.2. Edebî Şahsiyeti 10

2.3. Eserleri 11

2.3.1. Tıp Alanındaki Eserleri 11

2.3.2. Türk Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Sosyal İçerikli Eserleri 16

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARLIK DERGİSİ

3.1. Varlık Dergisinin Ortaya Çıkış Süreci 28

3.2. Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler 29

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRANSLİTERASYONLU METİN

4.1. Transliterasyonlu Metin.....32

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

5.1. Türkiye Türkçesine Aktarma.....218

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 421

DİZİN.....423

KAYNAKÇA.....837

KISALTMALAR VE SİMGELER LİSTESİ

Alm. : Almanca
Ar. : Arapça
bağ. : Bağlaç
dey. : Deyim
ed. : Edat
Far. : Farsça
Fr. : Fransızca
İng. : İngilizce
is. : İsim
İtal. : İtalyanca
krş. : Karşılaştırınız
Lat. : Latince
Moğ. : Moğolca
öz. is. : Özel isim
Rum. : Rumca
Rus. : Rusça
sf. : Sıfat
Soğ. : Soğdca
T. : Türkçe
ün. : Ünlem
vb. : Ve benzeri
vs. : Vesaire
y.f. : Yeterlik fiili
yard. f. : Yardımcı fiil
Yun. : Yunanca
zf. : Zarf
zm. : Zamir
< : Kelimenin kaynağı
+ : İsim tabanına gelen ek
- : Fiil tabanına gelen ek

GİRİŞ

Tezin Amacı ve Önemi

Zengin bir tarihe sahip olan Türk milleti aynı zamanda zengin bir edebiyat geleneğine de sahiptir. Bu milletlerden birisi de Azerbaycan Türkleridir. Yaratmış oldukları edebiyat, Türk edebiyatının büyük tarihe ve zengin geleneğe sahip bir kolunu oluşturmaktadır. Azerbaycan şifahi halk edebiyatı da kendisini oluşturan halkın tarihi gibi eski ve zengindir. Tarihî süreçte özellikle Doğu edebiyatını etkileyen sanatçılar yetişmiştir. Bu sanatçılardan biri de bıçak ve kalem üstadı olarak tanınan Cevat Heyet'tir.

Bu çalışmada sözü edilen Azerbaycan Türkleri yalnız Kuzey Azerbaycan Türklerini değil aynı zamanda Güney Azerbaycan Türklerini de kapsamaktadır. 1828 yılında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile birlikte Azerbaycan ikiye bölünmüş ve Azerbaycan Türkleri iki ayrı ülke sınırları içerisinde varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Bir Güney Azerbaycan Türkü olan Cevat Heyet, işte bu ikiye bölünmüş olan Azerbaycan Türklerinin dil, edebiyat ve kültür gibi alanlarda birliğini sağlamak ve asimilasyon politikalarına karşı halkta millî bilinci canlandırmak için faaliyet yürütmüştür.

Cevat Heyet hem tıp hem Türkoloji alanında pek çok çalışma yapmıştır. Türkçe yazılar kaleme almakla birlikte çeşitli faaliyetler yürüterek millî kültürü yaymaya ve yaşatmaya çalışmıştır. İran'da ilk defa bir Türkoloji dergisi olan Varlık'ı yayınlamıştır. Söz konusu dergi İran'da Türklük ruhunu ve şuurunu canlandırmada önemli bir görev üstlenmiştir. Böylece kültürün ve kimliğin gelecek nesillere aktarımında önemli bir rol oynamıştır.

Varlık dergisi 1979-2014 yılları arasında Cevat Heyet tarafından Tahran'da yayınlanmıştır. 2015 yılından sonra ise Mehmet Rıza Heyet tarafından Ankara'da yayınlanarak İran'a ve çeşitli ülkelere gönderilmektedir. Dergi İran'da Türk dili, edebiyatı ve kültürünün gelişmesini amaçlamaktadır.

Varlık dergisi dışında İran'da bir de Ana Varlıq dergisi yayınlanmaktadır. 2016 yılında Tebriz'de yayın hayatına başlayan dergi Türkoloji alanında faaliyet yürütmektedir. Dil, edebiyat, tarih ve sanat içerikli makalelerin Azerbaycan Türkçesi ve Farsça olarak kaleme alındığı dergi üç ayda bir yayınlanmaktadır.

"Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eser, Cevat Heyet'in Varlık dergisinde Azerbaycan şifahi halk edebiyatı ile ilgili yazdığı yazılardan oluşmaktadır. Söz konusu eseri transliterasyonlu metin, Türkiye Türkçesine aktarma ve dizin bağlamında incelemek okurların ve ilgili araştırmacıların istifade etmeleri bakımından önemlidir.

Bu çalışmanın amacı, "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eserin transliterasyonlu metin, Türkiye Türkçesine aktarma ve dizin bağlamında incelenmesiyle literatürdeki mevcut boşluğu doldurmak ve yapılacak olan çalışmalara kaynaklık edebilecek nitelikte bir çalışma ortaya koymaktır.

Tez Çalışmasının Özgün Değeri

Literatürde Azerbaycan şifahi halk edebiyatı, Cevat Heyet ve Varlık dergisi üzerine pek çok çalışma yapılmıştır. Ancak Cevat Heyet'in "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eseri üzerinde henüz bir çalışma yapılmamıştır. Bu sebeple eserin transliterasyonlu metin, Türkiye Türkçesine aktarma ve dizin bağlamında incelenmesi özgün bir çalışma olacak olup aynı zamanda literatüre farklı bakış açısı kazandıracağı öngörülmektedir.

Tez Çalışmasının Sınırlılıkları

Cevat Heyet, Varlık dergisinde dil, edebiyat ve tarih başta olmak üzere birçok konuda makale kaleme almıştır. Bu makaleler ilgili konular etrafında toplanarak kitap hâline getirilmiştir. Bu çalışmada Heyet'in Azerbaycan şifahi halk edebiyatı bağlamında yazdığı makalelerin kitap hâline getirildiği "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eseri üzerinde çalışılmıştır.

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılarak belgesel kaynak tarama tekniği tercih edilmiştir. Kaynak taraması yapılırken konu ile ilgili yazılmış olan çeşitli kitap, makale, sözlük,

yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. İnceleme sonucunda çalışmaların yöntem, teknik ve kaynakçalarından yararlanılmıştır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada nitel yöntem kullanılarak belgesel kaynak tarama tekniği tercih edilmiştir. Öncelikle çeşitli kitap, makale, sözlük, yüksek lisans ve doktora tezleri okunarak ilgili bilgiler not alınmıştır. Daha sonra elde edilen bu veriler kendi içerisinde tasnif edilerek karşılaştırmalı bir şekilde sınıflandırmaya tabi tutulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

Tarihî süreç içerisinde geniş coğrafyalara yayılarak birçok imparatorluk kuran ve çeşitli kültür ve medeniyet dairesi içerisine giren Türk milleti, halk edebiyatı ürünleri bakımından zengin bir edebiyata sahiptir. Bu sebeple halk edebiyatı ürünlerinde milletin kültür birikimini yansıtan örneklerle karşılaşmak mümkündür.

1.1. Genel Hatlarıyla Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı

Azerbaycan Türklerinin yazılı edebiyatlarının temelinde de diğer halklarda olduğu gibi halk edebiyatı vardır. Zengin yaratıcılık mahsul ve ananelerine sahip olan bu edebiyat, ahlaki ve estetik düşünceyi içerisinde barındıran bir yaratıcılık sahasıdır. Türk halkının tarihî, sosyal ve siyasi olayları halk yaratıcılığında vücut bulmuştur.[1] Şekil ve tür açısından zengin olan Azerbaycan şifahi halk edebiyatı ürünleri içerisinde atasözlerinden destanlara kadar çeşitli halk yaratıcılığı örneklerine rastlanmaktadır. Bu ürünler yaratıcılık mahsulü olup halkın millî ve manevi kimliğini, gelenek ve göreneklerini, yaşam biçimini ve felsefesini ihtiva eden önemli birer kaynaktır.[2]

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı türleri genel olarak şu şekildedir:

Tarihî bir kahraman veya bir olayı konu alan destan, Azerbaycan şifahi halk edebiyatında da önemli türlerden biridir. İslamiyet'ten önceki (Alp Er Tunga, Şu, Oğuz Kağan, Göktürk, Uygur vs.) ve İslamiyet'ten sonraki (Saltuk Buğra Han, Manas, Cengiznâme, Dede Korkut Destanları, Köroğlu vs.) Türk destanları bu edebiyatın büyük bir kolunu teşkil etmektedir. Bununla birlikte Âşık Garip Destanı, Kerem ile Aslı Destanı, Abbas ve

---

1 Azad Nəbiyev, *Azərbaycan Xalq Ədəbiyyatı* (Bakı: Çıraq Nəş., 2009), 7-8.

2 Nevzat Kösoğlu v.dğr., *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı I* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yay., 1993), 134.

Gülgez Destanı, Şah İsmail Destanı, Ali Han ve Peri Hanım Destanı Azerbaycan şifahi halk edebiyatının diğer önemli bir kolunu oluşturmaktadır. İslamiyet ile birlikte kahramanlık ve yiğitlik temlerinin yerini genel itibarıyla aşk ve muhabbet almıştır.

Azerbaycan şifahi halk edebiyatının diğer önemli bir bölümünü âşık şiiri oluşturmaktadır. Âşık Kurbani, Abbas Tufarganlı, Sarı Âşık ve Hasta Kasım gibi kudretli saz ve söz üstatlarının yaratmış oldukları şiirler âşık şiirinin temelini oluşturur. Daha sonra Âşık Alesker, Âşık Hüseyin Bozalganlı, Âşık Hüseyin Şemkirli gibi usta şairler âşıklık geleneğini devam ettirmişlerdir.[3] Şiir yaratıcılığında esas alet kopuz iken zamanla yerini saza ozan da yerini âşığa bırakmıştır.[4] Koşma, geraylı, muhammes gibi şekillerde şiir söyleyen âşıklar halkın duygu ve düşüncelerini, keder ve mutluluklarını, şiirlerinde aksettirmekle birlikte Azerbaycan'ın tarihini, tabiatını ve insanının vasıflarını terennüm etmişlerdir.

Azerbaycan halk yaratıcılığının en eski türlerinden biri de emek ve merasim nağmeleridir. Kültürü bir bütün olarak özünde toplayan merasimler bedii düşünceyi şekillendirerek mevsim merasimleri ve maişet merasimlerini ortaya çıkarmıştır.[5] Mevsim merasimleri çiftçilik, hayvancılık ve avcılık baresinde teşkil edilmiştir. Mevsim merasimleri içerisinde en yaygın olanı Nevruz olmakla birlikte Hıdır ve Godu-godu da diğer yaygın mevsim merasimleri arasındadır. Maişet merasimleri ise halkın gelenek ve görenekleriyle ilgili olan yas, defin, doğum ve vasf-ı hâlleri kapsamaktadır.

Halk oyun ve dramları da Azerbaycan şifahi halk edebiyatı türleri içerisinde eskiden beri yer tutmuş olan bir türdür. Merasimlerle alakadar oyunlar, içtimai oyunlar ve aile-maişet oyunları olarak sınıflandırılan halk oyun ve dramları, mevsim ve maişet merasimlerinden doğup inkişaf etmiştir. Bunlar arasında en meşhurları "Tenbel Gardaş", "Ekende Yoh, Biçende Yoh, Yeyende Ortak Gardaş", "Kosa-kosa", "Han-han" ve "Tapdık Çoban"dır.

Bir diğer tür olan nağıllar (masal), çekici ve sihirli dünyası ile her çocuğu içine alan ve büyüten bir türdür. Azerbaycan nağılları bir taraftan Türk mitolojisini bünyesinde barındırırken diğer taraftan sosyal hayatı akseder. Nağılları sihirli nağıllar, hayvanlar

---

3 Məhərrəm Qasımlı v.dğr., *Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi 1* (Bakı: 2004), 35.
4 Ramil Əliyev, *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (müasir aktual problemlər)* (Bakı: 2014), 217.
5 Qasımlı v.dğr., *Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi 1,* 32.

hakkında olan nağıllar, tarihî nağıllar ve maişet nağılları olarak sınıflandırmak mümkündür. Her nağıl peşrev veya nağılbaşı ile başlar ve nağılsonu ile biter.[6]

Azerbaycan şifahi halk edebiyatının önemli türlerinden biri de latifelerdir (fıkra). Latifeler nükteli ve güldürücü bir özelliğe sahiptir. Türk boyları arasında tanınmış olan Nasreddin Hoca, latifelerin vazgeçilmez kahramanıdır. Bununla birlikte Behlül Danende latifeleri Azerbaycan şifahi halk edebiyatında dikkati çekmektedir.

Az sözle çok şey anlatan atasözü ve meseller bir diğer türü oluşturmaktadır. Azerbaycan halkı bu sanat incilerini hafızalarında yaşatmış ve zenginleştirmiştir. Ancak diğer halk edebiyatı türlerinde olduğu gibi atasözü ve mesellerin bir kısmı yazıya geçirilmediği için elimizde tamamı yoktur. Atasözleri vatanperverlik, saygı, dürüstlük, dostluk, mertlik, adalet, cömertlik ve çalışkanlık gibi duyguları aşılarken kötülük, hukuksuzluk, ihanet, münafıklık, tembellik ve cimrilik gibi duyguların insan karakterinde bulunmaması gerektiğine işaret eder.[7]

Azerbaycan şifahi halk edebiyatında yaygın bir tür olan tapmacalar (bilmece) insan zekâsını yoklayan ve onu düşünmeye sevk eden bir oyundur. Herhangi bir eşya, olay veya kavram hakkında yaratılmış olan tapmacalar dolaylı yollardan sorularak o şeyin ne veya kim olduğu okuyucu veya dinleyiciden istenir. Tapmacalar esasen soru-cevap şeklinde biçim kazanmışlardır ancak şiir şeklinde olanlar da vardır.[8]

Azerbaycan halk şiirinin önemli bir türü olan bayatılar (mâni), lirik duyguların şiirsel ifadesidir. a-a-b-a şeklinde kafiyelenmiş olan bayatılar dört mısra üzerine teşkil edilmiştir ve her mısra yedi heceden ibarettir.[9] Gurbet, hasret, sevgi, ayrılık gibi çok çeşitli konularda söylenir ve az sözle büyük mana taşırlar.[10] Bayatıların az sözlü ve az heceli olması onların dilden dile geçerek halkın hafızasında yaşamasını kolaylaştırmıştır.

Azerbaycan şifahi halk edebiyatında çocuklara hasrolunan laylalar (ninni), annelerin bebeklerini uyutmak bazen de onları oynatmak için söyledikleri türkülerdir. Laylalar

---

6 Kösoğlu v.dğr., *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı I*, 137-138.
7 Əliyev, *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (müasir aktual problemlər)*, 106.
8 Almaz Həsənqızı, *Folklorşünaslığa Giriş* (Bakı: Elm və Təhsil Nəş., 2015), 188.
9 Qasımlı v.dğr., *Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi 1*, 165.
10 Əliyev, *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (müasir aktual problemlər)*, 93.

genellikle altı (bazen yedi) mısradan oluşur ve son iki mısra tekrar edilir.[11] Annenin bebeğine olan sevgi ve muhabbeti laylalarda kendisini gösterir.

Amaç ve konu bakımından laylalara benzeyen ohşamalar, şekil yönüyle laylalardan farklıdır. Laylalar yalnızca yedili hece ölçüsü ile söylenirken ohşamalar hem yedili hem beşli hece ölçüsüyle söylenir.[12] Annelik sevgisi ve evlat muhabbeti aksederler.

Matem, yas ve defin merasimlerinde söylenen ağılar (ağıt), Azerbaycan şifahi halk edebiyatının bir diğer türünü teşkil etmektedir. Ağılar hacim olarak küçük olmasına rağmen insan duygularının derinliğini ifade eden bir vasıta olmakla birlikte acı ve hasreti akseden şiirlerdir. Folklor metinleri içerisinde bilinen en eski ağıt örneği ise Alp Er Tunga sagusudur.[13]

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı ürünlerinin bir kısmı derlenip araştırılmadığı için unutulup gitmiştir. Derlenen ürünler ise incelenip kitap hâline getirilmiş ve tarihin süzgecinden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır. Bu ürünlerin sistemli bir şekilde derlenip araştırılma işi 1880'li yıllarda başlamıştır. Gori Öğretmenler Seminarisi başta olmak üzere Rusya öğretmen okullarından mezun olan Azerbaycan Türkü genç öğretmenler çalıştıkları bölgedeki halk edebiyatı ürünlerini derlemiş ve 1881-1916 yılları arasında her yıl bir cilt olarak yayınlanan SMOMPK (Sbornik Materialov Dlya Opisaniya Mestnostey İ Plemyon Kavkaza) dergisinde kimi zaman orijinalleri ile birlikte kimi zaman Rusça tercüme olarak yayınlatmışlardır. 1930-1940 yıllarına gelindiğinde derleme işi ciddi ve ilmî bir karakter kazanmıştır. A. V. Bagri, Hanefi Zeynallı, Veli Huluflu, Himmet Elizade, Salman Mümtaz, Memmedhüseyn Tahmasib gibi birçok araştırmacı yüzlerce ürün derleyerek topladıkları ürünleri tetkik etmişlerdir. Ayrıca Azerbaycan Bilimler Akademisinin Nizami Adına Araştırmaları Enstitüsünde halk edebiyatı antoloji ve türlerinin yayılma haritaları neşredilmiştir. Derleme ve tetkik işi ilerleyen yıllarda da devam etmiştir.[14]

---

11 Həsənqızı, *Folklorşünaslığa Giriş*, 158.
12 Qasımlı v.dğr., *Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi 1*, 313.
13 Əliyev, *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı (müasir aktual problemlər)*, 92.
14 Kösoğlu v.dğr., *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı I*, 142-143.

İKİNCİ BÖLÜM

CEVAT HEYET

Türk dünyasında tarih boyunca Türklük ruhunun ve şuurunun inşasında önemli roller üstlenen şahsiyetler yetişmiştir. Bu şahsiyetler yalnız Türk dünyasına değil tüm insanlığa hizmet etmişlerdir. Bu şahsiyetlerden birisi de bıçak ve kalem üstadı olarak anılan Cevat Heyet'tir.

2.1. Hayatı

Cevat Heyet 24 Mayıs 1925 tarihinde Tebriz'de doğmuştur.[15] Babası devrin önemli simalarından biri olan Mirza Ali Heyet'tir. Mirza Ali Bey, devrin meşhur İslam âlimlerinden fıkıh, usul ve içtihat dersleri almıştır. Yedi yıl süren ilahiyat dersleri yanında hikmet, kelam, matematik, astronomi ve felsefe derslerini de almıştır. 1906 yılında bir heyetin başında Meşrutiyet Fermanı'nı İran'a götürerek meşrutiyetin yeniden canlanmasında önemli bir rol oynamıştır.[16] Birçok heyete başkanlık yaptığı ve başarılı sonuçlara imza attığı için kendisine "heyet" mahlası takılmış ve bu mahlas daha sonra ailenin soyadı hâline gelmiştir.[17] İlerleyen yıllarda İstanbul ve Kahire'nin önemli ilim merkezlerinde araştırmalar yapmış ve İran'a geri dönerek Tebriz Üniversitesinde hikmet ve şeriat dersleri vermiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlılarla birlikte İttihad-ı İslam Cemiyetini kurmuş ve bu cemiyetin İran tarafından başkanı olarak faaliyet yürütmüştür. 1926 yılında hâkimliğe başlayan Mirza Ali Bey, bu alanda çeşitli görevlerde bulunmuştur. 1943 yılında İran'ın işgale uğramasıyla İngilizler tarafından hapsedilmiş ve

---

15 Esra Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi* (İstanbul: Kriter Yay., 2020), 1.

16 M. Rıza Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 5-6.

17 Selahaddin Bekki, "Doktor Cevad Hey'et 75 Yaşında", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16 (2010): 287, erişim 15 Eylül 2022, https://dergipark.org.tr/en/pub/-ataunitaed/issue/2844/38933.

üç yıl boyunca hapiste kalmıştır. Savaştan sonra da birçok vazife üstlenmiş ve nihayet 1967 yılında kalp hastalığından vefat etmiştir.[18]

Cevat Heyet'in annesi devrin tanınmış müçtehitlerinden olan Hacı Mirza Mehemmed'in kızı Masume Hanım'dır. Azerbaycan şifahi halk edebiyatına vâkıf olan Masume Hanım, çocuklarına folkloru, dil ve edebiyatı sevdiren bir anne olmuştur. Oğluna anlattığı hikâye ve söylediği ninniler onda Türk dili ve edebiyatını araştırma isteği uyandırmıştır.[19]

Cevat Heyet, ilköğrenim ve ortaöğrenimini babasının görevi nedeniyle Hamedan, Tebriz ve Tahran'da tamamlamıştır.[20] 1941 yılında Tahran Üniversitesi Tıp Fakültesini kazanan Heyet, üçüncü sınıftan itibaren Türkiye'ye resmî olarak gönderilen ilk öğrenci grubu ile birlikte İstanbul'a gitmiş ve 1946 yılında İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesinden mezun olmuştur. Mezun olduktan sonra İstanbul'da üç yıl uzmanlık yapmış, 1949 yılında Paris'e giderek uzmanlığını orada tamamlamış ve nihayet 1952 yılında Tahran'a dönerek cerrahi ameliyatlara başlamıştır. Hidayet ve Adliye hastanelerinin cerrahi kliniklerini kuran Heyet, 1956 yılında İran'da ilk aort kapağı darlığı ameliyatını, 1962 yılında İran'da ilk açık kalp ameliyatını, 1968 yılında ilk kalp kapakçığı değiştirme ameliyatını, insanlarda böbrek nakli ve köpeklerde kalp nakli ameliyatlarını başarıyla gerçekleştirmiştir. Heyet, çeşitli cerrahlık vazifeleri yürütmekle birlikte basın alanında da önemli girişimlerde bulunmuştur. 1964-1976 yılları arasında 12 yıl boyunca Dâneş-e Pezeşki (Tıp Bilimi) adlı dergiyi yayınlayarak burada birçok bilimsel makale yazmıştır. Bununla birlikte çeşitli kurultaylara birçok bildiri sunan Heyet, tıp yanında Türkoloji, felsefe ve İslam bilimi üzerine de uzmanlaşmıştır.[21]

1979 yılında gerçekleşen İran İslam Devrimi'nin ardından halkın dilini ve edebiyatını diriltmek amacıyla birkaç arkadaşı ile birlikte "Varlık" dergisini yayınlamaya başlamıştır. Bir hekim olarak halkının fiziki rahatsızlıklarını gidermeye çalışırken diğer taraftan halkının sosyal problemlerini çözmek için çaba göstermiştir. Heyet'i düşündüren önemli meselelerden biri de Karabağ sorunu olmuştur. Karabağ'da Ermeni zulmüne uğrayan

---

18 Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 6-7.

19 Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*, 8-9.

20 Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 7.

21 Gülşen Seyhan Alışık, "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 169-170, erişim 15 Eylül 2022, https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad/issue/22933/252018.

kişilerin yanında yer almıştır. Bir yandan İran'a sığınan göçmenlere yardım ederken diğer taraftan Azerbaycan'ın haklı davasını toplantılarda ve hatta Varlık dergisinin hemen her sayısında dile getirmiştir.[22]

Cevat Heyet, göstermiş olduğu çaba ve yapmış olduğu tıbbi, edebî ve kültürel hizmetlerinden dolayı Azerbaycan ve Türkiye başta olmak üzere çeşitli akademi ve üniversiteler tarafından pek çok nişana layık görülmüştür. Ömrünü Türklüğe adayan Heyet, 12 Ağustos 2014 tarihinde Azerbaycan'da hayatını kaybetmiştir. Vasiyetinde her ne kadar Tebriz'e defnedilmeyi istemişse de siyasi nedenlerden dolayı buna müsaade edilmemiş ve vasiyeti yerine getirilemeyerek Bakü Fahri Mezarlığı'nda toprağa verilmiştir.[23]

2.2. Edebî Şahsiyeti

Cevat Heyet, dünyaca tanınmış bir tıp doktoru olmakla birlikte görkemli bir Türkologdur. Birçok eser yazmış güçlü bir kişiliğe sahip olan Heyet, ana dili olan Türkçenin dışında Farsça, Arapça ve Fransızcayı da çok iyi biliyordu. İnsanlarla çok çabuk iletişim kuran sosyal bir insandı. Aynı zamanda dürüst bir kişiliğe sahipti. Yüreği vatan ve Türkçe sevgisi ile doluydu. İlme bağlı olan Heyet, büyük bir dilci ve edebiyatçıydı. Eğitimin ana dilinde yapılmasından yana olmuş ve ana dili öğrenilmeden ikinci bir dille eğitim yapılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Büyük bir fikir adamı olan Heyet, Azerbaycan Türkçesinin devletin resmî dili olması hususunda çok çaba göstermiş ve ömrü boyunca Azerbaycan Türkçesinin zenginleşmesini hedeflemiştir. Azerbaycan halkının her türlü probleminin çözüme kavuşması için çareler aramış ve onların derdine ses veren bir lider olmuştur.[24]

Türk dilinin koruyucusu ve millî varlığın değerli sembolü olan Heyet, aynı zamanda Türklerin özellikle de Azerbaycan Türklerinin millî bilincinin oluşmasında etkili olmuştur. Asimilasyon neticesinde benliğinden uzaklaşmış geniş bir kitlenin özüne

22 Bekki, "Doktor Cevad Hey'et 75 Yaşında", 288-289.
23 Alışık, "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)", 171.
24 Rasim Özyürek, "Can Dostu, Yahşı Alim, Samimi İnsan", *Prof. Dr. Cevat Heyet içinde*, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 113-114.

dönmesine zemin hazırlayarak İran'da Türk dili ve edebiyatının varlığını korumuştur.[25] Dostluk ve kardeşlik ruhunu aşılayarak halkta millî birlik duygusunun uyanması için faaliyetler yürütmüştür.

Heyet, aynı zamanda dil tarihi ile de meşgul olmuştur. İçinde bulunduğu toplumun dil ve edebiyatını yalnız bugünüyle değil geçmişiyle de incelemiştir. Güney Azerbaycan'da oluşturulan edebiyatla Türk halklarının folkloru, yazılı edebiyatı ve eski Türk şairleri alanında kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini fark etmiştir. Araştırmaları esnasında Azerbaycan, İran ve Türkiye başta olmak üzere Avrupa'da yayınlanmış birçok esere atıfta bulunmuştur. Birkaç dil bilmesi Azerbaycan halkına, diline ve edebiyatına dair değerli bulguları ortaya çıkarmasını kolaylaştırmıştır. Bu sebeple Heyet'in eserlerinde isimlerine az rastladığımız veya isimlerini hiç duymadığımız yazar ve şairlere rastlamak mümkündür. Bununla birlikte Bakü'deki yayınlar arasında ve edebiyat tarihi kitaplarında adı geçmeyen Şeyh Renkli Şirazi, Gazi Abdullah Han, Tebrizli Kelbalı, Şah Abbas Sani, Tarzı Afşar, Deruni, Matemi, Mustafa Kulu Han ve daha pek çok şahsiyet hakkında bilgi vermiştir.[26] Geniş bir kültür birikimine sahip olan Heyet, işini severek yapan ve yaptıklarından zevk alan bir şahsiyettir.

2.3. Eserleri

Cevat Heyet, ömrü boyunca halkı tedavi etmek yoluyla hastalara hizmet ederken aynı zamanda Türk dilini diriltme ve yaşatma gayreti göstermiştir. Tıbbi ve ilmî birçok faaliyet yürütmüş ve bu hususta birçok eser kaleme almıştır.

2.3.1. Tıp Alanındaki Eserleri

Tıp bilimine yenilikler getiren Heyet, bu alanda çeşitli kitap ve makale yazmıştır.

Cevat Heyet'in tıp alanında yazmış olduğu eserler şunlardır:[27]

---

25 Pervane Memmedli, "İran Türklerinin Manevi Varlığını "Varlık"ında Yaşatan Cevat Heyet", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy. 2 (2017): 17, erişim 17 Eylül 2022, https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinopusd/issue/32782/333531.

26 Memmedli, "İran Türklerinin Manevi Varlığını "Varlık"ında Yaşatan Cevat Heyet", 19-20.

27 Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", 17-21.

A. Kitaplar

1. Tromboflebitin Mualecesi, Tahran, 1957, (Farsça).

2. Genel Cerrahlık, Tahran, 1965, (Farsça).

3. Cerrahiye Dersleri, Tahran, 1997, (Farsça).

B. Makaleler

1. Yeni Anesteziya İşlendikten sonra M.R.O. Ameliyattan Sonra Hastalıkta Değişiklikler, Thezis, Paris, 1952, (Fransızca).

2. Yürek Cerrahisi, Keyhan Salnamesi, Tahran, 1956.

3. Yürek Cerrahisi, Nadir Salnamesi, Tahran, 1959.

4. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1962.

5. Tahran'da Hekimliğin Çetinlikleri, Sohan-e Pezeşki, Tahran, 1962.

6. Mide-onikiparmak Bağırsak Yaralarının Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1962.

7. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, (Bir arteriya pulmonaris darlığı hastasının soğutma metodu ile ameliyatı) 1962, (Fransızca).

8. Çoksaylı Travma Hastalığı Karşısında, İran Cerrahlık Jurnali, Tahran, 1963.

9. Yanıklar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

10. Kiyinkrak Sistemi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

11. Anadangelme But Çıkığı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

12. Fakaralararası Disk Yırtığı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

13. Ameliyattan Sonra Venoz Trombozların Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1964.

14. Bir Mide Eozinofil Kranuloma Müşahedesi, İran Cerrahlık Jurnali. Tahran, 1964.

15. Orta ve Yakın Doğu Tıp Günleri, Dr. N. Hikmetle birlikte, Dâneş- e Pezeşki, Tahran, 1964.

16. Ameliyattan Sonra Venoz Trombozların Mualecesi, Journal of Kardiovaskular Surgery, 1964, (İngilizce).

17. Çoksaylı Arterio - Venoz Fistulalar, Journal of Kardiovaskular Surgery, Tahran, 1964, (İngilizce).

18. Karaciğer Abseslerinin Klinikası ve Mualecesi, Lion Khirurgikal, Paris, 1964, (Fransızca).

19. İran'da Açık Yürek Cerrahisi, Journal of The International Collage of Surgeons, 1964, (İngilizce).

20. Tiroid Bezinin Cerrahisi, İran Endokrinoloji Derneği Sempozyumunun Materyalleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1965.

21. Sağ Plevrada Kan Toplanması Fesadı Vermiş Hemorragik Pankreatit, 21. Beynelhalk Cerrahlar Kurultayı, Filadelfia, 1965.

22. Filadelfia Umumi ve Yürek Cerrahiyesi Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1965.

23. Böbrek Göçürülmesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

24. Karaciğerin Amyöb Absesleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

25. Çoksaylı Arterio - Venoz Fistulalar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

26. Meşhed Tıp Fakültesi - Tıp Günleri Barede, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

27. Ameliyattan Sonraki Venoz Trombozların Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

28. Mide-Onikiparmak Bağırsak Yaralarının Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1966.

29. Cerrahinin Kısa Tarihi 1-6, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

30. İnsanda Organ Göçürme Ameliyatı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

31. Çoksaylı Arterio-Venoz Fistulalar, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

32. Viyana'da Beynelhalk Cerrahlar Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

33. Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahi Mualecesi, 22. Beynelhalk Cerrahlık Kurultayı, Viyana, 1967.

34. Toksik Urların Cerrahi Mualecesi, Beynelhalk Cerrahlık Cemiyeti Belleteni, Paris, 1967, (Fransızca).

35. Pankreas Başı Herçenginde, Kastro Duodeno-pankreatek-tomu, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1967.

36. İran'da İlk Böbrek Göçürme Ameliyatı, Meşhed'de Organ Göçürme Günleri, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

37. Londra Beynelhalk Yürek-Damar Cerrahlığı Kurultayı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

38. İran'da Yürek Göçürme Ameliyatı, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

39. İran'da İlk Yürek Göçürme Ameliyatı, Yazan: Dr. Kristian Bernard, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

40. Yürek Göçürme Ameliyatında Donörün Seçilmesi, Yazan: Dr. Bosmann, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

41. Yürek Göçürme Ameliyatına Ait Tecrübî ve Tenkidî İnceleme, Yazan: Dr. Kristian Bernard, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1968.

42. İran'da Yürek Göçürme Ameliyatı, İran Hekimler Derneği Jurnali. Tahran, 1969.

43. Tahran'da İlk Böbrek Göçürme Ameliyatı, Meşhed Organ Köçürme Günleri, Şehrebanı Hastahanesi Tıp Dergisi, Tahran, 1969.

44. Pankreasın Kapalı Travmatik Zedelenmeleri, Yazan: Prof. Y. A. Murad, Tercüme: Dr. Cevat Heyet, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1969.

45. Yürek Ekinokokkozu, Dr. Muhtari ve Dr. Hacelilu ile birlikte, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1970.

46. Yürek Ekinokokkozunun Cerrahi Mualecesi, The Journal of Thorasik, Kardiovaskular Surgery, 1971, (İngilizce).

47. Yürek Cerrahiyesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1972.

48. Diyabet Hastalarda Cerrahi Ameliyat, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1972.

49. Baş ve Beyin Travmaları, Dâneş-e Pezeşki, Tahran, 1973.

50. Ameliyat Esnasında Yüreğin Dayanması, Khirurgi, Paris, 1977, (Fransızca).

51. 522 Hastada Tiroidektomiya, Şahsi Cerrahlık Akademisi Jurnali, 1979.

52. Kida Borusu (ezofakus) Herçenginin Cerrahi Mualecesi, Dâneş-e Pezeşki, Tahran.

53. Travmatik Şokun Mehanizmi ve Mualecesi Hakkında Yeni Düşünceler, Dâneş-e Pezeşki, Tahran.

54. Mide ve Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahiyesi, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1990.

55. Tiroid Cerrahiyesinde 600 Şahsi Tecrübe, İran Cerrahlık Jurnali, Tahran, 1992.

56. Mide-Onikiparmak Bağırsak Horalarının Cerrahiyesi, Azad İslam Üniversitesi İlimler Dergisi, Tahran, 1992.

57. Midenin Hoşhasseli Şişleri ve Eozinofil Kranuloması, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1994.

58. Yürek Cerrahiyesinde Son Değişiklikler, Tahran, 1994.

59. İran'da ve Dünyada Yürek Cerrahlığı, Ulum-Pezeşki, Tahran, 1995.

60. Ektopik Goiters (Yerinde Olmayan Zoblar), Ulum-Pezeşki, Tahran, 1997.

61. 38. Milletlerarası Tıp Tarihi Kongresi, Varlık, 126-3, Tahran, 2002.

2.3.2. Türk Dili, Edebiyatı, Tarihi ve Sosyal İçerikli Eserleri

Kültür ve bilim kahramanı olan Heyet, Türk dili ve edebiyatına gönül veren bir şahsiyet olmuş ve bu hususta pek çok eser kaleme almıştır. Aynı zamanda Türk tarihi ile de ilgilenmiş ve onu bütün yönleriyle tanıtmaya çalışmıştır.

Cevat Heyet'in bu hususta yazmış olduğu eserler şunlardır:[28]

A. Kitaplar

1. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış-I, Tahran, 1980.

2. Mukayesetü'l-Lügateyn, Tahran, 1984, (Farsça).

3. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi, Tahran, 1987, (Farsça).

4. Türklerin Tarih ve Ferhengine Bir Bakış, Tahran, 1987.

5. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Tahran, 1988.

6. İki Dilin Mukayesesi, Bakü, 1980, (Farsçadan tercüme).

7. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış-II, Tahran, 1990.

8. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Bakü, 1990.

9. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış, Bakü, 1993.

10. Türklerin Tarih ve Medeniyetine Bir Bakış, Bakü, 1993.

11. Mukayesetü'l-Lügateyn, Ankara, 2004.

12. Türk Dilinin Üstünlüğü, Kayseri, 2004.

B. Makaleler

1. Vatan ve İslam İranlılığının Esasları, Ettelaat, Tahran, Mart 1978, (Farsça).

2. Azeri Türkçesinin Tarihine Bir Bakış, Varlık, 1979.

3. İran İslam Cumhuriyetinde Milliyetin Esasları (Vatan ve İslam), Varlık, 1979, No:5, (Farsça).

4. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetine Tesiri, Varlık, 1979, No:10, (Farsça).

---

[28] Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*, 89-104.

5. İslam, İnsan “Sartr” ve Şeriatı, Ettelaat, Tahran, Nisan 1979, (Farsça).

6. Garp Kültürünü Gözü Bağlı Kabul Etmek Olmaz, Bamdad, Tahran, Şubat 1979.

7. Eflatun Ahlakiyatı ve Ne Etmek Gerek Biliyi, Ettelaat, Mayıs 1979.

8. Tebriz’de Azerbaycan Şair ve Yazıcılar Toplantısında, Varlık, 1980, No:6.

9. Yegâne Sefer, Prof. Rüstem Aliyev’in Makalesine Mukaddimedir, Varlık, 1980, No:8.

10. Hazreti Ali’nin Öğütleri, (Arapçadan tercüme), Varlık, 1980, No:6.

11. Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı (1-12), Varlık, 1981.

12. Azerbaycan’ın Tanınmamış Büyük Şairi Murtaza Kuluhan Zafer, Varlık, 1981.

13. Dede Korkut Kitabı - Ölmez Söz Hazinemizden İnciler, Varlık, 1981.

14. XIV. Asır Azerbaycan’ın Büyük Şairi Gazi Zerir Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1981, No:9.

15. Nesir Bakü’den Bir Muhammes, Varlık, 1981, No:11-12.

16. Gönül Derdi - (Hamid’den Ön Söz), Varlık, No:11-12.

17. İzah (Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış Kitabına Dair), Varlık, 1982, No:1.

18. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi Kitabından Bir Bölme: Azerbaycan Türkçesinin Adı ve Mövgeyi Hakkında, Varlık, 1982, No:3-4, (Farsça).

19. Türk Dili ve Lehçelerinin Tarihi, Varlık, 1982, No:9-10, (Farsça).

20. Türkmen Dili ve Edebiyatının Tarihi Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1982, No:11-12, (Farsça).

21. İslamda ve Başka Mekteplerde Ahlakiyatın Esasları, Varlık, 1982, No:11-12, (Farsça).

22. Boğuntulu Pehlevi Devrinde Azerbaycan Dili ve Edebiyatının Gerilemesi ve İslami İnkılaptan Sonra Onun Yeniden Çiçeklenmesi (İndiana Üniversitesi - Birinci Türk Araştırmaları Beynelhalk Konferansındaki Meruze), 1982, (İngilizce)

23. Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış (1-38), Varlık, 1983.

24. Mümin ve İtikatlı Şair Mehmet Akif, Varlık, 1983, No:1-2, (Farsça).

25. Yunus Emre Mutasavvıf, Halki Türkiye Şairi, Varlık, 1983, No:5-6, (Farsça).

26. Eski Türk Şiirinde Vezin, Şekil ve Kafiye, Varlık, 1983, No:7-8.

27. Oğuzlar, Varlık, 1983, (Farsça).

28. Kudadgu Bilig veya Saadet İlmi, Varlık, 1983, No:9-10, (Farsça).

29. Mahmud Kâşgarî'nin Dîvânu Lugâti't-Türk'ü, Varlık, 1983, No:11-12, (Farsça).

30. Hazreti Muhammed'in Öğütleri (Arapçadan tercüme), Varlık, 1983.

31. Nesimi'den Rubailer, Varlık, 1984, No:9-10, (Farsça).

32. Muhammed Amani, Varlık, 1984, No:11-12.

33. Nevaî, Varlık, 1985, No:1-2.

34. Edebiyat Bizim Devrimizde, Varlık, 1985, No:5-6, (Farsça).

35. XX. Asırda Güney Azerbaycan Edebiyatı, Varlık, 1985, No:9-12.

36. XX. Asırda Azerbaycan Edebiyatı, Birinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, Temmuz 1985.

37. Akkoyunlular, Varlık, 1986, No:1-2.

38. Eski Türk Kitabeleri, Varlık, 1986, No:3-5.

39. İslam Devri Türk Edebiyatı (1-3), Varlık, 1986.

40. Türk Dilinin Kısa Tarihi, Tebriz Üniversitesinde Kurulan Azerbaycan-Türk Dilinin Tetkiki Seminerinde Okunan Meruze, Tebriz 1987, (Farsça).

41. Azerbaycan Türkçesinin Tarihi, Varlık, 1987, No:2.

42. Fuzulî'nin Dili (1-2), Varlık, 1987, No:3-4.

43. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1987, No:5.

44. Tebriz Üniversitesinde Azerbaycan-Türk Dilinin Tarihi Hakkında Dr. Cevat Heyet'in Çıkışı, Ettelaat, Haziran 1987, (Farsça).

45. Fuzulî'nin Edebî Tesiri ve Teessürü, Varlık, 1988, No:1.

46. Üstat Muhammed Hüseyin Şehriyar, Varlık, 1988, No:3.

47. Halaç Türkçesi, Varlık, 1988, No:4, (Farsça).

48. Horasan Türkçesi, Varlık, 1988, No:5, (Farsça).

49. Lehçe ve Dil, "Şarki Azerbaycan Ostanının Coğrafyası", 1988, (Farsça).

50. Şehriyar, Türk Dili, Türkiye 1988, No:442.

51. "Oğuzname" Mecmau'l-emsal - Muhammed Ali, Türk Kültürü, Türkiye, 1988, No:307.

52. "Oğuzname" ya Oğuz Atalar Sözü ve Meselleri, Varlık, 1989, No:1.

53. Tebriz Lehçesi Hakkında, (Dr. Memmedov'la birlikte), Varlık, 1989, No:1.

54. Cihanşah Karakoyunlu ve Şiirleri, Varlık, 1989, No:2.

55. Muhabbetnâme-i Harezmi, Varlık, 1989, No:2.

56. Bakı Seferi, Varlık, 1989, No:3.

57. Şimali Azerbaycan'da Geçen Kanlı Hadiseler ve Kırgınlar, Varlık, 1989, No:4.

58. Fuzulî'nin Söz Dağarcığı (VI. Milletlerarası Türkoloji Kongresinde Okunan Meruze), Türk Kültürü Araştırmaları, Türkiye, 1989, No:2.

59. Kuzey Azerbaycan'da Geçen Kanlı Hadiseler ve Kırgınlar, Hezer, Tahran, Ağustos 1990, (Farsça).

60. Bakı Seferi, Türk Yurdu, Türkiye, Nisan 1990.

61. İranlılık ve Etnik Diller, Keyhani-Havayi, Tahran, Ağustos 1990, (Farsça).

62. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetinin İnkişafına Tesiri, Varlık, 1990, No:1.

63. İranlılık ve Etnik Diller, Varlık, 1990, No:2.

64. Bakı'dan Gelen Aziz Konaklar, Varlık, 1990, No:1.

65. Sovyet Azerbaycanında Elifba Meselesi, Varlık, 1990, No:2.

66. Ankara'da Türk Dili Kurultayı, Varlık, 1990, No:3.

67. Âlim Kardaşım Albay Dr. Murtaza Heyet'in Yasında, Varlık, 1990, No:3, (Farsça).

68. Memmed Emin Resulzade, Varlık, 1990, No:4.

69. Muasır Şiirin Hafız'ı, Kervan, Eylül, Bakü, 1990.

70. İslam Medeniyetinin Garp Medeniyetine Tesiri, Medeniyet, Mart, Bakü, 1990.

71. Memmed Emin Resulzade (1-2), Edebiyat, Temmuz-Ağustos, Bakü, 1991.

72. Sovyet Azerbaycanında Elifba Meselesi, Keyhani-Havayi, 1990, No:191.

73. Pantürkizm-İtibarsız İdeal, Furuği Azadi, Tebriz, 1991, (Farsça).

74. "Hamse"de Türkçe Sözler (1-2), Edebiyat, Temmuz- Ağustos, Bakü, 1991.

75. Türklerde Elifba Meselesi, Edebiyat, Mart, 1991.

76. Tahran'dan Mektup, (Dalga'nın İlk Sayısına), Dalga, Şubat, 1991.

77. Hekim Nizamî'nin Eserlerinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözleri, Varlık, 1991, No:1, (Farsça).

78. Kur'an ve İslam, Varlık, 1991, No:1-3.

79. Fazilet Güneşinin Batışı, Dr. Gulamhüseyin Sadıkî'nin Vefatı, Varlık, 1991, No:1, (Farsça).

80. Yunus Emre - Mutasavvıf Türk Şairi, Varlık, 1991, No:2, (Farsça).

81. Yeni Tapıntı: Baltazar Sparunfeld - Mecmuası, Varlık, 1991, No:2.

82. Azerbaycan'ın Baş Nazırına Varlık'ın Telegramı, Varlık, 1991, No:3, (Farsça).

83. Türk Dilinin Tarihi, Varlık, 1991, No:4, (Farsça).

84. Kudadgu Bilig'de Kur'an ve Hadisin Tesiri, (Yazan: Mehmet Koca, Aktaran: Dr. Cevat Heyet), Varlık, 1991, No:4.

85. Memmed Emin Resulzade, Millî Kültür, Türkiye, 1991, No:4.

86. Genceli Nizamî'nin "Hamse"sinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atasözleri, Millî Kültür, Türkiye, 1991, No:90.

87. Hekim Nizamî'nin Eserlerinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözleri, Füruği-Azadi, Tebriz, 1991, (Farsça).

88. Kur'an ve İslam (1-3), Edebiyat, Eylül 1991, Ocak 1992, Temmuz 1992.

89. Varlık On Dört Yaşında, Varlık, 1992, No:1.

90. Karabağ Faciası, Varlık, 1992, No:1.

91. Almas İldırım ve Şiirler Mecmuası, Varlık, 1992, No:2.

92. Çağdaş Edebî Azeri Dil Kitabı, Varlık, 1992, No:2, (Farsça).

93. Fahri Doktora, Varlık, 1992, No:2.

94. Günün Sözü, Varlık, 1992, No:3, (Farsça).

95. Nizamî Gencevi'nin 850 İlliyi, Varlık, 1992, No:3.

96. Tahran'da ve Tebriz'de Üstat Şehriyar'ın Uğurlama Kurultayı, Varlık, 1992, No:3.

97. Ankara'da Milletlerarası Türk Dili Kurultayı, Varlık, 1992, No:3.

98. Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azeri Türkçesinin Teşekkülü, Varlık, 1992, No:4.

99. Fuzulî'nin Edebî Şahsiyeti, Dirilik, Amerika, 1992, No:1.

100. Eski Türk Edebiyatı, Azerbaycan Edebiyat Tarihi, Bakü, 1992.

101. Açıklama ("Mahmud Gaznevî'nin Siyasi Hayatı ve Şahsiyeti Hakkında" Adlı Makaleye İzahat), Edebiyat Fakültesi Neşriyesi, Tebriz, 1992, No:1-2, (Farsça).

102. Ön Söz (Almas İldırım'ın Seçilmiş Şiirler Kitabına), Tahran, 1992.

103. Genceli Nizamî'nin "Hamse"sinde Türkçe Sözler, Mefhumlar ve Atalar Sözü, Millî Kültür, Türkiye, 1992.

104. Ön Söz (Kanlı Seneler Kitabına), Tahran, 1993.

105. Azerbaycan'ın Adı ve Serhatleri, Omid-e Zencan, Zencan, 1993, No:22, (Farsça).

106. Hakikat ve Vatandaşlık Nağmekârı Memmed Araz, Kardeş Edebiyatlar, Türkiye, Kasım, 1993.

107. Sungur Türkçesi, Varlık, 1993, No:1.

108. Şehriyar Kongresi Bakı'da, Varlık, 1993, No:1.

109. Ebulkasım Nebatî, Varlık, 1993, No:2.

110. Memmed Araz'ın 60 İlliyi, Varlık, 1993, No:3.

111. Azerbaycan'ın Adı ve Serhatleri, Varlık, 1993, No:3,

112. Halaç Türkleri, Central Asiatic Journal, Almanya, 1993, No:1-2.

113. Dede Korkut Destanları Ne Vakit ve Harada Yarandı?, Varlık, 1993, No.4.

114. “Geranig” Nağılı ve Onun Tarihî Ehemmiyeti, (Yazan: Dr. S. Şimşek, Tercüme: Dr. Cevat Heyet ve İ. Hadi), Varlık, 1994, No:1, (Farsça).

115. Dr. Cevat Heyet’ten Cumhur Reisi Süleyman Demirel’e Mektup, Varlık, 1994, No:1.

116. Prof. Rüstem Aliyev’in Yasında, Varlık, 1994, No:1

117. “Gayret” Gezeti ve Borçalı Gardaşlara Tebrik, Varlık, 1994, No:1.

118. Ankara’da “İran Kültür-Sanat-Haber Belleteni”, Varlık, 1994, No:1.

119. Fuzulî’nin Dili ve Söz Hazinesi Barede, Varlık, 1994, No: 2.

120. Fuzulî’nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1994, No:3.

121. Azerbaycan’ın Adı ve Sınırları, Avrasya Etütleri, Türkiye, 1994.

122. Azerbaycan’ın Adı ve Sınırları, Eurasian Studies, Türkiye, 1994, (İngilizce).

123. Tebrik Edirik (Borçalı’da Gayret gezetinin neşri münasebetiyle), Gayret, Borçalı, Nisan-Mayıs, 1994.

124. Şehriyar Çağımızın Hafız’ıdır, Kültür-Sanat, Türkiye, Mart, 1994.

125. Azerbaycan’ın Adı ve Hudutları, Edebiyat, Şubat, 1994.

126. Ya Rab Bu Karanlık Gecenin Yok Mu Sabahı? Nur İstiyoruz Sen Bize Yangın Veriyorsun (Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’e Mektup), Azerbaycan Türk Kültürü, Türkiye, Ağustos 1994.

127. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’den Dr. Cevat Heyet’in Yardım İstemesi, Omid-e Zencan, Temmuz 1994.

128. Gözyaşları ile Yazılan Mektup, İslam, Bakü, Ocak 1994.

129. Horasan Türkçesi, Türk Dünyası, Türkiye, 1994, No:5.

130. Azerbaycan’ın Adı ve Sınırları, Çağdaş Azerbaycan, Türkiye, 1994, No:4-6.

131. Azeri Edebiyatı, İslam Ansiklopedisi, Türkiye, 1994.

132. Azerbaycan Türkçesi Edebî Dili, Erk, Tebriz, 1994, No:193-194, (Farsça).

133. Horasan Türkçesi Türkologiya, Bakü, 1994, No:1.

134. Hakikat ve Vatandaşlık Nağmekârı, “Memmed Araz - 60: Millîlik ve Beşerîlik Kitabı, Bakü, 1994.

135. Fuzulî’nin Edebî Şahsiyeti, “Fuzulî’yi Anma” Merasiminin Seçilmiş Makaleleri, Kerec, 1994.

136. Fuzulî’nin Edebî Şahsiyeti, Varlık, 1994, No:3.

137. Çağdaş Azerbaycan, Varlık, 1994, No:3.

138. Üstat Hamid Nitkî’den Teclil, Varlık, 1994, No:3.

139. Yanlış Bir İddia, Varlık, 1994, No:3.

140. Azerbaycan’ın Adı ve Serhatleri, Reform, Amerika, Mart 1995.

141. İran’da Nevruz, Türkiye’de Birinci Beynelhalk Nevruz Sempozyumu, 1995.

142. Yeni Tapıntı: Dilimizin XVII. Asra Ait El Yazması, Günay, Bakü, 1995, No:41.

143. Nevruz Bayramı İran’da, Varlık, 1995, No:95-4.

144. Fuzulî’nin Edebî Tesir ve Teessürü (Fuzulî’ye Tesir Eden Şairler), Varlık, 1995, No:96-1.

145. Aşina Dergisi, Ortak Medeniyet Mirasının Aktarışında, Varlık, 1995, No:96-1.

146. Fars (İran’da Eyalet ve Eskiden Beri Burada Yaşayan Bir Kavim), İslam Ansiklopedisi, Cilt 12, İstanbul, 1995.

147. Yunus Emre’ye Umumi Bir Bakış, Varlık, 1995, No:98-3.

148. 70 İllik Yubiley Merasiminde Dr. Cevat Heyet’in Teşekkür Nutku, Varlık, 1995, No:98-3.

149. Mukaddime Yerine, Her Renkten, Tebriz, 1996.

150. Yeni Dilcilik ve Dilimize Tatbiki Meselesi, Varlık, 1996, No:100-1.

151. Asrımızın Şeyh Şamil’i Cevher Dudayev, Varlık, 1996, No:100-1.

152. Yeni Dilcilik 2, Varlık, 1996, No:101-2.

153. Yeni Dilcilik 3, Varlık, 1996, No:102-3.

154. Nahçivan'da Hüseyin Cavid Makberesinin Açılış Merasimi, Varlık, 1996, No:102-3.

155. Yeni Dilcilik 4, Varlık, 1997, No:103-4.

156. Türklerin Tarihinde Renklerin Yeri, Varlık, 1997, No:105-2.

157. Büyük Bir İtki (Menzuri Hemnei'nin Vefatı Münasebetiyle), Varlık, 1997, No:103-3.

158. Bakı'da Beynelhalk Dede Korkut Sempozyumu, Varlık, 1997, No:106-3.

159. Yeni Dilcilik 5, Varlık, 1997, No:107-4.

160. Farsçanı Koruyak, Ancak İran Türk ve Arapların Dilini Taplamayak, Varlık, 1998, No:107-4, (Farsça).

161. Varlık 20 Yaşında, Varlık, 1998, No:108-1.

162. Azerbaycan Yazıçı ve Şairlerinin Prezident Hatemi'ye Mektubu, Varlık, 1998, No:108-1, (Farsça).

163. Saib-i Tebrizî'nin Osmanlı Şairlerine Tesiri, Varlık, 1998, No:108-1.

164. Molla Nasreddin İran'da, Varlık, 1998, No:109-2.

165. Azeri veya Azerbaycan'ın Eski Dili, Varlık, 1998, No:109-2, (Farsça).

166. Prof. Gulamhüseyin Beydilli'nin Ölümü Münasebeti İle, Varlık, 1998, No:109-2.

167. Prof. Gulamhüseyin Beydilli'nin Ölümü Münasebeti İle Dr. Cevat Heyet'in Mesajı, Varlık, 1998, No:109-2, (Farsça).

168. Dede Korkut Destanlarının Dilinde Türkiye Türkçesi Özellikleri, Varlık, 1998, No:110-3.

169. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası I, Varlık, 1999, No:112-1.

170. Ön Söz, Türk Dili Ders Ocağı, Tahran, 1999.

171. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 1999, No:113-2.

172. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 1999, No:113-2, (Farsça).

173. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası II, Varlık, 1999, No:114-3.

174. Yeni Dilcilik 6 - Uşağın Dil Öğrenmesi, Varlık, 1999, No:114-3.

175. Kaşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası, Varlık, 112-123, Tahran, 1999.

176. Prof. Hamit Nutki'nin Mateminde, Varlık, 113-2, Tahran, 1999.

177. Dillerin Yeni Tasnifi, Varlık, 2000, No:115-4.

178. Bu Gelen Nevruzu İki Kere Kutlayıp, Çeşn Tutmalılyık, Nevid-i Azerbaycan, Urmiye, 2000, No:77-78.

179. Türk Dillerinin Yeni Tasnifi, Varlık, 115-4, Tahran, 2000.

180. Hazret-i Ali Ehl-i Sünnet Kaynaklarında, Varlık, 116-1, Tahran, 2000.

181. Nesrimiz Hara Gedir, Varlık, 117-2, Tahran, 2000.

182. Prof. Hamit Mehmetzade'nin Mateminde, Varlık, 117-2, Tahran, 2000.

183. Prof. Bernard'ın Ölümü Münasebetiyle, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

184. Ariya Faşizmi ve Panfarsizmin Dönüşü, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

185. Yeni Türkçenin Etimoloji Sözlüğü Hakkında Birkaç Söz, Varlık, 119-4, Tahran, 2001, (Farsça).

186. Uşağın Dil Açması, Varlık, 120-1, Tahran, 2001.

187. Dr. Tureç Etabeki'nin Azerbaycan Kitabına Bir Eleştiri ve Tamamlama, Varlık, 120-1, Tahran, 2001, (Farsça).

188. İslam'ın Teröre Münasebeti, Varlık, 121-2, Tahran, 2001.

189. Azeri Aydını ve Millî ve Kavmî Kimlik Kitabına Eleştiri, Varlık, 121-2, 122-3, Tahran, 2001, (Farsça).

190. Ortografi Konusunda, Varlık, 122-3, Tahran, 2001.

191. Mayntz Üniversitesinde Türkoloji Semineri, Varlık, 122-3, Tahran, 2001.

192. Vilayet Kuliyev'in Tarihte İz Koyan Şahsiyetler Kitabı Hakkında, Varlık, 123-4, Tahran, 2001.

193. Sehend İle Tanışlığım, Varlık, 124-1, Tahran, 2002.

194. Talat Tekin ve Mehmet Ölmez'in Türk Dilleri Kitabının Açıklamalı Özeti, Varlık, Tahran, 2002.

195. Büyük İnsan, Görkemli Âlim ve Edebiyatşinas Prof. Yaşar Karayif'in Vakitsiz Ölümü Münasebetiyle, Varlık, 126-3, Tahran, 2002.

196. Yeni Türk Dilleri Devri 3, Varlık, 127-2, Tahran, 2003.

197. "Fars Dili İranlılığın Üstün Alameti" Makalesi Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1982, No:5, 6, (Farsça).

198. İran ve Türkler Sasaniler Devrinde Kitabı Hakkında Bir Neçe Söz, Varlık, 1986, No:6,7,8.

199. Yene de Mazlum İran, Neşre-Daneş, Tahran, 1987, No:6.

200. "Türk Edebiyatı, Azerbaycan Bölücülerinin Nidası" Makalesine Cevap (Farsça).

201. "Azerbaycan Haradır?" Makalesine Cevap, Varlık, 1990, No:3.

202. "Azerbaycan Haradır?" Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, Ocak 1991.

203. "Azerbaycan Haradır?" Makalesine Cevap, Dirlik, Amerika, 1992, No:1.

204. Azerbaycan'ın Adı Hakkında Tetkik - "Demir Mismar Daşa Geçmez" ve "Azerbaycan" Makalelerine Cevap -, Kehkeşan, Tahran, 1992, No:18.

205. "Bozgurdun Dişi" Nifağın İti Keyçisi - "Bozgurdun Efsanesi" Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, Mart 1992, (Farsça).

206. "Parlementin Dilçilik Hakkındaki Kararı" Makalesine Cevap, Bahar-i Azerbaycan, Tahran, Ocak 1992.

207. Gün -Sözü-, Varlık, 1992, No:3, (Farsça).

208. Gerçeği Söylemek veya Hayale Dalmak - "Mühendis Bazergan ve Simaların O Biri Üzü", Makalesine Cevap -, Keyhani-Havayi, Eylül, 1993.

209. Gerçeği Söylemek veya Hayale Dalmak - "Mühendis Bazergan ve Simaların O Biri Üzü", Makalesine Cevap, Varlık 1993, No:2, (Farsça).

210. İnkâr Duvarının Arkasında, ya Hamının Gözü Önünde - "Hakikatin Parlak Siması Tarihî Hadiselerin Ötesinde" Makalesine Cevap, Keyhani-Havayi, Tahran, 1993, (Farsça).

C. Röportajlar

1. İran'ın Yarısı Türkçe Konuşuyor, Bayrak, Türkiye, 1998.

2. Her Şey Medeniyetden Başlayır, Edebiyat ve İncesenet, Eylül 1989.

3. Ankara'da Birinci Türk Dili Kongresinin Raporu - Dr. Cevat Heyet'le Müsahabe - Keyhan, Tahran, Ekim 1990, (Farsça).

4. Emektaşlık Orbitinde: Cerrahların Semereli Alakaları, Bakü, Şubat 1990.

5. İranlı Türkolog: Hükûmet Bize Yardımcı Olur, Tercüman, Türkiye, 1990.

6. Elifba Hakkında Amerika Radyosu İle Müsahabe, Ebrar, Tahran, Ocak 1991.

7. Danışır Sempozyum İştirakçileri, Edebiyat, Nisan 1991.

8. Sözden İşe Geçmeyimiz Meni Çok Sevindirdi, Dalga, Bakü, Haziran 1991.

9. Aklımızı Hislerimize Hâkim Kılak, Medeniyet, Bakü, Haziran 1991.

10. Ermeni Tahribatı Her Yerde Mevcuttur, Azerbaycan Muallimi, Temmuz 1992.

11. Halkımızın İstikbali Parlaktır, Doğru Yol, Bakü, Ocak 1993.

12. Redaksiyamızın Konağı: Kerbela'ya Geçen Çığır, Edebiyat, Nisan 1994.

13. Şehriyar Çağımızın Hafız'ıdır, Kültür ve Senet, Türkiye, Mart 1994.

14. Şehriyar Bir Çırağı İdi, Şehriyar, Bakü, Ekim, 1994.

15. Şimallıların İfrat Taassupkeşliği Cenupluların Başını Ağrıdır, 7 Gün, Bakü, Aralık 1994.

16. Cevat Heyet'le Müsahabe, Varlık, 1995, No:98-3.

17. Cevat Heyet, Yunus, Trabzon, 1997, No:17.

18. Cevat Heyet'le Özel Müsahabe, Mübin, Tahran, 1999, No:2.

19. Cevat Heyet Bakı'dadır, Günaydın, 6-7 Nisan 2000.

20. "Kitab-ı Dede Korkut" Destanı Halkımızın Şah Eseridir, Halk, 2 Nisan 2000.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

VARLIK DERGİSİ

Dil ve edebiyata merak ve ilgi duyan Cevat Heyet, en önemli edebî çalışmalarını Varlık dergisinde gerçekleştirmiştir. Varlık dergisi Türk dili, edebiyatı, tarihi ve medeniyeti hakkında bilgi vermekle birlikte onların bilinmeyen yönlerini gün yüzüne çıkarmada önemli bir vasıta olmuştur.

3.1. Varlık Dergisinin Ortaya Çıkış Süreci

Azerbaycan, 1828 yılında Rusya ile İran arasında imzalanan Türkmençay Antlaşması ile güney ve kuzey olmak üzere ikiye bölünmüştür. Kuzey Azerbaycan Rus hâkimiyetine girerken Güney Azerbaycan İran sınırları içerisinde kalmıştır. Bu tarihten itibaren Azerbaycan Türklerinin hayatında çeşitli siyasi olaylar meydana gelmiştir. Dolayısıyla Varlık dergisinin yayınlandığı 20. yüzyıl Azerbaycan Türkleri için bir özgürlük mücadelesi dönemidir.[29]

Cevat Heyet, 1979 İran İslam Devrimi'nden hemen sonra Gulamhüseyin Beydili, Hamit Nutki, Timur Pirhaşimi, Abdülkerim Menzuri, Ali Kemali, Samet Serdariniya, Hasan Mecidzade Savalan, Kerim Meşruteçi Sönmez ve Mehmet Ali Ferzane'den oluşan "yazıcılar heyeti" ile birlikte Varlık dergisini çıkarmaya başlamıştır.[30] Derginin adı olan "Varlık" ise İran'da Türkleri tanımama politikası yürütenlere karşı Hamit Nutki tarafından önerilmiştir. Cevat Heyet başta olmak üzere yazar ve şairler burada yayınlanan

---

29 Esra Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi* (İstanbul: Kriter Yay., 2020), 17.

30 Ali Taştekin, "Varlık Dergisinde Edebiyat Tarihi Araştırmaları" (Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1991), 1.

makaleler vasıtasıyla seksen yıl tatil edilmiş olan dili ve edebiyatı yeniden canlandırmaya çalışmışlardır.[31]

Varlık dergisinin ilk sayısı 5 Mayıs 1979 tarihinde Tahran'da yayınlanmıştır.[32] Derginin kurucusu ve müdürü Cevat Heyet, başyazarı ise Hamit Nutki olmuştur. 12 yıl boyunca bu görevde bulunan Hamit Nutki'nin vefatından sonra bu görevi Cevat Heyet üstlenmiştir. Muhammed Hüseyin Şehriyar ise ilk sayılardan itibaren derginin şeref üyesi seçilmiştir. Varlık dergisi ilk sayılarından itibaren kültürel ve sosyal dergi olarak tanıtılarak sayfalarında edebî, medeni ve sosyal konulara yer verilmiştir. Türkçe ve Farsça olarak yayınlanan derginin yaklaşık %15'i Farsçadır. Buradaki amaç da Fars dilli okuyuculara sözü edilen konularda bilgi vermektir. İlk yıllarda ayda bir defa çıkarılan dergi zamanla iki ve daha sonra üç ayda bir yayınlanmaya başlamıştır.[33]

3.2. Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler

Varlık dergisinin ilk sayısından itibaren Türk dili, edebiyatı, tarihi ve medeniyetine ait yazılan makaleler yayınlanmış ve bu alanlara ait problemlere yer verilmiştir.

Derginin yayınlandığı ilk yıllarda halkta Türk kimliğini yaşatacak ve onu yok olma tehlikesinden kurtaracak ana dilinde bir kurtarıcıya ihtiyaç olmuştur. İşte tam bu anda bu boşluğu doldurmak isteyen Cevat Heyet, makalelerinde millî bilinci canlandıracak ve millî birlik duygusu uyandıracak pek çok konu kaleme almıştır. Yalnız Heyet değil aynı zamanda derginin kurucuları sonsuz fedakârlık, sadakat ve zahmetle halkın manevi ihtiyaçlarını gidermek için büyük çaba göstermişlerdir.[34]

Pervane Memmedova, Varlık dergisinin ilk 20 yılındaki inkişafını göz önüne alarak yazılan makaleleri içeriklerine göre üç başlıkta sınıflandırmıştır. Bu sınıflandırma şu şekildedir:[35]

---

31 M. Rıza Heyet, "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 9.

32 "Varlıq Tanıtımı", Varlıq - Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi, erişim 18 Eylül, 2022, https://varliq.org/#1614929887779-5c6b09fb-2229.

33 Kürüm, *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*, 20-21.

34 Pərvanə Məmmədova, "*Varlıq" Jurnalında Ədəbiyyat Məsələləri* (Bakı: Elm, 2000), 31-32.

35 Məmmədova, "*Varlıq" Jurnalında Ədəbiyyat Məsələləri*, 37-40.

1. Millî Medeni İntibah Devri (1979-1982)

2. Durgunluk Devri (1983-1990)

3. Nispi İnkişaf Devri (1991-200)

Millî medeni intibah devrinde, İran Anayasası millî meselenin çözümü ile ilgili yeni maddeler kabul etmiştir. Güney Azerbaycan da yeni maddelerin kabulü dolayısıyla kısmen da olsa bunlardan istifade etmiştir. Aydınlar tarafından ana dilinde gazete ve dergi yayınlanmış, yazarlar birliği kurulmuş, radyo haberleri ana diline çevrilmiş, ana dilinin Farsça ile birlikte devlet dili gibi kullanılması için çalışılmıştır. Tahran, Tebriz ve diğer şehirlerde klasik eserler yayınlanmaya başlanmış, mektep ve üniversitelerde Azerbaycan Türkçesi kullanılmaya başlanmıştır. Varlık dergisi, bu zamanda hem bir öğretmen hem de bir mektep görevi üstlenmiştir. Halkın ruhuna yakın olan folklor ürünleri bu dönemde dergide esas yeri tutmuştur. Bununla birlikte Azerbaycan şifahi halk edebiyatı hem her yönden araştırılmış hem de ona ilgi duyanların sayısı artmıştır. Ayrıca okuyucuların zorluk çekmemesi için derginin sonunda izahlı bir sözlük verilmiştir. Cevat Heyet'in "Azerbaycan Edebiyat Tarihine Bir Bakış" adlı makale silsilesi bu dönemde yayınlanarak büyük bir boşluğu doldurmuştur. Daha pek çok yazar ve şairin yazılar yazıdığı dergide genç yazarların da imzası görülmeye başlanmıştır.

Durgunluk devrinde, basın yayın özgürlüğüne yavaş yavaş son verilmiştir. Halkın inkılaptan ve yeni yönetim şeklinden beklentisi yüksekti. Ancak hâkimiyetin din adamlarının eline geçmesiyle birlikte sosyal ve iktisadi problemlerin çözümü askıya alınmıştır. Bu durum ise bazı aydınların yavaş yavaş dergiden uzaklaşmasına sebep olmuştur.

Nispi inkişaf devrinde ise Sovyetler Birliği dağılmış ve Azerbaycan ile İran arasındaki sınır artık geçilmez değildi. Varlık dergisinin Kuzey Azerbaycan'daki kolu ise oldukça genişlemişti. Kuzey Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanması Güney Azerbaycan'ın medeni hayatında canlanma yaratarak Azerbaycan Türklerinin dirilişine vesile olmuştur. Ayrıca 1990 yılından itibaren Kuzey Azerbaycan'da meydana gelen olaylar Varlık dergisine aksetmiştir. 20 Yanvar, Karabağ Savaşı, Ermenilerin Azerbaycan topraklarındaki saldırı ve cinayetleri gibi konular derginin her sayısında işlenmiştir.

Görüldüğü üzere Türklük ruhunun ve şuurunun aşılanması ve edebî dilin yaygınlaşması hususunda büyük önem taşıyan Varlık dergisi, günlük politikalara girmeden ve ideolojik bir amaç gütmeden doğrudan doğruya Türkçeye ve Türk halkına yönelmiştir. Türk edebiyatının üstatlarını ve onların eserlerini halka tanıtarak geçmiş ve gelecek nesiller arasında âdeta bir köprü vazifesi görmüştür. Kuzey ve Güney Azerbaycan arasındaki sınırı dil ve kültür bağlamında bir engel olarak görmemiştir.[36]

Varlık dergisi, 2014 yılına kadar Cevat Heyet'in öncülüğünde ve baş editörlüğünde yayınlanırken onun ölümünden sonra 2015 yılından itibaren Mehmet Rıza Heyet'in baş editörlüğünde aynı özelliklerle Ankara'da yayınlanmaya devam etmekte ve İran başta olmak üzere çeşitli ülkelere gönderilmektedir. Ocak 2021 tarihinden sonra "uluslararası hakemli dergi" statüsü kazanan dergi yılda dört kez olmak üzere her yılın mart, haziran, eylül ve aralık aylarının sonunda yayınlanmaktadır.[37]

Günümüzde Cevat Heyet ve Varlık dergisi ile ilgili yazılmış pek çok kitap, makale ve tez mevcuttur. Bu da göstermektedir ki, Cevat Heyet yalnız Azerbaycan halkı için değil tüm Türk dünyası için değerli ve vazgeçilmez bir şahsiyettir.

---

36 Nevzat Kösoğlu, "Varlık ve Dr. Cevat Heyet", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek (Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yay., 2005) 51.

37 "Varlıq Tanıtımı".

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TRANSLİTERASYONLU METİN

4.1. Transliterasyonlu Metin

[1] AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI

Təlif

Doktor Cavad Heyət

Tehran-1367

Varlıq Məcəlləsinin Zəmiməsi

Çap-i Kaviyan

[2] AZƏRBAYCAN ŞİFAHİ XALQ ƏDƏBİYYATI

Təlif

Doktor Cavad Heyət

Tehran-1367

“Varlıq” Məcəlləsinin Zəmiməsi

[3] Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı

Heyət-Cavad

“Varlıq” Məcəlləsinin Zəmiməsi

Birinci çap 1367

Tiraj: 2000 nüsxə

Çap-kaviyan

Çap haqqı məhfuzdur

Film: Ladən

[5] (1) **Bismillahir-Rahmənir-Rahim**

(2) **Ön Söz**

(3) Məmləkətimiz İranın mədəni-fikri tarixi, hər şeydən əvvəl, ən qədim (4) əsrlərdən başlamış ta bu günə qədər, burada yurd salıb, ölkənin milli- (5) siyasi varlığını var qüvvəsiylə qoruyan və qarnlardan bəri burada canlanan (6) mədəniyyət və ictimai düşüncə axınlarına öz yurddaşlıq səhmini ödəyən (7) xalqların mədəni-fikri yaşayış tarixidir.

(8) Tarix boyunca, burada yerləşib yaşayan xalqların ən doğma və insani (9) ehsas, inanış, düşüncə, ictimai həyat təcrübələri və bir sözlə bədii (10) yaradıcılıq bacarıqlarından axıb gələn mədəni-xəlqi axınlardan biri də (11) şifahi xalq ədəbiyyatı olmuşdur.

(12) Ümumi təbir ilə folklor və ya xalq bilikləri adlanan xalq mədəniyyət (13) və biliyi sahəsində olduqca geniş və əhəmiyyətli yer tutan şifahi xalq ədəbiyyatı (14) başqa ölkələrdə olduğu kimi, İranda da insan həyatının ən ibtidai (15) çağlardan başlamış, tarixin ayrı-ayrı mərhələlərinin süzgəcindən keçmiş, (16) və bizim zamanımıza qədər gəlib çatmışdır.

(17) Yazılı ədəbiyyatdan çox-çox əvvəl yaranıb və sadə insanların həyat (18) təcrübələrini, inanış və inamlarını, istək və arzularını, ehsas və ürək (19) çırpıntılarını, şadlıq və kədərlərini bədii şəkildə tərənnüm edən şifahi xalq (20) ədəbiyyatı nümunələri hər yerdə olduğu kimi burada da qarnlar boyu dildən- (21) dilə və nəsildən-nəslə keçmiş və hətta bir çox Firdovsi, Nizami, Mövləvi, Əttar, Cami, (22) Übeyd Zakani, Füzuli və onlar kimi söz ustadlarına öz ölməz əsərlərini (23) yaratmaqda ülgü və təməl daşı olmuşdur.

(24) İran xalqlarının tərəfindən tarix boyu yaranan çoxsahəli və rəngarəng (25) şifahi xalq ədəbiyyatı, çoxəsrlik tarixə malik olduğu halda, bu söz, duyğu (26) və düşüncə xəzinəsində parlayan yüzlər və minlər əfsanə, dastan, nağıl, nəğmə, (27) lətifə, atalar sözü, bilməcə və ayrı-ayrı bu kimi inciləri bir yerə toplayıb (28) onların üzərində elmi araşdırma işi çox sonralar başlamışdır. **[6]** (1) Bu önəmli iş, birinci növbədə iki yüz il bundan qabaqdan bir çox qərb (2) şərqşünasları tərəfindən başlandığı halda, son yüz ildə İranda xalq ədəbiyyatı (3) və folklor məsələləri ilə uğraşan mühəqqəq və folklorçular

tərəfindən davam (4) etdirilmişdir. Bu folklorşünas və mühəqqəqlərin arasında Kuhi Kirmani, Sadiq (5) Hidayət, Doktor Məhəmməd Cəfər Məhcub, Sübhi Mühtədi, Əmrqulu Əmini, Seyid Əbülqasım Əncəvi (6) Şirazi kimi simaların gördükləri qiymətli işlərdən ad aparmaq çoxyerli (7) olacaq.

(8) İran xalqlarının yaratdığı zəngin və tükənməz şifahi xalq ədəbiyyatı bir ümman (9) bəlkə də bir oqyanusda gizlənən inciləri aramaq üçün beş-üç nəfər (10) adam yox, bəlkə yüzlərcə inci arayan və hökumətin də himayətindən bəhrəmənd olan (11) sərraf və elmi işçi gərəkdir.

(12) Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı İran xalqlarının Türk dilli qisminə aid (13) olduğu kimi, Türk dilli xalqların da ağız ədəbiyyatlarının bir qolunu (14) həm də zəngin bir qolunu təşkil verir. Kitabın mətninin ilk qismində şərh (15) verdiyimiz kimi bu barədə Quzey Azərbaycanda dərin axtarışlar aparılıb (16) qiymətli əsərlər təlif və nəşr edilmişdir. Bizdə, 60 ilə yaxın bir müddətdə (17) yəni Pəhləvilər dövründə dilimiz və ədəbiyyatımızı yazıb-oxumaq yasaq (18) olduğu üçün, bu sahədə tək-tük, yarı qaçaq-yarı gizli şəkildə (19) bəzi əsərlər nəşr edilmişsə də, sistemli və davamlı şəkildə ağız ədəbiyyatımız (20) haqqında yazı yazmaq və əsər nəşr etmək ancaq İslam inqilabından sonra mümkün (21) və müyəssər olmuşdur.

(22) Bu kitabda 1360-61 illərində Varlıq məcəlləsində Azərbaycan şifahi (23) xalq ədəbiyyatı haqqında yazdığımız silsilə məqalələrimizi toplu olaraq bir (24) yerdə nəşr edirik. Ümid edirik gələcəkdə bu sahədə daha təfsilatlı (25) əsərlər nəşr edilsin.

(26) Bu məqalələrin düzənlənib, kitab şəklində çapa hazırlanmağında mənə (27) hər dürlü yardım edən və əmək verən əziz dostum və görkəmli şairimiz Kərim (28) Məşrutəçiyə (Sönməz) ürəkdən təşəkkür etməyi özümə borc bilirəm ayrıca (29) on ildən bəri Varlıq məcəlləsini və bu gün də bu kitabımızı çap edən (30) Kaviyan çapxanasına təşəkkür və şükran duyğularımı bildirmək istəyirəm.

(31) **Tehran-Fərvərdin 1367**

(32) **Doktor Cavad Heyət**

[7] (1) **Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı**

(2) Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı dünyanın ən zəngin və qədim xalq ədəbiyyatlarındandır. (3) Bütün xalqlarda olduğu kimi, bizdə də əvvəlcə şifahi xalq (4) ədəbiyyatı yaranmışdır. Xalqımızın yaratdığı dastanlar, nağıllar, nəğmələr, (5) atalar sözü, lətifələr, tapmacalar və aşıq qoşmaları nəsildən-nəslə keçərək (6) hafizələrdə yaşamışdır. Bədii söz sənətinin bu sahəsinə, xalq ədəbiyyatı, (7) el ədəbiyyatı, ağız ədəbiyyatı, və bəzən də folklor deyilmişdir. Folklor xalq (8) hikməti, xalq biliyi və daha doğrusu xalq yaradıcılığı deməkdir.

(9) Şifahi xalq ədəbiyyatının ilk nümunələri qədim insanların ibtidai əmək (10) fəaliyyətləri və təbiət hadisələri haqqındakı təsəvvürləri və ya məzhəbi inanışları (11) ilə əlaqədar olan əmək və mərasim nəğmələri olmuşdur. İnsanlar qorxulu (12) heyvanları ovladıqda, ağır yükləri qaldırdıqda birgə hərəkətlərini tənzim (13) etmək üçün ahəngli səslərdən və sözlərdən istifadə etmişlər, və görülən (14) işin ritminə uyğun olan bu səslər və sözlər ilk əmək nəğmələrinin (15) əsasını təşkil etmişdir. Sonralar bu nəğmələr tədricən iş cərəyanından (16) ayrılıb, müstəqil şəkildə istirahət zamanlarında oxunmağa başlamışdır.

(17) Şifahi ədəbiyyatın qədim nümunələri xalqımızın tarixi inkişaf mərhələləri ilə (18) əlaqədar olaraq, daha çox ovçuluq, əkinçilik və maldarlıqla bağlı (19) olmuşdur. Zamanla xalqın həyat təcrübəsinin artması, idrak və təxəyyülün (20) genişləməsi sayəsində bədii söz yaradıcılığı da inkişaf etmiş, bir (21) tərəfdən yeni-yeni əsərlər yaranmış, bir tərəfdən də əskidən yaranmış (22) əsərlər ağızdan-ağıza gəzmiş, dolaşmış və istedadlı söz ustadlarının (23) yəni nağılçıların, dastançıların, müğənnilərin və aşıqların ifasında (24) cəlallanmış və təkmilləşmişdir.

(25) Şifahi xalq ədəbiyyatı daha çox zəhmətkeş xalqın kollektiv (toplu, dəstə cəmi) (26) yaradıcılıq məhsulu olub, istək və arzularını, kədər və sevincini, (27) məişət tərzi və adət-ənənələrini, zövq və inam və etiqadlarını, və dünya (28) görüşlərini əks etdirməkdədir. Bu səbəbdən şifahi ədəbiyyat tarixini (29) tədqiq edərkən, xalqımızın keçmişdəki adət və ənənə və bütün xüsusiyyətinin (30) müxtəlif tarixi dövrlərdə keçirdiyi inkişaf mərhələləri ilə də tanış (31) oluruq.

(32) Bu ədəbiyyatda, ümumi olaraq əməyə yüksək qiymət vermək və tənbəlliyə qarşı **[8]** (1) nifrət, azadlıq arzuları, vətənpərvərlik və insaniyyət hissləri, zülmə və haqsızlığa (2) qarşı nifrət, azad həyata və gələcəyə ümid və haqqın batilə qələbəsi inancı (3) aydın bir şəkildə gözə çarpır.

(4) Şifahi xalq ədəbiyyatı xalqın yaradıcılıq məhsulu olduğu üçün, dil (5) və ifadə tərzi sadə və təmizdir. Hər baxımdan xəlqi olan bu ədəbiyyat xalqın (6) qəhrəmanlıq tarixini də əks etdirən gözəl mənbələrdən biridir.

(7) Şifahi xalq ədəbiyyatının tərbiyəvi və bədii əhəmiyyəti də böyükdür. Biz hələ (8) uşaqlıqdan nağıllarla tanış oluruq. Bunlar bizdə həyata, vətənə və xalqa (9) olan məhəbbətimizi artırır və bizdə xalqın düşmənlərinə qarşı kinə və nifrət (10) hissi oyandırır, və eyni zamanda bir dil xəzinəsi kimi, əsil Türk sözlərinin (11) öyrənilməsinə yardım edir.

(12) Müasir xalq ədəbiyyatından gördüyümüz kimi, keçmiş folklor nümunələrinin (13) də hər birinin müəllifi olduğu şübhəsizdir. Keçmiş dövrlərə (14) aid olan nağıllar, dastanlar, mahnılar ayrı-ayrı şəxslər tərəfindən (15) yaranmışdır. Lakin, bu əsərlər yazılı şəkildə mühafizə edilmədikləri (16) üçün getdikcə ümumun istifadəsinə keçmiş, müxtəlif ifaçılar tərəfindən (17) istənildiyi şəkildə təkrar edilib, xalqın malı olmuşdur. İfaçılar (18) bu əsərləri iştirak etdikləri məclisin tərkibinə görə də dəyişdirirlər. (19) Məsələn aşıqlar çıxış etdikləri məclisdəki adamların tərkibini, onların (20) marağını və dövrün ictimai-əxlaqi tələblərini də nəzərə alaraq söylədikləri (21) dastanlarda dəyişmələr əmələ gətirirlər və bu səbəbdən ağız ədəbiyyatı (22) məhsullarında variantlar, çeşitlər meydana gəlir. Bu dəyişmələr həmasəyi (23) əsərlərdə lirik, mənzum əsərlərdən daha çox görülür. Belə ki, bəzən eyni (24) bir nağılda və ya dastanda müxtəlif dövrlərin həyat tərzi, ictimai münasibətləri (25) və dil xüsusiyyətləri də öz əksini tapmış olur.

(26) Ağız ədəbiyyatının xüsusiyyətlərindən biri də ondakı inam, ümid və (27) nikbinlik ruhiyyəsidir. Zəhmətkeş xalq zalim hökmdarların və istismarçıların (28) təzyiqi altında nə qədər ağır zəhmət və əziyyətlərə məruz qalmış olsa (29) da azadlıq ümidini və haqqın son qalibiyyətinə inamını əldən vermir. (30) Bu ruhiyyə onun yaradıcılığında əks olunmuş və nikbin əsərlərin (31) meydana çıxmasına səbəb olmuşdur.

(32) Ağız ədəbiyyatı realist bir ədəbiyyatdır. Xalq yaradıcıları həyatın və (33) məişətin müxtəlif mövzu və hadisələrini və öz intiba və duyğularını **[9]** (1) olduğu kimi bədii bir şəkildə bəyan və tərənnüm etmişlər.

(2) Atalar sözləri və məsəllərin tədqiqi xalqın fikir və etiqadları baxımından (3) tarix boyunca keçirdiyi inkişaf və dəyişmələri aydınca göstərir. Məsələn (4) çox əski bir atalar sözü olan "Allaha tapşır dananı, qurd yeməz" sonradan (5) xalqın fikri inkişafı nəticəsində belə bir atalar sözünə çevrilmişdir: (6) "Əvvəl dananı bağla, sonra Allaha tapşır!"

(7) Yuxarıda söylədiyimiz kimi, bu ədəbiyyatın nümunələri xalqın müxtəlif (8) tarixi dövrlərdə yaşayışının və bütün xüsusiyyətlərinin güzgüsü kimidir. (9) Eyni zamanda xalqımızın həyat tarixinin tədqiqi üçün ən əsil və güvən (10) verici qaynağı sayılır. Bu barədə böyük Rus yazıçısı Maksim Qorki (11) belə demişdir: "Şifahi xalq yaradıcılığını öyrənmədən zəhmətkeş xalqın həqiqi (12) tarixini bilmək mümkün deyildir. Folklor öz xüsusi yolu ilə tarixə (13) yoldaşlıq edir."

(14) Digər millətlərdə olduğu kimi, Azərbaycan klassik ədəbiyyatının məşhur (15) ədib və şairləri də zəngin şifahi xalq ədəbiyyatı irsinə dərin hörmətlə (16) yanaşmışlar, və onun müxtəlif növlərdə olan nümunələrini maraqla (17) öyrənmişlər. Bu məsələni Nizaminin, Xaqaninin, Füzulinin, Axundofun, (18) Sabirin, Lalinin və Möcüzin, Üzeyir Hacıbəyofun, Cəfər Cabbarlının, Səməd (19) Vurğunun və digər şairlərimizin yaradıcılığında aydın görmək olar.

(20) Azərbaycan folkloru ilə yazılı ədəbiyyat arasındakı sıx əlaqə və qarşılıqlı (21) təsir əsrlər boyu davam etmişdir. Ədib və şairlər şifahi (22) ədəbiyyatın mövzularından, şəkil, vəzn və ifadə vasitələrindən istifadə edərək (23) gözəl hekayə, mənzumə və qoşmalar yazmışlar. Şifahi ədəbiyyatın yaradıcıları (24) olan aşıqlar, nağıl deyənlərdə Nizami, Nəsimi, Xətai və Vaqif kimi (25) sənətkarların irsindən istifadə edərək yeni dastanlar, nağıllar və şeir (26) nümunələri yaratmışlar.

(27) Xalqımızın ana dili Türk dillərindən biri olduğu üçün ağız (28) ədəbiyyatımızın ən əski nümunələri Orta Asiya Türk elləri arasında yaranmışdır. (29) Bu sahədə miladdan qabağa aid olan əsərlər müxtəlif Türk (30) elləri və qəbilələri arasında, şaman, qam, toyun, baqsı və ozan adı (31) verilən ruhanilərin söylədikləri ilahilər (Allah üçün söylənən

sözlər) (32) və ya dini mərasim nəğmələridir. Nisbətən yaxın zamanlarda məxsusən Oğuzlar (33) arasında ozan adı verilən bu şəxsiyyətlərin dini vəzifələrindən tədricən **[10]** (1) ayrılaraq saz şairi övsafını alıb, qopuz deyilən sazı çalaraq xalqının (2) hər çeşit duyğularını, ilahi, əfsanə və mənqəbələrini tərənnüm etdikləri (3) aydınlanmışdır.

(4) Əski Türk dastanları yazılmadığı üçün zamanla çoxları unudulub (5) getmişdir. Ancaq bəzi Çin, İran və Ərəb qaynaqlarından və (Divanü Lüğat-it- (6) Türk) kitabının yazdığı xülasələrdən bu dastanların və Əski Türk nəğmələrinin (7) bir hissəsi bilinmişdir. (8) Türklərin ən əski dastanları "Alp Ər Tonqa" (Əfrasiyab) dastanıdır. (9) Alp Ər Tonqa Sakalar zamanında qəhrəman bir hökmdar olan tarixi bir (10) şəxsiyyətdir, və təxminən 700 il miladdan qabaq yaşamış, və İranlılarla (11) müharibələrə girişmişdir. Alp Ər Tonqa "Firdovsi"-nin yazdığı Şahnamədə (12) Əfrasiyab adıyla Turanlıların baş qəhrəmanı olaraq təsvir edilmişdir. (13) "Divanü Lüğat-it-Türk"-də yazılan mənzumələrdən biri Alp Ər Tonqa mərsiyəsidir. (14) Lirik bir ruh və səmimi bir ifadə, və olğun fikirlə söylənmiş bu (15) şeir doqquz dördlükdən ibarətdir və şəkil cəhətindən bu gün Azərbaycan və (16) Türkiyə saz şairlərinin mərsiyə şeirlərinin eynidir. Burada iki bəndini (17) bu günkü Türkcəmizlə birlikdə dərc edirik:

(18) Alp Ər Tonqa öldi mi=Alp Ər Tonqa öldi mü

(19) İssız acun qaldı mı=Pis dünya qaldı mı

(20) Özlək öçin aldı mı=Fələk öçün aldı mı

(21) İmdi yürək yırtılır=İndi ürək yırtılır

(22) Bəglər atın arqurub=Bəylər atını yorub

(23) Qadqı anı turqurub=Qayqı onları əhatə edib

(24) Mənqzi yüzi sarqurub=Bənizi (yanaqları) saralıb

(25) Körküm anqar törtülür=Sanki zəfəran sürtülür

(26) Çin qaynaqlarında miladdan iki əsr qabağa aid olan və aşağıda dərc (27) edilən dörd misralıq bir şeir Türk nəğmələrinin əski bir nümunəsidir:

(28) Yengi şanı əldən verdik

(29) Qadınlarımızın gözəlliyi artıq qalmadı

(30) Kiliyen dağlarını buraxdıq

(31) Heyvanlarımız artıq baxılmayacaq

(32) Ozan və qopuz şeiri ənənəsinin miladdan sonra da bütün Türk **[11]** (1) elləri arasında davam tapdığı tarixi qaynaqlarda yazılmışdır. Atillanın (2) ölümünü şərh verən Bizans tarixçiləri bu hadisə üçün tərtib edilən (3) yas mərasimində ozanların ağıt (mərsiyə)lar söylədiklərini bildirir, və (4) bu ağıtlardan belə bir tərcümə nəql etmişlər:

(5) "Hunların ən böyük hökmdarı və Muncuqun oğlu, ən cəsur qövmlərin (6) başbuğu (sərgərdəsi) Atilla, özündən qabaq heç eşidilməmiş bir qüvvətlə (7) "İskit" və "Jermen" böyük ölkələrinə sahib oldu. O böyük ölkələrin (8) bir çox sahiblərini zəbt etmək surətiylə "Roma"-nı qorxutdu. Başqa (9) yerlər daha onun pəncəsinə düşməsin qorxusuyla Roma (Dövləti-Rum) onu (10) xahişlərlə və hər il verdiyi vergi (maliyyat) sayəsində durdura bildi. (11) Bütün bunları etdikdən sonra taleyin xüsusi bir yardımıyla öldü. (12) Lakin düşmənlərin vuruşları ilə, yaxud öz adamlarının xəyanətiylə yox, (13) toy nəşələri içində, qüvvəti heç pozulmayan milləti arasında ən kiçik (14) bir ağrı duymadan öldü. Heç kimsənin intiqam ediləməyəcəyi bu (15) ölümü kim təsvir edə biləcək".

(16) Miladın 4/6-ci əsrlərində "Çin"-in şimalında dövlət quran Türklər (17) arasında bu çeşit şeirlərin formalaşdığı Çin qaynaqlarından edilən (18) tərcümələrdən aydınlaşır. "qaval türküləri" və ya "ney" nəğmələri adlanan (19) bu şeir parçaları həqiqətən gözəl və olğun əsərlərdir. Burada, nümunə üçün (20) bir nəğmədən üç bəndini dərc edirik:

(21) Ata minərəm, əlimdə qamçım yox

(22) Dönüb bir söyüd dalı qoparıram

(23) Ayaqlarımı sallayıb otururam, neyimi çalıram

(24) Gəlib gedənlər kədərdən ölürlər

(25) Atınızın qamçısı olmaq istəyirəm

(26) Gəlib qolunuza girmək istəyirem

(27) Ayaqlarımı uzadıb, dizinizin dibində oturmaq istəyirəm

(28) Uzaqlardan Ming-kindəki Sarı irmağı görürəm

(29) Söyütlər kədərdən sallanırlar.

(30) Mən əsir bir ailənin uşağıyım

(31) Xanların (Çin hökmdarları) nəğməsini anlamıram

(32) Qaval türküləri 24 nəğmə və ya mahnıdan ibarətdir və dəstə cəmi ruhda **[12]** (1) söylənmiş və daha çox oba həyatına aid eşqi əsərlərdir. Lakin bu nəğmələr (2) arasında "Mulan nəğmələri" ilə məruf olanı gözəl bir qəhrəmanlıq dastanıdır. (3) Bu dastan, böyük qardaşı olmadığı üçün özü savaşa gedib (4) -gəlmiş Mulan adına bir qızın mənzum hekayəsidir.

(5) Təsə, təsə … yenə təsə təsə

(6) Mulan qapı yanında qumaş toxuyur

(7) Dəstgahın səsi eşidilmir

(8) Yalnız gənc qızların nəfəs alışı duyulur

(9) Qıza nə düşündüyünü soruşuram

(10) Qıza nəyi xatırladığını soruşuram

(11) Qız bir şey düşünmür

(12) Qız bir şey xatırlamır

(13) Dünən gecə əsgər göndərildiyini gördüm.

(14) Xaqan böyük bəsic elan etdi

(15) Əsgəri listə on iki parçadır

(16) Hər listədə babamın adı da var

(17) Babamın yetişmiş oğlu yox

(18) Mulanın böyük qardaşı yox

(19) Bazardan bir at, və yəhər almaq istəyirəm

(20) Babamın yerinə cəbhəyə gedəcəyəm.

(21) Doğu bazardan bir gözəl at aldı

(22) Batı bazarından bir yəhər aldı

(23) Güney bazarından bir cilov aldı

(24) Quzey bazarından da bir uzun qamçı aldı,

(25) Səhər çağı atasına, babasına vida edib, ayrıldı.

(26) Türklər İslam dinini qəbul etdikdən sonra, qərb ölkələrinə (İran, (27) Rum və Orta Şərq) mühacirət etmişlər və özləriylə bərabər, ozanlarını və (28) adət-ənənələrini də yeni vətənlərinə gətirmişlər. Lakin xalq yaradıcılığı (29) yeni ölkələrdə yaşayan ellərdə inkişafına davam etmiş və yeni- (30) yeni dastanlar və mahnılar yaradılmış, bir tərəfdən də əskidən ulu (31) babalarından qalan mirası genişləndirərək inkişaf etdirmişlər.

(32) Bildiyimiz kimi Azərbaycan və İranın digər yerlərində, hətta Anadoluda **[13]** (1) daha çox Oğuz Türkləri yerləşdikləri üçün buralarda Oğuz Türkcəsi (2) yayılmış və 13-cü miladi əsrindən sonra Azəri və Anadolu ləhcələri və ya (3) Türkcələri zühur etmişdir. Bu iki Türk ləhcələri əslində bir dildən (4) nəşət etdikləri halda, sonralar, iki müstəqil dilə çevrilib, iki müstəqil (5) ədəbiyyata sahib olmuşlar. Bununla belə, ellər arasındakı dil ayrılığı (6) və ləhcə fərqi şəhərlilərin dili və ədəbiyyatı qədər çox olmamış və bir çox

dastanlar (7) (Dədə Qorqud dastanları, Koroğlu və sairə) və atalar sözü və ağız ədəbiyyatının (8) digər növləri bu ölkələrdə yaşayan xalqlarda müştərək qalmış və ya (9) kiçik fərqlərlə yaşamışdır.

(10) Dədə Qorqud dastanları Oğuz ellərinin yaradıcılığının şah əsəri (11) sayılan nümunələridir. Bu böyük, ölməz abidə 15-ci əsrin ortalarında (12) yazıya alınmışdır. Müəllifi və ya toplayanı bəlli deyildir. Kitabın dili (13) Azərbaycan türküsünün xüsusiyyətlərini göstərir. Eyni zamanda, Şərqi Anadolu (14) ləhcəsinin də özəlliklərini ehtiva etməkdədir. Bu da kitabdakı dastanların (15) 13-cü əsrdə söyləndiyini sübut edir. Bununla belə, dastanların (16) kökü daha da əskidir və bəzi hissələri İslamdan qabaqkı dövrlərə aiddir (17) kitab 12 dastandan və bir müqəddimədən ibarətdir. Müqəddimədə Dədə Qorqudun xüsusiyyətləri (18) və öyüdləri yazılmışdır. Dədə Qorqud Oğuz ozanı və elin ağ (19) saqqalı və məsləhətçisidir. O, Oğuz igidlərinə ad taxar, və qopuzu ilə (20) çalaraq qəhrəmanlara boy oxur. Dastanlarda Oğuz qəhrəmanlarının və Oğuz (21) qəbilələrinin yaşayışı, məişət, adət-ənənələri, əqidə və inamları bədii (22) bir şəkildə tövsif və tərsim edilmişdir. Dastanlar mənzum və mənsur hissələrdən (23) təşəkkül etmiş, mənzum qisimlər mövzun və bədii şəkildə söylənmiş, ahəngli (24) ozan şeirləridir. Bu kitab 1815-də "Almaniya"nın "Dresden"-şəhərinin (25) kitabxanasında məşhur şərqşünas "Dits" tərəfindən tapılmış və kitabın üzərində (26) bu ünvan yazılmışdır: "Kitab-i Dədə Qorqud əla lisan-i taifə-i Oğuzan".

(27) Dədə Qorqud kitabı və dastanları üzərində bir çox Avropalı şərqşünaslar (28) tədqiqat aparmış və bir çox dillərə, hətta Farscaya tərcümə edilmişdir.

(29) Rus alimlərindən "Professor Bartold" ömrünün çox hissəsini Dədə Qorqud (30) dastanlarının tədqiqi ilə keçirmişdir. Türkiyədə "Müəllim Rifət" (1915 m), (31) sonra "Məhərrəm Ərgin" və "O-Şaiq Gökyay" və Azərbaycanda Həmid Araslı, (32) Dəmirçizadə, Ə. Sultanlı və M. H. Təhmasib illər boyu Dədə Qorqud dastanları (33) üzərində elmi şəkildə işləmişlər və qiymətli əsərlər nəşr etmişlər. **[14]** (1) İranda, iki il qabaq ürək səktəsindən ölən milli şairimiz "Bulud (2) Qaraçorlu" (Səhənd) Dədə Qorqud dastanlarını nəzmə çəkmiş və kitabının birinci (3) cildini "Sazımın Sözü" adıyla "Pəhləvi" rejiminin yasaqlarına baxmayaraq (4) çap etdirmişdir (1345). Varlıq nəşriyyəsinin 1359-60 sayılarında da (5) "Bərrəsi-i Dərbarə-i Kitab-i Dədə Qorqud" ünvanıyla "Aqay Əliriza Sərrafi" tərəfindən (6) səkkiz məqalə nəşr edilmişdir.

(7) **Elmi Tədqiq:** Şifahi xalq ədəbiyyatı, yazılı ədəbiyyatla bir çox baxımdan (8) müştərək xüsusiyyətlərə malikdir, çünki hər ikisi də söz sənətidir və folklorşünaslıq (9) elmi, ədəbiyyat şöbəsinin bir qolu kimi sayılmaqdadır, və onunla (10) sıx əlaqədardır. Folklorşünaslıq bir elm kimi 18-ci əsrin sonu və 19-cu (11) əsrin əvvəllərində ortaya çıxmışdır. Ondan qabaq bir çox yazıçı (12) və tarixçilər xalq əsərlərini toplamaqla, bəzən də çap etməklə, qısa şərhlər (13) və pərakəndə qeydlərlə kifayətlənmişlər.

(14) Folklorşünaslıq hər şeydən əvvəl, tarixlə rabitədədir, çünki hər bir (15) xalq əsərini doğru və hər tərəfli dəyərləndirmək üçün onun meydana gəldiyi (16) dövrü, tarixi şəraiti və ictimai münasibətləri diqqətlə öyrənmək və bilmək (17) lazımdır.

(18) Folklorşünaslıq tədqiqində etnoqrafinin də böyük əhəmiyyəti vardır. (19) Çünki xalq yaradıcılığında xalqın həyatı, məişəti, adət və ənənələri (20) və mərasim və bayramları öz bədii əksini tapır. Bu səbəbdən xalq əsərlərini (21) yaxşı öyrənmək və doğru təfsir və tövcih etmək üçün o xalqın etnoqrafisini, (22) əsil və nəsəbini də yaxşı bilmək lazımdır.

(23) Folklorun dil ilə də əlaqəsi aydındır. Maqsim Qorki dili ədəbiyyatın (24) ilk ünsürü adlandırır. Əsrlərdən bəri xalq tərəfindən yaradılmış folklorun (25) təhlili və bədii qiymətini aşkar etmək üçün xalqımızın dil tarixini (26) bilməmiz və inkişaf mərhələləriylə tanış olmağımız lazımdır.

(27) Azərbaycan ölkəsinin müxtəlif məntəqələrində Azəri Türkcəsinin (28) müxtəlif ləhcələri danışıldığı üçün bütün məntəqələrin xalq yaradıcılığını (29) tədqiq etmək üçün müxtəlif ləhcələri, yəni diyalektləri də bilmək (30) icab edir. Şifahi xalq ədəbiyyatı musiqi ilə bərabər olduğu üçün, (31) xalq musiqisini də tanımaq lazımdır. Deməli, xalq yaradıcılığının **[15]** (1) elmi tədqiqində xalqın tarixini, qövmi xüsusiyyətlərini (etnoqrafi), dilini (2) və dil tarixini və ləhcələrini və musiqisini də göz önündə tutmağımız (3) lazımdır.

(4) **Folklorun Mənşəyi:** Şifahi xalq ədəbiyyatının xalq tərəfindən ilk dəfə (5) nə kimi amillər əsasında yaranması, çox da aydın deyildir. Qərb (6) folklorşünasları mitoloji və ya xalq üsturələrinin ən böyük və qədim amil (7) olduğunu irəli sürmüşlər. Bu barədə keçən əsrin başından bəri, (8) Alman folklorçularından "Qrimm" qardaşları çoxlu tədqiqat edib, müxtəlif (9) xalqların əsatirlərini müqayisəli şəkildə təhlil etmişlər, və

əsatir arasında (10) olan oxşarlığı həmin xalqların qohumluğunda axtarmışlar, və fikirlərini (11) (mitoloji nəzəriyyəsi) adıyla bəyan etmişlər. Bunların əqidələrinə görə (12) nağıl əvvəlcə Allahlar haqqında əsatir kimi yaranmışdır, və mərasimlər, və (13) nəğmələri ibtidai dini inanışlarla əlaqədardır.

(14) Bu barədə K. Marks daxı "Siyasi İqtisadın Tənqidinə Dair" əsərinin (15) müqəddiməsində mitolojiyanın "İlyad" və "Odessa" kimi qəhrəmanlıq dastanlarının (16) yaranmasına kömək etdiyini göstərirdi.

(17) Bu nəzəriyyənin nümayəndələri folklorşünaslığı bütün dünyada bir elm (18) kimi tanıtdılar və dünya elmi məhfillərinin diqqətini xalqların bu mənəvi (19) sərvətinə cəlb etdilər və beləcə xalq ədəbiyyatının toplanması və öyrənilməsinin (20) binasını qoydular.

(21) 19-cu əsrin ortalarından bir səri Avropa şərqşünasları şərqə gəlib, (22) buradakı xalqların dil, folklor və ədəbiyyatlarını öyrənməyə başladılar. (23) Bunların tədqiqatı sayəsində məlum oldu ki, şərq ölkələrinin əfsanə, (24) nağıl və dastanlarıyla Avropa xalqlarının şifahi yaradıcılığı arasında (25) mühüm oxşarlıqlar vardır. Bu oxşarlıqları izah etmək üçün müxtəlif (26) nəzəriyyələr meydana çıxdı. Bunların ən mühümü "iqtibas" nəzəriyyəsidir. (27) İqtibas nəzəriyyəsi Alman şərqşünası "Ben Fey" tərəfindən ortaya qoyulub (28) və mühüm nöqtələri bundan ibarətdir:

(29) 1- Dünyanın müxtəlif folklorlarında mövzuların oxşarlığı, bu mövzuların (30) Hind mənbələrindən iqtibas edilməsiylə izah olunur.

(31) 2- Bu iqtibas, xalqların müxtəlif tarixi əlaqə və irtibatları dövrlərində (32) məsələn "İskəndər"-in yürüşləri və xaçlı səfərləri (cengha-yi salibi) dövründə **[16]** (1) olmuşdur. Bizim fikrimizə görə Orta Asiya Turani ellərinin (Atilla (2) və Hunlar) Şərqi Avropaya köçməsi və orada yerləşib Jermen və digər Avropa (3) millətləriylə qaynaşması bu oxşarlıqların və iqtibasların əmələ gəlməyində (4) böyük rol oynamışdır. Müasir folklorşünaslar mövzuların oxşarlığını (5) bir sıra səbəblərə bağlayırlar. Burada bir neçəsini zikr edirik:

(6) 1- Mövzuların yaxınlığı xalqların tarixən qohumluğunun nəticəsi (7) ola bilər. Burada dil qohumluğu daha mühüm rol oynayır. Xüsusilə Türk (8) dilli xalqlar arasında geniş

yayılmış bir çox nağıl və dastanların mövzularının (9) oxşarlığı və hətta birliyi bu şəkildə izah olunur.

(10) 2- Mövzuların oxşarlığı xalqların tarixən qarşılıqlı mədəni əlaqə və (11) münasibətlərinə bağlı ola bilər. Belə tarixi-mədəni əlaqələrə misal olaraq İran (12) və Qafqaziyada əsrlərdən bəri qonşu halda yaşayan Türk, Fars, Kürd, (13) Erməni və Gürcü xalqlarının şifahi yaradıcılığını göstərmək olar. Bu xalqlar (14) qarşılıqlı olaraq, biri-birinin mövzularından istifadə etmişlər.

(15) 3- Oxşayan mövzular bəzən eyni və yaxud yaxın ictimai şəraitdə (16) müstəqil olaraq da meydana gələ bilər. Dünyanın müxtəlif xalqlarında təvəllüd (17) qüvvələrinin inkişafının bir səviyyədə olmağı ictimai münasibətlərin və hakim (18) ideolojinin oxşarlığı folklorun da oxşarlığına səbəb ola bilər.

(19) Sosialist realizminin banisi kimi tanınan M. Qorki xalq yaradıcılığı (20) sahəsində çoxlu tədqiqat aparmış və folkloru geniş zəhmətkeş (21) kütlələrin bədii-şifahi yaradıcılığı kimi qəbul etmişdir. Onun fikrinə (22) görə xalq yalnız maddi sərvətləri yaradan qüvvə deyil, mənəvi sərvətlərin də (23) yeganə və tükənməz mənbəyidir, və xalqın əməyi də incəsənətin əsasıdır. (24) Yenə M. Qorkiyə görə "Əsatir ümumiyyətlə təbiət hadisələrinin, təbiətlə (25) mübarizənin geniş bədii ümumiləşdirmə yoluyla ictimai həyatın əkslərindən (26) ibarətdir."

(27) Maqsim Qorki, yazıçıları və sənətkarları xalq ədəbiyyatından yaradıcı (28) istifadəyə çağırırdı: "Bütün ölkələrin böyük şairlərinin yaxşı (29) əsərləri lap qədimdən bəri bütün poetik ümumiləşdirmələr, bütün şöhrətlənmiş (30) surət və tiplərin verilmiş olduğu xalqın kollektiv yaradıcılığı xəzinəsindən (31) götürülmüşdür." O, xalq yaradıcılığı ustadlarına və sənətkarlarına (32) böyük hörmət bəsləyirdi. O, Dağıstan xalq şairi Aşıq Süleyman (33) Staliski haqqında 1934-cü ildə Şurəvi yazıçılarının Birinci Ümum İttifaq **[17]** (1) Qurultayında belə demişdir: "Mən Qafqaziya və Orta Asiya millətləri nümayəndələrinə (2) dostluq məsləhəti ilə müraciət edirəm. Mən bilirəm ki, yalnız mənə (3) deyil, hamıya "Aşıq Süleyman" sarsıdıcı bir təsir bağışladı. …/20-ci (4) əsrin "Homər"-i olan bu qoca Süleyman kimi şeir inciləri yaradan bacarıqlı (5) adamları qoruyun!"

(6) **Azərbaycan Folklorşünaslığı:** Azərbaycan folklorunun tarixi, xalqı (7) qədər qədim olduğu halda, bu barədə yazılı kitab və isnadı məhduddur, (8) və orta əsrləri keçməməkdədir.

(9) Folklorşünaslıq elmi, xalq ədəbiyyatı nümunələrinin yazıya alınması (10) və toplanmasıyla başlayır. Bundan sonra, bu əsərlərin mənşəyi, mövzu və bədii (11) xüsusiyyətləri tədqiq edilir ki, bu mülahizə və müşahidələr zamanla bir sistem (12) halına gəlir və beləliklə də folklorşünaslıq elmi yaranır.

(13) Qədim və orta əsrlər təzkirələrində xalq ədəbiyyatına aid əsər yox kimidir. (14) Bu təzkirələrdə daha çox Ərəb və Fars dillərində olan əsərlərdən nümunələr (15) daxil edilmiş, onları yazanların tərcümeyi-halları və yaradıcılıqları (16) barədə bəhs edilmişdir. Bundan başqa, orta çağda, tez-tez baş (17) verən müharibələr nəticəsində mövcud olan əlyazmaları da aradan gedib, və (18) yaxud, başqa ölkələrə aparılmışdır. Buna görə, orta əsrlərə aid (19) mənbələrdə xalq ədəbiyyatı nümunələrinə çox nadir hallarda rast gəlirik.

(20) Azərbaycan xalq ədəbiyyatı nümunələrinin ilk yazıya alınması təxminən (21) 18/19-cu əsrlərə aiddir. Əlbəttə daha qabaqkı əsrlərdə yaşamış (22) şairlərimiz şifahi ədəbiyyatdan hər baxımdan istifadə etmişlər. Misal üçün (23) "Nizami"-nin əsərlərini göstərə bilərik. Cöng adlanan bu əlyazmalarında, (24) yalnız xalq ədəbiyyatları nümunələri deyil, yazılı ədəbiyyatımızdan da çoxlu əsərlər (25) saxlanılmışdır. Xalq ədəbiyyatından daha çox lirik parçalar toplanmışdır. (26) Məsələn bayatı, mahnı, aşıq şeirləri, xalq dastanlarından qoşmalar və sairə. (27) Bu cönglərdə "Koroğlu", "Əsli və Kərəm", "Aşıq Qərib", "Şah İsmayıl" (28) dastanlarından qoşmalar, Aşıq Abbas, Aşıq Valeh, Xəstə Qasım və başqa (29) el sənətkarlarımızın şeirləri də saxlanmaqdadır. Bu əsərlərin müasir (30) nümunələrlə müqayisəli tədqiqi folklorşünaslar və dilçilər üçün çox əhəmiyyətlidir.

(31) 17/18-ci əsrlərə aid Erməni və Gürcü mənbələrində də çoxlu miqdarda **[18]** (1) Azərbaycan folklor nümunələri mövcuddur. Bunlar Erməni, və yaxud Gürcü (2) əlifbalarıyla Türki dilində yazılmışdır. Bu nümunələr içərisində bayatılar, (3) mahnılar, aşıq şeirləri, xüsusilə dastanlardan parçalar vardır. (4) Ən çox Koroğlu və Əsli və Kərəm dastanlarından qoşmalar və habelə Aşıq (5) Paşanın və Aşıq Abbasın şeirlərinə rast gəlirik.

(6) Bu cönglərdən tacir "İlyas Muşeq"-in "Nəğmələr" kitabı çox önəmlidir (7) "Muşeq" 1721-də Təbrizdən Rusiyaya gedərkən, Həştərxanda tutulmuş, və (8) var-yoxu əlindən alınmışdır. Lakin sorğu-sualdan sonra suçsuz (9) olduğu sübut edincə əmvalı özünə qaytarılmış, amma "Nəğmələr" kitabı (10) Moskovaya göndərilmişdir.

(11) Bu əlyazması 326 səhifədən ibarətdir. Burada Koroğlu, Məcnun, (12) Aşıq Qərib, İsmayıl adlarıyla bağlı qoşmalar, "Məhəmməd Hüseyn"-in aşıq (13) tərzində olan şeirləri, təcnisləri, xalq bayatıları, Nəsimi, Xətai, Füzuli və bir (14) sıra başqa şairlərin də əsərləri vardır.

(15) "Nəğmələr" kitabında "Koroğlu" dastanı haqqında olan yazılar daha (16) calibdir. Orada dastanın qəhrəmanı Koroğlu haqqında belə bir qeyd var (17) "Koroğlu bir çox atlıların başında duraraq yollarda ağalıq edərmiş (18) bəzən keçən tacirləri soyar, bəzən də onlardan razılıqla pul alarmış. Onun (19) əsas olduğu yer Qars və Ərzurum dağları arasında imiş. Orada böyük (20) bir meşə var, indi Soğanlı adlanır. Orada, o, bir qala da (21) tikmişdir ki, "Koroğlu" qalası adlanır. Başqa yerlərdə də qalası vardır (22) bu, İran şahı "Şah Abbas" və Türkiyə sultanı "Sultan Murad"ın hakimiyyəti zamanında (23) olmuşdur." Bu qeydlər dastanın hələ o zamanlar geniş ərazidə məşhur (24) olmasını göstərir.

(25) Nəğmələrdəki qoşmalar, öz səmimiliyi, rəngarəngliyi və orijinallığı (26) ilə də fərqlənir. Burada, həm lirik, həm qəhrəmanlıq, həm də çağırış ruhlu (27) və vətənpərvərlik təbliğ edən qoşmalara rast gəlirik.

(28) **19-cu Əsrdə Azərbaycan Folklorşünaslığı:** (29) Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatına aid nümunələrin bir hissəsi 19-cu (30) əsrdə yazılan cönglərdə nəql edilmişdir. Bunların ən əhəmiyyətlisi 1804-də (31) Əhərli şair "Əndəlib Qaracadağı" tərəfindən yazılan kitabdır. Bu kitabda (32) aşağıdakı xalq ədəbiyyatı əsərləri vardır:

[19] (1) 1- Fatma ilə Xosrovun Hekayəsi

(2) 2- İbrahimin Hekayəsi

(3) 3- Süleyman

(4) 4- Xaspoladın Hekayəsi

(5) 5- Qələndərin Hekayəsi

(6) 6- “Yusif”in Hekayəsi

(7) 7- “Abdulla”nın Hekayəsi

(8) Burada, eyni zamanda “Koroğlu” və “Əsli və Kərəm” dastanlarından qoşmalar (9) vardır.

(10) 19-cu əsrdə (1828) tariximizin ən acı və unudulmaz hadisəsi baş (11) vermiş və Azərbaycanın şimali qisməti ana vətəndən ayrılaraq, Rus imperatorluğuna (12) zəmimə edilmiş, və Araz çayı yurdumuzu ikiyə bölmüşdür. (13) Bu acı hadisənin buraxdığı kədərli xatirə illər boyu xatirlərdə yaşamış, (14) və yeni-yeni mahnı və nəğmələrin, bayatı və aşıq şeirlərinin (15) yaranmasına səbəb olmuşdur. Xalqın səmimi duyğularına və ürək yanğınlarına (16) tərcüman olan bu nəğmələrin mövzularını ayrılıq acısı, hicran və zülm təşkil (17) etmişdir. Bu gün də xalqın ağzında və xatirində olan bu ayrılıq (18) mahnılarından nümunə üçün ikisini dərc edirik:

(19) Araz-Araz, xan Araz - Sultan Araz, xan Araz

(20) Görüm səni yanasan - Gəl dərdimi qan, Araz!

(21) Arazı ayırdılar - Qum ilən doldurdular

(22) Mən səndən ayrılmazdım - Zülm ilən ayırdılar

(23) 19-cu əsrdə Təzar (Çar) hökumətinin istimar və istismar siyasəti (24) şimali Azərbaycanda hakim olduğu halda, bir sıra mədəni və ədəbi işlərin (25) görüldüyü də qeyd olunmuşdur. Bir tərəfdən Azərbaycanlı ədib və alimlər (26) Rus dili və mədəniyyətini öyrənərək, Avropa mədəniyyəti ilə tanış olmuşlar. (27) Bir tərəfdən də Azərbaycan və Qafqaziyaya sürgün edilən qabaqcıl Rus (28) ictimai fikir və nümayəndələri, Dekabristlər və Puşkin, Lermantof, Polniski (29) kimi şairlər Azərbaycan xalqının folkloru ilə maraqlanmış, bir (30) sıra folklor nümunələri yazıb, öz əsərlərində onlardan istifadə (31) etmişlər.

(32) 19-cu əsrdə Azərbaycan folklorunun bütün nümunələrinə aid nümunələr **[20]** (1) atalar sözü, tapmacalar, əfsanələr, lətifələr və nağıllar və sairə toplanmış, (2) Rus mətbuatında çap edilmişdir.

(3) Azərbaycan münəvvərlərindən "Eynəli Sultanof" atalar sözləri barəsində (4) Rusca iki məqalə nəşr etmişdir. Müəllif bu məqalələrində Azəri qadınları (5) haqqında olan atalar sözlərindən söhbət açır və bir çox nümunələri təqdim edir. (6) Eynəli Sultanof bütün ömrü boyu, Azərbaycan xalqının adətləri, qadınların (7) vəziyyəti və məişəti ilə maraqlanmış və yazılarında da bu mövzuya xüsusi təvəccöh (8) və diqqət yetirmişdir. E. Sultanof aşağıdakı atalar sözünü nümunə göstərir (9) və bundan Azəri qadınlarının hüquqsuz, qul kimi yaşadıqlarını göstərmək (10) istəyir:

(11) Qız idim, sultan idim - Nişanlandım xan oldum

(12) Ərə getdim, qul oldum - Ayaqlara çul oldum

(13) Keçən əsrin son illərində başqa mənbələrdə də Azərbaycan atalar sözü (14) və digər xalq yaradıcılığına rast gəlirik, məsələn "A. D. Yeritsov" (15) 1890 ilində 114 Molla Nəsrəddin lətifəsi çap etmişdir. Molla Nəsrəddin (16) barəsində naşir "Zaxarof" belə qeyd etmişdir:

(17) "Molla Nəsrəddin Tatar lətifələrinin sevimli qəhrəmanıdır. Onun adı (18) nəinki Tatar arasında (Azərbaycanda), həm də başqa şərq xalqları İran, (19) Türkiyə, Erməni xalqları arasında da çox yayılmışdır."

(20) Molla Nəsrəddin və onun lətifələri hər yerdən çox İran, Azərbaycan (21) və Türkiyədə məşhurdur. Türkiyədə "Aqşəhər"də onun məzarı (Nəsrəddin (22) Xocanın məzarı) ziyarətgahdır, və hər il neçə gün Nəsrəddin Xoca festivalı (23) tutulur. Tarixi rəvayətlərə görə Molla Nəsrəddin Əmir Teymur zamanında (24) yaşamış, və onunla görüşmüş və Teymur tərəfindən təqdir və hörmət görmüşdür.

(25) Molla Nəsrəddinin tarixi bir şəxsiyyət olmağı nə qədər vaqiyyətə uyğun (26) olduğu, və yaxud onun adına söylənən lətifələrin nə qədərinin ona (27) aid olduğu məsələsi qəti şəkildə aydın olmamaqla bərabər, bu lətifələrin (28) Türk dilli xalqlar tərəfindən söyləndiyi və bu xalqların yaradıcılıq nümunələri (29) olmağında şübhə yoxdur. Türklər

arasında məşhur Molla Nəsrəddin lətifələri (30) Farsların Molla Nəsrəddin adına nəql edilən lətifələrin əksinə olaraq (31) parlaq zəka və hazırcavablıq nümunələridir.

(32) 19-cu əsr Azərbaycan mətbuatını nəzərdən keçirsek, "nağıl nümunələrinin" (33) digər xalq ədəbiyyatı növlərindən daha çox toplanıb, nəşr edildiyini **[21]** (1) görərik. Nağıl xalqlar içərisində daha çox yayılan, sevilən və söylənən (2) növ olduğu üçün toplayıcılar da ilk dəfə nağılları şifahi dildən (3) yazaraq, mümkün olanları çap etmişlər.

(4) İlk Azərbaycan nağılı 1825-də Rus dilində çap edilmişdir. Sonra (5) "Esmomik" məcmuəsində Məlikməhməd, Məlik Cəmşid, Şah Rüstəm, Şah Qənbər, Şah (6) İsmayıl və başqa nağıllar dərc edilmişdir. Bundan sonra, A. Zaxarof, və (7) A. Kalaşof və başqaları nağıl toplayıb nəşr etmişlər. Nikolay Kalaşof (8) "Göyçay" kənd məktəbinin müfəttişi olmuş və aşağıdakı nağılları toplamışdır.

(9) 1- Şah İsmayıl 2- Novruz 3- Alı xan 4- Sevdagar-Əhməd 5- Məlikməhməd (10) 6- Yalançı Şahzadə və sairə.

(11) Əsli və Kərəm, Alı xan və Pəri xanım, Aşıq Qərib, Novruz və başqaları da (12) dəfələrlə çap edilmişdir. (13) 19-cu əsr Rus mətbuatında, haqqında çox yazılan folklor nümunəsi (14) məşhur "Koroğlu" dastanıdır. Bu dastan Azərbaycana gələn müxtəlif səyyah, (15) alim və tarixçilərin diqqətini cəlb etmişdir. Bu adamlar dastandan müəyyən (16) parçalar çap etmişlər, və ya onun barəsində bəhs etmişlər. Azərbaycan (17) yazıçı və şairləri də 19-cu əsrdə xalqın şifahi ədəbiyyatı ilə maraqlanmış (18) yeri gəldikcə onları toplamış və mümkün olanlarını öz əsərlərinə daxil (19) etmişlər.

(20) Nəbati (Xançobani), Zakir, Bakıxanof, N. Vəzirof, Seyid Əzim Şirvani (21) yaradıcılığı göstərir ki, bu sənətkarların hafizəsində, və yaxud arşivlərində (22) külli miqdarda xalq ədəbiyyatı əsərləri olmuşdur.

(23) Mirzə Fətəli Axundofun xalq əsərlərini, xüsusilə bayatıları toplaması (24) Həsən bəy Zərdabinin, H. Müfti Qayıbofun lirik şeirlər, atalar sözü və zərbi (25) məsəlləri toplayıb çap etmək istədikləri bizə məlumdur. Ancaq bunların (26) nəşri üçün imkan olmamışdır.

(27) Azərbaycanda mətbuat nəşrə başladıqda, folklor nümunələrinin nəşrinə də (28) maraq artmışdır. Zərdabinin 1875-də çıxarmağa başladığı "Əkinçi" qəzeti, (29) atalar

sözləri, və mahnıları nəşr etmiş, "Kəşkül" qəzeti də öz səhifələrində (30) xalq ədəbiyyatına xüsusi bir köşə ayırmışdır. Bu köşələr "Dədələrin Sözü" (31) yaxud "Lətaif" adlanırdı. 19-cu əsrin sonlarında M. H. Qəmərlənski (32) atalar sözü və məsəllərdən ibarət bir kitabça da nəşr etmişdi.

(33) Mirzə Fətəli Axundof şeiri, rəqsi, nəğməni insanın mənəvi qidası adlandırır, **[22]** (1) və insan həyatı üçün bunların əhəmiyyətindən dönə-dönə danışır, (2) ancaq mürtəce fanatiklər insanları bu gözəl mənəvi qidadan məhrum etməyə (3) çalışır deyirdi.

(4) Axundof xalq şeirini yaxşı bilir, və çox sevirdi. O topladığı (5) bayatıları Erməni demoqrat yazıçısı "X. Abovyan"a vermiş, və bu (6) yazıçı da şeirlərin tərcüməsindən "Ermənistan Yaraları" adlı məşhur tarixi (7) romanında istifadə etmişdir.

(8) Axundof topladığı aşıq şeirlərindən bir miqdarını "A. Berje"yə vermiş (9) və müəllif tərtib etdiyi "Məcmuə-i Əşar Şüərayı-Azərbaycan" kitabında bu (10) şeirləri dərc etmişdir.

(11) Həsən bəy Zərdabi də bütün ömrü boyu xalq ədəbiyyatı nümunələrini toplamağa (12) məşğul olmuşdur. Bunu, ədib, başqalarına da tövsiyə edirdi. Zərdabi (13) Azərbaycanda olan bir çox məktəblərin müəllimlərinə məktub yazıb, xahiş (14) eləmişdi ki, ya el mahnılarını toplasınlar, yaxud asan bir dildə (15) elmi, maarifi təbliğ edən mahnılar düzəldib, uşaqlara oxutsunlar. Həsən (16) bəy Zərdabi bir neçə il zərfində çoxlu miqdarda mahnı toplaya bilmişdi. (17) Bu mahnıların məzmunu yalnız balaları elmə, təhsilə, tərəqqiyə həvəsləndirməkdən (18) ibarət idi. Zərdabinin topladığı bu mahnılar 1901-1903-1909 (19) illərində üç dəfə çap olmuşdur. Kitabın əvvəlində ədibin "Əkinçi" (20) qəzetində dəfələrlə yazdığı aşağıdakı sözlər, müqəddimə kimi verilmişdir:

(21) "Hər kəsi çağırıram, gəlməyir, göstərirəm görməyir, deyirəm eşitməyir".

(22) Ədibin xalqı elmə, və maarifə çağıran bu sözləri zərbi-məsəl halına (23) düşərək, o zaman dillərdə dolaşırdı. Bu mahnılar kitabı haqqında, Həsən (24) bəy Zərdabi sonralar belə yazırdı: "Mahnıları Bakı və qeyri şəhərlərin (25) məktəblərinə müftə göndərdim ki, oxusunlar, amma bizlərdə not olmadığına (26) görə onların havasını göndərə bilmədim. Amma nə qədər "bəli-bəli" deyən (27) oldusa, bir şey hasil olmadı. Müəllimlər

“hakimlərdən qorxuruq”- deyib (28) o nəğmələri şagirdlərin yadlarından çıxarmağa səy etdilər.”

(29) Bu qeydlər göstərir ki, Zərdabi xalq mahnılarının fikri, bədii və (30) təbliği təsirinə böyük əhəmiyyət verirdi. Ədib məqalələrinin birində (31) yazırdı: “Keçmişdə Əkinçi qəzeti çıxanda o vəqtin şairlərindən (32) yazıb, təvəqqe eləmişdim ki, elm təhsil etməyən nəflərindən, və biz (33) Müsəlmanlara olan zülmlərin barəsində şeirlər yazıb, bizim aşıqlara xoş **[23]** (1) savtıyla oxumağı öyrətsinlər ki, aşıqlar onları toylarda oxuyub əhalini (2) oyatmağa səbəb olsunlar. Onların bircə “Seyid Əzim Şirvani” elm təhsil etmək (3) nəflərindən bir neçə şeir yazmışdır ki “Əkinçi”-də çap olunmuşdur. (4) Zərdabinin çağırışına “Seyid Əzim Şirvani”dən sonra “Abbas Səhhət”, “Mirzə Ələkbər (5) Sabir” və “Abdulla Şaiq” də müsbət cavab verib, çoxlu mahnılar yazmışlar.

(6) “Zərdabi”yə görə mahnılar insanları düşündürən və müştərək amal uğrunda (7) birləşdirən ən qüvvətli vasitələrdən birisidir. Hər tayfanın vətəndaşlıq və (8) millətinin keçmişdə olan yaman və yaxşı günlərini şərh edən mahnıları olur (9) ki, bu mahnılar ağızdan ağıza düşüb birləşdirməyə bais olur.

(10) Həsən bəy Zərdabi xalq sənəti, yaradıcılığı və onun bədii estetik (11) və məfkurəvi əhəmiyyəti haqqında çox qiymətli fikirlər söyləmişdir. Bu fikirlərin (12) Azərbaycan folklorşünaslıq elminin tarixində mühüm yeri və mövqəyi vardır.

(13) Keçən əsrin son illərində İran Azərbaycanında da bəzi maraqlı (14) ədib və şairlər tərəfindən folklorumuzun nümunələri toplanmış, lakin onların (15) çapına imkan olmamışdır. Bunlardan “Molla Həsən Ədib Əhəri (Tuti)”, “Molla (16) Mustafa” və “Məhəmməd Bağır Xalxali”dən ad aparmaq olar. Molla Mustafa yazdığı “Türki (17) Farsi” nisabında 400 Azərbaycan atalar sözü gətirmişdir. Mərhum Məhəmməd Bağır (18) Xalxali də yazdığı “Sələbiyyə” kitabında çoxlu atalar sözü gətirmişdir.

(19) **20-ci Əsrdə Azərbaycan Folklorşünaslığı:**

(20) Bu əsrin əvvəllərində baş verən ictimai-siyasi hadisələr və inqilablar (21) xalqda xalq ədəbiyyatına olan marağı artırmışdı. Xüsusilə şimali Azərbaycanda (22) keçən əsrin son illərində başlamış olan ədəbi-mədəni çalışmalar şiddətlə davam (23) etmişdir. Bu dövrədə, folklora, yazıçı və şairlərlə birlikdə, təlim və (24) tərbiyət mütəxəssisləri də

maraq göstərirdilər. Yazılı ədəbiyyat nümayəndələri, folklordan (25) öz pedaqojik fikirlərini yaymaq üçün bir vasitə kimi istifadə (26) edirdilər.

(27) İkinci tərəfdən bu zaman folklor, ana dili, milli dil və xalq dili məsələsi (28) ilə sıx bağlı idi və şifahi xalq ədəbiyyatı ana dilinin, sadə xalq dilinin (29) əsas mənbəyi sayılırdı. Bu dövrdə xalq dilindən söhbət olanda, xalqın (30) qabaqcıl övladları ilk növbədə folklorun dilini, yəni ana dilini irəli (31) atırdılar. Folklor, həm mətbuatda nəşr edilir, həm də ayrı-ayrı kitablar (32) halında çap edilirdi. "Molla Nəsrəddin", "Məktəb", "Dəbistan", "Rəhbər" jurnallarının **[24]** (1) səhifələrində xalq ədəbiyyatı nümunələrinə geniş yer verilir, folklorun (2) müxtəlif növlərinə aid kitablar nəşr olunurdu. Milli Nəğmələr, Məlikməhməd, (3) Nağıllar Məcmuəsi, Saleh və Valeh, Ədəbiyyat Məcmuəsi, Arvad Ağısı, Mahnılar, (4) Seyfülmüluk, Şeyx Bəhlul Lətifələri, Gözəl Nəğmələr, Koroğlu, Əsli və Kərəm və sairə (5) əsərləri buna misal göstərmək olar. Bu kitablar müxtəlif şəxslər tərəfindən (6) toplanmış, tərtib edilib çap olunmuşdur. Ancaq bunu da əlavə etməliyik (7) ki, bu kitab və məcmuələrin tərtibində elmi prinsiplərə riayət olunmamış, (8) tənqidi, nəzəri qeydlər verilməmişdir.

(9) Bu illərdə "Rəşid Əfəndiyef", "Firidun Köçərli", "Abdulla Şaiq", "M. Mahmudbəyof", (10) "Abbas Səhhət" və başqalarının düzəltdikləri dərsliklərdə Azəri (11) folklorundan nümunələr daxil edilirdi.

(12) Firidun Köçərli Azərbaycan mədəniyyəti tarixində böyük rol oynamış (13) bir şəxsiyyətdir. Onun çalışmaları zəngin və hər tərəfli olmuşdur. O, qabaqcıl (14) maarifpərvər, müəllim, pedaqoq, folklor toplayan və bu barədə də nəzəriyyə sahibi (15) olan ədəbiyyat tarixçisi idi. O, ilk dəfə ədəbiyyat tariximizə dair geniş (16) miqyasda materiallar toplayıb, tərtibə salmış, və elmi-tənqidi fikirlər (17) söyləmişdir. Onun çap etdirdiyi xalq yaradıcılığı əsərləri içində (18) "Babalara Hədiyyə", "Sayaçı Sözləri", "Aşıq Valeh" və sairə var idi.

(19) Firidün Köçərli xalq ədəbiyyatı əsərlərinin toplanması lüzumundan danışaraq (20) belə deyirdi: "Keçmişdə şan-şöhrət sahibi olan Türk milləti öz məişətinə, (21) ayin və adətinə dair yaratdığı qisim-qisim nağıllar, hekayələr, gözəl mənzumə (22) və bayatılar, hikmətamiz məsəllər (atalar sözü), nazik mənalı müəmma və tapmacalar (23) balalar

qəlbi açan düzgülər və yanıltmacalar, heyvanat qisminə məxsus sayaçı (24) sözləri müruri-əyyam ilə xatirələrdən çıxıbdır, və bu halda unudulmaqdadır."

(25) O, xalq ədəbiyyatını xalqın sərmayəsi adlandırır və folkorun təlim- (26) tərbiyə üçün əhəmiyyətini ilk plana çəkərək belə deyir: "O millət ki, öz tarixini, (27) dolanacağını, vətənini və dilini sevir, bu qisim əsərləri kamalı-şövq və diqqətlə (28) cəm edib ziqiymət sərmayə kimi saxlayır və balalarının ilk təlim və tərbiyəsinə (29) onları oxutmaq ilə başlayır." (30)

Firidün Köçərli atalar sözü və məsəllərin məqsədi və qayəsi, məzmun və xüsusiyyətləri (31) və yaranması barəsində mülahizələrini belə söyləmişdir: "Türk dilində (32) neçə min hikmətamiz məsəllər var ki, tamamı təcrübə yoluyla deyilibdir. (33) Millət həddən ziyadə məsəllər, hikmətamiz sözlər, tapmacalar icad edibdir ki, **[25]** (1) bunların vasitəsiylə biliyini, təcrübəsini, hikmətini, izhar edir: "Atalar (2) sözünün əsas qayələrindən birisi də az sözlə yığcam şəkildə böyük fikirləri, (3) dərin, mənaları ifadə etməkdir. Millət hər bir ittifaqda, münasib hal (4) söyləməyini, dünyada dolanmasını, insanlarıyla rəftarını və sairə məxluqatla (5) əlaqəsini az sözlü, amma dərin mənalı (müxtəsər-müfid) kəlamı ilə bəyan qılır."

(6) Firidun Köçərli folkloru camedəki insanların tərbiyəsi, ayılması və (7) savadlanması üçün mühüm vasitələrdən hesab edirdi. Ona görə də xalq (8) ədəbiyyatının toplanması və nəşri üçün çalışırdı.

(9) Rəşid bəy Əfəndiyef də Köçərli kimi Azərbaycanın məşhur maarif xadimi və yazıçısıdır. (10) O ömrümü xalqın şifahi xalq ədəbiyyat nümunələrini yığmaqla keçirmişdir. (11) Keçən əsrin sonlarında bir çox xalq əfsanələri, xalq etiqadı, adət-ənənələri (12) və hətta xalq təbabətinə aid çox maraqlı məlumatı toplayıb Rus mətbuatında (13) çap etdirmişdi. Sonralar bu nümunələrin bir qismini bədii əsərlərinə (14) daxil etmiş, bir qismini uşaqlar üçün yazdığı dərsliklərdə vermiş və (15) bir qismini də ayrıca çap etdirmişdir.

(16) Azərbaycanın görkəmli şair və maarif xadimi Abdulla Şaiq də bu dövrdə (17) xalq ədəbiyyatının bir sıra məsələləri haqqında maraqlı fikirlər bəyan etmişdir. (18) O, xalq ədəbiyyatı əsərlərini müntəzəm olaraq toplamağa başlayır. Eyni zamanda (19)

tələbələrinə öz məntəqələrinin folklor nümunələrini bir dəftərə yazmalarını (20) tapşırırdı, və beləliklə az müddətdə bir çox nağıllar, minə qədər atalar sözü, (21) altı yüzə yaxın tapmaca və min bayatı toplaya bilmişdir. Abdulla Şaiq (22) Sovet rejimi hakim olduqdan sonra da, bu işinə idamə vermiş, və onun (23) rəhbərliyiylə ali məktəb tələbələri bu sahədə çox işlər görmüşlər. 1928-də (24) Abdulla Şaiq müəllim Şəfiqə Xanım Əfəndiyeva ilə birlikdə topladığı bayatıları (25) nəşr etdi. O, xalq yaradıcılığı barəsində "Dilimiz və Ədəbiyyatımız" (26) adlı məqaləsində fikrini belə bəyan edirdi: "Məişətimizin birər aynası (27) olan hədsiz-hesabsız bayatı, şikəstələrimiz, məsəllərimiz, tapmacalarımız, (28) ürəkləri ən dərindən çırpındıran, ruhları səmalardakı şəfəqlərə qədər yüksəldən (29) mahnılarımız, nəğmələrimiz qibtə ediləcək səadətlərdən deyilmi?" Yenə ədibə (30) görə "Bizim El Ədəbiyyatımız" adlı məqaləsində Azərbaycan ədəbi dilini (31) doğru istiqamətdə inkişaf etdirmək üçün şifahi xalq ədəbiyyatından geniş (32) şəkildə istifadə etməyə çağırırdı. O, ədəbi dili anlaşılmaz Ərəb və Fars (33) sözləriylə doldurmağa qarşı çıxaraq, el dilinin zənginliklərinə **[26]** (1) müraciət etməyi, və onun incəliklərinə dərindən yiyələnməyi ən doğru yol (2) hesab edirdi.

(3) Şimali Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti zamanında xalq ədəbiyyatına maraq (4) və bağlılıq daha da artdı. Bu işdə 1923-cü ildə qurulmuş "Azərbaycan (5) Tədqiq və Tətəbbö" Cəmiyyətinin mühüm rolu olmuşdur. Bu cəmiyyətin qayəsi (6) Azərbaycanı hər tərəfli öyrənmək və tanımaq idi bunun üçün müxtəlif məntəqələrə (7) tədqiq heyətləri göndərilmiş bu heyətlər müxtəlif yerlərdə olan abidə, qala, (8) və əski tarixi binaları tədqiq edir, bunlarla əlaqədar olan əfsanə və rəvayətləri (9) öyrənib mətbuatda dərc edirdi.

(10) Cəmiyyətdə xüsusi ölkəşünaslıq kursları təşkil edib, xəbərlər Rus və Türki (11) dilində nəşr edilirdi. Bu sırada Leninqrad, Moskova və Qazanda çalışan (12) görkəmli Şərqşünas və Türkoloqlar Bakıya dəvət edilib Azəri mütəxəssisləriylə bərabər (13) çalışmağa başladılar. Bunların arasında: V. Qordlevski, A. V. Baqiri, Joze (14) və başqalarının adlarını zikr edə bilərik. Cəmiyyətin buraxdığı "Xəbərlər" (15) səhifələrində bu alimlərin Azərbaycan etnoqrafiyası, folkloru və dili (16) haqqında maraqlı tədqiq əsərləri çap olunurdu. Bu dillərdə folklor sahəsində (17) çalışanlar arasında Rəşid bəy Əfəndiyef, Vəli Xuluvlu, Xənəfi Zeynallı, Yusif Vəzir (18) Çəmənzəminli, Salman Mümtaz, Professor Baqiri, Əmin Abid və Hümmət Əlizadənin adları (19) xüsusilə qeyd

olunmalıdır. Bunlar böyük həvəs və ciddiyyətlə xalq ədəbiyyatımızın (20) toplanması, nəşri və öyrənilməsi sahəsində əhəmiyyətli işlər görmüşlər.

(21) Professor Baqiri xalq ədəbiyyatına dair xüsusi məcmuə tərtib etmişdir. (22) Burada Qafqaz xalqlarıyla birlikdə Azərbaycan xalqının da bir sıra nağıl (23) və əfsanələri çap olmuşdur. Ayrıca ədəbi seminarlar təşkil edilmişdir.

(24) Hənəfi Zeynallı "Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbö" Cəmiyyətində folklor qisminin (25) sadri olmuş və folklorun müxtəlif növlərini toplamaqla məşğul olmuşdur. (26) 1926-da "Azərbaycan Atalar Sözləri və Məsəlləri" kitabını nəşr etmişdir. H. (27) Zeynallı xalq ədəbiyyatını mənzum və mənsur qisimlərə bölür: bayatı, mahnı, ağı, (28) bağlama, beşik başı, meyxana, tərifnamə mənzum qismə, nağıllar, dastanlar, (29) qaravəllilər, təmsillər, əfsunlar, tapmacalar və atalar sözləri isə mənsur qismə (30) aid edilir. (Dastanların çox qismi və ya hamısı mənzum ola bilər).

(31) 1928-də H. Zeynallı "Azərbaycan Tapmacaları" kitabını nəşr edir. (32) Zeynallı tapmacalar haqqında Avropa və Rusiyada çıxan kitabları araşdırmış, (33) tərtib üsulunu yoxlamış və hamısından istifadə etmişdir.

[27] (1) Yusif Vəzir Çəmənzəminli də bu barədə hər tərəfli biliyə malik məşhur yazıçı (2) və alim olmuşdur. Yaradıcılığa başladığı zaman "Məlikməmməd" nağılını (3) çap etmişdi. "Xalq Ədəbiyyatının Təhlili" başlığı altında yazdığı bir səri (4) məqalələrində xalq ədəbiyyatının mənşəyi, yayılması və folklorda olan müxtəlif (5) surət və mövzulardan bəhs edir. Məqalələrində Azərbaycan xalqının adət və (6) ənənələrinə, Zərdüştiliklə əlaqədar, xüsusilə Novruzla bağlı olan bir sıra (7) mərasimlərə dair fikirlərini bəyan edir. Çəmənzəminli həm də xalq ədəbiyyatımızın (8) toplayıcısı idi.

(9) Vəli Xuluvlu 1927-də "Koroğlu" kitabını çap etdirir. Haman ildə "El (10) Aşıqları" kitabını da nəşr edir. Burada Şamxor, Tovuz tərəfində yaşayan (11) görkəmli aşıqlar haqqında məlumat və nümunələr verilmişdir. Ən çox Aşıq (12) Hüseyn Şəmkürlü haqqında məlumat verilmişdir. Sonra "Tapmacalar" kitabını (13) nəşr etmiş (1928). Kitabın müqəddiməsində tapmacaların mənşəyi barəsində (14) belə yazır: "Təbiətdə və həyatda nə görülürsə, tapmaca da onun üzərində (15) qurulur." Kitabda 726 tapmaca

vardır və əlifba sırasıyla düzülmüşlər. (16) Hər tapmacanın toplandığı yer də göstərilmişdir.

(17) Folklor sahəsində görkəmli ədəbiyyatşünas "Salman Mümtaz" da böyük işlər (18) görmüşdür. O, bütün ömrü boyu folklor nümunələrini yığmış, tərtibə (19) salmış və mümkün olanlarını çap etdirmişdir. O, Azərbaycanlılar üçün (20) böyük bir xəzinə qoyub getmişdir. Bu xəzinə Azərbaycan xalqının dünya (21) görüşünü, ruhi xüsusiyyətlərini və bədii təfəkkürünü öyrənmək işində gözəl və (22) qiymətli mənbədir. Salman Mümtaz xalq ədəbiyyatına dair bir neçə kitab çap (23) etdirmişdir. Bunların ən mühüm olanları bunlardır: "Aşıq Abdulla". Müəllif (24) uzun tədqiq və tədqiqatdan sonra Sarı Aşığın, Aşıq Abdullala eyni şəxs (25) olduğu qənaətinə gəlmişdir. Topladığı bayatıların kitaba düzülüş üsulu (26) barəsində belə qeyd verir: "Bayatılar birinci beytin son hərfinə görə (27) əlifba sırasıyla düzülmüşdür." Bu üsulu bayatıların tədqiqatını asanlaşdırmağa (28) münasib görür. 1928-də "El Şairləri" kitabını iki cilddə (29) nəşr etmişdir. Bu kitabda sənətkarlar üsluba, dövrə, və yaşadığı yerə görə (30) qruplaşmışdır. Bu müəlliflərdən daha gənc olan "Hümmət Əlizadə" əsas işini (31) toplama sahəsində sərf etmişdir. O, ölkəni qarış-qarış gəzib (32) görüşdüyü adamlarla üz-üzə oturub, onların ağzından yazırdı. Onun (33) ilk kitabı "Azərbaycan El Ədəbiyyatı" adıyla 1929-da Bakıda nəşr edilmişdir. **[28]** (1) Sonra "Dastanlar və Nağıllar" kitabı 1937-də nəşr olunmuşdur. Ondan (2) sonra iki cilddən ibarət "Aşıqlar", "Aşıq Ələsgər", "Hüseyn Bozalqanlı", (3) "Aşıq Əsəd" və sairə kitabları çap edilmişdir. 1938-də "Bayatılar" (4) və 1941-də "Koroğlu" kitablarını çap etdirmişdir.

(5) 1938-də Moskovada Azərbaycan ədəbiyyatı və incəsənətini on günlüyü (6) keçirildi. Bu mühüm hadisə Azərbaycan incəsənətinin Moskovada tamaşaçıları (7) qarşısında bir imtahanı idi. Bu münasibətlə göstərilən Üzeyir Hacıbəyofun (8) xalq dastanı əsasında yazdığı "Koroğlu" operası Azərbaycan incəsənətinin (9) şöhrətini ölkədən çox uzaqlara qədər çatdırdı. Azərbaycan aşıqları (10) da öz sənətlərini bacarıqla göstərdilər. Aşıqlardan Hüseyn Bozalqanlı, (11) Mirzə, Əsəd, Avaq, İslam və bənzərləri öz əsərlərini oxudular, və alqışlandılar.

(12) İkinci dünya müharibəsindən sonrakı illərdə folklorun nəşri və tədqiqatı (13) işində yeni bir canlanma gözə çarpır. Bu işdə Azərbaycan S.S.R.A. (14) Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil İnstitutu Folklor Şöbəsinin fəaliyyəti diqqətə (15) layiqdir. Şöbə

müdürü “Professor M. H. Təhmasib”-in rəhbərliyi ilə dəfələrlə (16) müxtəlif məntəqə və kəndlərə göndərilmiş nağıllar, lətifələr, aşıq şeirləri (17) və yeni dastanlar toplanmışdır. Bu heyətlərə Əhliman Axundof və H. Seyidof (18) və başqaları yaxından iştirak etmişlər. Bu dövrədə xalq ədəbiyyatının (19) müxtəlif növlərinin elmi nəşri başlamışdır. 5-cilddə “Azərbaycan Nağılları” (20) çıxmış və Aşıq Ələsgərin şeirləri elmi şəkildə nəşr edilmişdir. “Koroğlu” (21) dastanının elmi nəşri tamamlanmışdır.

(22) “Kitabi-Dədə Qorqud” (1961) və “Qaçaq Nəbi” (1961) kimi qəhrəmanlıq dastanları (23) tazadan çap olmuşdur.

(24) Dədə Qorqud kitabını Azərbaycanda ilk dəfə Həmid Araslı tədqiq və nəşr (25) etmişdir. O, dastanlara, aşıq yaradıcılığına və nağıllara aid bir (26) sıra məqalələr yazmış və folklor nümunələrini orta məktəb bərnamə və dərslik (27) kitablarına geniş şəkildə daxil etmişdir. Aşıqlar haqqında tədqiqatını (28) bir monoqrafi şəklində toplamışdır. “Aşıq Yaradıcılığı”. (Bakı 1960).

(29) Əhliman Axundof əsasən toplamaq işi ilə məşğul olmuş, uzun illər (30) nağıllar, dastanlar, aşıq şeirlərinin toplanıb, çap olunmasında yaxından (31) iştirak etmişdir. Topladığı materialı “Azərbaycan Folkloru Antologiyası” (32) adıyla 1968-də iki cilddə çap etdirmişdir. Bu kitabda müxtəlif **[29]** (1) nəğmələr, mahnılar, bayatılar, atalar sözü, tapmacalar, xalq teatr və oyunları, (2) nağıllar, dastanlar, lətifələr, qaravəllilər, əfsanə və rəvayətlər izahları ilə (3) bərabər dərc edilmişdir. Kitab, Nizami Adına Yazı və Dil İnstitutu tərəfindən (4) nəşr edilmişdir. Bu kitab Türkiyədə Səmih Tezcan tərəfindən bir müqəddimə və (5) sözlük əlavə edilərək Latın hərfləriylə “Türk Dil Qurumu Yayınları” arasında (6) “Azərbaycan Xalq Yazını Örnəkləri” adıyla 1978-də çap və nəşr edilmişdir.

(7) Azərbaycan nağıllarının toplanması, nəşri və öyrənilməsi sahəsində (8) çalışan folklorçulardan biri də H. Seyidofdur. O, topladığı nağılları (9) Türki və Rus dilində kitabça halında çap etdirmişdir.

(10) Şifahi xalq ədəbiyyatı indi yalnız akademinin folklor şöbəsi tərəfindən (11) deyil, dövlət universitesinin Azərbaycan ədəbiyyat kürsüsü tərəfindən də (12) tədqiq olunur. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil (13) İnstitutunun Folklor Şöbəsi 1961-66-69-cu illərdə üç cilddə (14) “Azərbaycan Şifahi Xalq

Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər" kitabını çap etdirmişdir. (15) Bütün bunlardan başqa Azərbaycanın görkəmli ustad və ədibləri C. Cabbarlıdan (16) başlayaraq Səməd Vurğun, H. Məhdi, Mirzə İbrahimof, S. Rəhim, (17) R. Rza, Osman Sarıvəlli və başqaları da öz çıxış və məqalələriylə Azərbaycanda (18) folklorşünaslığın inkişafına yardım etmişlər. Bir sözlə, bu gün (19) folklorumuzun toplanıb, nəşr edilməsi və elmi tədqiqatı əsərlərin ortaya (20) çıxmasını daha çox şimali Azərbaycan ədib, yazıçı və mühəqqəqlərinə borcluyuq. (21) İran Azərbaycanında 60-ildən bəri Pəhləvi rejiminin şovinistik (22) Farslaşdırma siyasətinin nəticəsi olaraq, ana dilimizdə yazmaq yasaq (23) olmuşdur. Təbiidir ki, bu boğuntulu şəraitdə xalq ədəbiyyatı da inkişaf (24) etmək deyil, yavaş-yavaş sönməyə və unudulmağa məruz qalmışdır.

(25) Bununla belə kəndlərdə yaşayan və Aryamehri mədəniyyətinin afətindən şəhərlilərə (26) nisbət daha uzaqda qalan xalqımız öz dil və folklorunu şəhərli vətəndaşlarımızdan (27) daha yaxşı qoruya bilmişdir. Bu gün nisbətən saf və təmiz Türki (28) dilini ancaq kəndlərdə və ellər içərisində eşidə bilərik. Daha açıq (29) söyləmək istərsək, dilimizin qalmağını, adət və ənənələrimizin qorunmağını (30) elimizə və savadsız xalqımıza mədyunuq.

(31) Bu acı həqiqəti dərk etdikdən sonra, tezliklə dilimizə sahib çıxmağımız (32) lazımdır. İranda, inqilabi İslaminin gətirdiyi dil və mədəniyyət azadlığının (33) verdiyi fürsətdən faydalanaraq mümkün olduğu qədər dilimizin və ədəbiyyatımızın **[30]** (1) yenidən həyata qovuşmasına və inkişaf etməsinə çalışmamız icab (2) edir. Bu fürsəti əldən verirsək, xalqımızın qarşısında və gələcək nəsillərin (3) müqabilində məsul və günahkar sayılarıq.

(4) Şiddətli boğuntu və sansor və yasaqlar altında yaşayan xalqımız arasında (5) yenə də dilinə və ədəbiyyatına bağlı və əlaqədar olan ziyalılar çıxmış və (6) gizli və ya aşkar surətdə öz dilində nəşr söyləmiş və bəziləri də folklor (7) xəzinəmizdən nümunələr toplamışlar. Bundan 56-il qabaq Əli Nəqi Vaiz (8) Dehxari Qanlı, və 55-il qabaqda Məhməmməd Rahim Nüsrətülmülk Makui Azərbaycan (9) folklorundan kitabçalar çap etmişlər. 1322-şəmsidə Ələsgər Müctəhidi (10) "Əmsal və Hökm" adlı kitabını 2500 Azəri atalar sözünə və məsəllərinə ixtisas (11) vermişdir.

(12) Təbrizdə 1324-də demoqrat hökuməti zamanında ana dilimiz və ədəbiyyatımız (13) məktəblərdə rəsmən oxunmağa başladığı zaman folklor nümunələri də toplanmağa (14)

başlanmışdır. O zaman Türki dilində nəşr edilən "Azərbaycan" ruznaməsində (15) bayatıların ilk nümunələri və Dədə Qorqud dastanları bugünkü dildə M. A. (16) Fərzanə tərəfindən nəşr edilmişdir. Lakin bu vəziyyət bir ildən artıq idamə (17) tapmamış və demoqrat hökuməti dağılandan sonra ana dilində yazılan kitab (18) və mətbuat Tehran hökuməti adamları tərəfindən yandırılıb, məhv edildi, (19) və yenə Türki dilində yazıb-oxumaq qadağan oldu.

(20) 1326-da Tehran hökuməti və danişgahı tərəfindən göndərilmiş olan ustad (21) Firuzə Nəfər Təbriz danişgahında verdiyi nitqində Azərbaycan folklorunun (22) toplanmasını tövsiyə və təklif etmişdi, lakin bu günə qədər Təbriz danişgahı (23) tərəfindən bu barədə qəbul təvəccöh bir iş görülməmişdir, və ya nəzərimizə (24) çatmamışdır.

(25) Vəzarəti-fərhəng və hünərə bağlı olan İdarəyi-fərhəng ammə tərəfindən bütün (26) İran xalqlarının folklor nümunələri toplandığı sırada Azərbaycan folklor (27) nümunələrindən də nümunələr toplanmış olsa, nəşri gərəkdir. Lakin bunlardan (28) ana dilimizdə heç bir şey nəşr edilməmişdir.

(29) Bütün həyatını xalqına xidmət ilə keçirən Doktor S. Cavid topladığı (30) folklor nümunələrinin birinci cildini 1344-də çap etdirmişdir. Bu (31) kitabın ikinci cildini "Azərbaycan Folklorundan Nümunələr" adıyla 1358-də, **[31]** (1) yəni inqilabdan sonra çap etdirə bilmişdir.

(2) Doktor Cavid, Əbdülkərim Mənzuri Xamnəvi ilə birlikdə 1277 tapmacaları (3) və 38 yahalmacaları (şaşırmaları) və 72 aşıq bağlamalarını "Tapmacalar" (4) adıyla 1358-də nəşr etmişlər.

(5) M. A. Fərzanə illər boyu topladığı bayatıları ilk dəfə 1342-də və (6) ikinci dəfə 1359-da çap etdirmişdir.

(7) Yaqub Quddus da neçə illik zəhmət və çalışmalarının məhsulu olan 6000 (8) atalar sözünün birinci cildini Farsca qarşılığı və izahıyla birlikdə (9) 1359-da çap etdirmişdir.

(10) Təbrizdə "Bəhruz" intişaratı tərəfindən R. Purəkbərin "Bərrəsi-i Ədəbiyyat-ı (11) Şifahi-i Azərbaycan" adlı kitabı Fars dilində nəşr edilmişdir.

(12) Tehranda, 1355-də Həsən Sadiq tərəfindən Fars dilində “Aşıqlar” adlı (13) kitabı çıxmışdır.

(14) Yenə Tehranda 1358-də “Ədəbiyyat-ı Şifahi-i Mərdüm-ü Azərbaycan” adıyla H. Rövşən (15) tərəfindən Fars dilində buraxılmışdır

(16) Azərbaycan folklorunun toplanmasına mərhum Səməd Behrəngi və Behruz Dehqani (17) də çox çalışmışlar. Xalq içərisindən çıxmış olan Behrəngi, Azərbaycan (18) kənd və qəsəbələrində müəllimliklə bərabər, folklorumuz haqqında araşdırma (19) aparmış və bir çoxlu material toplamışdır. Səməd Behrəngi Behruz Dehqani ilə (20) birlikdə “Meselha və Çistanha” (Məsəllər və Tapmacalar) kitabının çapına (21) müvəffəq olmuşlar. Bu iki müəllim həyatlarını da öz mədəni fəaliyyətlərinə və (22) məfkurələrinə fəda edib, Behrəngi Arazda “boğulmuş”, Dehqani də Tehranda (23) keçən rejimin adamları tərəfindən işgəncə ilə öldürülmüşdür. Səməd Behrəngi (24) yazdığı uşaq nağıllarının mayasını da folklorumuzdan götürmüşdür.

(25) Daha əvvəl də bəhs etdiyimiz kimi, xalq şairi mərhum “Səhənd”, Dədə Qorqud (26) dastanlarını nəzmə çəkib, kitabın birinci cildini “Sazımın Sözü” adı ilə (27) 1345-də çap etdirdi. Kitabın ikinci cildi “Dədəmin Kitabı” və üçüncü (28) cildi “Qardaş Andı” ünvanı altında yazılmış, lakin bu günə qədər çap (29) edilməmişdir.

(30) Dədə Qorqud dastanlarını Türkiyə dastan şairlərindən “Bəsri Qocul”, (31) “Niyazi Gəncosmanoğlu” da nəzmə çəkmişlər. Səhəndin “Sazımın Sözü” kitabı (32) da Türkiyədə “Dursun Yıldırım” tərəfindən Latın hərflərinə köçürülüb Maarif (33) Vəzarəti tərəfindən çap edilmişdir (1980).

[32] (1) Həsən Məcidzadə (Savalan) Azəri mahnılar və bayatıları “Türki Təranələr” (2) adıyla iki cilddə 1341 və 1343-cü illərdə çap etdirmişdir.

(3) 1359-da “Ədəb Xəzinəsi” adıyla qəzəl, şeir, bayatı, aşıqlar sözü, laylaylar, (4) atalar sözləri, hikmətli sözlər, misallar və tapmacalardan ibarət iri həcmli bir (5) kitab çıxdı. Bu kitab Aqa Əliəsfər Xürrəm tərəfindən hazırlanmış və Professor (6) Qulamhüseyn Beqdeli redaqtorluğu ilə çap edilmişdir.

(7) 1332-ci ildə “Əli Təbrizi” “Əsli və Kərəm” dastanını əslinə nisbət iki (8) bərabər həcmdə, iki yüz səhifədə çap etdirmişdir. Yenə Əli Təbrizi Kazım (9) Serdervedi ilə birlikdə “Aşıq Qərib və Şahsənəm” dastanını bir müqəddimə ilə (10) çap etdirmişdir. (11) Son illərdə Hüseyn Fəzlullahı Vəhid və Nəqabı tərəfindən ayrıca bayatılar (12) məcmuəsi nəşr edilmişdir.

(13) **Şifahi Xalq Ədəbiyyatının Müxtəlif Növləri:**

(14) Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı, növ (janr) etibarilə də zəngindir. (15) Xalq kütlələri əsrlərdən bəri istək və arzularını, duyğu və xəyallarını rəngarəng (16) şəkillərdə tərənnüm etmişlər. Bəzi müəlliflər bu ədəbi növləri şeir və ya nəsr (17) qisminə ayırmışlar, bəziləri də müəllifi bəlli olan və bəlli olmayan hissələrə (18) bölmüşlər. Biz şifahi xalq ədəbiyyatımızın müxtəlif növlərini aşağıda sıra ilə (19) tədqiq edəcəyik:

(20) 1- Dastanlar 2- Aşıq Şeiri

(21) 3- Mahnılar və Nəğmələr 4- Bayatılar, Qoşmalar

(22) 5- Laylalar və Oxşamalar 6- Atalar Sözü və Məsəllər

(23) 7- Tapmacalar 8- Nağıllar

(24) 9- Lətifələr 10- Xalq Oyunları və Dramlar

(25) **Dastanlar:** Əski Türk ədəbiyyatı Orta Asiyada Türk dilli xalqların (26) dastan ədəbiyyatı ilə başlamışdır.

(27) Dastanlar millətlərin din, fəzilət və milli qəhrəmanlıq macəralarının əksərən (28) mənzum hekayələridir. Dastan kökü tarixə dayanan və ilhamını tarixdən (29) alan xalq ədəbiyyatı məhsuludur. Dastanlar xalq şairləri, saz şairləri (30) tərəfindən sazla birlikdə söylənir və xalq gözüylə görülən, xalq ruhuyla (31) duyulan və xalq xəyalında nağıl şəklini alan tarixlərdir.

(32) Dastanlarda millətlərin dinləri, müxtəlif inanışları, yaşadıqları məntəqənin **[33]** (1) xüsusiyyətləriylə birləşmiş ehsas və düşüncələri vardır.

(2) Dastanların, xüsusilə üsturələrin fikir və sənət həyatına mənbə təşkil (3) etmələri çox mühümdür. Əski Yunan şeirinin bir çox tərənnümləri ilhamını və (4) Yunan teatrının ən məşhur əsərləri mövzularını Yunan əsatir və dastanlarından (5) almışdır.

(6) Dastanların millətlərin milli mənliklərinə dönmələrində, özlərinə etimad və (7) güvən hissinin artmasında böyük rolu vardır. Məsələn Alman millətinin ayağa (8) qalxmasında "Cermen" nağıl və dastanlarının böyük təsiri olmuşdur.

(9) Dastanların milli birlik oyandırmaq və milliyyətləri tanıtmaq və yaşatmaq (10) yolundakı qüdrətini göstərən ən yaxşı misal İrandır.

(11) Bildiyimiz kimi, Ərəb və İslam istilasından sonra, İranda Pəhləvi dili (12) və ədəbiyyatı tərk edilmiş, yerinə Ərəb dili hakim olmuşdur. Bu hadisənin (13) ardından Türk qövmləri İrana gəlib və min il hökuməti ələ almışlar. Bütün (14) bunlara baxmayaraq İran zamanla öz istiqlal hakimiyyətini əldə edib, (15) Farsi dil və ədəbiyyatını inkişaf etdirib başqalarına və hətta hakim Türklərə (16) də yaymağa müvəffəq olmuşdur. Bu böyük hadisədə Firdovsinin əski qəhrəmanlıq (17) dastanlarını şeir dili ilə bəyan edən Şahnaməsi böyük rol oynamışdır.

(18) بسی رنج بردم در این سال سی - عجم زنده کردم بدین پارسی

(19) Əlbəttə hər millətin dastanı yoxdur. Bir millətin dastanları ola bilməsi üçün (20) onun əski keçmişi və tarixində unudulmaz təbiət hadisələri, böyük (21) savaşlar, köçlər, istilalar və yeni məntəqələrdə vətən qurmalar kimi xalq həyat (22) və hafizəsini nəsillər boyu məşğul edən hadisələr olması lazımdır.

(23) Dastanları yaradan ilk dövrlərdə yaşayan insanlar cəmiyyət və təbiət (24) hadisələrini ya dərin bir qorxu, ya böyük heyranlıqla seyr edirdilər. (25) Heç bir hadisənin səbəbi bilinməyən bu çağlarda hər hadisə çox mühüm. Çox (26) maraqlı və Tanrını düşündürən əsrarəngiz və hikmətli bir məna ifadə edirdi (27) məsələn göy guruldamağı, Tanrının qəzəbi, tufanlar Allahın cəzası sayılardı.

(28) İnsanlar, Tanrı sanaraq, atəşə, günəşə pərəstiş edirdilər, və bir ağacı (29) və boz qurdu öz əcdadı bilirdilər. Bu insanlar sərgərdələri və qəhrəmanlarını (30) da Tanrılıq dərəcəsinə qədər yüksəldərək onların Tanrı tərəfindən yardım (31) gördüyünə inanırdılar.

(32) Yenə bunlar mühüm gördükləri hər hadisə və vaqiəni öz xəyalları ilə (33) bəzəyərək bir-birlərinə anlatır və zamanla dastan yaradırdılar.

[34] (1) Zaman keçdikcə dastanları zəngin millətlərin aydınları arasında böyük (2) dastan şairləri yetişdi və bunlar da millətlərin əfsanəvi tarixi mənasında (3) milli dastanlarını yazdılar. Bu işi Yunanıstanda "Homər", İranda "Firdovsi" (4) görmüşdür. "Səhənd" də Dədə Qorqud dastanlarını ana dilimizdə milli bir (5) üslubda nəzmə çəkərək əski bir keçmişə sahib olan elimizin və xalqımızın (6) ənənələrini və qövmi fəzilətlərini bədii bir ifadə ilə tərənnüm etmişdir.

(7) Burada əski Türk dastanlarından bəzi mühüm parçaları dərc edib, İslamdan (8) sonra Azərbaycanda yaranan dastanlarımızı daha təfsilatlı şərh edəcəyik.

(9) Türk dastanları İslamdan qabaq və ya sonra yarandığına görə iki (10) bölümə ayrılır.

(11) **İslamdan Qabaqkı Dastanlarının Mühümləri:**

(12) Bu dastanlar: Əfrasiyab, Şu, Hun, Göytürk, Oğuz və Uyğur dastanlarından (13) ibarətdir.

(14) Dünyanın yaradılış haqqında əski Türklərin fikir, duyğu və inanışlarını (15) anladan "Yaradılış dastanı" Orta Asiyada yaxın zamanlara qədər yaşaya (16) bilmişdir. Bu dastan əski Türklərin Tək Tanrıya inandıqlarını və Tanrının (17) dünyanı yaratmaq ilhamını nurani bir qadın xəyalından aldığını (18) göstərir.

(19) **Əfrasiyab Dastanı:** Bu qəhrəmanın Türki adı "Alp Ər Tonqa"dır. (alp=(20) qəhrəman). Alp Ər Tonqa miladdan 700 il əvvəl Saka Türklərinin (Turan) (21) böyük xaqanıdır. O, İran-Turan savaşlarında iştirak edərək (22) İranlıları dəfələr məğlub etmiş, sonralar Keyxosrova yenilərək öldürülmüşdür.

(23) Miladi 11-ci əsrdə "Divanü Lüğat-it-Türk" adıyla və Ərəb diliylə Türkinin (24) ilk lüğət və qramer kitabını yazan Mahmud Kaşğari, kitabda dəfələrlə (25) Alp Ər Tonqadan bəhs edib və onun ölümündə söylənən sağu (mərsiyə)ni (26) dərc etmişdir. Üç il ondan qabaq Yusif Xas Hacib tərəfindən yazılan (27) Qutadqu-bilik (Hikməti-Müqəddəs) şeir kitabında da onun haqqında bu misralar (28) qeyd edilmişdir:

(29) Bu Türk bəylərində atı bəlgülüg

(30) Tonqa Alp Ər idi qutı bəlgülüg

(31) Bədük bilgi birlə öküş ərdəmi

[35] (1) Biliklik uquşluq budun ködrəmi

(2) Taciklər ayır onı Əfrasiyab

(3) Bu Əfrasiyab tutdı illər talab

(4) Bugünkü dilimizdə: Türk bəyləri içində adı tanınmış, Alp Ər Tonqa, (5) böyük bilikli, çox fəzilətli bir hökmdar idi. Bilikli, anlayan, məziyyətli (6) bir böyük idi. Taciklər ona Əfrasiyab deyirlər. Bu Əfrasiyab elləri (7) dünyanı tutdu.

(8) Alp Ər Tonqa barəsində Şahnamədə müfəssəl təfsilat vardır. Əlbəttə, bu Aryai (9) rəvayətlər Firdovsinin nöqteyi-nəzərindən yazılmışdır.

(10) **Şu Dastanı:** Şu miladdan qabaq dördüncü əsrdə yaşamış Türk (11) hökmdarıdır və İskəndər Orta Asiyaya hücum etdiyi zaman Türk ordularına (12) başçılıq etmişdir. Bu dastan miladdan 11 əsr sonraya qədər ağızdan (13) ağıza və dildən dilə keçərək "Divanü Lüğat-it-Türk"də yazıya alınmışdır.

(14) **Hun-Oğuz Dastanları:** Hunlar Orta Asiyada "Kore"dən "İdil" nəhrinə (15) qədər yayılan və Türk qövmlərini bir araya toplayan və böyük dövlət quran (16) Türklərdirlər. Bunların hökumətləri miladdan təqribən 250-il qabaqdan (17) miladdan 300-il sonraya qədər idamə tapmışdır. Bunlar haqqında Çin (18) mənbələrində təfsilatlı məlumat vardır. Çin divarı bunların qabağını ala (19) bilmək üçün tikilmişdir. Hunların böyük xaqanı "Mete xan" miladdan qabaq (20) 174-209 illərində bir tərəfdən Çini ələ gətirmiş, qərbdən də Xəzər dənizinə (21) qədər qabağa getmişdir.

(22) Miladdan sonra Hunların bir qismi Avropaya getmiş və məşhur "Atilla" (23) sərgərdəliyində böyük dövlət qurmuş və Roma imperatorluğunu təslimə və maliyyat (24) verməyə məcbur etmişdir.

(25) Hun dastanları bu böyük qəhrəmanlar haqqında yaradılmışdır.

(26) **Oğuz Xaqan Dastanı:** Oğuz xaqanının dastanı İslamdan qabaq və (27) sonra iki şəkildə söylənmişdir.

(28) Oğuz xaqan 40 günlüyündə böyümüş və yerimişdir. Cəngəldə əjdahanı (29) öldürəndən sonra Tanrıya yalvarırkən göydən göy işıq düşüb, işığın (30) ortasında bir qız görmüş, o qız elə gözəlmiş ki, gülsə, Göy (31) Tanrı da gülər, və ağlasa Göy Tanrı da ağlarmış. Oğuz xaqan qızı (32) görcək valeh oldu və onu aldı. Bu qızdan üç oğul oldu, birinə **[36]** (1) Gün, ikincisinə Ay və üçüncüsünə Ildız adı qoydular.

(2) Yenə Oğuz xaqan bir gün ova getmişdi, bir ağacın qovuğunda (həfrə) (3) fövqəladə gözəl bir qız gördü. Ona aşiq oldu. Ondan da üç oğul (4) oldu, onların da adın Göy, Dağ və Dəniz qoydu. Bu oğullardan 24- (5) Oğuz qəbiləsi əmələ gəlmişdir.

(6) Oğuz xaqan hərbə gedərkən bir çox yerlərdə bir qurd ona yol göstərir (7) bu da Türklərdə qurdun (boz qurd) uğurlu, müqəddəs olduğunu göstərir. (8) Oğuz xaqanın dastanı çox uzundur və Hun xaqanı Metenin mənqəbələrindən (9) ilham almışdır. Bu dastan həqiqətdə əski Oğuzların dastanıdır.

(10) **Göytürk Dastanları:** Göytürklər tarixdə ilk dəfə Türk adıyla dövlət (11) quran qövmlərdir. Bu dövlət bugünkü Moğolistan ölkəsində miladi 6-cı (12) əsr ortalarında qurulmuş və 8-ci əsr ortalarına qədər davam etmişdir. (13) Göytürk dastanlarının iki mühüm rəvayəti vardır. Birisi "Boz Qurd dastanı" (14) və digəri "Ərgənəkon" köç dastanıdır.

(15) Ərgənəkon dastanıyla Göytürklərin tarixi arasında açıq surətdə (16) bənzərlik vardır. Bu dastan "Rəşidəddin"in yazdığı Cami ət-Təvarixdə (17) yazıya keçmişdir.

(18) **Uyğur Dastanları:** Uyğurlar 8-ci əsrdə Göytürk dövlətinin yerinə (19) keçib, müstəqil bir dövlət qurdular. İlk zamanlar Göytürk yazısını qəbul (20) etdilər lakin 769-da dövlət başı "Bögü xan" Mani məzhəbini qəbul edib (21) Mani keşişlərinin gətirdiyi xətti də Uyğurların rəsmi yazısı seçdi. 9-cu (22) əsrdə (840) qıtlıq oldu və əhali üsyan etdi. Uyğurlar xüsusən (23) Qırğızların üsyanına dayana bilmədilər və bir qismi Çinə tabe oldular, (24) bir qismi də cənub-qərbə (Doğu Tyanşan və Beşbalıq və Qoçо) şəhərlərinə (25) gəlib yerləşdilər, və orada məhəlli bir hökumət qurdular və 940-da Müsəlman (26) Türk dövləti quran Qaraxanlılara tabe oldular.

(27) Uyğurların dastanlarının iki mühüm rəvayəti var: Birisi “Törəyiş dastanı” (28) (Xilqət dastanı), digəri də “Köç dastanı”dır.

(29) Uyğurlar özlərini Allahın soyundan bilib, dastanda yurdu pis (30) idarə edən xaqanların üzündən məruz qaldıqları fəlakətləri anladırlar.

(31) Əski Türk dastanlarında bəzi bədii ünsürlər diqqətimizi cəlb etməkdədir. (32) Bunların ən mühümləri bunlardır:

(33) **İşıq -** Əski Türk dastanlarında işığın hər yerdə çox mühüm və müqəddəs **[37]** (1) bir ünsür olduğunu görürük.

(2) Yaradılış dastanında Tanrıya yaratma ilhamını verən Aq Ana, (3) işıqdan bir qadın xəyalıdır. Tanrı Qayır xanın özü üçün yaratdığı (4) 17-ci göy qatı bir işıq aləmidir.

(5) Oğuz xaqan dastanında Oğuz xanın üzü nuranidir və arvadı, göydən (6) düşən bir işıqdan doğulmuşdur.

(7) Oğuz xan ordularına yol göstərən qurd da Oğuzun çadırına düşən (8) bir işıqdan doğulmuşdur.

(9) Uyğurların xaqanı “Bögü xan” və dörd qardaşı da bir ağac və ya (10) torpağa düşən səmavi bir işıqdan yaradılmışdır.

(11) Bu xalqların İslamdan qabaqkı dinləri olan Şaman dinində Uçmaq (12) dedikləri Cənnət də bir işıq aləmidir.

(13) Bu dinə görə yerdən 17-qat göyə tərəf çıxanda getdikcə aydınlanan bir (14) nur aləmi vardır ki, bunun 17-ci qatında Tanrı oturur.

(15) Uyğurların İslamdan qabaq qəbul etdikləri Mani dininin də əsas (16) Tanrısı yaxşılıq və işıq Tanrısıdır. Bütün bunlar Türk dilli xalqların (17) ta əskidən bəri işığı sevib və onu müqəddəs saydıqlarını göstərir.

(18) Burada, bu tarixi həqiqəti açıqlarkən bu xüsusda başqa şəkildə düşünən (19) alim və ziyalılarımızın fikrinə də işarət etmək istəyirəm.

(20) Bəzi ziyalılarımız Azərbaycanda işıq sevgi və sayğısını Zərdüşti (21) dini və ənənəsinə bağlamaq istəmişlər. Hətta şimali Azərbaycan müəlliflərinin (22) bir qismi də xalqımız arasında ənənə halını almış olan işıq sevgi (23) və sayğısını Zərdüştiliklə əlaqədar sanırlar. Halbuki, Türk dilli xalqlar (24) daha Azərbaycana gəlməmiş və Orta Asiyada yaşarkən də işığı müqəddəs (25) bilmişlər və onu hər şeyin, hətta dünyanın yaranmasında ilham qaynağı (26) hesab etmişlər.

(27) **Ağac -** Mədəniyyət beşiyi olan ağac da Türk dastanlarında mühüm yer tutmuş (28) və işıq kimi ağac da İslamiyyətdən sonrakı Türk dastanlarında da yaşamışdır. (29) (Dədə Qorqud dastanları)

(30) **Qadın -** Əski Türk camesində qadın bəzən ailə rəisi olmuşdur.

(31) Bunlarda qadın hər zaman evin dirəyi və kişinin vəfalı yoldaşı və (32) uşaqlarının anası olmuşdur.

(33) Yaradılış dastanında Tanrıya, insanları və dünyanı yaratmaq üçün **[38]** (1) ilham verən nurani bir qadındır.

(2) Bu qadın anlayışının xüsusiyyətləri İslamdan sonrakı dastanlarda da idamə (3) tapmışdır. 12/14-cü əsrlərdə Oğuz dastanlarından, Dədə Qorqud (4) boyları və Koroğluda (Nigar xanım) və hətta Qaçaq Nəbidə (Həcər xanım) bunu (5) bədii bir şəkildə göstərməkdədir.

(6) **At -** At da dastan qəhrəmanlarının vəfalı və məhcub yoldaşıdır. Orta (7) Asiya obalarında at üstündə yaşayan xalqlar atı da qadın və silahları (8) kimi öz namusları bilmişlər. At sevgisi, İslamdan sonra da Türklər (9) arasında davam etmişdir. Koroğlu dastanında Koroğlunun Qır atı (10) Koroğlu qədər böyük vəzifəli bir dastan qəhrəmanıdır. Həmçinin Qaçaq Nəbi (11) də Boz at da qəhrəmanın yoldaşı və dar gündə onun qurtarıcısıdır. (12) Aşağıdakı parçaya diqqət edin:

(13) Enişə gedincə ceyran enişli

(14) Yoquşa gedincə kəklik səkişli (Xəramidən)

(15) Qara quş oyunlu, boz qurd baxışlı

(16) Qız yeləli (zülf), alma gözlü Qır atım.

(17) Çənlibeldən aşdığımı görmüşlər

(18) Qır atımın səkişindən bilmişlər

(19) Şövqlən (ər) qoç Koroğlu demişlər

(20) Bundan başqa, “atalar sözləri”miz də at sevgisiylə doludur.

(21) **Boz Qurd -** Türklər totem dövründə yaşadıqları zaman boz qurd onların (22) totemi olmuşdur. Dastanlarda boz qurd Türklərin həyat və savaş gücünü (23) təmsil edir. Əvvəllər bir Tanrı kimi sitayiş edilən boz qurd xalqın cəddi (24) kimi baxılmış və qəhrəmanları da ona bənzədilmişdir (Oğuz xaqanının (25) beli qurd kimi incədir).

(26) Bir gün səhər çağı Oğuz xanın çadırına işıqdan törəyən bir erkək (27) qurd girmiş və Oğuz xana belə demişdir: Ey Oğuz, mən səndən ordularının (28) önündə yeriyəcəyim, qurdun dalınca yürüş edən ordular savaşı (29) qazanmışlar.

(30) Göytürk dastanlarında bütün Türklər düşmən tərəfindən öldürüldüyü (31) zaman anası boz qurd olan bir bəyzadə anasına xatir öldürülməmiş (32) sonra bu bəyzadə yay və qış Tanrılarının qızlarıyla evlənmiş, bunların (33) uşaqları Türklərin nəslini idamə vermişdir.

[39] (1) Dədə Qorqud kitabında Qazan xan evi yağmalanıb, əsir düşən ailə (2) və ordusunu axtaranda yolda boz qurda rast gəlir və “qurd üzü mübarəkdir” (3) deyir, sonra belə xitab edir:

(4) Mərə (hey) surəti yoluq boz qurd (dalısı tükü yolunmuş)

(5) Ordumun xəbərini bilür müsün degil mənə

(6) Qara başım qurban olsun qurdum sənə

(7) Yoqsa qarış (qarqış) verərin (verərəm) şimdi sənə.

(8) **Su -** Əski Türk dastanlarında su və su sevgisi də şayani-diqqətdir.

(9) **Aq Saqqallılar -** Dastanlarda xaqanların məsləhət danışıb, hörmət etdikləri (10) aq saqqallılar vardır. Aq saqqallı, aq dəyənəkli, və təcrübəli olan bu (11) yaşlı adamlar hələ gənc xaqanlara yol göstərirlər.

(12) **Musiqi -** Musiqi ilk çağlarda, əvvələn dini həyəcanı səsləndirən bir sənət (13) olmuş, sonraları hər növ həyat hadisələriylə birləşmişdir. Dini mərasimlərdə (14) ov təhrifatında, savaşlarda, əmək əsnasında, doğmaq və ad vermə mərasimlərdə, (15) aşq macəralarında sazların səsi insanları coşğunlaşdırırdı.

(16) Saz şairlərinin ən əski ilahi (Allah üçün söylənən şeir)lərini və qeyri (17) dini şeirlərini sazla söylədikləri məlumdur. Bu xalqların qədimdən zəngin (18) musiqiləri vardı. Musiqi aləti ilə çaldıqları ahənglərə küy, və ya kök (19) və şayəd bugünkü deyişlə "kök" deyirdilər.

(20) Yüksək səslə tərənnüm etdikləri köklərə "dole" və "ır" (dole, ır) deyirdilər. (21) Tərənnüm və təğənni mənasında gələn ırlamaq ya yırlamaq sözü də buradan gəlmişdir.

(22) **Qopuz -** Müxtəlif saz alətləri arasında qopuzun xüsusi yeri vardır.

(23) Türküstanda, Turfanda, həfriyyatda ələ keçən Uyğur minyatürləri Uyğur (24) Türkləri arasında ayrıca orkestr təşkilatı olduğunu göstərir. Bu (25) orkestrdə müxtəlif saz alətləri, o cümlədən qopuz və çəngə bənzəyən və ağızla (26) çalınan sazlar görükməkdədir.

(27) **İslamdan Sonrakı Türk Dastanları:** Bunlar, əksəriyyətlə milli-İslami (28) dastanlardır. Bu dövrdə də bir tərəfdən əski dastanlar İslam rəngini (29) almışlar, digər tərəfdən də yeni və İslami dastanlar yaranmışdır. Divanü Lüğat-it- (30) Türk də Türk qövmləri arasında ilk dini savaşlardan doğan dastanlardan (31) parçalar dərc edilmişdir. Bu dövrədə söylənən dastanların ən qədimləri (32) bunlardır: (Orta Asiyada)

[40] (1) 1- Satuq Buğra xan dastanı

(2) 2- Manas dastanı

(3) 3- Çingiz dastanı

(4) **1- Satuq Buğra Xan:** Türküstanda (Kaşğar-Balasağun) ilk Müsəlman (5) Türk hökuməti quran Qaraxanlı hökmdarıdır. Bu dastan nəsrlə, bəlkə də (6) hökmdarın istəyiylə yazılmışdır və daha çox hökmdarın mənqəbələrini şərh (7) verir. Dastan 15-ci əsrdə söylənmiş 135 səhifədir.

(8) **2- Manas Dastanı:** İslamdan sonra söylənən ilk böyük dastandır (9) və Qırğız Türkləri qəhrəmanlıqları barəsində 11/12-ci əsrlərdə söylənmişdir. (10) Manas dastanı əsrlərlə yaşayıb, inkişaf etmiş və bütün Orta Asiya (11) Türklərinin ortaq (müştərək) dastanı halına gəlmişdir.

(12) Bu dastana son əsrlərdə daxı çoxlu əlavələr olunmuşdur. Başlanğıcda (13) on min misradan ibarət olan bu dastan bu gün iki yüz min misraya çatmış (14) və milliyətçi bir məfkurə ilə söylənən əlavələr olmuşdur. Manas dastanı (15) Müsəlman Türklərlə qeyri-Müsəlman Türklər arasında aparılan savaşlardan yaranmışdır. (16) Bu dastanın qəhrəmanı "Ər Manas" Çinliləri və Sartları yenmişdir. (17) Manasın paltarı zirehlidir və ona ox kar kəsmir.

(18) Dastanın ən gözəl yerləri savaş təsvirləri, qəhrəmanlıqların və silahların (19) tərifi, yurd, qadın və at haqqındakı duyğulu tərənnümlərdir. Manas dastanında (20) qəhrəman ər Manasın daha beşikdə dil açıb atasına Müsəlman olmağını və (21) kafirləri məğlub edəcəyini söyləməyi də Oğuz dastanının İslami (22) şəklini xatırladır.

(23) Ümumiyyətlə 7 hecalı vəznlə söylənmiş yarım qafiyəli və çox dəfə misra (24) başında aliterasyonlarıyla əski milli nəzmdən xatirələr göstərməkdədir. Bu (25) dastan 1885-də Professor Radloff (Prof. Radloff) tərəfindən Qırğızlar (26) arasında toplanıb, Almanca tərcüməsiylə nəşr edilmişdir.

(27) **3- Çingiznamə:** Bu dastan 13-cü əsrdə, Orta Asiyada yaranmışdır. (28) Çingizin həyatı, şəxsiyyəti və fütuhatı ətrafında söylənmiş və 15-ci (29) əsrin sonlarında nəsr şəklində yazıya keçmişdir.

(30) Bu dastana Əmir Teymurun da həyatı və fəthləri qatılıb, dastan Çingiz (31) və xalqlarının macəralarıyla genişləmişdir. Burada Çingizə, Uyğur xanı (32) kimi, gün işığı

ilə Tanrı qurdun uşağı olaraq doğulmuş və Çingiz **[41]** (1) Oğuz xanın soyundan göstərilmişdir.

(2) **"Kitabi-Dədə Qorqud" Dastanları:** Dədə Qorqud kitabı dünya ölçüsündə (3) klassik əsərlərdəndir, və Türk-Oğuz, Azərbaycan ədəbiyyatının şah əsəridir. (4) Bu əsər 12 dastan və bir müqəddimədən təşəkkül etmişdir. Dastanların hər biri (5) bir qəhrəmanın boyu olduğu halda, aralarındakı münasibətlərə görə hamısına (6) bir dastan məcmuəsi kimi baxıla bilər.

(7) Dədə Qorqud dastanı qəhrəmanlıq dastanıdır. Oğuz ellərinin cəsarət, (8) igitlik və savaşdakı qəhrəmanlıqlarını dastan şəklində bəyan edir. (9) Bundan başqa köçəri həyat yaşayan Oğuz ellərinin adət, məişət, və (10) düşüncələri dastanda əsas yeri tutmaqdadır. Bununla yanaşı, burada (11) vətənpərvərlik, qonaqsevərlik, ana və övlad məhəbbəti, qadınlara hörmət, mübarizlik, (12) düşmənlərə nifrət, mərdlik və qəhrəmanlıq və bu kimi gözəl insani hisslər (13) və xislətlər əks etmişdir. Bu dastanlar nəsr və nəzm qisimlərə ayrılmışdır. (14) Nəsr hissəsi nəql edilmiş, şeir hissəsi isə iki min beyt qədərdir və kitabın (15) yüzdə otuz beşini təşkil edir. Şeirləri ozanlar (aşıqlar) qopuz (saz) (16) çalıb müəyyən hava ilə oxumuşlar. Bu hissələr üzvü surətdə bir-birinə (17) bağlıdır, biri digərini tamamlayır.

(18) Dədə Qorqud dastanları Oğuzların xəlqi və milli dastanıdır və milli dastanın (19) ilk xüsusiyyəti müəllifinin bir fərd deyil, bir qövm və ya xalq olmasıdır. (20) Bu dastanlar da digər milli dastanlar kimi xalq həyatının bir aynası və qövmi (21) kultur və folklorumuzun xəzinəsidir.

(22) Professor Məhərrəm Ərgin Dədə Qorqudun bugünkü Türkiyə Türkcəsiylə nəşr (23) etdiyi kitabının müqəddiməsində Türk ədəbiyyat tarixinin ən böyük alimi (24) Fuad Köprülünün dilindən belə yazmışdır:

(25) "Bütün Türk ədəbiyyatını tərazinin bir gözünə, Dədə Qorqudu o biri (26) gözünə qoysanız yenə də Dədə Qorqud ağır basar." Həqiqətən Dədə Qorqud (27) Türk dilli xalqların xüsusən Oğuzların ən böyük ədəbi abidələri olub (28) və Türk dilli ən gözəl əsərlərinin başında gəlir.

(29) Dədə Qorqud dastanları 19-cu əsrə qədər elm aləminə məchul qalmışdır. (30) Əsərin ilk əlyazması Almaniyada "Dresden" kitabxanasında Filişer (31) (Fleischer) tərəfindən 16-cı əsrə aid əlyazmaları listəsinə (32) alınmışdır. 1815-də Alman şərqşünası Dits bu əlyazmasının üzünü **[42]** (1) çıxardaraq Berlin kitabxanasına gətirmiş, "Təpəgöz" dastanını Almanca (2) tərcüməsiylə nəşr etmişdir. Dits bu münasibətlə yazdığı məqalədə "Təpəgöz" (3) boyunu Homərin Odessa (siklop cyclopes)sıyla müqayisə etmiş və Odissenin (4) yaradılmasında bu boydan istifadə olunduğunu söyləmişdir.

(5) 1859-da Nöldəkə dastanı tərcümə etməyə çalışmış, lakin mətni yaxşı (6) oxuya bilmədiyi üçün işini tamamlayamamışdır. Sonra böyük Rus alimi (7) Professor Bartold ömrünün çox hissəsini bu kitab üzərində tədqiq (8) və tərcümə ilə keçirmiş, lakin hazırladığı tərcümə onun ölümündən sonra (9) 1950-də Bakıda nəşr edilmişdir.

(10) 1916-da Türkiyədə Müəllim Rifət Dədə Qorqud kitabını Berlin nüsxəsi (11) əsasında Ərəb əlifbası ilə nəşr etmişdir. 1938-də Türk alimi Orxan (12) Şaiq əsəri Latın əlifbasıyla nəşr etmişdir. 1953-də əski dostum Professor (13) Məhərrəm Ərgin və 1958-də Pərtəv Naili kitabı çap edib, onun barəsində (14) təhqiqi işlər aparmışlar.

(15) Məhərrəm Ərgin birinci cilddə Dədə Qorqudun hər iki nüsxəsindən gəlişmələrlə (16) bərabər mətnin tamamını Latın hərfləriylə, bir də təhlili nəqdini nəşr etmiş (17) (1958). İkinci cildini də kitabın qramer və sözlüyünə (lüğətnamə) həsr (18) etmişdir.

(19) 1973-də Orxan Şaiq "Dədə Qorqudun Kitabı" adıyla Latın hərfləriylə (20) çıxardığı mətnə Dədə Qorquddakı sözlərin məna və izahlarını əlavə edərək (21) kitab haqqında yazılan əsərlərdən məlumat vermişdir.

(22) Son illərdə İtaliya şərqşünası Ettore Rossi dastanın ayrı bir (23) əlyazmasını Vatikan kitabxanasında taparaq 1950-də elm aləminə (24) təqdim etmişdir.

(25) Vatikanda olan əlyazması 16-cı əsrə aiddir və bir müqəddimə ilə 6 (26) dastandan ibarətdir. Şimali Azərbaycanda ilk dəfə Professor Həmid Araslı (27) 1939-da kitabı o zaman mütədavil olan Latın yazısı ilə çap etdirmişdir. (28) Sonra Əzəl Dəmirçizadə, A. Sultanəli, M. H. Təhmasib, M. Rəfili, Ş. (29) Cəmşidof və başqaları elmi məqalələr yazmışlar və Dədə Qorqud kitabını nəşr (30) etmişlər.

(31) İranda, inqilabdan qabaq Dədə Qorqud dastanlarının bir qismi rəhmətli (32) xalq şairimiz Səhənd tərəfindən nəzmə çəkilib, "Sazımın Sözü" adıyla nəşr (33) edilmişdir.

[43] (1) Farsca tərcüməsi, İngilizcə tərcümələr əsas tutularaq "Baba Qorqud", (2) "Dədə Qorqud" adlarıyla çap və nəşr edilmişdir (1355 və 1355).

(3) İnqilabdan sonra kitabın mətni bir müqəddimə ilə bərabər bugünkü imlamızla (4) Aqay Fərzanə tərəfindən nəşr edildi.

(5) Dastanlarda adı keçən Dədə Qorqud, xalqın müşkül işlərdə məsləhətçi (6) bir həkimdir. Oğuz boylarını təhdid edən müxtəlif düşmənlərin yenmə yollarını (7) öyrətməkdən ta uşaqlara və qəhrəmanlara ad vermə işinə qədər müxtəlif (8) vəzifələri vardır və hər dastanın sonunda yad edilir. O, eyni zamanda (9) qopuz çalan bir ozandır.

(10) Cami ət-Təvarixdə Dədə Qorqudun dörd böyük Türk hökmdarına müşavirlik (11) etmiş bir millət böyüyü olduğu yazılmışdır.

(12) "Kitab-i Dədə Qorqud əla lisan-i taifə-i Oğuzan" adlı əsərin baş tərəfində yazılan (13) müqəddimədə Dədə Qorqud haqqında belə yazılmışdır:

(14) "Rəsul əleyhissəlam zamanına yaxın Bayat boyundan Qorqud ata deyirlər (15) bir ər qopdu. Oğuzun ol kişi tamam bilicisi idi. Nə deyir isə, o (16) olurdu. Qeybdən dürlü xəbərlər söylər idi. Haqq Taala anın könlünə ilham (17) edərdi."

(18) "Qorqud ata Oğuz qövmünün müşkülünü həll edirdi, hər nə iş olsa Qorqud (19) ataya danışmayınca işləməzlərdi. Hər nə ki buyursa qəbul edirlərdi, sözün (20) tutub tamam edirlərdi."

(21) Bu müqəddimədə çoxlu atalar sözü işlədilmişdir. Allaha, Həzrəti Məhəmmədə, (22) Əbu Bəkrə və Həzrəti Əli və şəhid övladına, Qurani-Kərimə və ona inananlara, ana (23) və ataya məhəbbət ifadə edən cümlələrdən sonra qadınları dörd bölgüyə bölmüş (24) və bunlardan yalnız evin dayağı və dirəyi dediyi qrubu mədh etmişdir.

(25) Müqəddimədə "Axır zamanda xanlıq geri Qayıya (Qayı qəbiləsi) degə, kimsə (26) əllərindən almaya, axır zaman olub qiyamət qopunca, dedüyi Osman nəslidür, (27) iştə sürilüb gedə yorır." cümlələri hekayələrin Osmanlı xanədanının Şərqi (28) Anadolu və

Qərbi Azərbaycan məntəqələrində hakim olduğu zaman (15-ci əsrin (29) ikinci yarısında) yazıya alındığını göstərir.

(30) Bu müqəddimədən sonra, on iki hekayə və ya dastan şərh verilmişdir. Bu (31) dastanlar hər biri ayrı boy olmaqla bərabər, dastani macəraların müştərək (32) tərəfləri də çoxdur. Dastanların Bayındır xan zamanında başlaması eyni (33) qəhrəmanların başqa-başqa dastanlarda olmuş və Dədə Qorqudun hər dastanda **[44]** (1) bir vəzifə ifa etməsi bu dastanlara bir bütünlük vermişdir.

(2) Bartold və Ərginin əqidələrinə görə dastandakı hadisələr Azərbaycan (3) ölkəsində cərəyan etmişdir. Burada Gəncə, Bərdə, Əlincə qalası, Göyçə (4) gölü, Dərşam, və bu gün Türkiyənin şərq vilayətləri olan Trabzon, Bayburd (5) və Mardin yer adları qeyd edilmişdir. Oğuzların qonşuları da Gürcü, (6) Erməni və Trabzon Rumlarıdır. Vəqtiylə Azərbaycana gəlmiş alim və səyyahlar (7) da Dədə Qorqud haqqında eşitdiklərini öz əsərlərində qeyd edib, saxlamışlar. (8) O cümlədən on yeddinci əsrdə Azərbaycana gələn Alman səfiri (9) Adam Oleari və Türk səyyahı Övliya Çələbini zikr edə bilərik. Övliya Çələbi (10) öz səyahətnaməsində Dərbənddə Dədə Qorqudun qəbri olduğunu və Şirvanlıların (11) bu qəbrə böyük ehtiram bəslədiklərini yazır. Buna müqabil Qazağıstanda (12) Aral gölünün 150 mail şərqində Qorqud adlanan şəhərin yaxınında (13) da Dədə Qorquda mənsub bir məqbərə vardır. Bu məsələ Dədə Qorquda məxsus (14) deyil, bir çox məşhur tarixi şəxsiyyətlərin də (Yunus Əmrə və ...) bir çox (15) yerlərdə qəbirləri olduğu iddia edilmişdir.

(16) Dədə Qorqud dastanlarında işlədilən dil Azərbaycan və Şərqi Anadolu (17) dilinə digər Türk dil və ləhcələrindən daha yaxındır, bu da bu dastanların (18) bu məntəqədəki xalq tərəfindən yarandığını sübut edir

(19) Əlbəttə Dədə Qorqud dili bugünkü dilimizdən bir az fərqlidir, lakin (20) 13/14-cü əsrlərdə bu məntəqədə yaşayan Oğuzların danışdığı dilin (21) eynidir. Dədə Qorqud dilində Farsca və Ərəbcə sözlər çox azdır və onların (22) yerinə Türki sözlər işlədilmişdir. Məsələn "aşıq" yerinə "ozan" və "hiylə" (23) yerinə "al" və "dua" yerinə "alqış" və "məriz" yerinə "sayru" və "əzan" yerinə (24) "ban" işlədilmişdir. Dastanlardakı Türki sözlərin bəziləri də bugünkü (25) dilimizdə təğyir tapmışdır. Məsələn "qansı" yerinə "hansı" və "qaçan" yerinə (26) "haçan" və "tutsaq" yerinə "dutsaq" kimi.

(27) Dədə Qorqud dastanları Türki feillər, kəlmələr və cümlələrin zəngin xəzinəsidir. (28) Kitabın mətnində işlədilən atalar sözü və ya onu xatırladan cümlələr, (29) bu cümlələrin Türk dilli musiqisi və qrameriylə olan tam uyğunluğu (30) sözlərdəki səci, qafiyə, rədif və iç qafiyələr Dədə Qorqud dilinə bədii bir (31) gözəllik vermişdir. "Babam at səyirdişümə[38] baqsın (qıvansın)[39], ox (32) atışıma baqsın güvənsin[40], qılıc çalışıma baqsın sevinsin, der idi." **[45]** (1) (Dirsə xan oğlu Buğac xan boyu), və ya "Yumru-yumru ağladı, yanuq (2) ciyərimi tağladı (dağladı) (Salur Qazan boyu), və ya "Ol zamanda bəylərün (3) alqışı alqış, qarqışı qarqış idi" (Bamsı Beyrək boyu). Bu növ yarım (4) və iç qafiyələr və aliterasyonlar (eyni samitin təkrarı) 900 il qabaq (5) Yusif Xas Hacib tərəfindən Türküstanda yazılan "Qutadqu-bilik"də mövcuddur. (6) Aşağıdakı mənzum parçada bir növ aliterasyonun nümunəsini görürük.

(7) Qar üzərinə qan tammış (damlamış) kimi qızıl yanaqlım.

(8) Qoşa badam sığmayan (yerləşməyən) tar (dar) ağızlum.

(9) Qələmçilər çalduğı qara qaşlum.

(10) Qurumsı qırq tutam (ovuc) qara saçlum. (Qan Turalı boyu)

(11) Dədə Qorqud dastanlarında atalar sözlərinin nümunələrinə də rast gəlirik.

(12) Göl təpəcik (tikan, çalı) olmaz.

(13) Ölən adam dirilməz.

(14) Əski pambuq bez olmaz.

(15) Qarı düşmən dost olmaz.

(16) Atılan ox geri qayıtmaz.

(17) Bu kimi atalar sözlərinin az qala min yaşı var.

---

38 At oynatmaq, at çapmaq.
39 Fəhr etsin.
40 Etimad etsin.

(18) Mənzum parçalarda hakim vəzn, bəzən pozulmuş olmaqla bərabər, heca (19) vəznidir və yaxud azad şeir şəklindədir.

(20) Yücələrdən yücəsən - Ya varam ya varmayam

(21) Kimsə bilməz necəsən - Ya gələm, ya gəlməyəm

(22) Dədə Qorqud nəsrində Türkinin fail+məful+feil rədifləri mühafizə (23) edilmişdir, və hətta mənzum parçalarda daxı Türk cümlə tərkibi kimi qaydaları (24) müraət edilmiş, lakin həyəcan və ehsasın qalib gəldiyi cümlələrdə feil başa (25) gəlmişdir.

(26) Çıxsın mənim görür gözüm a Dirsə xan yaman səyirir

(27) Kəsilsin oğlan əmən süd damarım yaman sızlayır.

(28) Dədə Qorqud boylarında Oğuz Türklərinin Gürcülər, Abazalar, Trabzon (29) Rumları ilə və hətta öz aralarındakı savaşları şərh verilir. Lakin haman (30) boylarda əski dastanlardan qalma xatirələr vardır. Dədə Qorqud dastanlarının (31) da bəzi qəhrəmanları Oğuz dastanındakı kimi, xalqa əziyyət edən (32) bir canavarı öldürüb, şöhrət qazanırlar (Basat-Təpəgöz boyu kimi).

(33) Dədə Qorqud qəhrəmanları da atlarını, qadınlarını və silahlarını namusları **[46]** (1) bilib, sevirlər. Dastanlarda xanlar xanı Bayındır xan Oğuz xanının (2) nəvəsidir, və onun kimi bir çox bəylərə, xanlara hökm edir. Lakin yeni (3) vətəndəki macəraların qəhrəmanları olan yeni şəxsiyyətlər də vardır məsələn: (4) Qan Turalı bunların başındadır. Belə nəzərə gəlir ki Qan Turalı Aqqoyunlu (5) dövlətini quran Tur Əli bəydir (Rəsmli Türk Ədəbiyyatı Tarixi C 6 Nihad Sami (6) Banarlı). Xanın evinin (çadırının) yağması da əskidən qalan adətdir. (7) Belə yağmalarda el rəisi çadırına qiymətli şeyləri yığar və bəylərinə (8) verdiyi böyük toyda (qonaqlıqda) bu çadırı yağma etdirirdi. Bu adət (9) sonrakı əsrlərdə süfrə yağmalamaq (xan yağma) şəklində davam etmişdir (10) ("Xan yağma" deyiminin kökü. Əbdülqadir İnan. Türk Dili Dərgisi 1970/80). (11) Bu yağma ənənəsi mal və varlığın bir növ ədalətlə tövziyi təriqəsi kimi (12) Türklərin daha çox daxili həyatlarında cari olan adətlərindəndir.

(13) Dədə Qorqud dastanlarında Türk boylarının (taifə) ictimai yaşamaları (14) çox canlı və bədii şəkildə göstərilmişdir.

(15) Dəli Domrul dastanı ailə arasındakı bağ və sevginin Türklərdə nə (16) dərəcə qüvvətli və möhkəm olduğunu göstərir. Tanrıya qarşı bir günah işlədiyi (17) üçün ölümə məhkum olan Dəli Domrul, canını almağa gələn Əzrailə (18) "Sən aradan çıx! Mənim canımı alacaqsa Tanrı alsın" deyir və Allah tərəfindən (19) əfv edilir bu şərtlə ki, Dəli Domrul canı yerinə ayrı can tapacaq, (20) və öz canı azad olacaqdır. Dəli Domrul hər kəsə müraciət edir, onun (21) yerinə ölməyə hazır olmur, hətta ana və atası da "Dünya şirindir" (22) deyirlər sonunda Dəli Domrul məyus olur və arvadına müraciət edir və (23) öləndən sonra arvadının tazadan evlənməyinə raziyyət verib, ancaq iki (24) oğlanlarını başsız qoymamasını istəyir. Qadın bu sözlərə üsyan (25) edir və belə deyir:

(26) Nə dersin, nə söylərsin

(27) Göz açuban səni gördüyüm

(28) Könül vərüb sevdüyüm

(29) Qoç yigidüm, şah yigidüm

(30) Qarşı yatan qara dağları

(31) Səndən sonra mən neylərəm

(32) Yaylar olsam, mənim gorum olsun.

(33) Sovuq-sovuq sularun

[47] (1) İçər olsam, mənim qanum olsun.

(2) Sonra uca səslə belə davam edir:

(3) Altun aqçam xarcayur olsam

(4) Mənim kəfənim olsun

(5) Tavla-tavla (töylə) şahbaz atun

(6) Binər olsam, mənim tabutum olsun

(7) Səndən sonra bir igidi

(8) Sevüb varsam bilə yatsam

(9) Ala yalan olub məni soqsun (saçsın)

(10) Sənün ol müxənnət anan-baban

(11) Bir canda nə var ki sənə qıyamamışlar

(12) Arş tanıq (şahid) olsun, kürsü tanıq olsun

(13) Yer tanıq olsun, göy tanıq olsun

(14) Qadir Tanrı tanıq olsun

(15) Mənim canım sənin canına qurban olsun.

(16) Və, ərinin yerinə ölməyə razı olur. Lakin əri onun ölməyinə (17) razı olmur və Allaha belə yalvarır:

(18) Alırisən ikimizin canın bilə (bərabər) algil

(19) Qorisən ikimizin canın bilə qorgil

(20) Kərəmi çox qadir Tanrı.

(21) Allah da, bunların bu dərəcə bir-birinə bağlı və fədakar olmağından (22) xoş gəlir və ikisini də yaşadır.

(23) Dədə Qorqud dastanlarında qadına verilən etibar və əhəmiyyət də, şayani (24) təvəccöh və əski bir ənənənin xüsusiyyətlərindəndir. Kişilər yalnız bir qadın (25) alır və təəddüd zəvcan hənuz mərsüm olmamışdır. Qadın əski Türk və Azərbaycan (26) xalqları arasında kişi kimidir və onunla hər cəhətdən ortaq bir həyat (27) yaşır, qadın ata minir, silah bağlır, və ərlər kimi savaşa gedir.

(28) Selcan xatun (6-cı dastan) tək başına düşmən atlılarına hücum edir (29) və onları tar-mar edir. Burla xatun (2-ci dastan) düşmən əlində (30) əsirkən hər dürlü işgəncə və əziyyətə dözür, lakin təslim olmur. Bu qəhrəman (31) qadın 4-cü dastanda oğlunu

zindandan qurtarmaq üçün öz adamları (32) ilə düşmənə hücum edir və onları qılıcı ilə öldürür və oğlunu azad (33) edir.

[48] (1) Çiçək Banu (3-cü dastan) bir kişi ilə at çapmaq və ox atmaq (2) müsabiqəsinə girir və hətta onunla güləşir.

(3) Qadın, xan qızı da olsa ən böyük şərəfi ana, xüsusən oğul anası (4) olmaqdır. Analar balalarını özləri əmizdirir və tərbiyə edirlər. Uşaq (5) bir az böyüyəndən sonra, ona ox atmaq, ata minmək və ova getmək, və (6) savaşda qılıc çəkmək öyrədirlər. Uşaqlar böyük olandan sonra da, ana (7) babalarının sözlərinə qulaq asmağı bir dini vəcibə kimi sayırlar.

(8) Dədə Qorqud dastanlarında Tək Tanrıya inam (etimad) və İslam dini (9) çox qüvvətlidir, lakin əski köçəbə inanışları və Şamanizm dövrü adət, (10) və xatirələri də hənuz yaşamaqdadır.

(11) Məsələn oğullarına ilk dəfə ov ovladıqdan sonra cəşn tuturlar, bir (12) igit və ya qəhrəman öləndə onun atını öldürüb, cənazə mərasimi tuturlar (13) (4 və 10-cu dastan). Beyrək öldüyü zaman atlarının quyruğunun (14) kəsilmesini istəyir. Bir oğlan ancaq savaşda cəsarət və igitlik (15) göstərirsə, ona ad qoyulur və su, ağac və dağa hörmət bəsləyirlər (16) və hənuz boz qurd mübarək sayılır (2-ci dastan) və hər il xanın evini (17) yağma edirlər.

(18) İslamdan qabaqkı zamanlarda Türklər arasında əziz və müqəddəs sayılan (19) işıq, su, ağac və at Dədə Qorqud boylarında mükərrər surətdə övülmüş, (20) və İslami rəng almışdır. Məsələn Qazanın oğlu Uruz əsir düşdüyü zaman (21) ağaca belə xitab edir:

(22) Ağac-ağac der isəm sənə arlanma ağac

(23) Məkkə ilə Mədinənin qapusı ağac

(24) Musa kəlimin əsası ağac

(25) Böyük-böyük suların köprüsi ağac

(26) Qara-qara dənizlərin gəmisi ağac

(27) Şahi-mərdan Əlinin Düldülünün əyəri ağac

(28) Zülfüqarın qını ilə qəbzəsi ağac

(29) Şah Həsənlə, Hüseynün beşiyi ağac

(30) Əgər ərdür, əgər arvatdur, qorxusu ağac

(31) Başun ala baxar olsam başsuz ağac

(32) Dibin ala baxar olsam dibsüz ağac

(33) Məni sənə asarlar, götürməgil ağac

[49] (1) Götürəcək olurisən yigitliyim səni tutsun ağac

(2) Bizim eldə gərək idün ağac

(3) Qara Hindu qullarıma buyur idim ağac

(4) Səni parə-parə doğrayalaridi ağac

(5) At deməzəm sənə, qardaş deyirəm

(6) Qardaşımdan yeg!

(7) Başıma iş gəldi.

(8) Yoldaş deyirəm, yoldaşımdan yeg.

(9) (Bamsı Beyrək dastanından)

(10) Oğuzlar düşmənlərinə "kafir" deyirlər və onlarla savaşmağı cihad kimi (11) tələqqi edirlər. İgitlər düşmən ilə savaşda, darda qalanda, arı sudan (12) (abdəst) alıb iki rükət namaz qılır və Həzrəti Məhəmmədin adına salavat çevirir (13) və beləcə düşmənə qələbə çalırlar. Lakin toylarda və şənlik məclislərində də (14) şərab içirlər və bunu günah saymırlar. And içirkən dini müqəddəsata yox, (15) əskidən bəri müqəddəs saydıqları silahlarına və bu kimi şeylərə and içirlər.

(16) Qılıcıma doğranayın (doğranım)

(17) Oxuma sancılayın

(18) Yer kimi kərtiləyin (yarılım)

(19) Torpaq kimi savrulayın

(20) Oğlum doğmasın, doğsa, on günə varmasın

(21) İslamdan qabaq Türklər arasında at əti yemək və ondan ehsan vermək (22) Tanrı adına qurban vermək adət idi. Hələ miladdan qabaq buna Hərodot (23) işarə etmişdir.

(24) Dastanlarda adları keçən qəhrəmanlar və digər şəxsiyyətlərin adları əski (25) Türk adlarıdır (Dirsə xan, Bayındır xan, Salur xan, Qazan, Dəli Domrul vs) (26) bu kimi xüsusiyyətlər bir çox mühəqqəqlər (Bartold, Cefri Luis, Əlibəyzadə vs) (27) bu əqidəyə sövq etmişdir ki, Dədə Qorqud dastanı ən yaxın 6/7-ci (28) miladi əsrlərin yadigarı olub, sonradan İslami rəngi almış və Azərbaycan (29) məntəqəsində vüquə gələn hadisələrlə inkişaf etmiş və yazıya alındığı (30) zaman son şəklini almışdır.

(31) Dastanlarda, musiqinin xalqın həyatında fövqəladə mühüm və yayğın (32) olduğu gözə çarpır. Qəhrəmanlar savaşlarda və təkbətək döyüşlərdə (33) qopuzlarını çala-çala qəhrəmanlıq şeirləri oxuyaraq savaşa girirlər **[50]** (1) onları, arvadları və yoldaşları, toplu halda oxuduqları qəhrəmanlıq (2) şeirləriylə şövqə gətirirlər. Eşq, məhəbbət və ayrılıq sözlərini də qopuz çala- (3) çala ahəngli sözlərlə bəyan edirlər. Milli sazları olan qopuz onların arasında (4) o qədər əzizdir və müqəddəsdir ki, əlində qopuz olan rəqibə qılıc (5) çəkmirlər (Səyrək dastanı).

(6) Dədə Qorqud dastanlarında xalq arasında kök salmış olan doğruluq (7) və ədalət məfhumu da mühümdür. Bunun bir misalını Dirsə xanın boyunda (8) görürük: Dirsə xanın mühafizəkar dini təşkil verən 40-igidi onun təkcə (9) oğlu Buğaca kiçikləri gəlib, onun haqqında ağır iftiralar deyib, (10) Dirsə xanı oğlunu öldürməyə məcbur edirlər. Atası bir oxla oğlunu (11) vurur və sonra iftiralar meydana çıxır və eyni adamlar Dirsə xanı tutub (12) əsir kimi satmaq istəyirlər. Ölümdən qurtulan oğlu atasını qurtarmağa (13) gələndə atası onu tanımır və bu sözləri deyir: “Məni qurtarmağa gəldinsə (14) oğlancığını öldürmüşəm yigit dön get.”

(15) Salur Qazanın evi yağmalandığı boyda, neçə mühüm nöqtə gözə çarpır: (16) Əvvələn vətənpərvərlik məfhumu diqqətimizi cəlb edir. Qazan xan öz yurdunu (17) qoruyur, lakin düşmənlərin qəflətən basqınını eşidən bütün Oğuz bahadırları (18) (dilavərlər) ayağa qalxır, və Qazan xanın anası, arvadı, oğlu və başqa (19) adamlarını əsarətdən xilas edir.

(20) İkinci mühüm nöqtə ana-övlad məhəbbəti və namus, şərəf müdafiəsidir. (21) Düşmənlər Qazan xandan intiqam almaq üçün əsir edilmiş arvadın məclisə (22) gətirib saqi kimi şərab gəzdirməsini istəyirlər, lakin bu zəki və uslu (23) (aqıllı) qadının tədbiriylə qırx incə belli qız bir ağızdan özlərini (24) Burla xatun olduğunu söyləyirlər. Şöklü Məlik başqa bir hiylə işləyir (25) və Qazan oğlu Uruzu doğrayıb ətindən kabab hazırlasınlar-deyir, kim (26) yeməsə o, Uruzun anasıdır. Ana oğlunun doğranıb kabab edilməsinə (27) dözə bilməyib, oğluna nəsihət danışır. Oğlu düşmənlər tərəfindən (28) doğranıb, kabab edilməsinə razı olur, lakin anasının düşmənlərə saqi (29) olmağına heç bir şəkildə razı olmur və anasına belə deyir: Düşmənlər (30) mənim ətimdən kabab pişirirsə başqaları bir yesə, sən iki ye." Bu da bizim (31) əcdadımızda namusun candan daha əziz olduğunu göstərir.

(32) Burada bir nöqtədə şayani-təvəccöhdür. Qazan xan əsir düşmüş anasını (33) bütün əsirlərdən və dövlətindən əziz sayır. Düşmənə çatan kimi aqbirçək **[51]** (1) anasını istəyir: "Mərə Şöklü Məlik! Ağır xəzinəm, bol axçamı gətirmisən (2) sənə xərclik olsun. Qırx incə belli qızlar Burla xatunu gətirmisən sənə (3) yesir olsun. Qırx igidiylə oğlum Uruzu gətiribsən sənə minnət (4) olsun. Qarıcıq anamı gətiribsən, mərə kafir! Anamı vergil mənə, (5) savaşmadan, vuruşmadan qayıdayım geri dönəyim, gedəyim."

(6) Bu boyda ən calib simalardan biri Qaraca çobandır. O, əməkçi (7) xalqın nümayəndəsidir. Ondakı xariqüladə güc, xalq gücüdür. Əsasən (8) bizdə çoban aqlı, bacarığı, tədbir və səxavətiylə məşhurdur. Atalarımız (9) demişlər: "Yoruldun sarbana, acıdın çobana." O, Qazanın qoyunlarını (10) düşmənə təslim etməmək üçün onların vədələrin qəbul etməyib altı yüz (11) kişi ilə savaşır və iki qardaşını şəhid verdiyi halda onlar savaşa (12) davam edir. Bu xariqüladə qüvvətə sahib olan yigit çoban Qazan tərəfindən (13) ağaca bağlananda heç bir müqavimət göstərmir. Bununla belə Qazanı tək (14) qoymamaq üçün bağlandığı ağacı yerindən qoparıb Qazanı təqib edir.

(15) **Kitabi-Dədə Qorqud və Sonrakı**

(16) **Xalq Dastanları:**

(17) Dədə Qorqud boyları sonrakı xalq dastanlarımıza mühüm təsir göstərmişdir. (18) İstər qəhrəmanlıq istərsə məhəbbət dastanlarımız şəkil etibarilə Kitabi (19) Dədə Qorqud kimi qurulmuşdur. Buna ən yaxşı misal Koroğlu dastanı, (20) Əsli və Kərəm və Aşıq Qərib dastanlarıdır.

(21) Dədə Qorqudda 12 boy, Koroğlunda 18 boy vardır, hər bir (22) boyda bir qəhrəman təsvir olunur, lakin bütün boylarda Dədə Qorqud kimi Koroğlu (23) da iştirak edir və dəlilər çətinliyə düşəndə Koroğlu onların harayına (24) çatır. Yalnız Koroğlu əsasən qəhrəmandır, Dədə Qorqud isə bilici, aq (25) saqqal və ozandır.

(26) Bütün dastanlarımız Dədə Qorqud dastanları kimi nəsr və nəzmdən təşəkkül (27) etmişdir. Dədə Qorqud boylarında olduğu kimi, Koroğlunda da qəhrəmanlar (28) dəli adlanırlar.

(29) Koroğlu dastanında Həmzənin Qır atı qaçırtması və Koroğlunun (30) aşıq paltarında Həsən paşanın məclisində etdikləri, Bamsı Beyrəyin (31) ozan paltarında toy məclisində etdiklərinə çox bənzəyir. Həsən paşa (32) da Koroğluna icazə verir ki gedib, yeyib, içsin və doysun, sonra **[52]** (1) məclisə gəlsin. Qazan xan da Bamsı Beyrəyə icazə verir ki, istədiyi (2) kimi yesin, içsin və sonra məclisə gəlsin. Beyrək həbsdən qurtulan kimi (3) atının yanına gəlir, Boz at onu tanıyır və kişnəyir, və Beyrək onu (4) öyür. Koroğlu da öz atı haqqında Keçəl Həmzəyə deyir: Həmzə, atı yaxşı (5) saxla, at igidin qardaşıdır.

(6) Bütün bunlar göstərir ki, qəhrəmanlıq dastanlarımızda xüsusilə Koroğlu (7) da qədim dastanlarımızdan olan Dədə Qorqud ənənələrindən geniş şəkildə (8) istifadə edilmişdir. Bu da Koroğlunu yaradan aşıqların doğrudan (9) da ozanların xaləfi olduğunu sübut edir. Dədə Qorqud boylarıyla məhəbbət (10) dastanları arasındakı bənzərliklər də çox calibdir. Bunlar da, həm şəkil (11) həm də məzmun cəhətdən oxşarlıq çoxdur. Məsələn Aşıq Qərib dastanı mövzu (12) və qəhrəmanların talenin təsviri nöqteyi-nəzərindən "Bamsı Beyrək" boyu üzərində (13) qurulmuşdur. Burada Aşıq Qərib vətənindən, ehtiyacdan ötrü uzaq (14) düşmüş, halbuki, Beyrək düşmənlərə əsir düşüb, uzaqlara aparılmışdır. (15) Beyrək qəhrəmanlığı ilə diqqətimizi cəlb edir, Aşıq Qərib isə sənətkar (16) aşıqdır. Nişanlanıb,

evlənmək istəyən Banu Çiçəklə Beyrəyin ox atıb (17) at çapması, güləşməsi də Şah İsmayıl ilə Ərəb Zəngi əhvalatını xatırladır.

(18) Dədə Qorqud boylarından "Basatın Təpəgözü öldürməsi boyu" Novruz (19) dastanına bənzər. Novruz dastanında "Kəlləgöz yol kənarında durur və gələn (20) -gedəni soyub qarət edir. Novruz onunla vuruşur, onu öldürür".

(21) Dədə Qorqud dastanlarının sonunda Dədə Qorqud gəlib, qopuz çalır, (22) bəzən ad qoyur yaxud da bir xeyirxah aq saqqal kimi xeyir-dua edir: (23) "Dədə Qorqud gəldi, şadlıq çaldı, boy boyladı, soy soyladı, bu (24) Oğuznaməni düzdü, qoşdu, böylə dedi: Yerli qara dağların yıxılmasın, (25) Kölgəlicə qaya ağacın kəsilməsin! Çaparkən aq Boz atın büdrəməsin. (26) Çalışanda qara polad üz qılıcın kütməsin…" və sairə.

(27) Belə sonluqlar sonra yaranan xalq dastanı və hekayələrimizdə də vardır. (28) Qəhrəmanlar uzaq səfərdən sonra qayıdır, öz sevgilisini də gətirir, böyük (29) şadlıq olur, bu zaman aşıq gəlib, onların toyunu edir, və duvaq- (30) qapma söyləyir. Dastanların əvvəllərində böyük nəzir-niyazdan sonra (31) uşaqların dünyaya gəlməsi məsələsi də Dədə Qorquddan sonra yaranan (32) dastanlarda (Əsli və Kərəm, Leyli və Məcnun, Şah İsmayıl, Abbas və Gülgəz vs) da (33) təkrar edilmişdir.

[53] (1) Son olaraq, Dədə Qorqud haqqında yazdıqlarımı aşağıdakı sözlərlə qurtarmaq (2) istəyirəm:

(3) Dədə Qorqud kitabını oxuduqdan sonra, onun haqqında yazılan müxtəlif (4) əsərləri mütaliə etdim. Sonra Dədə Qorqud dastanların mətnini tədqiq etdim (5) mətindəki sözlər və cümlələri bugünkü Azəri və Anadolu Türkcələriylə müqayisəli (6) olaraq gözdən keçirdim. Həmçinin yerlərin adlarına və dastanların mövzularına (7) diqqət etdim və digər mühaqqəqlərin verdiyi məlumatı da nəzərdə tutaraq (8) bu nəticəyə gəldim:

(9) Dədə Qorqud dastanları Oğuzların, rişəsi Orta Asiyaya qədər uzanan (10) və Azərbaycanda və Şərqi Anadoluda cərəyan edən hadisə və macəraların inkişaf (11) etmiş şəkilləridir. Dil baxımından Azəri və Anadolu Türkcəsinin daha (12) bir-birindən ayrılmamış zaman aid olan Oğuz Türkcəsidir. Cümlə (13) tərkibi və sözlər Azəri Türkcəsini xatirə gətirdiyi kimi, Anadoluda işlədilən (14) çoxlu sözlər və ıstılahları da havidir.

(15) Yerlər (Gəncə, Bərdə, Əlincə qalası, Göyçə gölü, Dərşam və Dərbənd) Azərbaycan (16) ölkəsinə aiddir. Lakin Anadolunun şərqi vilayətlərindən (Trabzon, (17) Bayburd və Mardin) də kafir qomşu yerləri kimi bəhs edilir. Bu da (18) bizə hadisələrin tarixi haqqında təqribi bir biliyi verə bilir və hadisələrin (19) bu yerlərin Türklər tərəfindən fəth edilib, və Müsəlmanlaşdırılmasından (20) və Türkləşməsindən qabaq, yəni 12-ci əsrdə və ya daha qabaq cərəyan (21) etdiyini göstərir. Hadisələr Azərbaycanda cərəyan etdiyi halda, bu gün (22) Dədə Qorqudda bizim bilmədiyimiz sözlər daha çoxdur, bu da dilimizin (23) inkişafından artıq böyük hissəsini itirdiyimizdən irəli gəlmişdir. (24) Buna görə də itirdiyimiz və unutduğumuz təmiz Türk sözlərini atalarımızdan (25) qalan bu ədəbi xəzinədən seçib, yazılarımızda və hətta danışığımızda (26) işlətməmiz lazımdır.

(27) Bu barədə "Varlıq" məcəlləsinin tirajı 1360 sayında "Kitabi-Dədə Qorqud (28) Ölməz Xəzinəmizdən İncilər" adlı təhqiqi məqaləmiz nəşr edilmişdir.

(29) Kitabi-Dədə Qorqud fəslinin sonunda, Dədə Qorqud dastanlarının xülasələrini (30) və nümunə üçün dastanların ən qısalarından olan "Dəli Domrul" (5-ci (31) dastan) boyunu eynən nəql edirik:

(32) **1- Dirsə Xan Oğlu Buğacın Boyu:** Xanlar xanı Bayındır xan ildə **[54]** (1) bir dəfə toy (qonaqlıq) edib, Oğuz bəylərini qonaq çağırardı.

(2) Həmin toy günlərindən birində, o, əmr edir ki, oğlu olanı ağ otağa, (3) qızı olanı qızıl otağa, övladı olmayanı da qara otağa aparsınlar. (4) Sonsuz adamlara ancaq qara qoyun qovurması versinlər. Dirsə xan buraya (5) gələndə, onu qara otağa apardılar. Mətləbdən xəbərdar olan kimi, o, evinə (6) qayıdır. Uzun nəzir-niyazdan sonra, onların bir oğlu olur.

(7) Oğlan on beş yaşına çatır. Bir gün Dirsə xan oğlu üç uşaqla meydançada (8) oynayır. Uşaqlar Bayındır xanın nəhəng boğasını görən kimi (9) qaçırlar. Dirsə xanın oğlu isə cəsarətlə irəli gəlir, boğanı yerə (10) yıxaraq başını kəsir.

(11) Dədə Qorqud gəlib ona "Buğac" adını qoyur. Bayındır xan da ona (12) bəylik verir. Bu, bir çox igidlərdə həsəd hissi oyadır. Onlar düşünürlər (13) ki, Buğacın qəhrəmanlığı onları nəzərdən sala bilər. İyirmi igit (14) Dirsə xana yalandan gəlib deyirlər ki, oğlun ağ saqqal qocaları soydu (15) ağbirçək qarıları təhqir etdi. İyirmi başqa igit isə xəbər gətirir (16) ki, oğlun yaramaz işlərə məşğuldur, onu öldürmək məsləhətdir. Əks (17) təqdirdə,

o, öz atasına da qəsd edə bilər. Ona məsləhət görürlər ki, oğlu (18) nə ova çıxmaq bəhanəsi ilə aparıb öldürürsün. Dirsə xan bu təklifi (19) bəyənir, ov zamanı öz oğlunu oxlayır.

(20) Ana, ovdan qayıdanlar içərisində öz əziz balasını görmədiyi (21) üçün bərk həyəcan keçirir. Ana ürəyi dözmür. O, qırx qızla bərabər (22) oğlunu axtarmağa gedir.

(23) Oğlan, atasının oxu ilə yıxılan kimi, Boz atlı, yaşıl donlu Xızır (24) (İlyas) yanına gəlib yarasını sarıyır, ona deyir ki, sənə bu yaradan (25) ölüm yoxdur. Dağ çiçəyi, ana südü bu yaraya məlhəmdir.

(26) Ana, oğlunu tapan kimi həmin məlhəmlə onu sağaldır, Buğacı (27) həkimlərin yanında saxlayıb, Dirsə xandan gizləyir.

(28) Elə bu zaman Dirsə xanın ətrafındakı namərdlər onu həbs edirlər. (29) Dirsə xanın oğlu öz atasını namərdlərin əlindən xilas edir.

(30) **2- Salur Qazanın Evinin Yağmalanması:** Bu boyda göstərilir (31) ki, Qazan xanın ovda olduğunu casuslar düşmənə xəbər verir. Onlar (32) gəlib Qazan xanın var-dövlətini, mal-qarasını, at və dəvələrini (33) aparır. Anasını, arvadı saçı uzun Burla xatunu, və oğlu Uruzu əsir **[55]** (1) edirlər. Bundan xəbər tutan Qazan Qaraca çobanın köməyi ilə düşmənləri (2) tapır, böyük savaş olur, Qazan xan öz tərəfdarlarıyla qələbə çalıb, (3) geri dönür. Dədə Qorqud gəlib şənlik keçirir, bu əhvalatlardan "Oğuznamə" (4) düzəldir, öz nəsihətləri ilə dinləyicilərə xeyir-dua verir.

(5) Qulda, əsas ideya vətənpərvərlikdir. Qazan xan öz yurdunu qoruyur (6) düşmənlərin qəflətən basqınını eşidən bütün Oğuz bahadırları ayağa (7) qalxır, Qazan xanın anası, arvadı, oğlu və başqa adamlar əsirlikdən (8) xilas edilir. Həmin qulda, ana-övlad məhəbbəti, namus, ismət müdafiəsi (9) xüsusi bir ehtirasla qələmə alınmışdır. Məsələn düşmənlər Qazan xandan intiqam (10) almaq üçün onun əsir alınmış arvadını məclisə gətirib, şərab paylatmaq (11) istəyirlər, lakin qırx incə belli qız hamısı bir ağızdan özlərinin (12) "Burla xatun" olduğunu deyirlər. Belə olduqda, Şöklü Məlik tapşırır (13) ki, Qazanın oğlu Uruzu doğrayıb, ətindən kabab hazırlasınlar, hər (14) kim yeməsə, deməli o, Uruzun anasıdır. Ana, övladını çox sevir, (15) onun ölümünə heç bir vəchiylə razı ola bilmir, ancaq namus müqəddəsdir, (16) ona görə də Uruz anasına məsləhət görür

ki, düşmənlər onun ətindən (17) kabab bişirsələr başqaları bir yesə o iki yesin. Düşmənə baş (18) əymək, namusu satmaq olmaz.

(19) Burada, bir cəhət də diqqətə layiqdir. Qazan xan öz anasını, var- (20) dövlətdən, bütün əsirlərdən əziz sayır, düşmənə çatan kimi ağbirçək (21) anasını tələb edir "Mərə Şöklü Məlik ağır xəzinəm, bul axçamı gətirmisən (22) sənə xərclik olsun. Qırx incə belli qızla Burla xatunu gətirmisən, sənə (23) yesir olsun, qırx igitlə oğlum Uruzu gətirmisən qulun olsun (24) tövlə-tövlə şahbaz atlarımı gətirmisən sənə minnət olsun, qarıcıq anamı (25) gətirmisən mərə kafir anamı vergilin mənə, savaşmadan, vuruşmadan qayıdım (26) geri dönüm, gedim." Bütün bu məsələlər o zaman xalqın düşüncələri (27) haqqında təsəvvür verir.

(28) **3- Bayburanın Oğlu Bamsı Beyrək Boyu:** Bu boyda Beyrəyin (29) qəhrəmanlığından, sevgiyə sədaqətli olmasından danışılır. Bir çox (30) bəylərlə yanaşı, Baybura bəy də Bayındır xanın məclisində iştirak edir. (31) O, Bayındır xanın yanında dayanmış cavanları görəndə sonsuzluğunu (32) yadına salıb, hönkürə-hönkürə ağlayır. Hamı dua edir ki, onun oğlu (33) olsun. Baybican isə arzulayır qızı olsun və öz qızını Bayburanın **[56]** (1) dünyaya gələcək oğluna göbəkkəsmə etsin. Hər ikisinin arzusu baş (2) tutur. Baybura bəy adamlarını Rum elinə (İstanbula) göndərir ki dünyaya (3) yenicə göz açmış oğlu üçün dəyərli hədiyyələr alıb gətirsin.

(4) Bu oğlan on beş yaşına çatsa da, hələlik bir-bir qəhrəmanlıq göstərmədiyindən (5) adsız olaraq qalır. O, bir gün atlanıb, ova çıxır. Həmin (6) yerdən keçən tacirleri yol kəsənlər soyurlar. Tacirlərdən biri kömək üçün (7) ona müraciət edir. O, tacirlərlə və igit oğlanlarla birlikdə quldurların (8) üzərinə hücuma keçib qələbə çalır. Tacirlər Rum elindən gətirdikləri (9) malları ona göstərib, təklif edirlər ki, xoşladığını götürsün. O, (10) bir dəniz qulunu, boz ayğırı, altı pərli gürzü, bir də ağ tozlu yayı (11) istəyir. Tacirlər çox pərt olurlar, oğlan səbəbini soruşduqda, ona (12) deyirlər ki, bunları bəyimiz Bayburanın oğluna hədiyyə aparrıq. Oğlan (13) bir söz demədən onlardan uzaqlaşır. Tacirlər Baybura bəyin yanına (14) gəlib çatdıqda, öz xilaskarlarını onun yanında görüb, razılıq və mehribanlıq (15) hissi ilə oğlanla görüşür, sonra da atasına yaxınlaşırlar. Tacirlər (16) atanı mətləbdən xəbərdar edirlər. Dədə Qorqud gəlib ona "Bamsı Beyrək" (17) adını qoyur.

(18) Şadlıq əlaməti olaraq bəylər ova çıxırlar. Bamsı Beyrək bir ceyranı (19) qova-qova yaşıl çəmənlikdə qurulmuş çadırın yanına gəlib çıxır. O, (20) çadırda dincəlməkdə olan Banu Çiçəklə görüşür. Bir-birini tanıyırlar (21) (bu, onun göbəkkəsməsi idi) qızıl üzüyünü qızın barmağına taxır. (22) Beyrək, Banu Çiçəyi ona almağı atasından xahiş edir. Lakin Banu (23) Çiçəyin qardaşı Dəli Qoçər bu işə mane olur. Elçilik vəzifəsini (24) Dədə Qorquda həvalə edirlər, o, elçiliyə gedir. Həmin gecə yeddi yüz (25) nəfər quldur Beyrəyi otuz doqquz igit dostu ilə əsir edir. Bu (26) əhvalatdan altı il keçir. Beyrəkdən sorağ verən olmur. Yalançı oğlu (27) Yalıncıq Beyrəyin bir köynəyin qana batırıb, onun ölüm xəbərini (28) gətirir. Yalançı oğlu Yalıncıq həmin qızla nişanlanır. Toya hazırlıq (29) görülür.

(30) Beyrək Banu Çiçəyin başına gələn əhvalatdan xəbər tutur. Beyrək onu (31) ürəkdən sevən düşmən qızının köməyi ilə özünü əsirlikdən qurtarıb (32) qaçır. Yolda boz ayğırını da sürüdən tapıb minir. Doğma yurduna (33) çatır. Bir ozana rast gəlir. Məlum olur ki, həmin ozan Yalançı oğlu (34) Yalıncığın toy məclisə gedir. Beyrək onun sazını alıb, ozan sifəti **[57]** (1) ilə toy məclisinə gəlir. Yolda, yas və kədər içində olan bacıları ilə (2) görüşür. Onlardan bir köhnə kaftan alıb geyinir və özünü dəliliyə (3) vurur. Toy məclisinə gəlib çıxır. Beyrək qızların olduğu yerə gəlir, saz (4) çalır, onları oynadır. Banu Çiçək də oynayır, onlar bir-birini (5) tanıyırlar. Beyrək Bayburanın yanına gəlir.

(6) Yalançı oğlu Yalıncıq Beyrəyin qayıtmasını eşidib, onun (7) qorxusundan qamışlıqda gizlənir. Qamışlığı odlayırlar. Yalançı oğlu (8) Yalıncıq oradan çıxıb, Beyrəyin ayaqlarına düşür. Beyrək isə, onun (9) günahından keçir.

(10) **4- Qazan Bəyin Oğlu Uruz Bəyin Dustaq Olduğu Boy:** Bu boyda (11) Qazan bəyin öz oğlu ilə ova çıxmasından danışılır. Qazan bəy (12) oğlu ilə bərabər ova çıxarkən düşmənlərin sərhədinə gəlib çatırlar. Başı (13) Açıq Tatyan və Aqsana qalar (qala) üzərinə hücuma keçir.

(14) Açıq və Aqsana qalasından bunları görürlər. On altı minlik düşmən dəstəsi (15) onların üzərinə hücuma keçir. Ata, oğluna tapşırır ki, dağın (16) başına çıxsın, oradan atasının qəhrəmanlığına tamaşa eləsin. (17) Vuruşma başlanır, lakin Uruz vuruş səhnəsindən həvəslənib, yoldaşları (18) ilə döyüş meydanına gəlir. Xəbərsiz ata isə

oğlunun dayandığı yerə (19) qayıdır. Lakin düşmənlər Uruzu əsir edib, apardıqlarından, onu (20) tapa bilmir.

(21) Ata, igitləri başına toplayıb, döyüş yerinə qayıdır. Qapılı qala (22) Dərvənddə onun oğlunu əsir saxlayırlar. Qazan gəlib onu burada (23) tapır. Böyük vuruşmadan sonra ata oğlunu xilas edir.

(24) **5- Duxa Qoca Oğlu Dəli Domrul Boyu:** Aşağıda bütün mətni dərc (25) edilir:

(26) "Məgər xanım Oğuzda Duxa qoca oğlu Dəli Domrul[41] derlər idi. Bir (27) ər varidi. Bir quru çayın üzərinə bir köprü yapdurmışdı. Keçəndən (28) otuz üç aqça[42] alur idi. Keçməyəndən döye-döyə qırx aqça alur (29) idi. Bunu neçün böylə edər idi? Anun üçün ki, məndən dəli, məndən (30) güclü ər[43] var mıdır ki çıxa mənüm ilə savaşa der idi. Mənim ərlüyüm, (31) bahadırluğum[44], cılasunluğum[45], yigitliyüm Ruma, Şama gedə çavlana[46] (32) der idi. Məgər bir gün köprüsünün yamacında bir bölük oba qonmişdi. **[58]** (1) Ol obada bir yaxşı yigit sayru[47] düşmiş idi. Allah əmriylə ol (2) yigit öldü. Kimi oğul deyü, kimi qardaş deyü ağladı. Ol yigit (3) üzərinə möhkəm qara şivən oldu. Nagahanda Dəli Domrul çapar yetdi. (4) Aydur[48]: Mərə[49] qavatlar[50] nə ağlarsız, mənüm köprüm yanında bu (5) qavğa nədür, nəyə şivən edirsiz? dedi.

(6) Aytdılar: Xanum, bir yaxşı yigidümüz öldü, ana[51] ağlarız, dedilər. (7) Dəli Domrul aydur: Mərə yigidüzü kim öldürdü? dedi. Aytdılar: Vallahi (8) bəy yigit, Allah Təalidən buyruq oldu, al qanatlu Əzrail ol yigidün (9) canın aldı, dedilər. Dəli Domrul aydur: Mərə Əzrail dedüyünüz nə kişidür (10) kim adamun canun alur? Ya qadir Allah, birliyün, varlığun haqqı (11) üçün Əzraili mənüm gözümə göstərgil! Savaşayım, çəkişəyim, dörişəyim (12) yaxşı yigitün canın qurtarayım, bir daxı yaxşı yigidün canın almaya, (13) dedi. Qayıtdı döndü, Dəli Domrul evinə gəldi. Haqq Taalaya Domrulun sözü (14) xoş

41 İgit.
42 Pul.
43 İgit.
44 Qəhrəman.
45 Qəhrəman.
46 Məşhur.
47 Məriz.
48 Söylər.
49 Hey.
50 Pəzəvənglər.
51 Ona.

gəlmədi. Baq, baq, mərə dəli quvat, mənüm, mənüm birliyim bilməz, birliyimə (15) şükür qılmaz. Mənüm ulu dərgahımda gəzə, mənlik eləyə, dedi.

(16) Əzrailə buyruq eylədi kim: Ya Əzrail var daxı ol dəli quvatın (17) gözünə görüngil, bənizini[52] saratgil, dedi. Qanını xırlatgil, (18) algil, dedi.

(19) Dəli Domrul qırx yigidiylən yiyüb, içüb, oturur ikən nagahandan (20) Əzrail çıxa gəldi. Əzraili nə çavuş gördü, nə qapuçu.

(21) Dəli Domrulun görür gözü görməz oldu, tutar əlləri tutmaz oldu. (22) Dünya aləm Dəli Domrulun gözünə qarangu oldu. Çağırub soylar, görəlim (23) xanum nə soylar, aydur:

(24) Mərə nə heybətli qocasın

(25) Qapucular səni görmədi

(26) Çavuşlar səni duymadı

(27) Mənüm görür gözlərüm görməz oldu

(28) Mənüm tutar əllərüm tutmaz oldu

(29) Ditrədi mənüm canum coşa gəldi

(30) Altun[53] ayağım[54] əlümdən yerə düşdü

(31) Ağzum içi buz kibi

(32) Sünüklərim tuz kibi oldu

[59] (1) Mərə saqqalcuğu ağca qoca

(2) Gözcü gözi çöngə[55] qoca

---

52 Üz, çöhrə.
53 Qızıl.
54 Qədəh.
55 Tar.

(3) Mərə nə heybətli qocasın degil mənə

(4) Dedi: Böylə degəç Əzrailin acığı tutdu, aydur:

(5) Mərə dəli quvat

(6) Gözüm çöngə idüyün nə bəyənməzsin

(7) Gözü göyçək qızlarun, gəlinlərün

(8) Canun çox almışam

(9) Saqqalım ağarduğu nə bəyənməzsin

(10) Aq saqqallı, qara saqqallı yigitlərün

(11) Canın çox almışam

(12) Saqqalım ağarduğun mənası budur

(13) Dedi. Mərə dəli quvat, öyünürdün[56] der idün: Al qanatlu Əzrail (14) mənüm əlimə girsə, öldüridim, yaxşı yigidün canını anun əlindən qurtar (15) idim, der idün, imdi mərə dəli, gəldüm ki sənün canun alam verür misin (16) yoxsa mənümilə cəng eder misin, dedi. Dəli Domrul aydur:

(17) Mərə al qanatlu Əzrail sən misin dedi.

(18) Əvət[57] mənəm, dedi.

(19) Bu yaxşı yigitlərün canını sən mi alursun, dedi.

(20) Əvət mən aluram, dedi.

(21) Dəli Domrul aydur: Mərə qapucular, qapuyu qapan, dedi. Mərə Əzrail (22) mən səni gen yerdə istər idim, dar yerdə eyü[58] əlümə girdün, ola mı (23) dedi.

56 Özünü mədh etmək.
57 Bəli.
58 Yaxşı.

(24) Mən səni öldürəyim, yaxşı yigidün canın qurtarayım, dedi.

(25) Qara qılıcın siyirdi, Əzraili çalmağa həmlə qıldı. Əzrail göyərçin (26) oldu, pəncərədən uçdu getdi, adəmilər əvrəni[59] Dəli Domrul əlini əlinə (27) çaldı, qas-qas güldü, aydur: Yigitlərüm, Əzrailün gözünü əylə (28) qorxutdum ki qapuyu qodu, dar bacadan çıxdı. Çünki mənüm əlimdən (29) göyərçin kimi quş oldu, uçdu. Mərə mən anı qormuyam doğana[60] aldırmayınca, (30) dedi. Durdu atına bindi, doğanın əlinə aldı, ardına düşdü, (31) bir-iki göyərçin öldürdü. Döndü evinə gəlür ikən Əzrail atınun (32) gözünə göründü. At ürkdü, Dəli Domrulu götürdü, yerə urdu[61].

[60] (1) Qara başı bunaldı[62], bunlu[63] qaldı. Aq köksünün üzərinə Əzrail (2) basub qondu. Bayaq mırlar idi, şimdi xırlamağa başladı[64] aydur:

(3) Mərə Əzrail əman

(4) Tanrının birliyinə yoqdur güman

(5) Mən səni böylə bilməz idim

(6) Oğrulayın[65] can alduğun duymaz idüm

(7) Dökməsi böyük bizim dağlarımız olur

(8) Ol dağlarımızda bağlarımuz olur

(9) Ol bağların qara salqumları üzümü olur

(10) Ol üzümü sıqarlar, al şərabı olur

(11) Ol şərabdan içən əsrük[66] olur

---

59 Əjdaha.
60 Ov quşu.
61 Vurdu.
62 Həvası pərt oldu.
63 Ğussalı.
64 Xorlamaq.
65 Gizlicə, yavaşca.
66 Məst.

(12) Şərabluydum duymadum

(13) Nə söylədüm bilmədüm

(14) Yigitlərə doymadum

(15) Canım alma Əzrail mədəd

(16) Dedi. Əzrail aydur: Mərə dəli quvat, mənə nə yalvarırsın, Allah Təaliya (17) yalvar. Də əlimdə nə var. Mən daxı bir yumuş[67] oğlanıyam, dedi.

(18) Dəli Domrul aydur: Ya pəs can verən, can alan Allah Təali midür, (19) dedi. Bəli, odur, dedi. Döndü Əzrailə: Ya pəs sən nə eyləməklü qavasın (20) sən aradan çıxgil, mən Allah Təali ilə xəbərləşim, dedi. Dəli Domrul (21) burada soylamış görəlim xanum nə soylamış, aydur:

(22) Yücələrdən[68] yücəsən

(23) Kimsə bilməz necəsən

(24) Görklü[69] Tanrı

(25) Necə cahillər səni göydə arar, yerdə istər

(26) Sən xod möminlər könlündəsin

(27) Daim duran Cəbbar Tanrı

(28) Baqi qalan Səttar Tanrı

(29) Mənüm canum alır olsan, sən algil

(30) Əzrailə almağa qomagil

67 Əmr, xidmət.
68 Uca.
69 Gözəl.

[61] (1) Dedi. Allah Təaliya Dəli Domrulun burada sözü xoş gəldi. Əzrailə nida (2) eylədiyim, çün dəli quvat mənim birliyüm bildi, birliyümə şükür qıldı, ya (3) Əzrail Dəli Domrul can yerinə can bulsun[70], anun canı azad olsun, (4) dedi.

(5) Əzrail aydur: Mərə Dəli Domrul, Allah Təalinin əmri böylə oldu ki, (6) Dəli Domrul canı yerinə can bulsun, anun canı azad olsun, dedi.

(7) Dəli Domrul aydur: Mən necə can bulayım, məgər bir qoca babam, bir qarı (8) anam var, gəl gedəlim ikisindən biri bolay[71] ki canın verə, algil (9) mənüm canumu qogil, dedi.

(10) Dəli Domrul sürdü, babası yanında gəldi. Babasının əlin öpüb, soylamış (11) görəlim xanum, nə soylamış, aydur:

(12) Aq saqqallı əziz izzətlü canum baba

(13) Bilür misin nələr oldu

(14) Küfür söz söylədim

(15) Haqq Taalaya xoş gəlmədi

(16) Göy üzərində al qanatlu Əzrailə əmr eylədi

(17) Uçub gəldi

(18) Ağca mənüm köksümü basıb qondu

(19) Xırıldadub tatlu[72] canum alur oldu

(20) Baba, səndən can dilərüm, verür misin

(21) Yoxsa oğul Dəli Domrul deyü ağlar mısın baba

(22) Dedi, babası aydur:

---

70 Tapsın.
71 Ola ki.
72 Dadlı.

(23) Oğul, oğul, ay oğul

(24) Canum parəsi oğul

(25) Doğduğunda doqquz buğra[73] öldürdüyüm aslan oğul

(26) Dünlüyü[74] altın ban[75] evimin qəbzəsi oğul

(27) Qara bənzər qızımun gəlinimün çiçəyi oğul

(28) Qarşı yatan qara dağum gərəkisə[76]

(29) Söylə gəlsin Əzrailin yaylası olsun

(30) Sovuq-sovuq binarlarum gərəkisə

(31) Ana içit olsun

(32) Tavla-tavla[77] şahbaz atlarum gərəkisə

[62] (1) Ana binit olsun

(2) Qatar-qatar dəvələrüm gərəkisə

(3) Ana yüklət olsun

(4) Ağayılda[78] ağca qoyunum gərəkisə

(5) Qara mətbəx altında anun şöləni olsun[79]

(6) Altun gümüş pul gərəkisə

(7) Ana xarclıq olsun

---

73 Erkək dəvə.
74 Pəncərə.
75 Böyük çadır, səqf.
76 Lazım olsa.
77 Töylə.
78 Qoyun axurı.
79 Müzəhhəbi cənbəsi olan böyük qonaqlıq.

(8) Dünya şirin, can əziz

(9) Canumu qıya bilmən bəlli bilgil

(10) Məndən əziz, məndən sevgilü anandur

(11) Oğul ana var

(12) Dedi. Dəli Domrul babasından yüz bulamayub sürdü anasına gəldi, aydur:

(13) Ana, bilür misin nələr oldu

(14) Göy üzərində al qanatlu Əzrail uçub gəldi

(15) Ağca mənim köksümü basıb qondu

(16) Xırıldadub canum alur oldu

(17) Babamdan can dilədüm amma vermədi

(18) Səndən can dilərüm ana

(19) Canun mənə verür misin?

(20) Yoxsa, oğul Dəli Domrul deyü, ağlar mısın

(21) Acı tırnaq[80] yüzünə çalar mısın

(22) Qarğu kibi qara saçun yolar mısın ana

(23) Dedi. Anası burada soylamış görəlim canum nə soylamış. Anası aydur:

(24) Oğul, oğul, ay oğul

(25) Doqquz ayda qarnumda götürdüyüm oğul

(26) Dolama beşiklərdə bələdiyim oğul

[80] Dırnaq.

(27) On ay deyəndə dünyaya gətürdüyüm oğul

(28) Dolab-dolab[81] ağ südümü əmzirdüyüm oğul

(29) Ağca bürclü hasarlarda tutulaydun oğul

(30) Sası[82] dinlü kafir əlində tutsaq olaydun oğul

(31) Altun aqça gücünə salubanı səni qurtar idüm oğul

(32) Yaman yerə varmışsın, vara bilmən

[63] (1) Dünya şirin, can əziz

(2) Canumu qıya bilmən bəllü bilgil

(3) Dedi. Anası daxı canın vermədi. Böylə degəç[83] Əzrail gəldi, Dəli (4) Domrulun canın almağa, Dəli Domrul aydur:

(5) Mərə Əzrail əman

(6) Tanrının birliyinə yoqdur güman

(7) Əzrail aydur:

(8) Mərə dəli quvat, daxı nə əman dilərsin, aq saqqallu baban yanına (9) vardun, can vermədi. Aqbirçəklü anan yanına vardun can vermədi (10) daxı kim versə gərək idi?

(11) Dəli Domrul aydur:

(12) Həsrətim vardur buluşayım[84] dedi.

(13) Əzrail aydur:

(14) Mərə dəli həsrətün kimdür?

---

81 Bol bol.
82 Mütəəffin.
83 Deyin kimi.
84 Görüşüm.

(15) Aydur:

(16) Yad qızı halalım var. Andan mənüm iki oğlancuğum var, əmanətüm var, (17) ismarlarum[85] anlar. Andan sonra mənüm canum alasın, dedi.

(18) Sürdü, halalı yanına gəldi, aydur:

(19) Bilür misin nələr oldu

(20) Göy yüzündən al qanatlu Əzrail uçub gəldi

(21) Ağca mənüm köksümü basub qondu

(22) Tatlu mənüm canumu alur oldu

(23) Babama ver dedüm, can vermədi

(24) Anama vardum[86] can vermədi

(25) Dünya şirin, can tatlu dedilər

(26) İmdi:

(27) Yüksək yüksək qara dağlarum

(28) Sənə yaylaq olsun

(29) Sovuq-sovuq sularum

(30) Sənə içit olsun

(31) Tavla-tavla şahbaz atlarum

(32) Sənə binit olsun

[64] (1) Dünlüyü altun ban evim

---

85 Tapşırıram.
86 Getdim.

(2) Sənə kölgə olsun

(3) Qatar-qatar dəvələrim

(4) Sənə yüklət olsun

(5) Ağayılda ağca qoyunum

(6) Sənə şölən olsun

(7) Gözün kimi tutarsa

(8) Könlün kimi sevərsə

(9) Sən ana vargil

(10) İki oğlancığı öksüz[87] qomagil, dedi.

(11) Avrat burada soylamış görəlim xanum nə soylamış, aydur:

(12) Nə dersin, nə soylarsın

(13) Göz açuban gördüyüm

(14) Könül verüb sevdüyüm

(15) Qoç yigidüm, şah yigidüm

(16) Tatlu damağ verüb soruşduğum

(17) Bir yasdıqda baş qoyub əmişdiyim

(18) Qarşu yatan qara dağları

(19) Səndən sonra mən neylərəm

(20) Yaylar olsam, mənüm gorum olsun

[87] Yetim.

(21) Sovuq-sovuq sularun

(22) İçər olsam, mənüm qanum olsun

(23) Altun aqçan xarcayur olsam

(24) Mənüm kəfənüm olsun

(25) Tavla-tavla şahbaz atun

(26) Binər olsam, mənüm tabutum olsun

(27) Səndən sonra bir yigiti

(28) Sevib varsam bilə (bahəm) yatsam

(29) Ala yılan[88] olub məni soqsun[89]

(30) Sənün ol müxənnəs[90] anan, baban

(31) Bir canda nə var ki sənə qıyamamışlar

(32) Ərş tanıq[91] olsun, kürsü tanıq olsun

[65] (1) Qadir Tanrı tanıq olsun

(2) Mənüm canum sənün canuna qurban olsun

(3) Dedi, razı oldu. Əzrail xatunun canını almağa gəldi. Adəmilər əvrəni (4) yoldaşına qıyamadı. Allah Təaliya burada yalvarmış, görəlim (5) xanum necə yalvarmış, aydur:

(6) Yücələrdən yücəsən

(7) Kimsə bilməz necəsən

(8) Görklü Tanrı

---

88 İlan.
89 Sancısın.
90 Namərd, qorxaq.
91 Şahid.

(9) Çox cahillər səni

(10) Göydə arar, yerdə istər

(11) Sən xod möminlərün könlündəsin

(12) Daim duran Cəbbar Tanrı

(13) Ulu yollar üzərinə

(14) İmarətlər yapayım sənün üçün

(15) Ac görsəm doyurayım sənün üçün

(16) Yalıncaq[92] görsəm donadayım[93] sənün üçün

(17) Alur isən ikimizin canın bilə algil

(18) Qor isən ikimizin canın bilə qorgil

(19) Kərəmi çox qadir Tanrı

(20) Dedi. Haqq Taalaya Dəli Domrulun sözü xoş gəldi. Əzrailə əmr elədi:

(21) Dəli Domrulun anasınun, atasınun canını al, o iki halala yüz qırx (22) yıl ömür verdüm, dedi. Əzrail daxı babasınun, anasınun dəfi[94] (23) canun aldı. Dəli Domrul yüz qırx yıl daxı yoldaşıyla yaş yaşadı.

(24) Dədəm Qorqud gəlübən boy boyladı, soy soyladı. Bu boy Dəli Domrulun (25) olsun, məndən sonra alp[95] ozanlar[96] söyləsün, alnı açıq comərd (26) ərənlər dinləsün, dedi. Yom verəyim[97] xanum, yerlü qara dağlarun (27) yıxılmasun. Kölgəlicə qaba ağacun kəsilməsün, qamın[98] axan görklü (28) suyun qurumasun. Qadir Tanrı səni namərdə

92 Ləxt, lut.
93 Geydirmək.
94 Fevrən.
95 Qəhrəman.
96 Aşıqlar.
97 Uğur diləmək.
98 Daimi, gür.

möhtac etməsün. Ağ alnunda (29) beş kəlmə dua qıldun, qəbul olsun. Yığışdursun, dürişdürsin, günahınuzı (30) adı görklü Məhəmmədə bağışlasun, xanum hey.

[66] (1) **Koroğlu Dastanı:** Koroğlu dastanı Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının (2) ən qiymətli əsəridir. Burada xalqımıza məxsus gözəl xüsusiyyətlər (3) qəhrəmanlıq, vətənpərvərlik, başqa xalqlara hörmət, humanizm, dostluq, qardaşlıq, (4) qonaqpərvərlik və başqa xüsusiyyətlər öz bədii ifadəsini tapmışdır. (Azərbaycan (5) Şifahi Xalq Ədəbiyyatı. Babayef və Əfəndiyef).

(6) Koroğlu dastanı xalqımızın həyatı, mübarizəsi, və tarixi ilə əlaqədar (7) yaranmışdır. 16-cı əsrin sonları və 17-ci əsrin ilk yarısında (8) xüsusən Şah Abbasın padşahlıq dövründə Azərbaycan, Türkiyə və İran dövlətlərinin (9) savaş və çarpışma meydanına dönmüşdü. Bu savaşların nəticəsində (10) şəhər və kəndlər dağıdılır, tarixi-mədəni abidələr məhv edilir, görkəmli (11) sənətkarlar, şairlər və alimlər zorla Türkiyə və ya İsfahana aparılırdı. (12) Bu işğalçılar və onlara satılan yerli istismarçılara qarşı müxtəlif yerlərdə (13) kəndli üsyanları baş verir və amansız mübarizələr cərəyan edirdi. Koroğlu (14) dastanı bələnçi siyasi-ictimai şəraitdə yaranmış və xalqın üsyanları (15) mübarizəsinin bədii inikası kimi meydana çıxmışdır.

(16) Koroğlu dastanı xalq dastanı olduğu üçün uzun müddət xalqın (17) dilində və aşıqların sazlarında yaşayaraq zamanımıza qədər gəlib, (18) çıxmış və ona görə də 17-ci əsrdən daha qabaqkı qəhrəmanlıq hadisələrinin (19) həm də sonrakı mübarizə səhnələrinin əsərlərini havidir.

(20) Koroğlu dastanı qəhrəmanlıq və eyni zamanda eşq dastanıdır. Dastan (21) nəsr və şeir hissələrindən təşəkkül etmişdir. Bu iki qisim bir-birinə bağlıdır, (22) və biri o birini tamamlayır. Şeir hissəsi qoşmalardan ibarətdir və aşıqlar (23) tərəfindən saz çalaraq oxunur. Bu qoşmalarda qəhrəmanların duyğu, (24) həyəcanları, daxili iztirabları və rəşadəti bədii şəkildə tərənnüm edilmişdir.

(25) Qoşmalar həmişə nəsr hissəsində nəql olunan hadisələri tamamlayır.

(26) Dastandakı şeirlər qəhrəmanlıq, qınai, çağırış, nəsihət, satirik və sairədən (27) ibarətdir. Bu dastan Azərbaycandan başqa digər Türk xalqlarında, (28) Anadolu, Türkmən, Özbək, Qazax və hətta Erməni, Gürcü və Tacik arasında (29) yayılmışdır.

Yalnız bu xalqların rəvayətləri az-çox bir-biriylə fərqlidir (30) və hər birinin özünə məxsus xüsusiyyətləri vardır.

(31) Professor Zəki Vəlidi və Professor Fuad Köprülünün əqidələrinə görə (32) Koroğlu dastanı əvvəlcə İslamdan qabaq Göytürklərlə Sasanilər arasındakı **[67]** (1) mücadilələrdən yaranmış və sonradan Oğuzlar İran və Anadoluya gələndə bu (2) məntəqələrə nəql edilmişdir. Bu mənqəbədə hüdud tərxanı (sərgərdə)nın (3) İranlılarla çarpışmaları mövzuu dastanın əsasını təşkil edir və əsrlərdən (4) bəri Mavərayi-Xəzər Türkmənləri, Azərbaycan və Anadolu Oğuzları içərisində (5) yaşamaqdadır və onun üçün müxtəlif rəvayətləri vardır.[99]

(6) Koroğlu dastanı ilk dəfə 1842-də çap edilmişdir. Bunu (7) toplayan Tehranda Rus səfiri polyak yazıçısı və etnoqrafı Aleksandr (8) Xodzko (Xodzko) olmuşdur. Dastan 13 məclisdən ibarət olub və (9) Londonda İngilizcə nəşr edilmişdir. 1856-da Ruscaya tərcümə (10) edilərək Rusiya və Qafqaziyada nəşr edilmişdir.

(11) Türkcəsi Hümmət Əlizadə tərəfindən toplanıb 1941-də nəşr edildi. (12) 1949-da M. H. Təhmasib tərəfindən elmi nəşri çapdan çıxmışdır. Burada, (13) 17 qol və ya boy vardı lakin digər rəvayətləri də nəzərə alarsaq 30-dan (14) çox boy nəql edilmişdir.

(15) Bu qolların hər birinin öz qəhrəmanı vardır. Hər qol öz qəhrəmanın (16) evlənməsi və səadətiylə sona çatır, lakin bütün qollar, bir-birinə (17) bağlıdır və hamısında Koroğlu böyük sərgərdə kimi iştirak edir.

(18) Koroğlu dastanının qısa məzmunu bundan ibarətdir:

(19) Koroğlunun əsas qəhrəmanı olan Rövşən, Həsən xanın ilxıçısı, Əli kişinin (20) oğludur. Bir gün Həsən xan ona qonaq gələn Ərzurum paşası Həsən paşa (21) üçün iki cins at hədiyyə vermək istər, və Əli kişidən ən yaxşı atlarından (22) ikisini seçib gətirməsini əmr edir. Əli kişinin seçdiyi iki cins (23) tayı nə paşa, nə də Həsən xan bəyənməzlər və Həsən xan bu üzdən Əli kişinin (24) gözlərini oydurar və onu iki gözdən məhrum edir. Rövşən belə fəci (25) zülmü yadından çıxarmadan böyür və ondan sonra Koroğlu adlanır. (26) Bu hadisəyə səbəb olan taylar da böyür, biri Qır at və digəri Dur at

[99] Türk Ədəbiyyatı Tarixi. Professor Fuad Köprülü. Ötükən Nəşriyyatı. İstanbul.

adlanırlar. (27) Qır at tayı tapılmaz bir at olur və Əli kişi Koroğlunu ona (28) mindirir, və intiqam almaq üçün dağ başına yollar. Koroğlu Çənlibel (29) deyilən bir dağın böyrünə yerləşir və bir iddə igit dostlarını dəli (30) adıyla dövrəsinə toplar və qəhrəmanlıqlarıyla dünyaya şöhrət salar. Koroğlu (31) dəlilərilə bəylərə, paşalara və hökmdarlara meydan oxur, və onları sarsıdan (32) və titrədən bir qüvvət olur. Bəylərin və paşaların zülmündən qaçan başqaları **[68]** (1) da gəlib ona sığınar. Koroğlu adi bir yağı kimi qalmayıb zəiflərin (2) hamisi olar, zənginlərin sərvətini alıb, fəqirlərə paylar. Bu arada, Koroğlunun (3) macəraları, sultan qızını qaçırmaq kimi qəhrəmanca eşq macəraları (4) olar. Çənlibel hakimiyyəti belə davam edir, ta o vəqtə qədər ki Koroğlu yaşlanar (5) və tüfəng icad olar, Koroğlu bu dəlikli dəmiri görüncə narahat (6) olar. Uzaqdan, və hiylə ilə adam öldürməyi görüncə yigitliyin sonu (7) gəldiyini və tarixə keçdiyini anlar və belə söylər:

(8) Tüfəng icad oldu, mərdlik pozuldu

(9) Əyri qılıc qında paslanmalıdır

(10) Koroğlunun uşaqlıqda şahid olduğu fəci hadisə Koroğluda xan və (11) bəylərə və istismarçılara qarşı dərin nifrət hissi oyandırar. O, yalnız (12) atasının deyil, bütün zəif və zəhmətkeş xalqın intiqamını almaq üçün (13) döyüş meydanına atılar.

(14) Dastanda Koroğlu surətində Azərbaycan xalqının yaxşı sifətləri (15) qəhrəmanlıq, doğruluq, cəsarət, azadxahlıq və bunun kimi insani xüsusiyyətlər (16) təcəssüm edilmişdir. Koroğlu zəhmətkeş xalqın nümayəndəsidir. O, varlılardan (17) aldığı malı yoxsullar arasında paylayır və yoxsullar da həmişə onu (18) müdafiə edirlər.

(19) Koroğlu eyni zamanda həssas və qayğıkeş bir yoldaşdır. O, Çənlibeldə (20) yerləşəndən sonra, ona pənah gətirən hər bir adamı qəbul edir və ondan (21) arxayın olduqdan sonra ona hər şeyi öyrədir, və onu qəhrəman bir (22) döyüşçü kimi yetişdirir. Sırası gələndə özü bir sərgərdə kimi silahdaşları (23) arasında vəzifə bölgüsü aparır.

(24) Hoydu (Ya Allah!) dəlilərim, hoydu - Yerinin düşmən üstünə

(25) Mən özüm aslan paşası - Hərəniz bir xan üstünə

(26) Koroğlu eyni zamanda məharətli bir nəğməkardır. Döyüşlərdə yerinə görə (27) qılıcdan və ya sazdan istifadə edir. O, gözəl və gur səsə, yüksək tabe (28) malik el aşığıdır.

Sazla qılıc Koroğlunun əsas silahlardır. Onun (29) sözü də qılıcı kimi kəskindir. Koroğlu xalq qəhrəmanı olduğu üçün (30) qüvvəsi də xalqa yaxınlığında, və xalqa arxalanmasındadır. O, bir neçə (31) dəfə yoldaşlarının, yəni xalqın sözündən çıxır və ona görə də böyük (32) fəlakətlərə düşür. "Həmzənin Qır atı aparması" qolunda Koroğlu yoldaşlarının (33) və həyat yoldaşı Nigar xanımın sözlərinə baxmıyaraq Həmzəni qəbul **[69]** (1) edir. Keçəl Həmzə də Qır atı götürüb qaçır, dəlilər Koroğlunu məzəmmət (2) edirlər. Koroğlu onları dinləmediyindən peşman olub, onlara vida edir (3) və tək başına Qır atı gətirməyə gedir və düşmənlərin əlindən Qır atı qurtarıb (4) gətirir. Bu zaman yoldaşları onu incitdikləri üçün xəcalət çəkirlər. (5) Koroğlu onlara "Siz haqlı idiniz." deyir və öz səhvlərini etiraf edir (6) və söz verir ki bir də yoldaşlarının sözündən çıxmayacaq. Koroğlu (7) həmişə yoldaşları və vətəni ilə fəxr edir:

(8) Demə ki Koroğlu təkdi - Yetmiş yeddi dəlisi var

(9) Dəmiroğlu, Bəlli Əhməd - Ayvaz, İsabalisi var

(10) Dara düşsəm, eylər kömək - Dava günü dosta gərək

(11) Açar süfrə, verir yemək - Qır atı var namusı var

(12) Koroğlunun uca boyu - Hər yerdə tutulur huyu

(13) Çənlibeldə götür-quyu - Ağır oba-ulusı var

(14) Koroğlu dastanının dili sadə və eyni halda zəngindir. Dastanda (15) gözəl xalq ifadələri, bənzətmələr, müqayisə və zərbi-məsəllər işlədilmişdir. (16) Məsələn Koroğlu elə qalxdı ki elə bil Qaf dağı yerindən gürültü ilə (17) oynadı. "Qarğalar neylər laçına", "Yüz min tülkü neylər bir aslana".

(18) Bütün bunlar göstərir ki, "Koroğlu" xalqımızın bədii düşüncəsindən (19) süzülmüş yüksək şairanə bir dillə yaradılmış sənət nümunəsidir. Bu (20) dastan sonralar başqa qəhrəmanlıq dastanlarının yaranmasına təsir (21) göstərmiş və əsrlər boyu xalqın vətənpərvərlik və milli iftixar duyğusunun (22) tərbiyə və inkişafında mühüm rol oynamışdır.

(23) Koroğlu dastanında bir sıra qadın surətləri vardır. Bunların başında (24) Nigar xanım Koroğlunun həyat yoldaşıdır. Sonra Telli xanım, Məhbub və Dünya (25) və başqaları gəlir. Dastanda, qadınların qəhrəmanlığı, mübarizliyi, aqlı və (26) tədbiri və gözəlliyi qələmə alınmışdır. Bu qadınlar bəy, xan və paşaların (27) qızlarıdır. Lakin Koroğlunun şöhrəti və igitliyi bunları Çənlibelə cəlb (28) edir. Nigar xanım Türkiyə sultanı xünkarın qızıdır. Koroğlunun igitliyini (29) eşidəndən sonra ona məktub yazmış və məktubda belə demişdir:

(30) Mən xünkar qızıyam, Nigardır adım

(31) Şahlara, xanlara məhəl qoymaram

(32) Bir sənsin dünyada mənim muradım

(33) İstərəm özünə elə yar məni

[70] (1) Nigar Koroğlu tərəfindən Çənlibelə gətirildikdən sonra, onun sadiq həyat (2) yoldaşı olur. Sonralar öz aqıl və tədbiri ilə bütün Çənlibeldə məşhur olur (3) və çətin işlərdə hamıya yardımçı olur. Nigarın simasında, eyni zamanda (4) qayğıkeş bir ana sifətləri də toplanmışdır. Koroğlu və Nigar xanımın uşaqları (5) olmadığı üçün Nigar balasızlıqdan şikayət edir və ürəyi ana laylası (6) oxumaq və balasını ovutmaq və oxşamaq üçün çırpınır. O, analıq (7) duyğularını belə ifadə edir:

(8) Necə baxım ev-eşiyə - Yaralı könlüm üşüyə

(9) Toz bürümüş boş beşiyə - Şirin layla çalan yoxdur

(10) Çənlibeli güllər bəzər - Güllər saralsa, kim üzər

(11) Hər quş balasıylan gəzər - Niyə sənin balan yoxdur?

(12) Bunun üzərinə Koroğlu Türkmənistan səfərinə gedib, Ayvazı özünə (13) oğul gətirir. Nigar xanım da el adəti ilə onu yaxasından keçirib (14) oğulluğa qəbul edir. Qadınlar Çənlibelə kişilərlə müsavi hüquqa sahibdirlər. (15) Sırası gələndə əllərinə silah alıb vətəni müdafiəyə qalxırlar. "Həsən paşanın (16) Çənlibelə gəlməsi" qolunda bütün qadınlar silah götürüb vətənin (17) müdafiəsində iştirak edirlər.

(18) Daha əvvəl də söylədiyimiz kimi, Koroğlu dastanının Azəri rəvayətlərindən (19) başqa rəvayətləri vardır. Biz, xülasə olaraq Türkiyə və Türkmən rəvayətlərindən (20) bəhs edəcəyik:

(21) Türkiyə rəvayəti: Koroğlu dastanı Türkiyədə, xüsusən Anadoluda, xalq (22) arasında məşhurdur. Türkiyə rəsmi qaynaqlarına görə, Koroğlu, eyni (23) zamanda tarixi şəxsiyyətdir. Koroğlu 16-cı əsrin sonunda Osman paşa (24) ordusu ilə İrana gələn saz şairi, həm də Cəlali elindən Osmanlı dövlətinə (25) üsyan edən əşqiyadır. Bu şair, xalq arasında məşhur olan bir rəvayətə (26) görə eşq macərası üzündən dağlara çıxmış və yağı olmuşdur. Məşhur (27) Türk səyyahı Övliya Çələbi də bu hadisədən və Koroğludan bəhs etmişdir.

(28) Son zamanlarda Türkiyə baş vəzirlik arşivində olan dosyedə əsil adı (29) Rövşən Əli olan və Koroğlu adıyla məşhur olan bir Cəlali əşqiyasının 16-cı (30) əsrin sonlarında "Bolu" tərəflərində yaşadığını təyid etmişdir.

(31) "İlyas Muşeq"-in Nəğmələr kitabında yazdığına görə, Koroğlunun Çənlibeli (32) Qars ilə Ərzurum arasındakı dağlarda imiş. Orada "Soğanlı" (33) adında orman (meşə), və Koroğlu adında qala vardır.[100]

[71] (1) Türkiyə rəvayətində daha çox aşiqanə bir ruh hakimdir, və Koroğlunun (2) özündən çox oğlu "Həsən"in sevgi macəraları təsvir edilir. Burada Koroğlunun (3) 40 igit yoldaşı vardır və ən qəddar düşmənləri "bazərganlar" (4) olduğu təsvir edilmişdir.

(5) Türkmən xalqının rəvayətində Koroğlu "Kor oğlu=Qəbər oğlu" adlanır. (6) Rövşən qəbirdən tapıldığı üçün ona "Koroğlu" adı verilir. Xünkar xan (7) Koroğlunun dayısı Mömini öldürür, və babası (cəddi) cığalı bəyin gözlərini (8) çıxartdırır. Koroğlu dayı arvadı Güləndamın yanında böyüyür. (9) Xünkar xanın sərgərdələrindən Ərəb Reyhan Güləndamı qaçırdır. Koroğlu (10) kiçik yaşdan xandan və onun adamlarından intiqam almağa hazırlaşır. (11) Ətrafına qırx nəfər pəhləvan silahdaş toplayır və əfsanəvi Qır atın belində (12) böyük igitliklər göstərir və düşmənlərə qələbə çalır, və Ağa Yunus Pəri adlı (13) bir qızla evlənir. Lakin övladı olmur və Qəssab Buldurun oğlu "Ovuz"ı (14) oğulluğa

[100] Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı. Babayef və Əfəndiyef. S. 37.

götürür. Koroğlu simasında Türkmən xalqına aid, ən yaxşı (15) xüsusiyyetlər, qorxmazlıq, igitlik, hərbi məharət və sədaqət və sairə təcəssüm (16) edilmişdir.

(17) **Məhəbbət Dastanları:** Məhəbbət dastanları və ya xalq romanları folklorumuzun (18) böyük qismini təşkil edir. Bunlar nisbətən dinc yaşamaq dövrünün məhsuludur. (19) Bu dastanlarda məhəbbət, eşq, vəfa və sədaqət, dostluq və insanpərvərlik, (20) məhəbbət uğrunda qəhrəmanlıq əsas mövzuları təşkil edir. Məhəbbət dastanlarımız (21) çox olduğu halda, bunların ancaq bir qismi toplanıb nəşr edilmişdir.

(22) Məhəbbət dastanlarında qəhrəmanlar əsasən iki nəfərdən: Aşiq və məşuqədən (23) ibarət olurlar. Dastanda bunların məhəbbəti və arzularına çatmaq yolunda (24) düşdükləri çətinliklərdən danışılır. Dastanların əsas məzmunu, qəhrəmanların (25) sevgililərinə çatmaq uğrunda apardığı mübarizənin təsvirindən ibarətdir. (26) M. H. Təhmasib bu dastanları ümumi olaraq dörd hissəyə ayırır:

(27) 1- Qəhrəmanın anadan olması və ilk tərbiyəsi.

(28) 2- Qəhrəmanların, yəni aşiq və məşuqənin görüşüb sevişməsi.

(29) 3- Qabağa çıxan manelər və onlara qarşı mübarizə.

(30) 4- Müsabiqə və qələbə.

(31) Qəhrəmanların macəra və mübarizə əsnasında xalqın mülahizələri və həyat haqqında (32) fikir və arzuları da əks etdirilir.

(33) Məhəbbət dastanlarının çoxunda, qəhrəmanlar arzularına çatır, uzaq yerdən **[72]** (1) sevgilisini gətirib xoşbəxt yaşamağa başlayır (Aşıq Qərib, Abbas və Gülgəz, (2) Şah İsmayıl, Alı xan və Pəri xanım dastanlarında olduğu kimi). Bəzən (3) qəhrəman öz qəhrəmanlığı və döyüşkənliyi ilə manelərə, yol kəsən quldurlara (4) hətta hökmdara qələbə çalır və öz sevgilisini gətirir. Lakin əksəriyyətlə söz (5) qüvvəsi və aşıqlıq sənətiylə və mənəvi üstünlüklə qələbə çalıb məqsədlərinə (6) çatırlar.

(7) Dastanlarda, bu qəhrəmanların köməkçiləri də vardır. Bunlar bir zaman (8) qəhrəmanlarla bərabər olub, ən çətin anlarda onların dadına çatır və onlara (9) yardım edirlər. Bəzi dastanlarda qəhrəmanlar öz əqidə və arzuları (10) yolunda canlarını fəda

edirlər (Leyli və Məcnun, Fərhad və Şirin, Əsli və Kərəm, (11) Qurbani və Şahzadə Ebülfəzldə olduğu kimi). Hər dastanda xalqın fikir və (12) arzuları da əks etmişdir. Bu fikirlər, uzun əsrlərin həyat və məişət (13) tərzindən, mübarizə tarixindən, şirin və acı təcrübələrdən əldə edilmiş (14) fikir və arzulardır. Bu fikirlərin carçıları da dastanların qəhrəmanlarıdır. (15) Ona görə də bunlar, bir fərd olmaqdan çıxıb, elin qəhrəmanlığı, (16) aqlı, gücü, sənəti, insaniyyəti, vəfa və sədaqətinin timsali olurlar. Bu dastanların (17) tərbiyəvi əhəmiyyəti və təsiri də buradan doğur.

(18) Dastanlar, ustadnamələrlə başlanır, hər bir dastanın əvvəlində məmulən üç (19) ustadnamə verilir. Ustadnamə, ustadların nəsihəti və əxlaqi fikirləridir. (20) Bu vasitə ilə də ustadlarını yad edərək onları əbədiləşdirirlər.

(21) Fürsət əldə ikən, yaxşılıq ələ - Həmişə əlində ixtiyar olmaz

(22) Gəl güvənmə dövlətinə, malına - Mala, bəlkə ömrə etibar olmaz

(23) Aşıqlar ustadnamə söylərkən atalar sözündən və kəlimat-qisardan istifadə (24) edirlər. Çox zaman bir neçə atalar sözünü şeirin vəzninə uydurub söylərlər.

(25) Məsələn: Ulğun[101] coşa gəlsə, köpük bağ olmaz

(26) Söyüd bar gətirsə, bağça-bar olmaz

(27) Zibil təpə olsa küllük dağ olmaz

(28) Yel əsəndə alçaqlara endirər.

(29) Məhəbbət dastanlarında aşıqlar xalq dilinin bütün zənginliklərindən (30) istifadə edirlər və gözəl ifadə, bənzətmə, və müqayisələrlə dastanı şirinləşdirirlər. (31) Məsələn: Dəryalar mürəkkeb olsaydı, meşələr qələm, onun dövlətini (32) hesablamaq olmazdı. Özünə yeddi qələmlə zinət verib, on dörd gecəlik **[73]** (1) ay kimi şəfəqləndi, onun qabağına çıxdı. Qüdrətin kərəmi coşa gəlib, (2) gözəllik paylayanda ilk qələmi bu qıza çəkib. Başdan geyindi, ayaqdan (3) qıfıllandı, ayaqdan geyindi başdan qıfıllandı.

[101] İlğın=sərab.

(4) Məhəbbət dastanlarımızda qafiyəli nəsrin gözəl nümunələrinə də rast gəlirik: (5) Gördü ki bu çadırda bir qız əyləşib, nə təhər əyləşib, qız, (6) nə qız? Fəriştəkardar, ürək basan, sarfa kəsən, gözünü süzən, canlar üzən, (7) düymə düzən, qonça-dəhan, gül-ü reyhan, süzgün baxan, gəl məni gör, dərdimdən öl (8) əlini vurma, geridə dur, və sairə…

(9) Dastanlarda olan bir çox şeir parçaları çoxdan xalq mahnısına çevrilmiş (10) və xalqın dilində əzbər olmuşdur. Məsələn: "Bala Nərgis, Sarı Bülbül, (11) Üç Gül, Dolana-Dolana" və sairə.[102]

(12) Məhəbbət dastanları "duvaqlanma" deyilən müxəmməslərlə (13) tamamlanır. Bu müxəmməsləri toya gələn aşıqlar oxur və sevgilərin bir-birinə qovuşub, xoşbəxt (14) olması münasibətiylə söylənir.

(15) Məhəbbət dastanlarında, bəzən nağıllarda olduğu kimi, xariqüladə (16) qüvvələrin iştirakına da rast gəlirik, bunlar qəhrəmana kömək edirlər. (17) Məsələn Aşıq Qəribdə Xızır, Qəribi üç gündə vətəninə gətirir. Halbuki adi (18) halda bu yol 40 günlük yoldur. Və ya Əslinin Qara keşiş tərəfindən (19) tilsimlənməsi və ya Şah İsmayılın gözlərinin sağalması kimi.

(20) **Yaranma Yolları:** Məhəbbət dastanları müxtəlif yollarla yaranmışdır. (21) Bəziləri mənşəyini çox qədim rəvayət, əfsanə və nağıllardan almışdır. Məsələn (22) Leyli və Məcnun, Fərhad və Şirin, Aşıq Qərib, Əsli və Kərəm, Şah İsmayıl və Novruz (23) dastanları kimi. Bəziləri də xalq nağılları, xüsusilə sehrli nağıllarımız (24) əsasında düzəldilmişdir.

(25) M. H. Təhmasib bu barədə belə yazır: "Dastançı zəngin xalq nağıllarının (26) xəzinəsindən, onun mövzuna uyğun olanı götürür və çox zaman nağıl (27) motivlərini mənalandıraraq bütöv bir dastan yaxud epizod[103] düzəldir. (28) Buna görə bir sıra məhəbbət dastanları gah nağıl, gah da dastan adlanır. (29) Nağıllardan düzələn dastanlara misal olaraq Alı xan və Pəri xanım, Şahzadə (30) Seyfülmüluk, Şahzadə Ebülfəzl, İbrahim, Məhəmməd və Hürnisa, Məhəmməd və Güləndam (31) dastanlarını göstərmək olar.

---

102 Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı. Babayef və Əfəndiyef.
103 Fəri hadisə.

[74] (1) Dastanlarımızın bəziləri də qədimdən xalqlar arasında məşhur olan beynəlmiləl (2) mövzuların işlənməsi nəticəsində formalaşmışdır. Məsələn: Ata və (3) oğlun bir-birini tanımadan dava meydanında qarşılaşması və ərin (4) öz arvadının toyunda hazır olması kimi.

(5) Məhəbbət dastanlarımızın bir çoxunun yaranması və formalaşması bilavasitə (6) aşıqlar və onların həyat və fəaliyyətiylə əlaqədardır. Bunları "Aşıq dastanları" (7) adlandıra bilərik. Aşıq dastanları iki şəkildə yaranmışlar: Ya bir (8) ustad aşıq öz haqqında dastan düzəltmiş və ya öldükdən sonra digər (9) aşıqlar onun barəsində dastan yaratmışlar. Bu dastanlar daxı şifahi (10) olduğu üçün zamanla dəyişərək inkişaf etmiş, sonralar başqa məhəbbət (11) dastanlarımızın sırasına daxil olmuşdur. Bu dastanlara misal, Qurbani, (12) Abbas və Gülgəz, Sarı Aşıq və Yaxşı, Xəstə Qasım, Abdulla və Cahan, Valeh və Zərnigar, (13) Hüseyn və Keşiş Qızı Reyhan, və Dilqəm kimi dastanlarını göstərmək olar.

(14) Aşıq və xalq şeiri üslubunda yazan klassik şairlərimiz haqqında da bəzən (15) dastanlar yaranmışdır. Vaqif, Zakir, Nəbati dastanlarını buna misal (16) göstərə bilərik.

(17) **Toplanması və Nəşri:** Məhəbbət dastanlarının ayrı-ayrı qoşmalarına (18) 17/18-ci əsrlərin cönglərində rast gəlirik (İlyas Muşeq və Qaracadağlının (19) əlyazmaları). Məhəbbət dastanlarının toplanıb nəşr edilməsi (20) 19-cu əsrdə başlamış və 20-ci əsrdə də davam etmişdir. Lakin bunların (21) kütləvi şəkildə toplanması, nəşr və tədqiqi son 50 il zərfində olmuşdur. (22) Bu barədə Hümmət Əlizadənin "Aşıqlar" və S. Mümtazın "El Şairləri", (23) Əhliman Axundofun iki cilddə topladığı Dastanlar (1961), və Elmlər Akademisi, (24) Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil İnstitusunun 1955-dən başlayıb (25) 5-cilddə nəşr etdiyi dastanları zikr edə bilərik.

(26) **Aşıq Qərib Dastanı:** Bu dastan xalq arasında çox yayılmış (27) dastanlardandır. Dastanın mərkəzində "ər öz arvadının toyunda hazır (28) olması" və yaxud "ərin qayıtması" mövzuu qoyulmuşdur. Bu mövzu, digər (29) millətlərin məhəbbət və qəhrəmanlıq dastanlarında da, məsələn Yunanlıların "Odessa" (30) dastanında da vardır. Azərbaycan dastanlarında mövzu ər-arvad arasında (31) deyil, nişanlılar arasında qurulmuşdur. Aşıq Qərib, Şahzadə Ebülfəzl, (32) və Dədə Qorqud kitabında gördüyümüz "Bamsı Beyrək" dastanları (33) bu qəbil dastanlardandır. Belə nəzərə gəlir ki, bir mövzuu

“Bamsı Beyrək”də **[75]** (1) ozanlar və Aşıq Qəribdə aşıqlar işləmişlər. Burada dastanın qəhrəmanı (2) “Rəsul”-un adının Qəribə çevrilməsi təsadüfi deyildir. Bu, Azərbaycan (3) xalqının tarixində baş verən hadisələrlə əlaqədardır. Eyni zamanda aşıqlıq (4) sənətinin səyyarlıq xüsusiyyətini də nəzərə almaq lazımdır.

(5) Dastanın mərkəzinə iki aşiq məhəbbəti məsələsi qoyulmuşdur, başqa hadisə (6) və əhvalatlar bu əsas üzərinə təsvir edilmişdir. Qərib, atasından qalan (7) sərvəti dostlarıyla xərc edib, yoxsul olmuşdur. Şahsənəm ilə sevişib (8) evlənmək istəyir. Şahsənəmin atası Xoca Sənan damaddan 40 kisə qızıl (9) istəyir, yoxsa qızının Rəsul ilə evlənməsinə raziyyət vermir. Qərib (10) sevgilisindən ayrılıb, uzaq səfərə gedərkən Şahsənəmlə vidalaşmaq üçün (11) onların bağına gəlir. Bu əsnada Şahsənəm Qəribə 40 kisə qızıl verib deyir (12) ki, aparıb atasına versin və toyu eləsin. Bu iş Qəribə toxunur, o (13) deyir ki “Mən öz qazancımla, öz zəhmətimlə toy edəcəyəm” və səfərinə (14) başlayır. Bu əhvalat göstərir ki, xalqımızın ənənəsində, öz əmək, zəhmət, (15) və alın təriylə qazanıb yaşamaq və murada çatmaq nə qədər kök salmış, və (16) xalqın səciyyələri kimi olmuşdur.

(17) Bu dastanda, zənginlik, var-dövlət və sənət, şeir, saz və söz qarşı- (18) qarşıya qoyulmuş və sənətə üstünlük verilmişdir. Dastanın baş surəti (19) olan Qəribin gücü: sazı və sözüdür. Dastanda onun gəzdiyi yerlərdə (20) keçirtdiyi iztirablar, vətən həsrəti, və ayrılıqdan şikayət mühüm yer tutur. (21) O, Təbrizdən çıxandan sonra hər yerdə hicrandan, qəriblikdən söz açır, (22) Tiflisdə oxuduğu bir qoşmada belə deyir:

(23) Kimimiz var burda bizi dindirə

(24) Kimsənə yox halım yara bildirə

(25) Qorxum budur tufan bizi öldürə

(26) Rəsul qala burda, yaralı dağlar

(27) Burada, Qəribin dili ilə çox təsirli qoşmalar deyilir. Bunlar, yalnız (28) bir aşığın ya bir insanın şikayətləri və düşüncələri deyildir, bu şeirlərin (29) vasitəsiylə minlərlə vətəndən ayrı düşmüş qəriblərin duyğu və iztirabları (30) ifadə edilmişdir. Dastanın ictimai dəyərini də artıran bu cəhətdir.

(31) Ey camaat! Heç kəs qərib olmasın

(32) Qəribin peşəsi ahü zar olar

(33) Qərib dinsə yerbəyerdən qınarlar

(34) Yerli dinsə, ellərinə cari olar

[76] (1) Qəribin üzünə qapı açılmaz

(2) Yaxşı olsa, yamanlardan seçilir

(3) Üzü gülməz, qaş-qabağı açılmaz

(4) Bu gen dünya onun üçün dar olar

(5) O, yad ölkələrdə vətən, el və sevgili, ana-bacı həsrətiylə yaşayır (6) lakin bir sıra qoşmalarında bütün ömrü qürbətə məhkum edilən və hüquqi (7) əlindən alınan bir məhbusun sızıltılarını tərənnüm edir:

(8) Ayrıldım elimdən, çıxdım qürbətə

(9) Ağlaram sızlaram, kimsəm yox mənim

(10) Qərib olub, düşdüm dildən dillərə

(11) Ağlaram, sızlaram, kimsəm yox mənim

(12) Gənc yaşımda tərk elədim vətəni

(13) Qürbət ellər olub mənim məskənim

(14) Gözü yaşlı, gözü yolda Sənəmin

(15) Ağlaram, sızlaram, kimsəm yox mənim

(16) Şahsənəm də bütün varlığı ilə Qəribə bağlıdır, və gecə-gündüz onun (17) fikriylə yaşayır. O, əvvəlcə Qəribin 7-il ayrılıq təklifinə razı olur, (18) ancaq sonradan bu hicranın nə qədər ağır, və amansız olduğunu görür, (19) və əzab-iztirab içində yanır. Dastanda Şahsənəmin əzab və iztirabları (20) qoşmalarda əks etdirilmişdir:

(21) Sən görgilən bir qəzanın işini

(22) Axıdır didəmin qanlı yaşını

(23) Qəssallar düzəndə Qərib daşını

(24) Daşlar düzülməmiş Qərib gələ idi

(25) Göllərində üzmək üçün sunam can

(26) Aşığın atəşində yandı sinəm can

(27) Bir qapıdan çağıraydı: Sənəm can!

(28) Eldən üzülməmiş Qərib gələ idi

(29) Mən Sənəm, candan-başdan keçəndə

(30) Əcəl köynəyin mənə biçəndə

(31) Lülə-lülə zəhərini içəndə

(32) Gözlər süzülməmiş Qərib gələ idi

[77] (1) Şahsənəm uzaq səfərdən sağ qayıdan sevgilisinə onsuz keçən günlərini (2) belə təsvir edir:

(3) Səni mənə "öldü" xəbər verdilər

(4) Ciyərciyim dəlik-dəlik dəldilər

(5) Azarı dərdləri cana saldılar

(6) Yar! Sən gəldiyini indi anladım

(7) Tutdum sənin üçün illərlə yası

(8) Ağlatdım dostları, bütün inası

(9) Müjdə ilə silindi könlümün yası

(10) Yar! Sən gəldiyini indi anladım

(11) Olmuşdum həmişə zindan qonağı

(12) Atmazidim heç tərəfə ayağı

(13) Hazıridi məndə zəhər çanağı

(14) Yar! Sən gəldiyini indi anladım

(15) Dastanda Aşıq Qəribin anası Banı xanım da çox calibdir. O, Qəribin (16) səadəti üçün doğma vətənini, evini atıb qürbət elə düşür, və orada çox (17) ağır günlər keçirir. Oğlunu gözlərkən, ağlamaqdan gözləri kor olur. (18) Ananın dilindən çıxan yanıqlı mahnılarda ana qəlbi, ana dərdi və iztirabları, (19) ana nəvazişi və övlad məhəbbəti çox təsirli şəkildə təsvir olunur:

(20) Bir sözüm var analara, xanlara

(21) Gözdən oldum “oğul-oğul!” deyə mən

(22) Qurban olum xəbər verən canlara

(23) Gözdən oldum “oğul-oğul!” deyə mən

(24) Bir yanım yapışmış ocaq daşına

(25) Üzüm dayanmayır çeşmin yaşına

(26) Gözüm görmür gedim dağlar başına

(27) Gözdən oldum “oğul-oğul!” deyə mən

(28) Mən Banıyam, gecə-gündüz heylərəm

(29) Hər kəsdən Qəribin eyin eylərəm

(30) Ondan sonra bu dünyanı neylərəm

(31) Gözdən oldum “oğul-oğul!” deyə mən

(32) Qərib qayıdandan sonra, anası da, öz muradına çatır və sevincini **[78]** (1) belə ifadə edir:

(2) Çox gözlədim bu yerlərin yazını

(3) Oğlumun uçurtdum, mən, şahbazını

(4) Əmanət saxladım qərib sazını

(5) Çox əcəb gəlibdi Qəribim mənim.

(6) Dastanda Dəli Məhmud da Qəribin dostudur və onunla tanış olandan sonra (7) axıra qədər ona kömək edir. Dastanda, vətənpərvərlik, doğma yurda, və (8) onun gözəlliklərinə məhəbbət bədii şəkildə təsvir edilmişdir. Eyni zamanda (9) xalqın o dövrdəki vəziyyətini, şəhərlərin böyüməsi, ticarətin inkişafı və bu (10) kimi məsələlər haqqında məlumat verilmişdir. Dastanda, əsasən Tiflis, (11) Ərzurum, və Hələb yəni Aşıq Qəribin gedib qaldığı yerlər və habelə Təbriz (12) və İsfahandan çox danışılır. Qərib Tiflisdə, vətəni Təbrizi tərifl ərkən, (13) gözümüzün qabağında o zamankı Təbriz canlanır:

(14) Təbrizin ətrafı dağdı, meşədi

(15) İçində oturan bəydi, paşadı

(16) Səkkiz min məhəllə, beş min köşədi

(17) Çarşısı, bazarı, yolu Təbrizin

(18) Düyüsü Gilandan əkilir, gəlir

(19) Qoyunu Muğandan çəkilir, gəlir

(20) Hinddən, Hindüstandan tökülür, gəlir

(21) Darçını, mixəyi, xeyli Təbrizin

(22) Pəhləvanlar kisvət geyir, bağlanır

(23) Gələn bazərganlar orada saxlanır

(24) Gündə üç yüz altmış yükü bağlanır

(25) Gedir Al-i Osmana malı Təbrizin

(26) Dastanda, xalqın öz gələcəyinə inanması, və nikbin olması çox (27) maraqlıdır. Haqq, ədalət və pak məhəbbət, əsərin sonunda qələbə çalır və xalq (28) nəğməkarı Aşıq Qərib öz arzusuna çatır. Bu xüsusiyyətlər, dastanın xalq (29) kütlələri içərisində uzun əsrlər boyu yaşamasına və söylənib, (30) yayılmasına səbəb olmuş və Aşıq Qərib ilə Şahsənəm sədaqət, vəfa və ilqar (31) timsali kimi dillər əzbəri olmuşdur.

(32) Şimali Azərbaycanda Aşıq Qərib və Şahsənəm dastanının operaları **[79]** (1) yazılmışdır. Aşıq Qərib dastanının digər Türk dilli xalqlar arasında (2) o cümlədən Türkiyə, Türkmən, Özbək və sairə rəvayətləri vardır.

(3) **Əsli və Kərəm Dastanı:** Bu xalq hekayəsi 17-ci əsrdə cərəyan edən (4) Kərəm adında saz şairi (aşıq)nin eşq hekayəsidir. Kərəmin məşuqəsi Əsli (5) Erməni olduğu üçün, bu dastan Ermənilər arasında da yayılmış və sevilmişdir. (6) Ayrıca, dastanın Anadolu, Türkmən, Özbək və sairə rəvayətləri (7) vardır. Azəri rəvayətinin qısaca məzmunu belədir: Gəncə xanı Ziyad xan, (8) və vəziri Qara keşiş illər boyu övlad həsrətində yaşamışlar. Bunlar, nəzir- (9) niyazdan sonra öz aralarında belə qarar verirlər ki, övladları olur, (10) və bunların biri qız, biri də oğlan olursa, bir-biriylə evləndirsinlər (11) Ziyad xanın bir oğlu olur, və adını Məhmud qoyurlar. Qara keşişin də bir (12) qızı olur, adını Məryəm qoyurlar. Bu uşaqlar, ayrı-ayrı tərbiyə olunur (13) və 15/16-yaşına qədər bir-birini görə bilmirlər.

(14) Bir gün bağçada Məhmud Məryəmi görür, və ona vurulur, və ilk dəfə (15) bir-birini görən gənclər arasında belə deyişmə olur:

(16) Məhmud: Ay gözəl qız, səd afərin əslinə

(17) Alagözlü tərlanımı gətir, ver

(18) Mənəm o tərlanın ovçu səyyadı

(19) Alagözlü tərlanımı gətir, ver

(20) Məryəm: Mən bilirəm bu tərlanın işini

(21) Kərəm eylə, tərlanımı gəl, apar

(22) Tərlan gərək yesin ovun döşünü

(23) Kərəm eylə, tərlanımı gəl, apar

(24) Beləcə, bir neçə deyişmədən sonra, bir-birini Kərəm və Əsli adlandırırlar. (25) Kərəm, Əslinin eşqindən xəstələnir. Atası əvvəlcə oğlunun xəstəliyinin (26) səbəbini anlamır, lakin Sufi lələnin köməyi ilə məsələ aydınlaşır. Atası Qara (27) keşiş ilə danışır və onun qızını oğluna almaq istəyir. Qara keşiş (28) zahirdə razı olur, və üç ay sonra evlənmələrinə qarar verir, lakin (29) gizlicə qızını alıb, şəhərdən köçür. Kərəm bu hadisədən ağır vəziyyətə düşür (30) və Əslinin eşqiylə yanır və balaxərə ailə və dostlarıyla vida edib lələsi (31) Sufi ilə Əslini axtarıb tapmaq üçün yola düşür və şəhərləri gəzir. Bundan (32) sonra Kərəm məşhur aşıq, həm də Haqq aşiqi olur. Qara keşiş əvvəlcə Ermənistana **[80]** (1) sonra Gürcüstana, oradan da təkrar Ermənistana və nəhayət Ərzuruma gəlib (2) çıxır. Dastanın əsas qismətini Kərəmin səyahəti təşkil edir. O, hara (3) gedirsə keşişin oradan yollandığını söyləyirlər. Kərəm yol boyu təsirli (4) və gözəl qoşmalar və mahnılar söyləyir. Yollardan, dağlardan, və çaylardan (5) sevgilisini xəbər alır. Bu qoşmalarda, xalqın müxtəlif ictimai-siyasi (6) görüşləri və həyata baxışları da ifadə edilmişdir. Bir-iki yerdə (7) Kərəm Əslini tapıb görüşür, lakin Qara keşiş onları aldadır və gecə yarısı (8) qızını alıb ayrı yerə gedir. Dastanın sonunda, Ərzurumda sevgililər (9) bir-biriylə görüşür və Ərzurum paşası Qara keşişi qızını Kərəmə verməyə (10) məcbur edir. Qara keşiş bu vəziyyət qarşısında qızının Kərəmlə evlənməsinə (11) raziyyət verir. Lakin Kərəmdən intiqam almaq üçün Əslinin toy paltarlarının (12) düymələrini tilsimləyir. Nə Əsli, nə də Kərəm paltarların düymələrin (13) açа bilmirlər. Kərəm yanıqlı bir qoşma deyir, düymələr açılmağa başlayır (14) lakin sonuncu düyməyə gəlincə başdakı düymə yenə bağlanır. Bu vəziyyət (15) qarşısında, Kərəm dərin bir ah çəkir, onun ahı bir alov olur və bədənini (16) yandırır və kül olur. Əsli də tilsimləndiyi üçün bu alovla tutuşub (17) yanır və görüşüb-qovuşmaları qiyamətə qalır.

(18) Bu hekayənin digər rəvayətlərində bəzi fərqlər gözə çarpır. Məsələn Anadolu (19) rəvayətində Kərəmin əsil adı "Mirza"dır və İsfahan şahının oğludur, və Hələb (20) paşasının əmriylə Qara keşiş qızının Kərəmlə evlənməsinə razı olur.

(21) Bu dastanda, əsrlərdən bəri qonşu, və bərabər yaşayan Türk-Erməni (22) xalqlarının məsələlərindən biri olan (Eşq Macəraları) qələmə alınmış və bu (23) məsələnin törətdiyi faciələr bədii bir dillə tərsim edilmişdir. Bir şəhər (24) və ya ölkədə yaşayan hər iki xalqın gəncləri bəzən bir-birinə sevgi və (25) insaniyyət tapıb, evlənmək və həyat qurmaq istəmişlər, lakin köhnə adət- (26) ənənələr, dil və din ayrılığı bu işə həmişə mane olmuş, və nəticədə aqla (27) gəlməz faciələr törətmişdir. Bu kimi şikəstə uğramış eşqi macəralar, İranın (28) Erməni xalqı yaşayan şəhərləri, o cümlədən Təbriz şəhərində təkrar görünüb və bir (29) çox nümunələri hələ də xatirələrdədir. Nümunə olaraq "Vayqanlı Adəmə" nisbət (30) verilən aşağıdakı dördlüyü gətirmək olar:

(31) Getmə tərsa balası, mən də sənə sayə gəlim

(32) Ətəyindən yapışıb, sənlə kəlisaya gəlim

(33) Ya sən İslamı qəbul eylə, mənim dinimə gəl

(34) Ya ki təlim elə, mən məzhəbi-İsaya gəlim

[81] (1) Bu iki beytin təsirində, ustad Şəhriyar və habelə Sönməz də bir qəzəl (2) yazmışlar ki, mətlələri belədir:

(3) İzin ver toy gecəsi mən də sənə dayə gəlim

(4) Əl qatanda sənə məşşatə, təmaşayə gəlim

(5) Şəhriyar

(6) Vermədin izin dalınca sürünüb sayə gəlim

(7) Olmasa qoy bari ol sayə və həm sayə gəlim

(8) Sönməz

(9) Əsrlər boyu bu məsələdən əzab və iztirab çekən və eşq yolunda fəda edilən (10) gənclərin faciələri Əsli və Kərəmin simalarında təcəssüm və təsvir edilmişdir. (11) Burada, iki sevgilinin arzularına çatmalarına ən çox din ayrılığı (12) səbəb olmuşdur. Xalqa görə Kərəm və Əslinin məhv olmalarına səbəb əskidən (13) və köhnə adət-ənənələrin qatı müdafiəçisi olan Qara keşişdir və dastanda (14) bütün günahlar, Qara keşişin üzərinə qoyulur. Qara keşiş dini təəssübdən (15) qızının məhvinə razı olur, lakin onun bir Müsəlman Türkə ərə getməsinə (16) razı olmur. O, hətta iki sevgilinin öləndən sonra da qəbirlərinin (17) yan-yana olmasına razı olmur. Dastanın sonunda, sembolik bir (18) səhnə vardır: Əsli və Kərəmin qəbirləri yanaşı, lakin Qara keşiş qəbri də bunların (19) ortasındadır. İki sevgilinin qəbirləri üstündə bitən qızıl güllər (20) böyüdükcə bir-birinə yaxınlaşırlar və qovuşmaq istəyirlər, lakin Qara (21) keşiş qəbri üstündə yüksələn qara tikan güllərin bir-birinə qovuşmasına (22) mane olur.

(23) Bu dastanın qəhrəmanı olan Kərəm, digər məhəbbət dastanlarımızdakı qəhrəmanlara (24) görə (Şah İsmayıl, Aşıq Qərib) zəifdir. O, tez-tez qara bəxtindən (25) taledən şikayət edir, və qəm-qüssəsini gözəl qoşmalarda tərənnüm edir:

(26) Bir od qalxdı ürəyimdən, alışdı

(27) Od tutuban cismim yandı, ağlaram

(28) Zalim keşiş yenə hiylə elədi

(29) Mırdar hiylələri qandım, ağlaram

(30) Həkim yox, Loqman yox dərdimi qana

(31) Əriyibdir bağrım, dönübdür qana

(32) Az qalıbdır Kərəm odlana, yana

(33) Od tutdu bədənim, yandım ağlaram

[82] (1) Kərəm eyni zamanda gözəl sənətkardır və Haqq aşiqidir. O, təmiz, saf (2) bir insan və insanpərvər bir xalq nəğməkarıdır və sevgilisi üçün bütün (3) varlığını fəda edir.

Əsli də namuslu, sədaqətli və sakit bir qızdır, (4) lakin ata-anasının əsiridir. O da, Leyli kimi heç bir şeyə etiraz (5) edə bilmir və düşdüyü fəlakətin səbəbini fələkdə görür:

(6) Əsli deyir mən istərəm ürəkdən - Keşiş bizi qurtarmadı kələkdən

(7) Şikayət eylirəm qanlı fələkdən - Yazı yazan yazıb belə işləri

(8) Sufi də dostluq və yoldaşlıq timsalidir. O, Kərəmin Əsliyə qovuşması (9) üçün əlindən gələni eylir və nəhayət, Kərəmin yolunda öz canını fəda edir.

(10) Bu dastanda vətən məhəbbəti, qəriblik dərdi qabarıq bir şəkildə tərsim və tərənnüm (11) edilmişdir:

(12) Kərəm deyir üryan qaldı bədənim - Mən öləndə kimlər biçər kəfənim

(13) Aman Allah! Yada düşdü vətənim - Bilən yoxdu, görsədəydi yol mənə

(14) O, dağlardan, və durnalardan vətənini soraqlaşır:

(15) Qatar-qatar göy üzündə süzürsüz

(16) Əylən durnam, əylən xəbər sorayım

(17) Bizim yurddan nə xəbərlər bilirsiz

(18) Əylən durnam, əylən xəbər sorayım

(19) Ərzurum dağına çatanda, çovğun, boran və qar başlayır və Kərəmin vəfalı (20) dostu Sufi soyuğa dözə bilməyib, ölür və Kərəm yanıqlı qoşmalar söyləyir.

(21) Kərəm dastanda yaramaz, qəddar, hiyləgər və xəsis adamlara lənət edir, və (22) gözəl adamları və adil insanları tərifləyir və insanları mehribanlığa, (23) dostluğa, ədalətə və yoxsullara kömək etməyə çağırır. O, bütün insanların (24) adına üç şeydən şikayət edir: ayrılıq, yoxsulluq və ölüm.

(25) Kərəm hər zaman təmiz məhəbbət, sədaqət, vəfa və dostluğu təbliğ edir. Kərəm və Əsli (26) simaları vəfa və sədaqət timsali kimi əsrlər boyu xalqın və xalq yaradıcılarının (27) dilində və ürəyində yaşamışdır. Dastanla əlaqədar bir çox aşıq (28) havaları

yaranmışdır. Məsələn: Kərəmi, Yanıq Kərəmi, Qaba Kərəmi, Hicran Kərəmisi (29) və sairə kimi.

(30) Bir çox Azəri və Erməni yazıçıları bu dastan əsasında görkəmli əsərlər (31) yazmışlar. Məsələn: Erməni yazıçısı Xaçatur Abovyanın "Türk Qızı" hekayəsi (32) bu mövzua həsr edilmişdir. Doktor Nəriman Nərimanof da "Bahadır və Sona" (33) əsərində bu məsələləri qələmə alıb, həll etməyə çalışmışdır. Azərbaycanın **[83]** (1) böyük musiqi və opera ustadı Üzeyir Hacıbəyof da, bu dastanın əsasında (2) 1913-cü ildə "Əsli və Kərəm" operasını yazmışdır.

(3) **Abbas və Gülgəz Dastanı:** Abbas və Gülgəz dastanı aşiq dastanlarımızın (4) ən gözəli, fikir və bədii dəyəri etibarilə də ən əhəmiyyətlisi sayıla bilər. (5) Bu dastanın bir neçə şəkli (variantı) vardır və hamısı iki rəvayət ətrafında (6) birləşirlər:

(7) Bir rəvayətə görə Şah Abbas ədalət göstərib, adamları tərəfindən tutulmuş (8) Abbası və Pərini azad edir. Başqa bir rəvayətə görə də, hərəmxanada (9) saxlanılan qızların ata və qardaşları üsyan edir və karvana hücum edərək, (10) əsirləri azad edir və ölümə məhkum olan Abbası da xilas edir.

(11) Abbas və Gülgəz dastanının əsas məzmununu xalq kütlələrinin Şah Abbasın (12) istibdad və zülmünə qarşı mübarizə və nifrəti təşkil edir. Şah Abbas zülmü (13) haqqında Azərbaycan xalqı içərisində çoxlu miqdarda nağıl və rəvayətlər (14) vardır. Bildiyimiz kimi Şah Abbasdan qabaq Səfəvi dövləti Azərbaycanlı dövləti (15) idi. Şah Abbas şah olduqdan sonra, payitəxti İsfahana köçürür, hakimiyyətdə (16) olan Qızılbaş Azəri tayfalarını saraydan və qoşundan kənara qoyur, v (17) ölkədə Farslaşdırma siyasəti yürüdür. Şah Abbasın ən qəddar və rəzil (18) işlərindən birisi də xalqın gözəl qızlarını zorla hərəmxanaya toplayaraq (19) bütün ömür bədbəxt etməsi idi. Bu kimi mənəvi zərbələri xalq heç vəqt (20) unutmur, və ona qarşı nağıl və dastanlarında öz nifrətini, kinə və qəzəbini (21) bədii lövhələrlə bəyan edir.

(22) Abbas və Gülgəz dastanının yaranması və şəkillənməsi barədə müxtəlif (23) fikirlər irəli sürülmüşdür. Aşıq Abbasın şeirlərini toplayıb, çap (24) edən H. Əlizadənin fikrinə görə Aşıq Abbas gənc yaşlarında məşhur (25) Batmanqılıc Məhəmməd xanın bacısı Gülgəz Pərini sevir, və onun dalısınca (26) Təbrizə gedir. Bu sırada Şah Abbas qızın

gözəlliyini eşitdiyi üçün (27) öz pəhləvanı Becanı, qızı gətirməyə Təbrizə göndərir. Aşıq Abbas (28) hələ Təbrizə çatmamış Becan zorla qızı alıb, İsfahana aparır. Aşıq Abbas (29) Təbrizə gəlir və əhvalatı bilər-bilməz Gülgəzin dalısıca İsfahana yola (30) düşür, və İsfahanda çətinliklə də olsa, sevgilisinə qovuşur. Aşıq Abbas (31) bu sevgi səfərində bir çox şeirlər söyləyir ki, aşıqlar da o şeirlərə (32) əsaslanaraq Aşıq Abbasın Gülgəz Pəri ilə sevişmesini macəralı bir (33) dastan şəklində nağıl edirlər.

[84] (1) Bu rəvayətə görə, dastanın Aşıq Abbasın şeirləri əsasında sonrakı (2) dövrün aşıqları tərəfindən yaradıldığı göstərilir.

(3) M. H. Təhmasib Azərbaycan xalq dastanları (Orta Əsrlər) adlı əsərində bu (4) barədə başqa bir mülahizə irəli sürür. Ona görə Abbas və Gülgəz dastanını (5) Aşıq Abbas özü gənc yaşda ikən yaratmışdır. Bundan sonra dastan xalqın (6) və aşıqların dilinə düşmüş, və zamanla aşıqların yeri və zövqü ilə müxtəlif (7) dəyişikliklərə uğramışdır.

(8) Aşıq Abbas dastanında digər məhəbbət dastanlarında olduğu kimi, Abbas (9) mübarizədə, sənət və hünəriylə qələbə etmək yolunu seçir. Təbrizdən Gülgəz Pərini (10) böyük bir karvanla aparırlar. Bu karvana "Dəli Becan" rəhbərlik edir, (11) və Gülgəz Pəri karvanın qabağındakı kəcavədədir. Abbas da İsfahana qədər (12) karvanın dalısıca gedir və ürəyinin dərdlərini oxuduğu qoşmalarda (13) bəyan edir. Dövrdən şikayət və fələkdən narazılıq bu qoşmaların əsas (14) məzmununu təşkil edir:

(15) Hanı bu ölkədə ədalət, divan - Yox kimsə eyləsin dərdimə dərman

(16) Heç insafa gəlməz biinsaf sərvan - Sərvan çəkər, maya bozlar, nər gedər

(17) Mən gəzmişəm alçaq ilə ucanı - Yar yolunda qurban dedim bu canı

(18) Viranə qoydular Azərbaycanı - Abbas ağlar, Gülgəz kimi yar gedər

(19) Yenə artdı mən faqırın ələmi - Çərxi-fələk tərsə çəkdi qələmi

(20) Göz yaşına qərq elərəm aləmi - Qətrə sular ümman olmuş ay olmuş

(21) Məclisimə sürahilər düzüldü - Eynim yaşı qabdan qaba süzüldü

(22) Ağla, Abbas! Əlin yardan üzüldü - Bu gün axır zaman olmuş ay olmuş

(23) Mən Abbasam, heç vəqt söyləməm yalan - Elimə, ölkəmə saldılar talan

(24) Xoca, Dəli Becan, Allahverdi xan - Qoyma, Dəli Becan yarım apardı

(25) İsfahanda, Aşıq Abbas Şah Abbasla üz-üzə gəlir və şah onu zəhər (26) quyusuna salmağı əmr edir. Dastanın bu qismətində dərbarın müxtəlif (27) cəza şəkilləri haqqında təsvirlər verilir. Aşıq Abbası zəhər quyusuna (28) salırlar. Lakin o, Haqq aşiqi olduğundan zəhər quyusunda sağ-səlamət (29) qalır. Şah Abbas bundan sonra başqa hiylələrə də əl atır, lakin müvəffəq (30) olmur. Bu dəfə qəzəbi artır və cəlladı çağırır və Aşıq Abbası öldürməyə (31) əmr verir. Aşıq Abbası dar ağacına aparanda o, üzünü Gülgəzə tutur (32) belə deyir:

(33) Durma dolanım başına - Alagözlü yar gedirəm

[85] (1) Ölsəm, boyuna sadağa - Qalsam, intizar gedirəm

(2) Sevgilisinin ölümünə dözə bilməyən Gülgəz Pəri, özünü onun üstünə (3) atır və belə deyir: "Mən bundan ayrılmayacağam, məni də bununla öldürün." (4) Bu sırada Abbas bir özünə baxdı, bir boynuna sarılmış Pəriyə baxdı (5) bir də dönüb dar ağacına, cəllada baxdı, ürəyi qubar elədi, təklik, (6) kimsəsizlik ona əsər elədi. Eli, yurdu və adamları yadına düşdü (7) Batmanqılıc gəlib gözünün qabağında durdu sazı sinəsinə basıb dedi:

(8) Şah hökmülə xan üstünə xan getdi - Ağlar didəm, yaş yerinə qan getdi

(9) Qol boşaldı, dil dolaşdı, can getdi - Axır apardılar dara, gəlmədi

(10) Abbas deyir bu ad yaman ad oldu - Cismim atəş, qoynum dolu od oldu

(11) Mən dost dedim, dostlar mənə yad oldu - İndi uzaq düşdü ara, gəlmədi.

(12) Dastanda ikinci dərəcəli surətlər (simalar) də vardır. Bunların biri (13) "Lüt Qənbər"dir. Bu adam Təbrizlidir və Aşıq Abbas Təbrizdə onunla tanış (14) olur. Qənbər Abbasa çox kömək edir. O, bir vəfalı dostdur və dost (15) yolunda canından belə keçməye hazırdır. Gülgəzin, Şah Abbasın adamları (16) tərəfindən aparıldığını da Abbasa o xəbər verir:

(17) Başına döndüyüm, qurban olduğum - Abbas! Apardılar yarını sənin

(18) Alışıb oduna, büryan olduğum - Abbas, apardılar yarını sənin

(19) Abbas və Gülgəz dastanında da, vətən məhəbbəti mühüm yer tutur. Aşıq Abbas (20) doğma yurdundan ayrı düşdüyü üçün həmişə narahatdır və yad ellərində (21) dərd çəkir və vətənini heç vəqt yaddan çıxarmır:

(22) Ayrı düşdüm vətənimdən, elimdən - Bülbülümdən, gülşənimdən, gülümdən

(23) Mən nə dedim, sən incidün dilimdən - Həsrət qaldım mən dərmədim gülüm yar

(24) Abbas deyir tərk elədim elimi - Bir dərmədim ağ sinədən gülümi

(25) Arada var çərxi-fələk ölümi - Qoy cəmalın görüm, ondan ölüm yar

(26) Aşıq Abbas dastanı, zaman keçdikcə mükəmməlləşmiş və tək bir aşığın (27) və sənətkarın düşüncələri, duyğuları və iztirabları çərçivəsindən çıxaraq, (28) toplu yaradıcılıq məhsuluna çevrilmişdir.

[86] (1) **Şah İsmayıl Dastanı:** Şah İsmayıl dastanı xalq arasında çox (2) yayılmış, qəhrəmanlıq və məhəbbət motivlərini bir yerə toplayan xalq romanıdır. (3) Bu dastanda, eyni zamanda, xalqın ədalətli bir hökmdar arzusu da (4) öz əksini tapmışdır. Dastanın yaranması və qəhrəmanı Şah İsmayıl haqqında (5) müxtəlif fikirlər irəli sürülmüşdür. H. Araslı fikrinə görə bu dastan (6) Səfəvi dövlətinin təşəkkül dövründə Şah İsmayıl Xətai adına düzülmüşdür.

(7) M. H. Təhmasibin fikrinə görə dastanın qəhrəmanı Xətainin nəvəsi olan (8) İkinci Şah İsmayıldır. M. H. Təhmasib fikrini sübut etmək üçün tarixdən (9) və dastandan calib dəlillər gətirir. Məsələn dastan qəhrəmanının atası (10) şah idi. İkinci Şah İsmayıl da atası şah olmuşdur, və öz atası (11) tərəfindən cəzalanaraq iyirmi ildən artıq qalada əsir edilmişdir. (12) İkinci Şah İsmayılın zindandan qurtarılmasında, onun Pəri xanım adlı (13) bacısı əsas rol oynamışdır. Dastanda da, Rəmdar Pəri Şah İsmayılla (14) mühüm kömək göstərmişdir.

(15) Bütün bunlara rəğmən, belə nəzərə gəlir ki, dastan Birinci Şah İsmayılın (16) adı və fəaliyyəti ilə əlaqədar yaranmışdır, fəqət sonradan İkinci Şah (17) İsmayıl ilə əlaqədar hadisələr və əhvalat dastana əlavə olmuşdur.

(18) Dastanın əsas qəhrəmanı Şah İsmayıldır. Şah İsmayıl, hökmdar oğludur. (19) Dastanda ifadə edilən əsas fikir, ədalətli hökmdar və haqqın, və ədalətin (20) zülm və özbaşınalıq qarşısında təntənəli təcəllasıdır. Ömründə bunu (21) görməyən xalq, heç olmasa nağıllarda, dastanlarda ədalətin qələbəsini (22) arzulayırdı. Əsrlər boyu hökmdar və padşah məsələsi xalq kütlələrini (23) düşündürmüşdür. Nizami Gəncəvi də öz əsərlərində xalqın bu mövzuda (24) yaratdığı bir çox nağıl və əfsanələrdən istifadə etmişdir.

(25) Şah İsmayıl da, belə ədalətli hökmdarın bir surətidir. Ancaq xalq, (26) dastanda əsasən onun hökmdarlığını deyil, sevgisini və eşq yolunda (27) göstərdiyi qəhrəmanlığı daha çox təsvir edir. Burada, Şah İsmayıl hər (28) şeydən əvvəl, sonsuz sevgi ilə sevən bir aşıqdır. Atası ölkənin bütün (29) gözəllərini toplayır və oğluna "Hansını sevərsən, söylə onu sənə alım" (30) deyir. O da:

(31) Hurilər, pərilər yığılıb baxa - Heç birisi Gülzara bənzəməz

(32) beyti ilə başlanan qoşmalarla cavab verir:

[87] (1) Kimisi al geyib, kimi qırmızı - Kimisi gözəldir, kimi nərgizi

(2) Hamıdan göyçəkdir vəzirin qızı - O dakı heç Gülzara bənzəməz

(3) Şah İsmayıl Gülzarı gətirməyə gedirkən, yolda ona iki gözəl rast (4) gəlir. Biri Pəri, və digəri Ərəb Zəngi. Lakin o, Gülzara verdiyi sözünə (5) sadiq qalır və hər iki gözəlin qarşısında etiraf edir ki, onun nişanlısı (6) var. Şah İsmayıl eyni zamanda döyüş qəhrəmanıdır və bu vasitə ilə (7) həriflərinə qələbə çalır, və sevgilisinə qovuşur. Ərəb Zəngi ilə döyüşmələrinin (8) birində buna işarə edərək belə deyir:

(9) Çox danışma, Ərəb! Doymuşam cana - Dava istəyirsən, girək meydana

(10) Siyirirəm qılıncı, boyanar qana - Yol ver, Ərəb yol ver, incitmə məni

(11) Şah İsmayıl qəddar və zalim "Adil" Şaha qarşı mübarizə edərkən, tamamilə dəyişir, (12) və haqq, ədalət və doğruluq üçün çalışan və çırpınan bir şahzadəyə çevrilir, (13) və mübarizəsi ictimai karakter alır.

(14) Adil Şah dastanda tamamilə oğluna zidd bir mövqeyyətdədir. Dastanın (15) başında oğlunun həsrətiylə qəlbi çırpınan bu hökmdar, sonralar azğınlaşır (16) və şəhvani hissləri oğluna olan məhəbbətinə üstün gəlir və oğlunu qonaq (17) çağırıb, zəhərləmək istəyir, müvəffəq olmayınca, Şah İsmayılın öz oxunun (18) girişiylə qollarını bağlayır və gözlərini çıxartdırır.

(19) Şah İsmayıl dastanında Ərəb Zəngi surəti də çox calibdir. O, həyatdan (20) incimiş və "namussuz kişilərə ibrət olmaq üçün harada kişi tapsam (21) öldürəcəyim" demişdir. Ərəb Zəngi, yol kənarında məskən salıb, gəlib- (22) gedən karvanları soyur, kimi məğlub etsə, öldürür. Lakin əgər birisi (23) ona qalib gəlsə, onunla evlənəcəyinə də söz vermişdir. Şah İsmayıl (24) Ərəb Zəngi ilə üz-üzə gəlir və birinci gün heç biri digərinə üstün (25) gələ bilmir. Ərəb Zəngi ona deyir:

(26) Oğlan! Mey içmisen mi, ya da bəngi - Qorxudan saralıb üzünün rəngi

(27) Hələ eşitmədin mi Ərəb Zəngi - Çox sənin kimilər baş verib, gedər

(28) Şah İsmayıl da, cavabında belə deyir:

(29) Bir sən gəl bax qaynağıma, coşuma - Əl vura bilməzsən tərlan quşuma

(30) Bax Şah İsmayılın tər savaşına - Yol ver, Ərəb, yol ver, incitmə məni

(31) Şah İsmayıl qalib olduqdan sonra, Ərəb Zəngi ömür boyu ona dost (32) sirdaş olacağına söz verir, və doğrudan da belə olur. Dastanın (33) sonuna qədər Ərəb Zəngi onu, bütün çətinliklərdən qoruyur, hətta Gülzarı **[88]** (1) qəddar atasının əlindən alan da odur. Ərəb Zəngi, dastanda dostluq timsali (2) kimi təsvir edilmişdir.

(3) Azərbaycan xalq romanlarında qəhrəmanlara yardım edən və dostluq timsali (4) olan qadın surətləri çoxdur. Bunların çoxu qəhrəmanın uzaq səfərə nişanlısı (5) dalınca getdiyi vəqt, yolda onlara rast gəlirlər. Bunlar, gözəllikdə (6) aqıl və tədbirdə heç də qəhrəmanın nişanlısından geri qalmırlar. Bəzən (7) qəhrəmanlar bir müddət bunların yanında qalır,

hətta bəzən toyları da olur, (8) ancaq bunlar arasında ər-arvad münasibəti olmur. Əsil sevgilisinə (9) sadiq qalan qəhrəman, gecələr qılıncını ortaya qoyub, sonra yatır. (10) Bəzən bir müddət nişanlı da yaddan çıxır. Məsələn "Novruz və Qəndab" dastanında (11) olan kimi.

(12) Azərbaycan dastanlarında təsvir olunan belə surətlərin ən calibi (13) "Şahzadə Ebülfəzl"dəki Rana xanımdır. O, bütün ömrünü və həyatını (14) sevdiyi Ebülfəzlə fəda etmişdir. O, sevdiyi Şahzadə Ebülfəzlin (15) başqa bir gözələ vurulduğunu eşidəndə, çox pis vəziyyətə düşür, və buna (16) rəğmən belə deyir: "Mənim sevgilim, Allah eləməsin sənin başından bir (17) tük əskik olsun. Onsuz da mənim ömrüm sona çatıbdı. Səndən sonra mən (18) yaşayacağam mı? Əzizim, mən eşqdən xəbərdaram, bilirəm ki, öz ixtiyarında (19) deyilsən, məhəbbət səni çəkib aparır. Mən əzəl gündən sənin yolunda canımdan (20) keçmişəm. Sənə izin verirəm, get ancaq mənə qulaq as"…

(21) Rana xanım, Ebülfəzlin sevgilisinə qovuşmaq üçün ona yol göstərir (22) və məsləhətlər verir və dastan boyu, Ebülfəzlə kömək edir. Hətta tıkə-tikə (23) olmuş Ebülfəzli dirildir və onu sevdiyi qızın arxasınca göndərir.

(24) Rananın köməyi ilə Ebülfəzl, Servinaza qovuşur və yol üstü (25) Ranaya rast gəlir. Rana sevinir və rahat nəfəs alır. Ancaq bundan (26) sonra, o, yaşamaq istəmir, və bu sözləri deyir:

(27) Anam yoxdur, sinəsini dağlasın - Atam yoxdur, firaqımdan ağlasın

(28) Qoy kənizlər gözlərimi bağlasın - Halal elə daxı məni, gedirəm.

(29) Bu sözlərdən sonra, "Bir könüldə iki məhəbbət olmaz" deyə zəhər içib özünü (30) öldürür. Rana xanımın surətini Şah İsmayıl dastanındakı Ərəb Zəngi ilə (31) müqayisə edə bilərik.

(32) Bu kimi surətlər göstərir ki, Azərbaycan xalq dastanlarında, yalnız (33) eşq və məhəbbət deyil, eyni zamanda dostluq, yoldaşlıq, dost yolunda **[89]** (1) özündən keçmək qədər isar və fədakarlığa da nə qədər qiymət verilmişdir.

(2) Şah İsmayıl dastanı, əsrlər boyu xalqımızın məclislərində nəql edilmiş (3) və balaxərə bugünkü şəklini almışdır. Şimali Azərbaycanda görkəmli bəstəkar (4) "ahəngsaz" Müslüm Maqamayef bu dastanın əsasında "Şah İsmayıl Operası"nı (5) yazmışdır.

(6) **Alı Xan və Pəri Xanım:** Bu dastanı aşıqlar qədim nağıl üzərində (7) yaratmışlar. Bu dastanda yaxşılıq, insanpərvərlik, səxavət, ismət, yalan (8) və xəyanət maraqlı hadisələrin şərhi əsnasında oxucu və dinləyiciyə (9) çatdırılır. Əsərdə bir çox calib və bitkin surətlər vardır. Bunlardan (10) birisi "Tapdıq"dır. Tapdıq həyatı üçün Hacı Səyyad və onun ailəsinə (11) ömrü boyu borcludur. Bu ailə, onu öz övladı kimi böyütmüşdür. (12) Məhəmməd və Pəri onu, öz qardaşı bilirlər, və ona inanırlar. Dastanın (13) əvvəlində vəziyyət doğrudan da belədir. Ancaq elə ki, Tapdıq bu hadisədən (14) xəbəri olur, içində olan iyrənc hisslər baş qaldırır. İyirmi il (15) çörəyini yediyi ailədəki qızın namusuna toxunmaq istəyir. Dastanın (16) 1937-də nəşr olunan mətnində "Xanı qarı" Tapdığa belə deyir: "Sənə (17) ev-eşikdən pay olmaq üçün, Pəri ilə aranı sazla!" Tapdığı bütün (18) xəyanətlərə sövq etməkdə mal hərisliyi mühüm amil olmuşdur. Dastanın (19) sonunda Tapdığın fırıldaqları açılır.

(20) Dastandakı calib simalardan biri də Pəri xanımdır. Pəri, aydan arı (21) və sudan duru bir qızdır. O, gözəl olduğu qədər də ismətlidir. (22) Ailə namusu və qadın isməti, onun həyatının mənasını təşkil edir. (23) Bunlarla bərabər, o, ata-anasını və vətənini də çox sevir. Yad ölkədə (24) varlı, gözəl, qəhrəman və alicənab bir oğlana ərə gedib, və gözəl həyat (25) qurmuş və onun heç bir şeyə ehtiyacı yoxdur. İki gözəl balası da vardır. (26) Lakin vətən, ata-ana, və el məhəbbəti onun ürəyini bürüyür, və bu məqsədlə (27) doğma yurdunu ziyarət etmək üçün yola düşür.

(28) Pəri xanım mehriban bir anadır və balalarını ömrü qədər sevir. Lakin (29) elə bir an gəlir ki, iki yol arasında qalır: Ya xəbis, intiqamçı, (30) və qəddar vəzirin istəyinə boyun əyməli, yaxud, balalarından məhrum (31) olmalı idi. Qara vəzir, Pəri xanımın hər iki oğlunu, növbə ilə doğrayır. (32) Pəri xanım dastan boyu, belə sərt və dözülməz faciələrlə qarşılaşır. (33) Ac, susuz, yalavac qalır nökərçilik edir, lakin təslim olmur. **[90]** (1) Balaxərə haqq və ədalət qələbə çalır, hər şeyi aydın olur, və o, yenidən sevgilisi (2) Alı xana qovuşur.

(3) Bu dastandakı calib simalardan birisi də “Budaq çoban”dır. Çoban (4) şifahi ədəbiyyatımızda, ən sevimli surətlərdən birisidir. Budaq çoban (5) Pəri xanımın sərgüzəşti ilə tanış olduqdan sonra, sona qədər ona yardım (6) edir. Məsələn Qara vəzir və Alı xan dərviş paltarında Hacı Səyyadgilə (7) gəlirlər. Pəri xanım (Nökər Keçəl Əhməd) qılığında bir nağıl söyləyir, (8) və özbaşına gələnləri anlatır. Bu zaman Budaq çoban əlində çomaq qapının (9) ağzını kəsib, dayanır və kimsəni evdən eşiyə buraxmır. Tapdıq (10) və Qara vəzir qaçmaq istəyirlər, lakin Budaq çoban onları yerində (11) oturdur. Pəri, nağılı anlatdıqca, o, daha da həyəcanlanır və hirsini boğa (12) bilmir və atadan, qardaşdan, Tapdıqdan və Qara vəzirdən Pərinin intiqamını (13) almaq istəyir.

(14) Dastanın əvvəlində Hacı Səyyad, övlad həsrətiylə yaşayır və övlad üçün (15) hər şeyini verməyə hazırdır. Lakin Məkkədən qayıdandan sonra, onun (16) çöhrəsi dəyişir və ailə-övladlarıyla nökəri kimi rəftar edir. Pəri nökər (17) qılığında onlara işlədiyi zaman yenə də mehribanlaşır və Pəri ona (18) “Bizim yerlərdən iki dərviş gəlib, izin verin onlar mənim qonağım olsun”- (19) dediyi zaman məmnuniyyətlə qəbul edir.

(20) Alı xan və Pəri xanım dastanında olan vəzir, cəlladdır. O, öz şəxsi (21) zövqü şəhvət hissləri üçün dostunun namusuna toxunmaq istəyir. Müvəffəq (22) olmayınca qadının balalarını öldürür, və onların cəsədini arabaya (23) qoyub atalarının yanına gətirir. “Qara vəzir” adı altında təsvir (24) olunan bu qara qüvvələr xalq düşmənləri, insanlıq, azadlıq, dostluq, (25) məhəbbət və namus düşmənləridir. Xalq, bunları “qara” sözü altında təsvir (26) edib lənətlə damğalayır. Dastanın sonunda haqqiqət aydınlaşır, və haqq, (27) ədalət, ismət, və doğruluq qara qüvvələrə qələbə çalır.

(28) Dastanın tərbiyəvi baxımdan da, əhəmiyyəti çoxdur. Bu tərbiyənin təbliğini (29) Alı xanın mətanətində, Pəri xanımın ismətində və Budaq çobanın sədaqətində (30) görürük.

(31) Azərbaycanın böyük nümayişnamə yazanı Cəfər Cabbarlı “Sitarə” operasının (32) mətnini bu dastandan faydalanaraq, yazmışdır. Cabbarlı, opera mətni (33) üçün həm xalq şeirindən istifadə etmiş, həm də özü, gözəl qoşmalar yazmışdır.

[91] (1) **Aşıq Şeiri və Saz Şairləri:** Əllərində sazları, dillərində sözləri (2) yurd-yurd, oba-oba, el-el, oymaq-oymaq dolaşan Azərbaycan (3) saz şairləri, ozanları xalq ədəbiyyatının ilkin aparıcıları, əzəli (4) sənətkarlarıdır.[104]

(5) Əski çağlarda ilk şeir qoşan şairlərimiz el aşıqları olmuşdur. (6) O zaman, aşığa: "ozan" və şeirə "qoşma" və "soy" demişlər. Dədə Qorqud (7) kitabında, şeir sözü yerinə "soy" işlədilmişdir (Dədə Qorqud soy (8) söylədi). Bunlar qoşduğu şeirləri saz çalaraq, oxumuşlar, el aşıqları (9) eyni zamanda din nümayəndələri olduqları üçün şeirlərini dini (10) mərasimdə sazla və rəqslə birlikdə oxur, və din vəzifələrini ifa etmişlər. (11) Əskidən müxtəlif Türk qəbilələrində aşıqlara ozan, ağ saqqal, yanşaq, (12) varsaq, baqsı və dədə adları verilmişdir.

(13) İlk çağlarda söylənən aşıq şeiri, xalqın müştərək duyğularını tərənnüm (14) edir, mərasimlərdə hamının tərəfindən oxunub, xalqın malı olurdu, (15) və şeirlərin əvvəlcə kimin tərəfindən söyləndiyi bəlli olmazdı. Şeirlər (16) məclisdən məclisə, və nəsildən-nəslə intiqal edincə, az-çox dəyişir və (17) xalqın şifahi fərhəngini təşkil edirdi. Saz şairlərinin vəzifəsi dindarlıq (18) və bu üç sənətin ustadı olmaqla yanaşı, ayrı vəzifələri də vardı.

(19) Onlar təlqin yolu ilə xəstələri tədavi edir, və qeybdən xəbər verirdilər. (20) Eyni zamanda, ulduza baxıb və təbiət hadisələrinin təfsiri ilə gələcəkdən (21) xəbər verirdilər. Böylə şairlərə xalq dərin hörmət bəsləyib, onlara (22) dədə və övliya gözüylə baxardılar. Bu şairlər, xalqın dastanlarını yaradıb (23) "dastan dövrü" ədəbiyyatını icad etmişlər. Dastan şeirləriylə dini (24) mərasimdə söylənən şeirlər Türklərin ən əski ədəbiyyatını təşkil etmişdir. (25) Bu gün bildiyimiz əski dini mərasimləri "sığır, şölən, yuğ" mərasimlərdir.

(26) **Sığır Mərasimi:** Totem zamanından qalan dini "ov" mərasimidir. Oğuz (27) Türkləri sığırı bir totem sayıb ildə bir dəfə toplu halda sığır (28) ovuna çıxardılar. Ova çıxanda, hərbə gedən kimi hazırlanardılar, və (29) ov əsnasında, el şairləri ovçuları təşviq etmək üçün saz çalaraq (30) şeirlər oxurdular. Ovdan sonra da, ovda məharət və qəhrəmanlıq göstərən (31) kişilərə şeirlər qoşub, dastanlar yaradırdılar. Ov mərasimi

[104] Aydın Qasımof. Ədəbiyyat və İncəsənət. 24 Aqust 1979.

totem (32) dövründən sonra da bir ənənə kimi davam etmişdir. Səlcuqlar və Teymur **[92]** (1) oğulları və hətta Osmanlılar zamanında, ov mərasimləri icra edilmişdir.

(2) **Şölən Mərasimi:** Əskidən dini qonaqlığa şölən və dini olmayana toy (3) demişlər. İldə bir dəfə totemlər dini mərasim ilə qurban edilərək qonaqlıq (4) verilirmiş, bu qonaqlıqda saz şairləri saz çalaraq şeir söylər və (5) xalqın mənəvi həyəcanını artırardılar.

(6) **Yuğ Mərasimi:** Orta Asiya Türkcəsində, yığlamaq, ağlamaq deməkdir. (7) Yuğ ağlama, və yuğ mərasimi də matəm mərasimi deməkdir.[105] Türklər arasında (8) ölənin intiqamını almaq və yasını tutmaq çox əski bir adətdir.

(9) Ölən kimsə bir çadıra qoyulur və yaxınları ata minib yeddi dəfə (10) çadırın ətrafında dolanırlar, eyni zamanda, ağlar, və yaqalarını yırtardılar (11) sonra yaxşı və uğurlu bir saatdə ölünü dəfn edirdilər və yenə də birinci (12) gün mərasiminə bənzəyən mərasimlər icra edirdilər. Qəhrəmanın qəbri (13) üstündə "balbal" adlı daşlar dikəldirdilər.

(14) Bu matəm mərasimlərində saz şairləri matəm şeirləri oxur, və bu şeirlərə (15) "sağu" ya "ağı" adı verilirdi. Bu gün əskidən qalan bir çox sağu nümunələri (16) vardır. Divanü Lüğat-it-Türk və Qutadqu-bilik kitablarında bu sağulardan Əfrasiyab (17) üçün (Alp Ər Tonqa) söylənən nümunələri dastan fəslində dərc (18) etmişik.

(19) Zamanla aşıqlar dini vəzifədən ayrılaraq, xalq sənətkarı sifətini (20) almışlar. Bunlar xalqın arzularını, istəklərini, həyat və məişətlərini və (21) dünya görüşü və mübarizələrini şeirlərində əks etdirmişlər.

(22) Bu gün, aşıq əlində sazı, kəndləri gəzir, toylarda, bayram və mərasimlərdə (23) xalqın qurduğu məclislərdə iştirak edir, saz çalır, nəğmə və dastan qoşur (24) və oxuduğu qınai şeirlərlə xalqın ruhunu oxşayaraq, ona gözəl (25) duyğular aşılayır. Aşıq bütün varlığıyla xalqına bağlı olub, onunla (26) birgə yaşayıb və xalqın sevinc və kədərinə ortaq olur.[106]

(27) Aşıq şeiri xalq ədəbiyyatı növləri arasında, ən çox müəllifi bəlli olandır (28) belə ki, hər bir aşıq şeirinin sonunda onu qoşanın adı, təxəllüsü (29) verilir. Bu da, aşıq şeirini

---

105 Məvləvi və Saib Təbrizi və digər şairlərimiz də "yığlamaq" sözünü işlətmişlər.
106 Ortaq=şərik.

yazılı ədəbiyyata yaxınlaşdırır. Lakin (30) məsələni diqqətlə təhqiq edərsək, əsrlərdən bu yana sinədən sinəyə, dildən (31) dilə keçən və müxtəlif məclislərdə müxtəlif aşıqlar tərəfindən oxunan şeirlər **[93]** (1) zamanla işlənib dəyişmiş və xalqın malı olmuşdur. Digər tərəfdən aşıqlar (2) bir çox dastan qoşmalarında öz adı yerinə dastan qəhrəmanlarının adını (3) söyləmişlər. Bu məsələni göz önündə tutarsaq, bəlkə də Koroğlu, Şah (4) İsmayıl və … aşıq olmamışlar, lakin dastan onların adına olduğu (5) üçün şeirləri qoşan aşıq, qəhrəmanları bir aşıq kimi təsvir edib, (6) və onların dili ilə qoşma demişdir.

(7) Aşığın əsas çalğı aləti saz (qopuz)dır. Və aşığı sazsız təsəvvür (8) etmək mümkün deyildir. Lakin sazıyla bərabər, balaban, nağara, bəzən də zurna (9) çalan da vardır.

(10) Aşıq şeirinin dili sadə və təmiz Türkidir. Şeirlərin vəzni heca vəzni (11) və musiqi ahəngi vardır. Yəni bəstəlidir. Xülasə olaraq aşıqların və (12) şeirlərinin xüsusiyyətlərini belə vəsfləndirmək olar:

(13) 1- Aşıqlar, saz çalan və şeirlərini sazla söyləyən şairlərdir.

(14) 2- Saz şairi və ya aşıqlar, şeirlərini ümumiyyətlə “heca” vəzniylə söyləmişlər.

(15) 3- Dilləri təmizdir, və nisbətən xalis Türkcədir.

(16) 4- Saz şairlərinin dilində musiqi və şeir bir bütün əsərdir və şair (17) eyni zamanda şeirinin ahəngini də düzəldir.

(18) 5- Saz şairləri öz şeirlərini və ya başqa aşıqların şeirlərini yayan adamlardır.

(19) 6- Aşıqlar üçün qürbətə çıxmaq bir “qədər” kimidir. Bu qədərin (20) müxtəlif səbəbləri ola bilər: Şairin məişət məsələsi, sevgilisini axtarmaq (21) (bəzən xəyali də olsa) və ya şəhər həyatına meyil etmək və ya taza dinləyici (22) tapıb məşhur olmaq.

(23) 7- Aşıq şeirində xalqın arzuları, istəkləri, həyata, dünyaya münasibəti (24) və dünya görüşü və mübarizələri və bəzən də dini mövzular bədii şəkildə əks (25) etdirilmişdir. Lakin aşıq yaradıcılığının canı-qanı “məhəbbət”dir (26) bu məhəbbət real, insani və həyati məhəbbətdir. Çox zamanlar aşıqlar, qoşmalarını (27) gördükləri gözəlin adıyla

bağlayır, onu tərif edirlər. (28) Aşıq şeirində ictimai mövzular, zəmanənin siyasi və fikri mübarizələri (29) də əks edilməkdədir.

(30) **Aşıq Şeirinin Növləri:** Aşıq şeirinin növləri çoxdur. Vəzn baxımından heca vəzniylə (31) söylənmişdir. Lakin bəzi aşıqlar əruz vəzniylə də şeir qoşmağı təcrübə etmişlər.

(32) Aşıq şeirinin ən çox yayılmış şəkli qoşmalardır.

[94] (1) **Qoşma:** Qoşma dördlüklərdən ibarətdir. Bir qoşma 3-6 bənd (dördlük)dən (2) təşkil tapır və son bənddə şairin adı deyilir. Hər misra 11 hecalıdır (3) və qafiyələr belə düzülür: a-b-v-b, q-q-q-b, d-d-d-b, (4) e-e-e-b və sairə.

(5) İsmi Pünhan köçdü fani dünyadan - Qarışdı torpağa, göz heyif oldu

(6) Xudanın tədbiri belə imiş bizə - Soldu yanaqları, üz heyif oldu

(7) Əcəl çatıb, nəfəs sana düzüldü - Qəm hicran tapdı, bağrım üzüldü

(8) Yenə sevdiyimdən elim üzüldü - İxtilat tükəndi, söz heyif oldu

(9) Bu yazıq "Cümə"nin dönübdü bəxti - Əsdi əcəl yeli, sərvimi yıxdı

(10) Dedim ki, şad olam bu bahar vaxti - Töküldü burnumdan yaz heyif oldu

(11) Yazılı ədəbiyyatında qəzəl kimi, qoşma da xalq ədəbiyyatının ən çox sevilən (12) və yayılmış şəklidir. Qoşmalarda, ana qafiyənin olduğu misralara (13) "bağlama" misraı deyilir. Əgər bütün bir misra və ya bir beyt təkrar (14) edilirsə, "nəqərat" söylənir.

(15) Qoşmalar eşq, məhəbbət və iztirab duyğuları barəsində söylənmişsə "gözəlləmə", (16) savaş və vuruşma üçün yazılmışsa "qoçaqlama", və ölüm və matəm (17) üçün deyilmişsə "ağıt" (ağı) söylənir.

(18) Klassik şairlərimiz də bəzən qoşma şəklində şeir yazmışlar. Bunlardan (19) Vaqif, Vidadi, Zakir, Nəbati, Aşıq Pəri və Səməd Vurğunu misal göstərə (20) bilərik.

(21) **Gəraylı:** Gəraylı dördlükdür və hər misraında 8 heca vardır. Hər (22) gəraylı 3, 5 və ya 7 bənddən ibarət olur. Qafiyə və rədiflər də, qoşmadakı (23) kimidir.

(24) Nazlı yarın gül yanağı - Yaraşıqdır xal üstünə

(25) İncə beldə gümüş kəmər - Düzülübdür pul üstünə

(26) “Hüseyn” ağlar zarı-zarı - Getməz könlümün qubarı

(27) İtirmişəm nazlı yarı - Durum, çıxım yol üstünə

(28) **Təcnis:** Aşıq şeirində cinaslı qafiyələr, rədiflər işlənən şeirə “təcnis” (29) deyilir. Şəkil etibarilə qoşmanın eynidir. Burada, aşıqların ustaca (30) sözləri seçib, işlətmə qabiliyyəti meydana çıxır. Cinas, şəkil baxımından (31) bir, və məzmunca ayrı olan qafiyələrə deyilir. Təcnis şeirində müəmmalı **[95]** (1) fikirlər və dərin məna işlədilir. Bu məna, ən çox cinaslarda verilir. (2) Çox zaman deyişmələrdə aşıqlar, sirrli cinaslar vasitəsiylə bir-birini (3) bağlamış və rəqibinə üstün gəlmişlər. Təcnisdə ancaq ustad aşıqlar (4) müvəffəq ola bilmişlər. Bunlara misal olaraq Abbas Tufarqanlı, Xəstə Qasım, (5) Molla Cümə, Aşıq Ələsgər, Şəmkirli, Aşıq Hüseyn Bozalqanlı və Hüseyn Cavanı (6) göstərə bilərik. Saydığımız aşıqlar arasında, ən çox müvəffəq olan (7) Aşıq Ələsgər və Molla Cümə olmuşdur.

(8) Ay nazənin, dərdin mənim canımı - Az qalıb incəldə, ay üzə-üzə

(9) Alıbsan əlimdən din-imanımı - Müştaq eləyibsən ay üzə-üzə

(10) Yar məskəni Astana mı, dərdi mi? - Kamil bağban gülü bağdan dərdi mi?

(11) Ay bimürüvvət, dərdin mənim dərdimi - Artırıb, yetirib a, yüzə-yüzə

(12) Yazıq Ələsgər oda salıbdı - Fələk gözdən salıb, o da salıbdı

(13) Çeşmə kənarında oda salıbdı - Cumub sona kimi ay üzə-üzə

(14) Təcnislər, cığalı və dodaqdəyməz də ola bilər. Dodaqdəyməz təcnis daha (15) çətindir. Cığalı təcnislər şəkil baxımından cığalı qoşmalara bənzəyir. (16) Cığalı təcnislərin müxtəlif növləri vardır. Bəzən aşıqlar məzmunca ustadnaməyə (17) bənzəyən cığalı təcnislər qoşurlar. Təcnisdən, yazılı ədəbiyyatımızın (18) şairləri (Vaqif, Nəbati, Zakir və …) də istifadə etmişlər.

(19) **Ustadnamə:** Aşıq şeirinin mühüm xüsusiyyətlərindən biri də, onda, nəsihət, (20) yaxşılığa təşviq, aqıl və kamala hörmət, və insani fəzilətlərin təbliğidir. (21) Ustadnamə, ustad nəsihəti deməkdir. Bu şeirlərdə, aşıqların dünya görüşü (22) həyat hadisələrinə və dövrə qarşı münasibətləri və xalqa nəsihətləri ifadə (23) edilmişdir. Məsələn:

(24) Salam verib, bir məclisə varanda - Yaxşı əyləş, yaxşı otur, yaxşı dur

(25) Dindirəndə, kəlmə-kəlmə cavab ver - Görən desin: bərəkallah, yaxşıdır

(26) Bəzən ustadnamələrdə dünyanın vəfasızlığından danışıb, Süleyman (27) və İskəndər kimi hökmdarların daxı ölüb getdiklərini xatırladaraq, zalimlərə (28) və şahlara əxlaq dərsi vermək istəmişlər, bəzən də dini motivləri əks (29) etdirmişlər. Bizim görkəmli aşıqlarımız hamısı ustadnamə yazmışlar, (30) lakin Xəstə Qasım bu sahədə daha çox məşhur olmuşdur.

(31) **Deyişmə:** Deyişmə, aşıqların istedad, bilik və sənətkarlıq **[96]** (1) bacarığını göstərməyə mühüm bir vasitədir. Deyişmədə müxtəlif şeirlərdən (2) istifadə edərlər. Məsələn qıfılbənd, bağlama, təcnis, ustadnamə, dodaqdəyməz, (3) hərbə-zorba və sairə.

(4) Böyük məclislərdə, aşıqlar, xalq hüzurunda yarışa (müsabiqə) girərlər. (5) Əvvəlcə şərt kəsilir ki, məğlub olan aşıq sazı təhvil verməli və hətta (6) aşıqlıqdan vaz keçməlidir. Bu yarışda, ən çox bədahətən şeir deyən (7) aşıqlar yarışı qazanırlar. Onlar, oxuduqları elm, ədəbiyyat, tarix, (8) din və sairə barəsində şeirlərlə suallar soruşar, və şeirlə də cavab (9) istərlər. Belə deyişmələrə ən çox dastanlarımızda rast gəlirik. Valehlə (10) Zərnigarın, Şah İsmayıl ilə Ərəb Zənginin, Xəstə Qasımla Ləzgi Əhmədin deyişmələri (11) bu baxımdan calib və şayani-təvəccöhdür. Məsələn:

(12) Xəstə Qasım:

(13) O kimdir ki, otuzunda cavandır - On beşində qocalanı uludur?

(14) O nədir ki, dili ayrı, sözü bir - O, hansı dəryadır içi doludur?

(15) Ləzgi Əhməd:

(16) O, aydır ki, otuzunda cavandır - On beşində qocalanı uludur.

(17) O, qələmdir, dili ayrı, sözü bir - Elm dəryası hər dəryadan doludur.

(18) **Müxəmməs:** Müxəmməsdə hər bənd 5 misradan ibarət olur. Ancaq aşıqlar bəzən (19) bu misraların hər birini yarıdan parçalayıb, iki misra kimi oxurlar. (20) Bu da, şübhəsiz hava ilə əlaqədardır.

(21) Aşıq şeiri qədim tarixə sahib olduğu halda, aşıqlar haqqında məlumatımız (22) nisbətən sonrakı dövrlərə aiddir. Tarixi bizə məlum olan ən qədim (23) aşıq 16-cı əsrin əvvəllərində yaşayan Aşıq Qurbanidir, gərçi 14-cü (24) əsrdə yaşamış yazılı ədəbiyyatı böyük şairi Nəsiminin əsərlərində (25) aşıq şeirinə oxşar nümunələrə rast gəlirik. Həmçinin Qurbani ilə (26) bir əsrdə yaşamış Şah İsmayıl Xətainin və sonralar, Məhəmməd Əmaninin (27) yaradıcılığında aşıq şeiri üslubunda yazılmış bayatı və qoşmalara (28) daha çox rast gəlirik. Şah İsmayıldan:

(29) Könül! Nə gəzirsən seyran yerində - Aləmdə hər şeyin var olmayınca

(30) Olura-olmaza dost deyib, gəzmə - Bir əhdinə bütün yar olmayınca

(31) Məhəmməd Əmani-dən:

(32) Ağzın sirrin qönçə guya eyləmiş - Qəmzən sehrin nərgis peyda eyləmiş

(33) Laləni rüxsarın rüsva eyləmiş - Sərvinazım, sallanıban seyr elə.

[97] (1) 16-cı əsrin əvvəllərindən etibarən aşıqlarımız və onların şeirləri (2) haqqında az da olsa, məlumatımız vardır. Şayani-təəsüfdür ki, keçmişdəki (3) tarixçilər və təzkirəçilərimiz Fars və Ərəb dillərində yazan şairlərin (4) əsərlərini toplayıb saxlamışlar, ancaq xalqı hər baxımdan təmsil edən el (5) sənətkarlarımızın qoşmalarına əhəmiyyət verməyib, yazıya almamışlar. Bunun (6) səbəbini utana-utana söyləməliyik ki, o zaman xalqa və onun (7) dilinə və yaradıcılığına xor baxmışlar və xalq sənətini sənət saymamışlar.

(8) **Aşıq Qurbani:** Tərcümeyi-hal və şeirlərini tanıdığımız ilk aşıqlarımızdandır. (9) Doğum və ölüm tarixi qəti halda bəlli deyil. Şah İsmayıl (10) Xətainin hakimiyyəti illərində (1501-1524 m) yaşamışdır, və bir müddət (11) onun sarayında olmuşdur. Ehtimalən (Dirili) kəndində doğulmuşdur, (12) və Dirili, Qurbani kimi də aşıqlar arasında

məşhur olmuşdur. Onun (13) zəngin ədəbi irsi olmuşdur. O, məharətli, lirik bir sənətkardır. Aşıq (14) Qurbaninin xalq aşıqları tərəfindən oxunan əsərləri və özünün dastanında (15) olan şeirlər, onun kamil bir sənətkar olduğunu göstərir.

(16) Aşıq Qurbaninin gözəl lirik qoşmaları və ictimai məzmunlu şeirləri (17) vardır. İctimai şeirlərindən Şah İsmayıla yazdığı qoşmaları çox calibdir. (18) O, özbaşınalığa, təhqirlərə dözə bilməyib, "mürşidi-kamil" dediyi Şah (19) İsmayıla xitab edir və ondan yardım istəyir:

(20) Şair olan dərsin alar pirindən - Qəvvas olan dürr gətirir dərindən

(21) Gözü yaşlı keçdim Xudafərindən - Üzüm gülməz, heç açılmaz ah mənim

(22) Dərin-dərin dəryalara boyladı - Xəncər alıb, qara bağrım teylədi[107]

(23) Oğlu ölmüş vəzir qəza eylədi - Getməz damağımdan dudi-ah mənim.

(24) Başqa bir qoşmasında, vəzirdən Şah İsmayıla şikayət edir və deyir:

(25) Qurbaniyəm, Qara vəzir əlindən - Şeyx oğluna şikayətə gəlmişəm

(26) Bəzi qoşmalarında, yarın ayrılığından və zəmanədən şikayət edir:

(27) Gecə-gündüz, vəqt bivəqt ağlaram - Çeşmim yaşı ceyhun olur, sellənir

(28) Yaz mövsimi, bülbül dil-dil ötəndə - Bağ-bağçalar nərgislənir, güllənir

(29) Könlüm tələb edir, axtarır yarın - Xalq içrə hifz edər namusun, arın

(30) Yar yarına gündə olsa meqeran - Könülü şən olur, ruhu tellənir[108]

(31) Lakin Qurbani heç vəqt bədbinliyə qapılmamışdır, ona görə bir **[98]** (1) zaman "zəmistan" gedib, bahar gələcək və hər kəs haqqına və muradına yetişəcəkdir.

(2) Qəm çəkmə bu qədər viranə könül - Həmişə ruzigar belə dar olmaz.

---

107 Kəsdi, biçdi.
108 Uçar.

(3) On bir ay çəkəsən zəmistan qəhrin - Necə güldür çöhrəsində xar olmaz.

(4) Lirik qoşmalarından “bənəfşə” rədifli şeiri çox calibdir:

(5) Başına döndüyüm ay qəşəng pəri - Adətdir dərərlər yaz bənəfşəni

(6) Ağ, nazik əllərinlə dər, dəstə bağla - Tər buxaq altında düz bənəfşəni

(7) Movlam səni xoş cəmala yetirmiş - Səni görən aşıq aqlın itirmiş

(8) Mələkləri dərib, göydən gətirmiş - Heyif ki dəriblər az bənəfşəni

(9) Qurbanidir, könlüm bundan sayrıdır[109]

(10) Nə etmişəm, yarım məndən ayrıdır

(11) Ayrılıq mı çəkib, boynu əyridir

(12) Heç yerdə görmədim düz bənəfşəni

(13) Qurbaninin təcnisləri və gəraylıları da məşhurdur. Gəraylılarından bir nümunə (14) dərc edirik:

(15) Ay aqalar, ay qazılar - Yar yaman aldatdı məni

(16) Əl atdım yar ətəyinə - O, kənara atdı məni

(17) Cənnətinin narı idim - Alagöz xumarı idim

(18) Yüz ilin bimarı idim - Gəldi yar, oyatdı məni

(19) Tor atdım çeşmim gözünə - İlişdi sonam telinə

(20) Düşdüm bir nadan əlinə - Ucuz alıb, satdı məni

(21) Qurbani, yalnız öz əsrində deyil, sonrakı dövrlərdə də ustad sənətkar (22) sayılmış və bir sıra aşıqların yaradıcılığına təsir etmişdir.

[109] Xəstə, məriz.

(23) **Abbas Tufarqanlı:** Aşıq Abbas Tufarqanlı 16-cı əsrin sonları, və (24) 17-ci əsrin əvvəllərində yaşamışdır. Onun bəzi şeirlərində Şah Abbas (25) haqqında və onun zülm və onun istibdadından şikayət vardır. Bu da, onun Şah (26) Abbasla həməsr olduğunu göstərir. Aşıq Abbas öz dövrünün ustad (27) aşıqlarından olmuşdur. Onun əsərləri xalqın və aşıqların vasitəsiylə (28) bizə gəlib çıxmışdır. O, mükəmməl təhsil görmüş, Ərəb və Fars dillərini (29) öyrənmiş və klassik şeir üslubunda da qəzəl, qəsidə və rübailər yazmışdır. (30) Bunlar zamanla unudulmuş, yalnız qoşma, gəraylı, təcnis və ustadnamələri (31) bizə gəlib çatmışdır. Onun öz şeirlərindən başqa "Abbas və Gözəl" **[99]** (1) dastanı da, onun haqqında bizə məlumat vermişdir. O, Tufarqanda (2) anadan olmuş və bunun üçün "Tufarqanlı" təxəllüsünü seçmişdir.

(3) Mən sənə can dedim, sən də mənə can - Aşıq, eşq oduna mənim kimi yan

(4) Adım Aşıq Abbas, yerim Tufarqan - Gahdan ağla, gahdan yada sal məni

(5) Bəzi şeirlərində, Qul Abbas, Şikəstə Abbas təxəllüsünü işlətmişdir.

(6) "Abbas və Gülgəz" dastanına görə, Abbas Tufarqanlı "Gülgəz Pəri" adlı (7) bir qıza aşiq olmuş, qızın gözəlliyini eşidən Şah Abbas öz pəhləvanı (8) Dəli Becanı göndərib qızı zorla İsfahana apartdırmış, Aşıq Abbas (9) sevgilisinin dalınca İsfahana gedir, və yolda çoxlu qoşmalar deyir. (10) İsfahana çatdıqdan sonra, öz sənəti, sözü ilə sarayda qələbə çalaraq (11) sevgilisinə qovuşa bilmişdir. Aşıq Abbas çox qüdrətli şair olub gözəl (12) qınai qoşmalar; gəraylılar yazmaqla bərabər, gözəl qızların zorla şah hərəmsərasına (13) aparılması kimi hadisələri də dastanlarda nəql etmişdir.

(14) Aşıq Abbas dövrünün hadisələrinə yabançı qalmamışdır. "Bəyənməz" (15) rədifli ustadnaməsində gördüyü sinfi-ictimai bərabərsizliyi açıqca (16) təsvir etmişdir:

(17) Ay aqalar, bir zəmanə gəlibdir - Ala qarqa şux tərlanı bəyənməz

(18) Oğullar atanı, qızlar ananı - Gəlinlər də qaynananı bəyənməz

(19) Adam var dolanar səhranı düzü - Adam var döşürər gülü, nərgizi

(20) Adam var geyməyə tapanmaz bezi - Adam var al geyir, şalı bəyənməz

(21) Adam var çox işlər eylər irada - Adam var ki, yetə bilməz murada

(22) Adam var ki, çörək tapmaz dünyada - Adam var yağ yeyir, balı bəyənməz

(23) Aşıq Abbas zamanında, İran-Türkiyə müharibələri nəticəsində şəhərlər, (24) kəndlər tez-tez soyulur, talan edilirdi. Dəstə-dəstə adamlar yerlərindən (25) sürgün olunurdular. Ağır vergilər (maliyyat), hərbi talanlar, sürgünlər (26) kəndləri və şəhərlərin yandırılması xalqı narazı və həyatdan bezikdirmişdi. (27) Aşıq Abbas şeirlərində vəziyyətdən və şahdan şikayət edərək, xalqı mübarizəyə (28) çağırırdı:

(29) Mən gəzmişəm alçaq ilə ucanı - Yar yolunda qurban dedim bu canı

(30) Şahlar viran qoydu Azərbaycanı - Abbas ağlar, Gülgəz kimi yar gedər

(31) Onun şeirində ayrılıq, intizar və vətən həsrəti qüvvətli və bədii şəkildə **[100]** (1) əks və təsvir edilmişdir:

(2) Ay ariflər, qanlı fələk cəbrindən - Qohumdan, qardaşdan, eldən ayrıldım

(3) Fərhad kimi çəkdim Şirin qəhrini - Cığa[110] pərvaz etdi, teldən ayrıldım.

(4) Aşıq Abbasın ustadnamələri də calibdir. O, insanları yaxşılığa, əli (5) açıqlığa, dostluq və yoldaşlığa çağırır:

(6) Özündən kiçiyi işə buyurma - Sözün yerə düşər, heç miqdar olmaz

(7) Hər nə ki, kar görsən öz əlinlə gör - İnsan öz işində cəfakar olmaz

(8) Özündən böyüyün saxla yolunu - Düşən yerdə soruş ərz-halını

(9) Əmanət, əmanət qonşu malını - Qonşu yox istəyən özü var olmaz

[110] Uzun toy.

(10) Aşıq Abbasın şeirləri uzun əsrlər boyu xalqın dilində və hafizəsində (11) yaşamış və öz təravətini əldən verməmiş, həm də işlənə-işlənə cəlallanmış (12) və mükəmməlləşmişdir.

(13) Tufarqanlının gəraylıları da gözəl, səmimi və ehsaslıdır:

(14) Burada gəldi bahar fəsli - Dağların lalə vəqtidir

(15) Açılıbdır qızıl güllər - Bülbülün bala vəqtidir

(16) Nə ağlarsan, nə sızlarsan - Bir dərdi beş olan könlüm

(17) Axırda zünnar bağlarsan - Qəmə yoldaş olan könlüm

(18) Aşıq Abbasın adi və cığalı təcnisləri də vardır. Bunlar da, onun çox (19) məharətli sənətkar olduğunu sübut edir:

(20) Mən Abbasam, yara qurban, yar üçün - Doğra bağrım, kəs ciyərim yar için

(21) Yar oldur ki, bu dünyada yar üçün - Yaxa yırta, zülf dağıda, yara üz.

(22) Aşıq Abbas Tufarqanlı, həm yaşadığı dövrdə, həm sonralar aşıqlar (23) arasında ustad sayılmış və bir çox aşıqlar onun üslubu, şeirləri (24) əsasında tərbiyə görmüşlər. Onun şeirləri xalqın sevimli nəğmələrinə çevrilmiş (25) və zamanımıza qədər xalq arasında yaşamışdır.

(26) **Sarı Aşıq:** 17-ci əsr aşıqlarımızdandır. Qarabağın "Zəngəzur" (27) mahalında "Güləyurd" adlı kənddə qəbri vardır. Aşıqların onun haqqında (28) söylədikləri dastana görə, Sarı Aşıq, "Yaxşı" adlı bir sevgilisi varmış. (29) Yaxşının "Yaman" adlı qardaşı aşığın bu məhəbbətinə qarşı gəlmişdir.

(30) Bu dastanda Sarı Aşığın məhəbbət macəraları və bu yolda çəkdiyi iztirablar (31) əks etdirilmişdir. Bu barədə dediyi bayatılardan birini dərc edirik:

[101] (1) Aşıq yamana gələ - Dərdin yamana gələ

(2) Yaxşı yaxşıya gedə - Yaman yamana gələ

(3) Mən aşıq bu dağilən - Gül sinmiş budağilən

(4) Sənə Yaxşı deməzlər - Mən ölsəm bu dağ ilən

(5) Sarı Aşıq qınai şairdir və əsasən bayatılar yazmışdır. Bayatıları əsrlər (6) boyu aşıqlar və xalq tərəfindən cəllanaraq, xalq bayatılarıyla qarışmışdır. (7) İndi bu bayatıların hansının Sarı Aşığa aid olduğunu söyləmək (8) çətindir. Ancaq bu aşığın cönglərdə çox miqdarda bayatıları saxlanılmışdır. (9) Sarı Aşığın bayatılarında nəsihət və aqıllı məsləhətlərə də rast (10) gəlirik. Çox zaman atalar sözünü alıb, bayatıya çevirmişdir:

(11) Aşiqəm, bağda dara - Zülfünü bağ da dara

(12) Vəfalı bir dost üçün - Rumu gəz, Bağdad ara

(13) Sarı Aşığın bayatıları əsasən məhəbbət mövzuna həsr edilmişdir. Bu (14) bayatılarda aşığın sevgi və iztirabları, məşuqəyə olan sonsuz eşqi (15) təsvir edilmişdir. Onun bayatılarında gözəl təşbeh və cinaslar vardır:

(16) Mən aşiqəm, qanlı gül - Qanlı seviş, qanlı gül

(17) Yemiş bülbül bağını - Çıxmış ağzı qanlı gül

(18) Bu aşıq oda yandı - Od tutdu o da yandı

(19) Yar çəkdi, mən yeridim - Mən çəkdim, o dayandı

(20) Bayatılardan başqa bir sıra gözəlləmə və təcnislər də yazmışdır:

(21) Qara qaşın oxdu, kirpiyin almaz - Haradan oxlasan yaram sağalmaz

(22) Gedər bu gözəllik, sənə də qalmaz - Əgərçi sərhoşsan, ayıl a Yaxşı!

(23) **Aşıq Valeh:** 18-ci əsr aşıqlarımızdandır, və qınai şeirləriylə (24) şöhrət tapmışdır. Qarabağlı məşhur Aşıq Səmədin şagirdi olmuşdur. Özü (25) bu barədə belə demişdir:

(26) Ustadım Səməddir, sakin abdal - Görün tək üzünü, nitqim olur lal

(27) Deyişində vermir hafizə macal - Mən "Valeh"əm, ona qürrə, sən nəsən?

(28) Şeirlərindən anlaşılır ki, mükəmməl dini təhsil görmüş və klassik şərq və Azərbaycan (29) ədəbiyyatını və şifahi xalq yaradıcılığını öyrənmişdir. Yazdığı (30) "Cahannamə"dən tarixə maraqlı olduğu bəlli olur:

(31) Neçə padşahlar gəldi sahibi-cəng - Cəmşidü-cəm, Nuşiravan ü Huşəng

[102] (1) Daqyanüs, Hülakü, Çingiz, Teymurləng - Onlardan bircəsi bu zaman hanı?

(2) Hafiz və Nəvai, Füzuli, Cami - Şeyx Sədi, Hilali, Ürfü, Nizami

(3) Dünya, səndə qəşt eləyib tamamı - Firdovsi tək nəzmi dürrəfşan hanı?

(4) Hanı Molla Pənah, bivəfa cahan - Təxəllüsü "Vaqif" nəzmi dürrəfşan

(5) İndi eləmisən xak ilə yeksan - Tapmaq olmaz, o kamalda can hanı

(6) Valehin şeirləri əsasında "Valeh və Zərnigar" adlı dastan düzəlmiş (7) və çap olmuşdur. Bu dastanda Zərnigar adlı bir aşıqdan bəhs edilir. (8) Zərnigar Dərbənddə nə qədər ustad aşıq gəlib, onunla yarışa girmişsə (9) hamısını məğlub etmişdir. Lakin Valeh, ustadı Səmədin icazəsiylə (10) Zərnigarla yarışa girir və ona qələbə çalır. Dastanın böyük hissəsini Valeh (11) ilə Zərnigarın deyişməsi təşkil edir. Bu dastan Valehin şeirlərinin (12) böyük qismətinin saxlanılmasına səbəb olmuşdur.

(13) Valeh bacarıqlı bir sənətkardır və qınai şeirləri axıcı və səmimidir. (14) Xalqın dilindən alıb işlətdiyi zərbi-məsəllər və təşbehlər onun qoşmalarına (15) xüsusi rövnəq vermişdir:

(16) Sallana-sallana bağa çıxanda - Sərv, qamətindən xəcalət çəkir

(17) Lalə, yanağından, nərgis gözlərindən - Qönçə gülüşündən nədamət çəkir

(18) Aşıq Valehin bir sıra gəraylıları da vardır:

(19) İtirmişəm maralımı - Bir sinəsi yaralımı

(20) Gündüz səbrü-qərarımı - Gecə yuxum kəsen dilbər

(21) Bu nə adətdir insanda - İxtiyar qoymadın canda

(22) Bu zülm olmaz Müsəlmanda - Kafir misən, nəsən dilbər?

(23) **Xəstə Qasım:** Xəstə Qasım 18-ci əsrin ən görkəmli aşıqlarındandır. (24) O, nəsihətamiz və qınai şeirləriylə məşhur olmuşdur. O, olduqca (25) təhsilli və yüksək istedadlı bir şair olmuşdur. Həyatı haqqında məlumatımız (26) yoxdur. Cənubi Azərbaycanın "Tikmədaş" kəndində anadan olmuşdur. (27) Özü, bunu dəfələrlə şeirlərində bəyan etmişdir:

(28) Xəstə Qasım Tikmədaşlı - Əli qanlı, gözü yaşlı

(29) Göldən çıxdı yaşıl başlı - Silkindi sonalar kimi.

(30) Əsərlərindən çox vəqt səfərə çıxdığı bəlli olur. Onun adıyla bağlı bir (31) dastan düzəlmişdir. Burada göstərilir ki, o, gəzə-gəzə Dağıstana **[103]** (1) çıxmışdır:

(2) Nə dərdiniz varsa, mənə söyləyin - Şirinnamə yazın, bəyan eyləyin

(3) Kəkliklər, Qasımı halal eyləyin - Çünki gedir Dağıstana, kəkliklər!

(4) Xəstə Qasım, Dağıstanda Ləzgi Əhməd adlı məşhur bir aşıqla deyişmişdir. (5) Bu deyişmədə aşıqlığın qaydası üzərə, onlar əvvəl bir-birlərinə (6) hərbə-zorba gəlir, sonra qıfılbənd, divani təcnis söyləyirlər. Xəstə Qasım (7) Ləzgi Əhmədin bütün bağlamalarını açır, Ləzgi Əhməd də Xəstə Qasımın bir-iki (8) bağlamasını açır. Axırda, Xəstə Qasım çətin bir qıfılbənd söyləyir. Ləzgi (9) Əhməd onu açа bilmir və Xəstə Qasım ona üstün gəlir.

(10) Xəstə Qasım da, çox ustadnamələriylə məşhur olmuşdur. Onun ustadnamələrində (11) aqıl və kamal, insani fəzilətlər və dostluq haqqında qiymətli sözlər vardır. (12) O, insanları doğruluğa, yaxşılığa, və ədalətə çağırır:

(13) Bir yerə gedəndə özünü öymə - Şeytana bac verib, kimsəyə söymə

(14) Əgər güclü isən, fəqiri döymə - Demə: Var qüvvətim, qolum yaxşıdır.

(15) Xəstə Qasım kimə qılsın dadını - Canı çıxsın, özü çəksin odunı

(16) Yaxşı igit, yaman etməz adını - Çünki yaman addan, ölüm yaxşıdır

(17) Bəzən qınai şeirlərində də əxlaqi nəsihətləri bəyan etməyə çalışır:

(18) Ay aqalar, sizə bəyan eyləyim - Niyə yaxşı olar yar aşnalığı

(19) Sən sevəsən yarı, səni sevməyə - Olar bülbül ilən xar aşnalığı

(20) Xəstə Qasım der: Mey içən məst olur

(21) Abdal[111] olan, qırxda sahib post[112] olur

(22) Hər adam ki loğma[113] ilən dost olur

(23) Olur yağış ilən qar aşnalığı

(24) Xəstə Qasımın gözəl bağlamaları, qıfılbəndləri, həcvləri, təcnisləri, cığalı (25) qoşmaları, deyişmələri və gəraylıları vardır:

(26) Nə baxırsan, maral gözlüm - Mənə biganələr kimi

(27) Durub, dolanım başına - Şama pərvanələr kimi

(28) Gəl gedək Çin ü Maçinə - Həsrətəm uzun maçinə

(29) Al məni qoynun içinə - İstəkli balalar kimi

(30) Dost qapısında dustağam - Tellərinə çox müştağam

(31) Yar əlindən dukun[114] dağam - Dağdakı lalələr kimi

[104] (1) Xəstə Qasımın şeirlərində təklikdən, yoxsulluqdan və dünyanın dərd-qəmindən (2) və zülmündən şikayət çoxdur. Elə buna görə də aşıq, təxəllüsünü "Xəstə" (3) qoymuş və xəstə cismim, xəstə canım, xəstə könlüm deyə dad çəkmişdir. Onun (4) müxtəlif növdə

111 Dərviş, qələndər.
112 Pir, mürşid, arif.
113 Qeyri-ciddi.
114 Dağ yeri.

şeirləri aşıq şeirinin qızıl səhifələrini doldurmuş, indi (5) də xalq tərəfindən sevilə-sevilə oxunur.

(6) **Aşıq Əli Əsgər (Ələsgər):** Aşıq Ələsgər təxminən 1821 miladi ilində (7) indi ki Ermənistanın "Basarkəçər" mahalının "Ağkilsə" kəndində anadan (8) olmuşdur. Atası Əliməhməd "Kəlbəcər" mahalının meşələrindən odun daşıyar (9) kürək, şana qayırıb, satarmış. Əliməhməd savadsız olduğu halda, şairlik (10) təbii var imiş. Məişət vəzi yaxşı olmadığı üçün Ələsgərin 13-14 (11) yaşlarında, Kərbəlayi Qurbana nökər vermişdir. Bir müddət sonra, Ələsgər ilə (12) Kərbəlayi Qurbanın qızı "Səhnəbanı" arasında məhəbbət yaranır, və Qurban (13) qızını Ələsgərə vermək istəyir. Lakin qızın əmisi Məhərrəm bu işə mane (14) olur, və Səhnəbanını zorla öz oğlu Mustafaya alır.

(15) Ələsgər kiçik yaşda şeir deməyə və saz çalmağa başlayır. Ona görə də, (16) atası onu Aşıq Əlinin yanına şagird verir. Ələsgər Aşıq Əlinin (17) yanında aşıq şeirinin əsas nümunələrini, aşıqlıq sənətini və saz çalıb (18) oxumağı öyrənir və onunla məclislərdə iştirak edir. Rəvayətlərə görə bir (19) gün bir məclisdə ustad ilə şagirdi arasında deyişmə olur. Bu barədə, (20) Hümmət Əlizadə belə yazır:

(21) "Aşıq Ələsgər ustadı Aşıq Əli ilə toy, nişan məclislərinə gedəndə, (22) bəzən onun dediklərinə qulaq asmaz, öz şeirlərini oxuyarmış. Ələsgərin (23) bu hərəkəti ustadının xoşuna gəlməzmiş, bu hərəkəti tərk etmək üçün ona (24) nəsihətlər edərmiş. Bir gün yenə bir toy məclisində ustad-şagird (25) arasında söz olur. Aşıq Əlinin sözü Ələsgərə deyir, Ələsgər acıqlanır. (26) Ustadı ilə deyişməyi qarar alır. Məclis iki tərəfə ayrılır. Bir tərəf (27) Aşıq Əlini, o biri tərəf Aşıq Ələsgəri müdafiə edir. Ustad-şagird (28) bir-biriylə deyişir, aralarından çox hərbə-zorbalar, ustadnamələr, (29) divanilər, təcnislər və dodaqdəyməzlər gəlib keçir. Nəhayət Ələsgər, bədahətən (30) məşhur və indiyə qədər heç bir aşıq tərəfindən qabağı söylənməmiş (31) "ayağa-ayağa" rədifli təcnisini söyləyir. Aşıq Əli, Aşıq Ələsgərə (32) cavab verə bilmir, məclisi buraxıb, gedir. Bu hadisədən sonra, Ələsgər (33) ustadından ayrılır, özü müstəqil bir sənətkar olaraq, aşıqlığa **[105]** (1) başlayır. Ələsgər, ustadını bağlaması nəticəsində geniş kütlə arasında (2) daha böyük

şöhrət qazanır. Onun yanına yaxın-uzaq yerlərdən şagirdlər (3) gəlir."[115] Kitabın son nəşrində isə həmin əhvalat aşağıdakı kimi yazılır:

(4) "Aşıq Ələsgəri tam yetirib hazırladıqdan sonra, bir toy məclisində (5) onunla deyişir, el içində hörmətini qaldırıb, şöhrətləndirmək məqsədiylə (6) məğlub olmuş bir aşıq kimi, öz sazını da ona təhvil vermək istəyir. (7) Ələsgər isə onun bu xeyirxah hərəkətinə razılaşmayaraq:

(8) Bir şagird ki, ustadına kəm baxa - Onun gözlərinə ağ damar, damar

(9) təcnisini deyir."[116]

(10) Aşıq Ələsgər sevgilisi Səhnəbanıdan zorla ayrılandan sonra 40 yaşına (11) qədər subay qalmış, sonra Kəlbəcər məntəqəsinin "Yanşaq" kəndində yaşayan (12) Külbə Zeynalın bacısı Ana xanımla evlənmiş və səmimi bir ailə qurmuşdur. (13) Lakin bir sıra qoşmalarından da bəlli olduğu kimi, ilk eşqini unudmamışdır. (14) Aşıq Ələsgər, Azərbaycanın bir çox mahalına, Dağıstana səfər (15) edib, oralarda məclislər idarə edir və aşıqlarla döş-döşə gəlir və həmişə (16) də qələbə çalır.

(17) Ələsgər, şifahi xalq yaradıcılığının sayısız nümunələrini və aşıqların (18) dastan və qoşmalarını əzbərləmiş, 72-dən artıq Azərbaycan aşıq havalarını (19) sazda çalar, və oxuyarmış."[117]

(20) 1918-1919 da Erməni-Müsəlman qırğınında, Göycənin var-yoxu (21) talanmış və xalq başqa yerlərə köçməyə məcbur olmuşdur. Bu sırada Ələsgər (22) də ailəsini götürüb, Yanşaq kəndinə köçmüşdür.

(23) Ələsgər, uca boylu, bədəncə sağlam və çox güclü bir adam idi. Deyilənə (24) görə, bir müddət Tərtərə köçüb, orada yaşamış, lakin Şurəvi hakimiyyətindən (25) sonra "Ağkilsə"yə qayıtmış və ömrünün son illərini orada yaşamışdır. (26) Aşıq Ələsgər 1926-da təqribən 106 yaşında vəfat etmişdir. Qəbri (27) Ağkilsədədir. Aşıq Ələsgərdən zəngin bir ədəbi miras qalmışdır.

---

115 Aşıq Ələsgər 1937.
116 Aşıq Ələsgər. H. Əlizadə. 1963.
117 Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı. Babayef, Əfəndiyef.

(28) İndiyə qədər onun 5000 misraa yaxın şeiri toplanmışdır. Bununla (29) belə şairin bir çox şeirləri itibbatmışdır. Qalanlar da, xalq aşıqlarının (30) dilindən toplanmışdır. Şeirlərindən görünür ki, o, bir el sənətkarı, (31) el məsləhətçisi, və ağ saqqalı olmuşdur. O, həqiqi xalq aşığı olmuş, və (32) xalq dərdini çəkib və kədər və sevincinə ortaq olmuşdur. Onun fikrinə **[106]** (1) görə xalq aşığı belə olmalıdır:

(2) Xalqa haqqiqətdən mətləb andıra - Şeytanı öldürə, nəfsin yandıra

(3) El içində, pak otura, pak dura - Dalısınca xoş sədalı gərəkdir.

(4) Aşıq Ələsgər, zülm və istismarı görüb, şikayətini zəmanə və fələkdən etmişdir:

(5) Müxənnəs zəmanə, bimürüvvət fələk - Şamı sübhə, sübhü şama çəkirsən

(6) Ləhzədə açırsan min cürə kələk - Gahdan əyib, gah nizama çəkirsən

(7) Ələsgərin fikrinə görə, onun zamanında doğruluq, insanlıq və qeyrət və (8) dostluq qalmayıb, dünya namərdlər dünyası olmuşdur. Onun hətta lirik (9) şeirlərində kədər, küskünlük və təklikdən fəryad vardır. Şeirlərində "qul (10) Ələsgər", "Ələsgər tək binəva", "yazıq Ələsgər", "xəstə könlüm" və bu kimi yanıqlı (11) sözlər və cümlələri çox işlətmişdir. Lakin bu nöqtəyə diqqət etmək lazımdır ki, (12) onun qəm-qüssəsi və çəkdiyi iztirab, yalnız öz qüssəsi deyil, daha çox (13) xalqının kədəri və qüssəsidir.

(14) Ələsgər, üsyanın çıxıbdı sandan - Öldürsən zənburu, əl çəkməz şandan

(15) Hərcayidən, müxənnəsdən, nadandan - Nə söz qaldı sənətkara dəyməmiş?

(16) Bir sıra şeirlərində bəy və xanların zülmünü, Çar hökumətinin özbaşınalığını, (17) hakim və lotuların xalqı soyub təhqir etdiklərini bəyan etmişdir.

(18) Ay həzərat, gəlin sizə söyləyim - Bu dünyanın xəyanəti çıxıbdır[118]

(19) İnsaflar da azdır, mürüvvətlər gödək - Qazıların mazarratı çıxıbdır

[118] Məzərrat.

(20) Qoçular, quldurlar qatar taxırlar - Fəqir-füqəraya yan-yan baxırlar

(21) Kimi istəsələr vurub yıxırlar - Beş atanın[119] çata-çata çıxıbdır

(22) Pristav və[120] naçalnik[121] gələndə kəndə - Obanı, oymağı vururlar bəndə

(23) Xərac üstə çoxu düşdü kəməndə - Qamçıda, belinin qatı çıxıbdır

(24) 19-cu əsrdə Azərbaycan kəndləri dəfələrlə Çarizmin müstəmləkəçilik (25) siyasətinə, ağır vergilərə[122], və xanların zülmünə qarşı üsyan etmişlər. (26) Adı Gözəl, Yar Əli, Dəli Əli, və Qaçaq Nəbi belə kəndli üsyanlarının rəhbərləri (27) olmuşlar. Aşıq Ələsgər, Dəli Əlinin qəhrəmanlığından ilham alıb, ona (28) bir neçə şeir söyləmişdir:

(29) Namərdlər, əlindən çəkirlər haşa - Namuslu igitsən, səni min yaşa

(30) Tüfəngin gülləsi işləyir daşa - Tək qaytarır yüz düşməni Dəli Əli.

[107] (1) Aşıq Ələsgər əxlaqi-nəsihətamiz şeirlər də söyləmişdir. Onun (2) ustadnamələrində nəsihət və dünyanın vəfasızlığından ibrətamiz sözlər (3) və ifadələr vardır:

(4) Mənəm-mənəm deyən Süleyman hanı? - Onun da, bir zaman vardı ad-sanı

(5) Ələsgər, sözlərin yoldan çıxanı - Qaytarar haqq yola, düz insan eylər.

(6) Ələsgərin şeirlərində daha çox dostluq, xeyirxahlıq, əli açıqlıq, əhdə (7) vəfa kimi gözəl, insani sifətlər təbliğ edilmiş, və pislik, namərdlik, (8) xəyanət, hərislik və oğurluq tənqid edilmişdir.

(9) İgit odur namusunu atmasın - Dost olunca, dosta yalan satmasın

(10) Bir baş ki, ilqara qurban getməsin, - Onu bir qarpıza dəyişmək olar.

---

119 Pənc tir.
120 Naib, kədxuda.
121 Rəis.
122 Maliyyat.

(11) Aşıq Ələsgər də, Səməd Vurğun kimi insan, vətən və təbiət vurğunudur. (12) Şair dağlar, düzlər, çeşmələr, bulaqlar, rəngarəng çiçəklər və lalə yamaclardan (13) ilham alıb, coşa gəlmişdir:

(14) Bahar fəsli, yaz ayları gələndə - Süsənli, sünbüllü, laləli dağlar

(15) Yoxsulu, ərbabı, şahı, gədanı - Tutmaz bir-birindən aralı dağlar

(16) Xəstə üçün təpəsində qar olur - Hər cür çiçək açır, laləzar olur

(17) Çeşməsindən abi-həyat cari olur - Dağıdır möhnəti, məlalı dağlar

(18) El gözəllərini tərif edərkən, onların simasında, Azərbaycan (19) qadınlarının zahiri və mənəvi gözəlliklərini tərsim etmişdir:

(20) Ələsgərəm, doğru yoldan azmaram - Hərcayı gözələ tərif yazmaram

(21) Yüz il keçsə, əlim səndən üzmərəm - Çəksələr dilimdən dara, Bəyistan.

(22) Və ya:

(23) Axşam-sabah çeşməsinin başında - Bilir sənmi neçə canlar dolanır

(24) Büllur buxaq, lalə yanaq, ay qabaq - Şahmar zülfü pərişanlar dolanır

(25) Gördüm gözəlliyi bizi dindirir - Qaş oynadır, xəstə könlüm güldürür

(26) İşvə ü nazıyla adam öldürür - Qəmzəsində nahaq qanlar dolanır

(27) Ələsgər təmiz və saf məhəbbətin aşiqidir və dünyada bütün sevən və sevilənlərin (28) bir-birinə qovuşmasını arzulayır:

(29) Fələk, mərdin işin salma müşkülə - Əhli-dili yetir sən əhli-dilə

(30) Bülbülü gülə yaz, gülü bülbülə - Qönçənin üstündə xar oynamasın

[108] (1) Aşıq Ələsgər, toy və şənlik yığıncaqları, yaylaqlar və çeşmələr başına (2) əlaqə saxlamış və bədahətən şeir demək qabiliyyəti olduğu üçün bir çox şeirlərini (3) belə yerlərdə söyləmişdir:

(4) Getmə gözlərimdən ay şəkər xanım - Könlüm çox maildi o qələm qaşa

(5) Otur məclisimdə sən mənim canım - Mən saz çalım, sən ətkilən tamaşa

(6) Könlüm, qaranquş tək uçub qoynuna - Gəzir hər yamacı, hər yalı-yaylaq

(7) Ruhum təzələnir, məst olur ürək - Görəndə bu çağı, bu halı yaylaq

(8) Çıxartsın köynəkdən Ələsgər sazı - Yenə coşa gəlsin eşqin avazı

(9) Tərifləsin bu al-yaşıllı yazı - Unutma bu böyük kamalı yaylaq

(10) Və ya:

(11) Çərşənbə günündə, çeşmə başında - Gözüm bir alagöz dilbərə düşdü

(12) Atdı müjgan oxun, keçdi sinəmdən - Cadu qəmzələri qanıma düşdü

(13) O, hətta məzarının da çeşmə başında qazılmasını istəmişdir:

(14) Ələsgərəm, yandım eşq atəşində - Gözüm qaldı kirpiyində, qaşında

(15) Qazdır məzarımı çeşmə başında - Sal sinəm üstündən yol, incimərəm

(16) Aşıq Ələsgər, öz zamanında bir çox aşıqlar yetirmişdir. Bu barədə (17) bir şeirində belə söyləmişdir:

(18) Adım Ələsgərdir, mərdü mərdanə - On iki şagirdim işlər hər yana

(19) Tülküsən, aslanla girmə meydana - Danasan, sürtünüb kaldan danışma

(20) O, özündən sonra gələn aşıqlar üzərində də qüvvətli təsir buraxmış (21) bir çox görkəmli aşıqlarımız ona nəzirə yazmışlar. Onun yaradıcılığından (22) yazılı ədəbiyyatımızın nümayəndələri də faydalanmışlar.

(23) **Molla Cümə:** Molla Cümə Azərbaycanın məşhur aşıqlarından olub, zəngin (24) ədəbi irsi qoyub getmişdir. Oğlu Həsənə yazdığı bir şeirindən 1854-cü (25) ildə anadan olduğu anlaşılır. Başqa bir şeirindən adının "Süleyman" (26) olduğu bəlli olur. İlk təhsilini Şəki mahalının "Aşağı Göynük" kəndində (27) Hacı İbrahim Əfəndinin mədrəsəsində almış, orada Ərəbcə-Farscanı (28) mükəmməl öyrənmişdir. Molla Cümə molla olmayıb, lakin savadlı və alim olduğu (29) üçün ona "Molla" demişlər.

(30) Molla Cümə Azərbaycan yazılı və xalq ədəbiyyatını yaxşı öyrənmiş və şeirdə (31) çox istedad göstərmişdir.

(32) Atası əkinçi olduğu üçün, onu əkinçiliyə təşviq etmiş, o da **[109]** (1) bütün ömrü boyu həyatını bu işdən qazanmışdır.

(2) O, zəngin həyat təcrübə sahibi, istedadlı el aşığı olmuşdur. Onun (3) əsərlərinin mühüm hissəsini "Hümmət Əlizadə" toplamış və "Aşıqlar" kitabında (4) çap etmişdir. 1966-da, Paşa Əfəndiyef onun şeirlərini bir müqəddimə ilə (5) bərabər, Bakıda nəşr etmişdir.[123] Şeirlərindən də anlaşıldığı kimi, Molla Cümə (6) incə zövqlü və qüdrətli ifadəyə sahib, lirik bir şairdir. O, təmiz, (7) insani məhəbbət, və eşqə qiymət verir. Onun ən çox sevdiyi gözəl bir həmdəmdir. (8) Molla Cümə dostluğa, qonaqcılığa, əli açıqlığa, və alicənablığa qiymət (9) verir. Onun ədəbi irsi içərisində, həcvlər mühüm yer tutur. O, zalim (10) və istismarçı malik və al-verçiləri və fırıldaqçı ruhani nəmaları həcv (11) etmişdir.

(12) Molla Cümənin həyat, came və insanlar haqqında söylədiyi şeirləri, onun (13) dünya görüşünü aydın şəkildə göstərir. Şair həmişə haqsızlığı, varlı- (14) yoxsul, güclü-zəif məsələlərini xalq cəbhəsindən demoqratik bir görüşlə (15) təhlil etməyə çalışmışdır. O, dərdli görünür, lakin dərdi şəxsi deyil (16) el və xalq dərdidir. O, özbaşınalıqdan və dərəbəylikdən şikayət edir. (17) Ona görə, dünyada aqla, kamala, elmə qiymət verən yoxdur, və dünya qolu (18) güclü və namərd dünyasıdır. Onun ictimai mövzularda şeirləri çoxdur.

[123] Molla Cümə. Azərbaycan Ədəbiyyat Nəşriyyatı. Bakı. 1966. Paşa Əfəndiyef.

(19) Azərbaycan qoçaqlarından, xalq qəhrəmanı Cavad oğluna şeir qoşmuşdur. (20) Cavad oğlu xalq tərəfindən çox sevilən igidlərdən olmuş və dəfələrlə Çar (21) adamlarıyla vuruşmuşdur.

(22) Aqalar, guş tutun - Mən sizə alanı deyim

(23) Seydi tək göydə gəzən - Bir neçə oğlanı deyim

(24) Məhəmməd Cavadoğlu - İgidlərin xanı deyim

(25) Rüstəmi-Zal, Muxtarı - Əhməd Aslanı deyim

(26) İstərəm İskəndərə - Zülfüqar sani deyim

(27) Şeirlərində "İsmi Pünhan" adı çox keçir. Belə nəzərə gəlir ki, gəncliyində (28) mədrəsə sahibinin qızına vurulur, lakin eşqinə müvəffəq olmur və zaman (29) keçdikcə bu sevgi Molla Cümənin həyat ideali və arzusu kimi olur.

(30) Molla Cümə aşıq yaradıcılığının bütün şəkillərində əsər yazmışdır. (31) Hələlik onun iki dastanı məlumdur: "Səyyad və Səyalı" və "Molla Cümə və Aşıq Köplü" (32) ikinci dastan və 80 qoşma əldədir və Molla Cümə ilə Aşıq Köplünün **[110]** (1) deyişmələrindən ibarətdir. Bu dastandakı bağlamaların bir qismi, Abbas və (2) Gülgəz, Valeh və Zərnigar və başqa dastanlarımızda olan dini mövzulara aid (3) deyişmələri xatırladır:

(4) Molla Cümə 1920-də Qızıl Ordu Azərbaycana hücum etdiyi zaman (5) Nuxa ilə Zaqatala yolundakı çarpışmada ölmüşdür.

(6) Burada müxtəlif şeirlərindən nümunələr dərc edirik. (7) Gəraylılarından:

(8) Ceyran

(9) Sallanıban bulaq üstə - Gəlir bala gözə ceyran

(10) Sığallanıb zülflərini - Tökmüşdür gül üzə ceyran

(11) Gəl eləmə belə nazı - Danışgilən xoş avazı

(12) Gətir ələ telli sazı - Söhbət elə bizə ceyran

(13) Bülbül oxur gül bağında - Seyr edir solu-sağında

(14) Cümə bu dərdli çağında - Qurban olsun sizə ceyran

(15) Dilbər

(16) Eşq əhlinin qarşısına - Sığallanıb çıxan dilbər

(17) Maral kimi ovçusuna - Çevrilibən baxan dilbər

(18) Mən səni gördüm bayağı[124] - Sən ol canımın dayağı

(19) Açılıban gül sayağı - Müşg ü ənbər qoxan dilbər

(20) Müxtəsər sözün təyini - Qoynuna girən söyünü

(21) Molla Cümənin ovunu - Dörd bucaqdan yıxan dilbər

(22) Təcnis:

(23) Fərhad kimi, can ü sərdən keçmişəm - Kərəm kimi, alışaram, yanaram

(24) Bir meyvəyəm, qədirsizə düşmüşəm - Ya heyvayam, ya almayam, yanaram

(25) Əlif-bədən axtaran bu satdı - Dost peşmandı, düşmanlara büsatdı

(26) Sərt heyvandım, cilovlayıb bu satdı - Ya pələngəm, ya aslanam, yanaram

(27) Doqquz ay dolanıb qar-qışa düşdü - Hicranım artdıqca qarqı işə düşdü

(28) Yəqin Molla Cümə qarqışa düşdü - İsmi Pünhan məndən sərtdi, yanaram

[111] (1) Qoşmalarından:

(2) Aşiq olan cövr ü cəfaya dözsün - Ciyərini qara daşdan eyləsin

---

124 Ötəri.

(3) Dünya nemətindən əlini üzsün - Özün təmiz çörək aşdan eyləsin

(4) Bilmək istəyənlər aşiq rəsmini - Qalasın odlara, gərək cismini

(5) Dərs alanda alsın canan ismini - Sevda ilə qələm qaşdan eyləsin

(6) Molla Cümə dərya kimi dolmasa - Saralıban heyva kimi solmasa

(7) Bir gözəldə insaf mürüvvət olmasa - Tanrı onu tezcə başdan eyləsin

(8) Qardaş, sizlə hansı dildə danışım - Yetmiş iki millət dili var məndə

(9) Tökülsə qərq elər aləmi yaşım - Coşğunca çayların seli var məndə

(10) Arif məclisində keçib, oturram - Cahan misalına misal yetirrəm

(11) Göytək quruldaram, yağıb batırram - Küləklə qar, yağış, dolu var məndə

(12) Cüməyəm, çox gizli sirrlər açaram - Zəmistanda, dayanmaram, qaçaram

(13) Yığmışam dövləti, böyük tüccaram - Harunla, Qarunun malı var məndə

(14) Divanilərindən:

(15) İsmi Pünhan, bircə gecə yanında qalım sənin

(16) Qulluğunda saxla məni, ağrını alım sənin

(17) Gəl and içim bu hicrana, vallahi dözə bilmirəm

(18) İcazə ver qolum açıb, boynuna dolum sənin

(19) Pərvanəyəm, gecə-gündüz atəşinə yanmışam

(20) Dərd çəkməkdən yorulmuşam, rəngim hanı, solmuşam

(21) Dönən yerdə yalvarmışam, bu sözlərə qalmışam

(22) Tut qolumdan, kəs başımı, qurbanın olum sənin

(23) Ayla günü siyah eylər bu başımın dumanı

(24) Qaş-gözünü oynadıban, eşqə salırsan məni

(25) Neçün belə ağladırsan miskin Molla Cüməni

(26) Ay insafsız, düşmür mü heç yadına ölüm sənin

(27) Müxəmməslərindən:

(28) Yar, sənin hilal qaşın - Kaman deyilmi, bəs nədir?

(29) Ox kimi kirpiklərin - Peykan deyilmi, bəs nədir?

[112] (1) Lalətək gül yanağın - Taban deyilmi, bəs nədir

(2) Süzülən o gözlərin - Məstan deyilmi, bəs nədir

(3) İncitək o dişlərin - Mərcan deyilmi, bəs nədir

(4) Yanıram atəşinə - Odun mənə çox güc eylər

(5) Sərimə sevda salıb - Bu başımı çox gic eylər

(6) Eşqinə düşən bəndə - Ölməsə, tez qocalar

(7) Yar, bir insaf edib - Qoltuğuna al gecələr

(8) Xəstəyə bir cüt narın - Dərman deyilmi, bəs nədir?

(9) Yazığam, ay sevgilim - Atma uzağa daşımı

(10) Ağlayıb ləyl u nahar - Tökdürmə göz yaşımı

(11) Yüz cür bəhanə ilə - Tərsə salma işimi

(12) Ya yetir muradımı - Ya yıxdırıb kəs başımı

(13) Yolunda, Molla Cümə - Qurban deyilmi, bəs nədir

(14) **Aşıq Ali:** Aşıq Ali, və ya Əli Mirzə oğlu 1800-ilində "Göycə (15) mahalı"-nın "Çiçəkli" kəndində anadan olmuşdur. Aşıq Əli əsasən (16) ustadnamələriylə məşhur olmuş, onun qoşma, gəraylı, müxəmməs, divani və (17) sairə şəklində qoşduğu şeirlərdə vətən sevgisi, insanpərvərlik motivləri, (18) məhəbbət və gözəlliyin tərənnümü əsas yer tutur. O, yeni saz havaları yaratmış (19) və Azərbaycanın böyük aşıq şairi Əli Ələsgərin ustadı olmuşdur. (20) Aşıq Əli 1911-də, öz kəndində vəfat etmişdir.

(21) **Aşıq Bəsti:** Bəsti Kərbəlayi Bayraməli qızı Azərbaycanın qiymətli qadın (22) aşıqlarındandır. Sovet hakimiyyətindən əvvəl, söylədiyi şeirlərində, zəmanədən (23) şikayət edib, haqsızlıq və zülmə qarşı çıxmışdır (Tapılmaz, Acı (24) Ruzigar, A Bəy və Zədə Dəyməmiş və sairə). Sovet hakimiyyətindən sonra, yeni (25) quruluşu istiqbal etmiş və qadınları ictimai həyata çağırmışdır.

(26) **Aşıq Bilal:** Bilal Mustafa oğlu Mikayılof da, Sovet hakimiyyətindən (27) qabaq söylədiyi şeirlərində ictimai ədalətsizliyi və istismarçıları tənqid (28) etmişdir. (Pəristav, Üç Həftəni Görən Koxa, Molla Dai, Görməyir və sairə). (29) Sovet dövründə sosialist həyatını tərənnüm edən şeirlər qoşmuşdur (30) (Lenin, Nəriman, Kolxoz, Şura, Zərbəçi, Dövrandır və sairə). Aşıq Bilal (31) bir neçə aşıq havası yaratmışdır.

[113] (1) **Aşıq Avak:** Aşıq Avak Azaryan 1877-də Şamxor nahiyəsinin Çardaxlı (2) kəndində anadan olmuş və Türki, Erməni, Gürcü, Rus və Fars dillərində (3) şeirlər qoşmuşdur. Sovet dövrü, şeirlərindən yeni həyatı və Şurəvi vətənpərvərliyini (4) və xalqlar dostluğunu tərənnüm etmişdir (Oktyabrın İyirmi İli, (5) Azərbaycan, Moskova, Zərbəçilər, Qulaq Asın, Üstümüzə Düşmən Gəlir və sairə).

(6) Aşıq Avakdan suvay bir çox Erməni aşıqları Azərbaycan və Qafqaz məntəqəsində (7) Azəri Türkcəsiylə şeirlər qoşub, xalq arasında aşıqlıq etmişlər. (8) Rəhmətli Professor Dəmirçizadə (Müasir Azərbaycan Dili) adlı kitabının (9) müqəddiməsində belə yazır: "Son zamanlarda, aparılmış tədqiqat nəticəsində (10) məlum olmuş ki, 16-18-ci əsrlərdə yaşayıb yaratmış 35 Erməni aşığı (11) Azərbaycanca qoşmalar düzəldib, el arasında oxumuşlar."

(12) **Aşıq Mirzə:** Mirzə Əhməd oğlu Bayramof 1888-də Tovuz nahiyəsinin (13) "Cilovdarlı" kəndində anadan olmuşdur. Şeirlərində mövhumat, (14) gerilik, və

tüfeyliliyi tənqid etmiş (Bitdili Busatı, Tənbəl və sairə) (15) Sovet hakimiyyəti zamanında, Sovet inqilabı və yeni həyatı alqışlamışdır (16) (Aşıq Dilindən, Lenin, Vətənim, El Gülür, Qızıl Ordu, Qırmızı Paytaxt, (17) Qül Çiçək və sairə). Aşıq Mirzə Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü (18) olmuş və 1954-də öz vətənində vəfat etmişdir.

(19) **Aşıq Musa:** 1795-də Göycə mahalının Qaraqoyunlu kəndində anadan (20) olmuş və 1840-da həmin kənddə vəfat etmişdir. Onun həyat və yaradıcılığı (21) haqqında biliyimiz azdır. "Telli Saz" qoşmasında və sair şeirlərində (22) riyakarları ifşa etmişdir. Lirik şeirlərindən (Gülə-Gülə, Dəlir, İndi, (23) Olmaz, A Kəklik və sairə) zikr edə bilərik.

(24) **Aşıq Əsəd:** Aşıq Əsəd Rzayev 1875-də Göycə mahalının Böyük (25) Qaraqoyun kəndində (İndi ki Ermənistanın Əzizli kəndi) anadan olmuş (26) və 1950-də Tovuzda vəfat etmişdir. Aşıq Əsəd Ələsgərin şagirdi olmuş (27) həm aşiqanə şeirlər yazmış (Bu Gözəl, İndi, Gözləmə, Erməni Qızı və sairə), (28) həm də inqilabı və yeni həyatı tərənnüm edən şeirlər qoşmuşdur (Böyük Oktyabr, (29) Lenin, Azərbaycan, Təzə Dünya, Bizimdir, Yaşasın, Moskovada və sairə).

(30) Aşıq Əsəd Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuş və şərəf nişanı (31) almışdır.

(32) **Aşıq İslam:** İslam, Qara oğlu Yusifof 1893-də, indi ki **[114]** (1) Ermənistanın Vardenis nahiyəsinin Nərimanlı kəndində anadan olmuş, və 1968-də (2) Kirofabadda vəfat etmişdir. Aşıq İslamın sosializm quruculuğu (3) tərənnüm edən Oktyabr, Yaşa-Yaşa Azərbaycan, Bizim Dövran, Qızıl Ordu, (4) Mingəçevir, Sülh Nəğməsi, Qəmərcan və sairə mahnıları məşhurdur. O, ilk (5) dəfə Azərbaycanda aşıq xorunu (dəstə cəmi oxumaq) yaratmışdır (1937).

(6) Aşıq İslam Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuşdur.

(7) **Aşıq Hüseyn Bozalqanlı:** Hüseyn Cəfər oğlu Quliof 1860-da anadan (8) olub və 1941-də vəfat etmişdir. O, kiçik yaşlarından yaradıcılığa (9) başlamış və aşıq sənətini mükəmməl öyrənmişdir. Onun bir ustad kimi (10) yetişməsində, Aşıq Hüseyn Şəmkirli və Aşıq Ələsgərin təsiri olmuşdur. (11) Sovet hakimiyyətindən qabaq gəraylı, qoşma, müxəmməs, gözəlləmə, ustadnamə, təcnis, (12) dodaqdəyməz və sairə şeirləri qoşmuşdur, Sovet dövrü şeirlərində (Oktyabr (13) Bayramı, Sovetlər Azərbaycanı, Moskova, Bugün, Gözəldir, Baxın, Gördüm və sair) (14) inqilabı və yeni həyatı tərənnüm

etmişdir. Şeirlərindən: Çəkməsin, Olmaz, Yaxşı (15) Ad, Şirin-Şirin, Yadıma Düşdü, Yeridi kimi şeirləri sənətkarlıq baxımından (16) daha yetkindir. Onun "Qaçaq-Tanrıverdi" adlı dastanı vardır.

(17) Aşıq Hüseyn Bozalqanlı Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuşdur.

(18) **Aşıq Şəmşir:** Aşıq Şəmşir Qurban oğlu Qocayef 1893-də Kəlbəcərin (19) Dəmirçidam kəndində anadan olmuşdur. Aşıq Şəmşir ömrünün böyük bir (20) hissəsini ana yurdunda keçirmiş, lakin Azərbaycanın hər yerində məşhur (21) olmuşdur.

(22) Aşıq Şəmşirin şeirlərində təbiət gözəlliyi, məhəbbət, vətənə bağlılıq ən (23) mühüm mövzuları təşkil edir. O, xalqın həyatı və ictimai məsələləri ilə (24) yaxından əlaqədardır, və xalqı bir çırağa bənzədir və deyir ki, bülbül (25) dolandığı kimi, gərək insan da el başına dolansın:

(26) Bülbül qonar gül başına - Mən dolanım el başına

(27) Gorum olsun kül başına - Tək özünü qoruyanın

(28) Uyma bu dünya malına - Şəmşir, güvən iqbalına

(29) Bu cahanda xoş halına - Öz bəxtindən yarıyanın

(30) O, hətta Sovet hakimiyyətindən qabaq, şeirlərində ictimai haqsızlıqdan (31) şikayət etmişdir (Gəlibdir, Zülmkar, Olmasa, Özümə və …) adlı şeirlərində (32) olduğu kimi:

[115] (1) Aşıq Şəmşir 87 il sürən ömründə, hər zaman qır atlı bir mərd kimi yaşamış, (2) mərdləri mədh edib, doğruluqdan ayrılan və məsləyini pula satan namərdləri (3) qamçılamışdır:

(4) Mayasına haram qatmayan insan - Kəsalət yuxusu yatmayan insan

(5) Məsləyini pula satmayan insan - Elin nəzərindən heç düşə bilməz

(6) Qarşıya dağ çıxsa, bacar aşasan - Yer var ki, susasan, yer var coşasan

(7) Şəmşir, sən nə qədər ömrü yaşasan - Daha pis günlərdən söz düşə bilməz

(8) Namərd sənin qulluğunda qul olar - Öz işi düzəlib, bitənə kimi

(9) Qoy sellər aparsın nanəcibləri - Bax dalınca gözdən itinə kimi

(10) Aşıq Şəmşir Azərbaycan Yazıçılar İttifaqının üzvü olmuş, və 1973-də (11) əməkdar incəsənət xadimi ünvanını almışdır. Yeni həyatı, təmiz məhəbbəti, ana (12) yurdunun təbii gözəlliklərini tərənnüm edən qoşma, müxəmməs, təcnis, ustadnamə, (13) divani və … şeirləri və üç dastanı vardır. 1980-də vəfat etmiş və (14) ölümündən beş gün qabaq aşağıdakı şeiri yazıb, xalası oğluna göndərir:

(15) Səlamət Qalın:

(16) Saxlı, sərvətli, aranlı, dağlı - Mehriban ellərim, səlamət qalın

(17) Obalarda, xoş güzəran keçirdim - Aylarım, illərim səlamət qalın

(18) Səcdə edim bu müqəddəs torpağı - Hüsnünü bəzəyir zəfər bayrağı

(19) Gəlib səmalardan mahnı sorağı - Şeyda bülbüllərim, səlamət qalın

(20) Darıxıram, kaş olaydı yanımda - Hüseynim, Tofiqim, Bəxtiyarım da

(21) Saz çalmağa həvəs yoxdu canımda - Titrəyir əllərim, səlamət qalın

(22) Dəvə köçür, ay "Zəlimxan", gözləmə - Sızıldayıb "Məmməd Aslan" gözləmə

(23) Çağlayan, qorlayan dastan gözləmə - Quruyub sellərim, səlamət qalın

(24) Xəyalımda, Qarabağ var, Gəncə var - Qəlbi kövrək, ürəkləri incə var

(25) Sinəm üstə əcəl adlı pəncə var - Ay şirin dillərim, səlamət qalın

(26) Kəsirəm, yox daha mətləb murazdan - Vaxt salmasın bu qorqunu tarazdan

(27) Muğan üçün şirin Kürdən, Arazdan - Bəzənən millərim, səlamət qalın

(28) Üzümlü, buğdalı, pambıqlı ölkəm - Adı tarixlərə yazılan qitəm

(29) Ceyranlı düzlərim, tərlanlı zirvəm - Səvfalı göllərim, səlamət qalın

[116] (1) O yandan Şah Dağı, Qoşqar, Lənkəran - Ürəyim Bakıdı, qəlbim Naxcıvan

(2) Sən canlı tarixim, qədim Qobustan - Yazılı çöllərim, səlamət qalın

(3) Şairlər ordusu, aşıqlar dəsdi - Siz, yazın-yaradın, deməyin bəsdi

(4) Şəmşirin bağına bir tufan əsdi - Soluxdu güllərim, səlamət qalın

(5) Qocalıq dərdinə giriftaram mən - Demə, xaloğlu əlbət qocalmır

(6) Qocalmaq qanunu pozula bilməz - İnsanda, xasiyyət, adət qocalmır

(7) Son olaraq, Aşıq Şəmşirin öz ana yurdu "Kəlbəcər" və "Taxtadüz"ə[125] (8) aid yazdığı şeirlərindən birini dərc edirik:

(9) Qara Xacı Dəlidağı - Ağ bəzənir nahar çağı

(10) Beçə balı, sarı yağı - Boldu varı Kəlbəcərin

(11) Bənövşəsi, dağ laləsi - Südə bənzər şəlaləsi

(12) Sanki şərbət piyaləsi - Bulaqları Kəlbəcərin

(13) Yazın, yayın oğlan vəqti - Can dərmanı: boz bulaqdı

(14) Taxtadüzdü, xaç bulaqdı - Ən gözəli yaylaqları

(15) Çiçəyində sızlar arı - Şəmşir, vəsfin söylə bari

(16) Yağış yağar, olar cari - Axar seli yaylaqların

(17) Aşıq Şəmşirin əsərləri, qoşmaları 1971-də və səçilmiş əsərləri də (18) 1973-də Bakıda çap olmuşdur.

(19) **Aşıq Pənah Pənahof:** Aşıq Pənah əsrimizin görkəmli aşıqlarındandır. (20) O, Muğanda anadan olmuş, lakin şeirləri və sazı və avazıyla şimali (21) Azərbaycanın hər tərəfində məşhur olmuşdur. Xüsusilə "Abşeron" camaatı (22) onun vurğunu idi. O, çox

[125] Yer adları.

xoş xalq və xoş qılıq bir adam idi, və (23) özünü sevdirmək yolunu bacarırdı. Təəssüf ki, vəqtsiz əcəl, onu elindən (24) tez ayırdı. Bu gün onun gözəl səsi ilə oxuduğu nəvar və səfhələri (25) vardır. Ayrıca çap olunmuş kitablarda, şeiri yadigar qalmış, lakin bir (26) kitablıq da çap olunmamış şeirləri vardır. Bu şeirlərindən bir neçə nümunə (27) dərc edirik:

(28) Alqış

(29) Yenə açdı qapımızı şadxəbər - Bu təntənə, bu xoş sorağa alqış

(30) Baxışlarda, ulduz-ulduz şəfəqlər - Qəlbimizdə yanan çırağa alqış

[117] (1) İgitlərin bu şöhrəti, bu şanı - Görün necə heyran qoyub dünyanı

(2) Əlbir işin, dost əməyin nişanı - Polad çəkic, gümüş orağa alqış

(3) Saz deyildir, ürəyimdir dillənən - Muradımdır, istəyimdir güllənən

(4) Başımızın üzərində yellənən - Günəş rəngli qızıl bayrağa alqış

(5) Anaların, bacıların əlləri - Bürüyübdür bolluğa bu çölləri

(6) "Aşıq Pənah" təbrik elə elləri - Bu növrağa, bu təmtərağa alqış

(7) Oğul

(8) Sən ülfətlə, məhəbbətlə - Doğulmusan qoşa, oğul

(9) Çiçək-çiçək arzuların - Toxunmasın daşa, oğul

(10) Boş dolanıb bekar gəzmə - Sədaqətli dostdan küsmə

(11) Namərd ilə çörək kəsmə - Bir gün vurar başa, oğul

(12) Hər əlvan daş deyil almaz - Hər parıltı qızıl olmaz

(13) Əyilməklə baş ucalmaz - Namus ilə yaşa, oğul

(14) Sözlərimi saxla yadda - Məna axtar bu həyatda

(15) Unutma ki, yaxşı ata - İstəməz ki, çaşa oğul

(16) Əhdim budur: ildən ilə - Adın düşsün dildən dilə

(17) Pənah sazı alıb ələ - Eşqin ilə coşa, oğul

(18) Görəsən

(19) Ürəyi düz, elmi düz olanı - Sevinən görəsən, gülən görəsən

(20) Axtaran, öyrənən dünya insanı - Sirrlər aləmin bilən görəsən

(21) Sevirəm torpağı mədh edənləri - Əl çatmaz göyləri fəth edənləri

(22) Dərdini dərində gizlədənləri - Sevinci qardaş tək bölən görəsən

(23) Unudub həyanı, unudub arı - "Mənəm-mənəm" deyib, hay salanları

(24) Qeyrətsiz gün sürüb "ucalanları" - Min canı olsa da ölən görəsən

(25) Bülbüldən səs aldım, güllərdən nəfəs - Pənaham, tükənməz könlümdə həvəs

(26) Xalqın ürəyində yaşayan ölməz - Dünyaya təzədən gələn görəsən

(27) **Aşıq Qaşəm:** Aşıq Qaşəm Cəfəri müasir şairlərimizdəndir. O, Şəbüstərin (28) "Kəndərun" kəndində anadan olmuş, indi də orada yaşayır. Aşıq Qaşəm **[118]** (1) şeirlərində istibdad və zülmə qarşı etiraz etmiş və xalqın tərcümanı olmuşdur.

(2) Aşıq Qaşəmin tərcümeyi-halı daha əlimizə çatmayıb, yalnız 1358-də Aqay (3) Davər tərəfindən Aşıq Qaşəmin "El Məni Atmaz" adlı şeir məcmuəsi nəşr (4) edilmişdir. Biz, bu məcmuədən Aşıq Qaşəmin bəzi şeirlərini nümunə üçün (5) dərc edirik:

(6) Çarə Sevdiyim

(7) Məcnun olan gedər Leyli dalınca - Tellərin darayıb yana sevdiyim

(8) Fərhad dağı dəldi Şirin yolunda - Təbibsən, dərdimə çarə, sevdiyim

(9) El köçəndə düşər bulaq başına - Qız-gəlinlər vəsmə yaxar qaşına

(10) Hər kəs dərdin deyir öz sirdaşına - Vurulmuşam bir cüt xala sevdiyim

(11) Bülbül çəh-çəh vurar, qonar çəmənə - Məhəbbət oxunu vurdun sinəmə

(12) Qırx beş ildir vəqt vermisən Qaşəmə - Təbibsən, dərdimə çarə sevdiyim

(13) Zindana Düşdüm

(14) Ya Rəb! Neyləmişdim haqq dərgahında - Xəstə olub, müdam cahana düşdüm

(15) Yazıldı nameləriм ölkəbəölkə - Dolaşdım dillərdə, dastana düşdüm

(16) Can qurban eylərdim görən dostuma - İstibdad əli girdi can qəsdimə

(17) Yenicə gəlirdi təbib üstümə - Qədim geri basdı, dərmana düşdüm

(18) Canım, başım olsun yolunda fəda - Cavan ikən, fələk! Yandırdın oda

(19) Neyləmişdim məgər, ey bar-xuda - Giriftar eylədin, zindana düşdüm

(20) Qaşəm, ömrümü vermişəm bada - Qazandığım qismət olubdur yada

(21) Şad-xuraman seyr edərdin dəryada - Kimim şikəst olub, ümmana düşdüm

(22) Neçə Oldu Getdi

(23) Çox çəkdim dünyanın ah-zarını - Heç günüz görmədim, gecə oldu getdi

(24) Biqeyrət nə bilir mərdin qədrini - Hər kəs mənəm! dedi, köç oldu getdi

(25) Mən deyirdim qocalmazdım dünyada - Yaradanım bəlkə yetə imdada

(26) Sözlərimi bir gün salarlar yada - "Güneyli Qaşəm"di, necə oldu getdi

[119] (1) **Aşıq Hüseyn Cavan:** Hüseyn Mikayıl oğlu Əliof 1916-da İran (2) Azərbaycanının "Utu" kəndində anadan olmuş və 1945-də Azərbaycan (3) Demoqrat Firqəsinin üzvü olmuş və Pişəvəri hökuməti sükut etdiyi zaman (4) şimali Azərbaycana

getmişdir. Şeirlərində Azərbaycanda keçən mübarizəni və (5) sosialist inqilabını tərənnüm etmişdir. Səttar xan, Moskova Səfəri, və Kəlbəcər (6) adlı dastanları vardır.

(7) **Aşıq Hüseyn Şəmkirli:** Hüseyn Qurbanoğlu 1811-də anadan olmuş (8) və 1891-də vəfat etmişdir. Qoşduğu ustadnamə, müxəmməs, qatar və sairə (9) şeirlərində məhəbbəti, tərbiyət gözəlliyini tərənnüm etmişdir. Bir sıra şeirlərində (10) bəylər və mürtəce mollaları tənqid etmişdir. Onun "Hüseyn və Reyhan" (11) və "Hüseyn və Keşiş Qızı" adlı dastanları məşhurdur.

(12) **Aşıq Aslan:** Müasir saz şairlərimizdən Aşıq Aslan 74-il bundan (13) qabaq Xoy şəhərinin "Həmzəyan" kəndində anadan olmuşdur. Atası Nəcəf (14) kişi və famili Talibidir. Aşıq Aslan Aşıq Əsədin şagirdlərindəndir. (15) O, ürəyi vətən eşqiylə çırpınan ehsaslı şairlərimizdəndir, Aşıq Aslan (16) xalq şeirinin müxtəlif növlərində təbiini sınamış və şeirlər yazmışdır. (17) Onun yaradıcılığında ana yurda sonsuz məhəbbət və ana dilinə hörmət və (18) bağlılıq aydın şəkildə əks etmişdir.

(19) Neçə il qabaq London fakültələri dəvətlisi olaraq Londona getmiş, (20) və orada Azərbaycan xalq ədəbiyyatının nümunələrini, o cümlədən Şah İsmayıl (21) haqqında dastanları saz və sözlə birlikdə təqdim etmişdir. Burada, onun (22) yaradıcılığından biri ciddi, və digəri tənz iki nümunə nəql edilmişdir:

(23) Gül Təbrizim

(24) Azər eli coşar, daşar - Dünya varkən, azad yaşar

(25) Qartal kimi dağlar aşar - El Təbrizim, gül Təbrizim

(26) Gəl dərdimi bul Təbrizim

(27) Gözəl olar yayın, qışın - Səfalıdır dağın, daşın

(28) Düşmən itin didər dişin - El Təbrizim, gül Təbrizim

(29) Gəl dərdimi bul Təbrizim

(30) Azərbaycan bir vaxt olar - El dərya tək coşub, dolar

(31) Yağıların rəngi solar - El Təbrizim, gül Təbrizim

(32) Gəl dərdimi bul Təbrizim

[120] (1) Yad canına od salarsan - Düşmanlardan bac alarsan

(2) Azad olub şən qalarsan - El Təbrizim, gül Təbrizim

(3) Gəl dərdimi bul Təbrizim

(4) "Aşıq Aslan", gəl imana - Sidqi bağla o sübhana

(5) El yolunda ol mərdanə - El Təbrizim, gül Təbrizim

(6) Gəl dərdimi bul Təbrizim

(7) Boğaz Dərdi

(8) Tənz

(9) Boğaz, səni xar olasan - Boy atmamış, tez solasan

(10) Görmədim bircə doyasan - Oxşayırsan marə boğaz

(11) Çıxsın sənə yarə boğaz

(12) Yolum düşərkən bazara - Salırsan məni azara

(13) Nəfəsim düşür alma-nara - Getdin məni canə, boğaz

(14) Çıxsın sənə yarə, boğaz

(15) Edəndə meyvələr nazı - Yeyəndə varlılar qazı

(16) Sızlayır aslanın sazı - Qarqış deyir narə, boğaz

(17) Çıxsın sənə yarə, boğaz

(18) Baş əyməzdim namərd yada - Güvənərdim yaxşı ada

(19) Ad-sanını verdin yada - Sənin üzü qarə, boğaz

(20) Çıxsın sənə yarə, boğaz

(21) Boğaz, səni doyurmağa - Gül başuva sovurmağa

(22) Sola-sağa qaçdım qağa[126] - Minnət çəkdim yadə, boğaz

(23) Çıxsın sənə yarə boğaz

(24) Gəl bəçara "Aşıq Aslan" - Etmə nəfsə canı qurban

(25) Saxla sazı hörmət hər an - Çəkmə məni darə boğaz

(26) Çıxsın sənə yarə boğaz

(27) Xoy 1347

(28) **Aşıq Əli:** Təbrizin tanınmış aşıqlarından Aşıq Əli Fəyzullahı (29) Vəhid 88 il bundan qabaq anadan olmuş, və 17-yaşından aşıqlığa (30) başlamışdır. Aşıq Əlinin babası da aşıq olduğu üçün kiçik (31) yaşdan şeir və musiqi ilə yaxından tanış olub və aşıqlar məclisinə (32) gedərmiş və beləcə də aşıqlığa maraq və əlaqə tapmış və aşıq olmağa **[121]** (1) qarar vermişdir. Aşıq Əli, Aşıq Ələsgər Maralanı və Aşıq Hacəlinin (2) şagirdi olmuş, onlardan aşıq havaları və şeirlərini öyrənmiş, uzun (3) illər xalqının dərdlərini, sevinc və arzularını sazı və sözüylə tərənnüm (4) etmişdir. Aşıq Əlinin atası Səttar xanın mücahidlərindən olmuş, özü də (5) azadlıq təmlərini tərənnüm edən bir aşıq olmuşdur.

(6) Aşıq Əlinin oğlu Aqay Hüseyn Fəyzullahı Vəhid "Dədə Qorqud" məcəlləsinin (7) müdir və naşiri olub, xalqımızın dil və ədəbiyyatına xidmət etməkdədir.

(8) Aşıq Əlinin şeirlərindən nümunə olaraq son zamanlarda yazdığı (9) "Qanadlı Səs" adlı şeiri nəql edirik:

(10) Qanadlı Səs

[126] Dadaş.

(11) Qanadlı səs çatdı bizə - Nisgilim var gələm qonaq

(12) Göydən səpdi gül Təbrizə - Cavanların toyun tutaq

(13) İşıq saldı qəlbimizə - Dərd dağıdaq, qəm unudaq

(14) Telli sazı aldım ələ - Nolubdu bəs Hüseyn Cavan

(15) Nəğmələrim gəldi dilə - Kim ölübdü, kimdi qalan?

(16) Səsin gəldi "Dədə Qorqud" - Qorxum budur düşəm xəstə

(17) Oldun mənə arxa-umud - Arzum qala dəstə-dəstə

(18) Sinəm üstdən ötdü bulud - Ağ kirpiklər ola bəstə

(19) Gözlərimdən sel atlandı - Qonaq evim məzar ola,

(20) Arzularım qanadlandı - Torpaq məndən bezar ola

(21) Zindanlarda çəkdim nəfəs - Bizdən qabaq bu dünyadan

(22) Dünya oldu mənə qəfəs - Neçə-neçə keçib karvan

(23) Gur səsiniz verdi həvəs - "Aşıq Əli" sizə qurban

(24) Sinəm üstə aldı sazı - O günləri mən görməsəm

(25) Eşqinizlə çaldım sazı - Balalarım görsün nə qəm

(26) Bu şeiri Bakı radiosunun "Dədə Qorqud" bərnaməsində qulaq asdıqdan (27) sonra yazıb, Bakıya göndərmiş və Azərbaycanın müasir xalq şairi Bəxtiyar (28) Vahabzadə də Aşıq Əlinin şeirinə cavab olaraq, aşağıdakı şeiri yazmışdır. (29) Bəxtiyar Vahabzadədən Aşıq Əliyə:

(30) Dədəmizin söhbətini - Sən butaydan eşidəli

(31) Kökümüzdən gələn səsə - Cavab verdin Aşıq Əli

[122] (1) Həm otağda, həm butayda - Dövran sürdü Dədə Qorqud

(2) Saz üstündə səni mənlə - Görüşdürdü Dədə Qorqud

(3) Dədəmizi yada salaq - Balamıza gün ağlayaq

(4) Ayrılığı ayaqlayaq - Sən otağdan, mən butaydan

(5) Deməsinlər: "təklənmişik - Eyni dərdə yüklənmişik"

(6) Bir arzuya köklənmişik - Sən otağdan, mən butaydan.

(7) Biz atəşdən od almışıq - Dərdimizdən ad almışıq

(8) Uçmağa qanad almışıq - Sən otağdan, mən butaydan

(9) **Əmək və Mərasim Nəğmələri:** Xalqın şeir yaradıcılığının ən qədim növlərindən biri (10) əmək nəğmələridir. Bunlar, iş zamanı söylənib, məqsədi əməyi ahəngli (11) şəkildə əncam verib və yüngülləşdirmək olmuşdur. Bu nəğmələr əvvəllər, çox (12) sadə və bəsit olmuş, bəzən bir söz bir neçə dəfə təkrar edilmiş, ahənglər (13) söylənmiş və şən və çox karakter daşımışdır. Bu şəkildə camaatı həvəsə (14) gətirib, təchiz etmiş və əmək cərəyanındakı çətinliyi, ağırlığı azaltmağa (15) xidmət etmişdir. Bu mahnıların bir çoxunda əmək, əmək alətləri və köməkçi (16) qüvvələr tərif edilmiş, hətta müqəddəsləşdirilmişdir.

(17) Azərbaycan qədim əmək nəğmələrinin bəzi xüsusiyyətlərini indi də özündə (18) saxlayan "holavar"lar hələ də xalq arasında yaşamaqdadır.

(19) "Holavar" sözü (ho) ilə (var) sözlərinin birləşməsindən əmələ gəlmişdir. (20) "la" əki (pəsvəndə) də ehtimal ki dilimizin ahənginə uyğun olaraq, bu iki (21) sözü birləşdirmək üçün araya girmişdir. "Ho" heyvan və "var" da Əski (22) Türkcədə "get" deməkdir.

(23) İlk holavar mahnısı çox bəsit imiş, burada, əsas yeri ahəng (24) tutmuşdur. Ahəng də iş zamanı öküz, qutan və başqa təsərrüfat alətlərinin (25) çıxardığı səslərə uyğunlaşdırılaraq yaranmışdır.

(26) Əvvəllər, holavar mahnısının hər misraı 1-2 hecadan ibarət olmuşdur, (27) lakin sonralar heca vəzniylə yaranan holavarlar da meydana çıxır. Burada, (28) yenə əsas yeri

ahəng tutur, ilk misraı 1, 2, 3 hecadan ibarət qədim (29) holavarlar indi həm ayrıca, həm də holavarların nəqəratı kimi oxunur.

(30) Heyvanlara aid mahnılarda, daha çox totemizm dövrünün qalıqları mühafizə olunur.

(31) Şifahi xalq ədəbiyyatının ən qədim növlərindən biri də mərasim nəğmələridir. **[123]** (1) Mərasim (törənlər), ibtidai insanların həyatı, məişəti, dünya görüşü, dini (2) etiqadı ilə əlaqədar təşkil olunmuş və icra edilmişdir.

(3) Əski insanlar təbiət qüvvələri qarşısında aciz idilər. Təbiət onlar (4) üçün bir sirr kimi qalırdı. Ona görə də hər bir təbiət hadisəsi onlara (5) möcüzə kimi görünürdü. İnsan bu möcüzələrin sirrini açmağa, təbiət qüvvələrinə (6) və hadisələrinə hakim olmağa çalışır, bunun üçün müxtəlif vasitələrə əl atırdı (7) ki, bunlardan biri də "ovsun" idi.

(8) Azərbaycan xalq mərasimlərini iki bölümə ayıra bilərik:

(9) **1- Mövsüm Mərasimləri:** Mövsüm mərasimləri də əskidən insanların etiqadları, (10) təbiət hadisələrinə qarşı münasibətləri və fəaliyyəti ilə əlaqədar düzəlmişdir. (11) Əkinçilik, maldarlıq, ovçuluq və bu kimi işlərlə də bağlı olaraq, mərasimlər (12) təşkil edilmişdir. Mövsüm mərasimləri içərisində ən çox yayılanı yeni (13) il-novruz mərasimidir. Novruz mərasimi qışın bitməsi və baharın gəlməsiylə (14) başlanır. Bu bayram insanlara sevinc və ümid verən və onları ruhlandıran (15) bir bayramdır. Belə nəzərə gəlir ki, bu bayram, əski İranlılardan Türklərə (16) keçmişdir. Bu bayramda müxtəlif mahnılar oxunur, və bayrama məxsus (17) mərasimlər yerinə gətirilir:

(18) Novruz gəlir, yaz gəlir - Nəğmə gəlir, saz gəlir

(19) Bağçalarda gül olsun - Gül olsun, bülbül olsun

(20) İlin axır çərşənbə axşamı həyətlərdə və ya böyük bir düzənlikdə tonqal (21) qalanır və camaat bir-bir tonqalın üstündən atılar və bu sözləri söylər:

(22) "Ağırlığım, uğurluğum", "ağrım, acım, azarım, bezarım tökül bu (23) tonqalın üstünə!" və beləliklə çərşənbənin nəhsliyini aradan aparırlar.

(24) Yeni ildə günəş çağırmaq mərasimi də olmuşdur. Günəş insanları və (25) yeri isidir və təbiətə can verir. Ona görə də insanlara sevinc və ümid (26) verir:

(27) Gün çıx, gün çıx - Köhlən atı min çıx!

(28) Günəş çıxandan sonra, onu tərif edən nəğmələr oxunur:

(29) Çıxdı günəş qırmızı - Can gülüm, can, can

(30) Toyladı oğlan qızı - Can gülüm, can, can

(31) Hər birimiz bir günəş - Can gülüm, can, can

(32) Bir bağçanın ulduzu - Can gülüm, can, can

(33) Mövsüm mərasimlərindən ən mühüm və əskiləri "Xıdır-xıdır" və "Qodu-qodu" mərasimləridir. **[124]** (1) Xıdır və ya Xıdır Nəbi=Xızır Nəbi və ya "Xıdır İlyas" haqqında olan nəğmələr, yağış (2) arzusuyla təşkil edilən mərasimlərdə oxunur. Əskidən bəri quraqlıq xalqa (3) əzab verib, əkinlərini yandırıb, məhv etmişdir. Bunun qarşısını (4) almaq üçün "su" ilahəsinə sitayiş edilmiş və onların şəninə təşkil olunan (5) mərasimlərdə mahnılar oxunmuşdur.

(6) Xıdır İlyas, Xıdır İlyas - Yetdi çəkdi, gəldi bahar

(7) Qara toyuq qanadı - Kim vurdu, kim sanadı

(8) Məhəllənizə gələndə - İt baldırım daladı.

(9) Xanım, ayağa dursana - Yük dibinə varsana

(10) Boşqabı doldursana - Xıdırı yola salsana

(11) Bəzən də yağış çox olub, əkinə və məhsula ziyan verəndə "Qodu-qodu" mərasimi (12) təşkil verib, buna məxsus mahnılar oxunmuşdur. Bu zaman kəndin cavanları (13) gün ortadan sonra günəşin rəmzi olan bir gəlinciyi bəzəyir, qapı qapı (14) gəzir, tamaşa düzəldir və çalır, oxuyur və pay toplayırdılar. Oxunan mahnıların (15) məzmunu günəşin rəmzi olan qodunun şəninə deyilən tərifl ərdir:

(16) Qodu-qodunu gördün mü - Qoduya salam verdin mi

(17) Qodu buradan keçəndə - Qırmızı günü gördün mü

(18) Qoduya qaymaq gərək - Qablara yaymaq gərək

(19) Qodu gün çıxarmasa - Gözlərin oymaq gərək

(20) Əskidən insanların işi ilə əlaqədar mərasimlər də olmuşdur. Bunlardan, (21) maldarlığa aid mərasimlər və mahnılar calibdir. Bu mahnılara "sayaçı" (22) sözləri deyilir. Sayaçı payızın sonunda və qışda evləri gəzir, və (23) mahnılarla heyvanlarının xırını tərənnüm edir. Bunun əvəzində yağ, penir, (24) un, buğda, düyü və sairəsini alır. Bu mahnılarda, heyvanlara məhəbbət ifadə (25) olunur, onların xüsusiyyətləri təsvir edilir və yaxşı, bol məhsul arzu (26) olunur.

(27) Sayaçı və saya "say" sözündəndir və bu mahnıları ifa edənlər qoyunçu (28) çobanlardır. Çox ehtimal ki, bu söz, qoyunları cütləmək və saymaqla (29) əlaqədar olduğu üçün saya adlanmışdır.

(30) Sayaçı sözləri şəkil və məzmun cəhətindən müxtəlifdir. Bunlar, ev heyvanlarına (31) və ən çox qoyun və keçiyə həsr edilmişdir. Məmulən belə başlar:

(32) Səlam-əleyk say bəylər - Bir-birindən yey bəylər

[125] (1) Saya gəldi gördünüz - Səlam verdi aldınız

(2) Alnı təpəl qoç quzu - Sayaçıya verdiniz

(3) Səfa olsun yurdunuz - Ulamasın qurdunuz

(4) Ac getsin avanınız - Tox gəlsin çobanınız

(5) Qoyunlu evlər gördüm - Qurulu yaya bənzər

(6) Qoyunsuz evlər gördüm - Qurumuş çaya bənzər

(7) Qoyun var, kərə gəzər - Gələr, evləri bəzər

(8) Çobanlar haqqındakı mahnılarda sayaçı sözlərinin bir qismini təşkil edir (9) bu mahnılarda çoban tərif olunur, onun əməyi, xidməti, yaşayışı, və (10) qəhrəmanlığı tərənnüm edilir. Məsələn:

(11) Göydə gəzən bulutlar - Yorqanıdır çobanın

(12) Yastı-yastı təpələr - Yastığıdır çobanın

(13) Yumru-yumru qayalar - Yumruğudur çobanın

(14) Əlindəki dəyənək - Qalxanıdır çobanın

(15) Yanındakı boz köpək - Yoldaşıdır çobanın

(16) Ağzı qara canavar - Düşmənidir çobanın

(17) **2- Məişət Mərasimləri:** Məişət mərasimləri xalqın adət, ənənə və etiqadlarıyla (18) əlaqədardır, və çox müxtəlifdir. Məsələn yas, dəfn, doğum və toy mərasimləri (19) və vəsfi-hallar bu qəbildəndir.

(20) Vəsfi-hallar fal mənasında işlənmişdir. Yeni ilə bir ay qalmış (21) qadın və qızlar toplanır, bir badya su qoyar və hərədən bir nişan alıb, (22) suya salarlar. Badya başında oturan qadın təsadüfən əlinə keçən nişanı (23) sudan çıxardıb, bir vəsfi-hal söylər və bu vəsfi-hal nişan sahibinin falı (24) olur. Nişan sahibi etdiyi niyyətin baş verib-verməyəcəyini vəsfi-haldan (25) anlar. Vəsfi-hal ünvanıyla oxunan mahnılar, şəkil etibarilə bayatı (26) və ağıya bənzər, lakin məzmun etibarilə onlardan fərqlidir. Aşağıda iki (27) vəsfi-hal mahnısı nəql edirik:

(28) Ağlama, naçar ağlama - Əlində haçar ağlama

(29) Qapını bağlayan Allah - Bir gün açar, ağlama

(30) Oturmuşdum səkkidə - Ürəyim səksəkidə

(31) Üç qızıl alma gəldi - Bir gümüş nəlbəkidə

[126] (1) **Yas və Dəfn Mərasimləri:** Yas və dəfn mərasimləri də çox əskidən (2) Azərbaycanlılarda və digər Türk xalqlarında adət halına gəlmişdir. Bu (3) mərasimlərdə oxunan mahnılar ağı, və oxuyana da ağıçı deyilir.

(4) Ə. Haqverdinin də yazdığına görə, qədim Azərbaycanda ölən böyük (5) qəhrəmanlar üçün ağlamaq bir adət idi. Qəhrəman ölən günü, camaatı bir (6) yerə toplayırdılar. Bu toplantıya (yuğ) deyirdilər (yuğlamaq, ağlamaq (7) deməkdir). Toplananlar üçün qonaqlıq düzələrdi. Yuğçular iki simli (8) sazlarını (qopuz) çalıb oynayardılar. Yuğçu, əvvəlcə ölən qəhrəmanın (9) igitliklərindən danışıb, onu tərifləyirdi. Sonra qəmli havalar (10) çalıb ağı deyirdi və toplananlar da hönkürə-hönkürə ağlayardı. Ağıçı (11) ölən qəhrəman haqqında mahnı oxuyana qədər onu yanıqlı sözləriylə tərif (12) edər, sonra mahnıya keçərdi məsələn: "Açılmayan tüfəngin, siyrilməyən (13) xəncərin, öz canına qurban, ay kimi doğdun, gün kimi batdın, minəndə (14) at bağrı yardın, düşəndə yer bağrı yardın, saydığına səlam verdin, (15) saymadığına yan verdin. Düşməninə dirsək göstərdin, qəniminə qan (16) uddurdun, altının bədöv atına, çiyninin süzən tüfənginə, tərkinin dolu (17) xurcununa, ağzının kəsərli sözünə anan qurban ay…"

(18) Ağacda xəzəl ağlar - Dibində gözəl ağlar

(19) Belə oğlu ölən ana - Sərgərdan gəzər, ağlar

(20) Can qardaş, canım qardaş - Ağlayır canım qardaş

(21) Baş qoyum dizin üstə - Qoy çıxsın canım qardaş

(22) Ağılar, əsrlər boyu yalnız qəhrəmanlar üçün deyil, bütün ölülər üçün (23) də oxunmuşdur. Ona görə də Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatında bunlar (24) məzmunca rəngarəngdir. Yas və dəfn mərasimləri ölünün başı üstündə və ya (25) basdırılan zaman qəbristanda tutulur.

[126] (26) **Toy Mərasimləri:** Ən çox yayılan və məşhur olan toy mərasimləridir. (27) Bu mərasimlər, adət üzərə payızda tutulur. Çünki payızda məhsul toplanıb, (28) və xalq rahata qovuşmuşdur. Toy kəlməsi əskidən böyük qonaqlığa (29) deyilmişdir. Toylar, nişan mərasimiylə başlar. Toy mərasiminin bir sıra (30) mərhələləri vardır: elçilik, nişanlama, həna gecəsi, gəlin gəlmə, zifaf (31) gecəsi, toy dağılması, duvaqqapma və

sairə. Hər bir mərhələnin özünə (32) görə mahnıları vardır. Elçilikdən sonrakı mərasimlərdə mahnılar, musiqi, **[127]** (1) rəqs və oyunlarla bərabər olur. Bu mahnılardan nümunələr nəql edirik:

(2) Qoda gəlmişik biz sizə - Hörmət ediniz bizə

(3) Bu gecə qız sizdədir - Sabah aparrıq bizə

(4) Al almağa gəlmişəm - Şal almağa gəlmişəm

(5) Oğlanın bacısıyam - Adaxlamağa gəlmişəm

(6) Gəlini oğlan evinə aparanda, oxunan mahnılardan nümunə:

(7) Anam, bacım qız gəlin - Əl-ayağı düz gəlin

(8) Yeddi oğul istərəm - Bircə dənə qız, gəlin

(9) Ətəyi çin-çin gəlin - Çini göyərçin gəlin

(10) Gəlinlər arasında - Hamından göyçək gəlin

(11) Gəlin-qaynana haqqında söylənən mahnılar, toy mərasiminin ən maraqlı (12) mahnılardır. Gəlin-qaynana arasında olan çəkişmə və ziddiyyət, bu mahnılarda (13) aydın görünür:

(14) Gəlinə bax, gəlinə - Əlin qoyur belinə

(15) Gəlinə söz deyilməz - Çıxar, gedər evinə

(16) Gəlin gəlir, xan gəlir - Evləri yıxan gəlir

(17) Əlində ülgüc tiyə - Başları qırxan gəlir

(18) Bu gün qədim mərasimlər bir çox yerlərdə öz əhəmiyyətini etdirməkdədir. Ancaq (19) bunların xalqımızın keçmişindəki adət-ənənələrini, dünya baxışını, (20) etiqadını, məişət tərzini öyrənmək işində mühüm tarixi əhəmiyyəti vardır.

(21) **Xalq Oyunları və Dramları:** Xalq oyun və tamaşaları mövsüm və məişət (22) mərasimlərindən doğub, inkişaf etmişdir. Bu mərasimlərdə, biz bir dərəcəyə (23) qədər oyun ünsürləri tapa bilərik. Bu ünsürlər, zaman keçdikcə inkişaf (24) edib, balaxərə müstəqil oyun və tamaşa şəklini almışlar.

(25) Aşıq şeiri də oyunların yaranmasında mühüm rol oynamışdır. Aşıq (26) özü yaxşı bir artistdir. Onun danışığı dastan, nağıl və teatr (27) əsərini xatırladır. Məsələn: Əsli və Kərəm dastanını danışan aşıq tez-tez (28) Əsli, Kərəm, Qara keşiş və Ziyad xana çevrilir. Aşıq sənəti xalq teatrının (29) bir şəkli kimi nəzərə alına bilər.

(30) Xalq oyunları və tamaşalarını üç qrupa (dəstəyə) ayırmaq lazımdır: (31) mərasimlərlə əlaqədar oyunlar, ictimai oyunlar, və ailə-məişət oyunları.

[128] (1) **1- Mərasimlərlə Əlaqədar Oyunlar:** Bunların ən mühümləri bahar bayramı (2) ilə əlaqədar, Kosa-gəlin və yaxud Kosa-kosa adlanan oyunlar, əkinçiliklə (3) əlaqədar oyunlardır.

(4) "Kosa-kosa" oyun və ya teatrının əsası qışın qovulması və yazın (5) qarşılanmasıdır. Kosa qışın rəmzidir. Onun kosalığı da quru qışın (6) təcəssümüdür. Keçi də yazın, həyatın və yaşıllığın rəmzidir. Bunun üçün (7) oyun əsnasında kosanı keçi öldürəndə hamı sevinir.

(8) Əkinçiliklə əlaqədar teatrdan "Tənbəl Qardaş", "Əkəndə Yox, Biçəndə (9) Yox, Yeyəndə Ortaq Qardaş" çox maraqlıdır. Bu oyun xalq arasında (10) çox yayıldığından atalar sözü kimi də məşhur olmuşdur. Tamaşanın (11) qısaca məzmunu belədir: "Hadisə bir malikin yerlərini əkən iki yoxsul (12) qardaş arasında cərəyan edir. Malik səhnədə görünürkən iki qardaş ona (13) yaxınlaşır və yerlərin icarəyə verməsini xahiş edirlər. Malik razı (14) olur və qardaşlar yeri alırlar. İşə başlayanda, ikinci qardaş min cür (15) bəhanələrlə özünü işdən kənara çəkir, gah ayağına çöp batır, gah (16) xəstələnir, ürəyi ağrır və … Bu bəhanələr o vəqtə qədər gətirilir ki, (17) artıq birinci qardaş yeri əkmiş, səpmiş, yetmiş taxılı biçib (18) döymüş və çuvallara yığmışdır. Elə bu zaman ikinci qardaş hazır (19) çuvalı görüncə qardaşının yanına gəlir, əli belində belə deyir:

(20) "Ha, taxılımız hazırdır, indi gəl bölək." Birinci qardaş, ona (21) "Gec gəldin, sənə bu taxıldan birdən də çatmır, özüm əkmişəm, özüm (22) biçmişəm, özüm də yeyəcəyəm."

İkinci qardaş “Nə deyirsən, əlim- (23) ayağım dəyməmiş taxılı yarı böl, yoxsa bir toy tutaram ki, rəhmətlik (24) atamız qəbirdən xortlar.”

(25) Birinci qardaş “Yaman demə, ağzını təmiz saxla, ay camaat, buna (26) taxıl çatır mı?”

(27) Camaat: “Yox, yox!”

(28) İkinci qardaş bel sapını (dəstəsini) götürüb, onun üstünə cumur (29) burada savaşma səhnəsi verilir. Axırda birinci qardaş ikinci qardaşı (30) vurub öldürür. Ölü ortada qalır. Qardaş ölüyə tüpürür, camaat da (31) bir-bir ona tüpürürlər. Oyunun sonunda camaat səs-səsə verərək, (32) deyir: “əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş!”

(33) Bu oyunlar, daha çox xalqın, kəndlilərin həyatı ilə bağlı olub, **[129]** (1) əxlaqi və tərbiyəvi əhəmiyyətə malikdir.

(2) **2- İctimai Oyunlar:** Xalq tamaşalarının bir çoxuna, xüsusən xalqın (3) oyanışı ilə əlaqədar ictimai mövzulara girmişdir. Bunlarda, xalq (4) kütlələri zalim aqalar və istismarçılara gülür, onları ələ salır və tənqid (5) edir. Bu oyunlardan şimali Azərbaycanda toy məclislərində oynanan (6) “Xan-xan” oyunu, və habelə “Keçəl” oyunu maraqlıdır. Keçəl oyununda (7) iki keçəl qardaş, qoca ana, cavanlar və camaat iştirak edir. Bu iki keçəl (8) qardaşlar birbəbir qaziyə nökər olur. Qazi onları möhkəm işlədir, ancaq (9) heç birinə pul vermir. Qazi çox deyingən, söyüş verən, qəddar bir adamdır. (10) Keçəl qaziyə deyir ki, hər dəfə qazi onu söysə, on manat versin (11) qazi qəbul edir. Lakin söyüşə adət edən qazi hər dəfə keçəli söyəndə on (12) manat verməyə məcbur olur. Qazi hər iki qardaşı da muzdsuz qovur. Bu (13) zaman bir loti meydana çıxır. O, qatır donuna girir və keçələ deyir (14) ki, məni qaziyə sat, keçəl də belə edir. Sonra loti qaçır, və qazi (15) çox peşman olur və pulunu keçəldən geri istəyir, o da qaytarmır. (16) Qazi işi məhkəməyə verir. Keçəllər qazini “dəli” elan edirlər, camaat da (17) qazini ələ salır, qazi çox pis bir vəziyyətdə keçəllərin hay-küyü ilə (18) səhnədən çıxıb qaçır və tamaşa qurtarır. Bu oyunda, qazi xalqı işlədib (19) muzdunu verməyənləri, keçəl də qan-tər içində işləyib, qarnı (20) ac dolananları təmsil edir.

(21) **3- Ailə-Məişət Teatrları:** Burada, əsasən oyun üç nəfər: “Ər, (22) arvad, və aşna”nın üzərində qurulur. Bu qəbil oyun və tamaşalara misal (23) “Aşna”, “Bic Nökər” və

“Tapdıq Çoban” və başqa oyunları göstərə bilərik. (24) Xalq oyunlarının bir başqa növləri vardır. Məsələn kəndirbaz (tınabbaz)ların (25) oyunu.

(26) **Nağıllar**

(27) Nağıl, şifahi xalq ədəbiyyatının bir çox qədim və yayğın (yayılmış) növlərindəndir. (28) Nağıllar xalq müxəyyələsinin təbii və vaqeyi aləmin fövqündə (29) yaşatdığı qəhrəmanların hekayəsidir. Ruh aləmi “Rıklin” nağılları yuxu- (30) röyaya bənzədir və deyir ki, nağıl, insanlardakı arzu-istəkləri təmsil (31) edir. Çünki vaqeyi həyatda mümkün olmayan və çox istənilən şeylər nağıllarda (32) mümkün olur. Ədalət, müsavat, qardaşlıq və səadət tam mənasıyla **[130]** (1) nağıllarda olur. Həqir görülən keçəl oğlan huş və zirəkliyi sayəsində (2) bəyzadələrə qələbə çalır. Yetim bir qız bəxtinin cilvəsiylə padşah və ya (3) şahzadə ilə evlənir. Yoxsul bir biçarənin başına dövlət quşu qonar (4) və pəri gözəlləri çobanlarla sevişər.

(5) Nağıllarda, nikbinlik hakimdir, və yaxşılıq pisliyə, xeyr şərə (6) və haqq nahaqa qələbə çalar.

(7) Bəzən tarixi vaqelər və şəxsiyyətlər də nağıllara alınarsa, nağılların (8) əsasını xariqüladə hadisələr təşkil edər. Məsələn heyvanlar və bitkilər, hətta (9) əşyalar canlanır və insan kimi danışar və nağılın qəhrəmanı olan insana (10) kömək edər. Sehr və cadu vasitəsiylə insan arzu-istəkləri haqqiqətə (11) çevrilir.

(12) Yenə nağılların xüsusiyyətlərindən biri də şəkil dəyişdirməkdir (13) (Transfiguration). Nağıl qəhrəmanı bir ceyran, balıq, və ya bir quş (14) şəklinə düşər. Mənfi surətlərdə, daş və ya qarğa şəklinə düşər.

(15) Nağıllarda xalqın dünya görüşü, həyata münasibəti və zülmə qarşı mübarizəsi (16) və gələcək üçün arzuları və imanı əks olunmuşdur. Bu baxımdan da (17) xalqımızın ruhiyyə və mənəvi xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün, nağıllar yaxşı (18) qaynaq sayılar.

(19) Tarix boyunca klassik şairlərimiz də əsərlərində nağıllardan faydalanmışlar. (20) Məsələn Gəncəli Nizami, Füzuli, Şah İsmayıl Xətai və xüsusilə Məhəmməd (21) Əmani əsərlərində nağıllara çox yer vermişlər.

(22) Azərbaycanda nağılların xalqdan yığıb nəşr edilməsi 19-cu əsrin (23) əvvəllərində başlamışdır. Ə. Qaracadağinin əlyazmasında bir neçə (24) Azəri nağılı vardır. Sonra Rus mətbuatında nağıllar çap olmağa (25) başlamışdır. 20-ci əsrdə nağıllar əvvələn məcəllə kitablarda çap olmuş (26) sonra metodik şəkildə tədqiq edilib kitablar halında çap edilmişdir. (27) Bu işdə Y. V. Çəmənzəminli, H. Zeynallı, Həmid Araslı, Əlizadə, A. (28) Axundof və H. Təhmasib və N. Səyidof çalışmalarını qeyd etmək lazımdır.

(29) 20-ci illərdə Azərbaycan nağılları 5 cilddə Nizami Adına Ədəbiyyat və Dil (30) İnstitutunun Folklor Şöbəsi tərəfindən çap edildi.

(31) Azərbaycan nağılları çox zəngin və rəngarəngdir. Onun üçün müxtəlif (32) qruplara ayrılmışdır. Biz A. Babayef və Ç. Əfəndiyefin təsnif və təqsimini (33) burada nəql edirik:

[131] (1) **1- Sehrli Nağıllar:** Sehrli nağıllar ən qədim nağıllardır. Bunlarda (2) insanın təbii qüvvələrə, vəhşi heyvanlara qarşı mübarizəsi əks edilmişdir. (3) Bunlar nağıllarda, dev və əjdaha şəklində təsvir edilmişdir. Bu nağıllarda (4) qəhrəmanlar sehr və cadu, əfsun və əfsanəvi köməkçilərlə düşmənə qarşı mübarizə (5) aparır və devlərə, əjdahalara və tilsimlərə qarşı vuruşurlar. Bəzən bu nağıllarda (6) əfsanəvi yerlər, zülmət dünyası və hətta o biri dünya təsvir edilir. (7) Bu nağıllarda eyni zamanda xalqın iztirabları, mübarizəsi və arzuları, və (8) düşmənə qarşı nifrət də sezilə bilir.

(9) Sehrli nağıllarda mənfi qüvvələr də iştirak edir. Bunlardan biri devdir. (10) Dev xariqüladə bir mövcud olub, qobud, eybəcər bir nəhəngdir. Bəzən (11) neçə başı vardır, bəzən uçur, gözəl qız və oğlanları oğurlayır və əsir (12) edir. Bunlar adam əti yeyir, dünyada olan ən yaxşı nemətlər onların (13) əlindədir. Bəzən devlər qobud, qəddar və amansız olduqları qədər də qorxaq, (14) bacarıqsız, sarsaq və sadəlövhdırlar.

(15) Nağıllarda bu qorxunc, nəhəng devlər qəhrəmanlar tərəfindən məğlub edilir (16) və haqq və ədalət nağılın sonunda qələbə çalır.

(17) Mənfi qüvvələrdən biri də əjdahadır. Bunların neçə başı vardır və daha çox (18) su başında və ya qəhrəmanın köməkçisi olan simurq quşlarının yuvalarının (19) yanında olurlar. Əjdaha simurqun yumurtalarını yemək və ya balalarını (20) məhv etmək istəyirlər, lakin həmişə qəhrəmanlar və onların köməkçiləri tərəfindən (21) məğlub edilir.

(22) Sehrli nağılların ən tipik nümunəsi “Məlikməhməd”dir.

(23) Məlikməhməd nağılında ecazkar alma ağacı padşaha daim cavanlıq təmin (24) edir, lakin dev buna mane olur, mübarizə başlayır və Məlikməhməd müvəffəq (25) olur, çünki o, təmiz qəlbli və zəki bir şəxsiyyətdir.

(26) **2- Heyvanlar Haqqında Olan Nağıllar:** M. H. Təhmasibə görə bu növ nağıllar (27) ən qədim nağıllardır. Qədim insanlar bir sıra heyvanlara ecazkar və varlıq (28) kimi baxmış və bu heyvanlarla əlaqədar möcüzələr və əfsanələr düzəltmişlər. (29) Belə heyvanlar sonralar müqəddəsləşdirilmiş, hətta insanlar onları özlərinə (30) əcdad hesab etmişlər. Totem və totemizm də buradan meydana gəlmişdir. (31) Totemizm qədim Türklərin Şamanizmdən qabaqkı dinləri olmuş və indi də (32) bəzi qalıqları qalmışdır. Azərbaycan nağıllarının çoxunda belə totem **[132]** (1) heyvanlara rast gəlirik. Totemizmə görə: Totem heyvanlar, istədikləri (2) zaman cildlərindən çıxıb, insan ola bilir, onlar bəzən öz arzuları ilə (3) ətlərini insana vermək üçün ölürlər. Əgər insanlar onların sümüklərini (4) yaxşı qoruyub saxlasalar, və vacib olan ayin-mərasim qaydalarını yerinə (5) yetirsələr, guya onlar yenidən dirilər. Beləliklə də yem bolluğu, və (6) ictimai rifah halı təmin olur.

(7) Qədim Türklərin dini etiqadları sayılan bu təsvirlər qalıqlarını xalq (8) arasında rayic olan “Göyçək Fatma”, “Fatmanın İnəyi”, “Fatma və Giyav” (9) adlarıyla müxtəlif variantlarda söylənən nağılda görürük. Bu nağılda Fatma (10) adlı bir qızın sərgüzəşti təsvir olunur. O, kiçik yaşdan anasını (11) əldən vermiş, ögey ananın əlinə düşmüşdür. Atası Fatmaya tapşırır (12) ki, inəyə yaxşı bax, nə kimi çətin işin olsa inəkdən soruş, və ondan (13) kömək istə. Analığı Fatmanı çox incidir, Fatmanın da yeganə sirdaşı (14) inəkdir. Bir gün ögey ana bu işdən baxəbər olur, və ərini inəyi (15) kəsməyə məcbur edir. Fatma inəyin sümüklərini yığıb, bir yerdə (16) basdırır və işi çətinə düşəndə gedib, orada ağlayır. Bir gün ögey ana (17) öz qızıyla toya gedir. Fatma yenə inəyin qəbri üstə ağlayır. Sümüklər (18) dilə gəlir və Fatmaya bir dəst gözəl paltar verir. Fatma toydan qayıdanda (19) qızıl başmağının tayını çayda itirir. Bunu bir şahzadə tapır, və (20) sahibini tapa bilsə, onunla evlənəcəyini əhd edir. Ögey ananın (21) Fatmanı gizlətməyinə baxmayaraq, şahzadə onu tapır və evlənir.

(22) Göründüyü kimi, burada inək xoşbəxtlik gətirən bir varlıq kimi (23) göstərilmişdir. Bu nağılın başqa variantında inək yerinə öküz (24) vardır. Bu nağıllardan anlaşılır ki, xalqımızın tarixində inək və öküz (25) totem olmuşdur. Belə nəzərə gəlir ki, inək-öküzün müqəddəsləşdirilməsi (26) əkinçiliklə əlaqədar olmuşdur. İlan da qədim Türklər arasında totem (27) qəbul edilmişdir. Nağıllarımızda təsvir edilən ilanlar bəzən şəklini (28) dəyişib, gözəl qız olur. Bəzən xəzinə üzərində oturur, bəzən də (29) insanların ağzına tüpürməklə bütün heyvanların dilini onlara öyrədir. (30) İlanlarla əlaqədar nağılların tipik nümunəsi "Ovçu Pirim"dir.

(31) Bu nağıla görə, ovçu Pirim ovçuluq qaydalarını yaxşı bilirmiş. (32) O, bir gün iki ilana rast gəlir. Oxunu atır və ömründə ilk dəfə (33) oxu boşa çıxır. İlanlar gecə onun yanına gəlirlər və onu öz pahşahlarının **[133]** (1) yanına aparırlar. Ovçu Pirim ilanlar padşahının qızına (2) yaxşılıq eləmişdi. Ona görə də padşah onun ağzına tüpürür. Bununla (3) da ovçu Pirim heyvanların, quşların, bitkilərin, hətta daşların dilini (4) anlamağa və təbiətin gizli sirrlərinə vaqif olmağa başlayır. Ona tapşırmışdırlar (5) ki, bu sirri heç kimə açmasın. Lakin o, uzun müddət sirri saxlaya (6) bilmir və balaxərə arvadına söyləyir, bununla da məhv olur.

(7) Nağıllarımızda insanlara kömək edən, həyat və bolluq verən digər heyvanlara (8) da rast gəlirik. Misal üçün "Müqəddəs Balıq", "Axmaq Kişi" və yaxud (9) "Armudanla Tülkü" nağılların zikr edə bilərik.

(10) Heyvanlar haqqında olan nağılların böyük bir qismi rəmzi-istiarəvi (11) (aleqorik) nağıllardır. Bunlarda iştirak edənlər əsasən heyvan, əşya (12) və bitkilərdir. Belə nağıllar, indi uşaq nağılları kimi məşhurdur.

(13) Bu nağıllarda tülkü, qurd, dovşan, ilan, keçi, xoruz, at, çaqqal, (14) aslan və qarğa və qeyri rəmzi surətlərdir. Bizdə ən çox işlənən heyvan (15) tülküdür. O, nağıllarımızda müxtəlif donlara girir, müxtəlif fırıldaqlardan (16) çıxır və çox yerdə qalib gəlir. Qalib gəlməsinin səbəbi hiylə və kelgidir. (17) Bu nağıllarda insan, heyvanlar aləmi içərisində Azərbaycan şəraitini (18) görə bilir. Uşaqlar da, heyvanlar və yaşayışları haqqında ilk məlumatı (19) alırlar. Heyvanları danışdırmaqla, uşaqlarda tərbiyəvi təsir buraxılır, (20) və onlarda əməyə məhəbbət, böyüklərə hörmət, yoldaşlıq, dostluq, qorxmazlıq, (21) dəyanət, birlik, əli açıqlıq təşviq edilərək, paxıllıq, tənbəllik, qorxaqlıq, (22) özbaşınalıq

və daha başqa pis sifətlərə qarşı nifrət oyandırılır. (23) Məsələn "Şəngülüm, Şüngülüm, Məngülüm" nağılında, uşaq ata-ananın, və (24) böyüyün sözünə baxmaq və gözü açıq olmaq və xətərdən qorxmaq kimi (25) məsələləri qavrayır.

(26) **3- Tarixi Nağıllar:** Bu nağıllarda qəhrəman, tarixi bir şəxsiyyət, (27) hökmdar, xalq qəhrəmanı və ya məşhur sənətkardır. Bunlarla əlaqədar hadisələr (28) mübaliğə ilə xəyaliləşdirilir və nağıl şəklinə salınır. Bu nağıllarda (29) xalq kütlələrinin hökmdarlarla münasibəti əks olunmuşdur.

(30) Tarixi nağıllarda bir çox hökmdarların: Dara, İskəndər, Ənuşirəvan, və ən (31) çox Şah Abbasın adları çəkilir. İskəndərlə əlaqədar nağıllar toplanıb, bir (32) kitabçada çap olmuşdur. Bunlardan "İskəndərin Boynuzu Var", "İskəndərin (33) Balıqlardan Xərac Alması", "İskəndərin Zülmata Getməsi" kimi nağılları **[134]** (1) zikr edə bilərik. Bu nağılların əksərində İskəndər ədalətli bir hökmdar (2) kimi təsvir olunur. Bu da, ona görədir ki, xalq sənətkarları bunların (3) çoxunu, Nizaminin əsərlərində təsvir olunan İskəndərlə tanış olandan (4) sonra yaradıb, söyləmişlər.

(5) Dara, nağıllarda qəddar, işğalçı və hiyləgər bir hökmdar kimi təsvir (6) edilmişdir.

(7) Şah Abbas da Azərbaycan nağıllarında zalim, qəddar, və işğalçı bir şah kimi (8) təsvir olunur. Məsələn "Saleh və Valeh", "Üc Bacı", "Daşdəmirin Nağılı" (9) və "Keçəlin Məhkəməsi" nağıllarında olduğu kimi.

(10) "Üc Bacı" nağılında Şah Abbas üç ismətli bacıdan ən kiçiyini öz (11) sarayına, hərəmxanasına aparmaq istəyir. Qız, ona deyir ki: "Mənim (12) boqçamı hamama apar, sonra mən sənin hərəmxanana gedərəm." Şah Abbas bundan (13) əsəbani olur və qızı uzaq bir yerə sürgün edir. Qız xəzinə tapır (14) gözəl bir imarət tikdirib, yaşayır. O, öz gözəlliyi, isməti (15) və aqlı ilə məşhur olur. Şah Abbas başqa paltar geyib, qıza qonaq (16) gedir. Qız Şah Abbası tanıyır, öz boqçasını (cənnət məkan)la hamama (17) göndərir:

(18) Bunlardan başqa "Baftaçı Şah Abbas", "Şah Abbasın Bağbanlara Vergi (19) Qoyması və Geri Götürməsi", "Şah Abbasın Doğulması" kimi nağıllarda (20) Şah Abbas nisbətən xeyirxah və ədalətli padşah kimi göstərilmişdir.

(21) **4- Məişət Nağılları:** Bu nağıllar, sehrli və heyvanlarla əlaqədar nağıllardan (22) fərqli olaraq daha realdir və ictimai həyatla xalq məişəti və mübarizəsiylə (23) əlaqədardır. İctimai bərabərsizlik, varlılıq və yoxsulluq, zülm (24) və ehtiyacın vaqeyi təsviri bu nağıllarda aydın şəkildə göstərilmişdir. (25) "Yetim İbrahim və Sövdəgər", "Hacının Köpəyi", "Yeddi Qardaş Bir Bacı" (26) nağılları bu növdəndir.

(27) Bu nağıllarda bəzən sehr, tilsim və mübaliğə vardır. Ancaq bunlar, əsas (28) mühərrik qüvvə deyildir. Azərbaycan nağıllarında qəhrəmanlar əksərən xalqın (29) içərisindən çıxmış keçəl, muzdur, çoban, nökər və bu kimi adamlardır. Sehrli (30) nağıllarda bu qəhrəmanlar cadu, əfsun və əfsanəvi köməkçilərin köməyiylə (31) qələbə çalırsa, məişət nağıllarında öz qüvvəsi, aqlı, zəkası və məharəti ilə (32) qalib gəlir. Bunlar eyni zamanda xalqın aqıl, zəka və tədbir qüvvəsini **[135]** (1) təmsil edirlər.

(2) Belə nağıllarda təsvir edilən qadın surətləri də çox maraqlıdır. (3) Bunlar da bir çox nağılların qəhrəmanlarıdır. Qadınlar qəhrəman, mübariz, ərinin (4) məsləhətçisi və tədbirli şəxs kimi təsvir edilir. Məsələn "Nuşa Pəri Xanım" (5) nağılında padşahın yeganə qızı olan Nuşa Pəri xanım atasının zülmündən (6) qəzəblənir və onu, bu işdən vaz keçməyə çağırır. Padşah qızının (7) boynunun vurulmasını əmr edir. Nuşa Pəri xanım bacarıqla saraydan (8) qaçır, ətrafına tərəfdarlar toplayaraq şahı yıxır və ölkəni ədalətlə (9) idarə etməyə başlayır.

(10) **Lətifələr**

(11) Lətifələr xalq arasında məşhur olan, güldürücü kiçik hekayələrdir.

(12) Lətifələrdə xalqın tənz və mizah istedadı, eyi aqlı, döyüşkən ruhu, və mənfiliklərə (13) qarşı barışmaz münasibəti sadə və canlı bir ifadə ilə əks (14) etmişdir.

(15) Azərbaycanda lətifələrin çox qədim tarixi vardır, və ən çox iki nəfərin (16) "Molla Nəsrəddin və Bəhlul" adına bağlıdır. Bəhlul (Danəndə) rəvayətlərə görə (17) Harun əl-Rəşidin qardaşı olmuşdur və lətifələri Molla Nəsrəddin lətifələri ilə (18) hər cəhətdən fərqlidir.

(19) Azərbaycan xalqının ən çox sevdiyi lətifələr Molla Nəsrəddin adına bağlı (20) olanlardır. Xalq müxtəlif zamanlarda müxtəlif münasibətlərlə yaradılan lətifələri (21) də zaman keçdikcə onun adına bağlamışdır.

(22) **Molla Nəsrəddin Lətifələri:** Molla Nəsrəddin mizah və tənz lətifələri ilə dünyaca (23) tanınmış bir xalq filosofudur. O, Türk xalqları zəkasının və tənz istedadının (24) timsali və nümayəndəsidir. Molla Nəsrəddin əsrlər boyu xalq tərəfindən (25) ümumiləşdirilmiş bir surət və simadır. Bu surətdə xalqın aqlı, tədbiri, (26) və hazırcavablığı və əsrlər boyu əldə etdiyi həyat təcrübələri təcəssüm (27) etdirilmişdir. Hər hansı bir yerdə ədalətsizlik və özbaşınalıq, ifrat (28) və ya təfrit olanda, xalq Mollanı tapıb, oraya gətirir, və onun vasitəsiylə (29) öz məhkəməsini təşkil edir və bu məhkəmənin sonunda, haqqiqət meydana çıxır, (30) və haqq və ədalət qələbə çalır və məsələ, xalqın xeyrinə həll olur.

(31) Molla Nəsrəddin surətində bəzən başqa bir cəhət də üzünü göstərir. O, bəzən (32) avam, sadəlövh, gülünc, tez aldanan və tərsinə iş tutan bir insan kimi **[136]** (1) də təsvir edilir və xalq tərəfindən kəskin satira atəşinə tutulur. Deməli (2) xalq öz lətifələrində bir tərəfdən öz zəka və müdrikliyini təsvir və təbliğ (3) edir, avamların gözünü açır və onlara yol göstərir, o biri tərəfdən də (4) avamlığı, sadəlövhlüyü, mövhumat və geriliyi, tənbəllik və tüfeyliliyi kəskin (5) tənqid atəşinə tutur və onları islah etməyə çalışır.

(6) Molla Nəsrəddin xalqa zülm və sitəm eləyən bəylərə və hakimlərə və habelə qulağı (7) tülkü mütəəssiblərə və ibadəti, duanı şəxsi mənfəətlərinə vəsilə və pələ edənlərə (8) qarşıdır, və belə kimsələri tənz atəşinə tutur. Zalimlər, riyakarlar, mütəməlliq və (9) yaltaqlar onun tənzamiz sözləriylə gülünc və pis vəzə düşür və xalqın (10) nifrətini təhrik edib və ibrətini mövcib olurlar.

(11) Yanlış evlənmələr, öz mənfəətlərindən başqa bir şey düşünməyən adamlar, (12) insanların bilik və fəzilətlərinə yox, qılıq və qiyafələrinə əhəmiyyət verən (13) kimsələr və beş günlük dünya mövqe və qazancı üçün hər şeyi fəda edən (14) adamlar onun mənalı lətifələrində güldürücü, lakin müsbət təsirli bir (15) şəkildə əks etmişdir. Lətifələr kiçik hekayələrdən ibarətdir və lətifələrin (16) mizah ünsürü Mollaya istinad edilən bir cümlədə toplanır və Mollanın cümlələriylə (17) insan mütənaqız bir vəziyyət qarşısında olduğunu anlar.

Bu lətifələr, insanı (18) həm güldürür, həm də düşündürür, fikrə sövq edir. (19) Bu lətifələr, gülünc yaşayışın hər səfhə və sahəsiylə (ev, ailə, küçə, (20) camaat, iş və sairə) əlaqədar olduğu üçün hər bir münasibətdə xatirə gəlir. (21) Molla Nəsrəddin lətifələrində onun dünya görüşü də əks etmişdir. Mollanın (22) dünya görüşü, aqıl ilə hissin müvazinəsinə dayanan bir görüşdür. Molla hər (23) bir ifratı əxlaq və hərəkətə qarşı, onun ziddiylə qarşılıq edir.

(24) Molla Nəsrəddin lətifələri 13-cü əsrdən bəri yaranmağa, və zamanla formalaşmağa (25) başlamışdır. Xalq, ondan sonra yaranan lətifələri də onun adına (26) bağlamışdır. Məsələn Teymurləng ilə əlaqəli hekayə və lətifələri də Molla Nəsrəddinə (27) nisbət vermişdir. Molla Nəsrəddin lətifələri keçən əsrdən bəri toplanmağa, və nəşr (28) edilməyə başlanmışdır. Bu barədə Zaxarof toplayıb çap etdiyi nümunələrin (29) izahlarında belə yazır: Molla Nəsrəddin Tatar (Azərbaycan) lətifələrinin (30) sevimli qəhrəmanıdır. Onu, yalnız Tatarlar deyil, İran, Türk, Erməni (31) və başqa şərq xalqları da sevirlər.

(32) Azərbaycan müəlliflərindən Məznəb (Əli Abbasi), H. Zeynallı, H. Təhmasib (33) bu lətifələrin toplanması və nəşrinə çalışmışlar. 1962-də lətifələrdən **[137]** (1) Ruscaya tərcümə və nəşr edilmişdir. Lətifələrin tədqiqində folklorçu T. (2) Fərzəliof çox zəhmət çəkmişdir. Daha əvvəl də işarə etdiyimiz kimi, Molla (3) Nəsrəddin və lətifələri Azərbaycandan başqa, İranın ayrı yerlərində (4) habelə Türkiyədə, Ərəblərdə, hətta Hindüstan yarım adasında daxı məşhur olub (5) bu ölkələrin xalqı Molla Nəsrəddini öz xalqından bilmişlər. Bir-biriylə (6) qonşu olan və İslam maarif və mədəniyyəti ilə yaşayan bu xalqların Molla Nəsrəddin (7) və lətifələrini müqayisəli tədqiq edərsək, bunların bir-birindən az-çox (8) fərqli olduğunu görərik.

(9) Farsların Molla Nəsrəddini daha çox bəlahət, sadəlövhlük və kövdənlik timsalidir. (10) Halbuki, bizdəki Molla, daha çox zəka, hazırcavablıq və nüktədanlıq nümayəndəsidir. (11) Hələ Türkiyədə məşhur olan Nəsrəddin Xoca tamamilə aqlı-səlim və tənz (12) müməssilidir.

(13) Ərəblərin Çuxası da lətifələrinə baxılırsa, daha çox cinsi və məişət məsələlər (14) və mövzuları ətrafında düşünən və hekayə uyduran bir şəxsiyyətdir.

(15) Türkiyə qaynaqlarının verdiyi məlumata görə[127] Türklərin Molla Nəsrəddini (16) (Nəsrəddin Xoca) 1208-də Sivrihisarın (Sivrihisar) Xortu kəndində (17) anadan olmuş və atasından mollalıq dərsi almış, sonra Aqşəhər və Qonya (18) mədrəsələrində oxumuş və molla olmuşdur. Nəsrəddin Xoca 1284-də Aqşəhərdə (19) vəfat etmiş və məzarı da oradadır.

(20) Tənz hekayələriylə məşhur olan Nəsrəddin Xoca öləndən sonra Türk tarixinə (21) keçib, xalqın mizah və tənz timsali və nümayəndəsi olmuşdur. Elə ki 14-cu (22) əsrdə Teymur istilası əsnasında da, onu Əmir Teymurla görüşdürüb, və onun (23) dilindən haqq sözlərini söyləmişlər. Bundan sonra, hər yerdə və hər zaman xalq (24) tərəfindən bir lətifə söylənmişsə, bunların ən münasibətlərini Molla Nəsrəddin Xocaya (25) nisbət verib, onu xalq lətifələrinin ölməz nümayəndəsi saymışlar. İndi də (26) hər il Ağşəherdə Nəsrəddin Xoca namına bir həftəlik ədəbi yaradıcılıq və (27) satira festivalı tutulur.

(28) Molla Nəsrəddin lətifələri keçən əsrdən bəri qərb dillərinə tərcümə edilmiş və (29) qərb alimləri də Mollanın şəxsiyyəti və lətifələriylə yaxından əlaqələnməyə başlamışlar (30) ümumiyyətlə qərb alimləri Molla Nəsrəddinin tarixi və həqiqi şəxsiyyəti haqqında şübhə (31) etməkdədirlər.

(32) Bayraqdaroviç (Bayraqdarovich) və Basset (Basset)in fikrinə (33) görə, onuncu əsrdə Bağdadda yaşayan və Ərəblər arasında məşhur olan Cuxa **[138]** (1) adında bir adamın lətifələri kitab halında toplanmış və bu kitab 15-16-ncı (2) əsrlərdə Türkcəyə tərcümə edilmiş və həqiqi varlığı məşkuk olan Molla Nəsrəddinin (3) lətifələriylə birləşmişdir. Bu Ərəb lətifələri də Fars, Suryani və Sanskrit (4) qaynaqlarından gəlmişdir.

(5) Bizcə, az bir diqqətlə bu fikrin yanlış olduğu ortaya çıxıb, Cuxanın (6) Türklərin xoca kəlməsinin təhrif edilmiş şəkli olduğu anlaşılır. Sonra (7) Ərəblərin Cuxaya ətf və istinad etdikləri lətifələr daha çox cinsi və məişət (8) məsələlər ətrafında olub, bizim Molla Nəsrəddin lətifələriylə fərqlidir.

(9) Tarixi mahiyyəti nə olursa olsun, Molla Nəsrəddin surəti bizim xalqımızın (10) zəka, aqıl və hazırcavablıq, tənz və bir sözlə komedi dəhasının eşsiz timsali (11) olmuş və

[127] Sivrihisar müftisinin Məcmuə-i Maarif əsəri. (19-cu əsr).

lətifələri də əsrlər boyu xalqın hər sahədə əyləncəli və eyni (12) zamanda ibrətamiz həyat yoldaşı olmuşdur.

(13) **Atalar Sözü, və Məsəllər:** Xalqın yaratdığı və əsrlərdən bəri özünə həyat (14) düsturu etdiyi hikmətli və möcüz sözlərə atalar sözü deyilir. Bu sözlər (15) xalqın dünya görüşünü və həyat dərsini ehtiva edib, yüzlərcə dəfə təcrübə (16) edilmiş. Haqqiqətləri ifadə edirlər. Hər millətin ictimai və məişət məsələlərinə (17) baxışı və onların hal çarəsi atalar sözlərində əks etmişdir. Bu səbəbdən (18) atalar sözləri xalqın əxlaq və yaşama mürəbbi və müəllimi vəzifələrini ifa etmişdir. (19) Atalar sözləri ən az söz ilə ən geniş məna və məfhumu ifadə edən şahəsərlərdir.

(20) Atalar sözlərinə Fransızlar və İngilislər "təcrübənin barı" və Ruslar (21) "ibrətamiz sözlər", "qanadlı söz" və "qızıl söz" kimi adlar vermişlər.

(22) Atalar sözü və məsəllər bir-birinə çox yaxındır. Lakin bunları bir-birindən (23) fərqləndirən cəhətlər vardır. Atalar sözlərinin hamısında tam mühakimə, (24) bitmiş fikir, ümumiləşdirmə, və nəticə vardır. Məsələn: "Ağac bar verəndə başını (25) aşağı salar", "Zərərin yarısından qayıtmaq qazancdır", "Zəhmət çəkməyən (26) rahatlığın qədrini bilməz".

(27) Məsəllərdə isə, fikir tamamilə ifadə edilməmiş, və nəticə də ümumiləşdirilməmişdir. (28) Məsələn: "Dişsiz ağız, daşsız dəyirman", "Baldız, (29) çuvalduz" kimi. Dinləyici məsəldən qabaq və ya sonra anlatılan sözləri (30) məsəl ilə tutuşdurduqdan sonra, onun həqiqi mənasını dərk edir.

(31) Çox zaman atalar sözü məsələ, məsəl də atalar sözünə çevrilə bilir. Bunun **[139]** (1) üçün, məsəldəki fikri tamamlamaq məqsədiylə bir söz artırmaq kafidir. Əgər (2) yuxarıda misal verdiyimiz məsəllərin sonuna "kimidir" sözünü artırsaq (3) fikri tamamlayar, və məsəli, atalar sözünə çevirmiş olarıq.

(4) "Heyvanı budundan dağlarlar, insanı ürəyindən", "Adam ağzından söz çıxar (5) qazan altından köz" kimi atalar sözlərindən "dağlarlar" və "çıxar" (6) sözlərini götürsək, məsələ çevrilər.

(7) Atalar sözü və məsəllər çox zaman bir həqiqi mənada, bəzən də məcazi mənada (8) işlədilir. Həqiqi mənada işlədilənlərə misal: "Aqıllı baş hər şeydən (9) mənfəət götürər", "Baş sağ olsun, papaq tapar", "İş insanın cövhəridir", (10) "Yaxşı dost qardaşdan irəlidir" və sairə.

(11) Məcazi mənada işlədilənlərə misal: "Ayı ilə bir çuvala girmə", "İlanın (12) ağına da lənət, qarasında da", "Islanmışın yağışdan nə qorxusu?", (13) "Eşşəyim ölmə yonca bitincən" və sairə.

(14) **Toplanması və Nəşri:** Türklərin atalar sözləri ilk dəfə 900-il bundan (15) qabaq Kaşğarlı Mahmud tərəfindən toplanıb "Divanü Lüğat-it-Türk"də dərc edilmişdir. (16) Bu sözlərə müəllif "sav" adı vermişdir. Bunların bir qismi (17) indi də Türk xalqları içərisində məşhurdur, məsələn: "Tağ tağa qovuşmas, (18) kişi kişiyə qovuşar=Dağ dağa qovuşmaz, adam adama qovuşar", "Avcı (19) necə al bilsə, adıq anca yol bilər=Ovçu neçə al (hiylə) bilsə, ayı (20) onca (on elə) yol bilər."

(21) Əsrlərdən bəri klassik şairlərimiz də (Nizami, Xaqani, Nəsimi, Xətai, Füzuli (22) və başqaları) şeirlərində atalar sözlərini işlətmişlər. Məsəla Nizami, Xaqani, (23) Nəsimi və Füzulinin əsərlərində aşağıdakı atalar sözləri işlədilmişdir:

(24) "Axtaran tapar", "Doşab almışam, bal çıxıb", "Hər kəsin tüstüsü, öz (25) bacasından düz çıxar", "Ev oğrusunu tutmaq olmaz", "İsindim (26) istisinə, kor oldum tüstüsünə", "Pişik balasını istədiyindən yeyir", (27) "Vəqtsiz banlayan xoruzun başını kəsərlər".

(28) Kitabi-Dədə Qorqudda da çoxlu atalar sözləri vardır. Məsəla: "Kül təpəcik (29) olmaz", "Qarı düşmən dost olmaz", "Çıxan can geri dönməz", "Əski (30) pambıq bez olmaz".

(31) Qədim nağıllarımızda və dastanlarımızda da atalar sözləri və məsəllər işlədilmişdir.

(32) Atalar sözlərinin toplanıb, nəşr edilməsi 19-cu əsrdə başlamışdır. **[140]** (1) Bu barədə Tiflisdə çıxan "Sbornik Materyalof" məcmuəsində atalar sözləri (2) və Rusca tərcümələri şayani-diqqətdir. Mətbuatda, xüsusilə "Molla Nəsrəddin"də (3) "Məktəb və Dəbistan" məcəllələrində bir sıra atalar sözü və məsəllər çap edilmişdir. (4) 1926-da Ə. Hüseynzadə, H. Zeynallı bu barədə ayrı-ayrı kitablar (5) çıxartmışlar. Hüseynzadənin kitabında atalar

sözləri əlifba sırası ilə, və (6) Zeynallının kitabında məzmun və mövzua görə düzülmüşdür. Hüseynzadənin (7) kitabı sonradan müfəssəl nəşr edilmişdir. 1961-də atalar sözü və məsəllər (8) haqqında Ey. İbrahimofun kitabı çıxmışdır.

(9) İranda, (1322 h.ş.)də Əli Əsğər Müctəhidi "Əmsal və Hökm" adlı kitabını (10) 2500 Azəri atalar sözünə və məsəllərinə ixtisas vermişdir. İnqilabi İslamidən (11) sonra (1359-da) Yaqub Quddus neçə illik zəhmət və çalışmalarının məhsulu (12) olan 6000 atalar sözünün birinci cildini çap etdirmişdir.

(13) **Atalar Sözü, və Məsəllərin Mənşəyi:** Atalar sözü, və məsəllər həyatın müxtəlif (14) sahələrinə aid olduqları kimi, yaranma yolları da müxtəlif olmuşdur. (15) Məsəla: Ovçuluq, əkinçilik və maldarlıqla əlaqədar müxtəlif atalar sözü və məsəllər (16) yaranmışdır. Ümumiyyətlə həyat və məişətin hər sahəsində xalq atalar sözü (17) və məsəllər yaratmışdır. Bu barədə xalq yaradıcılığının da əsaslı rolu (18) olmuşdur. Bir çox bayatılar, tapmacalar və lətifələr tədricən atalar sözü və məsələ (19) çevrilmişdir. Bu cəhətdən Molla Nəsrəddin lətifələri xarakteristikdir:

(20) "Kişinin sözü bir olar", "Kişinin malı göz qabağında", "Dedilər molla, aş (21) aparırlar, dedi mənə nə!, dedilər sizə aparırlar, dedi sənə nə!" və sairə.

(22) Bəzən nağılların, hekayə və əfsanələrin də əsas məğzi və mənası atalar sözü (23) şəklinə düşür. Məsəla: "Yaxşılıq elə, at dəryaya, balıq da bilməsə, (24) xaliq bilir", "Əkəndə yox, biçəndə yox, yeyəndə ortaq qardaş".

(25) Xalq dastanlarından da bir çox atalar sözü ələ gəlmişdir. Məsəla: "Çoxları (26) atasının gözlərini çıxartdı ki, ona "Koroğlu" desinlər, elə hey (27) dedilər kor kişinin oğlu".

(28) Bir çox mahnılar, bayatılar, laylaylar və ağılar da çox zaman məsəl kimi (29) işlənmişdir. Məsəla: Bala dadı, bal dadı - Bala adam aldadı

(30) Şirini şirin olu - Acısı da bal dadı

(31) Dağ başını qar alar - Duman gələr, qaralar

(32) İllər keçər sağalmaz - Sözlə dəyən yaralar

[141] (1) Bəzən şairlərin, yazıçı və böyük adamların da hikmətli misra və beytləri (2) və sözləri məşhur olub, atalar sözünə çevrilir, yəni yazılı ədəbiyyatdan (3) istifadə edilir. Məsələ:

(4) Kamil bir palançı olsa da, insan - Yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan

(5) Və ya:

(6) İnsana arxadır onun kamalı - Aqlıdır hər kəsin dövləti, malı

(7) Sabirin bəzi misraları da bu qəbildəndir:

(8) Ax, necə kef çəkməli əyyam idi

(9) Kim nə deyir bizdə olan qeyrətə

(10) Millət necə tarac olur, olsun nə işim var?

(11) Əfsus qocaldım, ağacım düşdü əlimdən. Və sairə.

(12) Atalar sözü və məsəllərin sahəsi çox genişdir. Bunlar, xalqın hər tərəfli (13) həyatı ilə əlaqədar yaranmışlar. Bunlar xalqın əməyə, zəhmətə və doğruluğa (14) əlaqə və bağlılığını göstərir. Məsələ: İşləməyən dişləməz. İş adamın (15) cövhəridir. Ədən qalan əlli il qalar. Qalan işə qar yağar. Zəhmət (16) çəkməyən bal yeməz. El gücü sel gücü. Tənbələ dedilər qapını ört!, (17) dedi külək əsər, örtər. Tənbələ iş buyur, o, sənə aqıl öyrətsin.

(18) Azərbaycan atalar sözlərində vətənə məhəbbət və bağlılıq, dostluq, qardaşlıq (19) və qəhrəmanlıq mühüm yer tutur. Məsələ: Vətənə gəldim, imana gəldim. Doğma yurd (20) şirin olar. Hər kəsə öz vətəni əzizdir. Anam kimi yar olmaz, ölkəm (21) kimi diyar. Vətən viranə də olsa, yenə cənnətdir. Və ya: Dost, yaman gündə (22) tanınar. Köhnə dost düşmən olmaz. Dost gəlişi bayram olar. Dost (23) min isə, azdır, düşmən bir isə, çoxdur. Yoldaşını göstər mənə, sənin (24) kim olduğunu deyim. Və ya: İgit odur ki, ağzını yuma, əlini açа. (25) İgidin başı qalda gərək. İgidin əli işdə gərək.

(26) Atalar sözlərinin əxlaqi və təlimlərindən bir neçə nümunə: Ustadına kəc (27) baxanın gözlərinə qan damar. Tək əldən səs çıxmaz. Aqıl yaşda deyil, (28) başdadır. Elm aqlın

çırağıdır. Uşaq əziz, tərbiyəsi ondan əziz. (29) Anlayana qul ol, anlamayana aqa olma. Savadsız adam, kor kimidir. (30) Öz anasını sevən özgə anasını sevməz.

(31) Atalar sözü və məsəllər, xalqın gündəlik fəaliyyəti ilə əlaqədar olduğundan (32) müasir dövrdə də onların nümunələri meydana gəlmişdir. Məsəla: Əmək insanın (33) zinətidir. Qoyma başın balışa, özünü ver yarışa. Və sairə.

[142] (1) Atalar sözləri və məsəllərimizin çoxu nəzmlə deyilir, nəsr ilə deyilən nümunələrində (2) də şeir ahəngi vardır. Məsəla: İşləməyən dişləməz. Suyun lal axanı, (3) adamın yerə baxanı. Və sairə.

(4) Atalar sözləri və məsəllərdə xalq dilinin zənginliyindən və bədii dil (5) vasitələri, cinas, kinayə, təşbeh, məcaz, və sairədən bolca istifadə edilmişdir.

(6) **Atalar Sözü və Yazılı Ədəbiyyat:** Böyük yazıçı və şairlərimiz bu xəzinədən (7) həmişə istifadə etmişlər. Onlar böyük fikirləri qısa cümlələrlə ifadə etmək (8) və surətləri kəskin danışdırıb, canlandırmaq üçün, atalar sözü və məsəllərdən (9) faydalanmışlar. Bir sıra yazıçılarımız əsərlərinin adlarını atalar sözləri (10) və məsəllərdən götürmüş, məzmununu da həmin atalar sözü əsasında qurub inkişaf (11) etdirmişlər. Bu kimi əsərlərdən misal üçün N. Vəzirofun "Daldan atılan (12) daş topuğa dəyər", "Sonrakı peşmançılıq fayda verməz", "Adı var, özü yox", (13) "Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük", Haqverdiyefin "Yeyərsən qaz ətini (14) görərsən ləzzətini", Abbas Səhhətin "Yoxsulluq eyib deyil" və sairəni göstərmək (15) olar.

(16) **Tapmacalar**

(17) Tapmaca insanların fikir və zəkasını yoxlamaq məqsədi ilə düzəldilən bir (18) hadisə və ya əşyanın şairanə təsviridir. Bir hadisə, məfhum və ya şeyin bir (19) əlaməti və ya xüsusiyyəti dolayı yollarla söylənir və başqa cəhətləri gizli tutulur (20) və qarşı tərəfdən cavab istənir. Məsəla: Dili yoxdur, dilləndirir, insanı (21) elmləndirir (kitab). Bostanda var bir arvat, paltar geyib qatbaqat (22) (kələm).

(23) Tapmacada iki tərəf olur, biri tapmacanın özü, biri də onun (24) cavabı. Tapmacalar: bilməcə, tapışmaq, matal (mətəl), cummaq adlarıyla bütün (25) Türk dilli qövmlərdə məşhurdur.

(26) **Tapmacaların Nəşri və Tədqiqi:** Şifahi xalq ədəbiyyatının ən az tədqiq olunan (27) qismi tapmacalardır. Bu barədə əsas tədqiqat Vəli Xuluflu, və H. Zeynallının (28) çıxartdıqları kitablarla başlar. Vəli Xuluflu 1928-də (726) tapmaca (29) toplayıb nəşr etmişdir. Bu kitabda tapmacalar əlifba sırasıyla düzülmüş (30) və cavablar da sırasıyla kitabın sonunda verilmişdir. Kitabın müqəddiməsində (31) tapmacaların xalqın həyatı və məişəti ilə əlaqədar yarandığı və hər bir (32) tapmacanın müəyyən dövrəni təsvir etdiyi qeyd edilmişdir.

[143] (1) H. Zeynallının kitabında 760 tapmaca (Azərbaycan tapmacaları) mövzu (2) etibarilə sıralanmışdır, sonra H. Əlizadə və Nurəddin Seyidof bu barədə (3) tədqiqatlarını nəşr etmişlər. İranda Doktor Cavid və Mənzuri Xamneyi (4) 2177 tapmaca, 38 yahaltmaca, 72 aşıq bağlamalarını "Tapmacalar" adıyla (5) 1358-də nəşr etmişlər.

(6) **Tapmacaların Mövzu:** Tapmacalar, xalq həyatının bütün sahələrinə aid (7) yaradılmışdır. Ən çox ev əşyaları, geyimlər, insan və onun bədən əzası, (8) əkinçilik, ərzaq, meyvələr, heyvanlar, bitkilər, alətlər, yer, fəzadakı cisimlər, (9) təbiət və təbii hadisələr, elm, teknik və mücərrəd məfhumlar haqqında tapmacalar (10) yaranmışdır. Əkinçilik və bitkilər haqqındakı tapmacalara misal:

(11) Hacılar haca gedər - Cəhd edər gecə gedər

(12) Bir yumurta içində - Yüz əlli cücə gedər (nar)

(13) Qutu-qutu içində - Qutu sandıq içində

(14) Babamın ağ yaylığı - O da onun içində (şabalıd)

(15) Aləmi bəzər, özü lut gəzər (iynə)

(16) İlan haqqında: Gələr, gedər ayağı yox - Adam öldürür, əli yox

(17) Köynəyi var, tikişi yox - Yumurta salar, tükü yox

(18) Göy və ulduzlar üçün:

(19) Anamın bir donu var - Qatlamaq olmaz

(20) Üstü dolu ağ əşrəfi - Sanamaq olmaz

(21) Mücərrəd məfhumlardan “yuxu” üçün:

(22) Narda var, narda var - Nardan şirin harada var

(23) Əl tutmaz, bıçaq kəsməz - Ondan şirin harada var?

(24) Elm və sənətin inkişafından əmələ gələn cihazlar haqqında:

(25) Bir quşum var, canı yox - Qanadı var, qanı yox

(26) Uçar uzaq yerlərə - Elə çoxdur sanı yox (təyyarə)

(27) **Tapmacaların Qayəsi:** Tapmacalar insanları düşünməyə vadar edir. (28) Onların biliyini, təcrübəsini və zəkasını yoxlayır. Buna görə də tapmacalar (29) məclislərdə daha çox qocalar tərəfindən söylənir və cavanlar da onlara (30) cavab verir.

(31) Tapmacalar uşaq folklorunun mühüm nümunələrini təşkil edir. Bunlar (32) uşağın zehninin, düşüncə və dərrakəsinin inkişafına böyük kömək edir **[144]** (1) və onlarda tez fikirləşmə, axtarıb tapma, eyi hesablama qabiliyyətini inkişaf (2) etdirir, və elmi təsəvvürü öyrədir.

(3) Tapmacalar eyni zamanda, əyləncə və vəqt keçirmək vasitəsidir. Keçmişdə (4) uzun qış gecələri tapmacasız keçməzdi. Ona görə də tapmacalar, quru, (5) maraqsız dillə deyil, istiarəvi, nəzmli, məzəli və gülməli ifadələrlə (6) söylənir.

(7) Tapmacalar, nəsr və şeir şəklində ola bilir. Bunlarda metafora, müqayisə, (8) təşbeh və digər bədii təsvir vasitələrindən istifadə edilmişdir. Mənzum (9) tapmacalar iki və daha çox misralı, vəznli və qafiyəli parçalardan ibarətdir. (10) Məsələ:

Sarı sarı sandıqlar - İçi dolu fındıqlar (balqabaq)

(11) Dörd misralı tapmacaların bəzilərində hər misraın özü də bir tapmacadır.

(12) Misal: Dağda tappıldar (balta) - Suda şappıldar (balıq)

(13) Obada fərman (it) - Kənddə Süleyman (xoruz)

(14) Tapmacaların bir növü də “bağlamalar”dır. Bağlamalar mahnı şəklində, və (15) tapmaca məzmunlu, suallı-cavablı, ağız ədəbiyyatı növüdür. Misal:

(16) Zülfün ucu ilandır - Sal boynuna, dolandır

(17) Var verər, kölgə salmaz - Aşıq, bu dombalandır

(18) Zülfün ucu gümüşdür - Sal boynuna ilişdir

(19) Var verər, kölgə salmaz - Aşıq, necə yemişdir

(20) Burada, qafiyə, vəzn, ahəng hamısı gözlənmişdir və sənətkarın bədii (21) istedadı, zəkası və hazırcavablığı tam şəkildə özünü göstərmişdir. Böylə (22) bağlamaların bəzən haman müsabiqə meydanında bədahətən söyləndiyini nəzərə alarsaq (23) ağız ədəbiyyatında sənət və bacarığın nə qədər incə, və nə qədər uca (24) olduğuna heyran olmamaq olmaz (H. Zeynallı).

(25) **Bayatılar**

(26) Bayatılar xalq ədəbiyyatının ən çox yayılmış lirik şeirləridir. Bu şeirlər (27) heca vəzniylə söylənmiş dörd misradan ibarətdir və qafiyələnmə baxımından (28) rübai kimidir. Yəni 1, 2 və 4-cü misralar həm qafiyə olub, 3-cü misra (29) azaddır. Bayatıda əsas məzmun və fikir, son iki misrada verilir. Məsələ:

(30) Qızıl gül olmayaydı - Saralıb, solmayaydı

(31) Bir ayrılıq, bir ölüm - Heç biri olmayaydı

[145] (1) Bayatılarda eşq, məhəbbət, fəlsəfi və əxlaqi-ictimai fikirlər qısa və yığcam (2) şəkildə tərənnüm edilir. Bayatılar İslamdan qabaqkı Türk ədəbiyyatında Türk (3) şeirinin milli şəklini təşkil etmişdir. Bayatı adı altında ağılar, oxşamalar, (4) layla və holavarlar, sayaçı sözləri və bəzi mahnılar da toplanır. Lakin (5) bunlar, şəkil baxımından bayatılara oxşasa da, məzmun etibarilə ondan (6) fərqlidir.

(7) **Bayatıların Toplanması və Nəşri:** Qədim cöng və əlyazmalarında bir çox (8) Azəri bayatıları yazılmışdır. İlyas Muşeq 1721-də tərtib etdiyi (9) "Nəğmələr" kitabına bir çox Azərbaycan bayatıları da əlavə etmişdir.

(10) 19-cu əsrdə bir çox şair və yazıçılar əsərlərində bayatıları işlətmişlər. (11) 20-ci əsrin əvvəllərində bir çox dərs kitablarında bayatılar dərc edilmişdir. (12) Firidun Köçərli və Abdulla Şaiqin, və R. Əfəndiyefin dərs kitabları buna misal (13) ola bilər. 1938-də H. Əlizadə kəndləri gəzərək topladığı bayatıları kitab (14) şəklində nəşr etmişdir. Dünya müharibəsi illərində Bakıda M. H. Təhmasib (15) tərəfindən bayatılar toplanıb nəşr edilmişdir. Bu kitabda, bayatılar qruplara (16) ayrılmış və mahnılar, laylaylar, və ağılar ayrı-ayrı bölümlər halında dərc (17) edilmişdir. Bayatılar dördüncü misra hərfləri əlifba sırasıyla düzülmüşdür. (18) 1968-də İraq Türkləri bayatıları toplanıb "Kərkük Bayatıları" (19) adıyla Bakıda nəşr edilmişdir.

(20) "Bayatı" adı Oğuz qəbilələrindən olan "Bayat" adından gəlmişdir. (21) Necə ki "Varsağı" (8 hecalı qoşmaya bənzər dördlüklər) də "Varsaq" qəbilə (22) adından alınmışdır. Bayatılar, əvvəlcə birisi tərəfindən söylənmişsə də (23) sonradan xalqın dilinə keçərək dildən-dilə və əldən-ələ keçmiş və (24) zamanla müəllifləri unudularaq, xalqın malı olmuşdur. Lakin bir sıra aşıqlarımız (25) vardır ki, xüsusilə bayatı yaratmaqla məşğul olmuşlar (Sarı Aşıq) (26) kimi.

(27) **Bayatıların Məzmunu:** Azərbaycan bayatıları xalqın yaşayışı, məişəti, (28) mənəviyyatı və dünya görüşü ilə bağlıdır. Vətən sevgisi, qürbətdə vətən həsrəti (29) bu bayatıların əsas mövzularındandır:

(30) Əzizim, vətən yaxşı - Geyməyə kətan yaxşı

(31) Qəriblik cənnət olsa - Getmə də vətən yaxşı

(32) Əzizim, hey ağlaram - Dərdimə dərd bağlaram

(33) Qürbət yer cənnət olsa - Vətən deyib, ağlaram

[146] (1) Əzizim, iraq mənəm - Bu yanan çırağ mənəm

(2) Qul tək ellərə düşdüm - Vətəndən iraq mənəm

(3) Bayatılarda şah, xan və bəylərin zülmü də əks etmişdir:

(4) Mən aşıq, bilən olmaz - Bu yerdə gülən olmaz

(5) Şahın zülmü yüz olsa - Rəhmini bilən olmaz

(6) Əzizim, şəkər canım - Bu dərdi çəkər canım

(7) Nə haqqım var, nə muzdum - Bəylərə nökər canım

(8) Xalq çox vəqt çəkdiyi məhrumiyyətlərin və zülmün səbəbini fələkdə görmüş və "fələk" (9) sözü altında zəmanəni və dövrün ağır və acınacaqlı həyatını tənqid (10) etmişdir:

(11) Mən aşıq, əsdi fələk - Səbrimi kəsdi fələk

(12) Hər yanda çadır qurdum - Tənəfim kəsdi fələk

(13) Bayatılar əsasən qınai şeirlərdir və musiqi ahəngi ilə əlaqədardır. Bunlarda (14) məhəbbət, vəfa, və eşq təbliğ edilir:

(15) Dağ başında quzu var - Ahu kimi gözü var

(16) Bir qəlb bir qəlbi tutsa - Kimin ona sözü var

(17) Bu dağlar, qoşa dağlar - Verib baş başa dağlar

(18) Yarım səndən gəzibdir - Səni yüz yaşa, dağlar

(19) Qara at nalı neylər - Qara qaş xalı neylər

(20) Sən kimi yarı olan - Dövləti, malı neylər

(21) Bayatılarımızın çoxunda qadınların yaşayışı, məişəti və hüquqsuzluqdan (22) şikayət təsvir olunur. Qadın və qızların mənəvi iztirabları və zəmanədən (23) narazılığı tərənnüm edilir:

(24) Dağlar dağımdı mənim - Qəm ovlağımdı mənim

(25) Dindirmə, qan ağlaram - Yaman çağımdı mənim

(26) Daha qabaqdan görmədiyi bir qoca kişiyə ərə verilən qız, öz vəsfi-halını (27) belə bəyan edir:

(28) Ağ alma allanıbdı - Budaqdan sallanıbdı

(29) Cavan deyə verdilər - Saqqalı çallanıbdı

(30) Bayatılar xalq ədəbiyyatının tükənməz xəzinəsidir. Onların hər birində, bir (31) mənzumədəki qədər fikir və duyğu ifadə edilmişdir. (32) Bayatıların özünə məxsus qafiyə, rədif, və cinasları vardır:

[147] (1) Əzizim, Salyana - Dara zülfün, sal yana

(2) Necəsən bir ah çəkim - Kür quruya, sal yana

(3) Burada, birinci misrada "Salyan" yer adıdır, ikincidə "salmaq" (4) feili, dördüncü misrada da "sal" qayıq yerinə işlədilən taxta parçası (5) mənasında işlədilmişdir.

(6) Şimali Azərbaycanda, Sovet rejimi iş başına gəldikdən sonra, partiya, (7) məşhur əmək qəhrəmanları, sülh və Sovet ordusu və sairə haqqında bayatılar (8) yaranmışdır.

(9) **Laylalar:** Laylalar, beşik keşiyində, anaların balalarına oxşamaq üçün (10) oxuduqları bayatılardır. Bunlar ananın balasına sonsuz sevgi, və (11) arzuları ifadə olunur. Ana uşağını dua edir, və ona uzun ömür (12) və müvəffəqiyyət diləyir. Analar balalarını bu laylalarla yuxuya verirlər. Cocuq (13) laylaları dinlərkən onda musiqi və ədəbiyyata zövq və həvəs oyanır:

(14) Laylay, beşiyim laylay - Evim, eşiyim laylay

(15) Sən get şirin yuxuya - Çəkim keşiyin laylay

(16) Laylası dərin bala - Yuxusu şirin bala

(17) Tanrıdan əhdim budur - Toyunu görüm, bala

(18) Laylalarda, bəzən “lay-lay” kəlməsi şeirin başında gəlir, bəzən də şeirin (19) sonunda, iki misrada təkrar olur:

(20) Atıban tutdum səni - Əcəb ovutdum səni

(21) Ömür üzdüm, cəfa çəkdim - Şükür, böyütdüm səni

(22) Balam laylay, alay-lay - Gülüm laylay, alay-lay

(23) **Oxşamalar:** Oxşamalar məqsəd və mövzu baxımından laylalara bənzəyirlər, (24) lakin şəkilləri onlardan fərqlidir. Bunlar, iki və ya dörd misrada (25) söylənirlər:

(26) Balama qurban inəklər - Balam nə vəqt imələr

(27) Balama qurban bizovlar - Balam nə vəqt düz oynar

(28) Dağda darılar - Sünbülü sarılar

(29) Qoca qarılar - Bu balama qurban.

(30) Layla və oxşamalar həm nəsr, həm də nəzm ilə söylənir. Nəsrlə söylənənlərin (31) sabit mətni olmur. Analar burada öz şəxsi vəziyyət və arzularından **[148]** (1) danışırlar.

(2) **Ağılar:** Matəm, yas və dəfn mərasimlərində söylənən dördlüklərdir.

(3) Qədim zamanlardan ölünün dəfn və matəm mərasimində ağılar oxunur, və ölünün (4) yaxşı işlərindən, igitlik və qəhrəmanlığından tərif edilirdi. (5) Son əsrlərdə yaranan ağılar, şəkil etibarilə bayatıların eynidir. Bu (6) ağılarda balası ölmüş ananın, nişanlısını əldən vermiş qızların, və əri (7) ölmüş gəlinlərin nalə və kədərləri və ürək acıları tərənnüm edilir:

(8) Küçədən xonça gedir - İçində nimçə gedir

(9) Aləmin gülü getsə - Bizimki qönçə gedir

(10) Sayaçı sözləri və vəsfi-hallar da şəkil etibarilə bayatılar kimidir. (11) Bunlardan qabaqkı fəsillərdə bəhs edilmişdir.

Mənabi:

1- Atalar Sözü (Güftar-ı Niyagan). C-1. Yəqub Quddus. Tehran 1359

2- Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı. Babayef və Əfəndiyef. Bakı 1970

3- Azərbaycan Xalq Yazını Örnəkləri (Azərbaycan Folkloru Antolojiyası). Əhliman Axundof - Səmih Tezcan. Türk Dil Qurumu Yayınları 1978

4- Azərbaycan Folklorundan Nümunələr. İki Cilddə Doktor S. Cavid 1358

5- Azərbaycan Nəsr Antolojiyası. İngiliz Mətni. Bakı. 1977

6- Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası. Birinci Cild. Bakı 1976

7- İslam Ensiklopediyası. Cild 9 (Nəsrəddin Xoca) Maddəsi. Əhməd Qüdsi Təcər.

8- Ədəbiyyat-ı Şifahi-i Mərdüm Azərbaycan. Tərcümə və İqtibas H. Rövşən.

9- Bərrəsi-i Ədəbiyyat-ı Şifahi-i Azərbaycan. R. Purəkbər. İntişaratı-Bəhruz-Təbriz.

10- Baba Qorqud. Cefril Veyis. Tərcümə Feribaez Bidefteri və Məhəmməd Həriri Əkbər Nəşr-i İbn-i Sina. Təbriz 1355

11- Türk Ədəbiyyatı. 3 Cild. Əhməd Qabaqlı. Türkiyə Yayınevi. 1967

12- Türk Xalq Ədəbiyyatı. Nəim Alqan. Ankara 1973

13- Türk Ədəbiyyatı Tarixi. Professor M. Fuad Köprülü. İstanbul 1980

14- Həmasə-i Dədə Qorqud. Əsər-i Ənar. Tərcümə: İbrahim Darabi. Nəşr-i Nəvbahar Təbriz. 1355

15- Dədəm Qorqudun Kitabı. Orxan Şaiq. Gökyay. İstanbul 1973

16- Dədə Qorqudun Kitabı. Məhərrəm Ərgin. Min Təməl Əsər. 2-ci Çap 1971

17- Rəsmli Türk Ədəbiyyatı Tarixi. Nihad Sami Banarlı. 1971 və 1973

[149] 18- Böyük Türk Ədəbiyyatı Tarixi. Vəsfi Mahir Qocatürk. Ankara 1970

19- Aşıqlar. Təlif və Tərcümə Hüseyn Sıddıq. Azərkitab 1355

20- Aşıq Şəmşir (Tərlan Qocalsa Da, Yenə Adı Tərlandır). İlyas Tapdıq Azərbaycan Jurnalı. Sayı 4 Bakı 1978

21- Molla Cümə. Şeirlər. Azərbaycan Nəşriyyatı. Bakı 1966 Ç. Əfəndiyef

[151] İÇİNDƏKİLƏR

Səhifə

Ön Söz 5

Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı 7

Elmi Tədqiq 14

Folklorun Mənşəyi 15

Azərbaycan Folklorşünaslığı 17

19-cu Əsrdə Azəbaycan Folklorşünaslığı 18

20-ci Əsrdə Azərbaycan Folklorşünaslığı 23

Şifahi Xalq Ədəbiyyatının Müxtəlif Növləri 32

Dastanlar 32

İslamdan Qabaqkı Dastanların Mühümləri 34

Əfrasiyab Dastanı 34

Şu Dastanı 35

Hun-Oğuz Dastanı 35

Oğuz Xaqan Dastanı 35

Göytürk Dastanı 36

Uyğur Dastanı 36

İşıq 36

Ağac 37

Qadın 37

At 38

Boz Qurd 38

Su 39

Musiqi 39

Qopuz 39

İslamdan Sonrakı Türk Dastanları 39

Satuq Buğra Xan Dastanı 40

Manas Dastanı 40

Çingiznamə 40

Kitabi-Dədə Qorqud Dastanları 41

Kitabi-Dədə Qorqud və Sonrakı Xalq Dastanları 51

[152] 1- Dirsə Xan Oğlu Buğacın Boyu 53

2- Salur Qazanın Evinin Yağmalanması 54

3- Bayburanın Oğlu Bamsı Beyrək Boyu 55

4- Qazan Bəyin Oğlu Uruzun Dustaq Olduğu 57

5- Duxa Qoca Oğlu Dəli Domrul Boyu 57

Koroğlu Dastanı 66

Məhəbbət Dastanları 71

Aşıq Qərib Dastanı 74

Əsli və Kərəm Dastanı 79

Abbas və Gülgəz Dastanı 83

Şah İsmayıl Dastanı 86

Alı Xan və Pəri Xanım Dastanı 89

Aşıq Şeiri və Saz Şairləri 91

Sığır Mərasimi 91

Şölən Mərasimi 92

Yuğ Mərasimi 92

Aşıq Şeirinin Növləri 93

Qoşma 94

Gəraylı 94

Təcnis 94

Ustadnamə 95

Deyişmə 95

Müxəmməs 96

Aşıq Qurbani 97

Abbas Tufarqanlı 98

Sarı Aşıq 100

Aşıq Valeh 101

Xəstə Qasım 102

Aşıq Ələsgər 104

Molla Cümə 108

Aşıq Ali (Əli) 112

Aşıq Bəsti 112

[153] Aşıq Bilal 112

Aşıq Avak 113

Aşıq Mirzə 113

Aşıq Musa 113

Aşıq Əsəd 113

Aşıq İslam 113

Aşıq Hüseyn Bozalqanlı 114

Aşıq Şəmşir 114

Aşıq Pənah 116

Aşıq Qaşəm 117

Aşıq Hüseyn Cavan 119

Aşıq Hüseyn Şəmkirli 119

Aşıq Aslan 119

Aşıq Əli 120

Əmək və Mərasim Nəğmələri 122

1- Mövsüm Mərasim Nəğmələri 123

2- Məişət Mərasim Nəğmələri 125

Yas və Dəfn Mərasimləri 126

Toy Mərasimləri 126

Xalq Oyun və Dramları 127

1- Mərasimlərlə Əlaqədar Oyunlar.....128

2- İctimai Oyunlar 129

3- Ailə-Məişət Oyunları.....129

Nağıllar 129

1- Sehrli Nağıllar 131

2- Heyvanlar Haqqında Olan Nağıllar.....131

3- Tarixi Nağıllar 133

4- Məişət Nağılları.....134

Lətifələr 135

Molla Nəsrəddin Lətifələri 135

[154] Atalar Sözü və Məsəllər.....138

Atalar Sözü və Məsəllərin Mənşəyi.....140

Atalar Sözü və Yazılı Ədəbiyyat 142

Tapmacalar 142

1- Tapmacaların Nəşri və Tədqiqi 142

2- Tapmacaların Mövzuu.....143

3- Tapmacaların Qayəsi.....143

Bayatılar 144

Bayatıların Toplanması və Nəşri 145

Bayatıların Məzmunu 145

Laylaylar.....147

Oxşamalar.....147

Ağılar.....148

Fihrist.....151

Sözlük.....155

[155] SÖZLÜK

Abidə – Tarixi və böyük əsər

Abdəst – Vuzu

Ağıt – Mərsiyə

Alp – Qəhrəman

Alp Ər Tonqa – Əfrasiyab

Alqış – Dua, afrin

Etnografi – Qövmi zəbtlər

Otaq – Çadır, otaq

Ol – O

Ozan – Saz şairi, aşıq, baqsı

Olqun – Kamil, püxtə

Ovutmaq – Təsəlli, dildarlıq, məşğul et

Əylənmək – Təfrih etmək

Ötmək – Oxumaq

Ötəri – Güzəra

Ortaq – Şərik

Uslu – Aqıllı

Ulu – Böyük

Özəllik – Xüsusiyyət

Irlamaq – Təğanni, ahənglə oxumaq

Ulus – Xalq, millət

İrmaq – Nəhir, çay

İlqar – Əhd

İsidmək – İstiləşdirmək, qızdırmaq

Boy – Dastan

Boğa – Kəl

Bilik – Elm

Binit – Mərkəb

Boran – Küləkli qar – yağış, çovğun

Birgə – Bahəm

Bitki – Giyah, nəbat

[156] Boğuntu – Xəfəqan

Tanıq – Şahid

Toplantı – Yığıncaq

Tükənmək – Tamam olmaq, qurtulmaq

Törəyiş – Xilqət

Çəşit – Növ

Çıxış – Nitq

Çənli – Dumanlı

Çovğun – Boran, küləkli qar – yağış

Dəniz – Dərya

Doğum – Təvəllüd

Dolayı – Qeyri-müstəqim

Sav – Atalar sözü

Satira, satirik – Cəmiyyətdə eybəcərlikləri tənzlə ifşa edən bədii əsər

Sarsılmaq – Titrəmək

Sayrı, sayru – Məriz, xəstə

Sevimli – Məhbub

Susmaq – Sakit olmaq

Sərt – Səxt

Sürgün – Təbid

Səmbolik – Rəmzi, əlaməti

Sıx – Mühkəm, bol, ənbüh

Şənlik – Xoşluq, şadlıq

Şölən – Dini qonaqlıq

Sağu – Mərsiyə

Sıra – Nöbət

Sığınmaq – Pənah gətirmək

Qayğı – Ğüssə

Qopuz – Saz

Qoşma – 11 hecalı xalq şeiri şəkli

Qarşılıqlı – Mütəqabil

Qovux – Həfrə

Quraqlıq – Xeşkesalı

[157] Qavramaq – Dərk etmək

Qoşa – Cift

Kütləvi – Cəmi

Kök – Rişə

Kök, kök – Ahəng

Geri – Dalı

Güzgü – Ayna

Güvən – Etimad

Mahnı – Nəğmə, təsnif

Maraq – Əlaqə

Metafor – Məcaz, bənzərliyə əsasən söz və ya ifadənin məcazi mənada işlənməsi

Variyant – Növü-müxtəlif

Varsaq – Qədim saz şairi

Vergi – Maliyyat

Yarış – Müsabiqə

Yarımada – Şibhi-cəzirə

Yabançı – Biganə

Yanşaq – Qədim saz şairi

Yanaşmaq – Yaxınlaşmaq

Yenmək – Qələbə etmək

Yayqın – Müntəşər

Yüklət – Yük mərkəbi

Yuğ – Matəm

Yığlamaq – Ağlamaq

[158] ƏDƏBİYYAT-I ŞİFAHİ-İ AZƏRBAYCAN

Təlif

Doktor Cavad Heyət

Tehran-1367

Zəmimə-i Məcəllə-i Varlıq

AZERBAYDJAN ORAL LITERATUR

BY

DR-JAVAD HEYAT

1988-TEHRAN

Qiymət 600 Riyal

BEŞİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

5.1. Türkiye Türkçesine Aktarma

[1] AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

Telif

Dr. Cevat Heyet

Tahran-1367 (1948)

Varlık Dergisinin Eki

Kaviyan Neşriyat

[2] AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

Telif

Dr. Cevat Heyet

Tahran-1367 (1948)

Varlık Dergisinin Eki

[3] Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı

Heyet-Cevat

Varlık dergisinin eki

Birinci neşir 1367 (1948)

Tiraj: 2000 nüsha

Kaviyan Neşriyat

Telif hakkı saklıdır

Film: Ladin

[5] ESİRGEYEN VE BAĞIŞLAYAN ALLAH'IN ADI İLE

ÖN SÖZ

Memleketimiz İran'ın medeni ve fikrî tarihi, her şeyden önce eski zamanlardan başlayarak bugüne kadar burada yurt tutup ülkenin millî ve siyasi varlığını var kuvvetiyle koruyan ve yüzyıllardır burada canlanan medeniyet ve içtimai düşünce akımlarına vatandaşlık borcunu ödeyen halkların medeni ve fikrî yaşayış tarihidir.

Tarih boyunca buraya yerleşip yaşayan halkların en doğal duygu, inanç, düşünce, içtimai hayat tecrübeleri ve bir sözle bedi yaratıcılık yeteneklerinden akıp gelen medeni akımlardan biri de şifahi halk edebiyatı olmuştur.

Genel tabirle folklor veya halk bilgisi olarak adlandırılan halk medeniyet ve bilgisi sahasında oldukça geniş ve önemli yer tutan şifahi halk edebiyatı başka ülkelerde olduğu gibi İran'da da insan hayatının en iptidai dönemlerden başlamış tarihin ayrı ayrı merhalelerinin süzgecinden geçmiş ve bizim dönemimize kadar gelmiştir.

Yazılı edebiyatdan çok önce yaratılmış ve sade insanların hayat tecrübelerini, inanç ve inamlarını, isteklerini, duygularını, yürek çarpıntılarını, mutluluk ve kederlerini bedii bir şekilde terennüm eden şifahi halk edebiyatı örnekleri, her yerde olduğu gibi burada da yüzyıllardır dilden dile ve nesilden nesile geçmiş hatta Firdevsi, Nizami, Mevlana, Attar, Cami, Übeyd Zakani, Fuzuli ve onlar gibi birçok söz üstatlarına kendi ebedî eserlerini yaratmakta ölçü ve temel taşı olmuştur.

İran halkları tarafından tarih boyunca yaratılan çok sahalı ve renkli şifahi halk edebiyatı yüzyıllık tarihe malik olduğu hâlde bu söz, duygu ve düşünce hazinesinde parlayan yüz binlerce efsane, destan, nağıl, nağme, latife, atasözü, tapmaca gibi incilerin bir yerde derlenip onların üzerinde yapılan ilmî araştırmalar çok sonralar başlamıştır. **[6]** Bu önemli işe ilk olarak iki yüz yıl önce Batılı ve Doğulu bilim adamları başlamış lakin son yüz yılda İran'da halk edebiyatı ve folklor meseleleri ile uğraşan muhakkik ve folklorcular devam etmiştir. Bu folklorcu ve muhakkikler arasında Kuhi-i Kirmani, Sadık Hidayet, Dr. Muhammed Cafer Mahcub, Subhi-yi Muhtedi, Emirkulu Emiri, Seyid Ebülkasım Encevi Şirazi gibi simaların değerli çalışmalarından bahsetmek yerli olacaktır.

İran halkının yarattığı zengin ve tükenmez şifahi halk edebiyatı bir okyanus gibidir lakin burada gizlenen incileri aramak için üç beş kişi dahi yok. Belki de yüzlerce inci arayan ve hükûmetin himayesinden nasibini alan arif ve bilim adamı gereklidir.

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı, İran Türkü halka ait olduğu gibi Türk halklarının da ağız edebiyatlarının bir kolunu hem de zengin bir kolunu teşkil eder. Kitabın metninin ilk bölümünde açıkladığımız gibi bu konuda Kuzey Azerbaycan'da tercümeler yapılıp değerli eserler telif ve neşir edilmiştir. Bizde Pehleviler Dönemi'nde altmış yıla yakın bir süre boyunca dilimizi konuşmak ve edebiyatımızı okuyup yazmak yasak olduğu için bu sahada tek tük ve yarı açık yarı gizli bir şekilde birkaç eser neşredilmişse de sistemli ve devamlı bir şekilde ağız edebiyatımız hakkında yazı yazmak ve eser neşretmek ancak İslam Devrimi'nden sonra mümkün ve müyesser olmuştur.

Bu kitapta 1360-61 (1941-42) yıllarında Varlık dergisinde Azerbaycan şifahi halk edebiyatı hakkında yazdığımız birçok makalemizi toplu olarak neşrediyoruz. Gelecekte bu sahada daha ayrıntılı eserlerin neşredilmesini ümit ediyoruz.

Bu makalelerin düzenlenip kitap şeklinde neşre hazırlanmasında bana her türlü yardım eden ve emek veren aziz dostum ve görkemli şairimiz Kerim Meşruteçi Sönmez'e yürekten teşekkür etmeyi kendime borç bilirim. Ayrıca on yıldır Varlık dergisini ve bugün kitabımızı neşreden Kaviyan Neşriyat'a teşekkür ve şükran duygularımı bildirmek isterim.

Tahran-Mart 1367 (1948)

Dr. Cevat Heyet

[7] AZERBAYCAN ŞİFAHİ HALK EDEBİYATI

Azerbaycan şifahi halk edebiyatı, dünyanın en zengin ve eski halk edebiyatlarından biridir. Bütün halklarda olduğu gibi bizde de ilk olarak şifahi halk edebiyatı yaratılmıştır. Halkımızın yarattığı destanlar, nağıllar, nağmeler, atasözleri, latifeler, tapmacalar ve âşık koşmaları nesilden nesile geçerek hafızalarda yaşamıştır. Bedii söz sanatının bu sahasına halk edebiyatı, el edebiyatı, ağız edebiyatı ve bazen de folklor adı verilmiştir. Folklor; halk hikmeti, halk bilgisi ve daha doğrusu halk yaratıcılığı demektir.

Şifahi halk edebiyatının ilk örnekleri, eski insanların iptidai emek faaliyetleri ve doğa olayları hakkındaki tasavvurları veya mezhep inançları ile ilgili olan emek ve merasim nağmeleridir. İnsanlar korkunç hayvanları avladıklarında, ağır yükleri kaldırdıklarında, ortak hareketlerini tanzim etmek için ahengli seslerden ve sözlerden istifade etmişler ve yapılan işin ritmine uygun olan bu sesler ve sözler ilk emek nağmelerinin temelini oluşturmuştur. Daha sonra bu nağmeler iş cereyanından yavaş yavaş ayrılarak boş zamanlarda müstakil bir şekilde söylenmeye başlanmıştır.

Şifahi edebiyatın eski örnekleri, halkımızın tarihî inkişaf merhaleleri ile ilgili olarak daha çok avcılık, çiftçilik ve hayvancılıkla ilgilidir. Halkın hayat tecrübesinin zamanla artması ve idrak ve tahayyülün genişlemesi sayesinde bedii söz yaratıcılığı inkişaf etmiş, bir taraftan yeni eserler yaratılırken diğer taraftan da eskiden yaratılmış olan eserler ağızdan ağıza gezmiş, dolaşmış ve yetenekli söz üstatlarının yani nağılcıların, destancıların, muganniler ve âşıkların ifasında yüceltilmiş ve mükemmelleştirilmiştir.

Şifahi halk edebiyatı, daha çok emektar halkın kolektif yaratıcılık ürünü olup onların isteklerini, keder ve sevinçlerini, hayat tarzlarını, gelenek ve göreneklerini, zevklerini, inam ve itikatlarını ve dünya görüşlerini yansıtmaktadır. Bu sebeple şifahi edebiyat tarihini tetkik ederken halkımızın gelenek ve görenekleri ile birlikte tarihin çeşitli dönemlerinde geçirmiş oldukları inkişaf merhaleleri ile de karşılaşırız.

Bu edebiyatta genel olarak emeğe önem verme, tembelliğe karşı **[8]** nefret, özgürlük istekleri, vatanperverlik ve insanlık duyguları, zulme ve haksızlığa karşı nefret, özgür hayata ve geleceğe ümit ve hakkın batıla galibiyeti inancı açık bir şekilde göze çarpar.

Şifahi halk edebiyatı halkın yaratıcılık ürünü olduğu için dil ve ifade tarzı açık ve sadedir. Her bakımdan halka ait olan bu edebiyat halkın kahramanlık tarihini yansıtan güzel kaynaklardan biridir.

Şifahi halk edebiyatının terbiyevi ve bedii önemi büyüktür. Biz çocukluktan beri nağıllara aşinayız. Bunlar hayata, vatana ve halka olan muhabbetimizi artırır, halkta düşmanlara karşı kin ve nefret duygusu uyandırır ve bir dil hazinesi gibi asil Türk sözlerinin öğrenilmesine yardımcı olur.

Muasır halk edebiyatında gördüğümüz gibi geçmiş folklor örneklerinin her birinin yazarı olduğu şüphesizdir. Geçmiş dönemlere ait olan nağıllar, destanlar ve mahnılar farklı şahıslar tarafından yaratılmıştır. Lakin bu eserler yazılı bir şekilde muhafaza edilmedikleri için zamanla halkın tamamının kullanımına girmiş ve çeşitli icracılar tarafından istenildiği gibi tekrar edilerek halkın malı olmuştur. İcracılar bu eserleri iştirak ettikleri meclisin terkibine göre değiştirirler. Örneğin, âşıklar bulundukları meclisteki insanların terkibini, onların ilgisini ve dönemin içtimai ve ahlaki taleplerini göz önüne alarak söyledikleri destanlarda değişiklikler meydana getirirler ve bu sebeple ağız edebiyatı ürünlerinde varyantlar meydana gelir. Bu değişiklikler manzum eserlere nazaran epik eserlerde daha çok görülür. Öyle ki bazen aynı nağılda veya destanda çeşitli dönemlerin maişetleri, içtimai münasebetleri ve dil özellikleri yansımasını bulur.

Ağız edebiyatının özelliklerinden biri de ondaki inam, ümit ve nikbinlik hâlidir. Emektar halk zalim hükümdarların ve istismarcıların sömürgesi altında ne kadar ağır zahmet ve eziyetlere maruz kalmış olsa da özgürlük ümidini ve hakkın son galibiyetine inamını yitirmemiştir. Bu ruh hâli onun yaratıcılığına yansımış ve nikbin eserlerin meydana gelmesine sebep olmuştur.

Ağız edebiyatı realist bir edebiyattır. Halk yaratıcıları hayatın ve maişetin çeşitli konularını, olaylarını, izlenimlerini ve duygularını **[9]** olduğu gibi bedii bir şekilde beyan ve terennüm etmişlerdir.

Atasözü ve mesellerin tetkiki, halkın fikir ve itikatları bakımından tarihî süreçte geçirdiği inkişaf ve değişmeleri açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin, çok eski bir atasözü olan

“Allah’a tapşır dananı, kurt yemez” sonradan halkın fikrî inkişafı sonucunda şöyle bir atasözüne çevrilmiştir: “Evvel dananı bağla, sonra Allah’a tapşır!”

Yukarıda söylediğimiz gibi bu edebiyatın örnekleri, halkın tarihin çeşitli dönemlerinde yaşayışının ve bütün özelliklerinin aynası gibidir. Aynı zamanda halkımızın hayat tarihinin tetkiki için en asil ve güven verici kaynağı sayılır. Bu konu hakkında büyük Rus yazar Maksim Gorki şöyle söylemiştir: “Şifahi halk yaratıcılığını öğrenmeden emektar halkın gerçek tarihini bilmek mümkün değildir. Folklor, kendine has özellikleri ile tarihe yoldaşlık eder.”

Diğer milletlerde olduğu gibi Azerbaycan klasik edebiyatının meşhur yazar ve şairleri, zengin şifahi halk edebiyatı kaynaklarına derin bir saygıyla yaklaşmışlar ve onun çeşitli şekillerde olan örneklerini ilgiyle öğrenmişlerdir. Bu mesele Nizami, Hakani, Fuzuli, Ahundov, Sabir, Lali, Muciz, Üzeyir Hacıbeyov, Cafer Cabbarlı, Samet Vurgun ve diğer şairlerimizin yaratıcılıklarında açıkça görülmektedir.

Azerbaycan folkloru ile yazılı edebiyat arasındaki sıkı ilişki ve karşılıklı etkileşim yüzyıllarca devam etmiştir. Yazar ve şairler şifahi edebiyatın konularından ve şekil, vezin ve ifade vasıtalarından istifade ederek güzel hikâye, manzume ve koşmalar yazmışlardır. Şifahi edebiyatın yaratıcıları olan âşıklar ve nağılcılar Nizami, Nesimi, Hatai ve Vakıf gibi sanatkârların yaratıcılıklarından istifade ederek yeni destanlar, nağıllar ve şiir örnekleri yaratmışlardır.

Halkımızın ana dili Türk dillerinden biri olduğu için ağız edebiyatımızın en eski örnekleri Türkistan coğrafyası Türk elleri arasında yaratılmıştır. Bu sahada milattan önceki döneme ait olan eserler, çeşitli Türk elleri ve kabileleri arasında şaman, kam, toyun, baksı ve ozan adı verilen ruhanilerin söyledikleri ilahiler veya dinî merasim nağmeleridir. Yakın zamanlarda özellikle Oğuzlar arasında ozan adı verilen bu şahsiyetlerin dinî vazifelerinden zamanla **[10]** ayrılarak saz şairi vasfını alıp kopuz adı verilen sazı çalarak halkının her çeşit duygularını, ilahi, efsane ve menkıbelerini terennüm ettikleri aşikârdır.

Eski Türk destanları yazıya geçirilmediği için birçoğu zamanla unutulup gitmiştir. Ancak bu destanların ve eski Türk nağmelerinin bir bölümü Çin, İran ve Arap kaynaklarında ve Divanu Lugati’t-Türk’te yer alan hülasalardan bilinmektedir.

Türklerin en eski destanı Alp Er Tunga (Efrasiyab) Destanı'dır. Alp Er Tunga, Sakalar zamanında yaşamış olan bir kahraman, hükümdar ve tarihî bir şahsiyettir. Tahminen milattan yedi yüz yıl önce yaşamış ve İranlılarla savaşmıştır. Alp Er Tunga, Firdevsi'nin yazdığı Şehnâme'de Efrasiyab adıyla Turanlıların başkahramanı olarak tasvir edilmiştir. Divanu Lugati't-Türk'te yazılan manzumelerden biri de Alp Er Tunga mersiyesidir. Lirik bir ruh, samimi bir ifade ve kâmil bir düşünce ile söylenmiş bu şiir dokuz dörtlükten ibarettir ve şekil bakımından bugün Azerbaycan ve Türkiye saz şairlerinin mersiyeleri ile aynıdır. Burada iki bendini günümüz Türkçesi ile birlikte dercedeceğiz:

Alp Er Tonga öldi mi=Alp Er Tonga öldü mü

İssız acun kaldı mı=Pis dünya kaldı mı

Özlek öçin aldı mı=Felek öcünü aldı mı

İmdi yürek yırtılır=Şimdi yürek yırtılır

Begler atın argurub=Beyler atını yorup

Kadgı anı turgurub=Kaygı onları ehata edip

Mengzi yüzi sargurub=Benzi (yanakları) saralıp

Körküm angar törtülür=Sanki zaferan sürtülür

Çin kaynaklarında milattan iki yüzyıl önceye ait olan ve aşağıda dercedilen dört mısralık bir şiir Türk nağmelerinin eski bir örneğidir:

Yengi şanı elden verdik

Kadınlarımızın gözelliyi artık kalmadı

Kiliyen dağlarını burahdık

Heyvanlarımız artık bahılmayacak

Ozan ve kopuz şiir geleneğinin milattan sonra bütün Türk **[11]** elleri arasında devam ettiği tarihî kaynaklarda yazılmıştır. Atilla'nın ölümünü şerh eden Bizans tarihçileri bu olay için

tertip edilen yas merasiminde ozanların ağıtlar (mersiye) söylediklerini bildirmiş ve bu ağıtlardan şöyle bir tercüme nakletmişlerdir:

"Hunların en büyük hükümdarı ve Muncuk'un oğlu, cesur kavimlerin başbuğu Atilla, kendinden başka hiç duyulmamış bir kuvvetle İskit ve Germen büyük ülkelerine sahip oldu. O büyük ülkelerin hükümdarlarını zapt etmek suretiyle Roma'yı korkuttu. Roma (Rum Devleti) başka yerlerin Atilla'nın eline geçmesinden korktuğu için ona ricalarda bulundu ve her yıl vergi vermeyi kabul etti. Bütün bunları yaptıktan sonra kaderin cilvesiyle öldü. Lakin düşmanların saldırısı veya kendi adamlarının ihanetiyle değil, toy neşeleri içinde, kuvveti hiç eksilmeyen milletinin arasında en ufak bir ağrı duymadan öldü. Hiç kimsenin intikamını alamayacağı bu ölümü kim tasvir edebilecek."

Miladi 4-6. yüzyıllarda Çin'in kuzeyinde devlet kuran Türkler arasında bu tür şiirlerin şekillendiği Çin kaynaklarından yapılmış olan tercümelerden anlaşılmaktadır. Kaval türküleri veya ney nağmeleri olarak adlandırılan bu şiir parçaları gerçekten güzel ve kâmil eserlerdir. Örnek olarak burada bir nağmeden üç bent dercedeceğiz:

Ata minerem, elimde kamçım yoh

Dönüb bir söyüd dalı koparıram

Ayaklarımı sallayıb otururam, neyimi çalıram

Gelib gedenler kederden ölürler

Atınızın kamçısı olmak isteyirem

Gelib kolunuza girmek isteyirem

Ayaklarımı uzadıb, dizinizin dibinde oturmak isteyirem

Uzaklardan Ming-kindeki Sarı irmağı görürem

Söyütler kederden sallanırlar.

Men esir bir ailenin uşağıyım

Hanların (Çin hökmdarları) neğmesini anlamıram

Kaval türküleri yirmi dört nağme veya mahnıdan ibarettir. Toplu bir şekilde **[12]** söylenmiş ve daha çok oba hayatına ait âşıkane eserlerdir. Lakin bu nağmeler arasında Mulan nağmeleri adıyla tanınan güzel bir kahramanlık destanıdır. Bu destan büyük kardeşi olmadığı için kendi savaşa gidip gelmiş Mulan adında bir kızın manzum hikâyesidir.

Tese, tese … yene tese tese

Mulan kapı yanında kumaş tohuyur

Destgahın sesi eşidilmir

Yalnız genc kızların nefes alışı duyulur

Kıza ne düşündüyünü soruşuram

Kıza neyi hatırladığını soruşuram

Kız bir şey düşünmür

Kız bir şey hatırlamır

Dünen gece esker gönderildiyini gördüm.

Hakan böyük besic elan etdi

Eskeri liste on iki parçadır

Her listede babamın adı da var

Babamın yetişmiş oğlu yoh

Mulan'ın böyük gardaşı yoh

Bazardan bir at, ve yeher almak isteyirem

Babamın yerine cebheye gedeceyem.

Doğu bazardan bir gözel at aldı

Batı bazarından bir yeher aldı

Güney bazarından bir cilov aldı

Kuzey bazarından da bir uzun kamçı aldı,

Seher çağı atasına, babasına vida edib, ayrıldı.

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra Batı ülkelerine (İran, Rum ve Orta Doğu) göç etmişler ve kendileriyle birlikte ozanlarını, gelenek ve göreneklerini yeni vatanlarına götürmüşlerdir. Halk yaratıcılığı yeni ülkelerde yaşayan ellerde inkişafına devam etmiş ve bir taraftan yeni destanlar ve mahnılar yaratılırken diğer taraftan da atalarından kalan miras genişletilerek inkişaf ettirilmiştir.

Bildiğimiz gibi Azerbaycan ve İran'ın bazı bölgelerine hatta **[13]** Anadolu'ya daha çok Oğuz Türkleri yerleşdikleri için Oğuz Türkçesi bu coğrafyalarda yayılmış ve miladi 13. yüzyıldan sonra Azerbaycan ve Anadolu Lehçeleri veya Türkçeleri zuhur etmiştir. Bu iki Türk lehçesi aslında tek bir dilden neşet ettiği hâlde daha sonra iki müstakil dile dönüşerek iki müstakil edebiyata sahip olmuştur. Bununla birlikte eller arasındaki dil ayrılığı ve lehçe farkı şehirlilerin dili ve edebiyatı kadar çok olmamış ve birçok destan (Dede Korkut Destanları, Köroğlu vesaire), atasözü ve ağız edebiyatının diğer türleri bu ülkelerde yaşayan halklarda müşterek kalmış veya küçük farklarla yaşamıştır.

Dede Korkut Destanları, Oğuz ellerinin yaratıcılığının şaheseri sayılan örneklerdir. Bu büyük ve ebedî eser 15. yüzyılın ortalarında yazıya geçirilmiştir. Yazarı veya derleyeni belli değildir. Kitabın dili Azerbaycan Türkçesinin özelliklerini gösterir. Aynı zamanda Doğu Anadolu lehçesinin özelliklerini de ihtiva etmektedir. Bu da kitaptaki destanların 13. yüzyılda söylendiğini ispatlar. Bununla birlikte destanların kökü daha eskidir ve bazı bölümleri İslamiyet'ten önceki dönemlere aittir. Kitap on iki destandan ve bir mukaddimeden ibarettir. Mukaddimede Dede Korkut'un özellikleri ve öğütleri yazılmıştır. Dede Korkut, Oğuz ozanı, elin aksalı ve bilgesidir. Oğuz yiğitlerine isim verir ve kopuzunu çalarak kahramanlara boy okur. Destanlarda Oğuz kahramanlarının ve halklarının yaşamı, maişetleri, gelenek ve görenekleri, akide ve inamları bedii bir şekilde tavsif ve tersim edilmiştir. Destanlar manzum ve mensur parçalardan teşekkül etmiştir. Manzum bölümler, mevzun ve bedii bir şekilde söylenmiş ahenkli ozan şiirleridir. Bu

kitap 1815 yılında Almanya'nın Dresden şehrinin kütüphanesinde meşhur Doğu bilimci Diez tarafından bulunmuş ve kitabın üzerine bu ünvan yazılmıştır: "Kitab-ı Dede Korkut ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan" (Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı).

Dede Korkut Kitabı ve Destanları üzerinde birçok Avrupalı Doğu bilimci araştırma yapmış ve kitap birçok dile hatta Farsçaya tercüme edilmiştir.

Rus bilim adamlarından Prof. Bartold ömrünün çoğunu Dede Korkut Destanları'nı araştırmak ile geçirmiştir. Türkiye'de Muallim Rıfat (1915), Muharrem Ergin ve O. Şaik Gökyay, Azerbaycan'da ise Hamit Araslı, Demircizade, E. Sultanlı ve M. H. Tahmasib yıllarca Dede Korkut Destanları üzerinde ilmî araştırmalar yapmış ve önemli eserler neşretmişlerdir. **[14]** İran'da iki yıl önce kalp krizinden ölen millî şairimiz Bulut Karaçorlu Sehend, Dede Korkut Destanları'nı manzum tarzda yazmış ve kitabın birinci cildini "Sazımın Sözü" adıyla Pehlevi rejiminin yasaklarına rağmen 1345 (1926) yılında neşretmiştir. Varlık dergisinin 1359-60 (1940-41) sayılarında ise "Berresi-i Derbare-i Kitab-ı Dede Korkut" adıyla Agay Ali Rıza Sarrafi tarafından sekiz makale neşredilmiştir.

İlmî Tetkik: Şifahi halk edebiyatı, yazılı edebiyatla birçok bakımdan ortak özelliklere sahiptir. Çünkü her ikisi de söz sanatıdır. Folklor edebiyatın bir kolu sayılmaktadır ve onunla sıkı ilişki içerisindedir. Folklor bir ilim olarak 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Ondan önce birçok yazar ve tarihçi halk eserlerini derlemekle, bazen de neşretmekle, kısa şerhler ve dağınık kayıtlarla sınırlı kalmışlardır.

Folklor her şeyden önce tarihle ilişkilidir. Çünkü her bir halk eserini doğru ve her yönüyle değerlendirmek için onun meydana geldiği dönemi, tarihî şartları ve içtimai münasebetleri dikkatle öğrenmek ve bilmek gerekmektedir.

Folklor araştırmalarında etnografinin büyük önemi vardır. Çünkü halk yaratıcılığında halkın hayatı, yaşam tarzı, gelenek ve görenekleri, merasim ve bayramları kendi bedii yansımasını bulur. Bu sebeple halk eserlerini iyi öğrenmek, doğru tefsir ve tevcih etmek için o halkın etnografisini ve aslını iyi bilmek gerekir.

Folklorun dil ile alakası açıktır. Maksim Gorki, dili edebiyatın ilk unsuru olarak adlandırır. Halkın yüzyıllar önce yaratmış olduğu folklorün tahlilini ve bedii değerini

ortaya çıkarmak için halkımızın dil tarihini ve inkişaf merhalelerini bilmemiz gerekmektedir.

Azerbaycan'ın çeşitli bölgelerinde Azerbaycan Türkçesinin çeşitli lehçeleri konuşulduğundan dolayı bütün bölgelerin halk yaratıcılığını tetkik etmek için çeşitli lehçeleri yani diyalektleri bilmek gerekir. Şifahi halk edebiyatı musiki ile birlikte olduğu için halk musikisini bilmek gerekir. Demek ki halk yaratıcılığının **[15]** ilmî araştırmalarda halk tarihini, kavmî özelliklerini (etnografi), dilini, dil tarihini, lehçelerini ve musikisini göz önünde tutmamız gerekir.

Folklorun Menşei: Şifahi halk edebiyatının halk tarafından ilk kez hangi sebeplerle yaratılmış olduğu çok açık değildir. Batılı folklorcular mitoloji veya efsanelerin en büyük ve en eski etken olduğunu ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Alman folklorcularından Grimm kardeşler geçen yüzyılın başından beri birçok araştırma yapmış, çeşitli halkların efsanelerini karşılaştırmalı bir şekilde tahlil etmiş ve efsaneler arasında olan benzerliği halkların akraba olmalarından kaynaklandığını belirterek fikirlerini mitoloji nazariyesi adıyla beyan etmişlerdir. Bunların görüşlerine göre nağıl önceleri Allah ile ilgili olarak efsane gibi yaratılmıştır. Merasim ve nağmeler iptidai dinî inançlarla ilişkilidir.

Bu konuda Karl Marx "Siyasi İktisadın Tenkidine Dair" adlı eserinin mukaddimesinde mitolojinin İlyada ve Odysseia gibi kahramanlık destanlarının yaratılmasına yardımcı olduğunu söylemiştir.

Bu nazariyenin temsilcileri folkloru bütün dünyada bir ilim olarak tanıtmışlar ve dünya ilmî mahfillerinin dikkatini halkların bu manevi servetine çekmişlerdir. Böylece halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve öğrenilmesinin temelini atmışlardır.

19. yüzyılın ortalarında bir grup Avrupa Doğu bilimcisi Doğu'ya gidip oradaki halkların dil, folklor ve edebiyatlarını öğrenmeye başlamışlardır. Bunların araştırılması sonucunda Doğu ülkelerinin efsane, nağıl ve destanlarıyla Avrupa halklarının şifahi yaratıcılıkları arasında büyük benzerlikler olduğu ortaya çıkmıştır. Bu benzerlikleri izah etmek için çeşitli nazariyeler ortaya çıkmıştır. Bunların en önemlisi iktibas nazariyesidir. İktibas nazariyesi, Alman Doğu bilimci Ben Fey tarafından ortaya atılmıştır. Önemli noktaları şunlardan ibarettir:

1- Dünyanın çeşitli folklorlarında konuların benzerliği bu konuların Hint kaynaklarından iktibas edilmesiyle izah edilir.

2- Bu iktibas halkların tarihin çeşitli ilişki ve irtibat döneminde örneğin, İskender'in akınları ve Haçlı seferleri döneminde **[16]** gerçekleşmiştir. Bize göre Türkistan coğrafyası Turani ellerinin (Atilla ve Hunlar) Doğu Avrupa'ya göç etmesi ve oraya yerleşip Germen ve diğer Avrupa milletleriyle kaynaşması bu benzerliklerin ve iktibasların meydana gelmesinde büyük bir rol oynamıştır. Muasır folklorcular konuların benzerliğini birkaç sebebe bağlamışlardır. Bunların birkaçını zikredeceğiz:

1- Konuların yakınlığı halkların tarihteki akrabalıklarının sonucu olabilir. Dil akrabalığının rolü burada daha büyüktür. Özellikle Türk halkları arasında geniş bir coğrafyaya yayılmış olan birçok nağıl ve destanların konularının benzerliği hatta aynılığı bu şekilde izah edilir.

2- Konuların benzerliği halkların tarihteki karşılıklı medeni ilgi ve ilişkilerine bağlı olabilir. Öyle ki İran ve Kafkasya'da yüzyıllardır komşu olarak yaşayan Türk, Fars, Kürt, Ermeni ve Gürcü halkların şifahi yaratıcılığı tarihî ve medeni ilişkilere örnek gösterilebilir. Bu halklar karşılıklı olarak birbirinin konularından istifade etmişlerdir.

3- Benzer konular bazen aynı veya yakın içtimai şartlarda müstakil olarak meydana gelebilir. Dünyanın çeşitli halklarında tevlit kuvvetlerinin inkişafının bir seviyede olması, içtimai münasebetlerin ve hakim ideolojinin benzerliği folklorun benzerliğine sebep olabilir.

Sosyalist realizmin kurucusu olarak tanınan M. Gorki halk yaratıcılığı sahasında birçok araştırma yapmış ve folkloru geniş emektar kütlelerin bedii şifahi yaratıcılığı olarak kabul etmiştir. Gorki'ye göre, halk yalnızca maddi zenginliği yaratan güç değil, aynı zamanda manevi zenginliğin yegâne ve tükenmez kaynağıdır. Halkın emeği sanatın esasıdır. Yine Maksim Gorki'ye göre, efsane genel olarak doğa olaylarının ve doğa ile mücadelenin geniş bedii genellemesi üzerinden içtimai hayatın yansımalarından ibarettir.

Maksim Gorki, yazar ve sanatkârları halk edebiyatını yaratıcı bir şekilde kullanmaya teşvik etmiştir: "Bütün ülkelerin büyük şairlerinin iyi eserleri çok eski dönemlerden beri bütün poetik genellemelerin, bütün ünlü suret ve tiplerin verildiği halkın kolektif

yaratıcılığının hazinesinden alınmıştır." Gorki, halk yaratıcılığı üstat ve sanatkârlarına büyük saygı gösterirdi. Dağıstan halk şairi Âşık Süleyman Staliski hakkında 1934 yılında Sovyet Yazarlarının Birinci Genel İttifak **[17]** Kurultayı'nda şöyle söylemiştir: "Ben Kafkasya ve Türkistan coğrafyası milletleri temsilcilerine dostça nasihatlerde bulunuyorum. Ben biliyorum ki Âşık Süleyman yalnız bana değil, herkes üzerinde büyük bir tesir bıraktı. …/20. yüzyılın Homer'i olan bu büyük Süleyman gibi şiir incileri yaratan yetenekli insanları koruyun!"

Azerbaycan Folkloru: Azerbaycan folklorunun tarihi, halkı kadar eski olduğu için bu konuda yazılı kitap ve isnat sınırlıdır ve Orta Çağ'ı geçmemektedir.

Folklor ilmi, halk edebiyatı örneklerinin yazıya geçirilmesi ve derlenmesiyle başlar. Daha sonra bu eserlerin kaynağı, konusu ve bedii özellikleri tetkik edilir. Bu mülahaza ve müşahedeler zamanla bir sistem hâline gelir ve böylelikle folklor ilmi yaratılır.

Eski ve Orta Çağ tezkirelerinde halk edebiyatına ait eser yok gibidir. Bu tezkirelerde daha çok Arapça ve Farsça yazılmış olan eserlerden örnekler dâhil edilmiş ve onları yazanların tercümeihâllerinden ve yaratıcılıklarından bahsedilmiştir. Ayrıca Orta Çağ'da sıklıkla baş gösteren savaşlar sonucunda mevcut olan el yazmaları ortadan kaybolmuş veya başka ülkelere götürülmüştür. Bu sebeple Orta Çağ'a ait kaynaklarda halk edebiyatı örneklerine çok nadir rastlarız.

Azerbaycan halk edebiyatı örneklerinin yazıya ilk alınması tahminen 18-19. yüzyıllara aittir. Elbette daha önceki yüzyıllarda yaşamış olan şairlerimiz şifahi edebiyattan her bakımdan istifade etmişlerdir. Nizami'nin eserlerini buna örnek gösterebiliriz. Cönk adı verilen bu el yazmalarında sadece halk edebiyatı örnekleri değil, aynı zamanda yazılı edebiyatımızdan da birçok eser yer almaktadır. Halk edebiyatından daha çok lirik eserler derlenmiştir. Örneğin; bayatı, mahnı, âşık şiirleri, halk destanlarından koşmalar vesaire. Bu cönklerde Köroğlu, Kerem ile Aslı, Âşık Garip ve Şah İsmail destanlarından koşmalar; Âşık Abbas, Âşık Valeh, Hasta Kasım vesaire halk şairlerimizin şiirleri yer almaktadır. Bu eserlerin muasır örneklerle mukayeseli bir şekilde incelenmesi folklorcular ve dilciler için çok önemlidir.

17-18. yüzyıllara ait Ermeni ve Gürcü kaynaklarında çok miktarda **[18]** Azerbaycan folklor örnekleri mevcuttur. Bunlar Ermeni veya Gürcü alfabeleriyle Türk dilinde yazılmıştır. Bu örnekler içerisinde bayatılardan, mahnılardan, âşık şiirlerinden özellikle de destanlardan parçalar vardır. En çok Köroğlu ve Kerem ile Aslı destanlarından koşmalara rastlanmakla birlikte Âşık Paşa'nın ve Âşık Abbas'ın şiirlerine de rastlanır.

Bu cönklerden tüccar İlyas Muşek'in "Nağmeler" kitabı çok önemlidir. Muşek, 1721 yılında Tebriz'den Rusya'ya giderken Heştarhan'da yakalanmış ve malı mülkü elinden alınmıştır. Lakin sorgu sualdan sonra suçsuz olduğu anlaşılınca elinden alınan mallar kendine iade edilmiştir lakin "Nağmeler" adlı kitabı Moskova'ya gönderilmiştir.

Bu el yazması eser üç yüz yirmi altı sayfadan ibarettir. Burada Köroğlu, Mecnun, Âşık Garip ve İsmail adlı şahsiyetlerin koşmaları; Muhammed Hüseyin'in âşık tarzında yazılmış olan şiirleri, tecnisleri, halk bayatıları; Nesimi, Hatai, Fuzuli vesaire şairlerin eserleri vardır.

"Nağmeler" kitabında Köroğlu Destanı ile ilgili yazılar dikkat çeker. Eserde destanın kahramanı Köroğlu hakkında şöyle yazılmıştır: "Köroğlu birçok atlı birliğin başında durarak yollarda ağalık yaparmış, bazen yoldan geçen tüccarları soyar bazen de kendi rızalarıyla onlardan para alırmış. Onun esas bulunduğu yer Kars ve Erzurum dağları arasındaymış. Orada büyük bir meşe ağacı vardı. Şimdi Soğanlı olarak adlandırılır. Oraya Köroğlu kalesi olarak adlandırılan bir kale yaptırmıştır. Başka yerlerde de kaleleri vardır. Bunlar İran şahı Şah Abbas ve Osmanlı padişahı Sultan Murat'ın hükümdarlık zamanında yapılmıştır." Bu ibareler destanın daha o zamanlar geniş bir coğrafyaya yayılmış olduğunu gösterir.

Nağmelerdeki koşmalar samimiliği, canlılığı ve orijinalliği ile diğerlerinden ayrılır. Burada hem lirik hem kahramanlık hem de davetkârlığı ve vatanperverliği tebliğ eden koşmalara rastlarız.

19. Yüzyılda Azerbaycan Folkloru: Azerbaycan şifahi halk edebiyatına ait örneklerin bir bölümü 19. yüzyılda yazılmış olan cönklerde yer almıştır. Bunların en önemlisi 1804 yılında Eherli şair Andelib Karacaği tarafından yazılan kitaptır. Bu kitapta aşağıdaki halk edebiyatı eserleri vardır.

[19] 1- Fatma ile Hüsrev'in Hikâyesi

2- İbrahim'in Hikâyesi

3- Süleyman

4- Haspolat'ın Hikâyesi

5- Kalender'in Hikâyesi

6- Yusuf'un Hikâyesi

7- Abdulla'nın Hikâyesi

Burada aynı zamanda Köroğlu ve Kerem ile Aslı destanlarından koşmalara yer verilmiştir.

19. yüzyılda (1828) tarihimizin en acı ve unutulmaz olayı baş göstermiştir. Azerbaycan'ın kuzeyi ana vatandan ayrılarak Rus İmparatorluğu'na dâhil edilmiş ve Aras Nehri yurdumuzu ikiye bölmüştür. Bu acı olayın bıraktığı kederli hatıra hafızalarda yıllarca yaşamış ve yeni mahnı ve nağmelerin, bayatı ve âşık şiirlerinin yaratılmasına vesile olmuştur. Halkın samimi duygularına ve yürek yangınlarına tercüman olan bu nağmelerin konularını ayrılık acısı, hicran ve zulüm teşkil etmiştir. Bugün halkın dilinde ve hafızasında yer alan bu ayrılık mahnılarından iki örnek dercedeceğiz:

Araz-Araz, han Araz

Sultan Araz, han Araz

Görüm seni yanasan

Gel derdimi kan Araz!

Arazı ayırdılar

Kum ilen doldurdular

Men senden ayrılmazdım

Zülm ilen ayırdılar

19. yüzyılda Çar Hükûmeti'nin istismar siyaseti Kuzey Azerbaycan'da hâkim olduğu hâlde birçok medeni ve edebî işlerin yapıldığı kayıtlara geçmiştir. Bir taraftan Azerbaycan Türkü yazar ve bilim adamları Rus dili ve medeniyetini öğrenerek Avrupa medeniyeti ile tanışırken diğer taraftan da Azerbaycan ve Kafkasya'ya sürgün edilen öncül Rus içtimai fikir temsilcileri, Dekabristler ve Puşkin, Lermontov, Polniski gibi şairler Azerbaycan halkının folkloru ile ilgilenmiş ve birçok folklor örnekleri yazıp kendi eserlerinde onlardan istifade etmişlerdir.

19. yüzyılda Azerbaycan folklorunun bütün örneklerini içeren eserler **[20]** atasözleri, tapmacalar, efsaneler, latifeler, nağıllar vesaire derlenerek Rus matbuatında neşredilmiştir.

Azerbaycan münevverlerinden Aynalı Sultanov atasözleri konusunda Rusça iki makale neşretmiştir. Yazar bu makalelerinde Azerbaycan kadınları hakkında söylenmiş olan atasözlerinden bahseder ve birçok örnek takdim eder. Aynalı Sultanov bütün ömrü boyunca Azerbaycan halkının gelenekleri, kadınların durumu ve maişeti ile ilgilenmiş ve yazılarında bu konuya özel ilgi ve dikkat göstermiştir. A. Sultanov aşağıdaki atasözünü örnek gösterir ve bundan Azerbaycan kadınlarının hukuksuz ve köle gibi yaşadıklarını göstermek ister:

Kız idim, sultan idim

Nişanlandım han oldum

Ere getdim, kul oldum

Ayaklara çul oldum

Geçen yüzyılın son yıllarında başka kaynaklarda Azerbaycan atasözleri ve diğer halk yaratıcılıklarına rastlarız. Örneğin, A. D. Yeritsov 1890 yılında yüz on dört Molla Nasreddin latifesi neşretmiştir. Molla Nasreddin konusunda naşir Zaharov şöyle söylemiştir:

"Molla Nasreddin, Tatar latifelerinin sevimli kahramanıdır. Onun adı hem Tatarlar arasında (Azerbaycan'da) hem de başka Doğu halkları olan İran, Türkiye ve Ermeni halkları arasında çok yayılmıştır."

Molla Nasreddin ve onun latifeleri her yerden çok İran, Azerbaycan ve Türkiye'de meşhurdur. Onun mezarı Türkiye'de Akşehir'dedir ve her yıl Nasreddin Hoca Festivali düzenlenmektedir. Tarihî rivayetlere göre Molla Nasreddin, Emir Timur zamanında yaşamış, onunla görüşmüş ve Timur tarafından takdir ve saygı görmüştür.

Molla Nasreddin'in tarihî bir şahsiyet olup olmadığı veya onun adına anlatılan latifelerin ne kadarının ona ait olduğu meselesi net olmamakla birlikte bu latifeler Türk halkları tarafından anlatıldığına ve bu halkların yaratıcılığı olduğuna şüphe yoktur. Türkler arasında meşhur olan Molla Nasreddin latifeleri Farsların Molla Nasreddin adına anlatılan latifelerin aksine parlak zekâ ve hazırcevap örnekleridir.

19. yüzyıl Azerbaycan matbuatını gözden geçirirsek nağıl örneklerinin diğer halk edebiyatı türlerinden daha çok derlenip neşredildiğini **[21]** görürüz. Nağıl, halk içerisinde daha çok yayılan, sevilen ve söylenen bir tür olduğu için derleyiciler nağılları ilk kez şifahi dilden yazıya geçirerek mümkün olanları neşretmişlerdir.

İlk Azerbaycan nağılı 1825 yılında Rus dilinde neşredilmiştir. Sonra Esmomik dergisinde Melik Mehmet, Melik Cemşit, Şah Rüstem, Şah Kanber, Şah İsmail vesaire nağıllar dercedilmiştir. Daha sonra A. Zaharov, A. Kalaşov vesaire şahsiyetler nağıl derleyip neşretmiştir. Nikolay Kalaşov, Göyçay Kent Mektebi'nin müfettişi olmuş ve aşağıdaki nağılları derlemiştir.

1- Şah İsmail

2- Nevruz

3- Ali Han

4- Sevdakar ile Ahmet

5- Melik Mehmet

6- Yalancı Şehzade

Kerem ile Aslı, Ali Han ile Peri Hanım, Âşık Garip, Nevruz vesaire birçok kez neşredilmiştir.

19. yüzyıl Rus matbuatında hakkında en çok yazılan folklor örneği Köroğlu Destanı'dır. Bu destan Azerbaycan'a gelen çeşitli seyyah, bilim adamıve tarihçilerin dikkatini çekmiştir. Bu şahsiyetler destandan muayyen parçalar neşretmişler ve onun hakkında bahsetmişlerdir. Azerbaycan yazar ve şairler 19. yüzyılda halkın şifahi edebiyatı ile ilgilenmiş, onları derlemiş ve uygun olanlarına eserlerinde yer vermişlerdir.

Nebati Hançobanı, Zakir, Bakıhanov, N. Vezirov ve Seyit Azim Şirvani yaratıcılığı bu sanatkârların hafızasında veya arşivlerinde külli miktarda halk edebiyatı eserleri olduğunu gösterir.

Mirza Fetali Ahundov'un halk eserlerini özellikle bayatıları, Hasan Bey Zerdabi'nin ve H. Müftü Kayıbov'un lirik şiirleri ve atasözlerini derleyip neşretmek istediklerini biliyoruz. Ancak bunların neşri için imkân olmamıştır.

Azerbaycan'da matbuat neşre başladığında folklor örneklerinin neşrine merak artmıştır. Zerdabi'nin 1875 yılında çıkarmaya başladığı "Ekinçi" gazetesi atasözleri ve mahnıları neşretmiştir. Keşkül gazetesi sayfalarında halk edebiyatına özel bir köşe ayırmışdır. Bu köşeler "Dedelerin Sözü" veya "Letaif" olarak adlandırılırdı. 19. yüzyılın sonlarında M. H. Kemerlenski atasözü ve mesellerden ibaret olan bir kitapçık neşretmiştir.

Mirza Fetali Ahundov şiiri, raksı ve nağmeyi insanın manevi gıdası olarak adlandı- **[22]** rır. İnsan hayatı için bunların öneminden sıklıkla bahseder ancak gerici insanları bu güzel manevi gıdadan mahrum etmeye çalıştığını belirtir.

Ahundov halk şiirini iyi bilir ve çok severdi. Derlediği bayatıları Ermeni demokrat yazar H. Abovyan'a vermiş ve Abovyan "Ermenistan Yaraları" adlı meşhur tarihî romanında şiirlerin tercümesinden istifade etmiştir.

Ahundov derlediği âşık şiirlerinin bir bölümünü A. Berje'ye vermiş ve yazar tertip ettiği "Mecmua-i Eşar Şuara-yı Azerbaycan" kitabında bu şiirleri dercetmiştir.

Hasan Bey Zerdabi ömrü boyunca halk edebiyatı örneklerini derlemekle meşgul olmuştur. Yazar, bunu başkalarına tavsiye etmiştir. Zerdabi Azerbaycan'da olan birçok okulun öğretmenlerine mektup yazarak şöyle ricada bulunmuştur: "Ya el mahnılarını derlesinler ya da açık bir dilde ilmi ve maarifi tebliğ eden mahnılar yazıp uşaklara

okutsunlar.” Hasan Bey Zerdabi birkaç yıl içerisinde çok miktarda mahnı derlemiştir. Bu mahnıların mazmunu çocukları ilme, tahsile ve terakkiye heveslendirmekten ibarettir. Zerdabi’nin derlediği bu mahnılar 1901-1903 ve 1909 yıllarında üç kez neşredilmiştir. Kitabın mukaddimesinde yazarın Ekinçi gazetesinde birçok kez yazdığı aşağıdaki sözlere yer verilmiştir:

“Herkesi çağırıyorum gelmiyorlar, gösteriyorum görmüyorlar, söylüyorum duymuyorlar.”

Yazarın halkı ilme ve maarife çağıran bu sözleri darbımesele dönüşerek dilden dile dolaşmıştır. Sonralar Hasan Bey Zerdabi bu mahnılar kitabı hakkında şöyle yazmıştır: “Mahnıları Bakü ve diğer şehirlerin okullarına okusunlar diye ücretsiz gönderdim lakin bizde not olmadığı için onu gönderemedim. Ancak bize katılan olduysa da bir sonuç elde edilemedi. Öğretmenler “hâkimlerden korkuyoruz” diyerek o nağmeleri öğrencilere unutturmaya çalıştılar.”

Bu kayıtlar Zerdabi’nin halk mahnılarının fikrî, bedii ve tebliğ etkisine büyük önem verdiğini göstermiştir. Yazar makalelerinin birinde şöyle yazmıştır: “Geçmişte Ekinçi gazetesi çıktığında şairlerden ilim tahsil etmenin faydası ve biz Müslümanlara olan zulümler hakkında şiirler yazıp bizim âşıklara güzel **[23]** sesle okumayı öğretmelerini rica etmiştim. Böylece âşıklar onları toylarda okuyup halkı uyandırmaya vesile olsunlar.” Onların arasından yalnızca Seyit Azim Şirvani ilim tahsil etmenin faydası hakkında birkaç şiir yazmış ve Ekinçi gazetesinde neşretmiştir. Zerdabi’nin davetine Seyit Azim Şirvani’den sonra Abbas Sıhhat, Mirza Alekber Sabir ve Abdullah Şaik de olumlu cevap vermiş ve birçok mahnı yazmışlardır.

Zerdabi’ye göre mahnılar insanları düşündüren ve ortak amaç etrafında birleştiren en kuvvetli vasıtalardan biridir. Her milletin geçmişte yaşadığı zor ve güzel günlerini anlatan mahnıları vardır. Bu mahnılar dilden dile dolaşarak milleti ortak noktada birleştirir.

Hasan Bey Zerdabi’nin halk sanatı ve yaratıcılığı, onun bedii estetik ve ideolojik önemi hakkında çok değerli fikirleri vardır. Bu fikirlerin Azerbaycan folklor tarihinde önemli bir yeri vardır.

Geçen yüzyılın son yıllarında İran Azerbaycanı'nda bazı meraklı yazar ve şairler tarafından folklorumuzun örnekleri derlenmiş lakin onların neşrine imkân olmamıştır. Bunlar arasında yer alan Molla Hasan Edip Eheri (Tuti), Molla Mustafa ve Muhammed Bağır Halhali'den bahsetmek gerekir. Molla Mustafa yazdığı "Türkçe-Farsça" eserinde dört yüz Azerbaycan atasözüne yer vermiştir. Merhum Muhammed Bağır Halhali de yazdığı "Selebiye" adlı kitabında birçok atasözüne yer vermiştir.

20. Yüzyılda Azerbaycan Folkloru: Bu yüzyılın başında cereyan eden içtimai ve siyasi olaylar ve inkılaplar halkın halk edebiyatına olan ilgisini artırmıştır. Özellikle Kuzey Azerbaycan'da geçen yüzyılın son yıllarında başlamış olan edebî ve medeni çalışmalar bütün hızıyla devam etmiştir. Bu dönemde folklora yazar ve şairlerle birlikte talim ve terbiye uzmanları da ilgi göstermiştir. Yazılı edebiyat temsilcileri, eğitime dair fikirlerini yaymak için folklordan istifade etmişlerdir.

Diğer taraftan bu yüzyılda folklor ana dili, millî dil ve halk dili meselesi ile sıkı ilişki içerisindeydi. Şifahi halk edebiyatı ana dilinin esas kaynağı sayılırdı. Bu dönemde halk diliyle sohbet olduğunda halkın ileri gelenleri önce folklor dilini yani ana dili kullanmışlardır. Folklor hem matbuatta hem de ayrı kitaplar hâlinde neşredilmiştir. Molla Nasreddin, Mektep, Debistan ve Rehber adlı dergi- **[24]** lerin sayfalarında halk edebiyatı numulerine geniş yer verilmiş ve folklorun çeşitli türlerine ait kitaplar neşredilmiştir: "Millî Nağmeler", "Melik Mehmet", "Nağıllar Mecmuası", "Saleh ile Valeh", "Edebiyat Mecmuası", "Arvat Ağısı", "Mahnılar", "Seyfü'l-Müluk", "Şeyh Behlül Latifeleri", "Gözel Nağmeler", "Köroğlu", "Kerem ile Aslı" vesaire eserler buna örnek gösterilebilir. Bu eserler farklı şahıslar tarafından derlenip tertip ve neşir edilmiştir. Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu kitap ve dergilerin tertibinde ilmî esaslara uyulmamış, tenkidî ve nazari kayıtlar verilmemiştir.

Bu yıllarda Reşit Efendiyev, Feridun Köçerli, Abdullah Şaik, M. Mahmutbeyov, Abbas Sıhhat vesaire şahsiyetlerin hazırladığı ders kitaplarında Azerbaycan folklorundan örneklere yer verilmiştir.

Feridun Köçerli, Azerbaycan medeniyet tarihinde büyük bir rol oynamıştır. Onun eserleri zengin ve çok yönlü olmuştur. Maarifperver, öğretmen, pedagog, folklor derleyen ve bu konuda bir nazariye sahibi olan bir edebiyat tarihçisiydi. Edebiyat tarihimiz üzerine ilk

kez geniş ölçüde malzeme derleyip düzenlemiş, ilmî ve tenkidî görüşler dile getirmiştir. "Babalara Hediye", "Sayaçı Sözleri" ve "Âşık Valeh" neşrettiği halk yaratıcılığı eserleri arasındadır.

Feridun Köçerli halk edebiyatı eserlerinin derlenmesi gerektiğine değinerek şöyle söylemiştir: "Şanlı Türk milleti maişetine, gelenek ve göreneklerine dair geçmişte bazı nağıllar, hikâyeler, güzel manzume ve bayatılar, hikmetli atasözleri, ince manalı mülemma ve tapmacalar yaratmışlardır. Lakin çocukların gönüllerini açan doğru ve yanlışlar, hayvanlar ile ilgili sayaçı sözleri gün geçtikçe hafızalardan silinerek unutulmaya yüz tutmuştur."

Köçerli, halk edebiyatını halkın sermayesi olarak görmüş ve folklorun talim ve terbiye açısından önemini vurgulayarak şunları söylemiştir: "Tarihini, yaşam tarzını, vatanını ve dilini seven bir millet, bu eserleri büyük bir şevk ve dikkatle derleyip değerli bir sermaye olarak muhafaza eder ve çocuklarının ilk talim ve terebiyesine onları okuyarak başlar."

Feridun Köçerli, atasözü ve mesellerin amacını, mazmununu, özelliklerini ve yaratılması konusunda düşüncelerini şöyle anlatmıştır: "Türkçede binlerce hikmetli meseller vardır ve bunların tamamı tecrübe yoluyla söylenmiştir. **[25]** Millet; bilgisini, tecrübesini ve hikmetini ifade ettiği birçok hikmetli söz ve tapmaca söylemiştir. Atasözlerinin temel amaçlarından biri de az sözle öz bir şekilde büyük fikirleri ve derin manaları ifade etmektir. Millet her içtimada uygun bir şekilde konuşmayı, yaşam tarzını, insanlarla olan davranışını ve yaratılışla olan ilişkilerini az sözle lakin derin manalı bir konuşma ile beyan eder."

Feridun Köçerli, folkloru toplumdaki insanların terbiyesi, aydınlanması ve eğitimi için önemli vasıtalardan biri olarak görmüştür. Bu sebeple halk edebiyatı ürünlerinin derlenmesi ve neşri için çalışmıştır.

Reşit Bey Efendiyev, Köçerli gibi Azerbaycan'ın meşhur marifçisi ve yazıcısıdır. Ömrünü şifahi halk edebiyatı örneklerini derlemekle geçirmiştir. Geçen yüzyılın sonlarında birçok halk efsanesi, halk inancı, gelenek ve görenekler hatta halk hekimliğine ait birçok bilgi derlemiş ve Rus matbuatında neşretmiştir. Daha sonra bu örneklerin bir bölümüne bedii

eserlerinde yer verirken bir bölümüne de çocuklar için yazdığı ders kitaplarında yer vermiştir. Diğer bir bölümünü ise ayrıca neşretmiştir.

Azerbaycan'ın görkemli şair ve maarifçisi Abdullah Şaik, bu dönemde halk edebiyatının bazı meseleleri hakkında fikirlerini dile getirmiştir. Halk edebiyatı eserlerini düzenli olarak derlemeye başlamıştır. Aynı zamanda öğrencilerine kendi memleketlerinin folklor örneklerini bir deftere yazmaları talimatını vermiştir. Böylece kısa sürede birçok nağıl, bin kadar atasözü, altı yüze yakın tapmaca ve bin bayatı derleyebilmiştir. Abdullah Şaik, Sovyet rejimi iktidara geldikten sonra bu çalışmalarını sürdürmüş ve onun rehberliğindeki yüksekokul öğrencileri bu alanda birçok çalışma yapmıştır. Abdullah Şaik, öğretmen Şefika Hanım Efendiyeva ile birlikte derlediği bayatıları 1928 yılında neşretmiştir. Halk yaratıcılığı konusundaki görüşünü "Dilimiz ve Edebiyatımız" adlı makalesinde şöyle ifade etmiştir: "Maişetimizin birer aynası olan birçok bayatılarımız, şikestelerimiz, mesellerimiz, tapmacalarımız, yürekleri en derinden çarptıran, ruhları gökyüzündeki şafaklara kadar yükselten mahnılarımız, nağmelerimiz gıpta edilecek saadetlerden değil mi?" Yine yazarın "Bizim El Edebiyatımız" adlı makalesinde Azerbaycan edebî dilini doğru istikamette inkişaf ettirmek için şifahi halk edebiyatından geniş bir şekilde istifade etmeye çağırmıştır. Edebî dili anlaşılmayan Arap ve Fars sözleriyle doldurmaya karşı çıkarak el dilinin zenginliklerine **[26]** müracaat etmeyi ve onun inceliklerine derinden kapılmanın en iyi yol olduğunu düşünmüştür.

Kuzey Azerbaycan'da Sovyet hâkimiyeti döneminde halk edebiyatına olan ilgi ve bağlılık daha da artmıştır. Bu çalışmada 1923 yılında kurulmuş olan Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti önemli bir rol oynamıştır. Bu cemiyetin amacı Azerbaycan'ı her yönden öğrenmek ve tanımaktı. Bunun için çeşitli bölgelere tetkik heyetleri gönderilmiş ve bu heyetler çeşitli yerlerde bulunan abide, kale ve tarihî binaları tetkik etmiş ve bunlarla ilgili olan efsane ve rivayetleri öğrenip matbuatta dercetmiştir.

Cemiyette özel ülke kursları teşkil edilmiş ve haberler Rusça ve Türkçe neşredilmiştir. Aynı zamanda Leningrad, Moskova ve Kazan'da çalışan görkemli Doğu bilimci ve Türkologlar Bakü'ye davet edilerek Azerbaycan Türkü uzmanlarla birlikte çalışmışlardır. Bunlar arasında V. Gordlevski, A.V. Bagri ve Jose yer almaktadır. Bu bilim adamlarının Azerbaycan'ın etnografisi, folkloru ve dili hakkında dikkat çekici eserleri cemiyetin neşrettiği "Haberler" adlı sayfada neşredilmiştir. Bu dillerde folklor sahasında çalışanlar

arasında özellikle Reşit Bey Efendiyev, Veli Huluvlu, Hanefi Zeynallı, Yusuf Vezir Çemenzeminli, Selman Mümtaz, Prof. Bagri, Emin Abid ve Himmet Elizade'nin adlarını kaydetmek gerekir. Bu şahsiyetler halk edebiyatımızın büyük bir heves ve ciddiyetle derlenmesi, neşredilmesi ve incelenmesi sahasında önemli çalışmalar yapmışlardır.

Prof. Bagri, halk edebiyatına ait özel bir dergi tertip etmiştir. Bu dergide Kafkas halklarıyla birlikte Azerbaycan halkının da birçok nağıl ve efsaneleri neşredilmiştir. Bagri ayrıca edebî seminerler teşkil etmiştir.

Hanefi Zeynallı, Azerbaycan Tetkik ve Tetebbu Cemiyeti Folklor Şubesi'nin başkanı olmuş ve çeşitli folklor örneklerini derlemekle meşgul olmuştur. 1926 yılında "Azerbaycan Atalar Sözleri ve Meselleri" adlı kitabını neşretmiştir. H. Zeynallı halk edebiyatını manzum ve mensur bölümlere ayırmıştır: bayatı, mahnı, ağı, bağlama, beşik başı, meyhana ve tarifnâme manzum bölüme; nağıllar, destanlar, karavelliler, temsiller, efsunlar, tapmacalar ve atasözleri ise mensur bölüme aittir. (Destanların çoğu veya tamamı manzum olabilir.)

H. Zeynallı 1928 yılında "Azerbaycan Tapmacaları" adlı kitabını neşretmiştir. Zeynallı, Avrupa ve Rusya'da neşredilen tapmacalar ile ilgili kitapları araştırmış, tertip usulünü incelemiş ve hepsini kullanmıştır.

[27] Yusif Vezir Çemenzeminli, bu konuda kapsamlı bilgiye sahip meşhur bir yazar ve bilim adamıydı. Yaratıcılığa başladığında "Melik Mehmet" nağılını neşretmiştir. "Halk Edebiyatının Tahlili" başlığı altında kaleme aldığı birçok yazıda halk edebiyatının menşei, yayılışı ve folklorun çeşitli suret ve konularından bahseder. Makalelerinde Azerbaycan halkının gelenek ve görenekleri, başta Nevruz olmak üzere Zerdüştlük ile ilgili birtakım merasimler hakkında görüşlerini dile getirmiştir. Çemenzeminli aynı zamanda halk edebiyatı ürünlerinin derleyicisiydi.

Veli Huluvlu, 1927 yılında "Köroğlu" adlı kitabını neşretmiştir. Aynı yıl "El Âşıkları" kitabını da neşretmiştir. Burada Şamhor ve Tovuz yakınlarında yaşayan görkemli âşıklar hakkında bilgi ve örnekler verilmiştir. Hakkında en çok bilgi verilen âşık, Âşık Hüseyin Şemkirli'dir. Daha sonra 1928 yılında "Tapmacalar" adlı kitabını neşretmiştir. Kitabın mukaddimesinde tapmacaların menşei hakkında şöyle yazar: "Doğada ve hayatta ne varsa

tapmaca onun üzerine kurulur.” Kitapta yedi yüz yirmi altı tapmaca vardır ve alfabetik olarak sıralanmıştır. Her tapmacanın derlendiği yer de gösterilmiştir.

Görkemli edebiyatçı Selman Mümtaz folklor sahasında büyük işler başarmıştır. Ömrü boyunca folklor örneklerini derlemiş, düzenlemiş ve uygun olanlarını neşretmiştir. Azerbaycan Türkleri için geride büyük bir hazine bırakmıştır. Bu hazine Azerbaycan halkının dünya görüşünü, ruhi özelliklerini ve bedii tefekkürünü öğrenmek için güzel ve değerli bir kaynaktır. Selman Mümtaz halk edebiyatı ile ilgili birçok kitap neşretmiştir. Kitaplar arasında en önemli olanlar şunlardır: “Âşık Abdulla.” Yazar uzun bir araştırma ve incelemeden sonra Sarı Âşık ile Âşık Abdullah’ın aynı kişi olduğu sonucuna varmıştır. Derlediği bayatıların kitaba diziliş usulünü şöyle kaydetmiştir: “Bayatılar birinci beytin son harfine göre alfabetik olarak dizilmiştir.” Bayatıların incelenmesini kolaylaştırmak için bu usul uygun görülmüştür. 1928 yılında “El Şairleri” adlı kitabını iki cilt olarak neşretmiştir. Sanatkârlar bu kitapta üsluba, döneme ve yaşadığı yere göre gruplandırılmıştır. Bu yazarların en genç olanı Himmet Elizade derleme sahasında çaba sarf etmiştir. Ülkeyi karış karış gezmiş ve birebir görüştüğü kişilerin ağzından yazmıştır. Onun ilk kitabı olan “Azerbaycan El Edebiyatı” 1929 yılında Bakü’de neşredilmiştir. **[28]** Sonra 1937 yılında “Destanlar ve Nağıllar” adlı kitabı neşredilmiştir. Daha sonra iki ciltten ibaret olan “Âşıklar”, “Âşık Alesker”, “Hüseyin Bozalganlı” ve “Âşık Esed” adlı kitapları neşredilmiştir. 1938 yılında “Bayatılar” ve 1941 yılında “Köroğlu” adlı kitapları neşredilmiştir.

1938 yılında Moskova’da on günlük Azerbaycan Edebiyat ve Sanat Festivali düzenlenmiştir. Bu önemli olay Azerbaycan sanatının Moskova’da seyirciler karşısında bir imtihanı olmuştur. Bu münasebet ile Üzeyir Hacıbeyov’un halk destanından yola çıkarak yazdığı “Köroğlu” operası Azerbaycan sanatının şöhretini ülkenin çok ötesine yaymıştır. Azerbaycan Türkü âşıklar sanatlarını ustalıkla sergilemişlerdir. Âşıklardan Hüseyin Bozalganlı, Mirza, Esed, Avak ve İslam eserlerini okumuşlar ve alkışlanmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllarda folklorun neşri ve tetkikatında yeni bir canlanma göze çarpar. Burada Azerbaycan S.S.R.A. Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü Folklor Şubesi’nin faaliyeti dikkat çeker. Şube müdürü, Prof. M. H. Tahmasib’in rehberliği ile çeşitli bölgelere birçok kez gönderilmiş olan nağıllar, latifeler,

âşık şiirleri ve yeni destanlar derlemiştir. Bu heyete Ehliman Ahundov ve H. Seyidov katılmışlardır. Bu dönemde halk edebiyatının çeşitli türlerinin ilmî neşri başlamıştır. "Azerbaycan Nağılları" adlı eser beş cilt hâlinde çıkmış ve Âşık Alesker'in şiirleri ilmî bir şekilde neşredilmiştir. Köroğlu Destanı'nın ilmî neşri tamamlanmıştır.

Dede Korkut Kitabı (1961) ve Kaçak Nebi (1961) gibi kahramanlık destanları yeniden neşredilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nı Azerbaycan'da ilk kez Hamit Araslı tetkik ve neşir etmiştir. Destanlar, âşık şiirleri ve nağıllar ile ilgili birçok makale yazmş ve folklor örneklerini lise müfredatı ders kitaplarına dâhil etmiştir. Âşıklar hakkındaki tetkikatını monografi türünde yazmış olduğu "Âşık Yaratıcılığı" adlı kitabında derlemiştir (Bakü, 1960).

Ehliman Ahundov esas olarak derleme işi ile meşgul olmuştur. Nağılların, destanların ve âşık şiirlerinin derlenmesi ve neşredilmesinde uzun yıllar yakından ilgilenmiştir. Derlediği materyalleri "Azerbaycan Folkloru Antologiyası" adıyla 1968 yılında iki cilt hâlinde neşretmiştir. Bu kitapta çeşitli **[29]** nağmeler, mahnılar, bayatılar, atasözleri, tapmacalar, halk tiyatro ve oyunları, nağıllar, destanlar, latifeler, karavelliler, efsane ve rivayetler izahları ile birlikte dercedilmiştir. Kitap, Nizami Adına Yazı ve Dil Enstitüsü tarafından neşredilmiştir. Bu kitap Türkiye'de Semih Tezcan tarafından bir mukaddime ve sözlük ilavesiyle Latin harfleriyle "Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri" adıyla 1978 yılında Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından neşredilmiştir.

Azerbaycan nağıllarının derlenmesi, neşri ve öğrenilmesi sahasında çalışan folklorculardan biri de H. Seyidov'dur. Derlediği nağılları Türkçe ve Rusça kitapçıklar hâlinde neşretmiştir.

Şifahi halk edebiyatı şimdi yalnız akademinin folklor şubesi tarafından değil, aynı zamanda Devlet Üniversitesi'nin Azerbaycan Edebiyatı Kürsüsü tarafından da tetkik edilmektedir. Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü'nün Folklor Şubesi 1961-66-69 yıllarında "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tetkikler" adlı kitabı üç cilt hâlinde neşretmiştir. Bunun yanı sıra Azerbaycan'ın görkemli üstat ve yazarları C. Cabbarlı'dan başlayarak Samet Vurgun, H. Mehdi, Mirza İbrahimov, S. Rahim, R. Rıza ve Osman Sarıveli de makaleleriyle Azerbaycan folklorunun inkişafına

yardım etmişlerdir. Yani bugün folklorumuzun derlenmesi, neşredilmesi ve ilmî tetkikatı eserlerin ortaya çıkmasını daha çok Kuzey Azerbaycan yazar ve muhakkiklerine borçluyuz. Pehlevi rejiminin şovenist Farslaştırma siyaseti sonucunda İran Azerbaycanı'nda ana dilimizde yazı yazmak altmış yıldır yasaktır. Bu zor şartlar altında halk edebiyatının inkişaf etmemesi, yavaş yavaş sönmeye ve unutulmaya başlaması doğaldır.

Bununla birlikte kentlerde yaşayan ve Aryamehri medeniyetinin felaketinden şehirlilere nispeten daha uzakta kalan halkımız diline ve folkloruna şehirli vatandaşlarımızdan daha çok sahip çıkabilmişlerdir. Bugün nispeten saf ve temiz Türkçeyi sadece kentlerde ve eller içerisinde duyabiliyoruz. Daha açık ifade etmek gerekirse dilimizi, gelenek ve göreneklerimizi korumayı elimize ve okuma yazma bilmeyen halkımıza borçluyuz.

Bu acı gerçeği derk ettikten sonra bir an önce dilimize sahip çıkmamız gerekir. İran'da İslam Devrimi'nin getirdiği dil ve medeniyet özgürlüğünün verdiği fırsattan faydalanarak dilimizi ve edebiyatı- **[30]** mızı mümkün olduğu kadar canlandırmaya ve inkişaf ettirmeye çalışmalıyız. Bu fırsatı kaçırırsak halkımızın ve gelecek nesillerin karşısında sorumlu ve suçlu olacağız.

Şiddetli kısıtlama, sansür ve yasaklar altında yaşayan halkımız arasında yine de diline ve edebiyatına hâlâ bağlı ve ilgili olan aydınlar çıkmış ve kendi dillerinde gizli veya açık eserler neşretmişlerdir. Bazıları folklor hazinemizden örnekler derlemişlerdir. Bundan elli altı yıl önce Ali Naki Vaiz Dehhari Ganli ve elli beş yıl önce Muhammad Rahim Nusretü'l Mülk Makui Azerbaycan folkloru ile ilgili kitapçıklar neşretmişlerdir. Alesker Müçtehidi iki bin beş yüz Azerbaycan atasözü ve mesel içeren "Emsal ve Hökm" adlı kitabını 1322 (1904) yılında neşretmiştir.

1324 (1906) yılında Tebriz'de Demokrat Hükûmeti zamanında ana dilimiz ve edebiyatımız okullarda resmen okunmaya başlandığında folklor örnekleri derlenmeye başlamıştır. O dönemde bayatıların ilk örnekleri ve Dede Korkut Destanları M. A. Farzane tarafından Türkçe olarak neşredilen "Azerbaycan" gazetesinde günümüz Türkçesiyle neşredilmiştir. Lakin bu durum bir yıldan fazla sürmemiş ve Demokrat Hükûmeti'nin dağılmasından sonra ana dilinde yazılan kitap ve matbuat Tahran Hükûmet'i yetkilileri tarafından yakılarak imha edilmiş ve Türkçe okuma yazma tekrar yasaklanmıştır.

1326 (1908) yılında Tahran Hükûmeti ve meclisi tarafından gönderilmiş olan üstat Firuze Nafar, Tebriz Meclisi'nde yaptığı konuşmada Azerbaycan folklorunun derlenmesini tavsiye ve teklif etmiştir ve bugüne kadar Tebriz Meclisi tarafından bu konuda önemli bir çalışma yapılmamış veya gözümüze çarpmamıştır.

Kültür Bakanlığı ve Genel Kültür Dairesi tarafından bütün İran halklarının folklor örnekleri derlendiği sırada Azerbaycan folklorundan da örnekler derlenmiş olsa da neşri gerekliydi. Lakin bunların hiçbiri ana dilimizde neşredilmemiştir.

Bütün hayatını halkına hizmet etmekle geçiren Dr. S. Cavit derlediği folklor örneklerinin birinci cildini 1344 (1925) yılında neşretmiştir. Bu kitabın ikinci cildini "Azerbaycan Folklorundan Numuneler" adıyla 1358 (1939) **[31]** yılında yani İslam Devrimi'nden sonra neşredebilmiştir.

Dr. Cavit, Abdülkerim Manzuri Hamnevi ile birlikte bin iki yüz yetmiş yedi tapmaca ve otuz sekiz yahalmaca (şaşırtma) ve yetmiş iki âşık bağlamasını 1358 (1939) yılında "Tapmacalar" adlı kitapta neşretmiştir.

M. A. Ferzane uzun yıllar derlediği bayatıları ilk kez 1342 (1923) yılında ve ikinci kez 1359 (1940) yılında neşretmiştir.

Yakup Kuddüs çok yıllık zahmet ve çalışmalarının ürünü olan altı bin atasözünün birinci cildini Farsça tercümesi ve açıklamasıyla birlikte 1359 (1940) yılında neşretmiştir.

R. Purekber'in "Berresi-i Edebiyat-ı Şifahi-i Azerbaycan" adlı kitabı Tebriz'de Behruz Yayınevi tarafından Farsça neşredilmiştir.

Hasan Sadık, Farsça yazmış olduğu "Âşıklar" adlı kitabını 1355 (1936) yılında Tahran'da neşretmiştir.

Yine Tahran'da H. Rövşen, Farsça yazmış olduğu "Edebiyyat-ı Şifahi-i Merdüm-ü Azerbaycan" adlı kitabını 1358 (1939) yılında neşretmiştir.

Rahmetli Samet Behrengi ve Behruz Dehkani Azerbaycan folklorunun derlenmesi konusunda çok çalışmışlardır. Halkın içinden çıkmış olan Behrengi, Azerbaycan'ın kent ve kasabalarında öğretmenlik yapmakla birlikte folklorumuz ile ilgili araştırmalar yapmış

ve birçok materyal derlemiştir. Samet Behrengi, Behruz Dehkani ile birlikte "Meselha ve Çistanha" (Meseller ve Tapmacalar) adlı kitabı neşretmiştir. Bu iki öğretmen hayatlarını kendi medeni faaliyetlerine ve mefkûrelerine adamıştır. Behrengi Aras'ta boğulmuş, Dehkani ise Tahran'da önceki rejim tarafından işkence edilerek öldürülmüştür. Samet Behrengi, çocuk nağıllarının mayasını bizim folklorumuzdan almıştır.

Daha önce söylediğimiz gibi halk şairi merhum Sehend, Dede Korkut Destanları'nı manzum tarzda yazmış ve kitabın birinci cildini "Sazımın Sözü" adıyla 1345 (1926) yılında neşretmiştir. Kitabın ikinci cildi "Dedemin Kitabı" ve üçüncü cildi "Gardaş Andı" adıyla yazılmış lakin bugüne kadar neşredilememiştir.

Türkiye destan şairlerinden Basri Gocul ve Niyazi Gençosmanoğlu, Dede Korkut Destanları'nı manzum tarzda yazmışlardır. Sehend'in "Sazım Sözü" adlı kitabı Türkiye'de Dursun Yıldırım tarafından Latin harflerine aktarılmış ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından neşredilmiştir (1980).

[32] Hasan Mecitzade Savalan Azerbaycan mahnı ve bayatılarını "Türki Teraneler" adı altında 1341 (1922) ve 1343 (1924) yıllarında iki cilt hâlinde neşretmiştir.

1359 (1940) yılında "Edep Hazinesi" adı altında gazel, şiir, bayatı, âşıklar sözü, laylaylar, atasözleri, hikmetli sözler, meseller ve tapmacalar içeren büyük bir kitap neşredildi. Bu kitap Ağa Alesfer Hürrem tarafından hazırlanmış ve Prof. Gulam Hüseyin Begdeli'nin editörlüğünde neşredilmiştir.

1332 (1914) yılında Ali Tebrizi, Kerem ile Aslı Destanı'nı aslına nispet iki eşit hacimde ve iki yüz sayfa hâlinde neşretmiştir. Yine Ali Tebrizi, Kazım Serdervedi ile birlikte Âşık Garip ile Şahsenem Destanı'nı bir mukaddime ile neşretmiştir.

Son yıllarda Hüseyin Feyzullah Vahit ve Nakabi tarafından ayrıca bir "Bayatılar" dergisi neşredilimiştir.

Şifahi Halk Edebiyatının Türleri: Azerbaycan şifahi halk edebiyatı tür bakımından zengindir. Halk kitleleri yüzyıllardır isteklerini, duygu ve hayallerini renkli şekillerde terennüm etmişlerdir. Bazı yazarlar bu edebî türleri nazım veya nesir olarak bazıları ise

yazarı bilinen ve bilinmeyen olarak iki bölüme ayırmışlardır. Biz şifahi halk edebiyatımızın çeşitli türlerini aşağıda sıra ile tetkik edeceğiz:

1- Destanlar

2- Âşık Şiiri

3- Mahnılar ve Nağmeler

4- Bayatılar, Koşmalar

5- Laylalar ve Ohşamalar

6- Atasözü ve Meseller

7- Tapmacalar

8- Nağıllar

9- Latifeler

10- Halk Oyunları ve Dramlar

DESTANLAR

Eski Türk edebiyatı, Türkistan coğrafyasında Türk halkları destan edebiyatı ile başlamıştır.

Destanlar milletlerin din, fazilet ve millî kahramanlık maceralarını anlatan genellikle manzum tarzda söylenen hikâyelerdir. Destan kökleri tarihe dayanan ve ilhamını tarihten alan bir halk edebiyatı ürünüdür. Destanlar halk ve saz şairleri tarafından sazla birlikte söylenir ve halkın gözüyle görülen, halkın ruhuyla duyulan ve halkın hayal gücünde nağıl şeklini alan tarihî olaylardır.

Destanlarda milletlerin dinleri, çeşitli inançları ve yaşadıkları coğrafya- **[33]** nın özellikleriyle birleşmiş duygu ve düşünceleri vardır.

Destanların özellikle efsanelerin düşünce ve sanat hayatına kaynak teşkil etmesi çok önemlidir. Antik Yunan şiirinin birçok terennümleri ilhamını ve Yunan tiyatrosunun en meşhur eserleri konularını Yunan mitlerinden ve destanlarından almıştır.

Milletlerin millî kimliklerine dönmelerinde ve öz güvenlerinin artmasında destanların büyük bir rolü vardır. Örneğin, Alman milletinin ayağa kalkmasında Germen nağıl ve destanlarının büyük etkisi olmuştur.

Destanların millî birlik uyandırma, milletleri tanıtma ve yaşatma yolundaki kudretini gösteren en iyi örnek İran'dır.

Bildiğimiz gibi Arap ve İslam Devrimi'nden sonra İran'daki Pehlevi dili ve edebiyatı terk edilmiş ve yerini Arap dili almıştır. Bu olaydan sonra Türk milleti İran'a gelerek yönetimi ele geçirmiş ve bin yıl boyunca yönetimde söz sahibi olmuştur. Bütün bunlara rağmen İran zamanla bağımsızlığını kazanmış, Fars dili ve edebiyatını inkişaf ettirmiş, başkalarına hatta hâkim Türklere yaymayı başarmıştır. Firdevsi'nin eski kahramanlık destanlarını şiir dili ile beyan eden Şehnâme'si bu büyük olayda önemli bir rol oynamıştır.

بسی رنج بردم در این سال سی

عجم زنده کردم بدین پارسی[128]

Elbette her millet destana sahip değildir. Bir milletin destanının olabilmesi için onun tarihî geçmişi, tarihinde unutulmaz doğa olayları, büyük savaşlar, göçler, istilalar, yeni coğrafyalarda vatan kurma gibi insanların hayatını ve hafızasını nesilden nesile meşgul eden olayların yaşanması gerekmektedir.

İlk Çağ'da yaşamış olan destanları yaratan insanlar, toplum ve doğa olaylarını ya derin bir korkuyla ya da büyük bir hayranlıkla seyretmişlerdir. Herhangi bir olayın sebebinin bilinmediği bu dönemlerde her olay çok önemlidir. Çünkü her olay çok meraklı ve Allah'ı düşündüren esrarengiz ve hikmetli bir mana ifade etmiştir. Örneğin, gök gürültüsü Allah'ın gazabı, tufanlar ise Allah'ın cezası sayılmıştır.

---

[128] Besî renc burdem be-în sâl-i sî / Acem zinde kerdem bedîn Parsî (Otuz yıl çok zahmet çektim ve Farsça ile Acem'i dirilttim).

İnsanlar Tanrı sandıkları ateşe ve güneşe tapmışlardır. Bunula birlikte bir ağacı ve bozkurdu ataları olarak kabul etmişlerdir. Bu insanlar savaşçılarını ve kahramanlarını Tanrı derecesine yükseltmiş ve Tanrı'nın kendilerine yardım ettiğine inanmışlardır.

Yine bu insanlar önemli gördükleri her olayı hayal güçleriyle birleştirerek birbirlerine anlatmış ve zamanla destan yaratmışlardır.

[34] Zaman geçtikçe destanları zengin milletlerin aydınları arasında büyük destan şairleri yetişmiş ve bu şairler milletlerin efsanevi tarihi etrafında millî destanlarını yazmışlardır. Bu işi Yunanistan'da Homer, İran'da ise Firdevsi üstlenmiştir. Sehend de Dede Korkut Destanları'nı ana dilimizde millî bir üslupla manzum bir şekilde yazarak eski bir geçmişe sahip olan elimizin ve halkımızın geleneklerini ve kavmî faziletlerini bedii bir şekilde terennüm etmiştir.

Burada eski Türk destanlarından bazı önemli parçaları dercedip İslamiyet'ten sonra Azerbaycan'da yaratılan destanlarımızı daha ayrıntılı bir şekilde şerh edeceğiz.

Türk destanları İslamiyet'ten önce ve sonra yaratıldığına göre iki bölüme ayrılır.

İslamiyet'ten Önceki Önemli Destanlar: Bu destanlar Efrasiyab, Şu, Hun, Göktürk, Oğuz ve Uygur destanlarından ibarettir.

Eski Türklerin dünyanın yaratılışına ilişkin duygu, düşünce ve inançlarını anlatan Yaratılış Destanı, Türkistan coğrafyasında yakın zamanlara kadar varlığını sürdürmüştür. Bu destan eski Türklerin tek tanrıya inandıklarını ve Tanrı'nın dünyayı yaratma ilhamını nurani bir kadının hayalinden aldığını gösterir.

Efrasiyab Destanı: Bu kahramanın Türkçe adı Alp Er Tunga'dır (alp=kahraman). Alp Er Tunga milattan yedi yüz yıl önce Saka Türklerinin (Turan) büyük hakanıydı. İran-Turan savaşlarına iştirak ederek İranlıları birçok kez mağlup etmiş ve daha sonra Keyhüsrev'e yenilerek öldürülmüştür.

11. yüzyılda Divanu Lugati't-Türk adıyla ve Arap dilinde Türkçenin ilk sözlük ve gramer kitabını yazan Kaşgarlı Mahmud, kitapta Alp Ar Tunga'dan birçok kez bahsetmiş ve onun ölümü dolayısıyla söylenen saguyu (mersiye) dercetmiştir. Bundan üç yıl önce Yusuf Has

Hacib tarafından yazılan Kutadgu Bilig (Hikmet-i Mukaddes) adlı şiir kitabında onun hakkında şu mısralar kaydedilmiştir:

Bu Türk beylerinde atı belgülüg

Tunga Alp Er idi kutı belgülüg

Bedük bilgi birle öküş erdemi

[35] Biliklik uguşluk budun ködremi

Tacikler ayır onı Efrasiyab

Bu Efrasiyab tutdı iller talab

Günümüz Türkçesi İle: Türk beyleri arasında adı tanınmış olan Alp Er Tunga çok bilgili, çok faziletli bir hükümdardı. Bilgili, anlayışlı ve meziyetli bir büyüktü. Tacikler ona Efrasiyab derlerdi. Bu Efrasiyab elleri ve dünyayı tuttu.

Alp Er Tunga hakkında Şehnâme'de ayrıntılı bilgi vardır. Elbette bu Aryani rivayetler Firdevsi'nin bakış açısıyla yazılmıştır.

Şu Destanı: Şu, MÖ 4. yüzyılda yaşamış olan Türk hükümdarıdır ve İskender Türkistan coğrafyasına hücum ettiğinde Türk ordularına komutanlık yapmıştır. Bu destan MS 11. yüzyılın sonlarına kadar dilden dile dolaşmış ve Divanu Lugati't-Türk'te yazıya geçirilmiştir.

Hun-Oğuz Destanları: Hunlar, Türkistan coğrafyasında Kore'den İdil Nehri'ne kadar yayılmış ve Türk kavimlerini bir araya derleyen ve büyük devlet kuran Türklerdir. Devletleri tahminen MÖ 250 ve MS 300 yılına kadar devam etmiştir. Bunlar hakkında Çin kaynaklarında ayrıntılı bilgi vardır. Çin Seddi onları engellemek için yapılmıştır. MÖ 174-209 yıllarında Hunların büyük hanı Mete Han bir yandan Çin'i ele geçirirken diğer yandan batıdan Hazar Denizi'ne kadar ilerlemiştir.

Milattan sonra Hunların bir bölümü Avrupa'ya giderek meşhur komutan Atilla önderliğinde büyük bir devlet kurmuş ve Roma İmparatorluğu'nu teslim olmaya ve vergi vermeye mecbur bırakmışlardır.

Hun destanları bu büyük kahramanlıklar hakkında yazılmıştır.

Oğuz Kağan Destanı: Oğuz Kağan Destanı, İslamiyet'ten önce ve sonra olmak üzere iki şekilde söylenmiştir.

Oğuz Kağan kırk günde büyümüş ve yürümüştür. Ormanda ejderhayı öldürdükten sonra Tanrı'ya dua ederken gökten mavi bir ışık düşmüş ve ışığın ortasında bir kız görmüştür. O kız öyle güzelmiş ki güldüğünde Gök Tanrı da güler, ağladığında Gök Tanrı da ağlarmış. Oğuz Kağan kızı görünce ona büyülenmiş ve onu almış. Bu kızdan üç oğlu olmuş. Birincisine **[36]** Gün, ikincisine Ay, üçüncüsüne ise Ildız adını vermişler.

Oğuz Kağan yine bir gün ava çıkmış ve bir ağaç kovuğunda fevkalade güzel bir kız görmüş. Ona âşık olmuş. Bu kızdan Gök, Dağ ve Deniz adını verdiği üç oğlu olmuş. Bu oğullardan yirmi dört Oğuz boyu türemiştir.

Oğuz Kağan savaşa giderken gittiği birçok yerde bir kurt ona yol gösterir. Bu durum Türklerde kurdun (bozkurt) uğurlu ve kutsal olduğunu gösterir. Oğuz Kağan Destanı çok uzundur ve Hun kağanı Mete'nin menkıbelerinden ilham almıştır. Bu destan gerçekte eski Oğuzların destanıdır.

Göktürk Destanı: Göktürkler tarihte ilk kez Türk adıyla devlet kuran kavimlerdir. Bu devlet bugünkü Moğolistan'da miladi 6. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve 8. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Göktürk Destanı'nın iki önemli rivayeti vardır. Birincisi Bozkurt Destanı, ikincisi ise Ergenekon Destanı'dır.

Ergenekon Destanı ile Göktürklerin tarihi arasında gözle görülür benzerlik vardır. Bu destan Reşidüddin'in yazdığı Camiu't-Tevarih adlı eserde yazıya geçmiştir.

Uygur Destanı: Uygurlar 8. yüzyılda Göktürk Devleti'nin yerine geçerek bağımsız bir devlet kurmuşlardır. İlk zamanlar Göktürk yazısını kabul etmişler lakin 769 yılında devlet başkanı Bögü Han, Mani dinini benimsemiş ve Mani rahiplerinin getirdiği yazıyı seçmiştir. 9. yüzyılda (840) bir kıtlık olmuş ve halk isyan etmiştir. Uygurlar özellikle Kırgızlar'ın isyanına dayanamamışlar ve bir bölümü Çin'e tabi olurken diğer bir bölümü de Doğu Tian Shan, Beşbalık ve Koço şehirlerine gelip yerleşerek burada bir devlet

kurmuşlardır. 940 yılında ilk Müslüman Türk devleti olan Karahanlı Devleti'ne tabi olmuşlardır.

Uygur Destanı'nın iki önemli rivayeti vardır. Birincisi Türeyiş Destanı (Hilkat Destanı), ikincisi ise Göç Destanı'dır.

Uygurlar kendilerini Allah'ın soyundan kabul etmiş ve destanda yurdu kötü idare eden kağanlar sebebiyle maruz kaldıkları felaketleri anlatmışlardır.

Eski Türk destanlarında bazı bedii unsurlar dikkatimizi çeker. En önemlileri şunlardır:

Işık - Eski Türk destanlarında ışığın çok önemli ve kutsal **[37]** bir unsur olduğunu görürüz.

Yaratılış Destanı'nda Tanrı'ya yaratma ilhamını veren Ak Ana, ışıktan bir kadın hayalidir. Tanrı Kayır Han'ın kendisi için yarattığı göğün on yedinci katı bir ışık âlemidir.

Oğuz Kağan Destanı'nda Oğuz Kağan'ın yüzü nuranidir ve karısı gökten düşen bir ışıktan doğmuştur.

Oğuz Kağan'ın ordularına yol gösteren kurt Oğuz'un çadırına düşen bir ışıktan doğmuştur.

Uygur kağanı Böğü Han ve onun dört kardeşi de bir ağaç veya toprağa düşen semavi bir ışıktan yaratılmışlardır.

Bu halkların İslamiyet'ten önceki dinleri olan Şaman dininde uçmak adı verilen cennet bir ışık âlemidir.

Bu dine göre yerden göğe doğru on yedi kat çıkıldığında aydınlanan bir nur âlemi vardır. Bunun on yedinci katında Tanrı oturur.

Uygurların İslamiyet'ten önce kabul etmiş oldukları Mani dininin esas tanrısı iyilik ve ışık tanrısıdır. Bütün bunlar Türk halklarının çok eskiden beri ışığı sevip onu kutsal saydıklarını gösterir.

Burada bu tarihî gerçeği açıklarken bu konuda başka bir şekilde düşünen bilim adamları ve aydınlarımızın fikirlerine değinmek istiyorum.

Bazı aydınlarımız Azerbaycan'da ışık sevgi ve saygısını Zerdüştlük din ve geleneklerine bağlamak istemişler hatta Kuzey Azerbaycan yazarlarının bir bölümü halkımız arasında gelenek hâlini almış olan ışık sevgi ve saygısını Zerdüştlük dini ile ilişkilendirmişlerdir. Hâlbuki Türk halkları daha Azerbaycan'a gelmeden önce Türkistan coğrafyasında yaşarken de ışığı kutsal bilmiş ve onu her şeyin hatta dünyanın yaratılmasında ilham kaynağı olarak kabul etmişlerdir.

Ağaç - Medeniyet beşiği olan ağaç Türk destanlarında önemli bir yer tutmuş ve ışık gibi ağaç da İslamiyet'ten sonraki Türk destanlarında yaşamıştır. (Dede Korkut Destanları)

Kadın - Eski Türk toplumunda kadın bazen aile reisi olmuştur.

Bunlardan kadın her zaman evin direği, kocasının vefalı yoldaşı ve çocuklarının anası olmuştur.

Yaratılış Destanı'nda insanları ve dünyayı yaratmak için **[38]** Tanrı'ya ilham veren nurani bir kadındır.

Bu kadın anlayışının özellikleri İslamiyet'ten sonraki destanlarda da devam etmiştir. 12-14. yüzyıllarda Oğuz destanları, Dede Korkut boyları, Köroğlu (Nigar Hanım) hatta Kaçak Nebi de (Hacer Hanım) bunu bedii bir şekilde göstermektedir.

At – At, destan kahramanlarının vefalı ve mahçup yoldaşıdır. Türkistan coğrafyası obalarında at üstünde yaşan halklar atı da kadın ve silah gibi namusları bilmişlerdir. At sevgisi İslamiyet'ten sonra da Türkler arasında devam etmiştir. Köroğlu Destanı'nda Köroğlu'nun Kırat'ı Köroğlu kadar büyük bir vazife taşıyan destan kahramanıdır. Bununla birlikte Kaçak Nebi'de Bozat kahramanın yoldaşı ve dar gününde onun kurtarıcısıdır. Aşağıdaki parçaya dikkat edin:

Enişe gedince ceyran enişli

Yokuşa gedince keklik sekişli (Haramiden)

Kara kuş oyunlu, boz kurd bahışlı

Kız yeleli (zülf), alma gözlü Kır atım.

Çenlibelden aşdığımı görmüşler

Kır atımın sekişinden bilmişler

Şövklen (er) koç Koroğlu demişler

Bundan başka atasözlerimiz de at sevgisi ile doldudur.

Bozkurt - Türkler totem döneminde yaşarken bozkurt onların totemi olmuştur. Bozkurt, destanlarda Türklerin hayat ve savaş gücünü temsil eder. Önceleri bir Tanrı olarak tapınılan bozkurt, halkın atası olarak görülmüş ve kahramanlar ona benzetilmiştir (Oğuz Kağan'ın beli kurt gibi incedir).

Bir gün seher vakti Oğuz Kağan'ın çadırına ışıktan türeyen erkek bir kurt girmiş ve Oğuz Kağan'a şöyle söylemiştir: "Ey Oğuz! ben senin ordunun önünde gideceğim." Kurdun peşinden giden ordu ise savaşı kazanmıştır.

Göktürk destanlarında bütün Türkler düşman tarafından öldürüldüğünde annesi bozkurt olan bir beyzade, annesinin hatrına öldürülmemiştir. Sonra bu beyzade yay ve kış tanrılarının kızlarıyla evlenmiş ve bunların çocukları Türklerin neslini devam ettirmiştir.

[39] Dede Korkut Kitabı'nda Kazan Han'ın evi yağmalanmış, esir düşen aile ve ordusunu ararken yolda bir bozkurda rastlamış ve "Kurdun yüzü mübarektir" demiş ve sonra şöyle hitap etmiştir:

Mere (hey) sureti yoluk boz kurd (dalısı tükü yolunmuş)

Ordumun heberini bilür müsün degil mene

Kara başım kurban olsun kurdum sene

Yoksa karış (kargış) vererin (vererem) şimdi sene.

Su – Eski Türk destanlarında su ve su sevgisi dikkat çekmektedir.

Aksakallılar - Destanlarda kağanların meseleleri danışıp hürmet ettikleri aksakallılar vardır. Aksakallı, beyaz değnekli ve tecrübeli olan bu yaşlı adamlar özellikle de genç kağanlara yol gösterirler.

Musiki – Musiki İlk Çağ'da önceleri dinî heyecanları dile getiren bir sanat iken daha sonra her türlü olayla bütünleşmiştir. Sazların sesi dinî merasimlerde, avlarda, savaşlarda, iş yaparken, doğum ve ad verme merasimlerinde, aşk maceralarında insanları coştururdu.

Saz şairlerinin en eski ilahilerini ve din dışı şiirlerini sazla söyledikleri bilinmektedir. Bu halkların eski dönemlerden beri zengin bir musikileri vardı. Müzik aleti ile çaldıkları ahenklere "küy" veya "kök" belki de günümüz tabiriyle "kök" deniyordu.

Yüksek sesle terennüm ettikleri köklere "dole" ve "ır" derlerdi. Terennüm ve teganni manasına gelen ırlamak veya yırlamak kelimesi buradan gelmiştir.

Kopuz – Kopuz çeşitli müzik aletleri arasında özel bir yere sahiptir.

Türkistan ve Turfan'da yapılan kazı çalışmalarında ele geçirilen minyatürler, Uygur Türkleri arasında ayrı bir orkestra teşkilatının olduğunu göstermektedir. Bu orkestrada kopuz, çenge benzeyen ve ağızla çalınan sazlar başta olmak üzere çeşitli müzik aletleri yer almaktadır.

İslamiyet'ten Sonraki Türk Destanları: Bunlar genellikle millî ve İslami destanlardır. Bu dönemde bir taraftan eski destanlar İslam'ın rengine bürünürken diğer taraftan da yeni ve İslami destanlar yaratılmıştır. Divanu Lugati't-Türk'te Türk halkları arasında ilk dinî savaşlarından doğan destanlardan parçalar dercedilmiştir. Bu dönemde söylenen destanların en eskileri şunlardır (Türkistan coğrafyasında):

[40] 1- Satuk Buğra Han Destanı

2- Manas Destanı

3- Cengiz Destanı

1- Satuk Buğra Han: Türkistan'da (Kaşgar-Balasagun) ilk Müslüman Türk devletini kuran Karahanlı hükümdarıydı. Bu destan belki de hükümdarın isteği üzerine nesir

şeklinde yazılmıştır ve daha çok hükümdarın menkıbelerini şerh eder. Destan 15. yüzyılda söylenmiş ve yüz otuz beş sayfadan ibarettir.

2- Manas Destanı: İslamiyet'ten sonra söylenen ilk büyük destandır ve Kırgız Türklerinin kahramanlıkları etrafında 11-12. yüzyıllarda söylenmiştir. Manas Destanı yüzyıllarca yaşayıp inkişaf ederek bütün Türkistan coğrafyasıda Türklerin ortak destanı hâline gelmiştir.

Bu destana son yüzyıllarda dahi birçok ekleme yapılmıştır. Başlangıçta on bin mısradan ibaret olan bu destan bugün iki yüz bin mısraya ulaşmış ve milliyetçi bir mefkûre ile söylenen eklemeler yapılmıştır. Manas Destanı, Müslüman Türkler ile gayrimüslim Türkler arasında yapılan savaşlardan yaratılmıştır. Bu destanın kahramanı olan Er Manas Çinlileri ve Sartları yenmiştir. Manas'ın kıyafetleri zırhlıdır ve ona ok işlemez.

Destanın en güzel yerleri savaş tasvirleri, kahramanlık ve silahların övgüsü, yurt, kadın ve at ile ilgili duygusal terennümlerdir. Manas Destanı'nda kahraman Er Manas'ın daha beşikte iken dilinin açılıp babasına Müslüman olacağını ve kâfirleri yeneceğini söylemesi Oğuz Destanı'nın İslami şeklini hatırlatır.

Genellikle yedili hece ölçüsü, yarım kafiye ve mısra başında aliterasyon ile eski millî şiirin özelliklerini yansıtır. Bu destan Prof. Radloff tarafından 1885 yılında Kırgızlar arasında derlenmiş ve Almanca tercümesi ile neşredilmiştir.

3- Cengiznâme: Bu destan 13. yüzyılda Türkistan coğrafyasında yaratılmıştır. Cengiz'in hayatı, şahsiyeti ve fetihleri etrafında söylenmiş ve 15. yüzyılın sonlarında nesir şeklinde yazıya geçirilmiştir.

Emir Timur'un hayatı ve fetihleri bu destana dâhil edilmiş, Cengiz ve halkının maceraları ile genişletilmiştir. Burada Cengiz, Uygur kağanı gibi gün ışığı ile Tanrı kurdun çocuğu olarak doğmuş ve **[41]** Oğuz Kağan'ın soyundan gösterilmiştir.

Dede Korkut Destanları: Dede Korkut Kitabı dünya klasiklerinden olup Türk-Oğuz ve Azerbaycan edebiyatının şaheseridir. Bu eser on iki destan ve bir mukaddimeden teşekkül etmiştir. Destanların her biri bir kahramanın boyu hakkında olmakla birlikte onların aralarındaki münasebetlere göre her birine ayrı birer destan olarak bakılabilir.

Dede Korkut Destanı bir kahramanlık destanıdır. Oğuz ellerinin cesaret, yiğitlik ve savaştaki kahramanlıklarını bir destan şeklinde beyan eder. Ayrıca göçebe bir hayat yaşayan Oğuz ellerinin gelenek, maişet ve düşünceleri destanda esas yeri tutmaktadır. Bununla birlikte vatanperverlik, misafirperverlik, anne ve çocuk muhabbeti, kadınlara saygı, mübareze, düşmanlara nefret, mertlik ve kahramanlık gibi güzel insani duygu ve haysiyetler destana yansımıştır. Bu destanlar nazım ve nesir olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır. Nesir bölümü alıntı, şiir bölümü ise iki bin beyit kadardır ve kitabın yüzde otuz beşini teşkil eder. Ozanlar şiirleri kopuz eşliğinde muayyen bir hava ile okumuşlardır. Bu parçalar uzvi surette birbirine bağlıdır ve biri diğerini tamamlar.

Dede Korkut Destanları, Oğuzların halki ve millî destandır. Millî destanın esas özelliği yazarının bir şahıs değil, bir kavim veya halk olmasıdır. Bu destanlar diğer millî destanlar gibi insan hayatının aynası, kavmî kültür ve folklorumuzun hazinesidir.

Prof. Muharrem Ergin, Dede Korkut'un günümüz Türkiye Türkçesi ile neşrettiği kitabının mukaddimesinde Türk edebiyat tarihinin en büyük bilim adamı olan Fuad Köprülü'nün dilinden şöyle yazmıştır:

"Bütün Türk edebiyatını terazinin bir kefesine, Dede Korkut'u ise diğer kefesine koysanız yine de Dede Korkut ağır basar." Gerçekten Dede Korkut, başta Oğuzlar olmak üzere Türk halklarının en büyük edebî abidesi ve Türk dilinin en güzel eserlerinin başında gelmektedir.

Dede Korkut Destanları 19. yüzyıla kadar bilim dünyası tarafından bilinmiyordu. Eserin ilk el yazması Almanya'daki Dresden Kütüphanesi'nde Fleischer tarafından 16. yüzyıla ait el yazmaları listesine alınmıştır. 1815 yılında Alman Doğu bilimci Dietz bu el yazmasının yüzünü **[42]** çıkartarak Berlin Kütüphanesi'ne getirmiş ve Tepegöz Destanı'nı Almanca tercümesiyle neşretmiştir. Dietz bu münasebetle yazdığı makalede Tepegöz boyunu Homeros'un Odysseia eseri ile karşılaştırmış ve Odysseia'nın yaratılmasında bu boydan istifade edildiğini söylemiştir.

1859 yılında Nöldeke Destanı'nı tercüme etmeye çalışmış lakin metni iyi okuyamadığı için tercümeyi tamamlayamamıştır. Daha sonra büyük Rus bilim adamı Prof. Barthold

ömrünün büyük bir bölümünü bu kitabı tetkik ve tercüme ederek geçirmiş lakin hazırladığı tercüme ölümünden sonra 1950 yılında Bakü'de neşredilmiştir.

1916 yılında Türkiye'de Muallim Rıfat, Dede Korkut'un Berlin nüshasından yola çıkarak Arap alfabesiyle neşretmiştir. 1938 yılında Türk bilim adamı Orhan Şaik, eseri Latin alfabesiyle neşretmiştir. 1953 yılında kadim dostum Prof. Muharrem Ergin ve 1958 yılında Pertev Naili kitabı neşir ve tahkik etmişlerdir.

Muharrem Ergin, 1958 yılında birinci ciltte Dede Korkut'un her iki nüshasından yapılan eklemelerle metnin tamamını Latin harfleriyle neşretmekle birlikte tahlilî eleştirisini de neşretmiştir. İkinci cildini kitabın gramer ve sözlüğüne ayırmıştır.

1973 yılında Orhan Şaik, "Dede Korkut'un Kitabı" adlı Latin alfabesiyle çıkardığı metne Dede Korkut'taki kelimelerin mana ve izahlarını ilave ederek kitap hakkında yazılan eserler hakkında bilgi vermiştir.

Son yıllarda İtalyan Doğu bilimci Ettore Rossi, destanın ayrı bir el yazmasını Vatikan Kütüphanesi'nde bulmuş ve 1950 yılında bilim dünyasına takdim etmiştir.

Vatikan'daki el yazması 16. yüzyıla aittir ve bir mukaddime ile birlikte altı destandan ibarettir. 1939 yılında Prof. Hamit Araslı, kitabı Kuzey Azerbaycan'da o zamanlar yaygın olan Latin alfabesiyle ilk kez neşretmiştir. Sonra Ezel Demirçizade, A. Sultanali, M. H. Tahmasib, M. Rafili ve Ş. Cemşidov ilmî makaleler yazmışlar ve "Dede Korkut" adlı kitabı neşretmişlerdir.

İran'da İslam Devrimi'nden önce Dede Korkut Destanları'nın bir bölümü rahmetli halk şairimiz Sehend tarafından manzum tarzda yazılmış ve "Sazımın Sözü" adıyla neşredilmiştir.

[43] Farsça tercümesi, İngilizce tercümesi esas alınarak "Baba Korkut" ve "Dede Korkut" adlarıyla 1355 (1936) yılında neşredilmiştir.

İslam Devrimi'nden sonra kitabın metni bir mukaddime ile birlikte bugünkü imlamızla Agay Farzane tarafından neşredilmiştir.

Destanlarda adı geçen Dede Korkut, halk zor durumda olduğunda onlara yardım eden bir hekimdir. Oğuz boylarını tehdit eden çeşitli düşmanları yenme yollarını öğretmekten çocuklara ad vermeye kadar çeşitli görevleri vardır ve her destanın sonunda zikredilir. Aynı zamanda kopuz çalan bir ozandır.

Dede Korkut'un dört büyük Türk hükümdarına danışmanlık yapmış bir millet büyüğü olduğu Camiu't-Tevarih'de yazılmıştır.

"Kitab-ı Dede Korkut Ala Lisan-ı Taife-i Oğuzan" (Oğuzların Diliyle Dede Korkut Kitabı) adlı eserin başında yazılan mukaddimede Dede Korkut hakkında şöyle yazılmıştır:

"Resul aleyhisselam zamanına yakın Bayat boyundan Korkut Ata derler bir er koptu. Oğuz'un o kişi tam bilicisiydi. Ne derse olurdu. Gaipten türlü haberler söylerdi. Hak Taala onun gönlüne ilham ederdi."

"Korkut Ata Oğuz kavminin sorununu hâllederdi. Her ne iş olsa Korkut Ata'ya danışmayınca işlemezlerdi. Her ne ki buyursa kabul ederlerdi, sözünü tutup tamam ederlerdi."

Bu mukaddimede birçok atasözü kullanılmıştır. Allah'a, Hz. Muhammed'e, Hz. Ebubekir'e, Hz. Ali ve şehit evladına, Kur'an-ı Kerim'e ve ona inananlara, anne ve babaya muhabbet ifade eden cümlelerden sonra kadınları dört bölüme ayırmış ve bunların arasından yalnız evin dayanağı ve direği dediği grubu övmüştür.

Mukaddimede, "Ahir zamanda hanlık geri Kayı'ya değe, kimse ellerinden almaya, ahir zaman olup kıyamet kopunca dediği Osman neslidir, işte sürüp gidiyor" cümleleri, hikâyelerin Osmanlı Hanedanı'nın Doğu Anadolu ve Batı Azerbaycan bölgelerine hâkim olduğu dönemde (15. yüzyılın ikinci yarısında) yazıya geçirildiğini göstermektedir.

Bu mukaddimeden sonra on iki hikâye veya destan şerh edilmiştir. Bu destanların her biri ayrı bir boyu anlatmakla birlikte destansı maceraların müşterek tarafları çoktur. Destanların Bayındır Han zamanında başlaması, aynı kahramanların farklı destanlarda karşımıza çıkması ve Dede Korkut'un her destanda **[44]** bir vazife ifa etmesi bu destanlara bir bütünlük kazandırmıştır.

Barthold ve Ergin'in akidelerine göre destandaki olaylar Azerbaycan'da cereyan etmiştir. Burada Gence, Berde, Elince Kalesi, Göyçe Gölü, Derşam ve bugün Türkiye'nin doğu illeri olan Trabzon, Bayburt ve Mardin'den bahsedilmiştir. Oğuzların komşuları Gürcüler, Ermeniler ve Trabzon Rumlarıdır. O dönemde Azerbaycan'a gelen bilim adamları ve seyyahlar Dede Korkut hakkında duyduklarını eserlerine kaydedip saklamışlardır. Bunlar arasında 17. yüzyılda Azerbaycan'a gelen Alman sefir Adam Oleary ve Türk seyyah Evliya Çelebi'yi örnek gösterebiliriz. Evliya Çelebi, Seyahatnâme'sinde Derbent'te Dede Korkut'un bir mezarı olduğunu ve Şirvan halkının bu mezara büyük saygı gösterdiğini yazar. Öte yandan Kazakistan'da Aral Gölü'nün 150 mil doğusundaki Korkut adlı şehrin yakınında da Dede Korkut'a ait bir türbe bulunmaktadır. Bu konu Dede Korkut'a özgü değildir. Birçok meşhur tarihî şahsiyetin (Yunus Emre vesaire) birçok yerde mezarlarının olduğu iddia edilmiştir.

Dede Korkut Destanları'nda kullanılan dilin diğer Türk dil ve lehçelerinden çok Azerbaycan Türkçesine ve Doğu Anadolu diline yakın olması bu destanların bu bölge insanları tarafından yaratıldığını kanıtlamaktadır.

Elbette Dede Korkut'un dili bugünkü dilimizden biraz farklıdır lakin 13-14. yüzyıllarda bu bölgede yaşayan Oğuzların konuştuğu dille aynıdır. Dede Korkut'un dilinde Farsça ve Arapça kelime çok azdır ve bunların yerine Türkçe kelimeler kullanılmıştır. Örneğin; "âşık" yerine "ozan", "hile" yerine "al", "dua" yerine "alkış", "maraz" yerine "sayrı" ve "ezan" yerine "ban" kullanılmıştır. Destanlarda yer alan Türkçe kelimelerin bir bölümü bugünkü dilimizde değişikliğe uğramıştır. Örneğin; "kansı" yerine "hansı", "kaçan" yerine "haçan" ve "tutsak" yerine "dutsak" gibi.

Dede Korkut Destanları Türkçe fiil, kelime ve cümle bakımından zengin bir hazinedir. Kitabın metninde kullanılan atasözleri veya onu çağrıştıran cümleler, bu cümlelerin Türk musikisi ve grameri ile tam uyumu, kelimelerdeki seci, kafiye, redif ve iç kafiyeler Dede Korkut'a bedii bir güzellik kazandırmıştır. "Babam at seğirtişime[129] baksın kıvansın[130], ok atışıma baksın güvensin[131], kılıç çalışıma baksın sevinsin, derdi." **[45]** (Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu), "Yumru yumru ağladı, yanık ciğerimi dağladı" (Salur Kazan

[129] At oynatmak.
[130] Övünsün, iftihar etsin.
[131] İtimat etsin.

Boyu) ve "O zamanda beylerin alkışı alkış, kargışı kargıştı" (Bamsı Beyrek Boyu). Bu tür yarım ve iç kafiyeler ve aliterasyonlar (aynı ünsüzün tekrarı) dokuz yüz yıl önce Yusuf Has Hacib tarafından Türkistan'da yazılan Kutadgu Bilig'te mevcuttur. Aşağıdaki manzum parçada bir tür aliterasyon örneği görürüz.

Kar üzerine kan tammış (damlamış) kimi kızıl yanaklım.

Koşa badam sığmayan (yerleşmeyen) tar (dar) ağızlum.

Kelemçiler çalduğı kara kaşlum.

Kurumsı kırk tutam (ovuc) kara saçlum. (Kan Turalı boyu)

Dede Korkut Destanları'nda atasözü örneklerine rastlarız:

Göl tepecik (tikan, çalı) olmaz.

Ölen adam dirilmez.

Eski pambuk bez olmaz.

Karı düşmen dost olmaz.

Atılan oh geri kayıtmaz.

Bu tür atasözleri neredeyse bin yaşındadır.

Manzum parçalarda hâkim vezin bazen bozulmuş olmakla birlikte genellikle hece veznidir veya serbest nazım şeklindedir.

Yücelerden yücesen

Kimse bilmez necesen

Ya varam ya varmayam

Ya gelem, ya gelmeyem

Dede Korkut'un nesrinde Türkçenin özne+nesne+fiil düzeni muhafaza edilmiş hatta manzum parçalarda dahi Türkçe cümle terkibinin kurallarına uyulmuş lakin heyecanın hâkim olduğu cümlelerde fiil başa gelmiştir.

Çıhsın menim görür gözüm a Dirse han yaman seyirir

Kesilsin oğlan emen süd damarım yaman sızlayır.

Dede Korkut hikâyelerinde Oğuz Türklerinin Gürcüler, Abazalar, Trabzon Rumları hatta kendi aralarındaki savaşları şerh edilir. Lakin yine aynı boylarda eski destanlardan kalan hatıralar vardır. Dede Korkut Destanları'nın bazı kahramanları Oğuz Destanı'ndaki gibi halka eziyet eden bir canavarı öldürüp şöhret kazanırlar (Basat-Tepegöz boyunda olduğu gibi).

Dede Korkut kahramanları atlarını, kadınlarını ve silahlarını namusları **[46]** bilip severler. Destanlarda hanlar hanı Bayındır Han, Oğuz Kağan'ın torunudur ve onun gibi birçok beye ve hana hükmeder. Lakin yeni vatandaki maceraların kahramanı olan yeni şahsiyetler vardır. Örneğin, Kan Turalı bunların başında gelmektedir. Kan Turalı'nın Akkoyunlu Devleti'ni kuran Tur Ali Bey olduğu düşünülmektedir (Resimli Türk Edebiyatı Tarihi, 6. Cilt, Nihad Sami Banarlı). Hanın evinin (çadırının) yağması eski bir gelenektir. Bu tür yağmalarla el reisi çadırına değerli eşyaları toplar ve beylerine verdiği büyük toyda bu çadırı yağma ettirirdi. Bu gelenek sonraki yüzyıllarda sofra yağmalamak (han yağma) şeklinde devam etmiştir (Han yağma deyiminin kökü, Abdülkadir İnan, Türk Dili Dergisi, 1970/80). Bu yağma geleneği, mal ve varlığın adil bir şekilde dağıtılması olarak Türklerin en güncel geleneklerinden biridir.

Türk boylarının içtimai hayatı Dede Korkut Destanları'nda çok canlı ve bedii bir şekilde gösterilmiştir.

Deli Dumrul Destanı aile bağının ve sevgisinin Türklerde ne kadar kuvvetli ve sağlam olduğunu göstermektedir. Tanrı'ya karşı bir günah işlediği için ölüme mahkûm olan Deli Dumrul, canını almak için gelen Azrail'e "Sen aradan çık! Benim canımı alacaksa Tanrı alsın" der ve Deli Dumrul'un canının yerine başka bir can bulması ve canının hür olması şartıyla Allah tarafından affedilir. Deli Dumrul herkese müracaat eder ancak hiç kimse onun yerine ölmeye razı olmaz hatta anne ve babası "Dünya tatlıdır" derler. Sonunda Deli

Dumrul hüsrana uğrayarak karısına müracaat eder ve öldükten sonra karısının yeniden evlenmesine razı olur lakin iki oğlunu başsız bırakmamasını ister. Kadın bu sözlere isyan eder ve şöyle söyler:

Ne dersin, ne söylersin

Göz açuban seni gördüyüm

Könül verüb sevdüyüm

Koç yigidüm, şah yigidüm

Karşı yatan kara dağları

Senden sonra men neylerem

Yaylar olsam, menim gorum olsun

Sovuk-sovuk solarun

[47] İçer olsam, menim kanum olsun

Sonra yükses sesle şöyle devam eder:

Altun akçam harcayur olsam

Menim kefenim olsun

Tavla tavla (töyle) şahbaz atun

Biner olsam, menim tabutum olsun

Senden sonra bir igidi

Sevüb varsam bile yatsam

Ala yalan olub meni soksun (saçsın)

Senün ol mühennet anan baban

Bir canda ne var ki sene kıyamamışlar

Arş tanık (şahid) olsun, kürsü tanık olsun

Yer tanık olsun, göy tanık olsun

Kadir Tanrı tanık olsun

Menim canım senin canına kurban olsun.

Ve kocasının yerine ölmeye razı olur. Lakin kocası onun ölecek olmasına razı olmaz ve Allah'a şöyle yalvarır:

Alırisen ikimizin canın bile (birlikte) algil

Korisen ikimizin canın bile korgil

Keremi çoh kadir Tanrı.

Allah onların birbirine bu derece bağlı ve fedakâr olmalarını beğenir ve ikisini de yaşatır.

Dede Korkut Destanları'nda kadına verilen itibar ve önem dikkat çekmektedir. Bu durum eski geleneğin özelliklerindendir. Erkekler sadece bir eş alır ve iki eşlilik henüz gerçekleşmemiştir. Kadın eski Türk ve Azerbaycan halkları arasında erkekler gibi önemli bir yere sahiptir ve onunla her yönden ortak bir hayat yaşar. Kadın ata biner, silah kuşanır ve erkekler gibi savaşa gider.

Selcan Hatun (Altıncı Destan) tek başına düşman atlılarına hücum eder ve onları tarumar eder. Burla Hatun (İkinci Destan) düşmanın elinde esirken her türlü işkence ve eziyete katlanır lakin teslim olmaz. Bu kahraman kadın dördüncü destanda oğlunu zindandan kurtarmak için adamlarıyla birlikte düşmana hücum ederek onları kılıcıyla öldürür ve oğlunu serbest bırakır.

[48] Banu Çiçek (Üçüncü Destan) bir adamla at yarışı ve ok atma müsabakasına girer hatta onunla güreşir.

Bir kadının en büyük şerefi han kızı da olsa anne özellikle de bir oğul annesi olmaktır. Anneler çocuklarını kendileri emzirir ve büyütürler. Çocuk biraz büyüdükten sonra ona

ok atmayı, ata binmeyi, avlanmayı ve savaşta kılıç çekmeyi öğretirler. Çocuklar büyüdükten sonra anne babalarının sözlerini dinlemeyi dinî bir görev sayarlar.

Dede Korkut Destanları'nda Tek Tanrı ve İslam inancı çok kuvvetlidir lakin eski göçebe inançları ve Şamanizm'in gelenek ve görenekleri hâlâ yaşamaktadır.

Örneğin, oğullarına ilk avlarını avlattıktan sonra kutlama yaparlar. Bir genç veya kahraman öldüğünde onun atını öldürür ve cenaze merasimi düzenlerler (Dört ve Onuncu Destan). Beyrek öldüğünde atlarının kuyruklarının kesilmesini ister. Bir erkek çocuğu ancak savaşta cesaret ve yiğitlik gösterirse ona bir ad koyulur. Su, ağaç ve dağlara saygı duyarlar ve yine bozkurt kutlu sayılır (İkinci Destan) ve her yıl hanın evini yağma ederler.

İslamiyet'ten önceki dönemlerde Türkler arasında aziz ve kutsal sayılan ışık, su, ağaç ve at Dede Korkut boylarında birçok kez övülmüş ve İslami bir renk almıştır. Örneğin, Kazan'ın oğlu Uruz esir düştüğünde ağaca şöyle hitap etmiştir:

Ağac ağac der isem sene arlanma ağac

Mekke ile Medine'nin kapusı ağac

Musa kelimin esası ağac

Böyük böyük suların köprüsi ağac

Kara kara denizlerin gemisi ağac

Şahi-merdan Ali'nin Düldül'ünün eyeri ağac

Zülfükar'ın kını ile gebzesi ağac

Şah Hesenle, Hüseynün beşiyi ağac

Eger erdür, eger arvatdur, korhusu ağac

Başun ala bahar olsam başsuz ağac

Dibin ala bahar olsam dibsüz ağac

Meni sene asarlar, götürmegil ağac

[49] Götürecek olurisen yigitliyim seni tutsun ağac

Bizim elde gerek idün ağac

Kara Hindu kullarıma buyur idim ağac

Seni pare pare doğrayalaridi ağac

At demezem sene, gardaş deyirem

Gardaşımdan yeg!

Başıma iş geldi.

Yoldaş deyirem, yoldaşımdan yeg.

(Bamsı Beyrek Destanı'ndan)

Oğuzlar düşmanlarını "kâfir" olarak nitelendirirler ve onlarla savaşmayı cihat kabul ederler. Gençler düşmanla savaştıkları sırada darda kaldıklarında temiz su ile abdest alıp iki rekât namaz kılar ve Hz. Muhammed'e salavat getirirler. Böylece düşmana karşı galip gelirler. Lakin toylarda ve eğlence meclislerinde şarap içerler ve bunu günah saymazlar. Ant içerken dinî bakımdan kutsal olan şeylere değil, her zaman kutsal saydıkları silahlarına vesaire ant içerler.

Kılıcıma doğranayın (doğranım)

Ohuma sancılayın

Yer kimi kertileyin

Torpak kimi savrulayın

Oğlum doğmasın, doğsa, on güne varmasın

İslamiyet'ten önce Türkler arasında at eti yemek ve onu Tanrı adına kurban etmek bir gelenekti. Daha milattan önce Herodot bundan bahsetmiştir.

Destanlarda adı geçen kahramanların ve diğer şahsiyetlerin adlarının eski Türk adları olması (Dirse Han, Bayındır Han, Salur Han, Kazan, Deli Dumrul vesaire) gibi özellikler birçok muhakkiki (Bartold, Jeffrey Luis, Alibeyzade vesaire) Dede Korkut Destanı'nın en yakın MÖ 6-7. yüzyılların bir yadigârı olduğu, daha sonra Azerbaycan bölgesinde vuku bulan olaylarla İslami bir renk kazanarak inkişaf ettiği ve yazıya geçirildiğinde son hâlini aldığı akidesine sevk etmiştir.

Destanlarda musikinin halkın hayatında fevkalade önemli ve yaygın olduğu göze çarpar. Kahramanlar savaşlarda ve teke tek çarpıştıklarında kopuzlarını çalıp kahramanlık şiirleri okuyarak savaşa girerler. **[50]** Eşleri ve yoldaşları birlikte söyledikleri kahramanlık şiirleriyle onları hareketlendirirler. Aşk, muhabbet ve ayrılık şiirlerini kopuz eşliğinde ahenkli sözlerle beyan ederler. Millî sazları olan kopuz onların arasında o kadar kutsaldır ki elinde kopuz olan rakibe kılıç çekmezler (Seyrek Destanı).

Dede Korkut Destanları'nda halk arasında kök salmış olan doğruluk ve adalet mefhumu önemlidir. Bunun bir örneğini Dirse Han'ın boyunda görürüz: Dirse Han'ın muhafazakâr dini örgütleyen kırk yiğidi, oğlu Boğaç'a gelerek kendisi hakkında ağır iftiralar atar ve Dirse Han'ı oğlunu öldürmeye mecbur ederler. Babası oğlunu bir okla vurduktan sonra iftiralar meydana çıkar ve aynı adamlar Dirsa Han'ı yakalayıp esir olarak satmak isterler. Ölümden kurtulan oğlu babasını kurtarmaya geldiğinde babası onu tanımaz ve şu sözleri söyler: "Beni kurtarmaya geldiysen ben oğlumu öldürdüm yiğit geri dön ve git."

Salur Kazan'ın evinin yağmalandığı boyda birkaç önemli nokta göze çırpar: Öncelikle vatanperverlik mafhumu dikkatimizi çeker. Kazan Han ülkesini korur lakin düşmanın ani baskınını duyan bütün Oğuz bahadırları ayaklanır ve Kazan Han'ın annesini, karısını, oğlunu ve diğer başka kişileri esaretten kurtarır.

İkinci önemli nokta ise anne-çocuk muhabbeti ve namusun müdafaasıdır. Düşmanlar, Kazan Han'dan intikam almak için esir alınan karısını meclise getirip saki gibi şarap dağıtmasını isterler lakin bu akıllı ve zeki kadın sağduyusuyla kırk ince belli kız hep bir ağızdan kendilerinin Burla Hatun olduğunu söyler. Şökli Melik bir numara daha yapar ve Kazan'ın oğlu Uruz'u doğrayıp etinden kebap yapmalarını, onu yemeyenin Uruz'un annesi olduğunu söyler. Anne, oğlunun doğranıp kebap yapılmasına dayanamaz ve oğluna nasihat eder. Oğlu düşmanlar tarafından doğranıp kebap yapılmaya razı olur lakin

annesinin düşmanlara saki olmasına razı olmaz ve annesine şöyle söyler: "Düşmanlar benim etimden kebap pişirdiğinde başkaları bir yerse sen iki tane ye." Bu da ecdadımızda namusun candan daha aziz olduğunu gösterir.

Burada bir nokta dikkat çekmektedir. Kazan Han, esir alınan annesini bütün esirlerden ve devletinden daha aziz sayar. Düşmana varır varmaz yaşlı **[51]** annesini sorar: "Mere Şökli Melik! Ağır hazinemi, bol akçemi getirdiysen sana harçlık olsun. Kırk ince belli kızla Burla Hatun'u getirdiysen sana esir olsun. Kırk yiğidiyle oğlum Uruz'u getirdiysen sana minnet olsun. Yaşlı annemi getirdiysen mere kâfir! Annemi ver bana, savaşmadan, vuruşmadan geri döneyim, gideyim."

Bu boyun dikkat çeken simalarından biri Karaca Çoban'dır. Emekçi halkın temsilcisidir. Ondaki harikulade güç halkın gücüdür. Esasen çoban bizde aklı, yeteneği, sağduyu ve cömertliği ile tanınır. Atalarımız şöyle demişler: "Yoruldun sarbana, acıdın çobana." Çoban, Kazan'ın koyunlarını düşmana teslim etmemek için onların vaadlerini kabul etmeyerek altı yüz kişi ile savaşır ve iki kardeşini şehit vermesine rağmen savaşa devam eder. Bu harikulade güce sahib olan yiğit çoban, Kazan tarafından bir ağaca bağlandığında hiçbir direnç göstermez. Bununla birlikte Kazan'ı yalnız bırakmamak için bağlı olduğu ağacı kökünden söküp Kazan'ın takip eder.

Dede Korkut ve Sonraki Halk Destanları: Dede Korkut boylarının sonraki halk destanlarımız üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. İster kahramanlık isterse muhabbet destanlarımız olsun Dede Korkut Kitabı gibi yapılanmıştır. Bunun en güzel örnekleri Köroğlu, Kerem ile Aslı ve Âşık Garip destanlarıdır.

Dede Korkut'ta on iki, Köroğlu'nda ise on sekiz boy vardır. Her boyda bir kahraman tasvir edilir lakin Dede Korkut gibi Köroğlu da bütün boylara iştirak eder ve deliler zor duruma düştüğünde Köroğlu onlara ulaşır. Yalnız Köroğlu esas kahramandır, Dede Korkut ise bilgin, aksakal ve ozandır.

Bütün destanlarımız Dede Korkut Destanları gibi nazım ve nesirden teşekkül etmiştir. Dede Korkut boylarında olduğu gibi Köroğlu'nda da kahramanlar deli olarak adlanırlar.

Köroğlu Destanı'nda Hamza'nın Kıratı kaçırması ve Köroğlu'nun âşık kılığında Hasan Paşa'nın meclisinde yaptıkları, Bamsı Beyrek'in ozan kılığında toy meclisinde

yaptıklarına çok benzer. Hasan Paşa, Köroğlu'nun gitmesine, yiyip içmesine, doymasına ve sonra **[52]** meclise gelmesine izin verir. Kazan Han, Bamsı Beyrek'in istediği gibi yiyip içmesine ve ardından meclise gelmesine izin verir. Beyrek hapisten çıkar çıkmaz atının yanına gelir. Bozat onu tanıyıp kişner ve Beyrek onu över. Köroğlu kendi atı hakkında Keçel Hamza'ya şöyle söyler: "Hamza atı iyi sakla, at yiğidin kardeşidir."

Bütün bunlar kahramanlık destanlarımızda özellikle Köroğlu'nda eski destanlarımızdan biri olan Dede Korkut'un geleneklerinden büyük ölçüde istifade edildiğini göstermektedir. Bu da Köroğlu'nu yaratan âşıkların aslında ozanların halefi olduğunu ispatlar. Dede Korkut boylarıyla muhabbet destanları arasındaki benzerlikler dikkat çeker. Bunlar hem şekil hem de içerik olarak çok benzer. Örneğin, Âşık Garip Destanı konu ve kahramanların kaderinin tasviri açısından Bamsı Beyrek boyuna dayanmaktadır. Burada Âşık Garip ihtiyaç sebebiyle vatanından uzak düşmüş, Beyrek ise düşmanlara esir düşüp uzaklara götürülmüştür. Beyrek kahramanlığı ile dikkatimizi çeker, Âşık Garip ise âşık bir sanatkârdır. Banu Çiçek'le nişanlanıp evlenmek isteyen Beyrek'in ok atması, at yarıştırması ve güreşmesi Şah İsmail ile Arap Zengi'yi hatırlatır.

Dede Korkut boylarından "Basat'ın Tepegöz'ü öldürmesi boyu" Nevruz Destanı'na benzer. Nevruz Destanı'nda Kellegöz yol kenarında durur ve gelen gideni soyar. Nevruz onunla savaşır ve onu öldürür.

Dede Korkut Destanları'nın sonunda Dede Korkut gelip kopuz çalar, bazen ad koyar veya hayırsever bir aksakal gibi hayır dua eder: "Dede Korkut geldi, saz çaldı, boy boyladı, soy soyladı, bu Oğuznâme'yi söyledi: Yerli kara dağların yıkılmasın, gölgelice kaba ağacın kesilmesin! Koşarken ak boz atın sürçmesin. Çalışırken kara polat üz kılıcın körelmesin…" vesaire.

Bu tür sonlar daha sonra yatarılan halk destanlarımızda ve hikâyelerimizde vardır. Kahramanlar uzun seferden döndüklerinde sevgilisini de getirir, büyük mutluluk olur, bu sırada âşık gelerek onların toyunu yapar ve duvakkapma söyler. Destanların başında büyük bir duadan sonra çocukların dünyaya gelme meselesi de Dede Korkut'tan sonra yaratılan destanlarda (Kerem ile Aslı, Leyla ile Mecnun, Şah İsmail, Abbas ile Gülgez vesaire) tekrar edilmiştir.

[53] Son olarak Dede Korkut ile ilgili yazdıklarımı aşağıdaki sözlerle bitirmek istiyorum:

Dede Korkut Kitabı'nı okuduktan sonra onun hakkında yazılmış çeşitli eserleri mütalaa ettim. Daha sonra Dede Korkut Destanları'nın metnini tetkik ettim. Metindeki kelime ve cümleleri günümüz Azerbaycan ve Anadolu Türkçesi ile karşılaştırdım. Yer adlarına ve destanların konularına dikkat ettim ve diğer muhakkiklerin verdiği bilgiyi dikkate alarak şu sonuca vardım:

Dede Korkut Destanları, kökleri Türkistan coğrafyasına kadar uzanan Oğuzların Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da geçen olay ve maceralarının inkişaf etmiş şekilleridir. Dili Azerbaycan ve Anadolu Türkçesinin birbirinden ayrılmadığı döneme ait olan Oğuz Türkçesidir. Cümle terkibi ve kelimelerin yapısı Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Anadolu'da kullanılan birçok kelime ve terimi anımsatmaktadır.

Yerler (Gence, Berde, Elince Kalesi, Göyçe Gölü, Derşam ve Derbent) Azerbaycan'a aittir. Lakin Anadolu'nun doğu illerinden (Trabzon, Bayburt ve Mardin) kâfir komşu yerler olarak bahsedilmektedir. Bu da bize olayların tarihi hakkında takriben bir bilgi verebilir ve olayların bu yerlerin Türkler tarafından fethedilip Müslümanlaştırılmasından ve Türkleştirilmesinden önce yani 12. yüzyıl veya daha öncesinde cereyan ettiğini gösterir. Olaylar Azerbaycan'da cereyan etmesine rağmen bugün Dede Korkut'ta bilmediğimiz daha birçok kelime var ki bu da dilimizin büyük bir bölümünü çoktan kaybetmiş olmamızdan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple kayıp ve unutulmuş saf Türkçe kelimeleri atalarımızın bıraktığı bu edebî hazineden seçip yazılarımızda hatta konuşmamızda kullanmamız gerekir.

Bu konuda "Kitab-ı Dede Korkut Ölmez Hazinemizden İnciler" adlı inceleme yazımız Varlık dergisinin 1360. (1941) sayısında neşredilmiştir.

Dede Korkut Kitabı'nın sonunda Dede Korkut Destanları'nın hülasalarını ve en kısa destanlardan biri olan Deli Dumrul'u (Beşinci Destan) örnek olarak naklediyoruz:

1- Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu: Hanlar hanı Bayındır Han yılda **[54]** bir kez toy edip Oğuz beylerini ağırlardı.

Yine toy günlerinin birinde oğlu olanın ak otağa, kızı olanın kızıl otağa ve çocuğu olmayanın kara otağa alınmasını emreder. Sonsuz kişilere ancak kara koyun kavurması versinler. Dirse Han buraya gelince onu kara otağa aldılar. İsteği öğrenir öğrenmez evine döner. Uzun bir duadan sonra onların bir oğulları olur.

Oğlan on beş yaşına ulaşır. Bir gün Dirse Han'ın oğlu üç çocukla meydanda oynuyordur. Çocuklar, Bayındır Han'ın dev boğasını görür görmez kaçarlar. Dirse Han'ın oğlu ise cesurca öne çıkar, boğayı yere yıkarak başını keser.

Dede Korkut gelip ona "Boğaç" adını koyar. Bayındır Han ona beylik verir. Bu birçok yiğitte kıskançlık duygusu uyandırır. Boğaç'ın kahramanlığının onları gözden kaçırabileceğini düşünürler. Yirmi yiğit Dirse Han'a gelip oğlunun aksakallı ihtiyarları soyduğu ve ak saçlı ihtiyar kadınlara hakaret ettiği yalanını söylediler. Diğer yirmi yiğit ise oğulun yaramaz işlerle meşgul olduğunu ve onu öldürmenin tavsiye edildiği haberini getirir. Aksi takdirde kendi babasının canına kastedebilir. Ava çıkma bahanesiyle oğlunu öldürmesini tavsiye ederler. Dirse Han bu teklifi beğenir ve oğlunu oklar.

Anne aziz yavrusunu avdan dönenler arasında göremediği için çok üzülür. Annenin yüreği buna dayanamaz. Kırk kızla birlikte oğlunu aramaya gider.

Oğlan babasının okuyla yere düşer düşmez boz atlı, yeşil cüppeli Hızır (İlyas) yanına gelip onun yarasını sarar ve ona bu yaradan ölmeyeceğini söyler. Dağ çiçeği ve anne sütü bu yaraya merhem olur.

Anne, oğlunu bulur bulmaz onu aynı merhemle iyileştirir ve Boğaç'ı hekimlerin yanında saklayarak Dirse Han'dan gizler.

O sırada Dirse Han'ın çevresindeki düşmanlar onu hapsederler. Dirse Han'ın oğlu, babasını düşmanların elinden kurtarır.

2- Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması: Bu boyda casuslar Kazan Han'ın avda olduğunu düşmana haber verir. Onlar gelip Kazan Han'ın mal mülkünü, atlarını ve develerini götürürler. Annesi, uzun saçlı karısı Burla Hatun ve oğlu Uruz'u esir **[55]** ederler. Bunu duyan Kazan, Karaca Çoban'ın yardımıyla düşmanları bulur ve büyük bir savaş çıkar. Kazan Han yandaşlarıyla birlikte galip gelir ve geri döner. Dede Korkut gelip

ziyafet verir. Bu olaylardan sonra Oğuznâme söyler ve nasihatleriyle dinleyenlere hayır dua eder.

Kuldaki ana fikir vatanperverliktir. Kazan Han vatanını korur. Düşmanların baskınını duyan bütün Oğuz bahadırları ayaklanır. Kazan Han'ın annesi, karısı, oğlu ve başka insanlar esirlikten kurtarılır. Kulda anne-evlat muhabbeti, namus ve ismet müdafaası özel bir ihtirasla kaleme alınmıştır. Örneğin, düşmanlar Kazan Han'dan intikam almak için onun esir karısını meclise getirip şarap dağıttırmak isterler lakin kırk ince belli kız hep bir ağızdan kendilerinin Burla Hatun olduğunu söylerler. Bu durumda Şökli Melik, Kazan'ın oğlu Uruz'un doğranmasını ve etinden kebap yapılmasını buyurur. Onu yemeyen Uruz'un annesidir. Anne evladını çok sever ve onun ölümüne hiçbir şartta razı olmaz lakin namus kutsaldır. Bu sebeple Uruz eğer düşmanlar onun etinden kebap pişirirlerse başkaları bir tane yesin, o iki tane yesin diye annesine nasihat eder. Düşmana boyun eğmek, namusu satmak olmaz.

Burada dikkat çeken bir yön vardır. Kazan Han annesini, mal mülkünden ve bütün esirlerden aziz sayar ve düşmana ulaşır ulaşmaz yaşlı annesini talep eder: "Mere Şökli Melik ağır hazinemi, bol akçemi getirdiysen sana harçlık olsun. Kırk ince belli kızla Burla Hatun'u getirdiysen sana esir olsun. Kırk yiğitle oğlum Uruz'u getirdiysen kulun olsun. Tavla tavla şahbaz atlarımı getirdiysen sana minnet olsun. Mere kâfir yaşlı annemi getirdiysen annemi bana ver. Savaşmadan, vuruşmadan geri döneyim, gideyim." Bütün bu meseleler o dönemdeki halkın düşünceleri hakkında fikir vermektedir.

3- Baybura'nın Oğlu Bamsı Beyrek Boyu: Bu boyda Beyrek'in kahramanlığı ve sevgiye olan bağlılığı konuşulur. Baybura Bey birçok beyle birlikte Bayındır Han'ın meclisine iştirak eder. Bayındır Han'ın yanında duran delikanlıları görünce sonsuzluğunu hatırlayarak hüngür hüngür ağlar. Herkes bir oğlu olsun diye ona dua eder. Baybican ise bir kızının olmasını ve kızının Baybura'nın **[56]** dünyaya gelecek oğluna beşik kertmesi olmasını ister. Her ikisinin de isteği gerçekleşir. Baybura Bey yeni doğan oğluna değerli hediyeler almaları için adamlarını Rum'a (İstanbul) gönderir.

Bu oğlan on beş yaşına gelmesine rağmen herhangi bir kahramanlık göstermediği için hâlâ adsızdır. Bir gün atlanıp ava çıkar. Yol kesenler oradan geçen tüccarları soyarlar. Tüccarlardan biri yardım için ona müracaat eder. Tüccarlar ve yiğit oğlanlarla birlikte

haydutlara hücum edip onları yener. Tüccarlar ona Rum'dan getirdikleri malları gösterirler ve beğendiğini almasını teklif ederler. Bir deniz kölesi, boz bir aygır, altı incili bir gürz ve beyaz tozlu bir yay ister. Tüccarlar çok kızarlar ve oğlan sebebini sorduğunda beyimiz Baybura'nın oğluna hediye olarak götürüyoruz derler. Oğlan bir şey demeden onlardan uzaklaşır. Tüccarlar Baybura Bey'in yanına geldiklerinde kurtarıcılarını yanında görünce memnuniyet ve nezaket duygusuyla oğlanı karşılarlar ve sonra babasına götürürler. Tüccarlar durumu babaya haber verirler. Dede Korkut gelip ona Bamsı Beyrek adını verir.

Sevincin bir işareti olarak beyler ava çıkarlar. Bamsı Beyrek bir ceylanın peşine düşer ve yeşil çimlere kurulmuş çadıra gelir. Çadırda dinlenmekte olan Banu Çiçek ile tanışır. Birbirlerini tanırlar (bu, onun beşik kertmesi idi) altın yüzüğü kızın parmağına takar. Beyrek, babasından Banu Çiçek'i kendine almasını ister. Lakin Banu Çiçek'in kardeşi Deli Karçar bu işe engel olur. Elçilik vazifesini Dede Korkut'a havale ederler, o da elçiliğe gider. O gece yedi yüz haydut, otuz dokuz yiğit dostu ile Beyrek'i esir alır. Bu olayın üzerinden altı yıl geçer. Beyrek'ten haber yoktur. Bir yalancının oğlu Yaltacuk Beyrek'in gömleğini kana bulayarak onun ölüm haberini getirir. Yalancı oğlu Yaltacuk o kızla nişanlıanır. Toy için hazırlıklar yapılır.

Beyrek, Banu Çiçek'in başına gelenleri öğrenir. Beyrek onu yürekten seven düşman kızının gömleğiyle esaretten kurtulup kaçar. Yolda sürüden boz bir aygır bulur ve ona biner. Memleketine varır. Bir ozana rastlar. Ozan, Yalancı oğlu Yalınçık'ın toy meclisine gideceğini öğrenir. Beyrek onun sazını alır ve ozan kılığına girerek **[57]** toy meclisine gelir. Yolda yas ve keder içinde olan bacıları ile görüşür. Onlardan eski bir kaftan alıp giyinir ve kendini deliliğe vurur. Toy meclisine gelir. Beyrek kızların olduğu yere gelir ve saz çalarak onları oynatır. Banu Çiçek oynar ve birbirlerini tanırlar. Beyrek, Baybura'nın yanına gelir.

Yalancı oğlu Yaltacuk, Beyrek'in döndüğünü duyunca ondan korkarak sazlıkların arasına saklanır. Sazlığı yakarlar. Yalancı oğlu Yaltacuk oradan çıkar ve Beyrek'in ayaklarına kapanır. Beyrek ise onun günahından geçer.

4- Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy: Bu boyda Kazan Bey'in oğlu ile birlikte ava çıkması anlatılır. Kazan Bey, oğluyla birlikte ava çıkarken düşman sınırına ulaşır. Başı Açık Tatyan ve Aksaka Kalesi'ne hücum eder.

Açık ve Aksaka Kalesi'nden bunları görürler. On altı bin kişilik bir düşman grubu onlara hücum eder. Baba, oğluna dağın başına çıkıp kendi kahramanlıklarını oradan izlemesini söyler. Vuruşma başlar lakin Uruz vuruş sahnesinde heyecanlanır ve arkadaşlarıyla birlikte dövüş meydanına gelir. Habersiz baba ise oğlunun durduğu yere geri döner. Lakin düşmanlar Uruz'u esir edip götürdüğü için onu bulamaz.

Baba, yiğitleri başına toplar ve dövüş yerine döner. Oğlu, etrafı çevrili bir kale olan Dervent'te esir tutulur. Kazan gelir ve onu burada bulur. Baba büyük bir vuruşmadan sonra oğlunu kurtarır.

5- Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu: Aşağıda bütün metin dercedilmiştir:

Meğer hanım Oğuz'da Duha Koca oğlu Deli Dumrul[132] derlerdi. Bir er vardı. Bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmıştı. Geçenden otuz üç akçe[133], geçmeyenden ise döve döve kırk akçe alırdı. Bunu niçin böyle ederdi? Onun için ki "Benden deli, benden güçlü er[134] var mıdır ki çıka benimle savaşa!" derdi. "Benim erliğim, bahadırlığım[135], cilasunluğum[136], yiğitliğim Rum'a, Şam'a gide çavlana[137]" derdi. Meğer bir gün köprüsünün yamacında bir bölük oba konmuştu. **[58]** O obada iyi bir yiğit sayrı[138] düşmüştü. Allah'ın emriyle o yiğit öldü. Kimi "oğul" diye kimi "kardeş" diye ağladı. O yiğit üzerine muhkem kara feryat koptu. Ansızın Deli Dumrul çapar yetti. Söyler[139]: "Mere[140] kavatlar[141] neden ağlarsınız, benim köprüm yanında bu kavga nedir, niye feryat edersiniz?" dedi.

---

132 Yiğit.
133 Para.
134 Yiğit.
135 Kahraman.
136 Kahraman.
137 Meşhur.
138 Maraz.
139 Söyler. (Burada yer alan dipnot yazarın notudur. Dolayısıyla Türkiye Türkçesine aktarmada yer alan sözcük ile aynılığı buradan kaynaklanmaktadır.)
140 Hey.
141 Pezevenkler.

“Hanım iyi bir yiğidimiz öldü, ona[142] ağlarız” dediler. Deli Dumrul, “Mere yiğidinizi kim öldürdü” dedi. “Vallahi bey yiğit Allah Taala’dan buyruk oldu, al kanatlı Azrail o yiğidin canını aldı” dediler. Deli Dumrul, “Mere Azrail dediğiniz ne kişidir ki adamın canını alır? Ey Kadir Allah birliğin, varlığın hakkı için Azrail’i benim gözüme göster! Savaşayım, çekişeyim, dürüşeyim, iyi yiğidin canını kurtarayım, bir daha iyi yiğidin canını almaya” dedi. Deli Dumrul döndü, evine geldi. Hak Taala’ya Dumrul’un sözü hoş gelmedi. “Bak bak mere deli kavat benim benim birliğimi bilmez, birliğime şükretmez. Benim ulu dergâhımda geze, benlik eyleye” dedi.

Azrail’e buyruk eyledi ki: “Ya Azrail var da o deli kavatın gözüne görün, benzini[143] sarart” dedi. “Canını hırlat, al” dedi.

Deli Dumrul kırk yiğitle yiyip içip otururken Azrail ansızın çıkageldi. Azrail’i ne çavuş gördü ne kapıcı.

Deli Dumrul’un görür gözü görmez oldu, tutar elleri tutmaz oldu. Dünya âlem Deli Dumrul’un gözüne karanlık oldu. Çağırıp soylar, görelim hanım ne soylar. Der:

Mere ne heybetli kocasın

Kapucular seni görmedi

Çavuşlar seni duymadı

Menüm görür gözlerüm görmez oldu

Menüm tutar ellerüm tutmaz oldu

Ditredi menüm canum coşa geldi

Altun[144] ayağım[145] elümden yere düşdü

Ağzum içi buz kibi

142 Ona.
143 Yüz, çehre.
144 Kızıl.
145 Kadeh.

Sünüklerim tuz kibi oldu

[59] Mere sakkalcuğu ağca koca

Gözcü gözi çönge[146] koca

Mere ne heybetli kocasın degil mene

Dedi: Böyle deyince Azrail'in öfkesi tutdu, söyler:

Mere deli kuvat

Gözüm çönge idüyün ne beyenmezsin

Gözü göyçek kızlarun, gelinlerün

Canun çok almışam

Sakkalım ağarduğu ne beyenmezsin

Ak sakkallı, kara sakkallı yigitlerün

Canın çok almışam

Sakkalım ağarduğun menası budur

dedi. "Mere deli kavat övünüyordun[147]". "Al kanatlı Azrail benim elime geçse öldürürdüm, iyi yiğidin canını onun elinden kurtarırdım" derdin. "Şimdi mere deli senin canını almaya geldim, verir misin yoksa benimle cenk eder misin?" dedi. Deli Dumrul:

"Mere al kanatlı Azrail sen misin?" dedi.

"Evet[148] benim" dedi.

"Bu iyi yiğitlerin canını sen mi alırsın?" dedi.

146 Fersiz.
147 Kendini methetmek.
148 Beli.

“Evet, ben alırım” dedi.

Deli Dumrul, “Mere kapıcılar, kapıyı kapatın” dedi. “Mere Azrail ben seni geniş yerde isterdim, dar yerde elime iyi[149] geçtin değil mi?” dedi.

“Ben seni öldüreyim, iyi yiğidin canını kurtarayım” dedi.

Kara kılıcını sıyırdı, Azrail’e çalmağa yeltendi. Azrail bir güvercin oldu, pencereden uçtu gitti. İnsanlar evreni[150] Deli Dumrul elini eline çaldı, kıs kıs güldü. “Yiğitlerim Azrail’in gözünü öyle korkuttum ki kapıyı bıraktı, dar bacadan kaçtı” dedi. “Madem benim elimden güvercin gibi kuş oldu uçtu mere ben onu bırakır mıyım doğana[151] aldırmayınca” dedi. Durdu atına bindi, doğanını eline aldı, ardına düştü, bir iki güvercin öldürdü. Döndü, evine gelirken Azrail atının gözüne göründü. At ürktü. Deli Dumrul’u kaldırdı yere vurdu[152].

[60] Kara başı bunaldı[153], bunlu[154] kaldı. Ak göğsünün üzerine Azrail basıp kondu. Önce mırlardı, şimdi hırlamağa[155] başladı. Söyler:

Mere Ezrail eman

Tanrı’nın birliyine yokdur güman

Men seni böyle bilmez idim

Oğrulayın[156] can alduğun duymaz idüm

Dökmesi böyük bizim dağlarımız olur

Ol dağlarımızda bağlarımuz olur

Ol bağların kara salkumları üzümü olur

149 Yahşi.
150 Ejderha.
151 Av kuşu.
152 Vurdu.
153 Havası pert oldu.
154 Gussalı.
155 Horlamak.
156 Gizlice, yavaşça.

Ol üzümü sıkarlar, al şerabı olur

Ol şerabdan içen esrük[157] olur

Şerabluydum duymadum

Ne söyledüm bilmedüm

Yigitlere doymadum

Canım alma Ezrail meded

dedi. Azrail söyler: "Mere deli kavat, bana ne yalvarırsın, Allah Taala'ya yalvar. De elimde ne var. Ben de bir yumuş[158] oğlanıyım."

Deli Dumrul söyler: "Demek can veren, can alan Allah Taala'dır?". "Evet, odur" dedi. Döndü Azrail'e, "Artık sen ne eylemekli kavatsın? Sen aradan çık, ben Allah Taala ile haberleşeyim" dedi. Deli Dumrul burada soylamış görelim hanım ne soylamış. Söyler:

Yücelerden[159] yücesen

Kimse bilmez necesen

Görklü[160] Tanrı

Nece cahiller seni göyde arar, yerde ister

Sen hod möminler könlündesin

Daim duran Cebbar Tanrı

Baki kalan Settar Tanrı

Menüm canum alır olsan, sen algil

157 Mest.
158 Emir, hizmet.
159 Uca.
160 Güzel.

Ezraile almağa komagil

[61] dedi. Allah Taala'ya Deli Dumrul'un burada sözü hoş geldi. "Azrail'e nida eylediğim için deli kavat benim birliğimi bildi, birliğime şükretti. Ey Azrail, Deli Dumrul can yerine can bulsun[161], onun canı azat olsun" dedi.

Azrail söyler: "Mere Deli Dumrul, Allah Taala'nın emri böyle oldu ki Deli Dumrul canı yerine can bulsun, onun canı azat olsun."

Deli Dumrul söyler: "Ben nice can bulayım? Meğer bir ihtiyar babam, bir ihtiyar annem var. Gel gidelim ikisinden biri bolay[162] canını vere, al, benim canımı koy."

Deli Dumrul sürdü, babasının yanına geldi. Babasının elini öpüp soylamış, görelim hanım ne soylamış: Söyler:

Ak sakkallı eziz izzetlü canum baba

Bilür misin neler oldu

Küfür söz söyledim

Hakk Tealiya hoş gelmedi

Göy üzerinde al kanatlu Ezraile emr eyledi

Uçub geldi

Ağca menüm köksümü basıb kondu

Hırıldadub tatlu[163] canum alur oldu

Baba, senden can dilerüm, verür misin

Yohsa oğul Deli Domrul deyü ağlar mısın baba

161 Tapsın.
162 Ola ki.
163 Tatlı.

dedi, babası söyler:

Oğul, oğul, ay oğul

Canum paresi oğul

Doğduğunda dokkuz buğra[164] öldürdüyüm aslan oğul

Dünlüyü[165] altın ban[166] evimin kebzesi oğul

Kara benzer kızımun gelinimün çiçeyi oğul

Karşı yatan kara dağum gerekise[167]

Söyle gelsin Ezrailin yaylası olsun

Sovuk-sovuk binarlarum gerekise

Ana içit olsun

Tavla-tavla[168] şahbaz atlarum gerekise

[62] Ana binit olsun

Katar-katar develerüm gerekise

Ana yüklet olsun

Ağayılda[169] ağca koyunum gerekise

Kara metbeh[170] altında anun şöleni olsun

Altun gümüş pul gerekise

---

164 Erkek deve.
165 Pencere.
166 Büyük çadır.
167 Gerek olsa.
168 Töyle.
169 Koyun ahırı.
170 Yaldızlı büyük misafir odası.

Ana harclık olsun

Dünya şirin, can eziz

Canumu kıya bilmen belli bilgil

Menden eziz, menden sevgilü anandur

Oğul ana var

dedi. Deli Domrul babasından yüz bulamayıp sürdü anasına geldi, söyler:

Ana, bilür misin neler oldu

Göy üzerinde al kanatlu Ezrail uçub geldi

Ağca menim köksümü basıb kondu

Hırıldadub canum alur oldu

Babamdan can diledüm amma vermedi

Senden can dilerüm ana

Canun mene verür misin?

Yohsa, oğul Deli Domrul deyü, ağlar mısın

Acı tırnak[171] yüzüne çalar mısın

Karğu kibi kara saçun yolar mısın ana

Dedi. Annesi burada soylamış görelim canım ne soylamış. Annesi söyler:

Oğul, oğul, ay oğul

Dokkuz ayda karnumda götürdüyüm oğul

[171] Tırnak.

Dolama beşiklerde belediyim oğul

On ay deyende dünyaya getürdüyüm oğul

Dolab-dolab[172] ağ südümü emzirdüyüm oğul

Ağca bürclü hasarlarda tutulaydun oğul

Sası[173] dinlü kafir elinde tutsak olaydun oğul

Altun akça gücüne salubanı seni kurtar idüm oğul

Yaman yere varmışsın, vara bilmen

[63] Dünya şirin, can eziz

Canumu kıya bilmen bellü bilgil

Dedi. Anası da canını vermedi. Böyle deyince[174] Azrail, Deli Dumrul'un canını almaya geldi. Deli Dumrul söyler:

Mere Ezrail eman

Tanrının birliyine yokdur güman

Azrail söyler:

"Mere deli kavat daha ne aman dilersin? Aksakallı babanın yanına gittin, can vermedi. İhtiyar ananın yanına gittin, can vermedi. Daha kim verecek?"

Deli Dumrul söyler:

"Hasretim vardır, buluşayım[175]" dedi.

Azrail söyler:

---

172 Bol bol.
173 Müteaffin.
174 Deyince.
175 Görüşeyim.

“Mere deli hasretin kimdir?”

Söyler:

“El kızı helalim var. Ondan benim iki oğlum var, emanetim var, ısmarlarım[176] onlara. Ondan sonra benim canımı alasın” dedi.

Sürdü helalinin yanına geldi, söyler:

Bilür misin neler oldu

Göy yüzünden al kanatlu Ezrail uçub geldi

Ağca menüm köksümü basub kondu

Tatlu menüm canumu alur oldu

Babama ver dedüm, can vermedi

Anama vardum[177] can vermedi

Dünya şirin, can tatlu dediler

Şimdi:

Yüksek yüksek kara dağlarum

Sene yaylak olsun

Sovuk-sovuk sularum

Sene içit olsun

Tavla-tavla şahbaz atlarum

Sene binit olsun

176 Bulurum.
177 Gittim.

[64] Dünlüyü altun ban evim

Sene kölge olsun

Katar-katar develerim

Sene yüklet olsun

Ağayılda ağca koyunum

Sene şölen olsun

Gözün kimi tutarsa

Könlün kimi severse

Sen ana vargil

İki oğlancığı öksüz[178] komagil, dedi.

Kadın burada soylamış, görelim hanım ne soylamış, söyler:

Ne dersin, ne soylarsın

Göz açuban gördüyüm

Könül verüb sevdüyüm

Koç yigidüm, şah yigidüm

Tatlu damağ verüb soruşduğum

Bir yasdıkda baş koyub emişdiyim

Karşu yatan kara dağları

Senden sonra men neylerem

[178] Yetim.

Yaylar olsam, menüm gorum olsun

Sovuk-sovuk sularun

İçer olsam, menüm kanum olsun

Altun akçan harcayur olsam

Menüm kefenüm olsun

Tavla-tavla şahbaz atun

Biner olsam, menüm tabutum olsun

Senden sonra bir yigiti

Sevib varsam bile (bahem) yatsam

Ala yılan[179] olub meni soksun[180]

Senün ol mühennes[181] anan, baban

Bir canda ne var ki sene kıyamamışlar

Erş tanık[182] olsun, kürsü tanık olsun

[65] Kadir Tanrı tanık olsun

Menüm canum senün canuna kurban olsun

dedi, razı oldu. Azrail hatunun canını almaya geldi. İnsanlar evreni yoldaşına kıyamadı. Allah Taala'ya burada yalvarmış, görelim hanım nice yalvarmış, söyler:

Yücelerden yücesen

Kimse bilmez necesen

179 İlan.
180 Sancısın.
181 Namert, korkak.
182 Şahit.

Görklü Tanrı

Çoh cahiller seni

Göyde arar, yerde ister

Sen hod möminlerün könlündesin

Daim duran Cebbar Tanrı

Ulu yollar üzerine

İmaretler yapayım senün üçün

Ac görsem doyurayım senün üçün

Yalıncak[183] görsem donadayım[184] senün üçün

Alur isen ikimizin canın bile algil

Kor isen ikimizin canın bile korgil

Keremi çoh kadir Tanrı

dedi. Hak Taala'ya Deli Dumrul'un sözü hoş geldi. Azrail'e emretti:

"Deli Dumrul'un anasının, babasının canını al, o iki helale yüz kırk yıl ömür verdim" dedi. Azrail de babasının, anasının hemen[185] canını aldı. Deli Dumrul yüz kırk yıl daha yoldaşıyla yaş yaşadı.

Dedem Korkut gelip boy boyladı, soy soyladı. "Bu boy Deli Dumrul'un olsun, benden sonra alp[186] ozanlar[187] söylesin, alnı açık cömert erenler dinlesin" dedi. "Dua edeyim[188] hanım yerli kara dağların yıkılmasın. Gölgelice kaba ağacın kesilmesin. Kanın[189] akan

183 Laht, lut.
184 Giydirmek.
185 Feveran.
186 Kahraman.
187 Âşıklar.
188 Uğur dilemek.
189 Daimi, gür.

görklü suyun kurumasın. Kadir Tanrı seni namerde muhtaç etmesin. Ak alnında beş kelime dua kıldık, kabul olsun. Derlesin, toparlasın, günahınızı adı görklü Muhammed'e bağışlasın, hanım hey!"

[66] Köroğlu Destanı: Köroğlu Destanı Azerbaycan şifahi halk yaratıcılığının en değerli eseridir. Burada halkımıza mahsus kahramanlık, vatanperverlik, başka halklara saygı, hümanizm, dostluk, kardeşlik, misafirperverlik ve diğer güzel özellikler bedii ifadesini bulmuştur (Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı, Babayev ve Efendiyev).

Köroğlu Destanı halkımızın hayatı, mübarezesi ve tarihi hakkında yaratılmıştır. 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın ilk yarısında özellikle Şah Abbas'ın padişahlık döneminde Azerbaycan, Türkiye ve İran'ın savaş ve çarpışma meydanına dönmüştü. Bu savaşların sonucunda şehirler ve kentler dağıtıldı, tarihî ve medeni abideler mahvedildi, görkemli sanatkârlar, şairler ve bilim adamları zorla Türkiye veya İsfahan'a götürüldü. Bu işgalcilere ve onlara satılan yerli istismarcılara karşı çeşitli yerlerde köylü isyanları baş verdi ve amansız mübarezeler cereyan etti. Köroğlu Destanı siyasi ve içtimai şartlarda yaratılmış ve halk isyanları mübarezesinin bedii yankısı olarak meydana çıkmıştır.

Köroğlu Destanı halk destanı olduğu için halkın dilinde ve âşıkların sazlarında uzun süre varlığını sürdürerek günümüze kadar gelmiş ve hem 17. yüzyıldan önceki kahramanlık olaylarının hem de daha sonraki mübareze sahnelerinin eserlerini kapsar.

Köroğlu Destanı kahramanlık destanı olmakla birlikte aynı zamanda bir aşk destanıdır. Destan nazım ve nesir bölümlerden teşekkül etmiştir. Bu iki bölüm birbirine bağlıdır ve birbirini tamamlar. Nazım bölümü koşmalardan ibarettir ve âşıklar tarafından saz eşliğinde söylenir. Bu koşmalarda kahramanların duyguları, heyecanları, ızdırapları ve yiğitlikleri bedii bir şekilde terennüm edilmiştir.

Koşmalar her zaman nesir bölümünde nakledilen olayları tamamlar.

Destandaki şiirler kahramanlık, lirik, çağırış, nasihat, satirik vesaireden ibarettir. Bu destan Azerbaycan'dan başka Anadolu, Türkmen, Özbek, Kazak gibi Türk halkları hatta Ermeni, Gürcü ve Tacikler arasında yayılmıştır. Yalnız bu halkların rivayetleri az çok birbirinden farklıdır ve her birinin kendine mahsus özellikleri vardır.

Prof. Zeki Velidi ve Prof. Fuad Köprülü'nün akidelerine göre Köroğlu Destanı, ilk olarak İslamiyet'ten önce Göktürkler ile Sasaniler arasındaki **[67]** mücadelelerden yaratılmış ve daha sonra Oğuzların İran ve Anadolu'ya gelmesiyle bu bölgelere nakledilmiştir. Bu menkıbede hudut sergerdesinin İranlılar ile çarpışmaları konusu destanın esasını teşkil eder ve Mavera-i Hazar Türkmenleri, Azerbaycan ve Anadolu Oğuzları içerisinde yüzyıllardır yaşamaktadır ve bu konuda çeşitli rivayetler vardır.[190]

Köroğlu Destanı ilk kez 1842 yılında neşredilmiştir. Destanı Tahran Rus sefiri Polonyalı yazar ve etnograf Aleksandr Chodzko derlemiştir. Destan on üç bölümden ibarettir ve Londra'da İngilizce olarak neşredilmiştir. 1856 yılında Rusçaya tercüme edilerek Rusya ve Kafkasya'da neşredilmiştir.

Türkçesi Himmet Elizade tarafından derlenmiş ve 1941 yılında neşredilmiştir. M. H. Tahmasib tarafından 1949 yılında ilmî olarak neşredilmiştir. Burada on yedi kol veya boy vardır lakin diğer rivayetleri dikkate alırsak otuzdan fazla boy nakledilmiştir.

Bu kolların her birinin kendi kahramanı vardır. Her kol, kahramanın evliliği ve saadeti ile sona erer lakin bütün kollar birbirine bağlıdır. Köroğlu büyük bir sergerde olarak hepsine iştirak eder.

Köroğlu destanının özeti şöyledir:

Köroğlu'nun ana kahramanı olan Ruşen, Hasan Han'ın seyisi ve Ali'nin oğludur. Hasan Han bir gün kendisini ziyarete gelen Erzurum paşası Hasan Paşa'ya iki cins at hediye etmek ister ve Ali'den en iyi iki atını seçip getirmesini emreder. Ali'nin seçtiği iki tayı ne Paşa ne de Hasan Han beğenir ve bu sebeple Hasan Han, Ali'nin gözlerini oyarak onu iki gözünden mahrum bırakır. Ruşen, bu trajik zulmü unutmadan büyür ve sonra Köroğlu olarak adlanır. Bu olaya sebep olan taylar büyür. Tayların birine Kırat diğerine ise Durat adı verilir. Kırat tayı bulunmaz bir at olur ve Ali, Köroğlu'nu ona bindirip intikam almak için onu dağ başına yollar. Çenlibel adı verilen bir dağın eteğine yerleşen Köroğlu, bir gün yiğit dostlarını "deli" adıyla çevresine toplar ve kahramanlıklarıyla dünyaya şöhret salar. Köroğlu, delileriyle birlikte beylere, paşalara ve hükümdarlara meydan okur ve onları sarsan bir güç olur. Beylerin ve paşaların zulmünden kaçan insanlar **[68]** gelip ona

190 Türk Edebiyatı Tarihi. Prof. Fuad Köprülü. İstanbul. Ötüken Neşriyat.

sığınır. Köroğlu artık sıradan bir düşman değildir. Zayıfların koruyucusu olur ve zenginlerin servetini alıp yoksullara dağıtır. Bu arada Köroğlu'nun maceraları, sultanın kızını kaçırmak gibi kahramanca aşk maceraları olur. Köroğlu yaşlanıp tüfek icat edilene kadar Çenlibel'deki hükmü böyle devam eder ve Köroğlu bu delikli demiri görünce rahatı kaçar. Uzaktan ve hile ile adam öldürmeyi görünce yiğitliğinin sona erdiğini ve tarihe geçtiğini anlar ve şöyle söyler:

Tüfek icat oldu, mertlik bozuldu

Eğri kılıç kında paslanmalıdır

Köroğlu'nun çocukluğunda şahit olduğu trajik olay, Köroğlu'nda hanlara, beylere ve istismarcılara karşı derin bir nefret duygusu uyandırır. Yalnız babasının değil, bütün zayıf ve emektar halkın intikamını almak için savaş meydanına atılır.

Azerbaycan halkının iyi sıfatları olan kahramanlık, doğruluk, cesaret, özgürlük vesaire insani özellikler destanda Köroğlu'nun suretinde tecessüm edilmiştir. Köroğlu emektar halkın temsilcisidir. Zenginlerden aldığı malı yoksullara dağıtır ve yoksullar onu müdafaa ederler.

Köroğlu aynı zamanda hassas ve kaygılı bir yoldaştır. Çenlibel'e yerleştikten sonra kendine sığınan herkesi kabul eder, ona güvendikten sonra her şeyi öğretir ve onu kahraman bir savaşçı olarak yetiştirir. Sırası geldiğinde bir sergerde gibi silah arkadaşları arasında vazife dağılımı yapar.

Hoydu (Ya Allah!) delilerim, hoydu

Yerinin düşmen üstüne

Men özüm aslan paşası

Hereniz bir han üstüne

Köroğlu aynı zamanda maharetli bir ozandır. Dövüşlerde yerine göre kılıç veya sazdan istifade eder. Güzel ve gür sese malik bir halk âşığıdır. Saz ve kılıç Köroğlu'nun esas silahlarıdır. Onun sözü kılıç kadar keskindir. Köroğlu bir halk kahramanı olduğu için gücü

halka yakınlığından ve halka güveninden gelir. Birkaç kez yoldaşlarının yani halkın sözünden çıkar ve bu sebeple büyük felaketlere uğrar. Köroğlu "Hamza'nın Kırat'ı Çalması" kolunda yoldaşlarının ve hayat yoldaşı Nigar Hanım'ın sözlerini hiçe sayarak Hamza'yı kabul **[69]** eder. Keçel Hamza, Kırat'ı alıp kaçar ve deliler Köroğlu'nu kınarlar. Köroğlu onları dinlemediği için pişman olur, onlara veda eder, tek başına Kırat'ı getirmeye gider ve Kırat'ı düşmanların elinden kurtarır. Bu sırada yoldaşları onu incittikleri için utanırlar. Köroğlu onlara "Siz haklıydınız" der, hatalarını itiraf eder ve bir daha yoldaşlarının sözünden çıkmayacağına söz verir. Köroğlu, yoldaşları ve vatanı ile her zaman gurur duyar:

Deme ki Koroğlu tekdi

Yetmiş yeddi delisi var

Demiroğlu, Belli Ehmed

Ayvaz, İsabalisi var

Dara düşsem, eyler kömek

Dava günü dosta gerek

Açar süfre, verir yemek

Kır atı var namusı var

Koroğlunun uca boyu

Her yerde tutulur huyu

Çenlibelde götür-kuyu

Ağır oba-ulusı var

Köroğlu Destanı'nın dili sade ve zengindir. Destanda güzel halk ifadeleri, benzetmeler, mukayese ve darbımeseller kullanılmıştır. Örneğin; "Köroğlu öyle bir kalktı ki Kafdağı gürültü ile yerinden oynadı.", "Kargalar neyler şahine", " Yüz bin tilki neyler aslana".

Bütün bunlar Köroğlu Destanı'nın halkımızın bedii düşüncesinden süzülmüş ve şairane bir dille yaratılmış bir sanat örneği olduğunu gösterir. Bu destan daha sonra diğer kahramanlık destanlarının yaratılmasına etki etmiş ve yüzyıllarca halkın vatanperverlik ve millî gurur duygusunun terbiye ve inkişafında önemli bir rol oynamıştır.

Köroğlu Destanı'nda birçok kadın sureti vardır. Bunların başında gelen Nigar Hanım Köroğlu'nun hayat yoldaşıdır. Sonra Telli Hanım, Mahbub, Dünya vesaire gelir. Destanda kadınların kahramanlığı, mübarezeliği, aklı, sağduyusu ve güzelliği kaleme alınmıştır. Bu kadınlar bey, han ve paşaların kızlarıdır. Lakin Köroğlu'nun şöhreti ve yiğitliği bunları Çenlibel'e çeker. Nigar Hanım, Osmanlı hünkârının kızıdır. Köroğlu'nun yiğitliğini duyduktan sonra ona bir mektup yazmış ve mektupta şöyle söylemiştir:

Men hünkar kızıyam, Nigardır adım

Şahlara, hanlara mehel koymaram

Bir sensin dünyada menim muradım

İsterem özüne ele yar meni

[70] Nigar, Köroğlu tarafından Çenlibel'e getirildikten sonra onun sadık hayat yoldaşı olur. Daha sonra akıl ve sağduyusu ile Çenlibel'de meşhur olur ve zor işlerde herkese yardım eder. Nigar'ın simasında aynı zamanda kaygılı bir annenin sıfatları toplanmıştır. Köroğlu ve Nigar Hanım'ın çocukları olmadığı için çocuksuzluktan şikâyet eden Nigar'ın yüreği bir anne laylası söyleyip bebeğini avutmak ve okşamak için çarpar. Annelik duygularını şöyle dile getirir:

Nece bahım ev-eşiye

Yaralı könlüm üşüye

Toz bürümüş boş beşiye

Şirin layla çalan yohdur

Çenlibeli güller bezer

Güller saralsa, kim üzer

Her kuş balasıylan gezer

Niye senin balan yohdur?

Bunun üzerine Köroğlu, Türkmenistan'a sefere gider ve Ayvaz'ı kendine oğul olarak getirir. Nigar Hanım el geleneği olarak ona sarılır ve onu oğul olarak kabul eder. Kadınlar Çenlibel'de erkeklerle eşit haklara sahiptir. Sırası geldiğinde ellerine silahı alıp vatanı müdafaaya kalkarkar. "Hasan Paşa'nın Çenlibel'e Gelişi" kolunda bütün kadınlar silaha sarılarak vatanın müdafaasına iştirak ederler.

Daha önce söylediğimiz gibi Köroğlu Destanı'nın Azerbaycan rivayetinden başka rivayetleri vardır. Biz özet olarak Türkiye ve Türkmen rivayetlerinden bahsedeceğiz:

Türkiye rivayeti: Köroğlu Destanı Türkiye'de özellikle Anadolu'da halk arasında meşhurdur. Türk resmî kaynaklarına göre Köroğlu aynı zamanda tarihî bir şahsiyettir. Köroğlu 16. yüzyılın sonlarında Osman Paşa'nın ordusuyla İran'a gelen bir saz şairi ve Celâli elinden Osmanlı Devleti'ne isyan eden bir eşkıyadır. Bu şair halk arasında meşhur olan bir rivayete göre yaşadığı aşk macerası sebebiyle dağlara çıkmış ve düşman olmuştur. Meşhur Türk seyyahı Evliya Çelebi bu olaydan ve Köroğlu'ndan bahsetmiştir.

Son zamanlarda Türkiye başvezirlik arşivinde olan bir dosyada asıl adı Ruşen Ali olan ve Köroğlu olarak bilinen bir Celâli eşkıyasının 16. yüzyılın sonlarında Bolu yakınlarında yaşadığı teyit edilmiştir.

İlyas Muşek'in "Nağmeler" adlı kitabında yazıldığına göre Köroğlu'nun Çenlibeli Kars ile Erzurum arasındaki dağlardaymış. Orada "Soğanlı" adını taşıyan bir orman ve Köroğlu'nun adını taşıyan bir kale vardır.[191]

[71] Türkiye rivayetinde daha çok âşıkane bir ruh hâkimdir ve Köroğlu'nun kendinden çok oğlu Hasan'ın aşk maceraları tasvir edilir. Burada Köroğlu'nun kırk yiğit yoldaşı vardır ve en gaddar düşmanlarının "Bezirgânlar" olduğu tasvir edilmiştir.

Türkmen halkının rivayetinde Köroğlu, "Kör oğlu=Geber oğlu" olarak adlandırılır. Ruşen mezarda bulunduğu için ona "Köroğlu" adı verilir. Hünkâr Han, Köroğlu'nun dayısı Mümin'i öldürür ve büyükbabası Cığalı Bey'in gözlerini çıkarttırır. Köroğlu, dayısının karısı Gülendam'ın yanında büyür. Hünkâr Han'ın sergerdelerinden Arap Reyhan, Gülendam'ı kaçırır. Köroğlu küçük yaştan beri han ve onun adamlarından intikam almaya hazırlanır. Etrafına kırk pehlivan silah arkadaşı toplar ve efsanevi Kırat'ın üstünde büyük bir yiğitlik göstererek düşmanlara galip gelir ve Ağa Yunus Peri adında bir kızla evlenir. Lakin çocuğu olmaz ve kasabın oğlu Ayvaz'ı oğul edinir. Türkmen halkına ait en iyi özellikler olan korkusuzluk, yiğitlik, harbî maharet, sadakat vesaire Köroğlu'nun simasında tecessüm edilmiştir.

Muhabbet Destanları: Muhabbet destanları veya halk romanları folklorumuzun büyük bir bölümünü teşkil eder. Bunlar nispeten dinç yaşama döneminin ürünüdür. Bu destanlarda muhabbet, aşk, vefa, sadakat, dostluk, insanperverlik ve muhabbet uğrunda kahramanlık esas konuları teşkil eder. Birçok muhabbet destanımız olmasına rağmen bunlardan sadece birkaçı derlenip neşredilmiştir.

Muhabbet destanlarında kahramanlar âşık ve maşuk olmak üzere iki kişiden ibarettir. Destanda bunların muhabbeti ve isteklerine ulaşma yolunda karşılaştıkları zorluklar anlatır. Destanların esas konusu, kahramanların sevgililerine ulaşmak için verdikleri mübarezenin tasvirinden ibarettir. M. H. Tahmasib bu destanları genel olarak dört bölüme ayırır:

1- Kahramanın doğumu ve ilk terbiyesi.

[191] Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Babayev ve Efendiyev. S. 37.

2- Kahramanların yani âşık ve maşuğun buluşup sevişmesi.

3- Ortaya çıkan engeller ve bu engellere karşı mübareze.

4- Müsabaka ve galibiyet.

Kahramanların macera ve mübareze esnasında halkın mülahazaları ve hayata dair fikir ve istekleri yansıtılır.

Muhabbet destanlarının çoğunda kahramanlar isteklerine ulaşır. Sevgilisini uzak bir yerden **[72]** getirir ve mutlu mesut yaşamaya başlarlar (Âşık Garip, Abbas ile Gülgez, Şah İsmail, Ali Han ile Peri Hanım destanlarında olduğu gibi). Bazen kahramanlıkları ve mücadeleleriyle engellere, yol kesen haydutlara hatta hükümdara bile galip gelir ve sevgilisini getirirler. Lakin genellikle söz gücü, âşıklık sanatı ve manevi üstünlükle galip gelir ve amaçlarına ulaşırlar.

Destanlarda bu kahramanların yardımcıları vardır. Bunlar bazen kahramanlarla birlikte hareket ederler. Kahramanlar zor durumda kaldıklarında onların imdadına koşar ve onlara yardım ederler. Bazı destanlarda (Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Kerem ile Aslı, Kurbani ve Şehzade Ebulfazl gibi) kahramanlar akide ve istekleri için canlarını feda ederler. Halkın fikir ve istekleri her destana yansımıştır. Bu fikirler yüzyıllık yaşam tarzından, mübareze tarihinden, acı ve tatlı tecrübelerden elde edilen fikir ve isteklerdir. Bu fikirlerin habercileri destan kahramanlarıdır. Dolayısıyla bunlar birer birey olmaktan çıkıp elin kahramanı ve aklın, gücün, sanatın, insanlığın, vefa ve sadakatin timsali olurlar. Bu destanların terbiyevi önem ve tesiri buradan gelir.

Destanlar üstatnâmelerle başlar ve her bir destanın başında üç üstatnâme verilir. Üstatnâme, üstatların nasihati ve ahlaki fikirleridir. Bu vasıta ile üstatlarını anarak onları ebedîleştirirler.

Fürset elde iken, yahşılık ele

Hemişe elinde ihtiyar olmaz

Gel güvenme dövletine, malına

Mala, belke ömre etibar olmaz

Âşıklar üstatnâme söylerken atasözü ve özlü sözlerden istifade ederler. Genellikle birkaç atasözünü şiirin veznine uydurup söylerler. Örneğin:

Ulğun[192] coşa gelse, köpük bağ olmaz

Söyüd bar getirse, bağça-bar olmaz

Zibil tepe olsa küllük dağ olmaz

Yel esende alçaklara endirer.

Muhabbet destanlarında âşıklar halk dilinin bütün zenginliklerinden istifade ederler ve güzel ifade, benzetme ve mukayeselerle destanı şirinleştirirler. Örneğin, denizler mürekkep, ormanlar kalem olsaydı onun devletini hesaplamak olmazdı. Kendini yedi kalemle süsledi ve ayın on dördüncü gecesi **[73]** gibi parlayarak onun önüne çıktı. Kudretin keremi coşup güzellik paylaştırdığında ilk kalemi bu kıza çekmiş. Baştan giyindi, ayaktan kilitlendi, ayaktan giyindi baştan kilitlendi.

Muhabbet destanlarımızda kafiyeli nesrin güzel örneklerine rastlarız: Gördü ki bu çadırda bir kız oturuyormuş, nasıl oturuyormuş, kız, hangi kız? Melek gibi, yürek basan, safra kesen, gözünü süzen, canlar üzen, düğme düzen, gonca ağızlı, reyhan çiçeği, süzgün bakan, gel beni gör, derdimden öl elini vurma, geride dur vesaire.

Destanlarda olan birçok şiir parçası uzun zaman önce halk mahnısına çevrilmiş ve halkın dilinde ezber olmuştur. Örneğin; Bala Nergis, Sarı Bülbül, Üç Gül, Dolana Dolana vesire.[193]

Muhabbet destanları "duvaklanma" adı verilen muhammeslerle tamamlanır. Bu muhammesleri toya gelen âşıklar okur ve sevgililerin birbirine kavuşup mutlu olmaları münasebetiyle söylenir.

---

192 Ilgım=serap.

193 Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Babayev ve Efendiyev.

Muhabbet destanlarında nağıllarda olduğu gibi harikulade kuvvetlerin iştirakına rastlarız. Bu kuvvetler kahramana yardım ederler. Örneğin, Âşık Garip'te Hızır, Garip'i üç günde vatanına getirir. Hâlbuki olağan durumda bu yol kırk günlük bir yoldur. Aslı'nın Kara Keşiş tarafından tılsımlanması veya Şah İsmail'in gözlerinin iyileşmesi gibi.

Yaratma Yolları: Muhabbet destanları çeşitli yollarla yaratılmıştır. Bazıları menşeini çok eski rivayet, efsane ve nağıllardan almıştır. Örneğin; Leyla ile Mecnun, Ferhat ile Şirin, Âşık Garip, Kerem ile Aslı, Şah İsmail ve Nevruz destanları gibi. Bazı halk nağılları özellikle sihirli nağıllarımız esasında oluşturulmuştur.

M. H. Tahmasib bu konuda şöyle yazar: "Destancı, zengin halk nağıllarının hazinesinden konusuna uygun olanı alır ve çoğu zaman nağıl motiflerini manalandırarak bütün bir destan veya epizot[194] oluşturur. Bu sebeple birçok muhabbet destanına bazen nağıl bazen de destan adı verilir. Nağıllara dayalı destan örnekleri arasında Ali Han ile Peri Hanım, Şehzade Seyfü'l-Müluk, Şehzade Ebulfazl, İbrahim, Muhammed ile Hürnisa, Muhammed ile Gülendam yer alır."

[74] Bazı destanlarımız eski dönemlerden beri halklar arasında meşhur olan beynelmilel konuların işlenmesi sonucunda şekillenmiştir. Örneğin, baba ve oğulun birbirlerini tanımadan dövüş meydanında karşılaşması ve kocanın karısının toyunda hazır olması gibi.

Muhabbet destanlarımızın birçoğunun yaratılması ve şekillenmesi doğrudan âşıklar ve onların hayat ve faaliyetleri ile ilgilidir. Bunları "âşık destanları" olarak adlandırabiliriz. Âşık destanları iki şekilde yaratılmıştır: Ya üstat bir âşık kendisi hakkında bir destan söylemiştir ya da onun ölümünden sonra diğer âşıklar onun hakkında bir destan yaratmıştır. Bu destanlar şifahi olduğu için zamanla değişerek inkişaf etmiş ve daha sonra diğer muhabbet destanlarımızın bir parçası olmuştur. Kurbani, Abbas ile Gülgez, Sarı Âşık ile Yahşı, Hasta Kasım, Abdulla ile Cahan, Valeh ile Zernigar, Hüseyin ile Keşiş Kızı Reyhan ve Dilgam bu destanlara örnektir.

194 Ferî hadise.

Âşık ve halk şiiri tarzında yazan klasik şairlerimiz hakkında bazen destanlar yaratılmıştır. Vakıf, Zakir ve Nebati destanlarını buna örnek gösterebiliriz.

Derlenmesi ve Neşri: Muhabbet destanlarının ayrı ayrı söylenmesine 17-18. yüzyılların cönklerinde rastlarız (İlyas Muşek ve Karacadağlı'nın el yazmaları). Muhabbet destanlarının derlenip neşredilmesi 19. yüzyılda başlamış ve 20. yüzyılda da devam etmiştir. Lakin bunların çoklu bir şekilde derlenmesi, neşredilmesi ve tahkiki son elli yıl zarfında gerçekleşmiştir. Bu konuda Himmet Elizade'nin "Âşıklar", S. Mümtaz'ın "El Şairleri", Ehliman Ahundov'un iki cilt hâlinde derlediği "Destanlar" (1961) ve İlimler Akademisi Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü'nün 1955 yılından beri beş cilt hâlinde neşrettiği destanları zikredebiliriz.

Âşık Garip Destanı: Bu destan halk arasında yaygın olan destanlardan biridir. Destanın merkezinde karısının toyunda kocanın bulunması veya kocanın dönüşü konusu yer alır. Bu konu diğer milletlerin muhabbet ve kahramanlık destanlarında örneğin, Yunanlıların Odysseia Destanı'nda da vardır. Azerbaycan destanlarında konu karı-koca arasında değil, nişanlılar arasındadır. Âşık Garip, Şehzade Ebulfazl ve Dede Korkut'ta gördüğümüz Bamsı Beyrek destanları da bu tür destanlardandır. Bamsı Beyrek'te **[75]** ozanlar, Âşık Garip'te ise âşıklar aynı konuyu işlemişlerdir. Destanın kahramanı Resul'un adının Garip olarak değiştirilmesi tesadüf değildir. Bu, Azerbaycan halkının tarihindeki olaylarla ilgilidir. Aynı zamanda âşıklık sanatının hareketli doğasını dikkate almak gerekir.

Destanın merkezinde iki aşığın aşk muhabbeti yer alır. Diğer olay ve durumlar bu esas üzerine tasvir edilmiştir. Garip, babasından kalan serveti dostlarıyla birlikte harcamış ve yoksul olmuştur. Şahsenem ile sevişip evlenmek ister. Şahsenem'in babası Hoca Sinan damattan kırk altın ister. Aksi takdirde kızının Resul ile evlenmesine razı olmaz. Garip, sevgilisinden ayrılıp uzak sefere giderken Şahsenem ile vedalaşmak için onların bahçelerine gelir. Bu esnada Şahsenem, Garip'e kırk kese altın vererek babasına götürmesini ve toy yapmasını söyler. Bu durum Garip'e dokunur ve "Ben kendi kazancımla ve kendi zahmetimle toy yapacağım" der ve sefer için yola koyulur. Bu durum halkımızın geleneğinde kendi emek, zahmet ve alın teriyle kazanıp yaşamanın ve murada ermenin ne kadar kök saldığını ve halkın seciyesi hâline geldiğini gösterir.

Bu destanda zenginlik, mal mülk, sanat, şiir, saz ve söz karşı karşıya getirilmiş ve sanata üstünlük verilmiştir. Destanın ana kahramanı Garip'in gücü, sazı ve sözüdür. Destanda gittiği yerlerde çektiği ızdıraplar, vatan hasreti ve ayrılıktan şikâyet önemli bir yer tutar. Tebriz'den ayrıldıktan sonra her yerde hicran ve gariplikten söz eder. Tiflis'te okuduğu bir koşmada şöyle der:

Kimimiz var burda bizi dindire

Kimsene yoh halım yara bildire

Korhum budur tufan bizi öldüre

Resul kala burda, yaralı dağlar

Burada Garip'in dili ile çok etkileyici koşmalar söylenir. Bunlar sadece bir âşığın veya bir insanın şikâyeti ve düşünceleri değildir. Bu şiirler vasıtasıyla vatanından ayrı düşmüş binlerce garibin duygu ve ızdırapları ifade edilmiştir. Destanın bu yönü onun içtimai değerini artırır.

Ey camaat! Heç kes gerib olmasın

Geribin peşesi ahü zar olar

Gerib dinse yerbeyerden kınarlar

Yerli dinse, ellerine cari olar

[76] Geribin üzüne kapı açılmaz

Yahşı olsa, yamanlardan seçilir

Üzü gülmez, kaş-kabağı açılmaz

Bu gen dünya onun üçün dar olar

Garip, gurbette vatan, el, sevgili, anne ve bacı hasretiyle yaşar lakin birçok koşmasında ömür boyu gurbete mahkûm edilen ve hukuku elinden alınan bir mahkûmun sızlanmalarını terennüm eder:

Ayrıldım elimden, çıhdım gürbete

Ağlaram sızlaram, kimsem yoh menim

Gerib olub, düşdüm dilden dillere

Ağlaram, sızlaram, kimsem yoh menim

Genc yaşımda terk eledim veteni

Gürbet eller olub menim meskenim

Gözü yaşlı, gözü yolda Senemin

Ağlaram, sızlaram, kimsem yoh menim

Şahsenem bütün varlığı ile Garip'e bağlıdır ve gece gündüz onun hayaliyle yaşar. Garip'in yedi yıl ayrılık teklifine başta razı olur ancak daha sonra bu hicranın ne kadar ağır ve amansız olduğunu görür ve ızdırap içinde yanar. Destanda Şahsenem'in çektiği azap ve ızdıraplar şu koşmalara yansımıştır:

Sen görgilen bir kezanın işini

Ahıdır didemin kanlı yaşını

Gessallar düzende Gerib daşını

Daşlar düzülmemiş Gerib gele idi

Göllerinde üzmek üçün sunam can

Aşıkın ateşinde yandı sinem can

Bir kapıdan çağıraydı: Senem can!

Elden üzülmemiş Gerib gele idi

Men Senem, candan-başdan keçende

Ecel köyneyin mene biçende

Lüle-lüle zeherini içende

Gözler süzülmemiş Gerib gele idi

[77] Şahsenem uzak seferden sağ dönen sevgilisine onsuz geçen günleri şöyle tasvir eder:

Seni mene "öldü" heber verdiler

Ciyerciyim delik-delik deldiler

Azarı derdleri cana saldılar

Yar! Sen geldiyini indi anladım

Tutdum senin üçün illerle yası

Ağlatdım dostları, bütün inası

Müjde ile silindi könlümün yası

Yar! Sen geldiyini indi anladım

Olmuşdum hemişe zindan konağı

Atmazidim heç terefe ayağı

Hazıridi mende zeher çanağı

Yar! Sen geldiyini indi anladım

Âşık Garip'in annesi Banu Hanım destanda dikkat çeken simalardan biridir. Garip'in saadeti için vatanını ve evini terk ederek gurbete düşer ve orada çok zor günler geçirir. Oğlunu beklerken ağlamaktan gözleri kör olur. Annenin dilinden çıkan yanık mahnılarda annenin yüreği, derdi, ızdırapları, iltifatları ve çocuk muhabbeti çok etkili bir şekilde tasvir edilir:

Bir sözüm var analara, hanlara

Gözden oldum "oğul-oğul!" deye men

Kurban olum heber veren canlara

Gözden oldum “oğul-oğul!” deye men

Bir yanım yapışmış ocak daşına

Üzüm dayanmayır çeşmin yaşına

Gözüm görmür gedim dağlar başına

Gözden oldum “oğul-oğul!” deye men

Men Banıyam, gece-gündüz heylerem

Her kesden Geribin iyin iylerem

Ondan sonra bu dünyanı neylerem

Gözden oldum “oğul-oğul!” deye men

Garip döndükten sonra annesi muradına erer ve sevincini **[78]** şöyle ifade eder:

Çoh gözledim bu yerlerin yazını

Oğlumun uçurtdum, men, şahbazını

Emanet sahladım gerib sazını

Çoh eceb gelibdi Geribim menim

Destanda Deli Mahmut, Garip’in dostudur ve onunla tanıştıktan sonra sonuna kadar ona yardım eder. Destanda vatanperverlik, vatana ve onun güzelliklerine muhabbet bedii bir şekilde tasvir edilmiştir. Aynı zamanda o dönemdeki halkın durumu, şehirlerin büyümesi, ticaretin inkişafı vesaire konular hakkında bilgi verilmiştir. Destanda Tiflis, Erzurum ve Halep yani Âşık Garip’in gidip kaldığı yerler ile Tebriz ve İsfahan’dan bolca bahsedilir. Garip, Tiflis’te vatanı Tebriz’i anlatırken o zamanın Tebriz’i gözümüzde canlanır:

Tebrizin etrafı dağdı, meşedi

İçinde oturan beydi, paşadı

Sekkiz min mehelle, beş min köşedi

Çarşısı, bazarı, yolu Tebrizin

Düyüsü Gilandan ekilir, gelir

Koyunu Muğandan çekilir, gelir

Hindden, Hindüstandan tökülür, gelir

Darçını, miheyi, heyli Tebrizin

Pehlevanlar kisvet geyir, bağlanır

Gelen bazerganlar orada sahlanır

Günde üç yüz altmış yükü bağlanır

Gedir Al-i Osmana malı Tebrizin

Destanda halkın geleceğine inanması ve nikbin olması çok ilginçtir. Eserin sonunda hak, adalet ve saf muhabbet galip gelir ve halk ozanı Âşık Garip isteğine ulaşır. Bu özellikler destanın halk içerisinde yüzyıllarca yaşamasına, söylenmesine ve yayılmasına vesile olmuş ve Âşık Garip ile Şahsenem sadakat, vefa ve ahdin timsali olarak dilden dile dolaşmıştır.

Kuzey Azerbaycan'da Âşık Garip ile Şahsenem Destanı'nın operaları **[79]** yazılmıştır. Âşık Garip Destanı'nın Türkiye, Türkmen ve Özbek gibi diğer Türk halkları arasında rivayetleri vardır.

Kerem ile Aslı Destanı: Bu halk hikâyesi, Kerem adlı bir saz şairinin 17. yüzyılda cereyan eden bir aşk hikâyesidir. Kerem'in sevgilisi Aslı, Ermeni olduğu için bu destan Ermeniler arasında yayılmış ve sevilmiştir. Ayrıca destanın Anadolu, Türkmen, Özbek vesaire rivayetleri vardır. Azerbaycan rivayetinin kısa özeti şöyledir: Gence hanı Ziyad Han ve veziri Kara Keşiş uzun yıllar evlat hasreti içerisinde yaşamışlardır. Dua ettikten sonra kendi aralarında şöyle bir karar alırlar: Eğer bir çocukları olur ve bunların biri kız

diğeri ise erkek olursa birbirleriyle evlensinler. Ziyad Han'ın bir oğlu olur ve adını Mahmut koyar. Kara Keşiş'in de bir kızı olur ve adını Meryem koyar. Bu çocuklar ayrı ayrı terbiye edilir ve on beş-on altı yaşına gelene kadar birbirlerini göremezler.

Mahmut bir gün bahçede Meryem'i görür, ona âşık olur ve birbirini ilk kez gören gençler arasında şöyle bir deyişme geçer:

Mahmut: Ay gözel kız, sed aferin esline

Alagözlü terlanımı getir, ver

Menem o terlanın ovçu seyyadı

Alagözlü terlanımı getir, ver

Meryem: Men bilirem bu terlanın işini

Kerem eyle, terlanımı gel, apar

Terlan gerek yesin ovun döşünü

Kerem eyle, terlanımı gel, apar

Böyle birkaç deyişmeden sonra birbirlerine Kerem ve Aslı diye seslenirler. Kerem, Aslı'nın aşkından hastalanır. Önce babası oğlunun hastalığının sebebini anlamaz lakin lalası Sofu'nun yardımıyla mesele açığa çıkar. Babası Kara Keşiş ile konuşur ve onun kızını oğluna almak ister. Kara Keşiş önce razı olur ve üç ay sonra evlenmelerine karar verir lakin kızını gizlice alır ve şehirden taşınır. Bu olaydan sonra Kerem'in durumu ağırlaşır ve Aslı'nın aşkıyla yanıp tutuşur. Sonunda ailesi ve dostlarıyla vedalaştıktan sonra lalası Sofu ile Aslı'yı aramak için yola düşer ve şehirleri dolaşır. Bundan sonra Kerem meşhur bir âşık hem de Hak âşığı olur. Kara Keşiş önce Ermenistan'a **[80]** sonra Gürcistan'a oradan tekrar Ermenistan'a ve son olarak Erzurum'a gelir. Destanın esas bölümünü Kerem'in yolculuğu teşkil eder. Nereye giderse Keşiş'in oradan ayrıldığını söylerler. Kerem yol boyunca tesirli ve güzel koşmalar ve mahnılar okunur. Sevgilisinin haberini yollardan, dağlardan ve çaylardan alır. Bu koşmalarda halkın çeşitli içtimai ve siyasi görüşleri ve hayata bakış tarzları ifade edilmiştir. Kerem bir iki yerde Aslı'yı bulup

görüşür lakin Kara Keşiş onları aldatır ve bir gece yarısı kızını alıp ayrı bir yere gider. Destanın sonunda âşıklar Erzurum'da buluşur ve Erzurum Paşası, kızını Kerem'e vermesi için Kara Keşiş'i zorlar. Kara Keşiş bu durum karşısında kızının Kerem ile evlenmesine izin verir lakin Kerem'den intikam almak için Aslı'nın gelinliğinin düğmelerini tılsımlar. Ne Aslı ne de Kerem gelinliğin düğmelerini açamaz. Kerem yanıklı bir koşma söyler, düğmeler açılmaya başlar lakin son düğmeye gelince baştaki düğme tekrar kapanır. Bu durum karşısında Kerem derin bir iç çeker, onun bu iç çekişi bir alev olur ve vücudunu yakarak kül eder. Aslı da tılsımlandığı için bu alevle tutuşup yanar ve kavuşmaları ahirete kalır.

Bu hikâyenin diğer rivayetlerinde bazı farklılıklar göze çarpar. Örneğin, Anadolu rivayetinde Kerem'in asıl adı "Mirza" olup İsfahan şahının oğludur ve Halep paşasının emriyle Kara Keşiş, kızının Kerem ile evlenmesine razı olur.

Bu destanda komşu ve yüzyıllardır birlikte yaşayan Türk-Ermeni halklarının meselelerinden biri olan aşk maceraları kaleme alınmış ve bu meselenin yol açtığı trajediler bedii bir dille tersim edilmiştir. Bir şehir veya ülkede yaşayan her iki halkın gençleri bazen birbirine sevgi ve insanlık duyup evlenmek ve hayat kurmak istemişler lakin eski gelenek ve görenekler, dil ve din ayrılığı bu işe engel olmuş ve sonucunda akla gelmeyecek trajediler yaşanmıştır. Bu tür kırık dökük aşk maceraları Tebriz şehri dâhil olmak üzere İran'ın Ermeni halkının yaşadığı şehirlerinde tekrar görülmüştür ve birçok örneği hâlâ hatıralardadır. Vayganlı Adem'e atfedilen aşağıdaki dörtlüğü örnek olarak verebiliriz:

Getme tersa balası, men de sene saye gelim

Eteyinden yapışıb, senle kelisaya gelim

Ya sen İslamı gebul eyle, menim dinime gel

Ya ki telim ele, men mezhebi-İsaya gelim

[81] Üstat Şehriyar ve Sönmez bu iki beytin tesiriyle bir gazel yazmışlardır. Gazelin matlaları şöyledir:

İzn ver toy gecesi men de sene daye gelim

El katanda sene meşşate, temaşaye gelim

Şehriyar

Vermedin izn dalınca sürünüb saye gelim

Olmasa koy bari ol saye ve hem saye gelim

Sönmez

Yüzyıllarca bu meseleden azap ve ızdırap çeken ve aşk yolunda feda edilen gençlerin trajedileri Kerem ve Aslı'nın simalarında tecessüm ve tasvir edilmiştir. Burada iki sevgilinin isteklerine ulaşamamalarının en büyük sebebi din ayrığıdır. Halka göre Kerem ile Aslı'nın mahvolmalarının sebebi eski gelenek ve göreneklerinin sadık bir müdafaaçısı olan Kara Keşiş'tir ve destandaki bütün günahlar Kara Keşiş'e yüklenmiştir. Kara Keşiş, kızının dinî taassuptan mahvolmasına razı olur lakin Müslüman bir Türk ile evlenmesine hatta iki sevgilinin ölümünden sonra bile mezarlarının yan yana olmasına razı olmaz. Destanın sonunda sembolik bir sahne vardır: Kerem ile Aslı'nın mezarları yan yanadır lakin Kara Keşiş'in mezarı bunların ortasındadır. İki sevgilinin mezarlarının üstünde yetişen kırmızı güller büyüdükçe birbirlerine yaklaşıp kavuşmak isterler lakin Kara Keşiş'in mezarının üstünde yetişen kara dikenli güller onların birbirlerine kavuşmalarına engel olur.

Bu destanın kahramanı olan Kerem diğer muhabbet destanlarımızdaki kahramanlara (Şah İsmail, Âşık Garip) göre zayıftır. Kara bahtından sık sık şikâyet eder ve kederini güzel koşmalarda terennüm eder:

Bir od kalhdı üreyimden, alışdı

Od tutuban cismim yandı, ağlaram

Zalim Keşiş yene hiyle eledi

Mırdar hiyleleri kandım, ağlaram

Hekim yoh, lokman yoh derdimi kana

Eriyibdir bağrım, dönübdür kana

Az kalıbdır Kerem odlana, yana

Od tutdu bedenim, yandım ağlaram

[82] Kerem aynı zamanda iyi bir sanatkâr ve Hak aşığıdır. Temiz, saf bir insan ve insanperver bir halk ozanıdır ve sevgilisi için bütün varlığını feda eder. Aslı da namulu, sadakatli ve sessiz bir kızdır lakin anne ve babasının esiridir. O da Leyla gibi hiçbir şeye itiraz edemez ve düştüğü felaketin sebebini felekte görür:

Esli deyir men isterem ürekden

Keşiş bizi kurtarmadı kelekden

Şikayet eylirem kanlı felekden

Yazı yazan yazıb bele işleri

Sofu da dostluk ve yoldaşlık timsalidir. Kerem'in Aslı'ya kavuşması için elinden geleni yapar ve nihayet Kerem için canını feda eder.

Bu destanda vatan muhabbeti ve gariplik derdi belirgin bir şekilde tersim ve terennüm edilmiştir:

Kerem deyir üryan kaldı bedenim

Men ölende kimler biçer kefenim

Aman Allah! Yada düşdü vetenim

Bilen yohdu, görsedeydi yol mene

Dağlardan ve turnalardan vatanını sorar:

Katar-katar göy üzünde süzürsüz

Eylen durnam, eylen heber sorayım

Bizim yurddan ne heberler bilirsiz

Eylen durnam, eylen heber sorayım

Erzurum dağına vardığında tipi, boran ve kar başlar. Kerem'in vefalı dostu Sofu soğuğa dayanamayarak ölür ve Kerem yanıklı koşmalar söyler.

Kerem destanda yaramaz, gaddar, hilekâr ve cimri insanlara lanet ederek güzel ve adil insanları över ve insanları iyiliğe, dostluğa, adalete ve yoksullara yardım etmeye çağırır. Bütün insanların adına üç şeyden şikâyet eder: Ayrılık, yoksulluk ve ölüm.

Kerem her zaman temiz muhabbet, sadakat, vefa ve dostluğu tebliğ eder. Kerem ve Aslı'nın simaları vefa ve sadakat timsali olarak halkın ve halk yaratıcılarının dilinde ve yüreğide yüzyıllarca yaşamıştır. Destanla ilgili birçok âşık havaları yaratılmıştır. Örneğin; Keremi, Yanık Keremi, Kaba Keremi, Hicran Keremisi vesaire.

Birçok Azerbaycan ve Ermeni yazar bu destandan yola çıkarak görkemli eserler yazmışlardır. Örneğin, Ermeni yazar Haçatur Abovyan'ın "Türk Kızı" hikâyesi bu konuya hasredilmiştir. Dr. Neriman Nerimanov da "Bahadır ve Sona" adlı eserinde bu meseleleri kaleme alıp çözmeye çalışmıştır. Azerbaycan'ın **[83]** büyük musiki ve opera üstadı Üzeyir Hacıbeyov da bu destandan yola çıkarak 1913 yılında "Aslı ve Kerem" operasını yazmıştır.

Abbas ile Gülgez Destanı: Abbas ile Gülgez Destanı aşk destanlarımızın en güzeli, fikir ve bedii değer itibarıyla en önemlisi sayılabilir. Bu destanın birkaç varyantı vardır ve hepsi iki rivayet etrafında birleşirler:

Bir rivayete göre Şah Abbas adaleti yerine getirerek adamları tarafından tutulmuş Abbas'ı ve Peri'yi azat eder. Başka bir rivayete göre haremde tutulan kızların baba ve kardeşleri isyan eder ve kervana hücum ederek esirleri azat eder ve ölüme mahkûm olan Abbas'ı serbest bırakır.

Abbas ile Gülgez Destanı'nın esas konusu halk kitlelerinin Şah Abbas'ın istibdat ve zulmüne karşı mübareze ve nefretini teşkil eder. Azerbaycan halkı arasında Şah Abbas'ın

zulmüne dair birçok nağıl ve rivayet vardır. Bildiğimiz gibi Şah Abbas'tan önce Safevi Devleti bir Azerbaycan Devleti'ydi. Şah Abbas şah olduktan sonra başkenti İsfahan'a taşır, iktidarda olan Kızılbaş Azerbaycan taraftarlarını saray ve ordudan dışlar ve ülkede bir Farslaştırma siyaseti izler. Şah Abbas'ın en gaddar ve rezil işlerinden biri de halkın güzel kızlarını zorla hareme derleyip ömür boyu orada tutmasıdır. Bu tür manevi darbeleri halk asla unutmaz ve ona olan nefret, kin ve gazabını nağıl ve destanlarda bedii bir şekilde beyan eder.

Abbas ile Gülgez Destanı'nın yaratılması ve şekillenmesi konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. Âşık Abbas'ın şiirlerini derleyip neşreden H. Elizade'ye göre Âşık Abbas, genç yaşlarında meşhur Batmankılıç Muhammed Han'ın kız kardeşi Gülgez Peri'yi sever ve onun peşine düşüp Tebriz'e gider. Bu sırada kızın güzelliğini duyan Şah Abbas, kızı getirmesi için pehlivan Becan'ı Tebriz'e gönderir. Âşık Abbas Tebriz'e varmadan önce Becan kızı zorla alıp İsfahan'a götürür. Âşık Abbas Tebriz'e gelir ve durumu öğrenir öğrenmez Gülgez'in peşinden İsfahan'a gitmek için yola düşer ve İsfahan'da zor olsa da sevgilisine kavuşur. Âşık Abbas, bu sevgi seferinde birçok şiir söyler ve âşıklar bu şiirlerden yola çıkarak Âşık Abbas'ın Gülgez Peri ile sevişmesini maceralı bir destan nağıl eder.

[84] Bu rivayete göre destanın Âşık Abbas'ın şiirlerinden hareketle sonraki dönemin âşıkları tarafından yaratıldığı göstermektedir.

M. H. Tahmasib "Azerbaycan Halk Destanları (Orta Asırlar)" adlı eserinde bu konuda başka bir mülahaza ileri sürer. Ona göre Âşık Abbas, Abbas ile Gülgez Destanı'nı genç yaşta yaratmıştır. Bundan sonra destan, halkın ve âşıkların diline düşmüş ve zamanla âşıkların yeri ve zevkine göre çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Diğer muhabbet destanlarında olduğu gibi Âşık Abbas Destanı'nda da Abbas mübarezede sanat ve hüneriyle galip gelmenin yolunu seçer. Gülgez Peri'yi büyük bir kervanla Tebriz'den götürürler. Bu kervana Deli Becan rehberlik eder ve Gülgez Peri kervanın önündeki tahtırevandadır. Abbas, İsfahan'a kadar kervanı takip eder ve gönlünün derdini söylediği şiirlerde dile getirir. Döneme ilişkin şikâyetler ve felekten hoşnutsuzluk bu koşmaların esas konusunu teşkil eder:

Hanı bu ölkede edalet, divan

Yoh kimse eylesin derdime derman

Heç insafa gelmez biinsaf servan

Servan çeker, maya bozlar, ner geder

Men gezmişem alçak ile ucanı

Yar yolunda kurban dedim bu canı

Virane koydular Azerbaycanı

Abbas ağlar, Gülgez kimi yar geder

Yene artdı men fakırın elemi

Çerhi-felek terse çekdi kelemi

Göz yaşına gerk elerem alemi

Ketre sular ümman olmuş ay olmuş

Meclisime sürahiler düzüldü

Eynim yaşı kabdan kaba süzüldü

Ağla, Abbas! Elin yardan üzüldü

Bu gün ahır zaman olmuş ay olmuş

Men Abbasam, heç vekt söylemem yalan

Elime, ölkeme saldılar talan

Hoca, Deli Becan, Allahverdi han

Koyma, Deli Becan yarım apardı

Âşık Abbas İsfahan'da Şah Abbas ile yüz yüze gelir ve Şah onun bir zehir kuyusuna atılmasını emreder. Destanın bu bölümünde sarayın çeşitli ceza şekilleri hakkında tasvirler yapılır. Âşık Abbas'ı zehir kuyusuna atarlar. Lakin Hak âşığı olduğu için zehir kuyusunda emniyette kalır. Şah Abbas bundan sonra başka hilelere el atar lakin muvaffak olamaz. Bu kez gazabı artar ve celladı çağırarak Âşık Abbas'ı öldürmesini emreder. Âşık Abbas darağacına götürülürken yüzünü Gülgez'e çevirir ve şöyle söyler:

Durma dolanım başına

Alagözlü yar gedirem

[85] Ölsem, boyuna sadağa

Kalsam, intizar gedirem

Sevgilisinin ölümüne dayanamayan Gülgez Peri, kendini onun üzerine atar ve şöyle söyler: "Ben bundan ayrılmayacağım, beni de bununla öldürün." Bu sırada Abbas bir kendine bir de boynuna sarılmış Peri'ye sonra dönüp darağacına ve cellada bakar. Yüreği kabarır, yalnızlık ve kimsesizlik onu etkiler. Aklına yurdu ve adamları gelir. Batmankılıç gelip karşısına dikilir ve sazını göğsüne bastırarak şunları söyler:

Şah hökmüle han üstüne han getdi

Ağlar didem, yaş yerine kan getdi

Kol boşaldı, dil dolaşdı, can getdi

Ahır apardılar dara, gelmedi

Abbas deyir bu ad yaman ad oldu

Cismim ateş, koynum dolu od oldu

Men dost dedim, dostlar mene yad oldu

İndi uzak düşdü ara, gelmedi.

Destanda ikinci derece suretler vardır. Bunlardan biri Lut Kanber'dir. Bu adam Tebrizlidir ve Âşık Abbas onunla Tebriz'de tanışmıştır. Kanber, Abbas'a çok yardımcı olur. Vefalı bir dosttur ve dost yolunda canından geçmeye hazırdır. Gülgez'in Şah Abbas'ın adamları tarafından götürüldüğünü Abbas'a haber verir:

Başına döndüyüm, kurban olduğum

Abbas! Apardılar yarını senin

Alışıb oduna, büryan olduğum

Abbas, apardılar yarını senin

Abbas ile Gülgez Destanı'nda vatan muhabbeti önemli bir yer tutar. Âşık Abbas, memleketinden ayrı kaldığı için hep rahatsızdır. Gurbette çile çeker ve vatanını hiçbir zaman aklından çıkarmaz:

Ayrı düşdüm vetenimden, elimden

Bülbülümden, gülşenimden, gülümden

Men ne dedim, sen incidün dilimden

Hesret kaldım men dermedim gülüm yar

Abbas deyir terk eledim elimi

Bir dermedim ağ sineden gülümi

Arada var çerhi-felek ölümi

Koy cemalin görüm, ondan ölüm yar

Âşık Abbas Destanı zaman geçtikçe mükemmelleşmiş ve tek bir âşık ve sanatkârın duygu, düşünce ve ızdırapları çerçevesinden çıkarak kolektif yaratıcılık ürünü hâline gelmiştir.

[86] Şah İsmail Destanı: Şah İsmail Destanı halk arasında çok yayılmış, kahramanlık ve muhabbet motiflerini bir araya getiren bir halk romanıdır. Aynı zamanda halkın adil bir hükümdar isteği de bu destana yansımıştır. Destanın yaratılışı ve kahramanı Şah İsmail

hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür. H. Araslı'ya göre bu destan Safevi Devleti'nin teşekkül döneminde Şah İsmail Hatai adına yaratılmıştır.

M. H. Tahmasib'e göre destanın kahramanı Hatai'nin torunu İkinci Şah İsmail'dir. M. H. Tahmasib, görüşünü ispatlamak için tarihten ve destandan dikkat çeken deliller getirir. Örneğin, destan kahramanın babası bir şahtı. İkinci Şah İsmail de babası gibi şah olmuştur ve babası tarafından cezalandırılarak yirmi yıldan daha fazla bir süre kalede esir olarak tutulmuştur. İkinci Şah İsmail'in hapisten çıkmasında kız kardeşi Peri Hanım önemli bir rol oynamıştır. Remdar Peri destanda Şah İsmail'e önemli yardımlarda bulunmuştur.

Bütün bunlara rağmen destanın Birinci Şah İsmail'in adı ve faaliyetleri ile ilgili yaratıldığı düşünülmüştür lakin daha sonra İkinci Şah İsmail ile ilgili olaylar ve durumlar destana ilave edilmiştir.

Destanın esas kahramanı Şah İsmail'dir. Şah İsmail hükümdarın oğludur. Destanda ifade edilen esas fikir zulüm ve keyfilik karşısında adil bir hükümdar ve hak ve adaletin tantanalı tecellisidir. Bunu ömründe görmeyen halk, en azından nağıllarda ve destanlarda adaletin galibiyetini istemişlerdir. Hükümdar ve padişah meselesi halk kitlelerini yüzyıllarca düşündürmüştür. Nizami Gencevi, eserlerinde halkın bu konuda yarattığı birçok nağıl ve efsanelerden istifade etmiştir.

Şah İsmail böyle adil bir hükümdarın suretidir. Ancak halk, destanda esasen onun hükümdarlığını değil, sevgisini ve aşk yolunda gösterdiği kahramanlığını daha çok tasvir eder. Burada Şah İsmail her şeyden önce sonsuz sevgiyle seven bir âşıktır. Babası ülkenin bütün güzellerini toplar ve oğluna "Hangisini seversen, söyle onu sana alayım" der. O da:

Huriler, periler yığılıb baha

Heç birisi Gülzara benzemez

beyti ile başlayan şiir koşmayla cevap verir:

[87] Kimisi al geyib, kimi kırmızı

Kimisi gözeldir, kimi nergizi

Hamıdan göyçekdir vezirin kızı

O dakı heç Gülzara benzemez

Şah İsmail, Gülzar'ı getirmeye giderken yolda iki güzele rastlar. Biri Peri diğeri ise Arap Zengi'dir. Lakin Gülzar'a verdiği söze sadık kalır ve bir nişanlısı olduğunu iki güzelin karşısında itiraf eder. Şah İsmail aynı zamanda bir dövüş kahramanıdır. Bu vasıtayla düşmanlarına galip gelir ve sevgilisine kavuşur. Arap Zengi ile dövüşmelerinin birinde buna işaret ederek şöyle söyler:

Çoh danışma, Ereb! Doymuşam cana

Dava isteyirsen, girek meydana

Siyirirem kılıncı, boyanar kana

Yol ver, Ereb yol ver, incitme meni

Şah İsmail, gaddar ve zalim Adil Şah'a karşı mübareze ederken tamamen değişir ve hak, adalet ve doğruluk için çalışan ve çırpınan bir şehzade olur ve mübarezesi içtimai bir karakter kazanır.

Adil Şah, destanda oğluna tamamen zıt bir mevkidedir. Destanın başında kalbi oğlunun hasretiyle çarpan bu hükümdar, sonraları azgınlaşır ve şehvani hisleri oğluna olan muhabbetine üstün gelir ve oğlunu misafir olarak davet edip onu zehirlemek ister lakin muvaffak olamayınca Şah İsmail'in okunun girişiyle onun kollarını bağlar ve oğlunun gözlerini çıkartırır.

Şah İsmail Destanı'nda Arap Zengi sureti dikkat çeker. Hayattan incinmiş ve "Namussuz kişilere ibret olması için nerede insan bulsam öldüreceğim" demiştir. Arap Zengi yol kenarını mesken tutarak gelen giden kervanları soymuş ve mağlup ettiklerini öldürmüştür. Lakin biri ona galip gelirse onunla evleneceğine söz vermiştir. Şah İsmail, Arap Zengi ile yüz yüze gelir ve ilk gün ikisi de birbirine galip gelemez. Arap Zengi ona şöyle söyler:

Oğlan! Mey içmisen mi, ya da bengi

Korhudan saralıb üzünün rengi

Hele eşitmedin mi Ereb Zengi

Çoh senin kimiler baş verib, geder

Şah İsmail cevap olarak şöyle söyler:

Bir sen gel bah kaynağıma, coşuma

El vura bilmezsen terlan kuşuma

Bah Şah İsmayılın ter savaşına

Yol ver, Ereb, yol ver, incitme meni

Şah İsmail galip geldikten sonra Arap Zengi, ömür boyu ona dost ve sırdaş olacağına söz verir ve öyle olur. Arap Zengi destanın sonuna kadar onu bütün zorluklardan korur hatta Gülzar'ı **[88]** gaddar babasının elinden alan odur. Arap Zengi destanda dostluk timsali olarak tasvir edilmiştir.

Azerbaycan halk romanlarında kahramanlara yardım eden ve dostluk timsali olan kadın sureti çoktur. Bunların çoğu kahramanın nişanlısının peşinden uzak sefere çıktığı sırada yolda onlara rastlarlar. Bunlar güzellik, akıl ve sağduyu açısından kahramanın nişanlısının gerisinde kalmazlar. Bazen kahramanlar bir müddet bunların yanında kalır hatta bazen toyları olur ancak bunların arasında karı-koca münasebeti yoktur. Gerçek sevgilisine sadık olan kahraman, geceleri kılıcını ortaya koyup yatar. Bazen nişanlı bir müddet unutulur. Örneğin, Nevruz ile Kandap Destanı'nda olduğu gibi.

Azerbaycan destanlarında tasvir edilen bu suretlerin en calibi Şehzade Ebulfazl'daki Rana Hanım'dır. Bütün ömrünü sevdiği Ebulfazl'a feda etmiştir. Sevdiği Şehzade Ebulfazl'ın başka bir güzele vurulduğunu duyunca çok kötü bir duruma düşer ve buna rağmen şöyler söyler: "Sevgilim, Allah senin başından bir tüy eksik etmesin. Onsuz ömrüm bitmiştir. Ben senden sonra yaşayacak mıyım? Azizim, ben aşktan haberdarım, kontrolün sende olmadığını ve muhabbetin seni alıp götürdüğünü biliyorum. Ezelden beri senin yolunda canımdan geçmişim. Sana izin veriyorum, git ancak bana kulak as"...

Rana Hanım sevgilisine kavuşması için Ebulfazl'a yol gösterir, ona nasihatlerde bulunur ve destan boyunca Ebulfazl'a yardım eder. Hatta parçalanan Ebulfazl'ı diriltir ve onu sevdiği kızın peşinden gönderir.

Ebulfazl, Rana'nın yardımıyla Servinaz'a kavuşur ve yolüstünde Rana'ya rastlar. Rana sevinir ve rahat bir nefes alır. Ancak bundan sonra yaşamak istemez ve şu sözleri söyler:

Anam yohdur, sinesini dağlasın

Atam yohdur, firakımdan ağlasın

Koy kenizler gözlerimi bağlasın

Halal ele dahı meni, gedirem.

Bu sözlerden sonra "Bir gönülde iki muhabbet olmaz" diyerek zehir içip intihar eder. Rana Hanım'ın suretini Şah İsmail Destanı'ndaki Arap Zengi ile mukayese edebiliriz.

Bu tür suretler Azerbaycan halk destanlarında yalnız aşk ve muhabbete değil, aynı zamanda dostluk, yoldaşlık ve dost yolunda **[89]** kendinden geçmek kadar cömert ve fedakârlığa da değer verildiğini göstermiştir.

Şah İsmail Destanı halkımızın meclislerinde yüzyıllarca nakledilmiş ve bilahare bugünkü şeklini almıştır. Kuzey Azerbaycan'ın görkemli bestecilerinden Müslüm Magamayev, bu destandan yola çıkarak "Şah İsmayıl Operası"nı yazmıştır.

Ali Han ile Peri Hanım Destanı: Âşıklar bu destanı eski bir nağıldan yola çıkarak yaratmışlardır. Bu destanda iyilik, insanperverlik, cömertlik, ismet, yalan ve hıyanet ilginç olayların şerhi esnasında okuyucu ve dinleyiciye aktarılır. Eserde birçok dikkat çeken ve bitkin suret vardır. Bunlardan biri Tapdık'tır. Tapdık hayatını Hacı Seyyad ve ailesine borçludur. Bu aile onu kendi çocukları gibi büyütmüştür. Muhammed ve Peri, onu öz kardeşleri olarak bilir ve ona inanırlar. Destanın başındaki durum bu şekildedir. Ancak Tapdık bu olayı öğrendiğinde içinde tiksindirici duygular başkaldırır. Yirmi yıl ekmeğini yediği ailedeki kızın namusuna dokunmak ister. Destanın 1937 yılında neşredilen metninde Hanı Karı, Tapdık'a şöyle söyler: "Mal mülkte payın olması için Peri

ile barış!" Tapdık'ın bütün bu hıyanetlere yönelmesinde mal hırsı önemli bir etken olmuştur. Destanın sonunda Tapdık'ın fırıldaklıkları ortaya çıkar.

Destanda dikkat çeken simalardan biri de Peri Hanım'dır. Peri, aydan arı ve sudan duru bir kızdır. Güzel olduğu kadar da ismetlidir. Aile namusu ve kadın ismeti hayatının manasını teşkil eder. Bunların yanı sıra annesini, babasını ve vatanını çok sever. Yabancı bir ülkede zengin, güzel, kahraman ve alicenap bir adama varıp güzel bir hayat kurmuş ve hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Ayrıca iki güzel çocuğu vardır. Lakin kalbini vatan, anne, baba ve el muhabbeti kaplar ve bu amaçla memleketini ziyaret etmek için yola düşer.

Peri Hanım şefkatli bir annedir ve çocuklarını ömrü kadar sever. Lakin öyle bir an gelir ki iki seçenek arasında kalır: Ya şeytan, intikamcı ve gaddar vezirin isteyine boyun eğecek ya da çocuklarından mahrum bırakılacaktır. Kara Vezir, Peri Hanım'ın iki oğlunu sıra ile keser. Peri Hanım destan boyunca çok sert ve dayanılmaz trajedilerle karşılaşır. Aç ve susuz kalır, hizmetkârlık yapar lakin teslim olmaz. **[90]** Bilahare hak ve adalet galip gelir, her şey netleşir ve tekrar sevgilisi Ali Han'a kavuşur.

Bu destanda dikkat çeken simalardan biri de Budak Çoban'dır. Çoban, şifahi edebiyatımızın en sevilen suretlerinden biridir. Budak Çoban, Peri Hanım'ın maceralarıyla tanıştıktan sonra sonuna kadar ona yardım eder. Örneğin, Kara Vezir ile Ali Han derviş kılığında Hacı Seyyad'ın yanına gelirler. Peri Hanım, hizmetkâr Keçel Ahmet kılığında bir nağıl söyler ve başına gelenleri anlatır. Bu sırada Budak Çoban elindeki sopayla kapının ağzını keser, durur ve evden kimseyi çıkarmaz. Tapdık ve Kara Vezir kaçmak isterler lakin Budak Çoban onları yerlerine oturtur. Peri, nağıl anlattıkça o daha da heyecanlanır, öfkesini bastıramaz ve babadan, kardeşten, Tapdık'tan ve Kara Vezir'den intikam almak ister.

Destanın başında Hacı Seyyad evlat hasretiyle yaşar ve bir evlat için her şeyini vermeye hazırdır. Lakin Mekke'den döndükten sonra yüzü değişir, ailesine ve çocuklarına hizmetkârı gibi davranır. Peri, hizmetkâr kılığında onlara hizmet edince yeniden sevgiyle dolar ve Peri ona "Bizim yerden iki derviş geldi, izin verin onlar benim misafirim olsun" deyince memnuniyetle kabul eder.

Ali Han ile Peri Hanım Destanı'nda olan vezir, cellattır. Kendi zevki ve şehvet duyguları için dostunun namusuna dokunmak ister. Başarılı olamayınca kadının çocuklarını öldürür ve cesetlerini bir arabaya koyarak babalarının yanına getirir. Kara Vezir adı altında tasvir edilen bu kara güçler halk, insanlık, özgürlük, dostluk, muhabbet ve namus düşmanlarıdır. Halk onları "kara" kelimesiyle tasvir ederek lanetle damgalar. Destanın sonunda gerçek netleşir ve hak, adalet, ismet ve doğruluk karanlık güçlere galip gelir.

Destan terbiyevi bakımdan çok önemlidir. Bu terbiyenin tebliğini Ali Han'ın metanetinde, Peri Hanım'ın ismetinde ve Budak Çoban'nın sadakatinde görürüz.

Azerbaycan'ın büyük nümayişnâme yazarı Cafer Cabbarlı "Sitare" operasının metnini bu destandan faydalanarak yazmıştır. Cabbarlı opera metni için hem halk şiirinden istifade etmiş hem de kendisi güzel koşmalar yazmıştır.

[91] ÂŞIK ŞİİRİ VE SAZ ŞAİRLERİ

Ellerinde sazları, dillerinde sözleri yurt yurt, oba oba, el el, oymak oymak dolaşan Azerbaycan saz şairleri ve ozanları, halk edebiyatının ezelî ve ebedî sanatkârlarıdır.[195]

Eski dönemlerde ilk şiir söyleyen şairler el âşıkları olmuştur. O dönemlerde aşığa "ozan", şiire ise "koşma" ve "soy" demişler. Dede Korkut Kitabı'nda şiir kelimesi yerine "soy" kullanılmıştır (Dede Korkut soy söyledi). Bunlar kendi söyledikleri şiirleri saz çalarak söylemişlerdir. El âşıkları aynı zamanda din temsilcisi oldukları için şiirlerini dinî merasimlerde saz ve raksla birlikte okumuş ve dinî vazifelerini ifa etmişlerdir. Eskiden çeşitli Türk boylarında âşıklara ozan, aksakal, yanşak, varsak, baksı ve dede adları verilmiştir.

İlk Çağ'da söylenen âşık şiiri halkın müşterek duygularını terennüm eder, merasimlerde herkes tarafından okunarak halkın malı olur ve şiirlerin ilk başta kimler tarafından söylendiği bilinmezdi. Şiirler meclisten meclise ve nesilden nesile intikal edince az çok değişir ve halkın şifahi kültürünü teşkil ederdi. Saz şairlerinin dindarlık ve bu üç sanatın üstadı olmalarının yanı sıra ayrı vazifeleri de vardı.

---

195 Aydın Kasımov. Edebiyat ve İncesanat. 24 Ağustos 1979.

Onlar telkin yolu ile hastaları tedavi eder ve gaipten bilgi verirlerdi. Aynı zamanda yıldızlara bakarak doğa olaylarının tefsiri ile gelecekten haber verirlerdi. Halk bu şairlere derin saygı duyarak onlara dede ve evliya gözüyle bakıyordu. Bu şairler halk destanlarını yaratmış ve destan dönemi edebiyatını yaratmışlardır. Destan şiirleri ve dinî merasimlerde söylenen şiirler Türklerin en eski edebiyatını teşkil etmiştir. Bugün bildiğimiz eski dinî merasimler sığır, şölen ve yuğ merasimleridir.

Sığır Merasimi: Totem döneminden kalan dinî av merasimidir. Oğuz Türkleri sığırı bir totem olarak görmüşler ve yılda bir kez toplu bir şekilde sığır avına çıkmışlardır. Avlanmaya gittiklerinde sanki harbe gidiyormuş gibi hazırlanırlar ve av esnasında el şairleri avcıları teşvik etmek için saz çalarak destanlar yaratırlardı. Avdan sonra maharet ve kahramanlık gösteren kişilere şiirler söyleyip destanlar yaratmışlardır. Av merasimi totem döneminden sonra bir gelenek olarak devam etmiştir. Selçuklu ve Timur'un **[92]** oğulları hatta Osmanlı zamanında av merasimleri icra edilmiştir.

Şölen Merasimi: Eskiden dinî ziyafete şölen, dinî olmayana ise toy demişler. Yılda bir kez totemler dinî merasim ile kurban edilerek ziyafet verilirmiş ve bu ziyafette saz şairleri saz çalarak şiir söyler ve halkın manevi heyecanını artırırlardı.

Yuğ Merasimi: Yığlamak, Türkistan coğrafyası Türk lehçelerinde ağlamak demektir. Yuğ ağlama ve yuğ merasimi ise matem merasimi demektir.[196] Türkler arasında ölenin intikamını almak ve ölünün yasını tutmak çok eski bir gelenektir.

Ölen kimse bir çadıra konur ve yakınları ata binip çadırın etrafında yedi kez dolanır. Aynı zamanda ağlar ve yakalarını yırtarlar sonra iyi ve uğurlu bir saatte ölüyü defnederek ilk günkü merasime benzer merasimler icra ederlerdi. Kahramanın mezarının üzerine "balbal" adı verilen taşlar dikerlerdi.

Bu matem merasimlerinde saz şairleri matem şiirleri okur ve bu şiirlere "sagu" veya "ağı" adı verilirdi. Bugün eski dönemlerden kalan birçok sugu örneği vardır. Divanu Lugati't-Türk ve Kutadgu Bilig'te bu sagulardan Efrasiyab (Alp Er Tunga) için söylenen örnekleri destan bölümünde dercetmiştik.

---

196 Mevlevi, Saib Tebrizi ve diğer şairlerimiz "ağlamak" sözünü kullanmışlardır.

Âşıklar zamanla dinî vazifelerinden ayrılarak halk sanatkârı sıfatını almışlardır. Bunlar halkın isteklerini, hayat tarzlarını, dünya görüşlerini ve mübarezelerini şiirlerine yansıtmışlardır.

Bugün âşık, elinde sazı ile köyleri dolaşarak toylarda, bayram ve merasimlerde halkın kurduğu meclislere iştirak eder, saz çalar, nağme ve destan söyler, okuduğu lirik şiirlerle halkın ruhunu okşar ve halka güzel duygular aşılar. Âşık bütün varlığıyla halkına bağlı olup onlarla birlikte yaşar ve halkın sevinç ve kederine ortak[197] olur.

Halk edebiyatı türleri arasında yazarı en çok bilinen âşık şiiri olduğu için her bir âşık şiirinin sonunda yazarın adı ve mahlası verilir. Bu da âşık şiirini yazılı edebiyata yakınlaştırır. Lakin meseleyi dikkatle tahkik edersek yüzyıllarca gönülden gönüle, dilden dile geçen ve farklı âşıklar tarafından çeşitli meclislerde okunan şiirler **[93]** zamanla işlenip değişmiş ve halkın malı olmuştur. Öte yandan âşıklar birçok destan koşmalarında kendi adları yerine destan kahramanlarının adlarını zikretmişlerdir. Bu konuyu göz önünde tutarsak Köroğlu, Şah İsmail vesaire belki âşık olmadılar lakin destana onların adı verildiği için şiirleri söyleyen âşık, kahramanları bir âşık olarak tasvir etmiş ve onların dili ile koşma söylemiştir.

Aşığın esas müzik aleti sazdır (kopuz). Aşığı sazsız tasavvur etmek mümkün değildir. Lakin sazın yanı sıra balaban, nağara ve bazen zurna çalan vardır.

Âşık şiirinin dili sade ve temiz Türkçedir. Şiirler hece vezniyle söylenmiştir ve musiki ahengi vardır. Yani bestelidir. Âşıkların ve şiirlerinin özellikleri özet olarak şöyle sınıflandırılabilir:

1- Âşıklar saz çalan ve şiirlerini sazla okuyan şairlerdir.

2- Saz şairleri veya âşıklar şiirlerini genellikle hece vezniyle söylemişlerdir.

3- Dilleri temiz ve nispeten saf Türkçedir.

4- Saz şairlerinin dilinde musiki ve şiir bir bütündür ve şair aynı zamanda şiirinin ahengini kurar.

---

197 Ortak=şerik.

5- Saz şairleri kendi şiirlerini veya başka âşıkların şiirlerini yayan kişilerdir.

6- Gurbete çıkmak âşıklar için bir kaderdir. Bu kaderin çeşitli sebepleri olabilir: Şairin hayat meselesi, sevgili arayışı (bazen hayalî de olsa), şehir hayatına meyletmek veya yeni bir dinleyici kitlesi bulup meşhur olmak.

7- Halkın istekleri, hayata ve dünyaya münasebeti, dünya görüşü ve mübarezeleri, bazen de dinî konular aşık şiirine bedii bir şekilde yansıtılmıştır. Lakin âşık yaratıcılığının can damarı muhabbettir. Bu muhabbet gerçek, insani ve hayati muhabbettir. Çoğu zaman âşıklar koşmalarını gördükleri güzelin adıyla bağlar ve onu överler.

İçtimai konular, dönemin siyasi ve fikrî mübarezeleri âşık şiirine yansımıştır.

Âşık Şiirinin Türleri: Âşık şiirinin birçok türü vardır. Vezin bakımından hece vezni ile söylenmiştir. Lakin bazı âşıklar aruz vezniyle de şiir söylemeyi tercih etmişlerdir.

Âşık şiirinin en yaygın şekli koşmadır.

[94] Koşma: Koşma dörtlüklerden ibarettir. Bir koşma üç-altı dörtlükten teşkil eder ve son dörtlükte şairin adı geçer. Her mısra on bir hecelidir ve kafiye düzeni şu şekildedir: a-b-v-b, k-k-k-b, d-d-d-b, e-e-e-b vesaire.

İsmi Pünhan köçdü fani dünyadan

Karışdı torpağa, göz heyif oldu

Hudanın tedbiri bele imiş bize

Soldu yanakları, üz heyif oldu

Ecel çatıb, nefes sana düzüldü

Gem hicran tapdı, bağrım üzüldü

Yene sevdiyimden elim üzüldü

İhtilat tükendi, söz heyif oldu

Bu yazık “Cüme”nin dönübdü behti

Esdi ecel yeli, servimi yıhdı

Dedim ki, şad olam bu bahar vehti

Töküldü burnumdan yaz heyif oldu

Yazılı edebiyattaki gazel gibi koşma da halk edebiyatının en çok sevilen ve yaygın şeklidir. Koşmalarda ana kafiyenin olduğu mısralara “bağlama mısrası” adı verilir. Eğer bir mısranın tamamı veya bir beyit tekrar edilirse buna “nakarat” adı verilir.

Koşmalar aşk, muhabbet ve ızdırap duyguları etrafında söylenmişse “güzelleme”, savaş ve vuruşma için yazılmışsa “koçaklama”, ölüm ve yas için söylenmişse “ağıt” adını alır.

Klasik şairlerimiz bazen koşma şeklinde şiirler yazmışlardır. Buna Vakıf, Vidadi, Zakir, Nebati, Âşık Peri ve Samet Vurgun’u örnek gösterebiliriz.

Geraylı: Geraylı dörtlüklerden oluşur ve her mısra sekiz hecelidir. Her geraylı üç, beş veya yedi dörtlükten ibarettir. Kafiye ve redifler koşmada olduğu gibidir.

Nazlı yarın gül yanağı

Yaraşıkdır hal üstüne

İnce belde gümüş kemer

Düzülübdür pul üstüne

“Hüseyn” ağlar zarı-zarı

Getmez könlümün kubarı

İtirmişem nazlı yarı

Durum, çıhım yol üstüne

Tecnis: Âşık şiirinde cinaslı kafiye ve rediflerin kullanıldığı şiire “tecnis” adı verilir. Şekil itibarıyla koşma ile aynıdır. Burada âşıkların kelimeleri ustaca seçme ve kullanma

yetenekleri meydana çıkar. Cinas, şekil olarak aynı lakin içerik olarak farklı kafiyeleri ifade eder. Tecnis şiirinde muammalı **[95]** fikirler ve derin manalar vardır. Bu mana daha çok cinaslarda verilir. Çoğu zaman deyişmelerde âşıklar gizli cinaslar vasıtasıyla birbirini bağlamış ve rakiplerine galip gelmişlerdir. Tecniste ancak üstat âşıklar muvaffak olabilmişlerdir. Buna Abbas Tufarganlı, Hasta Kasım, Molla Cuma, Âşık Alesker, Şemkirli, Âşık Hüseyin Bozalganlı ve Hüseyin Civan'ı örnek gösterebiliriz. Saydığımız âşıklar arasında en başarılı olanlar Âşık Alesker ve Molla Cuma'dır.

Ay nazenin, derdin menim canımı

Az kalıb incelde, ay üze-üze

Alıbsan elimden din-imanımı

Müştak eleyibsen ay üze-üze

Yar meskeni Astana mı, derdi mi?

Kamil bağban gülü bağdan derdi mi?

Ay bimürüvvet, derdin menim derdimi

Artırıb, yetirib a, yüze-yüze

Yazık Elesger oda salıbdı

Felek gözden salıb, o da salıbdı

Çeşme kenarında oda salıbdı

Cumub sona kimi ay üze-üze

Tecnisler, cığalı ve dudakdeğmez olabilir. Dudakdeğmez tecisten daha zordur. Cığalı tecnisler şekil bakımından cığalı koşmalara benzer. Cığalı tecnislerin çeşitli türleri vardır. Bazen âşıklar içerik bakımından üstatnâmeye benzeyen cığalı tecnisler söylerler. Yazılı edebiyatımızın şairleri de (Vakıf, Nebati, Zakir vesaire) tecnisten istifade etmişlerdir.

Üstatnâme: Âşık şiirinin önemli özellikleri nasihat, iyiliğe teşvik, akla ve kemale saygı ve insani faziletleri tebliğ etmesidir. Üstatnâme, üstat nasihati anlamına gelir. Bu şiirlerde âşıkların dünya görüşleri, olaylara ve döneme karşı münasebetleri ve halka nasihatleri ifade edilmiştir. Örneğin:

Salam verib, bir meclise varanda

Yahşı eyleş, yahşı otur, yahşı dur

Dindirende, kelme-kelme cavap ver

Gören desin: berekallah, yahşıdır

Bazen üstatnâmelerde dünyanın vefasızlığından söz edilmiştir. Süleyman ve İskender gibi hükümdarların dahi ölüp gittiklerini hatırlatarak zalimlere ve şahlara ahlak dersi vermek istemişlerdir. Bazen de dinî motifleri yansıtmışlardır. Görkemli âşıklarımızın hepsi üstatnâme yazmışlardır lakin Hasta Kasım bu sahada daha meşhur olmuştur.

Deyişme: Deyişme âşıkların yetenek, bilgi ve sanatkârlık **[96]** becerilerini göstermelerinin önemli bir vasıtasıdır. Deyişmede çeşitli şiirlerden istifade ederler. Örneğin; kıfılbent, bağlama, tecnis, üstatnâme, dudakdeğmez, harbe-zorba vesaire.

Büyük meclislerde âşıklar halkın huzurunda müsabakaya girerler. Her şeyden önce, mağlup olan âşığın sazı tahvil etmesi hatta âşıklıktan vazgeçmesi şart koşulmuştur. Bu yarışta en çok bedaheten şiir söyleyen âşıklar yarışmayı kazanırlar. Onlar okudukları ilim, edebiyat, tarih, din vesaire konular etrafında şiirlerle sorular sorar ve şiirle cevap isterler. Bu deyişmelere en çok destanlarımızda rastlarız. Valeh ile Zernigar, Şah İsmail ile Arap Zengi, Hasta Kasım ile Lezgi Ahmet arasındaki deyişmeler bu bakımdan dikkat çeker. Örneğin:

Hasta Kasım:

O kimdir ki, otuzunda cavandır

On beşinde kocalanı uludur?

O nedir ki, dili ayrı, sözü bir

O, hansı deryadır içi doludur?

Lezgi Ahmet:

O, aydır ki, otuzunda cavandır

On beşinde kocalanı uludur.

O, kelemdir, dili ayrı, sözü bir

Elm deryası her deryadan doludur.

Muhammes: Muhammeste her dörtlük beş mısradan ibarettir. Ancak âşıklar bazen bu mısraların her birini ikiye bölerek iki mısra gibi okurlar. Bu da şüphesiz hava ile ilgilidir.

Âşık şiiri çok eski bir tarihe sahip olduğu hâlde âşıklar hakkındaki bilgimiz sonraki dönemlere aittir. Âşık şiirine benzer örneklere 14. yüzyılda yaşamış büyük yazılı edebiyat şairi Nesimi'nin eserlerinde rastlasak da tarihini bildiğimiz en eski âşık 16. yüzyılın başlarında yaşamış olan Âşık Kurbani'dir. Ayrıca Kurbani ile aynı yüzyılda yaşamış olan Şah İsmail Hatai'nin ve daha sonra Muhammed Emani'nin yaratıcılığında âşık şiiri tarzında yazılmış bayatı ve koşmalara daha çok rastlarız. Şah İsmail'den:

Könül! Ne gezirsen seyran yerinde

Alemde her şeyin var olmayınca

Olura-olmaza dost deyib, gezme

Bir ehdine bütün yar olmayınca

Muhammed Emani'den:

Ağzın sirrin gönçe guya eylemiş

Gemzen sehrin nergis peyda eylemiş

Laleni rühsarın rüsva eylemiş

Servinazım, sallanıban seyr ele.

[97] 16. yüzyılın başlarından beri âşıklarımız ve şiirleri hakkında az da olsa bilgimiz vardır. Geçmiş tarihçi ve tezkirecilerimiz Farsça ve Arapça yazan şairlerin eserlerini derleyip muhafaza etmişler ancak halkı her bakımdan temsil eden el sanatkârlarımızın koşmalarına önem vermeyerek onları yazıya geçirmemişlerdir. Bunun sebebi ise halkı, onun dilini ve yaratıcılığını hor görmeleri ve halk sanatını sanat saymamalarıdır.

Âşık Kurbani: Tercümeihâl ve şiirlerini bildiğimiz ilk âşıklarımızdandır. Doğum ve ölüm tarihi belli değildir. Şah İsmail Hatai'nin hâkimiyet döneminde (1501-1524) yaşamış ve bir müddet onun sarayında kalmıştır. Muhtemelen Dirili köyünde doğmuştur. Dirili köyü Kurbani gibi âşıklar arasında meşhur olmuştur. Onun zengin bir edebî mirası vardır. Maharetli lirik bir sanatkârdır. Âşık Kurbani'nin halk âşıkları tarafından okunan eserleri ve destanındaki şiirler onun kâmil bir sanatkâr olduğunu gösterir.

Âşık Kurbani'nin güzel lirik koşmaları ve içtimai şiirleri vardır. İçtimai şiirleri arasında Şah İsmail'e yazdığı koşmaları dikkat çeker. Keyfîliğe ve tahkirliğe dayanamayarak mürşid-i kâmil dediği Şah İsmail'e seslenir ve ondan yardım ister:

Şair olan dersin alar pirinden

Kevvas olan dürr getirir derinden

Gözü yaşlı keçdim Hudaferinden

Üzüm gülmez, heç açılmaz ah menim

Derin-derin deryalara boyladı

Hencer alıb, kara bağrım teyledi[198]

Oğlu ölmüş vezir keza eyledi

Getmez damağımdan dudi-ah menim.

Başka bir koşmasında Şah İsmail'e veziri şikâyet eder ve şöyle söyler:

198 Kesti, biçti.

Kurbaniyem, Kara Vezir elinden

Şeyh oğluna şikayete gelmişem

Bazı koşmalarında yâr ayrılığından ve dönemden şikâyet eder:

Gece-gündüz, vekt bivekt ağlaram

Çeşmim yaşı ceyhun olur, sellenir

Yaz mövsimi, bülbül dil-dil ötende

Bağ-bağçalar nergislenir, güllenir

Könlüm teleb edir, ahtarır yarın

Halk içre hifz eder namusun, arın

Yar yarına günde olsa mekeran

Könülü şen olur, ruhu tellenir[199]

Lakin Kurbani hiçbir zaman bedbin olmamıştır. Ona göre **[98]** kış gidip bahar gelecek ve herkes hakkına kavuşup muradına erecektir.

Gem çekme bu keder virane könül

Hemişe ruzigar bele dar olmaz.

On bir ay çekesen zemistan kehrin

Nece güldür çehresinde har olmaz.

Lirik koşmalarından "Benefşe" redifli şiiri çok dikkat çeker:

Başına döndüyüm ay geşeng peri

Adetdir dererler yaz benefşeni

[199] Uçar.

Ağ, nazik ellerinle der, deste bağla

Ter buhak altında düz benefşeni

Movlam seni hoş cemala yetirmiş

Seni gören aşık aklın itirmiş

Melekleri derib, göyden getirmiş

Heyif ki deribler az benefşeni

Kurbanidir, könlüm bundan sayrıdır[200]

Ne etmişem, yarım menden ayrıdır

Ayrılık mı çekib, boynu eyridir

Heç yerde görmedim düz benefşeni

Kurbani'nin tecnisleri ve geraylıları meşhurdur. Geraylılarından bir örnek dercedeceğiz:

Ay agalar, ay kazılar

Yar yaman aldatdı meni

El atdım yar eteyine

O, kenara atdı meni

Cennetinin narı idim

Alagöz humarı idim

Yüz ilin bimarı idim

Geldi yar, oyatdı meni

[200] Hasta, maraz.

Tor atdım çeşmim gözüne

İlişdi sonam teline

Düşdüm bir nadan eline

Ucuz alıb, satdı meni

Kurbani yalnız kendi döneminde değil, sonraki dönemlerde de üstat bir sanatkâr sayılmış ve birçok aşığın yaratıcılığına tesir etmiştir.

Abbas Tufarganlı: Âşık Abbas Tufarganlı 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında yaşamıştır. Bazı şiirlerinde Şah Abbas'tan, onun zulmünden ve istibdatından şikâyet etmiştir. Bu onun Şah Abbas ile çağdaş olduğunu gösterir. Âşık Abbas döneminin üstat âşıklarından biriydi. Eserleri halk ve âşıklar vasıtasıyla bize ulaşmıştır. Mükemmel bir tahsil görmüştür. Arapça ve Farsça öğrenmiş ve klasik şiir tarzında gazel, kaside ve rubai yazmıştır. Bunlar zamanla unutulmuş yalnız koşma, geraylı, tecnis ve üstatnâmeleri bize ulaşmıştır. Kendi şiirleri dışında Abbas ve Güzel **[99]** Destanı da bize onun hakkında bilgi vermiştir. Tufargan'da doğmuş ve bu sebeple "Tufarganlı" mahlasını seçmiştir.

Men sene can dedim, sen de mene can

Aşık, eşk oduna menim kimi yan

Adım Aşık Abbas, yerim Tufargan

Gahdan ağla, gahdan yada sal meni

Bazı şiirlerinde "Kul Abbas" ve "Şikeste Abbas" mahlasını kullanmıştır.

Abbas ile Gülgez Destanı'na göre Abbas Tufarganlı, Gülgez Peri adında bir kıza âşık olmuş ve kızın güzelliğini duyan Şah Abbas pehlivanı Deli Becan'ı göndererek kızı zorla İsfahan'a getirtmiştir. Âşık Abbas sevgilisinin ardınca İsfahan'a gitmiş ve yolda birçok koşma söylemiştir. İsfahan'a vardıktan sonra sanatı ve sözü ile sarayda galip gelerek sevgilisine kavuşabilmiştir. Âşık Abbas çok kudretli bir şair olup güzel lirik koşma ve

geraylılar yazmakla birlikte güzel kızların zorla şahın haremine götürülme olaylarını da destanlarda nakletmiştir.

Âşık Abbas, döneminin olaylarına yabancı kalmamıştır. “Beğenmez” redifli üstatnâmesinde gördüğü sınıfsal ve içtimai eşitsizliği açık bir şekilde tasvir etmiştir:

Ay agalar, bir zemane gelibdir

Ala karga şuh terlanı beyenmez

Oğullar atanı, kızlar ananı

Gelinler de kaynananı beyenmez

Adam var dolanar sehranı düzü

Adam var döşürer gülü, nergizi

Adam var geymeye tapanmaz bezi

Adam var al geyir, şalı beyenmez

Adam var çoh işler eyler irada

Adam var ki, yete bilmez murada

Adam var ki, çörek tapmaz dünyada

Adam var yağ yeyir, balı beyenmez

Âşık Abbas zamanında İran-Türkiye savaşları sonucunda şehirler ve köyler sık sık soyulmuş ve talan edilmiştir. İnsanlar toplu bir şekilde yerlerinden sürülmüştür. Ağır vergiler, harbî talanlar, sürgünler, köy ve kasabaların yakılması, halkı hayattan bezdirmiştir. Âşık Abbas şiirlerinde durumdan ve şahtan şikâyet etmiş ve halkı mübarezeye çağırmıştır:

Men gezmişem alçak ile ucanı

Yar yolunda kurban dedim bu canı

Şahlar viran koydu Azerbaycanı

Abbas ağlar, Gülgez kimi yar geder

Onun şiirinde ayrılık, intizar ve vatan hasreti güçlü ve bedii bir şekilde **[100]** yansıtılır ve tasvir edilir:

Ay arifler, kanlı felek cebrinden

Kohumdan, gardaşdan, elden ayrıldım

Ferhad kimi çekdim Şirin kehrini

Cığa[201] pervaz etdi, telden ayrıldım.

Âşık Abbas'ın üstatnâmeleri dikkat çeker. İnsanları iyiliğe, cömertliğe, dostluğa ve yoldaşlığa çağırır:

Özünden kiçiyi işe buyurma

Sözün yere düşer, heç mikdar olmaz

Her ne ki, kar görsen öz elinle gör

İnsan öz işinde cefakar olmaz

Özünden böyüyün sahla yolunu

Düşen yerde soruş erz-halını

Emanet, emanet konşu malını

Konşu yoh isteyen özü var olmaz

Âşık Abbas'ın şiirleri halkın dilinde ve hafızasında yüzyıllarca yaşamış ve tazeliğini kaybetmemekle birlikte işlene işlene değişmiş ve mükemmelleşmiştir.

[201] Uzun toy.

Tufarganlı'nın geraylıları güzel, samimi ve duyguludur:

Burada geldi bahar fesli

Dağların lale vektidir

Açılıbdır kızıl güller

Bülbülün bala vektidir

Ne ağlarsan, ne sızlarsan

Bir derdi beş olan könlüm

Ahırda zünnar bağlarsan

Geme yoldaş olan könlüm

Âşık Abbas'ın adi ve cığalı tecnisleri vardır. Bunlar onun çok maharetli bir sanatkâr olduğunu kanıtlar:

Men Abbasam, yara kurban, yar üçün

Doğra bağrım, kes ciyerim yar üçün

Yar oldur ki, bu dünyada yar üçün

Yaha yırta, zülf dağıda, yara üz.

Âşık Abbas Tufarganlı hem yaşadığı dönemde hem de sonrasında âşıklar arasında üstat kabul edilmiş ve onun üslubundan ve şiirlerinden yola çıkarak birçok âşık yetişmiştir. Şiirleri halkın sevimli nağmeleri hâline gelmiş ve günümüze kadar halk arasında yaşamıştır.

Sarı Âşık: 17. yüzyıl âşıklarımızdandır. Mezarı Karabağ'ın Zengezur bölgesine bağlı Güleyurt köyünde bulunmaktadır. Âşıkların onun hakkında söyledikleri destana göre Sarı Âşık'ın Yahşı adında bir sevgilisi varmış. Yahşı'nın Yaman adlı kardeşi Âşık'ın bu muhabbetine karşı çıkmıştır.

Sarı Âşık'ın muhabbet maceraları ve bu yolda çektiği ızdıraplar bu destana yansıtılmıştır. Bu konuda söylemiş olduğu bayatılardan birini dercediyoruz:

[101] Aşık yamana gele

Derdin yamana gele

Yahşı yahşıya gede

Yaman yamana gele

Men aşık bu dağilen

Gül sinmiş budağilen

Sene yahşı demezler

Men ölsem bu dağ ilen

Sarı Âşık lirik bir şairdir ve ağırlıklı olarak bayatı yazmıştır. Bayatıları yüzyıllarca âşıklar ve halk tarafından değiştirilerek halk bayatılarıyla karışmıştır. Şimdi bu bayatıların hangisinin Sarı Âşık'a ait olduğunu söylemek zordur. Ancak bu aşığın çok sayıda bayatısı cönklerde saklanmıştır. Sarı Âşık'ın bayatılarında nasihatlere rastlarız. Çoğu zaman atasözünü alarak onu bayatıya çevirmiştir:

Aşikem, bağda dara

Zülfünü bağ da dara

Vefalı bir dost üçün

Rumu gez, Bağdad ara

Sarı Âşık'ın bayatıları ağırlıklı olarak muhabbet konusuna hasredilmiştir. Bu bayatılarda aşığın sevgi ve ızdırapları ve âşığın maşuğa olan sonsuz aşkı tasvir edilmiştir. Onun bayatılarında güzel teşbih ve cinaslar vardır:

Men aşikem, kanlı gül

Kanlı seviş, kanlı gül

Yemiş bülbül bağını

Çıhmış ağzı kanlı gül

Bu aşık oda yandı

Od tutdu o da yandı

Yar çekdi, men yeridim

Men çekdim, o dayandı

Bayatılarından başka birçok güzelleme ve tecnis de yazmıştır:

Kara kaşın ohdu, kirpiyin almaz

Haradan ohlasan yaram sağalmaz

Geder bu gözellik, sene de kalmaz

Egerçi serhoşsan, ayıl a Yahşı!

Âşık Valeh: 18. yüzyıl âşıklarımızdandır ve lirik şiirleriyle meşhur olmuştur. Karabağlı meşhur Âşık Samet'in öğrencisiydi. Kendisi bu konuda şöyle söylemiştir:

Ustadım Semeddir, sakin abdal

Görün tek üzünü, nitkim olur lal

Deyişinde vermir Hafize macal

Men "Valeh"em, ona gürre, sen nesen?

Mükemmel bir dinî tahsil gördüğü, klasik Doğu ve Azerbaycan edebiyatı ve şifahi halk yaratıcılığını öğrendiği şiirlerinden anlaşılmaktadır. Tarihle ilgilendiği yazmış olduğu "Cihannâme" adlı eserden anlaşılmaktadır:

Neçe padişahlar geldi sahibi-ceng

Cemşidü-cem, Nuşiravan ü Huşeng

[102] Dakyanüs, Hülakü, Çingiz, Teymurleng

Onlardan bircesi bu zaman hanı?

Hafiz ve Nevai, Füzuli, Cami

Şeyh Sedi, Hilali, Ürfü, Nizami

Dünya, sende keşt eleyib tamamı

Firdövsi tek nezmi dürrefşan hanı?

Hanı Molla Penah, bivefa cahan

Tehellüsü "Vagıf" nezmi dürrefşan

İndi elemisen hakile yeksan

Tapmak olmaz, o kamalda can hanı

Valeh'in şiirlerinden yola çıkarak "Valeh ile Zernigar" adlı destan söylenmiş ve neşredilmiştir. Bu destan Zernigar adlı bir âşıktan bahseder. Zernigar, Derbent'e ne kadar üstat âşık gelip onunla yarışa girmişse de hepsini mağlup etmiştir. Lakin Valeh üstadı Samed'in izniyle Zernigar ile yarışa girmiş ve ona galip gelmiştir. Destanın önemli bir bölümünü Valeh ile Zernigar'ın deyişmesi teşkil eder. Bu destan Valeh'in şiirlerinin büyük bir bölümünün saklanmasına vesile olmuştur.

Valeh yetenekli bir sanatkârdır. Onun lirik şiirleri akıcı ve samimidir. Halkın dilinden alıp kullandığı atasözleri ve teşbihler koşmalarına ayrı bir renk katmıştır:

Sallana-sallana bağa çıhanda

Serv, kametinden hecalet çekir

Lale, yanağından, nergis gözlerinden

Gönçe gülüşünden nedamet çekir

Âşık Valeh'in birçok geraylısı vardır:

İtirmişem maralımı

Bir sinesi yaralımı

Gündüz sebrü-kerarımı

Gece yuhum kesen dilber

Bu ne adetdir insanda

İhtiyar koymadın canda

Bu zülm olmaz Müselmanda

Kafir misen, nesen dilber?

Hasta Kasım: Hasta Kasım 18. yüzyılın en görkemli âşıklarından biridir. Nasihat ve lirik şiirleriyle meşhur olmuştur. Oldukça tahsilli ve çok yetenekli bir şairdir. Hayatı hakkında bilgimiz yoktur. Güney Azerbaycan'ın Dikmetaş köyünde doğmuştur. Kendisi bunu şiirlerinde birçok kez beyan etmiştir:

Heste Kasım Tikmedaşlı

Eli kanlı, gözü yaşlı

Gölden çıhdı yaşıl başlı

Silkindi sonalar kimi.

Birçok kez sefere çıktığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Onun adıyla ilgili bir destan yaratılmıştır. Burada onun geze geze Dağıstan'a **[103]** gittiği söylenmiştir:

Ne derdiniz varsa, mene söyleyin

Şirinname yazın, beyan eyleyin

Keklikler, Kasımı halal eyleyin

Çünki gedir Dağıstana, keklikler!

Hasta Kasım, Dağıstan'da Lezgi Ahmet adlı meşhur bir âşıkla deyişmiştir. Bu deyişmede âşıklığın kaidesine göre önce birbirlerine harbe-zorba gelir, sonra kıfılbent, divani tecnis söylerler. Hasta Kasım, Lezgi Ahmet'in bütün bağlamalarını açar ve Lezgi Ahmet, Hasta Kasım'in bir iki bağlamasını açar. Sonunda Hasta Kasım zor bir kıfılbent söyler. Lezgi Ahmet onu açamaz ve Hasta Kasım ona galip gelir.

Hasta Kasım çok sayıda söylemiş olduğu üstatnâmeleriyle meşhur olmuştur. Üstatnâmelerinde akıl, kemal, insani faziletler ve dostluk hakkında çok değerli sözler vardır. İnsanları doğruluğa, iyiliğe ve adalete çağırır:

Bir yere gedende özünü öyme

Şeytana bac verib, kimseye söyme

Eger güclü isen, fekiri döyme

Deme: Var küvvetim, kolum yahşıdır.

Heste Kasım kime kılsın dadını

Canı çıhsın, özü çeksin odını

Yahşı igit, yaman etmez adını

Çünki yaman addan, ölüm yahşıdır

Bazen lirik şiirlerinde ahlaki nasihatleri beyan etmeye çalışır:

Ay agalar, size beyan eyleyim

Niye yahşı olar yar aşnalığı

Sen sevesen yarı, seni sevmeye

Olar bülbül ilen har aşnalığı

Heste Kasım der: Mey içen mest olur

Abdal[202] olan, kırhda sahib post[203] olur

Her adam ki loğma[204] ilen dost olur

Olur yağış ilen kar aşnalığı

Hasta Kasım'ın güzel bağlamaları, kıfılbentleri, hicivleri, tecnisleri, cığalı koşmaları, deyişmeleri ve geraylıları vardır:

Ne bahırsan, maral gözlüm

Mene biganeler kimi

Durub, dolanım başına

Şama pervaneler kimi

Gel gedek Çin ü Maçine

Hesretem uzun maçine

Al meni koynun içine

İstekli balalar kimi

Dost kapısında dustağam

Tellerine çoh müştağam

Yar elinden dukun[205] dağam

Dağdakı laleler kimi

202 Derviş, kalender.
203 Pir, mürşit, arif.
204 Gayriciddi.
205 Dağ yeri.

[104] Hasta Kasım'ın şiirlerinde yalnızlıktan, yoksulluktan, dünyanın derdinden, gamından ve zulmünden şikâyet çoktur. Âşık bu sebeple kendine "Hasta" mahlasını vermiş ve "hasta cismim", "hasta canım", "hasta gönlüm" diye sızlanmıştır. Onun çeşitli türde şiirleri âşık şiirinin altın sayfalarını doldurmuş ve şimdi de halk tarafından sevilerek okunmaktadır.

Âşık Alesker: Âşık Alesker tahminen 1821 yılında bugünkü Ermenistan'ın Basargeçer bölgesinin Ağkilse köyünde doğdu. Babası Ali Mehmet, Kelbecer bölgesinin ormanlarından odun taşıyarak kürek yapar ve satardı. Ali Mehmet okuma yazma bilmemesine rağmen şairlik onun doğasında vardı. Alesker'in hayatında şartlar iyi olmadığı için on üç-on dört yaşlarındayken Kerbelayı Kurban'a hizmetkâr olarak verilmiştir. Bir müddet sonra Alesker ile Kerbelayı Kurban'ın kızı Sehinbanı arasında bir muhabbet belirir ve Kurban, kızını Alesker'e vermek ister. Lakin kızın amcası Muharrem bu işe engel olur ve Sehinbanı'yı zorla oğlu Mustafa'ya alır.

Alesker küçük yaşta şiir söylemeye ve saz çalmaya başlar. Bu sebeple babası onu Âşık Ali'nin yanına öğrenci olarak verir. Alesker, Âşık Ali'nin yanında âşık şiirinin esas örneklerini, âşıklık sanatını, saz çalıp söylemeyi öğrenir ve onunla meclislere iştirak eder. Rivayetlere göre bir gün bir mecliste üstat ile öğrencisi arasında bir deyişme geçer. Bu konuda Himmet Elizade şöyle yazar:

"Âşık Alesker, üstadı Âşık Ali ile toy ve nişan meclislerine gittiğinde onun söylediklerine bazen kulas asmaz ve kendi şiirlerini okurdu. Alesker'in bu hareketi üstadının hoşuna gitmezmiş ve bu hareketi terk etmesi için ona nasihatler verirmiş. Bir gün yine bir toy meclisinde üstat ile öğrenci arasında bir söz olur. Âşık Ali'nin sözü Alesker'e değer ve Alesker sinirlenir. Üstadı ile deyişmeye karar verir. Meclis iki tarafa ayrılır. Bir taraf Âşık Ali'yi diğer taraf ise Âşık Alesker'i savunur. Üstat ve öğrenci birbiriyle deyişir ve aralarında birçok harbe-zorba, üstatnâme, divani, tecnis ve dudakdeğmez geçer. Nihayet Alesker bedaheten meşhur olan ve şimdiye kadar hiçbir âşık tarafından söylenmemiş, "ayağa ayağa" redifli tecnisini söyer. Âşık Ali, Âşık Alesker'e cevap veremez ve meclisi terk edip gider. Alesker bu olaydan sonra üstadından ayrılarak kendi müstakil bir sanatkâr olarak âşıklığa **[105]** başlar. Alesker üstadını bağlaması sonucunda geniş kitleler arasında

daha büyük bir şöhret kazanır. Ona yakından ve uzaktan öğrenciler gelir."[206] Kitabın son neşrinde bu durum aşağıdaki gibi yazılıdır:

"Âşık Alesker'i tam yetiştirip hazırladıktan sonra bir toy meclisinde onunla deyişir ve el içinde saygısını artırıp meşhur etmek amacıyla mağlup olmuş bir âşık gibi sazını ona tahvil etmek ister. Alesker onun bu iyi hareketine razı gelmeyerek:

Bir şagird ki, ustadına kem baha

Onun gözlerine ağ damar, damar

tecnisini söyler."[207]

Âşık Alesker sevgilisi Sehinbanı'dan zorla ayrıldıktan sonra kırk yaşına kadar bekâr kalmış, sonra Kelbecer bölgesinin Yanşak köyünde yaşayan Külbe Zeynel'in kız kardeşi Ana Hanım ile evlenmiş ve samimi bir aile kurmuştur. Lakin bazı koşmalarından belli olduğu gibi ilk aşkını unutmamıştır. Âşık Alesker, Azerbaycan ve Dağıstan'ın birçok bölgesine sefere çıkıp buralarda meclislere başkanlık eder, âşıklarla buluşur ve her zaman galip gelir.

Alesker şifahi halk yaratıcılığının sayısız örneğini, âşıkların destan ve koşmalarını ezberlemiştir. Yetmiş ikiden fazla Azerbaycan âşık havasını saz eşliğinde çalar ve söylermiş.[208]

1918-1919 yıllarında Ermeni-Müslüman kırımında Göyçe'nin malı mülkü yağmalanmış ve halk başka yerlere göç etmeye mecbur bırakılmıştır. Alesker bu sırada ailesini de yanına alarak Yanşak köyüne taşınmıştır.

Alesker uzun boylu, bedence sağlam ve çok güçlü bir adamdı. Bir süre Terter'e taşındığı ve burada yaşadığı lakin Şurevi hâkimiyetinden sonra Ağkilse'ye dönerek ömrünün son yıllarını burada yaşadığı söylenir. Âşık Alesker 1926 yılında yüz altı yaşında vefat etmiştir. Mezarı Ağkilse'dedir. Âşık Alesker'den zengin bir edebî miras kalmıştır.

206 Âşık Alesker. 1937.
207 Âşık Alesker. H. Elizade. 1963.
208 Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Babayev ve Efendiyev.

Bugüne kadar şiirlerinden yaklaşık beş bin mısra derlenmiştir. Lakin şairin birçok şiiri yitip gitmiştir. Kalanlar halk âşıklarının dilinden derlenmiştir. El sanatkârı, el bilgesi ve aksakallı bir şahsiyet olduğu şiirlerinden anlaşılmaktadır. Gerçek bir halk aşığı olmuş, onların derdini çekip keder ve sevincine ortak olmuştur. Ona **[106]** göre halk aşığı şöyle olmalıdır:

Halka hekiketden metleb andıra

Şeytanı öldüre, nefsin yandıra

El içinde, pak otura, pak dura

Dalısınca hoş sedalı gerekdir.

Âşık Alesker zulüm ve istismar görür, dönemden ve felekten şikâyet eder:

Mühennes zemane, bimürüvvet felek

Şamı sübhe, sübhü şama çekirsen

Lehzede açırsan min cüre kelek

Gahdan eyib, gah nizama çekirsen

Alesker'e göre onun zamanında doğruluk, insanlık, gayret ve dostluk kalmamış ve dünya namertler dünyası olmuştur. Hatta onun lirik şiirlerinde kader, küskünlük ve yalnızlıktan feryat eder. Şiirlerinde "kul Alesker", "Alesker tek bineva", "yazık Alesker", "hasta gönlüm" gibi yanık kelime ve cümleleri sıklıkla kullanmıştır. Lakin şu noktaya dikkat etmek gerekir ki bu onun değil, halkının kederi ve hüznüdür.

Elesger, üsyanın çıhıbdı sandan

Öldürsen zenburu, el çekmez şandan

Hercayiden, mühennesden, nadandan

Ne söz kaldı senetkara deymemiş?

Birçok şiirinde bey ve hanların zulmünü, Çarlık Hükûmeti'nin keyfiliğini, hâkim ve boşboğazların halkı soyup tahkir ettiklerini beyan etmiştir.

Ay hezerat, gelin size söyleyim

Bu dünyanın heyaneti çıhıbdır

İnsaflar da azdır, mürüvvetler gödek

Kazıların mazarratı çıhıbdır[209]

Koçular, kuldurlar katar tahırlar

Fekir-fükeraya yan-yan bahırlar

Kimi isteseler vurub yıhırlar

Beş atanın[210] çata-çata çıhıbdır

Pristav[211] ve naçalnik[212] gelende kende

Obanı, oymağı vururlar bende

Herac üste çohu düşdü kemende

Kamçıda, belinin katı çıhıbdır

19. yüzyılda Azerbaycan köyleri Çarlığın sömürge siyasetine, ağır vergilere[213] ve hanların zulmüne karşı birçok kez isyan etmişlerdir. Adı Güzel, Yâr Ali, Deli Ali ve Kaçak Nebi bu köylü isyanlarının rehberleri olmuşlardır. Âşık Alesker, Deli Ali'nin kahramanlığından ilham almış ve ona birkaç şiir söylemiştir:

Namerdler, elinden çekirler haşa

209 Mazarrat.
210 Penç tir.
211 Naip, kethüda.
212 Reis.
213 Maliyet.

Namuslu igitsen, seni min yaşa

Tüfengin güllesi işleyir daşa

Tek kaytarır yüz düşmeni Deli Eli.

[107] Âşık Alesker ahlaki ve nasihat verici şiirler söylemiştir. Onun üstatnâmelerinde nasihat ve dünyanın vefasızlığı hakkında ibretamiz sözler ve ifadeler vardır:

Menem-menem deyen Süleyman hanı?

Onun da, bir zaman vardı ad-sanı

Elesger, sözlerin yoldan çıhanı

Kaytarar hakk yola, düz insan eyler

Alesker'in şiirlerinde daha çok dostluk, iyilik, cömertlik ve ahde vefa gibi güzel insani sıfatlar tebliğ edilmiş ve kötülük, namertlik, hıyanet, açgözlülük ve hırsızlık tenkit edilmiştir.

İgit odur namusunu atmasın

Dost olunca, dosta yalan satmasın

Bir baş ki, ilkara kurban getmesin,

Onu bir karpıza deyişmek olar.

Âşık Alesker de Samet Vurgun gibi insan, vatan ve doğa vurgunudur. Şair dağlardan, ovalardan, çeşmelerden, pınarlardan, renkli çiçeklerden ve lale yamaçlarından ilham alarak coşmuştur:

Bahar fesli, yaz ayları gelende

Süsenli, sünbüllü, laleli dağlar

Yohsulu, erbabı, şahı, gedanı

Tutmaz bir-birinden aralı dağlar

Heste üçün tepesinde kar olur

Her cür çiçek açır, lalezar olur

Çeşmesinden abi-heyat cari olur

Dağıdır möhneti, melalı dağlar

El güzellerini överken onların simasında Azerbaycan kadınlarının zahirî ve manevi güzelliklerini tersim etmiştir:

Elesgerem, doğru yoldan azmaram

Hercayı gözele terif yazmaram

Yüz il keçse, elim senden üzmerem

Çekseler dilimden dara, Beyistan.

Veya:

Ahşam-sabah çeşmesinin başında

Bilir senmi neçe canlar dolanır

Büllur buhak, lale yanak, ay kabak

Şahmar zülfü perişanlar dolanır

Gördüm gözelliyi bizi dindirir

Kaş oynadır, heste könlüm güldürür

İşve ü nazıyla adam öldürür

Gemzesinde nahak kanlar dolanır

Alesker, temiz ve saf muhabbetin aşığıdır ve dünyada bütün seven ve sevilenlerin birbirlerine kavuşmasını ister:

Felek, merdin işin salma müşküle

Ehli-dili yetir sen ehli-dile

Bülbülü güle yaz, gülü bülbüle

Gönçenin üstünde har oynamasın

[108] Âşık Alesker toy ve şenlik meclislerine, yaylaklara ve çeşmelere ilgi duymuş ve bedaheten şiir söyleme yeteneği olduğu için birçok şiirini şu tür yerlerde söylemiştir:

Getme gözlerimden ay şeker hanım

Könlüm çoh maildi o kelem kaşa

Otur meclisimde sen menim canım

Men saz çalım, sen etkilen tamaşa

Könlüm, karankuş tek uçub koynuna

Gezir her yamacı, her yalı-yaylak

Ruhum tezelenir, mest olur ürek

Görende bu çağı, bu halı yaylak

Çıhartsın köynekden Elesger sazı

Yene coşa gelsin eşkin avazı

Teriflesin bu al-yaşıllı yazı

Unutma bu böyük kemalı yaylak

Veya:

Çerşenbe gününde, çeşme başında

Gözüm bir alagöz dilbere düşdü

Atdı müjgan ohun, keçdi sinemden

Cadu gemzeleri kanıma düşdü

Hatta mezarının çeşme başına kazılmasını istemiştir:

Elesgerem, yandım eşk ateşinde

Gözüm kaldı kirpiyinde, kaşında

Kazdır mezarımı çeşme başında

Sal sinem üstünden yol, incimerem

Âşık Alesker'in zamanında birçok âşık yetişmiştir. Bu konuda bir şiirinde şöyle söylemiştir:

Adım Elesgerdir, merdü merdane

On iki şagirdim işler her yana

Tülküsen, aslanla girme meydana

Danasan, sürtünüb kaldan danışma

Kendisinden sonra gelen âşıklar üzerinde güçlü bir tesir bırakmış ve görkemli birçok âşığımız ona nazire yazmıştır. Yazılı edebiyatımızın temsilcileri onun yaratıcılığından faydalanmışlardır.

Molla Cuma: Molla Cuma Azerbaycan'ın meşhur âşıklarından biri olup zengin bir edebî miras bırakıp gitmiştir. Oğlu Hasan'a yazdığı bir şiirden 1854 yılında doğduğu anlaşılmaktadır. Başka bir şiirinden adının "Süleyman" olduğu anlaşılmaktadır. İlk tahsilini Şeki bölgesinin Aşağı Göynük köyünde Hacı İbrahim Efendi'nin medresesinde almış ve burada Arapça ve Farsçayı mükemmel bir derecede öğrenmiştir. Molla Cuma bir molla değildi lakin eğitimli ve bilim adamı olduğu için ona "Molla" demişlerdir.

Molla Cuma Azerbaycan yazılı ve halk edebiyatını iyi öğrenmiş ve şiirde büyük bir yetenek göstermiştir.

Babası çiftçi olduğu için onu çiftçiliğe teşvik etmiş, o da **[109]** ömrü boyunca geçimini bu işten sağlamıştır.

Molla Cuma, zengin bir hayat tecrübesine sahip ve yetenekli bir el aşığı olmuştur. Eserlerinin önemli bir bölümü Himmet Elizade tarafından derlenmiş ve "Âşıklar" adlı kitapta neşredilmiştir. Paşa Efendiyev onun şiirlerini bir mukaddime ile birlikte 1966 yılında Bakü'de neşretmiştir.[214] Molla Cuma şiirlerinden anlaşılacağı üzere ince zevkli ve kudretli bir ifadeye sahip lirik bir şairdir. Saf, insani muhabbet ve aşka değer verir. Onun en çok sevdiği güzel bir sırdaştır. Molla Cuma dostluğa, misafirperverliğe, cömertliğe ve alicenaplığa değer verir. Edebî mirası içerisinde hiciv önemli bir yer tutar. Zalim ve istismarcı malikleri, tüccarları ve fırıldakçı ruhani adamları hicvetmiştir.

Molla Cuma'nın hayat, toplum ve insanlar hakkında söylediği şiirleri onun dünya görüşünü açık bir şekilde gösterir. Şair haksızlığı, zengin-fakir, güçlü-zayıf meselelerini halk cephesinden demokratik bir görüşle tahlil etmeye çalışmıştır. Dertli görünür lakin onun derdi şahsi değil, el ve halk derdidir. Keyfilikten ve derebeylikten şikâyet eder. Ona göre dünyada akla, kemale ve ilme değer veren kimse yoktur ve dünya güçlülerin ve namertlerin dünyasıdır. Onun içtimai konularda çok sayıda şiiri vardır.

Azerbaycan koçaklarından halk kahramanı Cevatoğlu'na bir şiir söylemiştir. Cevatoğlu halk tarafından çok sevilen yiğitlerden olmuş ve Çar'ın adamlarıyla birçok kez vuruşmuştur.

Agalar, guş tutun

Men size alanı deyim

Seydi tek göyde gezen

Bir neçe oğlanı deyim

---

214 Molla Cuma. Azerbaycan Edebiyat Neşriyatı. Bakü. 1966. Paşa Efendiyev.

Mehemmed Cavad oğlu

İgidlerin hanı deyim

Rüstemi-Zal, Muhtarı

Ehmed Aslanı deyim

İsterem İskendere

Zülfükar sani deyim

Şiirlerinde "İsmi Pünhan" adı bolca geçer. Gençliğinde medrese sahibinin kızına vurulur lakin aşkına muvaffak olamaz ve zaman geçtikçe bu sevgi Molla Cuma'nın ideali ve arzusu hâline gelir.

Molla Cuma âşık yaratıcılığının her türünde eserler vermiştir. Özellikle "Seyyad ile Seyalı" ve "Molla Cuma ile Âşık Köplü" adlı destanları bilinmektedir. İkinci destan ve seksen koşma elimizdedir ve Molla Cuma ile âşık Köplü'nün **[110]** deyişmelerinden ibarettir. Bu destandaki bağlamaların bir bölümü Abbas ile Gülgez, Valeh ile Zernigar ve diğer destanlardaki dinî konulara ait deyişmeleri hatırlatır:

Molla Cuma 1920 yılında Kızıl Ordu Azerbaycan'a hücum ettiğinde Nuha ve Zakatala yolundaki çarpışmada ölmüştür.

Burada çeşitli şiirlerinden örnekler dercediyoruz:

Geraylılarından:

Ceyran

Sallanıban bulak üste

Gelir bala göze ceyran

Sığallanıb zülflerini

Tökmüşdür gül üze ceyran

Gel eleme bele nazı

Danışgilen hoş avazı

Getir ele telli sazı

Söhbet ele bize ceyran

Bülbül ohur gül bağında

Seyr edir solu-sağında

Cüme bu derdli çağında

Kurban olsun size ceyran

Dilber

Eşk ehlinin karşısına

Sığallanıb çıhan dilber

Maral kimi ovçusuna

Çevriliben bahan dilber

Men seni gördüm bayağı[215]

Sen ol canımın dayağı

Açılıban gül sayağı

Müşg ü enber kohan dilber

[215] Dolayı.

Mühteser sözün teyini

Koynuna giren söyünü

Molla Cümenin ovunu

Dörd bucakdan yıhan dilber

Tecnis:

Ferhad kimi, can ü serden keçmişem

Kerem kimi, alışaram, yanaram

Bir meyveyem, kedirsize düşmüşem

Ya heyvayam, ya almayam, yanaram

Elif-beden ahtaran bu satdı

Dost peşmandı, düşmanlara büsatdı

Sert heyvandım, cilovlayıb bu satdı

Ya pelengem, ya aslanam, yanaram

Dokkuz ay dolanıb kar-kışa düşdü

Hicranım artdıkca kargı işe düşdü

Yekin Molla Cüme kargışa düşdü

İsmi Pünhan menden sertdi, yanaram

[111] Koşmalarından:

Aşık olan cövr ü cefaya dözsün

Ciyerini kara daşdan eylesin

Dünya nemetinden elini üzsün

Özün temiz çörek aşdan eylesin

Bilmek isteyenler aşık resmini

Kalasın odlara, gerek cismini

Ders alanda alsın canan ismini

Sevda ile kelem kaşdan eylesin

Molla Cüme derya kimi dolmasa

Saralıban heyva kimi solmasa

Bir gözelde insaf mürüvvet olmasa

Tanrı onu tezce başdan eylesin

Gardaş, sizle hansı dilde danışım

Yetmiş iki millet dili var mende

Tökülse kerk eler alemi yaşım

Coşğunca çayların seli var mende

Arif meclisinde keçib, oturram

Cahan misalına misal yetirrem

Göytek kuruldaram, yağıb batırram

Külekle kar, yağış, dolu var mende

Cümeyem, çoh gizli sirrler açaram

Zemistanda, dayanmaram, kaçaram

Yığmışam dövleti, böyük tüccaram

Harunla, Karunun malı var mende

Divanilerinden:

İsmi Pünhan, birce gece yanında kalım senin

Kulluğunda sahla meni, ağrını alım senin

Gel and içim bu hicrana, vallahi döze bilmirem

İcaze ver kolum açıb, boynuna dolum senin

Pervaneyem, gece-gündüz ateşine yanmışam

Derd çekmekden yorulmuşam, rengim hanı, solmuşam

Dönen yerde yalvarmışam, bu sözlere kalmışam

Tut kolumdan, kes başımı, kurbanın olum senin

Ayla günü siyah eyler bu başımın dumanı

Kaş-gözünü oynadıban, eşke salırsan meni

Neçün bele ağladırsan miskin Molla Cümeni

Ay insafsız, düşmür mü heç yadına ölüm senin

Muhammeslerinden:

Yar, senin hilal kaşın

Keman deyilmi, bes nedir?

Oh kimi kirpiklerin

Peykan deyilmi, bes nedir?

[112] Laletek gül yanağın

Taban deyilmi, bes nedir

Süzülen o gözlerin

Mestan deyilmi, bes nedir

İncitek o dişlerin

Mercan deyilmi, bes nedir

Yanıram ateşine

Odun mene çoh güc eyler

Serime sevda salıb

Bu başımı çoh gic eyler

Eşkine düşen bende

Ölmese, tez kocalar

Yar, bir insaf edib

Koltuğuna al geceler

Hesteye bir cüt narın

Derman deyilmi, bes nedir?

Yazığam, ay sevgilim

Atma uzağa daşımı

Ağlayıb leyl u nehar

Tökdürme göz yaşımı

Yüz cür behane ile

Terse salma işimi

Ya yetir muradımı

Ya yıhdırıb kes başımı

Yolunda, Molla Cüme

Kurban deyilmi, bes nedir

Âşık Ali: Âşık Ali veya Ali Mirzaoğlu, 1800 yılında Göyçe bölgesinin Çiçekli köyünde doğmuştur. Âşık Ali esasen üstatnâmeleriyle meşhur olmuştur. Onun koşma, geraylı, muhammes, divani vesaire şeklinde söylediği şiirlerde vatan sevgisi, insanperverlik motifleri, muhabbet ve güzelliğin terennümü esas yer tutar. Yeni saz havaları yaratmış ve Azerbaycan'ın büyük âşık şairi Ali Alesker'in ustası olmuştur. Âşık Ali 1911 yılında memleketinde vefat etmiştir.

Âşık Besti: Besti Kerbelayı Bayramali kızı Azerbaycan'ın değerli kadın âşıklarından biridir. Sovyet hâkimiyetinden önce söylediği şiirlerinde dönemden şikâyet edip haksızlığa ve zulme karşı çıkmıştır (Tapılmaz, Acı Ruzigar, A Bey ve Zede Deymemiş vesaire). Sovyet hâkimiyetinden sonra yeni kuruluşu karşılamış ve kadınları içtimai hayata çağırmıştır.

Âşık Bilal: Bilal Mustafaoğlu Mikayilov Sovyet hâkimiyetinden önce söylediği şiirlerinde içtimai adaletsizliği ve istismarcıları tenkit etmiştir. (Peristav, Üç Hefteni Gören Koha, Molla Dai, Görmeyir vesaire).

Sovyet döneminde sosyalist hayatı terennüm eden şiirler söylemiştir (Lenin, Neriman, Kolhoz, Şura, Zerbeçi, Dövrandır vesaire). Âşık Bilal birkaç âşık havası yaratmıştır.

[113] Âşık Avak: Âşık Avak Azaryan 1877 yılında Şamhor bölgesine bağlı Çardahlı köyünde doğmuş ve Türkçe, Ermenice, Gürcüce, Rusça ve Farsça şiirler söylemiştir. Sovyet dönemini şiirlerinde yeni hayatı ve Şurevi vatanperverliğini ve halklar arasındaki dostluğu terennüm etmiştir (Oktyabrın İyirmi İli, Azerbaycan, Moskova, Zerbeçiler, Kulak Asın, Üstümüze Düşman Gelir vesaire).

Âşık Avak'tan başka birçok Ermeni âşık Azerbaycan ve Kafkasya bölgesinde Azerbaycan Türkçesi ile şiirler söyleyip halk arasında âşıklık yapmıştır. Rahmetli Prof. Demircizade "Müasır Azerbaycan Dili" adlı kitabının mukaddimesinde şöyle yazar: "Son zamanlarda yapılan tetkikat sonucunda malum olmuş ki 16-18. yüzyıllarda yaşayıp yaratmış otuz beş Ermeni aşığı Azerbaycan Türkçesi ile koşmalar yaratıp el arasında okumuşlardır."

Âşık Mirza: Mirza Ahmetoğlu Bayramov 1888 yılında Tovuz bölgesinin Cilovdarlı köyünde doğmuştur. Şiirlerinde mevhumat, gerilik ve tufeyliliği (Bitdili Busatı, Tenbel vesaire) tenkit etmiş, Sovyet hâkimiyeti zamanında Sovyet inkılabı ve yeni hayatı alkışlamıştır (Âşık Dilinden, Lenin, Vetenim, El Gülür, Kızıl Ordu, Kırmızı Paytaht, Gül Çiçek vesaire). Âşık Mirza, Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuş ve 1954 yılında memleketinde vefat etmiştir.

Âşık Musa: 1795 yılında Göyce bölgesine bağlı Karakoyunlu köyünde doğmuş ve 1840 yılında aynı köyde vefat etmiştir. Hayatı ve yaratıcılığı hakkında bilgimiz azdır. "Telli Saz" vesaire şiirlerinde riyakârları ifşa etmiştir. Onun Güle Güle, Delir, İndi, Olmaz, A Keklik vesaire adlı lirik şiirlerini zikredebiliriz.

Âşık Esed: Âşık Esed Rzayev 1875 yılında Göyce bölgesinin Büyük Karakoyun köyünde (şimdiki Ermenistan'ın Azizli köyü) doğmuş ve 1950 yılında Tovuz'da vefat etmiştir. Âşık Esed, Alesker'in öğrencisi olmuş hem âşıkane şiirler yazmış (Bu Gözel, İndi, Gözleme, Ermeni Kızı vesaire) hem de inkılabı ve yeni hayatı terennüm eden şiirler söylemiştir (Böyük Oktyabr, Lenin, Azerbaycan, Teze Dünya, Bizimdir, Yaşasın, Moskovada vesaire).

Âşık Esed, Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuş ve şeref nişanı almıştır.

Âşık İslam: İslam, Karaoğlu Yusufov 1893 yılında şimdiki **[114]** Ermenistan'ın Vardenis bölgesine bağlı Nerimanlı köyünde doğmuş ve 1968 yılında Kirovabad'da vefat etmiştir. Âşık İslam'ın Oktyabr, Yaşa Yaşa, Azerbaycan, Bizim Dövran, Kızıl Ordu, Mingeçevir, Sülh Neğmesi, Kemercan adlı sosyalizmin kuruculuğunu terennüm eden mahnıları vardır. İlk kez Azerbaycan'da âşık korosunu yaratmıştır (1937).

Âşık İslam, Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuştur.

Âşık Hüseyin Bozalganlı: Hüseyin Caferoğlu Kuliov 1860 yılında doğmuş ve 1941 yılında vefat etmiştir. Küçük yaşlarında yaratıcılığa başlamış ve âşık sanatını mükemmel bir şekilde öğrenmiştir. Bir üstat olarak yetişmesinde Âşık Hüseyin Şemkirli ve Âşık Alesker'in tesiri olmuştur. Sovyet hâkimiyetinden önce geraylı, koşma, muhammes, güzelleme, üstatnâme, tecnis, dudakdeğmez vesaire şiirler söylemiştir. Sovyet dönemi şiirlerinde (Oktyabr Bayramı, Sovetler Azerbaycanı, Moskova, Bugün, Gözeldir, Bahın,

Gördüm vesaire) inkılabı ve yeni hayatı terennüm etmiştir. Şiirlerinden: Çekmesin, Olmaz, Yahşı Ad, Şirin-Şirin, Yadıma Düştü, Yeridi gibi şiirleri sanatkârlık bakımından daha yetkindir. Onun "Kaçak Tanrıverdi" adlı destanı vardır.

Âşık Hüseyin Bozalganlı, Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuştur.

Âşık Şemşir: Âşık Şemşir, Kurban oğlu Kocayev 1893 yılında Kelbecer'in Demircidam köyünde doğmuştur. Âşık Şemşir ömrünün büyük bir bölümünü ana yurdunda geçirmesine rağmen Azerbaycan'ın her yerinde meşhur olmuştur.

Âşık Şemşir'in şiirlerinde doğa güzelliği, muhabbet ve vatana bağlılık en önemli konuları teşkil eder. Halkın hayatı ve içtimai meseleler ile yakından ilgilidir. Halkı bir çırağa benzetir ve "Bülbülün dolandığı gibi insan da el başına dolansın" der:

Bülbül konar gül başına

Men dolanım el başına

Gorum olsun kül başına

Tek özünü koruyanın

Uyma bu dünya malına

Şemşir, güven ikbalına

Bu cahanda hoş halına

Öz behtinden yarıyanın

Sovyet hâkimiyetinden önce bile Gelibdir, Zülmkar, Olmasa, Özüme şiirlerinde olduğu gibi içtimai haksızlıktan şikâyet etmiştir.

[115] Âşık Şemşir seksen yedi yıllık ömründe her zaman kıratlı bir mert gibi yaşamış, mertleri methetmiş, doğruluktan ayrılan ve mesleğini paraya satan namertleri kamçılamıştır:

Mayasına haram katmayan insan

Kesalet yuhusu yatmayan insan

Mesleyini pula satmayan insan

Elin nezerinden heç düşe bilmez

Karşıya dağ çıhsa, bacar aşasan

Yer var ki, susasan, yer var coşasan

Şemşir, sen ne keder ömrü yaşasan

Daha pis günlerden söz düşe bilmez

Namerd senin kulluğunda kul olar

Öz işi düzelib, bitene kimi

Koy seller aparsın nanecibleri

Bah dalınca gözden itine kimi

Âşık Şemşir, Azerbaycan Yazarlar Birliği üyesi olmuş ve 1973 yılında "Emektar İncesanat Hadimi" ünvanını almıştır. Yeni hayatı, temiz muhabbeti, ana yurdunun doğal güzelliklerini terennüm eden koşma, muhammes, tecnis, üstatnâme, divani vesaire şiirleri ve üç destanı vardır. 1980 yılında vefat etmiş ve vefatından beş gün önce aşağıdaki şiiri yazıp halasının oğluna göndermiştir.

Selamet Kalın

Sahlı, servetli, aranlı, dağlı

Mehriban ellerim, selamet kalın

Obalarda, hoş güzeran keçirdim

Aylarım, illerim selamet kalın

Secde edim bu mükeddes torpağı

Hüsnünü bezeyir zefer bayrağı

Gelib semalardan mahnı sorağı

Şeyda bülbüllerim, selamet kalın

Darıhıram, kaş olaydı yanımda

Hüseynim, Tofikim, Behtiyarım da

Saz çalmağa heves yohdu canımda

Titreyir ellerim, selamet kalın

Deve köçür, ay “Zelimhan”, gözleme

Sızıldayıb “Memmed Aslan” gözleme

Çağlayan, korlayan dastan gözleme

Kuruyub sellerim, selamet kalın

Heyalımda, Karabağ var, Gence var

Kelbi kövrek, ürekleri ince var

Sinem üste ecel adlı pence var

Ay şirin dillerim, selamet kalın

Kesirem, yoh daha metleb murazdan

Vaht salmasın bu korkunu tarazdan

Muğan üçün şirin Kürden, Arazdan

Bezenen millerim, selamet kalın

Üzümlü, buğdalı, pambıklı ölkem

Adı tarihlere yazılan kitem

Ceyranlı düzlerim, terlanlı zirvem

Sevfalı göllerim, selamet kalın

[116] O yandan Şah Dağı, Koşkar, Lenkeran

Üreyim Bakıdı, kelbim Nahcıvan

Sen canlı tarihim, kedim Kobustan

Yazılı çöllerim, selamet kalın

Şairler ordusu, aşıklar desdi

Siz, yazın-yaradın, demeyin besdi

Şemşirin bağına bir tufan esdi

Soluhdu güllerim, selamet kalın

Kocalık derdine giriftaram men

Deme, haloğlu elbet kocalmır

Kocalmak kanunu pozula bilmez

İnsanda, hasiyyet, adet kocalmır

Son olarak Âşık Şemşir'in ana yurdu Kelbecer ve Tahtadüz'e[216] yazdığı şiirlerinden birini dercediyoruz:

Kara Hacı Delidağı

Ağ bezenir nahar çağı

[216] Yer adları.

Beçe balı, sarı yağı

Boldu varı Kelbecerin

Benövşesi, dağ lalesi

Süde benzer şelalesi

Sanki şerbet piyalesi

Bulakları Kelbecerin

Yazın, yayın oğlan vakti

Can dermani: boz bulakdı

Tahtadüzdü, haç bulakdı

En gözeli yaylakları

Çiçeyinde sızlar arı

Şemşir, vesfin söyle bari

Yağış yağar, olar cari

Ahar seli yaylakların

Âşık Şemşir'in eserleri ve koşmaları 1971 yılında, seçilmiş eserleri ise 1973 yılında Bakü'de neşredilmiştir.

Âşık Penah: Âşık Penah dönemimizin görkemli âşıklarından biridir. Muğan'da doğmuş olmasına rağmen şiirleri, sazı ve sesiyle Kuzey Azerbaycan'ın her tarafında meşhur olmuştur. Özellikle Abşeron bölgesinde yaşayan halk ona vurgundu. Çok hoş bir insandı ve kendini sevdirmesini biliyordu. Ne yazık ki zamansız gelen ecel onu elinden tez ayırdı. Bugün onun güzel sesiyle söylediği kaset ve plakları vardır. Ayrıca neşredilmiş kitaplarda şiirleri yadigâr kalmış lakin bir kitaplık kadar neşredilmemiş şiirleri vardır. Bu şiirlerinden birkaç örnek dercediyoruz:

Alkış

Yene açdı kapımızı şadheber

Bu tentene, bu hoş sorağa alkış

Bahışlarda, ulduz-ulduz şefekler

Kelbimizde yanan çırağa alkış

[117] İgitlerin bu şöhreti, bu şanı

Görün nece heyran koyub dünyanı

Elbir işin, dost emeyin nişanı

Polad çekic, gümüş orağa alkış

Saz deyildir, üreyimdir dillenen

Muradımdır, isteyimdir güllenen

Başımızın üzerinde yellenen

Güneş rengli kızıl bayrağa alkış

Anaların, bacıların elleri

Bürüyübdür bolluğa bu çölleri

“Aşık Penah” tebrik ele elleri

Bu növrağa, bu temterağa alkış

Oğul

Sen ülfetle, mehebbetle

Doğulmusan koşa, oğul

Çiçek-çiçek arzuların

Tohunmasın daşa, oğul

Boş dolanıb bekar gezme

Sedaketli dostdan küsme

Namerd ile çörek kesme

Bir gün vurar başa, oğul

Her elvan daş deyil almaz

Her parıltı kızıl olmaz

Eyilmekle baş ucalmaz

Namus ile yaşa, oğul

Sözlerimi sahla yadda

Mena ahtar bu heyatda

Unutma ki, yahşı ata

İstemez ki, çaşa oğul

Ehdim budur: ilden ile

Adın düşsün dilden dile

Penah sazı alıb ele

Eşkin ile coşa, oğul

Göresen

Üreyi düz, elmi düz olanı

Sevinen göresen, gülen göresen

Ahtaran, öyrenen dünya insanı

Sirrler alemin bilen göresen

Sevirem torpağı medh edenleri

El çatmaz göyleri feth edenleri

Derdini derinde gizledenleri

Sevinci gardaş tek bölen göresen

Unudub heyanı, unudub arı

“Menem-menem” deyib, hay salanları

Keyretsiz gün sürüb “ucalanları”

Min canı olsa da ölen göresen

Bülbülden ses aldım, güllerden nefes

Penaham, tükenmez könlümde heves

Halkın üreyinde yaşayan ölmez

Dünyaya tezeden gelen göresen

Âşık Gaşem: Âşık Gaşem Caferi muasır şairlerimizden biridir. Şebister’in Kenderun köyünde doğmuş ve şimdi de orada yaşamaktadır. Âşık Gaşem **[118]** şiirlerinde istibdat ve zulme itiraz etmiş ve halkın tercümanı olmuştur.

Âşık Gaşem’in tercümeihâli elimize henüz ulaşmadı yalnız 1358 (1939) yılında Agay Daver tarafından Âşık Gaşem’in “El Meni Atmaz” adlı şiir mecmuası neşredilmiştir. Bu mecmuadan Âşık Gaşem’in bazı şiirlerini örnek için dercediyoruz:

Çare Sevdiyim

Mecnun olan geder Leyli dalınca

Tellerin darayıb yana sevdiyim

Ferhad dağı deldi Şirin yolunda

Tebibsen, derdime çara, sevdiyim

El köçende düşer bulak başına

Kız-gelinler vesme yahar kaşına

Her kes derdin deyir öz sirdaşına

Vurulmuşam bir cüt hala sevdiyim

Bülbül çeh-çeh vurar, konar çemene

Mehebbet ohunu vurdun sineme

Kırh beş ildir vekt vermisen Kaşeme

Tebibsen, derdime çara sevdiyim

Zindana Düşdüm

Yareb! Neylemişdim hakk dergahında

Heste olub, müdam cahana düşdüm

Yazıldı namelerim ölkebeölke

Dolaşdım dillerde, dastana düşdüm

Can kurban eylerdim gören dostuma

İstibdad eli girdi can kesdime

Yenice gelirdi tebib üstüme

Kedim geri basdı, dermana düşdüm

Canım, başım olsun yolunda feda

Cavan iken, felek! Yandırdın oda

Neylemişdim meger, ey bar-huda

Giriftar eyledin, zindana düşdüm

Kaşem, ömrümü vermişem bada

Kazandığım kismet olubdur yada

Şad-huraman seyr ederdin deryada

Kimim şikest olub, ümmana düşdüm

Neçe Oldu Getdi

Çoh çekdim dünyanın ah-zarını

Heç günüz görmedim, gece oldu getdi

Bikeyret ne bilir merdin kedrini

Her kes menem! dedi, köç oldu getdi

Men deyirdim kocalmazdım dünyada

Yaradanım belke yete imdada

Sözlerimi bir gün salarlar yada

“Güneyli Kaşem”di, nece oldu getdi

[119] Âşık Hüseyin Civan: Hüseyin Mikailoğlu Aliov, 1916 yılında İran Azerbaycanı’nın Utu köyünde doğmuş ve 1945 yılında Azerbaycan Demokrat Fırkası üyesi olmuş ve Pişeveri Hükûmeti sustuğunda Kuzey Azerbaycan’a gitmiştir. Şiirlerinde Azerbaycan’da geçen mübarezeyi ve sosyalist inkılabı terennüm etmiştir. “Settar Han”, “Moskova Seferi” ve “Kelbecer” adlı destanları vardır.

Âşık Hüseyin Şemkirli: Hüseyin Kurban oğlu 1811 yılında doğmuş ve 1891 yılında vefat etmiştir. Söylediği üstatnâme, muhammes, katar vesaire şiirlerinde muhabbeti ve terbiye güzelliğini terennüm etmiştir. Birçok şiirinde beyleri ve gerici mollaları tenkit etmiştir. Onun "Hüseyn ve Reyhan" ve "Hüseyn ve Keşiş Kızı" adlı destanları meşhurdur.

Âşık Aslan: Muasır saz şairlerimizden Âşık Aslan yetmiş dört yıl önce Hoy şehrinin Hamzayan köyünde doğmuştur. Babasının adı Necef, soyadı ise Talibi'dir. Âşık Aslan, Âşık Esed'in öğrencilerinden biridir. Yüreği vatan aşkıyla çarpan duygulu şairlerimizdendir. Âşık Aslan halk şiirinin çeşitli türlerinde kendini sınamış ve şiirler yazmıştır. Onun yaratıcılığında ana yurda sonsuz muhabbet ve ana diline saygı ve bağlılık açık bir şekilde yansımıştır.

Birkaç yıl önce Londra fakülteleri davetlisi olarak Londra'ya gitmiş ve burada Şah İsmail ile ilgili destanlar dâhil olmak üzere Azerbaycan halk edebiyatı örneklerini saz ve sözle birlikte takdim etmiştir. Burada onun yaratıcılığından biri ciddi diğeri tanz olmak üzere iki örnek nakledilmiştir:

Gül Tebrizim

Azer eli coşar, daşar

Dünya varken, azad yaşar

Kartal kimi dağlar aşar

El Tebrizim, gül Tebrizim

Gel derdimi bul Tebrizim

Gözel olar yayın, kışın

Sefalıdır dağın, daşın

Düşmen itin dider dişin

El Tebrizim, gül Tebrizim

Gel derdimi bul Tebrizim

Azerbaycan bir vaht olar

El derya tek coşub, dolar

Yağıların rengi solar

El Tebrizim, gül Tebrizim

Gel derdimi bul Tebrizim

[120] Yad canına od salarsan

Düşmanlardan bac alarsan

Azad olub şen kalarsan

El Tebrizim, gül Tebrizim

Gel derdimi bul Tebrizim

“Aşık Aslan”, gel imana

Sidki bağla o sübhana

El yolunda ol merdane

El Tebrizim, gül Tebrizim

Gel derdimi bul Tebrizim

Boğaz Derdi

Tanz

Boğaz, seni har olasan

Boy atmamış, tez solasan

Görmedim birce doyasan

Ohşayırsan mare boğaz

Çıhsın sene yare boğaz

Yolum düşerken bazara

Salırsan meni azara

Nefesim düşür alma-nara

Getdin meni cane, boğaz

Çıhsın sene yare, boğaz

Edende meyveler nazı

Yeyende varlılar kazı

Sızlayır aslanın sazı

KarKış deyir nare, boğaz

Çıhsın sene yare, boğaz

Baş eymezdim namerd yada

Güvenerdim yahşı ada

Ad-sanını verdin yada

Senin üzü kare, boğaz

Çıhsın sene yare, boğaz

Boğaz, seni doyurmağa

Gül başuva sovurmağa

Sola-sağa kaçdım kağa[217]

Minnet çekdim yade, boğaz

Çıhsın sene yare boğaz

Gel beçara “Aşık Aslan”

Etme nefse canı kurban

Sahla sazı hörmet her an

Çekme meni dare boğaz

Çıhsın sene yare boğaz

Hoy 1347 (1928)

Âşık Ali: Tebriz’in tanınmış âşıklarından biri olan Âşık Ali Feyzullah Vahid seksen sekiz yıl önce doğmuş ve on yedi yaşında âşıklığa başlamıştır. Âşık Ali’nin babası âşık olduğu için küçük yaşta şiir ve musiki ile yakından ilgilenmiş ve âşıklar meclisine gitmiştir. Böylece âşıklığa merak ve ilgi duymuş ve âşık olmaya **[121]** karar vermiştir. Âşık Ali, Âşık Alesker Maralanı ve Âşık Hacıali’nin öğrencisi olmuş, onlardan Âşık’ın havalarını ve şiirlerini öğrenmiş ve uzun yıllar halkın dertlerini, sevinçlerini ve isteklerini sazı ve sözü ile terennüm etmiştir. Âşık Ali’nin babası Settar Han’ın mücahitlerinden olmuş ve kendisi de özgürlük temalarını terennüm eden bir âşık olmuştur.

Âşık Ali’nin oğlu Agay Hüseyin Feyzullah Vahid “Dede Korkut” dergisinin başmüdürü ve naşiri olarak halkımızın dil ve edebiyatına hizmet etmektedir.

Âşık Ali’nin şiirlerinden örnek olarak son zamanlarda yazdığı “Kanatlı Ses” adlı şiiri naklediyoruz:

[217] Dadaş.

Kanatlı Ses

Kanadlı ses çatdı bize

Nisgilim var gelem konak

Göyden sepdi gül Tebrize

Cavanların toyun tutak

İşık saldı kelbimize

Derd dağıdak, gem unudak

Telli sazı aldım ele

Nolubdu bes Hüseyn cavan

Neğmelerim geldi dile

Kim ölübdü, kimdi kalan?

Sesin geldi “Dede Korkud”

Korhum budur düşem heste

Oldun mene arha-umud

Arzum kala deste-deste

Sinem üstden ötdü bulud

Ağ kirpikler ola beste

Gözlerimden sel atlandı

Konak evim mezar ola,

Arzularım kanadlandı

Torpak menden bezar ola

Zindanlarda çekdim nefes

Bizden kabak bu dünyadan

Dünya oldu mene kefes

Neçe-neçe keçib karvan

Gur sesiniz verdi heves

“Aşık Eli” size kurban

Sinem üste aldı sazı

O günleri men görmesem

Eşkinizle çaldım sazı

Balalarım görsün ne gem

Bu şiiri Bakü radyosunun “Dede Korkut” programında dinledikten sonra yazmış ve Bakü’ye göndermiştir. Azerbaycan’ın muasır halk şairi Bahtiyar Vahapzade, Âşık Ali’nin şiirine cevab olarak aşağıdaki şiiri yazmıştır:

Bahtiyar Vahapzade’den Âşık Ali’ye:

Dedemizin söhbetini

Sen butaydan eşideli

Kökümüzden gelen sese

Cavab verdin Aşık Eli

[122] Hem otağda, hem butayda

Dövran sürdü Dede Korkud

Saz üstünde seni menle

Görüşdürdü Dede Korkud

Dedemizi yada salak

Balamıza gün ağlayak

Ayrılığı ayaklayak

Sen otağdan, men butaydan

Demesinler: “teklenmişik

Eyni derde yüklenmişik”

Bir arzuya köklenmişik

Sen otağdan, men butaydan.

Biz ateşden od almışık

Derdimizden ad almışık

Uçmağa kanad almışık

Sen otağdan, men butaydan

EMEK VE MERASİM NAĞMELERİ

Halkın şiir yaratıcılığının en eski türlerinden biri emek nağmeleridir. Bunlar işi ahenkli bir şekilde yürütmek ve kolaylaştırmak amacıyla çalışma sırasında söylenmiştir. Bu nağmeler önceleri çok sade ve basitti, bazen bir kelime birkaç kez tekrar edilirdi ve söylenen ahenkler şen ve çok karakterliydi. Bu şekilde insanları heves ettirip tedarik sağladı ve iş sürecindeki zorluğun ve ağırlığın azalmasına hizmet etti. Bu mahnıların birçoğunda emek, emek aletleri ve yardımcı kuvvetler övülmüş hatta kutsallaştırılmıştırr.

Azerbaycan eski emek nağmelerinin bazı özelliklerini koruyan holavarlar halk arasında hâlâ yaşamaktadır.

“Holavar” kelimesi “ho” ve “var” kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. “la” eki muhtemelen bu iki kelimeyi dilimizin ahengine göre birleştirmek için araya eklenmiştir. Eski Türkçede “ho” hayvan, “var” ise git demektir.

İlk holavar mahnısı çok basitti. Burada esas yeri ahenk tutmuştur. Çalışma sırasında öküz, kutan ve diğer çiftlik aletlerinin çıkardığı seslere uyum sağlanarak ahenk oluşturulmuştur.

Daha önce holavar mahnısının her mısrası bir-iki heceden oluşuyordu lakin sonra hece vezniyle yaratılan holavarlar ortaya çıktı. Burada yine esas yeri ahenk tutuyordu. İlk mısrası bir, iki ve üç heceden ibaret olan eski holavarlar şimdi hem ayrı hem de holavarların nakaratı olarak okunur.

Hayvanlarla ilgili mahnılarda daha çok totemizm döneminin kalıntıları muhafaza edilmiştir.

Şifahi halk edebiyatının en eski türlerinden biri de merasim nağmeleridir. **[123]** Merasimler iptidai insanların maişeti, dünya görüşü ve dinî inançları etrafında teşkil ve icra edilmiştir.

Eski insanlar doğa güçleri karşısında aciz idiler. Doğa onlar için bir sırdı. Bu sebeple her doğa olayı onlara bir mucize gibi geliyordu. İnsan bu mucizelerin sırrını ortaya çıkarmaya, doğa güçlerini ve olaylarını kontrol etmeye çalıştı ve bunun için “efsun” gibi çeşitli vasıtalara başvurdular.

Azerbaycan halk merasimlerini iki bölüme ayırabiliriz:

1- Mevsim Merasimleri: Mevsim merasimleri eski dönemlerde insanların itikatları, doğa olaylarına karşı münasebetleri ve faaliyetleri etrafında söylenmiştir. Çiftçilik, hayvancılık, avcılık gibi faaliyetlerle ilgili merasimler teşkil edilmiştir. Mevsim merasimleri içerisinde en yaygın olanı Nevruz merasimidir. Nevruz merasimi kışın bitip baharın gelmesiyle birlikte başlar. Bu bayram insanlara sevinç ve umut veren ve onları canlandıran bir bayramdır. Görünüşe göre bu bayram eski İranlılardan Türklere geçmiştir. Bu bayramda çeşitli mahnılar okunur ve bayrama mahsus merasimler yapılır:

Novruz gelir, yaz gelir

Neğme gelir, saz gelir

Bağçalarda gül olsun

Gül olsun, bülbül olsun

Yılın son çarşamba günü hayatlarda veya geniş bir düzlükte şenlik ateşi yakılır ve halk birer birer ateşin üzerinden atlayarak şu sözleri söyler:

“Ağırlığım, uğurluğum”, “Ağrım, acım, azarım, bezarım dökül bu ateşin üstüne!” ve böylelikle çarşambanın hüznünü giderirler.

Yeni yılda güneş çağırma merasimi vardı. Güneş insanları ve dünyayı ısıtırarak doğaya can verir. Bu sebeple insanlara sevinç ve umut verir:

Gün çıh, gün çıh

Köhlen atı min çıh!

Güneş çıktıktan sonra onu öven nağmeler okunur:

Çıhdı güneş kırmızı

Can gülüm, can, can

Toyladı oğlan kızı

Can gülüm, can, can

Her birimiz bir güneş

Can gülüm, can, can

Bir bağçanın ulduzu

Can gülüm, can, can

Mevsim merasimleri arasında en önemlileri ve en eskileri Hızır Hızır ve Godu godu merasimleridir. **[124]** Hızır, Hızır Nebi veya Hızır İlyas ile ilgili nağmeler yağış isteğiyle

teşkil edilen merasimlerde söylenmiştir. Kuraklık eski dönemlerden beri halka azap vermiş, ekinlerini yakmış ve mahvetmiştir. Bunu önlemek için su tanrısı övülmüş ve onların şanına düzenlenen mersimlerde mahnılar okunmuştur.

Hıdır İlyas, Hıdır İlyas

Yetdi çekdi, geldi bahar

Kara toyuk kanadı

Kim vurdu, kim sanadı

Mehellenize gelende

İt baldırım daladı.

Hanım, ayağa dursana

Yük dibine varsana

Boşkabı doldursana

Hıdırı yola salsana

Bazen yağmur çok yağıp ekine ve ürüne zarar verdiğinde Godu godu merasimi teşkil edilir ve bu merasime mahsus mahnılar okunurdu. Bu sırada köyün gençleri öğleden sonra güneşi simgeleyen bir gelincik süsler, kapı kapı gezer, gösteriler yapar, oynar, söyler ve pay derlerlerdi. Okunan mahnıların içeriği güneşin simgesi olan Godunun şanını över:

Godu-Godunu gördün mü

Goduya salam verdin mi

Godu buradan keçende

Kırmızı günü gördün mü

Goduya kaymak gerek

Kablara yaymak gerek

Godu gün çıharmasa

Gözlerin oymak gerek

Eskiden insanların işi ile ilgili merasimler yapılmıştır. Bunlardan hayvancılık ile ilgili merasimler ve mahnılar dikkat çeker. Bu mahnılara "sayaçı" sözleri denir. Sayaçı, sonbaharın sonunda ve kışın evleri gezer ve mahnılarla hayvanların sesini terennüm eder. Bunun sonunda yağ, peynir, un, buğday, pirinç vesairesini alır. Bu mahnılarda hayvanlara muhabbet ifade edilir, onların özellikleri tasvir edilir ve iyi ve bol ürün istenir.

Sayaçı ve saya "say" kelimesinden gelir ve bu mahnıları koyun çobanları ifa ederler. Büyük ihtimalle bu kelime koyunları otlatmak ve saymakla ilgili olduğu için saya olarak adlandırılmıştır.

Sayaçı sözler şekil ve içerik bakımından çeşitlidir. Bunlar koyun ve keçi başta olmak üzere evcil hayvanlara hasredilmiştir. Genellikle şöyle başlar:

Selam-eleyk say beyler

Bir-birinden yey beyler

[125] Saya geldi gördünüz

Selam verdi aldınız

Alnı tepel koç kuzu

Sayaçıya verdiniz

Sefa olsun yurdunuz

Ulamasın kurdunuz

Ac getsin avanınız

Toh gelsin çobanınız

Koyunlu evler gördüm

Kurulu yaya benzer

Koyunsuz evler gördüm

Kurumuş çaya benzer

Koyun var, kere gezer

Geler, evleri bezer

Çobanları konu alan mahnılar ise sayaçı sözlerin bir bölümünü teşkil eder. Bu mahnılarda çoban övülür, onun emeği, hizmeti, hayatı ve kahramanlığı terennüm edilir. Örneğin:

Göyde gezen bulutlar

Yorganıdır çobanın

Yastı-yastı tepeler

Yastığıdır çobanın

Yumru-yumru kayalar

Yumruğudur çobanın

Elindeki deyenek

Kalhanıdır çobanın

Yanındakı boz köpek

Yoldaşıdır çobanın

Ağzı kara canavar

Düşmenidir çobanın

2- Maişet Merasimleri: Maişet merasimleri halkın gelenek, görenek ve inançlarıyla ilgilidir ve çok çeşitlidir. Örneğin; yas, defin, doğum ve toy merasimleri ve vasf-ı hâller bu türdendir.

Vasf-ı hâller fal manasında kullanılmıştır. Yılbaşından bir ay önce kadınlar ve kızlar toplanır, bir leğene su koyar ve buradan bir nişan alıp suya atarlar. Leğenin başında oturan kadın eline rastgele aldığı nişanı sudan çıkarıp bir vasf-ı hâl söyler ve bu vasf-ı hâl nişan sahibinin falı olur. Nişan sahibi, niyetinin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini vasf-ı hâlden anlar. Vasf-ı hâl adıyla okunan mahnılar şekil olarak bayatı ve ağıya benzese de içerik olarak onlardan farklıdır. Aşağıda iki vasf-ı hâl mahnısı naklediyoruz:

Ağlama, naçar ağlama

Elinde haçar ağlama

Kapını bağlayan Allah

Bir gün açar, ağlama

Oturmuşdum sekkide

Üreyim seksekide

Üç kızıl alma geldi

Bir gümüş nelbekide

[126] YAS VE DEFİN MERASİMLERİ

Yas ve defin merasimleri çok eski dönemlerde Azerbaycan Türkleri ve diğer Türk halklarında gelenek hâline gelmiştir. Bu merasimlerde söylenen mahnılara "ağı" ve okuyanlara ise "ağçı" adı verilmiştir.

A. Hakverdiyev'in yazdığına göre eski Azerbaycan'da ölen büyük kahramanlar için ağlamak bir gelenekti. Kahramanın öldüğü gün halkı bir yerde toplarlardı. Bu toplantıya "yuğ" (yuğlamak, ağlamak demektir) adı verilirdi. Toplananlar için bir ziyafet verilirdi. Yuğcular iki telli sazlarını (kopuz) çalıp oynarlardı. Yuğcu önce ölen kahramanın

yiğitliklerinden bahseder ve onu överdi. Sonra hüzünlü havalar çalıp ağı söyler ve toplananlar yuğcu ile birlikte ağlardı. Ağcı ölen kahraman hakkında mahnı okuyana kadar onu yanık sözlerle över ve sonra mahnıya geçerdi. Örneğin, "Açılmayan tüfeğin, sıyrılmayan hançerin, canına kurban, ay gibi doğdun, gün gibi battın, binerken at bağrı yardın, düştüğünde yer bağrı yardın, saydığına selam verdin, saymadığına yan verdin. Düşmanına dirsek gösterdin, düşmanına kan yutturdun, altının bedel atına, omzunun süzen tüfeğine, terkinin dolu heybesine, ağzının keserli sözüne anan kurban ay…"

Ağacda hezel ağlar

Dibinde gözel ağlar

Bele oğlu ölen ana

Sergerdan gezer, ağlar

Can gardaş, canım gardaş

Ağlayır canım gardaş

Baş koyum dizin üste

Koy çıhsın canım gardaş

Ağılar yalnız kahramanlar için değil, bütün ölenler için yüzyıllarca okunmuştur. Bu sebeple Azerbaycan şifahi halk edebiyatında bunlar içerik olarak renklidirler. Yas ve defin merasimleri ölünün başı üzerinde veya gömüldüğünde mezarlıkta yapılır.

TOY MERASİMLERİ

En yaygın ve meşhur toy merasimleridir. Bu merasimler gelenek üzere sonbaharda yapılır. Çünkü sonbaharda ürün toplanır ve insanlar rahata kavuşur. Toy kelimesi eskiden büyük ziyafet için kullanılmıştır. Toylar, nişan mersimi ile başlar. Toy merasiminin birkaç merhalesi vardır: elçilik, nişanlama, kına gecesi, gelin gelme, zifaf gecesi, toy dağılması, duvakkapma vesaire. Her bir merhalenin kendine özgü mahnıları vardır. Elçilikten

sonraki merasimlerde mahnılar, musiki **[127]** dans ve oyunlar birlikte icra edilir. Bu mahnılardan örnekler naklediyoruz:

Goda gelmişik biz size

Hörmet ediniz bize

Bu gece kız sizdedir

Sabah aparrık bize

Al almağa gelmişem

Şal almağa gelmişem

Oğlanın bacısıyam

Adahlamağa gelmişem

Gelin, damat evine götürülürken okunan mahnılardan örnek:

Anam, bacım kız gelin

El-ayağı düz gelin

Yeddi oğul isterem

Birce dene kız, gelin

Eteyi çin-çin gelin

Çini göyerçin gelin

Gelinler arasında

Hamından göyçek gelin

Gelin ve kaynana ile ilgili mahnılar toy merasiminin en dikkat çekici mahnılarıdır. Gelin ve kaynana arasında olan çekişme ve zıddiyet şu mahnılarda açık bir şekilde görülmektedir:

Geline bah, geline

Elin koyur beline

Geline söz deyilmez

Çıhar, geder evine

Gelin gelir, han gelir

Evleri yıhan gelir

Elinde ülgüc tiye

Başları kırhan gelir

Eski merasimler günümüzde birçok yerde önemini korumaktadır. Ancak halkımızın geçmiş gelenek ve göreneklerini, dünya görüşünü, inancını ve yaşam tarzını öğrenme konusunda tarihî öneme sahiptir.

HALK OYUN VE DRAMLARI

Halk oyun ve temaşaları mevsim ve maişet merasimlerinden doğmuş ve inkişaf etmiştir. Bu merasimlerde bir dereceye kadar oyun unsurları bulabiliriz. Bu unsurlar zamanla inkişaf etmiş ve bilahare müstakil oyun ve temaşa şeklini almıştır.

Âşık şiiri oyunların yaratılmasında önemli bir rol oynamıştır. Aşığın kendisi iyi bir artisttir. Onun konuşması destan, nağıl ve tiyatro eserlerini anımsatır. Örneğin, Kerem ile Aslı Destanı'nı anlatan âşık çoğu zaman Aslı, Kerem, Kara Keşiş ve Ziyad Han'a dönüşür. Âşık sanatı halk tiyatrosunun bir şekli olarak düşünülebilir.

Halk oyunları ve temaşalarını üç gruba ayırmak gerekir: merasimlerle alakadar oyunlar, içtimai oyunlar ve aile-maişet oyunları.

[128] 1- Merasimlerle Alakadar Oyunlar: Bunların en önemlileri bahar bayramı ile ilgili olan Kosa gelin veya Kosa kosa adı verilen oyunlar ve çiftçilikle ilgili oyunlardır.

Kosa kosa oyun veya tiyatrosunun esası kışı gönderip baharı karşılamaktır. Kosa kışın simgesidir. Onun kosalığı kuru kışın tecessümüdür. Keçi de yazın, hayatın ve yeşilliğin simgesidir. Bu sebeple oyun esnasında keçi kosayı öldürünce herkes mutlu olur.

Çiftçilikle ilgili tiyatrolar arasında "Tenbel Gardaş" ve "Ekende Yoh, Biçende Yoh, Yeyende Ortak Gardaş" oyunları dikkat çeker. Bu oyun halk arasında çok yayıldığı için bir atasözü gibi meşhur olmuştur. Temaşanın kısa özeti şöyledir: Olay, bir maliğin toprağını eken iki yoksul kardeş arasında cereyan eder. Malik sahneye çıktığında iki kardeş ona yaklaşarak yerini kendilerine icara vermesini isterler. Malik razı olur ve kardeşler yeri alır. İşe başlayınca ikinci kardeş binbir bahaneyle kendini işten kenara çeker, gah ayağına çöp batar gah hastalanır, kalbi ağrır vesaire. Bu bahaneler o kadar uzun sürer ki birinci kardeş artık yeri ekmiş, büyütmüş, olgunlaşmış tahılı biçip dövmüş ve çuvallarda toplamıştır. Bu sırada hazır çuvalı gören ikinci kardeş kardeşinin yanına gelir ve elini beline koyarak şöyle söyler:

"Evet tahılımız hazır, gel şimdi bölüşelim" der. Birinci kardeş ona, "Geç geldin, sana bu tahıldan bir tane bile yok, kendim ektim, kendim biçtim, kendim yiyeceğim" der. İkinci kardeş "Ne diyorsun, elim ayağım değmemiş tahılı ikiye böl yoksa bir toy yaparım ki rahmetli babamız mezardan kalkar" der.

Birinci kardeş "Kötü söyleme, ağzını temiz tut. Ey cemaat! Buna tahıl verilir mi?" der.

Cemaat: "Yok, yok!" der.

İkinci kardeş kemerini alıp onun üstüne saldırır. Burada savaşma sahnesi verilir. Sonunda birinci kardeş ikinci kardeşi vurup öldürür. Ölü ortada kalır. Kardeş ölünün üzerine tükürür, halk teker teker ona tükürür. Oyunun sonunda cemaat bağırır: "Ekende yoh, biçende yoh, yeyende ortak gardaş!"

Bu oyunlar daha çok köylünün yaşamıyla ilgili olup **[129]** ahlaki ve terbiyevi öneme sahiptir.

2- İçtimai Oyunlar: İçtimai oyunlar genellikle halkın uyanışı ile ilgili içtimai konuları kapsar. Bu oyunlarda halk kitleleri, zalim ağalara ve istismarcılara güler, onlarla alay eder ve onları tenkit ederler. Bu oyunlar arasında Kuzey Azerbaycan'da toy meclislerinde oynanan "Han han" ve "Keçel" oyunu dikkat çeker. Keçel oyununa iki keçel kardeş, yaşlı bir anne, gençler ve cemaat iştirak eder. Bu iki keçel kardeş gaziye hizmetkâr olurlar. Gazi onları çok çalıştırır lakin ikisinin de parasını vermez. Gazi çok yaramaz, küfürbaz ve gaddar bir adamdır. Keçel, gaziye kendine her küfrettiğinde ona on manat vermesini söyler. Gazi kabul eder. Lakin küfür alışkanlığı olan gazi, keçele her küfrettiğinde ona on manat vermeye mecbur kalır. Gazi, iki kardeşi de ücretlerini vermeden kovar. Bu sırada bir loti meydana çıkar. Katır kılığına girer ve keçelden kendisini gaziye satmasını ister. Keçel de öyle yapar. Bunun üzerine loti kaçar, gazi çok pişman olur ve parasını keçelden geri ister lakin geri vermez. Gazi mahkemeye başvurur. Keçeller gaziyi deli ilan eder, cemaat de gaziyi azarlar, çok kötü durumda olan gazi keçellerin çığlıkları ile sahneden çıkıp kaçar ve temaşa biter. Bu oyunda gazi, halkı çalıştırıp ücretini vermeyenleri, keçel ise çok çalışıp aç kalanları temsil eder.

3- Aile-Maişet Oyunları: Burada oyun karı, koca ve arkadaş olmak üzere üç kişi üzerine kuruludur. Bu tür oyun ve temaşalara Aşna, Bic Nöker ve Tapdık Çoban gibi oyunları örnek olarak gösterebiliriz. Halk oyunlarının başka türleri de vardır. Örneğin, Kendirbaz oyunu.

NAĞILLAR

Nağıl şifahi halk edebiyatının eski ve yaygın türlerinden biridir. Nağıllar halkın hayal gücünün gerçek ve gerçek dünyanın ötesinde yaşattığı kahramanların hikâyesidir. Ruh âlemi "Rıklin" nağıllarını rüyaya benzetir ve nağılın insanların isteklerini temsil ettiğini söyler. Çünkü gerçek hayatta mümkün olmayan ve çok istenen şeyler nağıllarda mümkün olur. Adalet, müsavat, kardeşlik ve saadet tam manasıyla **[130]** nağıllarda olur. Hakir görülen keçel oğlan, zekâsı ve kurnazlığı sayesinde beyzadelere galip gelir. Yetim bir kız kaderin cilvesiyle padişah veya şehzade ile evlenir. Yoksul biçarenin başına devlet kuşu konar ve peri güzelleri çobanlarla sevişir.

Nağıllarda nikbinlik hâkimdir ve iyilik kötülüğe, hayır şere ve hak batıla galip gelir.

Bazen de nağıllarda tarihî vakalara ve şahsiyetlere yer verilir ve nağılların esasını harikulade olaylar teşkil eder. Örneğin, hayvanlar ve bitkiler hatta eşyalar canlanarak insan gibi konuşur ve nağılın kahramanı olan insana yardım eder. Sihir ve cadı vasıtasıyla insanların istekleri gerçekleşir.

Yine nağılların özelliklerinden biri de şekil değiştirmedir (Transfiguration). Nağıl kahramanı ceylan, balık veya kuş şeklini alır. Menfi suretlerde ise taş veya karga şeklini alır.

Nağıllar insanların dünya görüşünü, hayata bakışını, zulme karşı mübarezesini, hayallerini ve geleceğe olan inancını yansıtır. Bu bakımdan bakıldığında halkımızın ruhi ve manevi özelliklerini öğrenmek için nağıllar iyi birer kaynak sayılırlar.

Tarih boyunca klasik şairlerimiz eserlerinde nağıllardan faydalanmışlardır. Örneğin; Genceli Nizami, Fuzuli, Şah İsmail Hatai ve özellikle Muhammed Emani eserlerinde nağıllara çok yer vermişlerdir.

Azerbaycan'da nağılların halktan derlenip neşrdilmesi 19. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. A. Karacadağı'nın el yazmasında birkaç Azerbaycan nağılı vardır. Ardından Rus matbuatında nağıllar neşredilmeye başlamıştır. 20. yüzyılda nağıllar önce dergilerde neşredilmiş, daha sonra metodik olarak tetkik edilip kitap hâlinde neşredilmiştir. Bu konuda Y. V. Çemenzeminli, H. Zeynallı, Hamit Araslı, Elizade, A. Ahundov, H. Tahmasib ve N. Seyidov'un eserlerini zikretmek gerekir.

20. yüzyılda Azerbaycan nağılları Nizami Adına Edebiyat ve Dil Enstitüsü'nün Folklor Şubesi tarafından beş cilt hâlinde neşredilmiştir.

Azerbaycan nağılları çok zengin ve renklidir. Bu sebeple çeşitli gruplara ayrılmıştır. Biz A. Babayev ve Ç. Efendiyev'in tasnif ve taksimini burada naklediyoruz:

[131] 1- Sihirli Nağıllar: Sihirli nağıllar en eski nağıllardır. Buraya insanın doğal kuvvetlere ve vahşi hayvanlara karşı mübarezesi yansımıştır. Bunlar nağıllarda dev ve ejderha şeklinde tasvir edilmiştir. Bu nağıllarda kahramanlar sihir, cadı, efsun ve efsanevi yardımcılarla düşmana karşı savaşırken devlere, ejderhalara ve tılsımlara karşı vuruşurlar.

Bu nağıllarda bazen efsanevi yerler, zulmet dünyası hatta öbür dünya tasvir edilir. Bu nağıllarda aynı zamanda halkın ızdırapları, mübarezesi, istekleri ve düşmana olan nefreti sezilebilir.

Sihirli nağıllara menfi kuvvetler iştirak eder. Bunlardan biri devdir. Dev harikulade bir varlık olup kaba ve çirkin bir canavardır. Bazen birkaç başı vardır, bazen uçar, güzel kız ve erkekleri yakalayarak esir eder. Bunlar insan eti yerler ve dünyanın en güzel nimetleri onların elindedir. Bazen devler kaba, gaddar ve amansız oldukları kadar korkak, beceriksiz, aptal ve safdırlar.

Nağıllarda bu korkunç devler kahramanlar tarafından mağlup edilir ve nağılın sonunda hak ve adalet galip gelir.

Menfi kuvvetlerden biri de ejderhadır. Birkaç başı vardır ve çoğunlukla su kenarlarında veya kahramanın yardımcısı olan Simurg kuşlarının yuvalarının yakınında bulunurlar. Ejderha, Simurg kuşunun yumurtalarını yemek veya yavrularını yok etmek ister lakin kahramanlar ve yardımcıları tarafından her zaman mağlup edilir.

Sihirli nağılların en tipik örneği Melik Mehmet'tir.

Melik Mehmet nağılında görkemli elma ağacı padişaha ebedî gençlik temin eder lakin bir dev buna engel olur, mübareze başlar ve Melik Mehmet temiz kalpli ve zeki bir şahsiyet olduğu için muvaffak olur.

2- Hayvanlar Hakkında Olan Nağıllar: M. H. Tahmasib'e göre bu tür nağıllar en eski nağıllardır. Eski insanlar, birçok hayvana harika bir varlık olarak bakmış ve bu hayvanlarla ilgili mucizeler ve efsaneler yaratmışlardır. Bu hayvanlar daha sonra kutsallaştırılmış hatta insanlar onları ataları olarak görmüşlerdir. Totem ve totemizm buradan meydana çıkmıştır. Totemizm eski Türklerin Şamanizm'den önceki dini olup bazı kalıntıları günümüze kadar gelmiştir. Birçok Azerbaycan nağılında bu tür totem **[132]** hayvanlarına rastlarız. Totemizme göre totem hayvanları istedikleri zaman vücutlarından çıkıp insan olabilirler, bazen de kendi istekleri ile etlerini insanlara vermek için ölürler. İnsanlar onların kemiklerine iyi bakıp saklar ve önemli ritüelleri yerine getirirlerse güya onlar yeniden dirileceklerdir. Böylece yem bolluğu ve içtimai refah sağlanmaktadır.

Eski Türklerin dinî inançları sayılan bu tasvirler kalıntılarını "Göyçek Fatma", "Fatma'nın İneği", "Fatma ve Giyav" adları altında çeşitli varyantlarda anlatılan nağıllarda görürüz. Bu nağıl Fatma adlı bir kızın maceralarını tasvir eder. Annesini küçük yaşta kaybetmiş ve üvey annenin eline düşmüştür. Babası, Fatma'ya ineğe iyi bakmasını, birinin zor bir işi olduğunda ineğe danışıp ondan yardım istemesini söyler. Analığı Fatma'nın canını çok yakmaktadır ve Fatma'nın tek sırdaşı inektir. Bir gün üvey anne bu işten haberdar olur ve kocasını ineği kesmesi için zorlar. Fatma ineğin kemiklerini toplar, bir yere gömer ve zor bir işle karşılaşınca gidip orada ağlar. Bir gün üvey anne öz kızıyla birlikte bir toya gider. Fatma yine ineğin mezarı başında ağlıyordur. Kemikler dile gelir ve Fatma'ya güzel bir elbise verir. Fatma toydan döndüğünde kırmızı ayakkabısını nehirde kaybeder. Onu bir şehzadede bulur ve sahibini bulursa onunla evleneceğine söz verir. Üvey anne Fatma'yı saklasa da şehzade onu bulur ve onunla evlenir.

Göründüğü gibi inek burada mutluluk veren bir varlık olarak kendini göstermiştir. Bu nağılın başka bir varyantında inek yerine öküz vardır. Halkımızın tarihinde inek ve öküzün birer totem olduğu bu nağıllardan anlaşılmaktadır. Göründüğü gibi inek ve öküzün kutsallaştırılması çiftçilik ile ilgilidir. Yılan eski Türkler arasında bir totem olarak kabul edilmiştir. Nağıllarımızda tasvir edilen yılanlar bazen şekil değiştirerek güzel bir kız olurlar. Bazen hazinenin üzerine oturur bazen de insanların ağzına tükürerek bütün hayvanların dilini onlara öğretir. Yılanlarla ilgili nağıllların tipik örneği "Ovçu Pirim"dir.

Bu nağıla göre avcı Pirim avlanmanın kurallarını çok iyi bilirdi. Bir gün iki yılana rastlar. Oku atar ve ok ömründe ilk kez boşa gider. Yılanlar gece onun yanına gelir ve onu padişah- **[133]** larının yanına götürürler. Avcı Pirim yılanlar padişahının kızına bir iyilik yapmıştır. Bu sebeple padişah onun ağzına tükürür. Avcı Pirim bununla hayvanların, kuşların, bitkilerin hatta taşların dilini anlamaya ve doğanın gizli sırlarına vâkıf olmaya başlar. Ona bu sırrı hiçbir zaman başkası ile paylaşmaması gerektiğini söylediler. Lakin sırrını uzun süre saklayamaz ve karısına söyler ve böylece kendini mahveder.

Nağıllarımızda insanlara yardım eden, hayat ve bereket veren başka hayvanlara da rastlarız. Örneğin; "Mukaddes Balık", "Ahmak Kişi" veya "Armudanla Tülkü" nağıllarını zikredebiliriz.

Hayvanlarla ilgili nağılların çoğu sembolik ve mecazi (alegorik) nağıllardır. Kahramanlar ağırlıklı olarak hayvan, eşya ve bitkilerdir. Bu nağıllar günümüzde çocuk nağılları kadar meşhurdur.

Bu nağıllarda tilki, kurt, tavşan, yılan, keçi, horoz, at, çakal, aslan, karga diğer sembolik suretlerden bazılardır. Bizde en çok kullanılan hayvan tilkidir. Nağıllarımızda farklı kılıklara girer, çeşitli fırıldaklardan çıkar ve birçok yerde galip gelir. Galip gelmesinin sebebi hiledir. Bu nağıllarda insanlar, hayvanlar âlemi içerisinde Azerbaycan'ın durumunu görebilirler. Çocuklar, hayvanlar ve onların yaşam tarzları hakkında ilk bilgiyi alırlar. Hayvanları konuşturmakla çocuklar üzerinde terbiyevi bir tesir bırakılır ve onlarda emeğe muhabbet, büyüklere saygı, yoldaşlık, dostluk, korkusuzluk, metanet, birlik ve cömertlik teşvik edilerek kıskançlık, tembellik, korkaklık, keyfîlik ve diğer kötü sıfatlara karşı nefret uyandırılır. Örneğin, "Şengülüm, Şüngülüm, Mengülüm" nağılında çocuk anne, baba ve büyüklerin sözünü dinleme, gözü açık olma ve tehlikeden korkma konularını kavrar.

3- Tarihî Nağıllar: Bu nağıllarda kahraman tarihî bir şahsiyet, hükümdar, halk kahramanı veya meşhur bir sanatkârdır. Bunlarla ilgili olaylar mübalağa ile hayalîleştirilir ve nağıl şeklini alır. Bu nağıllara halk kitlelerinin hükümdarlarla olan münasebeti yansımıştır.

Tarihî nağıllarda Şah Abbas başta olmak üzere Dara, İskender, Anuşirvan ve pek çok hükümdarın adı geçmektedir. İskender ile ilgili nağıllar derlenip bir kitapta neşredilmiştir. Bunlar arasında "İskenderin Boynuzu Var", "İskenderin Balıklardan Herac Alması", "İskenderin Zülmata Getmesi" gibi nağılları **[134]** zikredebiliriz. Bu nağılların çoğunda İskender adil bir hükümdar olarak tasvir edilir. Bunun sebebi halk sanatkârlarının bunların birçoğunu Nizami'nin eserlerinde tasvir edilen İskender ile tanıştıktan sonra yaratıp söylemeleridir.

Dara, nağıllarda gaddar, işgalci ve hilekâr bir hükümdar olarak tasvir edilmiştir.

Şah Abbas, Azerbaycan nağıllarında zalim, gaddar ve işgalci bir şah olarak tasvir edilir. Örneğin; "Saleh ile Valeh", "Üç Bacı", "Daşdemir'in Nağılı" ve "Keçel'in Mahkemesi" nağıllarında olduğu gibi.

"Üç Bacı" nağılında Şah Abbas, üç ismetli kız kardeşten en küçüğünü sarayına, haremine götürmek ister. Kız ona "Benim bohçamı hamama götür, sonra ben senin haremine giderim" der. Şah Abbas buna çok kızar ve kızı uzak bir yere sürgün eder. Kız hazine bulur, güzel bir bina yapar ve orada yaşar. Güzelliği, ismeti ve aklı ile meşhur olur. Şah Abbas başka bir kıyafet giyerek kıza misafir gider. Kız, Şah Abbas'ı tanır ve bohçasını hamama gönderir:

Bunların dışında "Baftaçı Şah Abbas", "Şah Abbas'ın Bağbanlara Vergi Koyması ve Geri Götürmesi", "Şah Abbas'ın Doğulması" gibi nağıllarda Şah Abbas nispeten iyiliksever ve adil bir padişah olarak gösterilmiştir.

4- Maişet Nağılları: Bu nağıllar sihirli ve hayvanlarla ilgili nağıllardan farklı olarak daha gerçekçidir ve içtimai hayatla halkın maişeti ve mübarezesiyle ilgilidir. Bu nağıllarda içtimai eşitsizlik, zenginlik ve yoksulluk, zulüm ve ihtiyaç açık bir şekilde gösterilmiştir. "Yetim İbrahim ve Sövdeger", "Hacının Köpeyi", "Yeddi Gardaş Bir Bacı" nağılları bu türdendir.

Bu nağıllarda bazen sihir, tılsım ve mübalağa vardır. Ancak bunlar esas itici güç değildir. Azerbaycan nağıllarında kahramanlar genellikle keçel, ırgat, çoban, hizmetkâr vesaire halkın içerisinden seçilmiş olan insanlardır. Sihirli nağıllarda bu kahramanlar cadı, efsun ve efsanevi yardımcıların yardımıyla galip gelirken maişet nağıllarında gücü, aklı, zekâsı ve mahareti ile galip gelirler. Bunlar aynı zamanda halkın akıl, zekâ ve sağduyusunu **[135]** temsil ederler.

Bu nağıllarda tasvir edilen kadın suretleri dikkat çeker. Bunlar birçok nağılın kahramanıdır. Kadınlar kahraman, savaşçı, kocasının nasihatçisi ve sağduyulu insanlar olarak tasvir edilir. Örneğin, "Nuşa Peri Hanım" nağılında padişahın biricik kızı olan Nuşa Peri Hanım, babasının zulmüne sinirlenir ve onu bu işten vazgeçmeye çağırır. Padişah, kızının boynunun vurulmasını emreder. Nuşa Peri Hanım usta bir şekilde saraydan kaçar, etrafına taraftar toplayarak şahı devirir ve ülkeyi adaletle yönetmeye başlar.

LATİFELER

Latifeler halk arasında meşhur olan güldürücü küçük hikâyelerdir.

Latifelerde halkın tanz ve mizah yeteneği, keskin zekâsı, mücadeleci ruhu ve menfiliklere karşı tavizsiz münasebeti sade ve canlı bir dille yansıtılmıştır.

Azerbaycan'da latifelerin çok eski bir tarihi vardır ve çoğunlukla Molla Nasreddin ve Behlül ile ilgilidir. Behlül Danende rivayetlere göre Harun Reşid'in kardeşidir ve latifeleri Molla Nasreddin latifeleriyle her yönden farklıdır.

Azerbaycan halkının en sevdiği latifeler Molla Nasreddin ile ilgili olanlardır. Halk çeşitli zamanlarda çeşitli münasebetlerle yaratılan latifeleri onunla ilişkilendirmiştir.

Molla Nasreddin Latifeleri: Molla Nasreddin mizah ve tanz latifeleri ile bütün dünyada tanınmış bir halk filozofudur. Türk halklarının zekâ ve tanz yeteneğinin timsali ve temsilcisidir. Molla Nasreddin, yüzyıllarca halk tarafından genelleştirilmiş bir suret ve simadır. Bu surette halkın aklı, sağduyusu, hazırcevaplılığı ve yüzyıllar boyunca elde ettiği hayat tecrübeleri tecessüm ettirilmiştir. Herhangi bir yerde adaletsizlik ve keyfilik, ifrat veya tefrit olduğunda halk Molla'yı bulup oraya getirir ve onun vasıtasıyla mahkemesini teşkil eder. Bu mahkemenin sonunda gerçek ortaya çıkar, hak ve adalet galip gelir ve mesele halkın lehine sonuçlanır.

Molla Nasreddin suretinde bazen başka bir yön kendini gösterir. Bazen avam, naif, gülünç, kolay aldanan ve aykırı biri olarak **[136]** tanımlanmakta ve halk tarafından keskin eleştirilere maruz kalmaktadır. Halk bir yandan zekâsını ve hikmetini latifelerinde tasvir ve tebliğ eder, avamların gözünü açar ve onlara yol gösterir, diğer taraftan ise avamlığı, saflığı, hurafeyi ve geri kalmışlığı, tembellik ve özensizliği sert bir dille tenkit eder ve onları ıslah etmeye çalışır.

Molla Nasreddin halka zulüm ve sitem eden beylere, hâkimlere, kulağı tilki gibi olan bağnazlara, ibadet ve duayı şahsi menfaatlerine vesile ve pay edenlere karşıdır ve böyle kimseleri tanz ateşine tutar. Zalimler, riyakârlar, mal sahipleri ve yaltaklar onun eleştirileriyle gülünç ve çirkin bir duruma düşer, halkın nefretini tahrik eder ve ibrete sebep olurlar.

Yanlış evlilikler, kendi menfaatlerinden başka bir şey düşünmeyenler, insanların bilgi ve faziletlerine değil de kılık ve kıyafetlerine önem verenler, beş günlük dünyanın mevki ve kazancı için her şeylerini feda edenler onun manalı latifelerine güldürücü lakin müspet

tesirli bir şekilde yansımıştır. Latifeler küçük hikâyelerden ibarettir ve latifelerin mizah unsuru Molla'ya isnat eden bir cümlede toplanır ve Molla'nın cümleleriyle insan zor bir durum karşısında olduğunu anlar. Bu latifeler insanı hem güldürür hem de düşündürür.

Bu latifeler gülünç hayatın her safha ve sahasıyla (ev, aile, sokak, cemaat, iş vesaire) ilgili olduğu için her münasebette akla gelir. Molla Nasreddin'in dünya görüşü onun latifelerine yansıtmıştır. Molla'nın dünya görüşü akıl ve duygu dengesine dayanan bir görüştür. Molla her bir ifratı ahlak ve harekete karşı onun zıddıyla karşılık verir.

Molla Nasreddin latifeleri 13. yüzyıldan beri yaratılmaya ve şekilllenmeye başlamıştır. Halk kendisinden sonra yaratılan latifeleri onunla ilişkilendirmişlerdir. Örneğin, Timurlenk ile ilgili hikâye ve latifeleri de Molla Nasreddin'e isnat etmiştir. Molla Nasreddin'in latifeleri geçen yüzyıldan beri derlenmeye ve neşredilmeye başlanmıştır. Bu konuda Zaharov derleyip neşrettiği örneklerin izahlarında şöyle yazar: Molla Nasreddin, Tatar (Azerbaycan) latifelerinin sevimli bir kahramanıdır. Yalnız Tatarlar tarafından değil, İran, Türk, Ermeni ve diğer Doğu halkları tarafından da sevilir.

Maznab (Ali Abbasi), H. Zeynallı, H. Tahmasib gibi Azerbaycan Türkü yazarlar bu latifelerin derlenmesi ve neşri üzerinde çalışmışlardır. Latifeler 1962 yılında **[137]** Rusçaya tercüme ve neşir edilmiştir. Halkbilimci T. Ferzeliyev latifelerin tetkikinde büyük bir çaba sarf etmiştir. Daha önce söylediğimiz gibi Molla Nasreddin ve latifeleri Azerbaycan'ın yanı sıra İran'ın bazı yerlerinde, Türkiye'de, Araplar arasında hatta Hindistan'da dahi meşhurdur ve bu ülkelerin insanları Molla Nasreddin'i kendi halkından bilmişlerdir. Birbiriyle komşu olan ve İslam maarif ve medeniyeti ile yaşayan bu halkların Molla Nasreddin ve latifelerini mukayeseli bir şekilde tetkik edersek bunların birbirinden az çok farklı olduğunu görürüz.

Farsların Molla Nasreddin'i daha çok belagat, saflık ve neşe timsali iken bizim Molla daha çok zekâ, hazırcevap ve nüktedanlığın temsilidir. Özellikle Türkiye'de meşhur olan Nasreddin Hoca tamamen aklıselim ve tanz bir şahsiyettir.

Arapların Çuhasının latifelerine bakacak olursak Çuha daha çok cinsî ve maişet mesele ve konuları etrafında düşünen ve hikâye uyduran bir şahsiyettir.

Türk kaynaklarının verdiği bilgiye göre[218] Türklerin Molla Nasreddin'i (Nasreddin Hoca) 1208 yılında Sivrihisar'ın Hortu köyünde dünyaya gelmiş, babasından mollalık dersi almış, sonra Akşehir ve Konya medreselerinde okumuş ve molla olmuştur. Nasreddin Hoca 1284 yılında Akşehir'de vefat etmiştir ve mezarı buradadır.

Tanz hikâyeleriyle meşhur olan Nasreddin Hoca, öldükten sonra Türk tarihine geçerek halkın mizah ve tanz timsali ve temsilcisi olmuştur. Böylece 14. yüzyılda Timur'un istilası esnasında onu Emir Timur ile görüştürüp onun dilinden doğruları söylemişlerdir. Bundan sonra halk tarafından nerede ve ne zaman bir latife söylenirse bunların en münasebetlerini Molla Nasreddin Hoca'ya isnat etmiş ve onu halk latifelerinin ebedî temsilcisi saymıştır. Şimdi her yıl Nasreddin Hoca adına Akşehir'de bir haftalık Edebî Yaratıcılık ve Hiciv Festivali düzenlenir.

Molla Nasreddin latifeleri geçen yüzyıldan beri Batı dillerine tercüme edilmektedir. Batılı bilim adamları Molla'nın kişiliği ve latifeleriyle yakından ilgilenmeye başlamışlardır lakin genellikle Molla Nasreddin'in tarihî ve gerçek şahsiyetinden şüphe duymaktadırlar.

Bayraktaroviç ve Basset'e göre 10. yüzyılda Bağdat'ta yaşayan ve Araplar arasında meşhur olan Çuha **[138]** adlı bir adamın latifeleri bir kitapta derlenmiş ve bu kitap 15-16. yüzyıllarda Türkçeye tercüme edilmiş ve gerçek varlığı şüpheli olan Molla Nasreddin'in latifeleriyle birleşmiştir. Bu Arap latifeleri Fars, Süryani ve Sanskrit kaynaklardan gelmektedir.

Biraz dikkat edildiğinde bu fikrin yanlış olduğu ortaya çıkar ve Çuha'nın Türkçe "hoca" kelimesinin tahrif edilmiş şekli olduğu anlaşılır. O hâlde Arapların Çuha'ya atıf yaptıkları ve isnat ettikleri latifeler daha çok cinsî ve maişet meseleleri etrafında olup bizim Molla Nasreddin'in latifelerinden farklıdır.

Tarihî mahiyeti ne olursa olsun Molla Nasreddin'in sureti halkımızın zekâ, akıl, hazırcevaplık, tanz ve bir sözle komedi dehasının eşsiz timsali olmuş ve latifeleri yüzyıllarca halkın her sahada eğlenceli ve aynı zamanda ibretamiz hayat arkadaşı olmuştur.

---

[218] Sivrihisar müftüsünün Mecmua-i Maarif eseri (19. Yüzyıl).

ATASÖZÜ VE MESELLER

Halkın yarattığı ve yüzyıllardır kendine hayat düsturu edindiği hikmetli ve mucizeli sözlere atasözleri denir. Bu sözler halkın dünya görüşünü ve hayat dersini ihtiva etmiş ve yüzlerce kez tecrübe edilmiştir. Gerçekleri ifade ederler. Her milletin içtimai ve maişet meselelerine bakışı ve çözümü atasözlerine yansımıştır. Bu sebeple atasözleri halkın ahlak, yaşam mürebbisi ve öğretmen vazifelerini ifa etmiştir. Atasözleri en az sözle en geniş mana ve mefhumu ifade eden şaheserlerdir.

Fransızlar ve İngilizler atasözlerine "tecrübenin barı", Ruslar ise "ibretamiz sözler", "kanatlı söz" ve "kızıl söz" gibi adlar vermişlerdir.

Atasözleri ve meseller birbirine çok yakındır. Lakin onları birbirinden ayıran yönler vardır. Atasözlerinin hepsinde tam muhakeme, bitmiş fikir, genelleştirme ve sonuç vardır. Örneğin; "Ağaç baş verende başını aşağı salar", "Zararın yarısından kayıtmak kazançtır", "Zahmet çekmeyen rahatlığın kadrini bilmez".

Mesellerde ise fikir tamamıyla ifade edilmez ve sonuçta genelleştirilmemiştir. Örneğin; "Dişsiz ağız, taşsız değirmen", "Baldız, çuvaldız". Dinleyici meselden önce veya sonra söylenen kelimeleri mesel ile eşleştirdikten sonra onun gerçek anlamını derk eder.

Genellikle atasözleri mesele ve mesel de atasözlerine çevrilebilir. Bunun **[139]** için meseldeki fikri tamamlamak amacıyla bir kelime eklemek kâfidir. Eğer yukarıda örnek verdiğimiz mesellerin sonuna "gibidir" kelimesini eklersek fikri tamamlamış ve meseli atasözüne çevirmiş oluruz.

"Hayvanı budundan dağlarlar, insanı yüreğinden", "Adam ağzından söz çıkar, kazan altından köz" gibi atasözlerinden "dağlarlar" ve "çıkar" sözlerini çıkarırsak mesele çevrilir.

Atasözleri ve meseller genellikle gerçek manada bazen de mecazi manada kullanılır. Gerçek manada kullanılanlara örnek: "Akıllı baş her şeyden menfaat götürür", "Baş sağ olsun papak tapar", "İş insanın cevheridir", "Yahşı dost gardaştan ileridir" vesaire.

Mecazi manada kullanılanlara örnek: "Ayı ile bir çuvala girme", "Yılanın ağına da lanet karasına da", "Islanmışın yağıştan ne korkusu?", "Eşeğim ölme, yonca bitincen" vesaire.

Derlenmesi ve Neşri: Türk atasözleri ilk kez dokuz yüz yıl önce Kaşgarlı Mahmud tarafından derlenmiş ve Divanu Lugati't-Türk'te dercedilmiştir. Yazar bu kelimelere "sav" adını vermiştir. Bunlardan bazıları Türk halkları arasında hâlâ meşhurdur. Örneğin; "Tağ Tağa, kovuşmas, kişi kişiye kovuşar=Dağ dağa, kovuşmaz, adam adama kovuşar", "Avcı nece al bilse adık anca yol biler=Ovçu neçe al (hiyle) bilse, ayı onca (on ele) yol biler."

Yüzyıllardır Nizami, Hakani, Nesimi, Hatai, Fuzuli vesaire klasik şairlerimiz şiirlerinde atasözlerini kullanmışlardır. Örneğin; Nizami, Hakani, Nesimi ve Fuzuli'nin eserlerinde şu atasözleri kullanılmıştır:

"Ahtaran tapar", "Doşab almışam, bal çıhıb", "Her kesin tüstüsü öz bacasından düz çıhar", "Ev oğrusunu tutmak olmaz", "İsindim istisine, kor oldum tüstüsüne", "Pişik balasını istediyinden yeyir", "Vektsiz banlayan horuzun başını keserler".

Dede Korkut Kitabı'nda birçok atasözü vardır. Örneğin; "Kül tepecik olmaz", "Karı düşmen dost olmaz", "Çıkan can geri dönmez", "Eski pambık bez olmaz".

Eski nağıl ve destanlarımızda atasözleri ve meseller kullanılmıştır.

Atasözlerinin derlenmesi ve neşri 19. yüzyılda başlamıştır. **[140]** Bu konuda Tiflis'te çıkan "Sbornik Materyalov" mecmuasında yer alan atasözleri ve Rusça tercümeler dikkat çeker. Matbuatta özellikle Molla Nasreddin, Mektep ve Debistan dergilerinde birçok atasözü ve mesel neşredilmiştir. 1926 yılında A. Hüseyinzade ve H. Zeynallı bu konuda ayrı ayrı kitaplar çıkartmışlardır. Hüseyinzade'nin kitabında atasözleri alfabetik sıra ile, Zeynallı'nın kitabında ise mazmun ve konuya göre düzenlenmiştir. Hüseyinzade'nin kitabı daha sonra ayrıntılı bir şekilde neşredilmiştir. 1961 yılında atasözü ve meseller hakkında E. İbrahimov'un kitabı çıkmıştır.

İran'da 1322 (1904) yılında Alesker Müçtehidi iki bin beş yüz Azerbaycan atasözü ve meselin yer aldığı "Emsal ve Hökm" adlı kitabını neşretmiştir. İslam Devrimi'nden sonra 1359 (1940) yılında Yakup Kuddus birkaç yıl süren zahmet ve çalışmanın ürünü olan altı bin atasözünün birinci cildini neşretmiştir.

Atasözü ve Mesellerin Menşei: Atasözü ve meseller hayatın çeşitli sahalarına ait oldukları gibi yaratılış şekilleri de çeşitli olmuştur. Örneğin; avcılık, çiftçilik ve hayvancılıkla ilgili çeşitli atasözü ve meseller yaratılmıştır. Genellikle halk, hayat ve maişetin her sahasında atasözü ve meseller yaratmıştır. Bu konuda halk yaratıcılığı önemli bir rol oynamıştır. Birçok bayatı, tapmaca ve latife yavaş yavaş atasözü ve mesel hâline gelmiştir. Bu bakımdan Molla Nasreddin'in şu latifeleri karakteristiktir:

"Kişinin sözü bir olar", "Kişinin malı göz kabağında", "Dediler molla, aş aparırlar, dedi mene ne!, dediler size aparırlar, dedi sene ne!" vesaire.

Bazen nağıl, hikâye ve efsanelerin özü ve manası atasözü şeklindedir. Örneğin; "Yahşılık ele, at deryaya, balık da bilmese, halik bilir", "Ekende yoh, biçende yoh, yeyende ortak gardaş".

Halk destanlarından birçok atasözü türemiştir. Örneğin, "Çohları atasının gözlerini çıhartdı ki, ona "Koroğlu" desinler, ele hey dediler kor kişinin oğlu".

Birçok mahnı, bayatı, laylay ve ağılar çoğu zaman mesel olarak kullanılmıştır. Örneğin:

Bala dadı, bal dadı

Bala adam aldadı

Şirini şirin olu

Acısı da bal dadı

Dağ başını kar alar

Duman geler, karalar

İller keçer sağalmaz

Sözle deyen yaralar

[141] Bazen şair, yazar ve büyük adamların hikmetli mısra, beyit ve sözleri meşhur olup atasözü hâline gelir yani yazılı edebiyattan istifade edilir. Örneğin:

Kamil bir palançı olsa da, insan

Yahşıdır yarımçık papakçılıkdan

Veya:

İnsana arhadır onun kemalı

Aklıdır her kesin dövleti, malı

Sabir'in bazı mısraları bu türdendir:

Ah, nece kef çekmeli eyyam idi

Kim ne deyir bizde olan geyrete

Millet nece tarac olur, olsun ne işim var?

Efsus kocaldım, ağacım düşdü elimden. Vesaire.

Atasözü ve mesellerin sahası çok geniştir. Bunlar halk hayatının bütün yönleriyle ilgili yaratılmışlardır. Bunlar halkın emeğe, zahmete ve doğruluğa ilgi ve bağlılığını gösterir. Örneğin; "İşlemeyen dişlemez", "İş adamın cövheridir", "Elden kalan elli il kalar", "Kalan işe kar yağar", "Zehmet çekmeyen bal yemez", "El gücü sel gücü", "Tenbele dediler kapını ört, külek eser, örter", "Tenbele iş buyur, o, sene akıl öyretsin".

Azerbaycan atasözlerinde vatana muhabbet ve bağlılık, dostluk, kardeşlik ve kahramanlık önemli bir yer tutar. Örneğin; "Vetene geldim, imana geldim", "Doğma yurd şirin olar", "Her kese öz veteni ezizdir", "Anam kimi yar olmaz, ölkem kimi diyar", "Veten virane de olsa yene cennetdir" veya "Dost, yaman günde tanınar", "Köhne dost düşmen olmaz", "Dost gelişi bayram olar", "Dost min ise, azdır, düşman bir ise, çohdur", "Yoldaşını göster mene, senin kim olduğunu deyim" veya "İgit odur ki, ağzını yuma, elini açа", "İgidin başı kalda gerek", "İgidin eli işde gerek".

Atasözlerinin ahlaki ve talimlerinden birkaç örnek: "Ustadına kec bahanın gözlerine kan damar", "Tek elden ses çıhmaz", "Akıl yaşda deyil, başdadır", "Elm aklın çırağıdır",

“Uşak eziz, terbiyesi ondan eziz”, “Anlayana kul ol, anlamayana aga olma”, “Savadsız adam, kör kimidir”, “Öz anasını seven özge anasını sevmez”.

Atasözü ve meseller halkın gündelik faaliyetleri ile ilgili olduğu için muasır dönemde de onların örnekleri meydana gelmiştir. Örneğin; “Emek insanın ziynetidir”, “Koyma başın balışa, özünü ver yarışa” vesaire.

[142] Atasözü ve mesellerimizin çoğu manzum olarak söylenir ve bazı nesir örneklerinde şiir ahengi vardır. Örneğin; “İşlemeyen dişlemez”, “Suyun lal ahanı, adamın yere bahanı” vesaire.

Atasözü ve mesellerde halk dilinin zenginliğinden ve bedii dil vasıtaları, cinas, kinaye, teşbih, mecaz vesaireden bolca istifade edimiştir.

Atasözü ve Yazılı Edebiyat: Büyük yazar ve şairlerimiz bu hazineden her zaman istifade etmişlerdir. Onlar büyük fikirleri kısa cümlelerle ifade etmek ve suretleri keskin bir şekilde anlatmak ve canlandırmak için atasözü ve mesellerden faydalanmışlardır. Birçok yazarımız eserlerinin adlarını atasözü ve mesellerden almışlar ve içeriklerini bu atasözlerinden hareketle oluşturup inkişaf ettirmişlerdir. N. Vezirov’un “Daldan atılan daş topuğa deyer”, “Sonrakı peşmançılık fayda vermez”, “Adı var, özü yoh”, “Yağışdan çıhdık, yağmura düşdük”, Hakverdiyev’in “Yeyersen kaz etini görersen lezzetini” ve Abbas Sıhhat’ın “Yohsulluk eyb deyil” vesaire örnek gösterilebilir.

TAPMACALAR

Tapmaca insanların fikir ve zekâsını yoklamak amacıyla yapılan bir olay veya eşyanın şairane tasviridir. Bir olay mefhum veya şeyin bir alameti veya özelliği dolayısıyla söylenir, diğer yönleri gizli tutulur ve karşı taraftan cevap istenir. Örneğin; “Dili yohdur, dillendirir, insanı elmlendirir (kitap)”, “Bostanda var bir arvat, paltar geyib katbakat (kelem)”

Tapmacada tapmacanın kendi ve onun cevabı olmak üzere iki taraf olur. Tapmacalar bilmece, tapışmak, matal (metel) ve cummak adlarıyla bütün Türk halklarında meşhurdur.

Tapmacaların Neşri ve Tetkiki: Şifahi halk edebiyatının en az tetkik edilen türü tapmacalardır. Bu konuda esas tetkikat Veli Huluvlu ve H. Zeynallı’nın çıkarttıkları

kitaplarla başlar. Veli Huluvlu 1928 yılında yedi yüz yirmi altı tapmaca derleyip neşretmiştir. Bu kitapta tapmacalar alfabetik olarak sıralanmış ve cevaplar kitabın sonunda sırasıyla verilmiştir. Kitabın mukaddimesinde tapmacaların halkın hayatı ve maişeti ile ilgili yaratıldığı ve her bir tapmacanın muayyen bir dönemi tasvir ettiği kaydedilmiştir.

[143] H. Zeynallı'nın kitabında yedi yüz altmış tapmaca (Azerbaycan Tapmacaları) konularına göre sıralanmış, sonra H. Elizade ve Nureddin Seyidov bu konuda tetkikatlarını neşretmişlerdir. İran'da Dr. Cavid ve Menzuri Hamneyi 1358 (1939) yılında "Tapmacalar" adı altında iki bin yüz yetmiş yedi tapmaca, otuz sekiz yahaltmaca ve yetmiş iki bağlama neşretmişlerdir.

Tapmacaların Konusu: Tapmacalar halk hayatının bütün sahalarında yaratılmıştır. Tapmacalar çoğunlukla ev eşyaları, giysiler, insan ve azası, çiftçilik, erzak, meyveler, hayvanlar, bitkiler, aletler, yer ve gökteki cisimler, doğa olayları, bilim, teknik ve mücerret mefhumlar hakkında yaratılmıştır. Çiftçilik ve bitkiler ile ilgili tapmacalara örnek:

Hacılar haca geder

Cehd eder gece geder

Bir yumurta içinde

Yüz elli cüce geder (nar)

Kutu-kutu içinde

Kutu sandık içinde

Babamın ağ yaylığı

O da onun içinde (şabalıd)

Alemi bezer, özü lut gezer (iyne)

Yılan hakkında:

Geler, geder ayağı yoh

Adam öldürür, eli yoh

Köyneyi var, tikişi yoh

Yumurta salar, tükü yoh

Gök ve yıldızlar hakkında:

Anamın bir donu var

Katlamak olmaz

Üstü dolu ağ eşrefi

Sanamak olmaz

Mücerret mefhumlardan uyku hakkında:

Narda var, narda var

Nardan şirin harada var

El tutmaz, bıçak kesmez

Ondan şirin harada var?

Bilim ve sanatın inkişafından meydana gelen cihazlar hakkında:

Bir kuşum var, canı yoh

Kanadı var, kanı yoh

Uçar uzak yerlere

Ele çohdur sanı yoh (teyyare)

Tapmacaların Amacı: Tapmacalar insanı düşünmeye sevk eder. Onların bilgisini, tecrübesini ve zekâsını kontrol eder. Bu sebeple tapmacalar daha çok yaşlılar tarafından meclislerde söylenir ve gençler onlara cevap verir.

Tapmacalar çocuk folklorunun önemli örneklerini teşkil eder. Bunlar çocuğun zihninin, düşünce ve idrakının inkişafına büyük ölçüde yardım eder **[144]** ve onlarda hızlı düşünme, arayıp bulma, hızlı hesaplama yeteneğini inkişaf ettirir ve ilmî tasavvuru öğretir.

Tapmacalar aynı zamanda bir eğlence ve vakit geçirme vasıtasıdır. Eskiden uzun kış geceleri tapmacasız geçmezdi. Bu sebeple tapmacalar kuru, meraksız bir dille değil, mecazi, şiirsel ve komik ifadelerle söylenir.

Tapmacalar nazım ve nesir şeklinde olabilir. Bunlarda metafor, mukayese, teşbih ve diğer bedii vasıtalardan istifade edilmiştir. Manzum tapmacalar iki veya daha fazla mısradan, vezinli ve kafiyeli parçalardan oluşur. Örneğin:

Sarı sarı sandıklar

İçi dolu fındıklar (balkabak)

Dört mısralı tapmacaların bazılarında her mısranın kendi bir tapmacadır. Örneğin:

Dağda tappıldar (balta)

Suda şappıldar (balık)

Obada ferman (it)

Kendde Süleyman (horuz)

Bir başka tapmaca türü bağlamalardır. Bağlamalar mahnı şeklinde ve tapmaca konulu, soru-cevap şeklinde ağız edebiyatı türüdür. Örneğin:

Zülfün ucu ilandır

Sal boynuna, dolandır

Var verer, kölge salmaz

Aşık, bu dombalandır

Zülfün ucu gümüşdür

Sal boynuna ilişdir

Var verer, kölge salmaz

Aşık, nece yemişdir

Burada kafiye, vezin ve ahenk vardır. Sanatkârın bedii yeteneği, zekâsı ve hazırcevaplılığı tam olarak kendini göstermiştir. Bu tür bağlamaların bazen müsabaka meydanında bedaheten söylendiğini dikkate alırsak ağız edebiyatında sanat ve yeteneğin ne kadar ince ve yüce olduğuna şaşırmamak elde değil (H. Zeynallı).

BAYATILAR

Bayatılar halk edebiyatının en yaygın lirik şiirleridir. Bu şiirler hece vezniyle söylenmiş dört mısradan ibarettir ve kafiye bakımından rubai gibidir. Yani üçüncü mısra hariç birinci, ikinci ve dördüncü mısralar kafiyelidir. Bayatının ana konusu ve fikri son iki mısrada verilir. Örneğin:

Kızıl gül olmayaydı

Saralıb, solmayaydı

Bir ayrılık, bir ölüm

Heç biri olmayaydı

[145] Bayatılarda aşk, muhabbet, felsefi, ahlaki ve içtimai fikirler kısa ve öz bir şekilde terennüm edilir. Bayatılar İslamiyet'ten önceki Türk edebiyatında Türk şiirinin millî şeklini teşkil etmiştir. Bayatı adı altında ağılar, ohşamalar, layla ve holavarlar, sayaçı

sözler ve bazı mahnılar derlenir. Lakin bunlar şekil bakımından bayatıya benzese de içerik itibarıyla ondan farklıdır.

Bayatıların Derlenmesi ve Neşri: Eski cönk ve el yazmalarında birçok Azerbaycan bayatıları yazılmıştır. İlyas Muşek, 1721 yılında tertip ettiği "Nağmeler" kitabına birçok Azerbaycan bayatıları ilave etmiştir.

19. yüzyılda birçok yazar ve şair eserlerinde bayatıları kullanmıştır. 20. yüzyılın başlarında birçok ders kitabında bayatılar dercedilmiştir. Feridun Köçerli, Abdullah Şaik ve R. Efendiyev'in ders kitapları buna örnek olabilir. 1938 yılında H. Elizade köyleri dolaşarak derlediği bayatıları kitap hâlinde neşretmiştir. Bayatılar Dünya Savaşı sırasında M. H. Tahmasib tarafından Bakü'de derlenip neşredilmiştir. Bu kitapta bayatılar gruplara ayrılmış mahnılar, laylaylar ve ağılar ayrı bölümler hâlinde derecedilmiştir. Bayatının dördüncü mısra harfleri alfabetik olarak düzenlenmiştir. 1968 yılında Irak Türkleri bayatları derlenerek "Kerkük Bayatıları" adıyla Bakü'de neşredilmiştir.

"Bayatı" adı Oğuz boylarından olan "Bayat"tan gelmektedir. Tıpkı "varsağı" adının (sekiz heceli koşmaya benzer dörtlükler) "Varsak" boyunun adından alındığı gibi. Bayatılar ilk önce birileri tarafından söylenmişse de daha sonra halkın diline geçerek dilden dile ve elden ele geçmiş ve zamanla yazarları unutularak halkın malı olmuştur. Lakin Sarı Âşık gibi bayatı yaratmakla meşgul olan birçok aşığımız vardır.

Bayatıların Mazmunu: Azerbaycan bayatıları halkın yaşayışı, maişeti, maneviyatı ve dünya görüşü ile ilgilidir. Vatan sevgisi ve gurbette vatan hasreti bu bayatların esas konularındandır:

Ezizim, veten yahşı

Geymeye ketan yahşı

Geriblik cennet olsa

Getme de veten yahşı

Ezizim, hey ağlaram

Derdime derd bağlaram

Gürbet yer cennet olsa

Veten deyib, ağlaram

[146] Ezizim, irak menem

Bu yanan çırağ menem

Kul tek ellere düşdüm

Vetenden irak menem

Şah, han ve beylerin zulmü bayatılara yansımıştır:

Men aşık, bilen olmaz

Bu yerde gülen olmaz

Şahın zülmü yüz olsa

Rehmini bilen olmaz

Ezizim, şeker canım

Bu derdi çeker canım

Ne hakkım var, ne muzdum

Beylere nöker canım

Halk uzun süre maruz kaldığı mahrumiyet ve zulmün sebebini felekte görmüştür. Bu sebeple felek sözü altında dönemi ve dönemin ağır ve üzüntülü hayatını tenkit etmiştir:

Men aşık, esdi felek

Sebrimi kesdi felek

Her yanda çadır kurdum

Tenefim kesdi felek

Bayatılar esasen lirik şiirlerdir ve musiki ile ilgilidir. Bunlarda muhabbet, vefa ve aşk tebliğ edilir:

Dağ başında kuzu var

Ahu kimi gözü var

Bir kelb bir kelbi tutsa

Kimin ona sözü var

Bu dağlar, koşa dağlar

Verib baş başa dağlar

Yarım senden gezibdir

Seni yüz yaşa, dağlar

Kara at nalı neyler

Kara kaş halı neyler

Sen kimi yarı olan

Dövleti, malı neyler

Bayatlarımızın çoğunda kadınların yaşamı, maişeti ve hukuksuzluktan şikâyet tasvir edilir. Kadın ve kızların manevi ızdırapları ve dönemden rahatsızlık terennüm edilir:

Dağlar dağımdı menim

Gem ovlağımdı menim

Dindirme, kan ağlaram

Yaman çağımdı menim

Daha önce hiç görmediği yaşlı bir adam ile evlendirilen kız vasf-ı hâlini şöyle beyan eder:

Ağ alma allanıbdı

Budakdan sallanıbdı

Cavan deye verdiler

Sakkalı çallanıbdı

Bayatılar halk edebiyatının tükenmez hazinesidir. Onların her birinde bir manzumede olduğu kadar fikir ve duygu ifade edilmiştir.

Bayatıların kendilerine has kafiye, redif ve cinasları vardır:

[147] Ezizim, Salyana

Dara zülfün, sal yana

Necesen bir ah çekim

Kür kuruya, sal yana

Burada birinci mısrada "Salyan" bir yer adı, ikincide "salmak" fiili, dördüncü mısrada ise "sal" kayık yerine kullanılan tahta parçası manasında kullanılmıştır.

Kuzey Azerbaycan'da Sovyet rejimi iş başına geçtikten sonra parti, meşhur emek kahramanları, sulh ve Sovyet ordusu vesaire hakkında bayatılar yaratılmıştır.

LAYLALAR

Laylalar annelerin beşikteki çocuklarını sevmek için okudukları bayatılardır. Bunlarda annenin çocuklarına olan sonsuz sevgi ve istekleri ifade olunur. Anne çocuğu için dua eder, ona uzun ömür ve muvaffakiyet diler. Anneler çocuklarını bu laylalarla uyuturlar. Çocuk laylaları dinlerken onda musiki ve edebiyat zevk ve hevesi uyanır:

Laylay, beşiyim laylay

Evim, eşiyim laylay

Sen get şirin yuhuya

Çekim keşiyin laylay

Laylası derin bala

Yuhusu şirin bala

Tanrıdan ehdim budur

Toyunu görüm, bala

Laylalarda “lay-lay” kelimesi bazen şiirin başında bazen de şiirin sonunda iki mısra hâlinde tekrar edilir:

Atıban tutdum seni

Eceb ovutdum seni

Ömür üzdüm, cefa çekdim

Şükür, böyütdüm seni

Balam laylay, alay-lay

Gülüm laylay, alay-lay

OHŞAMALAR

Ohşamalar amaç ve konu bakımından laylalara benzer lakin şekilleri onlardan farklıdır. Bunlar iki veya dört mısrada söylenirler:

Balama kurban inekler

Balam ne vekt imekler

Balama kurban bizovlar

Balam ne vekt düz oynar

Dağda darılar

Sünbülü sarılar

Koca karılar

Bu balama kurban.

Layla ve ohşamalar hem nesir hem de manzum olarak söylenir. Nesirle söylenenlerin sabit bir metni yoktur. Anneler burada şahsi durum ve isteklerinden **[148]** bahsederler.

AĞILAR

Matem, yas ve defin merasimlerinde söylenen dörtlüklerdir.

Eski zamanlarda beri ölünün defin ve matem merasiminde ağılar okunur ve ölünün iyilik, yiğitlik ve kahramanlığı övülürdü. Son yüzyıllarda yaratılan ağılar şekil itibarıyla bayatılar ile aynıdır. Bu ağılarda çocuğu ölmüş annelerin, nişanlılsını kaybetmiş kızların ve kocası ölmüş gelinlerin nale, keder ve yürek sızıları terennüm edilir:

Küçeden honça gedir

İçinde nimçe gedir

Alemin gülü getse

Bizimki gönçe gedir

Sayaçı sözleri ve vasf-ı hâllar şekil itibarıyla bayatılar gibidir. Bunlardan önceki bölümlerde bahsetmiştik.

Kaynaklar:

1- Atalar Sözü (Güftar-ı Niyagan). C-1. Yakup Kuddüs. Tahran. 1359 (1940).

2- Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı. Babayev ve Efendiyev. Bakü. 1970.

3- Azerbaycan Halk Yazını Örnekleri (Azerbaycan Folkloru Antolojiyası). Ehliman Ahundov-Semih Tezcan. Türk Dil Kurumu Yayınları. 1978.

4- Azerbaycan Folklorundan Nümuneler. İki Ciltte. Dr. S. Cavid. 1358 (1939).

5- Azerbayacan Nesir Antolojiyası. İngiliz Metni. Bakü. 1977.

6- Azerbaycan Sovet Ensiklopediyası. Birinci Cilt. Bakü. 1976.

7- İslam Ensiklopediyası. Cilt 9. (Nasreddin Hoca) Maddesi. Ahmet Kutsi Tecer.

8- Edebiyat-ı Şifahi-i Merdüm Azerbaycan. Tercüme ve İktibas H. Rövşen.

9- Berresi-i Edebiyyat-ı Şifahi-i Azerbaycan. R. Purekber. İntişaratı-Behruz-Tebriz.

10- Baba Korkud. Cefril Veyis. Tercüme Feribaez Bidefteri ve Mehemmed Heriri Ekber. Neşr-i İbn-i Sina. Tebriz. 1355 (1936).

11- Türk Edebiyatı. 3. Cilt. Ahmet Kabaklı. Türkiye Yayınevi. 1967.

12- Türk Halk Edebiyatı. Naim Alkan. Ankara. 1973.

13- Türk Edebiyatı Tarihi. Prof. M. Fuad Köprülü. İstanbul. 1980.

14- Hamase-i Dede Korkud. Eser-i Enar. Tercüme: İbrahim Darabi. Neşr-i Nevbahar. Tebriz. 1355 (1936).

15- Dedem Korkudun Kitabı. Orhan Şaik Gökyay. İstanbul. 1973.

16- Dede Korkudun Kitabı. Muharrem Ergin. Bin Temel Eser. 2. Basım. 1971.

17- Resmli Türk Edebiyatı Tarihi. Nihad Sami Banarlı. 1971 ve 1973.

[149] 18- Böyük Türk Edebiyatı Tarihi. Vasfi Mahir Kocatürk. Ankara. 1970.

19- Âşıklar. Telif ve Tercüme Hüseyin Sıddık. Azerkitap. 1355 (1936).

20- Âşık Şemşir (Terlan Kocalsa Da, Yene Adı Terlandır). İlyas Tapdık Azerbaycan Jurnalı. Sayı 4. Bakü. 1978.

21- Molla Cuma. Şiirler. Azerbaycan Neşriyatı. Bakü. 1966. Ç. Efendiyev.

[151] İÇİNDEKİLER

Sayfa

Ön Söz **5**

Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı **7**

İlmi Tetkik 14

Folklorun Menşei 15

Azerbaycan Folkloru 17

19. Yüzyılda Azerbaycan Folkloru 18

20. Yüzyılda Azerbaycan Folkloru 23

Şifahi Halk Edebiyatının Türleri 32

Destanlar **32**

İslamiyet'ten Önceki Önemli Destanlar 34

Efrasiyab Destanı 34

Şu Destanı 35

Hun-Oğuz Destanı 35

Oğuz Kağan Destanı 35

Göktürk Destanı 36

Uygur Destanı 36

Işık 36

Ağaç 37

Kadın 37

At 38

Bozkurt 38

Su 39

Musiki 39

Kopuz 39

İslamiyet'ten Sonraki Türk Destanları 39

Satuk Buğra Han Destanı 40

Manas Destanı 40

Cengiznâme 40

Dede Korkut Destanları 41

Dede Korkut ve Sonraki Halk Destanları 51

[152] Dirse Han Oğlu Boğaç Han Boyu 53

Salur Kazan'ın Evinin Yağmalanması 54

Baybura'nın Oğlu Bamsı Beyrek Boyu 55

Kazan Bey'in Oğlu Uruz Bey'in Tustak Olduğu Boy 57

Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu 57

Köroğlu Destanı 66

Muhabbet Destanları 71

Âşık Garip Destanı 74

Kerem ile Aslı Destanı 79

Abbas ve Gülgez Destanı 83

Şah İsmail Destanı 86

Ali Han ve Peri Hanım Destanı 89

Âşık Şiiri ve Saz Şairleri 91

Sığır Merasimi 91

Şölen Merasimi 92

Yuğ Merasimi 92

Âşık Şiirinin Türleri 93

Koşma 94

Geraylı 94

Tecnis 94

Üstatnâme 95

Deyişme 95

Muhammes 96

Âşık Kurbani 97

Abbas Tufarganlı 98

Sarı Âşık 100

Âşık Valeh 101

Hasta Kasım 102

Âşık Alesker 104

Molla Cuma 108

Âşık Ali 112

Âşık Besti 112

[153] Âşık Bilal 112

Âşık Avak 113

Âşık Mirza 113

Âşık Musa 113

Âşık Esed 113

Âşık İslam 113

Âşık Hüseyin Bozalganlı 114

Âşık Şemşir 114

Âşık Penah 116

Âşık Gaşem 117

Âşık Hüseyin Civan 119

Âşık Hüseyin Şemkirli 119

Âşık Aslan 119

Âşık Ali 120

Emek ve Merasim Nağmeleri 122

Mevsim Merasimleri 123

Maişet Merasimleri 125

Yas ve Defin Merasimleri 126

Toy Merasimleri 126

Halk Oyun ve Dramları 127

Merasimlerle Alakadar Oyunlar 128

İçtimai Oyunlar 129

Aile-Maişet Oyunları 129

Nağıllar 129

Sihirli Nağıllar 131

Hayvanlar Hakkında Olan Nağıllar 131

Tarihî Nağıllar 133

Maişet Nağılları 134

Latifeler 135

Molla Nasreddin Latifeleri 135

[154] Atasözü ve Meseller 138

Atasözü ve Mesellerin Menşei 140

Atasözü ve Yazılı Edebiyat 142

Tapmacalar 142

Tapmacaların Neşri ve Tetkiki 142

Tapmacaların Konusu 143

Tapmacaların Amacı 143

Bayatılar 144

Bayatıların Derlenmesi ve Neşri 145

Bayatıların Mazmunu 145

Laylalar 147

Ohşamalar 147

Ağılar 148

Fihrist.....151

Sözlük.....155

[155] SÖZLÜK

Abide – Tarihî ve büyük eser

Abdest – Vuzu

Ağıt – Mersiye

Alp – Kahraman

Alp Er Tunga – Efrasiyab

Alkış – Dua, afrin

Etnografi – Kavmî zabıtlar

Otak – Çadır, otak

Ol – O

Ozan – Saz şairi, âşık, baksı

Olgun – Kâmil, puhte

Avutmak – Teselli, dildarlık, meşgul et-

Eğlenmek – Tefrih etmek

Ötmek – Okumak

Öteri – Güzera

Ortak – Şerik

Uslu – Akıllı

Ulu – Büyük

Özellik – Hususiyet

Irlamak – Teganni, ahenkle okumak

Ulus – Halk, millet

Irmak – Nehir, çay

İlgar – Ahit

Isıtmak – İstileştirmek, kızdırmak

Boy – Destan

Boğa – Kel

Bilik – İlim

Binit – Merkep

Boran – Külekli kar – yağış, çovgun

Birge – Bahem

Bitki – Giyah, nebat

[156] Boğuntu – Hafakan

Tanık – Şahit

Toplantı – Yığıncak

Tükenmek – Tamam olmak, kurtulmak

Türeyiş – Hilkat

Çeşit – Növ

Çıkış – Nitk

Çenli – Dumanlı

Çovgun – Boran, külekli kar – yağış

Deniz – Derya

Doğum – Tevellüt

Dolayı – Gayr-ı Müstakim

Sav – Atasözü

Satira, satirik – Cemiyette iyilikleri eleştiri ifşa eden bedii eser

Sarsılmak – Titremek

Sayrı, sayru – Meriz, hasta

Sevimli – Mahbup

Susmak – Sakit olmak

Sert – Seht

Sürgün – Tebid

Sembolik – Remiz, alamet

Sık – Muhkem, bol, enbüh

Şenlik – Hoşluk, şadlık

Şölen – Dinî konaklık

Sagu – Mersiye

Sıra – Nöbet

Sığınmak – Sığınmak istemek

Kaygı – Gusse

Kopuz – Saz

Koşma – 11 heceli halk şiiri şekli

Karşılıklı – Mütekabil

Kovuk – Hefre

Kuraklık – Heşkesalı

[157] Kavramak – Derk etmek

Koşa – Çift

Kütlevi – Cemi

Kök – Rişe

Kök, kök – Ahenk

Geri – Dalı

Güzgü – Ayna

Güven – İtimat

Mahnı – Nağme, tasnif

Merak – Alaka

Metafor – Mecaz, benzerliğe esasen söz veya ifadenin mecazi manada kullanılması

Varyant – Türü çeşitli

Varsak – Eski saz şairi

Vergi – Maliyat

Yarış – Müsabaka

Yarımada – Şibh-i cezire

Yabancı – Bigâne

Yanşak – Eski saz şairi

Yanaşmak – Yakınlaşmak

Yenmek – Galip gelmek

Yaygın – Münteşir

Yüklet – Yük merkebi

Yuğ – Matem

Yığlamak – Ağlamak

[158] EDEBİYAT-I ŞİFAHİ-İ AZERBAYCAN

Telif

Dr. Cevat Heyet

Tahran-1367 (1948)

Zemime-i Mecelle-i Varlık

AZERBAYDJAN ORAL LITERATUR

BY

DR-JAVAD HEYAT

1988-TEHRAN

Değeri 600 Riyal

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Cevat Heyet'in Varlık dergisinde kaleme almış olduğu Azerbaycan şifahi halk edebiyatı ile ilgili makalelerin bir toplusu olan "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" adlı eser incelenmiştir. Çalışmada toplam beş ana bölüm vardır:

Birinci bölüm, "Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Genel Hatlarıyla Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatı" başlığı yer almaktadır. Burada Azerbaycan Türklerinin halk yaratıcılığında vücut bulan yaratıcılık mahsulleri ele alınmıştır. Bu bağlamda birer Azerbaycan şifahi halk edebiyatı türleri olan destanlar, emek ve merasim nağmeleri, halk oyun ve dramları, nağıllar, latifeler, atasözü ve meseller, tapmacalar, bayatılar, laylalar, ohşamalar ve ağılar hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Azerbaycan şifahi halk edebiyatının diğer önemli bir bölümünü teşkil eden âşık şiiri ele alınmıştır.

İkinci bölüm, "Cevat Heyet" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Hayatı", "Edebî Şahsiyeti" ve "Eserleri" başlıkları yer almaktadır. Burada Cevat Heyet'in yaşamı ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Heyet'in Azerbaycan Türklüğü başta olmak üzere tüm Türk dünyası için yapmış olduğu faaliyetlere yer verilmiştir. Ayrıca bir tıp doktoru ve Türkolog olan Heyet'in kaleme aldığı eserlerin bibliyografyası verilmiştir.

Üçüncü bölüm, "Varlık Dergisi" başlığından oluşmaktadır. Bu bölüm içerisinde "Varlık Dergisinin Ortaya Çıkış Süreci" ve "Varlık Dergisi Hakkında Genel Bilgiler" başlıkları yer almaktadır. Bu bölümde Varlık dergisinin ortaya çıkış süreci ele alınmıştır. Ayrıca Varlık dergisinin adı, amacı, dili, içeriği ve faaliyetleri ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Dördüncü bölüm, "Transliterasyonlu Metin" başlığından oluşmaktadır. Burada Arap harfli Azerbaycan Türkçesinde kaleme alınmış olan eserin Latin harfli Azerbaycan Türkçesine transliterasyonu yapılmıştır.

Beşinci bölüm, “Türkiye Türkçesine Aktarma” başlığından oluşmaktadır. Burada Latin harfli Azerbaycan Türkçesine transliterasyonu yapılmış olan eser Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Çalışmanın sonunda eserin dizinine yer verilmiştir.

Yapılan bu çalışmanın bundan sonra yapılacak olan çalışmalara fikir vererek ilgili araştırmacılara farklı bakış açısı kazandırması hedeflenmektedir.

DİZİN

a: 1. zm. teklik üçüncü şahıs (krş. **o, ol**)
a.+dan 63/16, 63/17
a.+nı 10/23, 59/29
a.+nın 43/16
a.+nun 57/29, 59/14, 61/3, 61/6, 62/5
2. ün. heyecan, dehşet, korku, pişmanlık vb. hisleri ifade eden ses
a. 45/26, 95/11, 101/22
[=13]

abdal: is. (Ar.) serseri, avare, derbeder
a. 101/26, 103/21
[=2]

abdəst al-: f. (< Far. āb + dest + T. al-) Müslümanlar namaz kılmak, Kur'an okumak, Kâbe'yi tavaf etmek gibi ibadetleri yerine getirebilmek için niyet ederek el, ağız, burun, yüz, kol ve ayakları yıkamak; baş, kulaklar ve boynun iki yanını meshetmek yoluyla arınmak
a. a.-ıb 49/12
[=1]

abi-həyat: is. (< Far. āb + Ar. ḥayāt) efsanelere göre içen kimseye ölümsüzlük sağladığına inanılan bir su
a. 107/17
[=1]

abidə: is. (Ar.) tarihî ehemmiyeti olan bir hadiseye veya tarihî bir şahsa hatıra olarak yapılan heykel vs.
a. 13/11, 26/7
a.+lər 66/10
a.+ləri 41/27
[=4]

ac: sf. açlık hisseden, yemeğe ihtiyacı olan (tok karşıtı)
a. 65/15, 89/33, 125/4, 129/20
[=4]

acı: sf. felaketli, eziyetli, kederle dolu
a. 19/10, 19/13, 29/31, 62/21, 72/13
a.+ları 148/7
a.+m 123/22
a.+sı 19/16, 140/30
[=9]

acı-: f. yüreği yanmak, merhamet etmek
a.-dın 51/9
[=1]

acıq: is. hırs, hiddet, gayz, gazap
a.+(ğ)ı 59/4
[=1]

acıqlan-: f. hırslanmak, hiddetlenmek, kızmak
a.-ır 104/25
[=1]

acınacaqlı: sf. merhamete layık, bedbaht, miskin
a. 146/9
[=1]

aciz: sf. (Ar.) elinden iş gelmeyen, beceriksiz, zayıf
a. 123/3
[=1]

acun: is. (Soğ.) dünya
a. 10/19
[=1]

aç-: 1. f. örtülü, kapalı bir şeyi aralamak
a.-a 141/24
a.-ar 69/11, 125/29
a.-ır 136/3

a.-uban 46/27, 64/13
2. f. hoşuna gitmek, sevindirmek
a.-an 24/23
3. f. bildirmek, haber vermek
a.-aram 111/12
4. f. açık hâle getirmek
a.-dı 116/29
a.-ıb 111/18
5. f. çiçeklenmek, yapraklanmak
a.-ır 107/16
6. f. ifşa etmek, açığa çıkarmak
a.-ır 103/7, 103/8
a.-ırsan 106/6
a.-mağa 123/5
a.-masın 133/5
[=16]

açа bil-: f. açma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-mir 103/9
a. b.-mirlər 80/13
[=2]

açıq: f. kapalı olmayan, örtülü olmayan
a. 29/28, 36/15
[=2]

açıqca: zf. açık bir şekilde, gizlemeden, korkmadan, çekinmeden
a. 99/15
[=1]

açıqla-: f. bir konuyla ilgili gerekli bilgileri vermek; izah etmek
a.-rkən 37/18
[=1]

açıl-: 1. f. kapağı, örtüsü vs. götürülmek, düşmek, açık hâle gelmek
a.-mayan 126/12
a.-maz 76/1, 76/3, 97/21
2. f. çiçeklenmek, yapraklanmak
a.-ıban 110/19
a.-ıbdır 100/15
3. f. ifşa edilmek, meydana çıkarılmak
a.-ır 89/19
4. f. katlanmış, bükülmüş, düğmelenmiş, bağlanmış şeyin katlarını, büküklerini, kırışıklıklarını düzeltmek, düğmesini, bağını açık hâle getirmek
a.-mağa 80/13
[=8]

ad: is. bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanımlamaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz; isim, nam
a. 6/6, 13/19, 23/16, 85/10, 122/7
a.+a 120/18
a.+dan 103/16
a.+ı 9/30, 9/33, 12/16, 20/17, 31/26, 34/19, 35/4, 36/1, 43/5, 65/30, 70/28, 71/6, 80/19, 86/16, 90/23, 92/15, 92/28, 93/2, 94/2, 109/27, 115/28, 139/16, 142/12, 145/3, 145/20
a.+ıdır 147/3
a.+ım 69/30, 99/4, 108/18
a.+ın 36/4, 117/16
a.+ına 12/4, 20/26, 20/30, 28/14, 29/3, 29/12, 49/12, 49/22, 74/24, 82/24, 86/6, 93/4, 130/29, 135/16, 135/19, 135/21, 136/25, 138/1
a.+ında 70/33, 79/4
a.+ından 145/20, 145/22
a.+ını 54/11, 56/17, 79/11, 79/12, 93/2, 103/16
a.+ının 75/2, 108/25
a.+ıyla 10/12, 14/3, 15/11, 27/33, 28/32, 29/6, 30/31, 31/4, 31/14, 32/2, 32/3, 34/23, 36/10, 42/19, 42/32, 67/30, 70/29, 93/27, 102/30, 143/4, 145/19
a.+lar 138/21
a.+ları 26/18, 44/5, 49/24, 91/12, 133/31
a.+larıdır 49/25
a.+larına 53/6

a.+larını 26/14, 142/9
a.+larıyla 18/12, 43/2, 132/9, 142/24
[=103]

adaxla-: f. nişanlamak
a.-mağa 127/5
[=1]

adam: is. (Ar.) insan
a. 6/10, 45/13, 68/6, 85/13, 99/19, 99/20, 99/21, 99/22, 105/23, 107/26, 116/22, 131/12, 139/4, 139/18, 140/29, 141/29, 143/16
a.+a 139/18
a.+dır 129/9
a.+ı 68/20
a.+ın 138/1, 141/14, 142/3
a.+lar 21/15, 39/11, 50/11, 55/7, 99/24, 136/11, 136/14
a.+lara 54/4, 82/21
a.+lardır 93/18, 134/29
a.+ları 17/5, 30/18, 31/23, 47/31, 82/22, 83/7, 85/6, 85/15
a.+ların 8/19, 141/1
a.+larından 71/10
a.+larını 50/19, 56/2
a.+larının 11/12
a.+larıyla 109/21
a.+larla 27/32
a.+un 58/10
[=51]

adəmilər əvrəni: is. ejderha
a. ə. 59/26, 65/3
[=2]

adət: is. (Ar.) herhangi bir halkın hayatında eskiden beri kabul edilmiş ve kök salmış anane
a. 7/27, 7/29, 12/28, 13/21, 14/19, 25/11, 27/5, 29/29, 41/9, 46/8, 48/9, 49/22, 80/25, 81/13, 116/6, 125/17, 126/2, 126/5, 126/27, 127/19
a.+dir 46/6, 92/8, 98/5, 102/21
a.+i 70/13
a.+inə 24/21
a.+ləri 20/6
a.+lərindəndir 46/12
[=28]

adət et-: f. (< Ar. ʿādet + T. et-) bir şeyi çok tekrar ederek ona alışmak, öğrenmek
a. e.-(d)ən 129/11
[=1]

adıq: is. ayı
a. 139/19
[=1]

adi: sf. (Ar.) âdet hâline gelmiş, gündelik, her zamanki
a. 68/1, 73/17, 100/18
[=3]

adil: sf. (Ar.) adaletli, düzgün iş yapan
a. 82/22
[=1]

ad qoy-: f. güzel işleri ile adını ebedîleştirmek, şöhret kazanmak
a. q.-ulur 48/15
a. q.-ur 52/22
[=2]

adlan-: f. muayyen ad taşımak, muayyen adı olmak
a.-an 5/12, 11/18, 17/23, 44/12, 128/2
a.-ır 18/20, 18/21, 67/25, 71/5, 73/28
a.-ırdı 21/31
a.-ırlar 51/28, 67/26
a.-mışdır 124/29
[=14]

adlandır-: f. ad koymak, ad vermek,

lakap takmak
a.-ır 14/24, 21/33, 24/25
a.-ırlar 79/24
[=4]

adlandıra bil-: f. isimlendirebilmek
a. b.-ərik 74/7
[=1]

adlı: sf. ... adını taşıyan; isimli
a. 22/6, 25/26, 25/30, 30/10, 31/11, 31/12, 43/12, 53/28, 71/12, 84/3, 86/12, 92/13, 100/27, 100/28, 100/29, 102/6, 102/7, 103/4, 113/8, 114/16, 114/31, 115/25, 118/3, 119/6, 119/11, 121/9, 132/10, 140/9, 99/6
[=29]

ad-san: is. (ad: isim + san: ün) nüfuz, şöhret, itibar, hürmet, şan
a.+ı 107/4
a.+ını 120/19
[=2]

adsız: sf. adı olmayan; isimsiz
a. 56/5
[=1]

ad vermə: is. adlandırma
a. v. 39/14, 43/7
[=2]

afərin: ün. (Far.) tarif, tahsin ifade eder
a. 79/16
[=1]

afət: is. (Ar.) bela, felaket, bedbahtlık, müsibet, ziyan, zarar
a.+indən 29/25
[=1]

ağ: sf. kar, süt renkli (siyah karşıtı) (krş. **aq**)
a. 54/2, 56/10, 62/28, 65/28, 85/24, 98/6, 105/8, 116/9, 121/18, 143/14, 143/20, 146/28
a.+ına 139/12
[=13]

ağac: is. budakları ve berk gövdesi olan çok yıllık bitki
a. 37/9, 37/27, 37/28, 48/15, 48/19, 48/22, 48/23, 48/24, 48/25, 48/26, 48/27, 48/28, 48/29, 48/30, 48/31, 48/32, 48/33, 49/1, 49/2, 49/3, 49/4, 138/24
a.+a 48/21, 51/13
a.+da 126/18
a.+ı 33/28, 51/14, 131/23
a.+ım 141/11
a.+ın 36/2, 52/25
a.+un 65/27
[=32]

ağalıq et-: f. hâkimiyet sürmek
a. e.-(d)ərmiş 18/17
[=1]

ağar-: f. ak olmak, ak renk almak
a.-duğu 59/9
a.-duğun 59/12
[=2]

ağayıl: is. evcil küçükbaş hayvanların barındığı çit veya duvarla çevrili yer; arkaç
a.+da 62/4, 64/5
[=2]

ağbirçək: sf. (ak: beyaz + birçek: saç) saçı ağarmış yaşlı, koca, hürmetli (kadın) (krş. **aqbirçək, aqbirçəkli**)
a. 54/15, 55/20
[=2]

ağca: sf. kar, süt vb.nin rengi; beyaz (kara ve siyah karşıtı)
a. 59/1, 61/18, 62/4, 62/15, 62/29, 63/21, 64/5
[=7]

ağı: is. kadınların ölünün üzerinde, yasta yüksek sesle söyledikleri yanıklı sözler
a. 26/27, 92/15, 94/17, 126/3, 126/10
a.+lar 126/22, 140/28, 145/3, 145/16, 148/2, 148/3, 148/5
a.+larda 148/6
a.+ya 125/26
[=14]

ağıçı: is. ağlaşma zamanı ağıt söyleyen, ölüyü sevip ağlayan kadın
a. 126/3, 126/10
[=2]

ağır: 1. sf. tartıda çok çeken; kilolu, sakil (hafif karşıtı)
a. 7/12, 51/1, 55/21
2. sf. eziyetli, meşakkatli, azaplı, mahrumiyetle dolu, kederle dolu
a. 8/28, 77/17, 79/29, 146/9
3. sf. sert, çok ciddi, şiddetli, amansız
a. 50/9, 76/18, 99/25, 106/25
4. sf. güçlü, tesirli
a. 41/26
5. sf. çokluk, büyüklük manasında
a. 69/13
[=13]

ağırlığım-uğurluğum: sözün aslı ağırlığım, yorgunluğum olup halk oyunlarında ve merasimlerde kullanılır
a. 123/22
[=1]

ağırlıq: is. kaygı, eziyet, zahmet
a.+(ğ)ı 122/14
[=1]

ağıt: is. kadınların ölünün üzerinde, yasta yüksek sesle söyledikleri yanıklı sözler
a. 94/17
a.+lar 11/3
a.+lardan 11/4
[=3]

ağız: 1. is. insan ve hayvanların yüzlerinin alt tarafında, alt ve üst çeneleri arasında yer alan, yiyip içmeye ve ses çıkarmaya mahsus uzuv
a. 138/28
a.+dan 50/23, 55/11
a.+ı 101/17, 125/16
a.+ın 96/32
a.+ına 132/29, 133/2
a.+ında 19/17
a.+ından 27/32, 139/4
a.+ını 128/25, 141/24
a.+ının 126/17
a.+la 39/25
a.+um 58/31
2. is. belli yerleşim bölgelerine özgü, yazı dili hâline gelmemiş dil; diyalekt: Rumeli ağzı, Konya ağzı, Muğla ağzı, Siverek ağzı vb.
a. 6/13, 6/19, 7/7, 8/21, 8/26, 8/32, 9/27, 13/7, 144/15, 144/23
3. is. bir yerin girilecek veya geçilecek tarafı
a. 90/9
[=27]

ağızdan-ağıza gəz- (düş-, keç-): f. dey. yayılmak, birbirine geçmek
a.-ərək 35/12
a.-miş 7/22
a.-üb 23/9
[=3]

ağızlı: sf. ağzı herhangi bir biçimde olan
a.+m 45/8
[=1]

ağla-: f. şiddetli ağrı, ruhi sarsıntı veya başka bir ağır teessürat neticesinde gözyaşı akıtmak
a. 84/22, 99/4
a.-dı 45/1, 58/2
a.-ma 92/7, 125/28, 125/29
a.-maq 92/6, 126/5, 126/6
a.-maqdan 77/17
a.-r 62/20, 61/21, 84/18, 85/8, 92/10, 99/30, 126/18, 126/19
a.-ram 76/9, 76/11, 76/15, 81/27, 81/29, 81/33, 97/27, 145/32, 145/33
a.-rız 58/6
a.-rmış 35/31
a.-rsan 100/16
a.-rsız 58/4
a.-sa 35/31
a.-sın 88/27
a.-yaq 122/3
a.-yardı 126/10
a.-yıb 112/10
a.-yır 55/32, 126/20, 132/16, 132/17
[=41]

ağlat-: f. ağlamaya mecbur etmek, birinin ağlamasına sebep olmak
a.-dım 77/8
a.-(d)ırsan 111/25
[=2]

ağrı: is. duygu sinirlerinin gıcıklanması neticesinde vücudun herhangi bir yerinde hissedilen eziyet, azap; sancı, sızı; acı
a. 11/14
a.+m 123/22
a.+nı 111/16
[=3]

ağrı-: f. vücudun herhangi bir yerinde ağrı hissetmek
a.-r 128/16
[=1]

ağ saqqal: is. (ak: beyaz + sakal: kıl) bir ailenin, elin, cemiyetin en iyi ve hürmetli kişisi, başçısı (krş. **aq saqqal**)
a. s. 54/14, 91/11
a. s.+ı 13/19, 105/31
[=4]

ah: ün. ağrı, heyecan, hasret vs. hisleri ifade eder
a. 97/21
[=1]

ah-zar: is. ah çekme, sızlama; feryat, inilti (krş. **ahü zar**)
a.+ını 118/23
[=1]

ah çək-: f. keder, teessüf, hasret, hayret, heyecan ifadesi olarak "ah" demek
a. ç.-im 147/2
a. ç.-ir 80/15
[=2]

ahəng: is. (Far.) sesler, renkler vs. arasında uygunluk, muvaffakiyet
a. 122/23, 122/24, 122/28, 144/20
a.+i 93/11, 142/2, 146/13
a.+inə 122/20
a.+ini 93/17
a.+lər 122/12
a.+lərə 39/18
[=11]

ahəngli: sf. (Far.) sesleri veya renkleri arasında uygunluk (ahenk) olan; kulağa

(göze) hoş gelen, kulakları (gözleri) okşayan, güzel seslenen; hoş, latif
a. 7/13, 13/23, 50/3, 122/10
[=4]

ahəngsaz: is. (Far.) bestekâr
a. 89/4
[=1]

ahu: is. (Far.) ceylan
a. 146/15
[=1]

ahü zar: is. ah çekme, sızlama; feryat, inilti (krş. **ah-zar**)
a. 75/32
[=1]

ax: ün. teessüf, arzu, hasret ve başka hisleri bildiren söz
a. 141/8
[=1]

ax-: f. bir istikamette gitmek, cereyan etmek
a.-an 65/27
a.-anı 142/2
a.-ar 116/16
[=3]

axça: is. para
a.+mı 51/1, 55/21
[=2]

axıb gəl-: f. çabuk geçmek
a. g.-ən 5/10
[=1]

axıcı: sf. akmaya kabil olan; duru
a. 102/13
[=1]

axıt-: f. akmasına sebep olmak
a.-(d)ır 76/22
[=1]

axın: is. arkası kesilmeden hareket eden insan vs. kütlesi, izdiham
a.+lardan 5/10
a.+larına 5/6
[=2]

axır: is. son, nihayet; bir şeyin son noktası
a. 85/9, 123/20
a.+a 78/7
a.+da 100/17, 103/8, 128/29
[=6]

axır zaman: is. (< Ar. āḫir + zamān) son zaman
a. z. 43/26, 84/22
a. z.+da 43/25
[=3]

axşam: is. güneşin batmasından gecenin başlamasına kadar olan vakit
a. 107/23, 123/20
[=2]

axtar-: f. gizli yahut gizlenen veya yitmiş bir şeyi bulmaya, gün yüzüne çıkarmaya çalışmak, aramak
a. 117/14
a.-an 110/25, 117/20, 139/24
a.-anda 39/2
a.-ıb 79/31, 144/1
a.-ır 97/29
a.-mağa 54/22
a.-maq 93/20
a.-mışlar 15/10
[=11]

axtarış: is. aktarma işi

a.+lar 6/15
[=1]

aid: ed. (Ar.) nispeti ve alakası olan, mahsus
a. 12/1, 17/13, 17/18, 17/31, 18/29, 19/32, 24/2, 25/12, 26/30, 28/25, 41/31, 71/14, 110/2, 116/8, 122/30, 124/21, 143/6
a+dir 13/16, 17/21, 42/25, 53/16, 96/22
[=22]

aid ol-: f. (< Ar. ʿāʾid + T. ol-) nispeti ve alakası olmak, mahsus olmak
a. o.-an 8/14, 9/29, 10/26, 53/12
a. o.-duğu 6/12, 20/27
a. o.-duğunu 101/7
a. o.-duqları 140/14
[=8]

ailə: is. (Ar.) anne, baba, çocuk, torun ve yakın akrabalardan ibaret olup bir yerde yaşayan insanların hepsi
a. 37/30, 39/1, 46/15, 79/30, 89/11, 89/22, 90/16, 105/12, 127/31, 129/21, 136/19
a.+dəki 89/15
a.+nin 11/30
a.+sinə 89/10
a.+sini 105/22
[=15]

akademi: is. (Fr.) ilim ve sanatları inkişaf ettirme maksadını taşıyan yüksek ilmî müessese (krş. **akademiya**)
a.+nin 29/10
a.+si 74/23
[=2]

akademiya: is. (Fr.) ilim ve sanatları inkişaf ettirme maksadını taşıyan yüksek ilmî müessese (krş. **akademi**)
a.+sı 29/12
[=1]

aq: sf. kar, süt renkli (siyah karşıtı) (krş. **ağ**)
a. 37/2, 52/25, 60/1
[=3]

aqa: is. (Moğ.) hâkim, istismarcı sınıflara mensup olan insan; bey
a. 141/29
a+lar 98/15, 99/17, 103/18, 109/22, 129/4
[=6]

aqbirçək: sf. (ak: beyaz + birçek: saç) saçı ağarmış yaşlı, koca, hürmetli (kadın) (krş. **ağbirçək, aqbirçəkli**)
a. 50/33
[=1]

aqbirçəkli: sf. (ak: beyaz + birçek: saç) saçı ağarmış yaşlı, koca, hürmetli (kadın) (krş. **ağbirçək, aqbirçək**)
a. 63/9
[=1]

aqça: is. para
a. 57/28, 62/31
a.+m 47/3
a.+n 64/23
[=4]

aqıl: is. (Ar.) insanda düşünme ve derk etme kabiliyeti, zekâ
a. 70/2, 88/6, 95/20, 103/11, 134/32, 136/22, 138/10, 141/17, 141/27
a.+a 80/26, 109/17
a.+dır 141/6
a.+ı 51/8, 69/25, 72/16, 134/15, 134/31, 135/12, 135/25
a.+ın 98/7, 141/28

[=21]

aqıllı: sf. düşünceli, şuurlu
a. 50/23, 101/9, 139/8
[=3]

aqlı-səlim: sf. sağduyu sahibi olan
a. 137/11
[=1]

aq saqqal: is. (ak: beyaz + sakal: kıl) bir ailenin, elin, cemiyetin en iyi ve hürmetli kişisi, başçısı (krş. **ağ saqqal**)
a. s. 51/25, 52/22
[=2]

aq saqqallı: sf. (ak: beyaz + sakal: kıl) büyüklük, rehberlik
a. s. 39/9, 39/10, 59/10, 61/12, 63/8
a. s.+lar 39/10
[=6]

al: 1. sf. kırmızı
a. 58/8, 59/13, 59/17, 60/10, 61/16, 62/14, 63/20, 87/1, 99/20, 108/9, 127/4
2. is. hile, yalan
a. 44/23, 139/19
[=13]

al-: f. elle alıp götürmek, kaldırmak
a. 65/21, 103/29, 112/7
a.-acaqsa 46/18
a.-am 59/15
a.-an 32/29, 32/31, 88/1
a.-ar 97/20, 140/31
a.-armış 18/18
a.-arsan 120/1
a.-asın 63/17
a.-dı 10/20, 12/21, 12/22, 12/23, 12/24, 35/32, 58/9, 59/30, 65/23, 121/24
a.-dığı 68/17
a.-dığını 34/17
a.-dım 117/25, 121/14
a.-dınız 125/1
a.-ıb 10/1, 56/3, 56/34, 57/2, 68/2, 79/29, 80/8, 83/28, 97/22, 98/20, 101/10, 102/14, 117/17
a.-ıbsan 95/9
a.-ınan 76/7
a.-ınarsa 130/7
a.-ındığı 49/29
a.-ındığını 43/29
a.-ınması 17/9, 17/20
a.-ınmışdır 13/12, 18/8, 35/13, 41/32, 145/22
a.-ırlar 128/14, 133/19
a.-ım 86/29, 111/16
a.-ır 47/25, 60/29, 87/13, 104/14, 124/24
a.-ırisən 47/18
a.-gil 47/18, 58/18, 60/29, 61/8
a.-ma 60/15, 120/13
a.-mağa 46/17, 60/30, 63/4, 65/3, 127/4
a.-mağı 56/22
a.-maq 12/19, 68/12, 79/27, 90/13, 92/8, 124/4
a.-mamışlar 97/5
a.-maya 43/26, 58/12
a.-mış 49/28, 108/27, 137/17, 37/22
a.-mışam 59/8, 59/11, 139/24
a.-mışdır 33/5, 49/30, 73/21, 89/3, 115/11, 113/31
a.-mışıq 122/7, 122/8
a.-mışlar 39/29, 92/20, 127/24
a.-sın 46/18, 111/5
a.-ur 57/28, 58/10, 61/19, 62/16, 63/22, 65/17
a.-uram 59/20
a.-ursun 59/19
[=112]

ala: sf. karışık renkli
a. 47/9, 48/31, 48/32, 64/29, 99/17
[=5]

ala bil-: f. alma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-mək 35/18
[=1]

alagöz(lü): sf. (ala: ela + göz: göz) şehla göz, açık mavi göz
a. 79/17, 79/19, 84/33, 98/17, 108/11
[=5]

alanı: is. içerisi şekerli cevizle doldurulmuş meyve kurusu (armut, kayısı, şeftali)
a. 109/22
[=1]

alay: ün. ninnilerin sonunda tekrarlanan söz
a. 147/22
[=1]

alçaq: sf. yüksekliği az olan, yerden veya herhangi bir seviyeden az yüksek olan
a. 84/17, 99/29
a.+lara 72/28
[=3]

aldan-: f. hileye ve yalan vaatlere uğramak, yalan sözü doğru saymak
a.-an 135/32
[=1]

aldat-: f. kasten yanıltmak, yoldan çıkarmak
a.-(d)ı 140/29
a.-(d)ır 80/7
a.-dı 98/15
[=3]

aldır-: f. almaya mecbur etmek, almasına sebep olmak
a.-mayınca 59/29
[=1]

aleqorik: sf. (Fr.) alegori ile ilgili; yerinel
a. 133/11
[=1]

aləm: is. (Ar.) kâinat, dünya, yeryüzü
a. 58/22
a.+də 96/29
a.+i 37/14, 84/20, 111/9, 129/29, 133/17, 143/15
a.+idir 37/4, 37/12
a.+in 117/20, 129/28, 148/9
a.+inə 41/29, 42/23
[=15]

ələt: is. (Ar.) bir el işini yapmak yahut mekanik bir işi gerçekleştirmek için kullanılan teknik vasıta
a.+i 39/18, 93/7
a.+lər 143/8
a.+ləri 39/22, 39/25, 122/15
a.+lərinin 122/24
[=7]

alın: is. yüzün saç ile kaş arasında olan ön kısmı
a. 75/15
a.+ı 125/2
a.+unda 65/28
[=3]

alına bil-: f. alınma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-ər 127/29
[=1]

alnı açıq: sf. utanacak hiçbir durumu olmayan
a. a. 65/25

[=1]

alış-: f. alevlenmek
a.-aram 110/23
a.-dı 81/26
a.-ıb 85/18
[=3]

ali: sf. (Ar.) en yüksek, en baş, en yukarı
a. 25/23
[=1]

alicənab: sf. (< Ar. ʿālī + cenāb) başkalarının hatrına şahsi menfaatlerinden geçen; namuslu, necip, necabetli
a. 89/24
[=1]

alicənablıq: is. (< Ar. ʿālī + cenāb) neciplik, necabet, mertlik
a.+(ğ)a 109/8
[=1]

alim: is. (Ar.) herhangi bir ilim sahasında mütehassıs olan kişi
a. 21/15, 27/2, 37/19, 44/6, 108/28
a.+i 41/23, 42/6, 42/11
a.+lər 19/25, 66/11
a.+ləri 137/29, 137/30
a.+lərin 26/15
a.+lərindən 13/29
[=14]

aliterasyon: is. (Fr.) şiir ve nesirde uyum sağlamak için söz başlarında ve ortalarında aynı ünsüzün veya aynı hecelerin tekrarlanması
a.+lar 45/4
a.+larıyla 40/24
a.+un 45/6
[=3]

alqış: is. şifahi halk edebiyatında necip, hayırhah dileği ifade eden ve muayyen merasimlere bağlı arzuları bildiren söyleme
a. 44/23, 45/3, 116/28, 116/29, 116/30, 117/2, 117/4, 117/6
a.+ı 45/3
[=9]

alqışla-: f. çok beğenmek, övmek
a.-mışdır 113/15
[=1]

alqışlan-: f. alkışlanarak tebrik ve tahsin edilmek
a.-dılar 28/11
[=1]

allan-: f. al renge boyanmak, bezenmek; al çiçek açmak
a.-ıbdı 146/28
[=1]

alma: is. muhtelif çeşitlerde ve muhtelif renklerde olan meyve
a. 38/16, 125/31, 131/23, 146/28
a.+yam 110/24
[=5]

almaz: is. son derece berk, renksiz, şeffaf kıymetli taş
a. 101/21, 117/12
[=2]

alov: is. yanan bir şeyden çıkan ateş
a. 80/15
a.+la 80/16
[=2]

alp: is. kadim Türk ordusunda hususi zümre teşkil eden adamların yalnız kılıç

ve kan pahasına kazanarak aldıkları ünvan
a. 34/19, 65/25
[=2]

alt: is. bir şeyin aşağı bölümü, üstünün ters tarafı
a.+ında 8/28, 27/3, 30/4, 31/28, 62/5, 90/23, 90/25, 98/6, 145/3, 146/9
a.+ından 139/5
[=11]

altı: is. beşten sonra gelen sayı
a. 25/21, 51/10, 56/10, 56/26, 57/14
[=5]

altın: is. kızıl (krş. **altun**)
a. 61/26
a.+ın 126/16
[=2]

altmış: is. elli dokuzdan sonra gelen sayı
a. 78/24
[=1]

altun: is. kızıl (krş. **altın**)
a. 47/3, 58/30, 62/6, 62/31, 64/1, 64/23
[=6]

al-verçi: is. yalan dolanla iş gören, çıkarı için hileye başvuran kimse
a.+ləri 109/10
[=1]

amal: is. (Ar.) gaye, maksat, arzu, ümit, dilek
a. 23/6
[=1]

aman: is. (Ar.) emniyet, tehlikesizlik, korkusuzluk, dinçlik
a. 82/13
[=1]

amansız: sf. merhametsiz, merhamet bilmeyen; barışmaz
a. 66/13, 76/18, 131/13
[=3]

amil: is. (Ar.) bir hadisenin hareket ettirici kuvveti, sebebi
a. 15/6, 89/18
a.+lər 15/5
[=3]

amma: bağ. cümleleri ve cümle uzuvlarını (esasen hemcins uzuvları) birleştirerek karşılık bildiren söz
a. 18/9, 22/25, 22/26, 25/5, 62/17
[=5]

an: is. (Ar.) en cüzi bir zaman, lahza, dem, bir göz kırpmalık müddet
a. 89/29, 120/25
a.+larda 72/8
[=3]

ana: 1. is. bir şeyin esas kısmı, merkezi, kökü manasında
a. 94/12
2. is. evladı olan kadın
a. 37/2, 41/11, 43/22, 46/21, 48/3, 48/6, 50/20, 50/26, 54/20, 54/25, 54/26, 55/8, 55/14, 62/13, 62/18, 62/22, 70/4, 70/5, 76/5, 77/18, 77/19, 89/26, 126/19, 129/7, 132/14, 132/16, 147/11
a.+dan 71/27, 108/25
a.+dır 89/28
a.+lar 48/4, 147/12, 147/31
a.+lara 77/20
a.+ların 117/5, 147/9
a.+m 61/8, 88/27, 127/7, 141/20
a.+ma 63/24
a.+mı 51/4, 55/24, 55/25

a.+mın 143/19
a.+n 63/9, 64/30, 126/17
a.+ndur 62/10
a.+nı 99/18
a.+nın 47/10, 77/18, 132/11, 132/20, 133/23, 147/10, 148/6
a.+sı 37/32, 38/31, 48/3, 50/18, 55/7, 62/23, 63/3, 77/15, 77/32
a.+sıdır 50/26, 55/14
a.+sına 38/31, 50/29, 55/16, 62/12
a.+sını 50/32, 51/1, 54/33, 55/19, 55/21, 89/23, 132/10, 141/30
a.+sının 50/28, 82/4
a.+sınun 65/21, 65/22
3. zm. o zamirinin yönelme durumu eki almış biçimi
a. 58/6, 62/1, 61/31, 62/3, 62/7, 62/11, 64/9
[=92]

anadan ol-: f. doğmak
a. o.-muş 99/2, 113/2, 113/19, 113/25, 114/1, 116/20, 117/28, 119/2, 119/7, 120/29, 137/17
a. o.-muşdur 102/26, 104/8, 112/15, 113/13, 114/19, 119/13
a. o.-ub 114/7, 114/8
[=19]

ana dili: is. bir kişinin çocukluktan anne ve babasından öğrendiği dil
a. d. 9/27, 23/27
a. d.+miz 30/12
a. d.+mizdə 29/22, 30/28, 34/4
a. d.+ndə 30/17
a. d.+nə 119/17
a. d.+ni 23/30
a. d.+nin 23/28
[=10]

analıq: 1. is. annenin öz çocukları ile olan alaka ve münasebeti, anne vazifesi
a. 70/6
2. is. üvey anne, anne vazifesi gören kadın
a.+(ğ)ı 132/13
[=2]

ana ürəyi: is. annelik duygusu, ana sevecenliği
a. ü. 54/21
[=1]

ana vətən: is. ilk yurt edinilen yer
a. v.+dən 19/11
[=1]

ana yurd: is. ana vatan
a. y.+a 119/17
a. y.+u 116/7
a. y.+unda 114/20
a. y.+unun 115/11
[=4]

anca: zf. o kadar
a. 139/19
[=1]

ancaq: bağ. lakin, ama
a. 6/20, 10/5, 21/25, 22/2, 24/6, 29/28, 46/23, 48/14, 54/4, 55/15, 71/21, 76/18, 86/25, 88/8, 88/20, 88/25, 89/13, 95/3, 96/18, 97/4, 101/8, 127/18, 129/8, 134/27
[=24]

andır-: f. anlatmak, kandırmak
a.-a 106/2
[=1]

and iç-: f. mukaddes yahut büyük ve aziz sayılan bir şahsın veya şeyin adını zikretmekle kendi sözüne, vaadine yahut üzerine aldığı vazifeyi layıkınca yerine

getireceğine inanmak
a. i.-im 111/17
a. i.-irkən 49/14
a. i.-irlər 49/15
[=3]

anqar: is. (Ar.) safran
a. 10/25
[=1]

anla-: f. kanmak, düşünmek, derk etmek
a.-dım 77/6, 77/10, 77/14
a.-mağa 133/4
a.-mayana 141/29
a.-mır 79/26
a.-mıram 11/31
a.-r 63/17, 68/7, 125/25, 136/17
a-yan 35/5
a.-yana 141/29
[=13]

anlaşıl-: f. derk edilmek, malum olmak, aydın olmak
a.-dığı 109/5
a.-ır 101/28, 108/25, 132/24, 138/6
a.-maz 25/32
[=6]

anlat-: f. kandırmak, izah etmek
a.-(d)an 34/15
a.-dıqca 90/11
a.-dırlar 36/30
a.-ır 33/33, 90/8
[=5]

anlatıl-: f. bildirilmek
a.-an 138/29
[=1]

anlayış: is. anlaşılma, kanma, düşünme, derk etme işi; idrak, akıl, zekâ, feraset
a.+ının 38/2
[=1]

apar-: 1. f. bir şeyi eli ile yahut sırtına yükleyerek bir yerden başka bir yere götürmek, getirmek
a. 79/21, 79/23, 134/12
a.-anda 84/31, 127/6
a.-dı 84/24
a.-dıqlarından 57/19
a.-dılar 54/5, 85/9, 85/17, 85/18
a.-ıb 54/18, 75/12
a.-ırlar 84/10, 123/23, 133/1, 140/21
a.-maq 134/11
a.-rıq 56/12, 127/3
a.-sınlar 54/3
2. f. çalmak, kaçırmak, alıp kaçmak
a.-ır 54/33, 83/28
a.-ması 68/32
3. f. mahvetmek, yok etmek, harap etmek, dağıtmak
a.-sın 115/9
4. f. hayata geçirmek, yürütmek, etmek
a.-dığı 71/25
a.-ır 68/23, 131/5
a.-maq 6/6, 23/16
a.-mış 13/28, 16/20, 31/19
a.-mışlar 42/14
5. f. yöneltmek
a.-ır 88/19
[=35]

aparıl-: 1. f. bir şeyin el ile yahut sırta yüklenerek bir yerden başka bir yere götürülmesi, getirilmesi
a.-ırdı 66/11
a.-mışdır 17/18, 52/14
2. f. çalınmak, kaçırılmak, alınıp kaçılmak
a.-dığını 85/16
a.-ması 99/13
3. f. hayata geçirilmek, yürütülmek, edilmek

a.-an 40/15
a.-ıb 6/15
a.-mış 113/9
[=8]

aparıcı: sf. başta giden, ileride giden, önde giden
a.+ları 91/3
[=1]

apart-: f. götürmeye mecbur etmek
a.-dırmış 99/8
[=1]

ar: is. (Ar.) haya, utanma; namus, gayret, benlik
a.+ın 97/29
[=1]

ara: 1. is. iki nokta, iki şey arasındaki mesafe
a. 85/11
a.+da 68/2, 85/25
a.+dan 17/17, 123/23
a.+larında 79/9
a.+sında 8/19, 89/29
a.+sındakı 70/32
a.+ya 122/21, 35/15
2. is. alaka, münasebet
a.+nı 89/17
3. is. iç
a.+larındakı 41/5, 45/29
a.+larından 104/28
a.+sında 6/4, 9/28, 9/30, 9/33, 11/1, 11/13, 11/17, 12/2, 15/9, 15/24, 16/8, 20/18, 20/19, 20/29, 26/13, 26/17, 29/5, 30/4, 34/1, 36/15, 37/22, 38/9, 39/22, 39/24, 39/30, 40/15, 40/26, 47/26, 48/18, 49/21, 50/3, 50/6, 66/28, 68/17, 68/23, 70/22, 70/25, 74/1, 74/26, 74/30, 74/31, 79/1, 79/5, 79/15, 86/1, 88/8, 92/7, 92/27, 95/6, 97/12, 100/23, 100/25, 104/12, 104/19, 104/25, 105/1, 113/7, 113/11, 122/18, 127/10, 127/12, 128/9, 128/12, 132/8, 132/26, 135/11, 137/33
a.+sındakı 9/20, 13/5, 46/15, 52/10, 66/32
[=87]

ara-: f. gizli yahut gizlenen veya yitmiş bir şeyi bulmaya, gün yüzüne çıkarmaya çalışmak, aramak
a. 101/12
a.-maq 6/9
a.-r 60/25, 65/10
a.-yan 6/10
[=5]

araba: is. iki veya dört tekerlekli nakliyat vasıtası
a.+ya 90/22
[=1]

aradan çıx-: f. kendini bir sorunun, bir davanın dışında tutmak
a. ç. 46/18
a. ç.-gil 60/20
[=2]

aralı: sf. aralıklı
a. 107/15
[=1]

aranlı: is. Azerbaycan'da yaylalara nispeten alçak ve iklimce sıcak olan yerlerde yaşayan kişi
a. 115/16
[=1]

araşdır-: f. birini veya bir şeyi bulmak için bir yeri gözden geçirmek
a.-mış 26/32
[=1]

araşdırma: is. tetkikat
a. 5/28, 31/18
[=2]

ard: is. arka, sırt
a.+ına 59/30
a.+ından 33/13
[=2]

arxa: is. insanın, hayvanın sırtı, beli
a. 121/17
a.+dır 141/6
a.+sınca 88/23
a.+yın 68/21
[=4]

arxalan-: f. güvenmek, istinat etmek, bel bağlamak
a.-masındadır 68/30
[=1]

arı: 1. is. zar kanatlılardan olup bal yapan böcek
a. 116/15
2. sf. temiz, saf, halis, duru, parlak, pak
a. 49/11, 89/20, 117/23
[=4]

arif: sf. (Ar.) bilen, kanan, marifetli
a. 111/10
a.+lər 100/2
[=2]

arqur-: f. yormak
a.-ub 10/22
[=1]

arlan-: f. utanmak, haya etmek
a.-ma 48/22
[=1]

arş: is. (Ar.) İslam inanışına göre göğün en yüksek katı
a. 47/12
[=1]

arşiv: is. (Lat.) kadim senetlerin ve yazılı abidelerin saklandığı müessese
a.+ində 70/28
a.+lərində 21/21
[=2]

art-: f. miktarca, ölçüce vs. çoğalmak, bol olmak, üste gelmek
a.-dı 26/4, 84/19
a.-dıqca 110/27
a.-ır 84/30
a.-ması 7/19
a.-masında 33/7
a.-mışdır 21/28
[=7]

artıq: zf. çok, çoklu, hayli, oldukça, çok miktarda
a. 10/29, 10/31, 30/16, 53/23, 86/11, 105/18, 128/17
[=7]

artır-: 1. f. güçlendirmek, şiddetlendirmek
a.-an 75/30
a.-ardılar 92/5
a.-ıb 95/11
a.-ır 8/9
a.-mışdı 23/21
2. f. ilave etmek
a.-maq 139/1
a.-saq 139/2
[=7]

artist: is. (Fr.) sanat eserlerini ifa eden (aktör, çalgıcı, muganni vb.)
a.+dir 127/26
[=1]

arvad: is. kadın (krş. **arvat**)
a. 74/30, 88/8, 129/22
a.+ı 37/5, 50/18, 54/33, 55/7, 71/8
a.+ın 50/21
a.+ına 46/22, 133/6
a.+ını 55/10
a.+ının 46/23, 74/4, 74/27
a.+ları 50/1
[=16]

arvat: is. kadın (krş. **arvad**)
a. 142/21
a.+dur 48/30
[=2]

arzu: is. (Far.) bir şeyin olmasını yürekten isteme; istek, dilek, emel, hasret
a. 124/25, 129/30, 130/10
a.+lardır 72/14
a.+ları 8/1, 71/32, 72/9, 72/12, 93/23, 130/16, 131/7, 132/2, 147/11
a.+larım 121/20
a.+ların 117/9
a.+larına 71/23, 71/33, 81/11
a.+larından 147/31
a.+larını 5/18, 7/26, 32/15, 92/20, 121/3
a.+su 56/1, 86/3, 109/29
a.+suna 78/28
a.+suyla 124/2
a.+ya 122/6
[=30]

arzula-: f. arzu etmek, can ve yürekten istemek, bir şeyin hasretinde olmak, dilemek
a.-yır 55/33, 107/28
a.-yırdı 86/22
[=3]

as-: f. bir şeyi yukarıdan bir yere iliştirip sallamak, asılı hâle getirmek
a.-arlar 48/33
[=1]

asan: sf. zahmet talep etmeyen, zahmetsiz yerine getirilebilen, zahmetsiz elde edilebilen; kolay (zor karşıtı)
a. 22/14
[=1]

asanlaşdır-: f. kolaylaştırmak, sadeleştirmek
a.-mağa 27/27
[=1]

aslan: 1. is. kedigillerden, Afrika'da ve Asya'da yaşayan, kısa, yuvarlak başlı, kısık boyunlu, yuvarlak kulaklı, kaslı, derin göğüslü, devetüyü, gri, koyu kahverengi veya sarımsı kırmızı renkli kürkü olan, yırtıcı, erkekleri yeleli, kuyruğunun ucu püsküllü, güçlü bir tür memeli; arslan
a. 69/17, 133/14
a.+am 110/26
a.+la 108/19
2. is. yiğit, kahraman
a. 61/25, 68/25
a.+ın 120/16
[=7]

aş: is. yemek
a. 140/20
a.+dan 111/3
[=2]

aş-: f. bir şeyin üzerinden atlayıp geçmek, yüksek bir şeyin üstüne çıkıp diğer tarafa atlamak, düşmek, hoplamak
a.-ar 119/25
a.-asan 115/6
a.-dığımı 38/17

[=3]

aşağı: is. bir şeyin dibine, yere en yakın olan bölümü, alt (yukarı karşıtı)
a. 138/25
a.+da 10/26, 32/18, 57/24, 125/26
a.+dakı 18/32, 20/8, 21/8, 22/20, 38/12, 45/6, 53/1, 80/30, 105/3, 115/14, 121/28, 139/23
[=17]

aşıq: is. (Ar.) halk ozanı; hem okuyan, hem çalan hem de söz yazan halk sanatkârı
a.+(ğ)a 91/6
a.+(ğ)ı 93/7, 105/31, 106/1, 109/2, 113/10
a.+(ğ)ıdır 68/28
a.+(ğ)ın 75/28, 76/26, 85/26, 93/7, 100/29, 101/8, 101/14
a. 7/5, 17/26, 18/3, 18/12, 19/14, 22/8, 28/16, 28/25, 28/30, 31/3, 32/20, 44/22, 51/30, 52/29, 74/6, 74/7, 74/8, 74/14, 79/4, 79/32, 82/27, 91/1, 91/13, 92/22, 92/25, 92/27, 92/28, 92/29, 93/4, 93/5, 93/10, 93/23, 93/25, 93/28, 93/30, 93/32, 94/28, 95/19, 96/5, 96/21, 96/23, 96/25, 96/27, 98/7, 99/3, 101/1, 101/3, 101/18, 102/7, 102/8, 104/2, 104/4, 104/17, 104/30, 105/6, 105/18, 109/30, 112/19, 112/31, 114/5, 114/9, 120/30, 120/32, 121/2, 121/5, 127/25, 127/27, 127/28, 143/4, 144/17, 144/19, 146/4, 146/11
a.+dır 52/16, 86/28
a.+la 103/4
a.+lar 8/19, 9/24, 23/1, 27/11, 28/27, 32/3, 41/15, 66/22, 72/23, 72/29, 73/13, 74/6, 74/9, 75/1, 83/31, 89/6, 92/19, 92/31, 93/1, 93/13, 93/14, 93/19, 93/26, 93/31, 95/2, 95/3, 95/6, 95/16, 96/4, 96/7, 96/18, 96/21, 97/12, 100/22, 100/23, 101/6, 108/16, 108/20, 116/3, 120/31
a.+lara 22/33, 91/11
a.+lardan 28/10
a.+ları 28/9, 84/2, 91/5, 91/8, 97/14, 113/6
a.+larımız 95/29, 97/1, 108/21, 145/24
a.+larımızdandır 97/8, 100/26, 101/23
a.+ların 7/23, 52/8, 66/17, 84/6, 93/11, 93/18, 94/29, 95/21, 95/31, 98/22, 98/27, 100/27, 105/17
a.+larından 98/27, 108/23, 120/28
a.+larındandır 102/23, 112/22, 116/19
a.+larının 105/29
a.+larla 105/15
[=167]

aşıqlıq: is. âşık sanatı, halk ozanı, saz şairliği
a.+(ğ)a 104/33, 120/29, 120/32
a.+(ğ)ın 103/5
a. 72/5, 75/3, 104/17, 113/7
a.+dan 96/6
[=9]

aşıla-: f. bir âdeti, fikri, akideyi, usulü vs. muhtelif vasıtalarla başkalarına benimsetmek, öğretmek, terbiye etmek
a.-yır 92/25
[=1]

aşiq: is. (Ar.) birisine muhabbet beslemiş, vurulmuş, bent olmuş kişi; vurgun
a. 71/22, 71/28, 75/5, 83/3, 111/4
a.+əm 101/11, 101/16
a.+i 79/32, 84/28
a.+idir 82/1, 107/27
[=11]

aşiqanə: sf. (Ar.) aşka, muhabbete, sevgiye ait olan; aşk, muhabbet, sevgi ifade eden

a. 71/1, 113/27
[=2]

aşiq ol-: f. (< Ar. ʿāşiḳ + T. ol-) vurulmak, muhabbet beslemek; meftun olmak
a. o.-an 111/2
a. o.-du 36/3
a. o.-muş 99/7
[=3]

aşkar: sf. (Far.) açık, aydın, belli, malum
a. 30/6
[=1]

aşkar et-: f. (< Far. āşikār + T. et-) meydana çıkarmak, belli etmek, göstermek, belirginleştirmek
a. e.-mək 14/25
[=1]

aşq: is. (Ar.) sevgi, muhabbet, sevda, büyük istek hissi, sonsuz bağlılık (krş. **eşq**)
a. 39/15
[=1]

aşna: is. (Far.) dost, yoldaş
a.+nın 129/22
[=1]

aşnalıq: is. dostluk, yakınlık, tanışıklık
a.+(ğ)ı 103/18, 103/19, 103/23
[=3]

at: is. atgillerden, binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan, tek tırnaklı hayvan
a. 12/19, 12/21, 38/6, 38/7, 38/8, 38/20, 40/19, 44/31, 47/27, 48/19, 49/5, 49/21, 52/5, 54/32, 59/32, 67/21, 67/27, 126/14, 133/13, 146/19
a.+a 11/21, 48/5, 92/9
a.+ı 34/29, 38/7, 52/4, 123/27
a.+ın 10/22
a.+ına 59/30
a.+ını 10/22, 48/12
a.+ının 52/3, 126/16
a.+ınızın 11/25
a.+ınun 59/31
a.+larımı 55/24
a.+larından 67/21
a.+larını 45/33
a.+larının 48/13
a.+larum 61/32, 63/31
a.+un 47/5, 64/25
[=43]

at-: f. bir şeyi elinden bırakarak yakma ya da uzağa fırlatmak
a. 140/23
a.-dı 108/12
a.-dım 98/19
a.-ıb 77/16
a.-ıban 147/20
a.-ır 85/3, 132/32
a.-ma 112/9
a.-mamış 120/9
a.-masın 107/9
a.-mazidim 77/12
[=11]

atıl-: 1. f. bir şeyin üstünden atlamak
a.-ar 123/21
2. f. yönelmek
a.-an 45/16, 142/11
a.-ar 68/13
[=4]

ata: is. evladı olan kişi, dede
a. 57/15, 57/18, 57/21, 57/23, 74/2, 82/4, 83/9, 89/23, 89/26, 117/15, 133/23
a.+dan 90/12

a.+larımız 51/8
a.+larımızdan 53/24
a.+larının 90/23
a.+m 88/27
a.+mız 128/24
a.+nı 56/16, 99/18
a.+nın 106/21
a.+sı 46/21, 50/10, 50/13, 75/8, 79/25, 79/26, 86/9, 86/10, 86/28, 104/8, 104/16, 108/32, 119/13, 121/4, 132/11
a.+sına 12/25, 40/20, 54/17, 56/15, 75/12
a.+sından 56/22, 75/6, 137/17
a.+sını 50/12, 54/29
a.+sının 54/23, 57/16, 68/12, 88/1, 135/5, 140/26
a.+sınun 65/21
a.+ya 43/19, 43/23
[=54]

atalar sözü: is. ibretamiz mazmunlu kısa kelam, ifade
a. 5/27, 7/5, 9/4, 13/7, 20/1, 20/13, 21/24, 21/32, 23/17, 23/18, 24/22, 24/30, 25/20, 29/1, 32/22, 43/21, 44/28, 128/10, 138/13, 138/14, 138/22, 138/31, 139/7, 140/3, 140/7, 140/13, 140/15, 140/16, 140/18, 140/22, 140/25, 141/12, 141/31, 142/6, 142/8, 142/10
a.+ləri 9/2, 20/3, 21/29, 26/29, 32/4, 138/18, 138/19, 139/14, 139/23, 139/28, 139/31, 140/1, 140/5, 142/1, 142/4, 142/9
a.+lərimiz 38/20
a.+lərində 138/17, 141/18
a.+lərindən 20/5, 139/5
a.+lərinə 138/20
a.+lərini 139/22
a.+lərinin 45/11, 45/17, 138/23, 139/32, 141/26
a.+ndən 72/23
a.+nə 9/5, 30/10, 138/31, 139/3, 140/10, 141/2
a.+nü 20/8, 72/24, 101/10
a.+nün 25/1, 31/8, 140/12
[=77]

at çap-: f. at sürmekle yarışmak
a. ç.-maq 48/1
a. ç.-ması 52/17
[=2]

atəş: is. (Far.) od
a. 85/10
a.+dən 122/7
a.+ə 33/28
a.+ində 76/26, 108/14
a.+inə 111/19, 112/4, 136/1, 136/5, 136/8
[=10]

atlan-: 1. f. ata binmek
a.-ıb 56/5
2. f. sıçramak
a.-dı 121/19
[=2]

atlı: sf. at binmiş, süvari
a. 115/1
a.+ların 18/17
a.+larına 47/28
[=3]

avam: sf. (Ar.) okumamış, okuma yazma bilmeyen
a. 135/32
a.+ların 136/3
[=2]

avamlıq: is. cahillik, cehalet, okuma yazma bilmeme, medeni gerilik, medeniyetsizlik
a.+(ğ)ı 136/4
[=1]

avan: is. (Ar.) insan dışında her tür canlı
a.+ınız 125/4
[=1]

avaz: is. (Far.) ses, seda
a.+ı 108/8, 110/11
a.+ıyla 116/20
[=3]

avcı: is. avı kendine iş edinen kimse
a. 139/18
[=1]

avrat: is. (Ar.) kadın
a. 64/11
[=1]

ay: 1. öz. is. dünyanın uydusu olup onunla birlikte Güneş'in etrafında dönen ve geceleri ortaya çıkan Güneş ışığı ile ışıklanan gök cismi
a. 73/1, 107/24, 126/13
a.+dan 89/20
2. is. yılın on iki bölümünden biri
a. 62/27, 79/16, 79/28, 84/20, 84/22, 98/3, 110/27, 125/20
a.+da 62/25
a.+dır 96/16
a.+la 111/23
a.+ları 107/14
a.+larım 115/17
3. ün. çağırış, müracaat
a. 61/23, 62/24, 95/8, 95/9, 95/11, 95/13, 98/5, 98/15, 99/17, 100/2, 103/18, 106/18, 108/4, 111/26, 112/9, 115/22, 115/25, 126/17, 128/25
[=36]

ay-: f. demek
a.-ır
[=1]

ayağa dur-: f. saygı göstermek için ayağa kalkmak
a. d.-sana 124/9
[=1]

ayağa qalx-: 1. f. hareket geçmek
a. q.-ır 50/18, 55/6
2. f. seviyesi artmak
a. q.-masında 33/7
[=3]

ayaq: 1. is. insan ve hayvanın yürümesine hizmet eden beden uzvu
a.+(ğ)a 104/31
a.+(ğ)ı 77/12, 127/7, 143/16
a.+(ğ)ım 128/23
a.+(ğ)ına 128/15
a.+dan 73/2, 73/3
a.+lara 20/12
a.+larımı 11/23, 11/27
a.+larına 57/8
2. is. kadeh
a.+(ğ)ım 58/30
[=17]

ayaqla-: f. ayakları altında ezmek, ayağı ile mahvetmek, harap etmek
a.-yaq 122/4
[=1]

aydın: sf. ışıklı, aylı, mehtap
a. 8/3, 9/19, 15/5, 109/13, 119/18, 127/13, 134/24
a.+dır 14/23
a.+ları 34/1
[=9]

aydınca: zf. aydın surette, açık
a. 9/3
[=1]

aydınlan-: f. aydınlık olmak, açılmak,

buluttan vs. temizlenmek
a.-an 37/13
a.-mışdır 10/3
[=2]

aydınlaş-: f. aydınlık olmak, açılmak, buluttan vs. temizlenmek
a.-ır 11/18, 79/26, 90/26
[=3]

aydın ol-: f. açık olmak
a. o.-mamaqla 20/27
a. o.-ur 90/1
[=2]

ayğır: is. erkek at
a.+ı 56/10
a.+ını 56/32
[=2]

ayı: is. uzun tüylü, ağır gövdeli, her şey yiyen yırtıcı hayvan
a. 139/11, 139/19
[=2]

ayıl-: 1. f. baygınlığı, sarhoşluğu geçmek; gözlerini açmak
a. 101/22
2. f. gözü açılmak, harekete geçmek, gaflet uykusundan uyanmak, canlanmak
a.-ması 25/6
[=2]

ayır-: 1. f. bütün hâlde olan şeyi parçalamak yahut onun bir bölümünü koparmak
a.-dılar 19/21
a.-ır 71/26
a.-maq 127/30
a.-mışlar 32/17
2. f. alakasını kesmek, rabıtasını kesmek, birbirinden uzaklaştırmak
a.-dı 116/24
a.-dılar 19/22
3. f. tahsis etmek
a.-mışdır 21/30
[=7]

ayıra bil-: f. ayırma ihtimali veya imkânı bulunmak
a. b.-ərik 123/8
[=1]

ayt-: f. demek, söylemek
a.-(d)ur 58/4, 58/9, 58/23, 59/4, 59/16, 59/21, 59/27, 60/2, 60/16, 60/18, 60/21, 61/5, 61/7, 61/11, 61/22, 62/12, 62/23, 63/4, 63/7, 63/11, 63/13, 63/15, 63/18, 64/11, 65/5
a.-dılar 58/6, 58/7
[=27]

ayin: is. (Far.) dinî mahiyette olan merasim; ibadet
a. 24/21, 132/4
[=2]

ayna: is. (Far.) bir şeyi göz önünde aksettiren
a.+sı 25/26, 41/20
[=2]

ayrı: zf. hususi, tek, başkasına bağlı olmayan, müstakil
a. 42/22, 43/31, 46/19, 80/8, 91/18, 94/31, 96/14, 96/17, 137/3
a.+dır 98/10
[=10]

ayrı-ayrı: zf. her biri ayrı olarak, başka başka, tek tek
a. 5/15, 5/27, 8/14, 23/31, 74/17, 79/12, 140/4, 145/16
[=8]

ayrıca: zf. ayrı olarak, hususi olarak, teklikte
a. 6/28, 25/15, 26/23, 32/11, 39/24, 79/6, 116/25, 122/29
[=8]

ayrı düş-: f. uzak düşmek, uzaklaşmak
a. d.-düğü 85/20
a. d.-düm 85/22
a. d.-müş 75/29
[=3]

ayrıl-: 1. f. ayrı düşmek, uzak düşmek, uzaklaşmak
a.-an 115/2
a.-andan 105/10
a.-araq 10/1, 19/11, 92/19
a.-dı 12/25
a.-dım 76/8, 100/2, 100/3
a.-ıb 7/16, 75/10
a.-ır 104/26, 104/33
a.-mamış 53/12
a.-mayacağam 85/3
a.-mazdım 19/22
2. f. bölünmek
a.-ır 34/10
a.-mış 145/16
a.-mışdır 41/13, 130/32
[=20]

ayrılıq: 1. is. birbirine benzemezlik; fark
a.+(ğ)ı 13/5, 80/26, 81/11
2. is. yakınlarından, sevgilisinden, dostundan uzakta geçen hayat; hicran, firak, firkat
a.+(ğ)ı 122/4
a.+(ğ)ından 97/26
a. 19/16, 19/17, 50/2, 76/17, 82/24, 98/11, 99/31, 144/31
a.+dan 75/20
[=14]

az: sf. sayıca çok olmayan, cüzi
a. 25/2, 25/5, 25/20, 81/32, 95/8, 97/2, 98/8, 138/5, 138/19, 142/26
a.+dır 44/21, 106/19, 113/21, 141/23
[=14]

az-: f. yolu yitirmek, istikameti yitirmek
a.-maram 107/20
[=1]

azad: sf. (Far.) azatlıktan istifade eden, başkasına bağlı olmayan, serbest
a. 8/2, 45/19, 119/24
a.+dır 144/29
[=4]

azad et-: f. (< Far. āzād + T. et-) halas olmak, kurtulmak
a. e.-(d)ir 47/32, 83/8, 83/10
[=3]

azadxahlıq: is. azatlık isteme, hürriyetperverlik
a. 68/15
[=1]

azadlıq: is. herhangi bir sınıfın yahut bütün cemiyetin veya onun uzuvlarının içtimai-siyasi hayatına ve faaliyetine mâni olan sıkıntı ve mahrumiyetlerin olmadığı hâl; müstakillik
a.+(ğ)ının 29/32
a. 8/1, 8/29, 90/24, 121/5
[=5]

azad ol-: f. (< Far. āzād + T. ol-) azatlık elde etmek, müstakil olmak, serbest olmak
a. o.-acaqdır 46/20
a. o.-sun 61/3, 61/6
a. o.-ub 120/2

[=4]

azalt-: f. eksiltmek
a.-mağa 122/14
[=1]

azar: is. (Far.) hastalık
a.+ı 77/5
a.+ım 123/22
[=2]

azara sal-: f. (< Far. āzār + T. sal-) birisini hastalandırmak, hastalığa yakalanmasına sebep olmak
a. s.-ırsan 120/12
[=1]

az-çox: zf. bir miktar
a. 66/29, 91/16, 137/7
[=3]

azğınlaş-: f. kudurmak, yoldan çıkmak, hareketlerinde hiçbir hudut bilmemek; vahşileşmek
a.-ır 87/15
[=1]

az qala: zf. hemen hemen
a. q. 45/17
[=1]

A. Axundof: öz. is.
A. A. 130/27
[=1]

A. Babayef: öz. is.
A. B. 130/32
[=1]

A. Berje: öz. is.
A. B.+yə 22/8
[=1]

A. D. Yeritsov: öz. is.
A. D. Y. 20/14
[=1]

A. Kalaşof: öz. is.
A. K. 21/7
[=1]

A. Sultanəli: öz. is.
A. S. 42/28
[=1]

A. V. Baqiri: öz. is.
A. V. B. 26/13
[=1]

A. Zaxarof: öz. is.
A. Z. 21/6
[=1]

Abaza: öz. is.
A.+lar 45/28
[=1]

Abbas: öz. is.
A. 84/8, 84/11, 84/18, 84/22, 85/4, 85/10, 85/17, 85/18, 85/24, 99/30
A.+a 85/14, 85/16
A.+am 84/23, 100/20
A.+ı 83/8, 83/10
[=16]

Abbas Səhhət: öz. is.
A. S. 23/4, 24/10
A. S.+in 142/14
[=3]

Abbas Tufarqanlı: öz. is.
A. T. 95/4, 98/23, 99/6
[=3]

Abbas və Gözəl: öz. is.
A. v. G. 98/31
[=1]

Abbas və Gülgəz: öz. is.
A. v. G. 52/32, 72/1, 74/12, 83/3, 83/11, 83/22, 84/4, 85/19, 99/6, 110/1
[=10]

Abdullanın Hekayəsi: öz. is.
A. H. 19/7
[=1]

Abdulla Şaiq: öz. is.
A. Ş. 24/9, 25/16, 25/21, 25/24
A. Ş.+də 23/5
A. Ş.+in 145/12
[=6]

Abdulla və Cahan: öz. is.
A. v. C. 74/12
[=1]

Abşeron: öz. is.
A. 116/21
[=1]

A Bəy və Zədə Dəyməmiş: öz. is.
A. B. v. Z. D. 112/24
[=1]

Acı Ruzigar: öz. is.
A. R. 112/23
[=1]

Açıq: öz. is.
A. 57/14
[=1]

Adam Oleari: öz. is.
A. O. 44/9
[=1]

Adı Gözəl: öz. is.
A. G. 106/26
[=1]

Adil Şah: öz. is.
A. Ş. 87/14
A. Ş.+a 87/11
[=2]

Ağa Yunus Pəri: öz. is.
A. Y. P. 71/12
[=1]

Ağkilsə: öz. is.
A. 104/7
A.+dədir 105/27
A.+yə 105/25
[=3]

Ağşəher: öz. is. (krş. **Aqşəhər**)
A.+də 137/26
[=1]

Axmaq Kişi: öz. is.
A. K. 133/8
[=1]

Axundof: öz. is.
A. 22/4, 22/8
A.+un 9/17
[=3]

A Kəklik: öz. is.
A. K. 113/23
[=1]

Aqa Əliəsfər Xürrəm: öz. is.
A. Ə. X. 32/5
[=1]

Aqay Davər: öz. is.

A. D. 118/2
[=1]

Aqay Əliriza Sərrafi: öz. is.
A. Ə. S. 14/5
[=1]

Aqay Fərzanə: öz. is.
A. F. 43/4
[=1]

Aqay Hüseyn Fəyzullahı Vəhid: öz. is.

A. H. F. V. 121/6
[=1]

Aqqoyunlu: öz. is.
A. 46/4
[=1]

Aqsana: öz. is.
A. 57/13, 57/14
[=2]

Aqşəhər: öz. is. (krş. **Ağşəhər**)
A. 137/17
A.+də 20/21, 137/18
[=3]

Aleksandr Xodzko: öz. is.
A. X. 67/7
[=1]

Alı xan: öz. is.
A. x. 21/9, 90/6
A. x.+a 90/2
A. x.+nın 90/29
[=4]

Alıxan və Pəri xanım: öz. is.
A. v. P. x. 21/11, 72/2, 73/29, 89/6, 90/20
[=5]

Al-i Osman: öz. is.
A.+a 78/25
[=1]

Allah: öz. is.
A. 9/31, 39/16, 46/18, 47/21, 58/1, 58/10, 68/24, 82/13, 125/29
A.+a 9/4, 9/6, 43/21, 47/17
A.+ın 33/27, 36/29
A.+lar 15/12
[=16]

Allah eləməsin: (< Ar. Allah + T. eyle-) olması istenilmeyen bir şey hakkında söylenir
A. e. 88/16
[=1]

Allah Təali: öz. is.
A. T. 60/18, 60/20
A. T.+dən 58/8
A. T.+nin 61/5
A. T.+ya 60/16, 61/1, 65/4
[=7]

Allahverdi xan: öz. is.
A. x. 84/24
[=1]

Alman: öz. is.
A. 15/8, 15/27, 33/7, 41/32, 44/8
[=5]

Almanca: öz. is.
A. 40/26, 42/1
[=2]

Almaniya: öz. is.
A.+da 41/30
A.+nın 13/24
[=2]

Alp Ər Tonqa: öz. is.
A. Ə. T. 10/8, 10/9, 10/11, 10/13, 10/18, 34/20, 35/4, 35/8, 92/17
A. Ə. T.+dan 34/25
A. Ə. T.+dır 34/19
[=11]

Anadolu: öz. is.
A. 13/2, 13/13, 43/28, 44/16, 53/5, 53/11, 66/28, 67/4, 79/6, 80/18
A.+da 12/32, 53/10, 53/13, 70/21
A.+nun 53/16
A.+ya 67/1
[=16]

Ana xanım: öz. is.
A. x.+la 105/12
[=1]

Aral: öz. is.
A. 44/12
[=1]

Araz: öz. is.
A. 19/12, 19/19, 19/20
A.+da 31/22
A.+dan 115/27
A.+ı 19/21
[=6]

Armudanla Tülkü: öz. is.
A. T. 133/9
[=1]

Arvad Ağısı: öz. is.
A. A. 24/3
[=1]

Aryai: öz. is.
A. 35/8
[=1]

Aryamehri: öz. is.
A. 29/25
[=1]

Arzum: öz. is.
A. 121/17
[=1]

Astana: öz. is.
A. 95/10
[=1]

Aşağı Göynük: öz. is.
A. G. 108/26
[=1]

Aşıq Abbas: öz. is.
A. A. 17/28, 83/24, 83/27, 83/28, 83/30, 84/5, 84/8, 84/25, 85/13, 85/19, 85/26, 98/26, 99/4, 99/8, 99/11, 99/14, 99/23, 99/27
A. A.+ı 84/27, 84/30, 84/31
A. A.+ın 18/5, 83/23, 83/32, 84/1, 100/4, 100/10, 100/18
[=28]

Aşıq Abbas Tufarqanlı: öz. is.
A. A. T. 98/23, 100/22
[=2]

Aşıq Abdulla: öz. is.
A. A. 27/23
A. A.+la 27/24
[=2]

Aşıq Ali: öz. is.
A. A. 112/14
[=1]

Aşıq Aslan: öz. is.
A. A. 119/12, 119/14, 119/15, 120/4,

120/24
[=5]

Aşıq Avak: öz. is.
A. A. 113/1
A. A.+dan 113/6
[=2]

Aşıq Avak Azaryan: öz. is.
A. A. A. 113/1
[=1]

Aşıq Bəsti: öz. is.
A. B. 112/21
[=1]

Aşıq Bilal: öz. is.
A. B. 112/26, 112/30
[=2]

Aşıq Dilindən: öz. is.
A. D. 113/16
[=1]

Aşıq Ələsgər: öz. is. (krş. **Aşıq Əli Əsgər**)
A. Ə. 28/2, 95/5, 95/7, 104/6, 104/21, 105/10, 105/14, 105/26, 106/4, 107/1, 107/11, 108/1, 108/16
A. Ə.+dən 105/27, 106/27
A. Ə.+ə 104/31
A. Ə.+i 104/27, 105/4
A. Ə.+in 28/20, 114/10
[=20]

Aşıq Ələsgər Maralanı: öz. is.
A. Ə. M. 121/1
[=1]

Aşıq Əli: öz. is.
A. Ə. 104/21, 104/31, 112/15, 112/20, 120/28, 121/1, 121/23, 121/31
[=8]

Aşıq Əli Əsgər: öz. is. (krş. **Aşıq Ələsgər)**
A. Ə. Ə. 104/6
[=1]

Aşıq Əli Fəyzullahı Vəhid: öz. is.
A. Ə. F. V. 120/28
[=1]

Aşıq Əli: öz. is.
A. Ə.+ni 104/27
A. Ə.+nin 104/16, 104/25, 120/30, 121/4, 121/6, 121/8, 121/28
A. Ə.+yə 121/29
[=9]

Aşıq Əsəd: öz. is.
A. Ə. 28/3, 113/24, 113/26, 113/30
A. Ə.+in 119/14
[=5]

Aşıq Əsəd Rzayev: öz. is.
A. Ə. R. 113/24
[=1]

Aşıq Hacəli: öz. is.
A. H.+nin 121/1
[=1]

Aşıq Hüseyn Bozalqanlı: öz. is.
A. H. B. 95/5, 114/7, 114/17
[=3]

Aşıq Hüseyn Cavan: öz. is.
A. H. C. 119/1
[=1]

Aşıq Hüseyn Şəmkirli: öz. is.
A. H. Ş. 27/11, 114/10, 119/7
[=3]

Aşıq İslam: öz. is.
A. İ. 113/32, 114/6
A. İ.+ın 114/2
[=3]

Aşıq Köplü: öz. is.
A. K.+nün 109/32
[=1]

Aşıq Qaşəm: öz. is.
A. Q. 117/27, 117/28
A. Q.+in 118/2, 118/3, 118/4
[=5]

Aşıq Qaşəm Cəfəri: öz. is.
A. Q. C. 117/27
[=1]

Aşıq Qərib: öz is.
A. Q. 17/27, 18/12, 21/11, 51/20, 52/11, 52/13, 52/15, 72/1, 73/22, 74/26, 74/31, 78/28, 78/30, 79/1, 81/24
A. Q.+də 73/17, 75/1
A. Q.+in 77/15, 78/11
[=19]

Aşıq Qərib və Şahsənəm: öz. is.
A. Q. v. Ş. 32/9, 78/32
[=2]

Aşıq Qurbani: öz. is.
A. Q. 97/8
A. Q.+dir 96/23
A. Q.+nin 97/13, 97/16
[=4]

Aşıqlar: öz. is.
A. 28/2, 31/12, 74/22, 109/3
[=4]

Aşıq Mirzə: öz. is.
A. M. 113/12, 113/17
[=2]

Aşıq Musa: öz. is.
A. M. 113/19
[=1]

Aşıq Paşa: öz. is.
A. P.+nın 18/4
[=1]

Aşıq Pənah: öz. is.
A. P. 116/19, 117/6
[=2]

Aşıq Pənah Pənahof: öz. is.
A. P. P. 116/19
[=1]

Aşıq Pəri: öz. is.
A. P. 94/19
[=1]

Aşıq Səməd: öz. is.
A. S.+in 101/24
[=1]

Aşıq Süleyman: öz. is.
A. S. 17/3
[=1]

Aşıq Süleyman Staliski: öz. is.
A. S. S. 16/32
[=1]

Aşıq Şəmşir: öz. is.
A. Ş. 114/18, 114/19, 115/1, 115/10
A. Ş.+in 114/22, 116/7, 116/17
[=7]

Aşıq Şəmşir Qurbanoğlu Qocayef: öz. is.

A. Ş. Q. Q. 114/18
[=1]

Aşıq Valeh: öz. is.
A. V. 17/28, 24/18, 101/23
A. V.+in 102/18
[=4]

Aşıq Yaradıcılığı: öz. is.
A. Y. 28/28
[=1]

Aşna: öz. is.
A. 129/23
[=1]

Atilla: öz. is.
A. 11/6, 16/1, 35/22
A.+nın 11/1
[=4]

Avaq: öz. is.
A. 28/11
[=1]

Avropa: öz. is.
A. 15/21, 15/24, 16/2, 19/26, 26/32
A.+ya 16/2, 35/22
[=7]

Avropalı: öz. is.
A. 13/27
[=1]

Ay: öz. is.
A. 36/1
[=1]

Ayvaz: öz. is.
A. 69/9
A.+ı 70/12
[=2]

Azər: öz. is.
A. 119/24
[=1]

Azərbaycan: öz. is.
A. 6/12, 6/22, 7/1, 7/2, 9/14, 9/20, 10/15, 12/32, 13/13, 14/27, 17/6, 17/20, 18/1, 18/28, 18/29, 19/27, 19/29, 19/32, 20/3, 20/6, 20/13, 20/20, 20/32, 21/4, 21/16, 23/12, 23/17, 23/19, 24/12, 25/30, 26/4, 26/15, 26/22, 26/24, 27/5, 27/20, 28/5, 28/6, 28/8, 28/9, 28/13, 29/7, 29/11, 29/12, 29/20, 30/8, 30/14, 30/21, 30/26, 31/16, 31/17, 32/14, 37/21, 41/3, 43/28, 44/2, 44/16, 47/25, 49/28, 53/15, 66/1, 66/8, 67/4, 68/14, 74/30, 75/2, 83/13, 84/3, 88/3, 88/12, 88/32, 91/2, 101/28, 105/18, 106/24, 107/18, 108/30, 109/19, 113/5, 113/6, 113/17, 113/29, 113/30, 114/6, 114/17, 115/10, 119/2, 119/20, 119/30, 122/17, 123/8, 126/23, 130/29, 130/31, 131/32, 133/17, 134/7, 134/28, 135/19, 136/29, 136/32, 141/18, 143/1, 145/9, 145/27
A.+a 21/14, 37/24, 44/6, 44/8, 110/4, 119/4
A.+da 6/15, 13/31, 19/24, 20/18, 21/27, 22/13, 23/21, 26/3, 28/24, 29/17, 34/8, 37/20, 42/26, 53/10, 53/21, 78/32, 89/3, 114/5, 119/4, 126/4, 129/5, 130/22, 135/15, 147/6
A.+dan 66/27, 137/3
A.+ı 26/6, 84/18, 99/30
A.+ın 19/11, 25/9, 29/15, 25/16, 82/33, 90/31, 102/26, 105/14, 108/23, 112/19, 112/21, 114/20, 116/21, 119/2, 121/27
A.+ında 23/13, 29/21
[=157]

Azərbaycan Atalar Sözləri və Məsəlləri: öz. is.

A. A. S. v. M. 26/26
[=1]

Azərbaycanca: öz. is.
A. 113/11
[=1]

Azərbaycan El Ədəbiyyatı: öz. is.
A. E. Ə. 27/33
[=1]

Azərbaycan Folkloru Antologiyası: öz. is.
A. F. A. 28/31
[=1]

Azərbaycan Folklorundan Nümunələr: öz. is.
A. F. N. 30/31
[=1]

Azərbaycan Xalq Yazını Örnəkləri: öz. is.
A. X. Y. Ö. 29/6
[=1]

Azərbaycanlı: öz. is.
A. 19/25, 83/14
A.+lar 27/19
A.+larda 126/2
[=4]

Azərbaycan Nağılları: öz. is.
A. N. 28/19
[=1]

Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı: öz. is.
A. Ş. X. Ə. 66/4
[=1]

Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatına Dair Tədqiqlər: öz. is.
A. Ş. X. Ə. D. T. 29/14
[=1]

Azərbaycan Tapmacaları: öz. is.
A. T. 26/31
[=1]

Azəri: öz. is.
A. 13/2, 14/27, 20/4, 20/9, 24/10, 26/12, 30/10, 32/1, 53/5, 53/11, 53/13, 70/18, 79/7, 82/30, 83/16, 113/7, 130/24, 140/10, 145/8
[=19]

baba: is. babanın ya da annenin babası; torunu olan kişi
b. 61/12, 61/20, 61/21
b.+larından 12/31
b.+larının 48/7
b.+m 44/31, 61/7, 63/8
b.+ma 63/23
b.+mdan 62/17
b.+mın 12/16, 12/17, 12/20, 143/14
b.+n 47/10, 64/30
b.+sı 61/10, 61/22, 71/7, 120/30
b.+sına 12/25
b.+sından 62/12
b.+sının 61/10
b.+sınun 65/22
[=24]

bac: 1. is. (Far.) vergi
b. 103/13
2. is. (Far.) intikam, kısas
b. 120/1
[=2]

baca: is. duman çıkması için ocağın üstünde kerpiçten veya demirden yapılan içi boş boru
b.+dan 59/28

b.+sından 139/25
[=2]

bacar-: f. elinden gelmek, yapabilmek, iş yapma kabiliyeti, muvaffak olmak
b. 115/6
b.+ırdı 116/23
[=2]

bacarıq: is. bilgi ve tecrübe neticesinde elde edilmiş iş yapma kabiliyeti, tecrübe
b.+(ğ)ı 51/8
b.+(ğ)ın 144/23
b.+(ğ)ını 96/1
b.+la 28/10, 135/7
b.+larından 5/10
[=6]

bacarıqlı: sf. istidatlı, kabiliyetli, elinden iş gelen, tecrübeli
b. 17/4, 102/13
[=2]

bacarıqsız: sf. yeteneği olmayan, elinden iş gelmeyen, kabiliyetsiz, tecrübesiz, aciz
b. 131/14
[=1]

bacı: is. bir anne babadan yahut bir babadan veya bir anneden olan kızların birbirine veya kardeşlerine olan akrabalık münasebeti
b. 76/5
b.+dan 134/10
b.+ları 57/1
b.+ların 117/5
b.+m 127/7
b.+sı 83/25, 86/13, 105/12
b.+sıyam 127/5
[=9]

badam: is. (Far.) sıcak ülkelerde yetişen sert kabuklu, lezzetli bir meyve ve bu meyvenin ağacı
b. 45/8
[=1]

bada ver-: f. yok etmek, mahvetmek, telef etmek
b. v.-mişəm 118/20
[=1]

badya: is. içine süt sağmak yahut maya dökmek için saksı vesaireden yapılan altıgen büyük kap
b. 125/21, 125/22
[=2]

bağ: is. meyve ağaçları ekilmiş saha
b. 46/15, 72/25, 97/28, 101/11
b.+a 102/16
b.+da 101/11
b.+dan 95/10
b.+ına 75/11, 116/4
b.+ında 110/13
b.+ını 101/17
b.+larımuz 60/8
b.+ların 60/9
[=13]

bağban: is. (Far.) bağa bakan, bağ yetiştirmekle, bağcılıkla meşgul olan adam; bağcı
b. 95/10
[=1]

bağça: is. küçük bağ
b. 72/26
b.+da 79/14
b.+lar 97/28
b.+larda 123/19
b.+nın 123/32
[=5]

bağır: is. karaciğer; yürek, kalp
b.+ı 126/14
b.+ım 81/31, 94/7, 97/22, 100/20
[=5]

bağışla-: f. bir şeyi karşılıksız olarak başkasına vermek, hediye etmek
b.-dı 17/3
b.-sun 65/30
[=2]

bağla-: 1. f. ip veya başka materyaller vasıtasıyla bir şeyleri birbirine bağlamak

b. 9/6, 98/6
b.-sın 88/28
b.-yır 87/18
2. f. kuşanmak
b.-lır 47/27
3. f. kesmek, mâni olmak
b.-yan 125/29
4. f. mağlup etmek, üstün gelmek
b.-mış 95/3
5. f. isnat etmek, alakalandırmak
b. 120/4
b.-laram 145/32
b.-maq 37/21
b.-mışdır 135/21, 136/26
b.-yır 93/27
b.-yırlar 16/5
[=14]

bağlama: is. deyişme zamanı âşıkların ve geçmişte şairlerin birbirini bağlamak için söyledikleri muamma
b. 26/28, 94/13, 96/2
b.+lar 144/14
b.+ları 103/24
b.+ların 110/1, 143/4, 144/22
b.+larını 31/3, 103/7
b.+sı 105/1
b.+sını 103/8
[=12]

bağlan-: 1. f. ip veya başka materyaller vasıtasıyla bir şeylerin birbirine bağlanması
b.-anda 51/13
b.-dığı 51/14
b.-ır 78/24
2. f. kuşanılmak
b.-ır 78/22
3. f. düğmelenmek, iliklenmek, geçirilmek
b.-ır 80/14
[=5]

bağlı: 1. sf. alakadar, alakalı
b. 18/12, 23/28, 30/5, 102/30, 135/19
b.+dır 41/17, 66/21, 67/17, 135/16, 145/28
2. sf. vurulmuş, meftun
b. 47/21
b.+dır 76/16
[=12]

bağlılıq: is. alakadarlık
b.+(ğ)ını 141/14
b. 26/4, 114/22, 119/18, 141/18
[=5]

bağlı ol-: f. tabi bulunmak
b.-a 16/11
b. o.-an 27/6, 30/25
b. o.-araq 123/11
b. o.-muşdur 7/18
b. o.-ub 92/25, 128/33
[=7]

bahadır: is. (Far.) yiğit, kahraman
b.+ları 50/17, 55/6
[=2]

bahadırlıq: is. yiğitlik, kahramanlık
b.+(ğ)um 57/31
[=1]

bahar: is. (Far.) yılın kış ve yaz arasında olan faslı; yaz
b. 94/10, 98/1, 100/14, 107/14, 124/6, 128/1
b.+ın 123/13
[=7]

bahəm: zf. (Far.) bir yerde, birlikte, beraber
b. 64/28
[=1]

bax-: f. bir şeyi görmek için gözlerini ona dikmek, nazarını bir şeye dikmek (krş. **baq-**)
b. 87/29, 87/30, 115/9, 127/14, 132/12
b.-a 86/31
b.-an 73/7, 110/17
b.-anı 142/3
b.-ar 48/31, 48/32
b.-ardılar 91/22
b.-dı 85/4, 85/5
b.-ıb 91/20
b.-ım 70/8
b.-ırsan 103/26
b.-maq 133/24
b.-mayaraq 14/3, 33/14, 132/21
b.-mış 131/28
b.-mıyaraq 68/33
[=23]

baxəbər ol-: f. (< Far. bī + Ar. ḫaber + T. ol-) haberdar olmak
b. o.-ur 132/14
[=1]

baxıla bil-: f. bakılma ihtimali veya imkânı bulunmak
b. b.-ər 41/6
[=1]

baxıl-: f. gözden geçirilmek, seyredilmek
b.-ırsa 137/13
b.-mayacaq 10/31
b.-mış 38/24
[=3]

baxımdan: zf. ... yönden, açıdan
b. 8/5, 14/7, 17/22, 90/28, 96/11, 97/4, 130/16
[=7]

baxımından: ed. akış veya görüş açısı yönünden, değerlendirme açısından; itibarıyla
b. 9/2, 53/11, 93/30, 94/30, 95/15, 114/15, 144/27, 145/5, 147/23
[=9]

baxış: 1. is. bakma tarzı, gözlerin ifadesi; nazar
b.+larda 116/30
2. is. görüş, fikir, mülahaza
b.+ı 138/17
b.+ını 127/19
b.+ları 80/6
[=4]

baxışlı: sf. herhangi bir biçimde bakışı olan
b. 38/15
[=1]

bais ol-: f. (< Ar. bāʿiṯ + T. ol-) sebep olmak
b. o.-ur 23/9
[=1]

baq-: f. bir şeyi görmek için gözlerini

ona dikmek, nazarını bir şeye dikmek (krş. **bax-)**
b. 58/14
b.-sın 44/31, 44/32
[=3]

baqi: sf. (Ar.) daimî, ebedî
b. 60/28
[=1]

baqsı: is. bilgin, öğretmen; saz şairi, âşık; hekim
b. 9/30, 91/12
[=2]

bal: is. arıların çiçek ve meyve şiresinden hasıl ettikleri katı tatlı madde
b. 139/24, 140/29, 140/30, 141/16
b.+ı 99/22, 116/10
[=6]

bala: is. evlat, uşak, oğul
b. 100/15, 110/9, 140/29, 147/16, 147/17
b.+lar 24/23, 103/29
b.+ları 22/17
b.+larım 121/25
b.+larına 147/9
b.+larından 89/30
b.+larını 48/4, 89/28, 90/22, 131/19, 147/12
b.+larının 24/28
b.+m 147/22, 147/26, 147/27
b.+ma 147/26, 147/27, 147/29
b.+mıza 122/3
b.+n 70/11
b.+sı 80/31, 89/25, 148/6
b.+sına 147/10
b.+sını 54/20, 70/6, 139/26
b.+sıylan 70/11
[=33]

balaban: is. nefesle çalınan kamıştan, ağaçtan yapılan sade çalgı aleti; düdük
b. 93/8
[=1]

balaxərə: zf. sonra
b. 79/30, 89/3, 90/1, 127/24, 133/6
[=5]

balasızlıq: is. çocuksuzluk
b.+dan 70/5
[=1]

balbal: is. Eski Türklerde kişinin anılması için mezarının veya bazı kurganların etrafına dikilen taş
b. 92/13
[=1]

baldır: is. kalçanın arka tarafında diz ile topuk arasındaki bölüm
b.+ım 124/8
[=1]

baldız: is. gelinin veya damadın kardeşi
b. 138/28
[=1]

balıq: is. solungaçla nefes alan, yüzgeçle hareket eden su hayvanı
b. 130/13, 140/23, 144/12
[=3]

balış: is. kuş tüyü veya başka yumuşak şeyler doldurulmuş yatak, yastık
b.+a 141/33
[=1]

balqabaq: is. ortası nazik tatlı kabak
b. 144/10
[=1]

balta: is. odun doğramak, ağaç kesmek

vs. için kullanılan saplı, enli demir alet
b. 144/12
[=1]

ban: 1. is. horoz sesi
b. 44/24
2. is. evin damı ile tavanı arasında olan bölüm
b. 61/26, 64/1
[=3]

bani: is. (Ar.) bir şeyin esasını ortaya koyan, tesis eden, bina eden, diken, kuran, yaratan
b.+si 16/19
[=1]

banla-: f. okumak, ötmek
b.-yan 139/27
[=1]

bar: is. meyve, mahsul
b. 72/26, 118/19, 138/24
b.+ı 138/20
[=4]

barə: ed. (Far.) hususta, hususunda, hakkında
b.+də 6/15, 9/10, 15/7, 15/14, 17/7, 17/16, 24/14, 27/1, 30/23, 53/27, 73/25, 74/22, 83/22, 84/4, 100/31, 101/25, 104/19, 108/16, 136/28, 140/1, 140/4, 140/17, 142/27, 143/2
b.+sində 20/3, 20/16, 21/16, 22/33, 24/31, 25/25, 27/13, 27/26, 35/8, 40/9, 42/13, 74/9, 94/15, 96/8
[=38]

barışmaz: sf. hiçbir sulha yol vermeyen; keskin, amansız
b. 135/13
[=1]

bari: zf. (Far.) bu durum karşısında; hiç değilse, hiç olmazsa
b. 81/7, 116/15
[=2]

barmaq: is. insanın ve bazı hayvanların el ve ayaklarının son bölümünü oluşturan beş müteharrik uzuvlardan her biri
b.+(ğ)ına 56/21
[=1]

bas-: f. üstten sıkmak, tazyik etmek, ağırlık vermek
b.-an 73/6
b.-ar 41/26
b.-dı 118/17
b.-ıb 61/18, 62/15, 85/7
b.-ub 60/2, 63/21
[=8]

basdır-: f. toprağa gömmek
b.-ır 132/16
[=1]

basdırıl-: f. toprağa gömülmek
b.-an 126/25
[=1]

basqın: is. ansız hücum; gafilden, gözlenmeden edilen hücum
b.+ını 50/17, 55/6
[=2]

baş: 1. is. insan vücudunun kellesinden ibaret olan yukarı bölümü
b. 107/10, 117/13, 139/8, 139/9, 146/17
b.+a 117/11, 146/17
b.+dan 73/2, 73/3, 76/29
b.+ı 60/1, 131/11, 131/17, 141/25
b.+ım 39/6, 118/18

b.+ıma 49/7
b.+ımı 111/22, 112/5, 112/12
b.+ımın 111/23
b.+ımızın 117/4
b.+ın 141/33
b.+ına 47/28, 56/30, 69/3, 84/33, 103/27, 114/25, 114/26, 114/27, 130/3
b.+ından 88/16
b.+ını 54/10, 139/27
b.+ları 127/17
b.+uva 120/21
2. is. zihin, şuur
b.+dadır 141/28
3. is. Bir şeyin en yukarı bölümü, tepesi, zirvesi, üstü
b.+ına 57/16, 67/28, 77/26
b.+ında 146/15
b.+ını 140/31
b.+sız 48/31
b.+un 48/31
4. is. bir şeyin başladığı yer, başlangıç
b.+dakı 80/14
b.+ı 126/24
b.+ına 108/1, 118/9
b.+ında 107/23, 108/11, 108/13, 108/15, 131/18
b.+ından 15/7
5. is. bir şeyin ön tarafı
b. 43/12
b.+a 45/24
b.+ına 57/21, 67/28
b.+ında 40/24, 87/15, 125/22, 147/18
6. is. vazifece büyük olan; başçı, rehber, birinci, büyük
b. 70/28
b.+ı 36/20
b.+ına 147/6
b.+ında 18/17, 41/28, 69/23
b.+ındadır 46/4
7. is. esas, kök
b. 10/12, 75/18, 138/24
[=73]

başbuğ: is. eski Türklerde devletin veya ordunun başında olan kimse
b.+u 11/6
[=1]

başçılıq et-: f. rehberlik etmek, bir işin başında durmak
b. e.-mişdir 35/12
[=1]

başdan eylə-: f. reddetmek, kendinden uzaklaştırmak
b. e.-sin 111/7
[=1]

baş əy-: f. selam vermek
b. ə.-mək 55/17
b. ə.-məzdim 120/18
[=2]

başına dön-: f. yalvarış bildiren ifade
b. d.-düyüm 85/17, 98/5
[=2]

başqa: sf. diğer, öbür, evvelkinden farklı; ayrı
b. 5/14, 11/8, 17/16, 17/18, 17/28, 18/14, 18/21, 20/13, 20/18, 21/6, 29/15, 38/20, 41/9, 50/18, 50/24, 54/15, 55/7, 66/3, 66/4, 66/27, 69/20, 70/19, 74/10, 75/5, 83/8, 84/4, 84/29, 88/15, 93/18, 97/24, 98/31, 101/20, 105/21, 108/25, 110/2, 122/24, 129/23, 129/24, 132/23, 133/22, 134/15, 134/18, 135/31, 136/11, 136/31, 137/3, 142/19
b.+ları 21/7, 21/11, 28/18, 29/17, 37/18, 42/29, 50/30, 55/17, 67/32, 69/25, 139/22
b.+larına 22/12, 33/15
b.+larının 24/10, 26/14
[=62]

başqa-başqa: sf. birbirine benzemeyen, birbirinden tamamıyla farklı; muhtelif
b. 43/33
[=1]

baş qaldır-: f. isyan etmek, harekete geçmek
b. q.-ır 89/14
[=1]

baş qoy-: f. canını feda etmek, canından geçmek
b. q.-ub 64/17
b. q.-um 126/21
[=2]

başla-: f. bir işe girişmek
b.-dı 60/2
b.-dığı 21/28, 27/2, 30/13
b.-dıqda 21/27
b.-dılar 15/22, 26/13
b.-ması 43/32
b.-mış 5/4, 5/15, 23/22, 74/20, 114/9
b.-mışdır 5/28, 7/16, 28/19, 32/26, 120/30, 130/23, 130/25, 136/25, 139/32
b.-mışlar 137/29
b.-r 124/31, 126/29, 142/28
b.-yanda 128/14
b.-yaraq 29/16
b.-yıb 74/24
b.-yır 17/10, 24/29, 25/18, 72/1, 75/14, 80/13, 82/19, 104/15, 105/1, 131/24, 133/4, 135/9
[=41]

başlan-: f. meydana çıkmak, türemek, ortaya çıkmaya başlamak
b.-an 86/32
b.-dığı 6/2
b.-ır 57/17, 72/18, 123/14
b.-mışdır 30/14, 136/28
[=7]

başlanğıc: is. bir işin, hadisenin ilk anı, evveli
b.+da 40/12
[=1]

başlıq: is. makalenin adı; eserin ya da gazetenin başında yazılan kısa adı
b.+(ğ)ı 27/3
[=1]

başmaq: is. kadın ayakkabısı
b.+(ğ)ının 132/19
[=1]

başsız qoy-: f. büyüğünü yitirmek
b. q.-mamasını 46/24
[=1]

başsuz: sf. başı olmayan
b. 48/31
[=1]

baş tut-: f. hasıl olmak, netice vermek
b. t.-ur 56/1
[=1]

baş ver-: f. meydana gelmek, vaki olmak, ortaya çıkmak, olmak
b. v.-ən 17/16, 23/20, 75/3
b. v.-ib 87/27, 125/24
b. v.-ir 66/13
b. v.-miş 9/10
[=7]

bat-: 1. f. bir yere saplanmak
b.-ır 128/15
2. f. yok olmak
b.-dın 126/13
[=2]

batı: is. gün batan taraf, garp
b. 12/22
[=1]

batır-: f. girdirmek, sokmak, geçirmek, dâhil etmek
b.-ıb 56/27
b.-ram 111/11
[=2]

batil: sf. (Ar.) yalan, asılsız, doğru olmayan, hakikate uygun olmayan
b.+ə 8/2
[=1]

bayağı: sf. tez, ani
b. 110/18
[=1]

bayaq: zf. önce
b. 60/2
[=1]

bayatı: is. Azerbaycan halk müziğinde hazin bir hava adı
b. 17/26, 19/14, 25/21, 25/27, 26/27, 96/27, 125/25, 145/3, 145/20, 145/25
b.+da 144/29
b.+lar 18/2, 24/22, 27/26, 29/1, 32/3, 32/11, 32/21, 101/5, 140/18, 140/28, 144/25, 144/26, 145/2, 145/11, 145/15, 145/17, 145/22, 146/13, 146/30, 147/7, 148/10
b.+lara 145/5
b.+larda 101/14, 145/1, 146/3
b.+lardan 100/31, 101/20
b.+lardır 147/10
b.+ları 18/13, 21/23, 22/5, 25/24, 31/5, 32/1, 101/5, 101/8, 101/13, 145/8, 145/9, 145/10, 145/13, 145/18, 145/27
b.+larımızın 146/21
b.+ların 27/25, 27/27, 30/15, 101/7, 145/7, 145/27, 145/29, 146/32, 148/5
b.+larında 101/9, 101/15
b.+larıyla 101/6
b.+ya 101/10
[=68]

bayraq: is. uzun ve nazik bir ağacın baş tarafına bağlanmış ve genellikle üzerinde devletin yahut harbi veya içtimai teşkilatın hususi alameti
b.+(ğ)a 117/4
b.+(ğ)ı 115/18
[=2]

bayram: is. herhangi bir tarihî vs. hadise şerefine kutlanan gün veya günler
b. 92/22, 123/14, 123/15, 141/22
b.+a 123/16
b.+da 123/16
b.+dır 123/15
b.+ı 128/1
b.+ları 14/20
[=9]

bazar: is. alışveriş yeri
b.+a 120/12
b.+dan 12/19, 12/21
b.+ı 78/17
b.+ından 12/22, 12/23, 12/24
[=7]

bazərgan: is. (Far.) tüccar
b.+lar 71/3, 78/23
[=2]

beçə: is. (Far.) bala
b. 116/10
[=1]

bekar: is. (Ar.) evlenmemiş kimse; ergen, mücerret
b. 117/10

[=1]

bel: is. vücudun ortası, kuşak bağlanan yer
b. 128/28
b.+də 94/25
b.+i 38/25
b.+ində 71/11, 128/19
b.+inə 127/14
b.+inin 106/23
[=7]

belə: sf. bu tür, bu gibi
b. 8/23, 9/5, 9/11, 11/4, 13/5, 13/15, 16/11, 17/1, 18/16, 20/16, 22/24, 24/20, 24/26, 24/31, 25/26, 27/14, 27/26, 29/25, 38/27, 39/3, 41/24, 43/13, 46/4, 46/7, 46/25, 47/2, 47/17, 48/21, 50/29, 51/13, 52/27, 55/12, 67/24, 68/4, 68/7, 69/29, 70/7, 73/25, 74/33, 75/22, 77/2, 78/1, 79/9, 79/15, 82/7, 84/32, 85/3, 85/15, 86/15, 86/25, 87/8, 87/28, 87/32, 88/12, 88/16, 89/16, 89/32, 92/28, 93/12, 94/3, 94/6, 96/9, 98/2, 101/25, 104/20, 105/29, 106/1, 106/26, 108/3, 108/17, 109/27, 110/11, 111/25, 113/9, 123/15, 124/31, 126/19, 128/19, 129/14, 131/29, 131/32, 132/25, 133/12, 135/2, 136/8, 136/29, 146/27
b.+dir 79/7, 81/2, 89/13, 128/11
[=91]

beləcə: zf. bunun gibi, bu tür, böyle, bu tarzda
b. 15/19, 49/13, 79/24, 120/32
[=4]

beləliklə: zf. bu tür
b. 17/12, 25/20, 123/23, 132/5
[=4]

belli: sf. beli olan
b. 50/23, 51/2, 55/11, 55/22
[=4]

beş: is. dörtten sonra gelen sayı
b. 6/9, 54/7, 56/4, 65/29, 78/16, 100/16, 106/21, 115/14, 118/12, 136/13
b.+ində 96/13, 96/16
b.+ini 41/15
[=13]

beşik: is. küçük çocuklara mahsus sallanan küçük yatak
b. 147/9
b.+də 40/20
b.+lərdə 62/26
b.+(y)ə 70/9
b.+(y)i 37/27, 48/29
b.+(y)im 147/14
[=7]

beşik başı: is. ninni
b. b. 26/28
[=1]

beynəlmiləl: sf. (Ar. beyn + milel) milletler arasında olan, bütün halk tarafından kabul edilmiş
b. 74/1
[=1]

beyt: is. (Ar.) iki mısradan ibaret olan şiir parçası
b. 41/14, 94/13
b.+i 86/32
b.+in 27/26, 81/1
b.+ləri 141/1
[=6]

bez: is. pamuktan dokunan parça
b. 45/14, 139/30
b.+i 99/20
[=3]

bezar: sf. (Far.) usanmış, bezmiş
b.+ım 123/22
[=1]

bezar ol-: f. (< Far. bīzār + T. ol-) usanmak, bezmek
b. o.-a 121/20
[=1]

bezikdir-: f. usandırmak
b.-mişdi 99/26
[=1]

bə: tekrardan ibaret olan bitişik sözcüklerde bitiştirici unsur
b. 118/15
[=1]

bəçara: sf. (Far.) yazık, miskin, fakir, mazlum; bedbaht (krş. **biçarə**)
b. 120/24
[=1]

bədahətən: zf. (Ar.) birdenbire, düşünmeden
b. 96/6, 104/29, 108/2, 144/22
[=4]

bədbəxt et-: f. (< Far. bed + baḫt + T. et-) bedbahtlığına sebep olmak
b. e.-məsi 83/19
[=1]

bədbinlik: is. bedbin kişinin ruh hâli, ümitsizlik
b.+(y)ə 97/31
[=1]

bədən: is. (Ar.) insan veya hayvanın vücudu; gövde
b. 110/25, 143/7
b.+im 81/33, 82/12
b.+ini 80/15
[=5]

bədəncə: zf. beden bakımından; fiziken
b. 105/23
[=1]

bədii: sf. (Ar.) estetik zevke, sanat taleplerine cevap veren; güzel, ince, estetik
b. 5/9, 5/19, 7/6, 7/20, 8/7, 9/1, 13/21, 13/23, 14/20, 14/25, 16/21, 16/25, 17/10, 22/29, 23/10, 25/13, 27/21, 34/6, 36/31, 38/5, 44/30, 46/14, 66/4, 66/15, 66/24, 69/18, 78/8, 80/23, 83/4, 83/21, 93/24, 99/31, 142/4, 144/8, 144/20
[=35]

bədöv: is. sağlam at
b. 126/16
[=1]

bədük: sf. büyük
b. 34/31
[=1]

bəg: is. zengin, ileri gelen şahıs (krş. **bəy**)
b.+lər 10/22
[=1]

bəhanə: is. (Far.) bir iş için esas olabilen keyfiyet, sebep, delil
b. 112/11
b.+lər 128/16
b.+lərlə 128/15
b.+si 54/18
[=4]

bəhrəmənd: is. nasibi olan, hissedar
b. 6/10

[=1]

bəhs et-: f. (< Ar. baḥs + T. et-) konuşmak, sohbet etmek, fikir yürütmek
b. e.-(d)əcəyik 70/20
b. e.-(d)ib 34/25
b. e.-(d)ir 27/5
b. e.-(d)iyimiz 31/25
b. e.-mişdir 70/27
b. e.-mişlər 21/16
[=6]

bəhs edil-: f. (< Ar. baḥs + T. edil-) bahsetme işine konu olmak
b. e.-ir 53/17, 102/7
b. e.-mişdir 17/16, 148/11
[=4]

bəxt: is. (Far.) talih, kısmet
b.+i 94/9
b.+indən 81/24, 114/29
b.+inin 130/2
[=4]

bəlahət: is. (Ar.) alıklık
b. 137/9
[=1]

bələ-: f. çocuğu sarmak, kundaklamak
b.-diyim 62/26
[=1]

bələnçi: is. dağcı
b. 66/14
[=1]

bəlgülüg: sf. belli
b. 34/29, 34/30
[=2]

bəli: ün. sorulan soruya müspet cevap veya tasdik için kullanılan söz
b. 22/26, 60/19
[=2]

bəlkə: bağ. olabilir, olabilsin, ihtimal, şayet, ola ki, olsun ki
b. 6/9, 6/10, 40/5, 72/22, 93/3, 118/25
[=6]

bəlli: sf. aydın, aşikâr, malum, meydanda olan (krş. **bəllü**)
b. 13/12, 62/9, 97/9
[=3]

bəlli ol-: f. aydın olmak, aşikâr olmak, zahire çıkmak, zahir olmak, bilinmek, muayyenleşmek, muayyen olmak
b. o.-an 32/17
b. o.-andır 92/27
b. o.-duğu 105/13
b. o.-mayan 32/17
b. o.-mazdı 91/15
b. o.-ur 101/30, 102/30, 108/26
[=8]

bəllü: sf. aydın, aşikâr, malum, meydanda olan (krş. **bəlli**)
b. 63/2
[=1]

bənd: is. (Far.) bir şiirdeki dörtlüklerin her biri; bağlam
b. 96/18
b.+də 94/2
b.+dən 94/1, 94/22
b.+ini 10/16, 11/20
[=6]

bəndə: is. (Far.) kul, köle
b. 106/22, 112/6
[=2]

bənəfşə: is. yazın yetişen, ekseren açık

kırmızıya benzer bir rengi olan, güzel kokulu küçük çiçek (krş. **bənövşə**)
b.+ni 98/5, 98/6, 98/8, 98/12
[=4]

bəngi: is. (Far.) esrar düşkünü, esrar çeken çeken kişi
b. 87/26
[=1]

bəniz: is. yüz, çehre, sıfat
b.+i 10/24
b.+ini 58/17
[=2]

bənövşə: is. yazın yetişen, ekseren açık kırmızıya benzer bir rengi olan, güzel kokulu küçük çiçek (krş. **bənəfşə**)
b.+si 116/11
[=1]

bənzə-: f. iki kişi veya nesne arasında birbirini andıracak kadar ortak nitelikler bulunmak
b.-məz 86/31, 87/2
b.-yən 39/25, 92/12, 95/17
b.-yir 51/31, 95/15
b.-yirlər 147/23
[=8]

bənzər: sf. nitelik, görünüş ve yapı bakımından bir başkasına benzeyen veya ona eş olan; benzeri, benzeş, emsal, menent, misal, mümasil, müşabih, nazir, analog, model
b. 52/19, 61/27, 116/11, 125/5, 125/6, 125/26, 145/21
b.+ləri 28/11
[=8]

bənzərlik: is. benzer olma durumu
b. 36/16
b.+lər 52/10
[=2]

bənzət-: f. benzer duruma getirmek
b.-(d)ir 114/24, 129/30
[=2]

bənzetil-: f. benzetme işine konu olmak
b.-mişdir 38/24
[=1]

bənzətmə: is. teşbih
b. 72/30
b.+lər 69/15
[=2]

bərabər: sf. (Far.) başkası ile bir ölçüde, bir boyda olan
b. 12/27, 14/30, 20/27, 26/12, 29/3, 31/18, 32/8, 42/16, 43/3, 43/31, 45/18, 47/18, 54/21, 57/12, 72/8, 80/21, 89/23, 93/8, 99/12, 109/5, 127/1
[=21]

bərabərsizlik: is. eşitsizlik
b. 134/23
b.+(y)i 99/15
[=2]

bərəkallah: (Ar.) Müslümanlar tarafından tipik olarak başka bir kişiye teşekkür etmek için kullanılan bir ifadedir
b. 95/25
[=1]

bəri: zf. bu tarafa, buraya, bu yana, yakına
b. 5/5, 6/29, 14/24, 15/7, 16/12, 16/29, 29/21, 32/15, 37/17, 49/15, 67/4, 80/21, 124/2, 136/24, 136/27, 137/28, 138/13, 139/21

[=18]

bərk: sf. çok güçlü, çok büyük, çok şiddetli
b. 54/21
[=1]

bərnamə: is. (Far.) mektup başlığı, zarfın üzerindeki adres
b. 28/26
b.+sində 121/26
[=2]

bəs: sf. yeter, kâfi, kifayet
b. 111/28, 111/29, 112/1, 112/2, 112/3, 112/8, 112/13, 121/14
b.+di 116/3
[=9]

bəsit: sf. (Ar.) tek bir unsurdan ibaret olan, sade
b. 122/12, 122/23
[=2]

bəslə-: f. terbiye edip büyütmek
b.-diklərini 44/11
[=1]

bəstə: is. (Far.) müzik ezgisi
b. 121/18
[=1]

bəstəkar: is. (Far.) müzik eserleri yaratan şahıs
b. 89/3
[=1]

bəstəli: sf. bestesi olan, bestelenmiş
b.+dir 93/11
[=1]

bəy: is. zengin, ileri gelen şahıs (krş. **bəg**)
b. 55/30, 56/2, 58/8, 69/26, 106/16
b.+di 78/15
b.+imiz 56/12
b.+in 56/13, 71/7
b.+lər 10/22, 56/18, 119/10, 124/32
b.+lərə 46/2, 67/31, 68/11, 136/6, 146/7
b.+ləri 35/4
b.+lərin 67/32, 146/3
b.+lərində 34/29
b.+lərinə 46/7
b.+lərini 54/1
b.+lərlə 55/30
b.+lərün 45/2
[=26]

bəyan: is. (Ar.) anlatma, izah etme, şerh etme, aydın ve açık söyleme; izah, şerh, ifade
b. 9/1
[=1]

bəyan et-: f. (< Ar. beyān + T. et-) söylemek, bildirmek, izah etmek, anlatmak
b. e.-(d)ən 33/17
b. e.-(d)ir 27/7, 41/8, 83/21, 84/13, 146/27
b. e.-(d)irdi 25/26
b. e.-(d)irlər 50/3
b. e.-məyə 103/17
b. e.-mişdir 25/17, 102/27, 106/17
b. e.-mişlər 15/11
[=13]

bəyan eylə-: f. (< Ar. beyān + T. eyle-) söylemek, bildirmek, izah etmek, anlatmak
b. e.-yim 103/18
b. e.-yin 103/2
[=1]

bəyan qıl-: f. (< Ar. beyān + T. kıl-) söylemek, bildirmek, izah etmek, anlatmak
b. q.-ır 25/5
[=1]

bəyən-: f. zevkine, ruhuna, tabiatına uygun olduğu için bir şeyden hoşlanmak; iyi kabul etmek, takdir etmek
b.-ir 54/19
b.-məz 99/17, 99/18, 99/20, 99/22
b.-məzlər 67/23
b.-məzsin 59/6, 59/9
[=8]

bəylik: sf. beye mahsus, beye mensup olan
b. 54/12
[=1]

bəyzadə: is. (Far.) bey oğlu, bey neslinden gelen kişi
b. 38/31, 38/32
b.+lərə 130/2
[=3]

bəzə-: f. güzelleştirmek, bakışı celbedecek güzel bir vaziyete getirmek
b.-r 70/10, 125/7, 143/15
b.-yərək 33/33
b.-yir 115/18, 124/13
[=6]

bəzən: zf. (Ar.) bazı vakit, bazı hâllerde, arada bir
b. 7/7, 8/23, 14/12, 16/15, 18/18, 37/30, 45/18, 52/22, 72/2, 73/15, 74/14, 80/24, 88/6, 88/7, 88/10, 93/8, 93/21, 93/24, 94/18, 95/16, 95/26, 95/28, 96/18, 103/17, 104/22, 122/12, 124/11, 130/7, 131/5, 131/10, 131/11, 131/13, 132/2, 132/27, 132/28, 134/27, 135/31, 139/7, 140/22, 141/1, 144/22, 147/18
[=42]

bəzən-: f. kendini süslemek, güzel giyinmek
b.-ən 115/27
b.-ir 116/9
[=2]

bəzi: sf. (Ar.) ayrı ayrı
b. 6/19, 10/5, 13/16, 23/13, 32/16, 34/7, 36/31, 37/20, 45/31, 72/9, 80/18, 93/31, 97/26, 98/24, 99/5, 118/4, 122/17, 131/32, 141/7, 145/4
b.+ləri 30/6, 32/17, 44/24, 73/21, 73/23, 74/1
b.+lərində 144/11
[=27]

bıçaq: is. kesmek için alet
b. 143/23
[=1]

biç-: f. tahılı, otu orak vs. ile kesmek
b.-əndə 76/30, 128/32, 140/24
b.-ər 82/12
b.-ib 128/17
b.-mişəm 128/22
[=6]

biçarə: sf. (Far.) yazık, miskin, fakir, mazlum; bedbaht (krş. **bəçara)**
b.+nin 130/3
[=1]

biganə: sf. (Far.) yabancı
b. 103/26
[=1]

biinsaf: sf. (< Far. bī + Ar. inṣāf) insafsız
b. 84/16

[=1]

biqeyrət: sf. (< Far. bī + Ar. ġayret) gayretsiz
b. 118/24
[=1]

bil-: 1. f. bir şey hakkında malumatı olmak, haberdar olmak
b.-di 61/2
b.-diyimiz 12/32, 33/11, 83/14, 91/25
b.-ən 82/13, 117/20, 146/4, 146/5
b.-ər 139/19, 139/20
b.-gil 62/9, 63/2
b.-ib 36/29, 46/1
b.-ir 22/4, 83/29, 107/23, 118/24, 140/24
b.-irdilər 33/29
b.-irəm 9/12, 17/2, 79/20, 88/18
b.-irlər 89/12
b.-irmiş 132/31
b.-irsiz 82/17
b.-mədiyimiz 53/22
b.-mədüm 60/13
b.-mək 14/16, 14/22, 14/29, 111/4
b.-məsə 140/23
b.-məz 45/21, 58/14, 60/5, 60/23, 65/7, 83/29, 138/26
b.-mişlər 37/25, 38/8, 38/18, 137/5
b.-sə 139/19
b.-ür 39/5, 61/13, 62/13, 63/19
2. y.f. yeterlik bildiren yardımcı fiil
b.-əcək 11/15
b.-ər 16/11, 16/18, 127/29
b.-ərik 88/31, 94/19
b.-məz 99/21
b.-məzsən 87/29
b.-mir 55/15, 82/5, 87/24, 104/32
b.-mişlər 95/4
[=64]

bilavasitə: zf. (Ar.) vasıtasız olarak, arada hiçbir vasıta olmadan; arada hiçbir şey iştirak etmeden
b. 74/5
[=1]

bildir-: f. malum etmek, haber vermek, ilan etmek, haberdar etmek
b.-ə 75/24
b.-ir 11/3
b.-mək 6/30
[=3]

bilə: zf. birlikte
b. 47/8, 47/18, 47/19, 64/28, 65/17, 65/18
[=6]

bilgi: is. okuma veya tecrübe neticesinde elde edilen malumat; ilim
b. 34/31
[=1]

bilici: is. bilen, anlayan, derk eden, düşünen
b. 51/24
b.+si 43/15
[=2]

bilik: is. okuma veya tecrübe neticesinde elde edilen malumat; ilim
b. 95/31, 136/12
b.+ləri 5/12
b.+(y)ə 27/1
b.+(y)i 5/13, 7/8, 53/18
b.+(y)imiz 113/21
b.+(y)ini 25/1, 143/28
[=10]

bilikli: sf. bilgi sahibi, malumatlı, ilimli, hazırlıklı
b. 35/5
[=1]

biliklik: sf. bilgi sahibi, malumatlı, ilimli, hazırlıklı
b. 35/1
[=1]

bilin-: f. malum olmak, aşikâr olmak, belli olmak, anlaşılmak, derk edilmek
b.-məyən 33/25
b.-mişdir 10/7
[=2]

bilmə: is. bilmek işi
b.+miz 14/26
[=1]

bilməcə: is. bir şeyin adını anmadan niteliklerini üstü kapalı söyleyerek o şeyin ne olduğunu bulmayı dinleyene veya okuyana bırakan oyun; muamma
b. 5/27, 142/24
[=2]

bimar: sf. (Far.) hasta
b.+ı 98/18
[=1]

bimürüvvət: sf. (< Far. bī + Ar. muruvvet) mürüvvetsiz, insafsız, amansız; adaletsiz
b. 95/11, 106/5
[=2]

bin-: f. yüksek bir şeyin veya bir hayvanın üstüne çıkıp ayaklarını sallandırarak oturmak
b.-di 59/30
b.-ər 47/6, 64/26
[=3]

bina: is. (Ar.) dikili, mülk, ev
b.+ları 26/8
b.+sını 15/20
[=2]

binar: is. yerden kaynayarak çıkan su; bulak, göze
b.+larum 61/30
[=1]

binəva: sf. (Far.) yazık, fakir, bedbaht, zavallı, nasipsiz
b. 106/10
[=1]

binit: is. binilecek taşıt veya hayvan
b. 62/1, 63/32
[=2]

bir: 1. is. miktar sayılarının ilki
b. 12/19, 12/21, 12/22, 12/23, 12/24, 13/3, 13/17, 29/4, 32/9, 35/30, 42/25, 43/3, 48/1, 50/7, 50/10, 50/30, 54/6, 55/17, 61/7, 69/17, 79/11, 81/1, 100/16, 102/19, 108/11, 125/21, 132/18, 133/31, 139/1, 141/23
2. sf. tek, vahit, yegâne
b. 69/32, 87/29
3. sf. aynı
b. 50/23, 55/11, 94/31, 96/14, 96/17, 96/26, 139/11, 140/20
4. herhangi bir varlığı belirsiz olarak gösteren (sayı)
b. 5/9, 5/27, 6/8, 6/9, 6/13, 6/14, 6/16, 6/23, 8/10, 8/24, 9/5, 10/7, 10/27, 11/4, 11/20, 11/22, 12/4, 14/10, 15/17, 15/21, 16/17, 17/11, 18/16, 18/20, 18/29, 22/8, 23/25, 25/19, 27/3, 27/20, 28/7, 28/28, 29/18, 30/23, 33/19, 33/24, 33/28, 34/4, 35/15, 36/6, 37/4, 37/6, 37/8, 37/9, 37/10, 37/12, 38/23, 38/31, 39/12, 41/5, 41/6, 41/19, 41/20, 42/22, 44/1, 45/32, 46/16, 47/7, 47/11, 48/7, 48/11, 48/14, 50/32, 51/22, 52/22, 53/18, 56/10, 56/13, 56/18, 56/27, 56/33, 57/2, 57/26, 57/27,

58/1, 58/6, 58/12, 60/17, 64/17, 64/27, 64/31, 67/27, 67/29, 67/32, 68/21, 68/22, 68/25, 69/19, 71/13, 72/15, 73/5, 74/7, 74/33, 75/22, 75/28, 76/21, 76/27, 77/20, 77/24, 81/15, 81/26, 82/2, 83/7, 83/8, 84/10, 85/4, 85/14, 85/24, 86/2, 88/16, 88/29, 91/27, 91/32, 92/9, 93/5, 93/16, 93/19, 94/1, 95/24, 96/30, 98/13, 98/20, 99/7, 100/28, 102/7, 103/13, 104/11, 104/19, 104/26, 105/4, 105/6, 105/8, 105/13, 105/30, 108/17, 108/24, 108/25, 109/4, 110/24, 111/7, 112/7, 112/8, 114/9, 114/24, 116/4, 116/25, 118/10, 121/5, 122/6, 122/12, 123/15, 123/31, 123/32, 124/13, 125/23, 125/31, 126/5, 127/22, 127/29, 128/11, 128/23, 129/9, 129/13, 129/24, 130/13, 132/10, 132/15, 132/19, 132/22, 137/24, 138/1, 138/10, 139/7, 142/17, 142/18, 142/21, 143/12, 143/19, 143/25, 144/11, 144/31, 146/16, 146/26, 147/2

5. sıfatla isim arasına yahut isimle yüklem arasına gelerek derecesini artırır ya da azaltır

b. 8/3, 8/32, 9/1, 9/4, 10/9, 10/14, 11/6, 11/11, 11/14, 11/30, 12/2, 13/22, 14/9, 17/3, 20/25, 21/30, 21/32, 22/14, 24/13, 28/13, 32/4, 33/26, 34/5, 34/6, 34/17, 35/5, 35/6, 36/3, 36/19, 36/25, 37/1, 37/3, 37/13, 38/1, 38/5, 38/10, 40/14, 43/6, 43/9, 43/11, 43/15, 44/13, 44/30, 47/24, 47/26, 50/24, 55/9, 68/1, 68/19, 68/26, 70/4, 70/25, 70/29, 71/1, 73/27, 76/7, 80/13, 80/15, 80/23, 81/17, 82/3, 82/10, 83/32, 84/4, 85/26, 86/3, 86/25, 86/28, 87/12, 87/14, 88/15, 89/21, 89/24, 89/28, 90/7, 92/8, 92/11, 94/13, 96/1, 97/13, 97/15, 97/24, 101/12, 102/13, 102/25, 102/30, 103/4, 104/33, 105/12, 105/23, 105/27, 107/10, 109/6, 109/7, 109/14, 114/19, 115/1, 116/22, 123/20, 127/26, 129/17, 130/2, 130/3, 131/10, 133/26, 134/1, 134/5, 134/7, 134/13, 134/14, 135/13, 135/23, 135/25, 135/27, 135/31, 135/32, 136/14, 136/16, 136/17, 137/14, 138/5, 141/4

6. vakit, zaman bildiren isimlerin önüne gelerek zaman zarfı meydana getirir

b. 30/16, 54/1, 72/7, 88/7, 88/10, 89/29, 92/3, 99/17, 103/8, 97/10, 97/31, 98/3, 105/24, 107/4, 119/30, 125/20, 131/25, 137/26

7. taraf, yön gibi sözlerin önüne gelerek bölüm anlamı katar

b. 7/20, 7/21, 12/30, 19/25, 19/27, 35/20, 39/28, 55/19, 136/2

[=373]

bir az: 1. sf. azıcık

b. a. 48/5

2. zf. az miktarda

b. a. 44/19

[=2]

birbəbir: zf. tek tek, ayrı ayrı

b. 129/8

[=1]

bir-bir: zf. tek tek, ayrı ayrı

b. 56/4, 123/21, 128/31

[=3]

birbiri: zm. karşılıklı olarak bir diğeri

b.+nin 16/14

[=1]

bir-biri ilə: karşılık bildirir

b.+ylə 66/29, 79/10, 80/9, 104/28, 137/5

[=5]

bir-birindən: karşılık bildirir

b. 53/12, 107/15, 124/32, 137/7, 138/22

[=5]

bir-birinə: karşılık bildirir
b. 41/16, 47/21, 66/21, 67/16, 73/13, 80/24, 81/20, 81/21, 107/28, 138/22
b.+lərinə 33/33, 103/5
[=12]

bir-birini: karşılık bildirir
b. 56/20, 57/4, 74/3, 79/13, 79/15, 79/24, 95/2
[=7]

bircə: is. yalnız bir, tek bir, yalnızca, yegane, vahit
b. 23/2, 111/15, 120/10, 127/8
b.+si 102/1
[=5]

bir bölük: bir yığın, bir sürü, bir deste
b. b. 57/32
[=1]

bir çox: sf. çok, bir sıra, hayli, muhtelif
b. ç. 5/21, 6/1, 11/8, 13/6, 13/27, 13/28, 14/7, 14/11, 16/8, 18/17, 20/5, 22/13, 25/11, 25/20, 33/3, 36/6, 44/14, 46/2, 49/26, 54/12, 55/29, 73/9, 80/28, 82/27, 82/30, 83/31, 86/24, 89/9, 92/15, 93/2, 100/23, 105/14, 105/29, 108/2, 108/16, 108/21, 113/6, 127/18, 129/27, 133/30, 135/3, 140/18, 140/25, 140/28, 145/7, 145/9, 145/10, 145/11
b. ç.+lu 31/19
b. ç.+una 129/2
b. ç.+unda 122/15
b. ç.+unun 74/5
[=52]

bir də: 1. bundan sonra, daha, artık
b. d. 69/6
2. ilave, başka, üstelik
b. d. 42/16, 56/10, 85/5
[=4]

birdən: zf. gafleten, ansızın
b. 128/21
[=1]

birər: is. her birine bir tane yahut her defasında bir tane
b. 25/26
[=1]

birgə: zf. bir yerde, birlikte, beraber
b. 7/12, 92/26
[=2]

bir gün: zf. günün birinde, bir vakit
b. g. 36/2, 38/26, 54/7, 56/5, 57/32, 67/20, 79/14, 104/18, 104/24, 117/11, 118/26, 125/29, 132/14, 132/16, 132/32
[=15]

biri: zm. bir tanesi
b. 5/10, 8/26, 9/27, 10/13, 29/8, 41/17, 51/6, 56/6, 61/8, 66/22, 67/26, 79/10, 80/22, 85/12, 87/4, 89/20, 95/19, 119/22, 122/9, 122/31, 123/7, 130/12, 131/9, 131/17, 142/23
b.+dir 8/6
b.+ndə 22/30, 54/2, 87/8
b.+nə 35/32
b.+ni 100/31, 116/8
[=32]

bir-iki: birkaç, az
b. 59/31, 80/6, 103/7
[=3]

birisi: zm. muayyen olmayan şahıs, kimse
b. 25/2, 36/13, 36/27, 83/18, 87/22, 89/10, 90/3, 145/22
b.+dir 23/7, 90/4
[=10]

birinci: sf. bir sayısının sıra sıfatı
b. 6/1, 14/2, 16/33, 27/26, 30/30, 31/8, 31/26, 42/15, 86/15, 87/24, 92/11, 128/17, 128/20, 128/25, 128/29, 140/12, 147/3
[=17]

bir qisim: bazıları
b. q.+i 35/22, 36/23, 36/24, 37/22, 42/31, 71/21, 110/1, 133/10, 139/16
b. q.+ini 25/13, 25/14, 25/15, 125/8
[=13]

birlə: ed. ile
b. 34/31
[=1]

birləş-: f. bir araya toplanarak, birbirine karışarak bir bütün hâline gelmek
b.-irlər 83/6
b.-miş 33/1
b.-mişdir 39/13, 138/3
[=4]

birləşdir-: f. kavuşturmak, bir araya getirmek
b.-ən 23/7
b.-mək 122/21
b.-məyə 23/9
[=3]

birləşmə: is. vasl
b.-sindən 122/19
[=1]

birlik: is. bir olma, bütün olma, parçalara ayrılmama; vahdet, yekparelik
b. 33/9, 133/21
b.+(y)i 16/9
b.+(y)im 58/14
b.+(y)imə 58/14
b.+(y)inə 60/4, 63/6
b.+(y)üm 61/2
b.+(y)ümə 61/2
b.+(y)ün 58/10
[=10]

birlikdə: zf. bir yerde, beraber
b. 10/17, 23/23, 25/24, 26/22, 31/2, 31/8, 31/20, 32/9, 32/30, 56/7, 91/10, 119/21
[=12]

bir neçə: biraz, cüzi
b. n. 22/16, 23/3, 27/22, 68/30, 72/24, 79/24, 83/5, 106/28, 109/23, 112/31, 116/26, 122/12, 130/23, 141/26
b. n.+sini 16/5
[=15]

bir növ: bir tür, bir çeşit
b. n. 45/6, 46/11
b. n.+ü 144/14
[=3]

bir sıra: bir miktar, bazı
b. s. 16/5, 18/13, 19/24, 19/29, 25/17, 26/22, 27/6, 28/25, 69/23, 73/28, 76/6, 98/22, 101/20, 102/18, 105/13, 106/16, 119/9, 126/29, 131/27, 140/3, 142/9, 145/24
[=22]

bir şey: malum olmayan, gayrimuayyen
b. ş. 12/11, 12/12, 22/27, 136/11
[=4]

bismillahirrahmənirrahim: Ar. esirgeyen ve bağışlayan Allah'ın adı ile
b. 5/1
[=1]

bişir-: f. odun üstünde kaynatmakla, ısıtmakla yiyecek hâle getirmek,

hazırlamak
b.-sələr 55/17
[=1]

bit-: f. yetişmek, çıkmak
b.-ən 81/19
b.-incə 139/13
b.-məsi 123/13
[=3]

bitənə: sf. tanesiz
b. 115/8
[=1]

bitki: is. nebatat; ağaç, ot, çiçek vs. toprakta yetişen her şey
b.+lər 130/8, 143/8, 143/10
b.+lərdir 133/12
b.+lərin 133/3
[=5]

bitkin: sf. bitmiş; tamamlanmış hâlde olan
b. 89/9
[=1]

bitmiş: sf. tamamlanmış
b. 138/24
[=1]

bivəfa: sf. (< Far. bī + Ar. vefāʾ) dostlukta, muhabbette sabit ve muhkem olmayan; vefası olmayan; sadakatsiz, itibarsız
b. 102/4
[=1]

bivəqt: zf. (< Far. bī + Ar. vaḳt) vakti gelmeden, vaktinden önce
b. 97/27
[=1]

biz: zm. çokluk birinci şahıs
b. 8/7, 22/32, 70/19, 118/4, 122/7, 127/2, 127/22, 130/32
b.+də 6/16, 7/3, 8/8, 8/9, 51/8, 133/14, 141/9
b.+dəki 137/10
b.+dən 121/21
b.+ə 21/25, 32/18, 53/18, 94/6, 96/22, 98/28, 98/31, 99/1, 110/12, 121/11, 127/2, 127/3
b.+i 75/23, 75/25, 82/6, 107/25
b.+im 5/16, 16/1, 22/33, 49/2, 50/30, 53/22, 60/7, 82/17, 90/18, 95/29, 138/8, 138/9
b.+lərdə 22/25
[=46]

bizcə: zf. bize göre
b. 138/5
[=1]

bizimki: sf. bize mahsus olan, bize ait olan
b. 148/9
[=1]

bizov: is. buzağı
b.+lar 147/27
[=1]

boğa: is. damızlık erkek sığır; kele
b.+nı 54/9
b.+sını 54/8
[=2]

boğa bil-: f. boğma ihtimali veya imkânı bulunmak
b. b.-mir 90/11
[=1]

boğaz: is. boynun, yemek borusunun başı ve soluk borusunun birleştiği ön

bölüm
b. 120/9, 120/10, 120/11, 120/13, 120/14, 120/16, 120/17, 120/19, 120/20, 120/21, 120/22, 120/23, 120/25, 120/26
[=14]

boğul-: f. havasızlıktan nefesi zorlaşmak, nefes alamamak
b.-muş 31/22
[=1]

boğuntu: is. zor soluk alma
b. 30/4
b.+lu 29/23
[=2]

boqça: is. içine çamaşır, elbise vs. koyup sarılan kumaş
b.+mı 134/12
b.+sını 134/16
[=2]

bol: sf. çoklu, son derce çok, haddinden fazla
b. 51/1, 124/25
b.+du 116/10
[=3]

bolay: ola ki
b. 61/8
[=1]

bolca: zf. oldukça çok bir biçimde
b. 142/5
[=1]

bolluq: is. çokluk, fazlalık
b.+(ğ)a 117/5
b.+(ğ)u 132/5
b. 133/7
[=3]

boran: is. sağanak yağış
b. 82/19
[=1]

borc bil-: f. (Soğ. borç + T. bil-) kendisine vazife hesap etmek
b. b.-irəm 6/28
[=1]

borclu: is. borcu olan, başkasından borç almış olan; verecekli
b.+dur 89/11
b.+yuq 29/20
[=2]

bostan: is. (Far.) kavun, karpuz, salatalık, patlıcan gibi bitkilerin yetiştirildiği yer
b.+da 142/21
[=1]

boş: 1. sf. içinde hiçbir şey olmayan
b. 70/9
2. sf. işsiz, işi olmayan
b. 117/10
[=2]

boşa çıx-: f. boş olmak, heder olmak, hiçbir netice çıkmamak
b. ç.-ır 132/33
[=1]

boşal-: f. boş olmak, boş kalmak, boş hâle gelmek
b.-dı 85/9
[=1]

boşqab: is. içine yemek vs. koymak için porselenden, tahtadan, metalden vs. yapılmış kap
b.+ı 124/10
[=1]

boy: 1. is. bedenin uzunluğu, kamet
b.+u 69/12
b.+una 85/1
2. is. destanlarda muayyen hadiseye hasredilmiş fasıl, hisse
b. 13/20, 43/31, 51/21, 52/23, 57/10, 65/24, 67/13, 67/14
b.+da 50/15, 51/6, 51/22, 54/30, 55/28, 57/10
b.+dan 42/4
b.+larda 45/30, 51/22
b.+ları 38/4, 51/17
b.+larında 45/28, 48/19, 51/27
b.+larından 52/18
b.+larını 43/6
b.+larının 46/13
b.+larıyla 52/9
b.+u 41/5, 45/1, 45/2, 45/3, 45/10, 45/32, 52/12, 52/18, 53/32, 55/28, 57/24
b.+unda 50/7
b.+undan 43/14
b+unu 42/3, 53/31
3. is. belli bir zaman süresince
b.+u 5/20, 9/21, 13/32, 19/13, 31/5, 33/22, 69/21, 78/29, 79/8, 81/9, 82/26, 86/22, 88/22, 89/2, 89/32, 100/10, 101/6, 126/22, 135/24, 135/26, 138/11
[=64]

boyan-: f. renklenmek, boya ile örtülmek, boya kabul etmek
b.-ar 87/10
[=1]

boy at-: f. uzamak, büyümek, gelişmek
b. a.-mamış 120/9
[=1]

boyla-: 1. f. herhangi bir yere erişmek, ulaşmak
b.-dı 97/22
2. f. hikâye anlatmak
b. 52/23, 65/24
[=3]

boylu: sf. boyu benzerlerinden uzun olan
b. 105/23
[=1]

boyun: is. başın bedenle birleşen bölümü
b.+u 98/11
b.+una 85/4, 111/18, 144/16, 144/18
b.+unun 135/7
[=6]

boyunca: zf. süresince
b. 5/8, 9/3, 130/19
[=3]

boyun əy-: f. tabi olmak, itaat etmek
b. ə.-məli 89/30
[=1]

boz: sf. kül renkli, siyah renkle beyaz rengin karışmasından ortaya çıkan (renk)
b. 56/10, 56/32, 116/13, 125/15
[=4]

boz qurd: is. genellikle Avrasya'nın bozkırlarında yaşayan, sarımsı renkteki tüyleri nispeten kısa ve kaba olan, çene tüyleri beyaz olan bir tür kurt
b. q. 36/7, 38/15, 38/21, 38/22, 38/23, 38/31, 39/4, 48/16
b. q.+a 39/2
b. q.+u 33/29
[=10]

bozla-: f. yüksek sesle ağlamak
b.-r 84/16
[=1]

böl-: f. bir şeyi parçalara, bölümlere, paylara ayırmak
b. 128/23
b.-ək 128/20
b.-ən 117/22
b.-müş 43/23
b.-müşdür 19/12
b.-müşlər 32/18
b.-ür 26/27
[=7]

bölgü: is. bölme işi
b.+sü 68/23
b.+yə 43/23
[=2]

bölüm: is. parça; bölünmüş hisse, pay, hisse
b.+ə 34/10, 123/8
b.+lər 145/16
[=3]

böylə: sf. bu tür, bu gibi
b. 52/24, 57/29, 59/4, 60/5, 61/5, 63/3, 91/21, 144/21
[=8]

böyü-: 1. f. hacimce veya miktarca artmak, genişlemek
b.-məsi 78/9
2. f. boy atmak, uzamak, yetişmek, inkişaf etmek
b.-dükcə 81/20
b.-müş 35/28
b.-r 67/25, 67/26
b.-yəndən 48/5
b.-yür 71/8
[=7]

böyük: sf. kemiyetçe, ölçüce iri (küçük karşıtı)
b. 9/10, 11/5, 11/7, 12/3, 12/14, 12/18, 13/11, 14/18, 15/6, 16/4, 16/28, 16/32, 18/19, 22/30, 24/12, 25/2, 26/19, 27/17, 27/20, 33/7, 33/8, 33/16, 33/17, 33/20, 33/24, 34/1, 34/21, 35/5, 35/6, 35/15, 35/19, 35/23, 35/25, 38/10, 40/8, 41/23, 41/27, 42/6, 43/10, 44/11, 46/8, 48/3, 48/6, 52/28, 52/30, 53/23, 55/2, 57/23, 60/7, 67/17, 68/31, 71/12, 71/18, 83/1, 84/10, 90/31, 96/4, 96/24, 102/10, 102/12, 105/2, 108/9, 111/13, 112/19, 114/19, 123/20, 126/4, 126/28, 133/10, 141/1, 142/6, 142/7, 143/32
b.+dür 8/7
b.+lərə 133/20
b.+(y)ü 43/11
b.+(y)ün 100/8, 133/24
[=78]

böyük-böyük: sf. büyüklük ve çokluk belirtir
b. 48/25
[=1]

böyür: is. vücudun kaburgasından kalçaya kadar olan sağ ve sol tarafı
b.+ünə 67/29
[=1]

böyüt-: f. irileştirmek; genişletmek
b.-düm 147/21
b.-müşdür 89/11
[=2]

bu: 1. sf. yerde, zamanda veya söz zincirinde en yakın olanı gösteren bir söz
b. 5/4, 5/25, 5/27, 6/1, 6/4, 6/15, 6/18, 6/22, 6/24, 6/26, 6/29, 7/6, 7/14, 7/15, 7/28, 7/32, 8/5, 8/15, 8/18, 8/21, 8/22, 8/30, 9/7, 9/10, 9/17, 9/29, 9/33, 10/6, 10/14, 10/15, 11/2, 11/4, 11/14, 11/17, 11/19, 12/1, 12/3, 13/3, 13/8, 13/11,

13/24, 13/26, 14/20, 15/7, 15/14, 15/17, 15/18, 15/25, 15/29, 15/31, 16/3, 16/9, 16/13, 17/4, 17/7, 17/10, 17/11, 17/14, 17/23, 17/27, 17/29, 18/2, 18/6, 18/11, 18/23, 18/31, 19/13, 19/16, 19/17, 20/4, 20/7, 20/27, 20/28, 21/14, 21/15, 21/21, 21/30, 22/2, 22/5, 22/9, 22/17, 22/18, 22/22, 22/23, 22/29, 23/9, 23/11, 23/20, 23/23, 23/27, 23/29, 24/5, 24/7, 24/9, 24/14, 24/27, 25/13, 25/16, 25/22, 25/23, 26/4, 26/5, 26/7, 26/11, 26/15, 26/16, 27/1, 27/20, 27/27, 27/29, 27/30, 28/6, 28/7, 28/13, 28/17, 28/18, 28/32, 29/4, 29/18, 29/23, 29/27, 29/31, 30/2, 30/16, 30/22, 30/23, 30/30, 31/21, 31/28, 32/5, 32/16, 33/12, 33/16, 33/25, 33/29, 34/3, 34/12, 34/16, 34/19, 34/27, 34/29, 35/3, 35/6, 35/8, 35/12, 35/25, 35/32, 36/4, 36/7, 36/9, 36/11, 36/16, 37/11, 37/13, 37/18, 38/2, 38/32, 39/10, 39/17, 39/24, 39/28, 39/31, 40/5, 40/12, 40/13, 40/16, 40/24, 40/27, 40/30, 41/4, 41/12, 41/13, 41/16, 41/20, 41/32, 42/2, 42/4, 42/7, 43/21, 43/30, 44/1, 44/4, 44/11, 44/13, 44/17, 44/18, 44/20, 44/29, 45/3, 45/17, 46/8, 46/11, 46/19, 46/24, 47/21, 47/30, 49/15, 49/26, 49/27, 50/13, 50/22, 51/6, 51/12, 52/23, 52/29, 53/8, 53/19, 53/21, 53/25, 53/27, 54/18, 54/24, 54/25, 54/28, 54/30, 55/3, 55/26, 55/28, 56/4, 56/23, 56/25, 57/10, 58/4, 59/19, 65/24, 66/9, 66/12, 66/21, 66/23, 66/27, 66/29, 67/1, 67/2, 67/15, 67/26, 68/2, 68/5, 69/4, 69/19, 69/26, 70/25, 70/27, 71/19, 71/26, 72/7, 72/12, 72/14, 72/16, 72/20, 73/2, 73/5, 73/13, 73/18, 73/25, 74/9, 74/11, 74/22, 74/26, 74/28, 74/33, 75/6, 75/11, 75/12, 75/14, 75/17, 75/28, 75/30, 76/4, 76/18, 77/30, 78/2, 78/9, 78/28, 79/3, 79/5, 79/12, 79/20, 79/29, 80/5, 80/10, 80/14, 80/16, 80/18, 80/21, 80/22, 80/26, 80/27, 81/1, 81/9, 81/23, 82/10, 82/30, 82/32, 82/33, 83/1, 83/5, 83/19, 83/26, 83/31, 84/1, 84/3, 84/10, 84/13, 84/15, 84/17, 84/22, 84/26, 84/30, 85/4, 85/10, 85/13, 86/3, 86/5, 86/23, 87/6, 87/15, 88/26, 88/29, 88/32, 89/4, 89/6, 89/7, 89/11, 89/13, 89/26, 90/3, 90/8, 90/24, 90/28, 90/32, 91/18, 91/22, 91/25, 92/4, 92/14, 92/15, 92/16, 92/22, 92/30, 93/3, 93/19, 93/26, 94/9, 94/10, 95/1, 95/21, 95/30, 96/6, 96/11, 96/19, 98/2, 99/29, 100/21, 100/29, 100/30, 100/31, 101/3, 101/4, 101/7, 101/8, 101/13, 101/18, 101/22, 101/25, 102/1, 102/7, 102/11, 102/22, 103/5, 104/13, 104/19, 104/23, 104/32, 105/7, 105/21, 106/10, 106/11, 106/18, 108/7, 108/9, 108/16, 109/1, 109/29, 110/1, 110/14, 111/17, 111/21, 111/23, 112/5, 114/28, 114/29, 115/18, 115/26, 116/24, 116/26, 116/29, 117/1, 117/5, 117/6, 117/14, 118/4, 121/21, 121/26, 122/11, 122/13, 122/15, 122/20, 123/5, 123/11, 123/14, 123/15, 123/16, 123/21, 123/22, 124/12, 124/21, 124/24, 124/27, 124/28, 125/9, 125/19, 125/23, 126/2, 126/6, 126/27, 127/1, 127/3, 127/12, 127/18, 127/22, 127/23, 128/9, 128/16, 128/18, 128/21, 128/33, 129/5, 129/7, 129/12, 129/18, 129/22, 130/16, 130/27, 131/3, 131/5, 131/7, 131/15, 131/26, 131/28, 132/7, 132/9, 132/14, 132/23, 132/24, 132/31, 133/5, 133/13, 133/17, 133/26, 133/28, 134/1, 134/21, 134/24, 134/26, 134/27, 134/29, 134/30, 135/6, 135/25, 135/29, 136/17, 136/19, 136/28, 136/33, 137/5, 137/6, 138/1, 138/3, 138/5, 138/14, 138/17, 139/16, 140/1, 140/4, 140/17, 140/19, 141/7, 142/6, 142/11, 142/27, 142/29, 143/2, 144/17, 144/26, 145/15, 145/29, 146/1, 146/4, 146/6, 146/17, 147/12, 147/29, 148/5

2. zm. en yakında bulunan bir varlığı

veya biraz önce anılan bir şeyi işaret yolu ile belirtmek için kullanılan bir söz
b. 13/14, 18/22, 50/30, 52/8, 53/17, 53/22, 54/12, 56/21, 75/2, 92/29, 96/20, 98/25, 102/21, 110/25, 110/26, 134/2
b.+dur 59/12, 75/25, 117/16, 121/16, 147/17
b.+na 17/18, 24/5, 44/11, 49/22, 51/19, 53/24, 73/28, 74/15, 87/8, 88/15, 104/2, 124/12, 128/25, 131/24, 143/28, 145/12
b.+ndan 6/1, 15/28, 17/10, 17/16, 20/9, 21/6, 30/7, 38/20, 41/9, 55/1, 67/18, 79/31, 84/5, 84/29, 85/3, 88/25, 98/9, 119/12, 120/29, 134/12, 137/23, 139/14
b.+nlar 8/8, 18/1, 26/19, 33/32, 34/2, 35/17, 37/16, 39/27, 52/6, 52/10, 69/18, 71/18, 72/7, 72/15, 73/16, 75/27, 79/8, 88/5, 88/8, 91/8, 92/20, 98/30, 100/18, 122/10, 124/30, 126/23, 131/3, 131/12, 134/27, 134/32, 135/3, 141/12, 141/13, 143/31, 145/5, 147/10, 147/24
b.+nlara 33/14, 86/15, 95/4
b.+nlarda 37/31, 129/3, 131/1, 133/11, 144/7, 146/13
b.+nlardan 23/15, 29/15, 30/27, 43/24, 89/9, 94/18, 123/7, 124/20, 131/9, 133/32, 134/18, 148/11
b.+nlardır 27/23, 36/32, 39/32
b.+nları 11/11, 56/12, 57/14, 69/27, 74/6, 90/25, 138/22
b.+nların 15/11, 15/23, 15/26, 18/30, 21/25, 22/1, 25/1, 26/13, 27/23, 35/16, 35/18, 36/32, 36/32, 38/32, 46/4, 47/21, 69/23, 71/21, 71/23, 74/20, 79/10, 81/18, 85/12, 88/4, 88/7, 127/19, 128/1, 131/17, 134/2, 137/7, 137/24, 139/16
b.+nlarla 26/8, 89/23, 133/27
b.+nu 22/12, 24/6, 38/4, 49/14, 57/29, 67/6, 86/20, 102/27, 132/19
b.+nun 26/6, 37/14, 50/7, 68/15, 70/12, 97/5, 99/2, 123/6, 124/3, 124/23, 128/6, 138/31
b.+nunla 13/5, 13/15, 29/25, 41/10, 51/13, 85/3, 105/28, 133/2, 133/6
[=695]

bucaq: is. bir şeyin iki dâhilî tarafının birleştiği yer; köşe
b.+dan 110/21
[=1]

bud: is. hayvanların, arka bacaklarının gövdeye bitişik olan dolgun, etli bölümü
b.+undan 139/4
[=1]

budaq: is. ağaç ve kolların gövdelerinden ayrılan her bir dal
b.+(ğ)ilən 101/3
b.+dan 146/28
[=2]

budun: is. millet
b. 35/1
[=1]

bugünkü: sf. bugün olan, bugün baş veren
b. 10/17, 30/15, 35/4, 36/11, 39/19, 41/22, 43/3, 44/19, 44/24, 53/5, 89/3
[=11]

buğda: is. başaktan ayrılıp öğütülen tahıl çeşidi
b. 124/24
[=1]

buğdalı: sf. buğdayı olan
b. 115/28
[=1]

buğra: is. erkek deve; buğur
b. 61/25
[=1]

bu halda: bu anda, bu vakit
b. h. 24/24
[=1]

buxaq: is. insanın çenesi ile boğazı arasındaki bölüm
b. 98/6, 107/24
[=2]

bul: is. para
b. 55/21
[=1]

bul-: f. elde etmek
b. 119/26, 119/29, 119/32, 120/3, 120/6
b.-ayım 61/7
b.-sun 61/3, 61/6
[=8]

bulaq: is. yerin altından sızıp çıkan serin, soğuk su kaynağı; çeşme, kaynak
b. 110/9, 118/9
b.+dı 116/13, 116/14
b.+lar 107/12
b.+ları 116/12
[=6]

bulud: is. gökyüzünde toplanan su buharı yığını (krş. **bulut**)
b. 121/18
[=1]

buluş-: f. uzun bir ayrılıktan sonra birbirini görmek, birbirine kavuşmak
b.-ayım 63/12
[=1]

bulut: is. gökyüzünde toplanan su buharı yığını (krş. **bulud**)
b.+lar 125/11
[=1]

bunal-: f. çok sıkılmak, çok tedirgin olmak; boğulmak, darlanmak
b.-dı 60/1
[=1]

bunlu: sf. sıkıntılı
b. 60/1
[=1]

bura: zm. bu yer
b.+larda 13/1
[=1]

burada: zm. bu yerde (krş. **burda**)
b. 5/4, 5/5, 5/8, 5/20, 10/16, 11/19, 16/5, 16/7, 18/11, 18/26, 19/8, 26/22, 27/10, 34/7, 37/18, 40/31, 41/10, 44/3, 50/32, 52/13, 55/19, 57/22, 60/21, 61/1, 62/23, 64/11, 65/4, 66/2, 67/12, 71/2, 75/1, 75/27, 81/11, 86/27, 94/29, 100/14, 102/31, 110/6, 119/21, 122/23, 122/27, 128/29, 129/21, 130/33, 132/22, 144/20, 147/3, 147/31
[=48]

buradakı: sf. bu yerde olan
b. 15/22
[=1]

buradan: zm. bu yerden
b. 39/21, 72/17, 124/17, 131/30
[=4]

burax-: **1.** f. bir yere girmeye ve çıkmaya izin vermek
b.-mır 90/9
2. f. terk etmek, vazgeçmek
b.-dıq 10/30
b.-ıb 104/32
3. f. neşretmek
b.-dığı 26/14

4. f. etki bırakmak
b.-dığı 19/13
b.-mış 108/20
[=6]

buraxıl-: 1. f. neşredimek
b.-mışdır 31/15
2. f. etkilemek
b.-ır 133/19
[=2]

buraya: zf. bu yere, bu tarafa
b. 54/4
[=1]

burda: zm. bu yerde (krş. **burada**)
b. 75/23, 75/26
[=2]

burun: is. insan ve hayvanın yüzünde koklama ve solunum organı
b.+umdan 94/10
[=1]

butay: bu taraf
b.+da 122/1
b.+dan 121/30, 122/4, 122/6, 122/8
[=5]

bu üzdən: zf. bundan dolayı
b. ü. 67/23
[=1]

buyur-: f. emretmek, hükmetmek
b. 49/3, 141/17
b.-ma 100/6
b.-sa 43/19
[=4]

buyruq: is. emir, hüküm
b. 58/8, 58/16
[=2]

buz: sf. çok soğuk
b. 58/31
[=1]

büdrə-: f. yürürken dengeyi kaybetmek, yürüyüşü bozulmak
b.-məsin 52/25
[=1]

bülbül: is. (Far.) karatavukgillerden olan çok güzel sesli kuş
b. 97/28, 101/17, 103/19, 110/13, 114/24, 114/26, 118/11, 123/19
b.+dən 117/25
b.+ə 107/30
b.+lərim 115/19
b.+ü 107/30
b.+ümdən 85/22
b.+ün 100/15
[=14]

büllur: is. (Ar.) şeffaf ve parlak taş
b. 107/24
[=1]

bürc: is. (Ar.) kadim şehir hisarının üzerinde müşahede ve müdafaa yeri; kale çıkıntısı
b.+lü 62/29
[=1]

bürü-: f. her tarafını bir şeyle sarmak, bir şeye bükmek
b.-müş 70/9
b.-yübdür 117/5
b.-yür 89/26
[=3]

büryan ol-: f. yanmak
b. o.-duğum 85/18
[=1]

büsat: is. (Ar.) muayyen kaide ve usullerle tertip edilmiş şenlik, meclis, bayram yahut taziye; merasim
b.+dı 110/25
[=1]

bütöv: sf. bir bütün hâlinde olan; yarım ya da parça hâlinde olmayan; kesilmemiş, kırılmamış, dağılmamış; yekpare, tam
b. 73/27
[=1]

bütün: sf. hepsi, umum, cemi
b. 7/3, 7/29, 9/8, 10/32, 11/11, 14/28, 15/17, 16/28, 16/29, 19/32, 20/6, 22/11, 27/18, 29/15, 30/25, 30/29, 33/13, 37/16, 38/30, 40/10, 41/25, 50/17, 50/33, 51/22, 51/26, 52/6, 55/6, 55/20, 55/26, 57/24, 67/16, 68/12, 69/18, 70/2, 70/16, 72/29, 76/6, 76/16, 77/8, 81/14, 82/2, 82/23, 83/19, 86/15, 86/28, 87/33, 88/13, 89/17, 92/25, 93/16, 94/13, 96/30, 103/7, 107/27, 109/1, 109/30, 126/22, 132/29, 142/24, 143/6
[=60]

bütünlük: is. bütün şeyin hâli
b. 44/1
[=1]

Baba Qorqud: öz. is.
B. Q. 43/1
[=1]

Babalara Hədiyyə: öz. is.
B. H. 24/18
[=1]

Babayef: öz. is.
B. 66/5
[=1]

Baftaçı Şah Abbas: öz. is.
B. Ş. A. 134/18
[=1]

Bağdad: öz. is.
B. 101/12
B.+da 137/33
[=2]

Bahadır və Sona: öz. is.
B. v. S. 82/32
[=1]

Baxın: öz. is.
B. 114/13
[=1]

Bakı: öz. is.
B. 22/24, 28/28, 121/26
B.+da 27/33, 42/9, 109/5, 116/18, 145/14, 145/19
B.+dı 116/1
B.+ya 26/12, 121/27
[=12]

Bakıxanof: öz. is.
B. 21/20
[=1]

Baqiri: öz. is.
B. 26/18, 26/21
[=2]

Bala Nərgis: öz. is.
B. N. 73/10
[=1]

Balasağun: öz. is.
B. 40/4
[=1]

Bamsı Beyrək: öz. is.
B. B. 45/3, 49/9, 52/12, 55/28, 56/16, 56/18, 74/32
B. B.+də 74/33
B. B.+(y)ə 52/1
B. B.+(y)in 51/30
[=10]

Banı: öz. is.
B.+yam 77/28
[=1]

Banı xanım: öz. is.
B. x. 77/15
[=1]

Banu Çiçək: öz. is.
B. Ç. 57/4
B. Ç.+lə 52/16, 56/20
B. Ç.+(y)i 56/22
B. Ç.+(y)in 56/30
[=5]

Bartold: öz. is.
B. 13/29, 42/7, 44/2, 49/26
[=4]

Basarkəçər: öz. is.
B. 104/7
[=1]

Basat: öz. is.
B. 45/32
B.+ın 52/18
[=2]

Basset: öz. is.
B. 137/32
[=1]

Başı Açıq Tatyan: öz. is.
B. A. T. 57/12
[=1]

Batmanqılıc: öz. is.
B. 85/7
[=1]

Batmanqılıc Məhəmməd xan: öz. is.
B. M. x.+ın 83/25
[=1]

Bayat: öz. is.
B. 43/14, 145/20
[=2]

Bayatılar: öz. is.
B. 28/3
[=1]

Baybican: öz. is.
B. 55/33
[=1]

Baybura: öz. is.
B. 55/30, 56/2, 56/13
B.+nın 55/28, 55/33, 56/12, 57/5
[=7]

Bayburd: öz. is.
B. 44/4, 53/17
[=2]

Bayındır xan: öz. is.
B. x. 43/32, 46/1, 49/25, 53/32, 54/11
B. x.+ın 54/8, 55/30, 55/31
[=8]

Bayraqdarovich: öz. is.
B. 137/32
[=1]

Bayraqdaroviç: öz. is.

B. 137/32
[=1]

Becan: öz. is.
B. 83/28
B.+ı 83/27
[=2]

Behrəngi: öz. is.
B. 31/17, 31/22
[=2]

Behruz Dehqani: öz. is.
B. D. 31/16, 31/19
[=2]

Ben Fey: öz. is.
B. F. 15/27
[=1]

Berlin: öz. is.
B. 42/1, 42/10
[=2]

Beşbalıq: öz. is.
B. 36/24
[=1]

Beyrək: öz. is.
B. 48/13, 52/2, 52/3, 52/14, 52/15, 56/22, 56/30, 56/34, 57/3, 57/5, 57/8
B.+dən 56/26
B.+(y)i 56/25
B.+(y)in 52/16, 55/28, 56/27, 57/6, 57/8
[=18]

Bəhlul: öz. is.
B. 135/16
[=1]

Bəhlul Danəndə: öz. is.
B. D. 135/16
[=1]

Bəhruz: öz. is.
B. 31/10
[=1]

Bəxtiyar: öz. is.
B.+ım 115/20
[=1]

Bəxtiyar Vahabzadə: öz. is.
B. V. 121/27
B. V.+dən 121/29
[=2]

Bəlli Əhməd: öz. is.
B. Ə. 69/9
[=1]

Bənəfşə: öz. is.
B. 98/4
[=1]

Bərdə: öz. is.
B. 44/3, 53/15
[=2]

Bərrəsi-i Dərbarə-i Kitab-i Dədə Qorqud: öz. is.
B. D. K. D. Q. 14/5
[=1]

Bərrəsi-i Ədəbiyyat-ı Şifahi-i Azərbaycan: öz. is.
B. Ə. Ş. A. 31/10
[=1]

Bəsic: is. (Far.) gönüllü milis teşkilatı
B. 12/14
[=1]

Bəsri Qocul: öz. is.

B. Q. 31/30
[=1]

Bəsti: öz. is.
B. 112/21
[=1]

Bəyənməz: öz. is.
B. 99/14
[=1]

Bəyistan: öz. is.
B. 107/21
[=1]

Bic Nökər: öz. is.
B. N. 129/23
[=1]

Bilal Mustafaoğlu Mikayılof: öz. is.
B. M. M. 112/26
[=1]

Bitdili Busatı: öz. is.
B. B. 113/14
[=1]

Bizans: öz. is.
B. 11/2
[=1]

Bizimdir: öz. is.
B. 113/29
[=1]

Bizim Dövran: öz. is.
B. D. 114/3
[=1]

Bizim El Ədəbiyyatımız: öz. is.
B. E. Ə. 25/30
[=1]

Boğaz Dərdi: öz. is.
B. D. 120/7
[=1]

Bolu: öz. is.
B. 70/30
[=1]

Boz at: öz. is.
B. a. 38/11, 52/3
B. a.+ın 52/25
B. a.+lı 54/23
[=4]

Boz Qurd: öz. is.
B. Q. 36/13
[=1]

Bögü xan: öz. is.
B. x. 36/20, 37/9
[=2]

Böyük Qaraqoyun: öz. is.
B. Q. 113/24
[=1]

Böyük Oktyabr: öz. is.
B. Q. 113/28
[=1]

Budaq çoban: öz. is.
B. ç. 90/4, 90/8, 90/10
B. ç.+dır 90/3
B. ç.+ın 90/29
[=5]

Bugün: öz. is.
B. 114/13
[=1]

Bu Gözəl: öz. is.

B. G. 113/27
[=1]

Buğac: öz. is.
B. 54/11
B.+a 50/9
B.+ı 54/26
B.+ın 53/32, 54/13
[=5]

Buğac xan: öz. is.
B. x. 45/1
[=1]

Bulud Qaraçorlu Səhənd: öz. is.
B. Q. S. 14/1
[=1]

Burla xatun: öz. is.
B. x. 47/29, 50/24, 55/12
B. x.+u 51/2, 54/33, 55/22
[=6]

cadu: is. (Far.) sihir, sihirbazlık
c. 108/12, 130/10, 131/4, 134/30
[=4]

cahan: is. (Far.) dünya, âlem, kâinat
c. 102/4, 111/10
c.+a 118/14
c.+da 114/29
[=4]

cahil: sf. (Ar.) okumamış, okuma yazma bilmeyen, avam, hiçbir şeyden haberi olmayan
c.+lər 60/25, 65/9
[=2]

calib: sf. (Ar.) üzerine çeken
c. 51/6, 86/9, 89/9, 89/20, 90/3, 96/11
c.+dir 18/16, 52/10, 77/15, 87/19, 97/17, 98/4, 100/4, 124/21
c.+i 88/12
[=15]

camaat: is. (Ar.) bir yere toplanmış insanlar, halk kütlesi
c. 75/31, 123/21, 128/25, 128/27, 128/30, 128/31, 129/7, 129/16, 136/20
c.+ı 116/21, 122/13, 126/5
[=12]

came: is. (Ar.) ortak eğilimleri nedeniyle bir araya gelerek birlik oluşturan insan topluluğu
c. 109/12
c.+dəki 25/6
c.+sində 37/30
[=3]

can: is. (Far.) dinî itikada göre, ölümle vücuttan ayrılan gayrimaddi varlık; ruh
c. 46/19, 61/3, 61/6, 61/7, 61/20, 62/8, 62/17, 62/18, 63/1, 63/25, 76/25, 76/26, 76/27, 85/9, 99/3, 102/5, 110/23, 116/13, 118/16, 123/29, 123/30, 123/31, 123/32, 126/20, 139/29
c.+a 77/5, 87/9
c.+da 47/11, 64/31, 102/21
c.+dan 50/31, 76/29
c.+ə 120/13
c.+ı 46/19, 46/20, 61/3, 61/6, 84/17, 93/25, 99/29, 103/15, 117/24, 120/24, 143/25
c.+ım 47/15, 60/15, 104/3, 108/5, 118/18, 126/20, 126/21, 146/6, 146/7
c.+ımda 115/21
c.+ımdan 88/19
c.+ımı 46/18, 95/8
c.+ımın 110/18
c.+ın 47/18, 47/19, 58/9, 58/12, 59/11, 59/24, 61/8, 63/3, 63/4, 65/17, 65/18
c.+ına 47/15, 120/1, 126/13

c.+ından 85/15
c.+ını 46/17, 59/14, 59/19, 65/3, 65/21, 82/9
c.+lar 73/6, 107/23
c.+lara 77/22
c.+larını 72/10
c.+um 58/29, 60/29, 61/12, 61/19, 61/24, 62/16, 62/23, 63/17, 65/2
c.+umu 61/9, 62/9, 63/2, 63/22
c.+un 58/10, 59/8, 59/15, 62/19, 65/23
c.+una 65/2
[=102]

can al-: f. öldürmek
c. a.-an 60/18
c. a.-duğun 60/6
[=2]

canan: is. (Far.) sevgili, yâr, dilber, mahbube
c. 111/5
[=1]

canavar: is. (Far.) köpek cinsinden derisi boz, yırtıcı hayvan; kurt
c. 125/16
c.+ı 45/32
[=2]

canlan-: f. dirilmek, dinçleşmek
c.-an 5/5
c.-ır 78/13, 130/9
[=3]

canlandır-: f. can vermek, diriltmek
c.-maq 142/8
[=1]

canlanma: is. tecessüm
c. 28/13
[=1]

canlı: sf. diri, sağ, yaşayan
c. 46/14, 116/2, 135/13
[=3]

can ver-: f. diriltmek, canlandırmak, hayat vermek
c. v.-ən 60/18
c. v.-ir 123/25
c. v.-mədi 63/9, 63/23, 63/24
[=5]

carçı: is. bir haberi yüksek bir sesle topluma bildiren
c.+ları 72/14
[=1]

cari ol-: f. (< Ar. cārī + T. ol-) akmak, dökülmek
c. o.-an 46/12
c. o.-ar 75/34, 116/16
c. o.-ur 107/17
[=4]

casus: is. (Ar.) gizli materyalleri gizli surette öğrenip başkalarına ileten şahıs
c.+lar 54/31
[=1]

cavab: is. (Ar.) sözlü veya yazılı soruya karşılık olarak söylenen söz
c. 96/8, 121/28, 142/20
c.+ı 142/24
c.+ında 87/28
c.+lar 142/30
[=6]

cavablı: sf. cevabı olan, cevabı verilen
c. 144/15
[=1]

cavab ver-: f. (Ar. cevap + T. ver-) soruya karşılık olarak söz söylemek

c. v. 95/25
c. v.-din 121/31
c. v.-ə 104/32
c. v.-ib 23/5
c. v.-ir 86/32, 143/30
[=6]

cavan: sf. (Far.) genç
c. 118/18, 146/29
c.+dır 96/13, 96/16
c.+lar 129/7, 143/29
c.+ları 55/31, 124/12
c.+ların 121/12
[=9]

cavanlıq: is. genç yaşlar, gençlik devri, gençlik
c. 131/23
[=1]

ceyhun: is. iki âşığın birbiri için döktüğü gözyaşının miktarı
c. 97/27
[=1]

ceyran: is. antilop cinsinden iri gözlü, ince ayaklı, süratle kaçan zayıf hayvan

c. 38/13, 110/9, 110/10, 110/12, 110/14, 130/13
c.+ı 56/18
[=7]

ceyranlı: sf. ceylanı olan
c. 115/29
[=1]

cəbbar: is. (Ar.) cebreden, zor kullanan
c. 60/27, 65/12
[=2]

cəbhə: 1. is. (Ar.) düşmanla yüz yüze savaşan orduların yerleştikleri saha, hat
c.+yə 12/20
2. is. (Ar.) belli bir düşünce, istek çevresinde meydana getirilen mücadele birliği
c.+sindən 109/14
[=2]

cəbr: is. (Ar.) zor, zorla yaptırma, zulüm
c.+indən 100/2
[=1]

cədd: is. (Ar.) baba veya annenin babası; baba; ecdat
c.+i 38/23, 71/7
[=2]

cəfa: is. (Ar.) azap, eziyet, üzüntü, incitme
c.+ya 111/2
[=1]

cəfa çək-: f. (< Ar. cefā + T. çek-) ızdırap çekmek, eziyet çekmek
c. ç.-dim 147/21
[=1]

cəfakar: is. (< Ar. cefā + Far. …kār) üzüntü veren, inciten
c. 100/7
[=1]

cəhd et-: f. (< Ar. cehd + T. et-) çok çalışmak, gayret göstermek
c. e.-(d)ər 143/11
[=1]

cəhət: is. (Ar.) taraf, yön
c. 55/19, 135/31
c.+dən 52/11, 140/19
c.+dir 75/30
c.+indən 10/15, 124/30

c.+lər 138/23
c.+ləri 142/19
[=9]

cəlallan-: f. öfkelenmek, kızmak
c.-araq 101/6
c.-mış 7/24, 100/11
[=3]

cəlb et-: f. (Ar. celb + T. et-) kendine çekmek, cezbetmek
c. e.-(d)ir 50/16, 52/15, 69/27
c. e.-dilər 15/19
c. e.-məkdedir 36/31
c. e.-mişdir 21/15
[=6]

cəllad: is. (Ar.) ölüm hükmünü icra eden kişi
c.+a 85/5
c.+dır 90/20
c.+ı 84/30
[=3]

cəmal: is. (Ar.) güzellik, yüz güzelliği
c.+a 98/7
c.+ın 85/25
[=2]

cəm et-: f. toplamak, yığmak
c. e.-(d)ib 24/28
[=1]

cəmiyyət: is. (Ar.) toplum
c. 33/23
c.+də 26/10
c.+in 26/5, 26/14
c.+ində 26/24
c.+inin 26/5
[=6]

cənazə: is. (Ar.) kefene sarılmış ölü
c. 48/12
[=1]

cəng: is. (Far.) vuruşma
c. 101/31
[=1]

cəng et-: f. (< Far. ceng + T. et-) muharebe etmek, vuruşmak, dövüşmek
c. e.-(d)ər 59/16
[=1]

cəngəl: is. (Far.) sık, kalın ağaç
c.+də 35/28
[=1]

cənnət: is. (Ar.) dinî itikatlara göre, bu dünyada sevap işleyen kişilerin ahirette saadet içerisinde yaşayacakları yer; behişt
c. 134/16, 145/31, 145/33
c.+dir 141/21
c.+inin 98/17
[=5]

cənub: is. (Ar.) dört yönden biri, güney (kuzey karşıtı)
c. 36/24
[=1]

cənubi: sf. (Ar.) güneye mensup, güneyde olan
c. 102/26
[=1]

cərəyan: is. (Ar.) edebî, içtimai veya siyasi hadise
c.+ındakı 122/14
c.+ından 7/15
[=2]

cərəyan et-: f. (< Ar. cereyān + T. et-)

baş vermek, olmak
c. e.-(d)ən 53/10, 79/3
c. e.-mişdir 44/3
c. e.-diği 53/21
c. e.-diğini 53/20
c. e.-(d)ir 128/12
c. e.-(d)irdi 66/13
[=7]

cəsarət: is. (Ar.) korkusuzluk, hüner, cüret
c. 41/7, 48/14, 68/15
c.+lə 54/9
[=4]

cəsəd: is. (Ar.) ölü bedeni
c.+ini 90/22
[=1]

cəsur: sf. (Ar.) cesaretli, yiğit, korkusuz, yürekli
c. 11/5
[=1]

cəşn tut-: f. avlamak
c. t.-urlar 48/11
[=1]

cəza: is. (Ar.) herhangi bir kusura, cinayete, kötü işe karşı uygulanan tedbir
c. 84/27
c.+sı 33/27
[=2]

cəzalan-: f. ceza almak, cezaya maruz kalmak
c.-araq 86/11
[=1]

cığa: is. uzun toy
c. 100/3
[=1]

cığalı: 1. sf. (Far.) başın ön ve yan tarafına dökülen teller
c. 71/7
2. is. tecnis çeşidi
c. 95/14, 95/15, 95/16, 95/17, 100/18, 103/24
[=7]

cılasunluq: is. (Moğ.) yiğitlik
c.+(ğ)um 57/31
[=1]

ciddi: sf. (Ar.) hareketlerinde, fikirlerinde, hayatla münasebetlerinde müspetliği, muhkemliği, sabitliği ile farklı olan, derin düşünen; ağırbaşlı, temkinli
c. 119/22
[=1]

ciddiyyətlə: zf. ciddi surette, ciddi bir şekilde, ciddilikle
c. 26/19
[=1]

cihad: is. (Ar.) din uğrunda muharebe, din yolunda vuruşma
c. 49/10
[=1]

cihaz: is. (Ar.) herhangi bir işi yapmak için kullanılan alet, aparat
c.+lar 143/24
[=1]

cild: is. (Ar.) büyük bir eserin ayrı ayrı kitap şeklinde olan bölümlerinden her biri
c.+də 27/28, 28/19, 28/32, 29/13, 32/2, 42/15, 74/23, 74/25, 130/29
c.+dən 28/2

c.+i 31/27, 31/28
c.+ini 14/3, 30/30, 30/31, 31/8, 31/26, 42/17, 140/12
c.+lərindən 132/2
[=20]

cilov: is. dizgin
c. 12/23
[=1]

cilovla-: f. başına dizgin geçirmek
c.-yıb 110/26
[=1]

cilvə: is. (Ar.) naz, gamze, işve; harekette, davranışta incelik, zariflik, güzellik, letafet
c.+siylə 130/2
[=1]

cinas: is. (Ar.) telaffuz bakımından birbirine yakın, mana bakımından muhtelif sözler
c. 94/30, 142/5
c.+lar 95/2, 101/15
c.+larda 95/1
c.+ları 146/32
[=6]

cinaslı: sf. cinası olan, cinas sanatı bulunan
c. 94/28
[=1]

cins: is. (Ar.) tür
c. 67/21, 67/22
[=2]

cinsi: sf. (Ar.) cinse ait olan, cinse bağlı olan
c. 137/13, 138/7
[=2]

cisim: 1. is. (Ar.) doğanın muayyen bir parçasını teşkil eden madde, materyal, şey
c.+lər 143/8
2. is. (Ar.) beden, vücut
c.+im 81/27, 85/10, 104/3
c.+ini 111/4
[=5]

ciyər: is. (Far.) iç
c.+ciyim 77/4
c.+im 100/20
c.+imi 45/2
c.+ini 111/2
[=4]

cocuq: is. bebeklik ile erginlik arasındaki gelişme döneminde bulunan oğlan veya kız; yavru, bala, uşak, velet
c. 147/12
[=1]

comərd: sf. (Far.) mert, alicenap
c. 65/25
[=1]

coş-: f. şiddetlenmek, çok güçlenmek; taşmak, kükremek
c.-a 58/29, 72/25, 73/1, 107/13, 108/8, 117/17
c.-ar 119/24
c.-asan 115/6
c.-ub 119/30
[=9]

coşğunca: zf. coşkun bir biçimde
c. 111/9
[=1]

coşğunlaşdır-: f. coşkunluğu artırmak, kızıştırmak, şiddetlendirmek

c.-ırdı 39/15
[=1]

coşum: is. coşmak işi
c.+a 87/29
[=1]

cöng: is. saz şairlerinin, kendilerinin veya başkalarının şiirlerini derledikleri, uzunlamasına açılan, deri kaplı defter; sığırdili
c. 17/23, 145/7
c.+lərdə 17/27, 18/30, 101/8
c.+lərdən 18/6
c.+lərində 74/18
[=7]

cövhər: is. (Ar.) bir şeyin özü; gevher
c.+idir 139/9, 141/15
[=2]

cövr: is. (Ar.) cefa, zulüm, eziyet; incitme, üzüntü
c. 111/2
[=1]

cum-: f. süratle, kaçmak, ayağa kalıp gitmek ya da gelmek
c.-maq 142/24
c.-ub 95/13
c.-ur 128/28
[=3]

cücə: is. tavuk yavrusu
c. 143/12
[=1]

cümlə: is. bitmiş bir fikri ifade eden söz veya sözcükler bütünü
c. 45/23, 53/12
c.+də 136/16
c.+lər 44/28
c.+lərdə 45/24
c.+lərdən 43/23
c.+ləri 43/27, 53/5, 106/11
c.+lərin 44/27, 44/29
c.+ləriylə 136/16
c.+lərlə 142/7
[=13]

cür: is. nevi, çeşit, kısım
c. 112/11, 128/14
[=2]

cürə: is. çok küçük, boy atmamış, sıska
c. 106/6
[=1]

cüt: zf. bir bütünü teşkil eden iki ayrı şey
c. 112/8, 118/10
[=2]

cütlə-: f. aynı türden olan iki şeyi birbirinin yanına koymak
c.-mək 124/28
[=1]

cyclopes: is. Yunan mitolojisinde alınlarının ortasında tek gözleri bulunan devler
c. 42/3
[=1]

Cabbarlı: öz. is.
C. 90/32
[=1]

C. Cabbarlı: öz. is
C. C.+dan 29/15
[=1]

Cahannamə: öz. is (< Far. cihān + nāme)
C.+dən 101/30

[=1]

Cami: öz. is
C. 5/21, 102/2
[=2]

Cami ət-Təvarix: öz. is
C.+də 36/16, 43/10
[=2]

Cavad Heyət: öz. is
C. H. 6/32
[=1]

Cavad oğlu: öz. is
C. o. 109/20
C. o.+na 109/19
[=2]

Cavid: öz. is
C. 31/2, 143/3
[=2]

Cefri Luis: öz. is
C. L. 49/26
[=1]

Cengha-yi salibi: öz. is.
C. 15/32
[=1]

Cermen: öz. is
C. 33/8
[=1]

Ceyran: öz. is.
C. 110/8
[=1]

Cəfər Cabbarlı: öz. is
C. C. 90/31
C. C.+nın 9/18
[=2]

Cəlali: öz. is
C. 70/24, 70/29
[=2]

Cəmşidü-cəm: öz. is
C. 101/31
[=1]

Cənnət: öz. is
C. 37/12
[=1]

Cilovdarlı: öz. is
C. 113/13
[=1]

Cuxa: öz. is
C. 137/33
C.+nın 138/5
C.+ya 138/7
[=3]

Cümə: öz. is
C. 110/14
C.+nin 94/9
C.+yəm 111/12
[=3]

çadır: is. (Far.) su geçirmeyen parçadan yapılan yaşam yeri
ç. 146/12
ç.+a 92/9
ç.+da 56/20, 73/5
ç.+ı 46/8
ç.+ın 56/19, 92/10
ç.+ına 37/7, 38/26, 46/7
ç.+ının 46/6
[=11]

çağ: is. vakit, zaman

ç.+ı 12/25, 38/26, 108/7, 116/9
ç.+ımdı 146/25
ç.+ında 110/14
ç.+larda 33/25, 39/12, 91/5, 91/13
ç.+lardan 5/15
[=11]

çağır-: f. birinin adını yahut mahlasını, lakabını yüksek sesle söyleyerek yanına gelmesini, yaklaşmasını ya da cevap vermesini istemek
ç.-an 22/22
ç.-ardı 54/1
ç.-aydı 76/27
ç.-ıb 87/17
ç.-ır 82/23, 84/30, 100/5, 103/12, 135/6
ç.-ıram 22/21
ç.-ırdı 16/28, 25/32, 99/28
ç.-maq 123/24
ç.-mışdır 112/25
ç.-ub 58/22
[=16]

çağırış: sf. müracaat
ç. 18/26, 66/26
ç.+ına 23/4
[=3]

çağla-: f. ses çıkararak, köpürerek akmak
ç.-yan 115/23
[=1]

çaqqal: is. (Far.) etoburlardan vahşi hayvan
ç. 133/13
[=1]

çal-: 1. f. çalgı aleti ile bir müzik icra etmek
ç.-a 49/33, 50/2, 50/3
ç.-an 43/9, 93/9, 93/13
ç.-ar 105/19
ç.-araq 10/1, 13/20, 66/23, 91/8, 91/29, 92/4
ç.-dı 52/23
ç.-dıqları 39/18
ç.-dım 121/25
ç.-ıb 41/16, 104/17, 126/8, 126/10
ç.-ım 108/5
ç.-ır 52/21, 57/4, 92/23, 124/14
ç.-ıram 11/23
2. f. benzemek, andırmak
ç.-duğı 45/9
3. f. vurmak
ç.-ar 62/21
ç.-dı 59/27
ç.-mağa 59/25, 104/15, 115/21
[=32]

çalğı: is. müzik, müzik aleti
ç. 93/7
[=1]

çalı: is. böğürtlen, ahududu gibi küçük, dalları dibinden çatallanan ve sapları odunsu bitki
ç. 45/12
[=1]

çalın-: f. musiki aleti ile ifa edilmek
ç.-an 39/26
[=1]

çalış-: f. bir şeyi elde etmek için çaba göstermek, emek sarf etmek
ç.-an 26/11, 29/8, 87/12
ç.-anda 52/26
ç.-anlar 26/17
ç.-ır 22/3, 103/17, 123/6, 136/5
ç.-ırdı 25/8
ç.-mağa 26/13
ç.-mamız 30/1
ç.-mış 42/5

ç.-mışdır 82/33, 109/15
ç.-mışlar 31/17, 136/33
[=17]

çalışma: is. çalışmak işi; faaliyet
ç.+lar 23/22
ç.+ları 24/13
ç.+larını 130/28
ç.+larının 31/7, 140/11
[=5]

çallan-: f. bozarmak
ç.-ıbdı 146/29
[=1]

çanaq: is. içi oyularak ağaçtan yapılan kap
ç.+(ğ)ı 77/13
[=1]

çap: is. metnin matbaa usulü ile basılması
ç. 29/6, 43/2
ç.+a 6/26
ç.+dan 67/12
ç.+ına 23/15, 31/20
[=6]

çap-: f. at sürmek
ç.-arkən 52/25
[=1]

çapar: is. atlı muhafız
ç. 58/3
[=1]

çap et-: f. matbaa usulü ile neşretmek, dercetmek
ç. e.-(d)ən 6/29, 83/23
ç. e.-(d)ildi 130/30
ç. e.-(d)ilirdi 23/32
ç. e.-(d)ilməmişdir 31/28
ç. e.-(d)ilmişdir 20/2, 21/4, 21/12, 28/3, 31/33, 32/6, 67/6, 130/26, 140/3
ç. e.-dirdi 31/27
ç. e.-dirdiği 24/17
ç. e.-dirə 31/1
ç. e.-dirir 27/9
ç.-dirmişdi 25/13
ç. e.-dirmişdir 14/4, 25/15, 27/19, 27/22, 28/4, 28/32, 29/9, 29/14, 30/30, 31/6, 31/9, 32/2, 32/8, 32/10, 42/27, 140/12
ç. e.-diyi 136/28
ç. e.-ib 42/13
ç. e.-mək 21/25
ç. e.-məklə 14/12
ç. e.-mişdi 27/3
ç. e.-mişdir 20/15, 109/4
ç. e.-mişlər 21/3, 21/16, 30/9
[=45]

çapxana: is. matbaa
ç.+sına 6/30
[=1]

çap ol-: f. neşrolmak
ç. o.-mağa 130/24
ç. o.-muş 130/25
ç. o.-muşdur 22/19, 26/23, 28/23, 102/7, 116/18, 133/32
ç. o.-unmamış 116/26
ç. o.-unmasında 28/30
ç. o.-unmuş 116/25
ç. o.-unmuşdur 23/3, 24/6
ç. o.-unurdu 26/16
[=14]

çarə: is. (Far.) bir şeyin elde edilmesine, bir neticeye gelmeye, zor bir meselenin hâllolmasına mani olan engelleri aradan kaldırmak için lazım olan çıkış yolu; tedbir, vasıta
ç. 118/8, 118/12
ç.+si 138/17

[=3]

çarpışma: is. vuruşma, dövüş, savaş
ç. 66/9
ç.+da 110/5
ç.+ları 67/3
[=3]

çarşı: is. (Far.) dükkânların olduğu yer, kapalı pazar
ç.+sı 78/17
[=1]

çaş-: f. istenmeyen veya çıkış yolu belli olmayan bir hadise karşısında şaşıp kalmak, kendini kaybetmek, ne yapacağını bilememek
ç.-a 117/15
[=1]

çat-: **1.** f. bir istikamette giderek istenilen yere yetişmek; varmak
ç.-a 106/21
ç.-an 50/33, 55/20
ç.-anda 82/19
ç.-dıqdan 99/10
ç.-ıb 94/7
ç.-ır 51/24, 56/33, 72/8
ç.-mamış 83/28
ç.-mayıb 118/2
2. f. yaşa ulaşmak
ç.-ır 54/7
ç.-sa 56/4
3. f. muayyen sayıya, hadde ulaşmak
ç.-ıbdı 88/17
ç.-ır 67/16, 128/26
ç.-mır 128/21
ç.-mış 40/13
4. f. kavuşmak, ulaşmak
ç.-ır 71/33, 77/32, 78/28
ç.-ırlar 72/6
ç.-maq 71/23, 71/25
ç.-malarına 81/11
5. f. malum olmak, bilinmek
ç.-dı 121/11
ç.-mamışdır 30/24
[=27]

çatdır-: f. ulaştırmak
ç.-dı 28/9
[=1]

çatdırıl-: f. ulaştırılmak
ç.-ır 89/9
[=1]

çavlan-: f. dillere düşmek
ç.-a 57/31
[=1]

çavuş: is. bir işin veya işçilerin başında bulunan ve onları yöneten sorumlu kimse
ç. 58/20
ç.+lar 58/26
[=2]

çay: is. dereden büyük, ırmaktan küçük akarsu
ç.+a 125/6
ç.+da 132/19
ç.+ı 19/12
ç.+ın 57/27
ç.+lardan 80/4
ç.+ların 111/9
[=6]

çeşit: is. (Far.) tür, nevi
ç. 10/2, 11/17
ç.+lər 8/22
[=3]

çeşm: is. (Far.) göz
ç.+im 97/27, 98/19

ç.+in 77/25
[=3]

çeşmə: is. (Far.) yeraltından sızıp çıkan su kaynağı
ç. 95/13, 108/11, 108/13, 108/15
ç.+lər 107/12, 108/1
ç.+sindən 107/17
ç.+sinin 107/23
[=8]

çevir-: f. bir şeyi başka bir şeye dönüştürmek
ç.-miş 139/3
ç.-mişdir 101/10
[=2]

çevril-: f. başka bir hâle dönüştürülmek
ç.-ər 139/6
ç.-ib 13/4
ç.-ibən 110/17
ç.-ir 87/12, 127/28, 130/11, 141/2
ç.-məsi 75/2
ç.-miş 73/9, 100/24
ç.-mişdir 9/5, 85/28, 140/19
[=13]

çevrilə bil-: f. çevrilme ihtimali veya imkânı bulunmak
ç. b.-ər 138/31
[=1]

çəh-çəh: is. kuşların öterken çıkardıkları hoş ses
ç. 118/11
[=1]

çək-: 1. f. bir şeyi tutup kendine veya başka bir tarafa yöneltmek
ç.-di 84/19, 124/6
ç.-ib 73/2, 88/19
ç.-mə 120/25
ç.-mək 48/6
ç.-mirlər 50/5
ç.-sələr 107/21
2. f. bir duyguyu içinde yaşamak
ç.-di 101/19
ç.-dim 100/3, 100/30, 101/19, 118/23, 121/21
ç.-diyi 106/12, 146/8
ç.-ər 84/16, 146/6
ç-əsən 98/3
ç.-ib 98/11
ç.-im 147/15
ç.-irlər 106/29
ç.-sin 103/15
3. f. herhangi bir anlama almak
ç.-ərək 24/26
ç.-irsən 106/5, 106/6
[=26]

çəkic: is. çivi çakma, metal dövme vb. işlerde kullanılan metal veya tahta sapa geçirilmiş metal alet
ç. 117/2
[=1]

çəkil-: 1. f. durduğu, dayandığı yerden başka bir şeyin yanına yahut başka bir tarafa hareket ettirilmek
ç.-ir 78/19
2. f. zikredilmek
ç.-ir 133/31
[=2]

çəkiş-: f. mübareze etmek, çarpışmak
ç.-əyim 58/11
[=1]

çəkişmə: is. mübahase, münakaşa, dava
ç. 127/12
[=1]

çəmən: is. (Far.) yeşil ota bürünmüş

saha; yeşillik
ç.+ə 118/11
[=1]

çəmənlik: is. çimenli saha, yeşil ot bitmiş yer
ç.+də 56/19
[=1]

çəng: is. (Far.) arpa benzeyen telli müzik aletlerinden biri
ç.+ə 39/25
[=1]

çərçivə: is. (Far.) bir şeyin haddi, hududu
ç.+sindən 85/27
[=1]

çərxi-fələk: is. talih, kader
ç. 84/19, 85/25
[=2]

çərşənbə: is. (Far.) haftanın üçüncü günü
ç. 108/11, 123/20
ç.+nin 123/23
[=3]

çətin: sf. çok büyük zahmet (kolay karşıtı)
ç. 70/3, 72/8, 103/8, 132/12
ç.+dir 95/15, 101/8
ç.+ə 132/16
[=7]

çətinlik: is. çetin olma (kolaylık karşıtı)
ç.+lə 83/30
ç.+lərdən 71/24, 87/33
ç.+(y)ə 51/23
ç.+(y)i 122/14
[=5]

çıx-: 1. f. bir yerden (binadan, otağdan vs.) gitmek
ç.-andan 75/21
ç.-ar 127/15
ç.-ardılar 91/28
ç.-dı 59/28, 102/29
ç.-ıb 129/18
ç.-mış 70/26
2. f. bir işi yapmak için gitmek, gelmek
ç. 123/27
ç.-a 57/30
ç.-andan 102/16
ç.-ıb 57/3, 57/8, 132/2
ç.-ım 94/27
ç.-ır 56/19, 80/2, 133/16
ç.-mış 66/18
ç.-mışdır 98/28, 103/1
ç.-sa 115/6
ç.-sın 57/16, 120/11, 120/14, 120/17, 120/20, 120/23, 120/26, 126/21
3. f. doğmak, tulu
ç. 123/27
ç.-andan 123/28
ç.-dı 73/1, 123/29
4. f. ayrılmak
ç.-an 139/29
ç.-ır 68/31
ç.-mayacaq 69/6
ç.-sın 45/26, 103/15
5. f. neşredilmek
ç.-an 26/32, 140/1
ç.-anda 22/31
ç.-dı 32/5
ç.-mış 28/20
ç.-mışdır 31/13, 67/12, 140/8
6. f. söylenmek
ç.-an 77/18
7. f. yukarı çıkmak
ç.-anda 37/13
8. f. olmak
ç.-ıb 139/24

ç.-ıbdı 106/14
9. f. niteliği değişmek
ç.-ıb 72/15
ç.-ıbdır 106/18, 106/19
10. f. görünür veya belli bir durumda bulunmak
ç.-ıbdır 106/21, 106/23
11. f. bir şeyi unutmak
ç.-ıbdır 24/24
12. f. yetişmek, yerden çıkmak
ç.-mış 101/17
13. f. doğmak, yetişmek
ç.-mış 30/5, 31/17, 134/29
[=60]

çıxa gəl-: f. beklenmedik bir zamanda gelmek
ç. g.-di 58/20
[=1]

çıxar-: 1. f. bir şeyi bir yerden dışarıda tutmak
ç.-ar 139/4, 139/5, 139/25
ç.-araq 85/27
ç.-dığı 122/25
ç.-madan 67/25
ç.-mağa 22/28
ç.-masa 124/19
2. f. neşretmek
ç.-dığı 42/20
ç.-mağa 21/28
[=10]

çıxart-: 1. f. bir şeyi bir yerden dışarıda tutmak
ç.-(d)ıb 125/23
2. f. koparmak, oymak
ç.-dı 140/26
ç.-dırır 71/8, 87/18
3. f. soyunmak
ç.-sın 108/8
4. f. neşretmek
ç.-araq 42/1
ç.-dıqları 142/28
ç.-mışlar 140/5
[=8]

çıxış: is. neşir
ç. 29/17
[=1]

çıxış et-: f. meclis vesairede konuşmak, malumat vermek
ç. e.-dikləri 8/19
[=1]

çırağ: is. (Far.) ışık, nur
ç. 146/1
ç.+a 114/24, 116/30
ç.+ıdır 141/28
[=4]

çırpın-: f. oynamak, titremek, vurmak
ç.-an 87/12, 87/15, 119/15
ç.-ır 70/6
[=4]

çıpındır: f. oynatmak, titretmek
ç.-an 25/28
[=1]

çırpıntı: is. dövünme, çırpınma
ç.+larını 5/19
[=1]

çiçək: is. bir bitkinin, üreme organlarını taşıyan çoğu güzel kokulu, renkli bölümü
ç. 107/16, 117/9
ç.+lər 107/12
ç.+(y)i 54/25, 61/27
ç.+(y)ində 116/15
[=6]

çin: is. tabaka, kat
ç.+i 127/9
[=1]

çin-çin: sf. kat kat, tabaka, tabaka
ç. 127/9
[=1]

çiyin: is. vücudun boyundan kollara kadar olan bölümü
ç.+inin 126/16
[=1]

çoban: is. (Far.) koyun, keçi sürüsünü otlatan kişi
ç. 51/8, 51/12, 90/3, 125/9, 134/29
ç.+a 51/9
ç.+ın 125/11, 125/12, 125/13, 125/14, 125/15, 125/16
ç.+ınız 125/4
ç.+lar 125/8
ç.+lardır 124/28
ç.+larla 130/4
[=16]

çox: 1. sf. sayıca az olmayan, miktarı fazla olan
ç. 7/18, 7/25, 9/4, 12/1, 13/1, 13/29, 17/14, 17/25, 17/30, 18/4, 18/6, 20/20, 23/11, 25/12, 25/23, 26/30, 27/11, 28/9, 29/20, 33/3, 33/25, 35/5, 36/33, 40/6, 42/7, 46/12, 47/20, 48/9, 52/10, 65/9, 65/19, 67/14, 71/1, 71/2, 72/24, 73/21, 73/26, 75/27, 77/15, 78/26, 81/11, 87/19, 93/26, 95/2, 98/4, 99/11, 99/21, 100/18, 101/8, 101/10, 102/30, 103/10, 103/30, 104/28, 105/23, 106/12, 107/6, 108/4, 108/31, 109/7, 111/12, 112/4, 112/5, 116/22, 122/11, 122/13, 122/23, 122/30, 123/12, 124/28, 124/31, 125/18, 126/1, 128/9, 128/33, 129/17, 130/31, 131/17, 133/14, 133/16, 133/31, 135/2, 135/15, 135/19, 137/9, 137/10, 137/13, 138/7, 138/31, 139/7, 140/28, 141/12, 143/7, 143/29, 144/9, 144/26, 146/8
ç.+dur 43/32, 52/11, 53/22, 88/4, 90/28, 93/30, 104/2, 109/18, 141/23, 143/26
2. zf. aşırı derecede, oldukça
ç. 5/28, 8/23, 13/6, 15/5, 17/19, 20/19, 20/33, 21/1, 21/13, 22/4, 31/17, 36/8, 44/21, 46/14, 51/31, 55/14, 56/11, 59/8, 59/11, 71/21, 74/26, 77/16, 77/19, 78/2, 78/5, 78/12, 85/14, 86/1, 86/27, 87/9, 87/27, 88/15, 89/23, 92/8, 92/27, 93/32, 94/11, 95/1, 95/6, 95/30, 96/6, 96/9, 96/28, 97/17, 106/11, 109/20, 109/27, 118/23, 124/11, 126/26, 128/10, 129/9, 129/15, 129/31, 130/21, 132/13, 137/2, 138/22
3. is. ekseriyeti, büyük kısmı
ç. 10/4, 140/25
4. zm. bir şeyin büyük bölümü
ç.+u 88/4, 106/23, 142/1
ç.+unda 71/33, 131/32, 146/21
ç.+unu 134/3
[=174]

çox-çox: zf. oldukça çok, oldukça
ç. 5/17
[=1]

çoxdan: zf. bundan hayli zaman önce
ç. 73/9
[=1]

çox dəfə: defalarca, çok vakit, tekrar tekrar
ç. d. 40/23
[=1]

çoxəsrlik: is. birçok asır devam etme, yaşama
ç. 5/25
[=1]

çoxlu: sf. sayıca, miktarca çok
ç. 15/8, 16/20, 17/24, 17/31, 22/16, 23/5, 23/18, 40/12, 43/21, 53/14, 83/13, 99/9, 139/28
[=13]

çoxsahəli: sf. birkaç veya birçok sahası olan, birçok sahayı kapsayan
ç. 5/24
[=1]

çoxyerli: sf. büyük
ç. 6/6
[=1]

çomaq: is. başı topuzlu ağaç; değnek
ç. 90/8
[=1]

çovğun: is. sağanak yağış; boran, kasırga
ç. 82/19
[=1]

çöhrə: is. (Far.) yüz, suret, sima
ç.+si 90/16
ç.+sində 98/3
[=2]

çöl: is. kumluk, susuz arazi; sahra, bozkır
ç.+ləri 117/5
ç.+lərim 116/2
[=2]

çöngə: is. Azerbaycan ve İran'da çok yaygın bir müzik aleti
ç. 59/2, 59/6
[=2]

çöp: is. vücudun herhangi bir yerine batmış diken vs.
ç. 128/15
[=1]

çörək: is. undan pişirilen gıda mahsulü
ç. 99/22, 111/3, 117/11
ç.+(y)ini 89/15
[=4]

çul: is. (Ar.) üstünde oturmak veya soğuktan korunmak için atın ve bazı başka hayvanların yününden dokunan kalın örtü
ç. 20/12
[=1]

çuval: is. haral
ç.+a 139/11
ç.+ı 128/19
ç.+lara 128/18
[=3]

çuvalduz: is. (Far.) çuval vb. dokumalar dikmekte kullanılan, ucu yassı ve eğri, büyük iğne; kıyık
ç. 138/29
[=1]

çün: bağ. (Far.) ona göre ki, bundan dolayı bu sebepten
ç. 61/2
[=1]

çünki: bağ. (Far.) ona göre ki, bundan dolayı bu sebepten
ç. 14/8, 14/14, 14/19, 59/28, 103/3, 103/16, 126/27, 129/31, 131/25
[=9]

Ç. Əfəndiyef: öz. is.
Ç. Ə.+in 130/32
[=1]

Çar: öz. is.
Ç. 19/23, 106/16, 109/20
[=3]

Çardaxlı: öz. is.
Ç. 113/1
[=1]

Çarə Sevdiyim: öz. is.
Ç. S. 118/6
[=1]

Çarizm: öz. is.
Ç.+in 106/24
[=1]

Çəkməsin: öz. is.
Ç. 114/14
[=1]

Çəmənzəminli: öz. is.
Ç. 27/7
[=1]

Çənlibel: öz. is.
Ç. 67/28, 68/4
Ç.+də 68/19, 69/13, 70/2
Ç.+dən 38/17
Ç.+ə 69/27, 70/1, 70/14, 70/16
Ç.+i 70/10, 70/31
[=12]

Çiçək Banu: öz. is.
Ç. B. 48/1
[=1]

Çiçəkli: öz. is.
Ç. 112/15
[=1]

Çin: öz. is.
Ç. 10/5, 10/26, 11/17, 11/31, 35/17, 35/18, 103/28
Ç.+ə 36/23
Ç.+i 35/20
[=9]

Çingiz: öz. is.
Ç. 40/3, 40/30, 40/32, 102/1
Ç.+ə 40/31
Ç.+in 40/28
[=6]

Çingiznamə: öz. is.
Ç. 40/27
[=1]

Çinli: öz is.
Ç.+ləri 40/16
[=1]

Çuxa: öz. is.
Ç.+sı 137/13
[=1]

da: bağ. bağlama ve kuvvetlendirme edatı, da, de
d. 5/14, 5/20, 6/13, 7/20, 8/29, 10/32, 12/16, 12/24, 13/14, 13/16, 14/4, 15/5, 16/16, 16/18, 17/17, 17/24, 18/20, 20/7, 20/19, 21/2, 21/11, 21/32, 22/6, 22/12, 23/13, 24/6, 25/22, 26/4, 26/22, 27/10, 27/14, 27/17, 28/10, 29/17, 29/23, 31/7, 31/21, 31/24, 31/31, 31/32, 33/30, 34/2, 34/27, 35/31, 36/3, 36/4, 36/7, 37/7, 37/9, 37/27, 37/28, 38/2, 38/6, 38/7, 38/8, 38/11, 38/24, 40/30, 41/20, 44/5, 44/7, 44/13, 44/17, 45/31, 45/33, 46/6, 46/21, 47/21, 48/3, 48/6, 50/7, 50/30, 51/23, 51/27, 51/32, 52/1, 52/4, 52/7, 52/8, 52/9, 52/10, 52/22, 52/32, 53/7, 53/14, 53/17, 53/22, 54/3, 54/11, 54/17, 56/4, 56/15, 56/32, 67/26, 68/1, 68/17,

70/13, 71/32, 72/12, 72/14, 73/16, 73/28, 74/14, 74/29, 74/30, 77/15, 77/32, 78/6, 79/5, 80/1, 80/6, 81/16, 82/4, 82/32, 83/1, 83/10, 83/31, 84/11, 85/16, 85/19, 86/3, 86/10, 86/13, 86/25, 86/30, 87/26, 87/28, 87/32, 88/1, 88/7, 88/10, 88/17, 89/1, 89/13, 89/25, 90/11, 90/28, 91/30, 91/32, 92/29, 93/9, 94/11, 95/12, 96/20, 97/2, 98/13, 98/25, 98/29, 99/1, 100/13, 100/18, 101/11, 101/18, 102/18, 103/10, 105/6, 105/13, 105/29, 106/19, 107/4, 108/13, 108/32, 112/26, 114/25, 115/20, 116/26, 117/24, 120/30, 122/21, 122/27, 126/3, 126/10, 128/5, 128/30, 129/12, 129/15, 129/16, 130/16, 132/13, 132/26, 133/3, 133/6, 133/8, 133/18, 134/2, 134/7, 135/3, 136/31, 137/13, 137/19, 137/22, 139/12, 139/28, 139/31, 140/14, 140/17, 140/23, 140/25, 140/28, 140/30, 141/1, 141/4, 141/7, 142/10, 142/30, 143/14, 143/29, 145/4, 145/5, 145/9, 147/4, 148/10
[=212]

dad: 1. is. lezzet, neşe
d.+ı 140/29, 140/30
2. is. (Far.) feryat, figan
d.+ını 103/15
3. is. (Far.) yardım, imdat
d.+ına 72/8
[=4]

dad çək-: f. (< Far. dād + T. çek-) şikâyet etmek, şikâyetlenmek
d. ç.-mişdir 104/3
[=1]

dağ: is. yerin çıkıntılı, dik, yamaçlı ve zirveli bölümü
d. 54/25, 67/28, 72/27, 101/4, 115/6, 116/11, 139/18, 140/31, 146/15
d.+a 48/15, 139/18
d.+da 144/12, 147/28
d.+dakı 103/31
d.+dı 78/14
d.+ı 118/8
d.+ımdı 146/24
d.+ın 57/15, 67/29, 119/27
d.+ına 82/19
d.+ilən 101/3
d.+lar 75/26, 77/26, 107/12, 107/14, 107/15, 107/17, 119/25, 146/17, 146/18, 146/24
d.+lara 70/26
d.+larda 70/32
d.+lardan 80/4, 82/14
d.+ları 18/19, 46/30, 64/18
d.+larımız 60/7
d.+larımızda 60/8
d.+ların 52/24, 100/14
d.+larını 10/30
d.+larum 63/27
d.+larun 65/26
d.+um 61/28
[=47]

dağıdıl-: f. dağıtma işi yapılmak
d.-ır 66/10
[=1]

dağıl-: f. muhtelif taraflara gitmek, her bir tarafa gitmek
d.-andan 30/17
[=1]

dağılma: f. dağılmak işi
d.+sı 126/31
[=1]

dağıt-: 1. f. altüst etmek
d.-(d)a 100/21
2. f. muhtelif taraflara yaymak, saçmak
d.-(d)aq 121/13
d.-(d)ır 107/17

[=3]

dağla-: 1. f. kızgın demirle damga vurmak
d.-rlar 139/4, 139/5
2. f. yüreğini, sinesini, kalbini sözleri ile etkilemek, yakmak, yaralamak, dert ve keder vermek (krş. **tağla-**)
d.-dı 45/2
d.-sın 88/27
[=4]

dağlı: is. dağlık yerde yaşayan kişi
d. 115/16
[=1]

daha: 1. zf. henüz
d. 37/24, 40/20, 53/11, 118/2
2. zf. var olana, elde bulunana ek olarak
d. 6/24, 7/18, 7/25, 8/23, 11/9, 12/1, 13/1, 13/16, 16/7, 17/14, 17/21, 17/25, 18/15, 20/33, 21/1, 26/4, 27/30, 29/20, 29/26, 29/27, 29/28, 31/25, 34/8, 40/6, 44/17, 46/12, 50/31, 53/20, 53/22, 66/18, 70/18, 71/1, 86/27, 90/11, 95/14, 95/30, 96/28, 105/2, 106/12, 107/6, 114/16, 115/7, 115/26, 122/30, 128/33, 131/17, 133/22, 134/22, 137/2, 137/9, 137/10, 137/13, 138/7, 143/29, 144/9, 146/26
3. zf. kendisinden sonra üçüncü kişi iyelik eki alan bir sıfatla birlikte sözü edilen konuda en önemli durumu belirtmek için kullanılan bir söz
d. 7/8
[=61]

daxı: bağ. da, bile
d. 15/14, 40/12, 45/23, 58/12, 58/16, 60/17, 63/3, 63/8, 63/10, 65/22, 65/23, 74/9, 88/28, 95/27, 137/4
[=15]

daxil et-: f. (< Ar. daḫl + T. et-) bir şeyin içerisine almak
d. e.-(d)ilirdi 24/11
d. e.-(d)ilmiş 17/15
d. e.-miş 25/14
d. e.-mişdir 28/27
d. e.-mişlər 21/18
[=5]

daxili: sf. (Ar.) içeriye ait ve mensup olan (haricî karşıtı)
d. 46/12, 66/24
[=2]

daxil ol-: f. (< Ar. daḫl + T. ol-) girmek
d. o.-muşdur 74/11
[=1]

daim: zf. (Ar.) her zaman, arası kesilmeden
d. 60/27, 65/12, 131/23
[=3]

dair: ed. (Ar.) hakkında, hususunda, ait, alakadar
d. 24/15, 24/21, 26/21, 27/7, 27/22
[=5]

dakı: bağ. da, bile
d. 87/2
[=1]

dal: 1. is. vücudun boyundan omuz kemiğine kadar olan arka bölümü; kürek
d.+ısı 39/4
2. is. ağacın büyük budağı
d.+dan 142/11
d.+ı 11/22
[=3]

dala-: f. kapmak, dişlemek
d.-dı 124/8

[=1]

dalınca: zf. ardınca, arkasınca; izleyerek, takip ederek
d. 38/28, 81/6, 88/5, 99/9, 115/9, 118/7
[=6]

dalısıca: zf. ardınca, arkasında
d. 83/29, 84/12
[=2]

dalısınca: zf. ardınca, arkasında
d. 83/25, 106/3
[=2]

dam-: f. dökülmek, akmak
d.-ar 105/8, 141/27
[=2]

damad: is. (Far.) kızın kocası, güveyi
d.+dan 75/8
[=1]

damağ: is. ağız
d. 64/16
d.+ımdan 97/23
[=2]

damar: is. canlıların vücudunda; içerisinde kan veya besleyici sıvıların dolaştığı boru şeklinde organ
d.+ım 45/27
[=1]

damğala-: f. rezil etmek
d.-yır 90/26
[=1]

damla-: f. dökmek, akmak (krş. **tam-**)
d.-mış 45/7
[=1]

dana: is. bir yaş ile iki yaş arasında olan inek yavrusu
d.+nı 9/4, 9/6
d.+san 108/19
[=3]

danış-: f. sözle ifade etmek, bildirmek, anlatmak, demek, söylemek, nakletmek
d.-an 127/27
d.-ar 130/9
d.-araq 24/19
d.-dığı 44/20
d.-gilən 110/11
d.-ıb 39/9, 95/26, 126/9
d.-ım 111/8
d.-ır 22/1, 50/27, 79/27
d.-ırlar 148/1
d.-ma 87/9, 108/19
d.-mayınca 43/19
[=16]

danışdır-: f. konuşmaya mecbur etmek
d.-ıb 142/8
d.-maqla 133/19
[=2]

danışıq: is. sözlü fikir mübadelesi; sohbet
d.+(ğ)ı 127/26
d.+(ğ)ımızda 53/25
[=2]

danışıl-: f. söylenilmek, sohbet etmek
d.-dığı 14/28
d.-ır 55/29, 57/11, 71/24, 78/12
[=5]

danişgah: is. (Far.) üniversite
d.+ı 30/20, 30/22
d.+ında 30/21
[=3]

dar: sf. ensiz; küçük; çok az (krş. **tar**)
d. 45/8, 59/22, 59/28
d.+a 85/9, 107/21
d.+ə 120/25
[=6]

dara-: f. tarakla saçları birbirinden ayırıp düzene koymak
d. 101/11, 147/1
d.-yıb 118/7
[=3]

dara düş-: f. zor duruma düşmek, işi zora düşmek
d. d.-səm 69/10
[=1]

dar ağacı: is. idama mahkûm olanları asmak için dikilen direk
d. a.+na 84/31, 85/5
[=2]

darçın: is. (Far.) tarçın ağacının kabuğundan hazırlanan güzel kokulu toz şeklinde baharat
d.+ı 78/21
[=1]

darda qal-: f. zor duruma düşmek, zorluk çekmek, ihtiyaç içinde olmak
d. q.-anda 49/11
[=1]

dar gün: hayatın çok zor, ağır, buhranlı, mahrumiyetlerle dolu zamanı
d. g.+də 38/11
[=1]

darı: is. tahıl bitkisi ve bu bitkinin tanesi
d.+lar 147/28
[=1]

darıx-: f. sıkılmak, canı sıkılmak, bıkmak, bezmek, rahatsız olmak, asabileşmek
d.-ıram 115/20
[=1]

dar ol-: f. dayanması, katlanması zor olmak
d. o.-ar 76/4
d. o.-maz 98/2
[=2]

dastan: is. (Far.) şifahi halk edebiyatının epik türleri içerisinde kahramanlık ve âşıkane anlam taşıyan hacimce en büyük eser
d. 5/26, 12/3, 21/14, 31/30, 32/26, 32/28, 33/33, 34/16, 35/12, 36/9, 36/16, 38/6, 38/10, 40/5, 40/7, 40/13, 40/25, 40/27, 40/30, 41/4, 41/6, 41/8, 43/30, 47/28, 47/29, 48/1, 48/13, 48/16, 53/31, 66/20, 66/27, 67/8, 69/20, 73/27, 73/28, 74/8, 74/9, 74/26, 79/5, 82/30, 83/33, 84/5, 86/5, 86/15, 88/22, 89/32, 91/23, 92/17, 93/4, 102/6, 102/11, 102/31, 105/18, 109/32, 115/23, 127/26
d.+a 40/12, 40/30, 86/17, 100/28, 118/15
d.+da 8/24, 36/29, 41/10, 43/33, 47/31, 68/14, 69/14, 69/25, 71/23, 72/11, 75/17, 75/19, 76/19, 77/15, 78/6, 78/7, 78/10, 78/26, 80/21, 81/13, 82/10, 82/21, 85/12, 86/3, 86/9, 86/13, 86/19, 86/26, 87/14, 88/1, 89/7, 100/30, 102/7
d.+dakı 44/2, 66/26, 89/20, 90/3, 110/1
d.+dan 13/17, 21/15, 42/26, 86/9, 90/32
d.+dır 40/8
d.+ı 18/15, 28/8, 33/19, 34/15, 34/19, 35/10, 35/26, 36/8, 36/13, 36/27, 36/28, 40/1, 40/2, 40/3, 40/8, 40/10, 40/11, 40/14, 41/7, 42/5, 46/15, 49/27, 50/5, 51/19, 52/11, 52/27, 66/1, 66/6, 66/14, 66/16, 66/20, 66/32, 67/6, 70/21, 72/30,

74/26, 79/3, 83/3, 85/26, 86/1, 89/2, 89/6, 99/1, 109/31, 114/16, 115/13
d.+ıdır 10/8, 12/2, 21/14, 36/9, 36/14, 36/28, 41/7, 41/18, 66/20
d.+ın 18/16, 18/23, 40/16, 40/18, 41/18, 42/22, 43/8, 67/3, 72/18, 74/27, 75/1, 75/5, 75/18, 75/30, 78/28, 79/6, 80/2, 80/8, 81/17, 81/23, 83/1, 83/5, 84/1, 84/26, 86/4, 86/7, 86/18, 87/14, 87/32, 89/4, 89/12, 89/15, 89/18, 90/14, 90/26, 90/28, 102/10
d.+ına 52/19, 99/6
d.+ında 37/2, 37/5, 37/33, 38/9, 40/19, 51/29, 52/19, 69/23, 74/30, 84/8, 85/19, 87/19, 88/10, 90/20, 97/14
d.+ındakı 45/31, 88/30
d.+ından 49/9
d.+ını 32/7, 32/9, 42/1, 84/4, 127/27
d.+ının 28/21, 40/21, 67/18, 69/14, 70/18, 78/32, 79/1, 83/11, 83/22
d.+ıyla 36/15
d.+i 43/31
d.+la 82/27
d.+lar 7/4, 8/14, 9/25, 12/30, 13/6, 13/22, 26/28, 28/17, 28/30, 29/2, 32/20, 32/25, 32/27, 32/29, 34/12, 39/28, 39/29, 41/13, 41/20, 43/31, 72/18, 74/9, 74/15, 91/31
d.+lara 28/25, 44/1, 73/29, 74/11
d.+larda 8/21, 13/20, 32/32, 38/2, 38/22, 39/9, 43/5, 43/33, 46/1, 49/24, 49/31, 52/32, 71/19, 72/7, 72/9, 73/9,86/21, 99/13
d.+lardakı 44/24
d.+lardan 8/3, 39/30, 45/30
d.+lardandır 74/27, 74/33
d.+lardır 39/28
d.+ları 10/4, 10/8, 13/7, 13/10, 13/27, 13/32, 28/22, 30/15, 33/19, 33/23, 34/1, 34/2, 34/9, 35/14, 35/25, 36/10, 36/18, 37/29, 39/27, 41/2, 41/18, 41/29, 44/27, 51/16, 51/26, 52/10, 53/9, 71/17, 71/26, 73/12, 73/20, 73/23, 73/28, 74/6, 74/7, 74/25, 74/32, 84/3, 119/6, 119/11, 119/21
d.+larıdır 51/20
d.+larımız 51/18, 51/26, 71/20
d.+larımıza 51/17
d.+larımızda 52/6, 73/4, 96/9, 110/2, 139/31
d.+larımızdakı 81/23
d.+larımızdan 52/7
d.+larımızı 34/8
d.+larımızın 74/1, 74/5, 74/11, 83/3, 39/8
d.+ların 10/6, 13/14, 13/15, 16/8, 26/30, 33/2, 33/6, 33/9, 39/31, 41/4, 43/32, 44/17, 52/30, 53/4, 53/6, 53/30, 71/24, 72/14, 72/16
d.+larında 36/31, 36/33, 37/27, 37/28, 38/30, 44/16, 45/11, 46/13, 47/23, 48/8, 50/6, 71/22, 72/2, 72/29, 73/15, 74/29, 74/30, 83/20, 84/8, 88/12, 88/32
d.+larından 17/26, 17/28, 18/4, 19/8, 33/4, 34/7, 34/12, 38/3, 140/25
d.+larını 14/2, 31/26, 31/30, 33/17, 34/3, 34/4, 73/31, 74/13, 74/15, 91/22
d.+larının 13/30, 15/15, 33/8, 34/11, 36/13, 36/27, 42/31, 45/30, 52/21, 53/29, 69/20, 71/33, 74/17, 74/19
d.+larıyla 15/24
[=420]

dastançı: is. destan söyleyen, hikâyeci
d. 73/25
d.+ların 7/23
[=2]

dastan qoş-: f. (< Far. destān + T. koş-) destan yazmak, hikâye yazmak
d. q.-malarında 93/2
d. q.-ur 92/23
[=2]

daş: is. doğada parça yahut büyük ve

küçük kitleler hâlinde bulunan sert cisim
d. 117/12, 130/14, 142/12
d.+a 106/30, 117/9
d.+dan 111/2
d.+ımı 112/9
d.+ın 119/27
d.+ına 77/24
d.+ını 76/2
d.+lar 76/24, 92/13
d.+ların 133/3
d.+sız 138/28
[=14]

daş-: f. coşmak, hiddetlenmek
d.-ar 119/24
[=1]

daşı-: f. bir yerden başka bir yere götürmek, nakletmek
d.-mışdır 122/13
d.-yar 104/8
[=2]

dava: is. (Ar.) çarpışma, vuruşma
d. 69/10, 74/3, 87/9
[=3]

davam: is. (Ar.) bir şeyin, işin veya hadisenin daimî veya muayyen müddetli olması
d. 11/1
[=1]

davam et-: f. (< Ar. devām + T. et-) mukavemete vs. karşı dayanmak
d. e.-(d)ir 47/2, 51/12, 68/4
d. e.-dirilmişdir 6/3
d. e.-miş 12/29
d. e.-mişdir 9/21, 23/22, 36/12, 38/9, 46/9, 74/20, 91/32
[=12]

davamlı: sf. her türlü çetinliğe, meşakkate, azap ve eziyete devam getiren
d. 6/19
[=1]

dayaq: is. yardım, arka çıkan, himayeci
d.+(ğ)ı 43/24, 110/18
[=2]

dayan-: 1. f. bir yere yaslanmak, kendini dayamak
d.-ır 90/9
d.-mış 55/31
2. f. temelde bir şeyle ilgili olmak
d.-an 32/28, 136/22
3. f. varmak, ulaşmak
d.-dığı 57/18
4. f. güç bir duruma katlanmak; sabretmek, tahammül etmek
d.-dı 101/19
d.-maram 111/12
d.-mayır 77/25
[=8]

dayana bil-: f. dayanma ihtimali veya imkânı bulunmak
d. b.-mədilər 36/23
[=1]

dayə: is. (Far.) çocuğa bakan kadın; mürebbiye
d. 81/3
[=1]

dayı: is. annenin kardeşi
d. 71/8
d.+sı 71/7
[=2]

de-: 1. f. söylemek, demek
d.-diklərinə 104/22

d.-dim 84/17, 85/11, 85/23, 94/10, 99/3, 99/29
d.-diyi 43/24, 90/19
d.-düm 63/23
d.-düyi 43/26
d.-gəç 59/4, 63/3
d.-gil 39/5, 59/3
d.-mə 69/8, 103/14, 116/5, 128/25
d.-mədən 56/13
d.-məyin 116/3
d.-məzəm 49/5
d.-məzlər 101/4
d.-r 48/22, 59/15
d.-rsin 46/26, 64/12
d.-sin 95/25
d.-yən 22/26, 107/4
d.-yəndə 62/27
d.-yib 22/27, 50/9, 96/30, 117/23, 145/33
d.-yilən 124/15
d.-yilənə 105/23
d.-yilibdir 24/32
d.-yilir 94/2
d.-yilməz 127/15
d.-yim 109/22, 109/23, 109/24, 109/25, 109/26, 141/24
d.-yir 24/26, 43/15, 114/24, 118/10, 129/10, 129/13, 129/30
d.-yirdi 22/3
d.-yirdim 118/25
d.-yirəm 22/21, 49/5, 49/8
d.-yirlər 54/14
d.-yirsən 128/22
d.-yişlə 39/19
2. f. nakletmek, rivayet etmek
d.-di 52/24, 58/5, 58/7, 58/13, 58/15, 58/17, 58/18, 59/4, 59/13, 59/16, 59/17, 59/18, 59/19, 59/20, 59/21, 59/23, 59/24, 59/30, 60/16, 60/17, 60/19, 60/20, 61/1, 61/4, 61/6, 61/9, 61/22, 62/12, 62/23, 63/3, 63/12, 63/17, 64/10, 65/3, 65/20, 65/22, 65/26, 85/7, 88/26, 118/24, 140/20, 140/21, 141/17
d.-dilər 58/6, 58/9, 63/25, 140/20, 140/21, 141/16
d.-məsinlər 122/5
d-mişdir 9/11, 17/1, 38/27, 69/29, 87/21, 101/25
d.-mişlər 51/9
d.-r 44/32, 57/30, 57/32, 59/13, 103/20
d.-yir 39/3, 46/18, 46/25, 50/13, 50/29, 52/4, 54/24, 69/5, 75/11, 75/13, 75/22, 82/6, 82/12, 84/32, 85/3, 85/10, 85/24, 86/30, 87/8, 87/25, 87/28, 88/16, 89/16, 97/24, 128/19, 128/32, 134/11, 141/9
d.-yirdi 24/20
d.-yirlər 46/22, 55/12, 56/12
3. f. emretmek, buyurmak
d.-yir 50/25
4. f. şiir söylemek
d.-diyi 100/31
d.-mək 108/2
d.-məyə 104/15
d.-mişdir 93/6
d.-yən 96/6
d.-yənlərdə 9/24
d.-yilən 142/1
d.-yilir 75/27, 142/1
d.-yilmişsə 94/17
d.-yir 80/13, 104/25, 105/9, 120/16
d.-yirdi 126/10
5. f. adlandırmak, ad vermek
d.-dikləri 37/12
d.-diyi 97/18
d.-düyünüz 58/9
d.-məkdir 126/7
d.-mişlər 38/19, 91/6, 92/3, 108/29
d.-rlər 57/26
d.-sinlər 140/26, 140/27
d.-yilən 10/1, 67/29, 73/12
d.-yilir 94/13, 94/29, 94/31, 124/22, 126/3, 138/14
d.-yilmişdir 7/7, 126/29
d.-yir 99/9
d.-yirdilər 39/19, 39/20, 126/6

d.-yirlər 35/6, 43/14, 49/10
6. f. manasına gelmek
d.-məkdir 7/8, 92/6, 92/7, 95/21, 122/22
[=206]

degə: ed. sebep veya amaç bildirir (krş. **deyə, deyü**)
d. 43/25
[=1]

deməli: sf. söylenmesi, bildirilmesi gerekli olan
d. 14/31, 55/14, 136/1
[=3]

demoqrat: is. (Yun.) demokrasi taraftarları
d. 22/5, 30/12, 30/17, 119/3
[=4]

demoqratik: sf. (Yun.) demokrasiye uygun, demokrasi temelinde kurulmuş
d. 109/14
[=1]

dev: is. (Far.) korkunç, çok iri ve olağanüstü güçlü masal yaratığı
d. 131/3, 131/10, 131/24
d.+dir 131/9
d.+lər 131/13, 131/15
d.+lərə 131/5
[=7]

deyə: ed. sebep veya amaç bildirir (krş. **degə, deyü**)
d. 77/21, 77/23, 77/27, 77/31, 88/29, 104/3, 146/29
[=7]

deyil: ed. kendinden önce gelen söze inkâr veya zıtlık manası katar
d. 16/22, 17/3, 17/24, 29/11, 29/24, 41/19, 44/14, 68/12, 74/31, 86/26, 88/33, 97/9, 98/21, 106/12, 109/15, 112/8, 112/13, 117/12, 126/22, 136/30, 141/27, 142/14, 144/5
d.+dir 9/12, 13/12, 15/5, 75/2, 75/28, 93/8, 117/3, 134/28
d.+sən 88/19
[=32]

deyilmi: bir hüküm bildiren cümlenin sonunda kullanılan ve o cümlenin belirttiği hususun onaylanmasını isteyen bir soru ifadesi
d. 25/29, 111/28, 111/29, 112/1, 112/2, 112/3
[=6]

deyim: is. genellikle gerçek anlamından az çok ayrı, kendine özgü bir anlam taşıyan kalıplaşmış söz öbeği; tabir
d.+inin 46/10
[=1]

deyingən: sf. konuşkan
d. 129/9
[=1]

deyiş: is. söz söyleme
d.+ində 101/27
d.+lə 39/19
[=2]

deyiş-: f. birbiri ile mübahase etmek, birbiri ile sözleşmek
d.-ir 104/28, 105/5
d.-mişdir 103/4
[=3]

deyişmə: is. âşıklar arasında yarış ve müsabaka mahiyetinde olan şiirleşme
d. 79/15, 95/31, 104/19
d.+də 96/1, 103/5

d.+dən 79/24
d.+lərdə 95/2
d.+lərə 96/9
d.+ləri 96/10, 103/25, 110/3
d.+lərindən 110/1
d.+si 102/11
d.+yi 104/26
[=14]

deyü: ed. sebep veya amaç bildirir (krş. degə, deyə)
d. 58/2, 61/21, 62/20
[=3]

də: bağ. bağlama ve kuvvetlendirme edatı, da, de
d. 5/10, 6/9, 6/10, 6/14, 6/19, 6/29, 7/3, 7/7, 7/21, 7/30, 8/6, 8/7, 8/13, 8/18, 8/20, 8/25, 8/26, 9/15, 13/14, 14/8, 14/12, 14/18, 14/22, 14/23, 14/29, 14/31, 15/2, 16/22, 16/23, 17/12, 17/29, 17/31, 18/14, 18/18, 18/21, 18/26, 19/17, 19/25, 19/27, 20/13, 20/18, 21/17, 21/27, 21/29, 22/11, 23/5, 23/18, 23/24, 23/31, 24/14, 25/2, 25/7, 25/9, 25/15, 25/16, 27/1, 27/7, 27/16, 29/8, 29/11, 30/5, 30/6, 30/13, 30/27, 31/17, 31/22, 31/25, 32/14, 32/17, 33/16, 34/4, 35/20, 36/21, 36/24, 36/28, 37/12, 37/15, 37/19, 37/22, 37/24, 38/11, 38/20, 39/8, 39/21, 39/28, 39/29, 40/5, 40/21, 41/26, 42/17, 43/32, 44/14, 44/24, 45/11, 46/3, 47/22, 47/23, 48/10, 49/13, 50/2, 52/10, 52/11, 52/17, 52/27, 52/28, 52/31, 53/17, 53/24, 55/16, 55/19, 55/30, 57/4, 60/17, 66/18, 66/19, 67/13, 67/23, 68/29, 68/30, 68/31, 69/1, 70/4, 70/18, 70/24, 70/27, 72/7, 72/15, 72/17, 72/20, 73/4, 73/23, 74/1, 74/20, 75/4, 75/30, 76/16, 79/10, 79/11, 79/32, 80/12, 80/16, 80/29, 80/31, 81/1, 81/3, 81/18, 82/3, 82/8, 83/4, 83/8, 83/18, 83/30, 84/29, 85/3, 85/12, 86/23, 87/19, 87/23, 88/6, 89/20, 89/21, 89/23, 90/3, 90/17, 90/33, 91/18, 92/7, 92/11, 93/3, 93/8, 93/17, 93/21, 93/24, 93/29, 93/31, 94/18, 94/22, 95/14, 95/18, 95/19, 95/28, 96/8, 97/12, 98/21, 99/3, 99/13, 99/18, 100/4, 100/11, 100/18, 101/9, 101/20, 101/22, 103/7, 103/17, 104/2, 104/5, 104/15, 105/16, 105/22, 107/1, 107/11, 108/20, 108/22, 109/5, 113/28, 116/17, 117/28, 120/32, 121/4, 121/28, 122/17, 122/18, 122/20, 122/24, 122/29, 122/31, 123/4, 123/7, 123/9, 123/11, 123/24, 123/25, 124/11, 124/20, 126/1, 126/4, 126/23, 127/25, 128/6, 128/10, 128/21, 128/22, 129/14, 129/19, 130/7, 130/12, 130/19, 131/8, 131/9, 131/13, 131/17, 131/30, 131/31, 132/5, 132/28, 133/2, 135/2, 135/21, 135/31, 136/1, 136/3, 136/18, 136/21, 136/25, 136/26, 137/2, 137/25, 137/29, 138/3, 138/11, 138/27, 138/31, 139/7, 139/17, 139/21, 140/9, 140/22, 141/21, 141/32, 142/2, 142/23, 143/28, 144/4, 144/11, 144/14, 145/21, 145/22, 145/31, 146/3, 147/18, 147/30
[=282]

dədə: 1. is. ata
d.+mizi 122/3
d.+mizin 121/30
2. is. üstat âşık, üstat
d. 91/12, 91/22
[=4]

dəfə: zf. (Ar.) kere
d. 15/4, 21/2, 22/19, 24/15, 28/24, 31/5, 31/6, 36/10, 42/26, 48/11, 54/1, 67/6, 68/31, 79/14, 84/30, 91/27, 92/3, 92/9, 114/5, 122/12, 132/32, 138/15, 139/14
d.+lər 34/22
[=24]

dəfələrlə: zf. birkaç kez, tekraren

d. 21/12, 22/20, 28/15, 34/24, 102/27, 106/24, 109/20
[=7]

dəfi: is. birdenbire öfkelenme
d. 65/22
[=1]

dəfn: is. (Ar.) ölüyü toprağa teslim etme
d. 125/18, 126/1, 126/24, 148/2, 148/3
[=5]

dəfn et-: f. (Ar. defn + T. et-) ölüyü toprağa teslim etmek
d. e.-(d)irdilər 92/11
[=1]

dəftər: is. (Ar.) yazı yazmak yahut resim çizmek için kitap şeklinde dikilmiş kâğıt destesi
d.+ə 25/19
[=1]

dəha: is. (Ar.) insan zekâsının, insan kişiliğinin erişebileceği en yüksek düzey; dâhilik
d.+sının 138/10
[=1]

dəl-: 1. f. bir şeyle delmek, delik açmak, oymak
d.-di 118/8
2. f. kalbini incitmek, ruhen eziyet vermek
d.-dilər 77/4
[=2]

dəli: sf. aklı, şuuru yerinde olmayab; divane
d. 51/28, 57/29, 58/14, 58/16, 59/5, 59/13, 59/15, 60/16, 61/2, 63/8, 63/14, 67/29, 129/16
d.+lər 51/23, 69/1
d.+lərim 68/24
d.+ləriylə 67/31
d.+si 69/8
[=18]

dəlik-dəlik: sf. delik deşik
d. 77/4
[=1]

dəlikli: sf. deşiği olan, deşilmiş
d. 68/5
[=1]

dəlil: is. (Ar.) herhangi bir şeyi kanıtlamak için esas
d.+lər 86/9
[=1]

dəlilik: is. aklı başından gitmiş kişinin hâli
d.+(y)ə 57/2
[=1]

dəmir: is. doğada çok yaygın bulunan gri renkli ağır element
d.+i 68/5
[=1]

dənə: is. (Far.) aynı cinsten olan şeylerin her biri, adet
d. 127/8
[=1]

dəniz: is. yer kabuğunun çukur bölümlerini kaplayan tuzlu su kütlesi
d. 56/10
d.+inə 35/20
d.+lerin 48/26
[=3]

dər-: f. meyve, çiçek vesaireyi

koparmak, toplamak
d. 98/6
d.-ərlər 98/5
d.-ib 98/8
d.-iblər 98/8
d.-mədim 85/23, 85/24
[=6]

dərbar: is. (Far.) padişah sarayı
d.+ın 84/26
[=1]

dərc et-: f. (Ar. derc + T. et-) gazete ya da dergide yayımlamak
d. e.-(d)ib 34/7
d. e.-(d)ilən 10/26
d. e.-(d)ilir 57/24
d. e.-(d)ilmişdir 21/6, 29/3, 39/31, 139/15, 145/11
d. e.-(d)irdi 26/9
d. e.-(d)irik 10/17, 11/20, 19/18, 98/14, 100/31, 110/6, 116/8, 116/27, 118/5
d. e.-mişdir 22/10, 34/26, 145/16
d. e.-mişik 92/17
[=22]

dərd: is. (Far.) gam, keder, eziyet, ızdırap
d. 121/13, 145/32
d.+ə 122/5
d.+i 77/18, 82/10, 95/10, 100/16, 109/15, 146/6
d.+idir 109/16
d.+imdən 73/7
d.+imə 84/15, 118/8, 118/12, 145/32
d.+imi 19/20, 81/30, 95/11, 119/26, 119/29, 119/32, 120/3, 120/6
d.+imizdən 122/7
d.+in 95/8, 95/11, 101/1, 118/10
d.+inə 116/5
d.+ini 117/22
d.+iniz 103/2
d.+ləri 77/5
d.+lərini 84/12, 121/3
[=34]

dərd çək-: f. (< Far. derd + T. çek-) çok kederlenmek, ruhu ızdırap çekmek
d. ç.-ir 85/21
d. ç.-məkdən 111/20
[=2]

dərdini çək-: f. (Ar. derd + T. çek-) bir şeyin yahut başkasının kaygısını çekmek
d. ç.-ib 105/32
[=1]

dərd-qəm: is. (Far.) gam, keder
d.+indən 104/1
[=1]

dərdli: sf. derdi, kederi olan
d. 109/15, 110/14
[=2]

dərəbəylik: is. derebeyinin hâl ve vaziyeti
d.+dən 109/16
[=1]

dərəcə: is. (Ar.) bir şeyin seviyesi
d. 46/16, 47/21
d.+sinə 33/30
d.+yə 127/22
[=4]

dərəcəli: sf. derecesi olan, derece almış
d. 85/12
[=1]

dərgah: is. (Far.) büyük adamların kapısı; saray; ikametgâh
d.+ımda 58/15
d.+ında 118/14

[=2]

dərin: 1. sf. büyük derinliği olan (sığ karşıtı)
d. 147/16
d.+də 117/22
d.+dən 25/28, 26/1, 97/20
2. sf. çok manalı, esaslı, ehemmiyetli, ciddi
d. 6/15, 9/15, 25/3, 25/5, 33/24, 68/11, 80/15, 91/21, 95/1
[=14]

dərin-dərin: sf. çok derin
d. 97/22
[=1]

dərk et-: f. (Ar. derk + T. et-) anlamak
d. e.-(d)ir 138/30
d. e.-dikdən 29/31
[=2]

dərman: is. (Far.) ilaç, çare, tedbir
d. 112/8
d.+a 118/17
d.+ı 116/13
[=3]

dərman eylə-: f. (< Far. dermān + T. eyle-) çare olmak
d. e.-sin 84/15
[=1]

dərrakə: is. (Ar.) akıl, düşünce, şuur
d.+sinin 143/32
[=1]

dərs: 1. is. (Ar.) okuyup öğrenmek için öğretmenin öğrenciye verdiği bilgi
d. 145/11, 145/12
d.+i 137/17
d.+in 97/20
2. is. (Ar.) nasihat, telkin
d.+i 95/28
d.+ini 138/15
[=6]

dərs al-: f. (< Ar. ders + T. al-) ibret almak, öğrenmek
d. a.-anda 111/5
[=1]

dərslik: is. herhangi bir ilme dair ders kitabı
d. 28/26
d.+lərdə 24/10, 25/14
[=3]

dərviş: is. (Far.) kapı kapı gezerek yahut meydanlarda insanları başına toplayarak peygambere, imamlara ve Kerbela hadiselerine hasrolunmuş kasideleri yüksek sesle okuyup para toplayan kişi
d. 90/6, 90/18
[=2]

dərya: is. (Far.) deniz
d. 111/6, 119/30
d.+da 118/21
d.+dan 96/17
d.+dır 96/14
d.+lar 72/31
d.+lara 97/22
d.+sı 96/17
d.+ya 140/23
[=9]

dəst: 1. is. (Far.) bir kişinin giyimini temin edecek kıyafetler
d. 132/18
2. is. (Far.) demet
d.+(d)i 116/3
[=2]

dəstə: 1. zf. (Far.) çok çok, yığın yığın
d. 98/6
d.+yə 127/30
2. is. (Far.) çoklu
d. 99/24
d.+si 57/14, 128/28
[=5]

dəstə cəmi: sf. kolektif
d. c. 7/25, 11/32, 114/5
[=3]

dəstə-dəstə: zf. desteler hâlinde
d. 121/17
[=1]

dəstgah: is. (Far.) Azerbaycan halk müziğinde iri hacimli müzik kompleksi
d.+ın 12/7
[=1]

dəvə: is. çöllerde istifade edilen, bir veya iki hörgüçlü iri yük hayvanı
d. 115/22
d.+lərim 64/3
d.+lərini 54/32
d.+lərüm 62/2
[=4]

dəvət et-: f. (Ar. davet + T. et-) hürmetle bir yere çağırmak
d. e.-(d)ilib 26/12
[=1]

dəvətli: sf. bir yere davet edilmiş, çağırılmış
d.+si 119/19
[=1]

dəy-: f. dokunmak
d.-ən 140/32
d.-ər 142/12
d.-məmiş 106/15, 128/23
[=4]

dəyanət: is. (Ar.) muhkemlik, sebat, sözünde durma
d. 133/21
[=1]

dəyənək: is. bir başı topuz çomak, el ağacı
d. 125/14
[=1]

dəyənəkli: sf. elinde değnek olan
d. 39/10
[=1]

dəyər: is. kıymet, paha
d.+i 83/4
d.+ini 75/30
[=2]

dəyərləndir-: f. bir şeyin özünü, önemini, nitelik ve niceliğini belirlemek
d.-mək 14/15
[=1]

dəyərli: sf. kıymetli, pahalı
d. 56/3
[=1]

dəyirman: is. buğdayın öğütülüp una veya yarmaya çevrilmek için çeşitli araç ve aletleri olan yer
d. 138/28
[=1]

dəyiş-: f. bir şeyi bırakıp yenisini, başkasını kullanmak, tazelemek
d.-ərək 74/10
d.-ib 132/28
d.-ir 87/11, 90/16, 91/16

d.-mək 107/10
d.-miş 93/1
[=7]

dəyişdir-: f. değişmeye mecbur etmek
d.-irlər 8/18
d.-məkdir 130/12
[=2]

dəyişiklik: is. başka şekle (hâle) gelme
d.+lərə 84/7
[=1]

dəyişmə: is. değişmek işi
d.+lər 8/21, 8/22
d.+ləri 9/3
[=3]

dib: 1. is. ağacın köke yakın yeri
d.+in 48/32
2. is. bir şeyin yanı başı
d.+ində 11/27, 126/18
d.+inə 124/9
[=4]

dibsiz: sf. dibi olmayan
d. 48/32
[=1]

did-: f. parça parça etmek, koparmak, dağıtmak, oyup çıkarmak
d.-ər 119/28
[=1]

didə: is. (Far.) göz
d.+m 85/8
d.+min 76/22
[=2]

digər: sf. (Far.) başka, ayrı
d. 9/14, 9/19, 12/32, 13/8, 16/2, 20/14, 20/33, 39/29, 41/20, 44/17, 49/24, 53/7, 66/27, 67/13, 74/8, 74/28, 79/1, 80/18, 81/23, 84/8, 93/1, 126/2, 133/7, 144/8
d.+i 36/14, 36/28, 67/26, 87/4, 119/22
d.+inə 87/24
d.+ini 41/17
[=31]

dikəlt-: f. dik vaziyete getirmek, dik tutmak
d.-(d)irdilər 92/13
[=1]

diqqət: is. (Ar.) duygu ve düşüncenin bir tarafa yönelmesi ve onun etrafında toplanması
d.+ini 15/18
[=1]

diqqət et-: f. (Ar. dikkat + T. et-) fikrini bir şeye yöneltmek, bir şey üzerinde toplamak
d. e.-(d)in 38/12
d. e.-dim 53/7
d. e.-mək 106/11
[=3]

diqqətəlayiq: sf. dikkat edilmeye layık olan
d.+dir 28/14, 55/19
[=2]

diqqəti cəlb et-: f. meraklandırmak, dikkati kendinde toplamak
d. c. e.-(d)ir 50/16, 52/15
d. c. e.-məkdədir 36/31
d. c. e.-mişdir 21/15
[=4]

diqqətlə: zf. dikkat ederek
d. 14/16, 24/27, 92/30, 138/5
[=4]

diqqət yetir-: f. (< Ar. diḳḳat + T. yetir-) dikkat etmek
d. y.-mişdir 20/8
[=1]

dil: is. insanlar arasında iletişim vasıtası
d. 8/4, 8/10, 8/25, 13/5, 14/23, 14/25, 15/2, 15/22, 16/7, 23/27, 28/14, 29/3, 29/5, 29/12, 29/26, 29/32, 33/15, 44/16, 44/17, 53/11, 74/24, 80/26, 121/7, 130/29, 142/4
d.+də 22/14, 30/15, 111/8
d.+dən 13/3, 21/2
d.+ə 13/4
d.+i 13/6, 13/12, 14/23, 19/26, 23/27, 25/32, 26/15, 33/11, 33/12, 33/17, 44/19, 69/14, 75/27, 93/6, 93/10, 96/14, 96/17, 111/8, 142/20
d.+imdən 85/23, 107/21
d.+imiz 6/17
d.+mizdə 35/4, 44/25
d.+imizdən 44/19
d.+imizə 29/31
d.+imizin 29/29, 29/33, 53/22, 122/20
d.+in 44/20
d.+ində 18/2, 21/4, 24/31, 26/11, 29/9, 30/6, 30/14, 30/19, 31/11, 31/12, 31/15, 44/21, 66/17, 73/10, 82/27, 93/16, 100/10
d.+indən 23/29, 41/24, 77/18, 102/14, 105/30, 137/23
d.+inə 30/5, 44/17, 44/30, 84/6, 97/7, 145/23
d.+ini 15/1, 23/30, 24/27, 25/30, 29/28, 132/29, 133/3
d.+inin 23/28, 25/33, 72/29, 142/4
d.+iylə 34/23
d.+lə 69/19, 80/23, 144/5
d.+lər 78/31
d.+lərdə 22/23, 26/16, 118/15
d.+lərə 13/28
d.+ləri 93/15
d.+lərim 115/25
d.+lərində 17/14, 91/1, 97/3, 113/2
d.+lərindən 9/27
d.+lərinə 137/28
d.+lərini 98/28
[=120]

dil aç-: f. ilk defa konuşmaya başlamak
d. a.-ıb 40/20
[=1]

dilavər: sf. (Far.) yiğit, cesur, yürekli, mert
d.+lər 50/18
[=1]

dilbər: sf. (Far.) güzel, sevgili, canan
d. 102/20, 102/22, 110/16, 110/17, 110/19, 110/21
d.+ə 108/11
[=7]

dilçi: is. dil bilimci
d.+lər 17/30
[=1]

dildən-dilə düş-: zf. dillerde konuşulmak, yayılmak, meşhur olmak
d. d. d.-düm 76/10
d. d. d.-sün 117/16
[=2]

dildən-dilə keç-: zf. kişiler arasında çok konuşulur olmak
d. d. k.-ən 92/30
d. d. k.-ərək 35/13, 145/23
d. d. k.-miş 5/20
[=4]

dil-dil öt-: zf. çok güzel okumak, terennüm etmek
d. ö.-əndə 97/28

[=1]

dil dolaş-: f. konuşurken şaşırmak, yanılmak, bir söz yerine başka bir söz söylemek
d. d.-dı 85/9
[=1]

dilə-: f. arzu etmek, istemek
d.-düm 62/17
d.-rsin 63/8
d.-rüm 61/20, 62/18
d.-yir 147/12
[=5]

dilə gəl-: f. konuşmaya başlamak, dillenmek, sükûtu bozarak konuşmak
d. g.-di 121/15
d. g.-ir 132/18
[=2]

dillən-: f. konuşmak, dile gelmek
d.-ən 117/3
[=1]

dilləndir-: f. konuşmaya, söylemeye mecbur etmek
d.-ir 142/20
[=1]

dilli: sf. dili olan
d. 6/12, 6/13, 16/8, 20/28, 32/25, 37/16, 37/23, 41/27, 41/28, 44/29, 79/1, 142/25
[=12]

din: is. (Ar.) doğaüstü güçlere, varlıklara ve Tanrı'ya inanmayı sistemleştiren içtimai kurum
d. 32/27, 80/26, 81/11, 91/9, 91/10, 95/9, 96/8
d.+ə 37/13
d.+i 37/21, 48/8, 50/8
d.+imə 80/33
d.+ində 37/11
d.+ini 12/26
d.+inin 37/15
d.+ləri 32/32, 37/11, 131/31
[=18]

din-: f. konuşmak, söz söylemek
d.-sə 75/33, 75/34
[=2]

dinc: sf. başkasını rahatsız etmeyen, eziyet vermeyen, yalnız kendi işi ile meşgul olan; sakin
d. 71/18
[=1]

dincəl-: f. istirahatle kuvvetini toplamak, yorgunluğunu almak, rahatlamak
d.-məkdə 56/20
[=1]

dindarlıq: is. Allah'a ve dine inanma, dinî hükümleri yerine getirme
d. 91/17
[=1]

dindir-: f. konuşturmak, söyletmek
d.-ə 75/23
d.-əndə 95/25
d.-ir 107/25
d.-mə 146/25
[=4]

dini: sf. (Ar.) dinle alakalı olan, dine ait olan
d. 9/32, 9/33, 15/13, 39/12, 39/13, 39/17, 39/30, 48/7, 49/14, 81/14, 91/9, 91/23, 91/25, 91/26, 92/2, 92/3, 92/19, 93/24, 95/28, 101/28, 110/2, 123/1, 132/7
[=23]

dinlə-: 1. f. işitmek için kulak vermek
d.-rkən 147/13
d.-sün 65/26
2. f. birinin sözünü, öğüdünü kabul edip gereğince davranmak
d.-mədiyindən 69/2
[=3]

dinləyici: is. söylenen veya çalınan bir şeyi dinleyen kimse
d. 93/21, 138/29
d.+lərə 55/4
d.+yə 89/8
[=4]

dinli: sf. dinî inancı olan
d. 62/30
[=1]

dirək: is. destekçi, yardımcı
d.+(y)i 37/31, 43/24
[=2]

diri: sf. canı olan, canlı, sağ, yaşayan (ölü karşıtı)
d. 132/5
[=1]

diril-: f. canlanmak, cana gelmek
d.-dir 88/23
d.-məz 45/13
[=2]

dirsək göstər-: f. yüz çevirmek, sırt çevirmek
d. g.-din 126/15
[=1]

diş: is. yenilen şeyi yutmak, ısırmak, parçalamak ve çiğnemek için ağızda olan sert organ
d.+in 119/28
d.+lərin 112/3
[=2]

dişlə-: f. dişleri arasında sıkmak, dişlerini batırmak
d.-məz 141/14, 142/2
[=2]

dişsiz: sf. ağzında dişleri olmayan
d. 138/28
[=1]

ditrə-: f. titreme tutmak
d.-di 58/29
[=1]

divan: is. (Far.) mahkeme
d. 84/15
[=1]

divani: is. (Far.) her mısrası on beş heceden, her bendi ise dört mısradan ibaret olan âşık şiir türü
d. 103/6, 112/16, 115/13
d.+lər 104/29
d.+lərindən 111/14
[=5]

divar: is. (Far.) avlunun (geçmişte de şehir ve kalelerin) etrafını kuşatan taştan, kerpiçten vs. yapılan yüksek düzlem; hisar
d.+ı 35/18
[=1]

diyalekt: is. (Fr.) lehçe
d.+ləri 14/29
[=1]

diyar: is. (Ar.) ülke, memleket
d. 141/21

[=1]

diz: is. kaval, baldır ve uyluk kemiğinin birleştiği yer
d.+in 126/21
d.+inizin 11/27
[=2]

dodaqdəyməz: is. âşık şiir türlerinden biri (bu şiir türünde dudak sesleri kullanılmadan şiir söylenir)
d. 95/14, 96/2, 114/12
d.+lər 104/29
[=4]

doğ-: 1. f. dünyaya bebek veya yavru getirmek
d.-duğunda 61/25
d.-dun 126/13
d.-maq 39/14
d.-masın 49/20
d.-sa 49/20
2. f. çıkmak, görünmek
d.-an 39/30
d.-ub 127/22
d.-ur 72/17
[=8]

doğan: is. kuş avında kullanılan yırtıcı bir kuş
d.+a 59/29
d.+ın 59/30
[=2]

doğma: 1. sf. anneden olduğu, doğduğu, meydana geldiği, hayata geldiği (yer)
d. 56/32, 77/16, 78/7, 85/20, 89/27, 141/19
2. sf. ortaya çıkan, kaynaklanan, meydana gelen
d. 5/8
[=7]

doğra-: f. parçalamak
d. 100/20
d.-yalaridi 49/4
d.-yıb 50/25, 55/13
d.-yır 89/31
[=5]

doğran-: f. parça parça kesilmek
d.-ayın 49/16
d.-ıb 50/26, 50/28
d.-ım 49/16
[=4]

doğru: sf. düzgün, düz, gerçek
d. 14/15, 14/21, 25/31
d.+dan 52/8, 87/32, 89/13
d.+su 7/8
[=7]

doğruluq: is. hakikilik; sadakat, samimiyet
d.+(ğ)a 103/12, 141/13
d. 50/6, 68/15, 87/12, 90/27, 106/7
d.+dan 115/2
[=8]

doğru yol: is. her türlü kötülükten uzak olan tutum; hak yolu
d. y. 26/1
d. y.+dan 107/20
[=2]

doğu: is. gün doğan taraf, şark
d. 12/21
[=1]

doğul-: f. anneden olmak, dünyaya gelmek
d.-musan 117/8
d.-muş 40/32
d.-muşdur 37/6, 37/8, 97/11

[=5]

doğum: is. çocuğun dünyaya gelmesi; doğma, doğuş
d. 97/9, 125/18
[=2]

doktor: is. yüksek ilmî derece ve bu dereceyi almış şahıs
d. 6/5, 6/32, 30/29, 31/2, 82/32, 143/3
[=6]

doqquz: is. sekizden sonra gelen sayı
d. 10/15, 56/25, 61/25, 62/25, 110/27
[=5]

dol-: f. her tarafa yayılmak, kaplamak
d.-ar 119/30
d.-masa 111/6
d.-um 111/18
[=3]

dolab-dolab: zf. bol bol
d. 62/28
[=1]

dolama: sf. düz olmayan
d. 62/26
[=1]

dolan-: 1. f. bir şeyin etrafına sarılmak
d.-dır 144/16
d.-ım 84/33, 103/27
d.-ır 107/23, 107/24, 107/26
2. f. gezmek, dolaşmak
d.-ar 99/19
d.-dığı 114/25
d.-ım 114/26
d.-ırlar 92/10
d.-sın 114/25
3. f. yaşamak
d.-acağını 24/27
d.-anları 129/20
d.-ıb 110/27, 117/10
d.-masını 25/4
[=16]

dolaş-: f. yayılmak
d.-an 91/2
d.-dım 118/15
d.-ırdı 22/23
d.-mış 7/22
[=4]

dolayı: ed. … göre, … sebebi ile, … yüzünden
d. 142/19
[=1]

doldur-: f. boş bir şeyi dolu hâle getirmek
d.-dular 19/21
d.-mağa 25/33
d.-muş 104/4
d.-sana 124/10
[=4]

dole: is. İslamiyet öncesi sözlü Türk edebiyatında koşma ve türkülere verilen genel ad
d. 39/20
[=1]

dolu: 1. sf. içerisi boş olmayan, ağzına kadar bir şeyle doldurulmuş ya da dolmuş
d. 126/16, 143/20, 144/10
d.+dur 96/14, 96/17
2. is. havada donup dökülen yağmur taneleri
d. 111/11
3. bir şeyin güçlü tezahürünü bildirir
d. 85/10
d.+dur 38/20

[=8]

dombalan: is. mantar
d.+dır 144/17
[=1]

don: 1. is. kadınların giyindikleri uzun etekli, beli büzmeli giysi
d.+u 143/19
2. is. kılık değiştirme
d.+lara 133/15
d.+una 129/13
[=3]

donat-: f. giydirmek
d.-(d)ayım 65/16
[=1]

donlu: sf. donu olan
d. 54/23
[=1]

dost: is. (Far.) yakın yoldaş, arkadaş
d. 88/33, 96/30, 101/12, 103/30, 110/25, 117/2, 139/10, 141/21, 141/22
d.+a 69/10, 85/11, 85/14, 87/31, 107/9
d.+dan 117/10
d.+dur 85/14
d.+lar 85/11
d.+ları 77/8
d.+larını 67/29
d.+larıyla 75/7, 79/30
d.+u 56/25, 82/20
d.+udur 78/6
d.+um 6/27, 42/12
d.+uma 118/16
d.+unun 90/21
[=28]

dostluq: is. karşılıklı itimat ve ruhen yakınlık temelinde ortaya çıkan yakın münasebet
d.+(ğ)a 82/23, 109/8
d.+(ğ)u 82/25
d.+(ğ)unu 113/4
d. 17/2, 66/3, 71/19, 82/8, 88/1, 88/3, 88/33, 90/24, 100/5, 103/11, 106/8, 107/6, 133/20, 141/18
[=18]

dost ol-: f. (< Far. dūst + T. ol-) yakınlık kurmak, ahbap olmak
d. o.-maz 45/15, 139/29
d. o.-unca 107/9
d. o.-ur 103/22
[=4]

dosye: is. (Fr.) muayyen şahıs hususunda kayıtlar ve materyaller bütünü
d.+də 70/28
[=1]

doşab: is. (Far.) pekmez
d. 139/24
[=1]

dovşan: is. tavşangillerden ön ayakları arka ayaklarından kısa, uzun ve dik kulaklı küçük hayvan
d. 133/13
[=1]

doy-: 1. f. yemeye ihtiyacı olmayan, gereğince yiyip tok hâle gelmek, karnı tok olmak
d.-sun 51/32
2. f. bezmek, bıkmak
d.-asan 120/10
d.-madum 60/14
d.-muşam 87/9
[=4]

doyur-: f. yedirmek, karnını doyurmak,

açlığını gidermek
d.-ayım 65/15
d.-mağa 120/21
[=2]

dökmə: is. tepe
d.+si 60/7
[=1]

dön-: 1. f. gittiği ya da durduğu tarafın tersine yönelmek
d. 50/14
d.-dü 58/13, 59/31, 60/19
d.-ən 111/21
d.-üb 11/22, 85/5
2. f. … şeklini almak
d.-mələrində 33/6
d.-müşdü 66/9
d.-übdü 94/9
d.-übdür 81/31
[=11]

dönə-dönə: zf. defalarca, birkaç defa; tekrar tekrar
d. 22/1
[=1]

dörd: is. üçten sonra gelen sayı
d. 10/27, 37/9, 43/10, 43/23, 71/26, 72/32, 110/21, 144/11, 144/27, 147/24
[=10]

dördlük: sf. dört mısradan ibaret olan
d.+dən 10/15, 94/1
d.+dür 94/21
d.+lər 145/21
d.+lərdən 94/1
d.+lərdir 148/2
d.+(y)ü 80/30
[=7]

dördüncü: sf. dört sayısının sıra sıfatı
d. 35/10, 145/17, 147/4
[=3]

döriş-: f. çarpışmak, savaşmak, çekişmek
d.-əyim 58/11
[=1]

döş: is. göğüs, sine
d.+ünü 79/22
[=1]

döş-döşə gəl-: f. karşılaşmak, yüz yüze gelmek
d. g.-ir 105/15
[=1]

döşür-: f. toplamak, yığmak
d.-ər 99/19
[=1]

dövlət: 1. is. (Ar.) toprak bütünlüğüne bağlı olarak siyasal bakımdan örgütlenmiş millet veya milletler topluluğunun oluşturduğu tüzel varlık; ülke
d. 11/16, 29/11, 35/15, 35/23, 36/10, 36/11, 36/19, 36/20
d.+i 36/26, 83/14
d.+indən 50/33
d.+inə 70/24
d+ini 46/5
d.+inin 36/18, 86/6
d.+lərinin 66/8
2. is. (Ar.) servet, mal, mülk, para vb. maddi nimetlerin bütünü
d.+dən 55/20
d.+i 111/13, 141/6, 146/20
d.+inə 72/22
d.+ini 54/32, 72/31, 75/17
[=24]

dövlət quşu: is. talih kuşu
d. q. 130/3
[=1]

dövr: is. (Ar.) çağ
d.+də 23/29, 25/16, 39/28, 100/22, 141/32
d.+dəki 78/9
d.+dən 84/13
d.+ə 95/22
d.+lərdə 7/30, 9/8, 33/23, 98/21
d.+lərə 8/13, 13/16, 96/22
d.+lərin 8/24
d.+lərində 15/31
d.+ü 14/16, 48/9, 91/23, 113/3, 114/12, 141/32
d.+ün 8/20, 84/2, 146/9
d.+ündə 6/17, 15/32, 38/21, 66/8, 86/6, 112/29
d.+ündən 91/32
d.+ünün 71/18, 98/26, 99/14, 122/30
[=37]

dövran: is. zaman, devir, vakit, çağ
d. 122/1
[=1]

dövrə: is. birbiri ile bağlı olan hadiselerin, şeylerin bütünü
d. 27/29
d.+də 23/23, 28/18, 39/31
d.+ni 142/32
d.+sinə 67/30
[=6]

döy-: f. eziyet vermek
d.-mə 103/14
d.-müş 128/18
[=2]

döyə-döyə: zf. bir şeyle vura vura, fiziki kuvvet uygulayarak
d. 57/28
[=1]

döyüş: is. vuruşma, çarpışma, dava
d. 57/18, 57/21, 68/13, 87/6
d.+lərdə 49/32, 68/26
[=6]

döyüşçü: is. dövüşmeyi seven kimse

d. 68/22
[=1]

döyüşkən: sf. iyi dövüşen veya dövüşmeyi seven; vuruşkan
d. 135/12
[=1]

döyüşkənlik: is. vuruşkanlık
d.+(y)i 72/3
[=1]

döyüşmə: is. dövüşmek işi
d.+lərinin 87/7
[=1]

döz-: f. devam ettirmek, sabretmek
d.-mür 54/21
d.-sün 111/2
d.-ür 47/30
[=3]

dözə bil-: f. razı olma ihtimali veya imkânı bulunmak
d. b.-məyən 85/2
d. b.-məyib 50/27, 82/20, 97/18
d. b.-mirəm 111/17
[=5]

dözül-: f. devam ettirilmek
d.-məz 89/32
[=1]

dram: is. (Fr.) sahnede icra edilmek için diyalog şeklinde yazılmış edebî eser türü
d.+lar 32/24
d.+ları 127/21
[=2]

dua: is. (Ar.) insanların Allah'a ve mukaddes saydıkları şahıslara müracaatı yahut ibadet zamanı zikrettikleri sözler
d. 44/23, 65/29
d.+nı 136/7
[=3]

dua et-: f. (< Ar. duʿāʾ + T. et-) Allah'a müracaat edip yalvarmak
d. e.-(d)ir 55/32, 147/11
[=2]

dudi-ah: ahın dumanı
d. 97/23
[=1]

dukun: is. dağ yeri
d. 103/31
[=1]

duman: is. tütün; toz
d. 140/31
d.+ı 111/23
[=2]

dur-: 1. f. hareketsiz durmak
d.-ma 84/33
d.-ur 52/19
2. f. beklemek, dikilmek
d. 73/8
d.-araq 18/17
d.-du 59/30, 85/7
d.-ub 103/27
d.-um 94/27
3. f. sebat etmek, sabitlik göstermek
d. 95/24
d.-a 106/3
d.-an 60/27, 65/12
[=12]

durdura bil-: f. durdurma ihtimali veya imkânı bulunmak
d. b.-di 11/10
[=1]

durna: is. gagası, boğazı ve ayakları uzun göçebe iri bir kuş
d.+lardan 82/14
d.+m 82/16, 82/18
[=3]

duru: sf. saf, temiz, şeffaf, aydın
d. 89/21
[=1]

dustaq: is. hapsolunmuş yahut hapishanede tutulan kişi
d.+(ğ)am 103/30
d. 44/26
[=2]

dustaq ol-: f. hapsolmak, hapse düşmek
d. o.-duğu 57/10
[=1]

duvaqqapma: is. halk destanlarının sonunda âdet üzere gelini öven ve ona nasihat veren âşık şiiri
d. 52/29, 126/31
[=2]

duvaqlanma: is. muhammes türü
d. 73/12
[=1]

duyğu: is. hissetme kabiliyeti; his
d. 5/25, 32/15, 34/14, 66/23, 75/29,

146/31
d.+lar 92/25
d.+ları 85/27, 94/15
d.+larımı 6/30
d.+larına 19/15
d.+larını 8/33, 10/2, 70/7, 91/13
d.+sunun 69/21
[=16]

duyğulu: sf. kolay duygulanan, hisseden
d. 40/19
[=1]

duy-: f. hissetmek, his uzuvlarından biri vasıtası ile kavramak
d.-madan 11/14
d.-madı 58/26
d.-madum 60/12
d.-maz 60/6
[=4]

duyul-: f. hissedilmek, sezilmek
d.-an 32/31
d.-ur 12/8
[=2]

dünən: is. bugünden bir önceki gün
d. 12/13
[=1]

dünlük: is. pencere
d.+(y)ü 61/26, 64/1
[=2]

dünya: is. kâinat; yeryüzü, âlem
d. 7/27, 10/19, 15/18, 27/20, 28/12, 41/2, 46/21, 58/22, 62/8, 63/1, 63/25, 76/4, 92/21, 93/24, 95/21, 102/3, 106/8, 109/13, 109/17, 111/3, 114/28, 117/20, 119/24, 121/22, 123/1, 127/19, 130/15, 131/6, 136/13, 136/21, 136/22, 138/15, 145/14, 145/28
d.+ca 135/22
d.+da 15/17, 25/4, 69/32, 99/22, 100/21, 107/27, 109/17, 118/25, 131/12
d.+dan 94/5, 121/21
d.+nı 34/17, 35/7, 37/33, 77/30, 117/1
d.+nın 7/2, 15/29, 16/16, 34/14, 37/25, 95/26, 104/1, 106/18, 107/2, 118/23
d.+sı 106/8, 131/6
d.+sıdır 109/18
d.+ya 56/2, 67/30, 93/23, 117/26
[=68]

dünyaya gəl-: f. doğmak, anneden olmak
d. g.-əcək 56/1
d. g.-məsi 52/31
[=2]

dünyaya gətir-: f. doğurmak
d. g.-düğüm 62/27
[=1]

dürişdür-: f. toparlamak
d.-sin 65/29
[=1]

dürlü: is. tür, çeşit
d. 6/27, 43/16, 47/30
[=3]

dürr: is. (Ar.) inci
d. 97/20
[=1]

dürrəfşan: is. inci gibi söz söyleyen ağız
d. 102/3, 102/4
[=2]

düstur: is. (Ar.) kanun, kaide, esas, usul
d.+u 138/14
[=1]

düş-: 1. f. yer çekiminin etkisiyle boşlukta, yukarıdan aşağıya inmek
d.-ən 37/6, 37/7, 37/10
d.-ər 118/9
d.-üb 35/29
2. f. durduğu, bulunduğu, tutunduğu yerden ayrılarak veya dayanağını, dengesini yitirerek yukarıdan aşağıya inmek
d.-dü 58/30, 106/23, 141/11
d.-əndə 126/14
d.-ür 57/8
3. f. olmak, olumsuz bir duruma girmek
d.-dü 108/11, 108/12, 110/27, 110/28
d.-dükləri 71/24
d.-düm 98/20, 118/14, 118/15, 118/17, 118/19, 118/21, 146/2
d.-düyü 82/5
d.-ən 100/8, 112/6
d.-əndə 51/23, 132/16
d.-ər 100/6, 130/14
d.-məsin 11/9
d.-miş 58/1
d.-mür 111/26
d.-müş 84/6
d.-müşəm 110/24
d.-ür 68/32, 77/16, 79/29, 88/15, 120/13, 136/9, 140/23
4. f. rastlamak
d.-dük 142/13
d.-ərkən 120/12
5. f. ardınca gitmek
d.-dü 59/30
6. f. yayılmak
d.-ərək 22/23
d.-üb 23/9
[=46]

düşə bil-: f. düşme ihtimali veya imkânı bulunmak
d. b.-məz 115/5, 115/7
[=2]

düşman: is. (Far.) birine karşı düşmanlık besleyen kişi (krş. **düşmən**)
d.+lara 110/25
d.+lardan 120/1
[=2]

düşmən: 1. is. (Far.) birine karşı düşmanlık besleyen kişi (krş. **düşman**)
d. 45/15, 119/28, 139/29, 141/22, 141/23
d.+ə 131/8
d.+idir 125/16
d.+inə 126/15
d.+lərə 41/12
d.+ləri 71/3, 90/24
d.+ləridir 90/25
d.+lərinə 8/9
2. is. (Far.) muharebede aksi cephede vuruşan adam
d. 38/30, 47/28, 47/29, 49/11, 56/31, 57/14, 68/24
d.+ə 47/32, 49/13, 50/33, 51/10, 54/31, 55/17, 55/20, 131/4
d.+i 106/30
d.+lər 50/21, 50/27, 50/29, 55/9, 55/16, 57/19
d.+lərə 50/28, 52/14, 71/12
d.+ləri 55/1
d.+lərin 11/12, 43/6, 50/17, 55/6, 57/12, 69/3
d.+lərinə 49/10
[=46]

düşün-: 1. f. bir şey hakkında fikretmek
d.-ən 37/18, 137/14
d.-məyə 143/27
d.-məyən 136/11
d.-ürlər 54/12
2. f. tasavvur etmek
d.-düyünü 12/9
d.-mür 12/11
[=7]

düşüncə: is. hayal, fikir
d. 5/6, 5/9, 5/26, 143/32
d.+ləri 33/1, 41/10, 55/26, 75/28, 85/27
d.+sindən 69/18
[=10]

düşündür-: f. düşünmeye mecbur etmek
d.-ən 23/6, 33/26
d.-müşdür 86/23
d.-ür 136/18
[=4]

düymə: is. kıyafeti iliklemek için metal veya başka materyalden yapılan genellikle yuvarlak şekilde olan şey
d. 73/7, 80/14
d.+lər 80/13
d.+lərin 80/12
d.+lərini 80/12
d.+yə 80/14
[=6]

düyü: is. sıcak iklimde sulu yerlerde yetiştirilen beyaz renkli taneli bitki
d. 124/24
d.+sü 78/18
[=2]

düz: 1. sf. inişi, yokuşu, çukuru, tepesi olmayan yer
d.+lər 107/12
d.+lərim 115/29
d.+ü 99/19
2. zf. düzgün, doğru
d. 107/5, 117/19, 127/7, 139/25, 147/27
[=8]

düz-: f. tertip ve kaide üzere birçok şeyi bir yere koymak, yerleştirmek, sıralamak
d. 98/6, 98/12
d.-dü 52/24
d.-ələrdi 126/7
d.-ən 73/7
d.-əndə 76/23
[=6]

düzəl-: f. ortaya çıkarmak
d.-ən 73/29
d.-ib 115/8
d.-miş 102/6
d.-mişdir 102/31, 123/10
[=5]

düzəldil-: f. teşkil edilmek
d.-mişdir 73/24
[=1]

düzəlt-: f. teşkil edilmek, ortaya çıkarılmak
d.-(d)ib 22/15, 113/11
d.-(d)ilən 142/17
d.-(d)ir 55/4, 73/27, 93/17, 124/14
d.-dikləri 24/10
d.-miş 74/8
d.-mişlər 131/28
[=10]

düzənlən-: f. düzenli, düzgün duruma getirilmek
d.-ib 6/26
[=1]

düzənlik: is. ova
d.+də 123/20
[=1]

düzgü: is. sıra, sıralanma
d.+lər 24/23
[=1]

düzül-: f. yerleştirilmek
d.-dü 84/21, 94/7
d.-məmiş 76/24

d.-müş 142/29
d.-müşdür 27/27, 86/6, 140/6, 145/17
d.-müşlər 27/15
d.-übdür 94/25
d.-ür 94/3
d.-üş 27/25
[=12]

Dağ: öz. is.
D. 36/4
[=1]

Dağıstan: öz. is.
D. 16/32
D.+a 102/31, 103/3, 105/14
D.+da 103/4
[=5]

Daqyanüs: öz. is.
D. 102/1
[=1]

Dara: öz. is.
D. 133/30, 134/5
[=2]

Dastanlar: öz. is.
D. 74/23
[=1]

Dastanlar və Nağıllar: öz. is.
D. v. N. 28/1
[=1]

Daşdəmirin Nağılı: öz. is.
D. N. 134/8
[=1]

Dehxari Qanlı: öz. is.
D. Q. 30/8
[=1]

Dehqani: öz. is.
D. 31/22
[=1]

Dekabrist: öz. is.
D.+lər 19/28
[=1]

Dəbistan: öz. is.
D. 23/32, 140/3
[=2]

Dədə Qorqud: öz. is.
D. Q. 13/7, 13/10, 13/18, 13/27, 13/29, 13/32, 14/2, 28/24, 30/15, 31/25, 31/30, 34/4, 37/29, 38/3, 39/1, 41/2, 41/7, 41/18, 41/26, 41/29, 42/10, 42/29, 42/31, 43/2, 43/5, 43/13, 44/7, 44/16, 44/19, 44/21, 44/27, 44/30, 45/11, 45/22, 45/28, 45/30, 45/33, 46/13, 47/23, 48/8, 48/19, 49/27, 50/6, 51/17, 51/22, 51/24, 51/26, 51/27, 52/7, 52/9, 52/18, 52/21, 52/23, 53/1, 53/3, 53/4, 53/9, 53/29, 54/11, 55/3, 56/16, 74/32, 91/6, 91/7, 121/6, 121/16, 121/26, 122/1, 122/2
D. Q.+a 44/13, 56/24
D. Q.+da 51/21, 53/22
D. Q.+dakı 42/20
D. Q.+dan 52/31
D. Q.+u 41/25
D. Q.+un 13/17, 41/22, 42/15, 43/10, 43/33, 44/10
[=82]

Dədə Qorqudun Kitabı: öz. is.
D. Q. K. 42/19
[=1]

Dədələrin Sözü: öz. is.
D. S. 21/30
[=1]

Dədəmin Kitabı: öz. is.
D. K. 31/27
[=1]

Dədəm Qorqud: öz. is.
D. Q. 65/24
[=1]

Dəli Becan: öz. is.
D. B. 84/10, 84/24
D. B.+ı 99/8
[=3]

Dəlidağı: öz. is.
D. 116/9
[=1]

Dəli Domrul: öz. is.
D. D. 46/15, 46/17, 46/19, 46/20, 46/22, 49/25, 53/30, 57/24, 57/26, 58/3, 58/7, 58/9, 58/13, 58/19, 59/16, 59/21, 59/26, 60/18, 60/20, 61/3, 61/5, 61/6, 61/7, 61/10, 61/21, 62/12, 62/20, 63/4, 63/11, 65/23
D. D.+u 59/32
D. D.+un 58/21, 58/22, 61/1, 63/4, 65/20, 65/21, 65/24
[=38]

Dəli Əli: öz. is.
D. Ə. 106/26, 106/30
D. Ə.+nin 106/27
[=3]

Dəli Qoçər: öz. is.
D. Q. 56/23
[=1]

Dəli Məhmud: öz. is.
D. M. 78/6
[=1]

Dəlir: öz. is.
D. 113/22
[=1]

Dəmirçidam: öz. is.
D. 114/19
[=1]

Dəmirçizadə: öz. is.
D. 13/32, 113/8
[=2]

Dəmiroğlu: öz. is.
D. 69/9
[=1]

Dəniz: öz. is.
D. 36/4
[=1]

Dərbənd: öz. is.
D. 53/15
D.+də 44/10, 102/8
[=3]

Dərşam: öz. is.
D. 44/4, 53/15
[=2]

Dərvənd: öz. is.
D.+də 57/22
[=1]

Dilbər: öz. is.
D. 110/15
[=1]

Dilimiz və Ədəbiyyatımız: öz. is.
D. v. Ə. 25/25
[=1]

Dilqəm: öz. is.

D. 74/13
[=1]

Dirili: öz. is.
D. 97/11, 97/12
[=2]

Dirsə xan: öz. is.
D. x. 45/1, 45/26, 49/25, 53/32, 54/4, 54/7
D. x.+a 54/14, 54/18
D. x.+dan 54/27
D. x.+ı 50/8, 50/10, 50/11
D. x.+ın 50/7, 54/9, 54/28, 54/29
[=16]

Dits: öz. is.
D. 13/25, 41/32, 42/2
[=3]

Divanü Lüğat-it-Türk: öz. is.
D. L. T. 10/5, 34/23, 92/16
D. L. T.+də 10/13, 35/13, 39/29, 139/15
[=7]

Doğu Tyanşan: öz. is.
D. T. 36/24
[=1]

Dolana-Dolana: öz. is.
D. 73/11
[=1]

Domrul: öz. is.
D.+un 58/13
[=1]

Dövləti-Rum: öz. is.
D. 11/9
[=1]

Dövrandır: öz. is.
D. 112/30
[=1]

Dresden: öz. is.
D. 13/24, 41/30
[=2]

Duxa Qoca: öz. is.
D. Q. 57/24, 57/26
[=2]

Dur at: öz. is.
D. a. 67/26
[=1]

Dursun Yıldırım: öz. is.
D. Y. 31/32
[=1]

Düldül: öz. is.
D.+ünün 48/27
[=1]

Dünya: öz. is.
D. 69/24
[=1]

ecazkar: sf. harikulade, mucizeler yaratan, herkesi hayrete düşüren
e. 131/23, 131/27
[=2]

edil-: yar. f. yapılmak
e.-əməyəcəyi 11/14
e.-ən 11/14
e.-ir 26/30
e.-məsinə 50/26, 50/28
e.-miş 19/12
[=6]

ehsan ver-: f. (< Ar. iḥsān + T. ver-) ölen kişinin adına, hatırasına yemek vermek

e. v.-mək 49/21
[=1]

ehsas: is. (Ar.) duyma, hissetme; duygu, his
e. 5/9, 5/18, 33/1
e.+ın 45/24
[=4]

ehsaslı: sf. duygulu
e. 119/15
e+dır 100/13
[=2]

ehtimal: is. (Ar.) bir şeyin olabilme ihtimali, mümkünlüğü
e. 122/20, 124/28
[=2]

ehtimalən: zf. (Ar.) muhtemelen
e. 97/11
[=1]

ehtiram: is. (Ar.) saygı
e. 44/11
[=1]

ehtiras: is. (Ar.) arzu, meyil
e.+la 55/9
[=1]

ehtiva et-: f. (< Ar. iḥtivāʾ + T. et-) içine almak, ihata etmek
e. e.-(d)ib 13/14, 138/15
[=2]

ehtiyac: is. (Ar.) gerek, lüzum
e.+dan 52/13
e.+ı 89/25
e.+ın 134/24
[=3]

el: 1. is. halk
e. 17/29, 22/14, 25/33, 46/7, 68/28, 70/13, 91/5, 91/8, 91/29, 97/4, 105/5, 105/30, 105/31, 106/3, 107/18, 109/2, 113/11, 118/9, 141/16
e.+in 13/18, 72/15, 115/5
e.+lər 13/5, 29/28
e.+ləri 9/28, 9/30, 11/1, 35/6, 117/6
e.+lərinin 13/10, 16/1, 41/7, 41/9
2. is. ülke, memleket, vilayet
e. 76/5, 89/26, 91/2, 109/16, 114/25, 114/26, 119/25, 119/28, 119/30, 119/31, 120/2, 120/5
e.+də 49/2
e.+dən 76/28, 100/2
e.+ə 77/16
e.+i 85/6, 119/24
e.+im 94/8
e.+imdən 76/8, 85/22
e.+imə 84/23
e.+imi 85/24
e.+imizə 29/30
e.+imizin 34/5
e.+indən 56/8, 70/24, 116/23
e.+inə 56/2
e.+lər 76/13
e.+lərdə 12/29
e.+lərə 146/2
e.+lərim 115/16
e.+lərində 85/20
e.+lərinə 75/34
[=68]

elan et-: f. (< Ar. iʿlān + T. et-) herkesin işiteceği şekilde haber vermek, malumat vermek, bildirmek
e. e.-(d)irlər 129/16
e. e.-di 12/14
[=2]

elçilik: is. kız isteme
e. 56/23, 126/30

e.+dən 126/32
e.+(y)ə 56/24
[=4]

elə: 1. sf. o kadar
e. 35/30, 139/20, 143/26, 89/29
2. "ki" bağlacı ile "o zaman ki", "nasıl ki" manalarını verir
e. 89/13, 137/21
3. ün. işte
e. 54/28, 104/2, 128/18, 140/26
[=10]

elə-: yard. f. etmek, yapmak (krş. **eylə-**)
e. 69/33, 72/21, 88/28, 96/33, 117/6, 140/23
e.-mə 110/11
e.-mişdi 133/2
e.-sin 75/12
e.-r 1119/9
e.-rəm 84/20
e.-yə 58/15
e.-yibsən 95/9
[=13]

elə bil: sanki, güya
e. b. 69/16
[=1]

el ədəbiyyatı: halk edebiyatı, folklor
e. 7/7
[=1]

elm: is. (Ar.) bilim
e. 14/10, 15/17, 17/9, 17/12, 22/32, 23/2, 41/29, 42/23, 96/7, 96/17, 141/28, 143/9, 143/24
e.+ə 22/17, 22/22, 109/17
e.+i 14/9, 22/15, 117/19
e.+inin 23/12
e.+lər 29/12, 74/23
[=22]

elmi: sf. (Ar.) bilimsel
e. 5/28, 6/11, 13/33, 14/7, 15/1, 15/18, 24/7, 24/16, 28/19, 28/20, 28/21, 29/19, 42/29, 67/12, 144/2
[=15]

elmlendir-: f. ilim öğretmek
e.-ir 142/21
[=1]

endir-: f. aşağı salmak, düşürmek
e.-ər 72/28
[=1]

eniş: is. gittikçe aşağı inen yer (yokuş karşıtı)
e.+ə 38/13
[=1]

enişli: sf. iniş olan
e. 38/13
[=1]

epizod: is. (Yun.) bedii eserin bitmiş, müstakil olan bir parçası
e. 73/27
[=1]

erkək: is. yetişkin adam; bay, er
e. 38/26
[=1]

estetik: sf. (Fr.) güzel, bedii
e. 23/10
[=1]

eşidə bil-: f. işitme ihtimali veya imkânı bulunmak
e. b.-ərik 29/28
[=1]

eşit-: f. herhangi bir sesi kulakla kavramak, almak, duymak, benimsemek
e.-(d)əli 121/30
e.-(d)ən 50/17, 55/6, 99/7
e.-(d)əndə 88/15
e.-(d)əndən 69/29
e.-(d)ib 57/6
e.-diklərini 44/7
e.-diyi 83/26
e.-mədin 87/27
e.-məyir 22/21
[=11]

eşidil-: f. kulak vasıtasıyla kavranılmak
e.-məmiş 11/6
e.-mir 12/7
[=2]

eşik: is. bayır, dışarı, çöl
e.+dən 89/17
e.+(y)ə 70/8, 90/9
e.+(y)im 147/14
[=4]

eşq: is. (Ar.) sevgi, muhabbet, sevda, büyük istek hissi, sonsuz bağlılık (krş. **aşq**)
e. 50/2, 66/20, 68/3, 70/26, 71/19, 79/4, 80/22, 81/9, 86/26, 88/33, 94/15, 99/3, 108/14, 110/16, 145/1, 146/14
e.+dən 88/18
e.+ə 109/7, 111/24
e.+i 101/14
e.+in 108/8, 117/17
e.+indən 79/25
e.+inə 109/28, 112/6
e.+ini 105/13
e.+inizlə 121/25
e.+iylə 79/30, 119/15
[=29]

eşqi: sf. aşka dair
e. 12/1, 80/27
[=2]

eşsiz: sf. eşsiz, benzersiz
e. 138/10
[=1]

eşşək: is. atgillerden iri başlı, alçak boylu, uzun kulaklı yük ve binek hayvanı
e.+(y)im 139/13
[=1]

et-: yard. f. bir işi yerine getirmek, yapmak
e.-(d)əcəyəm 75/13
e.-(d)əndə 120/15
e.-(d)ər 57/29
e.-(d)ərmiş 104/24
e.-(d)ib 15/8, 54/1
e-(d)ir 52/22, 52/29, 89/33, 129/14, 136/23
e.-(d)irdi 43/17
e.-dikdən 11/11
e.-dikləri 51/30
e.-diklərinə 51/31
e.-dirməkdədir 127/18
e.-diyi 125/24, 138/14
e.-məz 103/16
e.-miş 43/11
e.-mişdir 106/4
e.-mişəm 98/10
e.-mişlər 113/7
[=23]

etibar: is. (Ar.) bir şeyin temizliğine, sadakatine, samimiyetine, doğruluğuna, düzgünlüğüne itimat, emniyet ve bunlar temelinde kurulan münasebet
e. 47/23, 72/22
[=2]

etibarən: zf. (Ar.) başlayarak, sayılmak

sureti ile
e. 97/1
[=1]

etibarilə: zf. farz ederek, … nazara alarak, … esasen, … göre, … kimi
e. 32/14, 51/18, 83/4, 94/29, 125/5, 125/26, 143/2, 145/5, 148/5, 148/10
[=10]

etiqad: is. (Ar.) bir şeye kalben inanma
e.+ı 25/11, 123/2
e.+ını 127/20
e.+ları 9/2, 123/9, 132/7
e.+larını 7/27
e.+larıyla 125/17
[=8]

etimad: is. (Ar.) etibar, inanma
e. 33/6, 48/8
[=2]

etiraf et-: f. (< Ar. iʿtirāf + T. et-) kusurunu, günahını kabul etmek
e. e.-(d)ir 69/5, 87/5
[=2]

etiraz et-: f. (< Ar. iʿtirāż + T. et-) razı olmadığını bildirmek, kabul etmemek
e. e.-(d)ə 82/4
e. e.-miş 118/1
[=2]

etnoqraf: is. (Yun) etnografya uzmanı
e.+ı
[=1]

etnoqrafi: is. (Yun.) halkların maddi ve manevi medeniyetlerini, onların medeni-tarihî ilişkilerini inceleyen bilim
e. 15/1
e.+nin 14/18
e.+sini 14/21
[=3]

etnoqrafiya: is. (Yun.) halkların maddi ve manevi medeniyetlerini, onların medeni-tarihî ilişkilerini inceleyen bilim
e.+sı 26/15
[=1]

ev: is. yaşanılan yer, dikili bina
e. 70/8, 89/17, 124/30, 136/19, 139/25, 143/7
e.+dən 90/9
e.+i 39/1, 50/15
e.+im 64/1, 121/19, 147/14
e.+imin 61/26
e.+in 37/31, 43/24
e.+inə 54/5, 58/13, 59/31, 127/6, 127/15
e.+ini 48/16, 77/16
e.+inin 46/6, 54/30
e.+lər 125/5, 125/6
e.+ləri 124/22, 125/7, 127/16
[=29]

evlən-: f. aile kurmak için kanunen kadınla (kızla) birleşmek
e.-dirsinlər 79/10
e.-əcəyinə 87/23
e.-əcəyini 132/20
e.-ir 71/13, 130/3, 132/21
e.-mək 52/16, 75/8, 80/25
e.-mələrinə 79/28
e.-məsi 67/16
e.-məsinə 75/9, 80/10, 80/20
e.-məyinə 46/23
e.-miş 38/32, 105/12
[=17]

evlənmə: is. evlenmek işi; izdivaç
e.+lər 136/11
[=1]

ey: ün. mürcaat, çağırma için kullanılan söz
e. 38/27, 75/31, 118/19
[=3]

eybəcər: sf. noksanlı, çirkin
e. 131/10
[=1]

eyi: sf. yahşi
e. 135/12, 144/1, 77/29
[=3]

eyib: is. (Ar.) utanılacak hâl veya hareket; noksan, kusur
e. 142/14
[=1]

eylə-: yard. f. etmek, yapmak (krş. **elə-**)
e. 79/21, 79/23, 80/33
e.-di 58/16, 97/23, 81/28
e.-din 118/19
e.-diyim 61/2
e.-(i)r 82/9
e.-məklü 60/19
e.-mişdim 118/14, 118/19
e.-r 69/17, 99/21, 107/5, 111/23, 146/19, 146/20
e.-rəm 46/31, 64/19, 77/30, 77/29
e.-sin 111/2, 111/3, 111/5
[=25]

eyn: is. (Ar.) göz
e.+im 84/21
[=1]

eynən: zf. (Ar.) tamamıyla aynı, tamamıyla olduğu gibi
e. 53/31
[=1]

eyni: sf. birbirine tamamen benzer, tamamıyla kendi
e. 8/23, 16/15, 27/24, 43/32, 45/4, 50/11, 69/14, 70/3, 70/22, 122/5
e.+dir 10/16, 44/21, 94/29, 148/5
[=14]

eyni zamanda: zf. anlamı güçlendirmek, bir veya daha çok ögeye bir başkasının da eklendiğini belirtmek için kullanılan bir söz
e. 8/10, 9/9, 13/13, 19/8, 25/18, 43/8, 66/20, 68/19, 68/26, 70/3, 70/22, 75/3, 78/8, 82/1, 86/3, 87/6, 88/33, 91/9, 91/20, 92/10, 93/17, 131/7, 134/32, 138/11, 144/3
[=25]

eyü: sf. yahşi
e. 59/22
[=1]

E. Sultanof: öz. is.
E. S. 20/8
[=1]

Ebülfəzl: öz. is.
E. 88/24
E.+ə 88/14, 88/22
E.+i 88/23
E.+in 88/14, 88/21
[=6]

El Aşıqları: öz. is.
E. A. 27/9
[=1]

El Gülür: öz. is.
E. G. 113/16
[=1]

El Məni Atmaz: öz. is.
E. M. A. 118/3

[=1]

El Şairləri: öz. is.
E. Ş. 27/28, 74/22
[=2]

Erməni: öz. is.
E. 16/13, 17/31, 18/1, 20/19, 22/5, 44/6, 66/28, 79/5, 80/21, 80/28, 82/30, 82/31, 105/20, 113/2, 113/6, 113/10, 136/30
E.+lər 79/5
[=18]

Erməni Qızı: öz. is.
E. Q. 113/27
[=1]

Ermənistan: öz. is.
E.+a 79/32, 80/1
E.+ın 104/7, 113/25, 114/1
[=5]

Ermənistan Yaraları: öz. is.
E. Y. 22/6
[=1]

Esmomik: öz. is.
E. 21/5
[=1]

Ettore Rossi: öz. is.
E. R. 42/22
[=1]

Ey. İbrahimof: öz. is.
E. İ.+un 140/8
[=1]

Eynəli Sultanof: öz. is.
E. S. 20/3, 20/6
[=2]

əbədiləşdir-: f. ebedî olarak nesillerin hafızasında yaşatmak
ə.-irlər 72/20
[=1]

əcdad: is. (Ar.) atalar, babalar
ə. 131/30
ə.+ı 33/29
ə.+ımızda 50/31
[=3]

əcəb: sf. (Ar.) şaşkınlık, tuhaflık anlatan bir söz
ə. 78/5, 147/20
[=2]

əcəl: is. (Ar.) her bir canlının özellikle insanın önceden belirlenmiş ölüm vakti
ə. 76/30, 94/7, 94/9, 115/25, 116/23
[=5]

ədalət: is. (Ar.) hak ve hukuka riayet
ə. 50/7, 78/27, 83/7, 84/15, 87/12, 90/1, 90/27, 129/32, 131/16, 135/30
ə.+ə 82/23, 103/12
ə.+in 86/19, 86/21
ə.+lə 46/11, 135/8
[=16]

ədalətli: sf. adaletle, vicdanla hareket eden, hakikate, insafa, vicdana uygun olarak hareket eden
ə. 86/3, 86/19, 86/25, 134/1, 134/20
[=5]

ədalətsizlik: is. adalete, hak ve hukuka aykırı hareket
ə. 135/27
ə.+(y)i 112/27
[=2]

ədəbi: sf. (Ar.) edebiyata ait olan

ə. 19/24, 23/22, 25/30, 25/32, 26/23, 32/16, 41/27, 53/25, 97/13, 105/27, 108/24, 109/9, 137/26
[=13]

ədəbiyyat: is. (Ar.) herhangi bir halkın, devrin veya bütün beşeriyetin yarattığı ilmî, bedii, felsefi vs. eserlerin bütünü
ə. 7/28, 8/5, 9/20, 14/9, 23/24, 24/15, 25/10, 28/14, 29/11, 29/12, 41/23, 74/24, 96/7, 130/29, 142/6
ə.+a 13/5, 92/29, 147/13
ə.+da 7/32
ə.+dan 5/17, 17/22, 141/2
ə.+dır 8/32
ə.+ı 5/11, 5/13, 5/20, 5/25, 6/2, 6/8, 6/12, 6/23, 7/1, 7/2, 7/4, 7/6, 7/7, 7/25, 8/4, 8/21, 8/32, 9/15, 13/6, 14/7, 14/30, 17/9, 17/19, 17/20, 18/32, 20/33, 21/17, 21/22, 22/11, 23/28, 24/1, 24/19, 25/18, 28/5, 29/10, 29/23, 32/14, 32/25, 32/26, 32/29, 33/12, 41/25, 92/27, 96/24, 144/15
ə.+ımız 6/19, 30/12
ə.+ımızda 90/4
ə.+ımızdan 17/24
ə.+ımızı 6/17
ə.+ımızın 9/28, 26/19, 27/7, 29/33, 32/18, 95/17, 108/22
ə.+ın 7/17, 9/7, 9/22, 9/23, 14/23
ə.+ına 17/13, 18/29, 21/30, 23/21, 26/3, 26/21, 27/22, 30/5, 121/7
ə.+ında 94/11, 126/23, 144/23, 145/2
ə.+ından 8/12, 16/27, 17/25, 25/31
ə.+ını 24/25, 26/27, 33/15, 91/23, 91/24, 108/30, 101/29
ə.+ının 7/9, 8/7, 8/26, 9/14, 13/7, 15/4, 15/19, 25/8, 25/17, 27/4, 28/18, 32/13, 41/3, 91/3, 94/11, 119/20, 122/31, 129/27, 142/26, 144/26, 146/30
ə.+la 14/7
ə.+ları 17/24
ə.+larındandır 7/2
ə.+larını 15/22
ə.+larının 6/13
[=135]

ədəbiyyatşünas: is. edebiyat ilmi ile meşgul olan âlim
ə. 27/17
[=1]

ədib: is. (Ar.) yazar
ə. 9/15, 9/21, 19/25, 22/12, 22/30, 23/14, 29/20
ə.+ə 25/29
ə.+in 22/19, 22/22
ə.+ləri 29/15
[=11]

əfsanə: is. (Far.) nesilden nesile geçerek ağızdan ağıza dolaşan konusu çoğu zaman olağanüstü karakter taşıyan hikâye, rivayet; esatir
ə. 5/26, 10/2, 15/23, 26/8, 29/2, 73/21
ə.+lər 20/1, 131/28
ə.+lərdən 86/24
ə.+ləri 25/11, 26/23
ə.+lərin 140/22
[=12]

əfsanəvi: sf. (Far.) efsane mahiyetinde olan, efsaneye ait olan
ə. 34/2, 71/11, 131/4, 131/6, 134/30
[=5]

əfsun: is. (Far.) sihir
ə. 131/4, 134/30
ə.+lar 26/29
[=3]

əfsus: zf. maalesef
ə. 141/11
[=1]

əfv et-: f. (< Ar. ʿafv + T. et-) kusurunu bağışlamak
ə. e.-(d)ilir 46/19
[=1]

əgər: bağ. (Ar.) şart bildiren cümlenin muhtelif yerlerinde kullanılarak şartı güçlendirir
ə. 48/30, 87/22, 94/13, 103/14, 132/3, 139/1
[=6]

əgərçi: bağ. (Far.) her ne kadar olsa da, … ise de
ə. 101/22
[=1]

əhali: is. (Ar.) bir yerde yaşamakta olan insanlar, cemaat
ə. 36/22
ə.+ni 23/1
[=2]

əhatə et-: f. (< Ar. iḥāṭa + T. et-) kuşatmak, dört tarafını tutmak
ə. e.-(d)ib 10/23
[=1]

əhd: is. (Ar.) söz verme; ant
ə.+ə 107/6
ə.+im 117/16, 147/17
ə.+inə 96/30
[=4]

əhd et-: f. (< Ar. ʿahd + T. et-) söz vermek, ant içmek
ə. e.-(d)ir 132/20
[=1]

əhəmiyyət: is. (Ar.) kıymet, değer
ə. 47/23, 129/1
ə.+i 8/7, 14/18, 23/11, 72/17, 90/28, 127/20
ə.+indən 22/1
ə.+ini 24/26, 127/18
[=11]

əhəmiyyətli: sf. ehemmiyeti olan, mühüm
ə. 5/13, 26/20
ə.+dir 17/30
ə.+si 18/30, 83/4
[=5]

əhəmiyyət ver-: f. (< Ar. ehemmiyyet + T. ver-) önem vermek
ə. v.-ən 136/12
ə. v.-irdi 22/30
ə. v.-məyib 97/5
[=3]

əhl: is. (Ar.) beceren, bilen, kişi
ə.+inin 110/16
[=1]

əhli-dil: is. (< Ar. ehl + Far. dil) birbirinin derdinden haberdar olan kişi, arif
ə.+ə 107/29
ə.+i 107/29
[=2]

əhvalat: is. (Ar.) hadise
ə. 75/14, 86/17, 105/3
ə.+dan 56/26, 56/30
ə.+ı 83/29
ə.+ını 52/17
ə.+lar 75/6
ə.+lardan 55/3
[=9]

əxlaq: is. (Ar.) bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları

ə. 95/28, 136/23, 138/18
[=3]

əxlaqi: sf. (Ar.) ahlaka ait olan
ə. 8/20, 72/19, 103/17, 107/1, 129/1, 141/26, 145/1
[=7]

əjdaha: is. (Far.) ağzından ateş püskürten, insan ve hayvanları yutan, kanatlı şekilde tasavvur edilen bir hayvan
ə. 131/3, 131/19
ə.+dır 131/17
ə.+lara 131/5
ə.+nı 35/28
[=5]

ək: is. kelime türetmek veya çekimlemek için kullanılan, kelimenin başına, sonuna veya içine eklenebilen, kendi başına anlamı olmayan dil ögesi
ə.+i 122/20
[=1]

ək-: f. sürülmüş yere tohum atmak, tohum serpmek
ə.-ən 128/11
ə.-əndə 128/32, 140/24
ə.-miş 128/17
ə.-mişəm 128/21
[=5]

əkil-: f. ekme işi yapılmak
ə.-ir 78/18
[=1]

əkin: is. tahıl vs. ekilmiş yer
ə.+ə 124/11
ə.+lərini 124/3
[=2]

əkinçi: is. ekin ekip biçmekle meşgul olan kişi
ə. 108/32
[=1]

əkinçilik: is. ekin ekip biçme işi; ziraat

ə. 7/18, 123/11, 140/15, 143/8, 143/10
ə.+lə 128/2, 128/8, 132/26
ə.+(y)ə 108/32
[=9]

əks: is. (Ar.) yansıma
ə. 100/1
ə.+ini 8/25, 14/20, 86/4
ə.+lərindən 16/25
[=5]

əks et-: f. (< Ar. ʿaks + T. et-) yansımak
ə. e.-(d)ilməkdədir 93/29
ə. e.-(d)ilmişdir 131/2
ə. e.-dirən 8/6
ə. e.-dirilir 71/32
ə. e.-dirilmişdir 76/20, 93/24,100/31
ə. e.-dirməkdədir 7/28
ə. e.-dirmişlər 92/21, 95/28
ə. e.-mişdir 41/13, 72/12, 119/18, 135/13, 136/15, 136/21, 138/17, 146/3
[=18]

əks olun-: f. (< Ar. ʿaks + T. olun-) ifade edilmek
ə. o.-muş 8/30
ə. o.-muşdur 130/16, 133/29
[=3]

əks-təqdirdə: zf. aksi hâlde
ə. 54/16
[=1]

əksər: sf. (Ar.) en çok, haddinden fazla
ə.+ində 134/1

[=1]

əksərən: zf. (Ar.) çoğu zaman
ə. 32/27, 134/28
[=2]

əksəriyyətlə: zf. (Ar.) çoğunlukla
ə. 39/27, 72/4
[=2]

əksinə: zf. tersine, zıddına
ə. 20/30
[=1]

əqidə: is. (Ar.) itikat
ə. 13/21, 72/9
ə.+lərinə 15/11, 44/2, 66/31
ə.+yə 49/27
[=6]

əl: 1. is. kolun bilekten tırnaklara kadar olan bölümü
ə. 127/7, 143/23
ə.+dən 141/15, 141/27
ə.+ə 117/17, 121/14
ə.+i 102/28, 118/16, 128/19, 141/25, 143/16
ə.+im 107/21, 128/22
ə.+imdə 11/21, 60/17
ə.+imdən 59/28, 95/9, 141/11
ə.+imə 59/14
ə.+imizə 118/2
ə.+in 61/10, 84/22, 127/14
ə.+ində 47/29, 50/4, 62/30, 72/21, 90/8, 92/22, 125/28, 127/17
ə.+indədir 131/13
ə.+indəki 125/14
ə.+indən 18/8, 54/29, 59/14, 69/3, 76/7, 82/9, 88/1, 97/25, 103/31, 106/29
ə.+inə 59/26, 59/30, 98/20, 125/22
ə.+ini 59/26, 73/8, 111/3, 141/24
ə.+inlə 100/7
ə.+ləri 58/21, 117/5
ə.+lərim 115/21
ə.+lərində 91/1
ə.+lərindən 43/26
ə.+lərinə 70/15
ə.+lərinlə 98/6
ə.+lərüm 58/28
ə.+ümdən 58/30
ə.+ümə 59/22
2. is. mevcut
ə.+də 72/21, 109/32
[=64]

əlaqə: is. (Ar.) karşılıklı münasebet, birbirine bağlılık
ə. 9/20, 15/31, 16/10, 108/2, 120/32, 141/14
ə.+lərə 16/11
ə.+si 14/23
ə.+sini 25/5
[=9]

əlaqədar: sf. (< Ar. ʿalāḳa + Far. -dār) alakası, münasebeti, bağlılığı olan; bağlı
ə. 27/6, 37/23, 66/6, 82/27, 86/16, 86/17, 123/2, 123/10, 124/20, 127/31, 128/1, 128/2, 128/3, 128/8, 129/3, 131/28, 132/30, 133/27, 133/31, 134/21, 140/15, 141/13, 142/31
ə.+dır 14/10, 15/13, 74/6, 75/3, 96/20, 114/24, 125/18, 134/23, 146/13
[=32]

əlaqədar ol-: f. (< Ar. ʿalāḳa + Far. -dār + T. ol-) ilgilenmek
ə. o.-an 7/11, 26/8, 30/5
ə. o.-araq 7/18
ə. o.-duğu 124/29, 136/20
ə. o.-duğundan 141/31
ə. o.-muşdur 132/26
[=8]

əlaqələn-: f. alakadar edilmek
ə.-məyə 137/29
[=1]

əlaqəli: sf. alakası olan, birbirine bağlı
ə. 136/26
[=1]

əlamət: is. (Ar.) bir şeyin bilinmesine, ortaya çıkmasına vasıta olan işaret
ə.+i 56/18, 142/19
[=2]

əl at-: f. girişmek, teşebbüs etmek
ə. a.-dım 98/16
ə. a.-ır 84/29
ə. a.-ırdı 123/6
[=3]

əlavə: sf. (Ar.) esas şeyin üstüne eklenen
ə. 86/17
ə.+lər 40/12, 40/14
[=3]

əlavə et-: f. (< Ar. ʿilāve + T. et-) üstüne eklemek, koymak
ə. e.-(d)ərək 42/20
ə. e.-(d)ilərək 29/5
ə. e.-məliyik 24/6
ə. e.-mişdir 145/9
[=4]

əlbət: zf. (Ar.) görünür ki
ə. 116/5
[=1]

əlbəttə: zf. (Ar.) mutlak
ə. 17/21, 33/19, 35/8, 44/19
[=4]

əlbir: zf. birbirine yardım ederek; beraber
ə. 117/2
[=1]

əl çat-: f. elde edilmesi mümkün olmak
ə. ç.-maz 117/21
[=1]

əl çək-: f. bırakmak, alakayı kesmek
ə. ç.-məz 106/14
[=1]

əldə et-: f. bir şeye sahip olmak
ə. e.-(d)ib 33/14
ə. e.-(d)ilmiş 72/13
ə. e.-diyi 135/26
[=3]

əldən-ələ keç-: f. birisinden başkasına geçmek
ə. k.-miş 145/23
[=1]

əldən ver-: f. devam ettirememek
ə. v.-dik 10/28
ə. v.-irsək 30/2
ə. v.-məmiş 100/11
ə. v.-mir 8/29
ə. v.-miş 132/11, 148/6
[=6]

ələ al-: f. ele geçirmek
ə. a.-mışlar 33/13
[=1]

ələ gəl-: f. elde edilmek
ə. g.-mişdir 140/25
[=1]

ələ gətir-: f. elde etmek, ele geçirmek
ə. g. 110/12
ə. g.-miş 35/20

[=2]

ələ keç-: f. bulunmak
ə. k.-ən 39/23
[=1]

ələm: is. (Ar.) dert, gam, keder
ə.+i 84/19
[=1]

ələ sal-: f. ele geçirmek, elde etmek
ə. s.-ır 129/4, 129/17
[=2]

əli açıqlıq: is. cömertlik
ə. a.+(ğ)a 100/4, 109/8
ə. a. 107/6, 133/21
[=4]

əlif: is. (Ar.) düz, dikey
ə. 110/25
[=1]

əlifba: is. (Ar.) bir dilde kullanılan ve muayyen kaidede sıralanan harflerin bütünü
ə. 27/15, 27/27, 140/5, 142/29, 145/17
ə.+larıyla 18/2
ə.+sı 42/11
ə.+sıyla 42/12
[=8]

əlinə düş-: f. birine muhtaç olmak
ə. d.-müşdür 132/11
[=1]

əl qat-: f. karışmak, meşgul olmak, işe karışmak
ə. q.-anda 81/4
[=1]

əlli: is. kırk dokuzdan sonra gelen sayı
ə. 141/15, 143/12
[=2]

əlvan: sf. (Ar.) çeşitli renkte olan, rengarenk
ə. 117/12
[=1]

əl vur-: f. dokunmak
ə. v.-a 87/29
[=1]

əlyazma: is. el ile yazılmış metin, kitap vs.
ə.+ları 17/17, 41/31, 74/19
ə.+larında 17/23, 145/7
ə.+sı 18/11, 41/30, 42/25
ə.+sında 130/23
ə.+sını 42/23
ə.+sının 41/32
[=11]

əm-: f. dudak ve dilin ortak hareketi vasıtasıyla göğüsten sütü somurarak içmek
ə.-ən 45/27
[=1]

əman: ün. (Ar.) mühlet, imkân
ə. 60/3, 63/5, 63/8
[=3]

əmanət: is. (Ar.) birine inanarak bir şeyi geçici olarak verme
ə. 100/9
ə.+üm 63/16
[=2]

əmanət saxla-: f. başkasının malını, parasını geçici olarak koruyup saklamak
ə. s.-dım 78/4
[=1]

əmək: is. zahmet
ə. 7/9, 7/11, 7/14, 39/14, 75/14, 122/9, 122/10, 122/14, 122/15, 122/17, 141/32, 147/7
ə.+(y)ə 7/32, 133/20, 141/13
ə.+(y)i 16/23, 122/10, 125/9
ə.+(y)in 117/2
[=19]

əməkçi: sf. kendi emeği ile yaşayan
ə. 51/6
[=1]

əməkdar: sf. (< T. emek + Far. -dār) büyük hizmetleri olan
ə. 115/11
[=1]

əmək ver-: f. bir şeyin meydana gelmesi için özenli bir biçimde ve çok çalışmak
ə. v.-ən 6/27
[=1]

əmələ gəl-: f. (< Ar. ʿamel + T. gel-) baş vermek, meydana gelmek, hasıl olmak
ə. g.-ən 143/24
ə. g.-məyində 16/3
ə. g.-mişdir 36/5, 122/19
[=4]

əmələ gətir-: f. (< Ar. ʿamel + T. getir-) yerine getirmek, icra etmek
ə. g.-irlər 8/21
[=1]

əmi: is. babanın kardeşi; amca
ə.+si 104/13
[=1]

əmiş-: f. anneyi emmek
ə.-diyim 64/17
[=1]

əmizdir-: f. göğüsten süt vermek
ə.-ir 48/4
[=1]

əmr: is. (Ar.) bir işin yapılması için verilen hüküm
ə. 61/16, 65/20
ə.+i 61/5
ə.+iylə 58/1, 80/20
[=5]

əmr et-: f. (< Ar. emr + T. et-) bir işin yapılmasını hükümle buyurmak
ə. e.-(d)ir 54/2, 67/22, 84/26, 135/7
[=4]

əmr ver-: f. (< Ar. emr + T. ver-) emirname, neşretmek, ilan etmek
ə. v.-ir 84/31
[=1]

əmval: is. (Ar.) mallar
ə.+ı 18/9
[=1]

əmzir-: f. göğüsten süt vermek
ə.-düyüm 62/28
[=1]

ən: zf. başına geldiği sıfat ve zarfların önüne getirilerek üstünlük, şiddet bildiren söz
ə. 5/3, 5/8, 5/14, 7/2, 9/9, 9/28, 10/8, 11/5, 11/13, 15/6, 15/26, 18/4, 18/30, 19/10, 23/7, 25/28, 26/1, 27/11, 27/23, 33/4, 33/10, 36/32, 39/16, 39/31, 40/18, 41/23, 41/27, 41/28, 48/3, 49/27, 51/6, 51/19, 53/30, 66/2, 67/21, 71/3, 71/14, 72/8, 81/11, 83/4, 83/17, 88/12, 90/4, 91/24, 92/27, 93/32, 94/11, 95/1, 95/6,

96/6, 96/9, 96/22, 102/23, 109/7, 114/22, 116/14, 122/9, 122/31, 123/12, 123/33, 124/31, 126/26, 127/11, 128/1, 131/1, 131/12, 131/22, 131/27, 133/14, 133/30, 134/10, 135/15, 135/19, 137/24, 138/19, 142/26, 143/7, 144/26
[=78]

ənbər: is. (Ar.) hoş koku, ıtır
ə. 110/19
[=1]

əncam ver-: f. (< Far. encām + T. ver-) neticelendirmek
ə. v.-ib 122/11
[=1]

ənənə: is. (Ar.) tarihte meydana gelerek nesilden nesile geçen âdetler, ahlak normları, görüşler, zevkler vs.
ə. 7/29, 37/22, 91/32, 125/17
ə.+lər 80/26
ə.+ləri 13/21, 14/19, 25/11
ə.+lərimizin 29/29
ə.+lərin 81/13
ə.+lərindən 52/7
ə.+lərinə 27/6
ə.+lərini 7/27, 12/28, 34/6, 127/19
ə.+nin 47/24
ə.+si 46/11
ə.+sində 75/14
ə.+sinə 37/21
ə.+sinin 10/32
[=21]

ər: is. kadının hukuki ve mahrem yoldaşı olan kişi
ə. 38/19, 40/20, 43/15, 57/27, 57/30, 74/27, 74/30, 88/8, 129/21
ə.+dür 48/30
ə.+ə 146/26
ə.+i 47/16, 148/6
ə.+in 74/3, 74/28
ə.+ini 132/14
ə.+inin 47/16, 135/3
ə.+lər 47/27
[=19]

ərazi: is. (Ar.) muayyen hudutları olan toprak parçası
ə.+də 18/23
[=1]

ərbab: sf. (Ar.) ağa, sahip
ə.+ı 107/15
[=1]

ərdəm: is. tahammül, sabır, heves
ə.+i 34/31
[=1]

ərə get-: f. nikâhlanmak, birinin eşi olmak
ə. g.-(d)ib 89/24
ə. g.-dim 20/12
ə. g.-məsinə 81/15
[=3]

ərən: is. er, yiğit; akıllı adam
ə.+lər 65/26
[=1]

əri-: f. yavaş yavaş yok olup gitmek
ə.-yibdir 81/31
[=1]

ərlik: is. mertlik, kahramanlık
ə.+(y)üm 57/30
[=1]

ərş: is. (Ar.) gök, asuman
ə. 64/32
[=1]

ərz-hal: is. (Ar.) bir arzu veya istek ifade eden mektup, yazılı müracaat
ə.+ını 100/8
[=1]

əruz vəzni: hecelerin uzunluk veya kısalık, kapalılık veya açıklık değerlerine göre türlü ses kalıplarından oluşan divan edebiyatı nazım ölçüsü
ə. v.+ylə 93/31
[=1]

ərzaq: is. (Ar.) yenilecek şeyler, yiyecek mahsulleri
ə. 143/8
[=1]

əs-: f. hareket etmek, dalgalanmak
ə.-di 94/9, 116/4, 146/11
ə.-əndə 72/28
ə.-r 141/17
[=5]

əsarət: is. (Ar.) esirlik, kölelik
ə.+dən 50/19
[=1]

əsas: is. (Ar.) temel
ə. 18/19, 23/29, 25/2, 27/30, 37/15, 41/10, 43/1, 55/5, 67/19, 68/28, 71/20, 71/24, 75/6, 80/2, 83/11, 84/13, 86/13, 86/18, 86/19, 93/7, 104/17, 112/18, 122/23, 122/28, 134/27, 140/22, 142/27, 144/29, 145/29
ə.+ı 48/24, 128/4
ə.+ıdır 16/23
ə.+ında 15/5, 28/8, 42/11, 73/24, 82/30, 83/1, 84/1, 89/4, 100/24, 102/6, 142/10
ə.+ını 7/15, 67/3, 130/8
[=46]

əsasən: zf. (Ar.) kökü itibarıyla, esas itibarıyla
ə. 28/29, 51/7, 51/24, 71/22, 78/10, 86/26, 101/5, 101/13, 112/15, 129/21, 133/11, 146/13
[=12]

əsaslan-: f. bir esasa itimat etmek
ə.-araq 83/32
[=1]

əsaslı: sf. esası, temeli olan
ə. 140/17
[=1]

əsatir: is. (Ar.) Tanrı, efsanevi kahramanlar ve yeryüzünde insanların ortaya çıkması hakkında kadim halk hikâye ve efsaneleri; mitoloji
ə. 15/9, 15/12, 16/24, 33/4
ə.+lərini 15/9
[=5]

əsəbani: zf. (< Ar. aʿṣāb + Far. ānī) sinirleri son derece hassas olduğu için küçük bir şeyden çok çabuk asabileşen, hırslanan
ə. 134/13
[=1]

əsər: is. (Ar.) insan emeği, insan yaratıcılığı, icadı, mahsulü
ə. 6/20, 17/13, 41/4, 109/30
ə.+də 89/9
ə.+dir 93/16
ə.+i 42/12
ə.+idir 66/2
ə.+in 41/30, 43/12, 78/27
ə.+ində 82/33, 84/3
ə.+ini 14/15, 127/27
ə.+inin 15/14
ə.+lər 6/16, 6/19, 6/25, 7/21, 7/22, 8/15,

9/29, 13/33, 17/24, 82/30
ə.+lərdə 8/23
ə.+lərdən 8/23, 17/14, 42/21, 142/11
ə.+lərdəndir 41/3
ə.+lərdir 11/19, 12/1
ə.+ləri 8/18, 16/29, 18/14, 18/32, 21/22, 24/5, 24/17, 24/27, 26/16, 33/4, 53/4, 97/14, 98/27, 116/17
ə.+lərin 8/30, 17/10, 17/29, 29/19
ə.+lərində 19/30, 44/7, 86/23, 96/24, 130/19, 130/21, 134/3, 139/23, 145/10
ə.+lərindən 102/30
ə.+lərinə 21/18, 25/13
ə.+lərini 5/22, 14/12, 14/20, 17/23, 21/23, 25/18, 28/11, 66/19, 97/4
ə.+lərinin 24/19, 41/28, 109/3, 142/9
[=77]

əsər elə-: f. (< Ar. eṯer + T. eyle-) tesir etmek
ə. e.-di 85/6
[=1]

əsgər: is. (Ar.) harp hizmetinde olan kişi
ə. 12/13
[=1]

əsgəri: sf. (Ar.) askere, askerliğe ait
ə. 12/15
[=1]

əsil: 1. is. (Ar.) esas, temel
ə. 8/10
ə.+ində 13/3
ə.+inə 32/7
2. sf. (Ar.) hakiki, doğru
ə. 70/28, 80/19, 88/8
3. is. (Ar.) nesil, soy, nesep, menşe
ə. 14/22
4. sf. (Ar.) halis, saf, temiz
ə. 9/9
ə.-inə 79/16
[=9]

əsir: is. (Ar.) tutsak
ə. 11/30, 50/12, 57/22
ə.+idir 82/4
ə.+kən 47/30
ə.+lərdən 50/33, 55/20
ə.+ləri 83/10
[=8]

əsir al-: f. (< Ar. esīr + T. al-) tutsak etmek
ə. a.-ınmış 55/10
[=1]

əsir düş-: f. (< Ar. esīr + T. düş-) tutsak olmak
ə. d.-düyü 48/20
ə. d.-ən 39/1
ə. d.-müş 50/32
ə. d.-üb 52/14
[=4]

əsir et-: f. (< Ar. esīr + T. et-) tutsak durumuna getirmek
ə. e.-(d)ib 57/19
ə. e.-(d)ilmiş 50/21
ə. e.-(d)ilmişdir 86/11
ə. e.-(d)ir 56/25, 131/11
ə. e.-(d)irlər 54/33
[=6]

əsirlik: is. esir düşen kişinin bu vaziyette yaşadığı hayat
ə.+dən 55/7, 56/31
[=2]

əski: sf. geçmiş, köhne
ə. 9/4, 9/28, 10/4, 10/6, 10/8, 10/27, 26/8, 32/25, 33/3, 33/16, 33/20, 34/5, 34/7, 34/14, 34/16, 36/9, 36/31, 36/33, 37/30, 39/8, 39/16, 39/28, 40/24, 42/12, 45/14,

45/30, 47/24, 47/25, 48/9, 49/24, 91/5, 91/24, 91/25, 92/8, 122/21, 123/3, 123/15, 139/29
ə.+dən 7/21, 12/30, 37/17, 46/6, 49/15, 81/12, 91/11, 92/2, 92/15, 123/9, 124/2, 124/20, 126/1, 126/28
ə.+dir 13/16
ə.+ləri 123/33
[=54]

əskik: sf. bütün olmayan
ə. 88/17
[=1]

əsna: is. (Ar.) vakit, zaman, an
ə.+da 75/11
ə.+sında 39/14, 71/31, 89/8, 91/29, 128/7, 137/22
[=7]

əsr: is. (Ar.) yüzyıl
ə. 10/26, 20/32, 21/13, 35/12, 36/12, 100/26, 101/23
ə.+də 13/15, 18/28, 18/30, 19/10, 19/23, 19/32, 21/17, 23/19, 34/23, 35/10, 36/18, 36/22, 40/7, 40/27, 44/8, 53/20, 74/20, 79/3, 96/24, 96/26, 106/24, 130/25, 137/22, 137/33, 139/32, 145/10
ə.+dən 66/18, 136/24, 136/27, 137/28
ə.+ə 41/29, 41/31, 42/25
ə.+imizin 116/19
ə.+in 13/11, 14/10, 14/11, 15/7, 15/21, 17/4, 20/13, 21/31, 23/13, 23/20, 23/22, 25/11, 40/29, 43/28, 66/7, 70/23, 70/30, 96/23, 97/1, 98/23, 98/24, 102/23, 130/22, 145/11
ə.+ində 98/21
ə.+indən 13/2
ə.+lər 9/21, 17/13, 69/21, 78/29, 81/9, 82/26, 86/22, 89/2, 100/10, 101/5, 126/22, 135/24, 135/26, 138/11
ə.+lərdə 17/21, 38/3, 40/9, 40/12, 44/20, 46/9, 113/10, 138/2, 148/5
ə.+lərdən 5/4, 14/24, 16/12, 32/15, 67/3, 80/21, 92/30, 139/21, 138/13
ə.+lərə 17/18, 17/21, 17/31
ə.+ləri 17/8
ə.+lərin 49/28, 72/12, 74/18
ə.+lərində 11/16
ə.+lərlə 40/10
[=108]

əsrarəngiz: sf. (< Ar. esrār + Far. -engīz) sırlı, esrarlı, sır ile dolu; anlaşılmaz
ə. 33/26
[=1]

əsrük: is. sarhoş
ə. 60/11
[=1]

əşqiya: is. (Ar.) dağda, kırda yol kesen hırsızlar, haydutlar
ə.+dır 70/25
ə.+sının 70/29
[=2]

əşrəf: sf. (Ar.) en aziz, çok hürmetli
ə.+i 143/20
[=1]

əşya: is. (Ar.) maddi hadise, şey, obje
ə. 133/11
ə.+lar 130/9
ə.+ları 143/7
ə.+nın 142/18
[=4]

ət: is. kesilmiş hayvan bedeninin pişirilip yenen kısmı
ə.+i 49/21, 131/12
ə.+imdən 50/30
ə.+indən 50/25, 55/13, 55/16
ə.+ini 142/13

ə.+lərini 132/3
[=8]

ətək: is. kıyafetin belden aşağı tarafa uzanan bölümü
ə.+(y)i 127/9
ə.+(y)indən 80/32
ə.+(y)inə 98/16
[=3]

ətf: is. (Ar.) meylettirme, yöneltme
ə. 138/7
[=1]

ətkilən-: f. etkiye uğramak; müteessir olmak
ə. 108/5
[=1]

ətraf: is. (Ar.) dört taraf, her taraf
ə.+ı 78/14
ə.+ına 71/11, 135/8
ə.+ında 40/28, 83/5, 92/10, 137/14, 138/8
ə.+ındakı 54/28
[=9]

əvət: ün. tasdik bildiren söz
ə. 59/18, 59/20
[=2]

əvəz: is. (Ar.) karşılık, bir şeyin yerini tutabilen şey
ə.+ində 124/23
[=1]

əvvəl: zf. (Ar.) ilk defa, birinci defa
ə. 5/3, 5/17, 9/6, 14/14, 31/25, 34/20, 70/18, 86/28, 103/5, 112/22, 137/2
ə.+ində 22/19, 72/18, 89/13, 90/14
ə.+lər 38/23, 122/11, 122/26
ə.+lərində 14/11, 23/20, 52/30, 96/23, 98/24, 130/23, 145/11
ə.+lərindən 97/1
[=26]

əvvəlcə: zf. ilk önce, daha evvel
ə. 7/3, 15/12, 66/32, 76/17, 79/25, 79/32, 91/15, 96/5, 126/8, 145/22
[=10]

əvvələn: zf. birincisi, birinci olarak, en evvel
ə. 39/12, 50/16, 130/25
[=3]

əy-: f. bir yöne meylettirmek
ə.-ib 106/6
[=1]

əyər: is. üstünde oturmak için kayışlarla atın beline bağlanan oturmaya yarayan nesne
ə.+i 48/27
[=1]

əyil-: f. eğri hâle gelmek
ə.-məklə 117/13
[=1]

əylə: zf. o yolda, o biçimde, o tarzda
ə. 59/27
[=1]

əylən-: f. dayanmak, durmak
ə. 82/16, 82/18
[=2]

əyləncə: is. yüreği eğlendirecek, gönlü açacak şey, eğlenmek için vasıta
ə. 144/3
[=1]

əyləncəli: sf. eğlenip vakit geçirmek için

yerleri, vasıtaları olan
ə. 138/11
[=1]

əyləş-: f. oturmak
ə. 95/24
ə.-ib 73/5
[=2]

əyri: sf. düz istikamette olmayan
ə. 68/9
ə.+dir 98/11
[=2]

əyyam: is. (Ar.) günler, çağ, zaman, devir
ə. 141/8
[=1]

əza: is. beden uzuvları
ə.+sı 143/7
[=1]

əzab: is. (Ar.) eziyet, üzüntü, işkence
ə. 76/19, 81/9
[=2]

əzab ver-: f. (< Ar. ʿaẕāb + T. ver-) eziyet vermek, incitmek
ə. v.-ib 124/3
[=1]

əzan: is. (Ar.) Müslümanları namaza çağırmak için müezzinin minareden yüksek sesle okuduğu çağrı
ə. 44/23
[=1]

əzbər: is. bir metni veya sözü aynen tekrar edebilecek şekilde hafızada saklama
ə. 73/10
ə.+i 78/31
[=2]

əzbərlə-: f. ezber yapmak, okuduğu veya işittiği bir şeyi olduğu gibi zihinde saklamak
ə.-miş 105/18
[=1]

əzəl: is. (Ar.) evveli olmayan geçmiş zaman
ə. 88/19
[=1]

əzəli: sf. (Ar.) zaman bakımından başlangıcı olmayan
ə. 91/3
[=1]

əziyyət: is. (Ar.) meşakkat, azap, cefa
ə.+ə 47/30
ə.+lərə 8/28
[=2]

əziyyət et-: f. (< Ar. eẕiyyet + T. et-) sıkıntı vermek, canını yakmak
ə. e.-(d)ən 45/31
[=1]

əziz: sf. (Ar.) sevimli, istekli, yüreğe yakın
ə. 6/27, 48/18, 50/33, 54/20, 55/20, 61/12, 62/8, 62/10, 63/1, 141/28
ə.+dir 50/4, 141/20
ə.+im 88/18, 145/30, 145/32, 146/1, 146/6, 147/1
[=18]

əziz ol-: f. (< Ar. ʿazīz + T. ol-) mukaddes olmak
ə. o.-duğunu 50/31
[=1]

Ə. Haqverdi: öz. is.
Ə. H.+nin 126/4
[=1]

Ə. Hüseynzadə: öz. is.
Ə. H. 140/4
[=1]

Ə. Qaracadağı: öz. is.
Ə. Q.+nin 130/23
[=1]

Ə. Sultanlı: öz. is.
Ə. S. 13/32
[=1]

Əbdülkərim Mənzuri Xamnəvi: öz. is.
Ə. M. X. 31/2
[=1]

Əbdülqadir İnan: öz. is.
Ə. İ. 46/10
[=1]

Əbu Bəkr: öz. is.
Ə. B.+ə 43/22
[=1]

Ədəb Xəzinəsi: öz. is.
Ə. X. 32/3
[=1]

Ədəbiyyat-ı Şifahi-i Mərdüm-ü Azərbaycan: öz. is.
Ə. Ş. M. A. 31/14
[=1]

Ədəbiyyat Məcmuəsi: öz. is.
Ə. M. 24/3
[=1]

Əfəndiyef: öz. is.
Ə. 66/5
[=1]

Əfrasiyab: öz. is.
Ə. 10/8, 10/12, 34/12, 34/19, 35/2, 35/3, 35/6, 92/16
[=8]

Əhərli: öz. is.
Ə. 18/31
[=1]

Əhliman Axundof: öz. is.
Ə. A. 28/17, 28/29
Ə. A.+un 74/23
[=3]

Əhməd Aslan: öz. is.
Ə. A.+ı 109/25
[=1]

Əkəndə Yox Biçəndə Yox Yeyəndə Ortaq Qardaş: öz. is.
Ə. Y. B. Y. Y. O. Q. 128/8
[=1]

Əkinçi: öz. is.
Ə. 21/28, 22/19, 22/31
Ə.+də 23/3
[=4]

Ələsgər: öz. is.
Ə. 95/12, 104/6, 104/11, 104/15, 104/16, 104/25, 104/29, 104/32, 105/1, 105/7, 105/17, 105/21, 105/23, 106/10, 106/14, 107/5, 107/27, 108/8
Ə.+dir 108/18
Ə.+ə 104/13, 104/25
Ə.+əm 107/20, 108/14
Ə.+in 104/10, 104/22, 106/7, 107/6, 113/26

[=28]

Ələsgər Müctəhidi: öz. is.
Ə. M. 30/9
[=1]

Əli: öz. is.
Ə. 67/19, 67/21, 67/22, 67/23, 67/27
Ə.+nin 48/27
[=6]

Əlibəyzadə: öz. is.
Ə. 49/26
[=1]

Əli Ələsgər: öz. is.
Ə. Ə.+in 112/19
[=1]

Əli Əsğər Müctəhidi: öz. is.
Ə. Ə. M. 140/9
[=1]

Əliməhməd: öz. is.
Ə. 104/8, 104/9
[=2]

Əli Mirzə: öz. is.
Ə. M. 112/14
[=1]

Əlincə: öz. is.
Ə. 44/3, 53/15
[=2]

Əli Nəqi Vaiz: öz. is.
Ə. N. V. 30/7
[=1]

Əli Təbrizi: öz. is.
Ə. T. 32/7, 32/8
[=2]

Əlizadə: öz. is.
Ə. 130/27
[=1]

Əmin Abid: öz. is.
Ə. A. 26/18
[=1]

Əmir Teymur: öz. is.
Ə. T. 20/23
Ə. T.+la 137/22
Ə. T.+un 40/30
[=3]

Əmrqulu Əmini: öz. is.
Ə. Ə. 6/5
[=1]

Əmsal və Hökm: öz. is.
Ə. v. H. 30/10, 140/9
[=2]

Əndəlib Qaracadağı: öz. is.
Ə. Q. 18/31
[=1]

Ənuşirəvan: öz. is.
Ə. 133/30
[=1]

Ərəb: öz. is.
Ə. 10/5, 17/14, 25/32, 33/11, 33/12, 34/23, 42/11, 87/9, 87/10, 87/30, 97/3, 98/28, 138/3
Ə.+lər 137/33
Ə.+lərdə 137/4
Ə.+lərin 137/13, 138/7
[=17]

Ərəbcə: öz. is.

Ə. 44/21, 108/27
[=2]

Ərəb Reyhan: öz. is.
Ə. R. 71/9
[=1]

Ərəb Zəngi: öz. is.
Ə. Z. 52/17, 87/4, 87/7, 87/19, 87/21, 87/24, 87/25, 87/27, 87/31, 87/33, 88/1, 88/30
Ə. Z.+nin 96/10
[=13]

Ərgənəkon: öz. is.
Ə. 36/14, 36/15
[=2]

Ərgin: öz. is.
Ə.+in 44/2
[=1]

Ər Manas: öz. is.
Ə. M. 40/16
[=1]

Ərzurum: öz. is.
Ə. 18/19, 67/20, 70/32, 78/11, 80/9, 82/19
Ə.+a 80/1
Ə.+da 80/8
[=8]

Əsəd: öz. is.
Ə. 28/11
[=1]

Əsli: öz. is.
Ə. 79/4, 79/24, 80/12, 80/16, 82/3, 82/6, 82/25, 127/28
Ə.+ni 79/31, 80/7
Ə.+nin 73/18, 79/25, 79/30, 80/11, 81/12
Ə.+yə 82/8
[=16]

Əsli və Kərəm: öz. is.
Ə. v. K. 17/27, 18/4, 19/8, 21/11, 24/4, 32/7, 51/20, 52/32, 72/10, 73/22, 79/3, 83/2, 127/27
Ə. v. K.+in 81/10, 81/18
[=15]

Əttar: öz. is.
Ə. 5/21
[=1]

Əzəl Dəmirçizadə: öz. is.
Ə. D. 42/28
[=1]

Əzizli: öz. is.
Ə. 113/25
[=1]

Əzrail: öz. is.
Ə. 58/8, 58/9, 58/16, 58/20, 59/13, 59/17, 59/21, 59/25, 59/31, 60/1, 60/3, 60/15, 60/16, 61/3, 61/5, 62/14, 63/3, 63/5, 63/7, 63/13, 63/20, 65/3, 65/22
Ə.+ə 46/17, 58/16, 60/19, 60/30, 61/1, 61/16, 65/20
Ə.+i 58/11, 58/20, 59/25
Ə.+in 59/4, 61/29
Ə.+ün 59/27
[=36]

faciə: is. (Ar.) dehşetli, ağır neticeli hadise
f.+lər 80/23, 80/27
f.+ləri 81/10
f.+lərlə 89/32
[=4]

fail: is. (Ar.) özne

f. 45/22
[=1]

fakültə: is. (Alm.) bir üniversitenin uzmanlık konusuna göre birbirinden ayrılan şubelerinden her biri
f.+ləri 119/19
[=1]

faqır: sf. (Ar.) yoksul (krş. **fəqir**)
f.+ın 84/19
[=1]

fal: is. (Ar.) falcıların nohuta, suya, aynaya, kitaba vs. bakarak gelecekten veya geçmişten haber vermesi
f. 125/20
f.+ı 125/23
[=2]

famili: is. (Lat.) soyadı
f. 119/14
[=1]

fanatik: sf. (Lat.) fanatizm mahiyetinde olan
f.+lər 22/2
[=1]

fani: sf. (Ar.) geçici, kalmayan
f. 94/5
[=1]

faydalan-: f. istifade etmek
f.-araq 29/33, 90/32
f.-mışlar 108/22, 130/19, 142/9
[=5]

fayda ver-: f. (< Ar. fāʾide + T. ver-) hayrı, faydası, neticesi olmak
f. v.-məz 142/12
[=1]

feil: is. (Ar.) iş, oluş ve hareket bildirerek zaman, şahıs ve kemiyetçe çekimlenen kelime türü
f. 45/22, 45/24
f.+i 147/4
f.+lər 44/27
[=4]

festival: is. (Fr.) içtimai bayram
f.+ı 20/22, 137/27
[=2]

fəaliyyət: is. (Ar.) herhangi bir sahada iş, çalışma; aktiflik
f.+i 28/14, 86/16, 123/10, 141/31
f.+iylə 74/6
f.+ləri 7/10
f.+lərinə 31/21
[=7]

fəci: sf. (Ar.) facia ile dolu; musibetli
f. 67/24, 68/10
[=2]

fəda et-: f. (< Ar. fidāʾ + T. et-) canını kurban etmek
f. e.-(d)ən 136/13
f. e.-(d)ib 31/22
f. e.-(d)ilən 81/9
f. e.-(d)ir 82/3, 82/9
f. e.-(d)irlər 72/10
f. e.-mişdir 88/14
[=7]

fədakar: sf. (< Ar. fidāʾ + Far. -kār) bir iş veya meslek uğrunda şahsi menfaatinden geçen, kendini kurban vermekten çekinmeyen
f. 47/21
[=1]

fədakarlıq: is. şahsi menfaatini başkasının işine feda etme
f.+(ğ)a 89/1
[=1]

fəda ol-: f. (< Ar. fidāʾ + T. ol-) kendini feda etmek, kurban etmek
f. o.-sun 118/18
[=1]

fəxr et-: f. (< Ar. faḫr + T. et-) iftihar etmek, övünmek
f. e.-(d)ir 69/7
[=1]

fəqət: bağ. (Ar.) lakin, ama
f. 86/16
[=1]

fəqir: sf. (Ar.) yoksul (krş. **faqır)**
f. 106/20
f.+i 103/14
f.+lərə 68/2
[=3]

fəlakət: is. (Ar.) büyük bela, musibet, afet, bedbahtlık
f.+in 82/5
f.+lərə 68/32
f.+ləri 36/30
[=3]

fələk: is. (Ar.) talih, kısmet, uğur
f. 10/20, 95/12, 100/2, 106/5, 107/29, 118/18, 146/8, 146/11, 146/12
f.+də 82/5, 146/8
f.+dən 82/7, 84/13, 106/4
[=14]

fəlsəfi: sf. (Yun.) felsefeye ait olan, felsefe ile alakadar olan
f. 145/1
[=1]

fərd: is. (Ar.) şahsiyet
f. 41/19, 72/15
[=2]

fərhəng: is. (Far.) bilgi
f.+ini 91/17
[=1]

fəriştəkardar: sf. (Far.) melek
f. 73/6
[=1]

fərq: is. (Ar.) iki veya daha fazla şeyi birbirinden ayıran taraf
f.+i 13/6
f.+lər 80/18
f.+lərlə 13/9
[=3]

fərqlən-: f. ayrılmak, seçilmek, aralarında fark olmak, benzerlik olmamak
f.-ir 18/26
[=1]

fərqləndir-: f. göz veya duygu ile başkasından ya da başkalarından ayırmak, seçmek
f.-ən 138/23
[=1]

fərqli: sf. aralarında fark olan
f. 134/22, 137/8
f.+dir 44/19, 66/29, 125/26, 135/18, 138/8, 145/6, 147/24
[=9]

fərman: is. (Far.) yüksek hâkimiyet organının kanun kuvvetinde olan kararı
f. 144/13

[=1]

fərvərdin: is. (Far.) Celâli takviminde baharın ilk ayı
f. 6/31
[=1]

fəryad: is. (Far.) acı acı bağırma; figan
f. 106/9
[=1]

fəsil: is. (Ar.) kitabın, makalenin vs. numara veya başlık ile işaretlenen bölümü
f.+i 100/14, 107/14
f.+ində 92/17
f.+inin 53/29
f.+lərdə 148/11
[=5]

fəth: is. (Ar.) bir şehir veya ülkeyi silah gücü ile zapt etme, alma
f.+ləri 40/30
[=1]

fəth et-: f. (< Ar. fetḥ + T. et-) zorla, silah gücü ile almak, zapt etmek, işgal etmek
f. e.-(d)ənləri 117/21
f. e.-(d)ilib 53/19
[=2]

fəza: is. (Ar.) kâinatta sonsuz boşluk; gök, asuman
f.+dakı 143/8
[=1]

fəzilət: is. (Ar.) insanda akıl, kemal, ilim, marifet, mertlik, yüksek maneviyat gibi sıfatların umumi adı
f. 32/27
f.+lər 103/11
f.+lərin 95/20
f.+lərinə 136/12
f.+lərini 34/6
[=5]

fəzilətli: sf. fazilet sahibi olan, fazıl
f. 35/5
[=1]

fındıq: is. (Ar.) sert kabuk içerisinde iki bölümlü meyve veya bu meyvenin ağacı
f.+lar 144/10
[=1]

fırıldaq: is. hile
f.+lardan 133/15
f.+ları 89/19
[=2]

fırıldaqçı: is. hileci
f. 109/10
[=1]

fikir: is. (Ar.) düşünme, düşünce, tefekkür
f. 9/2, 19/28, 33/2, 34/14, 71/32, 72/11, 72/14, 83/4, 86/19, 138/24, 138/27, 142/17, 144/29, 146/31
f.+ə 136/18
f.+i 139/1, 139/3
f.+imizə 16/1
f.+in 138/5
f.+inə 16/21, 37/19, 83/24, 86/5, 86/7, 105/32, 106/7, 137/32
f.+ini 25/26, 86/8
f.+iylə 76/17
f.+lə 10/14
f.+lər 23/11, 24/16, 23/11, 25/17, 72/12, 83/23, 86/5, 95/1, 145/1
f.+ləri 25/2, 142/7
f.+ləridir 72/19
f.+lərin 23/11, 72/14

f.+lərini 15/10, 23/25, 27/7
[=48]

fikirləşmə: is. düşünme
f. 144/1
[=1]

fikri: sf. (Ar.) fikre, akla, düşünceye ait olan, fikir, akıl, düşünce ile bağlı olan
f. 5/3, 5/7, 9/5, 22/29, 93/28
[=5]

filosof: is. (Yun.) felsefe ile meşgul olan, âlim, mütefekkir
f.+udur 135/23
[=1]

firaq: is. (Ar.) ayrılık
f.+ımdan 88/27
[=1]

firqə: is. (Ar.) bir sınıfın siyasi teşkilat şeklinde birleşmiş, menfaatini ifade eden ve başka sınıflarla mübarezesine rehberlik eden bölümü
f.+sinin 119/3
[=1]

folklor: is. (İng.) şifahi halk yaratıcılığı
f. 5/12, 6/3, 7/7, 8/12, 9/12, 15/22, 18/1, 19/30, 21/13, 21/27, 23/27, 23/31, 24/14, 25/19, 26/16, 26/24, 27/17, 27/18, 28/14, 28/26, 29/10, 29/13, 30/6, 30/13, 30/26, 30/30, 130/30
f.+a 23/23
f.+da 27/4
f.+dan 23/24
f.+larında 15/29
f.+u 9/20, 16/20, 19/29, 25/6, 26/15
f.+umuz 31/18
f.+umuzdan 31/24
f.+umuzun 23/14, 29/19, 41/21, 71/17
f.+un 14/23, 14/24, 15/4, 16/18, 23/30, 24/1, 24/25, 26/25, 28/12
f.+undan 24/11, 30/9
f.+unu 29/26
f.+unun 17/6, 19/32, 30/21, 31/16, 143/31
[=59]

folklorçu: is. folklor mütehassısı
f. 137/1
f.+lar 6/3
f.+larından 15/8, 29/8
[=4]

folklorşünas: is. folklor mütehassısı
f. 6/4
f.+lar 16/4, 17/30
f.+ları 15/6
[=4]

folklorşünaslıq: is. folklor ilmi ile meşgul olma
f. 14/8, 14/10, 14/14, 14/18, 17/9, 17/12, 23/12
f.+(ğ)ı 15/17, 17/6, 18/28, 23/19
f.+(ğ)ın 29/18
[=12]

formalaş-: f. şekil almak
f.-dığı 11/17
f.-mağa 136/24
f.-ması 74/5
f.-mışdır 74/2
[=4]

fövq: is. (Ar.) yukarı, üst
f.+ündə 129/28
[=1]

fövqəladə: sf. (Ar.) görülmemiş, işitilmemiş
f. 36/3, 49/31

[=2]

füqəra: sf. (Ar.) fakir
f.+ya 106/20
[=1]

fürsət: is. (Ar.) bir sözü söylemek veya bir işi yapmak için elverişli an, münasip vakit
f. 72/21
f.+dən 29/33
f.+i 30/2
[=3]

fütuhat: is. (Ar.) bir şehir veya ülkeyi silah gücü ile zapt etme, alma
f.+ı 40/28
[=1]

Fars: öz. is.
F. 16/12, 17/14, 25/32, 31/11, 31/12, 31/15, 97/3, 98/28, 113/2, 138/3
F.+ların 20/30, 137/9
[=12]

Farsca: öz. is.
F. 31/8, 43/1, 44/21
F.+nı 108/27
F.+ya 13/28
[=5]

Farsi: öz. is.
F. 23/17, 33/15
[=2]

Farslaşdırma: öz. is.
F. 29/22, 83/17
[=2]

Fatma: öz. is.
F. 132/9, 132/15, 132/17, 132/18
F.+nı 132/13, 132/21
F.+nın 132/13
F.+ya 132/11, 132/18
[=9]

Fatma ilə Xosrovun Hekayəsi: öz. is.
F. i. X. H. 19/1
[=1]

Fatmanın İnəyi: öz. is.
F. İ. 132/8
[=1]

Fatma və Giyav: öz. is.
F. v. G. 132/8
[=1]

Fərhad: öz. is.
F. 100/3, 110/23, 118/8
[=3]

Fərhad və Şirin: öz. is.
F. v. Ş. 72/10, 73/22
[=2]

Filişer: öz. is.
F. 41/30
[=1]

Firdovsi: öz. is.
F. 5/21, 34/3, 102/3
F.+nin 10/11, 33/16, 35/9
[=6]

Firidun Köçərli: öz. is.
F. K. 24/9, 24/12, 24/19, 24/30, 25/6, 145/12
[=6]

Firuzə Nəfər: öz. is.
F. N. 30/21
[=1]

Fleischer: öz. is.
F. 41/31
[=1]

Fransız: öz. is.
F.+lar 138/20
[=1]

Fuad Köprülü: öz. is.
F. K.+nün 41/24, 66/31
[=2]

Füzuli: öz. is.
F. 5/22, 18/13, 102/2, 130/20, 139/21
F.+nin 9/17, 139/23
[=7]

gah: zf. (Far.) ara sıra
g. 73/28, 106/6, 128/15
[=3]

gahdan: zf. bazen, arada bir
g. 99/4, 106/6
[=2]

gec: zf. kararlaştırılmış vakitten sonra
g. 128/21
[=1]

gecə: is. günün güneş battıktan güneş doğana kadar, akşamdan sehere kadar olan bölümü
g. 12/13, 56/24, 76/16, 77/28, 97/27, 102/20, 111/15, 111/19, 118/23, 127/3, 132/33, 143/11
g.+lər 88/9, 112/7
g.+ləri 144/4
g.+si 81/3, 126/30, 126/31
[=18]

gecəlik: is. genellikle sayılar kullanılarak bir şeyin kaç geceye kifayet edeceğini bildiren söz
g. 72/32
[=1]

gecə yarısı: is. gecenin ilerlemiş saatleri
g. y.80/7
[=1]

gen: sf. geniş, enli
g. 59/22, 76/4
[=2]

geniş: sf. eni çok olan (dar karşıtı)
g. 5/13, 16/8, 16/20, 16/25, 18/23, 24/1, 24/15, 25/31, 28/27, 52/7, 105/1, 138/19
g.-dir 141/12
[=13]

genişlə-: f. geniş duruma gelmek
g.-məsi 7/20
g.-mişdir 40/31
[=2]

genişləndir-: f. enine daha da büyütmek
g.-ərək 12/31
[=1]

geri: is. arka
g. 43/25, 118/17
g.+də 73/8
[=3]

geri dön-: f. geldiği yere gitmek
g. d.-əyim 51/5
g. d.-məz 139/29
g. d.-üm 55/26
g. d.-ür 55/3
[=4]

geri istə-: f. talep etmek, bir şeyi yeniden elde etmeye çalışmak
g. i.-yir 129/15

[=1]

geri qal-: f. arka planda kalmak
g. q.-mırlar 88/6
[=1]

geri qayıt-: f. arkaya dönmek
g. q.-maz 45/16
[=1]

gerilik: is. geri olma, geri kalma
g. 113/14
g.+(y)i 136/4
[=2]

get-: f. adım atarak hareket etmek, adımlamak
g.-(d)ə 43/27, 57/31, 101/2
g.-(d)əcəyəm 12/20
g.-(d)ək 103/28
g-(d)əlim 61/8
g.-(d)ən 91/28
g.-(d)əndə 103/13, 104/21
g.-(d)əni 52/20
g.-(d)ər 87/27, 99/30, 101/22, 118/7, 127/15, 143/11, 143/12, 143/16
g.-(d)ərəm 134/12
g.-(d)ərkən 18/7, 36/6
g.-(d)ərmiş 120/32
g.-(d)əyim 51/5
g.-(d)ib 12/3, 17/17, 51/32, 70/12, 78/11, 98/1, 132/16
g.-(d)im 55/26, 77/26
g.-(d)incə 38/13, 38/14
g.-(d)ir 47/27, 54/22, 56/24, 56/34, 69/3, 78/25, 80/8, 83/26, 84/12, 84/16, 84/18, 99/9, 103/3, 104/32, 132/17, 148/8, 148/9
g.-(d)irəm 84/33, 85/1, 88/28
g.-(d)irkən 87/3
g.-(d)irsə 80/3
g. 50/14, 88/20, 122/22, 147/15
g.-di 59/26, 85/8, 85/9, 118/23, 118/24, 118/26
g.-diklərini 95/27
g.-din 120/13
g.-diyi 88/5
g.-mə 80/31, 108/4, 145/31
g.-mək 48/5
g.-məz 94/26, 97/23
g.-miş 35/22, 119/19
g.-mişdi 36/2
g.-mişdir 27/20, 108/24, 119/4
g.-sə 148/9
g.-sin 125/4
[=83]

getdikcə: zf. ilerledikçe
g. 8/16, 37/13
[=2]

gey-: f. üzerine kıyafet, ayağa ayakkabı ve başa şapka geçirmek
g.-ib 87/1, 134/15, 142/21
g.-ir 78/22, 99/20
g.-məyə 99/20, 145/30
[=7]

geyim: is. üzerine giyilen her şey; kıyafet
g.+lər 143/7
[=1]

geyin-: f. kendi kendini giydirmek, üzerine yahut ayağına bir şey giyinmek
g.-di 73/2, 73/3
g.-ir 57/2
[=3]

gəda: is. (Far.) geçmişte yoksul, aşağı tabakadan olan kişilere verilen ad
g.+nı 107/15
[=1]

gəl-: f. hareket ederek, yürüyerek bir yere varmak, ulaşmak, yetişmek
g. 19/20, 61/8, 72/22, 73/7, 79/21, 79/23, 80/33, 87/29, 103/28, 110/11, 111/17, 119/26, 119/29, 119/32, 120/3, 120/6, 120/24, 128/20
g.-di 49/7, 52/23, 58/13, 58/29, 61/1, 61/10, 62/12, 63/3, 63/18, 65/3, 98/18, 100/14, 101/31, 121/16, 124/6, 125/1, 125/31
g.-dikcə 21/18
g.-dikdən 147/6
g.-din 128/21
g.-dinsə 50/13
g.-diyini 68/7, 77/6, 77/10, 77/14
g.-düm 59/15
g.-ə 76/24, 76/28, 76/32, 101/1, 101/2
g.-əcək 56/1, 98/1
g.-əm 45/21
g.-ən 21/14, 39/21, 44/8, 46/17, 49/29, 52/19, 56/30, 70/24, 73/13, 78/23, 108/20, 117/26, 121/31
g.-əndə 50/13, 54/5, 67/1, 68/22, 70/15, 106/22, 107/14, 124/8
g.-əni 82/9
g.-ənləri 90/8
g.-ər 125/7, 140/31, 143/16
g.-ib 11/26, 15/21, 33/13, 36/25, 50/9, 52/21, 52/29, 54/11, 54/14, 54/24, 54/32, 55/3, 56/16, 56/19, 57/3, 57/22, 66/17, 68/1, 73/1, 80/1, 85/7, 90/18, 98/28, 102/8, 115/19
g.-ibdi 78/5
g.-ibdir 99/17
g.-im 80/31, 80/32, 80/34, 81/3, 81/4, 81/6, 81/7
g.-in 106/18
g.-incə 80/14
g.-ir 17/12, 41/28, 47/22, 52/3, 57/1, 57/3, 57/5, 57/18, 69/25, 75/11, 78/18, 78/19, 78/20, 83/29, 89/29, 103/6, 105/3, 110/9, 123/18, 127/16, 127/17, 128/19, 147/18
g.-irdi 118/17
g.-irlər 90/7, 132/33
g.-mə 126/30
g.-mədi 85/9, 85/11
g.-məmiş 37/24
g.-məsi 52/31, 70/16
g.-məsiylə 123/13
g.-məyəm 45/21
g.-məyir 22/21
g.-məz 80/27
g.-məzmiş 104/23
g.-miş 44/6
g.-mişdir 27/25, 39/21, 40/11, 45/25, 107/13, 126/2, 138/4, 145/20
g.-mişəm 97/25, 127/4, 127/5
g.-mişik 127/2
g.-sə 52/1, 72/25
g.-sin 52/2, 61/29, 108/8, 125/4
g.-übən 65/24
g.-ür 59/31
[=172]

gələ bil-: f. gelme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-mir 87/25
[=1]

gələcək: sf. zaman bakımından daha ulaşılmamış lakin ulaşılması beklenilen
g. 30/2, 130/16
g.+də 6/24
g.+dən 91/20
g.+(y)ə 8/2
g.+(y)inə 78/26
[=6]

gəlib çat-: f. bir şeyin zamanı gelmek
g. ç.-dıqda 56/14
g. ç.-ırlar 57/12
g. ç.-mışdır 5/16, 98/31
[=4]

gəlib get-: f. bir yere sık sık gitmek
g. g.-(d)ən 87/21
g. g.-(d)ənlər 11/24
[=2]

gəlib keç-: f. kısa bir süre etkin olmak
g. k.-ir 104/29
[=1]

gəlin: is. düğünü yapılan, kocaya giden kız
g. 126/30, 127/7, 127/8, 127/9, 127/10, 127/11, 127/12, 127/16
g.+ə 127/14, 127/15
g.+i 127/6
g.+imün 61/27
g.+lər 99/18, 118/9, 127/10
g.+lərin 148/7
g.+lərün 59/7
[=17]

gəlincik: is. memeliler sınıfının yırtıcılar bölümünden bir hayvan
g.+(y)i 124/13
[=1]

gəliş: is. gelmek işi, gelme
g.+i 141/22
[=1]

gəlişmə: is. gelişmek işi; inkişaf
g.+lərlə 42/15
[=1]

gəmi: is. su üstünde yüzen, insan ve yük taşımaya yarayan büyük taşıt
g.+si 48/26
[=1]

gənc: sf. civan
g. 12/8, 27/30, 39/11, 76/12, 83/24, 84/5
g.+lər 79/15
g.+ləri 80/24
g.+lərin 81/10
[=9]

gənclik: is. insan hayatının yeni yetmelikten yetişkinliğe kadar olan dönemi, genç yaşlar
g.+(y)ində 109/27
[=1]

gəraylı: is. âşık şiirinde her bendi dört mısradan ibaret olan sekiz heceli şiir türü
g. 94/21, 94/22, 98/30, 112/16, 114/11
g.+lar 99/12
g.+ları 98/13, 100/13, 102/18, 103/25
g.+larından 98/13, 110/7
[=12]

gərçi: zf. (Far.) bakmayarak
g. 96/23
[=1]

gərək: is. lazım
g. 49/2, 63/10, 69/10, 79/22, 111/4, 114/25, 124/18, 124/19, 141/25
g.+dir 6/11, 30/27, 106/3
g.+isə 61/28, 61/30, 61/32, 62/2, 62/4, 62/6
[=18]

gətir-: f. bir şeyi eli ile götürerek yahut arkasına yükleyerek olduğu yerden başka yere götürmek, ulaştırmak
g. 79/17, 79/19
g.-dikləri 56/8
g.-diyi 29/32, 36/21
g.-ən 132/22
g.-ib 50/22, 55/10, 72/1
g.-ibsən 51/3, 51/4
g.-ir 52/28, 56/28, 70/13, 72/4, 73/17, 86/9, 90/23, 97/20, 135/28

g.-sə 72/26
g.-sin 56/3
g.-mək 80/30
g.-məsini 62/27, 67/22
g.-məyə 69/3, 83/27, 87/3
g.-misən 51/1, 51/2, 55/21, 55/22, 55/23, 55/24, 55/25
g.-miş 42/1, 98/8
g.-mişdir 23/17, 23/18
g.-mişlər 12/28
[=40]

gətiril-: f. gelmesi sağlanmak
g.-dikdən 70/1
g.-ir 128/16
[=2]

gəz-: f. dolaşmak
g. 101/12
g.-diyi 75/19
g.-ə 58/15
g.-ən 109/23, 125/11
g.-ər 70/11, 125/7, 126/19, 143/15
g.-ərək 145/13
g.-ib 27/31
g.-ibdir 146/18
g.-ir 79/31, 92/22, 108/6, 124/14, 124/22
g.-irsən 96/29
g.-mə 96/30, 117/10
g.-mişəm 84/17, 99/29
[=22]

gəzdir-: f. birisinin elinden tutarak, kucağına alarak, bineğe bindirerek yahut yanında kendi ile beraber hareket ettirmek
g.-məsini 50/22
[=1]

gəzə-gəzə: zf. gezerek
g. 102/31
[=1]

gic eylə-: f. beynini yormak, bezdirmek
g. e.-r 112/5
[=1]

gir-: f. dâhil olmak
g.-di 118/16
g.-dün 59/22
g.-ək 87/9
g.-ən 110/20
g.-ərlər 96/4
g.-ir 48/2, 102/10, 129/13, 133/15
g.-irlər 49/33
g.-iylə 87/18
g.-mə 108/19, 139/11
g.-mək 11/26
g.-miş 38/27
g.-mişdir 122/21, 129/3
g.-mişsə 102/8
g.-sə 59/14
[=19]

giriftar: sf. (Far.) tutulmuş, müptela
g. 118/19
g.+am 116/5
[=2]

giriş-: f. hücum etmek
g.-mişdir 10/11
[=1]

gizlə-: f. başkasının görmemesi, bulmaması için gizli yerde saklamak, gözden uzak yere koymak
g.-yir 54/27
[=1]

gizlən-: f. başkalarının görmemesi ve duymaması için saklanmak
g.-ən 6/9
g.-ir 57/7
[=2]

gizlət-: f. başkasının görmemesi, bulmaması için gizli yerde saklamak, gözden uzak yere koymak
g.-(d)ənləri 117/22
g.-məyinə 132/21
[=2]

gizli: sf. başkası ya da başkaları için sır olan, bilinmez olan
g. 6/18, 30/6, 111/12, 133/4, 142/19
[=5]

gizlicə: zf. hiç kimse görmeden, göze görünmeden
g. 79/29
[=1]

gor: is. (Far.) kabir, mezar
g.+um 46/32, 64/20, 114/27
[=3]

göbəkkəsmə: is. kız ve erkek çocuğunu doğduktan sonra birbirine nişanlama âdeti
g. 56/1
g.+si 56/21
[=2]

gödək: sf. kısa
g. 106/19
[=1]

göl: is. denizle bilavasıta alakası olmayan tabii su havzası
g. 45/12
g.+dən 102/29
g.+lərim 115/29
g.+lərində 76/25
g.+ü 44/4, 53/15
g.+ünün 44/12
[=7]

göndər-: f. yollamak
g.-dim 22/25
g.-ib 99/8
g.-ir 56/2, 83/27, 88/23, 115/14, 134/17
g.-miş 121/27
[=8]

göndərə bil-: f. gönderme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-mədim 22/26
[=1]

göndəril-: f. gönderme işi yapılmak veya gönderme işine konu olmak
g.-diyini 12/13
g.-miş 26/7, 28/16, 30/20
g.-mişdir 18/10
[=5]

gör-: 1. f. gözleri ile kavramak
g. 73/7, 100/7
g.-cək 35/32
g.-dü 36/3, 58/20, 73/5
g.-dükləri 33/32, 93/27
g.-düm 12/13, 107/25, 110/18, 125/4, 125/5
g.-dün 124/16, 124/17
g.-dünüz 125/1
g.-düyü 99/15
g.-düyüm 46/27, 64/13
g.-düyümüz 8/12, 74/32
g.-əlim 58/22, 60/21, 61/11, 62/23, 64/11, 65/4
g.-ən 54/8, 79/15, 95/25, 98/7, 118/16
g.-əndə 55/31, 108/7
g.-ərik 21/1, 137/8
g.-ərsən 142/14
g.-əsən 117/19, 117/20, 117/22, 117/24, 117/26
g.-gilən 76/21
g.-mədi 58/25

g.-mədim 98/12, 118/23, 120/10
g.-mədiyi 54/20, 146/26
g.-mək 9/19
g.-məsəm 121/24
g.-məyən 86/21
g.-məyir 22/21
g.-məz 58/21, 58/27
g.-mür 77/26
g.-müş 35/30, 98/28, 101/28, 146/8
g.-müşdür 20/24
g.-müşlər 38/17, 100/24
g.-səm 65/15, 65/16
g.-sün 121/25
g.-üb 56/14, 106/4
g.-üm 19/20, 85/25, 147/17
g.-ün 101/26, 117/1
g.-ür 45/26, 58/21, 58/27, 76/18, 79/14, 82/5
g.-ürlər 57/14
g.-ürsəm 11/28
g.-ürük 37/1, 45/6, 50/8, 90/30, 132/9
2. f. icra etmek, yerine getirmek
g.-dükləri 6/6
g.-müşdür 27/18, 34/4
g.-müşlər 25/23, 26/20
[=91]

görə: ed. kendinden önceki fikrin sonraki fikre sebep olduğunu bildiren söz
g. 8/18, 15/11, 16/1, 16/22, 16/24, 17/18, 20/23, 22/26, 23/6, 25/7, 25/30, 27/26, 27/29, 34/9, 37/13, 41/5, 44/2, 53/24, 55/16, 66/18, 66/31, 68/26, 68/31, 70/22, 70/26, 70/31, 72/15, 73/28, 81/12, 81/24, 83/7, 83/8, 83/24, 84/1, 84/4, 86/5, 86/7, 97/31, 99/6, 100/28, 104/2, 104/15, 104/18, 105/24, 106/1, 106/7, 109/17, 123/4, 123/25, 126/4, 126/23, 126/32, 131/26, 132/1, 132/31, 133/2, 135/16, 137/15, 137/33, 140/6, 143/28, 144/4
g.+dir 134/2
[=63]

görə bil-: f. görme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-ir 133/18
g. b.-mirlər 79/13
[=2]

görkəmli: sf. büyük hizmetleri olan; meşhur tanınmış
g. 6/27, 25/16, 26/12, 27/11, 27/17, 29/15, 66/10, 82/30, 89/3, 95/29, 102/23, 108/21, 116/19
[=13]

görklü: sf. güzel
g. 60/24, 65/8, 65/27, 65/30
[=4]

görsət-: f. görmesine imkân yaratmak
g.-(d)əydi 82/13
[=1]

görük-: f. gözle kavranılmak
g.-məkdədir 39/26
[=1]

görül-: 1. f. gözle kavranılma
g.-ən 32/30
g.-ür 8/23, 56/29
2. f. gereken iş yapılmış olmak
g.-ən 7/13
g.-düyü 19/25
g.-ürsə 27/14
[=6]

görün-: f. gözle kavranılmak
g.-cə 68/5, 68/6, 128/19
g.-dü 59/32
g.-düyü 132/22
g.-gil 58/17
g.-üb 80/28

g.-ür 105/30, 109/15, 127/13
g.-ürdü 123/5
g.-ürkən 128/12
[=12]

görüş: is. fikir
g.+dür 136/22
g.+lə 109/14
g.+ləri 80/6
g.+lərini 7/28
g.+ü 92/21, 93/24, 95/21, 123/1, 130/15, 136/21, 136/22, 145/28
g.+ünü 27/21, 109/13, 138/15
[=15]

görüş-: f. birbirini görmek
g.-düyü 27/32
g.-müş 20/24
g.-üb 71/28, 80/17
g.-ür 56/15, 56/20, 57/2, 80/7, 80/9
[=9]

görüşdür-: f. görüşmelerine vasıta olmak
g.-dü 122/2
g.-üb 137/22
[=2]

göstər-: f. görmesine imkân yaratmak

g. 141/23
g.-dilər 28/10
g.-diyi 86/27
g.-ən 33/10, 91/30
g.-gil 58/11
g.-ib 56/9, 83/7
g.-ir 9/3, 13/13, 18/24, 20/8, 21/21, 22/29, 34/18, 36/7, 37/17, 39/24, 43/29, 46/16, 50/31, 52/6, 53/21, 69/18, 71/12, 75/14, 88/32, 97/15, 98/26, 109/13, 135/31, 141/14
g.-irdi 15/16
g.-irəm 22/21
g.-irsə 48/15
g.-mədiyindən 56/4
g.-mek 16/13, 20/9, 73/31, 74/13, 142/14
g.-məkdədir 38/5, 40/24
g.-məyə 96/1
g.-miş 69/21
g.-mişdir 51/17, 86/14, 108/31, 144/21
[=49]

göstərə bil-: f. gösterme ihtimali veya imkânı bulunmak
g. b.-ərik 17/23, 74/16, 95/6, 129/23
[=4]

göstəril-: f. görülmesi sağlanmak
g.-ən 28/7
g.-ir 54/30, 84/2, 102/31
g.-mişdir 27/16, 41/1, 46/14, 132/23, 134/20, 134/24
[=10]

götür-: 1. f. almak
g.-ər 139/9
g.-müş 142/10
g.-müşdür 31/24
g.-sək 139/6
g.-ür 73/26
2. f. kendisi ile beraber taşımak
g. 69/13
g.-dü 59/32
g.-düyüm 62/25
g.-əcək 49/1
g.-məgil 48/33
g.-sün 56/9
g.-üb 69/1, 70/16, 105/22, 128/28
[=15]

götürül-: f. alınmak
g.-müşdür 16/31
[=1]

göy: 1. is. yeryüzünün üzerinde mavi bir kubbe gibi görünen feza, boşluk
g. 47/13, 82/15, 143/18
g.+də 109/23, 125/11
g.+dən 121/12
g.+ləri 117/21
g.+tək 111/11
2. is. Allah'ın, meleklerin, hurilerin vs. bulunduğu yer
g. 37/4, 61/16, 62/14
g.+də 60/25, 65/10
g.+dən 35/29, 37/5, 98/8
g.+ə 37/13
3. sf. sema rengi; mavi
g. 35/29
[=18]

göyçək: sf. güzel
g. 59/7, 127/10
g.+dir 87/2
[=3]

göyərçin: is. boz renkli kuş
g. 59/25, 59/29, 59/31, 127/9
[=4]

göy guruldamağı: f. gökte gök gürlemesi baş vermek
g. g. 33/27
[=1]

göy yüzü: is. gökyüzü
g. y.+ndən 63/20
[=1]

göz: 1. is. insan ve hayvanda görme organı
g. 94/5
g.+dən 67/24, 77/21, 77/23, 77/27, 77/31
g.+ə 110/9
g.+i 59/2
g.+lər 76/32
g.+ləri 77/17
g.+lərimdən 108/4, 121/19
g.+lərimi 88/28
g.+lərin 112/2, 124/19
g.+lərindən 102/17
g.+lərinə 105/8, 141/27
g.+lərini 67/24, 71/7, 87/18, 140/26
g.+lərinin 73/19
g.+lərüm 58/27
g.+ü 58/21, 59/7, 76/14, 97/21, 102/28, 146/15
g.+üm 45/26, 59/6, 77/26, 108/11, 108/14
g.+ümə 58/11
g.+ümüzün 78/13
g.+ün 64/7
g.+ünə 58/17, 58/22, 59/32, 98/19
g.+ünü 59/27, 73/6, 111/24, 136/3
g.+ünün 85/7
g.+üylə 32/30, 91/22
2. is. terazinin kefelerinden her biri
g.+ünə 41/25, 41/26
[=51]

göz aç-: f. dünyaya gelmek, doğmak
g. a.-mış 56/3
g. a.-uban 46/27, 64/13
[=3]

gözcü: is. gözlemleme veya gözetleme işini yapan kimse
g. 59/2
[=1]

gözdən itinə: görme kabiliyeti iyi olan
g. i. 115/9
[=1]

gözdən keçir-: f. göz atmak
g. k.-dim 53/6
[=1]

gözdən sal-: f. unutmak
g. s.-ıb 95/12
[=1]

gözə çarp-: f. görünmek, dikkati çekmek
g. ç.-ır 8/3, 28/13, 49/32, 50/15, 80/18
[=5]

gözəl: 1. sf. sıfatının çizgileri, bedeninin uygunluğu, kaşı, gözü kusursuz olan
g. 12/21, 36/3, 79/16, 80/4, 81/25, 82/1, 82/22, 83/18, 87/3, 89/21, 89/24, 89/25, 99/11, 126/18, 131/11, 132/28
g.+də 111/7
g.+dir 87/1
g.+ə 88/15, 107/20
g.+in 87/5, 93/27
g.+ləri 130/4
g.+lərini 86/29, 107/18
g.+miş 35/30
2. sf. göze hoş gelen
g. 8/6, 9/23, 11/19, 12/2, 22/2, 24/21, 27/21, 40/18, 41/12, 41/28, 66/2, 68/27, 69/15, 72/30, 73/4, 89/24, 90/33, 92/24, 97/16, 99/12, 100/13, 101/15, 103/24, 107/7, 109/7, 119/27, 132/18, 134/14
g.+i 83/4, 116/14, 116/24
[=57]

gözəlləmə: is. güzeli terennüm eden âşık şiir türlerinden biri
g. 94/15, 101/20, 114/11
[=3]

gözəllik: is. güzel insan veya şeyin hâli
g. 44/31, 73/2, 101/22
g.+də 88/5
g.+lərinə 78/8
g.+lərini 107/19, 115/12
g.+(y)i 10/29, 69/26, 107/25, 114/22, 134/14
g.+(y)in 112/18
g.+(y)ini 83/26, 99/7, 119/9
[=16]

göz qabağı: is. göz yuvarlarının önünde bulunan, birbirine yaklaşarak gözü örten, kenarlarında kirpikler bulunan koruyucu organ
g. q.+ında 140/20
[=1]

gözlə-: f. bir kişinin veya bir şeyin olmasını bekleme
g.-dim 78/2
g.-mə 115/22, 115/23
g.-rkən 77/17
[=4]

gözlən-: f. yerine getirilmek
g.-mişdir 144/20
[=1]

gözlü: sf. herhangi bir biçimde veya renkte gözü olan
g. 38/16
g.+m 103/26
[=2]

göz önündə tut-: f. herhangi bir durumun nasıl bir sonuca yol açacağını hesaba katmak, dikkate almak
g. ö. t.-arsaq 93/3
g. ö. t.-mağımız 15/2
[=2]

gözü açıq ol-: f. fırsattan yararlanmak, kurnazca davranmak
g. a. o.-maq 133/24
[=1]

göz yaşı: is. damla, katre hâlinde gözden akan su
g. y.+mı 112/10

g. y.+na 84/20
[=2]

gur: sf. bol ve güçlü olarak çıkan veya fışkıran
g. 68/27, 121/23
[=2]

guş: is. vücudu tüylerle örtülü, iki ayaklı, iki kanatlı, gagalı uçucu hayvanların ortak adı
g. 109/22
[=1]

guya: bağ. sanki
g. 96/32, 132/5
[=2]

güc: is. kuvvet
g. 51/7
g.+ü 72/16, 75/19, 141/16
g.+üdür 51/7
g.+ünə 62/31
g.+ünü 38/22
[=7]

güc eylə-: f. yaptığı bir işi daha da güçlendirmek
g. e.-r 112/4
[=1]

güclü: 1. sf. fiziki kuvveti çok olan
g. 57/30, 105/23
2. sf. kudretli
g. 103/14, 109/14, 109/18
[=5]

gül: is. (Far.) çiçek
g. 73/7, 94/24, 101/3, 101/16, 101/17, 110/10, 110/13, 110/19, 112/1, 114/26, 119/25, 119/28, 119/31, 120/2, 120/5, 120/21, 121/12, 123/19, 144/30
g.+dür
g.+ə 107/30
g.+lər 70/10, 81/19, 100/15
g.+lərdən 117/25
g.+lərim 116/4
g.+lərin 81/21
g.+ü 95/10, 99/19, 107/30, 148/9,
g.+üm 85/23, 123/29, 123/30, 123/31, 123/32, 147/22
g.+ümdən 85/22
g.+ümi 85/24
[=38]

gül-: f. muayyen bir his neticesinde sesler çıkararak duyguyu bildirmek
g. 101/16
g.-dü 59/27
g.-ən 117/19, 146/4
g.-ər 35/31
g.-sə 35/30
g.-ür 129/4
[=7]

güldür-: f. gülümsemesine sebep olmak
g. 98/3
g.-ür 107/25, 136/18
[=3]

güldürücü: sf. güldüren
g. 135/11, 136/14
[=2]

güləş-: f. birbirinin sırtını yere vurmaya çalışmak
g.-ir 48/2
g.-məsi 52/17
[=2]

güllə: is. top, tüfek, tabanca gibi ateşli silahlardan atmak için kurşundan yapılmış mermi
g.+si 106/30

[=1]

güllən-: f. gül açmak, çiçeklenmek
g.-ən 117/3
g.-ir 97/28
[=2]

gülməli: sf. gülmeye sebep olan
g. 144/5
[=1]

gülşən: is. (Far.) güllük, çiçeklik
g.+imdən 85/22
[=1]

gülünc: sf. gülmeye sebep olan
g. 135/32, 136/9, 136/19
[=3]

gülüş: is. sevinç, memnuniyet vs. hislerin ifadesi olarak ağızdan çıkan sesler
g.+ündən 102/17
[=1]

güman: is. (Far.) şüphe
g. 60/4, 63/6
[=2]

gümüş: 1. is. parlak beyaz renkte element
g. 94/25, 117/2, 125/31
g.+dür 144/18
2. is. gümüş para
g. 62/6
[=5]

gün: is. dünyanın kendi etrafında bir defa döndüğü 24 saatlik müddet; gece-gündüz
g. 6/29, 10/15, 19/17, 20/22, 29/18, 29/27, 40/13, 40/32, 44/4, 53/21, 84/22, 87/24, 91/25, 92/12, 92/15, 92/22, 115/14, 116/24, 117/24, 122/3, 123/27, 124/19, 126/13, 127/18
g.+də 73/17, 78/24, 97/30
g.+dən 88/19
g.+ə 5/4, 30/22, 31/28, 49/20
g.+lər 77/17
g.+lərdən 115/7
g.+ləri 121/24
g.+lərindən 54/2
g.+lərini 23/8, 77/1
g.+ü 69/10, 111/23, 124/17, 126/5
g.+ündə 108/11
[=43]

günah: is. (Far.) dinî, ahlaki normların bozulması, dinî açıdan kabahat sayılan iş (sevap karşıtı)
g. 49/14
g.+ından 57/9
g.+ınuzı 65/29
g.+lar 81/14
[=4]

günah işlə-: f. (< Far. gunāh + T. işle-) cezaya layık bir iş yapmak
g. i.-diyi 46/16
[=1]

günahkar: is. (Far.) kusurlu
g. 30/3
[=1]

gündəlik: sf. her günkü, her gün olan
g. 141/31
[=1]

gündüz: is. güneşin doğmasından batmasına kadar olan müddet (gece karşıtı)
g. 76/16, 77/28, 97/27, 102/20, 111/19
[=5]

güney: is. cenup
g. 12/23
[=1]

günəş: is. gezegen sisteminin ışık ve ısı veren gök cismi
g. 117/4, 123/24, 123/28, 123/29, 123/31
g.+ə 33/28
g.+in 124/13, 124/15
[=8]

günlük: is. rakamlardan sonra gelerek işin kaç günde yapılacağını veya yapılabileceğini bildiren söz
g. 73/18, 136/13
g.+(y)ü 28/5
g.+(y)ündə 35/28
[=4]

günorta: is. öğle vakti
g.+dan 124/13
[=1]

günüz: is. güneşin doğmasından batmasına kadar olan müddet (gece karşıtı)
g. 118/23
[=1]

gürültü: is. aralarında uyum bulunmayan düzensiz seslerin bütünü
g. 69/16
[=1]

gürz: is. (Far.) muhtelif işlerde kullanılan çok ağır, iri çekiç
g.+ü 56/10
[=1]

güvən: is. korku, çekinme ve kuşku duymadan inanma ve bağlanma duygusu; emniyet, itimat
g. 33/7
[=1]

güvən-: f. bel bağlamak
g. 114/28
g.-ərdim 120/18
g.-mə 72/22
g.-sin 44/32
[=4]

güvən ver-: f. güven duygusu uyandırmak
g. v.-ici 9/10
[=1]

güzəran: is. (Far.) dirilik, yaşayış, hayat
g. 115/17
[=1]

güzgü: is. ayna
g.+sü 9/8
[=1]

Gəlibdir: öz. is.
G. 114/31
[=1]

Gəncə: öz. is.
G. 44/3, 53/15, 79/7, 115/24
[=4]

Gəncəli Nizami: öz. is.
G. N. 130/20
[=1]

Gilan: öz. is.
G.+dan 78/18
[=1]

Gördüm: öz. is.
G. 114/13

[=1]

Görəsən: öz. is.
G. 117/18
[=1]

Görməyir: öz. is.
G. 112/28
[=1]

Göy: öz. is.
G. 36/4
[=1]

Göycə: öz. is.
G. 112/14, 113/19, 113/24
G.+nin 105/20
[=4]

Göyçay: öz. is.
G. 21/8
[=1]

Göyçə: öz. is.
G. 44/3, 53/15
[=2]

Göyçək Fatma: öz. is.
G. F. 132/8
[=1]

Göy Tanrı: öz. is.
G. T. 35/30, 35/31
[=2]

Göytürk: öz. is.
G. 34/12, 36/10, 36/13, 36/18, 36/19, 38/30
G.+lər 36/10
G.+lərin 36/15
G.+lərlə 66/32
[=9]

Gözəldir: öz. is.
G. 114/13
[=1]

Gözəl Nəğmələr: öz. is.
G. N. 24/4
[=1]

Gözləmə: öz. is.
G. 113/27
[=1]

Gülə-Gülə: öz. is.
G. 113/22
[=1]

Güləndam: öz. is.
G.+ı 71/9
G.+ın 71/8
[=2]

Güləyurd: öz. is.
G. 100/27
[=1]

Gülgəz: öz. is.
G. 84/18, 99/30
G.+ə 84/31
G.+in 83/29, 85/15
[=5]

Gülgəz Pəri: öz. is.
G. P. 83/32, 84/11, 85/2, 99/6
G. P.+ni 83/25, 84/9
[=6]

Gül Təbrizim: öz. is.
G. T. 119/23
[=1]

Gülzar: öz. is.

G.+a 86/31, 87/2, 87/4
G.+ı 87/3, 87/33
[=5]

Gün: öz. is.
G. 36/1
[=1]

Güneyli Qaşəm: öz. is.
G. Q. 118/26
[=1]

Gürcü: öz. is.
G. 16/13, 17/31, 18/1, 44/5, 66/28, 113/2
G.+lər 45/28
[=7]

Gürcüstan: öz. is.
G.+a 80/1
[=1]

ha: ün. haberdarlık bildiren söz
h. 128/20
[=1]

habelə: zf. bunun gibi, bu tür, böyle
h. 18/4, 78/11, 81/1, 129/6, 136/6, 137/4
[=6]

hac: is. (Ar.) Müslümanlarda zilhicce ayında Mekke'de ziyaret merasimini yerine getirme
h.+a 143/11
[=1]

hacı: is. (Ar.) Mekke'yi ziyaret etmiş Müslümanlara verilen ad
h.+lar 143/11
[=1]

haçan: zm. ne vakit, ne zaman
h. 44/26
[=1]

haçar: is. anahtar
h. 125/28
[=1]

hadisə: is. (Ar.) vaka
h. 11/2, 28/6, 33/25, 33/32, 53/10, 68/10, 75/5, 128/11, 142/18
h.+də 33/16
h.+dən 70/27, 79/29, 89/13, 104/32
h.+lər 23/20, 33/22, 44/2, 53/21, 86/17, 130/8, 133/27, 143/9
h.+ləri 7/10, 33/20, 66/25, 99/13
h.+lərin 53/18, 89/8
h.+lərinə 95/22, 99/14, 123/6, 123/10
h.+lərini 8/33, 33/24
h.+lərinin 16/24, 66/18, 91/20
h.+ləriylə 39/13
h.+lərlə 49/29, 75/3
h.+nin 19/13, 33/12, 33/25
h.+si 19/10, 123/4
h.+yə 67/26
[=46]

hafizə: is. (Ar.) bir şeyi zihinde saklama ve yeniden canlandırma kabiliyeti
h. 101/27
h.+lərdə 7/6
h.+sində 21/21, 100/10
h.+sini 33/22
[=5]

hakim: **1.** is. (Ar.) mahkeme organlarında bakılan iş hakkında hüküm veya karar çıkarmakla vazifeli şahıs
h. 106/17
h.+lərdən 22/27
h.+lərə 136/6
2. sf. (Ar.) baskın
h. 16/17, 33/15, 45/18
h.+dir 71/1, 130/5

[=8]

hakimiyyət: is. (Ar.) idare etme hukuku, siyasi hükümranlık
h.+də 83/15
h.+i 18/22, 26/3, 68/4, 97/10, 113/15
h.+indən 105/24, 112/22, 112/24, 112/26, 114/11, 114/30
h.+ini 33/14
[=13]

hakim ol-: f. (< Ar. ḥākim + T. ol-) eline geçirmek, tabi kılmak
h. o.-duğu 19/24, 43/28
h. o.-duqdan 25/22
h. o.-mağa 123/6
h. o.-muşdur 33/12
[=5]

haqq: sf. (Ar.) doğru, düz, düzgün, hakiki
h. 78/27, 87/12, 90/1, 90/26, 107/5, 118/14, 137/23, 130/6, 131/16, 135/30
h.+ı 58/10
h.+ım 146/7
h.+ın 8/2, 8/29, 86/19
h.+ına 98/1
[=16]

haqqında: ed. ilgili olarak; üzerine, için
h. 6/20, 6/23, 15/12, 16/33, 18/15, 18/16, 20/5, 21/13, 22/23, 23/11, 25/17, 26/16, 26/32, 27/11, 27/12, 28/27, 31/18, 34/14, 34/27, 35/17, 35/25, 42/21, 43/13, 44/7, 50/9, 52/4, 53/1, 53/3, 53/18, 55/27, 71/31, 74/8, 74/14, 78/10, 83/13, 84/27, 86/4, 96/21, 97/2, 98/25, 99/1, 100/27, 102/25, 103/11, 109/12, 113/21, 119/21, 124/1, 126/11, 127/11, 131/26, 133/10, 133/18, 137/30, 140/8, 143/9, 143/16, 143/24, 147/7
h.+kı 7/10, 40/19, 125/8, 143/10
[=63]

haqlı: sf. düzgün konuşan, düzgün düşünen, düzgün hareket eden
h. 69/5
[=1]

haqsızlıq: is. hak ve adalete uygun olmayan hâl; adaletsizlik
h.+(ğ)a 8/1
h.+(ğ)ı 109/13
h. 112/23
h.+dan 114/30
[=4]

hal: 1. is. (Ar.) herhangi bir sebepten, durumdan doğan vaziyet
h. 25/3
h.+da 5/25, 6/2, 13/4, 16/12, 17/7, 19/24, 41/5, 50/1, 51/11, 53/21, 69/14, 71/21, 73/18, 91/27, 96/21, 97/9, 104/9
h.+ı 108/7, 132/6
h.+ım 75/24
h.+ına 17/12, 22/22, 40/11, 114/29, 126/2
h.+ında 23/32, 29/9, 130/26, 138/1, 145/16
h.+ını 37/22
h.+larda 17/19
2. is. (Ar.) vakit, az, lahza
h. 138/17
[=34]

halal: sf. (Ar.) namusla, hukuki yolla elde edilmiş
h. 88/28, 103/3
h.+a 65/21
h.+ı 63/18
h.+ım 63/16
[=5]

halbuki: bağ. birbirine zıt olan iki fikrin

karşılaştırıldığı cümlelerde müstakil cümleler arasında alaka kuran söz
h. 37/23, 52/14, 73/17, 137/10
[=4]

hamam: is. (Ar.) yıkanmak için sıcak ve soğuk suyu olan bina
h.+a 134/12, 134/16
[=2]

haman: zm. (Far.) göz önünde olmayan veya uzakta olan bir şeyi veya şahsı göstermek için kullanılan söz; o
h. 27/9, 45/29, 144/22
[=3]

hamı: zm. herkes
h. 55/32, 128/7
h.+dan 87/2
h.+ndan 127/10
h.+nın 91/14
h.+sı 26/30, 55/11, 83/5, 95/29, 144/20
h.+sına 41/5
h.+sında 67/17, 138/23
h.+sından 26/33
h.+sını 102/9
h.+ya 17/3, 70/3
[=17]

hami: is. (Ar.) birini himaye eden, himayesi altına alan, koruyan
h.+si 68/2
[=1]

hanı: zf. nerede, nerededir manasında kullanılan söz
h. 84/15, 102/1, 102/3, 102/4, 102/5, 107/4, 111/20
[=7]

hansı: sf. iki veya daha çok şeyden birini belirginleştirecek cevap almak için soru gibi kullanılan söz
h. 44/25, 96/14, 111/8
h.+nı 86/29
h.+nın 101/7
[=6]

hara: is. hangi yer, hangi mekân, hangi istikamet yahut hangi taraf
h. 80/2
h.+dan 101/21
[=2]

harada: zf. hangi yerde?
h. 87/20, 143/22, 143/23
[=3]

haram: sf. (Ar.) zahmetle, emekle, düz yolla kazanılmayan, elde edilmeyen
h. 115/4
[=1]

haraya çat-: f. yardıma gelmek, imdada yetişmek
h. ç.-ır 51/23
[=1]

hasar: is. (Ar.) taştan, kerpiçten vs. yapılan set
h.+larda 62/29
[=1]

hasil ol-: f. (< Ar. ḥāṣil + T. ol-) netice olarak ortaya çıkmak
h. o.-madı 22/27
[=1]

haşa: ün. (Ar.) olmasın, Allah göstermesin, … uzak
h. 106/29
[=1]

hava: is. müzik ahengi, melodi

h. 41/16, 96/20
h.+lar 126/9
h.+ları 82/28, 112/18, 121/2
h.+larını 105/18
h.+sı 112/31
h.+sını 22/26
[=9]

havi: sf. (Ar.) ihata eden, kavrayan, ihtiva eden, içine alan, ait olan
h.+dir 53/14, 66/19
[=2]

hay-küy: is. ses, bağırma
h.+ü 129/17
[=1]

hay sal-: f. gürültü koparmak
h. s.-anları 117/23
[=1]

hazır: 1. sf. (Ar.) bir işi icra etmek için lazım olan her şeyi olan; amade
h.+dır 85/15, 90/15
2. sf. (Ar.) hazırlanmış; kullanmaya, istifadeye yarar vaziyette olan
h. 128/18
h.+dır 128/20
h.+idi 77/13
[=5]

hazırcavablıq: is. başkasının sözüne veya sorusuna derhâl münasip cevap bulup söyleyebilen, söz altında kalmayan
h.+(ğ)ı 135/26, 144/21
h. 20/31, 137/10, 138/10
[=5]

hazırla-: 1. f. kullanmak veya istifade için yararlı hâle getirmek, hazır etmek
h.-dıqdan 105/4
2. f. bir şeyi yerine getirmek, hayata geçirmek için üzerinde çalışmak
h.-dığı 42/8
3. f. yemek pişirmek, yemeği hazır etmek
h.-sınlar 50/25, 55/13
[=4]

hazırlan-: f. hazır olmak
h.-ardılar 91/28
h.-mağında 6/26
h.-mış 32/5
[=3]

hazırlaş-: f. bir iş yapmak veya bir yere gitmek için hazırlık yapmak, hazırlanmak, kendini hazır etmek
h.-ır 71/10
[=1]

hazırlıq gör-: f. bir iş için gerekli şeyleri toplamak
h. g.-ülür 56/28
[=1]

hazır ol-: f. (< Ar. ḥāżir + T. ol-) hazır durumda bulunmak
h. o.-ması 74/4, 74/27
h. o.-mur 46/21
[=3]

heca: is. (Ar.) muayyen miktarda hece kümelerine dayanan şiir ölçüsü
h. 94/21
h.+dan 122/26, 122/28
[=3]

hecalı: sf. herhangi bir sayıda hecesi olan
h. 40/23, 145/21
h.+dır 94/2
[=3]

heca vəzni: belirli sayıdaki heceye dayanan şiir ölçüsü
h. v. 93/10
h. v.+dir 45/18
h. v.+ylə 93/14, 93/30, 122/27, 144/27
[=6]

heç: zf. (Far.) katiyen, asla
h. 11/6, 11/13, 77/12, 84/16, 87/2, 88/6, 97/21, 98/12, 100/6, 111/26, 115/5, 118/23
[=12]

heç bir: sf. inkâr cümlelerinde inkârı güçlendirmek için kullanılır
h. b. 33/25, 50/29, 51/13, 87/24, 104/30, 144/31
h. b.+inə 129/9
h. b.+isi 86/31
[=8]

heç bir şey: bildirdiği varlıktan bir tanesinin bile olmadığını anlatan bir söz
h. b. ş. 30/28
h. b. ş.+ə 82/4, 89/25
[=3]

heç bir vəchlə: hiçbir suretle, hiçbir yolla, katiyen, asla
h. b. v. 55/15
[=1]

heç kəs: zm. hiçbir kişi
h. k. 75/31, 118/24
[=2]

heç kim: zm. hiçbir kişi
h. k.+ə 133/5
[=1]

heç kimsə: zm. hiçbir kişi
h. k.+nin 11/14
[=1]

heç olmasa: arzu bildirir
h. o. 86/21
[=1]

heç vəqt: zf. katiyen, asla
h. v. 83/19, 84/23, 85/21, 97/31
[=4]

hekayə: is. (Ar.) rivayet şeklinde küçük edebî nesir eser
h. 9/23, 43/30, 136/26, 137/14, 140/22
h.+lər 24/21
h.+lərdən 136/15
h.+lərdir 135/11
h.+ləridir 32/28
h.+lərimizdə 52/27
h.+lərin 43/27
h.+ləriylə 137/20
h.+nin 80/18
h.+si 79/3, 82/31
h.+sidir 12/4, 79/4, 129/29
[=18]

hesab et-: f. (< Ar. ḥisāb + T. et-) saymak, hesaplamak
h. e.-(d)irdi 25/7, 26/2
h. e.-mişlər 37/26, 131/30
[=4]

hesabla-: f. hesaplama işi yapmak
h.-maq 72/32
[=1]

hesablama: is. hesaplamak işi
h. 144/1
[=1]

hesabsız: sf. haddinden fazla, çok
h. 25/27

[=1]

hey: ün. seslenme veya müracaat bildiren söz
h. 39/4, 65/30, 140/26, 145/32
[=4]

heybətli: sf. saygı hissi ile beraber korku hissi uyandıran
h. 58/24, 59/3
[=2]

heyət: is. (Ar.) kurul
h.+lər 26/7
h.+lərə 28/17
[=2]

heyif: ün. (Ar.) "vah, heyhat, yazık" anlamlarında kullanılan bir söz
h. 94/5, 94/6, 94/8, 94/10, 98/8
[=5]

heylə-: f. seslemek, çağırmak
h.-rəm 77/28
[=1]

heyran: is. (Ar.) güzel veya azametli bir şey karşısında vurulmuşçasına şaşıp kalma
h. 117/1
[=1]

heyranlıq: is. güzel veya azametli bir şey karşısında vurguncasına şaşkınlık
h.+la 33/24
[=1]

heyran ol- : f. (< Ar. ḥayrān + T. ol-) meftun olmak; bir şey karşısında şaşıp kalmak
h. o.-mamaq 144/24
[=1]

heyva: is. sarı renkli, üstü tüylü, çekirdekli meyve
h. 111/6
h.+yam 110/24
[=2]

heyvan: is. (Ar.) evcilleştirilmiş dört ayaklı canlı yaratık
h. 122/21, 133/11, 133/14
h.+dım 110/26
h.+ı 139/4
h.+lar 130/8, 131/26, 131/29, 132/1, 133/10, 133/17, 133/18, 143/8,
h.+lara 122/30, 124/24, 131/2, 131/27, 132/1, 133/7
h.+ları 7/12, 133/19
h.+larımız 10/31
h.+ların 132/29, 133/3
h.+larına 124/30
h.+larının 124/23
h.+larla 131/28, 134/21
[=28]

heyvanat: is. (Ar.) hayvanlar, hayvanlar âlemi
h. 24/23
[=1]

həbs: is. (Ar.) tutsak etme, azatlıktan mahrum etme
h.+dən 52/2
[=1]

həbs et-: f. (< Ar. ḥabs + T. et-) hapishaneye atılmak, azatlıktan mahrum edilmek, tutsak edilmek
h. e.-(d)irlər 54/28
[=1]

həcm: is. (Ar.) ölçü, büyüklük, miktar vs. bakımdan bir şeyin tutumu

h.+də 32/8
[=1]

həcmli: sf. hacimce iri olan; büyük
h. 32/4
[=1]

həcv: is. (Ar.) bir şahsa, içtimai quruluşa yahut hayattaki menfiliklere karşı yöneltilmiş keskin, acı, kinayeli yazı
h.+lər 109/9
h.+ləri 103/24
[=2]

həcv et-: f. (< Ar. hecv + T. et-) hakkında hiciv yazmak
h. e.-mişdir 109/10
[=1]

həddən ziyadə: zf. son derece çok
h. z. 24/33
[=1]

hədiyyə: is. (Ar.) bağışlanan şey, bahşiş, armağan
h. 56/12, 67/21
h.+lər 56/3
[=3]

hədsiz: sf. haddinden fazla, sayısız, hesapsız
h. 25/27
[=1]

həfrə: is. çukur
h. 36/2
[=1]

həfriyyat: is. (Ar.) arkeolojik kazılar; kazı işleri
h.+da 39/23
[=1]

həftəlik: is. rakamlardan sonra gelerek işin kaç hafta devam ettiğini veya etmesi gerektiğini gösterir
h. 137/26
[=1]

həkim: 1. is. (Ar.) yüksek tıp tahsili olan, doktor
h. 81/30
h.+lərin 54/27
2. is. (Ar.) âlim, filozof
h.+dir 43/6
[=3]

həqiqət: is. (Ar.) doğrudan, hakikatten oluşan veya oluşmuş şey
h. 90/26, 135/29
h.+də 36/9
h.+dən 106/2
h.+ə 130/10
h.+i 29/31, 37/18
h.+ləri 138/16
[=8]

həqiqətən: zf. (Ar.) doğrudan, doğrudan da, gerçekten, aslında
h. 11/19, 41/26
[=3]

həqiqi: sf. (Ar.) hakikate uygun olan; gerçek
h. 9/11, 105/31, 137/30, 138/2, 138/30, 139/7, 139/8
[=7]

həqir gör-: f. (< Ar. ḥaḳīr + T. gör-) hor görmek
h. g.-ülən 130/1
[=1]

hələ: bağ. bir de, ilave, üstelik

h. 8/7, 18/23, 39/11, 49/22, 80/29, 83/28, 87/27, 122/18, 137/11
[=9]

hələlik: zf. bir müddet, bir müddete kadar
h. 56/4, 109/31
[=2]

həll et-: f. (< Ar. ḥall + T. et-) karar vermek
h. e.-(d)irdi 43/18
h. e.-məyə 82/33
[=2]

həll ol-: f. (< Ar. ḥall + T. ol-) çözümlenmek, sonuçlanmak
h. o.-ur 135/30
[=1]

həm: bağ. (Far.) üstelik, dahi, … da (de)
h. 6/14, 18/26, 20/18, 23/31, 27/7, 52/10, 52/11, 66/19, 70/24, 79/32, 90/33, 100/11, 100/22, 113/27, 113/28, 122/1, 122/29, 136/18, 144/28, 147/30
[=20]

həmasə: is. yiğitlik, kahramanlık, cesaret
h.+yi 8/22
[=1]

həmçinin: bağ. (Far.) … da (… de), hem, hem de
h. 38/10, 53/6, 96/25
[=3]

həmdəm: is. (Far.) yakın yoldaş, yakın dost, sırdaş
h.+dir 109/7
[=1]

həməsr: is. (< Far. hem + Ar. ʿaṣr) aynı asırda yaşamış veya yaşayan; çağdaş
h. 98/26
[=1]

həmin: zm. (Far.) yakında olan bir şeyi ya da şahsı göstermek için kullanılan söz
h. 15/10, 54/2, 54/26, 55/8, 56/5, 56/24, 56/28, 56/33, 105/3, 113/20, 142/10
[=11]

həmişə: zf. (Far.) daima, her vakit, her zaman
h. 66/25, 68/17, 69/7, 72/21, 77/11, 80/26, 85/20, 98/2, 105/15, 109/13, 131/20, 142/7
[=12]

həmlə: is. (Ar.) hücum, üzerine atılma
h. 59/25
[=1]

həmsayə: is. (Far.) komşu
h. 81/7
[=1]

həna: is. (Ar.) kına
h. 126/30
[=1]

hənuz: zf. (Far.) hâlâ
h. 47/25, 48/10, 48/16
[=3]

hər: sf. (Far.) toplu bir şeyi teşkil eden şeylerden her biri
h. 5/20, 6/27, 8/5, 10/2, 11/10, 12/16, 14/8, 17/22, 20/20, 20/22, 23/7, 27/16, 33/19, 33/25, 33/32, 36/33, 39/13, 42/15, 43/8, 43/33, 47/30, 48/16, 56/1, 67/15, 69/12, 70/11, 72/11, 75/21, 80/24, 87/5, 89/31, 94/2, 94/21, 96/17, 96/18, 97/4,

108/6, 114/20, 117/12, 122/26, 129/12, 136/19, 137/23, 137/26, 138/11, 138/16, 140/16, 144/11
[=48]

hər adam: her bir kişi, herkes
h. a. 103/22
[=1]

hər an: zf. her zaman
h. a. 120/25
[=1]

hərb: is. (Ar.) muharebe, dövüş, savaş
h.+ə 36/6, 91/28
[=2]

hərbə-zorba: is. korkutmak, dehşete düşürmek için yapılan hareket veya söylenen söz
h. 96/3, 103/6
h.+lar 104/28
[=3]

hərbi: sf. (Ar.) harbe, muharebeye ait olan
h. 71/15, 99/25
[=2]

hər bir: sf. (Far.) toplu bir şeyi teşkil eden şeylerden her biri
h. b. 14/14, 25/3, 51/21, 68/20, 72/18, 92/28, 123/4, 126/31, 136/20, 136/22, 142/31
[=11]

hər biri: zm. ayrı ayrı hepsi
h. b. 41/4, 43/31
h. b.+miz 123/31
h. b.+ndə 146/30
h. b.+ni 96/19
h. b.+nin 8/13, 66/30, 67/15
[=8]

hərcayi: sf. (Far.) avare, serseri, hiçbir işle meşgul olmayan
h. 107/20
h.+dən 106/15
[=2]

hər cəhətdən: tamamıyla, bütünüyle
h. c. 47/26, 135/18
[=2]

hər cür: muhtelif
h. c. 107/16
[=1]

hər dəfə: her zaman, daima
h. d. 129/10, 129/11
[=2]

hərə: zm. her biri, herkes
h.+dən 125/21
h.+niz 68/25
[=2]

hərəkət: is. (Ar.) bir şeyin veya onun bölümlerinin sabit bir noktaya göre yerinin veya durumunun değişmesi
h.+ə 136/23
h.+i 104/23
h.+inə 105/7
h.+lərini 7/12
[=4]

hərəmxana: is. (< Ar. ḥarem + Far. -ḫāne) sarayda kadınların yaşadığı odalar, bina
h.+da 83/8
h.+na 134/12
h.+sına 134/11
h.+ya 83/18
[=4]

hərəmsəra: is. hükümdarların saraylarında kadınların yaşadığı bölüm
h.+sına 99/12
[=1]

hərf: is. (Ar.) alfabeyi teşkil eden işaretlerden her biri
h.+inə 27/26
h.+ləri 145/17
h.+lərinə 31/32
h.+lərilə 29/5, 42/16, 42/19
[=6]

hər hansı bir: sf. özellikleri iyice bilinmeyen, iyice belli olmayan (kimse veya şey)
h. h. b. 135/27
[=1]

hərif: is. (Ar.) dövüş meydanında kullanılan söz
h.+lərinə 87/7
[=1]

hərislik: is. açgözlülük, ihtiras
h. 107/8
h.+(y)i 89/18
[=2]

hər kəs: zm. her bir kişi
h. k. 98/1, 118/10, 118/24
h. k.+dən 77/29
h. k.+ə 46/20, 141/20
h. k.+i 22/21
h. k.+in 139/24, 141/6
[=9]

hər kim: zm. her bir kişi
h. k. 55/13
[=1]

hər nə: her şey, ne varsa
h. n. 43/18, 43/19, 100/7
[=3]

hər şey: bütün, hepsi, ne varsa hepsi
h. ş.+dən 5/3, 14/14, 86/27, 139/8
h. ş.+i 68/21, 90/1, 136/13
h. ş.+in 37/25, 96/29
h. ş.+ini 90/15
[=10]

hər tərəf: her yan, etraf
h. t.+ində 116/21
h. t.+li 14/15, 24/13, 26/6, 27/1, 141/12
[=6]

hər yan: her taraf, etraf
h. y.+a 108/18
h. y.+da 146/12
[=2]

hər zaman: zf. her vakit
h. z. 37/31, 82/25, 115/1, 137/23
[=4]

həsəd: is. (Ar.) kıskançlık
h. 54/12
[=1]

həsr et-: f. (< Ar. ḥaṣr + T. et-) kıskançlık etmek
h. e.-(d)ilmişdir 82/32, 101/13, 124/31
h. e.-mişdir 42/17
[=4]

həsrət: is. (Ar.) özlem
h.+əm 103/28
h.+i 75/20, 99/31, 145/28
h.+im 63/12
h.+ində 79/8
h.+iylə 76/5, 87/15, 90/14
h.+ün 63/14

[=10]

həsrət qal-: f. (< Ar. ḥasret + T. kal-) istediğine ulaşmamak, arzu ettiği bir şeye kavuşamamak
h. q.-dım 85/23
[=1]

həssas: sf. (Ar.) çok çabuk hisseden, duyan, kavrayan
h. 68/19
[=1]

hətta: bağ. (Ar.) üstelik, hem de
h. 5/21, 12/32, 13/28, 16/9, 25/12, 33/15, 37/21, 37/25, 38/4, 45/23, 45/29, 46/21, 48/2, 53/25, 66/28, 72/4, 81/16, 87/33, 88/7, 88/22, 92/1, 96/5, 106/8, 108/13, 114/30, 122/16, 130/8, 131/6, 131/29, 133/3, 137/4
[=31]

həvalə et-: f. (< Ar. ḥavāle + T. et-) bırakmak, devretmek
h. e.-(d)irlər 56/24
[=1]

həvəs: is. (Ar.) arzu, meyil
h. 26/19, 115/21, 117/25, 121/23
[=4]

həvəsə gətir-: f. (< Ar. heves + T. getir-) heveslendirmek
h. g.-ib 122/13
[=1]

həvəslən-: f. meyletmek, meraklanmak
h.-ib 57/17
[=1]

həvəsləndir-: f. hevese getirmek
h.-məkdən 22/17
[=1]

həvəs oyan-: f. (< Ar. heves + T. uyan-) merak uyanmak, arzu uyanmak
h. o.-ır 147/13
[=1]

həya: is. (Ar.) ar, ismet, namus, utanma hissi
h.+nı 117/23
[=1]

həyat: is. (Ar.) ömür
h. 5/9, 5/17, 7/19, 8/24, 9/9, 33/21, 38/22, 39/13, 41/9, 47/26, 71/31, 72/12, 74/6, 80/25, 89/24, 92/20, 95/22, 109/2, 109/12, 109/29, 113/20, 133/7, 135/26, 138/13, 138/15, 140/16
h.+a 8/2, 8/8, 30/1, 80/6, 93/23, 112/25, 130/15
h.+da 27/14, 117/14, 129/31
h.+dan 87/19, 99/26
h.+ı 14/19, 22/1, 40/28, 40/30, 66/6, 89/10, 102/25, 113/3, 113/15, 113/28, 114/14, 114/23, 115/11, 123/1, 128/33, 141/13, 142/31
h.+ın 8/32, 16/25, 88/13, 128/6, 140/13
h.+ına 12/1, 33/2, 93/21
h.+ında 49/31
h.+ını 30/29, 109/1, 112/29, 146/9
h.+ının 5/14, 41/20, 89/22, 143/6
h.+la 134/22
h.+larında 46/12
h.+larını 31/21
h.+lərdə 123/20
[=76]

həyati: sf. (Ar.) hayatla ilgili olan
h. 93/26
[=1]

həyat yoldaşı: eşlerden her biri

h. y. 68/33, 70/1, 138/12
h. y.+dır 69/24
[=4]

həyəcan: is. (Ar.) herhangi bir sebepten doğan telaş
h. 45/24
h.+ı 39/12
h.+ını 92/5
h.+ları 66/24
[=4]

həyəcan keçir-: f. (< Ar. heyecān + T. geçir-) rahatsız olmak, telaş yapmak, heyecanlanmak
h. k.-ir 54/21
[=1]

həyəcanlan-: f. heyecana gelmek
h.-ır 90/11
[=1]

həzərat: is. (Ar.) ağalar
h. 106/18
[=1]

hicran: is. (Ar.) ayrılık, firkat, firak
h. 19/16, 94/7
h.+a 111/17
h.+dan 75/21
h.+ın 76/18
h.+ım 110/27
[=6]

hifz et-: f. (< Ar. ḥifẓ + T. et-) korumak, muhafaza etmek
h. e.-(d)ər 97/29
[=1]

hikmət: is. (Ar.) derin fikir, derinlik
h.+i 7/8
h.+ini 25/1
[=2]

hikmətamiz: sf. (< Ar. ḥikmet + Far. -āmīz) hikmetli olan
h. 24/22, 24/32, 24/33
[=3]

hikmətli: sf. felsefi fikirlerle dolu
h. 32/4, 33/26, 138/14, 141/1
[=4]

hilal: is. (Ar.) klasik edebiyat ve halk edebiyatında güzelin kaşına işaret
h. 111/28
[=1]

himayət: is. (Ar.) birini (daha zayıf olanı) koruma, kanadı altın alma
h.+indən 6/10
[=1]

hirs: is. (Ar.) gazap, hiddet
h.+ini 90/11
[=1]

hiss: is. (Ar.) duygu
h.+i 8/10, 54/12, 56/15, 68/11
h.+in 136/22
h.+inin 33/7
h.+lər 41/12, 89/14
h.+ləri 8/1, 87/16, 90/21
[=11]

hissə: is. (Ar.) kısım
h.+lər 41/16
h.+lərdən 13/22
h.+lərə 32/17
h.+ləri 13/16
h.+lərindən 66/21
h.+si 10/7, 18/29, 41/14, 66/22
h.+sində 66/25
h.+sini 13/29, 42/7, 53/23, 102/10,

109/3, 114/20
h.+yə 71/26
[=17]

hiylə: is. (Ar.) fırıldak
h. 44/22, 50/24, 68/6, 81/28, 133/16, 139/19
h.+lərə 84/29
h.+ləri 81/29
[=8]

hiyləgər: sf. hile yapan
h. 82/21, 134/5
[=2]

ho: is. hayvan
h. 122/19, 122/21
[=2]

holavar: is. çiftçilerin söyledikleri şarkı (şifahi halk edebiyatı türü)
h. 122/19, 122/23, 122/26
h.+lar 122/18, 122/27, 122/29, 145/4
h.+ların 122/29
[=8]

hoydu: ün. bir yere gitmek yahut bir işe başlamak için çağırma veya emir manasında kullanılan söz
h. 68/24
[=1]

hökm: is. (Ar.) emir, buyruk
h.+ülə 85/8
[=1]

hökmdar: is. (< Ar. ḥukm + Far. -dār) padişah, şah, hâkim
h. 10/9, 35/5, 86/3, 86/18, 86/19, 86/22, 87/15, 133/27, 134/1, 134/5
h.+a 72/4
h.+ı 11/5
h.+ıdır 35/11, 40/5
h.+ın 40/6, 86/25
h.+ına 43/10
h.+lara 67/31
h.+ları 11/31
h.+ların 8/27, 95/27, 133/30
h.+larla 133/29
[=23]

hökmdarlıq: is. padişahlık, şahlık, saltanat
h.+(ğ)ını 86/26
[=1]

hökm et-: f. (< Ar. ḥukm + T. et-) egemenliği altında bulundurmak
h. e.-(d)ir 46/2
[=1]

hökumət: is. (Ar.) devlet hâkimiyetinin devleti idare eden idare organı
h. 36/25
h.+i 30/12, 30/17, 30/18, 30/20, 33/13, 40/5, 119/3
h.+in 6/10
h.+inin 19/23, 106/16
h.+ləri 35/16
[=12]

hönkürə-hönkürə: zf. sesle, hıçkıra hıçkıra
h. 55/32, 126/10
[=2]

hörmət: is. (Ar.) saygı
h. 20/24, 41/11, 66/3, 95/20, 119/17, 120/25, 133/20
h.+ini 105/5
h.+lə 9/15
[=9]

hörmət bəslə-: f. saygı göstermek

h. b.-yib 91/21
h. b.-yirdi 16/32
h. b.-yirlər 48/15
[=3]

hörmət et-: f. (< Ar. ḥurmet + T. et-) saygı göstermek
h. e.-(d)iniz 127/2
h. e.-dikləri 39/9
[=2]

humanizm: is. (Lat.) insanseverlik
h. 66/3
[=1]

huri: is. (Ar.) asıl manası "cennet kızı" olup klasik şiirde benzetme yolu ile güzelin sıfatlarından biri olarak kullanılır
h.+lər 86/31
[=1]

huş: is. (Far.) dikkat, fikir
h. 130/1
[=1]

huy: is. (Far.) insanın yaradılış ve ruh özelliklerinin, eğilimlerinin ve içgüdülerinin bütünü
h.+u 69/12
[=1]

hücuma keç-: f. (< Ar. hucūm + T. geç-) ansızın hücum etmek
h. k.-ib 56/8
h. k.-ir 57/13, 57/15
[=3]

hücum et-: f. (< Ar. hucūm + T. et-) saldırmak
h. e.-(d)ərək 83/9, 110/4
h. e.-(d)ir 47/28, 47/32
h. e.-diyi 35/11
[=5]

hüdud: is. (Ar.) sınır
h. 67/2
[=1]

hüquq: is. (Ar.) devlet tarafından belirlenen ve tatbik edilen, insanlar arasında içtimai münasebetleri düzenleyen ve hâkim sınıfın iradesini ifade eden normların, kaidelerin bütünü
h.+a 70/14
h.+i 76/6
[=2]

hüquqsuz: sf. hukuktan mahrum
h. 20/9
[=1]

hüquqsuzluq: is. siyasi ve içtimai hukukun olmadığı hâl
h.+dan 146/21
[=1]

hünər: is. (Ar.) maharet, kabiliyet
h.+ə 30/25
h.+iylə 84/9
[=2]

hüsn: is. (Ar.) güzellik
h.+ünü 115/18
[=1]

hüzur: is. (Ar.) yan, ön
h.+unda 96/4
[=1]

H. Araslı: öz. is.
H. A. 86/5
[=1]

H. Əlizadə: öz. is.
H. Ə. 143/2, 145/13
H. Ə.+nin 83/24
[=3]

H. Məhdi: öz. is.
H. M. 29/16
[=1]

H. Müfti Qayıbof: öz. is.
H. M. Q.+un 21/24
[=1]

H. Rövşən: öz. is.
H. R. 31/14
[=1]

H. Seyidof: öz. is.
H. S. 28/17
H. S.+dur 29/8
[=2]

H. Təhmasib: öz. is.
H. T. 130/28, 136/32
[=2]

H. Zeynallı: öz. is.
H. Z. 26/26, 26/31, 130/27, 136/32, 140/4, 144/24
H. Z.+nın 142/27, 143/1
[=8]

Hacı İbrahim Əfəndi: öz. is.
H. İ. Ə.+nin 108/27
[=1]

Hacının Köpəyi: öz. is.
H. K. 134/25
[=1]

Hacı Səyyad: öz. is.
H. S. 89/10, 90/14
H.+gilə 90/6
[=3]

Hafiz: öz. is.
H. 102/2
[=1]

Haqq: öz. is.
H. 79/32, 82/1, 84/28
[=3]

Haqq Taala: öz. is.
H. T. 43/16
H. T.+ya 58/13, 61/15, 65/20
[=4]

Haqverdiyef: öz. is.
H.+in 142/13
[=1]

Harun: öz. is.
H.+la 111/13
[=1]

Harun əl-Rəşid: öz. is.
H.+in 135/17
[=1]

Həcər xanım: öz. is.
H. x. 38/4
[=1]

Hələb: öz. is.
H. 78/11, 80/19
[=2]

Həmid Araslı: öz. is.
H. A. 13/31, 28/24, 42/26, 130/27
[=4]

Həmzə: öz. is.
H. 52/4

H.+ni 68/33
H.+nin 51/29, 68/32
[=4]

Həmzəyan: öz. is.
H. 119/13
[=1]

Hənəfi Zeynallı: öz. is.
H. Z. 26/24
[=1]

Hərodot: öz. is.
H. 49/22
[=1]

Həsən: öz. is.
H.+ə 108/24
H.+in 71/2
[=2]

Həsən bəy Zərdabi: öz. is.
H. b. Z. 22/11, 22/15, 22/23, 23/10
H. b. Z.+nin 21/24
[=5]

Həsən xan: öz. is.
H. x. 67/20, 67/23
H. x.+ın 67/19
[=3]

Həsən Məcidzadə Savalan: öz. is.
H. M. S. 32/1
[=1]

Həsən paşa: öz. is.
H. p. 51/31, 67/20
H. p.+nın 51/30, 70/15
[=4]

Həsən Sadıq: öz. is.
H. S. 31/12
[=1]

Həştərxan: öz. is.
H.+da 18/7
[=1]

Həzrəti Əli: öz. is.
H. Ə. 43/22
[=1]

Həzrəti Məhəmməd: öz. is.
H. M.+ə 43/21
H. M.+in 49/12
[=2]

Hicran Kərəmisi: öz. is.
H. K. 82/28
[=1]

Hikməti-Müqəddəs: öz. is.
H. 34/27
[=1]

Hilali: öz. is.
H. 102/2
[=1]

Hind: öz. is.
H. 15/30
H.+dən 78/20
[=2]

Hindu: öz. is.
H. 49/3
[=1]

Hindüstan: öz. is.
H. 137/4
H.+dan 78/20
[=2]

Homər: öz. is.

H. 34/3
H.+i 17/4
H.+in 42/3
[=3]

Hun: öz. is.
H. 34/12, 35/14, 35/25, 36/8
H.+lar 16/2, 35/14
H.+ların 11/5, 35/19, 35/22
[=9]

Huşəng: öz. is.
H. 101/31
[=1]

Hülakü: öz. is.
H. 102/1
[=1]

Hümmət Əlizadə: öz. is.
H. Ə. 27/30, 67/11, 104/20, 109/3
H. Ə.+nin 26/18, 74/22
[=6]

Hüseyn: öz. is.
H. 94/26
H.+im 115/20
H.+ün 48/29
[=3]

Hüseyn Bozalqanlı: öz. is.
H. B. 28/2, 28/10
[=2]

Hüseyn Cavan: öz. is.
H. C. 121/14
H. C.+ı 95/5
[=2]

Hüseyn Cəfər oğlu Quliof: öz. is.
H. C. o. Q. 114/7
[=1]

Hüseyn Fəzlullahı Vəhid: öz. is.
H. F. V. 32/11
[=1]

Hüseyn Qurban oğlu: öz. is.
H. Q. o. 119/7
[=1]

Hüseyn Mikayıl oğlu Əliof: öz. is.
H. M. o. Ə. 119/1
[=1]

Hüseyn və Keşiş Qızı: öz. is.
H. v. K. Q. 119/11
[=1]

Hüseyn və Keşiş Qızı Reyhan: öz. is.

H. v. K. Q. R. 74/13
[=1]

Hüseyn və Reyhan: öz. is.
H. v. R. 119/10
[=1]

Hüseynzadə: öz. is.
H.+nin 140/5, 140/6
[=2]

xaç: is. Hristiyanlığın sembolü
x. 116/14
[=1]

xadim: is. (Ar.) hizmet eden
x.+i 25/9, 25/16, 115/11
[=3]

xahiş: is. (Far.) bir arzuyu, ihtiyacı yerine getirmek için edilen müracaat; rica, istek
x.+lərlə 11/10

[=1]

xahiş elə-: f. (< Far. hāhiş + T. eyle-) rica etmek, istemek
x. e.-mişdi 22/13
[=1]

xahiş et-: f. (< Far. hāhiş + T. et-) rica etmek, istemek
x. e.-(d)ir 56/22, 57/23
x. e.-(d)irlər 128/13
[=3]

xakilə yeksan elə-: mahvetmek
x. y.-misən 102/5
[=1]

xaqan: is. eski Türk ve Moğol hükümdarlarına verilen ad
x. 12/14
x.+ı 35/19, 36/8, 37/9
x.+ıdır 34/21
x.+lara 39/11
x.+ların 36/30, 39/9
[=8]

xal: is. ya doğuştan gelen ya da sonradan deri üzerinde ortaya çıkan leke
x. 94/24
x.+a 118/10
x.+ı 146/19
[=3]

xala: is. annenin kız kardeşi
x.+sı 115/14
[=1]

xaləf: is. (Ar.) birinin ardından gelip onun makamına geçen kimse
x.+i 52/9
[=1]

xaliq: is. (Ar.) yaratan
x. 140/24
[=1]

xalis: sf. (Far.) saf, temiz
x. 93/15
[=1]

xalq: is. ülkenin, devletin sakinleri, ahalisi
x. 5/11, 5/12, 5/13, 5/19, 5/25, 6/2, 6/8, 6/12, 6/23, 7/1, 7/2, 7/3, 7/6, 7/7, 7/8, 7/9, 7/25, 8/4, 8/7, 8/12, 8/27, 8/32, 9/11, 9/15, 12/28, 14/7, 14/12, 14/15, 14/19, 14/20, 14/24, 14/28, 14/30, 14/31, 15/4, 15/6, 15/19, 16/19, 16/22, 16/27, 16/31, 16/32, 17/9, 17/13, 17/19, 17/20, 17/24, 17/25, 17/26, 18/13, 18/29, 18/32, 20/14, 20/33, 21/22, 21/23, 21/30, 22/4, 22/11, 22/29, 23/10, 23/21, 23/27, 23/28, 23/29, 24/1, 24/17, 24/19, 24/25, 25/10, 25/11, 25/12, 25/17, 25/18, 25/25, 25/31, 25/7, 26/3, 26/19, 26/21, 26/27, 27/4, 27/7, 27/22, 28/8, 28/18, 29/1, 29/10, 29/23, 31/17, 31/25, 32/13, 32/14, 32/15, 32/18, 32/24, 32/29, 32/30, 32/31, 33/21, 41/19, 41/20, 42/32, 44/18, 50/6, 51/7, 51/16, 51/17, 52/27, 66/1, 66/16, 68/29, 69/15, 70/21, 70/25, 71/17, 72/29, 73/9, 73/23, 73/25, 74/14, 74/26, 78/27, 78/28, 79/3, 82/2, 82/26, 83/11, 83/19, 84/3, 86/1, 86/2, 86/21, 86/22, 86/25, 88/3, 88/32, 90/24, 90/25, 90/33, 91/3, 91/21, 92/19, 92/27, 94/11, 96/4, 97/7, 97/14, 97/29, 100/25, 101/6, 101/29, 104/5, 105/17, 105/21, 105/29, 105/31, 105/32, 106/1, 108/30, 109/14, 109/16, 109/19, 109/20, 113/7, 116/22, 119/16, 119/20, 121/27, 122/18, 122/31, 123/8, 126/23, 126/28, 127/21, 127/28, 127/30, 128/9, 129/2, 129/3, 129/24, 129/27, 129/28, 132/7, 133/27, 133/29, 134/2, 134/22, 135/11,

135/20, 135/23, 135/24, 135/28, 136/1, 136/2, 136/25, 137/23, 137/25, 140/16, 140/17, 140/25, 142/4, 142/26, 143/6, 144/26, 146/8, 146/30
x.+a 8/8, 45/31, 68/30, 81/12, 95/22, 97/6, 106/2, 124/2, 136/6
x.+da 23/21
x.+dan 130/22
x.+ı 17/6, 22/22, 80/28, 83/13, 97/4, 99/26, 99/27, 106/17, 114/24, 129/18, 137/5
x.+ımız 29/26, 30/4, 37/22
x.+ımıza 29/30, 66/2
x.+ımızın 7/4, 7/17, 7/29, 9/9, 9/27, 14/25, 30/2, 34/5, 66/6, 69/18, 75/14, 89/2, 121/7, 127/19, 130/17, 132/24, 138/9
x.+ın 7/19, 7/25, 8/4, 8/5, 8/9, 8/17, 9/2, 9/5, 9/7, 9/11, 14/19, 14/21, 15/1, 16/23, 16/30, 19/15, 19/17, 21/17, 23/29, 24/25, 25/10, 38/23, 43/5, 49/31, 51/7, 55/26, 66/14, 66/16, 68/12, 68/16, 68/31, 69/21, 71/31, 72/11, 73/10, 75/16, 78/9, 78/26, 80/5, 80/24, 82/26, 83/18, 84/5, 86/3, 86/23, 91/13, 91/14, 91/17, 91/22, 92/5, 92/20, 92/23, 92/24, 92/26, 93/1, 93/23, 98/27, 100/10, 100/24, 102/14, 114/23, 117/26, 118/1, 122/9, 125/17, 128/33, 129/2, 130/15, 131/7, 134/28, 134/32, 135/12, 135/25, 135/30, 136/9, 137/21, 138/11, 138/13, 138/15, 138/18, 141/12, 141/13, 141/31, 142/31, 145/23, 145/24, 145/27
x.+ına 30/29, 71/14, 92/25
x.+ından 137/5
x.+ının 10/1, 19/29, 20/6, 26/22, 27/5, 27/20, 68/14, 71/5, 75/3, 106/13, 121/3, 135/19
x.+lar 16/8, 16/13, 20/28, 21/1, 37/23, 38/7, 74/1, 79/1, 113/4
x.+lara 66/3
x.+larda 7/3, 13/8
x.+ları 20/18, 20/19, 47/26, 135/23, 136/31, 139/17
x.+ların 5/7, 5/8, 6/13, 15/9, 15/10, 15/18, 15/22, 15/31, 16/6, 16/10, 20/28, 32/25, 37/11, 37/16, 39/17, 41/27, 66/29, 137/6
x.+larında 16/16, 66/27, 126/2
x.+larının 5/24, 6/8, 6/12, 15/24, 16/13, 30/26, 40/31, 80/22
x.+larıyla 26/22
[=402]

xaloğlu: is. halanın oğlu
x. 116/5
[=1]

xan: is. orta asırlarda Şark ülkelerinin birçoğunda feodal hâkimlerin ünvanı ve bu ünvanı taşıyan şahıs
x. 19/19, 20/11, 46/9, 46/10, 48/3, 68/10, 68/25, 69/26, 85/8, 127/16, 146/3
x.+dan 71/10
x.+ı 40/31, 46/1, 53/32, 79/7, 109/24
x.+ın 46/6, 48/16
x.+lar 46/1, 53/32
x.+lara 46/2, 69/31, 77/20
x.+ların 11/31, 106/16, 106/25
x.+um 58/6, 58/23, 60/21, 61/11, 64/11, 65/26, 65/5, 65/30
[=35]

xanədan: is. (Far.) hükümdar sülalesi
x.+ının 43/27
[=1]

xan-xan: is. Kuzey Azerbaycan'da düğünlerde oynanan bir oyun
x. 129/6
[=1]

xanım: is. kadın, zevce
x. 57/26, 108/4, 124/9

[=3]

xanlıq: is. hâkimlik
x. 43/25
[=1]

xar: is. (Far.) diken
x. 103/19, 107/30
[=2]

xar ol-: f. (< Far. hār + T. ol-) alçalmak, saygıdeğerliğini yitirmek
x. o.-asan 120/9
x. o.-maz 98/3
[=2]

xarakteristik: sf. (Yun.) bir şahsın veya şeyin karakter özelliklerinin tasviri
x.+dir 140/19
[=1]

xarca-: f. bir iş görmek veya bir şey satın almak için parayı elden çıkarmak
x.-yur 47/3, 64/23
[=2]

xarclıq: is. günlük veya ufak tefek şeyler için verilen ya da ayrılan para
x. 62/7
[=1]

xariqüladə: sf. (Ar.) bu ana kadar benzeri görülmemiş
x. 51/7, 51/12, 73/15, 130/8, 131/10
[=5]

xasiyyət: is. (Ar.) karakter
x. 116/6
[=1]

xatırla-: f. aklına getirmek, anmak
x.-dığını 12/10
x.-mır 12/12
[=2]

xatırlat-: f. anımsatmak
x.-(d)an 44/28
x.-(d)araq 95/27
x.-(d)ır 40/22, 52/17, 110/3, 127/27
[=6]

xatir: 1. is. (Ar.) zihin
x.+inə 19/17
x.+lərdə 19/13
2. is. (Ar.) hürmet
x. 38/31
[=3]

xatirə: is. (Ar.) bir insan veya hadise hakkında zihinde kalan şey
x. 19/13
x.+lər 40/24, 45/30
x.+lərdədir 80/29
x.+lərdən 24/24
x.+ləri 48/10
[=6]

xatirə gəl-: f. (< Ar. ẖāṭir + T. gel-) akla gelmek, zihinde yeniden canlanmak
x. g.-ir 136/20
[=1]

xatirə gətir-: f. (< Ar. ẖāṭir + T. getir-) anmak
x. g.-diyi 53/13
[=1]

xatun: is. kadın, hanım
x.+un 65/3
[=1]

xeyir-dua: is. saadet, uğur dileği
x. 52/22

[=1]

xeyir-dua ver-: f. birine saadet dilemek, uğur dilemek
x. v.-ir 55/4
[=1]

xeyirxah: sf. başkasının ve herkesin iyiliğini isteyen, başkalarına yardım eden
x. 52/22, 105/7, 134/20
[=3]

xeyirxahlıq: is. iyilik için çalışma, iyilik, yardım
x. 107/6
[=1]

xeyli: sf. oldukça çok
x. 78/21
[=1]

xeyr: is. (Ar.) iyilik
x. 130/5
x.+inə 135/30
[=2]

xəbər: is. (Ar.) bir, iş hadise vs. hakkında malumat
x. 82/16, 82/18
x.+i 89/14
x.+ini 39/5, 56/27
x.+lər 26/10, 26/14, 43/16, 82/17
[=9]

xəbər al-: f. (< Ar. ḫaber + T. al-) sormak, bilmek, istemek
x. a.-ır 80/5
[=1]

xəbərdar: sf. (< Ar. ḫaber + Far. …dar) bir işten haberi, malumatı olan
x.+am 88/18
[=1]

xəbərdar et-: f. malumat vermek
x. e.-(d)irlər 56/16
[=1]

xəbərdar ol-: f. bir şey, hadise hakkında malumatı olmak, bilmek
x. o.-an 54/5
[=1]

xəbər gətir-: f. (< Ar. ḫaber + T. getir-) gördüğü veya işittiği bir şey hakkında malumat vermek, bildirmek
x. g.-ir 54/15
[=1]

xəbərləş-: f. birbirinden haber almak
x.-im 60/20
[=1]

xəbərsiz: zf. haber vermeden
x. 57/18
[=1]

xəbər tut-: f. (< Ar. ḫaber + T. tut-) sorup öğrenmek, malumat almak, malumat elde etmek, haberdar olmak
x. t.-an 55/1
x. t.-ur 56/30
[=2]

xəbər ver-: f. (< Ar. ḫaber + T. ver-) malumat vermek, bildirmek, haberdar etmek
x. v.-dilər 77/3
x. v.-ən 77/22
x. v.-ir 54/31, 85/16
x. v.-irdilər 91/19, 91/21
[=6]

xəbis: sf. (Ar.) alçak, hain
x. 89/29
[=1]

xəcalət çək-: f. (< Ar. hacālet + T. çek-) çok utanmak, utanıp kızarmak
x. ç.-ir 102/16
x. ç.-irlər 69/4
[=2]

xəlqi: sf. halka mahsus, halka ait
x. 5/10, 8/5, 41/18
[=3]

xəncər: is. (Far.) ucu sivri, iki tarafı eğri bıçak türü
x. 97/22
x.+in 126/13
[=2]

xərac: is. (Ar.) vergi
x. 106/23
[=1]

xərc et-: f. (< Ar. ḫarc + T. et-) para harcamak
x. e.-(d)ib 75/7
[=1]

xərclik: is. günlük veya ufak tefek şeyler için verilen ya da ayrılan para
x. 51/2, 55/22
[=2]

xəsis: sf. (Ar.) cimri
x. 82/21
[=1]

xəstə: 1. sf. (Far.) sağlığı yerinde olmayan
x.+ləri 91/19
2. sf. (Ar.) dertli, kaygılı
x. 104/3, 106/10, 107/25
x.+yə 112/8
[=3]

xəstə düş-: f. (< Ar. ḫaste + T. düş-) hastalanmak
x. d.-əm 121/16
[=1]

xəstələn-: f. bir hastalığa yakalanmak
x.-ir 79/25, 128/16
[=2]

xəstəlik: is. organizmanın normal hayat faaliyetinin bozulması hâli
x.+(y)inin 79/25
[=1]

xəstə ol-: f. (< Ar. ḫaste + T. ol-) hasta yatmak
x. o.-ub 118/14
[=1]

xətər: is. (Ar.) tehlike, korku
x.+dən 133/24
[=1]

xətt: is. (Ar.) yazı
x.+i 36/21
[=1]

xəyal: is. (Ar.) bir şahsın veya şeyin insan fikrinde, zihninde canlanan sureti
x.+ıdır 37/3
x.+ımda 115/24
x.+ında 32/31
x.+ından 34/17
x.+ları 33/32
x.+larını 32/15
[=6]

xəyali: sf. (Ar.) gerçekte var olmayan,

hayalde canlanan
x. 93/21
[=1]

xəyaliləşdiril-: f. Gerçekte var olmayan bir şeyi, hadiseyi zihinde canlandırmak
x.-ir 133/28
[=1]

xəyanət: is. (Ar.) hainlik, itibarsızlık
x. 89/8, 107/8
x.+i 106/18
x.+iylə 11/12
x+lərə 89/18
[=5]

xəzəl: is. sonbahar mevsiminde ağaçlardan dökülen kuru yapraklar
x. 126/18
[=1]

xəzinə: is. (Ar.) para vs. değerli şeylerin saklandığı yer
x. 27/20, 132/28, 134/13
x.+dən 53/25, 142/6
x.+m 51/1, 55/21
x.+mizdən 30/7
x.+si 8/10
x.+sində 5/26
x.+sidir 41/21, 44/27, 146/30
x.+sindən 16/30, 73/26
[=15]

xır: is. kavga, çekişme
x.+ını 124/23
[=1]

xırıldat-: f. dişleriyle ısırarak, doğrayarak, ezerek yemek
x.-(d)ub 61/19, 62/16
[=2]

xırla-: f. hırıltıyla ses çıkarmak
x.-mağa 60/2
[=1]

xırlat-: f. hırlamasına sebep olmak
x.-gil 58/17
[=1]

xidmət: is. (Ar.) yüksek kıymete, ada, nüfuza layık olan hareket, faaliyet, iş
x. 30/29
x.+i 125/9
[=2]

xidmət et-: f. (< Ar. ẖidmet + T. et-) birinin veya bir şeyin hayrı, saadeti, refahı için çalışmak, çaba sarf etmek
x. e.-məkdədir 121/7
x. e.-mişdir 122/15
[=2]

xilas et-: f. (< Ar. ẖalāṣ + T. et-) özgür bırakmak
x. e.-(d)ilir 55/8
x. e.-(d)ir 50/19, 54/29, 57/23, 83/10
[=5]

xilaskar: sf. (< Ar. ẖalāṣ + Far. -kār) kurtarıcı
x.+larını 56/14
[=1]

xislət: is. (Ar.) insanın tabiatına mahsus sıfat; haysiyet
x.+lər 41/13
[=1]

xitab et-: f. (< Ar. ẖiṭāb + T. et-) müracaat etmek
x. e.-(d)ir 39/3, 48/21, 97/19
[=3]

xoca: is. (Far.) muallim, mürebbi, terbiyeci
x. 138/6
x.+ya 137/24
[=2]

xod: zf. bizzat
x. 60/26, 65/11
[=2]

xonça: is. tatlı, meyve vs. yiyecek veya başka hediyeler konulmuş süslü tabak
x. 148/8
[=1]

xor: is. (Yun.) herhangi bir müzik eserini aynı anda seslendiren topluluk
x.+unu 114/5
[=1]

xor bax-: f. (< Far. ẖōr + T. bak-) hakaretle bakmak, değer vermemek
x. b.-mışlar 97/7
[=1]

xortla-: f. yanlış bir inanışa göre dirilmek, dirilip mezardan çıkmak
x.-r 128/24
[=1]

xoruz: is. erkek tavuk
x. 133/13, 144/13
x.+un 139/27
[=3]

xoş: sf. (Far.) yüreğe hoş gelen, beğenilen, iyi, güzel
x. 22/33, 98/7, 106/3, 110/11, 115/17, 116/22, 116/29
x.+una 104/23
[=8]

xoşbəxt: sf. (Far.) sevinç ve refah içerisinde yaşayan
x. 72/1
[=1]

xoşbəxt ol-: f. isteğine ulaşmak, arzusu yerine gelmek, mesut olmak
x. o.-ması 73/13
[=1]

xoşbəxtlik: is. hayatından son derece memnunluk, sevinç hissi, saadet
x. 132/22
[=1]

xoş gəl-: f. (< Far. ẖoş + T. gel-) beğenmek
x. g.-di 61/1, 65/20
x. g.-ir 47/22
x. g.-mədi 58/14, 61/15
[=5]

xoş halına: bahtlı, talihli
x. h. 114/29
[=1]

xoşla-: f. zevkine uygun geldiği için beğenmek, hoşuna gitmek
x.-dığını 56/9
[=1]

xumar: sf. (Ar.) mestlik
x.+ı 98/17
[=1]

xuraman: sf. (Far.) nazla, eda ile yürüyen
x. 118/21
[=1]

xurcun: is. büyük heybe
x.+una 126/17

[=1]

xülasə: is. (Far.) bir eserin, konuşmanın özeti
x. 70/19, 93/11
x.+lərdən 10/6
x.+lərini 53/29
[=4]

xünkar: is. (Far.) Osmanlılarda yalnız padişahlar için kullanılan bir ünvan
x. 69/30
x.+ın 69/28
[=2]

xüsus: is. (Ar.) bir şeye veya şahsa ait olma
x.+da 37/18
[=1]

xüsusən: zf. (Ar.) hususi olarak, en çok
x. 36/22, 41/27, 48/3, 66/8, 70/21, 129/2
[=6]

xüsusi: sf. (Ar.) şahsi
x. 9/12, 11/11, 20/7, 21/30, 26/10, 26/21, 39/22, 55/9, 102/15
[=9]

xüsusilə: zf. (Ar.) hususen
x. 16/7, 18/3, 21/23, 23/21, 26/19, 27/6, 33/2, 52/6, 73/23, 116/21, 130/20, 140/2, 145/25
[=13]

xüsusiyyət: is. herhangi bir şeyi diğerinden ayıran yön
x.+i 41/19, 142/19
x.+ini 75/4
x.+inin 7/29
x.+lər 49/26, 66/2, 66/4, 68/15, 71/15, 78/28
x.+lərə 14/8
x.+ləri 8/25, 13/17, 17/11, 24/30, 38/2, 66/30, 124/25
x.+lərindən 8/26, 95/19, 130/12
x.+lərindəndir 47/24
x.+lərini 13/13, 15/1, 27/21, 93/12, 122/17, 130/17
x.+lərinin 9/8
x.+ləriylə 33/1
[=30]

X. Abovyan: öz. is.
X. A.+a 22/5
[=1]

Xaçatur Abovyan: öz. is.
X. A.+ın 82/31
[=1]

Xaçlı səfərləri: öz. is.
X. s. 15/32
[=1]

Xaqani: öz. is.
X. 139/21, 139/22
X.+nin 9/17
[=3]

Xalq Ədəbiyyatının Təhlili: öz. is.
X. Ə. T. 27/3
[=1]

Xanı qarı: öz. is.
X. q. 89/16
[=1]

Xaspoladın Hekayəsi: öz. is.
X. H. 19/4
[=1]

Xənəfi Zeynallı: öz. is.
X. Z. 26/17

[=1]

Xərami: öz. is.
X.+dən 38/14
[=1]

Xəstə: öz. is.
X. 104/2, 107/16
[=2]

Xəstə Qasım: öz. is.
X. Q. 17/28, 74/12, 95/4, 95/30, 96/12, 102/23, 102/28, 103/4, 103/6, 103/8, 103/9, 103/10, 103/15, 103/20
X. Q.+ın 103/7, 103/24, 104/1
X. Q.+la 96/10
[=18]

Xətai: öz. is.
X. 9/24, 18/13, 86/6, 139/21
X.+nin 86/7
[=5]

Xəzər: öz. is.
X. 35/20
[=1]

Xıdır: öz. is.
X. 124/1
X.+ı 124/10
[=2]

Xıdır-xıdır: öz. is.
X. 123/33
[=1]

Xıdır İlyas: öz. is.
X. İ. 124/1, 124/6
[=2]

Xıdır Nəbi: öz. is.
X. N. 124/1
[=1]

Xızır: öz. is.
X. 54/23, 73/17
[=2]

Xızır Nəbi: öz. is.
X. N. 124/1
[=1]

Xilqət: öz. is.
X. 36/28
[=1]

Xoca: öz. is.
X. 84/24
[=1]

Xoca Sənan: öz. is.
X. S. 75/8
[=1]

Xodzko: öz. is.
X. 67/8
[=1]

Xortu: öz. is.
X. 137/16
[=1]

Xoy: öz. is.
X. 119/13, 120/27
[=2]

Xuda: öz. is.
X. 118/19
X.+nın 94/6
[=2]

Xudafərin: öz. is.
X.+dən 97/21
[=1]

Xünkar xan: öz. is.
X. x. 71/6
X. x.+ın 71/9
[=2]

ır: is. İslamiyet öncesi sözlü Türk edebiyatında koşma ve türkülere verilen genel ad
ı. 39/20
[=1]

ırla-: f. İslamiyet öncesi sözlü Türk edebiyatında koşma ve türkü söylemek
ı.-maq 39/21
[=1]

ıstılah: is. (Ar.) terim
ı.+ları 53/14
[=1]

Ildız: öz. is.
I. 36/1
[=1]

i-: f. yardımcı fiil, ek fiil
i.-di 22/18, 23/28, 24/15, 24/18, 26/6, 27/8, 28/7, 34/30, 35/5, 35/6, 43/15, 43/16, 44/32, 45/3, 49/22, 56/21, 57/26, 57/28, 57/29, 57/30, 57/32, 58/1, 60/2, 63/10, 76/24, 76/28, 76/32, 83/15, 83/19, 86/10, 89/31, 105/23, 116/22, 123/7, 126/5, 141/8
i.-dilər 123/3
i.-dim 20/11, 49/3, 59/15, 59/22, 60/5, 98/17, 98/18
i.-diniz 69/5
i.-düm 60/6, 62/31
i.-dün 49/2, 59/13, 59/15
i.-düyün 59/6
i.-kən 58/19, 59/31, 72/21, 84/5, 118/18
i.-miş 18/19, 70/32, 94/6, 104/10, 122/23
i.-səm 48/22
i.-sən 65/17, 65/18, 103/14
[=65]

ibadət: is. (Ar.) dua etme, namaz kılma şeklinde icra edilen ayin
i.+i 136/7
[=1]

ibarət: sf. (Ar.) tertip edilmiş
i. 21/32, 22/18, 28/2, 32/4, 122/28
i.+dir 10/15, 11/32, 13/17, 15/28, 16/26, 18/11, 34/13, 42/26, 66/22, 66/27, 67/18, 71/25, 94/1, 110/1, 136/15, 144/9, 144/27
[=22]

ibarət ol-: f. (< Ar. ʿibāret + T. ol-) ihtiva etmek
i. o.-an 40/13
i. o.-muşdur 122/26
i. o.-ub 67/8
i. o.-ur 94/22, 96/18
i. o.-urlar 71/23
[=6]

ibrət: is. (Ar.) ağır, kötü bir hadiseden alınan ders
i.+ini 136/10
[=1]

ibrətamiz: sf. (< Ar. ʿibret + Far. -āmīz) ibret veren, ibret verici, ibretli
i. 107/2, 138/12, 138/21
[=3]

ibrət ol-: f. (< Ar. ʿibret + T. ol-) ders olmak
i. o.-maq 87/20
[=1]

ibtidai: sf. başlangıca ait, en önce olan;

ilk
i. 5/14, 7/9, 15/13, 123/1
[=4]

icab et-: f. (< Ar. īcāb + T. et-) lazım olmak
i. e.-(d)ir 14/30, 30/1
[=2]

icad: is. (Ar.) vücuda getirme (getirilme), yaratma (yaradılma)
i. 68/5, 68/8
[=2]

icad et-: f. (< Ar. īcād + T. et-) vücuda getirmek, yaratmak
i. e.-(d)ibdir 24/33
i. e.-mişlər 91/23
[=2]

icarə: is. (Ar.) kira
i.+yə 128/13
[=1]

icazə: is. (Ar.) izin
i. 51/32, 52/1, 111/18
i.+sıylə 102/9
[=4]

icra et-: f. (< Ar. icrāʾ + T. et-) yerine getirmek, hayata geçirmek
i. e.-(d)ilmişdir 92/1, 123/2
i. e.-(d)irdilər 92/12
[=3]

ictimai: sf. (Ar.) topluma ait olan
i. 5/6, 5/9, 8/20, 8/24, 14/16, 16/15, 16/17, 16/25, 19/28, 23/20, 46/13, 66/14, 75/30, 80/5, 87/13, 93/28, 97/16, 97/17, 99/15, 109/18, 112/25, 112/27, 114/23, 114/30, 127/31, 129/2, 129/3, 132/6, 134/22, 134/23, 138/16, 145/1
[=32]

iç: is. bir şeyin içerisi, iç tarafı
i. 44/30, 45/4
i.+i 58/31, 96/14, 144/10
i.+inə 103/29
i.+rə 97/29
[=7]

iç-: f. sıvı bir şeyi yutmak
i.-ən 60/11, 103/20
i.-əndə 76/31
i.-ər 47/1, 64/22
i.-ib 88/29
i.-irlər 49/14
i.-misən 87/26
i.-sin 51/32, 52/2
i.-üb 58/19
[=11]

içəri: is. iç taraf
i.+sində 18/2, 21/1, 29/28, 54/20, 67/4, 78/29, 83/13, 109/9, 123/12, 133/17, 139/17
i.+sindən 31/17, 134/29
[=13]

içində: …arasında, …içerisinde, …sırasında
i. 11/13, 24/17, 35/4, 57/1, 76/19, 78/15, 89/14, 105/5, 106/3, 129/19, 143/12, 143/13, 143/14, 148/8
[=14]

içit: is. içecek
i. 61/31, 63/30
[=2]

idamə: is. (Ar.) sürdürme, devam ettirme
i. 25/22, 30/16, 35/17, 38/2, 38/33
[=5]

idarə et-: f. (< Ar. idāre + T. et-) rehberlik etmek
i. e.-(d)ən 36/30
i. e.-(d)ir 105/15
i. e.-məyə 135/9
[=3]

iddə: is. (Ar.) vakit
i. 67/29
[=1]

iddia et-: f. (< Ar. iddiʿā + T. et-) talep etmek, istemek
i. e.-(d)ilmişdir 44/15
[=1]

ideal: is. (Fr.) en yüksek maksat
i.+i 109/29
[=1]

ideoloji: is. (Yun.) mefkûre
i.+nin 16/18
[=1]

ideya: is. (Yun.) tasavvur, mefkûre, fikir
i. 55/5
[=1]

idrak: is. (Ar.) derk etme, bilme
i. 7/19
[=1]

ifa: is. (Ar.) bir işi icra etme, hayata geçirme, yerine getirme
i.+sında 7/23
[=1]

ifaçı: is. herhangi bir sanat eserini icra eden kişi
i.+lar 8/16, 8/17
[=2]

ifadə: is. (Ar.) anlatma, izah etme
i. 8/5, 9/22, 10/14, 34/6, 72/30, 135/13
i.+dəsini 66/4
i.+lər 107/3
i.+ləri 69/15
i.+lərlə 144/5
i.+yə 109/6
[=11]

ifadə et-: f. (< Ar. ifāde + T. et-) söylemek, bildirmek, anlatmak
i. e.-(d)ən 43/23, 138/19
i. e.-(d)ilən 86/19
i. e.-(d)ilməmiş 138/27
i. e.-(d)ilmişdir 75/30, 80/6, 95/22, 146/31
i. e.-(d)ir 70/7, 78/1
i. e.-(d)irdi 33/26
i. e.-(d)irlər 138/16
i. e.-mək 142/7
i. e.-məkdir 25/3
[=14]

ifadə olun-: f. (< Ar. ifāde + T. ol-) söylenmek, izah edilmek
i. o.-ur 124/24, 147/11
[=2]

ifa et-: f. (< Ar. īfāʾ + T. et-) yerine getirmek
i. e.-(d)ənlər 124/27
i. e.-məsi 44/1
i. e.-mişdir 138/18
i. e.-mişlər 91/10
[=4]

ifrat: is. (Ar.) bir şeyin sonu, sınırı geçme, haddi aşma
i. 135/27
i+ı 136/23
[=2]

ifşa et-: f. (< Ar. ifşāʾ + T. et-) meydana çıkarmak
i. e.-mişdir 113/22
[=1]

iftixar: is. (Ar.) övünme
i. 69/21
[=1]

iftira: is. (Ar.) bühtan, şer
i.+lar 50/9, 50/11
[=2]

igid: sf. cesur (krş. **igit, yigid, yigit**)
i.+i 47/7, 50/8
i.+in 52/5, 141/25
i.+iylə 51/3
i.+lərdə 54/12
i.+lərdən 109/20
i.+lərin 109/24
i.+lərinə 13/19
[=9]

igit: sf. cesur (krş. **igid, yigid, yigit**)
i. 48/12, 54/13, 54/15, 56/7, 56/25, 67/29, 71/3, 103/16, 107/9, 141/24
i.+lə 55/23
i.+lər 49/11
i.+ləri 57/21
i.+lərin 117/1
i.+sən 106/29
[=15]

igitlik: is. kahramanlık
i. 41/8, 48/14, 71/15, 148/4
i.+lər 71/12
i.+lərindən 126/9
i.+(y)i 69/27
i.+(y)ini 69/28
[=8]

ixtilat: is. (Ar.) kaynayıp karışma
i. 94/8
[=1]

ixtisas: is. (Ar.) ilmin, tekniğin, sanatın ayrı sahası
i. 30/10, 140/10
[=2]

ixtiyar: is. (Ar.) arzu ve irade ile hareket etme
i. 72/21, 102/21
i.+ında 88/18
[=3]

iki: is. birden sonra gelen sayı
i. 6/1, 10/16, 10/26, 12/15, 13/3, 13/4, 14/1, 20/4, 27/28, 28/2, 28/32, 31/21, 32/2, 32/7, 32/8, 34/9, 35/27, 36/13, 36/27, 40/13, 41/14, 42/15, 43/30, 46/23, 49/12, 50/30, 51/11, 55/17, 63/16, 64/10, 65/21, 66/21, 67/21, 67/22, 67/24, 71/22, 74/7, 74/23, 75/5, 80/24, 81/1, 81/11, 81/16, 81/19, 83/5, 87/3, 87/5, 88/29, 89/25, 89/29, 89/31, 90/18, 96/19, 104/26, 108/18, 109/31, 111/8, 119/22, 122/20, 123/8, 125/26, 126/7, 128/11, 128/12, 129/7, 129/12, 132/32, 135/15, 142/23, 144/9, 144/29, 147/19, 147/24
i.+mizin 47/18, 47/19, 65/17, 65/18
i.+si 14/8
i.+sindən 61/8
i.+sini 19/18, 47/22, 67/22
i.+sinin 56/1
i.+yə 19/12
[=84]

ikinci: sf. iki sayısının sıra sıfatı
i. 23/27, 28/12, 30/31, 31/6, 31/27, 42/17, 43/29, 50/20, 85/12, 86/8, 86/10, 86/12, 86/16, 109/32, 128/18, 128/22, 128/28, 128/29

i.+də 128/14, 147/3
i.+sinə 36/1
[=21]

iqbal: is. (Ar.) baht
i.+ına 114/28
[=1]

iqtibas: is. (Ar.) bir sözü, cümleyi veya fikri başkasının eserinden aynen alma
i. 15/26, 15/27, 15/31
i.+ların 16/3
[=4]

iqtibas et-: f. (< Ar. iḳtibās + T. et-) götürmek, almak (fikri, sözü vs.)
i. e.-(d)ilməsiylə 15/30
[=1]

il: is. dünyanın güneş etrafında bir tam tur döndüğü süre (365 gün, 5 saat, 49 dakikalık zaman)
i. 6/1, 10/10, 11/10, 14/1, 20/22, 22/16, 30/7, 30/8, 33/13, 34/20, 34/26, 35/16, 35/17, 45/4, 48/16, 56/26, 74/21, 76/17, 89/14, 107/21, 115/1, 119/12, 119/19, 120/29, 137/26, 139/14, 141/15
i.+də 6/2, 16/33, 26/4, 27/9, 32/7, 53/32, 83/2, 91/27, 92/3, 108/25
i.+dən 6/29, 29/21, 30/16, 86/11, 117/16
i.+dir 118/12
i.+in 98/18, 123/20
i.+ində 20/15, 104/6, 112/14
i.+lər 13/32, 19/13, 28/29, 31/5, 35/3, 79/8, 121/3, 140/32
i.+lərdə 24/9, 28/12, 29/13, 32/2, 32/11, 42/22, 130/29
i.+lərim 115/17
i.+lərində 6/22, 20/13, 22/19, 23/13, 23/22, 35/20, 97/10, 145/14
i.+lərini 105/25
i.+lərlə 77/7
[=74]

ilahə: is. (Ar.) tanrıça
i.+sinə 124/4
[=1]

ilahi: is. (Ar.) Tanrı'yı övmek, ona dua etmek için yazılıp makamla okunan nazım
i. 10/2, 39/16
i.+lər 9/31
[=3]

ilan: is. bedeni uzun ve kıvrılan ayaksız, genellikle zehirli dişleri olan sürünen hayvan
i. 132/26, 133/13, 143/16
i.+a 132/32
i.+dır 144/16
i.+ın 139/11
i.+lar 132/27, 133/1, 132/33
i.+larla 132/30
[=10]

ilə: 1. ed. vasıta, beraberlik, birliktelik manası verir (krş. **ilən**)
i. 5/12, 6/3, 6/16, 7/11, 7/17, 7/30, 9/12, 13/30, 14/23, 14/30, 17/2, 18/26, 19/26, 19/29, 20/7, 21/17, 23/28, 24/29, 25/5, 25/24, 28/15, 28/29, 29/2, 30/29, 31/2, 31/19, 31/23, 31/26, 32/6, 32/9, 32/18, 32/26, 33/17, 33/32, 34/6, 39/18, 11/12, 12/2, 13/19, 40/14, 40/32, 41/16, 42/8, 42/11, 42/25, 42/27, 43/3, 45/29, 47/32, 51/11, 48/1, 49/11, 52/15, 54/18, 54/23, 55/1, 55/4, 56/15, 56/25, 56/31, 57/1, 57/11, 57/12, 57/18, 57/30, 60/20, 66/6, 68/6, 69/7, 69/16, 70/2, 70/13, 70/24, 72/20, 72/3, 75/7, 75/9, 75/27, 76/16, 77/9, 79/26, 79/27, 83/32, 84/6, 84/17, 86/16, 86/17, 86/28, 86/32, 87/6, 87/7, 87/24, 88/24, 88/30, 89/17, 89/31, 90/5,

91/19, 91/20, 92/3, 93/6, 96/20, 96/25, 99/10, 99/29, 104/21, 104/26, 109/4, 111/5, 112/11, 114/23, 116/24, 117/11, 117/13, 117/16, 117/17, 120/31, 123/2, 123/10, 124/20, 128/2, 128/33, 129/3, 129/17, 130/3, 132/2, 133/28, 134/15, 134/31, 135/13, 135/17, 135/22, 136/22, 136/26, 137/6, 138/19, 138/30, 139/11, 140/5, 141/13, 141/31, 142/1, 142/17, 142/31, 145/28, 146/13, 147/30
2. bağ. cümle içinde aynı görevde bulunan iki ögeyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz (krş. **ilən**)
i. 9/20, 48/23, 48/28, 52/17, 70/32, 78/30, 79/31, 96/10, 102/11, 104/11, 104/19, 109/32, 110/5, 122/19
[=162]

ilən: 1. ed. vasıta, beraberlik, birliktelik manası verir (krş. **ilə**)
i. 19/21, 19/22, 101/4, 103/19, 103/22
2. bağ. cümle içinde aynı görevde bulunan iki ögeyi birbirine bağlamaya yarayan bir söz (krş. **ilə**)
i. 103/23
[=6]

ilham: is. (Ar.) yaratıcı fikrin yükselişi
i.+ını 32/28, 33/3, 34/17, 37/2, 37/25, 43/16
[=6]

ilham al-: f. (< Ar. ilhām + T. al-) bir şeyden esinlenmek, vecde gelmek
i. a.-ıb 106/27, 107/13
i. a.-mışdır 36/9
[=3]

ilham ver-: f. (< Ar. ilhām + T. ver-) vecde getirmek, şevklendirmek
i. v.-ən 38/1
[=1]

ilxıçı: is. seyis
i.+sı 67/19
[=1]

iliş-: f. takılmak, takılıp kalmak
i.-di 98/19
i.-dir 144/18
[=2]

ilk: sf. birinci, en önce olan; başlıca
i. 6/14, 7/9, 7/14, 14/24, 15/4, 17/20, 21/2, 21/4, 23/30, 24/15, 24/26, 24/28, 27/33, 28/24, 30/15, 31/5, 33/23, 34/24, 36/10, 36/19, 39/12, 39/30, 40/4, 40/8, 41/19, 41/30, 42/26, 48/11, 66/7, 67/6, 71/27, 73/2, 79/14, 91/13, 91/5, 97/8, 105/13, 108/26, 114/4, 122/23, 122/28, 132/32, 133/18, 139/14
[=44]

ilkin: zf. ilk olarak, ilk defa
i. 91/3
[=1]

ilqar: is. (Ar.) söz verme, vaat, vefa
i. 78/30
i.+a 107/10
[=2]

illik: sf. bir yıl devam eden veya devam etmiş
i. 31/7, 140/11
[=2]

iman: is. (Ar.) inanma
i.+ı 130/16
i.+ımı 95/9
[=2]

imana gəl-: f. (< Ar. īmān + T. gel-) İslam dinini kabul etmek

i. g. 120/4
i. g.-dim 141/19
[=2]

imarət: is. (Ar.) büyük ve güzel bina, ev; mülk
i. 134/14
i.+lər 65/14
[=2]

imdad: is. (Ar.) yardım
i.+a 118/25
[=1]

imdi: zf. şu anda (krş. **indi**)
i. 10/21, 59/15, 63/26
[=3]

iməklə-: f. eller ve dizler üzerinde hareket etmek
i.-r 147/26
[=1]

imkan olma-: f. (< Ar. imkān + T. olma-) mümkün olmamak
i. o.-mamışdır 21/26, 23/15
[=2]

imla: is. (Ar.) herhangi bir edebî dil için kabul edilmiş tek ve düzgün yazı sistemi
i.+mızla 43/3
[=1]

imperatorluq: is. bir imparatorun idaresi altında olan devlet, ülke; hükümdarı imparator ünvanı taşıyan devlet
i.+(ğ)una 19/11
i.+(ğ)unu 35/23
[=2]

imtahan: is. (Ar.) sınav, sınama, yoklama
i.+ı 28/7
[=1]

inam: is. inanma, itibar
i. 7/27, 8/26, 48/8
i.+ını 8/29
i.+ları 13/21
i.+larını 5/18
[=6]

inan-: f. bir işin, sözün vs. tekliğine, doğruluğuna emin olmak
i.-anlara 43/22
i.-dıqlarını 34/16
i.-ırdılar 33/31
i.-ırlar 89/12
i.-ması 78/26
[=5]

inanc: is. bir düşünceye gönülden bağlı bulunma; itikat
i.+ı 8/2
[=1]

inanış: is. inanılan şey
i. 5/9, 5/18
i.+ları 7/10, 32/32, 48/9
i.+larını 34/14
i.+larla 15/13
[=7]

inas: is. (Ar.) kızlar, kadınlar
i.+ı 77/8
[=1]

incə: sf. nazik, zarif
i. 50/23, 51/2, 55/11, 55/22, 94/25, 109/6, 115/24, 144/23
i.+dir 38/25
[=9]

incəlik: is. zariflik, güzellik
i.+lərinə 26/1
[=1]

incəlt-: f. daha ince bir hâle gelmek
i.-(d)ə 95/8
[=1]

incəsənət: is. bedii yaratıcılık faaliyeti, güzel sanatlar
i. 115/11
i.+in 16/23
i.+ini 28/5
i.+inin 28/6, 28/8
[=5]

inci: 1. is. istiridye gibi bazı deniz hayvanlarının içerisinden çıkarılan sedef renginde madde
i.+ləri 6/9
i.+tək 112/3
2. is. çok kıymetli şey
i. 6/10
i.+ləri 5/27, 17/4
[=5]

inci-: f. eziyet çekmek; küsmek
i.-dün 85/23
i.-mərəm 108/15
i.-miş 87/20
[=3]

incit-: f. eziyet vermek, işkence etmek
i.-(d)ir 132/13
i.-dikləri 69/4
i.-mə 87/10, 87/30
[=4]

indi: zf. şu anda (krş. **imdi**)
i. 10/21, 18/20, 29/10, 77/6, 77/10, 77/14, 85/11, 101/7, 102/5, 104/4, 117/28, 122/17, 122/29, 128/20, 131/31, 133/12, 137/25, 139/17
i.+yə 104/30, 105/28
[=20]

indi ki: sf. madem ki, eğer ki
i. k. 104/7, 113/25, 113/32
[=3]

inək: is. süt veren iri hayvan, öküzün dişisi
i. 132/22, 132/23, 132/24, 132/25
i+dən 132/12
i.+dir 132/14
i.+lər 147/26
i.+(y)ə 132/12
i.+(y)i 132/14
i.+(y)in 132/15, 132/17
[=11]

inikas: is. (Ar.) aksetme
i.+ı 66/15
[=1]

inkişaf: is. (Ar.) artma, yükselme
i. 7/17, 7/30, 9/3, 14/26
i.+ı 9/5, 78/9
i.+ına 12/29, 29/18, 143/32
i.+ında 69/22
i.+ından 53/23, 143/24
i.+ının 16/17
[=13]

inkişaf et-: f. (< Ar. inkişāf + T. et-) ilerlemek, artmak, yükselmek, genişlemek
i. e.-(d)ib 127/23
i. e.-dirib 33/15
i. e.-dirir 144/1
i. e.-dirmək 25/31
i. e.-dirmişlər 12/31, 142/10
i. e.-mək 29/23
i. e.-məsinə 30/1

i. e.-miş 7/20, 40/10, 49/29, 53/10, 74/10
i. e.-mişdir 127/22
[=14]

inqilab: is. (Ar.) devlet hâkimiyetinin hâkim sınıfın elinden başka sınıfın eline geçmesi
i.+dan 31/1, 42/31, 43/3
i.+ı 113/15, 113/28, 114/14
i.+ından 6/20
i.+ını 119/5
i.+lar 23/20
[=9]

inqilabi: sf. inkılaba ait olan, inkılap mahiyeti taşıyan
i. 29/32, 140/10
[=2]

insaf: is. (Ar.) insanda vicdan ve adalet hissi
i. 111/7
i.+lar 106/19
[=2]

insafa gəl-: f. (< Ar. inṣāf + T. gel-) insaf etmek, haksızlıktan vazgeçmek, merhamet etmek
i. g.-məz 84/16
[=1]

insaf et-: f. (< Ar. inṣāf + T. et-) merhamet göstermek, adaletli davranmak
i. e.-(d)ib 112/7
[=1]

insafsız: sf. insaflı olmayan; zalim
i. 111/26
[=1]

insan: is. (Ar.) âdem, beşer
i. 5/14, 22/1, 82/2, 100/7, 107/5, 107/11, 114/25, 115/4, 115/5, 123/5, 130/9, 130/10, 132/2, 133/17, 135/32, 136/17, 141/4, 143/7
i.+a 130/9, 132/3, 141/6
i.+da 102/21, 116/6
i.+ı 117/20, 136/17, 139/4, 142/20
i.+ın 21/33, 75/28, 131/2, 139/9, 141/32
i.+lar 7/11, 33/23, 33/28, 33/29, 109/12, 123/3, 131/27, 131/29, 132/3
i.+lara 123/14, 123/25, 133/7
i.+lardakı 129/30
i.+ları 22/2, 23/6, 37/33, 39/15, 82/22, 100/4, 103/12, 123/24, 143/27
i.+ların 5/17, 7/9, 25/6, 82/23, 123/1, 123/9, 124/20, 132/29, 136/12, 142/17
i.+larıyla 25/4
[=65]

insani: sf. (Ar.) insana has olan, insana ait olan; beşerî
i. 5/8, 41/12, 68/15, 93/26, 95/20, 103/11, 107/7, 109/7
[=8]

insaniyyət: is. (Ar.) bütün insanlar, beşeriyet
i. 8/1, 80/25
i.+i 72/16
[=3]

insanlıq: is. beşeriyet, insanlar
i. 90/24, 106/7
[=2]

insanpərvər: sf. insanları seven, insanlara muhabbet besleyen; hümanist
i. 82/2
[=1]

insanpərvərlik: is. insanları sevme, insanlara muhabbet besleme, onlara

yardım etmeye hazır olma; hümanizm
i. 71/19, 89/7, 112/17
[=3]

institut: is. (Lat.) bazı eğitim ve araştırma idarelerinin adı
i.+u 28/14, 29/3
i.+unun 29/13, 130/30
i.+usunun 74/24
[=5]

intiba: is. (Ar.) bir şeyin zihinde bıraktığı iz
i. 8/33
[=1]

intiqal et-: f. (< Ar. intiḳāl + T. et-) göçmek, başka yere geçmek, yerini değiştirmek
i. e.-(d)incə 91/16
[=1]

intiqam: is. (Ar.) kendisine kötülük yapana kötülük yapma isteği ve işi; kısas
i. 11/14
i.+ını 68/12, 90/12, 92/8
[=4]

intiqam al-: f. (< Ar. intiḳām + T. al-) öç almak
i. a.-mağa 71/10
i. a.-maq 50/21, 55/9, 67/28, 80/11
[=5]

intiqamçı: sf. öç almaya çalışan
i. 89/29
[=1]

intişarat: is. (Ar.) yayma, yayılma
i.+ı 31/10
[=1]

intizar: is. (Ar.) hasret içerisinde bekleme, sabırsızlıkla bekleme
i. 85/1, 99/31
[=2]

irad: is. (Ar.) söyleme
i.+a 99/21
[=1]

iraq: sf. uzak
i. 146/1, 146/2
[=2]

irəli: zf. hareketin istikametine göre öne, ön tarafa (geri karşıtı)
i.+dir 139/10
[=1]

irəli at-: f. ortalığa atmak, ileri sürmek

i. a.-ırdılar 23/30
[=1]

irəli gəl-: f. oluşmak
i. g.-ir 54/9
i. g.-mişdir 53/23
[=2]

irəli sür-: f. müzakere, malumat vs. için teklif etmek, ortaya atmak
i. s.-müşlər 15/7
i. s.-ülmüşdür 83/23, 86/5
i. s.-ür 84/4
[=4]

iri: sf. hacimce, ölçüce büyük; hacimli
i. 32/4
[=1]

irs: is. (Ar.) önceki dönemlerden, asırlardan, büyük şahsiyetlerden kalan medeniyet eseri

i.+i 97/13, 108/24, 109/9
i.+indən 9/25
i.+inə 9/15
[=5]

irtibat: is. (Ar.) alaka, bağlılık
i.+ları 15/31
[=1]

isar: is. (Ar.) bir şeyi veya bir kimseyi diğerine üstün tutma
i. 89/1
[=1]

isə: bağ. zıtlık bildiren söz
i. 26/29, 41/14, 43/15, 51/24, 52/15, 54/9, 54/15, 55/33, 57/8, 57/18, 105/3, 105/7, 138/27, 141/23
[=14]

isim: is. (Ar.) ad
i.+ini 111/5
[=1]

isin-: f. kızmak, harareti artmak
i.-dim 139/25
[=1]

isit-: f. sıcak hâle getirmek
i.-(d)ir 123/25
[=1]

islah et-: f. (< Ar. işlāḥ + T. et-) düzeltmek
i. e.-məyə 136/5
[=1]

islanmış: sf. ıslak hâle gelmiş
i.+ın 139/12
[=1]

ismarla-: f. buyurmak
i.-rum 63/17
[=1]

ismət: is. (Ar.) namus, haya
i. 55/8, 89/7, 90/27
i.+i 89/22, 134/14
i.+ində 90/29
[=6]

ismətli: sf. namuslu, hayalı, temiz
i. 134/10
i.+dir 89/21
[=2]

isnad: is. (Ar.) bir düşünceyi, bir konuyu bir kişi veya sebebe dayandırma, yükleme; atfetme
i.+ı 17/7
[=1]

issız: sf. hiç kimsenin yaşamadığı, ahalisiz
i. 10/19
[=1]

istedad: is. (Ar.) yetenek; zekâ
i. 95/31, 108/31
i.+ı 135/12, 144/21
i.+ının 135/23
[=5]

istedadlı: sf. yetenekli
i. 7/22, 102/25, 109/2
[=3]

istə-: f. arzu etmek, yüreğinde bir istek duymak
i.-dikləri 21/25, 132/1
i.-diyi 52/1
i.-diyindən 139/26
i.-məz 117/15
i.-mir 88/26

i.-mişdir 108/13
i.-mişlər 37/21, 80/25, 95/28
i.-r 51/18, 59/22, 60/25, 65/10, 67/21
i.-rəm 69/33, 82/6, 109/26, 127/8
i.-rlər 96/9
i.-rsə 51/18
i.-rsək 29/29
i.-sələr 106/21
i.-yən 52/16, 100/9
i.-yənlər 111/4
i.-yir 20/10, 46/24, 48/14, 51/1, 56/11, 75/8, 75/9, 79/27, 87/17, 89/15, 90/13, 90/21, 97/19, 104/13, 105/6, 134/11
i.-yirəm 53/2
i.-yirlər 50/12, 50/22, 55/11, 81/20, 90/10, 131/20
i.-yirəm 6/30, 11/25, 11/26, 11/27, 12/19, 37/19
i.-yirsən 87/9
[=56]

istək: is. arzu, dilek, murat; yerine getirilmesi arzulanan şey
i. 5/18, 7/26, 32/15
i.+ləri 93/23, 129/30, 130/10
i.+lərini 92/20
i.+(y)imdir 117/3
i.+(y)inə 89/30
i.+(y)iylə 40/6
[=9]

istəkli: sf. aziz, sevimli
i. 103/29
[=1]

istən-: f. istenilmek
i.-ir 142/20
[=1]

istənil-: f. istenmek
i.-diyi 8/17
i.-ən 129/31
[=2]

isti: sf. sıcak (soğuk karşıtı)
i.+sinə 139/26
[=1]

istiarəvi: sf. (Ar.) eğretilemeye ait olan
i. 133/10, 144/5
[=2]

istibdad: is. (Ar.) zorakiliğe dayanan idare biçimi
i. 83/12, 118/1, 118/16
i.+ından 98/25
[=4]

istifadə: is. (Ar.) faydalanma
i. 42/4
i.+sinə 8/16
i.+yə 16/28
[=3]

istifadə et-: f. (< Ar. istifāde + T. et-) faydalanmak
i. e.-(d)ərək 9/22, 9/25
i. e.-(d)ərlər 96/2
i. e.-(d)ilir 141/3
i. e.-(d)ilmişdir 52/8, 142/5, 144/8
i. e.-(d)ir 68/27
i. e.-(d)irdilər 23/25
i. e.-(d)irlər 72/23, 72/30
i. e.-məyə 25/32
i. e.-miş 90/33
i. e.-mişdir 22/7, 26/33, 86/24
i. e.-mişlər 7/13, 16/14, 17/22, 19/30, 95/18, 142/7
[=22]

istiqamət: is. (Ar.) bir şeyin hareket yönü
i.+də 25/31
[=1]

istiqbal et-: f. (< Ar. istiḳbāl + T. et-) karşılamak, geleni kabul etmek
i. e.-miş 112/25
[=1]

istiqlal: is. (Ar.) bağımsızlık
i. 33/14
[=1]

istila: is. (Ar.) bir ülkeyi zorla alma, ele geçirme
i.+lar 33/21
i.+sı 137/22
i.+sından 33/11
[=3]

istimar: is. (Ar.) sömürgecilik
i. 19/23
[=1]

istinad et-: f. (< Ar. istinād + T. et-) dayanmak
i. e.-(d)ilən 136/16
i. e.-dikləri 138/7
[=2]

istirahət: is. (Ar.) rahatlama, rahatlık
i. 7/16
[=1]

istismar: is. (Ar.) istifade etme, faydalanma, işletme
i. 19/23
i.+ı 106/4
[=2]

istismarçı: is. başkasının emeğini, mahsulünü benimseyen
i. 109/10
i.+lara 66/12, 68/11, 129/4
i.+ları 112/27
i.+ların 8/27
[=6]

iş: is. faaliyet, çalışma, zahmet, emek
i. 6/1, 7/15, 43/18, 49/7, 75/12, 122/10, 122/24, 139/9, 141/14, 141/17, 147/6
i.+də 26/4, 28/13, 130/27, 136/20, 141/25
i.+dən 109/1, 128/15, 132/14, 135/6
i.+ə 56/23, 80/26, 100/6, 104/13, 110/27, 128/14, 141/15
i.+i 5/28, 28/29, 34/3, 115/8, 124/20, 129/16, 132/16
i.+im 141/10
i.+imi 112/11
i.+in 7/14, 107/29, 117/2, 132/12
i.+ində 27/21, 28/13, 100/7, 127/20
i.+inə 25/22, 43/7
i.+ini 27/30, 42/6, 76/21, 79/20
i.+lər 25/23, 26/20, 27/17, 42/14, 99/21, 108/18
i.+lərdə 43/5, 70/3
i.+lərdən 6/6
i.+lərə 54/16
i.+ləri 82/7
i.+lərin 19/24
i.+lərindən 83/18, 148/4
i.+lərlə 123/11
[=65]

işarə et-: f. (< Ar. işāret + T. et-) bildirmek, göstermek, anlatmak
i. e.-(d)ərək 87/8
i. e.-diyimiz 137/2
i. e.-mək 37/19
i. e.-mişdir 49/23
[=4]

işçi: is. zihnî ve fiziki çalışmanın herhangi bir sahasında çalışan kişi
i. 6/11
[=1]

işgəncə: is. (Far.) vahşi ve amansız yöntemlerle yapılan eziyet
i. 31/23, 47/30
[=2]

iş gör-: f. iş yapmak, muayyen bir işle meşgul olmak, bir şey üzerinde çalışmak
i. g.-ülməmişdir 30/23
[=1]

işğalçı: is. başka toprakları zorla ele geçiren kişi
i. 134/5, 134/7
i.+lar 66/12
[=3]

işıq: is. etrafı aydınlatarak onu gözle görünecek hâle getiren enerji
i.+(ğ)ı 36/33, 37/17, 37/24, 40/32
i.+(ğ)ın 35/29, 36/33
i. 35/29, 37/4, 37/12, 37/16, 37/20, 37/22, 37/28
i.+dan 37/3, 37/6, 37/8, 37/10, 38/26, 48/19
[=19]

işıq sal-: f. ışıklandırmak
i. s.-dı 121/13
[=1]

işlə-: f. iş yapmak, bir işle meşgul olmak
i.-diyi 90/17
i.-məyən 141/14, 142/2
i.-məzlərdi 43/19
i.-mişlər 13/33, 75/1
i.-yib 129/19
i.-yir 50/24, 106/30
[=9]

işlədil-: f. istifade edilmek
i.-ən 44/16, 44/28, 53/13, 147/4
i.-ənlərə 139/8, 139/11
i.-ir 95/1, 139/8
i.-mişdir 43/21, 44/22, 44/24, 69/15, 91/7, 139/23, 139/31, 147/5
[=16]

işlən-: f. sarf edilmek, istifade edilmek
i.-ə 100/11
i.-ən 94/28, 133/14
i.-ib 93/1
i.-məsi 74/2
i.-mişdir 125/20, 140/29
[=7]

işlət-: f. istifade etmek
i.-(d)ib 129/18
i.-(d)ir 129/8
i.-diyi 102/14
i.-məmiz 53/26
i.-mişdir 99/5, 106/11
i.-mişlər 139/22, 145/10
[=8]

işlətmə: is. kullanma
i. 94/30
[=1]

iştə: ün. budur
i. 43/27
[=1]

iştirak: is. (Ar.) bir işte başkaları ile birlikte yer alma, iş yapma
i.+ına 73/16
[=1]

iştirak et-: f. (< Ar. iştirāk + T. et-) bir işin icrasında başkaları ile birlikte yer almak
i. e.-(d)ənlər 133/11
i. e.-(d)ərək 34/21
i. e.-(d)ir 51/23, 55/30, 67/17, 92/23,

104/18, 129/7, 131/9
i. e.-(d)irlər 70/17
i. e.-dikləri 8/18
i. e.-mişdir 28/31
i. e.-mişlər 28/18
[=13]

iş tut-: f. iş yapmak, bir işle meşgul olmak
i. t.-an 135/32
[=1]

işvə: is. (Ar.) naz, gamze, cilve
i. 107/26
[=1]

it: is. köpek
i. 124/8, 144/13
i.+in 119/28
[=3]

itibbat-: f. kaybolmak
i.-mışdır 105/29
[=1]

itir-: f. mahrum olmak, kaybetmek
i.-diyimiz 53/24
i.-diyimizdən 53/23
i.-ir 132/19
i.-miş 98/7
i.-mişəm 94/27, 102/19
[=6]

ittifaq: is. (Ar.) birleşme
i. 16/33
i.+da 25/3
i.+ının 113/17, 113/30, 114/17, 114/6, 115/10
[=7]

iyirmi: is. on dokuzdan sonra gelen sayı
i. 54/13, 54/15, 86/11, 89/14
[=4]

iynə: is. dikiş dikmek için bir ucu sivri, diğer ucu ise iplik geçirmek için delikli metal araç
i. 143/15
[=1]

iyrənc: sf. nefret doğuran, hoşa gitmeyen, çok çirkin
i. 89/14
[=1]

izah: is. (Ar.) şerh, beyan
i. 15/30, 16/9
i.+ıyla 31/8
i.+ları 29/2
i.+larını 42/20
i.+larında 136/29
[=6]

izah et-: f. (< Ar. īżāḥ + T. et-) anlatmak, açıklamak
i. e.-(d)ir 25/1
i. e.-mək 15/25
[=2]

izin ver-: f. (< Ar. iẕn + T. ver-) birine bir iş yapması için müsaade etmek
i. v. 81/3
i. v.-in 90/18
i. v.-irəm 88/20
i. v.-mədin 81/6
[=4]

iztirab: is. (Ar.) telaş, rahatsızlık, eziyet
i. 76/19, 94/15, 106/12
i.+lar 75/20, 100/30
i.+ları 66/24, 75/29, 76/19, 77/18, 85/27, 101/14, 131/7, 146/22
[=13]

iztirab çek-: f. (Ar. iztirab + T. çek-) azap çekmek
i. ç.-ən 81/9
[=1]

izzətli: sf. şerefli, aziz, izzet sahibi
i. 61/12
[=1]

İbrahim: öz. is.
İ. 73/30
[=1]

İbrahimin Hekayəsi: öz. is.
İ. H. 19/2
[=1]

İdarəyi-fərhəng ammə: öz. is.
İ. a. 30/25
[=1]

İdil: öz. is.
İ. 35/14
[=1]

İlyad: öz. is.
İ. 15/15
[=1]

İlyas: öz. is.
İ. 54/24
[=1]

İlyas Muşeq: öz. is.
İ. M. 74/18, 145/8
İ. M.+in 18/6, 70/31
[=4]

İndi: öz. is.
İ. 113/22, 113/27
[=2]

İngilis: öz. is.
İ.+lər 138/20
[=1]

İngilizcə: öz. is.
İ. 43/1, 67/9
[=2]

İraq: öz. is.
İ. 145/18
[=1]

İran: öz. is.
İ. 5/24, 6/8, 6/12, 10/5, 12/26, 16/11, 18/22, 20/18, 20/20, 23/13, 29/21, 30/26, 33/14, 34/21, 66/8, 67/1, 99/23, 119/1, 136/30
İ.+a 33/13, 70/24
İ.+da 5/14, 6/2, 14/1, 29/32, 33/11, 34/3, 42/31, 140/9, 143/3
İ.+dır 33/10
İ.+ın 5/3, 12/32, 80/27, 137/3
[=35]

İranlı: öz. is.
İ.+lardan 123/15
İ.+ları 34/22
İ.+larla 10/10, 67/3
[=4]

İsa: öz. is.
İ.+ya 80/34
[=1]

İsabali: öz. is.
İ.+si 69/9
[=1]

İsfahan: öz. is.
İ. 80/19
İ.+a 66/11, 83/15, 83/28, 83/29, 84/11, 99/8, 99/9, 99/10

İ.+da 83/30, 84/25
İ.+dan 78/12
[=12]

İskəndər: öz. is.
İ. 35/11, 95/27, 133/30, 134/1
İ.+ə 109/26
İ.+in 15/32
İ.+lə 133/31, 134/3
[=8]

İskəndərin Balıqlardan Xərac Alması: öz. is.
İ. B. X. A. 133/32
[=1]

İskəndərin Boynuzu Var: öz. is.
İ. B. V. 133/32
[=1]

İskəndərin Zülmata Getməsi: öz. is.
İ. Z. G. 133/33
[=1]

İskit: öz. is.
İ. 11/7
[=1]

İslam: öz. is.
İ. 6/20, 12/26, 28/11, 33/11, 39/28, 48/8, 137/6
İ.+dan 13/16, 34/7, 34/9, 34/11, 35/26, 37/11, 37/15, 38/2, 38/8, 39/27, 40/8, 48/18, 49/21, 66/32, 145/2
İ.+ı 80/33
[=23]

İslami: öz. is.
İ. 39/27, 39/29, 40/21, 48/20, 49/28
İ.+dən 140/10
İ.+nin 29/32
[=7]

İslamiyyət: öz. is.
İ.+dən 37/28
[=1]

İslam Qara oğlu Yusifof: öz. is.
İ. Q. o. Y. 113/32
[=1]

İsmayıl: öz. is.
İ. 18/12
[=1]

İsmi Pünhan: öz. is.
İ. P. 94/5, 109/27, 110/28, 111/15
[=4]

İstanbul: öz. is.
İ.+a 56/2
[=1]

İtaliya: öz. is.
İ. 42/22
[=1]

janr: is. (Fr.) üslup, tarz
j. 32/14
[=1]

jurnal: is. (Fr.) dergi
j.+larının 23/32
[=1]

Jermen: öz. is.
J. 11/7, 16/2
[=2]

Joze: öz. is.
J. 26/13
[=1]

kabab: is. (Ar.) ateş üzerinde şişte yahut

ateş üzerinde tavada doğranmış etten, balıktan pişirilmiş yemek
k. 50/25, 50/26, 50/28, 50/30, 55/13, 55/17
[=6]

kafi: sf. (Ar.) yeterli olan
k.+dir 139/1
[=1]

kafir: is. (Ar.) Müslüman olmayan, İslam dinine inanmayan
k. 49/10, 51/4, 53/17, 55/25, 62/30, 102/22
k.+ləri 40/21
[=7]

kaftan: is. uzun etekli kadim şehirli giysisi
k. 57/2
[=1]

kal: is. daha yetişmemiş, inkişaf etmemiş
k.+dan 108/19
[=1]

kamal: is. (Ar.) ilim, irfan, fazilet
k.+a 95/20, 103/11, 109/17
k.+da 102/5
k.+ı 24/27, 108/9, 141/6
[=7]

kaman: is. (Far.) alt tarafı dizin üzerine konulup çalınan müzik aleti
k. 111/28
[=1]

kamil: sf. (Ar.) noksansız, kusursuz, tam, mükemmel
k. 95/10, 97/15, 97/18, 141/4
[=4]

kar: is. (Far.) tesir
k. 40/17
[=1]

karakter: is. (Yun.) hususiyet
k. 87/13, 122/13
[=2]

kar gör-: f. işe yaramak, lazım olmak
k. g.-sən 100/7
[=1]

karvan: is. (Far.) birbiri ardınca sıra ile hareket eden yüklü hayvan topluluğu; kafile
k. 121/22
k.+a 83/9, 84/10
k.+ın 84/11, 84/12
k.+la 84/10
k.+ları 87/22
[=7]

kaş: ün. (Far.) arzu, hasret yahut pişmanlık bildiren söz
k. 115/20
[=1]

keç-: f. birinden diğerine geçmek
k.-di 108/12
k.-dikcə 34/1, 85/26, 109/29, 127/23, 135/21
k.-dim 97/21
k.-ən 18/18, 31/23, 43/5, 49/24, 56/6, 77/1, 92/31, 119/4, 125/22
k.-əndə 76/29, 124/17
k.-əndən 57/27
k.-ər 140/32
k.-ərdi 126/12
k.-ərək 7/5
k.-ib 36/19, 111/10, 121/22, 137/21
k.-ir 56/26, 109/27

k.-mək 89/1
k.-məməkdədir 17/8
k.-məyə 85/15
k.-məyəndən 57/28
k.-məzdi 144/4
k.-miş 5/15, 8/16
k.-mişdir 36/17, 40/29, 123/16
k.-mişəm 88/20, 110/23
k.-sə 107/21
[=41]

keçəl: sf. kel
k. 129/6, 129/7, 129/10, 129/14, 129/19, 130/1, 134/29
k.+dən 129/15
k.+ə 129/13
k.+i 129/11
k.+lər 129/16
k.+lərin 129/17
[=12]

keçən: sf. bundan önceki (yıl, hafta vb.)
k. 15/7, 20/13, 23/13, 23/22, 25/11, 136/27, 137/28
[=7]

keçi: is. süt, yün, et veren boynuzlu hayvan
k. 128/6, 128/7, 133/13
k.+yə 124/31
[=4]

keçir-: f. geçme işini yaptırmak, geçmesini sağlamak
k.-dim 115/17
k.-diyi 7/30, 9/3
k.-ən 30/29
k.-ib 70/13
k.-ir 55/3, 57/9, 77/17
k.-miş 42/8, 114/20
k.-mişdir 13/30, 25/10
[=12]

keçiril-: f. geçirme işi yapılmak
k.-di 28/6
[=1]

keçirt-: f. geçirme işini yaptırmak
k.-diyi 75/20
[=1]

keçmiş: sf. zaman bakımından geride kalmış
k. 8/12, 8/13
k.+də 22/31, 23/8, 24/20, 144/3
k.+dəki 7/29, 97/2
k.+ə 34/5
k.+i 33/20
k.+indəki 127/19
[=11]

kef çək-: f. zevk almak, vaktini neşe ile geçirmek
k. ç.-məli 141/8
[=1]

kelgi: is. hile
k.+dir 133/16
[=1]

keşik: is. koruma
k.+(y)in 147/15
k.+(y)ində 147/9
[=2]

keşiş: is. (Far.) rahip
k.+lərinin 36/21
[=1]

kəcavə: is. (Far.) geçmişte sefere çıkan adlı, sanlı kişiler için hayvanlarının genellikle devenin üzerinde örtülü yer
k.+dədir 84/11
[=1]

kəc bax-: f. (< Far. kec + T. bak-) kötü niyetle bakmak, itibarsız göstermek
k. b.-anın 141/26
[=1]

kədər: is. (Ar.) gam, dert, ızdırap
k. 7/26, 57/1, 105/32, 106/9
k.+dən 11/24, 11/29
k.+i 106/13
k.+inə 92/26
k.+ləri 148/7
k.+lərini 5/19
[=10]

kədərli: sf. dertli, hüzünlü
k. 19/13
[=1]

kəfən: is. (Ar.) ölünün sarıldığı beyaz bez
k.+im 47/4, 82/12
k.+üm 64/24
[=3]

kəklik: is. tavuk cinsinden renkli tüylü çöl kuşu
k. 38/14
k.+lər 103/3
[=2]

kəlam: is. (Ar.) söz
k.+ı 25/5
[=1]

kələk: is. hile, fırıldak, aldatma
k. 106/6
k.+dən 82/6
[=2]

kələm: is. (Ar.) yazma, çizme vb. işlerde kullanılan çeşitli biçimlerde araç
k. 142/22
[=1]

kəlim: is. söz sözleyen, konuşan
k.+in 48/24
[=1]

kəlimat-qisar: özlü söz
k.+dan 72/23
[=1]

kəlisa: is. (Yun.) Hristiyanların ibadet yeri, mabedi
k.+ya 80/32
[=1]

kəlmə: is. (Ar.) söz
k. 65/29
k.+lər 44/27
k.+si 126/28, 147/18
k.+sinin 138/6
[=5]

kəlmə-kəlmə: zf. ayrı ayrı kelimelerle, her sözü ayrıca
k. 95/25
[=1]

kəm bax-: f. (< Far. kem + T. bak-) kötü bakışla bakmak
k. b.-a 105/8
[=1]

kəmənd: is. kadim muharebelerde düşmanı tutmak için uzaktan atılan ucu ilmikli uzun ip
k.+ə 106/23
[=1]

kəmər: is. (Far.) bele bağlamak yahut bir şeyi sarıp bağlamak için şerit şeklinde kesilmiş dar uzun deri

k. 94/25
[=1]

kənar: is. (Far.) bir şeyin, bir yerin bitiş kısmı veya yakını
k.+a 83/16
k.+ında 52/19, 87/21, 95/13
[=4]

kənara at-: f. (< Far. kenār + T. at-) unutmak, alakayı kesmek
k. a.-dı 98/16
[=1]

kənara çək-: f. (< Far. kenār + T. çek-) bir tarafa çekmek, bir tarafa götürmek
k. ç.-ir 128/15
[=1]

kənd: is. (Soğ.) köy
k. 21/8, 31/18
k.+də 100/27, 113/20, 144/13
k.+ə 106/22
k.+i 113/25
k.+in 124/12
k.+ində 97/11, 102/26, 104/7, 105/11, 108/26, 112/15, 112/20, 113/2, 113/13, 113/19, 113/25, 114/1, 114/19, 117/28, 119/2, 119/13, 137/16
k.+inə 105/22
k.+lər 66/10, 99/24
k.+lərdə 29/25, 29/28
k.+lərə 28/16
k.+ləri 92/22, 99/26, 106/24, 145/13
[=35]

kəndirbaz: is. cambaz
k. 129/24
[=1]

kəndli: is. köylü
k. 66/13, 106/26
k.+lərin 128/33
[=3]

kəniz: is. (Far.) hizmetkâr kız
k.+lər 88/28
[=1]

kərə: sf. kulakları çok kısa (koyun)
k. 125/7
[=1]

kərəm: is. (Ar.) lütuf, merhamet
k.+i 47/20, 65/19, 73/1, 79/21, 79/23, 82/28
[=6]

kərtil-: f. kesici aletle üzerinde çentik atmak
k.-əyin 49/18
[=1]

kəs-: f. bölmek, parçalamak
k. 100/20, 111/22, 112/12
k.-di 146/11, 146/12
k.-ən 73/6, 102/20
k.-ərlər 139/27
k.-ib 90/9
k.-ir 54/10
k.-irəm 115/26
k.-mə 117/11
k.-məyə 132/15
k.-məz 143/23
k.-mir 40/17
[=15]

kəsalət: is. (Ar.) faaliyetsizlik, hareketsizlik
k. 115/4
[=1]

kəsərli: sf. tesirli, keskin, inandırıcı
k. 126/17

[=1]

kəsil-: f. kesme işi yapılmak
k.-məsin 52/25
k.-məsini 48/14
k.-məsün 65/27
k.-sin 45/27
[=4]

kəskin: sf. şiddetli, güçlü, tesirli
k. 136/1, 136/4, 142/8
k.+dir 68/29
[=4]

kətan: is. (Ar.) lifleri dokuma, tohumu ise yağ yapmaya yarayan bir bitki
k. 145/30
[=1]

ki: 1. bağ. anlam bakımından birbirleriyle ilgili cümleleri birbirine bağlayan bir söz
k. 15/23, 17/2, 17/11, 18/21, 21/21, 22/14, 22/25, 22/29, 22/32, 23/1, 23/3, 23/9, 24/7, 24/26, 24/32, 24/33, 29/23, 35/30, 37/14, 46/4, 46/19, 47/11, 49/27, 50/4, 51/32, 52/1, 52/6, 54/2, 54/13, 54/14, 54/16, 54/17, 54/24, 54/31, 55/13, 55/16, 55/32, 56/2, 56/9, 56/12, 56/33, 57/15, 57/29, 57/30, 59/15, 59/28, 61/5, 61/8, 64/31, 68/4, 69/6, 69/8, 69/16, 69/18, 73/5, 74/33, 75/12, 75/13, 75/14, 79/9, 80/34, 81/2, 83/31, 86/15, 87/5, 88/18, 88/32, 89/29, 94/10, 96/5, 96/13, 96/14, 96/16, 97/2, 97/6, 99/21, 99/22, 100/21, 101/28, 102/31, 103/22, 105/8, 105/30, 106/11, 107/10, 109/27, 113/10, 114/24, 115/6, 116/23, 117/15, 122/20, 123/7, 123/15, 124/28, 128/16, 128/23, 129/10, 129/14, 129/30, 132/12, 132/24, 132/25, 133/5, 134/2, 134/11, 137/21, 140/26, 141/24, 145/25
2. bağ. bazı kelimelerin sonuna bir ek gibi eklenerek birtakım zarflar, yeni bağlaçlar oluşturan bir söz
k. 8/23, 43/19, 92/28, 98/8, 100/7
[=115]

kibi: ed. benzetme bildiren söz (krş. **kimi**)
k. 58/31, 58/32, 62/22
[=3]

kiçik: 1. sf. hacim, ölçü bakımından küçük (büyük karşıtı)
k. 135/11, 136/15
2. sf. niceliği az olan
k. 11/13, 13/9
3. sf. yaşı daha az olan
k. 71/10, 104/15, 114/8, 120/30, 132/10
k.+ləri 50/9
k.+(y)i 100/6
k.+(y)ini 134/10
[=12]

kifayətlən-: f. temin olunmuş hesap etmek, kanaat etmek
k.-mişlər 14/13
[=1]

kim: zm. “hangi kişi?” anlamında kullanılan bir söz
k. 11/15, 58/7, 58/16, 50/25, 58/10, 63/10, 70/10, 121/15, 124/7, 141/9, 141/24
k.+di 121/15
k.+dir 96/13
k.+dür 63/14
k.+ə 103/15
k.+i 58/2, 64/7, 64/8, 87/1, 87/22, 106/21
k.+im 118/21
k.+imiz 75/23
k.+in 91/15, 146/16
k.+lər 82/12

k.+si 87/1
[=27]

kimi: ed. benzetme ve mukayese bildiren söz (krş. **kibi**)
k. 5/14, 5/20, 5/22, 5/27, 6/6, 6/13, 6/15, 7/3, 8/10, 8/12, 9/1, 9/7, 9/14, 9/24, 12/32, 14/9, 14/10, 15/12, 15/15, 15/18, 16/19, 16/21, 17/4, 19/29, 20/9, 22/20, 23/25, 24/28, 25/9, 28/22, 31/25, 33/11, 33/21, 37/28, 38/8, 38/23, 38/24, 38/25, 40/32, 41/6, 41/12, 41/20, 44/26, 45/7, 45/17, 45/23, 45/31, 45/32, 46/2, 46/11, 47/27, 48/7, 49/10, 49/15, 49/18, 49/19, 49/26, 50/12, 50/22, 50/33, 51/19, 51/22, 51/26, 51/27, 52/2, 52/22, 53/13, 53/17, 54/5, 54/8, 54/23, 54/26, 55/20, 59/29, 66/15, 67/17, 68/1, 68/3, 68/15, 68/22, 68/29, 70/18, 72/2, 72/11, 73/1, 73/15, 73/19, 73/23, 74/4, 74/13, 75/16, 78/10, 78/31, 80/27, 82/4, 82/26, 82/29, 83/14, 83/19, 84/8, 84/18, 88/2, 88/11, 88/32, 89/11, 90/16, 91/28, 91/32, 93/5, 94/11, 95/13, 95/27, 96/19, 97/12, 99/3, 99/13, 99/30, 100/3, 102/29, 103/26, 103/27, 103/29, 103/31, 105/3, 105/6, 105/13, 106/10, 107/7, 107/11, 109/5, 109/29, 110/17, 110/23, 111/6, 111/29, 114/9, 114/15, 114/25, 114/32, 115/1, 115/8, 115/9, 119/25, 122/29, 123/4, 123/5, 123/11, 126/13, 127/29, 128/10, 130/9, 131/28, 132/22, 133/12, 133/24, 133/33, 134/2, 134/5, 134/7, 134/9, 134/19, 134/20, 134/29, 135/4, 135/32, 137/2, 138/21, 138/29, 139/5, 140/14, 140/28, 141/20, 141/21, 142/11, 145/26, 146/15, 146/20
k.+dir 9/8, 17/13, 47/26, 93/19, 94/23, 139/2, 141/29, 144/28, 148/10
k.+lər 87/27
[=187]

kimsə: zm. hiç kimse, hiç biri anlamında kullanılan söz
k. 43/25, 45/21, 60/23, 65/7, 84/15, 92/9
k.+lər 136/13
k.+ləri 136/8
k.+m 76/9, 76/11, 76/15
k.+nə 75/24
k.+ni 90/9
k.+yə 103/13
[=14]

kimsəsizlik: is. kimsesiz olma durumu
k. 85/6
[=1]

kin: is. (Far.) gizli düşmanlık hissi
k.+ə 8/9, 83/20
[=2]

kinayə: is. (Ar.) üstü örtülü, dolayı manası veren söz veya ifade
k. 142/5
[=1]

kirpik: is. göz kapağının kenarlarındaki kıllar
k.+lər 121/18
k.+lərin 111/29
k.+(y)in 101/21
k.+(y)ində 108/14
[=4]

kisə: is. (Far.) un, buğday vb. şeyleri saklamak veya taşımak için kullanılan torba
k. 75/8, 75/11
[=2]

kisvət: is. (Ar.) giysi, libas
k. 78/22
[=1]

kişi: 1. is. erkek
k.+lər 47/24
k.+nin 37/31
2. is. şahıs
k. 43/15, 47/26, 48/1, 51/11, 67/27, 87/20, 119/14, 139/18
k.+dən 67/21
k.+dür 58/9
k.+lərə 87/20, 91/31
k.+lərlə 70/14
k.+nin 67/19, 67/22, 67/23, 140/20, 140/27
k.+yə 139/18, 146/26
[=22]

kişnə-: f. at bağırır gibi yüksek ses çıkarmak
k.-yir 52/3
[=1]

kitab: is. (Ar.) üzerinde herhangi bir metin olan sayfaların bir araya getirilerek dikilip ciltlenmiş neşir türü
k. 6/26, 13/17, 13/24, 17/7, 24/7, 27/22, 29/3, 29/4, 30/17, 32/5, 42/7, 42/21, 138/1, 142/21, 145/13
k.+a 27/25
k.+da 6/22, 18/31, 27/15, 27/29, 28/32, 34/24, 142/29, 145/15
k.+dakı 13/14
k.+dır 18/31
k.+ı 13/27, 18/6, 18/9, 22/23, 27/33, 28/1, 31/11, 31/13, 31/31, 41/2, 42/13, 42/27
k.+ımızı 6/29
k.+ın 6/14, 13/12, 13/25, 22/19, 27/13, 30/31, 31/26, 31/27, 41/14, 42/17, 43/3, 44/28, 105/3, 142/30, 140/7, 140/8
k.+ına 145/9
k.+ında 18/15, 22/9, 23/18, 34/27, 39/1, 70/31, 74/32, 91/7, 109/3, 140/5, 140/6, 143/1
k.+ını 26/26, 26/31, 27/9, 27/10, 27/12, 27/28, 28/24, 29/14, 30/10, 34/24, 42/10, 42/29, 53/3, 140/9
k.+ının 10/6, 14/2, 31/20, 41/23, 113/8
k.+lar 23/31, 24/2, 24/5, 130/26, 140/4
k.+larda 116/25, 130/25
k.+ları 26/32, 28/3, 145/12
k.+larına 28/27
k.+larında 92/16, 145/11
k.+larını 28/4
k.+larla 142/28
[=102]

kitabça: is. küçük kitap
k. 21/32, 29/9
k.+da 133/32
k.+lar 30/9
[=4]

kitabxana: is. istifade edilmesi için kitapların toplandığı ve muhafaza edildiği yer
k.+sına 42/1
k.+sında 13/25, 41/30, 42/23
[=4]

kitablıq: sf. belli bir sayıda kitabı olan
k. 116/26
[=1]

klassik: 1. is. (Lat.) ilim, edebiyat, sanat sahasında en tanınmış, en görkemli ve meşhur şahsiyet
k. 74/14, 94/18, 130/19, 139/21
2. sf. klasik şahsiyetler tarafından yaratılmış numune olabilecek
k. 9/14, 41/3, 98/29, 101/28
[=8]

kollektiv: zf. (Lat.) ortaklaşa
k. 7/25, 16/30
[=2]

komedi: is. (Lat.) güldürücü, şakalı yahut satirik konulu tiyatro eseri
k. 138/10
[=1]

kor: 1. sf. (Far.) görme kabiliyetini yitirmiş
k. 140/27, 141/29
2. is. iyice yanarak ateş durumuna gelmiş kömür veya odun parçası
k. 139/26
[=3]

kor ol-: f. (< Far. kūr + T. ol-) görme kabiliyetini yitirmek
k. o.-ur 77/17
[=1]

kosa: sf. bıyığı ve sakalı çıkmayan yahut seyrek çıkan (erkek)
k. 128/5
k.+nı 128/7
[=2]

kosa-gəlin: is. esasen köse ve gelinin iştirak ettiği halk kukla tiyatrosu
k. 128/2
[=1]

kosa-kosa: is. Nevruz Bayramı arefesinde ve bayramda özel giyinmiş kişinin kapı kapı gezerek şarkı söyleyip pay toplamasından ibaret olan halk oyunu
k. 128/2, 128/4
[=2]

kosalıq: is. köse kişinin hâli, yüzünde bıyık ve sakal çıkmama yahut çok seyrek çıkma
k.+(ğ)ı 128/5
[=1]

köç: is. bir yerden başka bir yere göçen insan grubu
k. 118/24
k.+lər 33/21
[=2]

köç-: f. yerleşmek amacıyla bir yerden başka bir yere gitmek, taşınmak
k.-dü 94/5
k.-əndə 118/9
k.-məsi 16/2
k.-məyə 105/21
k.-müşdür 105/22
k.-üb 105/24
k.-ür 79/29, 115/22
[=8]

köçəbə: sf. bir yere yerleşmeyip yer değiştiren; göçer
k. 48/9
[=1]

köçəri: sf. bir yere yerleşmeyip sürekli olarak bir yerden başka yere göçen
k. 41/9
[=1]

köçür-: f. birinin yerleşim yerini değiştirmek, bir yerden başka bir yere taşınmak
k.-ür 83/15
[=1]

köçürül-: f. göçürme işi yapılmak
k.-üb 31/32
[=1]

ködrəm: sf. seçkin
k.+i 35/1
[=1]

köhlən: sf. harın beslenmiş at
k. 123/27
[=1]

köhnə: 1. sf. uzun süre kullanmaktan yıpranmış, eskimiş
k. 57/2
2. sf. modası geçmiş, şimdiki döneme uygun olmayan
k. 80/25, 81/13, 141/22
[=4]

kök: 1. is. nesil
k.+ü 13/16, 32/28, 46/10
k.+ümüzdən 121/31
2. is. ahenk
k. 39/18, 39/19
k.-lərə 39/20
[=7]

köklən-: f. bir yerde kök salmak
k.-mişik 122/6
[=1]

köks: is. vücudun boyundan karna kadar olan ön bölümü; sine
k.+ümü 61/18, 62/15, 63/21
k.+ünün 60/1
[=4]

kök sal-: f. köklenmek
k. s.-mış 50/6, 75/15
[=2]

kölgə: is. karşı taraftan düşen ışığın herhangi bir şey üzerinde oluşturduğu karanlık
k. 64/2
[=1]

kölgə sal-: f. gölge etmek
k. s.-maz 144/17, 144/19
[=2]

kölgəlicə: sf. gölgesi olan
k. 52/25, 65/27
[=2]

kömək: is. yardım
k. 56/6, 86/14
k.+(y)i 55/1, 56/31, 79/26, 88/24
k.+(y)iylə 134/30
[=7]

köməkçi: is. yardım eden kişi; yardımcı
k. 122/15
k.+ləri 72/7, 131/20
k.+lərin 134/30
k.+lərlə 131/4
k.+si 131/18
[=6]

kömək et-: f. yardım etmek
k. e.-(d)ən 133/7
k. e.-(d)ər 130/10
k. e.-(d)ir 78/7, 85/14, 88/22, 143/32
k. e.-(d)irlər 73/16
k. e.-diyini 15/16
k. e.-məyə 82/23
[=9]

kömək eylə-: f. yardım etmek
k. e.-r 69/10
[=1]

kömək istə-: f. başkasından yardım istemek, başkasının yardımına ihtiyacı olmak
k. i. 132/13
[=1]

könül: is. kalp, yürek
k. 96/29, 98/2

k.+də 88/29
k.+ü 97/30
k.+üm 70/8, 97/29, 98/9, 100/16, 100/17, 104/3, 106/10, 107/25, 108/4, 108/6
k.+ümdə 117/25
k.+ümün 77/9, 94/26
k.+ün 64/8
k.+ündəsin 60/26, 65/11
k.+ünə 43/16
[=21]

könül vər-: âşık olmak, yürekten sevmek
k. v.-üb 46/28, 64/14
[=2]

köpək: is. it
k. 125/15
[=1]

köprü: is. çay, demir yolu vs. üzerinden geçmek için yapılan taş, tahta, demir yapı
k. 57/27
k.+m 58/4
k.+si 48/25
k.+sünün 57/32
[=4]

köpük: is. çalkalanan, kaynatılan, mayalanan, yukarıdan dökülen sıvıların üzerinde oluşan hava kabarcıkları yığını
k. 72/25
[=1]

körküm: zf. sanki
k. 10/25
[=1]

köşə: 1. is. (Far.) iki sokağın veya caddenin kesiştiği yer
k.+di 78/16

2. is. (Far.) bölüm
k. 21/30
[=2]

kövdənlik: sf. akılsızlık
k. 137/9
[=1]

kövrək: sf. zayıf, nazik, yumuşak
k. 115/24
[=1]

köynək: is. vücudun üst kısmına giyilen hafif giysi
k.+dən 108/8
k.+(y)i 143/17
k.+(y)in 56/27, 76/30
[=4]

köz: is. ateş yandıktan sonra kalan alevsiz sıcak kömür
k. 139/5
[=1]

kultur: is. (Fr.) hars
k. 41/21
[=1]

kurs: is. (Lat.) daraltılmış konularda eğitim veren veya eğitimi artıran eğitim müessesesi
k.+ları 26/10
[=1]

küçə: is. yol
k. 136/19
k.+dən 148/8
[=2]

küfür: is. (Ar.) Allah'ın varlığı ve birliği gibi esasları teşkil eden konuları inkâr etme

k. 61/14
[=1]

kül: is. yanan şeyden kalan gri-siyah toz madde
k. 114/27, 139/28
[=2]

külək: is. yel
k. 141/17
k.+lə 111/11
[=2]

külli: sf. (Ar.) sayısız, hesapsız, çok
k. 21/22
[=1]

küllük: is. kül dökülen yer
k. 72/27
[=1]

kül ol-: f. tamamıyla yanmak, küle dönmek
k. o.-ur 80/16
[=1]

kür: sf. pak, temiz (su)
k. 147/2
[=1]

kürək: is. toprak vs. atmak için ağaçtan yapılmış uzun saplı alet
k. 104/9
[=1]

kürsü: 1. is. (Ar.) ilahî
k. 47/12, 64/32
2. is. (Ar.) bölüm
k.+sü 29/11
[=3]

küs-: f. incinmek
k.-mə 117/10
[=1]

küskünlük: is. küskün olma durumu
k. 106/9
[=1]

küt-: f. çentilmek
k.-məsin 52/26
[=1]

kütlə: is. (Ar.) kitle
k. 105/1
k.+ləri 32/15, 78/29, 129/4
k.+lərin 16/21
k.+lərini 86/22
k.+lərinin 83/11, 133/29
[=8]

kütləvi: sf. çok, çok miktarda
k. 74/21
[=1]

küy: is. ahenk
k. 39/18
[=1]

K. Marks: öz. is.
K. M. 15/14
[=1]

Kaşğar: öz. is.
K. 40/4
[=1]

Kaşğarlı Mahmud: öz. is.
K. M. 139/15
[=1]

Kaviyan: öz. is.
K. 6/30
[=1]

Kazım Serdervedi: öz. is.
K. S. 32/8
[=1]

Keçəl Əhməd: öz. is.
K. Ə. 90/7
[=1]

Keçəl Həmzə: öz. is.
K. H. 69/1
K. H.+yə 52/4
[=2]

Keçəlin Məhkəməsi: öz. is.
K. M. 134/9
[=1]

Keşiş: öz. is.
K. 81/28, 82/6
K.+in 80/3
[=3]

Keyxosrov: öz. is.
K.+a 34/22
[=1]

Kəlbəcər: öz. is.
K. 104/8, 105/11, 116/7, 119/5
K.+in 114/18, 116/10, 116/12
[=7]

Kəlləgöz: öz. is.
K. 52/19
[=1]

Kəndərun: öz. is.
K. 117/28
[=1]

Kərbəlayi Bayraməli: öz. is.
K. B. 112/21
[=1]

Kərbəlayi Qurban: öz. is.
K. Q.+a 104/11
K. Q.+ın 104/12
[=2]

Kərəm: öz. is.
K. 79/4, 79/24, 79/25, 79/29, 79/32, 80/3, 80/7, 80/12, 80/13, 80/15, 81/12, 81/23, 81/32, 82/1, 82/12, 82/20, 82/21, 82/25, 110/23, 127/28
K.+dən 80/11
K.+ə 80/9
K.+in 79/4, 80/2, 80/19, 82/8, 82/9, 82/19
K.+lə 80/10, 80/20
[=30]

Kərim Məşrutəçi Sönməz: öz. is.
K. M. S. 6/27
[=1]

Kərkük Bayatıları: öz. is.
K. B. 145/18
[=1]

Kəşkül: öz. is.
K. 21/29
[=1]

Kiliyen: öz. is.
K. 10/30
[=1]

Kirofabad: öz. is.
K.+da 114/2
[=1]

Kitabi-Dədə Qorqud: öz. is.
K. D. Q. 28/22, 41/2, 51/15, 51/18, 53/29
K. D. Q.+da 139/28

[=6]

Kitab-i Dədə Qorqud əla lisan-i taifə-i Oğuzan: öz. is.
K. D. Q. ə. l. t. O. 13/26, 43/12
[=2]

Kitabi-Dədə Qorqud Ölməz Xəzinəmizdən İncilər: öz. is.
K. D. Q. Ö. X. İ. 53/27
[=1]

Kolxoz: öz. is.
K. 112/30
[=1]

Kore: öz. is.
K.+dən 35/14
[=1]

Koroğlu: öz. is.
K. 13/7, 17/27, 18/4, 18/11, 18/15, 18/16, 18/17, 18/21, 19/8, 21/14, 24/4, 27/9, 28/4, 28/8, 28/20, 38/9, 38/10, 38/19, 51/19, 51/22, 51/23, 51/24, 51/29, 52/4, 52/6, 66/1, 66/6, 66/13, 66/16, 66/20, 66/32, 67/6, 67/17, 67/18, 67/25, 67/28, 67/30, 68/1, 68/4, 68/5, 68/14, 68/16, 68/19, 68/26, 68/29, 68/32, 69/2, 69/5, 69/6, 69/8, 69/14, 69/16, 69/18, 69/23, 70/1, 70/4, 70/12, 70/18, 70/21, 70/22, 70/23, 70/29, 70/33, 71/5, 71/6, 71/8, 71/9, 71/14, 93/3, 140/26
K.+da 38/4, 68/10
K.+dan 70/27
K.+na 51/32
K.+nda 51/21, 51/27
K.+nu 52/8, 67/27, 69/1
K.+nun 38/9, 51/29, 67/19, 68/2, 68/10, 68/28, 69/12, 69/24, 69/27, 69/28, 70/31, 71/1, 71/2, 71/7
[=93]

Köç: öz. is.
K. 36/14, 36/28
[=2]

Köçərli: öz. is.
K. 25/9
[=1]

Kuhi Kirmani: öz. is.
K. K. 6/4
[=1]

Külbə Zeynal: öz. is.
K. Z.+ın 105/12
[=1]

Kürd: öz. is.
K. 16/12
[=1]

Kürdən: öz. is.
K. 115/27
[=1]

qab: is. içerisine bir şey koymak veya içerisinde bir şey saklamak için kullanılan nesne
q.+a 84/21
q.+dan 84/21
q.+lara 124/18
[=3]

qaba: sf. sert
q. 65/27
[=1]

qabaq: 1. zf. önce
q.+(ğ)a 9/29, 10/26
q.+(ğ)ı 104/30
q.+(ğ)ına 73/1
q.+(ğ)ını 35/18

q. 10/10, 11/6, 14/1, 14/11, 30/7, 34/9, 34/26, 35/10, 35/19, 35/26, 37/15, 42/31, 45/4, 49/21, 49/22, 53/20, 66/32, 83/14, 112/27, 114/11, 114/30, 115/14, 119/13, 119/19, 120/29, 121/21, 138/29, 139/15
2. is. ön
q.+(ğ)ında 78/13, 85/7
q.+(ğ)ındakı 84/11
3. is. alın
q.+(ğ)ı 76/3
q. 107/24
[=38]

qabağa çıx-: f. meydana çıkmak
q. ç.-an 71/29
[=1]

qabağa get-: f. ilerlemek, inkişaf etmek, artmak
q. g.-mişdir 35/21
[=1]

qabaqcıl: sf. şuurlu, önde giden
q. 19/27, 23/30, 24/13
[=3]

qabaqda: zf. ileride
q. 30/8
[=1]

qabaqdan: zf. önceden, evvelden
q. 6/1, 35/16, 146/26
[=3]

qabaqkı: sf. önceki, önceden olan
q. 13/16, 17/21, 34/11, 37/11, 48/18, 66/18, 131/31, 145/2, 148/11
[=9]

qabarıq: sf. dikkati çekecek şekilde
q. 82/10
[=1]

qabiliyyət: is. yetenek
q.+i 94/30, 108/2
q.+inə 8/29
q.+ini 144/1
[=4]

qaç-: f. gitmek, uzaklaşmak
q.-an 67/32
q.-aram 111/12
q.-dım 120/22
q.-ır 56/32, 69/1, 129/14, 129/18, 135/8
q.-ırlar 54/9
q.-maq 90/10
[=10]

qaçaq: is. yasaca yapılması yasak olan veya yapılması için gerekli izin alınmayan
q. 6/18
[=1]

qaçan: zm. ne zaman
q. 44/25
[=1]

qaçır-: f. birinin kaçmasına yardım etmek
q.-maq 68/3
[=1]

qaçırt-: f. kaçırılmasına yardım etmek
q.-(d)ır 71/9
q.-ması 51/29
[=2]

qadağan ol-: is. yasaklanmak
q. o.-du 30/19
[=1]

qadın: is. cinsiyet itibarıyla erkeğin tersi
q. 34/17, 37/3, 37/30, 37/31, 38/2, 38/7,

40/19, 46/24, 47/24, 47/25, 47/27, 47/31, 48/3, 69/23, 88/4, 89/22, 112/21, 125/21, 125/22, 135/2, 146/22
q.+a 47/23
q.+dır 38/1
q.+ın 50/23, 90/22
q.+lar 69/26, 70/14, 70/16, 135/3
q.+lara 41/11
q.+ları 20/4, 43/23, 112/25
q.+ların 20/6, 69/25, 146/21
q.+larımızın 10/29
q.+larını 45/33
q.+larının 20/9, 107/19
[=40]

qadir: sf. (Ar.) kudretli, büyük kuvvet ve kudret sahibi olan
q. 47/14, 47/20, 58/10, 65/1, 65/19, 65/28
[=6]

qadqı: is. kaygı
q. 10/23
[=1]

qafiyə: is. (Ar.) şiirde beyitlerin veya mısraların son söz veya seslerinin uygunluğu
q. 44/30, 94/22, 144/20, 144/28, 146/32
q.+lər 44/30, 45/4, 94/3, 94/28
q.+lərə 94/31
q.+nin 94/12
[=11]

qafiyələnmə: is. kafiyelenmek durumu; uyaklanma
q. 144/27
[=1]

qafiyəli: sf. kafiyesi olan
q. 40/23, 73/4, 144/9
[=3]

qağa: is. saygı için ağabeye, amcaya, dayıya ve genellikle yakın tanıdıklara söylenen söz
q. 120/22
[=1]

qal: is. (Ar.) mübahase, kavga
q.+da 141/25
[=1]

qal-: **1.** f. olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek
q.-a 75/26, 121/17
q.-dı 10/19, 60/1, 82/12, 106/15, 108/14
q.-ıb 95/8
q.-ın 115/16, 115/17, 115/19, 115/21, 115/23, 115/25, 115/27, 115/29, 116/2, 116/4
q.-ır 56/5, 89/29, 128/30
q.-ırdı 123/4
q.-madı 10/29
q.-mayıb 68/1, 106/8
q.-maz 101/22
q.-mış 13/8, 105/11
q.-mışam 111/21
q.-mışdır 41/29
2. f. zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak
q.-ıbdır 81/32
q.-mış 125/20
3. f. yaşamak
q.-an 29/26
q.-asın 111/4
q.-dığı 78/11
q.-ım 111/15
q.-ır 88/7
q.-sam 85/1
4. f. var olmak, devam etmek
q.-an 60/28
q.-arsan 120/2
q.-mağını 29/29

5. f. ileriye atılmak; ertelenmek
q.-ar 141/15
6. f. miras olarak geçmek
q.-an 12/31, 46/6, 53/25, 75/6, 91/26, 92/15
q.-mış 116/25
q.-mışdır 131/32
[=50]

qala: is. (Ar.) uzun müddet içinde kalıp düşmana karşı durmak için yapılan sağlam yapı
q. 18/20, 57/13, 57/21, 70/33
q.+da 86/11
q.+sı 18/21, 26/7, 44/3, 53/15
q.+sından 57/14
[=10]

qalan: sf. artan
q. 121/15, 141/15
q.+lar 105/29
[=3]

qalan-: f. üst üste yığılmak
q.-ır 123/21
[=1]

qalar: is. kale
q. 57/13
[=1]

qaldır-: f. yukarı doğru hareket ettirmek
q.-dıqda 7/12
q.-ıb 105/5
[=2]

qalx-: 1. f. doğrulmak
q.-dı 69/16
q.-ırlar 70/15
2. f. seviyesi artmak, daha da yükselmek
q.-dı 81/26
[=3]

qalxan: is. kadim muharebelerde kılıç vs. darbesinden korunmak için elde tututan düz veya daire şeklinde siper
q.+ıdır 125/14
[=1]

qalıq: is. geçmişte olmuş bir şeyden kalan izler
q.+ları 122/30, 131/32
q.+larını 132/7
[=3]

qalma: sf. herhangi bir kimseden veya bir dönemden kalmış olan
q. 45/30
[=1]

qalib gəl-: f. (< Ar. ġālib + T. gel-) üstün gelmek
q. g.-diyi 45/24
q. g.-ir 133/16, 134/32
q. g.-məsinin 133/16
q. g.-sə 87/23
[=5]

qalib ol-: f. (< Ar. ġālib + T. ol-) üstün gelmek
q. o.-duqdan 87/31
[=1]

qam: is. (Ar.) keder, dert
q. 9/30
[=1]

qamçı: is. hayvanlara vurmak yahut ürkütmek için bir ağacın ucuna bağlanmış ip, deri vs.
q. 12/24
q.+da 106/23
q.+m 11/21
q.+sı 11/25

[=4]

qamçıla-: f. kamçı ile vurmak
q.-mışdır 115/3
[=1]

qamət: is. (Ar.) boy
q.+indən 102/16
[=1]

qamın: sf. daimi, gür
q. 65/27
[=1]

qamışlıq: is. çok kamış yetişen yer
q.+da 57/7
[=1]

qan: is. insan ve hayvanların damarlarında devreden, onun bütün hücrelerinin beslenmesini sağlayan kırmızı sıvı
q. 45/7, 85/8, 129/19, 141/27
q.+a 56/27, 81/31, 87/10
q.+ı 93/25, 143/25
q.+ıma 108/12
q.+ını 58/17
q.+lar 107/26
q.+um 47/1, 64/22
[=14]

qan-: 1. f. anlamak
q. 19/20
q.-a 81/30, 80/31
2. aldanmak
q.-dım 81/29
[=4]

qanad: is. kuşlarda ve böceklerde uçmayı sağlayan organ
q. 122/8
q.+ı 124/7, 143/25
[=3]

qanadlan-: f. kanat açıp uçmak
q.-dı 121/20
[=1]

qanadlı: sf. kanadı olan
q. 58/8, 59/13, 59/17, 61/16, 62/14, 63/20, 121/11, 138/21
[=8]

qan ağla-: f. müteessir olmak, kanlı gözyaşı dökmek
q. a.-ram 146/25
[=1]

qanlı: sf. kana batmış, kana bulaşmış
q. 76/22, 82/7, 100/2, 101/16, 101/17, 102/28
[=6]

qansı: sf. iki veya daha çok şeyden birini belirginleştirecek cevap almak için soru gibi kullanılan söz
q. 44/25
[=1]

qan uddur-: f. zulmetmek
q. u.-dun 126/15
[=1]

qanun: is. (Ar.) karar
q.+u 116/6
[=1]

qapa-: f. örtmek
q.-n 59/21
[=1]

qapı: is. bir yere girip çıkmak için evin, hisarın yahut duvarında açık yer (krş. **qapu**)

q. 12/6, 76/1, 124/13
q.+dan 76/27
q.+mızı 116/29
q.+nı 125/29, 141/16
q.+nın 90/8
q.+sında 103/30
[=9]

qapıl-: f. bir şeye haddinden fazla uymak, bütün fikrini bir şeye hasretmek
q.-mamışdır 97/31
[=1]

qapılı: sf. kapısı olan
q. 57/21
[=1]

qapu: is. bir yere girip çıkmak için evin, hisarın yahut duvarında açık yer (krş. **qapı**)
q.+sı 48/23
q.+yu 59/21, 59/28
[=3]

qapucu: is. binanın kapısında durup gözetmenlik yapan görevli kimse (krş. **qapuçu**)
q.+lar 58/25, 59/21
[=2]

qapuçu: is. binanın kapısında durup gözetmenlik yapan görevli kimse (krş. **qapucu**)
q. 58/20
[=1]

qar: is. kışın çeşitli şekillerde, en çok yıldız şeklinde yağan ve her tarafı kaplayan donmuş beyaz su kristalleri
q. 45/7, 82/19, 103/23, 107/16, 110/27, 111/11, 140/31, 141/15
q.+a 61/27
[=9]

qara: 1. sf. bütün renklerin en koyusu, kömür rengi
q. 38/15, 45/9, 45/10, 46/30, 48/26, 49/3, 52/24, 52/26, 54/3, 54/4, 54/5, 59/10, 59/25, 60/1, 60/9, 61/28, 62/5, 62/22, 63/27, 64/18, 65/26, 97/22, 81/21, 101/21, 111/2, 120/19124/7, 125/16, 146/19
q.+sına 139/12
2. sf. pis, korkulu
q. 90/24, 90/25, 90/27
3. sf. (Ar.) talihsiz
q. 39/6, 81/24
4. is. yas, matem
q. 58/3
5. is. mülk
q.+sını 54/32
[=37]

qarala-: f. kara renk bürümek
q.-r 140/31
[=1]

qarangu: is. karanlık
q. 58/22
[=1]

qaranquş: is. dar, uzun kanatlı göçmen kuş
q. 108/6
[=1]

qarar al-: f. (< Ar. ḳarār + T. al-) bir meseleyi müzakere ettikten sonra çıkarılan netice
q. a.-ır 104/26
[=1]

qarar ver-: f. (< Ar. ḳarār + T. ver-) bir şeyi müzakere etmekten yahut bir şey

hakkında düşündükten sonra muayyen neticeye gelmek
q. v.-ir 79/28
q. v.-irlər 79/9
q. v.-mişdir 121/1
[=3]

qaravəlli: is. Azerbaycan halk âşık yaratıcılığında konusunu hayattan alan güldürü türü
q.+lər 26/29, 29/2
[=2]

qardaş: 1. is. aynı anne, babadan yahut yalnız bir anne veya babadan olan oğulların birbirine yahut kız kardeşin birbirine göre adı
q. 58/2, 126/20, 126/21, 128/12, 128/14, 128/17, 128/18, 128/20, 128/22, 128/25, 128/28, 128/29, 128/30, 128/32, 129/7, 140/24
q.+dan 90/12, 100/2, 139/10
q.+ı 12/3, 12/18, 37/9, 56/23, 89/12, 100/29, 128/29, 129/12
q.+ımdan 49/6
q.+ını 51/11
q.+ının 128/19
q.+lar 128/14, 129/8
q.+ları 83/9
2. is. fikir, içtimai vaziyet vs. bakımından kişiye yakın olan her bir kişi
q. 49/5, 111/8, 117/22
q.+ı 135/17
q.+ıdır 52/5
[=38]

qardaşlıq: is. birlik, ittifak, dostluk
q. 66/3, 129/32, 141/18
[=3]

qarət et-: f. (< Ar. gāret + T. et-) zorla veya başka bir vasıta ile birinin varını, yoğunu elinden almak; soymak
q. e.-(d)ir 52/20
[=1]

qarğa: is. leş ve böceklerle beslenen iri, göğsü boz kuş
q. 130/14, 133/14
q.+lar 69/17
[=3]

qarğu: is. kamış
q. 62/22
[=1]

qarı: 1. is. yaşlı kadın
q. 61/7
q.+lar 147/29
q.+ları 54/15
2. sf. eski
q. 45/15, 139/29
[=5]

qarıcıq: sf. yaşlıca
q. 51/4, 55/24
[=2]

qarın: is. insan ve hayvan bedeninin karaciğer, mide, bağırsaklar, dalak vs. organların yerleştiği bölüm
q.+ı 129/19
q.+umda 62/25
[=2]

qarış: is. beddua (krş. **qarqış**)
q. 39/7
[=1]

qarış-: 1. f. başka bir şeyin ya da şeylerin içerisine girip orada yitip gitmek, ayrılmayacak, fark edilmeyecek hâle gelmek
q.-dı 94/5

2. f. nizam ve tertibi bozulmak
q.-mışdır 101/6
[=2]

qarış-qarış: zf. karışla ölçer gibi; her tarafını, her yerini, her noktasını
q. 27/31
[=1]

qarqa: is. leş ve böceklerle beslenen iri, göğsü boz kuş
q. 99/17
[=1]

qarqı: is. kaygı
q. 110/27
[=1]

qarqış: is. beddua (krş. **qarış**)
q. 39/7, 45/3, 120/16
q.+a 110/28
q.+ı 45/3
[=5]

qarn: is. yüzyıl
q.+lar 5/20
q.+lardan 5/5
[=2]

qarpız: is. kabakgillerden iri, yuvarlak, içi çoğu zaman kırmızı ve çok sulu, tatlı meyve
q.+a 107/10
[=1]

qarşı: sf. bir şeyin mukabilinde olan
q. 7/32, 8/2, 8/9, 46/16, 46/30, 61/28, 66/12, 68/11, 71/29, 64/18, 83/12, 83/20, 87/11, 95/22, 106/25, 118/1, 123/10, 130/15, 131/2, 131/4, 131/5, 131/8, 133/22, 135/13, 136/23, 142/20
q.+dır 136/8
q.+sına 110/16
q.+sında 28/7, 30/2, 80/10, 80/15, 86/20, 87/5, 123/3, 136/17
q.+sını 124/3
q.+ya 115/6
[=38]

qarşı çıx-: f. mübareze etmek
q. ç.-araq 25/33
q. ç.-mışdır 112/23
[=2]

qarşı gəl-: f. rast gelmek, karşılaşmak
q. g.-mişdir 100/29
[=1]

qarşı-qarşıya: zf. birbirine karşı
q. 75/18
[=1]

qarşılan-: f. karşısına çıkmak
q.-masıdır 128/5
[=1]

qarşılaş-: f. karşı karşıya gelmek, yüz yüze gelmek
q.-ır 89/32
q.-ması 74/3
[=2]

qarşılıq: is. bir şeyin mukabili
q.+(ğ)ı 31/8
q. 136/23
[=2]

qarşılıqlı: is. birbirine edilen, birbirine gösterilen, her iki tarafa ait olan
q. 9/20, 16/10, 16/14
[=3]

qartal: is. dağlık ve çöllük yerde yaşayan eğri gagalı, yırtıcı ve kuvvetli iri

kuş
q. 119/25
[=1]

qas-qas: zf. sessiz ve alaylı bir biçimde gülmek
q. 59/27
[=1]

qaş: is. insanın gözlerinin üzerinde kavis şeklinde uzanan kıllardan ibaret olan hat
q. 76/3, 107/25, 111/24, 146/19
q.+a 108/4
q.+dan 111/5
q.+ın 101/21, 111/28
q.+ına 118/9
q.+ında 108/14
[=10]

qaşlı: sf. kaşı olan
q.+m 45/9
[=1]

qat: is. tabaka
q. 37/13
q.+ı 37/4, 106/23
q.+ında 37/14
[=4]

qat-: f. ilave etmek
q.-mayan 115/4
[=1]

qatar: 1. is. Azerbaycan klasik makamlarından birinin adı
q. 119/8
2. is. bir kayış üzerine düzülmüş patron sırası
q. 106/20
[=2]

qatar-qatar: zf. birbiri ardınca sıralanmış hâlde
q. 62/2, 64/3, 82/15
[=3]

qatbaqat: zf. kat kat
q. 142/21
[=1]

qatı: sf. çok şiddetli, çok güçlü, çok sert
q. 81/13
[=1]

qatıl-: f. dâhil olmak
q.-ıb 40/30
[=1]

qatır: is. atgillerden, kısrak ile erkek eşeğin çiftleşmesinden doğan, gennelikle kısır olan melez hayvan
q. 129/13
[=1]

qatla-: f. bükmek
q.-maq 143/19
[=1]

qava: is. pezevenk (krş. **qavat, quvat**)
q.+sın 60/19
[=1]

qaval: is. genellikle kamıştan yapılan, daha çok çobanların çaldığı, yumuşak sesli, üflemeli bir çalgı
q. 11/18, 11/32
[=2]

qavat: is. pezevenk (krş. **qava, quvat**)
q.+lar 58/4
[=1]

qavğa: is. gürültü, patırtı
q. 58/5

[=1]

qavra-: f. anlamak, derk etmek
q.-yır 133/25
[=1]

qaya: is. taşlık ve sarp dağ
q. 52/25
q.+lar 125/13
[=2]

qayda: is. (Ar.) kural
q.+ları 45/23
q.+larını 132/4, 132/31
q.+sı 103/5
[=4]

qayə: is. (Ar.) amaç
q.+lərindən 25/2
q.+si 24/30, 26/5, 143/27
[=4]

qayğıkeş: sf. kaygı çeken
q. 68/19, 70/4
[=2]

qayıq: is. kürek veya yelkenle yürütülen ufak tekne
q. 147/4
[=1]

qayır-: f. iş yapmak, bir işle meşgul olmak
q.-ıb 104/9
[=1]

qayıt-: f. gittiği yoldan veya yerden geri dönmek
q.-(d)an 77/1
q.-(d)anda 132/18
q.-(d)andan 77/32, 90/15
q.-(d)anlar 54/20
q.-(d)ayım 51/5
q.-(d)ım 55/25
q.-(d)ır 52/28, 54/6, 57/19, 57/21
q.-dı 58/13
q.-maq 138/25
q.-ması 74/28
q.-masını 57/6
q.-mış 105/25
[=16]

qayqı: is. dert, gam
q. 10/23
[=1]

qaymaq: is. sütün üzerinde bulunan katı yağ maddesi
q. 124/18
[=1]

qaynaq: is. bir bilim dalının çeşitli konuları üzerinde yazılmış ve yayımlanmış çalışmaların türü; alan yazını, literatür
q.+(ğ)ı 9/10, 37/25
q.+(ğ)ıma 87/29
q. 130/18
q.+larda 11/1
q.+larına 70/22
q.+larında 10/26
q.+larından 10/5, 11/17, 138/4
q.+larının 137/15
[=11]

qaynana: is. karı kocaya göre birbirlerinin annesi
q. 127/11, 127/12
q.+nı 99/18
[=3]

qaynaş-: f. birbirine karışmak
q.-ması 16/3
[=1]

qaytar-: 1. f. alınmış yahut gönderilmiş bir şeyi geri vermek
q.-mır 129/15
2. f. geri dönmek
q.-ar 107/5
q.-ır 106/30
[=3]

qaytarıl-: f. iade edilmiş
q.-mış 18/9
[=1]

qaz: is. ördeğe benzer lakin ondan büyük uzun boğazlı, eti yenilen su kuşu
q. 142/13
[=1]

qaz-: f. herhangi bir alet ile toprağı kaldırıp oyuk açmak
q.-dır 108/15
[=1]

qazan: is. içinde yemek pişirmek, su kaynatmak vs. için büyük yuvarlak metal kap
q. 139/5
[=1]

qazan-: 1. f. çalışmakla elde etmek
q.-ıb 75/15
q.-mışdır 109/1
2. f. kazanç elde etmek
q.-dığım 118/20
3. f. yenmek, galip gelmek
q.-ırlar 96/7
q.-mışlar 38/29
[=5]

qazanc: 1. is. kazanılan elde edilen şey; fayda
q.+dır 138/25
q.+ı 136/13
2. is. çalışmakla elde edilen şey
q.+ımla 75/13
[=3]

qazı: is. (Ar.) Müslümanlarda dinî mahkeme işlerine bakan şeriat hâkimi
q. 120/15
q.+lar 98/15
q.+ların 106/19
[=3]

qazıl-: f. kazma işi yapılmak
q.-masını 108/13
[=1]

qazi: is. düşmana karşı savaşarak galip gelen
q. 129/8, 129/9, 129/10, 129/11, 129/12, 129/14, 129/16, 129/17, 129/18
q.+ni 129/16, 129/17
q.+yə 129/8, 129/10, 129/14
[=14]

qeyb: is. dine göre gözle görünmeyen ruhi âlem
q.+dən 43/16, 91/19
[=2]

qeyd: is. (Ar.) bir şey hakkında şifahi veya yazılı kısa fikir
q. 18/16, 27/26
q.+lər 18/23, 22/29, 24/8
q.+lərlə 14/13
[=6]

qeyd et-: f. (< Ar. ḳayd + T. et-) hafızada saklamak için kısaca yazmak
q. e.-(d)ib 44/7
q. e.-(d)ilmişdir 34/28, 44/5, 142/32
q. e.-mək 130/28
q. e.-mişdir 20/16

[=6]

qeyd ol-: f. (< Ar. ḳayd + T. ol-) yazılmak
q. o.-unmalıdır 26/19
q. o.-unmuşdur 19/25
[=2]

qeyrət: is. (Ar.) çalışma
q. 106/7
q.+ə 141/9
[=2]

qeyrətsiz: sf. gayreti olmayan
q. 117/24
[=1]

qeyri: ed. başka
q. 22/24, 39/16, 40/15, 133/14
[=4]

qəbil: (Ar.) tür, cins
q. 74/33, 129/22
q.+dəndir 125/19, 141/7
[=4]

qəbilə: is. (Ar.) nesil, aşiret, oymak
q. 145/21
q.+ləri 9/30
q.+lərində 91/11
q.+lərindən 145/20
q.+lərinin 13/21
q.+si 36/5, 43/25
[=7]

qəbir: is. (Ar.) mezar
q.+dən 71/6, 128/24
q.+ə 44/11
q.+i 44/10, 81/18, 81/21, 92/12, 100/27, 105/26, 132/17
q.+ləri 44/15, 81/18, 81/19
q.+lərinin 81/16
[=14]

qəbristan: is. mezarlık
q.+da 126/25
[=1]

qəbul: is. (Ar.) verilen, teslim edilen, gönderilen, teklif edilen şeyi alma
q. 30/23, 65/29, 80/33
[=3]

qəbul et-: f. (< Ar. ḳabūl + T. et-) verilen, gönderilen, teslim edilen bir şeyi almak, götürmek
q. e.-(d)ib 36/20
q. e.-(d)ilmişdir 132/27
q. e.-(d)ir 68/20, 68/33, 69/1, 70/14, 90/19, 129/11
q. e.-(d)irlərdi 43/19
q. e.-dikdən 12/26
q. e.-dikləri 37/15
q. e.-dilər 36/19
q. e.-məyib 51/10
q. e.-mişdir 16/21
[=14]

qəbzə: is. (Ar.) bir şeyin tutulacak yeri, kulpu
q.+si 48/28, 61/26
[=2]

qəddar: sf. (Ar.) merhametsiz, zalim
q. 71/3, 82/21, 83/17, 87/11, 88/1, 89/30, 129/9, 131/13, 134/5, 134/7
[=10]

qədər: 1. (Ar.) ed. dek
q. 25/28, 28/9, 33/30, 35/15, 35/21, 43/7, 53/9, 78/7, 79/13, 84/11, 87/33, 90/5, 127/23
2. ed. (Ar.) gibi
q. 13/6, 17/7, 38/10, 89/28, 131/13

3. ed. (Ar.) bir işin tamamlanmasını yahut devam ettiğini bildiren söz; … dek, … gibi
q. 5/4, 5/16, 30/22, 31/28, 34/15, 35/12, 35/17, 36/12, 41/29, 66/17, 68/4, 100/25, 104/30, 105/11, 105/28, 126/11, 128/16
4. zf. (Ar.) miktarda, derecede
q. 29/33, 89/21, 98/2, 146/31
5. ed. (Ar.) "aşağı yukarı, yaklaşık" anlamında bir niceliğin miktarını tahminî olarak belirten söz
q. 25/20
q.+dir 41/14
6. is. (Ar.) kısmet
q. 93/19
q.+in 93/19
[=43]

qədim: sf. (Ar.) çok eski zamanlara, çok uzak geçmişe mahsus ve ait olan
q. 5/3, 7/2, 7/9, 7/17, 15/6, 17/7, 17/13, 52/7, 73/21, 89/6, 96/21, 96/22, 116/2, 118/17, 122/9, 122/17, 122/28, 122/31, 126/4, 127/18, 129/27, 131/1, 131/27, 131/31, 132/7, 132/26, 135/15, 139/31, 145/7, 148/3
q.+ləri 39/31
[=31]

qədimdən: zf. çok eski zamandan beri, çoktan, eskiden
q. 16/29, 39/17, 74/1
[=3]

qədir: is. (Ar.) değer, kıymet; itibar
q.+ini 118/24, 138/26
[=2]

qədirsiz: sf. değersiz, kıymetsiz
q.+ə 110/24
[=1]

qəfəs: is. (Far.) hapis, zindan, tutsak
q. 121/22
[=1]

qəflətən: zf. birden, tesadüfen
q. 50/17, 55/6
[=2]

qəhr: is. (Ar.) hiddet, gazap
q.+in 98/3
q.+ini 100/3
[=2]

qəhrəman: sf. (Far.) yiğit
q. 10/9, 34/20, 40/20, 47/30, 48/12, 51/22, 68/21, 72/3, 88/9, 89/24, 126/5, 126/11, 133/26, 135/3
q.+a 73/16
q.+dır 51/24
q.+ı 10/12, 18/16, 40/16, 67/15, 67/19, 68/29, 75/1, 81/23, 86/4, 86/7, 86/18, 109/19, 130/9, 130/13, 133/27
q.+ıdır 20/17, 38/10, 87/6, 136/30
q.+ın 34/19, 38/11, 41/5, 67/15, 71/27, 88/4, 88/6, 92/12, 126/8, 131/18
q.+ının 86/9
q.+lar 35/25, 49/24, 49/32, 51/27, 52/28, 71/22, 71/33, 72/9, 88/7, 126/5, 126/22, 131/4, 131/15, 131/20, 134/28, 134/30
q.+lara 13/20, 43/7, 81/23, 88/3
q.+ları 38/24, 45/31, 45/33, 46/3, 93/5, 147/7
q.+larıdır 72/14, 135/3
q.+ların 43/33, 52/12, 66/23, 71/24, 71/28, 71/31, 72/7, 129/29
q.+larını 33/29
q.+larının 13/20, 38/6, 93/2
q.+larla 72/8
[=87]

qəhrəmanca: zf. yiğitçe
q. 68/3

[=1]

qəhrəmanlıq: is. yiğitlik
q.+(ğ)ı 52/15, 54/13, 69/25, 72/3, 72/15, 86/27, 125/10
q.+(ğ)ına 57/16
q.+(ğ)ından 55/29, 106/27, 148/4
q. 8/6, 12/2, 15/15, 18/26, 28/22, 32/27, 33/16, 41/7, 41/12, 49/33, 50/1, 51/18, 52/6, 56/4, 66/3, 66/18, 66/20, 66/26, 68/15, 69/20, 71/20, 74/29, 86/2, 91/30, 141/19
q.+ları 40/9
q.+ların 40/18
q.+larını 41/8
q.+larıyla 67/30
[=40]

qəlb: is. (Ar.) yürek
q. 146/16
q.+i 24/23, 77/18, 87/15, 115/24, 131/25, 146/16
q.+im 116/1
q.+imizdə 116/30
q.+imizə 121/13
[=10]

qələbə: is. (Ar.) galibiyet; muharebede, dövüşte muvaffakiyet
q. 71/30
q.+si 8/2
q.+sini 86/21
[=3]

qələbə çal-: f. (< Ar. ġalebe + T. çal-) galip gelmek, üstün gelmek
q. ç.-ar 130/6
q. ç.-araq 99/10
q. ç.-ıb 55/2, 72/5
q. ç.-ır 56/8, 71/12, 72/4, 78/27, 87/7, 90/1, 90/27, 102/10, 105/16, 130/2, 131/16, 135/30
q. ç.-ırlar 49/13
q. ç.-ırsa 134/31
[=18]

qələbə et-: f. (< Ar. ġalebe + T. et-) galip gelmek, üstün gelmek
q. e.-mək 84/9
[=1]

qələm: is. (Ar.) mürekkebe batırıp yazmak için kullanılan ucu sivri ve keskin araç
q. 72/31, 108/4, 111/5
q.+dir 96/17
q.+i 73/2, 84/19
q.+lə 72/32
[=7]

qələmçi: is. yazar
q.+lər 45/9
[=1]

qələmə al-: f. bir konu etrafında bir şey yazmak
q. a.-ıb 82/33
[=1]

qələmə alın-: f. yazılmak
q. a.-mış 80/22
q. a.-mışdır 55/9, 69/26
[=3]

qəm: is. (Ar.) keder, dert
q. 81/25, 94/7, 106/12, 121/13, 121/25, 146/24
q.+ə 100/17
[=7]

qəm çək-: f. (< Ar. ġamm + T. çek-) dert çekmek
q. ç.-mə 98/2
[=1]

qəmli: sf. kederli, dertli
q. 126/9
[=1]

qəmzə: is. (Ar.) naz, şive
q.+ləri 108/12
q.+n 96/32
q.+sində 107/26
[=3]

qənaət: is. (Ar.) yetinme
q.+inə 27/25
[=1]

qənim: is. (Ar.) düşman
q.+inə 126/15
[=1]

qərb: is. (Ar.) batı
q. 6/1, 12/26, 15/5, 137/28, 137/29, 137/30
q.+dən 35/20
q.+ə 36/24
[=8]

qərbi: sf. (Ar.) garba mensup olan
q. 43/28
[=1]

qərib: sf. (Ar.) gurbette yaşayan
q. 75/31, 78/4
q.+lərin 75/29
[=3]

qəriblik: is. yabancı yerde olan, gurbette olan kişinin durumu
q. 82/10, 145/31
q.+dən 75/21
[=3]

qərq: is. (Ar.) suya batma, suda boğulma
q. 84/20, 111/9
[=2]

qəsd: is. (Ar.) birini öldürmek, yaralamak yahut zarar vermek için edilen teşebbüs
q.+imə 118/16
[=1]

qəsd et-: f. (< Ar. ḳaṣd + T. et-) niyetinde tutmak
q. e.-ə 54/17
[=1]

qəsəbə: is. (Ar.) şehir tipli yerleşim yeri
q.+lərində 31/18
[=1]

qəsidə: is. (Ar.) büyük bir şahsi veya tarihî bir hadiseyi öven uzun lirik şiir
q. 98/29
[=1]

qəssal: is. (Ar.) ölü yıkayıcı
q.+lar 76/23
[=1]

qəşəng: sf. (Far.) görünüşü çok güzel, süslü, insanda estetik zevk uyandıran
q. 98/5
[=1]

qəşt elə-: f. (Far. qəşt + T. eyle-) gezmek, seyretmek, dolaşmak
q. e.-yib 102/3
[=1]

qəti: sf. reddedilmesi mümkün olmayan
q. 20/27, 97/9
[=2]

qətrə: is. (Ar.) damla

q. 84/20
[=1]

qəvvas: is. (Ar.) dalgıç
q. 97/20
[=1]

qəza: is. (Ar.) kader, kısmet
q. 97/23
q.+nın 76/21
[=2]

qəzet: is. (İtal.) her gün veya belirli zaman aralıklarıyla neşredilen ve içtimai-sosyal hayatın güncel meselelerinden bahseden yayın
q.+i 21/28, 21/29, 22/31
q.+ində 22/20
[=4]

qəzəb: is. (Ar.) hiddet, hırs
q.+i 33/27, 84/30
q.+ini 83/20
[=3]

qəzəblən-: f. çok hiddetlenmek, hırslanmak, kızmak
q.-ir 135/6
[=1]

qəzəl: is. (Ar.) aşk ve muhabbeti terennüm eden, beyitlerin kafiyesi aynı olan 5-10 beyitli lirik şiir
q. 32/3, 81/1, 94/11, 98/29
[=4]

qıfılbənd: is. âşık edebiyatında muammalı soru şeklinde şiir türü
q. 96/2, 103/6, 103/8
q.+ləri 103/24
[=4]

qıfıllan-: f. kilit ile bağlanmak
q.-dı 73/3
[=1]

qıl-: f. etmek, görmek, yerine getirmek, eda etmek, icra etmek
q.-dı 59/25
q.-dun 65/29
q.-sın 103/15
[=3]

qılıc: is. hançerden büyük, eğri veya düz, bir ağzı kesici silah (krş. **qılınc**)
q. 48/6, 50/4, 68/9, 68/28
q.+dan 68/27
q.+ı 47/32, 68/29
q.+ıma 49/16
q.+ın 52/26, 59/25
[=10]

qılıc çal-: f. kılıçla vuruşmak
q. ç.-ışıma 44/32
[=1]

qılıq: is. bir kimsenin giyinişi, dış görünüşü; eşkâl
q.+(ğ)ında 90/7, 90/17
q. 116/22, 136/12
[=4]

qılınc: is. hançerden büyük, eğri veya düz, bir ağzı kesici silah (krş. **qılıc**)
q.+ı 87/10
q.+ını 88/9
[=2]

qın: is. hançer, kılıç vs. kesici araçları koymak için kap
q.+da 68/9
q.+ı 48/28
[=2]

qına-: f. kusuru söylemek
q.-rlar 75/33
[=1]

qınai: is. lirik
q. 66/26, 92/24, 99/12, 101/5, 101/23, 102/13, 102/24, 103/17, 146/13
[=9]

qır: is. beyaz ve siyah karışımında olan renk
q. 115/1
[=1]

qırğın: is. muharebe
q.+ında 105/20
[=1]

qırx: is. otuz dokuzdan sonra gelen sayı
q. 50/23, 51/2, 51/3, 54/21, 55/11, 55/22, 55/23, 57/28, 58/19, 65/21, 65/23, 71/11, 118/12
q.+da 103/21
[=14]

qırx-: f. yüzdeki, baştaki veya bedenin başka yerlerindeki kılları dibinden kesmek (krş. **qırq**)
q.-an 127/17
[=1]

qırq: is. otuz dokuzdan sonra gelen sayı (krş. **qırx**)
q. 45/10
[=1]

qırmızı: sf. kan renkli; al
q. 87/1, 123/29, 124/17
[=3]

qısa: sf. kısaltılmış olan, aytıntısız
q. 14/12, 67/18, 142/7, 145/1
q.+larından 53/30
[=5]

qısaca: sf. kısa, uzun olmayan
q. 79/7, 128/11
[=2]

qış: is. yılın sonbahardan sonra gelen soğuk bölümü
q. 38/32, 144/4
q.+a 110/27
q.+da 124/22
q.+ın 119/27, 123/13, 128/4, 128/5
[=8]

qıtlıq: is. yokluk, kıt olma durumu
q. 36/22
[=1]

qıvan-: f. övünmek
q.-sın 44/31
[=1]

qıy-: f. esirgememek
q.-amadı 65/4
q.-amamışlar 47/11, 64/31
[=3]

qıya bil-: f. kıyma ihtimali veya imkânı bulunmak
q. b.-mən 62/9, 63/2
[=2]

qız: is. kadın cinsinden olan çocuk
q. 12/11, 12/12, 20/11, 35/30, 36/3, 38/16, 50/23, 55/11, 73/5, 73/6, 79/10, 79/16, 118/9, 127/3, 127/7, 127/8, 130/2, 131/11, 132/28, 134/11, 134/13, 134/16, 146/26
q.+a 12/9, 12/10, 73/2, 99/7, 134/15
q.+dan 35/32
q.+dır 82/3, 89/21

q.+ı 35/31, 48/3, 54/3, 55/33, 63/16, 79/12, 83/27, 83/28, 87/2, 99/8, 104/12, 112/21, 123/30, 134/13, 135/5
q.+ıdır 69/28
q.+ımun 61/27
q.+ın 12/4, 12/8, 56/21, 83/26, 88/23, 89/15, 99/7, 104/13, 132/10
q.+ına 109/28, 133/1
q.+ını 55/33, 68/3, 79/27, 79/29, 80/8, 80/9, 104/13
q.+ının 56/31, 75/9, 80/10, 80/20, 81/15, 135/6
q.+ıyam 69/30
q.+ıyla 132/17
q.+la 54/21, 55/22, 56/28, 71/13
q.+lar 51/2, 99/18, 125/21
q.+larıdır 69/27
q.+ların 12/8, 57/3, 83/9, 99/12, 146/22, 148/6
q.+larını 83/18
q.+larıyla 38/32
q.+larun 59/7
[=91]

qızıl: 1. is. sarı renkli, değerli kıymetli metal
q. 75/8, 75/11, 117/12
2. sf. al, kırmızı
q. 45/7, 54/3, 56/21, 81/19, 100/15, 104/4, 117/4, 125/31, 132/19, 144/30
[=13]

qızıl söz: is. faydalı sözler hakkında
q. s. 138/21
[=1]

qibtə et-: f. (< Ar. ġibṭa + T. et-) başkasının üstünlüğünü, başarısını vs. görüp kendinde de olmasını istemek
q. e.-(d)iləcək 25/29
[=1]

qida: is. (Ar.) canlıların yaşaması için gerekli olan besin maddeleri
q.+dan 22/2
q.+sı 21/33
[=2]

qisim: 1. is. (Ar.) bölüm
q. 66/21
q.+ə 26/28, 26/29
q.+i 26/30, 142/27
q.+ində 6/14
q.+inə 6/12, 24/23, 32/17
q.+ini 71/18
q.+inin 26/24
q.+lər 13/23
q.+lərə 26/27, 41/13
2. is. (Ar.) çeşit, tür
q. 24/27
[=15]

qisim-qisim: sf. (Ar.) çeşit çeşit
q. 24/21
[=1]

qismət: is. (Ar.) parça, bölüm
q.+i 19/11
q.+ində 86/26
q.+ini 80/2
q.+inin 102/12
[=4]

qismət ol-: f. (< Ar. ḳismet + T. ol-) nasip olmak
q. o.-ubdur 118/20
[=1]

qitə: is. (Ar.) dünyanın okyanus ve denizlerle çevrelenmiş büyük bölümlerinden her biri
q.+m 115/28
[=1]

qiyafə: is. (Ar.) giysi
q.+lərinə 136/12
[=1]

qiyamətə qal-: f. (< Ar. ḳiyāmet + T. kal-) çok uzun ve geleceğine az ümit olan yahut hiç ümit olmayan
q. q.-ır 80/17
[=1]

qiyamət qop-: f. (< Ar. ḳiyāmet + T. kop-) feryat figan olmak, velvele kopmak
q. q.-unca 43/26
[=1]

qiymət: is. (Ar.) değer
q.+ini 14/25
[=1]

qiymətli: sf. değerli
q. 6/6, 6/16, 13/33, 23/11, 27/22, 46/7, 66/2, 103/11, 112/21
[=9]

qiymət ver-: f. (< Ar. ḳiymet + T. ver-) değer vermek
q. v.-ən 109/17
q. v.-ilmişdir 89/1
q. v.-ir 109/7, 109/8
q. v.-mək 7/32
[=5]

qo-: f. bırakmak
q.-du 59/28
q.-gil 61/9
q.-magil 60/30, 64/10
q.-r 47/19, 65/18
q.-rmuyam 59/29
[=7]

qobud: sf. kaba
q. 131/10, 131/13
[=2]

qoca: 1. sf. yaşlı, yaşlanmış
q. 59/1, 59/2, 61/7, 129/7, 146/26, 147/29
q.+lar 143/29
q.+ları 54/14
q.+sın 58/24, 59/3
2. is. kişi, er
q. 17/4
[=11]

qocal-: f. yaşlı olmak
q.-anı 96/13, 96/16
q.-ar 112/6
q.-dım 141/11
q.-maq 116/6
q.-mazdım 118/25
q.-mır 116/5, 116/6
[=8]

qocalıq: is. yaşlı insan, hayvan veya bitkinin durumu
q. 116/5
[=1]

qoç: 1. is. erkek koyun
q. 125/2
2. is. yiğit
q. 38/19, 46/29, 64/15
[=4]

qoçaq: sf. yiğit, mert
q.+larından 109/19
[=1]

qoçaqlama: is. halk edebiyatında biçimi ne olursa olsun, konusu yiğitlik, savaş, kahramanlık olan veya bir kahramanı öven, kahramanlık duygularını canlandıran şiir; yiğitleme

q. 94/16
[=1]

qoçu: is. geçmişte halka eziyet eden, halkı korkutan, kan dökmekten çekinmeyen kişi
q.+lar 106/20
[=1]

qodu: is. güneşi veya yağmuru çağıran tanrı
q. 124/17, 124/19
q.+nun 124/15
q.+ya 124/16, 124/18
[=5]

qodu-qodu: is geçmişte arkası kesilmeyen bir yağış olduğunda köylü çocukların toplanıp sokak sokak gezerek şarkı söyleme merasimi ve bu merasimde okunan şarkı
q. 123/33, 124/11
q.+nu 124/16
[=3]

qohum: is. birbiri ile akrabalık ilişkisi olan kişi
q.+dan 100/2
[=1]

qohumluq: is. akrabalık
q.+(ğ)u 16/7
q.+(ğ)unda 15/10
q.+(ğ)unun 16/6
[=3]

qox-: f. koku çıkarmak
q.-an 110/19
[=1]

qol: 1. is. insan vücudunun omuz başından parmak ucuna kadar olan iki uzvundan biri
q. 85/9
q.+larını 87/18
q.+u 109/17
q.+um 103/14, 111/18
q.+umdan 111/22
q.+unuza 11/26
2. is. bölüm, kısım
q. 67/13, 67/15
q.+lar 67/16
q.+ların 67/15
q.+u 14/9
q.+unda 68/32, 70/16
q.+unu 6/13, 6/14
[=16]

qoltuq: is. kolun omuzla birleştiği yerin altındaki çukur
q.+(ğ)una 112/7
[=1]

qomşu: sf. sınır ortaklığı bulunan (krş. **qonşu**)
q. 53/17
[=1]

qon-: 1. f. yukarıdan, havadan inerek bir şey üzerinde oturmak, dayanmak; inmek
q.-ar 114/26, 118/11, 130/3
q.-du 60/2, 61/18, 62/15, 63/21
2. f. kısa bir süre için bir yere yerleşmek, bir yeri yurt edinmek
q.-mişdi 57/32
[=8]

qonaq: is. misafir
q.+(ğ)ı 77/11
q.+(ğ)ım 90/18
q. 54/1, 87/16, 121/19
[=5]

qonaqcılıq: is. misafirlik

q.+(ğ)a 109/8
[=1]

qonaq gəl-: f. çağırılmış bir yere misafirliğe gitmek
q. g.-əm 121/11
q. g.-ən 67/20
[=2]

qonaq get-: f. çağırılmış bir yere, misafirliğe gitmek
q. g.-(d)ir 134/16
[=1]

qonaqlıq: is. bir münasebetle tanıdıkları evine veya başka bir yere davet edip onları yedirip içirme; ziyafet
q.+(ğ)a 92/2, 126/28
q. 54/1, 92/3, 126/7
q.+da 46/8, 92/4
[=7]

qonaqpərvərlik: is. misafire çok hürmet etme, misafiri hürmetle kabul etme
q. 66/4
[=1]

qonaqsevərlik: is. misafire çok hürmet etme, misafiri hürmetle kabul etme
q. 41/11
[=1]

qonça: is. (Far.) açmamış kırmızı gül veya başka çiçek
q. 73/7
[=1]

qonşu: sf. sınır ortaklığı bulunan (krş. **qomşu**)
q. 16/12, 80/21, 100/9, 137/6
q.+ları 44/5
[=5]

qop-: f. ortaya çıkmak
q.-du 43/15
[=1]

qopar-: f. çekerek bir şeyin bölümünü kesmek, kırmak
q.-ıb 51/14
q.-ıram 11/22
[=2]

qopuz: is. Türkistan coğrafyası ve kadim Azerbaycan'da saza benzer müzik aleti
q. 10/1, 10/32, 39/22, 39/25, 41/15, 43/9, 50/2, 50/3, 50/4, 52/21, 126/8
q.+dır 93/7
q.+larını 49/33
q.+u 13/19
q.+un 39/22
[=15]

qorx-: f. bir kişi, bir şey yahut bir hadise vs. karşısında korku hissetmek
q.-maq 133/24
q.-uruq 22/27
[=2]

qorxaq: sf. korku hissine çabuk kapılan, yüreksiz, cesaretsiz
q. 131/13
[=1]

qorxaqlıq: is. cesaretsizlik, yüreksizlik
q. 133/21
[=1]

qorxmazlıq: is. hiçbir şeyden korkmama; cesurluk, yiğitlik, yüreklilik
q. 71/15, 133/20
[=2]

qorxu: is. beklenen veya yaklaşan bir tehlike karşısında hasıl olan heyecan hâli, telaş hissi (krş. **qorqu**)
q. 33/24
q.+dan 87/26
q.+m 75/25, 121/16
q.+su 48/30, 139/12
q.+sundan 57/7
q.+suyla 11/9
[=8]

qorxulu: sf. korkunç, korku hissi doğuran; dehşetli
q. 7/11
[=1]

qorxunc: sf. dehşet doğuran, korku veren, dehşetli
q. 131/15
[=1]

qorxut-: f. korkmasına sebep olmak, korku vermek
q.-du 11/8
q.-dum 59/28
[=2]

qorqu: is. beklenen veya yaklaşan bir tehlike karşısında hasıl olan heyecan hâli, telaş hissi (krş. **qorxu**)
q.+nu 115/26
[=1]

qorla-: f. yanan odunu kor hâle getirmek, kora çevirmek
q.-yan 115/23
[=1]

qoru-: f. hücumdan, tehlikeden, darbeden, düşmanca kasıtlardan vs. muhafaza etmek, müdafaa etmek
q.-yan 5/5
q.-yanın 114/27
q.-yub 132/4
q.-yun 17/5
q.-yur 50/17, 55/5, 87/33
[=7]

qorun-: f. müdafaa etmek
q.-mağını 29/29
[=1]

qoruya bil-: f. koruma ihtimali veya imkânı bulunmak
q. b.-mişdir 29/27
[=1]

qoş-: f. söylemek
q.-an 91/5, 93/5
q.-anın 92/28
q.-du 52/24
q.-duğu 91/8, 112/17, 119/8
q.-mağı 93/31
q.-muşdur 109/19, 112/29, 113/3, 113/28, 114/12
q.-ub 91/31, 113/7
q.-urlar 95/17
[=16]

qoşa: 1. sf. çift, iki tane
q. 45/8
2. zf. ikisi yan yana, beraber
q. 117/8, 146/17
[=3]

qoşma: is. her bendi dört mısradan ibaret olan lirik şiir türü
q. 80/13, 91/6, 93/6, 94/1, 94/11, 94/18, 98/30, 109/32, 112/16, 114/11, 115/12
q.+da 75/22
q.+dakı 94/22
q.+lar 9/23, 17/26, 17/28, 18/4, 18/12, 18/25, 19/8, 32/21, 66/25, 75/27, 80/4, 82/20, 90/33, 94/15, 99/9, 99/12, 113/11

q.+lara 18/27, 95/15, 97/26
q.+larda 66/23, 76/20, 80/5, 81/25, 84/12, 94/12
q.+lardan 66/22
q.+lardır 93/32
q.+ları 7/5, 97/16, 97/17, 103/25, 116/17
q.+ların 84/13
q.+larına 74/17, 97/5, 102/14
q.+larında 76/6, 93/2, 96/27
q.+larından 98/4, 105/13, 111/1
q.+larını 93/26, 105/18
q.+larla 86/32
q.+nın 94/29
q.+sında 97/24, 113/21
q.+ya 145/21
[=63]

qoşun: is. (Moğ.) yan yana durmuş asker dizisi
q.+dan 83/16
[=1]

qov-: f. çıkıp gitmeye mecbur bırakmak
q.-a 56/19
q.-ur 129/12
[=2]

qovuq: is. bir şeyin oyuk durumunda bulunan iç bölümü
q.+(ğ)unda 36/2
[=1]

qovul-: f. kovma işine konu olmak veya kovma işi yapılmak
q.-ması 128/4
[=1]

qovurma: is. yağda kavrulmuş etten ibaret olan yemek
q.+sı 54/4
[=1]

qovuş-: 1. f. birleşmek
q.-ar 139/18
q.-maq 81/20
q.-mas 139/17
2. f. görüşmek, ayrılık ve hicrandan sonra vuslata ermek
q.-ar 139/18
q.-maq 88/21
q.-masına 30/1
q.-ub 73/13
q.-ur 83/30, 87/7, 88/24, 90/2
[=11]

qovuşa bil-: f. kavuşma ihtimali veya imkânı bulunmak
q. b.-mişdir 99/11
[=1]

qovuşma: is. kavuşmak işi
q.+ları 80/17
q.+ması 82/8
q.+sına 80/21
q.+sını 107/28
[=4]

qoy-: 1. f. bir şeyi bir yere bırakmak, belli bir yere yerleştirmek
q. 81/7, 85/25, 88/28, 115/9, 126/21
q.-ma 141/33
q.-madın 102/21
q.-sanız 41/26
q.-ub 90/23
q.-ur 83/16, 127/14
2. f. gitmesine engel olmamak, gitmesine izin vermek; bırakmak
q.-ma 84/24
q.-mamaq 51/14
3. f. teşkil etmek, tertip etmek
q.-ar 125/21
q.-du 36/4
q.-dular 15/20, 36/1
q.-muş 104/3

q.-ub 117/1
q.-ur 54/11, 56/17
q.-urlar 79/11, 79/12
4. f. bırakmak, terk etmek
q.-dular 84/18
q.-ub 27/20, 108/24
[=26]

qoyul-: f. tesis edilmek, kurulmak
q.-muş 75/18
q.-muşdur 74/28, 75/5
q.-ur 81/14, 92/9
[=5]

qoyun: 1. is. et, yün ve süt veren sık, kıvırcık tüylü hayvan
q. 54/4, 124/31, 125/7
q.+ları 124/28
q.+larını 51/9
q.+u 78/19
q.+um 62/4, 64/5
2. is. kucak
q.+um 85/10
q.+un 103/29
q.+una 108/6, 110/20
[=12]

qoyunçu: is. satma maksadı ile koyun besleyen kişi
q. 124/27
[=1]

qoyunlu: sf. koyunu olan
q. 125/5
[=1]

qoyunsuz: sf. koyunu olmayan
q. 125/6
[=1]

qönçə: is. (Far.) açmamış kırmızı gül veya başka çiçek
q. 96/32, 102/17, 148/9
q.+nin 107/30
[=4]

qönçə-dəhan: sf. (Far.) ağzı gonca gibi küçük ve güzel
q. 73/7
[=1]

qövm: is. (Ar.) küçük halk, tayfa
q. 41/19
q.+lərdə 142/25
q.+lərdir 36/11
q.+ləri 33/13, 39/30
q.+lərin 11/5
q.+lərini 35/15
q.+ünün 43/18
[=8]

qövmi: sf. (Ar.) kavme mensup olan, bir halka ait olan
q. 15/1, 34/6, 41/20
[=3]

qramer: is. (Yun.) dil bilgisi
q. 34/24, 42/17
q.+iylə 44/29
[=3]

qrup: is. (Alm.) bir yerde, birbirine yakın olan birkaç kişi, hayvan, şey vs.
q.+a 127/30
q.+lara 130/32, 145/15
q.+u 43/24
[=4]

qruplaş-: f. grup grup olmak, grup şeklinde birleşmek
q.-mışdır 27/30
[=1]

qubar: is. (Ar.) keder, dert, gam

q.+ı 94/26
[=1]

qubar elə-: f. (< Ar. ġubār + T. eyle-) kederlendirmek, dertlendirmek
q. e.-di 85/5
[=1]

quda: is. gelin ile damadın anne ve babalarının birbirine olan akrabalık münasebeti
q. 127/2
[=1]

qul: is. köle
q. 20/9, 106/9, 146/2
q.+da 55/5, 55/8
q.+larıma 49/3
q.+un 55/23
q.+unu 56/10
[=8]

qulaq: is. insan ve hayvanlarda işitme organı
q.+(ğ)ı 136/6
[=1]

qulaq as-: f. dinlemek
q. a. 88/20
q. a.-dıqdan 121/26
q. a.-mağı 48/7
q. a.-maz 104/22
[=4]

quldur: is. yolkesen, soyguncu
q. 56/25
q.+lar 106/20
q.+lara 72/3
q.+ların 56/7
[=4]

qulluq: is. kölelik
q.+(ğ)unda 111/16, 115/8
[=2]

qul ol-: f. boyun eğmek
q. o. 141/29
q. o.-ar 115/8
q. o.-dum 20/12
[=3]

qum: is. sert minerallerin genellikle kayaların taneleri
q. 19/21
[=1]

qumaş: is. (Ar.) ipek, yün, keten vesaireden dokunmuş parça
q. 12/6
[=1]

qur-: f. yaratmak, teşkil etmek, meydana getirmek
q.-an 35/15, 36/11, 36/26, 40/5, 46/5
q.-duğu 92/23
q.-dular 36/19, 36/25
q.-dum 146/12
q.-maq 80/25
q.-muş 35/23, 89/25
q.-muşdur 105/12
q.-ub 142/10
[=14]

quraqlıq: is. havaların sıcak geçmesi ile beraber uzun müddet yağış olmaması sebebiyle toprakta rutubetin olmaması ve bunun neticesinde ekin ve bitkilerin tamamıyla ya da kısmen kuruyup telef olması
q. 124/2
[=1]

qurban: is. (Ar.) en aziz bir şey yolunda canından geçmiş, kendini feda etmiş kişi

q. 84/17, 99/29, 100/20, 112/13, 121/23, 126/13, 126/17, 147/26, 147/27, 147/29
q.+ın 111/22
[=11]

qurban et-: f. (< Ar. ḳurbān + T. et-) feda etmek
q. e.-(d)ilərək 92/3
q. e.-mə 120/24
[=2]

qurban eylə-: f. (< Ar. ḳurbān + T. eyle-) feda etmek
q. e.-rdim 118/16
[=1]

qurban get-: f. (< Ar. qurban + T. get-) en aziz bir şey uğrunda feda olmak, helak olmak, canını koymak
q. g.-məsin 107/10
[=1]

qurban ol-: f. (< Ar. ḳurbān + T. ol-) feda etmek
q. o.-duğum 85/17
q. o.-sun 39/6, 47/15, 65/2, 110/14
q. o.-um 77/22
[=6]

qurban ver-: f. (< Ar. ḳurbān + T. ver-) en aziz bir şey yolunda canından, malından yahut sevdiği bir kişinin canından geçmek, feda etmek
q. v.-mək 49/22
[=1]

qurd: is. köpekgillerden, Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'da yaşayan, postu gri sarı renkli, yırtıcı, etçil memeli hayvan; börü
q. 9/4, 39/6, 37/7, 38/25, 38/27, 39/2, 133/13
q.+um 36/6
q.+un 36/7, 38/28, 40/32
q.+unuz 125/3
[=12]

qurma: is. kurmak işi
q.+lar 33/21
[=1]

qurtar-: f. azat etmek
q. 59/14, 62/31
q.-ayım 58/12, 59/24
q.-ıb 56/31, 69/3
q.-ır 129/18
q.-madı 82/6
q.-mağa 50/12, 50/13
q.-maq 47/31, 53/1
[=12]

qurtarıcı: is. halas eden, halaskâr
q.+sıdır 38/11
[=1]

qurtarıl-: f. halas edilmek
q.-masında 86/12
[=1]

qurtul-: f. halas olmak, azat olmak, canını kurtarmak
q.-an 50/12, 52/2
[=2]

quru: 1. sf. yaş olmayan, ıslanmamış
q. 57/27
2. sf. suyu, nemi olmayan (yaş ve nemli karşıtı)
q. 128/5
3. sf. boş, neticesiz
q. 144/4
[=3]

quru-: f. yaşlığı, ıslaklığı gitmek, kuru

hâle gelmek
q.-masun 65/28
q.-muş 125/6
q.-ya 147/2
q.-yub 115/23
[=4]

quruculuq: is. yaratıcılık
q.+(ğ)u 114/2
[=1]

qurulda-: f. gurul gurul ses çıkarmak
q.-ram 111/11
[=1]

qurul-: f. yaratılmak, teşkil edilmek, meydana getirilmek
q.-muş 26/4, 36/12, 56/19
q.-muşdur 51/19, 52/13, 74/31
q.-ur 27/15, 129/22
[=8]

qurultay: is. herhangi bir teşkilat veya ihtisas temsilcilerinin içtimai-siyasi yahut ilmî karakter taşıyan meclisi
q.+ında 17/1
[=1]

qurulu: sf. kurulmuş, tertip edilmiş
q. 125/5
[=1]

quruluş: is. içtimai devlet sistem usulü, idare usulü
q.+u 112/25
[=1]

qurum: is. kuruluş
q.+u 29/5
[=1]

qurumsu: is. kanı kesmek için kurumdan hazırlanmış madde
q. 45/10
[=1]

quş: is. vücudu tüylerle örtülü, kanatlı, ayaklı, gagalı uçan hayvanların ortak adı
q. 38/15, 59/29, 70/11, 130/13
q.+ların 133/3
q.+larının 131/18
q.+um 143/25
q.+uma 87/29
[=8]

qut: is. devlet idaresinde güç, yaratıcılık ve yetki bakımından sahip olunan üstün güç
q.+ı 34/30
[=1]

qutan: is. saka kuşu
q. 122/24
[=1]

qutu: is. içine bir şey koymak için tahtadan, kartondan, metalden, plastikten yapılmış kap
q. 143/13
[=1]

quvat: is. pezevenk (krş. **qava, qavat**)
q. 58/14, 59/5, 59/13, 60/16, 61/2, 63/8
q.+ın 58/16
[=7]

quyruq: is. hayvanların çoğunda, gövdenin sonunda bulunan, omurganın uzantısı olan uzun ve esnek organ
q.+(ğ)unun 48/13
[=1]

quyu: is. su, petrol, gaz çıkarmak vs. amaçla silindir şeklinde kazılmış derin

çukur
q. 69/13
q.+suna 84/26, 84/27
q.+sunda 84/28
[=4]

quzey: is. şimal
q. 6/15, 12/24
[=2]

quzu: is. koyun yavrusu
q. 125/2, 146/15
[=2]

qüdrət: is. (Ar.) büyük kuvvet, güç
q.+in 73/1
q.+ini 33/10
[=2]

qüdrətli: sf. çok kuvvetli, çok güçlü
q. 99/11, 109/6
[=2]

qürbət: is. (Ar.) vatanından uzak ülkede veya yerde olma; gariplik
q. 76/13, 77/16, 145/33
q.+də 145/28
q.+ə 76/6
[=5]

qürbətə çıx-: f. (< Ar. ġurbet + T. çık-) doğup yaşanılan yerden uzaklaşmak
q. ç.-dım 76/8
q. ç.-maq 93/19
[=2]

qürrə: ed. bir şeye uygun olarak, bir şey uyarınca; gereğince
q. 101/27
[=1]

qüssə: is. (Ar.) gam, keder, hüzün, yürek sıkıntısı, fikir, dert
q.+si 106/12
q.+sidir 106/13
q.+sini 81/25
[=3]

qüvvə: is. (Ar.) bir işi yapabilme kabiliyeti, becerisi (krş. **qüvvət**)
q. 16/22, 134/28
q.+lər 90/24, 122/16, 131/9
q.+lərdən 131/17
q.+lərə 90/27, 131/2
q.+ləri 123/3
q.+lərin 73/16
q.+lərinə 123/5
q.+lərinin 16/17
q.+si 68/30, 72/5, 134/31
q.+sini 134/32
q.+siylə 5/5
[=17]

qüvvət: is. (Ar.) bir işi yapabilme kabiliyeti, becerisi (krş. **qüvvə**)
q. 67/32
q.+ə 51/12
q.+i 11/13
q.+im 103/14
q.+lə 11/6
[=5]

qüvvətli: sf. çok güçlü
q. 23/7, 46/16, 99/31, 108/20
q.+dir 48/9
[=5]

Qaba Kərəmi: öz. is.
Q. K. 82/28
[=1]

Qaçaq Nəbi: öz. is.
Q. N. 28/22, 38/10, 106/26
Q. N.+də 38/4

[=4]

Qaçaq-Tanrıverdi: öz. is.
Q. T. 114/16
[=1]

Qaf dağı: öz. is.
Q. d. 69/16
[=1]

Qafqaz: öz. is.
Q. 26/22, 113/6
[=2]

Qafqaziya: öz. is.
Q. 17/1
Q.+da 16/12, 67/10
Q.+ya 19/27
[=4]

Qanadlı Səs: öz. is.
Q. S. 121/9, 121/10
[=2]

Qan Turalı: öz. is.
Q. T. 45/10, 46/4
[=2]

Qarabağ: öz. is.
Q. 115/24
Q.+ın 100/26
[=2]

Qarabağlı: öz. is.
Q. 101/24
[=1]

Qaraca çoban: öz. is.
Q. ç.+dır 51/6
Q. ç.+ın 55/1
[=2]

Qaracadağlı: öz. is.
Q.+nın 74/18
[=1]

Qaraxanlı: öz. is.
Q. 40/5
Q.+lara 36/26
[=2]

Qara Xacı: öz. is.
Q. X. 116/9
[=1]

Qara keşiş: öz. is.
Q. k. 73/18, 79/8, 79/26, 79/27, 79/32, 80/7, 80/10, 80/20, 81/14, 81/18, 81/20, 127/28
Q. k.+dir 81/13
Q. k.+i 80/9
Q. k.+in 79/11, 81/14
[=16]

Qaraqoyunlu: öz. is.
Q. 113/19
[=1]

Qara vəzir: öz. is.
Q. v. 89/31, 90/6, 90/10, 90/23, 97/25
Q. v.+dən 90/12
[=6]

Qardaş Andı: öz. is.
Q. A. 31/28
[=1]

Qars: öz. is.
Q. 18/19, 70/32
[=2]

Qarun: öz. is.
Q.+un 111/13
[=1]

Qasım: öz. is.
Q.+ı 103/3
[=1]

Qaşəm: öz. is.
Q. 118/20
Q.+ə 118/12
[=2]

Qayı: öz. is.
Q. 43/25
Q.+ya 43/25
[=2]

Qayır xan: öz. is.
Q. x.+ın 37/3
[=1]

Qazağıstan: öz. is.
Q.+da 44/11
[=1]

Qazax: öz. is.
Q. 66/28
[=1]

Qazan: 1. öz. is.
Q.+da 26/11
2. öz. is.
Q. 49/25, 50/25, 51/12, 55/1, 57/22
Q.+ı 51/13, 51/14
Q.+ın 48/20, 51/9, 55/13
[=11]

Qazan bəy: öz. is.
Q. b. 57/11
Q. b.+in 57/10, 57/11
[=3]

Qazan xan: öz. is.
Q. x. 39/1, 50/16, 50/32, 52/1, 55/2, 55/5, 55/19
Q. x.+dan 50/21, 55/9
Q. x.+ın 50/18, 54/31, 54/32, 55/7
[=13]

Qəbər oğlu: öz. is.
Q. o. 71/5
[=1]

Qələndərin Hekayəsi: öz. is.
Q. H. 19/5
[=1]

Qəmərcan: öz. is.
Q. 114/4
[=1]

Qənbər: öz. is.
Q. 85/14
[=1]

Qərib: öz. is.
Q. 75/6, 75/9, 75/33, 76/10, 76/23, 76/24, 76/28, 76/32, 77/32
Q.+ə 75/2, 75/11, 75/12, 76/16, 78/12
Q.+i 73/17
Q.+im 78/5
Q.+in 75/19, 75/27, 75/32, 76/1, 76/17, 77/15, 77/29, 78/6
[=24]

Qəssab Buldur: öz. is.
Q. B.+un 71/13
[=1]

Qır at: öz. is.
Q. a. 67/26, 67/27
Q. a.+ı 38/9, 51/29, 68/32, 69/1, 69/3, 69/11
Q. a.+ım 38/16
Q. a.+ımın 38/18
Q. a.+ın 71/11

[=11]

Qırğız: öz. is.
Q. 40/9
Q.+lar 40/25
Q.+ların 36/23
[=3]

Qırmızı Paytaxt: öz. is.
Q. P. 113/16
[=1]

Qızılbaş: öz. is.
Q. 83/16
[=1]

Qızıl Ordu: öz. is.
Q. O. 110/4, 113/16, 114/3
[=3]

Qobustan: öz. is.
Q. 116/2
[=1]

Qoço: öz. is.
Q. 36/24
[=1]

Qonya: öz. is.
Q. 137/17
[=1]

Qorqud: öz. is.
Q. 44/12
[=1]

Qorqud ata: öz. is.
Q. a. 43/14, 43/18
[=2]

Qoşqar: öz. is.
Q. 116/1
[=1]

Qrimm qardaşları: öz. is.
Q. q. 15/8
[=1]

Qulaq Asın: öz. is.
Q. A. 113/5
[=1]

Qulamhüseyn Beqdeli: öz. is.
Q. B. 32/6
[=1]

Qul Abbas: öz. is.
Q. A. 99/5
[=1]

Qurani-Kərim: öz. is.
Q.+ə 43/22
[=1]

Qurban: öz. is.
Q. 104/12
[=1]

Qurbani: öz. is.
Q. 72/11, 74/11, 96/25, 97/12, 97/31, 98/21
Q.+dir 98/9
Q.+nin 98/13
Q.+yəm 97/25
[=9]

Qutadqu-bilik: öz. is.
Q. 34/27, 92/16
Q.+də 45/5
[=3]

Qül Çiçək: öz. is.
Q. Ç. 113/17
[=1]

la: “holavar” sözcüğünde ahengi temin etmek için “ho” ile “var” sözünün arasına giren ses
l. 122/20
[=1]

laçın: is. şahin cinsinden yırtıcı kuş
l.+a 69/17
[=1]

lakin: bağ. (Ar.) cümleleri, cümle gruplarını birleştirerek zıtlık anlamı katar
l. 8/15, 11/12, 12/1, 12/28, 18/8, 23/14, 30/16, 30/22, 30/27, 31/28, 36/20, 42/5, 42/8, 44/19, 45/24, 45/29, 46/2, 47/16, 47/30, 48/9, 49/13, 50/17, 50/22, 50/28, 51/22, 53/16, 55/11, 56/22, 57/17, 57/19, 67/13, 67/16, 69/27, 71/13, 72/4, 74/20, 76/6, 79/26, 79/28, 80/11, 80/7, 80/14, 80/25, 81/15, 81/18, 81/20, 82/4, 84/28, 84/29, 87/22, 87/4, 89/26, 89/28, 89/33, 90/10, 90/15, 92/29, 93/4, 93/8, 93/25, 93/31, 95/30, 97/31, 102/9, 104/13, 105/13, 105/24, 106/11, 108/28, 109/15, 109/28, 114/20, 116/20, 116/25, 122/27, 125/26, 129/11, 131/20, 131/24, 133/5, 136/14, 138/22, 145/4, 145/24, 147/24
[=85]

lal: sf. aheste, sakin, sessiz
l. 142/2
[=1]

lalə: is. (Far.) iri çiçekli kırmızı çiçekleri olan bitki ve bu bitkinin çiçeği
l. 100/14, 102/17, 107/12, 107/24, 112/1
l.+lər 103/31
l.+ni 96/33
l.+si 116/11
[=8]

laləli: sf. lalesi olan
l. 107/14
[=1]

laləzar: is. (Far.) lalelik, çiçeklik
l. 107/16
[=1]

lal ol-: f. (< Far. lāl + T. ol-) konuşamamak
l. o.-ur 101/26
[=1]

lap: ed. sözcüklerin önüne gelerek onların manasını daha da kuvvetlendirir
l. 16/29
[=1]

lay-lay: zf. kat kat
l. 147/18, 147/22
[=2]

layla: is. küçük çocukları uyutmak için hava ile okunan şiir parçası; ninni (krş. **laylay**)
l. 145/4, 147/30
l.+lar 32/22, 147/9
l.+lara 147/23
l.+larda 147/18
l.+ları 147/13
l.+larla 147/12
l.+sı 70/5, 147/16
[=10]

layla çal-: f. ninni söylemek
l. ç.-an 70/9
[=1]

laylay: is. küçük çocukları uyutmak için hava ile okunan şiir parçası; ninni (krş. **layla**)

l. 147/14, 147/15, 147/22
l.+lar 32/3, 140/28, 145/16
[=6]

lazım: sf. (Ar.) mutlak gerekli olan
l.+dır 14/17, 14/22, 14/26, 14/31, 15/3, 29/32, 33/22, 53/26, 75/4, 106/11, 127/30, 130/28
[=12]

ləhcə: is. diyalekt
l. 13/6
l.+ləri 13/2, 13/3, 14/28, 14/29
l.+lərindən 44/17
l.+lərini 15/2
l.+sinin 13/14
[=8]

ləhzə: is. (Ar.) bir göz kırpmalık zaman, an
l.+də 106/6
[=1]

lələ: is. geçmişte soylu ve varlıklı ailelerde doğan çocukların terbiyesiyle meşgul olan kişi
l.+nin 79/26
l.+si 79/30
[=2]

lənət: is. (Ar.) beddua
l. 139/12
l.+lə 90/26
[=2]

lənət et-: f. (< Ar. laʿnet + T. et-) beddua etmek
l. e.-(d)ir 82/21
[=1]

lətifə: is. (Ar.) hayattaki güldürücü olaylar karşısında kısa ve öz hikâye; anekdot
l. 5/27, 137/24
l.+lər 7/5, 20/1, 28/16, 29/2, 32/24, 135/10, 135/11, 135/19, 136/15, 136/17, 136/19, 138/7, 140/18
l.+lərdə 135/12
l.+lərdən 136/33
l.+ləri 20/20, 20/29, 135/17, 135/20, 135/22, 136/24, 136/25, 136/26, 136/27, 137/3, 137/28, 138/1, 138/3, 138/11, 140/19
l.+lərin 20/26, 20/27, 20/30, 135/15, 136/15, 136/33, 137/1
l.+lərində 136/2, 136/14, 136/21
l.+lərinə 137/13
l.+lərini 137/7
l.+lərinin 20/17, 136/29, 137/25
l.+ləriylə 137/29, 138/3, 138/8
l.+si 20/15
[=51]

ləyl: is. (Ar.) gece
l. 112/10
[=1]

ləzzət: is. (Ar.) yenilen, içilen herhangi bir şeyden duyulan hoş his; tat
l.+ini 142/14
[=1]

lirik: 1. is. lirik şiirler yazan şair
l. 97/13, 109/6
2. is. lirizmle dolu, his ve heyecanla dolu
l. 8/23, 10/14, 17/25, 18/26, 21/24, 97/16, 98/4, 106/8, 113/22, 144/26
[=12]

listə: is. (İtal.) alt alta yazılmış şeylerin bütünü
l. 12/15
l.+də 12/16
l.+sinə 41/31

[=3]

loğma: sf. (Ar.) gayriciddi
l. 103/22
[=1]

loti: sf. hileci (krş. **lotu**)
l. 129/13, 129/14
[=2]

lotu: sf. hileci (krş. **loti**)
l.+ların 106/17
[=1]

lövhə: is. (Ar.) üzeri tebeşirle yazılabilen kara renkli tahta; yazı tahtası
l.+lərlə 83/21
[=1]

lut: sf. (Far.) çıplak
l. 143/15
[=1]

lüğət: is. (Ar.) sözlük
l. 34/24
[=1]

lüğətnamə: is. (< Ar. luġat + Far. nāme) sözlük
l. 42/17
[=1]

lülə-lülə: sf. boru (silindir) şeklinde
l. 76/31
[=1]

lüzum: is. lazım olma, işe yarama
l.+undan 24/19
[=1]

Lali: öz. is.
L.+nin 9/18
[=1]

Latın: öz. is.
L. 29/5, 31/32, 42/12, 42/16, 42/19, 42/27
[=6]

Lenin: öz. is.
L. 112/30, 113/16, 113/29
[=3]

Leninqrad: öz. is.
L. 26/11
[=1]

Lermantof: öz. is.
L. 19/28
[=1]

Leyli: öz. is.
L. 82/4, 118/7
[=2]

Leyli və Məcnun: öz. is.
L. v. M. 52/32, 72/10, 73/22
[=3]

Lənkəran: öz. is.
L. 116/1
[=1]

Lətaif: öz. is.
L. 21/31
[=1]

Ləzgi Əhməd: öz. is.
L. Ə. 96/15, 103/4, 103/8
L. Ə.+in 96/10, 103/7
[=5]

Loqman: öz. is.
L. 81/30

[=1]

London: öz. is.
L. 119/19
L.+a 119/19
L.+da 67/9
[=3]

Lüt Qənbər: öz. is.
L. Q.+dir 85/13
[=1]

maarif: is. (Ar.) halk arasında bilgi ve kültürü yaymak için hayata geçirilen tedbirler sistemi
m. 25/9, 25/16, 31/32, 137/6
m.+ə 22/22
m.+i 22/15
[=6]

maarifpərvər: is. halk arasında bilgi ve kültürü yayan kişi
m. 24/14
[=1]

macal: is. (Ar.) imkân, fırsat, vakit
m. 101/27
[=1]

macəra: is. (Ar.) sergüzeşt
m. 71/31
m.+lar 80/27
m.+ları 68/3, 71/2, 80/22, 100/30
m.+larında 39/15
m.+ların 43/31, 46/3, 53/10
m.+larının 32/27
m.+larıyla 40/31
m.+sı 70/26
[=13]

macəralı: sf. serüvenli
m. 83/32
[=1]

maddi: sf. (Ar.) mülke ait olan
m. 16/22
[=1]

mahal: is. (Ar.) yöre, yer
m.+ına 105/14
m.+ında 100/27
m.+ının 104/7, 104/8, 108/26, 112/15, 113/19, 113/24
[=8]

mahiyyət: is. (Ar.) hususiyet, esas
m.+i 138/9
[=1]

mahnı: is. nağme, hava, şarkı
m. 17/26, 19/14, 22/16, 26/27, 115/19, 144/14
m.+dan 11/32
m.+lar 8/14, 12/30, 18/3, 22/15, 22/18, 22/23, 23/5, 23/6, 23/9, 29/1, 32/1, 32/21, 80/4, 123/16, 124/5, 124/12, 124/21, 125/25, 126/3, 126/32, 127/11, 140/28, 145/4, 145/16
m.+lara 124/21
m.+larda 77/18, 122/30, 124/24, 125/8, 125/9, 127/12
m.+lardan 127/1, 127/6
m.+lardır 127/12
m.+ları 21/29, 23/8, 22/24, 114/4, 124/27, 126/32
m.+larımız 25/29
m.+ların 22/17, 122/15, 124/14
m.+larından 19/18
m.+larını 22/14
m.+larının 22/29
m.+larla 124/23
m.+sı 122/23, 125/27
m.+sına 73/9
m.+sının 122/26

m.+ya 126/12
[=60]

mahnı oxu-: f. şarkı söylemek
m. o.-yana 126/11
[=1]

mail: 1. is. mil
m. 44/12
2. sf. (Ar.) meyilli
m.+di 108/4
[=2]

mal: 1. is. (Ar.) kıymeti olan ve toplumda alışveriş yolu ile elde edilen emek mahsulü
m.+ı 78/25
m.+ını 100/9
m.+ları 56/9
2. is. (Ar.) mal mülk, servet
m. 46/11, 54/32, 89/18
m.+a 72/22
m.+ı 8/17, 68/17, 91/14, 93/1, 111/13, 140/20, 141/6, 145/24, 146/20
m.+ına 72/22, 114/28
[=18]

maldarlıq: is. hayvancılık
m.+(ğ)a 124/21
m. 123/11
m.+la 7/18, 140/15
[=4]

malik: is. (Ar.) sahip
m. 27/1, 68/28, 109/10, 128/12, 128/13
m.+dir 14/8, 129/1
m.+in 128/11
[=8]

malik ol-: f. (< Ar. mālik + T. ol-) sahip olmak
m. o.-duğu 5/25
[=1]

maliyyat: is. (Ar.) vergi
m. 11/10, 35/23, 99/25
[=3]

manat: is. Azerbaycan'ın para birimi
m. 129/10, 129/12
[=2]

mane: is. (Ar.) engel
m.+lər 71/29
m.+lərə 72/3
[=2]

mane ol-: f. (< Ar. māniʿ + T. ol-) engel olmak
m. o.-muş 80/26
m. o.-ur 56/23, 81/22, 104/13, 131/24
[=5]

maraq: is. bir şeyi bilme, öğrenme hevesi, arzusu
m.+(ğ)ı 23/21
m.+(ğ)ını 8/20
m. 21/28, 26/3, 120/32
m.+la 9/16
[=6]

maraq göstər-: f. (< Ar. merāḳ + T. göster-) heves etmek, meraklanmak
m. g.-irdilər 23/24
[=1]

maraqlan-: f. bir şeyi merak etmek, bilmeye ve öğrenmeye heves etmek
m.-mış 19/29, 20/7, 21/17
[=3]

maraqlı: sf. merak uyandıran
m. 23/13, 25/12, 25/17, 26/16, 33/26, 89/8, 101/30, 127/11

m.+dır 78/27, 128/9, 129/6, 135/2
[=12]

maraqsız: sf. zevk ve heves uyandırmayan, sönük
m. 144/5
[=1]

maral: is. (Moğ.) dişi geyik
m. 103/26, 110/17
m.+ımı 102/19
[=3]

marə: ün. hay
m. 120/10
[=1]

matal: is. bilmece (krş. **mətəl**)
m. 142/24
[=1]

material: is. (Lat.) malumat
m. 31/19
m.+ı 28/31
m.+lar 24/16
[=3]

matəm: is. (Ar.) yas, taziye
m. 92/7, 92/14, 94/16, 148/2, 148/3
[=5]

maya: is. (Far.) kök
m. 84/16
m.+sına 115/4
m.+sını 31/24
[=3]

mazarrat: is. (Ar.) zarar, ziyan
m.+ı 106/19
[=1]

mehriban: sf. (Far.) samimi, şefkatli
m. 89/28, 115/16
[=2]

mehribanlaş-: f. samimi olmak
m.-ır 90/17
[=1]

mehribanlıq: is. münasebette samimilik, dostluk
m.+(ğ)a 82/22
m. 56/14
[=2]

meqeran: zf. yüz yüze
m. 97/30
[=1]

meşə: is. orman
m. 18/20, 70/33
m.+di 78/14
m.+lər 72/31
m.+lərindən 104/8
[=5]

metafora: is. (Yun.) mecaz
m. 144/7
[=1]

metodik: sf. muayyen plana tam uygun
m. 130/26
[=1]

mey: is. (Far.) şarap
m. 87/26, 103/20
[=2]

meydan: is. (Far.) bir işin icrası için geniş saha, yer
m.+a 87/9, 108/19
m.+ına 57/18, 66/9, 68/13
m.+ında 74/3, 144/22

[=7]

meydana çıx-: f. (< Far. meydān + T. çık-) ortaya çıkmak
m. ç.-dı 15/26
m. ç.-ır 50/11, 94/30, 122/27, 129/13, 135/29
m. ç.-masına 8/31
m. ç.-mışdır 66/15
[=8]

meydana gəl-: f. (< Far. meydān + T. gel-) olmak, oluşmak
m. g.-diği 14/15
m. g.-əbilir 16/16
m. g.-ir 8/22
m. g.-mişdir 131/30, 141/32
[=5]

meydança: is. (Far.) küçük meydan
m.+da 54/7
[=1]

meydan oxu-: f. (< Far. meydān + T. oku-) muharebeye, dövüşe, mübarezeye çağırmak
m. o.-r 67/31
[=1]

meyxana: is. (Far.) düşünmeden, önceden hazırlanmadan söylenen genellikle güldürücü şiir türü
m. 26/28
[=1]

meyil et-: f. (< Ar. meyl + T. et-) arzulamak, gönül bağlamak
m. e.-mək 93/21
[=1]

meyvə: is. (Far.) bazı ağaçların yenilebilen tatlı mahsulü
m.+lər 120/15, 143/8
m.+yəm 110/24
[=3]

məcaz: is. (Ar.) metafor
m. 142/5
[=1]

məcazi: sf. (Ar.) gerçek manada olmayan
m. 139/7, 139/11
[=2]

məcbur et-: f. (< Ar. mecbūr + T. et-) zorla bir işi yaptırmak
m. e.-(d)ir 80/10, 132/15
m. e.-(d)irlər 50/10
m. e.-mişdir 35/24
[=4]

məcbur ol-: f. (< Ar. mecbūr + T. ol-) bir işi mecburen yapmak
m. o.-ur 129/12
m. o.-muşdur 105/21
[=2]

məcəllə: is. (Ar.) dergi
m. 130/25
m.+lərində 140/3
m.+sində 6/22
m.+sini 6/29
m.+sinin 53/27, 121/6
[=6]

məchul: sf. (Ar.) bilinmeyen (malum karşıtı)
m. 41/29
[=1]

məclis: is. (Ar.) toy, şenlik, yas vs. gibi yerlerde toplanan kalabalık
m. 104/26

m.+də 104/19
m.+dəki 8/19
m.+dən 67/8, 91/16
m.+ə 50/21, 52/1, 52/2, 55/10, 56/34, 91/16, 95/24
m.+i 104/32
m.+imdə 108/5
m.+imə 84/21
m.+in 8/18
m.+ində 51/30, 51/31, 55/30, 104/24, 105/4, 111/10
m.+inə 57/1, 57/3, 120/31
m.+lər 105/15
m.+lərdə 92/23, 92/31, 96/4, 104/18, 143/29
m.+lərində 49/13, 89/2, 129/5
m.+lərinə 104/21
[=35]

məcmuə: is. (Ar.) makale, hikâye, şiir vs. bütünü
m. 26/21
m.+dən 118/4
m.+lərin 24/7
m.+si 32/12, 41/6, 118/3
m.+sində 21/5, 140/1
[=8]

məcnun ol-: f. (< Ar. mecnūn + T. ol-) deli olmak, divane olmak
m. o.-an 118/7
[=1]

mədəd: is. (Ar.) yardım, imdat, aman
m. 60/15
[=1]

mədəni: sf. (Ar.) medeniyete ait olan
m. 5/3, 5/7, 5/10, 16/10, 16/11, 19/24, 23/22, 31/21, 66/10
[=9]

mədəniyyət: is (Ar.) uygarlık
m. 5/6, 5/12, 29/32, 37/27
m.+i 19/26, 24/12, 137/6
m.+ini 19/26
m.+inin 29/25
[=9]

mədh et-: f. (< Ar. medḥ + T. et-) övmek
m. e.-(d)ənləri 117/21
m. e.-(d)ib 115/2
m. e.-mişdir 43/24
[=3]

mədrəsə: is. (Ar.) dinî mektep
m. 109/28
m.+lərində 137/18
m.+sində 108/27
[=3]

mədyun: sf. (Ar.) minnettar, borçlu
m.+uq 29/30
[=1]

məfhum: is. (Ar.) anlayış
m.+lar 143/9
m.+lardan 143/21
m.+u 50/7, 50/16, 138/19, 142/18
[=6]

məfkurə: is. (Ar.) ideoloji
m. 40/14
m.+lərinə 31/22
[=2]

məfkurəvi: sf. ideolojiye ait olan
m. 23/11
[=1]

məful: is. (Ar.) tümleç
m. 45/22
[=1]

məgər: ed. (Far.) öyleyse
m. 57/26, 57/32, 61/7, 118/19
[=4]

məğlub et-: f. (Ar. mağlup + T. et-) galip gelmek
m. e.-(d)əcəyini 40/21
m. e.-(d)ilir 131/15, 131/21
m. e.-miş 34/22
m. e.-mişdir 102/9
m. e.-sə 87/22
[=6]

məğlub ol-: f. (Ar. mağlup + T. ol-) yenilmek
m. o.-an 96/5
m. o.-muş 105/6
[=2]

məğz: is. (Far.) mahiyet
m.+i 140/22
[=1]

məharət: is. (Ar.) bir işi yapmakta ustalık, kabiliyet
m. 71/15, 91/30
m.+i 134/31
[=3]

məharətli: sf. kabiliyetli
m. 68/26, 97/13, 100/19
[=3]

məhbus: is. (Ar.) hapsolunmuş; tutsak
m.+un 76/7
[=1]

məhcub: sf. (Ar.) utanmış, utanan
m. 38/6
[=1]

məhdud: sf. (Ar.) sınırlanmış
m.+dur 17/7
[=1]

məhəbbət: is. (Ar.) aşk, sevgi, sevme
m. 43/23, 50/2, 51/18, 52/9, 71/17, 71/19, 71/20, 71/22, 71/33, 72/29, 73/4, 73/12, 73/15, 73/20, 73/28, 74/5, 74/10, 74/17, 74/19, 74/29, 78/8, 78/27, 81/23, 82/25, 84/8, 86/2, 88/19, 88/29, 88/33, 90/25, 93/26, 94/15, 100/30, 101/13, 104/12, 109/7, 112/18, 114/22, 118/11, 119/17, 124/24, 133/20, 141/18, 145/1, 146/14
m.+dir 93/25, 93/26
m.+i 41/11, 50/20, 55/8, 71/23, 75/5, 77/19, 82/10, 85/19, 89/26, 115/11, 119/9
m.+imizi 8/9
m.+in 107/27
m.+inə 87/16, 100/29
m.+lə 117/8
[=63]

məhəl qoyma-: f. (< Ar. maḥall + T. koy-) meraklanmamak
m. q.-ram 69/31
[=1]

məhəllə: is. (Ar.) bir şehir veya kasabanın bölündüğü bölümlerden her biri
m. 78/16
m.+nizə 124/8
[=2]

məhəlli: sf. yerli
m. 36/25
[=1]

məhfil: is. (Ar.) toplanma yeri
m.+lərinin 15/18
[=1]

məhkəmə: is. (Ar.) içtimai kaideleri bozanların yahut kötü işler yapanların işine bakmak için herhangi bir kitlenin uzuvları tarafından seçilmiş içtimai organ
m.+sini 135/29
[=1]

məhkəməyə ver-: f. (< Ar. maḥkeme + T. ver-) dava açmak
m. v.-ir 129/16
[=1]

məhkum et-: f. (< Ar. maḥkūm + T. et-) itaat altına almak
m. e.-(d)ilən 76/6
m. e.-(d)ir 67/24
m. e.-məyə 22/2
[=3]

məhkum ol-: f. (< Ar. maḥkūm + T. ol-) itaat altına alınmak
m. o.-an 46/17, 83/10
[=2]

məhrumiyyət: is. (Ar.) mahrum olma
m.+lərin 146/8
[=1]

məhrum ol-: f. (< Ar. maḥrūm + T. ol-) elinden çıkmak, eli boş olmak
m. o.-malı 89/30
[=1]

məhsul: is. (Ar.) toprakta yetiştirilen tahıl, meyve, sebze vs.
m. 124/25, 126/27
m.+a 124/11
m.+larında 8/22
m.+u 7/26, 8/4, 31/7, 140/11
m.+una 85/28
m.+udur 32/29, 71/18
[=11]

məhv: is. (Ar.) yok etme, ortadan kaldırma, telef etme
m.+inə 81/15
[=1]

məhv et-: f. (< Ar. maḥv + T. et-) yok etmek, telef etmek
m. e.-(d)ildi 30/18
m. e.-(d)ilir 66/10
m. e.-mək 131/20
m. e.-mişdir 124/3
[=4]

məhv ol-: f. (< Ar. maḥv + T. ol-) yok olmak, yeryüzünden silinip gitmek
m. o.-malarına 81/12
m. o.-ur 133/6
[=2]

məxluqat: is. (Ar.) canlı varlık, canlı vücut (insan, hayvan)
m.+la 25/4
[=1]

məxsus: sf. (Ar.) yalnız birine ait olan
m. 24/23, 44/13, 66/2, 66/30, 123/16, 124/12, 146/32
[=7]

məxsusən: zf. (Ar.) hususi olarak
m. 9/32
[=1]

məişət: is. (Ar.) hayat tarzı
m. 7/27, 13/21, 41/9, 72/12, 93/20, 104/10, 125/17, 127/20, 127/21, 127/31, 129/21, 134/21, 134/31, 137/13, 138/7, 138/16
m.+i 14/19, 20/7, 123/1, 134/22, 142/31,

145/27, 146/21
m.+imizin 25/26
m.+in 8/33, 140/16
m.+inə 24/20
m.+lərini 92/20
[=28]

məkan: is. (Ar.) yer, yurt
m.+la 134/16
[=1]

məktəb: is. (Ar.) yetişmekte olan nesle talim ve terbiye veren talim-terbiye müessesesi
m. 25/23
m.+inin 21/8
m.+lərdə 30/13
m.+lərin 22/13
m.+lərinə 22/25
[=5]

məktub: is. (Ar.) herhangi bir maksatla yahut bir şeyi haber vermek için yazılıp posta veya başka vasıta ile birine gönderilen kâğıt
m. 22/13
m.+da 69/29
[=2]

məqalə: is. (Ar.) dergi veya gazetede yazılmış olan küçük ilmî veya içtimai yazı
m. 14/6, 20/4
m.+də 42/2
m.+lər 28/26, 42/29
m.+lərimizi 6/23
m.+lərin 6/26
m.+lərində 20/4, 27/4, 27/5
m.+lərinin 22/30
m.+lərilə 29/17
m.+miz 53/28
m.+sində 25/26, 25/30
[=15]

məqbərə: is. (Ar.) türbe
m. 44/13
[=1]

məqsəd: is. (Ar.) amaç
m. 147/23
m.+i 24/30, 122/10, 142/17
m.+iylə 105/5, 139/1
m.+lə 89/26
m.+lərinə 72/5
[=8]

məlal: is. (Ar.) yürek sıkıntısı, usanma, bıkma
m.+ı 107/17
[=1]

mələk: is. (Ar.) dine göre Allah'ın emir ve buyruklarını yerine getiren, çok güzel kadın suretinde kanatlı bir mahluk
m.+ləri 98/8
[=1]

məlhəm: is. (Ar.) yaraya veya ağrıyan yere sürülen yağlı ilaç
m.+dir 54/25
m.+lə 54/26
[=2]

məlum: sf. (Ar.) bilinen, bilinmiş; belli, aydın
m.+dur 21/25, 39/17, 109/31
[=3]

məlumat: is. (Ar.) bilgi
m. 27/11, 35/18
m.+a 137/15
m.+ı 25/12, 53/7, 133/18
m.+ımız 96/21, 97/2, 102/25
[=9]

məlumat ver-: f. (< Ar. maʿlūmāt + T. ver-) bilgi vermek
m. v.-ilmişdir 27/12, 78/10
m. v.-mişdir 42/21, 99/1
[=4]

məlum ol-: f. (< Ar. maʿlūm + T. ol-) bilinmek, aydın olmak
m. o.-an 96/22
m. o.-du 15/23
m. o.-muş 113/10
m. o.-ur 56/33
[=4]

məmləkət: is. (Ar.) bir halkın yaşadığı yer, arazi; diyar; ülke
m.+imiz 5/3
[=1]

məmnuniyyətlə: zf. memnunlukla
m. 90/19
[=1]

məmulən: zf. (Ar.) genellikle
m. 72/18, 124/31
[=2]

mən: zm. teklik birinci şahıs
m. 11/30, 17/1, 17/2, 19/22, 38/27, 46/31, 59/20, 59/22, 59/24, 59/29, 60/5, 60/17, 60/20, 61/7, 64/19, 68/25, 69/30, 75/13, 76/29, 77/21, 77/23, 77/27, 77/28, 77/31, 78/3, 79/20, 80/31, 80/34, 81/3, 82/6, 82/12, 84/17, 84/19, 84/23, 85/3, 85/11, 85/23, 88/17, 88/18, 88/19, 99/3, 99/29, 100/20, 101/3, 101/4, 101/16, 101/19, 101/27, 108/5, 109/22, 110/18, 114/26, 116/5, 118/25, 121/24, 122/4, 122/6, 122/8, 134/12, 146/4, 146/11
m.+də 77/13, 111/8, 111/9, 111/11, 111/13
m.+dən 57/29, 62/10, 65/25, 98/10, 110/28, 121/20
m.+ə 6/26, 17/2, 39/5, 51/4, 55/25, 59/3, 60/16, 62/19, 76/30, 77/3, 82/13, 85/11, 88/20, 99/3, 103/2, 103/26, 112/4, 121/17, 121/22, 140/21, 141/23
m.+əm 59/18, 79/18, 107/4, 117/23, 118/24, 146/1, 146/2
m.+i 47/9, 48/33, 50/13, 64/29, 69/33, 73/7, 85/3, 87/10, 87/30, 88/28, 98/15, 98/16, 98/18, 98/20, 99/4, 103/29, 111/16, 111/24, 120/12, 120/13, 120/25, 129/14
m.+im 45/26, 46/18, 46/32, 47/1, 47/4, 47/6, 47/15, 50/30, 57/30, 61/2, 62/15, 69/32, 76/9, 76/11, 76/13, 76/15, 78/5, 80/33, 88/16, 88/17, 90/18, 95/8, 95/11, 97/21, 97/23, 99/3, 108/5, 134/11, 146/24, 146/25
m.+lə 122/2
m.+üm 57/30, 58/4, 58/11, 58/14, 58/15, 58/27, 58/28, 58/29, 59/14, 59/28, 60/29, 61/9, 61/18, 63/16, 63/17, 63/21, 63/22, 64/20, 64/22, 64/24, 64/26, 65/2
m.+ümilə 59/16
[=176]

məna: is. (Ar.) anlam
m. 33/26, 42/20, 95/1, 117/14, 138/19
m.+da 139/7, 139/8, 139/11
m.+ları 25/3
m.+sı 59/12, 140/22
m.+sında 34/2, 39/21, 125/20, 147/5
m.+sını 89/22, 138/30
m.+sıyla 129/32
[=18]

mənalandır-: f. anlamlandırmak
m.-araq 73/27
[=1]

mənalı: sf. manası olan

m. 24/22, 25/5, 136/14
[=3]

mənbə: is. (Ar.) kaynak
m. 33/2
m.+dir 27/22
m.+lərdə 17/19, 20/13
m.+lərdən 8/6
m.+lərində 17/31, 35/18
m.+lərindən 15/30
m.+yi 23/29
m.+yidir 16/23
[=10]

mənəvi: sf. (Ar.) insanın ruh âlemi ile ilgili olan
m. 15/18, 16/22, 21/33, 22/2, 72/5, 83/19, 92/5, 107/19, 130/17, 146/22
[=10]

mənəviyyat: is. (Ar.) insanın manevi normları
m.+ı 145/28
[=1]

mənfəət: is. (Ar.) fayda, hayır
m. 139/9
m.+lərindən 136/11
m.+lərinə 136/7
[=3]

mənfi: sf. (Ar.) olumsuz
m. 130/14, 131/9, 131/17
[=3]

mənfilik: is. olumsuzluk
m.+lərə 135/12
[=1]

mənqəbə: is. (Ar.) din büyüklerinin veya tarihe geçmiş ünlü kimselerin yaşamları ve olağanüstü davranışlarıyla ilgili hikâye
m.+də 67/2
m.+lərindən 36/8
m.+lərini 10/2, 40/6
[=4]

mənqiz: is. yüz
m.+i 10/24
[=1]

mənlik: bir şahsın öz varlığı
m. 58/15
m.+lərinə 33/6
[=2]

mənsub: sf. (Ar.) ait olan
m. 44/13
[=1]

mənsur: sf. (Ar.) nesir şeklinde yazılmış
m. 13/22, 26/27, 26/29
[=3]

mənşə: is. (Ar.) köken
m.+yi 15/4, 17/10, 27/4, 27/13, 140/13
m.+yini 73/21
[=6]

məntəqə: is. (Ar.) bölge
m. 28/16
m.+də 44/20
m.+dəki 44/18
m.+lərdə 33/21
m.+lərə 26/6, 67/2
m.+lərin 14/28
m.+lərində 14/27, 43/28
m.+lərinin 25/19
m.+nin 32/32
m.+sində 49/29, 113/6
m.+sinin 105/11
[=14]

mənzum: sf. (Ar.) nazım şeklinde yazılmış
m. 8/23, 12/4, 13/22, 13/23, 26/27, 26/28, 26/30, 32/28, 45/6, 45/18, 45/23, 144/8
[=12]

mənzumə: is. (Ar.) manzum hikâye, destan, şiir
m. 9/23, 24/21
m.+dəki 146/31
m.+lərdən 10/13
[=4]

mərasim: is. (Ar.) bayram, tören
m. 7/11, 9/32, 14/20, 92/3, 122/9, 122/31, 123/1, 132/4
m.+də 91/10, 91/24
m.+i 48/12, 91/26, 91/31, 92/2, 92/6, 92/7, 123/13, 123/24, 124/11
m.+idir 91/26, 123/13
m.+ində 11/3, 148/3
m.+inə 92/12
m.+inin 126/29, 127/11
m.+iylə 126/29
m.+lər 15/12, 92/12, 123/11, 123/17, 124/20, 124/21, 126/27, 127/18
m.+lərdə 39/13, 39/14, 91/14, 92/22, 124/2, 124/5, 126/3, 126/32, 127/22
m.+lərdir 91/25
m.+lərə 27/7
m.+ləri 91/25, 92/1, 123/9, 123/12, 125/17, 125/18, 126/1, 126/24, 126/26
m.+ləridir 123/33, 126/26
m.+lərində 92/14, 148/2
m.+lərindən 123/33, 127/22
m.+lərini 123/8
m.+lərlə 127/31, 128/1
[=64]

mərcan: is. (Ar.) denizin dibinde kayalara yapışarak toplu hâlde hareketsiz yaşayan deniz hayvanı
m. 112/3
[=1]

mərd: is. (Far.) yiğit, kahraman, cesur
m. 115/1
m.+in 107/29, 118/24
m.+ləri 115/2
[=4]

mərdanə: zf. yiğitçe, kahramanca, korkmadan
m. 120/5
[=1]

mərdlik: is. yiğitlik, kahramanlık
m. 41/12, 68/8
[=2]

mərdü mərdanə: zf. mertçe
m. 108/18
[=1]

mərə: ün. hey
m. 39/4, 51/1, 51/4, 55/21, 55/25, 58/4, 58/7, 58/9, 58/14, 58/24, 59/1, 59/3, 59/5, 59/13, 59/15, 59/17, 59/21, 59/29, 60/3, 60/16, 61/5, 63/5, 63/8, 63/14
[=24]

mərhələ: is. (Ar.) aşama
m.+ləri 7/17, 7/30, 126/30
m.+lərinin 5/15
m.+ləriylə 14/26
m.+nin 126/31
[=6]

mərhum: sf. (Ar.) vefat etmiş
m. 23/17, 31/16, 31/25
[=3]

məriz: is. (Ar.) hasta

m. 44/23
[=1]

mərkəz: is. (Ar.) herhangi bir şeyin ortası
m.+ində 74/27
m.+inə 75/5
[=2]

mərsiyə: is. (Ar.) ölmüş bir kişinin güzel sıfatlarını anlatan ve esasen yas yerlerinde okunan şiir türü
m. 10/16
m.+lər 11/3
m.+ni 34/25
m.+sidir 10/13
[=4]

mərsüm: is. (Ar.) bahsi geçme
m. 47/25
[=1]

məruf ol-: f. (< Ar. maʿrūf + T. ol-) meşhur olmak, tanınmak
m. o.-anı 12/2
[=1]

məruz qal-: f. (< Ar. maʿrūż + T. kal-) tutulmak, uğramak, düşmek
m. q.-dıqları 36/30
m. q.-mış 8/28
m. q.-mışdır29/24
[=3]

məsəl: is. (Ar.) meşhur söz, halk ifadesi, atasözü
m. 138/30, 138/31, 140/28
m.+dəki 139/1
m.+dən 138/29
m.+ə 139/6, 140/18
m.+i 139/3
m.+lər 24/22, 24/32, 24/33, 32/22, 138/13, 138/22, 139/7, 139/31, 140/3, 140/7, 140/13, 140/15, 140/17, 141/31
m.+lərdə 138/27, 142/4
m.+lərdən 21/32, 142/8, 142/10
m.+lərimiz 25/27
m.+lərimizin 142/1
m.+lərin 9/2, 24/30, 139/2, 140/13, 141/12
m.+lərinə 30/10, 140/10
[=36]

məsələ: bağ. (Ar.) cümlede bir şeyin şerhine dair örnek vermek için kullanılır (krş. **məsələn**)
m. 139/22, 139/28, 140/15, 140/23, 140/25, 140/29, 141/3, 141/14, 141/19, 141/32, 142/2, 142/20, 144/10, 144/29
[=14]

məsələ: is. (Ar.) hallolunması, yerine getirilmesi gereken iş
m. 44/13, 79/26, 135/30, 138/31
m.+dən 81/9
m.+lər 55/26, 78/10, 137/13, 138/8
m.+ləri 6/3, 25/17, 82/33, 114/23, 133/25
m.+lərindən 80/22
m.+lərinə 138/16
m.+lərini 109/14
m.+ni 9/17, 92/30, 93/3
m.+nin 80/23
m.+si 20/27, 23/27, 52/31, 75/5, 86/22, 93/20
[=27]

məsələn: bağ. (Ar.) cümlede bir şeyin şerhine dair örnek vermek için kullanılır (krş. **məsələ**)
m. 8/19, 9/3, 15/32, 17/26, 20/14, 33/7, 33/27, 44/22, 44/25, 46/3, 48/11, 48/20, 52/11, 55/9, 69/16, 72/25, 72/31, 73/10, 73/17, 73/21, 74/2, 74/29, 80/18, 82/28,

82/31, 86/9, 88/10, 90/6, 95/23, 96/2, 96/11, 125/10, 125/18, 126/12, 127/27, 129/24, 130/8, 130/20, 133/23, 134/8, 135/4, 136/26, 138/24, 138/28, 139/17
[=45]

məskən: is. (Ar.) insanın yaşadığı yer, yurt; ev vs.
m.+i 95/10
m.+im 76/13
[=2]

məskən sal-: f. (< Ar. mesken + T. sal-) bir yerde yaşamaya başlamak
m. s.-ıb 87/21
[=1]

məsləhət: is. (Ar.) tavsiye
m. 39/9
m.+dir 54/16
m.+i 17/2
m.+lər 88/22
m.+lərə 101/9
[=5]

məsləhətçi: is. öğüt veren kimse
m. 43/5
m.+si 105/31, 135/4
m.+sidir 13/19
[=4]

məsləhət gör-: f. (< Ar. maṣlaḥat + T. gör-) öğüt vermek
m. g.-ür 55/16
m. g.-ürlər 54/17
[=2]

məslək: is. (Ar.) itikat, mezhep
m.+(y)ini 115/2, 115/5
[=2]

məstan: sf. (Far.) akıcı, süzgün (göz)
m. 112/2
[=1]

məst ol-: f. (< Far. mest + T. ol-) güzel bir şeyin etkisiyle keyiflenmiş gibi olmak
m. o.-ur 103/20, 108/7
[=2]

məsul: sf. (Ar.) sorumlu
m. 30/3
[=1]

məşğul: is. (Ar.) bir iş yapan, bir işte çalışan, bir işi yapmakta olan
m.+dur 54/16
[=1]

məşğul et-: f. (< Ar. meşġūl + T. et-) kafasını karıştırmak
m. e.-(d)ən 33/22
[=1]

məşğul ol-: f. (< Ar. meşġūl + T. ol-) bir işle uğraşmak
m. o.-muş 28/29
m. o.-muşdur 22/12, 26/25
m. o.-muşlar 145/25
[=4]

məşhur: sf. (Ar.) şöhretli, tanınmış
m. 9/14, 13/25, 20/29, 21/14, 22/6, 25/9, 27/1, 33/4, 35/22, 44/14, 70/26, 79/32, 83/24, 101/24, 103/4, 104/30, 108/23, 133/27, 147/7
m.+dur 20/21, 51/8, 70/22, 98/13, 114/4, 119/11, 133/12, 139/17, 142/25
[=28]

məşhur ol-: f. (< Ar. meşhūr + T. ol-) şöhretlenmek, meşhurlaşmak
m. o.-an 70/25, 70/29, 74/1, 126/26,

135/11, 137/11, 137/20, 137/33
m. o.-maq 93/22
m. o.-masını 18/23
m. o.-muş 112/16
m. o.-muşdur 95/30, 97/12, 102/24, 103/10, 114/20, 116/21, 128/10
m. o.-ub 137/4, 141/2
m. o.-ur 70/2, 134/15
[=22]

məşkuk: sf. (Ar.) şüphe uyandıran, şüpheli
m. 138/2
[=1]

məşşatə: is. (Ar.) geçmişte gelin giden kızları yahut varlıklı evlerde kadınları süsleyip giydiren kişi
m. 81/4
[=1]

məşuqə: is. (Ar.) sevilen, sevgili (kadın), mahbube
m.+dən 71/22
m.+nin 71/28
m.+si 79/4
m.+yə 101/14
[=4]

mətanət: is. (Ar.) sebat, metinlik; irade
m.+ində 90/29
[=1]

mətbəx: is. (Ar.) mutfak
m. 62/5
[=1]

mətbuat: 1. is. (Ar.) kitap, dergi vs. basılan yer
m. 21/27, 30/18
m.+da 23/31, 26/9, 140/2
2. is. (Ar.) gazete, dergi vesairenin genel adı
m.+ında 20/2, 21/13, 25/12, 130/24
m.+ını 20/32
[=10]

mətəl: is. bilmece (krş. **matal**)
m. 142/24
[=1]

mətin: is. (Ar.) basılı veya el yazması parça
m.+dəki 53/5
m.+ə 42/20
m.+i 42/5, 43/3, 57/24, 90/32, 147/31
m.+in 42/16
m.+ində 44/28, 89/16
m.+ini 53/4, 90/32
m.+inin 6/14
[=13]

mətlə: is. (Ar.) kaside veya gazelin ilk beyti
m.+ləri 81/2
[=1]

mətləb: is. (Ar.) mesele, meselenin ve işin mahiyeti
m. 106/2, 115/26
m.+dən 54/5, 56/16
[=4]

məyus ol-: f. (< Ar. meʾyūs + T. ol-) ümidini yitirerek üzgün olmak
m. o.-ur 46/22
[=1]

məzar: is. (Ar.) kabir
m. 121/19
m.+ı 20/21, 20/22, 137/19
m.+ımı 108/15
m.+ının 108/13
[=6]

məzəli: sf. eğlendirici, güldürücü
m. 144/5
[=1]

məzəmmət et-: f. (< Ar. mezemmet + T. et-) kınamak
m. e.-(d)irlər 69/1
[=1]

məzhəb: is. (Ar.) din
m.+ini 36/20
[=1]

məzhəbi: sf. (Ar.)
m. 7/10, 80/34
[=2]

məziyyətli: sf. güzel hususiyetleri ile seçilen; üstün
m. 35/5
[=1]

məzmun: is. (Ar.) mevzu
m. 24/30, 52/11, 124/30, 125/26, 140/6, 144/29, 145/5
m.+u 22/17, 67/18, 71/24, 79/7, 124/15, 128/11, 145/27
m.+unu 83/11, 84/14142/10
[=17]

məzmunca: sf. mazmun itibarıyla
m. 94/31, 95/16, 126/24
[=3]

məzmunlu: sf. mazmunu zengin. derin manalı
m. 97/16, 144/15
[=2]

mı: soru eki
m. 10/19, 10/20, 59/22, 88/18, 95/10, 98/11, 128/26
m.+dır 57/30
m.+sın 61/21, 62/20, 62/21, 62/22
[=12]

mırdar: sf. (Far.) pis, alçak, iğrenç, hoşa gitmeyen
m. 81/29
[=1]

mırla-: f. "mır mır" diye ses çıkarmak
m.-r 60/2
[=1]

mi: soru eki
m. 10/18, 59/17, 59/19, 87/26, 87/27, 95/10, 112/8, 112/13, 124/16
m.+dür 60/18
m.+sən 102/22
m.+sin 59/15, 59/16, 61/13, 61/20, 62/13, 62/19, 63/19
[=18]

mixək: is. (Far.) karanfil
m.+(y)i 78/21
[=1]

miqdar: 1. is. (Ar.) kemiyet
m.+da 17/31, 21/22, 22/16, 83/13, 101/8
m.+ını 22/8
2. is. (Ar.) kıymet, itibar
m. 100/6
[=7]

miqyas: is. (Ar.) ölçü
m.+da 24/16
[=1]

mil: is. (Ar.) ağaç
m.+lərim 115/27
[=1]

milad: is. (Ar.) Hristiyanlarda İsa'nın doğduğu yıl
m.+dan 9/29, 10/10, 10/26, 10/32, 34/20, 35/10, 35/12, 35/16, 35/17, 35/19, 35/22, 49/22
m.+ın 11/16
[=13]

miladi: sf. (Ar.) İsa'nın doğduğu günden başlanan, hesaplanan
m. 13/2, 34/23, 36/11, 49/28, 104/6
[=5]

millət: is. (Ar.) ulus, budun
m. 24/26, 24/33, 25/3, 43/11, 111/8, 141/10
m.+i 11/13, 24/20
m.+in 33/19, 138/16
m.+inin 23/8, 33/7
m.+lərdə 9/14
m.+ləri 17/1
m.+lərin 32/27, 32/32, 33/6, 34/1, 34/2, 74/29
m.+ləriylə 16/3
[=21]

milli: sf. (Ar.) millete ait olan
m. 5/4, 14/1, 23/27, 32/27, 33/6, 33/9, 34/3, 34/4, 39/27, 40/24, 41/18, 41/20, 50/3, 69/21, 145/3
[=15]

milliyyət: is. (Ar.) millî mensubiyet
m.+ləri 33/9
[=1]

milliyətçi: sf. milliyet ilkesini benimseyen
m. 40/14
[=1]

min: 1. is. dokuz yüz doksan dokuzdan sonra gelen sayı
m. 25/21, 33/13, 40/13, 41/14, 45/17, 69/17, 78/16, 117/24, 141/23
m.+ə 25/20
2. is. çok, sayısız
m. 24/32, 106/6, 106/29, 128/14
m.+lər 5/26
m.+lərlə 75/29
[=16]

min-: f. at veya başka binek hayvanının üstüne çıkmak, oturmak
m. 123/27
m.-əndə 126/13
m.-ərəm 11/21
m.-ib 92/9
m.-ir 47/27, 56/32
m.-mək 48/5
[=7]

mindir-: f. oturtmak
m.-ir 67/28
[=1]

minlik: sf. bini bir arada, bin taneden oluşmuş
m. 57/14
[=1]

minnət: is. (Ar.) gösterilen saygı ve yapılan iyiliğe karşı duyulan borçluluk hissi
m. 51/3
[=1]

minnət çək-: f. (< Ar. minnet + T. çek-) yapılan iyiliğin karşısında kendini borçlu bilmek
m. ç.-dim 120/22
[=1]

minnət olsun: (< Ar. minnet + T. ol-) kendi için şeref hesap etmek
m. o. 55/24
[=1]

minyatür: is. (Fr.) çoğunlukla eski yazma kitaplarda görülen, ışık, gölge ve hacim duygusu yansıtılmayan küçük, renkli resim sanat
m.+ləri 39/23
[=1]

miras: is. (Ar.) geçmiş dönemlerden kalan âdet, anane vs.
m.+ı 12/31
[=1]

miras qal-: f. (< Ar. mīrāṯ + T. kal-) yadigâr kalmak
m. q.-mışdır 105/27
[=1]

misal: is. (Ar.) örnek
m. 16/11, 17/22, 24/5, 33/10, 51/19, 73/29, 74/11, 74/15, 95/4, 111/10, 129/22, 133/8, 139/2, 139/8, 139/11, 142/11, 143/10, 144/12, 144/15, 145/12
m.+ına 111/10
m.+ını 50/7
m.+lar 32/4
[=23]

misal göstər-: f. (< Ar. miṯāl + T. göster-) örnek vermek
m. g.-ə 94/19
m. g.-mək 24/5
[=2]

miskin: sf. (Ar.) biçare
m. 111/25
[=1]

misra: is. (Ar.) şiirin her bir satırı
m. 40/23, 94/2, 94/13, 96/19, 141/1, 144/28, 145/17
m.+a 105/28
m.+da 144/29, 147/3, 147/4, 147/19, 147/24
m.+dan 40/13, 96/18, 144/27
m.+ı 94/13, 122/26, 122/28
m.+ın 144/11
m.+ında 94/21
m.+lar 34/27, 144/28
m.+lara 94/12
m.+ları 141/7
m.+ların 96/19
m.+ya 40/13
[=27]

mısralı: sf. mısrası olan
m. 144/9, 144/11
[=2]

misralıq: is. genellikle sayılardan sonra gelerek şiirin kaç mısradan ibaret olduğunu bildirir
m. 10/27
[=1]

mitoloji: is. (Fr.) esatir (krş. **mitolojiya**)
m. 15/6, 15/11
[=2]

mitolojiya: is. (Fr.) esatir (krş. **mitoloji**)
m.+nın 15/15
[=1]

mizah: is. (Ar.) gülmece
m. 135/12, 135/22, 136/16, 137/21
[=4]

molla: is. (Ar.) geçmişte dinî mektepte ders veren kişi
m. 137/18, 140/20

m.+ları 119/10
[=3]

mollalıq: is. medresede ders verme
m. 137/17
[=1]

monoqrafi: is. (Fr.) bilimsel alanlarda özel bir konu veya sorun üzerine yazılan inceleme
m. 28/28
[=1]

motiv: is. (Fr.) müzik veya başka sanat eserinin konusunun esas unsuru
m.+ləri 95/28, 112/17
m.+lərini 73/27, 86/2
[=4]

möcüz: is. (Ar.) harikulade
m. 138/14
[=1]

möcüzə: is. (Ar.) harikulade
m.+lər 131/28
m.+lərin 123/5
[=2]

möhkəm: sf. (Ar.) sağlam, devamlı
m. 46/16, 58/3, 129/8
[=3]

möhnət: is. (Ar.) dert, gam, keder
m.+i 107/17
[=1]

möhtac et-: f. (< Ar. muḥtāc + T. et-) ihtiyaçlı duruma getirmek
m. e.-məsün 65/28
[=1]

mömin: is. (Ar.) inandığı dinin kurallarına sıkı şekilde uyan kişi; dindar
m.+lər 60/26
m.+lərün 65/11
[=2]

mövcib ol-: f. (< Ar. mūcib + T. ol-) sebep olmak
m. o.-urlar 136/10
[=1]

mövcud: sf. (Ar.) var olan
m.+dur 18/1, 45/5
[=2]

mövcud ol-: f. (< Ar. mevcūd + T. ol-) var olmak, olmak
m. o.-an 17/17
m. o.-ub 131/10
[=2]

mövhumat: is. (Ar.) hurafe
m. 113/13, 136/4
[=2]

mövqe: is. (Ar.) herhangi bir kişinin toplumdaki yeri, rolü, vaziyeti
m. 136/13
m.+yi 23/12
[=2]

mövqeyyət: is. yer
m.+dədir 87/14
[=1]

mövsim: is. (Ar.) yılın dört bölümünden biri; fasıl (krş. **mövsüm**)
m.+i 97/28
[=1]

mövsüm: is. (Ar.) yılın dört bölümünden biri; fasıl (krş. **mövsim**)
m. 123/9, 123/12, 123/33, 127/21

[=4]

mövzu: is. (Ar.) konu
m. 8/33, 17/10, 52/11, 74/28, 74/30, 143/1, 143/6, 147/23
m.+a 82/32, 140/6
m.+da 86/23
m.+lar 16/15, 93/24, 93/28
m.+lara 110/2, 129/3
m.+larda 109/18
m.+lardan 27/5
m.+ları 71/20, 114/23, 137/14
m.+ların 15/29, 16/4, 16/6, 16/10, 74/2
m.+larına 53/6
m.+larından 9/22, 16/14
m.+larındandır 145/29
m.+larını 19/16, 33/4
m.+larının 16/8
m.+na 73/26, 101/13
m.+u 67/3, 74/28, 74/33
m.+ya 20/7
[=39]

mövzun: sf. vezni olan, vezinli
m. 13/23
[=1]

murad: is. (Ar.) arzu, maksat, niyet
m.+ım 69/32
m.+ımdır 117/3
m.+ımı 112/12
m.+ına 77/32, 98/1
[=5]

murada çat-: f. (< Ar. murād + T. çat-) maksadına, dileğine kavuşmak
m. ç.-maq 75/15
[=1]

murada yet-: f. (< Ar. murād + T. yet-) maksadına, dileğine kavuşmak
m. y.-ə 99/21
[=1]

muraz: is. (Ar.) istek, dilek, amaç
m.+dan 115/26
[=1]

musiqi: is. (Ar.) müzik
m. 14/30, 39/12, 39/18, 83/1, 93/11, 93/16, 120/31, 126/32, 146/13, 147/13
m.+ləri 39/18
m.+nin 49/31
m.+si 44/29
m.+sini 14/31, 15/2
[=15]

muzd: is. (Far.) yapılan işin karşılığında verilen emek hakkı
m.+um 146/7
m.+unu 129/19
[=2]

muzdsuz: sf. emek hakkı verilmeyen; parasız
m. 129/12
[=1]

muzdur: is. (Far.) ücretle çalışan emekçi
m. 134/29
[=1]

mü: soru eki
m. 10/18, 111/26, 124/16, 124/17
m.+sün 39/5
[=5]

müasir: sf. (Ar.) içinde bulunulan asırda
m. 8/12, 16/4, 17/29, 117/27, 119/12, 121/27, 141/32
[=7]

mübaliğə: is. (Ar.) abartı
m. 133/28, 134/27

[=2]

mübarək: sf. (Ar.) mukaddes, aziz, hürmetli
m. 48/16
m.+dir 39/2
[=2]

mübariz: is. (Ar.) savaş ruhlu
m. 135/3
[=1]

mübarizə: is. (Ar.) çekişme
m. 66/19, 71/29, 71/31, 72/13, 83/12, 131/4, 131/24
m.+də 84/9
m.+lər 66/13
m.+ləri 93/24, 93/28
m.+lərini 92/21
m.+ni 119/4
m.+nin 16/25, 71/25
m.+si 66/6, 87/13, 130/15, 131/2, 131/7
m.+sinin 66/15
m.+siylə 134/22
m.+yə 99/27
[=23]

mübarizə et-: f. (< Ar. mubāreze + T. et-) vuruşmak, çekişmek
m. e.-(d)ərkən 87/11
[=1]

mübarizlik: is. muayyen fikir ve maksat uğrunda çekişme, vuruşma
m. 41/11
m.+(y)i 69/25
[=2]

mücadilə: is. (Ar.) birbiri ile atışma, tutuşma; kavga, dava
m.+lərdən 67/1
[=1]

mücahid: is. (Ar.) kutsal ülküler uğruna savaşan kimse
m.+lərindən 121/4
[=1]

mücərrəd: is. (Ar.) gerçekte var olmayan ancak hayal edilebilen
m. 143/9, 143/21
[=2]

müdafiə: is. (Ar.) kendisini veya başkasını hücumdan koruma, hücuma karşı çıkma
m.+si 55/8
m.+sidir 50/20
m.+sində 70/17
m.+yə 70/15
[=4]

müdafiəçi: is. müdafaa eden, koruyan
m.+si 81/13
[=1]

müdafiə et-: f. (< Ar. mudāfaʿa + T. et-) savunmak
m. e.-(d)ir 104/27
m. e.-(d)irlər 68/18
[=2]

müdam: zf. (Ar.) daima, her zaman, aralıksız
m. 118/14
[=1]

müddət: is. (Ar.) vakit, zaman
m. 66/16, 88/7, 88/10, 97/10, 104/11, 105/24, 133/5
m.+də 6/16, 25/20
[=9]

müdir: is. (Ar.) bir idareyi, müesseseyi idare eden kişi (krş. **müdür**)
m. 121/7
[=1]

müdriklik: is. akıl ve idrak sahibi olma
m.+(y)ini 136/2
[=1]

müdür: is. (Ar.) bir idareyi, müesseseyi idare eden kişi (krş. **müdir**)
m.+ü 28/15
[=1]

müəllif: is. (Ar.) edebî, bedii, ilmî ve başka eser yazan veya düzenleyen kişi
m. 20/4, 22/9, 27/23, 139/16
m.+i 8/13, 13/12, 32/17, 92/27
m.+inin 41/19
m.+lər 32/16
m.+lərdən 27/30
m.+ləri 145/24
m.+lərindən 136/32
m.+lərinin 37/21
[=14]

müəllim: is. (Ar.) öğretmen
m. 24/14, 25/24, 31/21
m.+i 138/18
m.+lər 22/27
m.+lərinə 22/13
[=6]

müəllimlik: is. öğretmenlik
m.+lə 31/18
[=1]

müəmma: is. (Ar.) harf ve rakamlarla ifade edilen klasik şiir türlerinden biri; manzum bilmece
m. 24/22
[=1]

müəmmalı: sf. muamması olan
m. 94/31
[=1]

müəyyən: sf. (Ar.) belirli
m. 21/15, 41/16, 142/32
[=3]

müfəssəl: sf. (Ar.) ayrıntılı
m. 35/8, 140/7
[=2]

müfəttiş: is. (Ar.) teftiş yapan kişi
m.+i 21/8
[=1]

müfid: sf. (Ar.) yararlı
m. 25/5
[=1]

müftə: sf. (Far.) ücretsiz
m. 22/25
[=1]

müğənni: is. (Ar.) okuyan
m.+lərin 7/23
[=1]

mühacirət et-: f. (< Ar. muhāceret + T. et-) vatanını terk ederek başka bir ülkeye taşınmak
m. e.-mişlər 12/27
[=1]

mühafizə: is. (Ar.) hücumdan, tehlikeden, darbeden vs. koruma, saklama
m. 122/30
[=1]

mühafizə et-: f. (< Ar. muḥāfaẓa + T. et-) zararlı bir şeyden korumak
m. e.-(d)ilmədikləri 8/15
m. e.-(d)ilmişdir 45/22
[=2]

mühafizəkar: is. (< Ar. muḥāfaẓa + Far. -kār) modası geçen, eski âdet ve ananeleri seven, onlara riayet eden kişi
m. 50/8
[=1]

mühakimə: is. (Ar.) bir şey hakkında fikir, mülahaza
m. 138/23
[=1]

müharibə: is. (Ar.) harp, dava
m.+lər 17/17
m.+lərə 10/11
m.+ləri 99/23
m.+si 145/14
m.+sindən 28/12
[=5]

mühəqqəq: is. (Ar.) soruşturmacı
m. 6/3
m.+lər 49/26
m.+lərin 6/4, 53/7
m.+lərinə 29/20
[=5]

mühərrik: sf. (Ar.) kışkırtıcı
m. 134/28
[=1]

mühüm: sf. (Ar.) önemli
m. 15/25, 15/28, 16/7, 23/12, 25/7, 26/5, 27/23, 28/6, 33/25, 33/32, 34/7, 36/13, 36/27, 36/33, 37/27, 49/31, 50/15, 50/20, 51/17, 69/22, 75/20, 85/19, 86/14, 89/18, 95/19, 96/1, 109/3, 109/9, 114/23, 123/33, 127/20, 127/25, 141/19, 143/31
m.+dür 33/3, 50/7
m.+ləri 34/11, 36/32, 128/1
m.+ü 15/26
[=40]

müxəmməs: is. (Ar.) her biri beş mısradan ibaret olan şiir türü; beşlik
m. 96/18, 112/16, 114/11, 115/12, 119/8
m.+də 96/18
m.+ləri 73/13
m.+lərindən 111/27
m.+lərlə 73/12
[=9]

müxənnəs: sf. (Ar.) alçak, namert, korkak
m. 64/30, 106/5
m.+dən 106/15
[=3]

müxənnət: sf. (Ar.) alçak, namert, korkak
m. 47/10
[=1]

müxəyyələ: is. (Ar.) tasavvur
m.+sinin 129/28
[=1]

müxtəlif: sf. (Ar.) çeşitli
m. 7/30, 8/16, 8/24, 8/33, 9/7, 9/16, 9/29, 14/27, 14/28, 14/29, 15/8, 15/25, 15/29, 15/31, 16/16, 21/14, 24/2, 24/5, 26/6, 26/7, 26/25, 27/4, 28/16, 28/19, 28/32, 32/13, 32/18, 32/32, 39/22, 39/25, 43/6, 43/7, 53/3, 66/12, 67/5, 73/20, 80/5, 83/22, 84/6, 84/26, 86/5, 91/11, 92/31, 93/20, 95/16, 96/1, 104/4, 110/6, 119/16, 123/6, 123/16, 130/31, 132/9, 133/15, 135/20, 140/13, 140/14, 140/15
m.+dir 124/30, 125/18

[=60]

müxtəsər: sf. (Ar.) ayrıntısız, kısa
m. 25/5, 110/20
[=2]

müjdə: is. (Far.) güzel haber, sevindirici söz
m. 77/9
[=1]

müjgan: is. (Far.) kirpikler
m. 108/12
[=1]

mükəmməl: sf. (Ar.) hiçbir kusuru, noksanı olmayan; eksiksiz, tam
m. 98/28, 101/28, 108/28, 114/9
[=4]

mükəmməlləş-: f. kusursuz olmak
m.-mişdir 85/26, 100/12
[=2]

mükərrər: zf. (Ar.) defalarca
m. 48/19
[=1]

müqabil: is. (Ar.) karşı, karşı taraf
m. 44/11
m.+ində 30/3
[=2]

müqavimət göstər-: f. (< Ar. muḳāvemet + T. göster-) bir kuvvete karşı dayanmak, karşı durmak
m. g.-mir 51/13
[=1]

müqayisə: is. (Ar.) benzer ve farklı yönlerini yahut birinin diğerinden üstünlüğünü belirginleştirmek için karşılaştırma
m. 69/15, 144/7
m.+lərlə 72/30
[=3]

müqayisə et-: f. (< Ar. muḳāyese + T. et-) karşılaştırmak
m. e.-(d)ə 88/31
m. e.-miş 42/3
[=2]

müqayisəli: sf. karşılaştırmalı
m. 15/9, 17/30, 53/5, 137/7
[=4]

müqəddəs: sf. (Ar.) kutsal
m. 36/7, 36/33, 37/17, 37/24, 48/18, 49/15, 115/18
m.+dir 50/4, 55/15
[=9]

müqəddəsat: is. (Ar.) kutsal sayılan inanç ve davranışlar
m.+a 49/14
[=1]

müqəddəsləşdiril-: f. kutsallaştırılmak
m.-miş 131/29
m.-mişdir 122/16
[=2]

müqəddəsləşdirilmə: is. kutsallaştırılma
m.+si 132/25
[=1]

müqəddimə: is. (Ar.) herhangi bir eserin başlangıcı, giriş bölümü
m. 22/20, 29/4, 32/9, 42/25, 43/3, 109/4
m.+də 13/17, 43/13, 43/21, 43/25
m.+dən 13/17, 41/4, 43/30

m.+sində 15/15, 27/13, 41/23, 113/9, 142/30
[=18]

mülahizə: is. (Ar.) fikir, görüş
m. 17/11, 84/4
m.+ləri 71/31
m.+lərini 24/31
[=4]

müməssil: is. (Ar.) temsilci
m.+idir 137/12
[=1]

mümkün: sf. (Ar.) hayata geçebilen, olabilen
m. 6/20, 9/12, 93/8
[=3]

mümkün ol-: f. (< Ar. mumkin + T. ol-) hayata geçebilmek
m. o.-anları 21/3
m. o.-anlarını 21/18, 27/19
m. o.-duğu 29/33
m. o.-mayan 129/31
m. o.-ur 129/32
[=6]

münasib: sf. (Ar.) uygun
m. 25/3
[=1]

münasibət: 1. is. (Ar.) iki şey arasındaki uygunluk
m.+i 88/8
m.+lərinə 16/11
2. is. (Ar.) karşılıklı alaka, yakınlık
m.+də 136/20
m.+i 93/23, 130/15, 133/29, 135/13
m.+lərə 41/5
m.+ləri 8/24, 14/16, 95/22, 123/10
m.+lərin 16/17
m.+lərini 137/24
3. is. (Ar.) sebep, vesile, gerekçe, neden
m.+iylə 73/14
m.+lə 28/7, 42/2
m.+lərlə 135/20
[=18]

münasib gör-: f. (< Ar. munāsib + T. gör-) layık görmek, yakıştırmak
m. g.-ür 27/28
[=1]

münəvvər: sf. (Ar.) aydın
m.+lərindən 20/3
[=1]

müntəzəm: sf. (Ar.) sistemli
m. 25/18
[=1]

müraciət et-: f. (< Ar. murācaʿat + T. et-) başvurmak
m. e.-(d)ilmiş 45/24
m. e.-(d)ir 46/20, 46/22, 56/7
m. e.-(d)irəm 17/2
m. e.-məyi 26/1
[=6]

mürəbbi: is. (Ar.) geçmişte varlıklı ve soylu ailelerde çocukların talim ve terbiyesi ile meşgul olan kişi
m. 138/18
[=1]

mürəkkeb: sf. (Ar.) yazı yazmak için kullanılan renkli boya
m. 72/31
[=1]

mürşid: is. (Ar.) asıl manası "doğru yolu gösteren" olup tarikata önderlik eden

şeyhlere denir
m. 97/18
[=1]

mürtəce: sf. (Ar.) gerici kişi
m. 22/2, 119/10
[=2]

müruri-əyyam ilə: zf. (Ar.) gün(ler) geçtikçe
m. 24/24
[=1]

mürüvvət: is. (Ar.) insaf, merhamet, insanlık
m. 111/7
m.+lər 106/19
[=2]

müsabiqə: is. (Ar.) yarış
m. 71/30, 96/4, 144/22
m.+sinə 48/2
[=4]

müsavat: is. (Ar.) beraberlik
m. 129/32
[=1]

müsavi: sf. (Ar.) beraber
m. 70/14
[=1]

müsbət: sf. (Ar.) olumlu
m. 23/5, 136/14
[=2]

müstəqil: sf. (Ar.) ayrıca, hususi
m. 7/16, 13/4, 16/16, 36/19, 104/33, 127/24
[=6]

müstəmləkəçilik: is. emperyalist devletlerin az gelişmiş ülkeleri iktisadi ve siyasi bakımdan kendine tabi etme siyaseti
m. 106/24
[=1]

müşahidə: is. (Ar.) dikkatle bakarak, araştırarak öğrenme, tetkik etme
m.+lər 17/11
[=1]

müşavirlik: is. müşavirin vazifesi, işi
m. 43/10
[=1]

müşk: is. (Far.) güzel koku
m. 110/19
[=1]

müşkül: sf. (Ar.) çetin, zor
m. 43/5
m.+ə 107/29
m.+ünü 43/18
[=3]

müştaq: sf. (Ar.) candan isteyen, hasretinde olduğu bir şeye can atan, arzusunda olan
m.+(ğ)am 103/30
m. 95/9
[=2]

müştərək: sf. (Ar.) ortak
m. 13/8, 14/8, 23/6, 40/11, 43/31, 91/13
[=6]

mütaliə et-: f. (< Ar. muṭāla'a + T. et-) kitap, gazete, dergi vs. okumak
m. e.-dim 53/4
[=1]

mütədavil ol-: f. (< Ar. mutedāvil + T.

ol-) işlek olmak
m. o.-an 42/27
[=1]

mütəəssib: sf. (Ar.) katı dindar olup yeniliğe, medeniyete, terakkiye düşman olan
m.+lərə 136/7
[=1]

mütəxəssis: sf. (Ar.) ihtisas sahibi
m.+ləri 23/24
m.+ləriylə 26/12
[=2]

mütəməlliq: is. dalkavukluk ile kendini alçaltan
m. 136/8
[=1]

mütənaqız: sf. (Ar.) gittikçe azalan, eksilen
m. 136/17
[=1]

müvazinə: is. (Ar.) beraberlik, uygunluk
m.+sinə 136/22
[=1]

müvəffəqiyyət: is. (Ar.) bir şeyi elde etme isteğine, maksadına ulaşma, elde edilen güzel sonuç
m. 147/12
[=1]

müvəffəq ol-: f. (< Ar. muvaffaḳ + T. ol-) elde etmek, isteğine ulaşmak
m. o.-a 95/4
m. o.-an 95/6
m. o.-mayınca 87/17, 90/21
m. o.-mur 84/29, 109/28
m. o.-muşdur 33/16
m. o.-muşlar 31/21
m. o.-ur 131/24
[=9]

müyəssər ol-: f. (< Ar. muyesser + T. ol-) mümkün olmak, nasip olmak
m. o.-muşdur 6/21
[=1]

M. A. Fərzanə: öz. is.
M. A. F. 30/15, 31/5
[=2]

M. H. Qəmərlənski: öz. is.
M. H. Q. 21/31
[=1]

M. H. Təhmasib: öz. is.
M. H. T. 13/32, 42/28, 67/12, 71/26, 73/25, 84/3, 86/7, 86/8, 145/14
M. H. T.+ə 131/26
M. H. T.+in 28/15
[=11]

M. Qorki: öz. is.
M. Q. 16/19
M. Q.+yə 16/24
[=2]

M. Mahmudbəyof: öz. is.
M. M. 24/9
[=1]

M. Rəfili: öz. is.
M. R. 42/28
[=1]

Maçin: öz. is.
M.+ə 103/28
[=1]

Mahmud Kaşğari: öz. is.

M. K. 34/24
[=1]

Mahnılar: öz. is.
M. 24/3
[=1]

Maksim Qorki: öz. is. (krş. **Maqsim Qorki**)
M. Q. 9/10
[=1]

Maqsim Qorki: öz. is. (krş. **Maksim Qorki**)
M. Q. 14/23, 16/27
[=2]

Manas: öz. is.
M. 40/2, 40/8, 40/10, 40/14, 40/19
M.+ın 40/17, 40/20
[=7]

Mani: öz. is.
M. 36/20, 36/21, 37/15
[=3]

Mardin: öz. is.
M. 44/5, 53/17
[=2]

Mavərayi-Xəzər: öz. is.
M. 67/4
[=1]

Meselha və Çistanha: öz. is.
M. v. Ç. 31/20
[=1]

Mete: öz. is.
M.+nin 36/8
[=1]

Mete xan: öz. is.
M. x. 35/19
[=1]

Məcmuə-i Əşar Şüərayı-Azərbaycan: öz. is.
M. Ə. Ş. A. 22/9
[=1]

Məcnun: öz. is.
M. 18/11
[=1]

Mədinə: öz. is.
M.+nin 48/23
[=1]

Məhbub: öz. is.
M. 69/24
[=1]

Məhəmməd: öz. is.
M. 89/12
M+ə 65/30
[=2]

Məhəmməd Bağır Xalxali: öz. is.
M. B. X. 23/17
M. B. X.+dən 23/16
[=2]

Məhəmməd Cavadoğlu: öz. is.
M. C. 109/24
[=1]

Məhəmməd Cəfər Məhcub: öz. is.
M. C. M. 6/5
[=1]

Məhəmməd Əmani: öz. is.
M. Ə. 130/20
M. Ə.+dən 96/31

M. Ə.+nin 96/26
[=3]

Məhəmməd Hüseyn: öz. is.
M. H.+in 18/12
[=1]

Məhəmməd və Güləndam: öz. is.
M. v. G. 73/30
[=1]

Məhəmməd və Hürnisa: öz. is.
M. v. H. 73/30
[=1]

Məhərrəm: öz. is.
M. 104/13
[=1]

Məhərrəm Ərgin: öz. is.
M. Ə. 13/31, 41/22, 42/13, 42/15
[=4]

Məhməmməd Rahim Nüsrətülmülk Makui: öz. is.
M. R. N. M. 30/8
[=1]

Məhmud: öz. is.
M. 79/11, 79/14, 79/16
[=3]

Məkkə: öz. is.
M. 48/23
M+dən 90/15
[=2]

Məktəb: öz. is.
M. 23/32, 140/3
[=2]

Məlik Cəmşid: öz. is.
M. C. 21/5
[=1]

Məlikməhməd: öz. is.
M. 21/5, 21/9, 24/2, 27/2, 131/23, 131/24
M.+dir 131/22
[=7]

Məmməd Aslan: öz. is.
M. A. 115/22
[=1]

Mənzuri Xamneyi: öz. is.
M. X. 143/3
[=1]

Məryəm: öz. is.
M. 79/12, 79/20
M.+i 79/14
[=3]

Məsəllər və Tapmacalar: öz. is.
M. v. T. 31/20
[=1]

Məznəb Əli Abbasi: öz. is.
M. Ə. A. 136/32
[=1]

Milli Nəğmələr: öz. is.
M. N. 24/2
[=1]

Mingəçevir: öz. is.
M. 114/4
[=1]

Ming-kin: öz. is.
M.+dəki 11/28
[=1]

Mirza: öz. is.

M.+dır 80/19
[=1]

Mirzə: öz. is.
M. 28/11
[=1]

Mirzə Əhmədoğlu Bayramof: öz. is.

M. Ə. B. 113/12
[=1]

Mirzə Ələkbər Sabir: öz. is.
M. Ə. S. 23/4
[=1]

Mirzə Fətəli Axundof: öz. is.
M. F. A. 21/33
M. F. A.+un 21/23
[=2]

Mirzə İbrahimof: öz. is.
M. İ. 29/16
[=1]

Moğolistan: öz. is.
M. 36/11
[=1]

Molla: öz. is.
M. 108/29, 136/22, 137/10
M.+nı 135/28
M.+nın 136/16, 136/21, 137/29
M.+ya 136/16
[=8]

Molla Cümə: öz. is.
M. C. 95/5, 95/7, 108/23, 108/28, 108/30, 109/5, 109/8, 109/30, 109/32, 110/4, 110/28, 111/6, 112/13
M. C.+ni 111/25
M. C.+nin 109/12, 109/29, 110/21
[=17]

Molla Cümə və Aşıq Köplü: öz. is.
M. C. v. A. K. 109/31
[=1]

Molla Dai: öz. is.
M. D. 112/28
[=1]

Molla Həsən Ədib Əhəri Tuti: öz. is.
M. H. Ə. Ə. T. 23/15
[=1]

Molla Mustafa: öz. is.
M. M. 23/15, 23/16
[=2]

Molla Nəsrəddin: öz. is.
M. N. 20/15, 20/17, 20/20, 20/23, 20/29, 20/30, 23/32, 135/16, 135/17, 135/19, 135/22, 135/24, 135/31, 136/6, 136/21, 136/24, 136/27, 136/29, 137/2, 137/6, 137/24, 137/28, 138/8, 138/9, 140/19
M. N.+də 140/2
M. N.+ə 136/26
M. N.+i 137/5, 137/9, 137/15
M. N.+in 20/25, 137/30, 138/2
[=33]

Molla Pənah: öz. is.
M. P. 102/4
[=1]

Moskova: öz. is.
M. 26/11, 113/5, 114/13
M.+da 28/5, 28/6, 113/29
M.+ya 18/10
[=7]

Moskova Səfəri: öz. is.
M. S. 119/5

[=1]

Movla: öz. is.
M.+m 98/7
[=1]

Möcüz: öz. is.
M.+in 9/18
[=1]

Mömin: öz. is.
M.+i 71/7
[=1]

Mövləvi: öz. is.
M. 5/21
[=1]

Muğan: öz. is.
M. 115/27
M.+da 116/20
M.+dan 78/19
[=3]

Muxtarı: öz. is.
M. 109/25
[=1]

Mulan: öz. is.
M. 12/4, 12/6
M.+ın 12/18
[=3]

Mulan nəğmələri: öz. is.
M. n. 12/2
[=1]

Muncuq: öz. is.
M.+un 11/5
[=1]

Musa: öz. is.
M. 48/24
[=1]

Mustafa: öz. is.
M.+ya 104/14
[=1]

Muşeq: öz. is.
M. 18/7
[=1]

Müasir Azərbaycan Dili: öz. is.
M. A. D. 113/8
[=1]

Müəllim Rifət: öz. is.
M. R. 13/30, 42/10
[=2]

Müqəddəs Balıq: öz. is.
M. B. 133/8
[=1]

Müsəlman: öz. is.
M. 36/25, 40/4, 40/15, 40/20, 81/15, 105/20
M.+da 102/22
M+lara 22/33
[=8]

Müsəlmanlaşdırıl-: öz. is.
M.-masından 53/19
[=1]

Müslüm Maqamayef: öz. is.
M. M. 89/4
[=1]

naçalnik: is. (Rus.) reis
n. 106/22
[=1]

naçar: sf. (Far.) çaresiz
n. 125/28
[=1]

nadan: sf. (Far.) sert, kaba
n. 98/20
n.+dan 106/15
[=2]

nadir: sf. (Ar.) az bulunan, az karşılaşılan
n. 17/19
[=1]

nagahan: zf. (Far.) birden bire, habersiz
n.+da 58/3
n.+dan 58/19
[=2]

nağara: is. her iki yüzüne deri çekilmiş silindir gövdeli müzik aleti
n. 93/8
[=1]

nağıl: is. (Ar.) genellikle efsanevi, fantastik kuvvetlerin iştirakı ile cereyan eden uydurma hadiseler ve şahıslar hakkında hikâye, rivayet, masal
n. 5/20, 5/26, 9/24, 15/12, 15/24, 16/8, 20/32, 21/1, 21/7, 26/22, 32/31, 33/8, 73/26, 73/28, 83/13, 83/20, 86/24, 89/6, 90/7, 127/26, 129/27, 129/30, 130/13, 133/28
n.+a 132/31
n.+da 8/24, 132/9
n.+ı 21/4, 90/11, 130/24
n.+ın 130/9, 131/16, 132/23
n.+ında 131/23, 133/23, 134/10, 135/5
n.+ını 27/2
n.+lar 7/4, 8/14, 9/25, 20/1, 21/6, 24/21, 25/20, 26/28, 28/16, 28/30, 29/2, 32/23, 129/26, 129/28, 130/17, 130/24, 130/25, 131/1, 131/26, 133/12, 133/26, 133/31, 134/21
n.+lara 28/25, 130/7, 130/21
n.+larda 73/15, 86/21, 129/31, 130/1, 130/5, 130/15, 131/3, 131/5, 131/7, 131/9, 131/15, 133/13, 133/17, 133/26, 133/28, 133/30, 134/5, 134/19, 134/24, 134/27, 134/30, 134/31, 135/2
n.+lardan 73/21, 73/29, 130/19, 132/24, 134/21
n.+lardır 131/1, 131/27, 133/11
n.+ları 21/2, 21/8, 29/8, 73/23, 129/29, 130/29, 130/31, 133/12, 133/33, 134/21, 134/26
n.+larımız 73/23
n.+larımızda 132/27, 133/7, 133/15, 139/31
n.+ların 130/7, 130/12, 130/22, 131/22, 132/30, 133/9, 133/10, 134/1, 135/3, 140/22
n.+larında 134/9, 134/7, 134/28
n.+larının 29/7, 31/24, 73/25, 131/32
n.+larla 8/8
[=129]

nağılçı: is. çok masal, halk hikâyesi bilen ve onları maharetle anlatmayı beceren kişi
n.+ların 7/23
[=1]

nağıl et-: f. (< Ar. naḳl + T. et-) sözlü olarak bildirmek, söylemek
n. e.-(d)irlər 83/33
[=1]

nahaq: sf. haksız, adaletsiz; kanunsuz
n. 107/26
n.+a 130/6
[=2]

nahar: is. (Ar.) gün ortası

n. 112/10, 116/9
[=2]

nahiyə: is. (Ar.) bucak, bölge
n.+sinin 113/1, 113/12, 114/1
[=3]

nal: is. (Ar.) sürtünmekten ve zedelenmekten korumak için at, katır vs. hayvanların tırnaklarına vurulan demir parçası
n.+ı 146/19
[=1]

nalə: is. (Far.) feryat, figan
n. 148/7
[=1]

nam: is. (Ar.) ad
n.+ına 137/26
[=1]

namaz qıl-: f. (< Far. namāz + T. kıl-) namaz ibadetini icra etmek
n. q.-ır 49/12
[=1]

namə: is. (Far.) mektup
n.+lərim 118/15
[=1]

namərd: sf. (Far.) alçak
n. 109/18, 115/8, 117/11, 120/18
n.+ə 65/28
n.+lər 54/28, 106/8, 106/29
n.+ləri 115/2
n.+lərin 54/29
[=10]

namərdlik: is. alçaklık, vefasızlık
n. 107/7
[=1]

namus: is. (Ar.) şeref, hasiyet
n. 50/20, 55/8, 55/15, 90/25, 117/13
n.+ı 69/11
n.+ları 38/8, 45/33
n.+u 55/18, 89/22
n.+un 50/31, 97/29
n.+una 89/15, 90/21
n.+unu 107/9
[=15]

namuslu: sf. ismetli, ahlaklı, gayretli
n. 82/3, 106/29
[=2]

namussuz: sf. namustan mahrum, namusu olmayan, gayretsiz
n. 87/20
[=1]

nanəcib: is. (< Far. nā + Ar. necīb) nankör, namert
n.+ləri 115/9
[=1]

nar: 1. is. (Far.) içerisinde şeffaf perde ile örtülmüş çoğu ekşi, mayhoş veya tatlı taneleri olan sert kabuklu yuvarlak meyve
n. 143/12
n.+a 120/13
n.+da 143/22
n.+dan 143/22
n.+ə 120/16
2. is. (Ar.) od, ateş
n.+ı 98/17
n.+ın 112/8
[=7]

narahat: sf. (< Far. nā + Ar. rāḥat) rahatı bozulmuş
n.+dır 85/20

[=1]

narahat ol-: f. rahatı bozulmak
n. o.-ar 68/5
[=1]

narazı: sf. razı olmayan
n. 99/26
[=1]

narazılıq: is. razı olmama
n. 84/13
n.+(ğ)ı 146/23
[=2]

naşir: is. (Ar.) kitap vs. neşreden kişi
n. 20/16
n.+i 121/7
[=2]

naz: is. (Far.) şive, işve, gamze
n.+ı 110/11, 120/15
n.+ıyla 107/26
[=3]

nazənin: sf. (Far.) nazlı, cilveli; ince ve güzel
n. 95/8
[=1]

nazik: sf. (Far.) ince, zarif, güzel
n. 24/22, 98/6
[=2]

nazlı: sf. şiveli, gamzeli, işveli
n. 94/24, 94/27
[=2]

necə: 1. zf. soru anlamında: ne tür
n. 61/7, 65/5, 70/8, 98/3, 118/26, 141/8, 141/10, 144/19
n.+sən 45/21, 60/23, 65/7, 147/2

2. zf. ne dercede, ne kadar
n. 60/25, 117/1, 139/19
[=15]

necə ki: nasıl ki
n. k. 145/21
[=1]

neçə: 1. ne kadar
n. 101/31, 107/23, 139/19
2. sf. birkaç
n. 20/22, 24/32, 31/7, 50/15, 119/19, 131/11, 131/17, 140/11
[=11]

neçə-neçə: zf. birçok
n. 121/22
[=1]

neçün: zf. niçin
n. 57/29, 111/25
[=2]

nemət: is. (Ar.) yaşamak için gerekli olan şeyler bütünü
n.+indən 111/3
n.+lər 131/12
[=2]

ney: is. (Far.) kamıştan yapılmış, nefesle çalınan müzik aletii
n. 11/18
n.+imi 11/23
[=2]

nə: 1. zm. hangi şey
n. 12/9, 27/14, 43/15, 46/26, 46/31, 47/11, 58/23, 60/13, 60/17, 60/21, 61/11, 62/23, 64/11, 64/12, 64/19, 64/31, 69/17, 77/30, 85/23, 98/10, 118/14, 118/19, 121/14, 128/22, 138/9, 141/9, 146/19, 146/20

n.+dir 96/14, 111/28, 111/29, 112/1, 112/2, 112/3, 112/8, 112/13
n.+dür 58/5
n.+lər 61/13, 62/13, 63/19
n.+sən 101/27, 102/22
n.+yə 58/5
n.+yi 12/10
2. sf. hangi
n. 54/18, 73/6, 82/17, 102/21, 103/2, 106/15, 121/25, 141/10, 146/7, 147/26, 147/27
3. sf. nasıl
n. 46/15, 58/9, 58/24, 59/3, 60/19, 118/24
4. zf. neden
n. 58/4, 59/6, 59/9, 60/16, 63/8, 96/29, 100/16, 103/26, 139/12
5. zm. "bana ne, sana ne, ona ne" gibi sorularda "ne ilgisi var" anlamına gelen bir söz
n. 140/21
6. bağ. (Far.) ne… ne…
n. 58/20, 67/23, 80/12
[=74]

nədamət çək-: f. (< Ar. nedāmet + T. çek-) pişman olmak
n. ç.-ir 102/17
[=1]

nəf: is. (Ar.) hayır, fayda, menfaat
n.+lərindən 22/32, 23/3
[=2]

nəfər: is. (Ar.) şahıs
n. 6/9, 56/25, 71/11, 129/21
n.+dən 71/22
n.+in 135/15
[=6]

nəfəs: is. (Ar.) ciğerle havayı içeri alıp bırakma
n. 94/7, 117/25
n.+im 120/13
[=3]

nəfəs al-: 1. (< Ar. nefes + T. al-) soluk almak
n. a.-ışı 12/8
2. (< Ar. nefes + T. al-) ferahlamak, rahatlamak
n. a.-ır 88/25
[=2]

nəfəs çək-: f. (< Ar. nefes + T. çek-) soluk almak
n. ç.-dim 121/21
[=1]

nəfis: is. (Ar.) son derece zarif, ince, güzel
n.+ə 120/24
n.+in 106/2
[=2]

nəğmə: is. (Ar.) hava, şarkı
n. 5/26, 11/32, 92/23, 123/18
n.+dən 11/20
n.+lər 7/4, 7/15, 12/1, 29/1, 32/21, 122/11, 123/28, 124/1
n.+lərdəki 18/25
n.+ləri 7/11, 11/18, 15/13, 22/28, 122/9
n.+ləridir 9/32, 122/10, 122/31
n.+lərim 121/15
n.+lərimiz 25/29
n.+lərin 19/14, 19/16
n.+lərinə 100/24
n.+lərinin 7/14, 10/6, 10/27, 122/17
n.+ni 21/33
n.+sini 11/31
[=33]

nəğməkar: is. (< Ar. naġme + Far. -kār) şarkı söyleyen

n.+dır 68/26
n.+ı 78/28
n.+ıdır 82/2
[=3]

nəhayət: zf. (Ar.) sonunda
n. 80/1, 82/9, 104/29
[=3]

nəhəng: sf. (Ar.) son derece büyük, iri
n. 54/8, 131/15
n.+dir 131/10
[=3]

nəhr: is. (Ar.) büyük çay, akarsu
n.+inə 35/14
[=1]

nəhslik: is. (Ar.) uğursuzluk
n.+(y)ini 123/23
[=1]

nəinki: bağ. hem
n. 20/18
[=1]

nə kimi: nasıl, ne türlü?
n. k. 15/5, 132/12
[=2]

nəqd: is. eleştiri
n.+ini 42/16
[=1]

nə qədər: 1. nicelik bakımından miktar, ölçü, fiyat, zaman anlamlarıyla soru bildiren bir söz
n. q. 22/26, 76/18, 102/8, 115/7
n. q.+inin 20/26
2. çok, oldukça
n. q. 8/28
3. ne ölçüde
n. q. 20/25, 75/15, 89/1, 144/23
[=10]

nəqərat: is. (Ar.) şarkının her bendinden sonra tekrarlanan beyit veya mısralar
n. 94/14
n.+ı 122/29
[=2]

nəql: is. (Ar.) bir şeyi anlatma, söyleme, hikâye etme
n. 66/25
[=1]

nəql et-: f. (< Ar. naḳl + T. et-) bir hadiseyi, hikâyeyi vs. anlatmak
n. e.-(d)ilən 20/30
n. e.-(d)ilmiş 41/14, 89/2
n. e.-(d)ilmişdir 18/30, 67/2, 67/14, 119/22
n. e.-(d)irik 53/31, 121/9, 125/27, 127/1, 130/33
n. e.-mişdir 99/13
n. e.-mişlər 11/4
[=14]

nəlbəki: is. bardak veya fincan altı
n.+də 125/31
[=1]

nəma: is. menfaatçi
n.+ları 109/10
[=1]

nər: sf. (Far.) erkek (deve)
n. 84/16
[=1]

nərgis: is. (Far.) kokulu beyaz veya sarı çiçekleri olan kalın gövdeli gül (krş. **nərgiz**)
n. 96/32, 102/17

[=2]

nərgislən-: f. nergis bitkisiyle kaplanmak
n.-ir 97/28
[=1]

nərgiz: is. (Far.) kokulu beyaz veya sarı çiçekleri olan kalın gövdeli gül (krş. **nərgis**)
n.+i 87/1, 99/19
[=2]

nəsəb: is. (Ar.) menşe, nesil, soy, ecdat silsilesi
n.+ini 14/22
[=1]

nəsihət: is. (Ar.) öğüt, yol gösterici sözler
n. 50/27, 66/26, 95/19, 101/9, 107/2
n.+i 72/19, 95/21
n.+lər 104/24
n.+ləri 55/4, 95/22, 103/17
[=11]

nəsihətamiz: sf. (< Ar. naṣīḥat + Far. -āmīz) nasihat verici, nasihatle dolu, öğüt veren
n. 102/24, 107/1
[=2]

nəsil: is. (Ar.) soy
n.+idür 43/26
n.+ini 38/33
n.+lər 33/22
n.+lərin 30/2
[=4]

nəsildən-nəslə: zf. bir nesilden diğerine
n. 5/21, 7/5, 91/16
[=3]

nəsr: is. (Ar.) roman, hikâye, öykü tarzında yazılmış edebiyat (nazım karşıtı)
n. 32/16, 40/29, 41/13, 41/14, 51/26, 66/21, 66/25, 142/1, 144/7, 147/30
n.+in 73/4
n.+ində 45/22
n.+lə 40/5, 147/30
[=14]

nəşə: is. (Ar.) keyif, sevinç, lezzet, zevk
n.+ləri 11/13
[=1]

nəşət et-: f. (< Ar. neşʾet + T. et-) türemek, hasıl olmak, vücuda gelmek
n. e.-dikləri 13/4
[=1]

nəşr: is. (Ar.) yayım
n. 30/6, 74/21
n.+ə 21/27
n.+i 21/26, 25/8, 26/20, 28/12, 28/19, 28/21, 29/7, 30/27, 67/12, 74/17, 139/14, 142/26, 145/7
n.+ində 105/3
n.+inə 21/27, 136/33
[=19]

nəşr et-: f. (< Ar. neşr + T. et-) yayımlamak
n. e.-(d)ildi 43/4, 67/11
n. e.-(d)ildiyini 20/33
n. e.-(d)ilən 30/14
n. e.-(d)ilir 23/31
n. e.-(d)ilirdi 26/11
n. e.-(d)ilməmişdir 30/28
n. e.-(d)ilməsi 29/19, 74/19, 130/22, 139/32
n. e.-(d)ilməyə 136/27

n. e.-(d)ilmişdir 6/16, 14/6, 27/33, 28/20, 29/4, 29/6, 30/16, 31/11, 32/12, 40/26, 42/9, 42/32, 43/2, 53/28, 67/9, 67/10, 71/21, 118/3, 137/1, 140/7, 145/15, 145/19
n. e.-(d)ilmişsə 6/19
n. e.-(d)ilsin 6/25
n. e.-(d)ir 26/31, 27/10
n. e.-(d)irik 6/24
n. e.-di 25/25
n. e.-diyi 41/22, 74/25
n. e.-mək 6/20
n. e.-miş 21/29, 27/13, 42/16
n. e.-mişdi 21/32
n. e.-mişdir 20/4, 26/26, 27/29, 28/24, 42/2, 42/11, 42/12, 109/5, 142/29, 145/14
n. e.-mişlər 13/33, 21/7, 31/4, 42/29, 143/3, 143/5
[=63]

nəşriyyə: is. (Ar.) kitap, gazete, dergi vs. neşretmekle meşgul olan müessese, idare
n.+sinin 14/4
[=1]

nəşr olun-: f. (< Ar. neşr + T. olun-) yayımlanmak
n. o.-an 89/16
n. o.-muşdur 28/1
n. o.-urdu 24/2
[=3]

nə təhər: is. (Ar.) usul, kaide, yol
n. t. 73/5
[=1]

nəticə: is. (Ar.) sonuç
n. 138/24, 138/27
n.+də 80/26
n.+si 16/6, 29/22
n.+sində 9/5, 17/17, 66/9, 74/2, 99/23, 105/1, 113/9
[=12]

nəticəyə gəl-: f. (< Ar. netīce + T. gel-) muayyen bir karara, kanaate gelmek
n. g.-dim 53/8
[=1]

nəvar: is. kaset
n. 116/24
[=1]

nəvaziş: is. (Far.) hayıflanma, teessüf
n.+i 77/19
[=1]

nəvə: is. torun
n.+si 86/7
n.+sidir 46/2
[=2]

nəzər: is. (Ar.) bakma, bakış, gözlerin ifadesi
n.+dən 54/13
n.+imizə 30/23
n.+indən 115/5
[=3]

nəzərə al-: f. (< Ar. naẓar + T. al-) akılda tutmak
n. a.-araq 8/20
n. a.-arsaq 67/13, 144/22
n. a.-ına 129/29
n. a.-maq 75/4
[=5]

nəzərdən keçir-: f. (< Ar. naẓar + T. geçir-) gözden geçirmek, bakmak
n. k.-irsək 20/32
[=1]

nəzərdə tut-: f. (< Ar. naẓar+ T. tut-)

hakkında düşünmek
n. t.-araq 53/7
[=1]

nəzərə gəl-: f. (< Ar. naẓar + T. gel-) görünmek, … gibi görünmek
n. g.-ir 46/4, 74/33, 86/15, 109/27, 123/15, 132/25
[=6]

nəzəri: sf. (Ar.) kuramsal
n. 24/8
[=1]

nəzəriyyə: is. (Ar.) kuram
n. 24/14
n.+ler 15/26
n.+nin 15/17
n.+si 15/11, 15/27
n.+sidir 15/26
[=6]

nəzir-niyaz: is. (Ar. nezir + Far. niyaz) Allah yolunda verilen şey
n.+dan 52/30, 54/6, 79/8
[=3]

nəzirə: is. (Ar.) bir şairin bir şiirine taklidî yazılan ya da söylenen şiir; benzetme
n. 108/21
[=1]

nəzm: is. (Ar.) şiir tarzında yazılmış veya söylenmiş manzum edebiyat (nesir karşıtı)
n. 41/13, 147/30
n.+dən 40/24, 51/26
n.+i 102/3, 102/4
n.+lə 142/1
[=7]

nəzmə çək-: f. (< Ar. naẓm + T. çek-) bir hadiseyi nazım şeklinde tasvir etmek
n. ç.-ərək 34/5
n. ç.-ib 31/26
n. ç.-ilmək 42/32
n. ç.-miş 14/2
n. ç.-mişlər 31/31
[=5]

nəzmli: sf. nazmı olan
n. 144/5
[=1]

nida: is. (Ar.) his, heyecan bildiren ses
n. 61/1
[=1]

nifrət: is. (Ar.) bir kişiye, işe, harekete vesaireye karşı derin kin hissi
n. 8/1, 8/2, 8/9, 41/12, 68/11, 131/8, 133/22
n.+i 83/12
n.+ini 83/20136/10
[=10]

nikbin: sf. (Far.) iyimser
n. 8/30, 78/26
[=2]

nikbinlik: is. iyimserlik
n. 8/27, 130/5
[=2]

nimçə: is. boş kap
n. 148/8
[=1]

nisab: is. (Ar.) kaynak
n.+ında 23/17
[=1]

nisbət: 1. is. (Ar.) kıyas

n. 29/26, 32/7
2. ed. (Ar.) ait
n. 80/29
[=3]

nisbətən: zf. (Ar.) kıyasla; göre
n. 9/32, 29/27, 71/18, 93/15, 96/22, 134/20
[=6]

nisbət ver-: f. (< Ar. nisbet + T. ver-) mukayese etmek
n. v.-ib 137/25
n. v.-mişdir 136/27
[=2]

nisgil: is. bir sebepten dolayı yürekte kalan memnuniyetsizlik hissi, dert
n.+im 121/11
[=1]

nişan: 1. is. (Far.) bir şeyi diğerinden ayıran alamet
n. 125/23, 125/24
n.+ı 117/2, 125/22
2. is. (Far.) herhangi bir hizmet veya herhangi bir hadisenin hatırasına göre bir teşkilat tarafından verilen üstü yazılı, şekilli metal vesaireden hazırlanmış özel levha
n.+ı 113/30
3. is. (Far.) erkek tarafından kızı nişanlama maksadı ile gönderilen yüzük, tatlı vs.
n. 104/21, 126/29
[=7]

nişan al-: f. (< Far. nişān + T. al-) gezlemek
n. a.-ıb 125/21
[=1]

nişanlama: is. nişanlanmak işi
n. 126/30
[=1]

nişanlan-: f. adaklanmak
n.-dım 20/11
n.-ıb 52/16
n.-ır 56/28
[=3]

nişanlı: sf. adaklı, nişanlanmış
n. 88/10
n.+lar 74/31
n.+sı 87/5, 88/4
n.+sından 88/6
n.+sını 148/6
[=6]

nitq: 1. is. (Ar.) konuşma, fikrini sözle ifade etme kabiliyeti, telaffuz
n.+im 101/26
2. is. (Ar.) söylev
n.+ində 30/21
[=2]

niyə: zf. “ne için?”, “ne sebepten?”, “neye göre?” manalarında kullanılan soru sözcüğü
n. 70/11, 103/18
[=2]

niyyət: is. (Ar.) maksat, meram
n.+in 125/24
[=1]

nizam: is. (Ar.) sıra, saf
n.+a 106/6
[=1]

not: is. (Fr.) bir şeyi hatırlamak için yazılan kısa yazı
n. 22/25

[=1]

nökər: is. geçmişte ağasına hizmet eden ve onun buyruklarını yerine getiren hizmetkâr (erkek)
n. 90/7, 90/16, 104/11, 129/8, 134/29, 146/7
n.+i 90/16
[=7]

nökərçilik: is. hizmetkârlık
n. 89/33
[=1]

nöqtə: is. konu, konu ile ilgili önemli bölüm
n. 50/15, 50/20
n.+də 50/32
n.+ləri 15/28
n.+yə 106/11
[=5]

nöqteyi-nəzər: is. (Ar.) muayyen bir mesele hakkında fikir, görüş, mülahaza, bakış
n.+indən 35/9, 52/12
[=2]

növ: is. (Ar.) tür, çeşit
n. 21/2, 32/14, 39/13, 45/3, 45/6, 46/11, 131/26
n.+də 104/4
n.+dəndir 134/26
n.+lərdə 9/16
n.+ləri 13/8, 32/13, 32/16, 92/27, 93/30, 95/16, 129/24
n.+lərində 119/16
n.+lərindən 20/33, 122/9, 122/31
n.+lərindəndir 129/27
n.+lərinə 24/2
n.+lərini 26/25, 32/18
n.+lərinin 28/19
n.+ü 144/14
n.+üdür 144/15
[=28]

növbə: is. (Ar.) sıra
n. 89/31
n.+də 6/1, 23/30
[=3]

növraq: is. (Ar.) letafet, güzellik, parlaklık
n.+(ğ)a 117/6
[=1]

nur: is. (Ar.) aydınlık, ışık
n. 37/14
[=1]

nurani: sf. (Ar.) nurlu, ışıklı, aydın
n. 34/17, 38/1
n.+dir 37/5
[=3]

nüktədanlıq: is. nükteci olma durumu
n. 137/10
[=1]

nümayəndə: is. (Far.) temsilci
n.+ləri 15/17, 19/28, 23/24, 91/9, 108/22
n.+lərinə 17/1
n.+si 137/21, 137/25
n.+sidir 51/7, 68/16, 135/24, 137/10
[=12]

nümayişnamə: is. (< Far. numāyiş + nāme) gösteri eseri
n. 90/31
[=1]

nümunə: is. (Far.) örnek
n. 11/19, 19/18, 20/8, 53/30, 80/29, 98/13, 116/26, 118/4, 119/22, 121/8,

127/6, 141/26
n.+lər 17/14, 18/2, 19/32, 24/11, 27/11, 30/7, 30/27, 110/6, 127/1
n.+lərə 96/25
n.+ləri 5/20, 7/9, 7/17, 9/7, 9/26, 9/28, 17/24, 18/1, 19/30, 20/5, 20/28, 23/14, 30/13, 30/15, 30/26, 80/29, 92/15, 92/17, 141/32
n.+ləridir 13/11, 20/31
n.+lərin 18/29, 25/13, 136/28
n.+lərində 142/1
n.+lərindən 30/27
n.+lərinə 17/19, 19/32, 24/1, 45/11, 73/4
n.+lərini 9/16, 22/11, 25/10, 25/19, 27/18, 28/26, 104/17, 105/17, 119/20, 143/31
n.+lərlə 17/30
n.+lərinin 8/12, 17/9, 17/20, 20/32, 21/27, 30/30
n.+si 21/13, 131/22, 132/30
n.+sidir 10/27, 69/19
n.+sini 45/6
[=76]

nüsxə: is. (Ar.) yazılı bir şeyden çıkarılan suretlerden her biri
n.+si 42/10
n.+sindən 42/15
[=2]

N. Səyidof: öz. is.
N. S. 130/28
[=1]

N. Vəzirof: öz. is.
N. V. 21/20
N. V.+un 142/11
[=2]

Nağıllar Məcmuəsi: öz. is.
N. M. 24/3
[=1]

Naxcıvan: öz. is.
N. 116/1
[=1]

Neçə Oldu Getdi: öz. is.
N. O. G. 118/22
[=1]

Nəbati: öz. is.
N. 74/15, 94/19, 95/18
[=3]

Nəbati Xançobani: öz. is.
N. X. 21/20
[=1]

Nəcəf: öz. is.
N. 119/13
[=1]

Nəğmələr: öz. is.
N. 18/6, 18/9, 18/15, 70/31, 145/9
[=5]

Nəqabı: öz. is.
N. 32/11
[=1]

Nəriman: öz. is.
N. 112/30
[=1]

Nərimanlı: öz. is.
N. 114/1
[=1]

Nəriman Nərimanof: öz. is.
N. N. 82/32
[=1]

Nəsimi: öz. is.

N. 9/24, 18/13, 139/21, 139/23
N.+nin 96/24
[=5]

Nəsrəddin Xoca: öz. is.
N. X. 20/22, 137/11, 137/16, 137/18, 137/20, 137/26
N. X.+nın 20/21
[=7]

Nəvai: öz. is.
N. 102/2
[=1]

Nigar: öz. is.
N. 70/1, 70/5
N.+dır 69/30
N.+ın 70/3
[=4]

Nigar xanım: öz. is.
N. x. 38/4, 69/24, 69/28, 70/13
N. x.+ın 68/33, 70/4
[=6]

Nihad Sami Banarlı: öz. is.
N. S. B. 46/5
[=1]

Nikolay Kalaşof: öz. is.
N. K. 21/7
[=1]

Niyazi Gəncosmanoğlu: öz. is.
N. G. 31/31
[=1]

Nizami: öz. is.
N. 5/21, 9/24, 28/14, 29/3, 29/12, 74/24, 102/2, 130/29, 139/21, 139/22
N.+nin 9/17, 17/23, 134/3
[=13]

Nizami Gəncəvi: öz. is.
N. G. 86/23
[=1]

Novruz: öz. is.
N. 21/9, 21/11, 52/18, 52/19, 52/20, 73/22, 123/13, 123/18
N.+la 27/6
[=9]

Novruz və Qəndab: öz. is.
N. v. Q. 88/10
[=1]

Nöldəkə: öz. is.
N. 42/5
[=1]

Nuxa: öz. is.
N. 110/5
[=1]

Nurəddin Seyidof: öz. is.
N. S. 143/2
[=1]

Nuşa Pəri xanım: öz. is.
N. P. x. 135/4, 135/5, 135/7
[=3]

Nuşiravan: öz. is.
N. 101/31
[=1]

o: 1. zm. teklik üçüncü şahıs (krş. **a, ol**)
o. 11/7, 13/19, 16/31, 16/32, 18/20, 22/4, 24/13, 24/15, 24/25, 25/10, 25/18, 25/25, 25/32, 27/18, 27/19, 27/31, 28/25, 29/8, 34/21, 43/8, 50/26, 51/6, 51/9, 54/2, 54/5, 54/17, 54/21, 55/14, 55/17, 55/31, 56/5, 56/7, 56/9, 56/19, 56/24, 68/11,

68/16, 68/19, 68/27, 68/30, 70/6, 75/12, 75/21, 76/5, 76/17, 77/15, 80/2, 81/16, 81/24, 82/1, 82/4, 82/8, 82/14, 82/23, 84/28, 84/31, 85/14, 85/16, 86/30, 87/2, 87/4, 87/19, 88/13, 88/14, 88/26, 89/21, 89/23, 90/1, 90/11, 90/20, 95/12, 96/13, 96/14, 96/16, 96/17, 97/13, 97/18, 98/16, 98/28, 99/1, 100/4, 101/18, 101/19, 102/24, 102/31, 103/12, 105/30, 105/31, 108/4, 108/13, 108/20, 108/32, 109/2, 109/6, 109/9, 109/15, 109/16, 112/2, 112/3, 112/18, 114/4, 114/8, 114/23, 114/30, 116/20, 116/22, 117/27, 119/15, 129/13, 129/15, 131/25, 132/10, 132/32, 133/5, 133/15, 134/14, 135/23, 135/31, 141/17, 143/14
o.+dur 60/19, 88/1, 107/9, 141/24
o.+na 20/26, 25/7, 35/6, 36/3, 36/6, 38/24, 40/17, 43/22, 48/5, 48/15, 54/11, 54/17, 54/24, 55/16, 56/7, 56/9, 56/11, 56/16, 56/22, 66/18, 67/20, 67/27, 68/1, 68/20, 68/21, 68/31, 69/29, 71/6, 72/15, 78/7, 79/14, 83/20, 84/4, 85/6, 87/3, 87/23, 87/25, 87/31, 88/21, 89/12, 90/5, 90/17, 92/24, 97/31, 101/27, 102/10, 103/9, 104/15, 104/23, 105/6, 106/27, 108/21, 108/29, 109/17, 123/4, 123/25, 126/23, 128/12, 128/20, 128/31, 133/2, 133/4, 134/2, 134/11, 140/26, 144/4, 146/16, 147/11
o.+nda 95/19, 147/13
o.+ndakı 8/26, 51/7
o.+ndan 14/11, 28/1, 34/26, 36/3, 49/21, 67/25, 68/20, 77/30, 85/25, 97/19, 132/12, 136/25, 141/28, 143/23, 145/5,
o.+nı 35/2
o.+nu 11/9, 35/32, 37/17, 37/25, 44/28, 50/13, 52/3, 52/20, 54/5, 54/16, 54/26, 54/28, 56/30, 57/19, 57/22, 67/24, 68/17, 68/21, 69/4, 70/13, 84/25, 86/29, 87/33, 88/23, 89/11, 89/12, 92/28, 93/27, 103/9, 104/16, 107/10, 108/32, 111/7, 116/23, 123/28, 126/9, 126/11, 129/10, 132/21, 132/33, 135/6, 136/30, 137/22, 137/25
o.+nun 8/30, 9/16, 11/9, 14/15, 16/21, 18/18, 20/17, 20/20, 20/21, 20/26, 21/16, 23/10, 24/13, 24/17, 25/22, 26/1, 27/14, 27/32, 33/20, 34/25, 34/27, 38/11, 42/8, 42/13, 46/2, 46/20, 47/16, 48/12, 50/8, 50/9, 53/3, 55/10, 55/15, 55/16, 55/32, 56/14, 56/21, 56/27, 56/34, 57/6, 57/8, 57/22, 67/5, 68/28, 70/1, 71/10, 72/31, 73/1, 73/26, 74/9, 75/19, 76/4, 76/16, 78/8, 79/27, 80/15, 81/15, 83/25, 85/2, 86/12, 86/26, 87/5, 89/10, 89/22, 89/25, 89/26, 90/15, 97/6, 97/11, 97/12, 97/15, 98/24, 98/25, 98/27, 98/31, 99/1, 99/31, 100/18, 100/23, 100/24, 100/27, 101/15, 102/14, 102/30, 103/10, 104/22, 104/3, 105/2, 105/7, 105/8, 105/28, 105/32, 106/7, 106/8, 106/12, 107/1, 107/4, 108/21, 109/2, 109/4, 109/7, 109/9, 109/12, 109/18, 109/31, 112/16, 113/20, 114/9, 114/16, 116/22, 116/24, 119/10, 119/17, 119/21, 125/9, 127/26, 128/5, 128/28, 130/31, 132/33, 133/2, 135/21, 135/28, 136/9, 136/14, 136/21, 136/23, 136/25, 137/22, 138/30, 141/6, 142/23, 143/7, 143/14
o.+nunla 14/9, 20/24, 47/26, 48/2, 52/20, 78/6, 85/13, 87/23, 92/25, 102/8, 104/18, 105/5, 132/20
2. sf. uzakta olan, hakkında konuşulan kimse veya şeyi belirten bir söz
o. 14/21, 18/23, 22/23, 22/28, 22/31, 24/26, 30/14, 35/30, 42/27, 43/15, 55/26, 65/21, 68/4, 78/9, 78/13, 79/18, 83/31, 91/6, 97/6, 102/5, 116/1, 120/4, 121/24, 128/16
[=427]

oba: is. birkaç evden ibaret olan küçük mıntıka, yer
o. 12/1, 57/32, 69/13, 91/2

o.+da 58/1, 144/13
o.+larda 115/17
o.+larında 38/7
o.+nı 106/22
[=9]

o biri: öteki, diğeri
o. b. 41/25, 104/27, 131/6, 136/3
o. b.+ni 66/22
[=5]

ocaq: is. ateş yakmaya yarayan yer
o. 77/24
[=1]

o cümlədən: birçok şey veya birçok kişi arasından bir şeyi veya bir kişiyi ayırıp göstermek için kulanılır
o. c. 39/25, 44/8, 79/2, 80/28, 119/20
[=5]

od: is. ateş
o. 81/26, 81/27, 81/33, 85/10, 120/1,122/7
o.+a 95/12, 95/13, 101/18, 118/18
o.+lara 111/4
o.+un 112/4
o.+una 85/18, 99/3
o.+unı 103/15
[=15]

odla-: f. yakmak
o.-yırlar 57/7
[=1]

odlan-: f. asabileşmek
o.-a 81/32
[=1]

odun: is. yakmak için kesilmiş ve doğranmış ağaç parçası
o. 104/8
[=1]

oğlan: is. erkek çocuk
o. 45/27, 48/14, 54/7, 54/23, 56/4, 56/11, 56/12, 79/10, 87/26, 116/13, 123/30, 127/6, 130/1
o.+a 89/24
o.+ı 109/23
o.+ın 127/5
o.+ıyam 60/17
o.+la 56/15
o.+ları 131/11
o.+larını 46/24
o.+larla 56/7
[=21]

oğlancıq: is. küçük erkek çocuğu
o.+(ğ)ı 64/10
o.+(ğ)ını 50/14
o.+(ğ)um 63/16
[=3]

oğru: is. hırsız
o.+sunu 139/25
[=1]

oğul: is. erkek evlat
o. 35/32, 36/3, 48/3, 58/2, 61/21, 61/23, 61/24, 61/25, 61/26, 61/27, 62/11, 62/20, 62/24, 62/25, 62/26, 62/27, 62/28, 62/29, 62/30, 62/31, 70/13, 77/21, 77/23, 77/27, 77/31, 117/8, 117/9, 117/11, 117/13, 117/15, 117/17, 127/8
o.+lar 99/18
o.+lardan 36/4
o.+ları 92/1
o.+larına 48/11
o.+u 11/5, 12/17, 45/1, 48/20, 50/9, 50/12, 50/18, 50/25, 50/27, 53/32, 54/2, 54/6, 54/7, 54/9, 54/17, 54/29, 54/33, 55/7, 55/13, 55/28, 55/32, 56/3, 57/10, 57/11, 57/12, 57/24, 57/26, 71/2, 71/13,

79/11, 97/23, 104/14, 108/24, 112/14, 116/5, 121/6, 126/19, 140/27
o.+udur 67/20, 80/19, 86/18
o.+um 49/20, 51/3, 55/23
o.+umun 78/3
o.+un 54/14, 54/16, 74/3
o.+una 50/26, 50/27, 56/1, 56/12, 57/15, 79/27, 86/29, 87/14, 87/16, 97/25, 115/14
o.+unu 47/31, 47/32, 50/10, 54/19, 54/22, 54/26, 57/22, 57/23, 77/17, 87/16, 89/31
o.+unun 57/18, 79/25, 87/15
[=109]

oğulluğa götür-: f. evlat edinmek
o. g.-ür 71/14
[=1]

oğulluq: is. evlat edinilmiş
o.+(ğ)a 70/14
[=1]

oğurla-: f. çalmak
o.-yın 60/6
o.-yır 131/11
[=2]

oğurluq: is. hırsızlık
o. 107/8
[=1]

ox: is. yayla atılan eğri uçlu veya ucuna eğri demir geçirilmiş mil
o. 40/17, 45/16, 111/29
o.+du 101/21
o.+la 50/10
o.+u 54/23, 132/33
o.+uma 49/17
o.+un 108/12
o.+unu 118/11, 132/32
o.+unun 87/17
[=12]

ox at-: f. oku fırlatmak
o. a.-ıb 52/16
o. a.-ışıma 44/31
o. a.-maq 48/1, 48/5
[=4]

oxla-: f. okla vurmak
o.-san 101/21
o.-yır 54/19
[=2]

oxşa-: 1. f. benzemek
o.-sa 145/5
o.-yan 16/15
2. f. sevmek
o.-maq 70/6, 147/9
o.-yaraq 92/24
o.-yırsan 120/10
[=6]

oxşama: is. Azerbaycan şifahi halk edebiyatında lirik şiir türlerinden biri
o.+lar 32/22, 145/3, 147/23, 147/30
[=4]

oxşar: sf. benzer, benzeyen
o. 96/25
[=1]

oxşarlıq: is. benzerlik
o.+(ğ)ı 15/10, 15/29, 16/9, 16/10, 16/18
o.+(ğ)ına 16/18
o.+(ğ)ını 16/4
o. 52/11
o.+lar 15/25
o.+ları 15/25
o.+ların 16/3
[=11]

oxu-: 1. f. yazılmış bir şeyi gözden

geçirip sesli veya sessiz mütalaa etmek
o.-duqdan 53/3
o.-maq 6/17, 30/19
2. f. tahsil almak, ilim öğrenmek
o.-duqları 96/7
3. f. şarkı vs. ifa etmek, bir şeyi hava ile ifa etmek
o.-duğu 75/22, 84/12, 92/24, 116/24
o.-duqları 50/1, 147/10
o.-dular 28/11
o.-mağı 104/18
o.-maq 70/6, 114/5
o.-muş 137/18
o.-muşlar 41/16, 91/8, 113/11
o.-r 13/20, 73/13, 91/10, 92/14, 110/13
o.-rdular 91/30
o.-rlar 96/19
o.-sunlar 22/25
o.-yana 126/3
o.-yaraq 49/33
o.-yarmış 104/22, 105/19
o.-yub 23/1
o.-yur 124/14
[=32]

oxucu: is. kitap vs. okuyan kişi
o. 89/8
[=1]

oxuma: is. okumak işi; kıraat
o.+ğı 23/1
[=1]

oxun-: 1. gözden geçirilerek sesli ya da sessiz kıraat etmek
o.-mağa 7/16, 30/13
2. sesli bir şekilde şarkı vs. ifa etmek
o.-an 92/31, 97/14, 124/14, 125/25, 126/3, 127/6
o.-muşdur 124/5, 124/12, 126/23
o.-ub 91/14
o.-ur 66/23, 104/5, 122/29, 123/16, 123/28, 124/2, 148/3
[=19]

oxut-: f. ders vermek, öğretmek
o.-maq 24/29
o.-sunlar 22/15
[=2]

oxuya bil-: f. okuma ihtimali veya imkânı bulunmak
o. b.-mədiyi 42/6
[=1]

o qədər: çok aşırı
o. q. 50/4
[=1]

oqyanus: is. (Ar.) kıtaları birbirinden ayıran deniz, umman
o.+da 6/9
[=1]

ol: 1. sf. "o" işaret sıfatının klasik dilde kullanılan şekli
o. 43/15, 45/2, 47/10, 58/1, 58/2, 58/8, 58/16, 60/8, 60/9, 60/10, 60/11, 64/30, 81/7
2. zm. teklik üçüncü şahıs (krş. **a, o**)
o.-dur 100/21
[=14]

ol-: 1. f. meydana gelmek, vuku bulmak
o.-an 127/12
o.-du 36/22, 58/3, 58/8, 58/22, 58/32, 61/5, 61/13, 61/19, 62/13, 62/16, 63/19, 63/22, 94/5, 94/6, 94/8, 94/10
o.-ub 124/11
o.-ur 52/29, 55/2, 60/11, 77/17, 80/15, 97/27, 103/23, 104/25, 132/6
o.-ursa 79/10
2. f. gerçekleşmek veya yapılmak
o.-acaq 6/7

o.-an 22/33
o.-ar 68/5, 119/30
o.-araq 6/23, 16/14, 16/16, 20/30, 25/18, 29/22, 53/6, 56/18
o.-arıq 139/3
o.-du 68/8, 85/10, 118/26, 121/22
o.-duqda 55/12
o.-duqdan 68/21
o.-dum 139/26
o.-dusa 22/27
o.-mamışdır 47/25
o.-mamışlar 93/4
o.-masa 81/7
o.-muş 43/33
o.-muşdur 16/1, 18/23, 40/14, 73/10, 74/21, 123/24, 124/20
o.-sam 46/32, 47/1, 47/3, 47/6, 48/31, 48/32, 64/20, 64/22, 64/23, 64/26
o.-san 60/29
o.-sun 46/32, 47/1, 47/4, 47/6, 51/2, 55/22, 61/29, 61/31, 62/1, 62/3, 62/5, 62/7, 63/28, 63/30, 63/32, 64/2, 64/4, 64/6, 64/20, 64/22, 64/24, 64/26, 114/27, 125/3, 138/9, 141/10
o.-ub 43/26, 76/13
o.-ubdu 121/14
o.-um 111/22
o.-ur 79/15, 87/32, 88/7, 89/14, 104/19, 107/16, 147/19
o.-urdu 43/16
o.-urisən 49/1
o.-ursa 138/9

3. f. bir görev, makam, san veya nitelik kazanmak
o.-an 10/9, 17/4, 67/19, 75/19, 81/23, 130/9, 145/20
o.-araq 10/12, 104/33
o.-duğu 68/29
o.-duğunu 97/15, 100/19
o.-duqdan 83/15
o.-duqları 91/9
o.-dum 20/11, 20/12
o.-mağa 120/32
o.-mağı 20/25
o.-mağını 40/20
o.-maqdan 72/15
o.-maqdır 48/4
o.-maqla 91/18
o.-masıdır 41/19
o.-masın 75/31
o.-mayana 92/2
o.-mayıb 108/28
o.-muş 21/8, 39/13, 105/31, 109/20, 113/18, 113/26, 113/30, 115/10, 119/3, 121/2, 121/4, 138/11
o.-muşdur 5/11, 5/23, 7/11, 8/17, 24/13, 26/5, 27/2, 33/8, 38/22, 67/8, 70/26, 75/16, 78/31, 86/10, 95/7, 97/13, 98/27, 101/24, 102/25, 105/31, 106/8, 109/2, 112/19, 114/6, 114/17, 118/1, 121/5, 132/25, 135/17, 137/18, 137/21, 138/12, 140/17
o.-muşlar 106/27
o.-sun 65/25, 65/29
o.-ub 7/26, 49/28, 99/11, 108/23, 121/7
o.-ur 79/32, 129/8
o.-urlar 72/16

4. f. bir şeyi elde etmek, edinmek
o.-mayınca 96/29
o.-ur 79/9, 79/11, 79/12

5. f. bir durumdan başka bir duruma geçmek
o.-araq 53/1, 116/7
o.-du 59/26, 59/29
o.-dum 77/21, 77/23, 77/27, 77/31
o.-muşdur 37/30, 37/32, 75/7, 86/17, 93/1, 122/11, 145/24
o.-saydı 72/31
o.-ub 47/9, 64/29, 76/10
o.-ur 132/28
o.-urdu 91/14

6. f. herhangi bir durumda bulunmak; yapmak
o. 110/18, 120/5

o.-a 59/22, 121/18, 121/19
o.-an 6/10, 8/5, 8/9, 9/4, 9/16, 9/24, 15/10, 17/14, 18/13, 18/15, 19/17, 20/5, 22/13, 23/8, 23/21, 24/15, 24/20, 25/27, 26/7, 27/4, 27/30, 31/7, 37/11, 37/27, 38/31, 39/10, 42/25, 44/4, 44/29, 46/3, 50/3, 50/4, 52/7, 53/30, 56/20, 57/1, 70/28, 73/9, 80/22, 81/13, 83/16, 86/7, 87/16, 88/4, 88/11, 89/14, 90/20, 94/31, 97/15, 97/20, 100/16, 100/17, 101/14, 103/21, 110/2, 124/1, 124/13, 124/15, 131/12, 131/18, 131/26, 132/8, 133/10, 135/5, 137/6, 138/2, 140/12, 141/9, 146/20
o.-anda 23/29, 135/28
o.-anı 54/2, 54/3, 117/19
o.-anlardır 135/20
o.-anları 27/23
o.-ar 68/2, 68/4, 75/32, 103/18, 103/19, 107/10, 119/27, 140/20, 141/20, 141/22
o.-araq 7/32, 40/32, 56/5, 70/19, 71/26, 93/11
o.-duğu 5/14, 5/20, 7/3, 8/4, 8/13, 9/1, 9/14, 9/27, 14/30, 16/30, 17/7, 18/9, 21/2, 27/25, 41/5, 43/11, 49/32, 51/27, 57/3, 66/16, 71/4, 71/21, 72/2, 72/11, 73/15, 74/10, 79/5, 84/8, 89/21, 93/4, 94/12, 101/30, 104/9, 108/2, 108/26, 108/28, 108/32, 120/30, 134/9, 138/5, 138/6
o.-duğuna 144/24
o.-duğundan 84/28
o.-duğunu 15/7, 36/7, 37/1, 39/24, 44/10, 46/16, 50/24, 52/9, 54/31, 55/12, 76/18, 98/26, 136/17, 137/8, 141/24
o.-duqları 131/13
o.-dun 121/17
o.-ma 141/29
o.-madığı 12/3, 70/5, 104/10
o.-madığına 22/25
o.-mağı 16/17
o.-mağında 20/29
o.-mağından 47/21
o.-maq 11/25, 89/17
o.-maqla 43/31, 45/18,
o.-malıdır 106/1
o.-mamış 13/6
o.-masa 111/7
o.-ması 33/22, 78/26
o.-masına 81/17
o.-masından 55/29
o.-mayanı 53/4
o.-mayaydı 144/30, 144/31
o.-maz 45/12, 45/14, 55/18, 72/21, 72/22, 72/25, 72/26, 72/27, 88/29, 144/24, 100/6, 100/7, 102/5, 102/22, 117/12, 139/25, 139/29, 139/30, 143/19, 143/20, 146/4, 146/5
o.-maza 96/30
o.-mazdı 72/32
o.-mur 56/26, 71/13, 88/8, 147/31
o.-muş 84/20, 84/22, 88/23, 122/12, 131/31
o.-muşdum 77/11
o.-muşdur 21/22, 89/18, 114/10, 140/14
o.-sa 8/28, 30/27, 43/18, 48/3, 72/27, 76/2, 83/30, 93/21, 97/2, 97/30, 132/12, 141/4, 141/21, 145/31, 145/33, 146/5
o.-sun 88/17, 90/18
o.-u 140/30
o.-ub 41/27, 72/8, 138/8, 144/28
o.-ur 8/25, 23/8, 60/7, 60/8, 60/9, 60/10, 67/32, 103/21, 125/24, 127/1, 130/1, 134/13, 142/23, 70/2
o.-ura 96/30
o.-urlar 131/19
7. f. uygun düşmek, yerinde görülmek
o.-ar 9/19, 16/13, 23/16, 24/5, 73/31, 74/13, 80/30, 93/12, 142/15
o.-araq 16/11, 73/29, 80/29, 95/4, 119/19, 121/8, 121/28, 134/22
8. f. yetişmek, olgunlaşmak
o.-andan 48/6
o.-sun 123/19

o.-ur 107/16
9. f. bir yerde bulunmak
o.-aydı 115/20
o.-duğu 44/15
o.-muşdur 97/11
10. f. geçmek, tamamlanmak
o.-du 118/23
11. f. sürdürmek, yürütmek
o.-sun 139/9
12. f. ek fiilin geniş zamanı olan -dır (-dir) anlamında kullanılan bir söz
o.-muşdur 91/5
o.-ur 87/32
13. f. bir yerde doğmuş, yaşamış olmak
o.-du 35/32
o.-duğu 18/19, 108/25
o.-ması 71/27
o.-sun 55/33
o.-ur 54/6, 67/27
14. yard. f. sıfat-fiil eki almış kelimelerden sonra anlamı kuvvetlendirmek için kullanılır
o.-an 23/22, 30/20, 31/17, 37/22, 50/6
o.-du 58/21, 58/27, 58/28
[=516]

ola bil-: f. olma, gerçekleşme ihtimali veya imkânı bulunmak
o. b.-ər 26/30, 93/20, 95/14, 145/13
o. b.-ir 16/7, 132/2, 144/7
o. b.-məsi 33/19
[=8]

olduqca: zf. çok, hayli
o. 5/13, 102/24
[=2]

olğun: sf. tamamlanmış, iyice işlenmiş (yazı, düşünce vb.); yetkin
o. 10/14, 11/19
[=2]

olun-: f. olma işine konu olmak
o.-an 66/25, 88/12, 90/23, 124/4, 134/3, 142/26
o.-duğunu 42/4
o.-mamış 24/7
o.-muş 123/2
o.-muşdur 40/12
o.-ur 15/30, 16/9, 29/12, 51/22, 77/19, 79/12, 122/30, 124/26, 125/9, 132/10, 134/2, 134/8, 146/22
o.-urdular 99/25
[=24]

on: is. dokuzdan sonra gelen sayı
o. 6/29, 12/15, 28/5, 40/13, 43/30, 44/8, 49/20, 54/7, 56/4, 57/14, 62/27, 72/32, 96/13, 96/16, 98/3, 108/18, 129/10, 129/11, 139/20
[=19]

onca: sf. o kadar, o denli
o. 139/20
[=1]

onlar: zm. o şahıs zamirinin çokluk biçimi
o. 5/22, 51/11, 54/12, 54/31, 57/4, 90/18, 91/19, 96/7, 103/5, 123/3, 132/2, 132/5, 142/7
o.+a 66/12, 69/5, 71/29, 72/8, 88/5, 90/17, 91/21, 123/4, 132/29, 136/3, 143/29
o.+da 133/20, 144/1
o.+dan 18/18, 19/30, 56/13, 57/2, 102/1, 121/2, 125/26, 147/24
o.+ı 10/23, 17/15, 21/18, 23/1, 24/29, 47/29, 47/32, 50/1, 54/13, 57/4, 67/31, 69/2, 72/20, 80/7, 90/10, 123/14, 129/4, 129/8, 131/29, 136/5
o.+ın 5/28, 8/19, 22/26, 23/2, 23/14, 27/32, 33/30, 36/4, 38/21, 44/21, 50/3, 51/10, 51/23, 52/29, 54/6, 57/15, 72/8,

74/6, 75/11, 90/22, 93/4, 93/6, 97/1, 107/18, 124/25, 124/4, 131/12, 131/20, 132/3, 138/17, 141/32, 143/28, 146/30
o.+la 49/10
[=88]

onsuz: zf. o olmaksızın
o. 77/1, 88/17
[=2]

onuncu: sf. on sayısının sıra sıfatı
o. 137/33
[=1]

opera: is. (İtal.) tiyatroda ifa edilen müzikli tiyatro eseri
o. 83/1, 90/32
o.+ları 78/32
o.+sı 28/8
o.+sını 83/2
o.+sının 90/31
[=6]

ora: zf. o yer
o.+larda 105/15
o.+ya 135/28
[=2]

orada: zf. o yerde
o. 16/2, 18/16, 18/19, 18/20, 36/25, 70/32, 77/16, 78/23, 105/24, 105/25, 108/27, 117/28, 119/20, 132/16
o.+dır 137/19
[=15]

oradan: zf. o yerden
o. 57/8, 57/16, 80/1, 80/3
[=4]

oraq: is. tahıl, ot vs. biçme aracı
o.+(ğ)a 117/2
[=1]

ordu: 1. is. devletin silahlı kuvvetleri
o.+lar 38/28
o.+larına 35/11, 37/7
o.+larının 38/27
o.+mun 39/5
o.+su 70/24, 147/7
o.+sunu 39/2
2. is. çok, sayısız insanlar topluluğu
o.+su 116/3
[=9]

orijinallıq: is. başkalarına benzememe sadece kendisine mahsus olan hâl
o.+(ğ)ı 18/25
[=1]

orkestr: is. (İtal.) bir musiki eseri muhtelif aletlerle bir yerde ifa eden insanlar bütünü
o. 39/24
o.+də 39/25
[=2]

orman: is. ağaçlarla örtülü geniş alan
o. 70/33
[=1]

orta: 1. is. bir şeyin kenarlarından merkeze doğru yaklaşık olarak aynı uzaklıkta olan yer
o.+da 128/30
o.+sında 35/30
o.+sındadır 81/19
2. is. bir şeyin başlangıcından ya da sonundan aynı derecede uzak olan vakit, zaman
o. 17/8, 17/13, 17/18
o.+larına 36/12
o.+larında 13/11, 36/12

o.+larından 15/21
[=10]

orta çağ: is. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden (476) 1453'e veya 1492'ye kadar süren çağ
o. ç.+da 17/16
[=1]

ortaq: is. şerik
o. 40/11, 47/26, 128/32, 140/24
[=4]

ortaq ol-: f. başkası ile birlikte iş yapmak
o. o.-muşdur 105/32
o. o.-ur 92/26
[=2]

orta məktəb: is. ortaokul
o. m. 28/26
[=1]

ortaya çıx-: f. meydana çıkmak
o. ç.-ıb 138/5
o. ç.-masını 29/19
o. ç.-mışdır 14/11
[=3]

ortaya qoy-: 1. f. herkesin görebileceği yere koymak
o. q.-ub 88/9
2. f. yaratmak, yapmak
o. q.-ulub 15/27
[=2]

otağ: o taraf
o.+da 122/1
o.+dan 122/4, 122/6, 122/8
[=4]

otaq: is. oda, çadır
o.+(ğ)a 54/2, 54/3, 54/5
[=3]

otur-: f. vücudun belden yukarısı dik duracak biçimde ağırlığı kaba etlere vererek bir yere yerleşmek
o. 95/24, 108/5
o.-a 106/3
o.-an 78/15, 125/22
o.-maq 11/27
o.-muşdum 125/30
o.-ram 111/10
o.-ub 27/32
o.-ur 37/14, 58/19, 132/28
o.-uram 11/23
[=13]

oturt-: f. oturma işini yaptırmak
o.-(d)ur 90/11
[=1]

otuz: is. yirmi dokuzdan sonra gelen sayı
o. 41/15, 56/25, 57/28
o.+unda 96/13, 96/16
[=5]

ov: is. vahşi hayvan, kuş vurma veya tutma, balık tutma işi
o. 39/14, 48/11, 54/19, 91/26, 91/29, 91/31, 92/1
o.+a 36/2, 48/5
o.+da 54/31, 91/30
o.+dan 54/20, 91/30
o.+un 79/22
o.+una 91/28
o.+unu 110/21
[=16]

ova çıx-: f. avlanmak için gitmek
o. ç.-anda 91/28
o. ç.-arkən 57/12

o. ç.-ır 56/5
o. ç.-ırlar 56/18
o. ç.-maq 54/18
o. ç.-masından 57/11
[=6]

ovçu: is. avla, avcılıkla meşgul olan kişi
o. 79/18, 139/19
o.+ları 91/29
o.+suna 110/17
[=4]

ovçuluq: is. avcının işi, meşguliyeti
o. 7/18, 123/11, 132/31, 140/15
[=4]

ovla-: f. av vurmak
o.-dıqda 7/12
o.-dıqdan 48/11
[=2]

ovlaq: sf. hazin
o.+(ğ)ımdı 146/24
[=1]

ovsun: is. (Far.) sihir, cadı
o. 123/7
[=1]

ovuc: is. elin parmaklar ve avuç içinden ibaret olan hissesi
o. 45/10
[=1]

ovut-: f. sakinleştirmek, teselli etmek, avutmak
o.-dum 147/20
o.-maq 70/6
[=2]

oyandır-: f. harekete geçirmek
o.-ar 68/11
o.-ır 8/10
o.-maq 33/9
[=3]

oyandırıl-: f. harekete geçirilmek
o.-ır 133/22
[=1]

oyanış: is. uyanma; uyanma işi
o.+ı 129/3
[=1]

oyat-: f. canlandırmak, diriltmek, hayat vermek
o.-(d)ır 54/12
o.-dı 98/18
o.-mağa 23/2
[=3]

oy-: f. keskin, sivri uçlu bir cisimle bir şeyi yontarak veya delerek çukur oluşturmak
o.-maq 124/19
[=1]

oydur-: f. oyuk açtırmak
o.-ar 67/24
[=1]

oymaq: is. kent, el
o.+(ğ)ı 106/22
o. 91/2
[=2]

oyna-: 1. f. kımıldamak
o.-dı 69/17
2. f. oyuncak yahut eğlence için olan oyunlardan biri ile meşgul olmak
o.-r 147/27
o.-yır 54/8
3. f. dans etmek

o.-masın 107/30
o.-yardılar 126/8
o.-yır 57/4
[=6]

oynan-: f. oynama işine konu olmak
o.-an 129/5
[=1]

oynat-: 1. f. kımıldatmak
o.-(d)ıban 111/24
o.-(d)ır 107/25
2. f. oynamaya mecbur bırakmak, dans ettirmek
o.-(d)ır 57/4
[=3]

oyun: is. belirli bir kaide, usul ve şartlarla icra edilen meşgale
o. 127/21, 127/23, 127/24, 128/4, 128/7, 128/9, 129/21, 129/22
o.+da 129/18
o.+lar 127/31, 128/1, 128/2, 128/33, 129/2
o.+lardan 129/5
o.+lardır 128/3
o.+ları 29/1, 32/24, 127/21, 127/30, 127/31, 129/23
o.+ların 127/25
o.+larının 129/24
o.+larla 127/1
o.+u 129/6, 129/25
o.+un 128/31
o.+unda 129/6
[=29]

oyunlu: sf. oyunu olan
o. 38/15
[=1]

ozan: is. halk şairi, âşık
o. 9/30, 9/33, 10/32, 13/24, 44/22, 51/31, 56/33, 56/34, 91/6, 91/11
o.+a 56/33
o.+dır 43/9, 51/25
o.+ı 13/18
o.+lar 41/15, 65/25, 75/1
o.+ları 91/3
o.+ların 11/3, 52/9
o.+larını 12/27
[=21]

O. Şaiq Gökyay: öz. is.
O. Ş. G. 13/31
[=1]

Odessa: öz. is.
O. 15/15, 74/29
O.+sıyla 42/3
[=3]

Oğul: öz. is.
O. 117/7
[=1]

Oğuz: öz. is.
O. 13/1, 13/10, 13/18, 13/19, 13/20, 34/12, 35/14, 36/5, 38/3, 38/27, 40/21, 41/3, 41/7, 41/9, 43/6, 43/18, 45/28, 45/31, 50/17, 53/12, 54/1, 55/6, 91/26, 145/20
O.+da 57/26
O.+un 37/7, 43/15
[=27]

Oğuz xaqan: öz. is.
O. x. 35/26, 35/28, 35/31, 36/2, 36/6, 37/5
O. x.+ın 36/8,
O. x.+ının 35/26, 38/24
[=9]

Oğuz xan: öz. is.
O. x. 37/7

O. x.+a 38/27
O. x.+ın 37/5, 38/26, 41/1
O. x.+ının 46/1
[=6]

Oğuzlar: öz. is.
O. 9/32, 49/10, 67/1
O.+ı 67/4
O.+ın 36/9, 41/18, 41/27, 44/5, 44/20, 53/9
[=10]

Oğuznamə: öz. is. (< T. Oğuz + Far. nāme)
O. 55/3
O.+ni 52/24
[=2]

Oktyabr: öz. is.
O. 114/3
[=1]

Oktyabr Bayramı: öz. is.
O. B. 114/12
[=1]

Oktyabrın İyirmi İli: öz. is.
O. İ. İ. 113/4
[=1]

Olmasa: öz. is.
O. 114/31
[=1]

Olmaz: öz. is.
O. 113/23, 114/14
[=2]

Orxan Şaiq: öz. is.
O. Ş. 42/11, 42/19
[=2]

Orta Asiya: öz. is.
O. A. 9/28, 16/1, 17/1, 38/6, 40/10, 92/6
O. A.+da 32/25, 34/15, 35/14, 37/24, 39/32, 40/27
O. A.+ya 35/11, 53/9
[=14]

Orta Əsrlər: öz. is.
O. Ə. 84/3
[=1]

Orta Şərq: öz. is.
O. Ş. 12/27
[=1]

Osman: öz. is.
O. 43/26
[=1]

Osmanlı: öz. is.
O. 43/27, 70/24
O.+lar 92/1
[=3]

Osman paşa: öz. is.
O. p. 70/23
[=1]

Osman Sarıvəlli: öz. is.
O. S. 29/17
[=1]

Ovçu Pirim: öz. is.
O. P. 132/31, 133/1, 133/3
O. P.+dir 132/30
[=4]

Ovuz: öz. is.
O.+ı 71/13
[=1]

öç: is. intikam

ö.+in 10/20
[=1]

ödə-: f. bir işin, bir görevin karşılığını vermek
ö.-yən 5/6
[=1]

ögey: sf. yalnız yasaca akraba sayılan, aralarında kan bağı bulunmayan, öz olmayan
ö. 132/11, 132/14, 132/16, 132/20
[=4]

öksüz: is. yetim
ö. 64/10
[=1]

öküş: sf. çok
ö. 34/31
[=1]

öküz: is. iş hayvanı gibi istifade edilen boğa
ö. 122/24, 132/23, 132/24
ö.+ün 132/25
[=4]

öl-: f. vefat etmek
ö. 73/7
ö.-di 10/18
ö.-dü 11/11, 11/14, 58/2, 58/6, 77/3
ö.-dükdən 74/8
ö.-düyü 48/13
ö.-ən 14/1, 45/13, 92/9, 117/24, 126/4, 126/5, 126/8, 126/11, 126/19
ö.-əndə 48/12, 82/12
ö.-əndən 46/23, 81/16, 137/20
ö.-ənin 92/8
ö.-mə 139/13
ö.-məsə 112/6
ö.-məyə 46/21, 47/16
ö.-məz 117/26
ö.-müş 97/23, 148/6, 148/7
ö.-müşdür 110/5
ö.-səm 85/1, 101/4
ö.-üb 95/27
ö.-übdür 121/15
ö.-ür 82/20
ö.-ürlər 11/24, 132/3
[=40]

ölçü: is. değer
ö.+sündə 41/2
[=1]

öldür-: f. cismen mahvetmek, ölümüne sebep olmak
ö.-dü 58/7, 59/31
ö.-düyüm 61/25
ö.-ə 75/25, 106/2
ö.-əcəyim 87/21
ö.-əndə 128/7
ö.-əndən 35/29
ö.-əyim 59/24
ö.-idim 59/14
ö.-mək 54/16
ö.-məsi 52/18
ö.-məyə 50/10, 84/30
ö.-məyi 68/6
ö.-müşəm 50/14
ö.-sən 106/14
ö.-üb 45/32, 48/12
ö.-ün 85/3
ö.-ür 47/32, 52/20, 71/7, 87/22, 88/30, 90/22, 107/26, 128/30, 143/16
ö.-ürsün 54/18
[=30]

öldürül-: f. cismen mahvedilmek, yok edilmek
ö.-düyü 38/30
ö.-məmiş 38/31
ö.-müşdür 31/23, 34/22

[=4]

ölkə: 1. is. memleket, diyar; yer, arazi
ö. 118/15
ö.+də 89/23
ö.+dən 28/9
ö.+m 115/28, 141/20
ö.+mə 84/23
ö.+ni 27/31
ö.+nin 86/28
2. is. devlet
ö.+də 80/24, 83/17, 84/15
ö.+lərdə 5/14, 12/29, 13/8, 76/5
ö.+lərə 17/18
ö.+lərin 11/7, 16/28, 137/5
ö.+lərinə 11/7, 12/26
ö.+lərinin 15/23
ö.+ni 135/8
ö.+nin 5/4
ö.+sində 36/11, 44/3
ö.+sinə 53/16
ö.+sinin 14/27
[=28]

ölkəşünaslıq: is. herhangi bir ülkenin veya onun muayyen yerinin doğası, tarihi, iktisadi vs. hakkındaki bilgiler bütünü
ö. 26/10
[=1]

ölməz: sf. unutulmaz
ö. 5/22, 13/11, 137/25
[=3]

ölü: sf. ölmüş, cansız
ö. 128/30
ö.+lər 126/22
ö.+nü 92/11
ö.+nün 126/24, 148/3
ö.+yə 128/30
[=6]

ölüm: is. canlının hayat faaliyetinin sona ermesi
ö. 54/25, 56/27, 82/24, 85/25, 94/16, 97/9, 103/16, 111/26, 144/31
ö.+dən 50/12
ö.+ə 46/17, 83/10
ö.+i 85/25
ö.+ü 11/15
ö.+ündə 34/25
ö.+ündən 42/8, 115/14
ö.+ünə 55/15, 85/2
ö.+ünü 11/2
[=20]

ömür: is. (Ar.) hayat
ö. 83/19, 147/11, 147/21
ö.+ə 72/22
ö.+ü 76/6, 89/28, 115/7
ö.+üm 88/17
ö.+ümü 25/10, 118/20
ö.+ündə 86/20, 115/1, 132/32
ö.+ünü 88/13
ö.+ünün 13/29, 42/7, 105/25, 114/19
[=18]

ömür (ömrü) boyu: zf. sağ kalındığı, yaşandığı sürece
ö. b. 20/6, 22/11, 27/18, 87/31, 89/11, 109/1
[=6]

ömür ver-: f. (< Ar. ʿumr + T. ver-) hayat vermek, can vermek, yaşatmak
ö. v.-düm 65/22
[=1]

ön: is. bir kimsenin ilerisi
ö.+ündə 38/28
[=1]

önəmli: sf. ehemiyetli

ö. 6/1
ö.+dir 18/6
[=2]

ön söz: is. mukaddime
ö. s. 5/2
[=1]

öp-: f. sevgi, dostluk, sevinç alameti olarak yahut görüşdüğünde veya ayrıldığında dudaklarını birine veya bir şeye dokundurmak
ö.-üb 61/10
[=1]

ört-: f. kapatmak
ö. 141/16
ö.-ər 141/17
[=2]

öt-: f. kaplamak
ö.-dü 121/18
[=1]

ötrü: ed. dolayı
ö. 52/13
[=1]

övlad: is. (Ar.) erkek veya kız çocuk
ö. 41/11, 50/20, 55/8, 77/19, 79/8, 90/14
ö.+ı 54/3, 71/13, 89/11
ö.+ına 43/22
ö.+ını 55/14
ö.+ları 23/30, 79/9
ö.+larıyla 90/16
[=14]

övliya: is. (Ar.) hayatını Allah yolunda sarf ederek ona yakınlaşmaya nail olmuş mukaddes şahıslar
ö. 91/22
[=1]

övsaf: is. (Ar.) nitelik
ö.+ını 10/1
[=1]

övül-: f. övme işine konu olmak
ö.-müş 48/19
[=1]

öy-: f. methetmek
ö.-mə 103/13
ö.-ür 52/4
[=2]

öyrən-: f. bilgi elde etmek, bir şeyi tecrübe ile benimsemek
ö.-ən 117/20
ö.-ərək 19/26
ö.-ib 26/9
ö.-ir 104/18
ö.-mədən 9/11
ö.-mək 14/16, 14/21, 26/6, 27/21, 127/20, 130/17
ö.-məyə 15/22
ö.-miş 98/29, 108/30, 121/2
ö.-mişdir 101/29, 108/28, 114/9
ö.-mişlər 9/17
[=19]

öyrənil-: f. öğrenme işi yapılmak
ö.-məsi 26/20, 29/7
ö.-məsinə 8/11
ö.-məsinin 15/19
[=4]

öyrət-: f. bilgi, sanat vs. kazandırmak
ö.-(d)ir 68/21, 132/29, 144/2
ö.-(d)irlər 48/6
ö.-məkdən 43/7
ö.-sin 141/17
ö.-sinlər 23/1
[=7]

öyüd: is. nasihat
ö.+ləri 13/18
[=1]

öyün-: f. kendini övmek
ö.-ürdün 59/13
[=1]

öz: 1. is. şahsına ait olan, has olan, mensup olan
ö. 5/6, 5/22, 8/25, 8/33, 9/12, 11/12, 14/20, 18/25, 19/30, 21/18, 21/29, 23/25, 24/20, 24/26, 25/19, 28/10, 28/11, 29/17, 29/26, 30/6, 31/21, 33/14, 33/29, 33/32, 38/8, 44/7, 44/10, 45/29, 46/20, 47/31, 50/16, 52/4, 52/28, 54/17, 55/2, 55/4, 55/5, 55/33, 56/14, 66/4, 67/15, 69/5, 70/2, 72/3, 72/4, 72/9, 74/4, 74/8, 74/27, 75/13, 75/14, 77/32, 78/26, 78/28, 79/9, 82/9, 83/20, 83/27, 86/4, 86/23, 87/17, 88/18, 90/20, 93/2, 93/18, 98/21, 98/26, 98/31, 99/7, 99/10, 100/7, 100/11, 104/22, 105/6, 106/12, 108/16, 112/20, 113/18, 114/29, 115/8, 116/7, 118/10, 126/13, 127/18, 132/2, 132/33, 134/10, 134/14, 134/16, 134/31, 135/29, 136/2, 136/11, 137/5, 139/24, 141/20, 142/23, 143/15, 144/11, 146/26, 147/31
ö.+ləri 48/4
ö.+lərinə 33/6, 131/29
ö.+lərini 36/29, 50/23
ö.+lərinin 55/11
ö.+ləriylə 12/27
ö.+ü 12/3, 37/3, 68/22, 84/5, 90/33, 100/9, 101/24, 102/27, 103/15, 104/33, 121/4, 127/26, 142/12
ö.+üm 68/25, 128/21, 128/22
ö.+ümə 6/28
ö.+ün 111/3
ö.+ündə 122/17
ö.+ündən 11/6, 71/2, 89/1, 100/6, 100/8, 108/20
ö.+ünə 18/9, 66/30, 69/33, 70/12, 72/32, 85/4, 126/31, 138/13, 146/32
ö.+ünü 56/31, 57/2, 85/2, 88/29, 103/13, 114/27, 116/23, 128/15, 141/33, 144/21
ö.+ünün 97/14
2. sf. üvey olmayan
ö. 54/19, 54/20, 54/29, 55/19, 57/11, 86/10, 89/11, 89/12, 104/14, 132/17, 141/30
[=164]

özbaşına: zf. kendi bildiği gibi, hiç kimseye sormadan, izin almadan
ö. 90/8
[=1]

özbaşınalıq: is. herhangi bir işte kanuna, nizama zıt hareket etmek
ö.+(ğ)a 97/18
ö.+(ğ)ını 106/16
ö. 86/20, 133/22, 135/27
ö.+dan 109/16
[=6]

özəllik: is. bir şeyin benzerlerinden veya başka şeylerden ayrılmasını sağlayan nitelik; hususiyet
ö.+lərini 13/14
[=1]

özgə: sf. başka, diğer
ö. 141/30
[=1]

özlək: is. zaman
ö. 10/20
[=1]

Övliya Çələbi: öz. is.
Ö. Ç. 70/27
Ö. Ç.+ni 44/9

[=2]

Özbək: öz. is.
Ö. 66/28, 79/2, 79/6
[=3]

Özümə: öz. is.
Ö. 114/31
[=1]

padşah: is. (Far.) hükümdar, imparator, şah, sultan
p. 86/22, 130/2, 133/2, 134/20, 135/6
p.+a 131/23
p.+ın 135/5
p.+ının 133/1
p.+lar 101/31
p.+larının 132/33
[=10]

padşahlıq: is. padişah vazifesi; şahlık
p. 66/8
[=1]

paxıllıq: is. (Ar.) hasetlik
p. 133/21
[=1]

pak: sf. (Far.) temiz
p. 78/27, 106/3
[=2]

palançı: is. (Far.) satıcı
p. 141/4
[=1]

paltar: is. bedene giyilen her türlü giysi; kıyafet
p. 142/21, 132/18, 134/15
p.+ı 40/17
p.+ında 51/30, 51/31, 90/6
p.+ların 80/12
p.+larının 80/11
[=9]

pambıq: is. (Far.) ebegümecigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi; bu bitkinin tohumlarının çevresinde oluşmuş ince, yumuşak tellerin adı (krş. **pambuq**)
p. 139/30
[=1]

pambıqlı: sf. pamuğu olan
p. 115/28
[=1]

pambuq: is. (Far.) ebegümecigillerden, koza biçimindeki meyvesi üç, dört, beş dilimli olan, sıcak bölgelerde yetişen tarım bitkisi; bu bitkinin tohumlarının çevresinde oluşmuş ince, yumuşak tellerin adı (krş. **pambıq**)
p. 45/14
[=1]

papaq: is. şapka
p. 139/9
[=1]

papaqçılıq: is. şapkacının işi, sanatı
p.+dan 141/4
[=1]

parça: 1. is. (Far.) parçalanmış şeyin kırığı, bölümü
p.+sı 147/4
2. is. (Far.) bir eserin belirli bir bölümü
p.+da 45/6
p.+dır 12/15
p.+lar 17/25, 18/3, 21/16, 39/31
p.+larda 45/18, 45/23
p.+lardan 144/9

p.+ları 11/19, 34/7, 73/9
p.+ya 38/12
[=14]

parçala-: f. birkaç hisseye ayırmak, bölmek
p.-yıb 96/19
[=1]

parə: is. (Far.) parça
p.+si 61/24
[=1]

parə-parə: zf. (Far.) parça parça
p. 49/4
[=1]

parıltı: is. göz kamaştırıcı ışık
p. 117/12
[=1]

parla-: f. nüfuz ve itibar kazanmak, adı duyulmak
p.-yan 5/26
[=1]

parlaq: sf. çok güzel
p. 20/31
[=1]

partiya: is. (Fr.) ortak düşünce ve görüşteki kişilerin oluşturdukları siyasal topluluk; fırka
p. 147/6
[=1]

paslan-: f. demir şeylerin üzerinde pas ortaya çıkması
p.-malıdır 68/9
[=1]

paşa: is. Osmanlı Devleti zamanında yüksek sivil memurlara ve albaydan üstün rütbede bulunan askerlere verilen ünvan
p. 67/23
p.+dı 78/15
p.+lara 67/31
p.+ların 67/32, 69/26
p.+sı 67/20, 68/25, 80/9
p.+sının 80/20
[=9]

pay: is. hisse
p. 89/17, 124/14
[=2]

payız: is. (Far.) sonbahar
p.+da 126/27
p.+ın 124/22
[=2]

payitəxt: is. (< Far. pāy + taḫt) başkent
p.+i 83/15
[=1]

payla-: f. bölüştürmek
p.-r 68/2
p.-yanda 73/2
p.-yır 68/17
[=3]

paylat-: f. paylama işi yaptırmak
p.-maq 55/10
[=1]

pedaqojik: sf. (Fr.) eğitimsel
p. 23/25
[=1]

pedaqoq: is. (Fr.) eğitim bilimci
p. 24/14
[=1]

penir: is. (Far.) maya ile karıştırılarak sütten özel olarak hazırlanan besin
p. 124/23
[=1]

peşə: is. (Far.) sanat
p.+si 75/32
[=1]

peşman: is. (Far.) nadim
p.+dı 110/25
[=1]

peşmançılıq: is. nedamet
p. 142/12
[=1]

peşman ol-: f. (< Far. peşīmān + T. ol-) yaptığı bir işin yanlış veya uygunsuz sonuç verdiğini anlayarak üzülmek
p. o.-ub 69/2
p. o.-ur 129/15
[=2]

peyda elə-: f. (< Far. peydā + T. eyle-) çıkarmak
p. e.-miş 96/32
[=1]

peykan: is. (Far.) asıl manası "okun ucundaki sivri demir" olup klasik edebiyatta "kirpik (güzelin kirpiği)" manasında kullanılmıştır
p. 111/29
[=1]

pəhləvan: is. (Far.) çok güçlü kişi; kahraman, yiğit
p. 71/11
p.+ı 83/27, 99/7
p.+lar 78/22
[=4]

pələ et-: f. dâhil etmek
p. e.-(d)ənlərə 136/7
[=1]

pələng: is. kaplan
p.+əm 110/26
[=1]

pənah gətir-: f. (< Far. penāh + T. getir-) bir kişinin yanına, bir yere sığınarak ondan yardım istemek
p. g.-ən 68/20
[=1]

pəncə: is. (Far.) kuvvet, zor, güç
p. 115/25
p.+sinə 11/9
[=2]

pəncərə: is. ışık ve hava gelmesi için evin duvarında açılan açıklık ve bu açıklığı kapatan çerçeveli cam
p.+dən 59/26
[=1]

pərakəndə: sf. düzensiz
p. 14/13
[=1]

pərəstij et-: f. (< Far. prestige + T. et-) tapınmak, ibadet etmek, ilahlaştırmak, secde etmek
p. e.-(d)irdilər 33/28
[=1]

pəri: is. (Far.) esatirde cinlerin çok güzel ve cazibeli kadın şeklinde tasavvur edilen kısmı
p. 130/4
p.+lər 86/31

[=2]

pərişan: sf. (Far.) dağınık
p.+lar 107/24
[=1]

pərli: sf. (Far.) kanatlı
p. 56/10
[=1]

pərt ol-: f. (< Fr. perte + T. ol-) bir sebepten (söz, hareket vs.) ötürü üzgün ve umutsuz olmak
p. o.-urlar 56/11
[=1]

pərvanə: is. (Far.) genellikle ışığın etrafında dolaşan küçük gece böceği
p.+lər 103/27
p.+yəm 111/19
[=2]

pərvaz et-: f. (< Far. pervāz + T. et-) uçmak
p. e.-di 103/3
[=1]

pəs: sf. yeter, kâfi, kifayet
p. 60/18, 60/19
[=2]

pəsvəndə: is. kafiye
p. 122/20
[=1]

pir: is. (Far.) üstat, başçı, muallim
p.+indən 97/20
[=1]

pis: sf. kötü
p. 10/19, 36/29, 88/15, 115/7, 129/17, 133/22, 136/9
[=7]

pislik: is. kötülük (iyilik karşıtı)
p. 107/7
p.+(y)ə 130/5
[=2]

pişik: is. kedi
p. 139/26
[=1]

pişir-: bir besin maddesini gerektiği kadar ısıda tutarak yenebilecek veya içilebilecek bir duruma getirmek
p.+irse 50/30
[=1]

piyalə: is. (Far.) kadeh
p.+si 116/12
[=1]

plan: is. (Fr.) bir işin, bir eserin gerçekleştirilmesi, bir konunun yolunda yürümesi için uyulması tasarlanan düzen
p.+a 24/26
[=1]

poetik: sf. (Yun.) bedii
p. 16/29
[=1]

polad: is. (Far.) demir ve karbondan ibaret olan boz metal; bu metalden yapılmış
p. 52/26, 117/2
[=2]

post: is. pir, mürşit, arif
p. 103/21
[=1]

pozul-: 1. f. birbirine karışmak

p.-muş 45/18
2. f. durumu kötüleşmek
p.-du 68/8
p.-mayan 11/13
[=3]

pozula bil-: f. bozulma ihtimali veya imkânı bulunmak
p. b.-məz 116/6
[=1]

prinsip: is. (Lat.) herhangi bir nazariyenin, talimin, akidenin, felsefenin, ilmin vs. çıkış noktası
p.+lərə 24/7
[=1]

pristav: is. (Rus.) inkılaptan önce Rusya'da yerli polis reisi
p. 106/22
[=1]

prof.: profesör
p. 40/25
[=1]

professor: is. (Fr.) yükseköğretim kuruluşlarında en üst aşamada olan ünvan
p. 13/29, 26/18, 26/21,28/15, 32/5, 40/25, 41/22, 42/7, 42/12, 42/26, 66/31, 113/8
[=12]

pul: is. para
p. 18/18, 62/6, 94/25, 129/9
p.+a 115/2, 115/5
p.+unu 129/15
[=7]

Paşa Əfəndiyef: öz. is.
P. Ə. 109/4
[=1]

Pəhləvi: öz. is.
P. 14/3, 29/21, 33/11
P.+lər 6/17
[=4]

Pənah: öz. is.
P. 117/17
P.+am 117/25
[=2]

Pəri: öz. is.
P. 87/4, 89/12, 89/17, 89/20, 90/11, 90/16, 90/17, 98/5
P.+ni 83/8
P.+nin 90/12
P.+yə 85/4
[=11]

Pəri xanım: öz. is.
P. x. 86/12, 89/28, 89/32, 90/7
P. x.+dır 89/20
P. x.+ın 89/31, 90/5, 90/29
[=8]

Pəristav: öz. is.
P. 112/28
[=1]

Pərtəv Naili: öz. is.
P. N. 42/13
[=1]

Pişəvəri: öz. is.
P. 119/3
[=1]

Polniski: öz. is.
P. 19/28
[=1]

Polyak: öz. is.
P. 67/7
[=1]

Puşkin: öz. is.
P. 19/28
[=1]

rabitə: is. (Ar.) bağlılık, münasebet
r.+dədir 14/14
[=1]

radio: is. (Fr.) elektrik dalgalarıyla düzenli olarak yayın yapan istasyon ve bu istasyonun programlarını düzenlemekle görevli kuruluş
r.+sunun 121/26
[=1]

rahat: sf. kaygısız, dertsiz
r. 88/25
[=1]

rahata qovuş-: f. (< Ar. rāḥat + T. kavuş-) rahatlamak
r. q.-muşdur 126/28
[=1]

rahatlık: is. istirahat
r.+(ğ)ın 138/26
[=1]

rast gəl-: f. (< Far. rāst + T. gel-) karşılaşmak
r. g.-ir 39/2, 56/33, 87/3, 88/25, 132/32
r. g.-irik 17/19, 18/5, 18/27, 20/14, 45/11, 73/4, 73/16, 74/18, 96/9, 96/25, 96/28, 101/9, 132/1, 133/8
r. g.-irlər 88/5
[=20]

rayic: sf. geçerli
r. 132/8
[=1]

razılaş-: f. razı olmak
r.-mayaraq 105/7
[=1]

razılıq: is. razı olma, memnuniyet
r. 56/14
r.+la 18/18
[=2]

razı ol-: f. (< Ar. rāżī + T. ol-) kabul etmek
r. o.-a 55/15
r. o.-du 65/3
r. o.-mur 47/17, 50/29, 81/16, 81/17
r. o.-ur 47/16, 50/28, 76/17, 79/28, 80/20, 81/15, 128/13
[=13]

raziyyət ver-: f. (< Ar. rāżī + T. ver-) razı olmak
r. v.-ib 46/23
r. v.-ir 80/11
r. v.-mir 75/9
[=3]

real: sf. (Lat.) gerçek
r. 93/26
r.+dir 134/22
[=2]

realist: sf. (Lat.) gerçekçi
r. 8/32
[=1]

realizm: is. (Lat.) gerçekçilik
r.+in 16/19
[=1]

redaqtorluq: is. (Lat.) redaktörün faaliyeti, işi, vazifesi
r.+(ğ)u 32/6
[=1]

rejim: is. (Fr.) idare usulü
r.+i 25/22, 147/6
r.+in 31/23
r.+inin 14/3, 29/21
[=5]

reyhan: is. (Ar.) fesleğen
r. 73/7
[=1]

rədif: is. (Ar.) her beytin sonunda kafiyeden sonra tekrar edilen kelime veya kelime grubu
r. 44/30, 146/32
r.+lər 94/22, 94/28
r.+ləri 45/22
[=5]

rədifli: sf. redifi olan
r. 98/4, 99/15, 104/31
[=3]

rəftar: is. (Far.) davranış, hareket tarzı
r.+ını 25/4
[=1]

rəftar et-: f. (< Far. reftār + T. et-) hareket etmek, davranmak
r. e.-(d)ir 90/16
[=1]

rəğmən: ed. (Ar.) … bakmayarak, … aksine (olarak); … ise de, …diği hâlde; ama, yine de
r. 86/15, 88/16
[=2]

rəhbər: is. (Far.) kılavuz
r.+ləri 106/26
[=1]

rəhbərlik: is. kılavuzluk
r.+(y)i 28/15
r.+(y)iylə 25/23
[=2]

rəhbərlik et-: f. yol göstermek
r. e.-(d)ir 84/10
[=1]

rəhm: is. (Ar.) merhamet
r.+ini 146/5
[=1]

rəhmətli: is. merhum veya merhume
r. 42/31, 113/8
[=2]

rəhmətlik: is. merhum
r. 128/23
[=1]

rəis: is. (Ar.) idare eden, rehberlik eden
r.+i 37/30, 46/7
[=2]

rəqib: is. (Ar.) herhangi bir işe, yarışa iştirak edenlerin her biri; karşı taraf
r.+ə 50/4
r.+inə 95/3
[=2]

rəqs: is. (Ar.) dans
r. 127/1
r.+i 21/33
r.+lə 91/10
[=3]

rəmz: is (Ar.) sembol
r.+i 124/13, 124/15
r.+idir 128/5, 128/6
[=4]

rəmzi: sf. (Ar.) sembolle ifade edilen, işaret ile bildirilen
r. 133/10, 133/14
[=2]

rəng: 1. is. (Far.) bir şeyin ışık tonu
r.+i 87/26, 119/31
r.+im 111/20
2. is. (Far.) hususiyet
r.+i 49/28
r.+ini 39/28
[=5]

rəng al-: f. (< Far. reng + T. al-) yeni bir renk kazanmak
r. a.-mışdır 48/20
[=1]

rəngarəng: 1. sf. (Far.) elvan
r. 107/12
2. sf. (Far.) çeşitli
r. 5/24, 32/15
r.+dir 126/24, 130/31
[=5]

rəngarənglik: is. rengârenk olma durumu
r.+(y)i 18/25
[=1]

rəngli: sf. renklenmiş
r. 117/4
[=1]

rəsm: is. (Ar.) kâğıt, keten vs. üzerinde boya, kalem vs. ile çizilmiş herhangi bir şeyin tasviri; şekil
r.+ini 111/4
[=1]

rəsmən: zf. (Ar.) resmî olarak
r. 30/13
[=1]

rəsmi: sf. (Ar.) devletin olan, devlete ait, devletle ilgili (özel karşıtı)
r. 36/21, 70/22
[=2]

rəşadət: is. (Ar.) yiğitlik, kahramanlık
r.+i 66/24
[=1]

rəvayət: is. (Ar.) bir hadise, haber vs. hakkında kısa hikâye
r. 73/21, 83/5
r.+ə 70/25, 83/7, 83/8, 84/1
r.+i 36/13, 36/27, 70/21
r.+ində 71/1, 71/5, 80/19
r.+inin 79/7
r.+lər 29/2, 35/9, 83/13
r.+lərə 20/23, 104/18, 135/16
r.+ləri 26/8, 66/29, 67/5, 67/13, 70/19, 79/2, 79/6
r.+lərində 80/18
r.+lərindən 70/18, 70/19
[=29]

rəzil: sf. (Ar.) alçak
r. 83/17
[=1]

riayət: is. (Ar.) uyma, boyun eğme
r. 24/7
[=1]

rifah: is. (Ar.) bolluk ve rahatlık içerisinde yaşam sürme

r. 132/6
[=1]

rişə: is. (Far.) kök
r.+si 53/9
[=1]

ritm: is. (Yun.) ahenk, vezin
r.+inə 7/14
[=1]

riyakar: sf. (< Ar. riyā + Far. -kār) iki yüzlü
r.+lar 136/8
r.+ları 113/22
[=2]

rol: is. (Fr.) görev
r.+u 26/5, 33/7, 140/17
[=3]

rol oyna-: f. önemi olmak, etkisi olmak
r. o.-mış 24/12
r. o.-mışdır 16/4, 33/17, 69/22, 86/13, 127/25
r. o.-yır 16/7
[=7]

roman: is. (Fr.) hacimce büyük, genellikle nesir şeklinde yazılmış uzun hikâye
r.+ıdır 86/2
r.+ında 22/7
r.+ları 71/17
r.+larında 88/3
[=4]

rövnəq ver-: f. (< Ar. revnaḳ + T. ver-) parlaklık vermek, güzelleştirmek
r. v.-mişdir 102/15
[=1]

röya: is. (Ar.) uyku
r.+ya 129/30
[=1]

ruh: is. (Ar.) heves, his, duygu, canlılık
r. 10/14, 71/1, 129/29
r.+da 11/32
r.+ları 25/28
r.+u 97/30, 135/12
r.+um 108/7
r.+unu 92/24
r.+uyla 32/30
[=10]

ruhani: is. (Ar.) din hizmetkârı
r. 109/10
r.+lərin 9/31
[=2]

ruhi: sf. (Ar.) manevi
r. 27/21
[=1]

ruhiyyə: is. (Ar.) psikoloji
r. 8/27, 130/17
r.+sidir 8/30
[=3]

ruhlandır-: f. cesaretlendirmek
r.-an 123/14
[=1]

ruhlu: sf. ruhu olan, hevesli, güzel bir şeyden etkilenen
r. 18/26
[=1]

ruzigar: is. (Far.) yel
r. 98/2
[=1]

ruznamə: is. (< Far. rūz + nāme) gazete
r.+sində 30/14
[=1]

rübai: is. (Ar.) dört mısradan ibaret olup birinci, ikinci ve dördüncü mısraları kafiyeli, üçüncü mısrası ise serbest olan dört mısralık manzum eser
r. 144/28
r.+lər 98/29
[=2]

rüxsar: is. (Far.) yüz, çehre
r.+ın 96/33
[=1]

rükət: is. (Ar.) namazda kıyam ile bir rüku ve iki secdeden ibaret olan hareket
r. 49/12
[=1]

rüsva eylə-: f. (< Far. rusvā + T. eyle-) adını lekelemek
r. e.-miş 96/33
[=1]

R. Əfəndiyef: öz. is.
R. Ə.+in 145/12
[=1]

R. Purəkbər: öz. is.
R. P.+in 31/10
[=1]

R. Rza: öz. is.
R. R. 29/17
[=1]

Radloff: öz. is.
R. 40/25
[=1]

Rana: öz. is.
R. 88/25
R.+nın 88/24
R.+ya 88/25
[=3]

Rana xanım: öz. is.
R. x. 88/21
R. x.+dır 88/13
R. x.+ın 88/30
[=3]

Rəb: öz. is.
R. 118/14
[=1]

Rəhbər: öz. is.
R. 23/32
[=1]

Rəmdar Pəri: öz. is.
R. P. 86/13
[=1]

Rəsmli Türk Ədəbiyyatı Tarixi: öz. is.
R. T. Ə. T. 46/5
[=1]

Rəsul: öz. is.
R. 75/9, 75/26
R.+un 75/2
[=3]

Rəsul əleyhissəlam: öz. is.
R. a. 43/14
[=1]

Rəşid bəy Əfəndiyef: öz. is.
R. b. Ə. 25/9, 26/17
[=2]

Rəşidəddin: öz. is.

R.+in 36/16
[=1]

Rəşid Əfəndiyef: öz. is.
R. Ə. 24/9
[=1]

Rıklin: öz. is.
R. 129/29
[=1]

Roma: öz. is.
R. 11/9, 35/23
R.+nı 11/8
[=3]

Rövşən: öz. is.
R. 67/19, 67/24, 71/6
[=3]

Rövşən Əli: öz. is.
R. Ə. 70/29
[=1]

Rum: öz. is.
R. 12/27, 56/2, 56/8
R.+a 57/31
R.+ları 45/29
R.+larıdır 44/6
R.+u 101/12
[=7]

Rus: öz. is.
R. 9/10, 13/29, 19/11, 19/26, 19/27, 20/2, 21/4, 21/13, 25/12, 26/10, 29/9, 42/6, 67/7, 113/2, 130/24
R.+lar 138/20
[=16]

Rusca: öz. is.
R. 20/4, 140/2
R.+ya 67/9, 137/1
[=4]

Rusiya: öz. is.
R. 67/10
R.+da 26/32
R.+ya 18/7
[=3]

Rüstəmi-Zal: öz. is.
R. 109/25
[=1]

saat: is. (Ar.) vakit, çağ, an, zaman
s.+də 92/11
[=1]

sabah: is. (Ar.) günün başlangıcı, günün ilk saatleri; seher
s. 107/23, 127/3
[=2]

sabit: sf. (Ar.) değişmeyen, daimî
s. 147/31
[=1]

saç: is. insanın başını kaplayan kıllar
s.+ı 54/33
s.+un 62/22
[=2]

saç-: f. sokmak (yılan vs.)
s.-sın 47/9
[=1]

saçlı: sf. başında saçı olan
s.+m 45/10
[=1]

sadaq: is. ok kabı
s.+(ğ)a 85/1
[=1]

sadə: sf. (Far.) karışık olmayan, basit
s. 5/17, 8/5, 23/28, 69/14, 93/10, 122/12, 135/13
[=7]

sadəlövh: sf. saf
s. 135/32
s.+dırlar 131/14
[=2]

sadəlövhlük: is. saflık
s. 137/9
s.+(y)ü 136/4
[=2]

sadiq: sf. (Ar.) sadakati olan, sadakatli, vefalı
s. 70/1
[=1]

sadiq qal-: f. (< Ar. ṣādiḳ + T. kal-) bağlı kalmak
s. q.-an 88/9
s. q.-ır 87/5
[=2]

sadir ol-: f. çıkmak, baş vermek
s. o.-muş 26/25
[=1]

saf: 1. sf. (Ar.) halis, katışıksız
s. 29/27, 107/27
2. sf. (Ar.) temiz, düz, namuslu
s. 82/1
[=3]

sağ: 1. sf. diri, canlı (ölü karşıtı)
s. 77/1, 84/28, 139/9
2. is. vücudun sol tarafının aksine olan bölümü
s.+a 120/22
s.+ında 110/13
[=5]

sağal-: f. iyileşmek
s.-ması 73/19
s.-maz 101/21, 140/32
[=3]

sağalt-: f. iyileştirmek
s.-(d)ır 54/26
[=1]

sağlam: sf. vücudunun bütün uzuvları düzgün, sağ selamet olan, düzgün çalışan
s. 105/23
[=1]

sağu: is. ağıt
s. 34/25, 92/15
s.+lardan 92/16
[=3]

sahə: is. (Ar.) herhangi bir işin yahut ilmin, faaliyetin ayrı bölümü, müstakil şubesi
s.+də 6/18, 6/24, 9/29, 25/23, 95/30, 138/11
s.+lərinə 140/14, 143/6
s.+si 141/12
s.+sində 5/13, 16/20, 26/16, 26/20, 27/17, 27/31, 29/7, 140/16
s.+sinə 7/6
s.+siylə 136/19
[=19]

sahib: is. (Ar.) iye
s. 103/21, 109/6
s.+dirlər 70/14
s.+i 24/14, 24/20, 101/31, 109/2, 125/24
s.+ini 132/20
s.+inin 109/28, 125/23
s.+lərini 11/8
[=12]

sahib çıx-: f. (< Ar. ṣāḥib + T. çık-) korumak, ilgilenip gözetmek
s. ç.-mağımız 29/31
[=1]

sahib ol-: f. (< Ar. ṣāḥib + T. ol-) mülkiyetinde olmak, elinde bulundurmak
s. o.-an 34/5, 51/12
s. o.-du 11/7
s. o.-duğu 96/21
s. o.-muşlar 13/5
[=5]

saxla-: f. muhafaza etmek, koruyup saklamak
s. 52/5, 100/8, 111/16, 117/14, 120/25, 128/25
s.-mış 108/2
s.-mışlar 44/7, 97/4
s.-salar 132/4
s.-yan 122/18
s.-yıb 54/27
s.-yır 24/28
s.-yırlar 57/22
[=14]

saxlan-: f. gizlenmek
s.-ır 78/23
s.-maqdadır 17/29
[=2]

saxlanıl-: f. gizlenilmek
s.-an 83/9
s.-masına 102/12
s.-mışdır 17/25, 101/8
[=4]

saxlaya bil-: f. saklama ihtimali veya imkânı bulunmak
s. b.-mir 133/5
[=1]

saxlı: sf. saklanmış olan
s. 115/16
[=1]

sair: sf. (Ar.) başka, ayrı, diğer
s. 113/21, 114/13
[=2]

sairə: is. birkaç şey sayıldıktan sonra onların sayısını devam ettirmenin mümkün olduğunu bildiren söz
s. 13/7, 17/26, 20/1, 21/10, 24/4, 24/18, 25/4, 28/3, 52/26, 71/15, 73/8, 73/11, 79/2, 79/6, 82/29, 94/4, 96/3, 96/8, 112/17, 112/24, 112/28, 112/30, 113/5, 113/14, 113/17, 113/23, 113/27, 113/29, 114/4, 114/12, 119/8, 126/31, 136/20, 139/10, 139/13, 140/21, 141/11, 141/33, 142/3, 147/7
s.+dən 66/26, 142/5
s.+ni 142/14
s.+sini 124/24
[=44]

sakin: is. (Ar.) sessiz, hareketsiz
s. 101/26
[=1]

sakit: sf. (Ar.) mülayim, halim
s. 82/3
[=1]

saqi: is. (Ar.) eğlence meclisinde şarap vs. içki dağıtan kişi
s. 50/22, 50/28
[=2]

saqqal: is. erkeklerin yüzünde ve alt çenelerinin üstünde büyüyen kıllar
s.+ı 146/29

s.+ım 59/9, 59/12
[=3]

saqqalcuq: sf. sakalcık
s.+u 59/1
[=1]

saqqallı: sf. sakalı olan, sakal bırakan
s. 59/10
[=1]

sal: is. kayık
s. 147/2, 147/4
[=2]

sal-: 1. f. bırakmak
s. 144/16, 144/18, 147/1
s.-ar 138/25, 143/17
s.-arlar 125/22
s.-ırlar 84/28
s.-ma 107/29, 112/1
s.-mağı 84/26
s.-maq 147/3
s.-masın 115/26
s.-sana 124/10
2. f. inşa etmek
s. 108/15
3. f. devirmek, yıkmak
s.-dılar 84/23
4. f. koymak, katmak
s.-arsan 120/1
s.-dılar 77/5
s.-ıb 112/5
s.-ıbdı 95/12, 95/13
s.-ırsan 111/24
s.-ubanı 62/31
5. f. yerleşmek
s.-ıb 87/21
[=23]

sala bil-: f. salma ihtimali veya imkânı bulunmak
s. b.-ər 54/13
[=1]

salam ver-: f. (< Ar. selām + T. ver-) birisi ile görüşürken "selam" diyerek tebrik etmek (krş. **səlam ver-**)
s. v.-din 124/16
s. v.-ib 95/24
[=2]

salavat çevir-: f. (< Ar. ṣalavāt + T. çevir-) dua okunduktan sonra sağ eli yüze çekme ayini
s. ç.-ir 49/12
[=1]

salın-: f. düzenlenmek
s.-ıb 133/28
[=1]

salqum: is. üzüm gibi bir sap üzerinde bulunan meyve
s.+ları 60/9
[=1]

salla-: f. aşağı vaziyette asılmak
s.-yıb 11/23
[=1]

sallan-: 1. f. aşağı doğru sallanmış vaziyette asılmak
s.-ıban 110/9
s.-ıbdı 146/28
s.-ırlar 11/29
2. f. nazla, eda ile yürümek
s.-ıban 96/33
[=4]

sallana-sallana: zf. nazlana nazlana
s. 102/16
[=1]

samit: is. (Ar.) sessiz harf
s.+in 45/4
[=1]

san: is. (Far.) şöhret, nüfuz, hürmet
s.+dan 106/14
s.+ı 143/26
[=2]

san-: f. zannetmek
s.-araq 33/28
s.-ırlar 37/23
[=2]

sana: zm. teklik ikinci şahısın yönelme hâli eki almış biçimi
s. 94/7
[=1]

sana-: f. saygı göstermek
s.-dı 124/7
s.-maq 143/20
[=2]

sancıla-: f. geçirilmiş, takılmış
s.-yın 49/17
[=1]

sandıq: is. (Ar.) içerisine kıyafet ve başka şeyler koymak için tahtadan yapılmış, üzeri demirle işlenmiş, anahtarla açılıp kapanan kapaklı iri kutu

s. 143/13
s.+lar 144/10
[=2]

sani: sf. (Ar.) ikinci
s. 109/26
[=1]

sanki: bağ. güya
s. 10/25, 116/12
[=2]

sansor: is. (Fr.) her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükûmetçe önceden denetlenmesi işi; sıkı denetim
s. 30/4
[=1]

sap: is. bir şeyin el tutulan yeri; sap, kulp
s.+ını 128/28
[=1]

saral-: f. sarı renk almak, sarı olmak
s.-ıb 10/24, 87/26, 144/30
s.-ıban 111/6
s.-sa 70/10
[=5]

sarat-: f. saralmasına sebep olmak, soldurmak
s.-gil 58/17
[=1]

saray: is. (Far.) padişahın, devlet başkanının yahut padişah ailesinin daimî yaşadığı görkemli bina, ev
s.+da 99/10
s.+dan 83/16, 135/7
s.+ına 134/11
s.+ında 97/11
[=5]

sarban: is. (Far.) kervana rehberlik eden kişi
s.+a 51/9
[=1]

sarfa: is. (Ar.) öd
s. 73/6
[=1]

sarı: sf. turuncu renkle yeşil arasında olan (renk), limon rengi
s. 116/10, 144/10
s.+lar 147/28
[=3]

sarı-: f. sargı ile bağlamak
s.-yır 54/24
[=1]

sarıl-: f. birini kucaklamak, kucaklaşmak
s.-mış 85/4
[=1]

sarqur-: f. sararmak
s.-ub 10/24
[=1]

sarsaq: sf. ahmak, aptal
s. 131/14
[=1]

sarsıdıcı: sf. çok tesirli, çok güçlü
s. 17/3
[=1]

sarsıt-: f. dehşet saçmak
s.-(d)an 67/31
[=1]

sası: sf. iğrenç
s. 62/30
[=1]

sat-: 1. f. para karşılığında bir şey vermek
s. 129/14
s.-armış 104/9
s.-dı 98/20, 110/26
s.-maq 50/12
2. f. ihanet etmek
s.-an 115/2
s.-dı 110/25
s.-maq 55/18
s.-mayan 115/5
[=9]

satıl-: f. para veya çıkar karşılığında rakip tarafa hizmet etmek
s.-an 66/12
[=1]

satira: is. (Lat.) toplumdaki noksanlıkları ve ayıpları güldürücü ve keskin bir şekilde ifşa ve tasvir eden bedii eser
s. 136/1, 137/27
[=2]

satirik: sf. yergiye has olan, yergiye ait olan, yergi mahiyetinde olan
s. 66/26
[=1]

sav: is. atasözü
s. 139/16
[=1]

savadlan-: f. okuma yazma öğrenmek
s.-ması 25/7
[=1]

savadlı: sf. okuma yazma bilen
s. 108/28
[=1]

savadsız: sf. okuma yazma bilmeyen
s. 29/30, 104/9, 141/29
[=3]

savaş: is. muharebe, dövüş, vuruşma, dava
s. 38/22, 40/18, 55/2, 66/9, 94/16

s.+a 12/3, 47/27, 49/33, 51/11
s.+da 48/6, 48/14, 49/11
s.+dakı 41/8
s.+ı 38/28
s.+ına 87/30
s.+lar 33/21
s.+larda 39/14, 49/32
s.+lardan 39/30, 40/15
s.+ları 45/29
s.+ların 66/9
s.+larında 34/21
[=23]

savaş-: f. vuruşmak
s.-a 57/30
s.-ayım 58/11
s.-ır 51/11
s.-madan 51/5, 55/25
s.-mağı 49/10
[=6]

savaşma: is. cenkleşme
s. 128/29
[=1]

savrul-: f. dağılmak, saçılmak
s.-yın 49/19
[=1]

savt: is. ses
s.+ıyla 23/1
[=1]

say: is. adet, rakam
s. 124/27, 124/32
[=2]

say-: 1. f. sayısını söylemek
s.-dığımız 95/6
s.-maqla 124/28
2. f. saygı göstermek
s.-dığına 126/14
s.-madığına 126/15
3. f. bilmek, hesap etmek
s.-dıqları 49/15
s.-dıqlarını 37/17
s.-ıb 91/27
s.-ır 50/33, 55/20
s.-ırlar 48/7
s.-mamışlar 97/7
s.-mırlar 49/14
s.-mışlar 137/25
[=13]

saya: is. koyun, kuzu ve keçi hakkında şarkı yazan ve söyleyen kişi (krş. **sayaçı**)
s. 124/27, 124/29, 125/1
[=3]

sayaçı: is. koyun, kuzu ve keçi hakkında şarkı yazan ve söyleyen kişi (krş. **saya**)
s. 24/23, 124/21, 124/22, 124/27, 124/30, 125/8, 145/4, 148/10
s.+ya 125/2
[=9]

sayağı: ed. söze eklenerek onun ifade ettiği şeye benzerliği bildiren söz: … gibi, … benzer
s. 110/19
[=1]

sayə: is. (Far.) himaye, muhafaza, koruma
s. 80/31, 81/6, 81/7
[=3]

sayəsində: zf. neticesinde, sebebiyle, yardımıyla
s. 7/20, 11/10, 15/23, 130/1
[=4]

sayğı: is. hürmet, ihtiram, sayma
s.+sını 37/20, 37/23

[=2]

sayı: is. nüsha
s.+larında 14/4
s.+nda 53/27
[=2]

sayıla bil-: f. sayılma ihtimali veya imkânı bulunmak; addedilebilmek, addolunabilmek
s. b. -ər 83/4
[=1]

sayıl-: f. hesap edilmek, bilinmek, … gibi kıymetlendirilmek
s.-an 13/11, 48/18, 132/7
s.-ar 130/18
s.-ardı 33/27
s.-arıq 30/3
s.-ır 9/10, 48/16
s.-ırdı 23/29
s.-maqdadır 14/9
s.-mış 98/22, 100/23
[=12]

sayısız: sf. sayılmayacak kadar çok
s. 105/17
[=1]

sayrı: sf. hasta (krş. **sayru**)
s.+dır 98/9
[=1]

sayru: sf. hasta (krş. **sayrı**)
s. 44/23, 58/1
[=2]

saz: is. (Far.) Türk halk müziğinde çalgı aleti
s. 10/1, 10/16, 32/29, 39/16, 39/22, 39/25, 41/15, 57/3, 66/23, 75/17, 91/8, 91/29, 92/23, 93/7, 93/13, 93/14, 104/15, 104/17, 108/5, 112/18, 115/21, 117/3, 119/12, 119/21, 122/2, 123/18
s.+da 105/19
s.+dan 68/27
s.+ı 10/1, 75/19, 85/7, 92/22, 96/5, 108/8, 110/12, 116/20, 117/17, 120/16, 120/25,
121/14, 121/3, 121/24, 121/25
s.+ını 56/34, 78/4, 105/6
s.+ıyla 93/8
s.+la 32/30, 39/17, 68/28, 91/10, 93/13
s.+lar 39/26
s.+ları 50/3, 91/1
s.+ların 39/15
s.+larında 66/17
s.+larını 126/8
[=58]

sazla-: f. düzeltmek
s. 89/17
[=1]

sazsız: sf. sazı olmayan
s. 93/7
[=1]

saz şairi: is. halk ozanı
s. 70/24, 79/4, 91/1, 91/3, 91/17, 92/4, 92/14, 93/14, 93/16, 93/18
[=10]

seç-: 1. f. herhangi bir alametine göre benzerleri arasından birini beğenip ayırmak, ona üstünlük vermek
s.-di 36/21
s.-diyi 67/22
s.-ib 67/22
2. f. muayyen bir şeye, sanata, işe vesaireye daha çok merak göstermek, onu daha üstün tutmak, üstünlük vermek
s.-ib 53/25, 94/30

s.-ir 84/9
s.-mişdir 99/2
[=7]

seçil-: f. herhangi hususiyetine, keyfiyetine vesaireye göre başkalarından farklanmak, ayrılmak
s.-ir 76/2
[=1]

seçilmiş: sf. seçerek ayrılmış; müntehap
s. 116/17
[=1]

sehr: is. (Ar.) efsun
s. 130/10, 131/4, 134/27
s.+in 96/32
[=4]

sehrli: sf. efsunlu, efsunlanmış
s. 73/23, 131/1, 131/9, 131/22, 134/21, 134/29
[=6]

sel: is. (Ar.) güçlü yağmurlardan veya eriyen karlardan ortaya çıkıp karşısına gelen ne varsa alıp götüren su taşkını; taşkın
s. 121/19, 141/16
s.+i 111/9, 116/16
s.+lər 115/9
s.+lərim 115/23
[=6]

sellən-: f. sel gibi akmak, sele çevrilmek
s.-ir 97/27
[=1]

sembolik: sf. (Fr.) simgesel
s. 81/17
[=1]

seminar: is. (Lat.) ihtisası, fikrî-siyasi seviyeyi artırmak için gruplarla yapılan toplantı
s.+lar 26/23
[=1]

sev-: 1. f. âşık olmak
s.-diyi 88/14, 88/23
s.-diyim 118/7, 118/8, 118/10, 118/12
s.-düyüm 46/28, 64/14
s.-ən 56/31, 86/28, 107/27
s.-ərsə 64/8
s.-ərsən 86/29
s.-əsən 103/19
s.-ib 64/28
s.-ir 83/25
s.-məyə 103/19
s.-üb 47/8
2. f. sevgi ve bağlılık duymak
s.-diyi 109/7, 135/19
s.-diyimdən 94/8
s.-ən 141/30
s.-ib 37/17
s.-ir 24/27, 55/14, 89/23, 89/28
s.-irdi 22/4
s.-irəm 117/21
s.-irlər 46/1, 136/31
s.-məz 141/30
[=32]

sevda: is. (Ar.) sevgi, muhabbet, aşk
s. 111/5, 112/5
[=2]

sevdir-: f. sevmeye mecbur etmek, istemek
s.-mək 116/23
[=1]

sevgi: is. muhabbet, âşk
s. 37/20, 37/22, 71/2, 80/24, 83/31, 86/28, 101/14, 109/29, 147/10

s.+lərin 73/13
s.+nin 46/15
s.+si 38/8, 39/8, 112/17, 145/28
s.+sini 86/26
s.+siylə 38/20
s.+yə 55/29
[=18]

sevgili: sf. çok sevilen, istenilen
s. 62/10, 76/5
s.+lər 80/8
s.+lərinə 71/25
s.+m 88/16, 112/9
s.+nin 81/11, 81/16, 81/19
s.+si 82/2, 90/1, 100/28, 105/10
s.+sindən 75/10
s.+sinə 77/1, 83/30, 87/7, 88/8, 88/21, 99/11
s.+sini 52/28, 72/1, 72/4, 80/5, 93/20
s.+sinin 85/2, 99/9
[=27]

sevil-: 1. f. sevgi duyulmak, sevgi beslenilmek
s.-ənlərin 107/27
2. f. beğenilmek
s.-ən 21/1, 94/11, 109/20
s.-mişdir 79/5
[=5]

sevilə-sevilə: zf. beğenilerek
s. 104/5
[=1]

sevimli: sf. insanın muhabbetini celbeden
s. 20/17, 90/4, 100/24, 136/30
[=4]

sevinc: is. ferah, mutluluk; sevinme
s. 92/26, 121/3, 123/14, 123/25
s.+i 117/22
s.+inə 105/32
s.+ini 7/26, 77/32
[=8]

sevin-: f. güzel haberden, hadise veya işten mutlu olmak, vecde gelmek
s.-ən 117/19
s.-ir 88/25, 128/7
s.-sin 44/32
[=4]

seviş-: f. birbirini sevmek, birbirine âşık olmak
s. 101/16
s.-ib 75/7
s.-ər 130/4
[=3]

sevişmə: is. sevişmek işi
s.+si 71/28
s.+sini 83/32
[=2]

seydi: is. efendiye yaraşır nitelikte olan kimse
s. 109/23
[=1]

seyr: is. (Ar.) gezme, gezinti
s. 96/33
[=1]

seyran: is. (Ar.) gezinme
s. 96/29
[=1]

seyr et-: f. (< Ar. seyr + T. et-) bakmak
s. e.-(d)ərdin 118/21
s. e.-(d)ir 110/13
s. e.-(d)irdilər 33/24
[=3]

sezilə bil-: f. sezilme ihtimali bulunmak
s. b.-ir 131/8
[=1]

səadət: is. (Ar.) sevinç, memnunluk hissi
s. 129/32
s.+i 77/16
s.+iylə 67/16
s.+lərdən 25/29
[=4]

səbəb: is. (Ar.) bir şeyin, hadisenin baş vermesine yol açan başka hadise
s. 81/12
s.+dən 7/28, 8/21, 14/20, 138/17
s.+i 33/25, 133/16
s.+ini 56/11, 79/26, 82/5, 97/6, 146/8
s.+lərə 16/5
s.+ləri 93/20
[=14]

səbəb ol-: f. (< Ar. sebeb + T. ol-) neden olmak
s. o.-a 16/18
s. o.-an 67/26
s. o.-muş 78/30
s. o.-muşdur 8/31, 19/15, 81/12, 102/12
s. o.-sunlar 23/2
[=8]

səbir: is. (Ar.) tahammül etme
s.+imi 146/11
[=1]

səbrü-qərar: is. sabır, tahammül
s.+ımı 102/20
[=1]

səcdə et-: f. (< Ar. secde + T. et-) önünde baş eğmek
s. e.-(d)im 115/18
[=1]

səci: is. (Ar.) nesirde yapılan uyak
s. 44/30
[=1]

səciyyə: is. (Ar.) karakter
s.+ləri 75/16
[=1]

səd: is. (Far.) yüz
s. 79/16
[=1]

sədaqət: is. (Ar.) vefa
s. 71/15, 71/19, 78/30, 82/25, 82/26
s.+ində 90/29
s.+inin 72/16
[=7]

sədaqətli: sf. vefalı
s. 55/29, 82/3, 117/10
[=3]

sədalı: is. (Ar.) sesli
s. 106/3
[=1]

səfa: is. (Ar.) zevk, neşe, lezzet, keyif; rahatlık
s. 125/3
[=1]

səfalı: sf. zevk veren, lezzet veren, hoş
s.+dır 119/27
[=1]

səfər: is. (Ar.) seyahat, yola çıkma, yol
s.+dən 52/28, 77/1
s.+ə 88/4
s.+ində 83/31

s.+inə 70/12, 75/13
[=6]

səfər et-: f. (< Ar. sefer + T. et-) bulunulan yerden uzun süre ayrılmak
s. e.-(d)ib 105/15
[=1]

səfərə çıx-: f. (< Ar. sefer + T. çık-) uzun müddet bulunduğu yerden ayrılmak
s. ç.-dığı 102/30
[=1]

səfərə get-: f. (< Ar. sefer + T. git-) uzun müddet bulunduğu yerden ayrılmak
s. g.-(d)ərkən 75/10
[=1]

səfhə: is. plak
s. 136/19
s.+ləri 116/24
[=2]

səfir: is. (Ar.) elçi
s.+i 44/8, 67/7
[=2]

səhər: is. (Ar.) günün başlangıcı, ilk saatleri
s. 12/25, 38/26
[=2]

səhifə: is. (Ar.) kitap, defter, gazete vs. yaprağın bir yüzü
s.+də 32/8
s.+dən 18/11
s.+dir 40/7
s.+lərində 21/29, 24/1, 26/15
s.+lərini 104/4
[=7]

səhm: is. (Ar.) pay, hisse
s.+ini 5/6
[=1]

səhnə: 1. is. (Ar.) tiyatro oyununun sergilendiği hususi meydan
s.+də 128/12
s.+dən 129/18
2. is. (Ar.) tiyatro ve edebî eserin başlıca bölümlerinden her biri
s. 81/18
s.+lərinin 66/19
s.+si 128/29
s.+sindən 57/17
[=6]

səhra: is. (Ar.) çöl
s.+nı 99/19
[=1]

səhv: is. (Ar.) noksan, hata
s.+lərini 69/5
[=1]

səxavət: is. (Ar.) cömertlik
s. 89/7
s.+iylə 51/8
[=2]

səkiş: is. sıçrama, hoplama
s.+indən 38/18
[=1]

səkişli: sf. sıçrayan, hoplayan
s. 38/14
[=1]

səkkiz: is. yediden sonra gelen sayı
s. 14/6, 78/16
[=2]

səksəki: is. heyecan, ızdırap, telaş
s.+də 125/30

[=1]

səktə: is. (Ar.) kan dolaşımının, kalbin birden bire durması
s.+sindən 14/1
[=1]

səlam-əleyk: ün. (Ar.) "Allah'ın selamı sizin üzerinize olsun" anlamında kullanılan bir selamlama sözü
s. 124/32
[=1]

səlamət qal-: f. (< Ar. selāmet + T. kal-) esen kalmak
s. q.-ın 115/16, 115/17, 115/19, 115/21, 115/23, 115/25, 115/27, 115/29, 116/2, 116/4
s. q.-ır 84/28
[=11]

səlam ver-: f. (< Ar. selām + T. ver-) birisi ile görüşürken "selam" diyerek tebrik etmek (krş. **salam ver-**)
s. v.-di 125/1
s. v.-din 126/14
[=2]

səma: is. (Ar.) gök, asuman
s.+lardakı 25/28
s.+lardan 115/19
[=2]

səmavi: sf. (Ar.) semaya, göğe mensup olan
s. 37/10
[=1]

səmimi: sf. (Ar.) yürekten gelen; deruni, hakiki, halis, ciddi, riyasız
s. 10/14, 19/15, 100/13, 105/12
s.+dir 102/13
[=5]

səmimilik: is. samimi münasebet
s.+(y)i 18/25
[=1]

sən: zm. teklik ikinci şahıs
s. 46/18, 50/30, 59/17, 59/19, 60/19, 60/20, 60/26, 60/29, 64/9, 65/11, 76/21, 77/6, 77/10, 77/14, 80/33, 85/23, 87/29, 99/3, 101/27, 103/19, 107/23, 107/29, 108/5, 110/18, 115/7, 116/2, 117/8, 121/30, 122/4, 122/6, 122/8, 146/20, 147/15
s.+də 102/3
s.+dən 19/22, 38/27, 46/31, 47/7, 61/20, 62/18, 64/19, 64/27, 88/17, 107/21, 146/18
s.+ə 39/6, 39/7, 47/11, 48/22, 48/33, 49/5, 51/2, 51/3, 54/24, 55/22, 55/24, 63/28, 63/30, 63/32, 64/2, 64/4, 64/6, 64/31, 80/31, 81/3, 81/4, 86/29, 88/20, 89/16, 99/3, 101/4, 101/22, 120/11, 120/14, 120/17, 120/20, 120/23, 120/26, 128/21, 140/21, 141/17
s.+i 19/20, 46/27, 49/1, 49/4, 58/25, 58/26, 59/22, 59/24, 60/5, 60/25, 62/31, 65/9, 65/28, 77/3, 88/19, 98/7, 103/19, 106/29, 110/18, 120/9, 120/21, 122/2, 146/18, 147/20, 147/21
s.+in 47/15, 70/11, 77/7, 85/17, 85/18, 87/27, 88/16, 88/19, 111/15, 111/16, 111/18, 111/22, 111/26, 111/28, 115/8, 120/19, 134/12, 141/23
s.+lə 80/32
s.+sin 69/32
s.+ün 47/10, 59/15, 64/30, 65/2, 65/14, 65/15, 65/16
[=133]

sənət: is. (Ar.) duygu ve düşünceleri göze ve gönle hitap edecek şekilde söz,

yazı, resim, heykel vb. ile ifade etme konusundaki yaratıcılık
s. 33/2, 39/12, 69/19, 75/17, 84/9, 97/7, 144/23
s.+ə 75/18
s.+i 23/10, 72/16, 99/10, 127/28
s.+idir 14/8
s.+in 91/18, 143/24
s.+ini 97/7, 104/17, 114/9
s.+inin 7/6, 75/4
s.+iylə 72/5
s.+lərini 28/10
[=22]

sənətkar: is. (< Ar. ṣanʿat + Far. -kār) işinde, sanatında büyük maharet ve ustalık kazanmış şahıs
s. 52/15, 97/15, 98/21, 100/19, 104/33
s.+a 106/15
s.+dır 82/1, 97/13, 102/13, 133/27
s.+ı 92/19, 105/30
s.+ın 85/27, 144/20
s.+lar 27/29, 66/11
s.+ları 16/27, 134/2
s.+larıdır 91/4
s.+larımızın 17/29, 97/5
s.+ların 9/25, 21/21
s.+larına 16/31
[=24]

sənətkarlıq: is. herhangi bir sahada büyük beceri, maharet, hüner, ustalık
s. 95/31, 114/15
[=2]

səp-: 1. f. tohum ekmek
s.-miş 128/17
2. f. atmak
s.-di 121/12
[=2]

sər: is. (Far.) baş
s.+dən 110/23
s.+imə 112/5
[=2]

sərf et-: f. (< Ar. ṣarf + T. et-) harcamak
s. e.-mişdir 27/31
[=1]

sərgərdan: sf. yersiz, yurtsuz, serseri, avare
s. 126/19
[=1]

sərgərdə: is. (Far.) elebaşı
s. 67/17, 68/22
s.+ləri 33/29
s.+lərindən 71/9
s.+nin 67/2
s.+si 11/6
[=6]

sərgərdəlik: is. elebaşılık
s.+(y)ində 35/23
[=1]

sərgüzəşt: is. (< Far. ser + guẕeşt) macera
s.+i 90/5, 132/10
[=2]

sərhəd: is. sınır
s.+inə 57/12
[=1]

sərhoş: sf. (< Far. ser + ḫoş) içmiş, keyifli
s.+san 101/22
[=1]

səri: is. (Fr.) dizi
s. 15/21, 27/3
[=2]

sərmayə: is. (Far.) bir şey için biriktirilen veya lazım olan para
s. 24/28
s.+si 24/25
[=2]

sərraf: is. (Ar.) çabuk kavraya, tanıyan, bilen; arif
s. 6/11
[=1]

sərt: sf. şiddetli, keskin
s. 89/32, 110/26
s.+di 110/28
[=3]

sərv: is. (Far.) güneyde yetişen iğne yapraklı, her zaman yeşil kalan ağaç
s. 102/16
s.+imi 94/9
[=2]

sərvan: is. kervanbaşı
s. 84/16
[=1]

sərvət: is. (Ar.) maddi nimetler
s.+i 75/7
s.+inə 15/19
s.+ini 68/2
s.+lərin 16/22
[=4]

sərvətli: sf. serveti olan, varlıklı
s. 115/16
[=1]

sərvinaz: is. servi ağacı gibi nazlanan
s.+ım 96/33
[=1]

səs: is. seda
s. 117/25, 121/11
s.+ə 68/27, 121/31
s.+i 12/7, 39/15, 116/24
s.+in 121/16
s.+iniz 121/23
s.+lə 39/20, 47/2
s.+lər 7/14
s.+lərdən 7/13
s.+lərə 122/25
[=14]

səs çıxma-: f. cevap vermemek, sessiz sedasız oturmak, konuşmamak, dinlemek, susmak
s. ç.-z 141/27
[=1]

səsləndir-: f. herhangi bir musiki aletini vs. çalmak, ses çıkarmak
s.-ən 39/12
[=1]

səs-səsə ver-: f. okumak yahut konuşmak
s. v.-ərək 128/31
[=1]

səttar: is. (Ar.) örten, örtbas eden
s. 60/28
[=1]

səvfalı: sf. zevk veren, lezzet veren, hoş
s. 115/29
[=1]

səviyyə: is. (Ar.) düzey
s.+də 16/17
[=1]

səyahət: is. (Ar.) muayyen maksatla yürüyerek ya da binekle yaşadığı yerden

uzaklaşma
s.+i 80/2
[=1]

səyahətnamə: is. (< Ar. siyāḥat + Far. nāme) seyahat zamanı seyyahın gezip gördüğü şeylere dair yazdığı kitap
s.+sində 44/10
[=1]

səy et-: f. (< Ar. saʿy + T. et-) ısrarlı biçimde çalışıp çabalamak
s. e.-dilər 22/28
[=1]

səyir-: f. hırstan, acıdan vs. duygulardan dolayı titremek (yüz azaları)
s.-ir 45/26
[=1]

səyirt-: f. at oynatmak
s.-(d)işümə 44/31
[=1]

səyyad: is. (Ar.) avcı
s.+ı 79/18
[=1]

səyyah: is. (Ar.) seyahate çıkan kişi
s. 21/14
s.+ı 44/6, 70/27
s.+lar 44/9
[=4]

səyyarlıq: is. seyyar olma durumu
s. 75/4
[=1]

sığ-: f. yerleşmek
s.-mayan 45/8
[=1]

sığallan-: f. süslenmek
s.-ıb 110/10
[=1]

sığallanıb çıx-: f. süslenip gelmek
s. ç.-an 110/16
[=1]

sığın-: f. bir tehlike karşısında güvenli bir yerde gizlenmek veya birinin himayesi altına girmek
s.-ar 68/1
[=1]

sığır: is. boynuzları olan, geviş getiren büyükbaş memeli hayvan
s. 91/25, 91/26, 91/27
s.+ı 91/27
[=4]

sıx: sf. yakın
s. 9/20, 14/10, 23/28
[=3]

sıq-: f. meyveyi el vs. ile bastırıp suyunu çıkarmak
s.-arlar 60/10
[=1]

sına-: f. yoklamak, tecrübe etmek
s.-mış 119/16
[=1]

sıra: 1. is. belirli bir düzene ve niteliğe göre dizilme durumu
s. 32/18
s.+sı 140/5
s.+sına 74/11
s.+sıyla 27/15, 27/27, 142/29, 142/30, 145/17
2. is. bir şeye ayrılan, uygun görülen veya rastlayan zaman

s.+da 26/11, 30/26, 83/26, 85/4, 105/21
s.+sı 68/22, 70/15
[=15]

sıralan-: f. birbirinin yanına sıra ile arka arkaya dizilmek, sıra ile dizilmek
s.-mışdır 143/2
[=1]

sızılda-: f. ağlayıp sızlamak
s.-yıb 115/22
[=1]

sızıltı: is. kaderinden, hayatından, hâlinden şikâyetlenme
s.+larını 76/7
[=1]

sızla-: f. ağlamak, inlemek
s.-r 116/15
s.-ram 76/9, 76/11, 76/15
s.-rsan 100/16
s.-yır 45/27, 120/16
[=7]

sidq: is. (Ar.) sadakat, samimilik
s.+i 120/4
[=1]

sifət: 1. is. (Ar.) hâl, suret
s.+lər 107/7
s.+lərə 133/22
s.+ləri 68/14, 70/4
2. is. (Ar.) bir kimsenin görev, ödev, toplumsal veya hukuki bakımdan yeri ve özelliği
s.+i 56/34
s.+ini 92/19
[=6]

siklop: is. Yunan mitolojisinde alınlarının ortasında tek gözleri bulunan devler
s. 42/3
[=1]

silah: is. (Ar.) hücum veya müdafaa için alet
s. 47/27, 70/15, 70/16
s.+lardır 68/28
s.+ları 38/7
s.+ların 40/18
s.+larına 49/15
s.+larını 45/33
[=8]

silahdaş: is. birlikte savaşan kişilerden her biri
s. 71/11
s.+ları 68/22
[=2]

silin-: f. çıkarılmak
s.-di 77/9
[=1]

silkin-: f. silkinerek üzerindeki tozu toprağı vs. düşürmek
s.-di 102/29
[=1]

silsilə: is. (Ar.) art arda gelen şeyin sırası
s. 6/23
[=1]

sima: is. (Ar.) şahsiyet
s.+dır 135/25
s.+lar 85/12
s.+lardan 51/6, 89/20, 90/3
s.+ları 82/26
s.+ların 6/6
s.+larında 81/10
s.+sında 70/3, 71/14, 107/18
[=11]

simli: sf. teli olan
s. 126/7
[=1]

simurq: is. (Far.) kadim İran esatirinde Kafdağı'nda yaşayan büyük bir kuş
s. 131/18
s.+un 131/19
[=2]

sin-: f. eğilmek, gizlenmek
s.-miş 101/3
[=1]

sinə: is. (Far.) yürek, kalp
s.+dən 85/24, 92/30
s.+m 76/26, 108/15, 115/25, 121/18, 121/24
s.+mdən 108/12
s.+mə 118/11
s.+si 102/19
s.+sinə 85/7
s.+sini 88/27
s.+yə 92/30
[=13]

sinfi: sf. muayyen bir sınıfa, onun ideolojisine has olan
s. 99/15
[=1]

sirdaş: is. birbirine en yakın, sadık iki yoldaştan, dosttan her biri
s. 87/32
s.+ı 132/13
s.+ına 118/10
[=3]

sirr: is. (Ar.) henüz öğrenilmemiş, bir muamma gibi kalmış şey
s. 123/4
s.+i 133/5
s.+in 96/32
s.+ini 123/5
s.+lər 111/12, 117/20
s.+lərinə 133/4
[=7]

sirrli: sf. sırrı olan
s. 95/2
[=1]

sistem: is. (Fr.) düzen
s. 17/11
[=1]

sistemli: sf. düzenli
s. 6/19
[=1]

sitayiş et-: f. (< Far. sitāyiş + T. et-) tapmak, ilahlaştırmak
s. e.-(d)ilən 38/23
s. e.-(d)ilmiş 124/4
[=2]

sitəm elə-: f. (< Far. sitem + T. eyle-) zulmetmek, eziyet vermek
s. e.-yən 136/6
[=1]

siyah: is. (Far.) kara
s. 111/23
[=1]

siyasət: is. (Ar.) politika
s.+i 19/23, 83/17
s.+inə 106/25
s.+inin 29/22
[=4]

siyasi: sf. (Ar.) siyasete bağlı, siyasete ait olan
s. 5/5, 23/20, 66/14, 80/5, 93/28
[=5]

siyir-: f. kınından çekerek çıkarmak
s.-di 59/25
s.-irəm 87/10
[=2]

siyril-: f. kınından çıkarılmak
s.-məyən 126/12
[=1]

siz: is. çokluk ikinci şahıs
s. 69/5, 116/3
s.+dədir 127/3
s.+ə 103/18, 106/18, 109/22, 110/14, 121/23, 127/2, 140/21
s.+lə 111/8
[=11]

soq-: f. böcek, zehirli hayvan iğnesini batırmak veya ısırmak, zehirlemek
s.-sun 47/9, 64/29
[=2]

sol: is. vücudun sağ tarafının aksine olan bölümü
s.-a 120/22
s.-u 110/13
[=2]

sol-: f. rengi kaçmak, rengini, parlaklığını yitirmek, saralmak
s.-ar 119/31
s.-asan 120/9
s.-du 94/6
s.-masa 111/6
s.-mayaydı 144/30
s.-muşam 111/20
[=6]

solux-: f. solmak
s.-du 116/4
[=1]

son: is. nihayet, ahir
s. 6/2, 8/29, 20/13, 23/13, 23/22, 27/26, 32/11, 40/12, 42/22, 49/30, 53/1, 70/28, 74/21, 94/2, 105/3, 105/25, 113/9, 116/7, 121/8, 144/29, 148/5
s.+a 67/16, 88/17, 90/5
s.+ları 66/7, 98/23
s.+larında 21/31, 25/11, 40/29, 70/30
s.+u 14/10, 68/6
s.+una 87/33, 139/2
s.+unda 43/8, 46/22, 52/21, 53/29, 70/23, 78/27, 80/8, 81/17, 89/19, 90/26, 92/28, 124/22, 128/31, 131/16, 135/29, 142/30, 147/19
[=51]

sona: is. asıl manası ördek olup güzelliğine göre âşık şiirinde güzelin vasıflarından biri olarak kullanılır
s. 95/13
s.+lar 102/29
s.+m 98/19
[=3]

sonluq: is. son
s.+lar 52/27
[=1]

sonra: 1. zf. bir işin, hadisenin baş vermesinde serilik gösteren zaman zarfı
s. 6/20, 9/6, 10/32, 11/11, 12/26, 13/2, 17/10, 18/8, 25/22, 27/12, 27/24, 29/31, 30/17, 31/1, 33/11, 34/8, 34/9, 35/22, 35/27, 35/29, 38/8, 38/32, 39/3, 40/8, 42/8, 43/3, 46/23, 46/31, 47/2, 47/7, 48/6, 48/11, 48/5, 50/11, 51/32, 52/2, 52/27, 52/28, 52/30, 52/31, 54/6, 57/23,

64/19, 64/27, 65/25, 67/25, 68/20, 68/21, 69/29, 70/1, 74/8, 75/21, 77/30, 77/32, 78/6, 79/9, 79/24, 79/28, 81/16, 83/15, 84/5, 84/29, 87/31, 88/17, 88/26, 90/5, 90/15, 91/30, 91/32, 99/10, 104/11, 104/32, 105/4, 105/10, 105/11, 105/25, 112/24, 121/27, 123/28, 124/13, 126/9, 126/12, 129/14, 130/24, 130/26, 134/4, 134/12, 136/25, 137/17, 137/20, 137/23, 138/6, 138/29, 138/30, 140/11, 147/6
s.+ya 35/12, 35/17
2. zf. ardınca
s. 13/31, 21/4, 21/6, 23/4, 28/1, 28/2, 42/6, 42/28, 43/23, 43/30, 53/3, 53/4, 56/15, 63/17, 69/24, 79/32, 80/1, 88/9, 88/29, 92/11, 103/6, 108/20, 143/2
[=121]

sonradan: zf. sonra, sonunda, nihayetinde, neticede; bir müddet
s. 9/4, 49/28, 67/1, 76/18, 86/16, 140/7, 145/23
[=7]

sonrakı: sf. sonra olan
s. 28/12, 37/28, 38/2, 39/27, 46/9, 51/15, 51/17, 66/19, 84/1, 96/22, 98/21, 126/32, 142/12
[=13]

sonralar(ı): zf. bir hadiseden, işten sonraki vakit, sonraki vakitler(de)
s. 5/28, 7/15, 13/4, 22/24, 25/13, 34/22, 69/20, 70/2, 74/10, 87/15, 96/26, 100/22, 122/27, 131/29
s.+ı 39/13
[=15]

sonsuz: 1. sf. sonu olmayan, bitmez tükenmez
s. 86/28, 101/14, 119/17, 147/10
2. sf. çocuğu olmayan
s. 54/4
[=5]

sonsuzluq: is. çocuğu olmama
s.+(ğ)unu 55/31
[=1]

sonuncu: sf. en sonda olan
s. 80/14
[=1]

sor-: f. haber almak
s.-ayım 82/16, 82/18
[=2]

soraq: is. araştırma, sorma ile öğrenilen şey, haber, malumat
s.+(ğ)a 116/29
s.+(ğ)ı 115/19
[=2]

soraqlaş-: f. soru sormak
s.-ır 82/14
[=1]

soraq ver-: f. haber vermek, malumat vermek
s. v.-ən 56/26
[=1]

sorğu-sual: is. soru sorma
s.+dan 18/8
[=1]

soruş-: 1. f. müracaat etmek, soru sormak
s. 100/8, 132/12
s.-ar 96/8
s.-duqda 56/11
s.-uram 12/9, 12/10
2. f. öpmek
s.-duğum 64/16

[=7]

sosialist: is. (Fr.) sosyalizm taraftarı
s. 16/19, 112/29, 119/5
[=3]

sosializm: is. (Fr.) toplumculuk
s. 114/2
[=1]

sovuq-sovuq: zf. soğuk hâlde
s. 46/33, 61/30, 63/29, 64/21
[=4]

sovur-: f. havaya kaldırmak, dağıtmak
s.-mağa 120/21
[=1]

soy: 1. is. asıl, ecdat
s.+undan 36/29, 41/1
2. is. şiir
s. 52/23, 65/24, 91/6, 91/7
[=6]

soy-: f. bütün varı yoğunu elinden almak
s.-ar 18/18
s.-du 54/14
s.-ub 52/20, 106/17
s.-ur 87/22
s.-urlar 56/6
[=6]

soyla-: f. manzum dua etmek
s.-dı 52/23, 65/24
s.-mış 60/21, 61/10, 61/11, 62/23, 64/11
s.-r 58/22, 58/23
s.-sın 64/12
[=10]

soyuq: sf. sıcaklığı düşük olan (hava vs. hakkında)
s.+(ğ)a 82/20
[=1]

soyul-: f. var yoğu, kıyafeti ve üstünde ne varsa elinden alınmak
s.-ur 99/24
[=1]

söhbət: is. (Ar.) hasbihâl
s. 23/29
s.+ini 121/30
[=2]

söhbət aç-: f. (< Ar. ṣuḥbet + T. aç-) bir şahıs veya şey hakkında konuşmak
s. a.-ır 20/5
[=1]

söhbət elə-: f. (< Ar. ṣuḥbet + T. eyle-) bir yerde oturup konuşmak
s. e. 110/12
[=1]

sön-: f. azalmak, zayıflamak
s.-məyə 29/24
[=1]

sövq et-: f. (< Ar. sevḳ + T. et-) götürmek, tahrik etmek
s. e.-(d)ir 136/18
s. e.-məkdə 89/18
s. e.-mişdir 49/27
[=3]

söy-: f. kötü sözlerle tahkir etmek
s.-əndə 129/11
s.-mə 103/13
s.-sə 129/10
[=3]

söylə-: 1. f. düşündüğünü veya bildiğini sözle anlatmak; buyurmak
s. 61/29, 86/29, 116/15

s.-dim 61/14
s.-diyimiz 9/7, 70/18
s.-düm 60/13
s.-mək 101/7
s.-məliyik 97/6
s.-məm 84/23
s.-məyi 40/21
s.-məyini 25/4
s.-mişdir 42/4
s.-mişlər 93/3, 137/23
s.-r 43/16, 123/21
s.-rsin 46/26
s.-yim 106/18
s.-yin 103/2
s.-yirlər 50/24, 80/3
2. f. bir düşünceyi ileri sürmek, ortaya atmak
s.-mək 29/29
s.-mişdir 23/11, 24/17, 24/31
3. f. türkü, şarkı vb. okumak
s.-di 91/8
s.-dikləri 8/20, 9/31, 39/17, 100/28
s.-diklərini 11/3
s.-diyi 109/12, 112/22, 112/27
s.-miş 30/6, 122/13
s.-mişdir 106/28, 107/1, 108/3, 108/17
s.-mişlər 93/14, 134/4
s.-r 68/7, 92/4, 125/23
s.-rkən 72/23
s.-rlər 72/24
s.-sün 65/25
s.-yən 93/13
s.-yir 52/30, 80/4, 82/20, 83/31, 90/7, 103/8, 104/31, 133/6
s.-yirlər 103/6
[=59]

söylən-: 1. f. söyleme işi yapılmak; söylenilmek
s.-ib 78/29
s.-miş 10/14
2. f. türkü, şarkı vb. okunmak
s.-diyi 20/28, 91/15
s.-diyini 13/15, 144/22
s.-ən 9/31, 20/26, 21/1, 34/25, 39/16, 39/31, 40/8, 40/14, 91/13, 91/24, 92/17, 127/11, 132/9, 148/2
s.-ənlərin 147/30
s.-ib 122/10
s.-ir 32/30, 73/14, 94/14, 94/17, 142/19, 143/29, 144/6, 147/30
s.-irlər 147/25
s.-məmiş 104/30
s.-miş 12/1, 13/23, 40/7, 40/23, 40/28, 144/27
s.-mişdir 35/27, 40/9, 93/31
s.-mişsə 94/15, 137/24, 145/22
[=44]

söyüd: is genellikle sulak yerlerde yetişen, dar yaprakları olan ağaç
s. 11/22, 72/26
[=2]

söyün: is. maşuka
s.+ü 110/20
[=1]

söyüş: is. kaba, tahkirli söz(ler)
s. 129/9
s.+ə 129/11
[=2]

söyüt: is genellikle sulak yerlerde yetişen, dar yaprakları olan ağaç
s.+lər 11/29
[=1]

söz: 1. is. konuşulan, söylenilen şey
s. 104/25, 127/15
s.+lər 22/20, 103/11
s.+lərdən 88/29
s.+lərə 46/24, 111/21
s.+ləri 22/22, 88/26, 123/21

s.+lərimi 117/14, 118/26
s.+lərin 107/5
s.+lərinə 48/7, 68/33
s.+lərini 137/23
s.+ü 65/20, 68/29, 104/25
s.+ün 43/19, 100/6, 110/20
s.+ündən 68/31, 69/6
s.+ünə 133/24
2. is. kelime
s. 5/22, 5/25, 7/6, 7/20, 7/22, 14/8, 56/13, 61/14, 72/4, 75/17, 94/8, 106/15, 115/7, 122/12, 124/28, 138/19, 138/21, 139/1, 139/4
s.+lə 5/9, 25/2, 29/18, 119/21, 138/10, 140/32
s.+lər 7/14, 9/31, 24/33, 32/4, 44/21, 44/22, 53/5, 53/13, 53/14, 53/22, 106/11, 107/2, 138/14, 138/21
s.+lərdəki 44/30
s.+lərdən 7/13
s.+lərə 138/14, 139/16
s.+ləri 24/24, 50/13, 91/1, 94/30, 124/22, 124/30, 138/29, 141/2, 145/4, 148/10
s.+lərin 42/20, 44/24
s.+lərini 50/2, 53/24, 139/6
s.+lərinin 8/10, 122/19, 125/8
s.+lərilə 25/33, 126/11, 136/9
s.+lərlə 50/3, 53/1
s.+ü 32/3, 39/21, 58/13, 61/1, 90/25, 91/7, 96/14, 96/17, 99/10, 122/19, 122/21, 140/20, 146/9, 146/16
s.+üdür 75/19
s.+üm 77/20
s.+ündəndir 124/27
s.+ünə 126/17
s.+ünü 139/2
s.+üylə 121/3
3. is. vaat
s.+ünə 87/4
[=112]

söz aç-: f. bir konu üzerine konuşmaya başlamak
s. a.-ır 75/21
[=1]

sözlü: sf. sözü olan
s. 25/5
[=1]

sözlük: is. lügat
s. 29/5
s.+(y)ünə 42/17
[=2]

söz ver-: f. bir işi yapacağını kesinlikle bildirmek
s. v.-ir 69/6, 87/32
s. v.-mişdir 87/23
[=3]

su: is. denizleri, gölleri, çayları meydana getiren ve hidrojenle oksijenin birleşiminden ibaret olan şeffaf renksiz sıvı
s. 39/8, 48/15, 48/19, 124/4, 125/21, 131/18
s.+da 144/12
s.+dan 49/11, 89/21, 125/23
s.+lar 84/20
s.+ların 48/25
s.+larum 63/29
s.+larun 46/33, 64/21
s.+ya 125/22
s.+yun 65/28, 142/2
[=18]

sual: is. (Ar.) soru
s.+lar 96/8
[=1]

suallı: sf. suali olan
s. 144/15
[=1]

subay: sf. evlenmemiş
s. 105/11
[=1]

suçsuz: sf. suçu olmayan
s. 18/8
[=1]

sultan: 1. is. (Ar.) Müslüman, özellikle Sünni hükümdarların kullandıkları unvan
s. 19/19, 68/3
s.+ı 18/22, 69/28
2. is. (Ar.) padişahların erkek ve kız çocukları ile anne ve eşlerine verilen ünvan
s. 20/11
[=5]

suna: is. erkek ördek
s.+m 76/25
[=1]

surət: 1. is. (Ar.) şekil, usul, kaide, tarz
s.+də 30/6, 36/15, 41/16, 48/19
s.+iylə 11/8
s.+lərdə 130/14
2. is. (Ar.) tip, karakter
s. 16/30, 27/5, 135/25
s.+də 135/25
s.+i 39/4, 75/18, 87/19, 138/9
s.+idir 86/25
s.+ində 68/14, 135/31
s.+ini 88/30
s.+lər 85/12, 88/32, 89/9
s.+lərdən 90/4
s.+lərdir 133/14
s.+ləri 69/23, 88/4, 135/2, 142/8
s.+lərin 88/12
[=28]

sus-: f. konuşmamak
s.-asan 115/6
[=1]

susuz: sf. susamış olan
s. 89/33
[=1]

suvay: sf. başka
s. 113/6
[=1]

sübh: is. (Ar.) günün başlangıcı, günün ilk saatleri; seher, sabah
s.+ə 106/5
s.+ü 106/5
[=2]

sübhan: is. övgü
s.+a 120/4
[=1]

sübut et-: f. (< Ar. ṣubūt + T. et-) tasdik ettirmek
s. e.-(d)incə 18/9
s. e.-(d)ir 13/15, 44/18, 52/9, 100/19
s. e.-mək 86/8
[=6]

süd: is. yavrularını beslemek için kadınların ve memeli hayvanların memelerinden gelen beyaz, besin değeri yüksek sıvı
s. 45/27
s.+ə 116/11
s.+ü 54/25
s.+ümü 62/28
[=4]

süfrə: is. yemek masasının üzerine yahut yere serilen hususi parçadan dikişmiş örtü ve bu örtünün adı

s. 46/9, 69/11
[=2]

sükut et-: f. (< Ar. sukūt + T. et-) konuşmamak, susmak
s. e.-diyi 119/3
[=1]

sülh: is. (Ar.) barış
s. 147/7
[=1]

sümük: is. kemik (krş. **sünük**)
s.+lər 132/17
s.+lərini 132/3, 132/15
[=3]

sünbül: is. salkım şeklinde kokulu çiçekleri olan süs bitkisi
s.+ü 147/28
[=1]

sünbüllü: sf. çok sümbül olan, iri sümbüllü
s. 107/14
[=1]

sünük: is. kemik (krş. **sümük**)
s.+lərim 58/32
[=1]

sür-: 1. f. ileri hareket etmek, istikametlendirmek
s.-dü 61/10, 62/12, 63/18
2. f. devam etmek
s.-ən 115/1
3. f. vakit geçmek, zaman geçmek
s.-dü 122/1
s.-üb 117/24
[=6]

sürahi: is. (Ar.) su veya şarap dökmek için uzun boğazlı kap
s.+lər 84/21
[=1]

sürgün: is. mahkeme kararı ile ceza olarak bir şahsı mecburi surette başka (genellikle uzak) bir yere göçürtmek, ceza çekmesi için yaşadığı yerden başka bir yere gönderme
s. 99/25
s.+lər 99/25
[=2]

sürgün et-: f. sürgüne göndermek
s. e.-(d)ilən 19/27
s. e.-(d)ir 134/13
[=2]

sürtül-: f. yayılmak
s.-ür 10/25
[=1]

sürtün-: f. kendini bir şeye sürtmek, dokundurmak
s.-üb 108/19
[=1]

sürü: is. bir yerde otlayan genellikle bir tür hayvan topluluğu
s.+dən 56/32
[=1]

sürül-: f. sürme işi yapılmak
s.-üb 43/27
[=1]

sürün-: f. yavaş yavaş hareket etmek
s.-üb 81/6
[=1]

süsənli: sf. (Far.) susamlı
s. 107/14

[=1]

süz-: 1. f. yarı kapalı gözlerle bakmak
s.-ən 73/6
2. f. kanat çırpmadan sakin sakin, sessiz uçmak
s.-ürsüz 82/15
3. f. dökmek
s.-ən 126/16
[=3]

süzgəcden keç-: f. etraflıca düşünmek, çok iyi muhakeme etmek
s. k.-miş 5/15
[=1]

süzgün: sf. yarı açık yarı kapalı
s. 73/7
[=1]

süzül-: 1. f. akmak, kaptan kaba dökülmek, sızmak
s.-dü 84/21
s.-ən 112/2
2. f. yarı uykulu gibi olmak, akmak (göz)
s.-məmiş 76/32
3. f. etraflıca düşünülmek
s.-müş 69/19
[=4]

S. Cavid: öz. is.
S. C. 30/29
[=1]

S. Mümtaz: öz. is.
S. M.+ın 74/22
[=1]

S. Rəhim: öz. is.
S. R. 29/16
[=1]

S.S.R.A.: öz. is.
S. 28/13
[=1]

Sabir: öz. is.
S.+in 9/18, 141/7
[=2]

Sadiq Hidayət: öz. is.
S. H. 6/4
[=1]

Saka: öz. is.
S. 34/20
S.+lar 10/9
[=2]

Saleh və Valeh: öz. is.
S. v. V. 24/3, 134/8
[=2]

Salman Mümtaz: öz. is.
S. M. 26/18, 27/17, 27/22
[=3]

Salur xan: öz. is.
S. x. 49/25
[=1]

Salur Qazan: öz. is.
S. Q. 45/2
S. Q.+ın 50/15, 54/30
[=3]

Salyan: öz. is.
S. 147/3
S.+a 147/1
[=2]

Sanskrit: öz. is.
S. 138/3
[=1]

Sarı Aşıq: öz. is.
S. A. 100/26, 100/28, 101/5, 145/25
S. A.+(ğ)a 101/7
S. A.+(ğ)ın 27/24, 100/30, 101/9, 101/13
[=9]

Sarı Aşıq və Yaxşı: öz. is.
S. A. v. Y. 74/12
[=1]

Sarı Bülbül: öz. is.
S. B. 73/10
[=1]

Sarı irmaq: öz. is.
S. i.+(ğ)ı 11/28
[=1]

Sart: öz. is.
S.+ları 40/16
[=1]

Sasani: öz. is.
S.+lər 66/32
[=1]

Satuq Buğra xan: öz. is.
S. B. x. 40/1, 40/4
[=2]

Sayaçı Sözləri: öz. is.
S. S. 24/18
[=1]

Sazımın Sözü: öz. is.
S. S. 14/3, 31/26, 31/31, 42/32
[=4]

Sbornik Materyalof: öz. is.
S. M. 140/1
[=1]

Selcan xatun: öz. is.
S. x. 47/28
[=1]

Servinaz: öz. is.
S.+a 88/24
[=1]

Sevdagar Əhməd: öz. is.
S. Ə. 21/9
[=1]

Seyfülmüluk: öz. is.
S. 24/4
[=1]

Seyid Əbülqasım Əncəvi: öz. is.
S. Ə. Ə. 6/5
[=1]

Seyid Əzim Şirvani: öz. is.
S. Ə. Ş. 21/20, 23/2
S. Ə. Ş.+dən 23/4
[=3]

Səfəvi: öz. is.
S. 83/14, 86/6
[=2]

Səhənd: öz. is.
S. 31/25, 31/31, 34/4, 42/32
[=4]

Səhnəbanı: öz. is.
S. 104/12
S.+dan 105/10
S.+nı 104/14
[=3]

Səlamət Qalın: öz. is.
S. Q. 115/15

[=1]

Səlcuq: öz. is.
S.+lar 91/32
[=1]

Sələbiyyə: öz. is.
S. 23/18
[=1]

Səməd: öz. is.
S.+dir 101/26
S.+in 102/9
[=2]

Səməd Behrəngi: öz. is.
S. B. 31/16, 31/19, 31/23
[=3]

Səməd Vurğun: öz. is.
S. V. 29/16, 107/11
S. V.+u 94/19
S. V.+un 9/18
[=4]

Səmih Tezcan: öz. is.
S. T. 29/4
[=1]

Sənəm: öz. is.
S. 76/27, 76/29
S.+in 76/14
[=3]

Səttar xan: öz. is.
S. x. 119/5
S. x.+ın 121/4
[=2]

Səyrək: öz. is.
S. 50/5
[=1]

Səyyad və Səyalı: öz. is.
S. v. S. 109/31
[=1]

Sitarə: öz. is.
S. 90/31
[=1]

Sivrihisar: öz. is.
S. 137/16
S.+ın 137/16
[=2]

Siyasi İqtisadın Tənqidinə Dair: öz. is.
S. İ. T. D. 15/14
[=1]

Soğanlı: öz. is.
S. 18/20, 70/32
[=2]

Sovet: öz. is.
S. 25/22, 26/3, 112/22, 112/24, 112/26, 112/29, 113/3, 113/15, 114/11, 114/12, 114/30, 147/6, 147/7
[=13]

Sovetlər Azərbaycanı: öz. is.
S. A. 114/13
[=1]

Sönməz: öz. is.
S. 81/1, 81/8
[=2]

Sufi: öz. is.
S. 79/26, 79/31, 82/8, 82/20
[=4]

Sultan Murad: öz. is.
S. M.+ın 18/22
[=1]

Suryani: öz. is.
S. 138/3
[=1]

Sübhi Mühtədi: öz. is.
S. M. 6/5
[=1]

Süleyman: öz. is.
S. 17/4, 19/3, 95/26, 107/4, 108/25, 144/13
[=6]

Sülh Nəğməsi: öz. is.
S. N. 114/4
[=1]

şabalıd: is. ceviz, fındık cinsinden kabuklu meyve ve bu meyvenin ağacı
ş. 143/14
[=1]

şad: sf. (Far.) sevindirici, hoş
ş. 118/21
[=1]

şadxəbər: is. (< Far. şād + Ar. ḫaber) güzel haber
ş. 116/29
[=1]

şadlıq: is. sevinç, ferah
ş. 5/19, 52/23, 52/29, 56/18
[=4]

şad ol-: f. (< Far. şād + T. ol-) sevinmek, memnun olmak
ş. o.-am 94/10
[=1]

şagird: is. (Far.) herhangi bir usta yanında sanat, meslek öğrenen genç
ş. 104/16, 104/24, 104/27, 105/8
ş.+i 101/24, 104/19, 113/26, 121/2
ş.+im 108/18
ş.+lər 105/2
ş.+lərin 22/28
ş.+lərindəndir 119/14
[=12]

şah: 1. is. (Far.) geçmişte İran veya Afgan padişahının, hükümdarının ünvanı ve bu ünvanı taşıyan kişi
ş. 83/15, 84/25, 85/8, 86/10, 99/12, 134/7, 146/3
ş.+dan 99/27
ş.+ı 18/22, 107/15, 135/8
ş.+ın 146/5
ş.+ının 80/19
ş.+lar 99/30
ş.+lara 69/31, 95/28
2. sf. (Far.) benzerlerine oranla en üstün, en güzel, en iyi
ş. 46/29, 64/15
[=18]

şahbaz: 1. sf. (Far.) çevik ve becerikli
ş. 47/5, 55/24, 61/32, 63/31, 64/25
2. is. (Far.) şahin
ş.+ını 78/3
[=6]

şah əsər: is. (< Far. şāh + Ar. eṣer) kendi türünde mükemmel olan, üstün ve kalıcı nitelikte eser
ş.+i 13/10
ş.+idir 41/3
ş.+lərdir 138/19
[=3]

şahid ol-: f. (< Ar. şāhid + T. ol-) gözü ile gördüğü bir şey, hadise hakkında ifade, malumat vermekle onun doğru olup olmadığını göstermek
ş. o.-duğu 68/10
ş. o.-sun 47/12
[=2]

şahi-mərdan: is. (< Far. şāh + merdān) mertlerin şahı
ş. 48/27
[=1]

şahmar: is. (Far.) teşbihte güzelin saçına işaret eder
ş. 107/24
[=1]

şahzadə: is. (< Far. şeh + zāde) şah oğlu veya padişah ailesinden olan kişilerin evlatlarından biri
ş. 130/3, 132/19, 132/21
ş.+yə 87/12
[=4]

şair: is. (Ar.) şiir okuyan veya şiir yazan kişi; tabiatında şiir okuma ve yazma kabiliyeti olan kişi
ş. 18/31, 25/16, 93/16, 97/20, 99/11, 102/25, 107/12, 109/13, 145/10
ş.+dir 101/5, 109/6
ş.+i 10/1, 16/32, 31/25, 70/25, 96/24, 112/19, 121/27
ş.+imiz 6/27, 14/1, 42/32
ş.+in 93/20, 94/2, 105/29
ş.+lər 9/21, 19/29, 23/14, 66/11, 91/22, 116/3
ş.+lərdir 93/13
ş.+lərə 91/21
ş.+ləri 9/15, 21/17, 32/29, 34/2, 91/29, 95/18
ş.+lərimiz 17/22, 74/14, 91/5, 94/18, 130/19, 139/21, 142/6
ş.+lərimizdən 119/12
ş.+lərimizdəndir 117/27, 119/15
ş.+lərimizin 9/19
ş.+lərin 18/14, 97/3, 141/1
ş.+lərindən 22/31, 31/30
ş.+lərinin 10/16, 16/28, 39/16
ş.+lərlə 23/23
[=58]

şairanə: sf. (< Ar. şāʿir + Far. -āne) şaire has, şair gibi, şaire mahsus; bedii
ş. 69/19, 142/18
[=2]

şairlik: is. şiir yazma sanatı
ş. 104/9
[=1]

şal: is. yün vesaireden dokunmuş büyük başörtüsü
ş. 127/4
ş.+ı 99/20
[=2]

şam: is. (Far.) akşam
ş.+a 106/5
ş.+ı 106/5
[=2]

şaman: is. kam
ş. 9/30
[=1]

şan: is. (Ar.) şöhret, şeref
ş.+a 104/9
ş.+dan 106/14
ş.+ı 10/28, 117/1
[=4]

şan-şöhrət: is. (< Ar. şān + şuhret) şöhret, haşmet, şan, ad san

ş. 24/20
[=1]

şappılda-: f. yüzerken "şap" diye ses çıkarmak
ş.-r 144/12
[=1]

şaşırma: is. şaşırma işi
ş.+ları 31/3
[=1]

şayani-diqqət: sf. (< Far. şāyān + Ar. diḳḳat) dikkate layık
ş.+dir 39/8, 140/2
[=2]

şayani-təəsüf: sf. (< Far. şāyān + Ar. teʾessuf) teessüfe layık
ş.+dür 97/2
[=1]

şayani-təvəccöh: sf. (< Far. şāyān + Ar. teveccuh) yüz çevirmeye layık
ş.+dür 47/23, 50/32, 96/11
[=3]

şayəd: bağ. (Far.) eğer
ş. 39/19
[=1]

şeir: is. (Ar.) ritmik vezinde ahenkli poetik eser, nazım şeklinde yazılmış bedii eser
ş. 9/25, 10/15, 10/27, 11/19, 17/4, 23/3, 32/16, 32/3, 33/17, 34/27, 41/14, 45/19, 66/21, 66/22, 73/9, 75/17, 91/5, 91/7, 92/4, 93/16, 93/31, 94/18, 96/6, 98/29, 104/15, 106/28, 108/2, 109/19, 118/3, 120/31, 122/9, 142/2, 144/7
ş.+də 108/30
ş.+ə 91/6
ş.+i 10/32, 21/33, 32/20, 74/14, 91/1, 91/13, 92/27, 96/21, 96/27, 98/4, 105/28, 115/14, 116/25, 121/9, 121/26, 121/28, 127/25
ş.+in 72/24, 147/18
ş.+ində 94/28, 93/23, 93/28, 94/28, 94/31, 99/31, 108/17
ş.+indən 90/33, 108/24, 108/25
ş.+inə 96/25, 121/28
ş.+ini 22/4, 92/29
ş.+inin 33/3, 92/28, 93/10, 93/17, 93/30, 93/32, 95/19, 104/4, 104/17, 119/16, 145/3
ş.+lə 96/8
ş.+lər 21/24, 22/33, 66/26, 83/31, 91/15, 91/24, 91/30, 91/31, 92/31, 97/15, 107/1, 112/29, 113/3, 113/7, 113/27, 113/28, 119/16, 144/26
ş.+lərdə 95/21, 112/17
ş.+lərdən 96/1
ş.+lərdir 146/13
ş.+lərə 83/31, 92/14
ş.+ləri 17/26, 17/29, 18/3, 18/13, 22/10, 28/16, 28/20, 41/15, 49/33, 84/1, 91/8, 92/14, 93/5, 97/1, 97/16, 100/10, 100/23, 100/24, 102/6, 102/13, 104/4, 105/29, 109/12, 109/18, 114/12, 114/15, 115/13, 116/20, 116/26
ş.+ləridir 13/24, 144/26
ş.+lərin 11/17, 22/6, 75/28, 91/15, 93/10
ş.+lərində 92/21, 98/24, 99/5, 99/27, 102/27, 103/17, 104/1, 106/9, 106/16, 107/6, 109/27, 112/22, 112/27, 113/13, 113/21, 114/12, 114/22, 114/30, 114/31, 118/1, 119/4, 119/9, 139/22
ş.+lərindən 22/8, 97/17, 98/31, 101/28, 105/30, 109/5, 110/6, 113/3, 113/22, 114/14, 116/8, 116/26, 121/8
ş.+lərinə 18/5
ş.+lərini 39/16, 39/17, 83/23, 91/9, 93/13, 93/14, 93/18, 97/8, 104/22, 108/2, 109/4, 118/4, 121/2

ş.+lərinin 10/16, 19/14, 28/30, 39/16, 93/12, 102/11
ş.+ləriylə 50/2, 91/23, 101/23, 102/24
ş.+lərlə 92/24, 96/8
[=202]

şey: is. (Ar.) cisim, madde, eşya, nesne, eser, hadise, iş, hareket vs. yerine kullanılan, belirsiz anlamda bir söz
ş.+dən 82/24
ş.+in 142/18
ş.+lər 129/31
ş.+lərə 49/15
ş.+ləri 46/7
[=5]

şeyda: sf. (Far.) delicesine vurgun, meftun
ş. 115/19
[=1]

şeyx: is. (Ar.) tarikat lideri ve herhangi bir tarikata mensup olup orada ibadetle meşgul olan, dervişlere rehberlik eden kişi
ş. 97/25
[=1]

şeytan: is. (Ar.) dinî tasavvurlara göre kötülüğü temsil eden varlık; cin, iblis (meleklerden olup Hz. Adem'e secde etmediği için cennetten kovulmuş ve o zamandan beri insanları kötülük yapmaya sevkeden bir varlık)
ş.+a 103/13
ş.+ı 106/2
[=2]

şəfəq: is. (Ar.) gün doğmadan veya batarken gökyüzünde beliren aydınlık
ş.+lər 116/30
ş.+lərə 25/28
[=2]

şəfəqlən-: f. ışıklanmak, şafak sökmek
ş.-di 73/1
[=1]

şəhər: is. (Far.) idare, sanayi, ticaret ve kültür merkezi olan büyük yerleşim alanı
ş. 66/10, 80/23, 93/21
ş.+dən 79/29
ş.+in 44/12
ş.+ində 80/28
ş.+inin 13/24, 119/13
ş.+lər 99/23
ş.+ləri 79/31, 80/28
ş.+lərin 22/24, 78/9, 99/26
ş.+lərinə 36/24
[=15]

şəhərli: sf. şehirde yaşayan
ş. 29/26
ş.+lərə 29/25
ş.+lərin 13/6
[=3]

şəhid: is. (Ar.) büyük istek, meslek, akide yolunda ölen, canını feda eden kişi
ş. 43/22, 51/11
[=2]

şəhvani: sf. (Ar.) şehvetli
ş. 87/16
[=1]

şəhvət: is. (Ar.) şehvani ihtiras, cinsel istek
ş. 90/21
[=1]

şəxs: is. (Ar.) kişi
ş. 27/24, 135/4
ş.+lər 8/14, 24/5

[=4]

şəxsi: sf. (Ar.) bir kişiye ait olan
ş. 90/20, 109/15, 136/7, 147/31
[=4]

şəxsiyyət: is. (Ar.) kişilik
ş. 20/25, 133/26
ş.+dir 10/10, 24/13, 70/23, 131/25, 137/14
ş.+i 40/28, 137/29, 137/30
ş.+lər 46/3, 130/7
ş.+lərin 9/33, 44/14, 49/24
[=15]

şəkər: sf. (Far.) sevimli, cana yakın ve güzel
ş. 108/4, 146/6
[=2]

şəkil: 1. is. (Ar.) biçim
ş. 9/22, 10/15, 51/18, 52/10, 94/29, 94/30, 95/15, 124/30, 125/25, 130/12, 145/5, 148/5, 148/10
ş.+də 5/19, 6/18, 6/19, 7/16, 8/3, 8/15, 8/17, 9/1, 13/22, 13/23, 13/33, 15/9, 16/9, 20/27, 25/2, 25/32, 28/20, 28/27, 35/27, 38/5, 46/14, 50/29, 52/7, 66/24, 74/7, 74/21, 77/19, 78/8, 82/10, 93/24, 99/31, 109/13, 119/18, 122/11, 122/13, 130/26, 134/24, 136/15, 144/21, 145/2
ş.+i 83/5, 93/32, 127/29, 138/6
ş.+idir 94/12
ş.+ində 6/26, 28/28, 40/29, 41/8, 46/9, 83/33, 94/18, 112/17, 131/3, 144/7, 144/14, 145/14
ş.+indədir 45/19
ş.+inə 130/14, 133/28, 140/23
ş.+ini 32/31, 40/22, 49/30, 89/3, 127/24, 132/27, 145/3
ş.+lərdə 32/16
ş.+ləri 147/24
ş.+ləridir 53/11
2. is. bir kavramın, düşüncenin, olayın veya işin değişik oluş biçimi
ş.+də 37/18
ş.+ləri 84/27
ş.+lərində 109/30
[=87]

şəkillənmə: is. biçimlenme
ş.+si 83/22
[=1]

şəlalə: is. (Ar.) çağlayan
ş.+si 116/11
[=1]

şəmsi: sf. (Ar.) güneşle ilgili
ş.+də 30/9
[=1]

şən: 1. sf. (Ar.) sevinç, memnun
ş. 120/2
2. is. (Ar.) şöhret, şeref
ş. 122/13
ş.+inə 124/4, 124/15
[=4]

şənlik: is. bayram
ş. 49/13, 55/3, 108/1
[=3]

şən ol-: f. (< Ar. şen + T. ol-) mutlu olmak
ş. o.-ur 97/30
[=1]

şər: is. (Ar.) kötülük
ş.+ə 130/5
[=1]

şərab: is. (Ar.) üzümden yapılan alkollü içki

ş. 49/14, 50/22, 55/10
ş.+dan 60/11
ş.+ı 60/10
[=5]

şərablı: sf. şarabı olan
ş.+ydum 60/12
[=1]

şərait: is. (Ar.) şartlar
ş.+də 16/15, 29/23, 66/14
ş.+i 14/16
ş.+ini 133/17
[=5]

şərbət: is. (Ar.) meyve suyuna veya suya şeker karıştırılarak hazırlanan içecek
ş. 116/12
[=1]

şərəf: is. (Ar.) ululuk, haysiyet
ş. 50/20, 113/30
ş.+i 48/3
[=3]

şərh: is. (Ar.) açma, anlatma, izah (etme), tefsir (etme), bildirme
ş. 6/14, 11/2, 40/6, 43/30, 45/29
ş.+i 89/8
ş.+lər 14/12
[=7]

şərh et-: f. (< Ar. şerḥ + T. et-) açmak, anlatmak, izah etmek
ş. e.-(d)əcəyik 34/8
ş. e.-(d)ən 23/8
[=2]

şərq: is. (Ar.) doğu
ş. 44/4
ş.+ində 44/12
[=2]

şərqi: sf. (Ar.) şarka mensup olan
ş. 13/13, 16/2, 43/27, 44/16, 53/10, 53/16
[=6]

şərqşünas: is. Doğu bilimci
ş. 13/25, 26/12
ş.+ı 15/27, 41/32, 42/22
ş.+lar 13/27
ş.+ları 6/2, 15/21
[=8]

şərt: is. (Ar.) koşul
ş. 46/19
[=1]

şərt kəs-: f. (< Ar. şarṭ + T. kes-) uzlaşmak
ş. k.-ilir 96/5
[=1]

şiddətli: sf. çok güçlü, çok kuvvetli
ş. 30/4
[=1]

şiddətlə: zf. kuvvetle
ş. 23/22
[=1]

şifahi: sf. (Ar.) dil ile; ağızdan (yazılı karşıtı)
ş. 5/11, 5/13, 5/19, 5/25, 6/8, 6/12, 6/22, 7/1, 7/2, 7/3, 7/9, 7/17, 7/25, 7/28, 8/4, 8/7, 9/11, 9/15, 9/21, 9/23, 14/7, 14/30, 15/4, 15/24, 16/13, 16/21, 17/22, 18/29, 21/2, 21/17, 23/28, 25/10, 25/31, 29/10, 32/13, 32/14, 32/18, 66/1, 74/9, 90/4, 91/17, 101/29, 105/17, 122/31, 126/23, 129/27, 142/26
[=47]

şikayət: is. (Ar.) memnuniyetsizliği dile getirme
ş. 75/20, 84/13, 98/25, 104/2, 146/22
ş.+ə 97/25
ş.+ini 106/4
ş.+ləri 75/28
[=8]

şikayət et-: f. (< Ar. şikāyet + T. et-) kendisine yapılan haksızlık karşısında resmî malumat vermek
ş. e.-(d)ərək 99/27
ş. e.-(d)ib 112/23
ş. e.-(d)ir 70/5, 81/25, 82/24, 97/24, 97/26, 109/16
ş. e.-mişdir 114/31
[=9]

şikayet eylə-: f. (< Ar. şikāyet + T. eyle-) kendisine yapılan haksızlık karşısında resmî malumat vermek
ş. e.-rəm 82/7
[=1]

şikəst: sf. (Far.) yenilgiye uğramak
ş.+ə 80/27
[=1]

şikəstə: (Far.) segâh makamında vurmalı musiki
ş.+lərimiz 25/27
[=1]

şikəst ol-: f. (< Far. şikest + T. ol-) harap olmak
ş. o.-ub 118/21
[=1]

şimal: is. (Ar.) kuzey
ş. 11/16
[=1]

şimali: sf. (Ar.) şimala mensup olan
ş. 19/11, 19/24, 23/21, 26/3, 29/20, 37/21, 42/26, 78/32, 89/3, 116/20, 119/4, 129/5, 147/6
[=13]

şimdi: zf. şu anda, içinde bulunulan zamanda
ş. 39/7, 60/2
[=2]

şirin: sf. (Far.) hoş, sefalı
ş. 62/8, 63/1, 63/25, 70/9, 72/13, 115/25, 115/27, 140/30, 141/20, 143/22, 143/23, 147/15, 147/16
ş.+dir 46/21
ş.+i 140/30
[=15]

şirinləşdir-: f. şirin hâle getirmek
ş.-irlər 72/30
[=1]

şirinnamə: is. (< Far. şīrīn + nāme) âşık şiiri
ş. 103/2
[=1]

şivən: is. (Far.) feryat, matem
ş. 58/3
[=1]

şivən et-: f. (< Far. şīven + T. et-) feryat etmek
ş. e.-(d)irsiz 58/5
[=1]

şovinist: (Fr.) katı milliyetçi
ş. 29/21
[=1]

şöbə: is. (Ar.) bir idarenin, teşkilatın

veya müessesenin bölümü
ş. 28/15
ş.+si 29/10, 29/13, 130/30
ş.+sinin 14/9, 28/14
[=6]

şöhrət: is. (Ar.) meşhur olma, meşhurluk
ş.+i 69/27, 117/1
ş.+ini 28/9
[=3]

şöhrət qazan-: f. (< Ar. şuhret + T. kazan-) meşhur olmak, herkes tarafından tanınmak
ş. q.-ır 105/2
ş. q.-ırlar 45/32
[=2]

şöhrətlən-: f. yer yerde, herkes tarafından tanınmak, meşhur olmak
ş.-miş 16/29
[=1]

şöhrətləndir-: f. meşhur etmek, meşhurlaştırmak
ş.-mək 105/5
[=1]

şöhrət sal-: f. (< Ar. şuhret + T. sal-) ünü yayılmak
ş. s.-ar 67/30
[=1]

şöhrət tap-: f. (< Ar. şuhret + T. tap-) meşhur olmak, herkes tarafından tanınmak
ş. t.-mışdır 101/24
[=1]

şölən: is. (Moğ.) ziyafet, şenlik
ş. 64/6, 91/25, 92/2
ş.+i 62/5
[=4]

şövq: is. (Ar.) şiddetli heves, arzu
ş. 24/27
[=1]

şövqə gətir-: f. (< Ar. şevḳ + T. getir-) heveslendirmek
ş. g.-irlər 50/2
[=1]

şövqlən-: f. şevke gelmek, heveslenmek, vecde gelmek
ş. 38/19
[=1]

şux: sf. (Far.) şen, işveli
ş. 99/17
[=1]

şübhə: is. (Ar.) güman, şek, tereddüt
ş. 20/29
[=1]

şübhə et-: f. (< Ar. şubhe + T. et-) bir şeyin gerçekliğine tam inanmamak
ş. e.-məkdədirlər 137/30
[=1]

şübhəsiz: sf. mutlak, kuşkusuz
ş. 96/20
ş.+dir 8/13
[=2]

şükran: is. (Ar.) iyilik bilme, yapılan iyiliğe karşı minnettarlık, teşekkür, şükür
ş. 6/30
[=1]

şükür: is. (Ar.) yapılan iyiliğe karşı minnettarlık, teşekkür, razılık ifadesi
ş. 147/21
[=1]

şükür qıl-: f. (< Ar. şukr + T. kıl-) minnettarlığını bildirmek, teşekkürünü ifade etmek
ş. q.-dı 61/2
ş. q.-maz 58/15
[=2]

Ş. Cəmşidof: öz. is.
Ş. C. 42/28
[=1]

Şah Abbas: öz. is.
Ş. A. 18/22, 83/7, 83/12, 83/15, 83/26, 84/29, 98/24, 99/7, 134/7, 134/10, 134/12, 134/15
Ş. A.+dan 83/14
Ş. A.+ı 134/16
Ş. A.+ın 66/8, 83/11, 83/17, 85/15, 133/31, 134/20
Ş. A.+la 84/25, 98/25
[=22]

Şah Abbasın Bağbanlara Vergi Qoyması və Geri Götürməsi: öz. is.
Ş. A. B. V. Q. v. G. G. 134/18
[=1]

Şah Abbasın Doğulması: öz. is.
Ş. A. D. 134/19
[=1]

Şah Dağı: öz. is.
Ş. D. 116/1
[=1]

Şah Həsən: öz. is.
Ş. H.+lə 48/29
[=1]

Şah İsmayıl: öz. is.
Ş. İ. 17/27, 21/5, 21/9, 52/17, 52/32, 72/2, 73/22, 81/24, 86/1, 86/4, 86/6, 86/10, 86/16, 86/18, 86/25, 86/27, 87/3, 87/6, 87/11, 87/19, 87/23, 87/28, 87/31, 88/30, 89/2, 93/3, 96/10, 119/20
Ş. İ.+a 97/17, 97/18, 97/24
Ş. İ.+dan 96/28
Ş. İ.+dır 86/8, 86/18
Ş. İ.+ın 73/19, 86/12, 86/15, 87/17, 87/30
Ş. İ.+la 86/13
[=40]

Şah İsmayıl Xətai: öz. is.
Ş. İ. X. 130/20
Ş. İ. X.+nin 96/26, 97/9
[=3]

Şah İsmayıl Operası: öz. is.
Ş. İ. O.+nı 89/4
[=1]

Şah Qənbər: öz. is.
Ş. Q. 21/5
[=1]

Şahnamə: öz. is. (< Far. şāh + nāme)
Ş.+də 10/11, 35/8
Ş.+si 33/17
[=3]

Şah Rüstəm: öz. is.
Ş. R. 21/5
[=1]

Şahsənəm: öz. is.
Ş. 75/7, 75/11, 76/16, 77/1, 78/30
Ş.+in 75/8, 76/19
Ş.+lə 75/10

[=8]

Şahzadə Ebülfəzl: öz. is.
Ş. E. 73/30, 74/31
Ş. E.+də 72/11
Ş. E.+dəki 88/13
Ş. E.+in 88/14
[=5]

Şahzadə Seyfülmüluk: öz. is.
Ş. S. 73/29
[=1]

Şam: öz. is.
Ş.+a 57/31, 103/27
[=2]

Şaman: öz. is.
Ş. 37/11
[=1]

Şamanizm: öz. is.
Ş. 48/9
Ş.+dən 131/31
[=2]

Şamxor: öz. is.
Ş. 27/10, 113/1
[=2]

Şeyx Bəhlul Lətifələri: öz. is.
Ş. B. L. 24/4
[=1]

Şəbüstər: öz. is.
Ş.+in 117/27
[=1]

Şəfiqə Xanım Əfəndiyeva: öz. is.
Ş. X. Ə. 25/24
[=1]

Şəhriyar: öz. is.
Ş. 81/1, 81/5
[=2]

Şəki: öz. is.
Ş. 108/26
[=1]

Şəmkirli: öz. is.
Ş. 95/5
[=1]

Şəmşir: öz. is.
Ş. 114/28, 115/7, 116/15
Ş.+in 116/4
[=4]

Şəngülüm Şüngülüm Məngülüm: öz. is.
Ş. Ş. M. 133/23
[=1]

Şərq: öz. is.
Ş. 15/23, 20/18, 101/28, 136/31
Ş.+ə 15/21
[=5]

Şeyx Sədi: öz. is.
Ş. S. 102/2
[=1]

Şikəstə Abbas: öz. is.
Ş. A. 99/5
[=1]

Şirazi: öz. is.
Ş. 6/6
[=1]

Şirin: öz. is.
Ş. 100/3, 118/8
[=2]

Şirin-Şirin: öz. is.
Ş. 114/15
[=1]

Şirvanlı: öz. is.
Ş.+ların 44/10
[=1]

Şöklü Məlik: öz. is.
Ş. M. 50/24, 51/1, 55/12, 55/21
[=4]

Şu: öz. is.
Ş. 34/12, 35/10
[=2]

Şura: öz. is.
Ş. 112/30
[=1]

Şurəvi: öz. is.
Ş. 16/33, 105/24, 113/3
[=3]

ta: zf. (Far.) bir şeyin başladığı noktayı bildiren söz; beri
t. 5/4, 37/17, 43/7, 68/4
[=4]

taban: is. (Far.) parlak, ışıklı
t. 112/1
[=1]

tabe: sf. (Ar.) tabi olan
t. 68/27
[=1]

tabe ol-: f. (< Ar. tābiʿ + T. ol-) birinin veya bir şeyin hâkimiyeti altına girmek, onun iradesi ile hareket etmeye mecbur kalmak
t. o.-dular 36/23, 36/26
[=2]

tabut: is. (Ar.) cenazeyi koymak için iri kutu
t.+um 47/6, 64/26
[=2]

tacir: is. (Ar.) tüccar
t. 18/6
t.+lər 56/8, 56/11, 56/13, 56/15
t.+lərdən 56/6
t.+ləri 18/18, 56/6
t.+lərlə 56/7
[=9]

tağ: is. dağ
t. 139/17
t.+a 139/17
[=2]

tağla-: f. yüreğini, sinesini, kalbini sözleri ile yakmak, yaralamak, dert ve keder vermek (krş. **dağla-**)
t.-dı 45/2
[=1]

tax-: **1.** f. bir şeyi başka bir şeye geçirmek
t.-ır 56/21
t.-ırlar 106/20
2. f. koymak
t.-ar 13/19
[=3]

taxıl: is. (Ar.) hububat
t. 128/26
t.+dan 128/21
t.+ı 128/17, 128/23
t.+ımız 128/20
[=5]

taxta: is. (Far.) işlenmiş, çok kalın olmayan ağaç parçası
t. 147/4
[=1]

taifə: is. (Ar.) boy, kabile
t. 46/13
[=1]

tala-: f. fethetmek
t.-b 35/3
[=1]

talan: is. (Far.) yağma
t. 84/23
t.+lar 99/25
[=2]

talan-: f. mal mülkü elinden alınmak, talan edilmek
t.-mış 105/21
[=1]

talan et-: f. (< Ar. talan + T. et-) çalıp çırpmak
t. e.-(d)ilirdi 99/24
[=1]

tale: is. (Ar.) baht, kısmet
t.+dən 81/25
t.+nin 52/12
t.+yin 11/11
[=3]

tam: sf. (Ar.) bütün
t. 44/29, 105/4, 129/32, 138/23, 144/21
[=5]

tam-: f. dökmek, akmak (krş. **damla-**)
t.-mış 45/7
[=1]

tamam: is. (Ar.) bütün, hepsi
t. 43/15
t.+ı 24/32, 102/3
t.+ını 42/16
[=4]

tamam et-: f. (< Ar. tamām + T. et-) bitirmek, tamamlamak
t. e.-(d)irlərdi 43/20
[=1]

tamamilə: zf. tamam, tamamen, bütün olarak
t. 87/14, 87/11, 137/11, 138/27
[=4]

tamamla-: 1. f. bütünleştirmek
t.-maq 139/1
t.-yar 139/3
t.-yır 41/17, 66/22, 66/25
2. f. sona erdirmek
t.-yamamışdır 42/6
[=6]

tamamlan-: f. sona erdirmek
t.-ır 73/13
t.-mışdır 28/21
[=2]

tamaşa: 1. is. (Far.) bakma, seyretme
t. 108/5
t.+yə 81/4
2. is. (Far.) oyun, tiyatro
t. 124/14, 127/24, 129/18
t.+lara 129/22
t.+ları 127/21
t.+larını 127/30
t.+larının 129/2
t.+nın 128/10
[=10]

tamaşaçı: is. seyirci

t.+ları 28/6
[=1]

tamaşa elə-: f. (< Far. temāşā + T. eyle-) bakıp seyretmek, bakmak
t. e.-sin 57/16
[=1]

tanı-: 1. f. bir kişiyi, bir şeyi vs. gördüğünde onunla geçmişte olan tanışıklığını hatırlamak
t.-dığımız 97/8
t.-madan 74/3
t.-mır 50/13
t.-yır 52/3, 134/16
t.-yırlar 56/20, 57/5
2. f. saymak, ehemmiyet vermek, hesaplaşmak
t.-maq 14/31, 26/6
[=9]

tanık ol-: f. şahit olmak
t. o.-sun 47/12, 47/13, 47/14, 64/32, 65/1
[=5]

tanın-: f. kim veya ne olduğu bilinmek
t.-an 16/19
t.-ar 141/22
t.-mış 35/4, 120/28, 135/23
[=5]

tanış ol-: f. birbirini tanımak
t. o.-andan 78/6, 134/3
t. o.-duqdan 90/5
t. o.-mağımız 14/26
t. o.-muşlar 19/26
t. o.-ub 120/31
t. o.-ur 85/13
t. o.-uruq 7/30, 8/8
[=9]

tanıt-: f. adını yaymak
t.-dılar 15/18
t.-maq 33/9
[=2]

tap-: f. bulmak
t.-acaq 46/19
t.-an 54/26
t.-ar 139/9, 139/24
t.-araq 42/23
t.-dı 94/7
t.-dığı 11/1
t.-ıb 56/32, 80/7, 80/25, 93/22, 135/28
t.-ır 14/20, 55/2, 57/23, 94/2, 132/19, 132/21, 134/13
t.-ma 144/1
t.-maq 79/31, 102/5
t.-mamış 30/17
t.-maz 99/22
t.-mış 8/25, 120/32
t.-mışdır 35/17, 38/2, 66/4, 86/4
t.-sam 87/20
[=31]

tapa bil-: f. bulma ihtimali veya imkânı bulunmak
t. b.-ərik 127/23
t. b.-mir 57/20
t. b.-sə 132/20
[=3]

tapan-: f. bulmak
t.-maz 99/20
[=1]

tapıl-: f. bulunmak
t.-dığı 71/6
t.-maz 67/27
t.-sa 13/25
[=3]

tapış-: f. buluşmak
t.-maq 142/24

[=1]

tapmaca: is. herhangi bir şeyi veya hadiseyi benzetme yolu ile kasten üstü örtülü şekilde tasvir eden kısa mecazi ifadeden ibaret olan muamma (şifahi halk edebiyatı türlerinden biri)
t. 25/21, 27/14, 27/15, 142/17, 142/28, 143/1, 143/4, 144/15
t.+da 142/23
t.+dır 144/11
t.+lar 7/5, 20/1, 24/22, 24/33, 26/29, 26/32, 29/1, 32/23, 140/18, 142/16, 142/24, 142/29, 143/6, 143/9, 143/27, 143/28, 143/31, 144/3, 144/4, 144/7, 144/9
t.+lara 143/10
t.+lardan 32/4
t.+lardır 142/27
t.+ları 31/2, 143/1
t.+larımız 25/27
t.+ların 27/13, 142/26, 142/31, 143/6, 143/27, 144/11, 144/14
t.+nın 27/16, 142/23, 142/32
t.+sız 144/4
[=48]

tappılda-: f. tap tap etmek
t.-r 144/12
[=1]

tapşır: f. havale etmek
t. 9/4, 9/6
t.-ır 55/12, 57/15, 132/11
t.-ırdı 25/20
t.-mışdırlar 133/4
[=7]

tar: sf. ensiz; küçük; çok az (krş. **dar**)
t. 45/8
[=1]

tarac ol-: f. (< Far. tārāc + T. ol-) talan olmak
t. o.-ur 141/10
[=1]

taraz: is. beraber
t.+dan 115/26
[=1]

tarix: 1. is. (Ar.) bir hadisenin baş verdiği, cereyan ettiği vakit
t. 5/8, 9/3, 130/19
t.+də 36/10
t.+ə 5/25
t.+i 5/3, 97/9
t.+idir 5/7
t.+imizin 19/10
t.+in 5/15
t.+inin 9/9
2. is. (Ar.) toplumun inkişafı hakkında ilim
t. 96/7
t.+dən 32/28, 86/8
t.+ə 9/12, 32/28, 96/21, 101/30
t.+i 17/6, 34/2, 36/15, 53/18, 66/6, 96/22, 135/15
t.+im 116/2
t.+imizə 24/15
t.+ində 23/12, 24/12, 33/20, 75/3, 132/24
t.+indən 72/13
t.+inə 137/20
t.+ini 7/28, 8/6, 9/12, 14/25, 15/1, 15/2, 24/26
t.+inin 41/23
t.+lə 14/14
t.+lərdir 32/31
t.+lərə 115/28
[=45]

tarix boyu: zf. bütün zamanlarda, ilk zamandan bugüne kadar
t. b. 5/24

[=1]

tarixçi: is. tarih mütehassısı; tarih ilmi ile meşgul olan âlim
t.+lər 14/12, 97/3
t.+ləri 11/2
t.+lərin 21/15
t.+si 24/15
[=5]

tarixə keç-: f. önemi bakımından unutulmayacak bir durum kazanmak
t. k.-diyini 68/7
[=1]

tarixən: sf. (Ar.) tarihe göre, tarih itibarıyla, tarih bakımından
t. 16/6, 16/10
[=2]

tarixi: 1. sf. (Ar.) tarihsel
t. 7/17, 7/30, 9/8, 14/16, 15/31, 16/11, 22/6, 26/8, 66/10, 127/20
2. sf. (Ar.) tarihe geçmiş
t. 10/9, 11/1, 20/23, 20/25, 37/18, 44/14, 70/23, 130/7, 133/26, 133/30, 137/30, 138/9
[=22]

tar-mar et-: f. (< Far. tārmār + T. et-) dağıtmak, viraneye çevirmek
t. e.-(d)ir 47/29
[=1]

tatlu: sf. şeker tadında olan
t. 61/19, 63/22, 63/25, 64/16
[=4]

tavla-tavla: zf. ahır ahır, ahır dolusu (krş. **töylə-töylə**)
t. 47/5, 61/32, 63/31, 64/25
[=4]

tay: 1. is. çift şeylerden her biri
t.+ını 132/19
2. is. üç yaşına kadar olan at yavrusu
t.+ı 67/23, 67/26
t.+lar 67/27
[=4]

tayfa: is. (Ar.) halk, millet
t.+larını 83/16
t.+nın 23/7
[=2]

taza: sf. (Far.) yeni
t. 93/21
[=1]

tazadan: zf. yeniden (krş. **təzədən**)
t. 28/23, 46/23
[=2]

teatr: is. (İtal.) sahnelenmek için yazılmış oyunların tümü
t. 29/1, 127/26
t.+dan 128/8
t.+ının 33/4, 127/28, 128/4
t.+ları 129/21
[=7]

teknik: is. (Fr.) fen
t. 143/9
[=1]

tel: is. saçın her bir tanesi
t.+dən 100/3
t.+inə 98/19
t.+lərin 118/7
t.+lərinə 103/30
[=4]

tellən-: f. uçmak
t.-ir 97/30

[=1]

telli: sf. teli olan
t. 110/12, 121/14
[=2]

teylə-: f. kesmek, biçmek
t.-di 97/22
[=1]

tez: zf. derhâl, gecikmeden, geciktirmeden, az zaman zarfında, süratle
t. 112/6, 116/24, 120/9, 135/32, 144/1
[=5]

tezcə: zf. tez, tez bir zamanda
t. 111/7
[=1]

tezliklə: zf. tez bir zamanda, yakın vakitte, çok yakın gelecekte
t. 29/31
[=1]

tez-tez: zf. her zaman
t. 17/16, 81/24, 99/24, 127/27
[=4]

təbabət: is. (Ar.) tıp
t.+inə 25/12
[=1]

təbib: is. (Ar.) doktor
t. 118/17
t.+sən 118/8, 118/12
[=3]

təbiət: is. (Ar.) doğa
t. 7/10, 16/24, 33/20, 33/23, 91/20, 107/11, 114/22, 123/3, 123/4, 123/5, 123/10, 143/9
t.+də 27/14
t.+ə 123/25
t.+in 133/4
t.+lə 16/24
[=16]

təbii: sf. (Ar.) doğal
t. 104/10, 115/12, 129/28, 131/2, 143/9
t.+dir 29/23
t.+ni 119/16
[=7]

təbir: is. (Ar.) söz, kelime, ifade
t. 5/12
[=1]

təbliğ: is. (Ar.) herhangi bir akideyi, nazariyeyi, bilgiyi vs. yayma
t.+i 22/30
t.+idir 95/20
t.+ini 90/28
[=3]

təbliğ et-: f. (< Ar. teblīġ + T. et-) bildirmek
t. e.-(d)ən 18/27, 22/15
t. e.-(d)ilir 146/14
t. e.-(d)ilmiş 107/7
t. e.-(d)ir 82/25, 136/2
[=6]

təbrik elə-: f. (< Ar. tebrīk + T. eyle-) güzel haber, sevindirici hadise, bayram vs. münasebetle yazılı veya sözlü olarak birini kutlamak
t. 117/6
[=1]

təcəlla: is. (Ar.) ayan olma, görünme, tezahür etme
t.+sıdır 86/20
[=1]

təcəssüm: is. (Ar.) bir şeyin maddi, cismani ifadesi, tezahürü
t. 81/10
t.+üdür 128/6
[=2]

təcəssüm et-: f. (< Ar. tecessum + T. et-) görünmek, göz önüne gelmek, cismani şekilde tezahür etmek, canlanmak
t. e.-(d)ilmişdir 68/16, 71/15
t. e.-dirilmişdir 135/26
[=3]

təchiz et-: f. (< Ar. techīz + T. et-) lazım olan şeyleri vermek, temin etmek
t. e.-miş 122/14
[=1]

təcnis: is. (Ar.) cinas üzerine kurulup esasen üç, bazen de beş bendden ibaret olan ve âşık edebiyatında kullanılan lirik şiir türlerinden biri
t. 94/28, 94/31, 95/14, 96/2, 98/30, 103/6, 110/22, 114/11, 115/12
t.+də 95/3
t.+dən 95/17
t.+ini 104/31, 105/9
t.+lər 95/14, 95/15, 95/17, 101/20, 104/29
t.+ləri 18/13, 98/13, 100/18, 103/24
t.+lərin 95/16
[=23]

təcrübə: is. (Ar.) sınama, yoklama
t. 24/32, 109/2
t.+lərdən 72/13
t.+ləri 5/9, 135/26
t.+lərini 5/18
t.+nin 138/20
t.+sini 25/1, 143/28
t.+sinin 7/19
[=10]

təcrübə et-: f. (< Ar. tecribe + T. et-) tecrübe yolu ile yoklamak, sınamak
t. e.-(d)ilmiş 138/15
t. e.-mişlər 93/31
[=2]

təcrübəli: sf. bir işte, ihtisasta, sanatta, meslekte tecrübesi, bilgisi büyük olan
t. 39/10
[=1]

tədavi et-: f. (< Ar. tedāvī + T. et-) iyileştirmek amacıyla sağlık uygulamalarından geçirmek, sağaltmak
t. e.-(d)ir 91/19
[=1]

tədbir: 1. is. (Ar.) bir işi yapmak, hayata geçirmek için usul(ler), vasıta(lar), yol(lar)
t. 51/8, 134/32
t.+də 88/6
t.+i 69/26, 70/2, 94/6, 135/25
2. is. (Ar.) tehlikeden korunmak için yapılan hazırlık
t.+iylə 50/23
[=8]

tədbirli: sf. tedbirle iş yapan, ihtiyatlı, işini bilen, akıllı
t. 135/4
[=1]

tədqiq: is. (Ar.) bir şeyi veya onun hususiyetlerini öğrenmek, muayyenleştirmek maksadıyla ilmî araştırma; tetkikat
t. 14/7, 26/5, 26/7, 26/16, 26/24, 27/24, 28/24, 29/12, 42/7, 142/26
t.+i 9/2, 9/9, 13/30, 17/30, 74/21, 142/26

t.+ində 14/18, 15/1, 137/1
[=19]

tədqiqat: is. (Ar.) araştırmalar
t. 13/28, 15/8, 16/20, 113/9, 142/27
t.+dan 27/24
t.+ı 15/23, 28/12, 29/19
t.+ını 27/27, 28/27
t.+larını 143/3
[=12]

tədqiq et-: 1. f. (< Ar. tedḳīḳ + T. et-) ilmî yönden araştırmak, öğrenmek
t. e.-(d)əcəyik 32/19
t. e.-(d)ərkən 7/29
t. e.-(d)ərsək 137/7
t. e.-(d)ilib 130/26
t. e.-(d)ilir 17/11
t. e.-dim 53/4
t. e.-mək 14/29
2. f. (< Ar. tedḳīḳ + T. et-) bir şeyi muayyenleştirmek için dikkatle bakmak, gözden geçirmek
t. e.-(d)ir 26/8
[=9]

tədricən: zf. (Ar.) yavaş yavaş, az az, derece derece
t. 7/15, 9/33, 140/18
[=3]

təəddüd-zəvcan: is. (Ar.) çok evlilik
t. 47/25
[=1]

təəssüb: is. (Ar.) bir fikre, akideye, mesleğe körü körüne bağlanıp diğerlerine kin ve düşmanlık besleme
t.+dən 81/14
[=1]

təəssüf: is. (Ar.) birisine acıma
t. 116/23
[=1]

təfəkkür: is. (Ar.) fikir
t.+ünü 27/21
[=1]

təfrit: is. (Ar.) herhangi bir konuda çok geride kalma, yeterli ölçüde olmama durumu (ifrat karşıtı)
t. 135/28
[=1]

təfsilat: is. (Ar.) ayrıntı
t. 35/8
[=1]

tafsilatlı: sf. ayrıntılı
t. 6/24, 34/8, 35/18
[=3]

təfsir: is. (Ar.) şerh, izah; şerh ve beyan etme, izah etme
t. 14/21
t.+i 91/20
[=2]

təğənni: is. (Ar.) şarkı söyleme
t. 39/21
[=1]

təğyir tap-: f. (< Ar. taġyīr + T. tap-) değişmek, değişilmek
t.-mışdır 44/25
[=1]

təhdid et-: f. (< Ar. tehdīd + T. et-) korkutmak
t. e.-(d)ən 43/6
[=1]

təhqiq et-: f. (< Ar. taḥḳīḳ + T. et-) tahlil

etmek
t. e.-(d)ərsək 92/30
[=1]

təhqiqi: sf. tahlilî
t. 42/14, 53/28
[=2]

təhqir: is. (Ar.) hakaret, alçalma, alçaltma
t.+lərə 97/18
[=1]

təhqir et-: f. (< Ar. taḥḳīr + T. et-) alçaltmak
t. e.-di 54/15
t. e.-diklərini 106/17
[=2]

təhlili: sf. çözümlemeli
t. 14/25, 42/16
[=2]

təhlil et-: f. (< Ar. taḥlīl + T. et-) analiz etmek
t. e.-məyə 109/15
t. e.-mişlər 15/9
[=2]

təhrifat: is. (Ar.) bir şeyin aslını bozma, değiştirme
t.+ında 39/14
[=1]

təhrif et-: f. (< Ar. taḥrīf + T. et-) değiştirerek noksanlı bir hâle getirmek
t. e.-(d)ilmiş 138/6
[=1]

təhrik et-: f. (< Ar. taḥrīk + T. et-) kötü bir şeye sevk etmek, heveslendirmek
t. e.-(d)ib 136/10
[=1]

təhsil: is. (Ar.) okuyarak ilim ve bilgi elde etme
t. 98/28, 101/28
t.+ə 22/17
t.+ini 108/26
[=4]

təhsil et-: f. (< Ar. taḥṣīl + T. et-) öğrenim görmek
t. e.-mək 23/2
t. e.-məyən 22/32
[=2]

təhsilli: sf. tahsil almış, okumuş, bilgili
t. 102/25
[=1]

təhvil: is. (Ar.) yeni bir işe başlarken veya işten çıkarken verilen işi, vazifeyi, şeyi başka bir kişiye verme
t. 96/5, 105/6
[=2]

təxəllüs: is. (Ar.) lakap
t.+ü 92/28
t.+ünü 99/2, 99/5, 102/4, 104/2
[=5]

təxəyyül: is. (Ar.) hayale kapılma
t.+ün 7/19
[=1]

təxminən: zf. (Ar.) yaklaşık olarak
t. 10/10, 17/20, 104/6
[=3]

tək: 1. sf. bir
t. 34/16, 48/8, 85/26, 141/27
2. sf. yardım almadan, yalnız

t. 47/28, 51/13, 69/3, 106/30
t.+di 69/8
3. zf. yalnızca
t. 101/26, 114/27
4. benzerlik bildiren söz: … gibi
t. 102/3, 106/10, 108/6, 109/23, 111/11, 112/1, 112/3, 117/22, 119/30, 146/2
[=21]

təkbətək: zf. bire bir
t. 49/32
[=1]

təkcə: sf. ancak tek, bir
t. 50/8
[=1]

təklən-: f. yoldaşlarından, yanındakilerden ayrılıp tek kalmak
t.-mişik 122/5
[=1]

təklif: is. (Ar.) kabul edilmek için ileri sürülen fikir
t.+i 54/18
t.+inə 76/17
[=2]

təklif et-: f. (< Ar. teklīf + T. et-) teklifte bulunmak
t. e.-(d)irlər 56/9
t. e.-mişdi 30/22
[=2]

təklik: is. yalnızlık, tek olma
t. 85/5
t.+dən 104/1, 106/9
[=3]

təkmilləş-: f. daha güzel, daha mükemmel bir hâle gelmek; mükemmelleşmek
t.-mişdir 7/24
[=1]

təkrar: is. (Ar.) bir işi bir daha, yeniden yapma; bir sözü bir daha, yeniden söyleme
t. 80/1, 80/28, 147/19
t.+ı 45/4
[=4]

təkrar et-: f. (< Ar. tekrār + T. et-) bir şeyi birkaç defa yapmak, bir sözü bir daha, yeniden söylemek
t. e.-(d)ilib 8/17
t. e.-(d)ilirsə 94/14
t. e.-(d)ilmiş 122/12
t. e.-(d)ilmişdir 52/33
[=3]

tək-tük: sf. arada bir
t. 6/18
[=1]

təqdim et-: f. (< Ar. taḳdīm + T. et-) tanıtmak
t. e.-(d)ir 20/5
t. e.-mişdir 42/24, 119/21
[=3]

təqdir: is. (Ar.) beğenme
t. 20/24
[=1]

təqib et-: f. (< Ar. taʿḳīb + T. et-) ardınca gitmek
t. e.-(d)ir 51/14
[=1]

təqribən: zf. (ar.) tahminî, takribî; tahminen
t. 35/16, 105/26
[=2]

təqribi: sf. (Ar.) takriben, tahminen, tahminî
t. 53/18
[=1]

təqsim: is. (Ar.) paylaştırma
t.+ini 130/32
[=1]

tələb: is. (Ar.) kati şekilde ifade olunan arzu, istek, teklif
t.+lərini 8/20
[=1]

tələb et-: f. (< Ar. ṭaleb + T. et-) bir şeye ihtiyacı olmak; istemek
t. e.-(d)ir 55/21, 97/29
[=2]

tələbə: is. (Ar.) öğrenci
t.+ləri 25/23
t.+lərinə 25/19
[=2]

tələqqi et-: f. (< Ar. telaḳḳī + T. et-) saymak, öyle kabul etmek, öyle anlamak
t. e.-(d)irlər 49/11
[=1]

təlif: is. (Ar.) kitap tertip etme, eser yazma
t. 6/16
[=1]

təlim: is. (Ar.) öğretme, ders verme, okutma, tedris
t. 23/23, 24/25, 24/28
t.+lərindən 141/26
[=4]

təlim elə-: f. (< Ar. taʿlīm + T. eyle-) ders vermek, öğretmek
t. e. 80/34
[=1]

təlqin: is. (Ar.) herhangi bir fikri, akideyi, hissi kabul ettirmek için birinin iradesine, psikolojisine tesir etme, beynine girme
t. 91/19
[=1]

təm: is. (Fr.) tema
t.+lərini 121/5
[=1]

təməl daşı: is. bir şeye temel olan öge veya kişi, dayanak, esas; ana direk
t. d. 5/23
[=1]

təmin: is. (Ar.) gerçekleştirme
t. 132/6
[=1]

təmin et-: f. (< Ar. teʾmīn + T. et-) tedarik etmek
t. e.-(d)ir 131/23
[=1]

təmiz: 1. sf. (Ar.) muayyen kaidelere, normlara uygun olan; düzgün (dil, üslup vs. hakkında)
t. 29/27, 53/24, 93/10
t.+dir 8/5, 93/15
2. sf. (Ar.) manevi yönden noksansız; hiçbir kötü niyeti olmayan; dürüst, namuslu
t. 82/1, 82/25, 107/27, 109/6, 111/3, 115/11, 128/25, 131/25
[=13]

təmsil: is. (Ar.) insanları ve onların

emellerini üstü örtülü şekilde tasvir eden, genellikle manzum, nasihat verici, kısa edebî eser
t.+lər 26/29
[=1]

təmsil et-: f. (< Ar. temṯīl + T. et-) birinin müvekkili olmak, bir işte onun yerini tutmak, onun adına davranmak; birinin menfaatini, fikrini, görüşünü vs. ifade etmek
t. e.-(d)ən 97/4
t. e.-(d)ir 38/23, 129/20
t. e.-(d)irlər 129/30, 135/1
[=5]

təmtəraq: is. (Ar.) debdebe, tantana
t.+(ğ)a 117/6
[=1]

tənbəl: is. (Far.) tembellik yapan; işten, zahmetten kaçan; çalışmayı, zahmeti sevmeyen (kişi)
t.+ə 141/16, 141/17
[=2]

tənbəllik: is. tembel olma durumu
t. 133/21, 136/4
t.+(y)ə 7/32
[=3]

tənəf: is. (Ar.) çadır ipi
t.+im 146/12
[=1]

tənqid: is. (Ar.) eleştiri
t. 136/5
[=1]

tənqid et-: f. (< Ar. tenḳīd + T. et-) eleştirmek
t. e.-(d)ilmişdir 107/8
t. e.-(d)ir 129/4
t. e.-miş 113/14
t. e.-mişdir 112/27, 119/10, 146/9
[=6]

tənqidi: sf. (Ar.) tenkit mahiyetinde olan
t. 24/8, 24/16
[=2]

təntənə: is. (Ar.) görkem
t. 116/29
[=1]

təntənəli: sf. görkemli
t. 86/20
[=1]

tənz: is. (Far.) alay etme, eğlenme
t. 119/22, 120/8, 135/12, 135/22, 135/23, 136/8, 137/11, 137/20, 137/21, 138/10
[=10]

tənzamiz: sf. alaylı olan
t. 136/9
[=1]

tənzim et-: f. (< Ar. tanẓīm + T. et-) düzenlemek
t. e.-mək 7/12
[=1]

təpə: is. yüksek yer; küçük dağ
t. 72/27
t.+lər 125/12
t.+sində 107/16
[=3]

təpəcik: is. küçük tepe
t. 45/12, 139/28
[=2]

təpəl: is. alında bulunan beyaz leke

t. 125/2
[=1]

tər: is. derinin gözeneklerinden sızan, kendine özgü bir kokusu olan, yapışkan, renksiz, tuzlu sıvı
t. 87/30, 98/6, 129/19
t.+iylə 75/15
[=4]

təravət: is. (Ar.) saflık, temizlik
t.+ini 100/11
[=1]

tərbiyə: is. (Ar.) eğitim vermekle herhangi âdet, edep ve davranış kaideleri vs. aşılamakla yetiştirip büyütme (krş. **tərbiyət**)
t. 24/26, 69/22, 79/12, 100/24
t.+nin 90/28
t.+si 25/6, 71/27, 141/28
t.+sinə 24/28
[=9]

tərbiyə et-: f. (< Ar. terbiye + T. et-) terbiye öğretmek
t. e.-(d)irlər 48/4
[=1]

tərbiyət: is. (Ar.) eğitim vermekle herhangi âdet, edep ve davranış kaideleri vs. aşılamakla yetiştirip büyütme (krş. **tərbiyə**)
t. 23/24, 119/9
[=2]

tərbiyəvi: sf. (Ar.) terbiye için edilen, terbiye için ehemmiyeti olan, terbiyeye ait olan, terbiye bakımından
t. 8/7, 72/17, 90/28, 129/1, 133/19
[=5]

tərcüman: is. (Ar.) ifade eden, bildiren, aksettiren
t.+ı 118/1
[=1]

tərcüman ol-: f. (< Ar. tercemān + T. ol-) başkasının düşüncesini ve duygusunu bildirmek, dile getirmek, anlatmak
t. o.-an 19/16
[=1]

tərcümeyi-hal: is. (Ar.) biyografi
t. 97/8
t.+ı 118/2
t.+ları 17/15
[=3]

tərcümə: is. (Ar.) bir dilden başka dile çevirme (çevrilme)
t. 11/4, 42/8, 137/1
t.+lər 43/1
t.+lərdən 11/18
t.+ləri 140/2
t.+si 43/1
t.+sindən 22/6
t.+siylə 40/26, 42/2
[=10]

tərcümə et-: f. (< Ar. terceme + T. et-) çeviri yapmak
t. e.-(d)ilərək 67/9
t. e.-(d)ilmiş 137/28, 138/2
t. e.-(d)ilmişdir 13/28
t. e.-məyə 42/5
[=5]

tərəf: 1. is. ön, arka, sağ, sol, üst, alt vb. yanların her biri
t.+ində 43/12, 116/21
2. is. yön
t.+ə 77/12, 104/26
t.+ləri 43/32

3. is. …nın bulunduğu yer
t. 37/13
t.+ində 27/10
t.+lərində 70/30
4. is. istekleri, düşünceleri karşıt olan iki kişiden veya iki topluluktan her biri
t. 104/26, 104/27, 142/23
t.+dən 142/20
t.+ə 104/26
5. is. iyelik ve diğer çekim ekleriyle kullanıldığında bahsedilen kimse veya varlığı belirtir
t.+dən 7/21, 12/30, 19/25, 19/27, 23/27, 35/20, 39/28, 39/29, 93/1, 136/2, 136/3
[=13]

tərəfdar: is. birinin tarafını tutan, tarafında duran, onu müdafaa eden kişi
t.+lar 135/8
t.+larıyla 55/2
[=2]

tərəfindən: ed. …ınca
t. 5/24, 6/2, 6/3, 8/14, 8/16, 13/25, 14/5, 14/24, 15/4, 15/27, 18/31, 20/24, 20/28, 23/14, 24/5, 29/3, 29/4, 29/10, 29/11, 30/16, 30/18, 30/20, 30/23, 30/25, 31/10, 31/12, 31/15, 31/23, 31/32, 31/33, 32/5, 32/11, 32/30, 33/30, 34/26, 38/30, 40/25, 41/31, 42/32, 43/4, 45/5, 44/18, 46/18, 50/27, 51/12, 53/19, 66/23, 67/11, 67/12, 70/1, 73/18, 83/7, 84/2, 85/16, 86/11, 91/14, 91/15, 92/31, 97/14, 101/6, 104/5, 104/30, 109/20, 118/3, 130/30, 131/15, 131/20, 135/24, 136/1, 137/24, 139/15, 143/29, 145/15, 145/22
[=74]

tərəqqi: is. (Ar.) ilerleme, ilerleyiş, inkişaf
t.+yə 22/17
[=1]

tərənnüm: is. (Ar.) güzel sesle yavaş yavaş okuma
t. 39/21
t.+lərdir 40/19
t.+ləri 33/3
t.+ü 112/18
[=4]

tərənnüm et-: f. (< Ar. terennum + T. et-) güzel sesle yavaş yavaş okumak
t. e.-(d)ən 5/19, 112/29, 113/28, 114/3, 115/12, 121/5
t. e.-(d)ilir 125/10, 145/2, 146/23, 148/7
t. e.-(d)ilmişdir 66/24, 82/10
t. e.-(d)ir 76/7, 81/25, 91/13, 124/23
t. e.-dikləri 10/2, 39/20
t. e.-mişdir 34/6, 121/3, 113/4, 114/14, 119/5, 119/9
t. e.-mişlər 9/1, 32/16
[=26]

tərəzi: is. (Far.) ağırlığı tartıp muayyenleştirmek için cihaz
t.+nin 41/25
[=1]

tərxan: is. orta asırlarda Türk hükümdarlarının ünvanı
t.+ının 67/2
[=1]

tərif: is. (Ar.) övgü
t. 107/20, 125/9
t.+i 40/19
t.+lərdir 124/15
[=4]

tərif et-: f. (< Ar. taʿrīf + T. et-) övmek
t. e.-(d)ən 123/28
t. e.-(d)ər 126/11
t. e.-(d)ərkən 107/18

t. e.-(d)ilirdi 148/4
t. e.-(d)ilmiş 122/16
t. e.-(d)irlər 93/27
[=6]

təriflə-: f. övmek
t.-rkən 78/12
t.-sin 108/9
t.-yir 82/22
t.-yirdi 126/9
[=4]

tərifnamə: is. (< Ar. taʿrīf + Far. nāme) işte, okumada, yarışta vs. önde gelen kimseye verilen resmî belge
t. 26/28
[=1]

təriqə: is. (Ar.) yol
t.+si 46/11
[=1]

tərk elə-: f. (< Ar. terk + T. eyle-) bırakıp gitmek
t. e.-dim 76/12, 85/24
[=2]

tərk et-: f. (< Ar. terk + T. et-) yarım bırakmak, devam ettirmemek
t. e.-(d)ilmiş 33/12
t. e.-mək 104/23
[=2]

tərkib: is. (Ar.) birkaç kelimeden meydana gelen birleşme, ifade, ibare; kelime grubu
t.+i 45/23, 53/13
t.+inə 8/18
t.+ini 8/19
[=4]

tərk: is. (Far.) atın belinin eyer konulan yerinin arka tarafı
t.+inin 126/16
[=1]

tərlan: is. güçlü gagası ve uzun kanatları olan yırtıcı kuş
t. 79/22, 87/29
t.+ı 99/17
t.+ımı 79/17, 79/19, 79/21, 79/23
t.+ın 79/18, 79/20
[=9]

tərlanlı: sf. güçlü gagası ve uzun kanatları olan yırtıcı kuşu olan
t. 115/29
[=1]

tərs: zf. aksine, tersine
t.+ə 84/19, 112/11
t.+inə 135/32
[=3]

tərsa: is. (Far.) Hristiyan
t. 80/31
[=1]

tərsim: is. (Ar.) resmetme
t. 82/10
[=1]

tərsim et-: f. (< Ar. tersīm + T. et-) resmetmek
t. e.-(d)ilmişdir 13/22, 80/23
t. e.-mişdir 107/19
[=3]

tərtib: is. (Ar.) düzeltme
t. 26/33
t.+ində 24/7
[=2]

tərtib et-: f. (< Ar. tertīb + T. et-)

yazmak, inşa etmek
t. e.-(d)ilən 11/2
t. e.-(d)ilib 24/6
t. e.-diyi 22/9, 145/8
t. e.-mişdir 26/21
[=5]

tərtibə sal-: f. (< Ar. tertīb + T. sal-) düzenlemek
t. s.-mış 24/16, 27/18
[=2]

tərz: is. (Ar.) usul, kaide
t.+i 7/27, 8/5, 8/24
t.+ində 18/13
t.+indən 72/13
t.+ini 127/20
[=6]

təsadüfən: zf. (Ar.) tesadüfi olarak, tesadüfi
t. 125/22
[=1]

təsadüfi: sf. (Ar.) rastlantısal
t. 75/2
[=1]

təsə: zf. yansıma sözcük (makinenin çıkardığı ses)
t. 12/5
[=1]

təsərrüfat: is. (Ar.) kullanım
t. 122/24
[=1]

təsəvvür: is. (Ar.) bir şeyi, kişiyi zihninde canlandırma
t. 55/27
t.+ləri 7/10
t.+ü 144/2
[=3]

təsəvvür et-: f. (< Ar. taṣavvur + T. et-) zihinde canlandırmak
t. e.-mək 93/7
[=1]

təsir: is. (Ar.) etki
t. 9/21, 17/3, 51/17, 69/20, 108/20, 133/19
t.+i 33/8, 72/17, 114/10
t.+ində 81/1
t.+inə 22/30
[=11]

təsir et-: f. (< Ar. teʾs̱īr + T. et-) nüfuz etmek
t. e.-mişdir 98/22
[=1]

təsirli: sf. tesir eden, tesiri olan
t. 75/27, 77/19, 80/3, 136/14
[=4]

təslim: is. (Ar.) bir şeyi gerektiği yere veya şahsa verme
t. 35/23
[=1]

təslim et-: f. (< Ar. teslīm + T. et-) bir şeyi yerine koymak veya sahibine vermek
t. e.-məmək 51/10
[=1]

təslim ol-: f. (< Ar. teslīm + T. ol-) üstün bir güç karşısında mücadeleden vazgeçip yenilgiyi kabul etmek
t. o.-mur 47/30, 89/33
[=2]

təsnif: is. (Ar.) herhangi farklılık

durumlarına veya hususiyetlerine göre sınıflara, gruplara, derecelere ayırma
t. 130/32
[=1]

təsvir: is. (Ar.) ilmî maksatla bir şeyin hususiyetlerini şerh ve ifade etme
t. 51/22, 77/19, 88/12, 90/23, 132/10, 134/2, 134/3, 134/8, 136/2, 144/8, 146/22
t.+i 52/12, 134/24
t.+idir 142/18
t.+indən 71/25
t.+lər 84/27, 132/7
t.+ləri 40/18
[=18]

təsvir et-: f. (< Ar. taṣvīr + T. et-) betimlemek
t. e.-(d)ə 11/15
t. e.-(d)ib 90/25, 93/5
t. e.-(d)ilən 132/27, 135/2
t. e.-(d)ilir 71/2, 124/25, 131/6, 135/4, 136/1
t. e.-(d)ilmişdir 10/12, 71/4, 75/6, 78/8, 81/10, 88/2, 100/1, 101/15, 131/3, 134/5
t. e.-(d)ir 77/2, 86/27
t. e.-diyi 142/32
t. e.-mişdir 99/16
[=24]

təşbeh: is. (Ar.) bedii eserde bir hadiseyi, kişiyi veya başka bir şeyi başka bir hadiseye, kişiye veya başka bir şeye benzetmekten ibaret olan mecaz
t. 101/15, 142/5, 144/8
t.+lər 102/14
[=4]

təşəkkül: is. (Ar.) inkişaf sürecinde muayyen hususiyet ve şekil alma, muayyen bir şekle girme
t. 86/6
[=1]

təşəkkül et-: f. (< Ar. teşekkul + T. et-) belli bir biçim almak
t. e.-miş 13/23
t. e.-mişdir 41/4, 51/26, 66/21
[=4]

təşəkkür: is. (Ar.) yapılan iyiliğe, gösterilen dikkate razılık, minnettarlık
t. 6/30
[=1]

təşəkkür et-: f. (< Ar. teşekkur + T. et-) teşekkür ifade eden sözler söylemek, razılığını, minnettarlığını bildirmek; minnettar olmak
t. e.-məyi 6/28
[=1]

təşkil: is. (Ar.) tesis etme
t. 6/14, 50/8, 94/2, 123/2, 124/4, 124/12
[=6]

təşkilat: is. (Ar.) içtimai birleşme veya devlet idaresi
t.+ı 39/24
[=1]

təşkil et-: f. (< Ar. teşkīl + T. et-) tesis etmek, ortaya çıkarmak
t. e.-(d)ər 130/8
t. e.-(d)ib 26/10
t. e.-(d)ilən 124/2
t. e.-(d)ilmişdir 26/23, 123/12
t. e.-(d)ir 41/15, 67/3, 71/18, 71/20, 80/2, 83/12, 84/14, 89/22, 102/11, 114/23, 125/8, 135/29, 143/31
t. e.-(d)irdi 91/17
t. e.-mələri 33/2

t. e.-mişdir 7/15, 19/16, 91/24, 145/3
[=24]

təşviq: is. (Ar.) isteklendirme, heveslendirme
t. 95/20
[=1]

təşviq et-: f. (< Ar. teşvīḳ + T. et-) bir işi yapmak için heveslendirmek, şevke getirmek, heves ve arzusunu artırmak
t. e.-(d)ilərək 133/21
t. e.-mək 91/29
t. e.-miş 108/32
[=3]

tətəbbö: is. (Ar.) tetkik etme, araştırma
t. 26/5, 26/24
[=2]

təvəccöh: is. (Ar.) rağbet (gösterme), güler yüz (gösterme), yakınlık hissetme (birine)
t. 20/7, 30/23
[=2]

təvəqqe elə-: f. istemek
t. e.-mişdim 22/32
[=1]

təvəllüd: is. (Ar.) doğma, dünyaya gelme, doğum
t. 16/16
[=1]

təyid et-: f. (< Ar. teʾyīd + T. et-) gerçekleştirmek
t. e.-mişdir 70/30
[=1]

təyin: is. (Ar.) belirginleştirme, aydınlatma
t.+i 110/20
[=1]

təyyarə: is. (Ar.) uçak
t. 143/26
[=1]

təzə: zf. yeniden (krş. **tazadan**)
t. 117/26
[=1]

təzələn-: f. yenilenmek
t.-ir 108/7
[=1]

təzkirə: is. (Ar.) görkemli şahsiyetlerin özellikle şair, ressam ve benzerinin hayatı hakkında kayıtlar ve eserlerinden numuneler verilen eser
t.+lərdə 17/14
t.+lərində 17/13
[=2]

təzkirəçi: is. tezkire yazan kişi, tezkire müellifi
t.+lərimiz 97/3
[=1]

təzyiq: is. (Ar.) mecbur etme, baskı
t.+i 8/28
[=1]

tınabbaz: is. cambaz
t. 129/24
[=1]

tırnaq: is. parmak uçlarının üst tarafında kemiğe benzer maddeden ibaret olan örtü
t. 62/21
[=1]

ticarət: is. (Ar.) mal alıp satma
t.+in 78/9
[=1]

tik-: f. taştan, kerpiçten, tahtadan vs. bina, duvar vs. yapmak, inşa etmek
t.-mişdir 18/21
[=1]

tikan: is. deve dikeninin, gülün ve bazı başka bitkilerin iğne gibi sivri uçlu bölümü
t. 45/12, 81/21
[=2]

tikdir-: f. başkasına bina vs. yaptırmak
t.-ib 134/14
[=1]

tikə-tikə: zf. parça parça
t. 88/22
[=1]

tikil-: f. inşa edilmek
t.-mişdir 35/19
[=1]

tikiş: is. dikilmiş parça, deri vs. parçaların birleştiği yer
t.+i 143/17
[=1]

tilsim: is. (Ar.) efsun, sihir
t. 134/27
t.+lərə 131/5
[=2]

tilsimlə-: f. efsunlamak
t.-yir 80/12
[=1]

tilsimlən-: f. efsunlanmak
t.-diyi 80/16
t.-məsi 73/19
[=2]

timsal: is. (Ar.) numune, örnek, misal
t.+i 72/16, 78/31, 82/26, 88/1, 88/3, 135/24, 137/21, 138/10
t.+idir 82/8, 137/9
[=10]

tip: is. (Yun.) bedii suret
t.+lərin 16/30
[=1]

tipik: sf. karakteristik
t. 131/22, 132/30
[=2]

tiraj: is. (Fr.) baskı sayısı
t.+ı 53/27
[=1]

titrə-: f. titreme tutmak
t.-yir 115/21
[=1]

titrət-: f. yüreğini, kalbini, vücudunu vs. sözlerle heyecanlandırmak, sarsıtmak
t.-(d)ən 67/32
[=1]

tiyə: is. kılıç, bıçak vs. kesici aletlerin kesen tarafı, ağzı
t. 127/17
[=1]

tox: sf. açlık hissetmeyen, yemeğe ihtiyacı olmayan, yiyip doymuş (aç karşıtı)
t. 125/4
[=1]

toxu-: f. tezgâhta ipliği, çözgü ve atkı durumunda kullanarak kumaş yapmak
t.-yur 12/6
[=1]

toxun-: 1. f. el veya bedenin başka bir uzvu ile bir şeye değmek, temas etmek
t.-masın 117/9
2. f. insanın içine işlemek, duygulandırmak, etkilemek
t.-ur 75/12
3. f. namusuna dokunmak
t.-maq 89/15, 90/21
[=4]

tonqal: is. yanan yahut yakmak için üst üste yığılmış odun
t. 123/20
t.+ın 123/21, 123/23
[=3]

topla-: f. parça parça, bölüm bölüm toplamak, düzenlemek
t.-dığı 22/4, 22/8, 22/18, 25/24, 27/25, 28/31, 29/8, 30/29, 31/5, 74/23, 145/13

t.-mağa 22/11, 25/18
t.-maq 28/29
t.-maqla 14/12, 26/25
t.-ması 21/23
t.-mış 21/18, 109/3
t.-mışdır 21/8, 28/28, 31/19
t.-mışlar 30/7
t.-r 67/30
t.-sınlar 22/14
t.-yan 24/14, 35/15, 67/7, 86/2
t.-yanı 13/12
t.-yaraq 83/18, 135/8
t.-yıb 5/27, 21/7, 21/25, 24/16, 25/12, 57/21, 83/23, 97/4, 136/28, 142/29
t.-yır 71/11, 86/29
t.-yırdılar 124/14, 126/6
[=46]

toplama: is. toplamak işi
t. 27/31
[=1]

toplan-: f. bir yere, üst üste veya yan yana yığılmak
t.-anlar 126/7, 126/10
t.-dığı 27/16, 30/26
t.-ıb 20/33, 28/30, 29/19, 40/26, 67/11, 71/21, 74/19, 126/27, 133/31, 139/15, 139/32, 145/15, 145/18
t.-ır 125/21, 136/16, 145/4
t.-mağa 30/13, 136/27
t.-ması 15/19, 24/19, 25/8, 26/20, 29/7, 74/17, 74/21, 136/33, 139/14, 145/7
t.-masına 31/16
t.-masını 30/22
t.-masıyla 17/10
t.-mış 20/1, 23/14, 24/6, 30/27, 138/1
t.-mışdır 17/25, 28/17, 70/4, 105/28, 105/30
[=45]

toplantı: is. muayyen bir iş yapmak için bir yere toplanma, yığılma
t.+ya 126/6
[=1]

toplaya bil-: f. toplama gücü bulunmak
t. b.-mişdi 22/16
t. b.-mişdir 25/21
[=2]

toplayıcı: sf. bir yere yığan, toplayan
t.+lar 21/2
t.+sı 27/8
[=2]

toplu: sf. yığın
t. 6/23, 7/25, 50/1, 85/28, 91/27

[=5]

topuq: is. insan ayağının toparlakça olan alt arka bölümü
t.+(ğ)a 142/12
[=1]

tor: is. ağ
t. 98/19
[=1]

torpaq: is. yer kabuğunun bitkilerin yetiştiği üst katı
t. 49/19, 121/20
t.+(ğ)a 37/10, 94/5
t.+(ğ)ı 115/18, 117/21
[=6]

totem: is. (Fr.) bazı ilkel toplumlarda halkın ecdadı ve himayecisi sayılıp kutsal kabul edilen hayvan (bazen de bitki)
t. 38/21, 91/26, 91/27, 91/31, 131/30, 131/32, 132/1, 132/25, 132/26
t.+i 38/22
t.+lər 92/3
[=11]

totemizm: is. bazı ilkel toplumlarda halkın dinî uygulama biçimi
t. 122/30, 131/30, 131/31
t.+ə 132/1
[=4]

toy: is. evlenme merasimi ve bu merasimle alakadar olarak yapılan şenlik
t. 11/13, 51/31, 54/1, 54/2, 56/34, 57/1, 57/3, 75/13, 80/11, 81/3, 92/2, 104/21, 104/24, 105/4, 108/1, 125/18, 126/26, 126/28, 126/29, 126/31, 127/11, 128/23, 129/5
t.+a 56/28, 73/13, 132/17
t.+da 46/8
t.+dan 132/18
t.+lar 126/29
t.+larda 23/1, 49/13, 92/22
t.+ları 88/7
t.+u 75/12
t.+un 121/12
t.+unda 74/4, 74/27
t.+unu 52/29, 147/17
[=39]

toyla-: f. ziyafet vermek
t.-dı 123/30
[=1]

toyuq: is. yumurta ve et almak için beslenen hayvan
t. 124/7
[=1]

toyun: is. ozan
t. 9/30
[=1]

toz: is. çok küçük ve hafif parçacıklara bölünmüş toprak
t. 70/9
[=1]

tozlu: sf. toza bulaşmış, üstüne toz konmuş
t. 56/10
[=1]

tök-: f. sallandırmak
t.-müşdür 110/10
[=1]

tökdür-: f. boşalttırmak, dökmeye mecbur etmek
t.-mə 112/10
[=1]

tökül-: 1. f. akmak, süzülmek, damlamak, sızmak
t.-dü 94/10
t.-sə 111/9
2. f. düşmek, inmek
t. 123/22
3. f. gelmek
t.-ür 78/20
[=4]

törən: is. merasim
t.+lər 123/1
[=1]

törə-: f. vücuda gelmek, doğmak
t.-yən 38/26
[=1]

törət-: f. meydana getirmek
t.-diyi 80/23
t.-mişdir 80/27
[=2]

tövcih et-: f. (< Ar. tevcīh + T. et-) yöneltmek
t. e.-mək 14/21
[=1]

tövlə-tövlə: zf. ahır ahır, ahır dolusu (krş. **tavla-tavla**)
t. 55/24
[=1]

tövsif: is. (Ar.) tanıtma, hususiyetlerini açıklama
t. 13/22
[=1]

tövsiyə: is. (Ar.) öğüt
t. 30/22
[=1]

tövsiyə et-: f. (< Ar. tavṣiye + T. et-) öğüt vermek
t. e.-(d)irdi 22/12
[=1]

tövzi: is. (Ar.) bölüştürme, paylaştırma
t.+yi 46/11
[=1]

töylə: is. ahır
t. 47/5
[=1]

transfiguration: is. başkalaşım
t. 130/13
[=1]

tufan: is. şiddetli kar veya yağmur
t. 75/25, 116/4
t.+lar 33/27
[=3]

turqur-: f. durdurmak
t.-ub 10/23
[=1]

tut-: 1. f. dokunmak
t. 111/22
t.-maz 107/15
2. f. yakalamak
t.-arsa 64/7
t.-dum 147/20
t.-maq 139/25
t.-sa 146/16
t.-sun 49/1
t.-ub 50/11
t.-un 109/22
t.-ur 136/5, 136/8
3. f. kaplamak
t.-dı 35/3

t.-du 35/7, 59/4, 81/33, 101/18
t.-maqdadır 41/10
t.-ub 84/31
t.-uban 81/27
4. f. sözü tutmak
t.-ub 43/20
5. f. düzenlemek
t.-aq 121/12
t.-aram 128/23
t.-urlar 48/12
6. f. iş görebilmek
t.-ar 58/21, 58/28
t.-maz 58/21, 58/28, 143/23
7. f. acı ve üzüntü duymak
t.-dum 77/7
t.-maq 92/8
8. f. yer almak
t.-muşdur 122/24
t.-ur 122/28
[=32]

tutam: sf. avuç içi veya parmak uçlarıyla tutulabilen miktarda olan
t. 45/10
[=1]

tutsaq: is. esir
t. 44/26
[=1]

tutsaq ol-: f. esir olmak
t. o.-aydun 62/30
[=1]

tutul-: 1. f. tutuk duruma gelmek
t.-muş 18/7, 83/7
t.-ur 136/1
2. f. sözü tutulmak
t.-ur 69/12, 142/19
3. f. düzenlenmek
t.-ur 20/23, 137/27
4. f. esas alınmak
t.-araq 43/1
t.-aydun 62/29
5. f. icra edilmek
t.-ur 126/25, 126/27
[=11]

tutuş-: f. yanmaya başlamak
t.-durduqdan 138/30
t.-ub 80/16
[=2]

tuz: is. kokusuz, suda eriyen, yiyecekleri korumada ve tatlandırmada kullanılan billursu madde
t. 58/32
[=1]

tüccar: is. (Ar.) tacir
t.+am 111/13
[=1]

tüfeylilik: is. başkasının emeğini istismar etme hesabına yaşama
t.+(y)i 113/14, 136/4
[=2]

tüfəng: is. uzun namlulu ateşli silah
t. 68/5, 68/8
t.+in 106/30, 126/12
t.+inə 126/16
[=5]

tük: is. tüy, kıl
t. 88/17
t.+ü 39/4, 143/17
[=3]

tükən-: f. bitmek, kalmamak
t.-di 94/8
[=1]

tükənməz: sf. sonsuz

t. 6/8, 16/23, 117/25, 146/30
[=4]

tülkü: is. köpekgillerden uzun sıfatlı, kuyruklu yırtıcı memeli hayvan
t. 69/17, 133/13, 136/7
t.+dür 133/15
t.+sən 108/19
[=5]

tüpür-: f. tükürmek
t.-məklə 132/29
t.-ür 128/30, 133/2
t.-ürlər 128/31
[=4]

türkü: is. nağme, şarkı
t.+ləri 11/18, 11/32
t.+sünün 13/13
[=3]

türtül-: f. sürülmek
t.-ür 10/25
[=1]

tüstü: is. duman
t.+sü 139/24
t.+sünə 139/26
[=2]

T. Fərzəliof: öz. is.
T. F. 137/1
[=1]

Tacik: öz. is.
T. 66/28
T.+lər 35/2, 35/6
[=3]

Taxtadüz: öz. is.
T.+dü 116/14
T.+ə 116/7
[=2]

Talibi: öz. is.
T.+dir 119/14
[=1]

Tanrı: öz. is.
T. 33/28, 33/30, 37/3, 37/14, 38/23, 40/32, 46/18, 47/14, 47/20, 49/22, 60/24, 60/27, 60/28, 111/7
T.+dan 147/17
T.+larının 38/32
T.+nı 33/26
T.+nın 33/27, 34/16, 60/4, 63/6, 65/1, 65/8, 65/12, 65/19, 65/28
T.+sı 37/16
T.+sıdır 37/16
T.+ya 34/16, 35/29, 37/2, 37/33, 46/16, 48/8
[=34]

Tanrılıq: öz. is.
T. 33/30
[=1]

Tapdıq: öz. is.
T.+(ğ)a 89/16
T.+(ğ)ı 89/17
T.+(ğ)ın 89/19
T. 89/10, 89/13, 90/9
T.+dan 90/12
T.+dır 89/10
[=8]

Tapdıq Çoban: öz. is.
T. Ç. 129/23
[=1]

Tapılmaz: öz. is.
T. 112/23
[=1]

Tapmacalar: öz. is.
T. 27/12, 31/3, 143/4
[=3]

Tatar: öz. is.
T. 20/17, 20/18, 136/29
T.+lar 136/30
[=4]

Tehran: öz. is.
T. 6/31, 30/18, 30/20
T.+da 31/12, 31/14, 31/22, 67/7
[=7]

Telli xanım: öz. is.
T. x. 69/24
[=1]

Telli Saz: öz. is.
T. S. 113/21
[=1]

Teymur: öz. is.
T. 20/24, 91/32, 137/22
T.+la 137/22
[=3]

Teymurləng: öz. is.
T. 102/1, 136/26
[=2]

Təbriz: öz. is.
T. 30/21, 30/22, 78/11, 78/13, 80/28
T.+də 30/12, 31/10, 85/13
T.+dən 18/7, 75/21, 84/9
T.+ə 83/26, 83/27, 83/28, 83/29, 121/12
T.+i 78/12
T.+im 119/25, 119/26, 119/28, 119/29, 119/31, 119/32, 120/2, 120/3, 120/5, 120/6
T.+in 78/14, 78/17, 78/21, 78/25, 120/28
[=32]

Təbrizli: öz. is.
T.+dir 85/13
[=1]

Tənbəl: öz. is.
T. 113/14
[=1]

Tənbəl Qardaş: öz. is.
T. Q. 128/8
[=1]

Təpəgöz: öz. is.
T. 42/1, 42/2, 45/32
T.+ü 52/18
[=4]

Tərtər: öz. is.
T.+ə 105/24
[=1]

Təzar: öz. is.
T. 19/23
[=1]

Təzə Dünya: öz. is.
T. D. 113/29
[=1]

Tiflis: öz. is.
T. 78/10
T.+də 75/22, 78/12, 140/1
[=4]

Tikmədaş: öz. is.
T. 102/26
[=1]

Tikmədaşlı: öz. is.
T. 102/28
[=1]

Tofiq: öz. is.
T.+im 115/20
[=1]

Tonqa Alp Ər: öz. is.
T. A. Ə. 34/30
[=1]

Tovuz: öz. is.
T. 27/10, 113/12
T.+da 113/26
[=3]

Törəyiş: öz. is.
T. 36/27
[=1]

Trabzon: öz. is.
T. 44/4, 44/6, 45/28, 53/16
[=4]

Tufarqan: öz. is.
T. 99/4
T.+da 99/1
[=2]

Tufarqanlı: öz. is.
T. 99/2
T.+nın 100/13
[=2]

Turan: öz. is.
T. 34/20, 34/21
[=2]

Turani: öz. is.
T. 16/1
[=1]

Turanlı: öz. is.
T.+ların 10/12
[=1]

Tur Əli bəy: öz. is.
T. Ə. b.+dir 46/5
[=1]

Turfan: öz. is.
T.+da 39/23
[=1]

Türk: öz. is.
T. 6/12, 6/13, 8/10, 9/27, 9/28, 9/29, 10/4, 10/6, 10/27, 10/32, 13/3, 16/7, 16/12, 20/28, 24/20, 24/31, 29/5, 32/25, 33/13, 34/7, 34/9, 34/29, 35/4, 35/10, 35/11, 35/15, 36/10, 36/26, 36/31, 36/33, 37/16, 37/23, 37/27, 37/28, 37/30, 39/8, 39/27, 39/30, 40/5, 41/3, 41/23, 41/25, 41/27, 41/28, 42/11, 43/10, 44/9, 44/17, 44/29, 45/23, 46/13, 47/25, 49/25, 53/24, 66/27, 70/27, 79/1, 80/21, 91/11, 126/2, 135/23, 136/30, 137/20, 139/17, 142/25, 145/2
T.+ə 81/15
T.+lər 11/16, 12/26, 20/29, 38/8, 38/21, 38/30, 40/15, 48/18, 49/21, 53/19, 92/7, 132/26
T.+lərdə 36/7, 46/15
T.+lərdirlər 35/16
T.+lərə 33/15, 123/15
T.+ləri 13/1, 39/24, 40/9, 91/27, 145/18
T.+lərin 10/8, 34/14, 34/16, 38/22, 38/33, 46/12, 91/24, 131/31, 132/7, 137/15, 138/6, 139/14
T.+lərinin 34/20, 40/11, 45/28
T.+lərlə 40/15
[=105]

Türkcə: öz. is.
T.+də 122/22
T.+dir 93/15
T.+ləri 13/3

T.+ləriylə 53/5
T.+mizlə 10/17
T.+si 13/1, 67/11
T.+sidir 53/12
T.+sində 92/6
T.+sini 53/13
T.+sinin 14/27, 53/11
T.+siylə 41/22, 113/7
T.+yə 138/2
[=15]

Türk Dili Dərgisi: öz. is.
T. D. D. 46/10
[=1]

Türki: öz. is.
T. 18/2, 23/16, 26/10, 29/9, 29/27, 30/14, 30/19, 34/19, 44/22, 44/24, 44/27, 113/2
T.+dir 93/10
T.+nin 34/23, 45/22
[=15]

Türki Təranələr: öz. is.
T. T. 32/1
[=1]

Türkiyə: öz. is.
T. 10/16, 18/22, 20/19, 31/30, 41/22, 66/8, 66/11, 69/28, 70/19, 70/21, 70/22, 70/28, 71/1, 79/2, 99/23, 137/15
T.+də 13/30, 20/21, 29/4, 31/32, 42/10, 70/21, 137/4, 137/11
T.+nin 44/4
[=25]

Türk Qızı: öz. is.
T. Q. 82/31
[=1]

Türkləş-: öz. is.
T.-məsindən 53/20
[=1]

Türkmən: öz. is.
T. 66/28, 70/19, 71/5, 71/14, 79/2, 79/6
T.+ləri 67/4
[=7]

Türkmənistan: öz. is.
T. 70/12
[=1]

Türkoloq: öz. is.
T.+lar 26/12
[=1]

Türküstan: öz. is.
T.+da 39/23, 40/4, 45/5
[=3]

u: bağ. ve
u. 112/10
[=1]

uc: is. bir şeyin baş veya son noktası
u.+u 144/16, 144/18
[=2]

uca: sf. yüce
u. 47/2, 69/12, 105/23, 144/23
u.+nı 84/17, 99/29
[=6]

ucal-: f. yücelmek
u.-anları 117/24
u.-maz 117/13
[=2]

ucuz: sf. düşük fiyata satılan, değeri az
u. 98/20
[=1]

uç-: f. havada hareket etmek
u.-ar 143/26

u.-du 59/26, 59/29
u.-mağa 122/8
u.-ub 108/6
u.-ur 131/11
[=6]

uçub gəl-: f. uçarak gelmek
u. g.-di 61/17, 62/14, 63/20
[=3]

uçurt-: f. uçmaya sevk veya mecbur etmek, uçmasına yardım etmek
u.-dum 78/3
[=1]

uğra-: f. maruz kalmak
u.-mış 80/27
u.-mışdır 84/7
[=2]

uğraş-: f. meşgul olmak
u.-an 6/3
[=1]

uğrunda: zf. … yolunda, … için, … hatrına, … namına
u. 23/6, 71/20, 71/25
[=3]

uğurlu: sf. muvaffakiyetli, neticesi iyi olan
u. 36/7, 92/11
[=2]

uquşluq: sf. akıllı
u. 35/1
[=1]

ula-: f. uluma sesi çıkarmak
u.-masın 125/3
[=1]

ulduz: is. yıldız
u. 116/30
u.+a 91/20
u.+lar 143/18
u.+u 123/32
[=4]

ulğun: is. serap
u. 72/25
[=1]

ulu: sf. çok büyük, en büyük, yüce
u. 12/30, 58/15, 65/13
u.+dur 96/13, 96/16
[=5]

ulus: is. halk, oba, yurt
u.+ı 69/13
[=1]

umud: is. çare
u. 121/17
[=1]

un: is. tahıl tanelerinin toz hâline getirilmesiyle elde edilen mahsul
u. 124/24
[=1]

universite: is. (Fr.) bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim, öğretim, bilimsel araştırma ve yayın yapan fakülte, enstitü, yüksekokul vb. kuruluş ve birimlerden oluşan öğretim kurumu
u.+sinin 29/11
[=1]

unudul-: f. zihinden çıkarmak
u.-araq 145/24
u.-mağa 29/24
u.-maqdadır 24/24

u.-muş 98/30
[=4]

unudulmaz: sf. unutulamayan, her zaman akılda kalan
u. 19/10, 33/20
[=2]

unudulub get-: f. unutulmak
u. g.-mişdir 10/4
[=1]

unut-: f. hatırlamamak, aklında kalmamak
u.-aq 121/13
u.-duğumuz 53/24
u.-ma 108/9, 117/15
u.-mamışdır 105/13
u.-mur 83/20
u.-ub 117/23
[=7]

ur-: f. vurmak
u.-du 59/32
[=1]

uslu: sf. akıllı
u. 50/22
[=1]

ustaca: sf. ustaya yakışan
u. 94/29
[=1]

ustad: is. (Far.) ilim veya sanat sahasında geniş ve derin malumatı ve kabiliyeti olan kişi
u. 29/15, 30/20, 74/8, 81/1, 95/3, 95/21, 98/21, 98/26, 100/23, 102/8, 104/19, 104/24, 104/27, 114/9
u.+ı 83/1, 91/18, 102/9, 104/21, 104/26, 112/19
u.+ım 101/26
u.+ına 105/8, 141/26
u.+ından 104/33
u.+ını 105/1
u.+ının 104/23
u.+ların 72/19
u.+larına 5/22, 16/31
u.+larını 72/20
u.+larının 7/22
[=31]

ustadnamə: is. (< Far. ustād + nāme) Azerbaycan şifahi halk edebiyatında çoğu zaman koşma bazen de divani şeklinde olup hikmetli, nasihat dolu, felsefi konulu şiir türlerinden biri
u. 72/19, 72/23, 95/19, 95/21, 95/29, 96/2, 114/11, 115/12, 119/8
u.+lər 104/28
u.+lərdə 95/26
u.+ləri 98/30, 100/4
u.+lərində 103/10, 107/2
u.+ləriylə 103/10, 112/16
u.+lərlə 72/18
u.+sində 99/15
u.+yə 95/16
[=20]

uşaq: is. çocuk
u.+(ğ)ı 40/32
u.+(ğ)ın 143/32
u.+(ğ)ını 147/11
u.+(ğ)ıyım 11/30
u. 31/24, 48/4, 133/12, 133/23, 141/28, 143/31
u.+la 54/7
u.+lar 25/14, 48/6, 54/8, 79/12, 133/18
u.+lara 22/15, 43/7
u.+larda 133/19
u.+ları 38/33, 70/4
u.+ların 52/31

u.+larının 37/32
[=23]

uşaqlıq: is. çocukluk
u.+da 68/10
u.+dan 8/8
[=2]

utana-utana: zf. utanmış bir biçimde
u. 97/6
[=1]

uy-: f. kapılmak
u.-ma 114/28
[=1]

uydur-: f. hayal gücünden yararlanarak gerçek dışı bir şey söylemek
u.-an 137/14
u.-ub 72/24
[=2]

uyğunlaşdırıl-: f. uygun hâle getirilmek
u.-araq 122/25
[=1]

uyğunluq: is. uygun olma, muvafık olma
u.+(ğ)u 44/29
[=1]

uyğun ol-: f. yerinde olmak
u. o.-an 7/14
u. o.-anı 73/26
u. o.-araq 122/20
u. o.-duğu 20/25
[=4]

uzaq: sf. mesafe itibarıyla yakın olmayan (yakın karşıtı)
u.+(ğ)a 112/9
u. 52/28, 71/33, 75/10, 77/1, 85/11, 88/4, 105/2, 134/13, 143/26
u.+da 29/26
u.+dan 68/6
u.+lara 28/9, 52/14
u.+lardan 11/28
[=15]

uzaq düş-: f. uzak olmak, uzak bulunmak
u. d.-dü 85/11
u. d.-müş 52/13
[=2]

uzaqlaş-: f. daha uzağa, uzak mesafeye gitmek
u.-ır 56/13
[=1]

uzan-: f. dayanmak
u.-an 53/9
[=1]

uzat-: f. başı, kolları veya bacakları bir yere yöneltmek
u.-(d)ıb 11/27
[=1]

uzun: 1. sf. iki ucunun mesafesi çok olan (kısa karşıtı)
u. 12/24, 54/33, 103/28
2. sf. uzun süren, uzun müddet devam eden
u. 28/29, 54/6, 66/16, 72/12, 78/29, 100/10, 121/2, 133/5, 144/4, 147/11
u.+dur 36/8
3. sf. tafsilatlı
u. 27/24
[=15]

Uçmaq: öz. is.
U. 37/11
[=1]

Uruz: öz. is.
U. 48/20, 55/16, 57/17
U.+u 50/25, 51/3, 54/33, 55/13, 55/23, 57/19
U.+un 50/26, 55/14
[=11]

Uruz Bəy: öz. is.
U. B.+in 57/10
[=1]

Utu: öz. is.
U. 119/2
[=1]

Uyğur: öz. is.
U. 34/12, 36/18, 39/23, 40/31
U.+lar 36/18, 36/22, 36/29
U.+ların 36/21, 36/27, 37/9, 37/15
[=11]

ü: bağ. ve
ü. 101/31, 103/28, 107/26, 110/23, 111/2
[=5]

üç: is. ikiden sonra gelen sayı
ü. 6/9, 11/20, 22/19, 29/13, 34/26, 35/32, 36/3, 54/7, 57/28, 72/18, 73/17, 78/24, 79/28, 82/24, 91/18, 115/13, 125/31, 127/30, 129/21, 134/10
[=20]

üçün: ed. … göre, … sebebiyle
ü. 6/9, 6/18, 7/13, 8/4, 8/16, 9/9, 9/27, 9/31, 10/4, 11/2, 11/19, 12/3, 13/1, 14/15, 14/21, 14/25, 14/28, 14/29, 14/30, 15/25, 17/22, 17/30, 19/18, 21/2, 21/26, 22/1, 23/25, 24/26, 25/7, 25/8, 25/14, 25/31, 26/6, 27/19, 33/19, 35/19, 37/3, 37/33, 39/16, 42/6, 46/17, 47/31, 50/21, 51/10, 51/14, 53/30, 54/21, 55/10, 56/3, 56/6, 57/29, 58/11, 65/14, 65/15, 65/16, 66/16, 67/5, 67/21, 67/28, 68/12, 68/29, 69/4, 70/5, 70/6, 71/6, 74/10, 75/10, 76/4, 76/25, 77/7, 77/16, 79/5, 79/31, 80/11, 80/16, 82/2, 82/9, 83/26, 85/20, 86/8, 87/12, 87/20, 88/21, 89/10, 89/17, 89/27, 90/14, 90/21, 90/33, 91/9, 91/29, 92/17, 93/5, 93/19, 94/16, 94/17, 99/2, 100/20, 100/21, 101/12, 104/10, 104/23, 107/16, 108/2, 108/29, 108/32, 115/27, 118/4, 120/30, 122/21, 123/4, 123/6, 124/4, 124/29, 126/5, 126/7, 126/22, 128/6, 130/16, 130/17, 130/31, 132/3, 133/8, 136/13, 136/20, 139/1, 142/11, 142/8, 143/18, 143/21, 147/9
[=131]

üçüncü: sf. üç sayısının sıra sıfatı
ü. 31/27
ü.+sünə 36/1
[=2]

ülfət: is. (Ar.) münasebet, yakınlık, alaka, dostluk
ü.+lə 117/8
[=1]

ülgü: is. ölçü
ü. 5/23
[=1]

ülgüc: is. tüy, kıl kesmek için bıçak
ü. 127/17
[=1]

ümid: is. (Far.) umut
ü. 8/2, 8/26
ü.+ini 8/29
[=3]

ümid et: f. (< Far. umīd + T. et-) bir şeye ümidi olmak, beklemek

ü. e.-(d)irik 6/24
[=1]

ümid ver-: f. (< Far. umīd + T. ver-) arzunun, isteğin gerçekleşeceğine inanmak
ü. v.-ən 123/14
ü. v.-ir 123/25
[=2]

ümman: is. (Ar.) okyanus
ü. 6/8, 84/20
ü.+a 118/21
[=3]

ümum: is. (Ar.) herkes
ü. 16/33
ü.+un 8/16
[=2]

ümumi: sf. (Ar.) genel
ü. 5/12, 7/32, 71/26
[=3]

ümumiləşdiril-: f. genelleştirilmek
ü.-məmişdir 138/27
ü.-miş 135/25
[=2]

ümumiləşdirmə: genelleştirme
ü. 16/25, 138/24
ü.+lər 16/29
[=3]

ümumiyyətlə: zf. genellikle
ü. 16/24, 40/23, 93/14, 137/30, 140/16
[=5]

ünsür: is. (Ar.) öge
ü. 37/1
ü.+lər 36/31, 127/23
ü.+ləri 127/23
ü.+ü 14/24, 136/16
[=6]

ünvan: is. (Ar.) ad; san
ü. 13/26
ü.+ı 31/28
ü.+ını 115/11
ü.+ıyla 14/5, 125/25
[=5]

ürək: is. kalp (krş. **yürək**)
ü. 5/18, 10/21, 14/1, 19/15, 73/6, 108/7, 148/7
ü.+dən 6/28, 56/31, 82/6
ü.+ləri 25/28, 115/24
ü.+(y)i 70/5, 85/5, 117/19, 119/15, 128/16
ü.+(y)im 116/1, 125/30
ü.+(y)imdən 81/26
ü.+(y)imdir 117/3
ü.+(y)ində 82/27, 117/26
ü.+(y)indən 139/4
ü.+(y)ini 89/26
ü.+(y)inin 84/12
[=26]

ürk-: f. korkmak
ü.-dü 59/32
[=1]

üryan: sf. (Ar.) çıplak
ü. 82/12
[=1]

üslub: is. (Ar.) herhangi bir yazar, şair ve eserin dil ve ifade usulü
ü.+a 27/29
ü.+da 34/5
ü.+u 100/23
ü.+unda 74/14, 96/27, 98/29
[=6]

üst: sf. bir şeyin en yukarı yüzü (alt karşıtı)
ü.+dən 121/18
ü.+ə 106/23, 110/9, 115/25, 121/24, 126/21, 132/17
ü.+ü 143/20
ü.+ündə 38/7, 81/19, 81/21, 92/13, 107/30, 122/2, 126/24
ü.+ündən 108/15, 123/21
ü.+ümə 118/17
ü.+ünə 68/24, 68/25, 85/2, 85/8, 94/24, 94/25, 123/23, 128/28
[=26]

üsturə: is. (Far.) esatir
ü.+lərin 33/2
ü.+lərinin 15/6
[=2]

üstün gəl-: f. galip gelmek
ü. g.-ə 87/24
ü. g.-ir 87/16, 103/9
ü. g.-mişlər 95/3
[=4]

üstünlük: is. benzerleri arasında daha iyi, daha yüksek, daha elverişli olma
ü. 75/18
ü.+lə 72/5
[=2]

üsul: is. (Ar.) yol, kaide, tarz, metot
ü.+u 27/25, 27/27
ü.+unu 26/33
[=3]

üsyan: is. (Ar.) başkaldırma
ü.+ın 106/14
ü.+ına 36/23
ü.+ları 66/13, 66/14
ü.+larının 106/26
[=5]

üsyan et-: f. (< Ar. ʿiṣyān + T. et-) ayaklanmak, baş kaldırmak
ü. e.-(d)ən 70/25
ü. e.-(d)ir 46/24, 83/9
ü. e.-di 36/22
ü. e.-mişlər 106/25
[=5]

üşü-: f. vücudunda soğuğu hissetmek
ü.-yə 70/8
[=1]

üz: 1. is. yüz
ü. 52/26, 94/6
ü.+ə 95/8, 95/9, 95/13, 110/10
ü.+ü 37/5, 39/2, 120/19
ü.+üm 77/25, 97/21
ü.+ünə 76/1
ü.+ünü 41/32, 84/31, 101/26, 135/31
ü.+ünün 87/26
2. is. yüzey
ü.+ündə 82/15
[=18]

üz-: 1. f. suyun üzerinde veya altında hareket etmek
ü.-mək 76/25
2. f. ayırmak
ü.-düm 147/21
ü.-mərəm 107/21
ü.-sün 111/3
3. f. koparmak
ü. 100/21
4. f. üzüntü vermek
ü.-ən 73/6
ü.-ər 70/10
[=7]

üzərə: 1. ed. …amacıyla
ü. 126/27
2. ed. …şartıyla

ü. 103/5
[=2]

üzərində: 1. ed. bir şeyin üstünde
ü. 61/16, 62/14, 117/4, 132/28
2. ed. ... ile ilgili, ... üzerine
ü. 5/28, 13/25, 13/27, 13/33, 27/14, 42/7, 52/12, 89/6, 108/20, 129/22
[=14]

üzərinə: zf. üstüne
ü. 45/7, 56/8, 57/13, 57/15, 57/27, 58/3, 60/1, 65/13, 70/12, 75/6, 81/14
[=11]

üzü gül-: f. yüzü keder ifade etmek
ü. g.-məz 76/3, 97/21
[=2]

üzük: is. yüzük
ü.+(y)ünü 56/21
[=1]

üzül-: f. güçten düşmek, yıpranmak
ü.-dü 84/22, 94/7, 94/8
ü.-məmiş 76/28
[=4]

üzüm: is. beyaz, siyah ve ala renkli taneleri olan salkımlı meyve
ü.+ü 60/9, 60/10
[=2]

üzümlü: sf. üzümü olan
ü. 115/28
[=1]

üzündən: ed. -den ötürü
ü. 36/30, 70/26
[=2]

üz-üzə: zf. karşı karşıya
ü. 27/32
[=1]

üz-üzə gəl-: f. yüz yüze gelmek, karşı karşıya gelmek
ü. g.-ir 84/25, 87/24
[=2]

üzv: is. (Ar.) herhangi bir teşkilata, birliğe, cemiyete dâhil olan kişi
ü.+ü 113/17, 113/30, 114/6, 114/17, 115/10, 119/3
[=6]

üzvü: sf. uzva bağlı olan
ü. 41/16
[=1]

Übeyd Zakani: öz. is.
Ü. Z. 5/22
[=1]

Üc Bacı: öz. is.
Ü. B. 134/8, 134/10
[=2]

Üç Gül: öz. is.
Ü. G. 73/11
[=1]

Üç Həftəni Görən Koxa: öz. is.
Ü. H. G. K. 112/28
[=1]

Ürfü: öz. is.
Ü. 102/2
[=1]

Üstümüzə Düşmən Gəlir: öz. is.
Ü. D. G. 113/5
[=1]

Üzeyir Hacıbəyof: öz. is.
Ü. H. 83/1
Ü. H.+un 9/18, 28/7
[=3]

vacib ol-: f. (< Ar. vācib + T. ol-) yerine getirilmesi gerekli olmak
v. o.-an 132/4
[=1]

vadar et-: f. mecbur etmek
v. e.-(d)ir 143/27
[=1]

vaxt: is. (Ar.) zaman (krş. **vəqt**)
v. 115/26, 119/30
v.+i 94/10
[=3]

vaqe: is. (Ar.) olgu
v.+lər 130/7
v.+yi 129/28, 129/31, 134/24
[=4]

vaqiə: is. (Ar.) olay
v.+ni 33/32
[=1]

vaqif ol-: f. (< Ar. vāḳif + T. ol-) aşina olmak, haberdar olmak, bilmek
v. o.-mağa 133/4
[=1]

vaqiyyət: is. (Ar.) olaylar
v.+ə 20/25
[=1]

valeh ol-: f. hayran olmak
v. o.-du 35/32
[=1]

vallahi: ün. (Ar.) Allah'a and olsun (inandırmak için söylenir)
v. 58/7, 111/17
[=1]

var: 1. sf. olan, mecvut olan
v. 5/5, 12/16, 18/16, 18/20, 24/18, 24/32, 36/27, 45/17, 47/11, 57/30, 60/17, 61/8, 63/16, 64/31, 69/8, 69/9, 69/11, 69/13, 75/23, 77/20, 85/25, 87/6, 103/14, 104/10, 111/8, 111/9, 111/11, 111/13, 115/6, 115/24, 115/25, 121/11, 122/19, 122/21, 125/7, 141/10, 142/12, 142/21, 143/17, 143/19, 143/22, 143/23, 143/25, 144/17, 144/19, 146/7, 146/15, 146/16
v.+dı 39/18, 67/13, 91/18, 107/4
v.+dır 14/18, 15/25, 18/3, 18/14, 18/21, 18/32, 19/9, 23/12, 27/15, 33/1, 33/7, 35/8, 35/18, 36/13, 36/16, 37/14, 39/10, 39/22, 43/8, 44/13, 45/30, 46/3, 51/21, 52/27, 66/30, 67/5, 67/15, 69/23, 70/19, 70/33, 71/3, 72/7, 74/30, 79/2, 79/7, 81/18, 83/5, 83/14, 85/12, 89/9, 89/25, 92/16, 93/9, 93/11, 94/21, 95/16, 97/2, 97/17, 98/25, 100/18, 100/27, 101/15, 102/18, 103/11, 103/25, 106/9, 107/3, 114/16, 115/13, 116/25, 116/26, 119/6, 126/30, 126/32, 127/20, 129/24, 130/24, 131/11, 131/17, 132/24, 134/27, 135/15, 138/23, 138/24, 139/28, 142/2, 145/25, 146/32
v.+dur 63/12
v.+idi 57/27
v.+mış 100/28
v.+sa 103/2
2. is. varlık, mevcudiyet
v. 99/19, 99/20, 99/21, 99/22
v.+kən 119/24
3. is. devlet, servet, mal mülk
v. 96/29
v.+ı 116/10
[=141]

var-: 1. f. gitmek, ulaşmak, gelmek
v. 58/16, 62/11
v.-am 45/20
v.-anda 95/24
v.-dum 63/24
v.-dun 63/9
v.-gil 64/9
v.-masın 49/20
v.-mayam 45/20
v.-mışsın 62/32
v.-sana 124/9
2. f. kadın için evlenmek
v.-sam 47/8, 64/28
[=13]

vara bil-: f. varma ihtimali veya imkânı bulunmak
v. b.-mən 62/32
[=1]

var-dövlət: is. servet, mal mülk
v. 75/17
v.+dən 55/19
v.+ini 54/32
[=3]

variant: is. (Fr.) herhangi bir edebî, bedii, musiki vs. eserin yahut onun bir bölümünün aslından az çok ayrılan değişkesi
v.+ı 83/5
v.+ında 132/23
v.+lar 8/22
v.+larda 132/9
[=4]

varlı: sf. devletli, servetli, bolluk ve refah içerisinde yaşayan kimse
v. 89/24, 109/13
v.+lar 120/15
v.+lardan 68/16
[=4]

varlıq: 1. is. mevcudiyet
v. 131/27, 132/22
v.+(ğ)ı 76/16, 138/2
v.+(ğ)ını 5/5, 82/3
v.+(ğ)ıyla 92/25
v.+(ğ)un 58/10
2. is. bolluk, refah
v.+(ğ)ın 46/11
[=9]

varlılıq: is. maddi refah
v. 134/23
[=1]

var ol-: f. mevcut olmak, yaşamak
v. o.-maz 100/9
[=1]

varsağı: is. Varsakların ifa ettikleri hava; şiir
v. 145/21
[=1]

varsaq: is. eskiden Türkçe konuşan bir halk iken şimdi âşık olarak adlandırılan halk şairinin adı
v. 91/12, 145/21
[=2]

var-yox: is. bir kişinin sahip olduğu şeylerin bütünü
v.+u 18/8, 105/20
[=2]

vasitə: is. (Ar.) bir şeyi elde etmek yahut bir işi hayata geçirmek için gerekli olan şey, usul, yol, alet vs.
v. 23/25, 72/20, 87/6
v.+dir 96/1
v.+lərdən 23/7, 25/7
v.+lərə 123/6

v.+ləri 142/5
v.+lərindən 9/22, 144/8
v.+sidir 144/3
v.+siylə 25/1, 75/29, 95/2, 98/27, 130/10, 135/28
[=17]

vaz keç-: f. (< Far. vāz + T. geç-) el çekmek, fikrinden dönmek
v. k.-məlidir 96/6
v. k.-məyə 135/6
[=2]

ver-: 1. f. bir şeyi elden çıkarıp başkasına vermek, teslim etmek
v. 63/23, 79/17, 79/19, 141/33
v.-ə 61/8
v.-ərək 128/31
v.-gil 51/4
v.-gilin 55/25
v.-ib 75/11
v.-ir 54/12, 104/16, 132/18
v.-irlər 147/12
v.-mədi 62/17, 63/3, 63/23
v.-mək 67/21, 105/6, 132/3
v.-məli 96/5
v.-məsini 128/13
v.-məyə 35/24, 90/15, 129/12
v.-məyənləri 129/19
v.-mir 101/27, 129/9
v.-misən 118/12
v.-miş 22/5, 22/8
v.-mişdir 104/11
v.-r 111/18
v.-sə 63/10
v.-sin 75/12, 129/10
v.-sinlər 54/4
v.-üb 64/16
v.-ür 59/15, 61/20, 62/19
2. f. parayla ödemek
v.-diyi 11/10
3. f. bildirmek, söylemek
v.-di 121/23
v.-din 120/19
v.-diniz 125/2
v.-diyi 29/33, 30/21, 53/7, 87/4, 137/15
v.-diyimiz 6/14, 139/2
v.-ən 11/2, 129/9
v.-ərəm 39/7
v.-ərin 39/7
v.-əyim 65/26
v.-ir 27/26, 51/32, 52/1, 55/27, 88/22
v.-mək 95/28
v.-miş 25/14
v.-mişdir 139/16
4. f. kızı, kadını biriyle evlendirmek
v.-dilər 146/29
v.-mək 104/13
v.-məyə 80/9
5. f. tertip etmek
v.-diyi 46/8
6. f. bırakmak veya bağışlamak
v.-diyi 51/11
v.-ib 103/13
v.-miş 25/22
7. f. herhangi bir şey ortaya çıkarmak, oluşturmak
v.-ən 37/2, 50/8, 133/7
v.-ib 124/12, 146/17
v.-ir 6/14, 40/7
v.-məyəcəyini 125/24
v.-mişdir 30/11, 38/33, 44/1, 44/31, 140/10
v.-mişlər 138/21
8. f. bitki ortaya çıkarmak
v.-əndə 138/24
v.-ər 144/17, 144/19
[=88]

verə bil-: f. verme ihtimali veya imkânı bulunmak
v. b.-ir 53/18
[=1]

vergi: is. müesseseden, idareden, halktan vs. mecburi alınan para
v. 11/10
v.+lər 99/25
v.+lərə 106/25
[=3]

veril-: f. verme işine konu olmak
v.-ən 9/31, 9/33, 47/23, 80/30, 146/26
v.-ir 45/29, 71/6, 72/19, 84/27, 92/29, 95/1, 128/29, 144/29
v.-irdi 92/15
v.-irmiş 92/4
v.-məmişdir 24/8
v.-miş 16/30
v.-mişdir 22/20, 27/11, 43/30, 75/18, 91/12, 142/30
[=23]

və: bağ. iki kelime veya iki cümle arasına girerek aralarında bir bağ olduğunu anlatan söz
v. 5/5, 5/6, 5/8, 5/9, 5/13, 5/16, 5/17, 5/18, 5/19, 5/21, 5/22, 5/23, 5/24, 5/26, 5/27, 6/3, 6/4, 6/8, 6/10, 6/11, 6/16, 6/17, 6/19, 6/20, 6/21, 6/27, 6/29, 6/30, 7/2, 7/5, 7/7, 7/8, 7/10, 7/11, 7/13, 7/14, 7/18, 7/19, 7/22, 7/23, 7/24, 7/26, 7/27, 7/29, 7/32, 8/1, 8/2, 8/5, 8/7, 8/8, 8/9, 8/10, 8/20, 8/21, 8/25, 8/26, 8/27, 8/28, 8/29, 8/30, 8/32, 8/33, 9/1, 9/2, 9/3, 9/8, 9/9, 9/15, 9/16, 9/18, 9/19, 9/20, 9/21, 9/22, 9/23, 9/24, 9/25, 9/30, 10/2, 10/5, 10/6, 10/10, 10/14, 10/15, 10/26, 10/32, 11/3, 11/5, 11/7, 11/10, 11/19, 11/32, 12/1, 12/19, 12/27, 12/29, 12/30, 12/32, 13/2, 13/6, 13/7, 13/16, 13/17, 13/18, 13/19, 13/20, 13/21, 13/22, 13/23, 13/25, 13/27, 13/28, 13/31, 13/32, 13/33, 14/2, 14/8, 14/9, 14/10, 14/12, 14/13, 14/15, 14/16, 14/19, 14/20, 14/21, 14/22, 14/25, 14/26, 15/2, 15/6, 15/9, 15/10, 15/12, 15/15, 15/18, 15/19, 15/22, 15/24, 15/28, 15/31, 15/32, 16/2, 16/3, 16/8, 16/9, 16/10, 16/12, 16/13, 16/15, 16/17, 16/20, 16/23, 16/27, 16/30, 16/31, 17/1, 17/7, 17/8, 17/10, 17/11, 17/12, 17/13, 17/14, 17/15, 17/17, 17/26, 17/28, 17/30, 17/31, 18/1, 18/4, 18/5, 18/7, 18/13, 18/19, 18/22, 18/25, 18/27, 19/8, 19/10, 19/11, 19/12, 19/14, 19/15, 19/16, 19/17, 19/23, 19/24, 19/25, 19/26, 19/27, 19/28, 20/1, 20/5, 20/7, 20/8, 20/9, 20/14, 20/20, 20/21, 20/22, 20/24, 20/26, 20/28, 20/31, 21/1, 21/6, 21/7, 21/8, 21/10, 21/11, 21/15, 21/17, 21/18, 21/21, 21/24, 21/29, 21/32, 22/1, 22/4, 22/5, 22/9, 22/22, 22/24, 22/29, 22/32, 23/5, 23/6, 23/7, 23/8, 23/10, 23/11, 23/12, 23/14, 23/16, 23/20, 23/23, 23/27, 23/28, 24/4, 24/7, 24/10, 24/13, 24/14, 24/16, 24/18, 24/21, 24/22, 24/23, 24/24, 24/25, 24/27, 24/28, 24/30, 24/31, 25/4, 25/6, 25/8, 25/9, 25/12, 25/14, 25/16, 25/20, 25/21, 25/22, 25/32, 26/1, 26/4, 26/5, 26/6, 26/8, 26/10, 26/11, 26/12, 26/14, 26/15, 26/18, 26/19, 26/20, 26/23, 26/24, 26/25, 26/27, 26/29, 26/32, 26/33, 27/2, 27/4, 27/5, 27/11, 27/14, 27/15, 27/19, 27/21, 27/24, 27/29, 28/3, 28/4, 28/5, 28/11, 28/12, 28/14, 28/16, 28/17, 28/18, 28/20, 28/22, 28/24, 28/25, 28/26, 29/1, 29/2, 29/3, 29/4, 29/6, 29/7, 29/9, 29/12, 29/15, 29/17, 29/19, 29/20, 29/24, 29/25, 29/26, 29/27, 29/28, 29/29, 29/30, 29/32, 29/33, 30/1, 30/2, 30/3, 30/4, 30/5, 30/6, 30/8, 30/10, 30/12, 30/15, 30/17, 30/18, 30/19, 30/20, 30/22, 30/25, 31/3, 31/5, 31/7, 31/8, 31/16, 31/18, 31/19, 31/21, 31/27, 32/1, 32/2, 32/4, 32/5, 32/11, 32/15, 32/17, 32/21, 32/22, 32/24, 32/27, 32/28, 32/30, 32/31, 33/1, 33/2, 33/3, 33/4, 33/6, 33/8, 33/9, 33/11, 33/12, 33/13, 33/15, 33/20, 33/21, 33/22, 33/23, 33/26, 33/28, 33/29,

33/32, 33/33, 34/2, 34/5, 34/6, 34/12, 34/14, 34/16, 34/23, 34/24, 34/25, 35/11, 35/13, 35/15, 35/22, 35/23, 35/26, 35/28, 35/31, 35/32, 36/1, 36/4, 36/8, 36/12, 36/14, 36/22, 36/23, 36/24, 36/25, 36/33, 37/5, 37/9, 37/16, 37/17, 37/19, 37/20, 37/21, 37/23, 37/24, 37/25, 37/28, 37/31, 37/33, 38/4, 38/6, 38/7, 38/11, 38/22, 38/24, 38/27, 38/32, 39/2, 39/8, 39/10, 39/14, 39/16, 39/19, 39/20, 39/21, 39/25, 39/29, 40/6, 40/9, 40/10, 40/14, 40/16, 40/17, 40/18, 40/19, 40/20, 40/23, 40/28, 40/30, 40/31, 40/32, 41/3, 41/4, 41/8, 41/9, 41/11, 41/12, 41/13, 41/14, 41/18, 41/20, 41/21, 41/28, 42/3, 42/8, 42/13, 42/17, 42/20, 42/25, 42/29, 43/2, 43/7, 43/8, 43/22, 43/23, 43/24, 43/28, 43/33, 44/2, 44/4, 44/5, 44/6, 44/9, 44/10, 44/14, 44/16, 44/17, 44/21, 44/22, 44/23, 44/25, 44/26, 44/27, 44/29, 44/30, 45/4, 45/19, 45/23, 45/24, 45/29, 45/33, 46/2, 46/7, 46/11, 46/14, 46/15, 46/16, 46/18, 46/20, 46/21, 46/22, 46/25, 47/16, 47/17, 47/21, 47/22, 47/23, 47/24, 47/25, 47/26, 47/27, 47/29, 47/30, 47/32, 48/1, 48/2, 48/4, 48/5, 48/8, 48/9, 48/10, 48/13, 48/14, 48/15, 48/16, 48/18, 48/19, 48/20, 49/10, 49/12, 49/13, 49/14, 49/15, 49/21, 49/24, 49/28, 49/29, 49/31, 49/32, 50/1, 50/2, 50/4, 50/7, 50/11, 50/13, 50/18, 50/20, 50/22, 50/25, 50/29, 50/33, 51/8, 51/11, 51/15, 51/20, 51/23, 51/25, 51/26, 51/29, 51/32, 52/2, 52/3, 52/12, 52/19, 52/26, 52/27, 52/29, 53/5, 53/6, 53/7, 53/10, 53/11, 53/13, 53/14, 53/15, 53/17, 53/18, 53/19, 53/20, 53/24, 53/25, 53/30, 54/32, 54/33, 55/7, 55/33, 56/7, 56/14, 57/1, 57/2, 57/13, 57/14, 66/4, 66/5, 66/6, 66/7, 66/8, 66/9, 66/10, 66/11, 66/12, 66/13, 66/14, 66/17, 66/18, 66/20, 66/21, 66/22, 66/24, 66/26, 66/28, 66/30, 66/31, 67/1, 67/3, 67/4, 67/5, 67/7, 67/8, 67/10, 67/16, 67/17, 67/21, 67/23, 67/24, 67/25, 67/26, 67/27, 67/28, 67/29, 67/30, 67/31, 67/32, 68/5, 68/6, 68/7, 68/10, 68/11, 68/12, 68/15, 68/17, 68/19, 68/20, 68/21, 68/27, 68/30, 68/31, 68/33, 69/3, 69/5, 69/6, 69/7, 69/14, 69/15, 69/21, 69/22, 69/24, 69/25, 69/26, 69/27, 69/29, 70/2, 70/3, 70/4, 70/5, 70/6, 70/19, 70/26, 70/27, 70/29, 70/33, 71/1, 71/3, 71/7, 71/10, 71/11, 71/12, 71/13, 71/15, 71/19, 71/22, 71/23, 71/27, 71/28, 71/29, 71/30, 71/31, 71/32, 72/3, 72/4, 72/5, 72/8, 72/9, 72/11, 72/12, 72/13, 72/14, 72/16, 72/17, 72/19, 72/23, 72/30, 73/8, 73/10, 73/11, 73/13, 73/21, 73/22, 73/26, 74/2, 74/3, 74/5, 74/6, 74/13, 74/14, 74/17, 74/18, 74/20, 74/21, 74/22, 74/23, 74/24, 74/28, 74/29, 74/32, 75/1, 75/6, 75/12, 75/13, 75/15, 75/17, 75/18, 75/19, 75/20, 75/28, 75/29, 76/5, 76/6, 76/16, 76/18, 76/19, 77/16, 77/18, 77/19, 77/32, 78/6, 78/7, 78/9, 78/11, 78/12, 78/26, 78/27, 78/29, 78/30, 78/32, 79/2, 79/6, 79/5, 79/8, 79/10, 79/11, 79/13, 79/14, 79/24, 79/27, 79/28, 79/30, 79/31, 80/1, 80/4, 80/6, 80/7, 80/9, 80/15, 80/16, 80/17, 80/19, 80/21, 80/22, 80/24, 80/25, 80/26, 80/28, 81/1, 81/7, 81/9, 81/10, 81/12, 81/13, 81/20, 81/25, 82/1, 82/2, 82/3, 82/5, 82/8, 82/9, 82/10, 82/14, 82/19, 82/20, 82/21, 82/22, 82/23, 82/24, 82/25, 82/26, 82/27, 82/29, 82/30, 83/1, 83/4, 83/5, 83/8, 83/9, 83/10, 83/12, 83/13, 83/16, 83/17, 83/20, 83/22, 83/25, 83/29, 83/30, 84/6, 84/9, 84/11, 84/12, 84/13, 84/25, 84/30, 85/3, 85/6, 85/13, 85/14, 85/20, 85/21, 85/26, 85/27, 86/2, 86/4, 86/9, 86/10, 86/16, 86/17, 86/19, 86/20, 86/22, 86/24, 86/26, 86/29, 87/4, 87/5, 87/6, 87/7, 87/11, 87/12, 87/13, 87/16, 87/18, 87/20, 87/24, 87/32, 88/3, 88/6, 88/13, 88/15, 88/22, 88/23, 88/24,

88/25, 88/26, 88/33, 89/1, 89/3, 89/8, 89/9, 89/10, 89/12, 89/21, 89/22, 89/23, 89/24, 89/25, 89/26, 89/28, 89/30, 89/32, 90/1, 90/6, 90/8, 90/9, 90/10, 90/11, 90/12, 90/14, 90/16, 90/17, 90/22, 90/25, 90/26, 90/27, 90/29, 91/1, 91/6, 91/10, 91/12, 91/15, 91/16, 91/18, 91/19, 91/20, 91/22, 91/28, 91/30, 91/32, 92/1, 92/2, 92/4, 92/7, 92/8, 92/9, 92/10, 92/11, 92/14, 92/16, 92/20, 92/21, 92/22, 92/23, 92/24, 92/26, 92/31, 93/1, 93/4, 93/6, 93/7, 93/10, 93/11, 93/13, 93/15, 93/16, 93/24, 93/26, 93/28, 94/2, 94/3, 94/4, 94/12, 94/15, 94/16, 94/19, 94/21, 94/22, 94/31, 95/1, 95/3, 95/5, 95/7, 95/14, 95/18, 95/20, 95/22, 95/27, 95/28, 95/31, 96/3, 96/5, 96/8, 96/11, 96/26, 96/27, 97/1, 97/3, 97/6, 97/7, 97/8, 97/9, 97/10, 97/12, 97/14, 97/16, 97/19, 97/24, 97/26, 98/1, 98/13, 98/22, 98/23, 98/25, 98/27, 98/28, 98/29, 98/30, 99/2, 99/9, 99/26, 99/27, 99/31, 100/1, 100/5, 100/10, 100/11, 100/12, 100/13, 100/18, 100/23, 100/25, 100/30, 101/5, 101/6, 101/9, 101/14, 101/15, 101/20, 101/23, 101/28, 101/29, 102/7, 102/2, 102/10, 102/13, 102/14, 102/24, 102/25, 103/9, 103/11, 103/12, 103/25, 104/1, 104/2, 104/3, 104/12, 104/14, 104/15, 104/17, 104/18, 104/29, 104/30, 105/12, 105/15, 105/17, 105/18, 105/19, 105/21, 105/23, 105/25, 105/31, 105/32, 106/4, 106/7, 106/9, 106/10, 106/11, 106/12, 106/13, 106/16, 106/17, 106/22, 106/25, 106/26, 107/2, 107/3, 107/7, 107/8, 107/11, 107/12, 107/19, 107/27, 108/1, 108/2, 108/28, 108/30, 109/3, 109/6, 109/7, 109/8, 109/10, 109/12, 109/16, 109/17, 109/18, 109/20, 109/28, 109/29, 109/31, 109/32, 110/2, 112/16, 112/18, 112/19, 112/23, 112/24, 112/25, 112/27, 112/28, 112/30, 113/2, 113/3, 113/4, 113/5, 113/6, 113/14, 113/15, 113/17, 113/18, 113/20, 113/21, 113/23, 113/26, 113/27, 113/28, 113/29, 113/30, 114/1, 114/4, 114/8, 114/9, 114/10, 114/12, 114/13, 114/14, 114/23, 114/24, 114/31, 115/2, 115/10, 115/13, 116/7, 116/17, 116/20, 116/22, 116/24, 118/1, 119/2, 119/3, 119/4, 119/5, 119/8, 119/10, 119/11, 119/14, 119/16, 119/17, 119/20, 119/21, 119/22, 120/29, 120/31, 120/32, 121/1, 121/2, 121/3, 121/7, 121/27, 122/9, 122/11, 122/12, 122/13, 122/14, 122/15, 122/21, 122/24, 123/2, 123/6, 123/10, 123/11, 123/13, 123/14, 123/16, 123/21, 123/23, 123/24, 123/25, 123/33, 124/4, 124/11, 124/14, 124/21, 124/22, 124/24, 124/25, 124/27, 124/28, 124/30, 124/31, 125/9, 125/17, 125/18, 125/19, 125/21, 125/23, 125/26, 126/1, 126/2, 126/3, 126/10, 126/24, 126/26, 126/28, 126/31, 127/1, 127/12, 127/21, 127/24, 127/26, 127/28, 127/30, 127/31, 128/2, 128/4, 128/6, 128/13, 128/14, 128/16, 128/18, 129/1, 129/4, 129/6, 129/7, 129/13, 129/14, 129/15, 129/18, 129/22, 129/23, 129/27, 129/28, 129/30, 129/31, 129/32, 130/1, 130/4, 130/5, 130/6, 130/7, 130/8, 130/9, 130/10, 130/15, 130/16, 130/17, 130/20, 130/28, 130/29, 130/31, 130/32, 131/3, 131/4, 131/5, 131/6, 131/7, 131/11, 131/13, 131/14, 131/16, 131/17, 131/20, 131/24, 131/25, 131/27, 131/28, 131/30, 131/31, 132/4, 132/5, 132/12, 132/14, 132/16, 132/18, 132/19, 132/21, 132/24, 132/32, 132/33, 133/4, 133/6, 133/7, 133/8, 133/12, 133/14, 133/16, 133/18, 133/20, 133/22, 133/23, 133/24, 133/28, 133/30, 134/5, 134/7, 134/9, 134/13, 134/15, 134/20, 134/21, 134/22, 134/23, 134/24, 134/27, 134/29, 134/30, 134/31, 134/32, 135/4, 135/6, 135/8, 135/12, 135/13, 135/15, 135/16, 135/17, 135/22,

135/23, 135/24, 135/25, 135/26, 135/27, 135/28, 135/29, 135/30, 135/32, 136/1, 136/2, 136/3, 136/4, 136/5, 136/6, 136/7, 136/8, 136/9, 136/10, 136/12, 136/13, 136/15, 136/16, 136/19, 136/23, 136/24, 136/26, 136/27, 136/31, 136/33, 136/20, 137/1, 137/3, 137/6, 137/7, 137/9, 137/10, 137/11, 137/13, 137/14, 137/17, 137/18, 137/19, 137/21, 137/22, 137/23, 137/26, 137/28, 137/29, 137/30, 137/32, 137/33, 138/1, 138/2, 138/3, 138/7, 138/10, 138/11, 138/13, 138/14, 138/15, 138/16, 138/17, 138/18, 138/19, 138/20, 138/21, 138/22, 138/24, 138/27, 139/3, 139/5, 139/7, 139/10, 139/13, 139/14, 139/22, 139/23, 139/31, 140/2, 140/3, 140/5, 140/6, 140/7, 140/10, 140/11, 140/13, 140/15, 140/16, 140/17, 140/18, 140/21, 140/22, 140/28, 141/1, 141/2, 141/11, 141/12, 141/13, 141/14, 141/18, 141/19, 141/26, 141/31, 141/33, 142/1, 142/3, 142/4, 142/5, 142/6, 142/8, 142/10, 142/14, 142/17, 142/19, 142/20, 142/26, 142/27, 142/30, 142/31, 143/2, 143/3, 143/7, 143/9, 143/10, 143/18, 143/24, 143/28, 143/29, 143/32, 144/1, 144/2, 144/3, 144/5, 144/7, 144/8, 144/9, 144/14, 144/20, 144/21, 144/23, 144/27, 144/28, 144/29, 145/1, 145/4, 145/7, 145/10, 145/12, 145/16, 145/23, 145/28, 146/3, 146/8, 146/9, 146/13, 146/14, 146/21, 146/22, 146/31, 146/32, 147/7, 147/10, 147/11, 147/12, 147/13, 147/23, 147/30, 147/31, 148/2, 148/3, 148/4, 148/6, 148/7, 148/10
[=1512]

vəcibə: is. (Ar.) vazife
v. 48/7
[=1]

vədə: is. (Ar.) vaat
v.+lərin 51/10
[=1]

vəfa: is. (Ar.) sözünde durma; borcunu, taahhütünü yerine getirmekte muhkemlik
v. 71/19, 72/16, 78/30, 82/25, 82/26, 107/7, 146/14
[=7]

vəfalı: sf. dostluğunda, muhabbetinde sadık, muhkem, sabit
v. 37/31, 38/6, 82/19, 85/14, 101/12
[=5]

vəfasızlıq: is. dostluğunda, muhabbetinde sadakatsizlik, sebatsızlık
v.+(ğ)ından 95/26, 107/2
[=2]

vəfat et-: f. (< Ar. vefāt + T. et-) ölmek
v. e.-miş 115/13, 137/19
v. e.-mişdir 105/26, 112/20, 113/18, 113/20, 113/26, 114/2, 114/8, 119/8
[=10]

vəhşi: sf. yırtıcı hayvan
v. 131/2
[=1]

vəqt: is. (Ar.) zaman (krş. **vaxt**)
v. 88/5, 97/27, 102/30, 118/12, 146/8, 147/26, 147/27
v.+ə 68/4, 128/16
v.+i 116/13
v.+idir 100/14, 100/15
v.+in 22/31
[=13]

vəqtiylə: zf. bir zamanlar
v. 44/6

[=1]

vəqt keçir-: f. (< Ar. vaḳt + T. geçir-) zaman geçirmek
v. k.-mək 144/3
[=1]

vəqtsiz: sf. uygun bir zamanda olmayan
v. 116/23, 139/27
[=2]

vəsf: is. (Ar.) bir şahsın veya bir şeyin malik olduğu sıfat, keyfiyet, hâl; seciye
v.+in 116/15
[=1]

vəsfi-hal: is. (Ar.) toplu bir şekilde eğlendirici bir halk oyunu oynarken okunan şarkı
v. 125/23, 125/25, 125/27
v.+dan 125/24
v.+ını 146/26
v.+lar 125/19, 125/20, 148/10
[=8]

vəsfləndir-: f. vasıflandırmak
v.-mək 93/12
[=1]

vəsilə: is. (Ar.) bahane
v. 136/7
[=1]

vəsmə: is. (Ar.) kadınların kaşlarına sürdükleri siyah boya, renk
v. 118/9
[=1]

vətən: is. (Ar.) bir kişinin doğup büyüdüğü ve vatandaşı olduğu ülke, memleket
v. 33/21, 75/20, 76/5, 82/10, 85/19, 89/26, 99/31, 107/11, 112/17, 119/15, 141/21, 145/28, 145/30, 145/31, 145/33
v.+dəki 46/3
v.+dən 75/29, 146/2
v.+ə 8/8, 114/22, 141/18, 141/19
v.+i 69/7, 70/15, 76/12, 78/12, 141/20
v.+im 82/13
v.+imdən 85/22
v.+in 70/16
v.+ində 113/18
v.+indən 52/13
v.+inə 73/17
v.+ini 24/27, 77/16, 82/14, 85/21, 89/23
v.+lərinə 12/28
[=39]

vətəndaş: is. yurttaş
v.+larımızdan 29/26
[=1]

vətəndaşlıq: is. yurttaşlık
v. 23/7
[=1]

vətənpərvərlik: is. vatanına ve halkına sadakat, muhabbet ve onun yolunda her fedakârlığa hazır olma
v. 8/1, 18/27, 41/11, 50/16, 66/3, 69/21, 78/7
v.+dir 55/5
v.+(y)ini 113/3
[=9]

və ya: bağ. yahut, veyahut
v. 5/12, 7/10, 8/24, 9/32, 11/18, 11/32, 13/12, 13/2, 13/8, 15/6, 21/16, 26/30, 30/6, 30/23, 32/16, 34/9, 37/9, 39/18, 41/19, 43/30, 44/28, 45/1, 45/2, 48/12, 53/20, 66/11, 67/13, 68/27, 71/17, 73/18, 73/19, 74/8, 80/24, 93/14, 93/18, 93/21, 94/13, 94/22, 107/22, 108/10, 112/14, 123/20, 124/1, 126/24, 128/4, 130/2,

130/13, 130/14, 131/18, 131/19, 133/27, 135/28, 138/29, 141/5, 141/21, 141/24, 142/18, 142/19, 147/24
[=59]

vəz: is. vaziyet
v.+ə 136/9
v.+i 104/10
[=2]

vəzarət: is. (Ar.) vezirlik
v.+i 31/33
[=1]

vəzifə: is. (Ar.) görev
v. 44/1, 68/23
v.+dən 92/19
v.+ləri 43/8, 91/18
v.+lərindən 9/33
v.+lərini 91/10, 138/18
v.+si 91/17
v.+sini 56/23
[=10]

vəzifəli: sf. görevli
v. 38/10
[=1]

vəzir: is. (Ar.) hükümdarın devlet işine bakan vekili
v. 90/20, 97/23
v.+dən 97/24
v.+i 79/8
v.+in 87/2, 89/30
[=6]

vəzirlik: is. vezaret
v. 70/28
[=1]

vəziyyət: is. (Ar.) durum
v. 80/10, 80/14, 89/13, 136/17, 147/31, 30/16
v.+də 129/17
v.+dən 99/27
v.+ə 79/29, 88/15
v.+i 20/7
v.+ini 78/9
[=12]

vəzn: is. (Ar.) ölçü
v. 9/22, 45/18, 93/30, 144/20
v.+i 93/10
v.+inə 72/24
v.+lə 40/23
[=7]

vəznli: sf. vezni olan
v. 144/9
[=1]

vida et-: f. (< Ar. vidāʿ + T. et-) görüşüp ayrılmak, vedalaşmak
v. e.-(d)ib 12/25, 79/30
v. e.-(d)ir 69/2
[=3]

vidalaş-: f. görüşüp birbirinden ayrılmak
v.-maq 75/10
[=1]

vilayət: is. (Ar.) şehir
v.+ləri 44/4
v.+lərindən 53/16
[=2]

viranə: is. (Far.) harabe, yıkık bina, yıkık bina kalıntıları
v. 84/18, 98/2, 141/21
[=3]

viran qoy-: f. (< Far. vīrān + T. koy-) dağıtmak, harap etmek
v. q.-du 99/30

[=1]

vs. is. (Ar.) ve benzeri kısaltması
v. 49/25, 49/26, 52/32
[=3]

vur-: 1. f. yaralamak, öldürmek
v.-du 124/7
v.-ub 106/21, 128/30
v.-ur 50/11
v.-urlar 106/22
2. f. manevi olarak yaralamak
v.-dun 118/11
3. f. dokunmak
v.-ar 117/11, 118/11
v.-ma 73/8
4. f. olduğundan başka bir biçimde görünmek
v.-ur 57/3
[=10]

vurğun: sf. haddinden fazla seven; meftun
v.+u 116/22
v.+udur 107/11
[=2]

vurul-: 1. f. öldürülmek
v.-masını 135/7
2. f. âşık olmak
v.-duğunu 88/15
v.-muşam 118/10
v.-ur 79/14, 109/28
[=5]

vuruş: is. vuruşma; muharebe, dövüş
v. 57/17
v.+ları 11/12
[=2]

vuruşma: is. dövüş, çarpışma, dava, savaş, savaşma
v. 57/17, 94/16
v.+dan 57/23
[=3]

vuruş-: f. dövüşmek, savaşmak, çarpışmak
v.-madan 51/5, 55/25
v.-muşdur 109/21
v.-ur 52/20
v.-urlar 131/5
[=5]

vüqu: is. (Ar.) baş verme
v.+ə 49/29
[=1]

V. Qordlevski: öz. is.
V. Q. 26/13
[=1]

Vaqif: öz. is.
V. 9/24, 74/15, 94/19, 95/18, 102/4
[=5]

Valeh: öz. is.
V. 102/9, 102/10, 102/13
V.+əm 101/27
V.+in 102/6, 102/11
V.+lə 96/9
[=7]

Valeh və Zərnigar: öz. is.
V. v. Z. 74/12, 102/6, 110/2
[=3]

Vardenis: öz. is.
V. 114/1
[=1]

Varlıq: öz. is.
V. 6/22, 6/29, 14/4, 53/27
[=4]

Vatikan: öz. is.
V. 42/23
V.+da 42/25
[=2]

Vayqanlı Adəmə: öz. is.
V. A. 80/29
[=1]

Vəli Xuluflu: öz. is.
V. X. 26/17, 27/9, 142/27, 142/28
[=4]

Vətənim: öz. is.
V. 113/16
[=1]

Vəzarəti-fərhəng: öz. is.
V. 30/25
[=1]

Vidadi: öz. is.
V. 94/19
[=1]

ya: 1. bağ. bölme veya ihtimal manaları verir
y. 22/14, 33/24, 39/21, 45/20, 45/21, 74/7, 75/28, 80/33, 80/34, 87/26, 89/29, 92/15, 110/24, 110/26, 112/12
2. ün. (Ar.) hitap bildiren söz
y. 58/10, 58/16, 60/18, 60/19, 61/2, 68/24, 118/14
[=22]

yabançı qal-: f. yabancı gibi durmak
y. q.-mamışdır 99/14
[=1]

yad: 1. sf. yabancı
y. 63/16, 76/5, 85/20, 89/23, 120/1
y.+a 120/18, 120/19, 120/22
2. is. (Far.) hafıza
y.+a 118/20
y.+da 117/14
y.+ına 111/26
y.+ından 67/25
y.+larından 22/28
[=13]

yada düş-: f. zihinde yeniden canlanmak, hatırlamak
y. d.-dü 82/13, 85/6
[=2]

yada sal-: f. hatıra gelmek
y. s. 99/4
y. s.-ıb 55/32
y. s.-ak 122/3
y. s.-arlar 118/26
[=4]

yaddan çıx-: f. unutulmak
y. ç.-armır 85/21
y. ç.-ır 88/10
[=2]

yad et-: f. anmak
y. e.-(d)ərək 72/20
y. e.-(d)ilir 43/8
[=2]

yadigar: is. (Far.) hatıra, numune
y. 116/25
y.+ı 49/28
[=2]

yad ol-: f. düşman olmak
y. o.-du 85/11
[=1]

yağ: is. hayvanların sütünden yapılan kolay eriyen, yenilen ve yemek pişirmek

için kullanılan madde
y. 99/22, 124/23
y.+ı 116/10
[=3]

yağ-: f. havadan dökülen kar, yağış, dolu
y.-ar 116/16, 141/15
y.-ıb 111/11
[=3]

yağı: is. düşman
y. 68/1, 70/26
y.+ların 119/31
[=3]

yağış: is. yağmur
y. 103/23, 111/11, 116/16, 124/1, 124/11
y.+dan 139/12
[=6]

yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük: (< yağışdan çıxıb yağmura düşmək) zor bir durumdan veya olaydan kurtulup daha zor vaziyete düşmek
y. ç. y. d. 142/13
[=1]

yağma: is. soygun, talan
y. 46/9, 46/10, 46/11
y.+larda 46/7
y.+sı 46/6
[=5]

yağma et-: f. savaş sonunda zafer kazanmış asker insanları tutsak olarak almak ve malı ele geçirmek
y. e.-(d)irlər 48/17
y. e.-dirirdi 46/8
[=2]

yağmala-: f. soymak, talan etmek
y.-maq 46/9
[=1]

yağmalan-: f. soyulmak, zorla elinden alınmak
y.-dığı 50/15
y.-ıb 39/1
y.-ması 54/30
[=3]

yahalmaca: is. şaşırma
y.+ları 31/3
[=1]

yahaltmaca: is. şaşırtmaca
y. 143/4
[=1]

yax-: f. katı, yağlı bir maddeyi bir şeyin üstüne sürüp yaymak
y.-ar 118/9
[=1]

yaxa: is. giysilerin boyna gelen bölümü (krş. **yaqa**)
y. 100/21
y.+sından 70/13
[=2]

yaxın: 1. sf. zaman veya yer itibarıyla uzak olmayan
y. 6/16, 9/32, 16/15, 34/15, 43/14, 49/27, 105/2
2. zf. yaklaşık
y. 25/21, 105/28
y.+dır 44/17
y.+ında 44/12
3. is. aralarında sıkı ilişki olan arkadaş, dost veya akraba
y.+ları 92/9
4. sf. benzeyen, andıran, yaklaşan
y.+dır 138/22
[=13]

yaxından: zf. çok dikkatli, titiz bir biçimde
y. 28/18, 28/30, 114/24, 120/31, 137/29
[=5]

yaxınlaş-: f. yanaşmak
y.-ır 128/13
y.-ırlar 56/15, 81/20
[=3]

yaxınlaşdır-: f. benzetmek
y.-ır 92/29
[=1]

yaxınlıq: f. uygunluk, benzerlik
y.+(ğ)ı 16/6
y.+(ğ)ında 68/30
[=2]

yaxşı: 1. sf. iyi, güzel (kötü karşıtı)
y. 16/28, 23/8, 33/10, 51/19, 58/1, 58/6, 58/12, 59/14, 59/19, 59/24, 67/21, 68/14, 71/14, 92/11, 101/2, 103/16, 117/15, 120/18, 124/25, 127/26, 130/17, 131/12, 139/10, 145/30, 145/31, 148/4
y.+dır 95/25, 103/14, 103/16, 141/4
y.+ya 101/2
2. zf. istenilen, beğenilen, yerinde, yararlı, uygun bir biçimde
y. 14/21, 14/22, 22/4, 29/27, 42/5, 52/4, 76/2, 95/24, 103/18, 104/10, 108/30, 132/4, 132/12, 132/31
[=45]

yaxşılıq: is. iyilik (kötülük karşıtı)
y.+(ğ)a 95/20, 100/4, 103/12
y. 37/16, 72/21, 89/7, 130/5, 133/2, 140/23
[=9]

yaxud: bağ. (Far.) veya, ya da
y. 11/12, 16/15, 17/18, 18/1, 20/26, 21/21, 21/31, 22/14, 45/19, 52/22, 73/27, 74/28, 89/30, 128/2, 133/8
[=15]

yaqa: is. giysilerin boyna gelen bölümü (krş. **yaxa**)
y.+larını 92/10
[=1]

yalan: is. aldatma maksadı ile söylenen asılsız söz (doğru karşıtı)
y. 47/9, 84/23, 89/7
y.+dan 54/14
[=4]

yalan sat-: f. aldatmak, yalan söylemek
y. s.-masın 107/9
[=1]

yalavac qal-: f. aç susuz kalmak
y. q.-ır 89/33
[=1]

yalı: is. (Rum.) sahil
y. 108/6
[=1]

yalıncaq: sf. çıplak
y. 65/16
[=1]

yalnız: 1. zf. ancak
y. 51/24, 66/29, 118/2
2. zf. sadece
y. 12/8, 16/22, 17/2, 17/24, 22/17, 29/10, 43/24, 47/24, 68/11, 75/27, 88/32, 98/21, 98/30, 106/12, 126/22, 136/30
[=19]

yaltaq: sf. dalkavuk
y.+lar 136/9

[=1]

yalvar-: f. istemek, rica etmek
y. 60/17
y.-ır 47/17
y.-ırkən 35/29
y.-ırsın 60/16
y.-mış 65/4, 65/5
y.-mışam 111/21
[=7]

yamac: is. dağın, tepenin en yüksek noktasından aşağıya doğru olan tarafı
y.+ı 108/6
y.+ında 57/32
y.+lardan 107/12
[=3]

yaman: sf. kötü
y. 23/8, 45/26, 45/27, 62/32, 85/10, 98/15, 101/2, 103/16, 128/25, 146/25
y.+a 101/1, 101/2
y.+lardan 76/2
[=13]

yaman gün: ağır, eziyetli, mahrumiyetlerle dolu vaziyet
y. g.+də 141/21
[=1]

yan: 1. is. taraf, etraf
y.+dan 116/1
y.+ımda 115/20
y.+ına 52/3, 54/24, 56/13, 56/19, 57/5, 63/8, 63/9, 63/18, 90/23, 92/30, 104/16, 105/2, 128/19, 132/33, 133/1
y.+ında 54/27, 58/4, 61/10, 71/8, 88/7, 104/17, 111/15
2. is. sağ veya sol tarafta olan
y.+a 118/7, 147/1, 147/2
y.+ında 12/6, 55/31, 56/14, 131/19
y.+ındakı 125/15
y.+ım 77/24
[=33]

yan-: 1. f. ateş almak, tutuşmak
y.-a 147/2
y.-an 116/30, 146/1
y.-asan 19/20
y.-ır 80/17
2. f. elem ve ızdırap çekmek
y. 99/3
y.-a 81/32
y.-aram 110/23, 110/24, 110/26, 110/28
y.-dı 76/26, 81/27, 101/18
y.-dım 81/33, 108/14
y.-ır 76/19, 79/30
y.-ıram 112/4
y.-mışam 111/19
[=20]

yanaq: is. yüzün elmacık kemiğinden çeneye kadar olan bölümü
y. 107/24
y.+(ğ)ı 94/24
y.+(ğ)ın 112/1
y.+(ğ)ından 102/17
y.+ları 10/24, 94/6
[=6]

yanaqlı: sf. yanağı olan
y.+m 45/7
[=1]

yanaş-: f. bir meseleye münasebet göstermek
y.-mışlar 9/16
[=1]

yanaşı: 1. zf. yan yana
y. 81/18
2. zf. beraber, aynı zamanda
y. 41/10, 55/30, 91/18
[=4]

yandır-: 1. f. yanmasına sebep olmak
y.-ıb 124/3
y.-ır 80/16
2. f. azap ve ızdırap vermek
y.-a 106/2
y.-dın 118/18
[=4]

yandırıl-: f. yanmasına sebep olunmak
y.-ıb 30/18
y.-ması 99/26
[=2]

yanğın: is. âşık olan
y.+larına 19/15
[=1]

yanıq: sf. bıkkın, üzüntülü, dertli olan
y. 45/1
[=1]

yanıqlı: sf. acıklı
y. 77/18, 80/13, 82/20, 106/10, 126/11
[=5]

yanıltmaca: is. çabuk çabuk söylenmesi sırasında karışıklığa, dil dolaşmasına ve anlam değişmesine uğrayan söz grubu
y.+lar 24/23
[=1]

yanlış: sf. hata
y. 136/11, 138/5
[=2]

yanşaq: is. âşık, ozan
y. 91/11
[=1]

yan ver-: f. yanaşmak
y. v.-din 126/15
[=1]

yan-yana: zf. birbirinin yanında
y. 81/17
[=1]

yan-yan bax-: f. kin, nefret veya öfke ile bakmak
y. b.-ırlar 106/20
[=1]

yap-: f. inşa etmek, kurmak
y.-ayım 65/14
[=1]

yapdır-: f. inşa ettirmek
y.-mışdı 57/27
[=1]

yapış-: 1. f. birbirine temas edecek kadar yakın olmak
y.-ıb 80/32
2. f. tutmak
y.-mış 77/24
[=2]

yar: is. (Far.) sevgili, maşuk, maşuka
y. 69/33, 77/6, 77/10, 77/14, 84/17, 84/18, 84/33, 85/23, 85/25, 95/10, 97/30, 98/15, 98/16, 98/18, 99/29, 99/30, 100/20, 100/21, 101/19, 103/18, 103/31, 111/28, 112/7, 141/20
y.+a 75/24, 100/20, 100/21
y.+dan 84/22
y.+ə 120/11, 120/14, 120/17, 120/20, 120/23, 120/26
y.+ı 94/27, 103/19, 146/20
y.+ım 84/24, 98/10, 146/18
y.+ın 94/24, 97/26, 97/29
y.+ına 97/30
y.+ını 85/17, 85/18

[=46]

yar-: f. kesici aletle veya başka bir şeyle yaralamak
y.-dın 126/14
[=1]

yara: 1. is. organların herhangi bir yerinin herhangi bir kesici aletle veya sert bir şeyle zedenlenmesi ve bu zedenin yeri
y.+dan 54/24
y.+sını 54/24
y.+ya 54/25
2. is. ruhi sarsıntı, yürek acısı
y.+lar 140/32
y.+m 101/21
[=5]

yaradıcı: 1. is. bir şey yaratan, hayata geçiren, meydana getiren kişi
y.+ları 8/32, 9/23
2. sf. bir şey yaratmaya değer olan, maddi ve manevi servetler yaratan
y. 16/27
y.+larının 82/26
[=4]

yaradıcılıq: is. insanın maddi ve manevi servetler yaratma faaliyeti
y.+(ğ)a 27/2, 114/8
y.+(ğ)ı 7/8, 7/20, 12/28, 15/24, 16/19, 16/21, 16/30, 16/31, 21/21, 23/10, 24/17, 25/25, 113/20
y.+(ğ)ına 20/14, 28/25, 97/7, 98/22
y.+(ğ)ında 8/30, 9/19, 14/19, 96/27, 119/17
y.+(ğ)ından 108/21, 119/22
y.+(ğ)ını 9/11, 14/28, 16/13, 101/29
y.+(ğ)ının 13/10, 14/31, 66/1, 93/25, 105/17, 109/30, 122/9, 140/17
y. 5/10, 7/26, 8/4, 20/28, 85/28, 137/26
y.+ları 17/15
[=45]

yaradıl-: f. vücuda getirilmek
y.-an 135/20
y.-dığını 84/2
y.-masında 42/4
y.-mış 12/30, 14/24, 69/19
y.-mışdır 35/25, 37/10, 143/7
[=9]

yaradılış: is. yaratma işi, vücuda getirilme
y. 34/14
[=1]

yaralı: sf. dertli
y. 70/8, 75/26
y.+mı 102/19
[=3]

yaramaz: sf. uygun ve yararlı olmayan, bir işe yaramayan
y. 54/16, 82/21
[=2]

yaran-: f. meydana gelmek
y.-an 5/24, 34/8, 52/27, 52/31, 122/27, 136/25, 148/5
y.-anmışdır 7/4
y.-dığı 142/31
y.-dığına 34/9
y.-dığını 44/18
y.-ıb 5/17
y.-ır 17/12, 104/12
y.-mış 7/21, 66/14, 67/1
y.-mışdır 8/15, 9/28, 15/12, 39/29, 40/15, 40/27, 66/7, 73/20, 74/15, 82/28, 86/16, 122/25, 140/16, 143/10, 147/8
y.-mışlar 74/7, 141/13
[=34]

yaranma: is. meydana getirilme
y. 73/20, 140/14
y.+ğa 136/24
y.+sı 15/5, 24/31, 74/5, 83/22, 86/4
y.+sına 15/16, 19/15, 69/20
y.+sında 37/25, 127/25
[=13]

yaraşıq: is. süs
y.+dır 94/24
[=1]

yaratma: is. yaratmak işi
y. 37/2
[=1]

yarat-: 1. f. vücuda getirmek
y.-dığı 37/3
y.-maq 34/17, 37/33
2. f. eser yazmak, yaratıcılıkla meşgul olmak
y.-(d)an 16/22, 17/4, 33/23, 52/8
y.-(d)ıb 91/22, 134/4
y.-(d)ın 116/3
y.-(d)ırdılar 33/33
y.-(d)ırlar 91/31
y.-dığı 6/8, 7/4, 24/21, 86/24, 138/13
y.-maqda 5/23
y.-maqla 145/25
y.-mış 112/18, 113/10
y.-mışdır 84/5, 112/31, 114/5, 140/17
y.-mışlar 9/26, 74/9, 89/7
[=28]

yardım: is. destek
y. 97/19
y.+ıyla 11/11
[=2]

yardımçı ol-: f. yardımda bulunmak
y. o.-ur 70/3
[=1]

yardım et-: f. destek vermek
y. e.-(d)ən 6/27, 88/3
y. e.-(d)ir 8/11, 90/5
y. e.-(d)irlər 72/9
y. e.-mişlər 29/18
[=6]

yardım gör-: f. destek elde etmek
y. g.-düyünə 33/30
[=1]

yarı: is. bir bütünü oluşturan iki parçadan biri
y. 6/18, 128/23
y.+dan 96/19
y.+sında 43/29, 66/7
y.+sından 138/25
[=6]

yarı-: f. memnun olmak
y.-yanın 114/29
[=1]

yarıl-: f. bölünmek
y.-ım 49/18
[=1]

yarım: sf. bütün bir şeyin iki eşit parçasından biri
y. 40/23, 45/3
[=2]

yarım ada: is. bir yanı ana karaya bağlı, diğer yanları suyla çevrili kara parçası
y. a.+sında 137/4
[=1]

yarımçıq: sf. sanatını iyi bilmeyen, bir şey hakkında gereğince malumatı, bilgisi olmayan kişi

y. 141/4
[=1]

yarış: is. bir işte üstün gelmek, birinciliği kazanmak için birbirini geçmeye çalışma
y.+a 96/4, 102/8, 102/10, 141/33
y.+da 96/6
y.+ı 96/7
[=6]

yar ol-: f. (< Far. yār + T. ol-) yoldaş olmak, dost olmak
y. o.-mayınca 96/30
y. o.-maz 141/20
[=2]

yas: 1. is. (Ar.) yakın bir kişinin ölümü münasebetiyle hüzün ve keder; matem
y. 11/3, 125/18, 126/1, 126/24, 148/2
y.+ını 92/8
2. is. (Ar.) keder, elem; ümitsizlik
y. 57/1
y.+ı 77/7, 77/9
[=9]

yasaq: is. bir şeyin gerçekleşmesini önleyen sebep
y.+lar 30/4
y.+larına 14/3
[=2]

yasak ol-: f. yapılmaması istenmek, yasaklanmak
y. o.-duğu 6/17
y. o.-muşdur 29/22
[=2]

yasdıq: is. başın altına koymak veya sırtı dayamak için kullanılan, içi yün, pamuk, kuş tüyü, ot vb. malzemeyle doldurulmuş küçük minder
y.+(ğ)ıdır 125/12
y.+da 64/17
[=2]

yastı-yastı: zf. düz düz
y. 125/12
[=1]

yaş: 1. is. doğuştan itibaren geçen süre
y. 65/23
y.+da 84/5, 104/15, 141/27
y.+dan 71/10, 120/31, 132/10
y.+ı 45/17
y.+ımda 76/12
y.+ına 54/7, 56/4, 79/13, 105/10
y.+ında 105/26
y.+ından 120/29
y.+larında 83/24, 104/11
y.+larından 114/8
2. is. gözyaşı
y. 85/8
y.+ı 84/21, 97/27
y.+ım 111/9
y.+ına 77/25
y.+ını 76/22
[=24]

yaşa-: 1. f. ömür sürmek
y.-a 106/29, 117/13, 146/18
y.-ar 119/24
y.-dı 65/23
y.-dığı 27/29, 100/22
y.+dığını 70/30
y.-dıqları 32/32, 38/21
y.-dıqlarını 20/9
y.-ır 47/27
y.-mağa 72/1
y.-maq 71/18, 75/15, 88/26
y.-mış 10/10, 17/21, 20/24, 35/10, 96/24, 96/26, 98/24, 100/11, 105/24, 115/1
y.-mışdır 97/10, 105/25
y.-mışlar 79/8

y.-rkən 37/24
y.-san 115/7
y.-yacağam 88/18
y.-yan 5/8, 13/8, 16/12, 27/10, 29/25, 30/4, 33/23, 38/7, 44/20, 80/21, 80/24, 80/28, 96/23, 105/11, 137/6, 137/33
y.-yıb 92/26, 113/10
y.-yır 76/5, 76/17, 90/14, 117/28, 134/14
2. f. devam etmek
y.-maqdadır 48/10, 67/5, 122/18
y.-mış 19/13
y.-mışdır 7/6, 13/9, 37/28, 82/27, 100/25
y.-yan 12/29, 41/9, 117/26
y.-yaraq 66/17
y.-yıb 40/10
[=69]

yaşama: is. yaşamak işi
y. 138/18
y.+ları 46/13
y.+sına 78/29
[=3]

yaşat-: f. yaşamasına imkân vermek
y.-(d)ır 47/22
y.-dığı 129/29
y.-maq 33/9
[=3]

yaşaya bil-: f. yaşama ihtimali veya imkânı bulunmak
y. b.-mişdir 34/15
[=1]

yaşayış: is. hayat tarzı, hayat
y. 5/7
y.+ı 13/21, 125/9, 145/27, 146/21
y.+ın 136/19
y.+ının 9/8
y.+ları 133/18
[=8]

yaşıl: sf. yeşil renkte olan
y. 54/23, 56/19
[=2]

yaşıl başlı: sf. başı yeşil olan
y. b. 102/29
[=1]

yaşıllı: sf. yeşil rengi veya yeşil çiçekleri olan
y. 108/9
[=1]

yaşıllıq: is. taze otlarla örtülü yer
y.+(ğ)ın 128/6
[=1]

yaşlan-: f. yaş almak
y.-ar 68/4
[=1]

yaşlı: 1. sf. ihtiyar
y. 39/11
2. sf. yaşla dolu, yaşarmış
y. 76/14, 97/21, 102/28
[=4]

yat-: 1. f. uyumak
y.-ır 88/9
y.-mayan 115/4
2. f. bir yere veya bir şeyin üzerine boylu boyunca uzanmak
y.-an 46/30, 61/28, 64/18
3. f. cinsel ilişkide bulunmak
y.-sam 47/8, 64/28
[=7]

yavaş-yavaş: zf. gittikçe
y. 29/24
[=1]

yay: 1. is. yaz mevsimi

y. 38/32
2. is. ok atmak için yarım daire şeklinde eğilip uçları iple birleştirilmiş iptidai silah
y.+a 125/5
y.+ı 56/10
[=3]

yay-: 1. f. bir şeyi açıp sermek, uzatmak, büyütmek
y.-maq 124/18
2. f. herkese bildirmek, herkesin öğrenmesine vesile olmak
y.-an 93/18
y.-mağa 33/16
y.-maq 23/25
[=4]

yayğın: sf. çoğu kimselerce duyulmuş, öğrenilmiş, kullanılmış veya benimsenmiş olan
y. 49/31, 129/27
[=2]

yayıl-: f. genişlemek, intişar etmek
y.-an 21/1, 35/15, 126/26
y.-anı 123/12
y.-dığından 128/10
y.-ması 27/4
y.-mış 13/2, 16/8, 74/26, 79/5, 86/2, 93/32, 94/12, 129/27, 144/26
y.-mışdır 20/19, 66/29
[=17]

yayılma: is. intişar
y.+sına 78/30
[=1]

yayın: 1. is. basılıp satışa çıkarılan kitap, gazete vb.; neşriyat
y.+ları 29/5
2. zf. yaz mevsiminde, yaz aylarında
y. 116/13, 119/27
[=3]

yayla: is. dağlık arazide olan düz yerler
y.+sı 61/29
[=1]

yayla-: f. yaylada oturmak, yaylaya çıkmak
y.-r 46/32, 64/20
[=2]

yaylaq: is. yayla
y. 63/28, 108/6, 108/7, 108/9
y.+lar 108/1
y.+ları 116/14
y.+ların 116/16
[=7]

yaylıq: is. örtü
y.+(ğ)ı 143/14
[=1]

yaz: is. ilkbahar
y. 94/10, 97/28, 98/5, 107/14, 123/18
y.+ın 116/13, 128/4, 128/6
y.+ını 78/2
[=9]

yaz-: f. edebî, bedii, ilmî, musiki vs. eserler yaratmak, telif etmek
y. 107/30
y.-an 34/24, 74/14, 82/7, 97/3
y.-anı 90/31
y.-anların 17/15
y.-araq 21/3
y.-dığı 10/6, 10/11, 22/20, 23/16, 23/18, 25/14, 27/3, 28/8, 31/24, 36/16, 42/2, 97/17, 101/29, 108/24, 116/8, 121/8
y.-dığımız 6/23
y.-dığına 70/31, 126/4
y.-dıqlarımı 53/1

y.-dılar 34/3
y.-ıb 6/17, 19/30, 22/13, 22/32, 22/33, 30/19, 82/7, 115/14, 121/27
y.-ın 103/2, 116/3
y.-ır 27/14, 44/11, 73/25, 104/20, 113/9, 136/29
y.-ırdı 22/24, 22/31, 27/32
y.-malarını 25/19
y.-maq 6/20, 29/22, 99/12
y.-maram 107/20
y.-mış 28/26, 69/29, 113/27
y.mışdır 23/3, 41/24, 83/2, 89/5, 90/32, 90/33, 98/29, 101/5, 101/20, 109/30, 119/16, 121/28
y.-mışlar 9/23, 23/5, 42/29, 81/2, 82/31, 94/18, 95/29, 108/21
[=77]

yazı: 1. is. yazılmış herhangi bir şey; eser, makale, metin vs.
y. 6/20, 29/3, 82/7
y.+lar 18/15
y.+larımızda 53/25
y.+larında 20/7
y.+sı 36/21, 42/27
y.+sını 36/19
y.+ya 13/12, 17/9, 17/20, 35/13, 36/17, 40/29, 43/29, 49/29, 97/5
2. is. yayla
y. 108/9
[=19]

yazıçı: is. bedii eserler yazan, edebî yaratıcılıkla meşgul olan kişi
y. 14/11, 21/17, 22/6, 23/23, 27/1, 29/20, 141/1, 142/6
y.+lar 113/17, 113/30, 114/6, 114/17, 115/10, 145/10
y.+ları 16/27, 82/30
y.+larımız 142/9
y.+larının 16/33
y.+sı 9/10, 22/5, 67/7, 82/31
y.+sıdır 25/9
[=23]

yazıq: sf. fakir, aciz
y.+(ğ)am 112/9
y. 94/9, 95/12, 106/10
[=4]

yazıl-: f. edebî, bedii, ilmî, musiki vs. eserler yaratılmak
y.-an 10/13, 18/30, 18/31, 21/13, 30/17, 34/26, 42/21, 43/12, 45/5, 53/3, 115/28
y.-dı 118/15
y.-ır 105/3
y.-madığı 10/4
y.-mış 31/28, 96/27
y.-mışdır 11/1, 13/18, 13/26, 18/2, 35/9, 40/6, 43/11, 43/13, 79/1, 145/8
y.-mışsa 94/16
[=27]

yazılı: sf. üstünde bir şey yazılmış, üstünde yazı olan
y. 5/17, 8/15, 9/20, 14/7, 17/7, 17/24, 23/24, 92/29, 94/11, 95/17, 96/24, 108/22, 108/30, 116/2, 141/2, 142/6
[=16]

ye-: f. ağızda çiğneyerek yutmak
y. 50/30
y.-diyi 85/15
y.-mək 49/21, 131/19
y.-məsə 50/26, 55/14
y.-məz 9/4, 141/16
y.-miş 101/17
y.-mişdir 144/19
y.-sə 50/30, 55/17
y.-sin 52/2, 55/17, 79/22
y.-yəcəyəm 128/22
y.-yəndə 120/15, 128/32, 140/24
y.-yərsən 142/13
y.-yib 51/32

y.-yir 99/22, 131/12, 139/26
y.-yüb 58/19
[=25]

yeddi: is. altıdan sonra gelen sayı
y. 56/24, 69/8, 72/32, 92/9, 127/8
[=5]

yeddinci: sf. yedi sayısının sıra sıfatı
y. 44/8
[=1]

yeg: sf. iyi
y. 49/6, 49/8
[=2]

yeganə: is. (Far.) bir, tek, yalnız
y. 16/23, 132/13, 135/5
[=3]

yel: is. rüzgâr
y. 72/28
y.+i 94/9
[=2]

yeləli: sf. yelesi olan (hayvan)
y. 38/16
[=1]

yellən-: f. dalgalanmak
y.-ən 117/4
[=1]

yem: is. hayvanlara verilen yiyecek (arpa, ot, saman vs.)
y. 132/5
[=1]

yemək ver-: f. konukları yemeğe çağırmak
y. v.-ir 69/11
[=1]

yen-: f. mağlup etmek, galip gelmek
y.-mişdir 40/16
[=1]

yenə: zf. tekrar, bir daha, yeniden
y. 12/5, 16/24, 25/29, 30/5, 30/19, 31/14, 32/8, 33/32, 36/2, 41/26, 80/14, 81/28, 84/19, 90/17, 92/11, 94/8, 104/24, 108/8, 116/29, 122/28, 130/12, 132/17, 141/21
[=23]

yengi: zf. yine
y. 10/28
[=1]

yeni: 1. sf. ilk defa yaratılmış son zamanlarda meydana gelmiş, taze
y. 9/25, 28/17, 39/29, 46/3, 112/18
2. sf. öncekinin yerine getirilmiş yahut tayin edilmiş
y. 12/28, 12/29, 28/13, 33/21, 46/2, 112/24, 113/3, 113/15, 113/28, 114/14, 115/11
[=16]

yenicə: zf. az önce
y. 56/3, 118/17
[=2]

yenidən: zf. tekrardan
y. 30/1, 90/1, 132/5
[=3]

yeni il: is. yaşanılan yıldan bir sonraki yıl
y. i. 123/12
y. i.+də 123/24
y. i.+ə 125/20
[=3]

yenil-: f. mağlup edilmek

y.-ərək 34/22
[=1]

yeni-yeni: sf. taze taze
y. 7/21, 12/29, 19/14
[=3]

yenmə: is. yenmek işi
y. 43/6
[=1]

yer: 1. is. yerküre
y. 47/13, 49/18, 126/14, 143/8, 145/33, 147/3
y.+də 5/20, 6/24, 36/33, 59/22, 60/25, 65/10
y.+dən 37/13
y.+ə 54/9, 100/6, 142/3
y.+i 123/25
y.+indən 51/14
2. is. ülke, şehir
y. 18/19, 44/5
y.+dən 20/20
y.+ə 27/29, 57/18, 134/13
y.+im 99/4
y.+lər 11/9, 53/15, 78/11, 131/6
y.+lərdə 18/21, 26/7, 36/6, 44/15, 66/12, 75/19, 127/18
y.+lərdən 90/18, 105/2
y.+lərə 105/21, 143/26
y.+ləri 53/17
y.+lərin 53/6, 53/19, 78/2
y.+lərində 12/32
3. is. durum
y. 115/6
y.+də 100/8, 133/16, 135/27
y.+i 21/18
y.+inə 68/26
y.+lərdə 108/3
y.+lərindən 99/24
4. is. bölüm
y. 27/16
y.+ə 5/27, 86/2, 126/6
y.+i 122/23, 122/28
y.+ləri 40/18
5. is. mevki
y.+də 69/12, 75/21, 80/6, 98/12, 111/21, 132/15, 137/23, 146/4
y.+dən 56/6, 71/33
y.+ə 57/3, 58/30, 59/32, 62/32, 80/8, 103/13
y.+i 41/10, 84/6
y.+ində 90/10, 96/29, 114/20
y.+indən 69/16
y.+inə 57/21, 132/4
y.+lərində 137/3
6. is. arazi
y.+i 128/14, 128/17
y.+lərin 128/13
y.+lərini 128/11
7. is. önem
y.+i 23/12, 39/22
[=91]

yerbəyer: zf. her yerden, her bir taraftan
y.+dən 75/33
[=1]

yeri-: f. yürümek
y.-dim 101/19
y.-mişdir 35/28
y.-nin 68/24
y.-yəcəyim 38/28
[=4]

yerinə: 1. zf. bir şeyin veya bir kimsenin yerini almak üzere
y. 33/12, 36/18, 44/22, 44/23, 44/25, 44/26, 46/19, 85/8, 91/7, 93/2, 132/23, 147/4
2. zf. başkasının adına
y. 12/20, 46/21, 47/16, 61/3, 61/6
[=17]

yerinə gətir-: f. icra etmek, hayata geçirmek
y. g.-ilir 123/17
[=1]

yerləş-: f. bir alanı, bir yeri tutmak
y.-dikləri 13/1
y.-dilər 36/25
y.-əndən 68/20
y.-ib 5/8, 16/2
y.-ir 67/29
y.-məyən 45/8
[=7]

yerli: 1. sf. başka bir yerden gelmemiş, bu yerin halkından olan
y. 66/12, 75/34
2. sf. muayyen yere ait olan
y. 52/24, 65/26
3. sf. uygun
y. 6/6
[=5]

yer tut-: f. işlevi ve etkisi olmak
y. t.-an 5/13
y. t.-muş 37/27
y.- t.ur 75/20, 85/19, 109/9, 112/18, 141/19
[=7]

yer ver-: f. söz etmek, değinmek
y. v.-ilir 24/1
y. v.-mişlər 130/21
[=2]

yesir ol-: f. esir olmak
y. o.-sun 51/3, 55/23
[=2]

yet-: 1. f. ulaşmak
y.-di 58/3, 124/6
y.-ə 118/25
2. f. olgunlaşmak
y.-miş 128/17
[=4]

yetim: is. anne ve babası yahut anne veya babası olmayan çocuk
y. 130/2
[=1]

yetir-: f. yetiştirmek
y. 112/12
y.-ib 95/11, 105/4
y.-ir 107/29
y.-miş 98/7
y.-mişdir 108/16
y.-rəm 111/10
y.-sələr 132/5
[=8]

yetiş-: 1. f. ulaşmak
y.-əcəkdir 98/1
2. f. belirli bir yaşa gelmek
y.-miş 12/17
3. f. eğitim görmüş olmak, öğrenmek, gelişmek
y.-di 34/2
y.-məsində 114/10
[=4]

yetişdir-: f. beslemek, büyütmek
y.-ir 68/22
[=1]

yetkin: sf. olgun
y.+dir 114/16
[=1]

yetmiş: is. altmış altıdan sonra gelen sayı
y. 69/8, 111/8
[=2]

yey: sf. iyi
y. 124/32
[=1]

yəhər: is. üstünde oturmak için kayışlarla atın beline bağlanan oturmaya yarayan nesne
y. 12/19, 12/22
[=2]

yəqin: zf. şüphesiz
y. 110/28
[=1]

yəni: bağ. yani
y. 6/17, 7/23, 14/29, 23/30, 31/1, 53/20, 68/31, 71/28, 78/11, 93/11, 141/2, 144/28
[=12]

yığ-: f. toplamak
y.-ar 46/7
y.-ıb 130/22, 132/15
y.-maqla 25/10
y.-mış 27/18
y.-mışam 111/13
y.-mışdır 128/18
[=7]

yığcam: sf. kısaca
y. 25/2, 145/1
[=2]

yığıl-: f. toplanmak
y.-ıb 86/31
[=1]

yığıncaq: is. meclis
y.+ları 108/1
[=1]

yığışdır-: f. derleyip toplamak
y.-sın 65/29
[=1]

yığla-: f. ağlamak (krş. **yuğla-**)
y.-maq 92/6
[=1]

yıx-: 1. f. yere düşürmek
y.-araq 54/10
y.-ırlar 106/21
2. f. mağlup etmek
y.-ır 135/8
3. f. mahvolmasına sebep olmak
y.-an 110/21, 127/16
y.-dı 94/9
[=6]

yıxdır-: f. yıkma işini yaptırmak
y.-ıb 112/12
[=1]

yıxıl-: f. devrilmek, yıkılmak
y.-an 54/23
y.-masın 52/24
y.-masun 65/27
[=3]

yıl: is. sene
y. 65/22, 65/23
[=2]

yılan: is. bedeni uzun ve kıvrılan ayaksız, genellikle zehirli dişleri olan sürünen hayvan
y. 64/29
[=1]

yırla-: f. ağlamak
y.-maq 39/21
[=1]

yırt-: f. parçalamak

y.-a 100/21
y.-ardılar 92/10
[=2]

yırtıl-: f. parçalanmak
y.-ır 10/21
[=1]

yigid: sf. cesur (krş, **igid, igit, yigit**)
y.+iylən 58/19
y.+üm 46/29, 64/15
y.+ümüz 58/6
y.+ün 58/8, 58/12, 59/14, 59/24
y.+üzü 58/7
[=9]

yigit: sf. cesur (krş. **igid, igit, yigid**)
y. 50/14, 51/12, 58/1, 58/2, 58/8
y.+i 64/27
y.+lərə 60/14
y.+lərüm 59/27
y.+lərün 59/10, 59/19
y.+ün 58/12
[=11]

yigitlik: is. cesurluk
y.+(y)im 49/1
y.+(y)in 68/6
y.+(y)üm 57/31
[=3]

yiyələnmə: is. öğrenme, bilme, istifade edebilme
y.+yi 26/1
[=1]

yox: 1. sf. bulunmayan, mevcut olmayan (var karşıtı) (krş. **yoq**)
y. 6/10, 11/21, 12/17, 12/18, 17/13, 75/24, 76/9, 76/11, 76/15, 81/30, 84/15, 100/9, 115/26, 128/32, 140/24, 142/12, 143/16, 143/17, 143/25, 143/26
y.+du 82/13, 115/21
y.+dur 20/29, 33/19, 54/25, 70/9, 70/11, 88/27, 89/25, 102/26, 109/17, 142/20
2. bağ. değil
y. 11/12, 49/14, 136/12
3. ün. "hayır" anlamında kullanılan bir söz
y. 128/27
[=36]

yoxla-: f. tahkik etmek
y.-maq 142/17
y.-mış 26/33
y.-yır 143/28
[=3]

yoxsa: bağ. aksi takdirde (krş. **yoqsa**)
y. 59/16, 61/21, 62/20, 75/9, 128/23
[=5]

yoxsul: sf. fakir
y. 75/7, 109/14, 128/11, 130/3
y.+lar 68/17
y.+lara 82/23
y.+u 107/15
[=7]

yoxsulluq: is. fakirlik
y. 82/24, 134/23, 142/14
y.+dan 104/1
[=4]

yoq: sf. bulunmayan, mevcut olmayan (var karşıtı) (krş. **yox**)
y.+dur 60/4, 63/6
[=2]

yoqsa: bağ. aksi takdirde (krş. **yoxsa**)
y. 39/7
[=1]

yoquş: is. yolun dağa, tepeye doğru

yükselen bölümü
y.+a 38/14
[=1]

yol: 1. is. karada insanların ve hayvanların geçmesi için açılan veya kendi kendine oluşmuş, yürümeye uygun yer
y. 52/19, 73/18, 82/13, 87/21, 108/15
y.+a 124/10
y.+da 39/2, 56/32, 57/1, 76/14, 87/3, 88/5, 99/9, 100/30
y.+dur 73/18
y.+lar 65/13
y.+larda 18/17
y.+lardan 80/4
y.+u 78/17
y.+um 120/12
y.+undakı 110/5
2. is. usul
y. 26/1, 139/19, 139/20
y.+ları 73/20, 140/14
y.+larını 43/6
y.+larla 73/20, 142/19
y.+u 9/12, 91/19
y.+undakı 33/10
y.+unu 84/9, 100/8, 116/23
3. is. davranış, tutum, gidiş veya davranış biçimi
y.+a 107/5
4. is. bir sonuca, bir amaca ulaşmak için izlenen süreç
y.+unda 71/23, 72/10, 81/9, 82/9, 84/17, 85/15, 86/26, 88/19, 88/33, 99/29, 112/13, 118/8, 118/18, 120/5
5. is. bir amaca ulaşmak için başvurulması gereken çare
y. 89/29
[=51]

yol-: f. çekip koparmak
y.-ar 62/22
[=1]

yola düş-: f. gitmek, hareket etmek
y. d.-ür 79/31, 83/30, 89/27
[=3]

yol boyu: is. yolculuk süresi
y. b. 80/3
[=1]

yoldan çıx-: f. sapmak
y. ç.-anı 107/5
[=1]

yoldaş: 1. is. yol arkadaşı
y. 49/8, 100/17
y.+dır 68/19
y.+ı 38/11, 71/3
y.+ıdır 38/6, 125/15
y.+ımdan 49/8
y.+ını 141/23
y.+ları 50/1, 57/17, 69/4, 69/7
y.+larının 68/31, 68/32, 69/6
2. is. eşlerden her biri
y.+ı 37/31
y.+ına 65/4
y.+ıyla 65/23
[=19]

yoldaşlıq: is. dostluk
y.+(ğ)a 100/5
y. 82/8, 88/33, 133/20
[=4]

yoldaşlıq et-: f. birlikte gitmek
y. e.-(d)ir 9/13
[=1]

yol göstər-: 1. f. kılavuzluk etmek, yolu bilmeyene anlatmak, tarif etmek
y. g.-ən 37/7
y. g.-ir 36/6

2. f. ne yapılacağını, nasıl davranılacağını öğretmek
y. g.-ir 88/21, 136/3
y. g.-irlər 39/11
[=5]

yol kəsən: is. soygun maksadı ile insanların yolunu kesen kişi
y. k. 72/3
y. k.+lər 56/6
[=2]

yolla-: f. göndermek
y.-r 67/28
[=1]

yollan-: f. gönderilmek
y.-dığını 80/3
[=1]

yoluq: sf. tüyleri yolunmuş
y. 39/4
[=1]

yolun-: f. tüyleri çekilip çıkarılmış
y.-muş 39/4
[=1]

yoluyla: zf. yöntemiyle, usulüne uygun olarak
y. 16/25, 24/32
[=2]

yol üstü: is. yolun hemen kenarı
y. ü. 88/24
y. ü.+nə 94/27
[=2]

yol ver-: f. geçmesine izin vermek
y. v. 87/10, 87/30
[=2]

yom: is. alkış, dua
y. 65/26
[=1]

yonca: is. baklagillerden çok yıllık bitki cinsi
y. 139/13
[=1]

yorqan: is. yatarken örtmek için kullanılan yünlü veya pamuklu geniş örtü
y.+ıdır 125/11
[=1]

yor-: f. yorulmasına sebep olmak
y.-ub 10/22
[=1]

yorul-: f. çok çalışmak, hareket etmek vs. sonucunda yorgunluk hissetmek
y.-dun 51/9
y.-muşam 111/20
[=2]

yuğ: is. eski Türklerde ölüler için yapılan tören
y. 91/25, 92/6, 92/7, 126/6
[=4]

yuğçu: is. ağıtçı
y. 126/8
y.+lar 126/7
[=2]

yuğla-: f. ağlamak (krş. **yığla-**)
y.-maq 126/6
[=1]

yuxarı: sf. üst, üstte olan
y.+da 9/7, 139/2
[=2]

yuxu: is. uyku
y. 129/29, 143/21
y.+m 102/20
y.+su 115/4, 147/16
y.+ya 147/12, 147/15
[=7]

yum-: f. kapatmak, örtmek
y.-a 141/24
[=1]

yumruq: sf. yumulmuş el
y.+(ğ)udur 125/13
[=1]

yumru-yumru: 1. sf. yuvarlak
y. 125/13
2. zf. tane tane
y. 45/1
[=2]

yumurta: is. bir dişinin vücudunda oluşan, yumurtlama ve döllenmeden sonra aynı türden bir canlı oluşturan hücre
y. 143/12, 143/17
y.+larını 131/19
[=3]

yumuş: is. emir, hizmet
y. 60/17
[=1]

yurd: is. memleket; ülke, vatan
y. 40/19, 91/2, 141/19
y.+a 78/7
y.+dan 82/17
y.+u 36/29, 85/6
y.+umuzu 19/12
y.+una 56/32
y.+undan 85/20
y.+unu 50/16, 55/5, 89/27
y.+unuz 125/3
[=14]

yurddaşlıq: is. bir yurda mensup olma; vatandaşlık
y. 5/6
[=1]

yurd sal-: f. oturmak
y. s.-ıb 5/4
[=1]

yuva: is. kuşların yumurtlayıp yavru çıkarmak ve onları saklayıp büyütmek için türlü şeylerden yaptıkları yer
y.+larının 131/18
[=1]

yücə: sf. nicelik, nitelik, erdem vb. bakımlardan en üstün olan
y.+lərdən 45/20, 60/22, 65/6
y.+sən 45/20, 60/22, 65/6
[=6]

yük: is. taşınacak ve götürülecek her şey
y. 124/9
y.+ləri 7/12
y.+ü 78/24
[=3]

yüklən-: f. yükle doldurulmak
y.-mişik 122/5
[=1]

yüklət-: f. yükleme işi yaptırmak
y. 62/3, 64/4
[=2]

yüksək: 1. sf. altı ile üstü arasındaki uzaklık çok olan (alçak karşıtı)

y. 63/27
2. sf. çok güçlü, çok fazla
y. 7/32, 68/27, 69/19, 102/25
3. sf. gürültülü
y. 39/20
[=6]

yüksəl-: f. yükseğe doğru kalkmak, uzamak
y.-ən 81/21
[=1]

yüksəlt-: f. artırmak, güçlendirmek
y.-(d)ən 25/28
y.-(d)ərək 33/30
[=2]

yüngülləşdir-: f. kolaylaştırmak
y.-mək 122/11
[=1]

yürək: is. kalp (krş. **ürək**)
y. 10/21
[=1]

yürüş: is. hücum, akın
y.+ləri 15/32
[=1]

yürüş et-: f. hücum etmek, akın hâlinde ileri yürümek
y. e.-(d)ən 38/28
[=1]

yürüt-: f. uygulamak
y.-(d)ür 83/17
[=1]

yüz: 1. is. doksan dokuzdan sonra gelen sayı
y. 6/1, 6/2, 32/8, 40/13, 51/10, 56/24, 65/21, 65/23, 69/17, 78/24, 98/18, 106/30, 107/21, 112/11, 143/12, 146/5, 146/18
y.+ə 25/21
y.+lər 5/26
2. is. çehre, suret
y.+i 10/24
y.+ünə 62/21
[=21]

yüz bul-: f. ilgi ve yakınlık görmek
y. b.-amayub 62/12
[=1]

yüzdə: is. herhangi bir sayı ile kullanıldığında yüze bölünen bir şeyin o kadarlık parçasını belirten bir söz
y. 41/15
[=1]

yüzlərcə: sf. bir şeyin sayıca çokluğunu bildiren söz
y. 6/10, 138/15
[=2]

yüz-yüzə: zf. karşı karşıya
y. 95/11
[=1]

Y. V. Çəmənzəminli: öz. is.
Y. V. Ç. 130/27
[=1]

Yadıma Düşdü: öz. is.
Y. D. 114/15
[=1]

Yaxşı: öz. is.
Y. 100/28, 101/4, 101/22
Y.+nın 100/29
[=4]

Yaxşı Ad: öz. is.

Y. A. 114/14
[=1]

Yaqub Quddus: öz. is.
Y. Q. 31/7, 140/11
[=2]

Yalançı oğlu Yalıncıq: öz. is.
Y. o. Y.+(ğ)ın 56/33
Y. o. Y. 56/26, 56/28, 57/6, 57/7
[=5]

Yalançı Şahzadə: öz. is.
Y. Ş. 21/10
[=1]

Yaman: öz. is.
Y. 100/29
[=1]

Yanıq Kərəmi: öz. is.
Y. K. 82/28
[=1]

Yanşaq: öz. is.
Y. 105/11, 105/22
[=2]

Yaradan: öz. is.
Y.+ım 118/25
[=1]

Yaradılış: öz. is.
Y. 34/15, 37/2, 37/33
[=3]

Yar Əli: öz. is.
Y. Ə. 106/26
[=1]

Yaşasın: öz. is.
Y. 113/29
[=1]

Yaşa-Yaşa Azərbaycan: öz. is.
Y. A. 114/3
[=1]

Yeddi Qardaş Bir Bacı: öz. is.
Y. Q. B. B. 134/25
[=1]

Yeridi: öz. is.
Y. 114/15
[=1]

Yetim İbrahim və Sövdəgər: öz. is.
Y. İ. v. S. 134/25
[=1]

Yunan: öz. is.
Y. 33/3, 33/4
[=2]

Yunanıstan: öz. is.
Y.+da 34/3
[=1]

Yunanlı: öz. is.
Y.+ların 74/29
[=1]

Yunus Əmrə: öz. is.
Y. Ə. 44/14
[=1]

Yusif Xas Hacib: öz. is.
Y. X. H. 34/26, 45/5
[=2]

Yusifin Hekayəsi: öz. is.
Y. H. 19/6
[=1]

Yusif Vəzir Çəmənzəminli: öz. is.
Y. V. Ç. 26/17, 27/1
[=2]

zahirdə: zf. (Ar.) görünüşte
z. 79/28
[=1]

zahiri: sf. (Ar.) zahirde olan (bâtını karşıtı)
z. 107/19
[=1]

zalim: sf. zulmeden, gaddar, merhametsiz, insafsız
z. 8/27, 81/28, 87/11, 109/9, 129/4, 134/7
z.+lər 136/8
z.+lərə 95/27
[=8]

zaman: is. vakit, müddet
z. 22/23, 23/27, 27/2, 30/13, 30/14, 34/1, 35/11, 38/21, 38/31, 42/27, 43/28, 48/13, 48/20, 49/30, 52/29, 53/12, 54/28, 55/26, 69/4, 72/24, 72/7, 73/26, 85/26, 90/8, 90/17, 90/19, 91/6, 95/2, 97/6, 98/1, 101/10, 102/1, 107/4, 109/28, 110/4, 119/3, 124/12, 126/25, 127/23, 128/18, 129/13, 132/2, 135/21, 137/23, 138/31, 139/7, 140/28
z.+da 45/2
z.+ı 54/19, 122/10, 122/24
z.+ımıza 5/16, 66/17, 100/25
z.+ına 43/14
z.+ında 10/9, 18/22, 20/23, 26/3, 30/12, 43/32, 92/1, 99/23, 106/7, 108/16, 113/15
z.+ından 91/26
z.+kı 78/13
z.+lar 18/23, 36/19, 93/26
z.+lara 34/15
z.+larda 9/32, 48/18, 70/28, 113/9, 121/8, 135/20
z.+lardan 148/3
z.+larında 7/16
[=80]

zamanla: zf. aradan süre geçtikçe, giderek
z. 7/19, 10/4, 17/11, 33/14, 33/33, 74/10, 84/6, 92/19, 93/1, 98/30, 136/24, 145/24
[=12]

zarı-zarı ağla-: f. hüngür hüngür ağlamak, feryat etmek
z. a.-r 94/26
[=1]

zehin: is. (Ar.) insanda düşünme, anlama ve hafiza kabiliyeti
z.+inin 143/32
[=1]

zəbt et-: f. (< Ar. żabṭ + T. et-) ele geçirmek, işgal etmek
z. e.-mək 11/8
[=1]

zəfər: is. (Ar.) galibiyet
z. 115/18
[=1]

zəfəran: is. (Ar.) zaferler
z. 10/25
[=1]

zəhər: is. (Far.) organizmayı zehirleyebilen madde; ağı
z. 77/13, 84/25, 84/27, 84/28, 88/29
z.+ini 76/31
[=6]

zəhərlə-: f. zehir vermek, zehir verip

öldürmek
z.-mək 87/17
[=1]

zəhmət: 1. is. (Ar.) emek
z. 31/7, 75/14, 140/11
z.+ə 141/13
z.+imlə 75/13
2. is. (Ar.) eziyet, rahatsızlık
z. 8/28
[=6]

zəhmət çək-: f. (< Ar. zaḥmet + T. çek-) bir şeyi elde etmek için çaba sarf etmek, çalışmak
z. ç.-məyən 138/25, 141/15
z. ç.-mişdir 137/2
[=3]

zəhmətkeş: is. emekçi
z. 7/25, 8/27, 9/11, 16/20, 68/12, 68/16
[=6]

zəif: sf. (Ar.) gereğince nüfuzu, gücü, başkalarına etkisi olmayan
z. 68/12, 109/14
z.+dir 81/24
z.+lərin 68/1
[=4]

zəka: is. (Ar.) bir şeyi çabuk anlama, kavrama kabiliyeti; akıl, zihin
z. 20/31, 134/32, 136/2, 137/10, 138/10
z.+sı 134/31, 144/21
z.+sını 142/17, 143/28
z.+sının 135/23
[=10]

zəki: sf. (Ar.) zekâsı olan, akıllı
z. 50/22, 131/25
[=2]

zəmanə: is. (Ar.) içinde bulunulan zaman
z. 99/17, 106/4, 106/5
z.+dən 97/26, 112/22, 146/22
z.+ni 146/9
z.+nin 93/28
[=8]

zəmimə: is. (Ar.) ilave olunmuş şey, sonradan üstüne konulmuş
z. 19/12
[=1]

zəmistan: is. (Far.) kış
z. 98/1, 98/3
z.+da 111/12
[=3]

zənbur: is. (Ar.) arı
z.+u 106/14
[=1]

zəngin: 1. sf. (Far.) mal mülkü olan, maddi serveti çok olan, varlıklı
z.+lərin 68/2
2. sf. (Far.) bol, çok, geniş
z. 6/8, 6/14, 7/2, 9/15, 24/13, 34/1, 39/17, 44/27, 73/25, 97/13, 105/27, 108/23, 109/2, 130/31
z.+dir 32/14, 69/14
[=17]

zənginlik: is. zengin olma durumu
z. 75/17
z.+lərindən 72/29
z.+lərinə 25/33
z.+(y)indən 142/4
[=4]

zərbə: is. (Ar.) darbe
z.+ləri 83/19
[=1]

zərbi-məsəl: is. (Ar.) mesel gibi söylenen meşhur söz, halk ifadesi, atasözü
z. 22/22
z.+lər 69/15, 102/14
z.+ləri 21/24
[=4]

zərər: is. (Ar.) ziyan
z.+in 138/25
[=1]

zərfində: zf. içinde, müddetinde
z. 22/16, 74/21
[=2]

zibil: is. çöp
z. 72/27
[=1]

zidd: sf (Ar.) karşıt
z. 87/14
z.+iylə 136/23
[=2]

ziddiyyət: is. (Ar.) keyfiyet ve karakter bakımından başkası ile geçimsiz olma
z. 127/12
[=1]

zifaf: is. (Ar.) gelin ve damadın düğün gecesi baş başa kalmaları ve ilk kez birlikte olmaları
z. 126/30
[=1]

zikr edə bil-: f. (< Ar. ẕikr + T. et-) zikretme ihtimali veya imkânı bulunmak
z. e. b.-ərik 26/14, 44/9, 74/25, 113/23, 133/9, 134/1
[=6]

zikr et-: f. (< Ar. ẕikr + T. et-) anmak

z. e.-(d)irik 16/5
[=1]

ziqiymət: sf. (Ar.) kıymetli
z. 24/28
[=1]

zindan: is. (Far.) tutuklu veya hükümlülerin içine konulduğu kapalı yer
z. 77/11
z.+a 118/19
z.+dan 47/31, 86/12
z.+larda 121/21
[=5]

zinət: is. (Ar.) süs
z.+idir 141/33
[=1]

zinət ver-: f. (< Ar. zīnet + T. ver-) süslemek
z. v.-ib 72/32
[=1]

zirehli: sf. zırhlı
z.+dir 40/17
[=1]

zirəklik: is. beceriklilik, çeviklik
z.+(y)i 130/1
[=1]

zirvə: is. (Ar.) dağın en yüksek noktası, tepesi
z.+m 115/29
[=1]

ziyalı: is. ilim, teknik, medeniyet

sahasında bilgi sahibi olan ve aklı emekle meşgul olan kişi
z.+lar 30/5
z.+larımız 37/20
z.+larımızın 37/19
[=3]

ziyan ver-: f. (< Far. ziyān + T. ver-) zarar vermek
z. v.-əndə 124/11
[=1]

ziyarət et-: f. (< Ar. ziyāret + T. et-) görüşmek için yanına gitmek, görüşmek
z. e.-mək 89/27
[=1]

ziyarətgah: is. f. (< Ar. ziyāret + Far. -gâh) ziyaret yeri, ziyaret için gidilen yer
z.+dır 20/22
[=1]

zorla: zf. (Far.) güç kullanarak
z. 66/11, 83/18, 83/28, 99/8, 99/12, 104/14, 105/10
[=7]

zövq: 1. is. (Ar.) lezzet, haz, neşe
z. 7/27
z.+ü 84/6
2. is. (Ar.) meyil, heves, istek
z. 147/13
z.+ü 90/21
[=4]

zövqlü: sf. beğenisi olan (kimse)
z. 109/6
[=1]

zurna: is. (Far.) nefesle çalınan boru şeklinde, ağzı geniş, keskin sesli müzik aleti
z. 93/8
[=1]

zühur et-: f. (< Ar. ẓuhūr + T. et-) ortaya çıkmak
z. e.-mişdir 13/3
[=1]

zülf: is. (Far.) saç
z. 38/16, 100/21
z.+lərini 110/10
z.+ü 107/24
z.+ün 144/16, 144/18, 147/1
z.+ünü 101/11
[=8]

zülm: is. (Ar.) haksızlık, insafsızlık, adaletsizlik, cefa
z. 19/16, 19/22, 86/20, 98/25, 102/22, 106/4, 134/23, 136/6
z.+ə 8/1, 112/23, 118/1, 130/15
z.+lərin 22/33
z.+ü 67/25, 83/12, 146/3, 146/5
z.+ün 146/8
z.+ündən 67/32, 104/2, 135/5
z.+ünə 83/12, 106/25
z.+ünü 106/16
[=24]

zülmət: is. (Ar.) karanlık
z. 131/6
[=1]

zünnar bağla-: f. Müslümanlıktan Hristiyanlığa geçmek
z. b.-rsan 100/17
[=1]

Zaxarof: öz. is.
Z. 20/16, 136/28
[=2]

Zakir: öz. is.
Z. 21/20, 74/15, 94/19, 95/18
[=4]

Zaqatala: öz. is.
Z. 110/5
[=1]

Zeynallı: öz. is.
Z. 26/32
Z.+nın 140/6
[=2]

Zəki Vəlidi: öz. is.
Z. V. 66/31
[=1]

Zəlimxan: öz. is.
Z. 115/22
[=1]

Zəngəzur: öz. is.
Z. 100/26
[=1]

Zərbəçi: öz. is.
Z. 112/30
[=1]

Zərbəçilər: öz. is.
Z. 113/5
[=1]

Zərdabi: öz. is.
Z. 22/12, 22/29
Z.+nin 21/28, 22/18, 23/4
Z.+yə 23/6
[=6]

Zərdüşti: öz. is.
Z. 37/20
[=1]

Zərdüştilik: öz. is.
Z.+lə 27/6, 37/23
[=2]

Zərnigar: öz. is.
Z. 102/7, 102/8
Z.+ın 96/10, 102/11
Z.+la 102/10
[=5]

Zindana Düşdüm: öz. is.
Z. D. 118/13
[=1]

Ziyad xan: öz. is.
Z. x. 79/7
Z. x.+a 127/28
Z. x.+ın 79/11
[=3]

Zülfüqar: öz. is.
Z. 109/26
Z.+ın 48/28
[=2]

Zülmkar: öz. is.
Z. 114/31
[=1]

KAYNAKÇA

Alışık, Gülşen Seyhan. "Prof. Dr. Cevad Heyet (23 Mayıs 1925 Tebriz - 12 Ağustos 2014 Bakü)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 2, sy. 1 (2015): 169-172. Erişim 15 Eylül 2022. https://dergipark.org.tr/tr/pub/mtad/issue/22933/252018.

Axundov, Ağamusa. Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti I-II-III-IV. Bakı: Şərq-Qərb, 2006.

Bekki, Selahaddin. "Doktor Cevad Hey'et 75 Yaşında". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 16 (2010): 287-293. Erişim 15 Eylül 2022. https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunitaed/issue/2844/38933.

Hacaloğlu, Recep Albayrak. *Azeri Türkçesi Dil Kılavuzu - Güney Azeri Sahası Derleme Deneme Sözlüğü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.

Həsənqızı, Almaz. *Folklorşünaslığa Giriş*. Bakı: Elm və Təhsil Nəşriyyat, 2015.

Heyət, Cevad. *Azərbaycan Şifahi Xalq Ədəbiyyatı*. Tehran: Çap-Kaviyan, 1988. https://turuz.com/book/title/Azerbaycan+shifahi+Xalq+edebiyati+-+Cavad+Heyet

Heyet, M. Rıza. "Prof. Dr. Cevat Heyet'in Hayatı ve Eserleri". *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek, 5-35. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kanar, Mehmet. *Büyük Farsça-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Say Yayınları, 2016.

Kösoğlu, Nevzat, A. Bican Ercilasun, Vilayet Muhtaroğlu ve Azad Nebiyev. *Başlangıcından Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 1 - Azerbaycan Türk Edebiyatı I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.

Kösoğlu, Nevzat. "Varlık ve Dr. Cevat Heyet", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek, 49-51. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kürüm, Esra. *Cevat Heyet'in Azerbaycan Türklüğüne Hizmetleri ve Varlık Dergisi*. İstanbul: Kriter Yayınevi, 2020.

Memmedli Pervane. "İran Türklerinin Manevi Varlığını "Varlık"ında Yaşatan Cevat Heyet", *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 1, sy. 2 (2017): 17-26. Erişim 17 Eylül 2022. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sinopusd/issue/32782/333531.

Məmmədova, Pərvanə. *"Varlıq" Jurnalında Ədəbiyyat Məsələləri*. Bakı: Elm, 2000.

Nəbiyev, Azad. *Azərbaycan Xalq Ədəbiyyatı*. Bakı: Çıraq Nəşriyatı, 2009.

Obastan - onlayn lüğətlər və ensiklopediyalar. https://obastan.com/.

Özyürek, Rasim. "Can Dostu, Yahşı Alim, Samimi İnsan", *Prof. Dr. Cevat Heyet* içinde, der. M. Rıza Heyet ve Gaye Akyıldız Örek, 113-115. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Qasımlı, Məhərrəm, İsrafil Abbaslı, Nikpur Cabbarlı, Bəhlul Abdulla, Azad Nəbiyev ve Qəzənfər Paşayev. *Azərbaycan Ədəbiyyatı Tarixi 1*. Bakı: 2004.

Taştekin, Ali. "Varlık Dergisinde Edebiyat Tarihi Araştırmaları". Yüksek Lisans tezi, Ege Üniversitesi, 1991.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri. https://sozluk.gov.tr/.

Varlıq - Dil, Edebiyat, Kültür ve Toplum Araştırmaları Dergisi. “Varlıq Tanıtımı”. Erişim 18 Eylül, 2022. https://varliq.org/#1614929887779-5c6b09fb-2229.